

TAHBÎZÜ'L-MATHÛN

EL-KÂNÛN Fİ'T-TİB TERCÜMESİ



Hazırlayanlar

Mustafa Koç

Eyyüp Tanrıverdi



TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

Bismillāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm

Fātiḥa-i nazm-ı Kūr'ān ve efdāl-i ezkār-ı ins ü cānn ve dil-pesend-i mele-i a'lā ve reşk-sāz-ı zīr ü bālā olup dil-i bī-ğıldla perveriş-yäfte-i ihlāş olan ḥamd ü şenā-i ḥāşşu'l-ḥāşş ve sipās u minnet-i bī-pāyān vāhib-i 'aql u ḥicā ve mün'im-i ni'am-ı lā-tuḥsā ḥadretlerine olsun ki ḥilkat-i beşere aḥsen-i taḳvīm ḥil'atını ilbās buyurmakla hey'et-i beşeresini taḥsīm ü tezyīn ve hāmiş-i mecelle-i hācisini zer-endūd kitāb-ı müsteṭāb-ı şīrīn-ḥitāb ile ra'nā vü dil-nişīn buyurdıklarını “er-Raḥmānu ‘alleme'l-Kūr'āne ḥaleka'l-insāne ‘alleme-hu'l-beyāne”¹ fermüde-i kerīmāneleri ile i'lām u i'lān buyurup onların umūr-ı ādiyye ve meşālih-i me'ādiyyelerine ehemmi meḥāmm ve aḥtem-i mā-yüh-tāmm olan tebāyün-i şayf u şitā ve tegāyür-i şubḥ u mesā ve ihtilāf-ı ṭabāyī-i nebātāt ve intidāc-ı me'kulāt ü meşrūbāt ve bunların emşāli müsebbebāt-ı sāirelere kevākib-i şevābit ü seyyārātı esbāb u ālāt ta'yīn edip onların ihāleleri ve teşīrāt-ı ādiyye-i acibāneleri ile necm ü şecerde ibdā'-ı atvār u istihālāt ve ibdā'-ı hālāt u keyfiyyāt eylediğini “eş-Şemsu ve'l-kameru bi-ḥusbānin ve'n-necmu ve'ş-şeceru yescūdāni”² muciz-nevā-yı beḥigāneleri ile dahi taḳrīb-i ezḥān buyurup bi'l-cümle mükevvenātın ḥişb u reḥāları ve imtidād-ı vakt ü beḳāları inşāf u istikāmet ve mīzān-ı 'adli naşb u ikāmet ile olup müdāddesi üzere cünbüş ü hareket bā'is-Tūsrān u ḥayber idiğini “Ve's-semāe refe'ahā ve veḍa'a'l-mīzāne ellā tetḡav fi'l-mīzāni ve ekīmu'l-vezne bi'l-kīştī velā tuḥsi-ru'l-mīzāne”³ naşş-ı raşīn ü raşīfī ile ‘ayān eylediğinden sonra rubu'-ı meşkūn-ı tevāḍu'-nümünü işbu ta'dād olunan nümüne-i ni'am-ı eşbāh u nezāyiri ile ārāste vü meşḥūn edip fermān-ber-i emr-i ilāhī olan zümre-i enām-ı içā'at-en-cāma meşvā vü mekān u maḳarr-ı dil-ārām eylediğini “Ve'l-arḍa veḍa'ahā li'l-enāmi fihā fākīhetun ve'n-naḥlu zātu'l-ekmāmi ve'l-ḥabbu zu'l-aşfi ve'r-reyhān”⁴ reyhāne-i bū-resānları ile meşāmm-ı hūşu mel'ān-ı muṭayye-

- 1 “Rahmān Kur'an'ı öğretti, insanı yarattı, ona beyanı (düşünüp ifade etmeyi) öğretti.” Rahmān, 55/1-4.
- 2 “Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir. Otlar ve ağaçlar (Allah'a) boyun eğer.” Rahmān, 55/5-6.
- 3 “Göğü yükseltti ve ölçüyü koydu. Ölçüde haddi aşmayın. Tartıyı adaletle yapm, teraziyi eksik tutmayın.” Rahmān, 55/10-12.
- 4 “Allah yeri yaratıklar için var etti. Orada meyve(ler) ve salkımlı hurma ağaçları vardır. Yapraklı taneler ve hoş kokulu bitkiler vardır” Rahmān, 55/10-11.

bât-ı ihsân buyurdıkları siyâkında o cevâd-ı kerîm ve feyyâd-ı feyd-i ‘amîm hâzîne-i rezîne-i bî-nefâdından ‘ibâdına ‘atâ-bahş olduğu âlânın bâlâsına ve belki menîha-i şugrâsının kemîne hâk-i pâsına gubâr-ı reyb-müsâr ve edhî-ne-i cahd u inkâr peyveste karar buyurulmadığı ke’ş-sems fi’l-hâcire başire bedîdâr ve başirete âşikâr idigini iş‘âr ile enfes-i enfüs-i neciyye ve zevât-ı nüfûs-ı mâriciyyeyi “Febieyyi âlâi rabbikümâ tükezzibân”⁵ hitâb-ı mürşî-dâneleri ile hâbdan bîdâr ve nevm-i gâfletten müntebih ve yakazân eyledi. “İnne’l-faḍla bi-yedillâhi, yurṭihi men yeşâ’u. Vallâhu vâsi’un ‘alîm.”⁶

Aşl-ı envâr-ı rûhâniyyât ve mâdde-i bünyâd-ı cismâniyyât ve südde-güşây-ı mecârî-i sedâd ve şifâ-i renc-i kevn ü fesâd ve dârû-dih-i edvâ-i zünüb ve nîgeh-dâr-ı cilâ-i kulüb ve nişîmen-gâh-ı huluḡ-ı ‘azîm ve mühimm-sâz-ı şîrât-ı müstakîm ve şeref-yâb-ı feyd-i ma‘bûd, livâü’l-hamd-i maḡâm-ı maḡmûd ve şâhib-i engüşt-i şakḡu’l-kamer ve müsîl-i âb ve sâkî-i kevşer ve hâtem-i eymen-i nübüvvet ve ‘âlemiyâna nebiyy-i rahmet ve habîb-i Hudâ ve resûl-i kibriyâ a’nî bihi Hâdret-i Muḡammed el-Muḡtafâ cânib-i ‘âlîlerine miḡdâr-ı “zinetü’l-‘arşi ve mâ-ḡavâhu” şâlât-ı dil-pesend ve selâm-ı dil-penâh olsun ki ümmet-i merhûme ‘ulemâsına vedfâ-i irşîyyesi olan muḡhalefat-ı ilmiyyeyi iki sehme teshîm edip eḡadühümâyâ ‘ilm-i ebdân ve âḡere ‘ilm-i edyân işmleri ile tesmiye vü tevsîm eylediğinden sonra o genc-i bî-nefâdın nefâys-i tuḡafından maḡmil-bend-i kâlây-ı hüdâ olanların şîdḡ-ı raḡbetleri ve taḡammül-i ḡamûle-i himmetleri miḡdârı aḡz u iltikâta izn-i şer‘î işdâr ve hîşaş u siḡâmlarını tefsîḡ u tevsîf edip o iḡtisâmda ḡacb u ḡîrmân ve beynehüm mâ-yürâmı aḡzda tefâvüt olmayıp eḡârib u ebâ‘id siyyân olmaḡı teşîr buyurdular. “İnne ḡazâ le-hüve’l-fevzü’l-‘azîmü. Li-mişli ḡazâ felya‘meli’l-‘âmilüne.”

Ve neyyirât-ı âsumân-ı hüdâ ve tavâlî-i âfâḡ-ı ihtidâ ve nîgeh-bân-ı şer‘-i kavîm ve reh-nümây-ı tarîḡ-ı müstakîm ve mezâhirü’s-süneni ve’l-kitâb ve müzâhir-i ulî’l-elbâb bi’l-cümle âl u aşḡâb-ı ve men yaḡzû ḡazvehum ve yeḡuzzu ḡazzehum ve’teba‘ahum bi-cemîli’l-ḡitâb ḡadarâtına dahi şâlât u selâm olsun ki o cehâbize-i kirâm edvâ-i dîniyye ve emrâd-ı bede-

5 “O hâlde rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?” Rahmân, 55/13.

6 “Lutuf Allah’ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah lutfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.” Âl-i İmrân, 3/73.

niyyeyi müvellid olup beḫāleti ihyā ve feḫāneti imāte vü ifnā eden bîḫnetten teḫāṣī vü ictināb ve renc-i āṣām ve emrād u eskām mu‘ālecātından ḫimye ve riyādet mişlî ilāc-ı müştereki min-beyni’t-tedābir intihāb buyurdular raḫıyallāhu [2a] ‘anhüm ve raḫū ‘anhü; “Üläike ḫızbullāhi elā inne ḫızballāhi ḫümü’l-müfliḫüne”⁷

Ammā ba‘d mevlid-i biḫīni belde-i Tokat ve şeref-gāh-ı ikāmeti Kostantiniyyetü’l-maḫmiyye şinetā ‘ani’l-āfāt olan müznib-i dāmī‘ü’l-‘ayn Muştafā bin Aḫmed bin Ḥüseyn mānend-i şa‘v-ı şaḡir āṣiyāne-i ‘ankāda hedir ve şevāri‘-i ḫavşalasından güzerān eden ḫavāfil-i ḫavātırını tezkir edip Cenāb-ı Ḥayy-ı Ḳadir ve āferiñiş-dih-i şaḡir ü kebir bi’l-cümle nābūdu būd ve ma‘dümü mevcūd buyurmakla ḫafıyyāt-ı künüz-ı ḳudretini izḫār ve rikāz-ı ḳuvvet-i ḳāhiresini keşf ü āṣikār buyurmaḡa ta‘līk-i irāde-i ezeliyye ve taḫḫīk-i meşıyyet-i lā-yezāliyye buyurduḡu eṣnāda ufuk-ı ‘ināyetten bedīdār olan tālī‘-i tecelliyāt-ı ‘ālem-gir işrāk-ı vü‘ūd ile cihāni tenvir edip ḫāktan ref eylediḡi ḳabḫa-ı tūrābın şānını ta‘allüm-i esmā ile mele‘-i a‘lā üzere terfī‘inden ve kezālık sülāle-i tāhiresi zürriyyātından o işre iḳtifā edenlerin rif‘at-i derecelerine şehādet eden āyāt-ı beyyināttan fehm olunduḡu üzere ‘ilm-i şerīfın ḳāmeti bālā ve onā raḡbet edenlerin nāşırı Mevlā ve mu‘īni Ḥaḳ celle ve ‘alā olduḡu emr-i muḳarrerdir.

Ve meḫāsin-i ‘ilmin ekşeri İbrā‘ Abdülber’ın Mu‘āz b. Cebel raḫıyal-lāhu ‘anhü’r-Rabbü’l-ecell’den keşide-i rişte-i taḫrīc buyurdıkları nebe‘-i ‘azīm ve ḫadīş-i kerimde nazīm-i sımṫ-ı beyān buyurulmuştur ki ba‘de’l-emri bi’t-ta‘allüm o şirīn-zebān-ı “Ve mā yentīku ‘ani’l-hevā. İn ḫüve illā vaḫyun yūḫā”⁸ dem-sāz-ı tekellüm olup buyurdular ki “Allāhu ta‘ālā ‘ilmi ta‘allüm ḫaşyet ve tālebi ‘ibādet ve müzākeresi tesbīḫ ve baḫşi cihād ve bilmeyenlere ta‘līmī şadaḫa ve ehline bezli dahi şadaḫadır, onun için ki ‘ilm ḫelāl ve ḫarāmın me‘ālimi ve ehl-i cennetin menāresi kılınmıştı. Ve ‘ilm vaḫşette enīs ve ḳabrde muşāḫib ve ḫalvette muḫaddiṣ ve serrā’ ve ḫarrā’ üzere delil ve a‘dā üzere silāḫ ve eḫillāya deyn buyurulmuştur. Ve Allāhu ta‘ālā bir

7 “İşte onlar Allah’ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki Allah’ın tarafında olanlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.” Mücadele, 58/22.

8 “O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduḡu) Kur’an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir.” Necm, 53/3-4.

ķavmi 'ilm sebebi ile ref' edip dāimā ħayra ķāde kılar ve āşarına ittibāc ve fī'āline iķtidā ve reyine intihā olunur. Ve ehl-i 'ilmin ħulletine melāike raġbet edip ecniĥaları ile ehl-i 'ilmi mesh' ederler. Ve raṭb ve yābisin küllisi ve baħrin ĥayyāt ve hevāmmı ve berrin sibāc ve en'āmı ehl-i 'ilm için istiġfār ederler, zīrā 'ilm ķulübün cehlden ĥayātı ve ebşarın zulmetten muşāħibi olur. 'İlm ile 'abd dünyāda ve āĥirette menāzil-i aĥyāra ve derecāt-ı 'ulyāya bāliġ olur. 'İlmde tefekkür şıyāma ve müdāresesi kıyāma 'idl olur. Ve vaşl-ı erĥām ve tebyīn-i ĥelāl ü ĥarām 'ilm ile ĥāşıl olur. Ve 'ilm imām-ı 'amel olup 'amel ona tābi' olur. Ve Allāhu ta'ālā 'ilmi su'adāya ilhām ve eşķıyāya ĥarām eyledi." İntehā tercemetü'l-ĥadīs.

Sāķa-i ĥadīs-i şerifte bed-nām-ı şakāvet ile mūhān olan küffār-ı ĥāksār ve ehl-i baġy u ehvā ve sāir şerer-i feşādı neşr ü i'lān eden şerrārın şerr ü mekrlerinden te'mīn-i 'ibād ve taṭhīr-i bilād olunmaġa ĥikmet ü maşlahat dā'ıye olmakla "İnnallāhe leyeze'u bi's-sultāni mā lā yeze'u bi'l-Kur'āni"⁹ eser-i celilü'l-me'āsir feĥyāsınca Hudāy-ı 'Allāmu'l-ġuyūb ķable en-yahluķa 'r-ra'ıyyet onların maşlahat-ı emnlerini mer'ıyye kılip o ĥaṭbın nebāhet-i şānına tenbīh için firişteġānları ile meşveret mu'āmelesini irā'et buyurup "İnni cā'ilūn fī'l-ardı ĥalīfeten"¹⁰ ĥitābi ile onları teşrīf ve ba' dehu "Eṭī'ullāhe ve eṭī'u'r-reşāle ve ulī'l-emri minküm"¹¹ emr-i münīfi ile tāt'atlerini fard ü icāb buyurdular. Ve bu ma'nāya iş'ār edip ba'dı ĥukemā buyurmuştur: "ed-Dünyā taṭte's-şey'eyn: es-seyf ve'l-ķalem. Ve's-seyfü taṭte'l-ķalem."¹² Ve ona bināen mādde-i naşl olan ĥadīd "Ve enzelna'l-ĥadīde fihī be'sün şedīdün ve menāfi'u li'n-nāsi"¹³ senāsıyla tes'īd olunmuştur. Ve bu şānda vārid olan "Ve e'iddü lehum ma'steṭa'tum min-ķuvvetin"¹⁴ emr-i vācibü'l-iṭā'ate imtişālen eşca'-ı şüc'ān-ı 'ālem ve ehyeb-i muĥāmī-i ümem Cenāb-ı Resül-i ekrem şallallāhu 'aleyhi ve sellem ĥaḍretleri irĥāb-ı

9 "Allah, Kur'an'la koymadığını sultanlar eliyle koyar."

10 "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." Bakara, 2/30.

11 "Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de." Nisā, 4/59.

12 "Dünya iki şeyin hükmü altındadır: kalem ve kılıç. Kılıçsa kalemin hükmü altındadır."

13 "Kendisinde müthiş bir güç ve insanlar için birçok faydalar bulunan demiri yarattık (ki insanlar ondan yararlınsınlar)." ĥadīd, 57/25.

14 "Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlaym." Enfāl, 8/60.

a‘dâ için mu‘adde ecnâstan me‘şûr, ‘aḍb ve zû‘l-fekâr ve şamşâm ve kâliyy ve bettâr ve hatf ve nersüb ve mihzem ve kağıb isimleri ile müsemmâ on ‘aded seyf ve cins-i rimâhtan müşvî ve müşnî isimleri ile müsemmâ iki ‘aded ve ism-i ‘amm ile anılan üç ‘aded min-haysü‘l-mecmû‘ beş ‘aded rumh ve harbe cinsinden neb‘a ve beydâ nâmında iki ‘aded harbe ve ‘aneze ve dürû‘ cinsinden zâtü‘l-fudûl ve zâtü‘l-vişâh ve zâtü‘l-havâşî ve sa‘diyye ve fıdda ve betrâ ve hırnık esâmileri ile müsemmâ yedi ‘aded dürû‘ ve cins-i miğfer-i hadîdden müveşşec ve sübüğ nâm iki ‘aded miğfer ve cins-i türsten zülük ve fütak isimleri ile müsemmâ iki ‘aded türs ve kısiyyden revhâ ve şafırâ ve beydâ ve zevrâ ve ketûm ve sedâd nâmında altı ‘aded kavş ve kâfûr nâmında bir türkeş ve edîmden müttehâz olup halağaları ve ibzîmi fıddadan olan bir mınçağa ve cins-i huyûlden sekb ve mürteci ve zârib ve lehîf ve lizâz ve verd ve sebha nâmında yedi re’s hayl bi‘l-icmâ‘ ve onlar üzere zâid ba‘dı rivâyetlerde zıkr olunan baħr ve sicill ve zû‘l-lemme ve zû‘l-tuqqâl ve sirhân ve tarf ve mürteci ve mürâviħ ve mülâviħ ve mendüb ve necîb ve ya‘bûb ve ya‘sûb nâmlarında huyûl ve bi‘l-cümle zıkr olunan kuvvet ittihâzı ile zamân-ı sa‘adetlerinde çok kuvvet ve o vech üzere irhâb-ı a‘dâ-yı dîn ü devleti ümmetine sünnet ve lâzime-i zimmet eyledi.

Velâkin o buğyelere vişâl mâye-i ‘omrünü bi-külliyetihi onları taħşilde ifnâ vü istîşâl edip şihhat-i ebdân ve itidâl-i mizâc medârı üzere deverân etmekle hâşıl olmakla o şinâ‘aya bezl-i ‘inâyet olunmak emr-i şavâb ve belki ‘inde‘l-ba‘d furûd-ı kifâyeden ta‘dâd olundu.

Vâkıf-ı esrâr-ı rabbânî Cenâb-ı Kaştalânî buyurdular: “Tıbbın medârı üç nesnedir: Evvelkisi hıfz-ı şihhat ve ikincisi müzîden ictinâb ve üçüncüsü mevâdd-ı fâsideyi istifragdır. Üçüne dahi nazm-ı kerîmde işâret olunmuştur. Ammâ hıfz-ı şihhate işâret buyurulan âyet budur: “Fe-men kâne min-küm marîdan ev ‘alâ-seferin fe-‘iddetün min-eyyâmin uħara”¹⁵ Zîrâ seferde olan neşab ve ta‘ab muğayyirât-ı şihhatten olmakla farđ olan şiyâm-ı şehri iftâra hıfz-ı şihhat için şer‘an ruşat oldu ve ona kıyâsen hıfz-ı şihhate mü‘eddî olan eşyânın küllîsi emr-i aşveb ve şey‘-i aħsen olmak sâbit oldu.

15 “Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar.” Bakara, 2/184.

Ve müziden ictinâba müşîr olan “Velâ tahtülû enfüseküm”¹⁶ âyetidir, zîrâ fukahâ-i ‘izâm bu âyet-i kerîme ile istidlâl edip su mevcûd iken zamân-ı berdde mâ-ı bârid ile tevaddî olunsa helâke mü’eddî olur diye teyemmüm olunmağa ruḥṣat verdiler ve ona kıyâs ile her müziden ihtimâ emr-i şavâb oldu. Ve mevâdd-ı müziyeyi istifrâğ “Ev bihi ezen min-re’sihi fe-fidyetün”¹⁷ âyeti ile şâbit olur, zîrâ o âyetin mantûku ile muḥrime ḥarâm olan ḥalk-ı re’s taht-ı şa’rda muḥtebes olan müzî buḥârî def^c ve istifrâğ için taḥlîl olur ve ona kıyâsen her müzî mevâddı istifrâğ lâyıḳ olur.” İntehâ.

Ve ba’dılar dediler ki mu’zam-ı emrâğ ekl ü şûrbde iksâr ḥasebiyle ḥâdiṣ olmakla bi'l-cümle ṭıbbın kavâ’idi “Külû ve’srebû velâ tûsrifü”¹⁸ nazm-ı celîlinin muḥtevî olduğu nehy olunan isrâfın taḥtında mûndericdir. Ve Muḥammed Zekerıyyâ eḥâdiṣ-i nebeviyyeden “el-Biḥnetü re’sü külli dâin ve'l-ḥımyetü re’sü külli devân ve ‘avvıdû külle cismin ma’tâdehu”¹⁹ peyâm-ı şıdk-âşâmı rivâyet edip buyurdular: “Vallâhi ta’âlâ bizim nebimiz ‘aleyhi’s-şalâtu ve’s-selâm bu üç kelimede cem’ân mesâil-i ṭıbbî cem^c ü derc eyledi.”

Ve eṭıbbâ-i ‘Arab’dan Kelede b. Hanbel ve Hâris b. Kelede nâm şaḥâbiyyân zamân-ı sa’âdet-i ḥâtim-i risâlette tedâvi-i merđâya me’zûn oldukları mervîdir.

Ve Ḥâdret-i Şâfi’î’nin şınâ’at-ı ṭıbbın yed-i tûlâ ve sâbıka-i ülâsı olduğu mezkûr ve ḥalîlû’r-Raḥmân ve kelîm-i Cenâb-ı Yezdân şalavâtul-lâhi ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyhimâ ḥadarâtının min-ḳıbeli’l-‘Alîmi’l-Ḥabîr edviye ile müdâvâta terġîb olundukları dahi meşhûr ve kütüb-i mu’teberede meşhûrdur. Ve Ḥâdret-i Mesîḥ ‘aleyhi’s-selâmın, Şem’ûn ve Buṭrus ve Toma ve Mattâ ve Yûḥannâ ve Ya’ḳûb ve Cercîs ve Mâcis ve Yahyâ ve Celcîs ve Eyyûb ve Yûnus nâm Ḳur’ân-ı kerîm’de [2b] ḥavâriyyûn vaşfı ile mezkûr on iki ‘aded aşḫâbı dahi şınâ’at-ı ṭıbbda muḳtedâ olup onların terkîb eyledikleri merâhimden ba’đısı ḥâlâ müsta’mel ve beyne’l-eṭıbbâ merhem-i rûsûl demekle ma’rûf ve mu’temeldir. Ve cem’ân zıkr olunan nuḳûl ṭıbbın

16 “Kendinizi helak etmeyin.” Nisa, 4/29.

17 Veya başmdan rahatsız olursa fide olarak” Bakara, 2/196.

18 “Yiyin için fakat israf etmeyin.” Araf, 7/31.

19 “Çok yemek, her hastalığın başıdır; perhizse her devanın başıdır. Her cisme itiyadı olanı mutat ettiriniz.”

meşrûciyyetine edell-i delîl ve burhân-ı celî vü celîl olur. Huşûşan İmâm Buḥārî ve Aḥmed b. Ḥanbel taḥrîc ve Üsâme b. Şüreyk'in rivâyet eylediği “Tedâvev yâ ‘ibādallâh, fe-innallâhe lem yeda‘ daen illâ vada‘a lehu şifâen illâ daen vâhiden ve hüve'l-heremü”²⁰ eşer-i celîli işbât-ı müdde‘âya delîl-i kâfi ve naql-i şahîḥ olur.

Ve kütüb-i fıkhiyye-i mu‘tebereden Fuşûl-i ‘İmâdî’de şinâ‘a-i tıbbî üç kısma taḥsîm edip “Evvelkisi maḳtû‘dur, cü‘ ve ‘aṭaşa ekl ü şürb ile olunan mu‘âlecât ve ikinci maẓnündür, ḥarâret ve bürüdete faşd ve ḥacâmet ve müshilât ile olunan istifrâğ ve kütüb-i tıbbiyyede mezkûr olan mu‘âlecât-ı sāireler gibi ve üçüncüsü mevḥümdur, keyy ve ruḳā gibi. Pes kısım-ı evvel ile mu‘âlece farḍdır, terki ḥarâmdır. Ve ikincisi ile ‘amel tevekküle münâfi değildir. Ve üçüncüsü tevekküle münâfidir” diye baş-ı kelâm ve taḥrîr-i merâm eyledi.

Velâkin ekşer-i ‘ulemâ ma‘a-taşallübihim fi’d-dîn kısm-ı şālîse mişâl olmak üzere îrâd olunan keyy ve ruḳânın mevḥûm olup tevekküle münâfi olduğunu inkâr edip onların senedâtını ba‘de’ d-der keyy ve ruḳânın tevekküle münâfi olmayıp meşrûc idigini rivâyet-i şahîḥa ile işbât buyurdular.

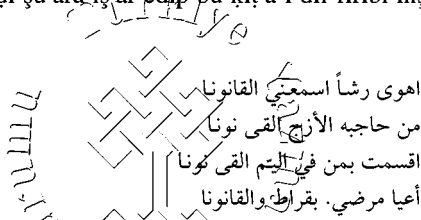
Ve ba‘dı ‘uḳalâ meḥâşîp-i tıbbî beyân için delîl-i ‘aḳlî îrâd edip dediler ki ‘ulûmun ba‘dısının ba‘dı âḥer üzere fadîleti ve mezîd-i meziyyeti mevḍû‘unun şerefi kıyâsı üzere olur, ona binâen ‘ilm-i ilâhî ‘ulûm-ı sāireden eşref olur, zîrâ ‘ilm-i ilâhînin mevḍû‘u bi’l-cümle eşyâdan eşref ü efḍal olan Allâhu ta‘âlânın zât ve şifâtı olur ve kezâlik onlardan bahş olunan ‘ulûm dahi sāireden efḍal olur. Ve bundan sonra efḍal-i ‘ulûm-ı şinâ‘iyye ‘ilm-i tıbb olur, mevḍû‘u beden-i insân olup insân mevâlîd-i selâşenin eşrefi ve efḍali olmak ḥasebiyle. Ve kezâlik her ‘ilmin şerefi ona mesîs-i ḥâcet miḳ dârı olur. Ve şinâ‘at-i tıbba mesîs-i ḥâcet sāir ‘ulûma ḥâcetin mesîsinden ezyed ve ekşerdir, zîrâ nefsi-nâṭıḳanın istikmâli ‘aḳl-ı heyülânîden ‘aḳl-ı müstefâdeye teraḳḳîsi ancak bedenî kemâlî ile olur. Ve kemâl-i beden lâ-maḥâle şihḥati muḥâfîz ve müsteridd olan tıbb ile olur. Ve kezâlik ṭabîb olan kimse bi’l-cümle ‘aḳâḳîre müde‘a olan esrâr-ı ilâhiyyeyi tecârîb ile ta‘arrûf eylese ve ma‘lûmu olsa ki aṭrîlâl ne keyfiyyet üzere barâşı ve

20 “Ey Allâh’ın kulları, tedavi olunuz. Şüphesiz Allah yaşlılıktan gayrı devâsız hastalık vermedi.”

vedahı ızhâb ve izâle eder ve ne keyfiyyette dühn-i kâvend evcâ-ı bārideyi def' ve teskîn eder ve şecere-i encibâr lihâsı ne keyfiyyette teferruqâtı cebr ve dâ-ı mu'cîl olan kūrha-i silli ilhâm ve idmâl eder ve bunların emşâli esrâra vâkıf olsa o tabîbin ma'rifet-i mezkûresi Haq celle ve 'alâ hadretlerinin zât ve şifâta vahdâniyyetine ve şümül-i kudretine itikâd ve itirâfa aqreb-i ve sâil olur. Ve'l-hâşıl 'ilm-i tıbbın kadri ve şerefi 'azîm ve menâfi'i meşhûd u keşîr ve menkâbesi ma'rûf u şehîr ve onu inkâr edenler mihr-i tâbânı münkir büm-ı şe'üm gibi zulumât-ı cehâlette mehcür u melûm olur. İntehâ.

Ve şinâ'a-i tıbbın mebd'e-i intişârı olan Mele'iyye ve Sekâmiyâ Aşine mişlî bilâd-ı Yûnân e'tıbbâsından Şâles ve Aneksarigus ve Anekimayus ve Anbaduklos ve Fişagurus ve Ağadîmun ve Filotarhos ve Sokrat ve Bukrâ' ve Sağaryon ve Dimokratîs ve Dimokrat ve ğayrılar gibi hükemânın kudemâsı 'alâ-si'ati't-tâkati'l-beşeriyye hakâyık-ı eşyâyı ta'arrûf edip onların ba'dıları zamânlarında olan enbiyâ-i 'izâm/'aleyhimü's-şalâtu ve's-selâm hadretlerine mukârenet ve muşâhabet ile zeyğ ve hâlelden müteccen-niben vâkıf oldukları menâfi-i eşyâyı ve edviye-i edvâyı muhteviye künnâşlarını te'lîf ve tedvîn eylediler. Hattâ fâzıl İbukrât o sınaatte Fusul ve Epidimâ künnâşlarını te'lîf ve tedvîn eyledi, Ve Câlînüs dahi onları şerh ve beyân edip *Câmî'ü'l-Fuşûl ve Hîletü'l-Bür'* künnâşlarını te'lîf eyledi. Hattâ onların haklarında denildi ki 'ilm-i tıbb ma'dûm idi, onu İbukrât mevcûd kıldı ve meyyit idi, Câlînüs ihyâ eyledi ve zemin ve muq'ad idi, Hüneyn b. İshâk ikâme eyledi. Ve onların beyninden Ebü 'Alî Hüseyn b. 'Abdullâh b. Sînâ hadîka-i fenn-i hikmette ke-“şeceretin taħrucu min-tûri Sînâ”²¹ bir dirâht-ı müntehâ ve devha-i bālâdır ki onun zılâl-i memdûdesi bi'l-cümle eşihhâya bâm ve merdâya cây-ı dil-ârâm olmuştur. O şâhsârdan heft kişvere tedellî eden ağşân ve şimrâhları üzere o diyârın 'ankâ-meşreb hükemâları âşiyân-sâz-ı qarâr olup benân-ı engüşt-i rağabât ile çide eyledikleri nev-bâve berg ü bârı 'uşârâtını müdâm ve nân u nemeklerine dahi idâm etmekle renc-i cehâletten bür-ı tâmm gelip şâdkâm ve taşşil-i merâm eylediler. Hâbbezâ hürmüs-i ekrem ve feylesüf-ı muhteremdir ki onun mişkât-ı derûnunda leme'ân eden nûr-ı sâti' havâtırı meded-res-i eşî'a-i beşâir ve nevâzırı na'îm-i heşt behişt gibi “Mâ lâ 'aynün ra'et ve lâ

üzünün semî'at ve lâ haṭare 'alā-ḳalbi beşerin"²² maḍmûnunun nümüdârî olup zümre-i muḥaşşîlinden ezhân-ı ḥâmide aşhâbının maṭmüre-i ḥavâtırını pür-nûr u ma'cûr ve erbâb-ı uḳûle "Velev lem temseshu nârun nûrun 'alâ-nûrin"²³ olduğu eclâ vü eşherdir. Ve ḥabbezâ o nihrîr-i fâhîr bir baḥr-i zâhirdir ki onun meydân-ı sevâhîlinde şeh-süvâr-ı râst-ḥired olan rûkbân ve ber-cehîde-i küre-i 'îrfân olanların esb-i tâzîleri ḥavâfirine işâbet eden dürr ü le'âl şa'şâ'ası dîde-i nâzırîni münevver ve dil-i müte'emmîlîni onun revnaḳ u şafâsı envâc-ı sürûr ile leb-rîz ü mâl-â-mâl edip hengâm-ı telâṭum-ı efkârında mevc-zede olan cevâhîrin tefârîḳ u kûsârâtı "Ve hiye tecrî bihim fî-mevcin ke'l-cibâlî"²⁴ menḳabesini ḳaşş u ḥikâye eder. Ve ona binâen o kitâb-ı behînin meblağ-ı menâfî'î gâyete bülûğ ve 'avâyidinde cezâlet ü mesbûğ olduğunu ba'ḍı şu'arâ iş'âr edip bu kıt'a-i dil-firîbi inşâd eylemişlerdir. Kıt'a:



Lâkin ekşer-i himemde kuşûr ve mu'zam-ı ezhânda fütür zuhûr edip ondan müntefî'n kem-yâb ve "Sâlet bihî'l-evdiyetü ve ṭâret bihî'l-'ankâu"²⁵ mese-line miḍrâb olmakla mâlik-i mefâtiḥ-i feth ü zafer ve revnaḳ-efzây-ı 'ıḳd-ı cenân ve dâna-derûn ve Dârâ-ḥaşem ve Sikender-eṭvâr ve Cem-muḥteşem ve muḳtefî-i âşâr-ı selef ve muḳtedâ-yı ekâbir-i ḥalef ve mühimm-sâz-ı dîn ü devlet ve erîke-pîrây-ı 'izz ü salṭanat ve şehensâh-ı âgâh ve ḥâḳân-ı dil-penâh ve bâlâ-pervâz-ı evc-i himem ve mihr-i tâbân-ı burc-ı kerem, kerîm-i vaḥîd, şâ'a bi'l-birri emruhu ve fi'l-cüdi ke's-suḥubi'l-maṭfreti bi'l-cüdi ve ḥîrz-ı şerî'at-ı garrâ ve mişḳât-ı meşâbîḥ-i hüdâ ve şâhibü'l-'adli ve'l-inşâf ve ṭâridü'l-cevri ve'l-i'tisâf ve bennâu binâi'l-'ilmi ve'l-îḳân ve feyyâdu

22 "Hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin aklına gelmemiş olan..." Buhârî, 4/118.

23 "Dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berraktır). Nur üstüne nur." Nûr, 24/35.

24 "Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu." Hüd 11/42.

25 Vadiler sel oldu ve onu anka kuşu alıp götürdü.

füyûdâti'l-lu'fî ve'l-ihsân elâ ve hüve's-sultân ibnü's-sultân ibnü's-sultân es-Sultân Muşţafâ Han ibnü's-Sultân Aĥmed Han ibnü's-Sultân Muĥammed Han lâ zâle ribâ'u 'umrihi 'âmireren ve riyâdu devletihi zâhireten mâ kerrere's-şubĥu en yekûne müsfiren ve'z-zühretü zâhiren ĥadretlerinin onun lisân-ı Türkîye tercüme olunup şu'ubeti teshîl ve mâu'l-ĥayât-ı muĥtebesesi tesyîl olunup ve şuyüdâtı dahi işıyâd u şikâr ve maĥfiyyâtı izĥâr u âşikâr kılınıp menfa'ati ĥâşş u 'amma vâşıl ve o ĥay'a-i ĥâyî'anın mezrû'âtı maĥşüd u ĥâşıl olmasına müteveccih olan irâde-i ĥümâyûnları bu 'abd-i fakîre teblîĝ olunmaĝın işbu kaşîde-i ĝarrâda taĥrîr olunduĝu üzere zebân-ı ĥâme-i ĥimmeti bâz edip müste'inen billâĥ şürû'a ser-âĝâz olundu.

Kaşîde Der-Beyân-ı Sebeb-i Tercüme-i Kânûn Bâ-Emr-i Ĥümâyûn [3a]

Ĥabbezâ şehriyâr-ı bî-hemta

Ser-firâz-ı şehenşeh-i dânâ

Ĥaĥ kılıp çâr unşur-ı pâkin

'Adl [ü] ihsân [u] birr hem takvâ

Kıldı tab'ı şerîfini ta'dîl

Sü-be-sü oldu mu'tedîl dünyâ

Ĥasenâta tabî'atı mecbûl

'İlm ü 'irfâna ĥimmeti bâlâ

Feraĥ-ı ĥalbi ĥayr-endîşe

Ĥurretü'l-'aynı tâ'at-i Mevlâ

Ĥasenü'l-ĥalk sîreti maĥmûd

Kesb [ü] kârı şerî'atı ihyâ

Rüşdü bâliĝ basîreti rüşen

Ĥem fi'âli muvâfîĥ-ı fetvâ

Şafĥa mâil tefahĥuşu kâmil

Eylemez zınnat ile aĥz-ı 'atâ

Ĥaĥĥ'a tâbi' ĥalâyîka metbûc

Nâşir-i emn nâşır-ı du'afâ

Sâyesi meymenet-fezâ-yı vesîr
 Bû'l-‘aceb füşâ-gâh-ı zıll-ı Hüdâ
 Oldı güft ü şenîdi şıdk-mağâl
 Ana kâr eylemez dürüg [u] riyâ
 Sûr-veş ‘adli oldı kevni muhît
 Oldu âsûde cümle bay u gedâ
 Vefk-ı şer‘ üzre oldu faşl-ı hışâm
 Ne rişâ kaldı ortada ne ribâ
 Kelim-i hâkkı eyleyip terfîr
 Kıldı güftâr-ı bātılı süflâ
 Men‘ idip harc-ı maşraf-ı serefî
 Beytü'l-emvâli eyledi ihyâ
 Eyleyip ehl-i ‘ilme baş-ı simât
 Geçinir sâyesinde çok fukarâ
 Yaptı evkâf-ı lâ-tu‘add hattâ
 Kıldı ta‘mîr hâtır-ı ‘ulemâ
 Okuyup dersini ‘ibâdet ider
 Ma‘bedinde anın niçe şulehâ
 Oldı bu cünbüş-i cemâli ile
 Dâyi‘ât-ı fünûn nev-peydâ
 Hâşşaten fenn-i tıbda Kânûn kim
 Anı cem‘ itdi Bû ‘Alî Sînâ
 Olalı çün nigâr ârâste
 Olmadı râm o şâhid-i ma‘nâ
 Ana vuşlat nice olur mümkin
 Ki tılısmât-ı dağmesi aqvâ
 Gencidür beste gevheri sengîn
 ‘Aķibâtında var hezâr i‘yâ

Maḥremi yok o gülşen-i rāzın
Sū-be-sū sırrımı kıla ifşā

Gerçi zībende hemçū bāğ-ı İrem
Çeşm-i ʿālemden itdi istihfā

Esti bir şubḥ-dem nesīm-i besīm
Külbemi kıldı gülsitān-āsā

Gūş idüp şalşal-i terānesini
Anladum bir peyām ider inhā

Der şudūr itdi emr-i sultānī
K'ola o daḥmenün deri kisrā

Bozulup tılsımātı ola ʿayan
Cevheri baḥş ede cihānā safā

İntişār ide neşr olup nef'i
Anun ile şahīḥ hem merdā

İmtişāl eyleyüp şürū' itdüm
Çarḥ-ı sem' eyledikde o büşrā

Gerçi yokdur biḍā'arın sırası
Ki o mir'āta ola jeng-zedā

Lik tevfiḳe mazhar oldıkda
Feth ider bāb-ı muḡlakı ednā

Siyemā manzar olsa sultāna
Olup elbette nazresi kīmiyā

Ne kadar olur ise pīçide
Olur enfās-ı pāki rūḥ-efzā

Ḥamdü lillāh ḫitāma oldu qarīb
Oldı o buḡye mā-haşal ḳurbā

Emr olundı ki ḫuṭbe-sāzı olam
Ki ola ṭab'ına bed' ḫālā

Gerçi Kānûn'ı eyledük te'sîs
Vaşf-ı sulţānı eylemek imlā

Nice mümkün olur sana şāhib
Ki odur bî-nihāye bir deryā

Ne kadar sābiḥ olsa ğavvāşı
Edemez ğavrını kemāl edā

Budur evlā vü elyak eyleyesin
Sana Sulţān Muşţafā'ya du'ā

Eyle yā Rabb 'ömrini efzûn
Şevketin nev-be-nev kılıp bālā

Şihḥat u 'āfiyette kıl dāim
Ermesin dāmenine dest-i ḥaṭā

Ḥātırı dāimā küşāde olup
Sāyesi ola me-men-i du'afā

Ola hemvār sūy-i āfāka
Şafaḳ-ı şefkati ferah-baḥşā

Kıla Ḥaḳ dāimā anr feyyāḍ
Rütbe-i feyḍini edip bālā

Cümle geçmişlerine rahmet idüp
Nesl-i pākizesin kıla ibḳā

Mazhar-ı meḥāsin-i celiyye ve ḥayr-ḥāh-ı Devlet-i 'Aliyye, Ristū-ḥikem, Felātûn-şiyem, feylesûf-ı zamān ve Cālînüs-'irfān, a'lemü'l-'ulemāi'l-mütebahḥirîn, efḍalü'l-fudalāi'l-müteşerri'tin, el-muḥtaşş bi-mezîdi 'ināyeti'l-Meliki'l-Mu'tin, sābıkan Rumili kâḍî-'askeri ve ḥālā re'sü'l-eṭıbbā olan sa'ādetlü Mehmed Refî' Kātib-zāde Efendi ḥaḍretlerinin nezāreti ve inḍimām-ı teraḳkub u 'ināyeti ile zamān-ı riyāsetlerinde tercüme ḥitāma muḳārin oldu. el-Ḥamdü lillāhillezî hedānā li-hāzā ve nes'eluhu en yente-fi'ā bihā ve yütemmü mā-te'ḥḥare ve mā-beḳā. İnnahu veliyyü't-tevfıki ve bi'l-icābeti ḥaḳıḳun.

Ma'fûm ola ki muşannif rahmetullâhi ta'âlâ 'aleyhi *Kânûn*'u beş kitâb üzere tertîb eyleyip kitâb-ı evvelde külliyyât-ı tıbbın kısm-ı nazarîsini ve kısm-ı 'amelîsini ve a'qdâ-i müfredenin küllî teşrihîni ve kitâb-ı şânîde edviye-i müfredenin kuvâları ahkâmını ve cüz'îyyâtını beyân eyledi ve kitâb-ı şâlişte küll-i 'udv 'udv-i hâşş olan emrâdı beyân edip her 'udvun emrâdı bâbına o 'udvun teşrihîni ve menfa'atını zıkr ile bed' eyledi ve ba'dehu o 'udvun muhâfaza-i şihhati tarîkîni ve ba'dehu o 'udvun külliyyât-ı emrâdını ve o emrâdın esbâbını ve tûruk-ı istidlâlâtı kavî-i mu'tlak ile ve tûruk-ı mu'alecâtını kavî-i küllî ile zıkr eyledi. Ve o umürlardan fâriğ oldukta o 'udvun emrâd-ı cüz'îyyesine ikbâl edip ekşerinde evvelâ haddinde ve esbâbında ve delâilinde olan hükm-i küllîyi zıkr edip ba'dehu ahkâm-ı cüz'îyyeye taħalluş eyledi ve ba'dehu mu'alecesinde olan kânûn-ı küllîyi zıkr edip bi-devâi devâ-i basî ve mürekkeb ilâclarını zıkr eyledi, lâkin onun edviyelerinden kitâb-ı şânîde vad' olunan cedâvilde mezkûr edviyenin ekşerini zıkr eylemeyip terk eyledi ve mürekkebe olan edviyenin zıkrını anķarâbâzîne teħîr olunması münâsib olanların zıkrını teħîr edip o maħalle havâle eyledi. Ve kitâb-ı râbî'de her 'udva şümülû olan emrâdı ve zînet denmekle ma'rûf emrâd-ı cüz'îyyeyi beyân edip o kitâb-ı râbî'de dahi kitâb-ı şâliş mesâlikine sülûk eyledi. Ve kitâb-ı hâmişte anķrâbâzîni cem' eyledi.

Ve muşannif bu vech üzere *Kânûn*'ün tertîbini zıkr edip buyurdu ki: "Benim bu kitâbım bir eşerdir ki şinâ'at-ı tıbb ile 'amel eylemek onu hıfz eylemeksiz câiz olmaz, zîrâ tabâbeti idâre lâ-eķall onun ekşer-i mesâilini dirâye ile olur ve ammâ o şinâ'da taħşîl-i kemâl için irâdî lâzım olan mesâlikin haddi ve hâşrı yoktur. İnşâallâhu ta'âlâ ecel te'ehhûr edip kader dahi müsâ'id olur ise o kitâbı baş ve mücmelâtı tafşîl eyeleriz." İntehâ tercemetü ħuṭbetihî. Fe'l-âne müşri'ü fi-tercemeti'l-maķşûdi bi-meşṭetihi ta'âlâ ve şallallâhu ta'âlâ 'alâ-seyyidînâ ve mevlânâ Muħammedin ve âlihi ve şahbihi ecma'îne. Ve'l-ħamdü lillâhi rabbi'l-âlemîne. [3b]

el-FENNÜ'L-EVVEL MİNE'L-KİTÂBİ'L-EVVELİ MİNE'L-KÂNÜNİ Fİ-HADDİ'Ŧ-ŦİBBİ VE MEVDÛ'ÂTİHİ TEŞTEMİLÛ 'ALÂ-SİTTETİ TE'ÂLİM

et-Ta'limü'l-Evvelü ve Hüve Faşlâni

el-Faşlu'l-Evvelü Fî-Ta'rîfi'Ŧ-Ŧıbbı

Ŧıbb bir 'ilmidir ki min-ciheti's-şihhati ve'l-marağ aĥvâl-i beden-i insân onunla ma'fûm olup şahih olanların şihhat-i hâşılası muĥâfaza ve marid olanların şihhat-i zâilesi istirdâd olunur.

Mebĥas: Etıbbâ tıbbı iki kısma taqşim edip biri 'ilmî ve biri 'amelîdir derler. Ŧıbbın ta'rîf-i mezkûrunda 'ilm ile iktifâ olunmakla tıbb-ı 'amelî tıbbın ta'rîfinden hâric kalıp ta'rîf fâsîd/olur!

el-Cevâb: Ŧıbb-ı 'ilmî ona derler ki onun mesâili tabîbin 'amele müte'allik olan re'yini taqviye eylemeyip o mesâilden faqat itikâd-ı câzim hâşıl ola, meşelâ ĥummânın aşnâfı üçtür ve mizâcın aşnâfı dokuzdur dediğimizde bu ta'limimizden bunlara itikâddan mâ'adâ tabîbe 'amele müte'allik re'yini taqviye eder fâide hâşıl olmaz.

Ŧıbb-ı 'amelî ona derler ki onun mesâili tabîbin 'amele müte'allik re'yini taqviye eyleye, meşelâ evrâm-ı meĥâbinden ya'nî koltuk ve uyluk ve kulak ardında olan veremlerden mâ'adâ evrâm-ı ĥârreye ĥâl-i ibtidâda râdi' ve müberrid ve mükessif edviye ile mu'âlece olunur ve ĥâl-i tezeyyüdde râdi' devâlara mürĥî devâlar mezc olunur ve ĥâl-i intihâda mürĥiyât-ı muĥallile ile tedbîr olunur dediğimizde bu ta'limimizden tabîbin hâşıl olan 'ilmi ile 'amele müte'allik re'yi bilâ-şübhe taqviye bulmakla tıbb-ı 'amelî onda hâşıl ve mevcûd olur, her ne kadar o tabîb bi'n-nefs kendi 'amel eylemeyip re'yi inđimâmı ile uĥrâ a'mâl eder ise de.

Ve ehl-i ĥikmet dahi ĥikmeti iki kısma taqşim edip bir kısmı ĥikmet-i 'ilmiyye vü nazariyyedir ve bir kısmı dahi ĥikmet-i 'ameliyyedir. Kezâlik şinâ'ât-ı säire ricâli dahi şan'atlarını 'ilmiyyeye ve 'ameliyyeye taqşim ederler; onların 'ilmi kısmında nefsi-i 'amel dâĥildir, fenni-i tıbb gibi deĥildir.

Fezleke-i Kelâm: Ta'rîfte mezkûr olan 'ilmin iki nev'î vardır; bir nev'î kısım-ı 'ilmîde ve bir nev'î kısım-ı 'amelîde mevcûddur ve ikisinden dahi 'amel hâricdir. Ta'rîf-i tıbbda fesâd ve ĥalelden nesne yoktur.

Mebhas-i Âher: Eṭibbâ tıbbî üç kısma taḫsîm edip biri aḥvâl-i şıḫḫat ve biri aḥvâl-i maraḍ ve biri beynehümâda mütevassıṭ şeyḫ ve tıfl ve nâka mişlîlilerin aḥvâline müteʿallik ʿilmdir derler. Taʿrîf-i mezkûrda şıḫḫat ve maraḍ zıkr olunup beynehümâda olan vâsiṭa terk olmakla tıbbın taʿrîfi taḫsîm-i eṭibbâyâ muḫâlif olup fâsid olur!

el-Cevâb: Şıḫḫat bir meleke yâḥûd bir hâlettir ki o meleke ve o hâlet şâhibinin kuvâ-yı taḫrîyyelerinden kuvâ-yı taḫrîyye efʿâlî selîmeten ve kâmileten şâdir olur ve o meleke ve o hâletin zevâlî ile maraḍ ḥâdiş olur; beynehümâda teḫâbü'lü'l-ʿadem ve'l-meleke vardır, bir tarîḫ ile vâsiṭa olmak ihtimâli yoktur. Vâsiṭa olmak üzere îrâd olunanların aḥvâline maḫşûş fenn-i tıbbda mesâil-i keşîre olup onların aḥvâlleri müstakillen bir bâbda zıkr olunmak maḫâm-ı taʿlîme münâsib ve lâyıḫ olmakla eṭibbâ şıḫḫat ve maraḍ taʿrîflerinde kuyûdât-ı zâide koşup beynehümâda vâsiṭa kıldılar, lâkin bu teşlîş-i kısmet zâhir-i hâle nazar ile olur, ḫaḫîḫat-i hâle nazar olursa vâsiṭaya mecâlleri olmaz, Zıkr olunan teḫâbü'l mesʿalesi ʿilm-i ilâhîden olmakla bu maḫâmda eṭibbâyâ tufeyli münâkaşa bu miḫdâr ile iktifâ olundu. Taḫḫîḫ-i ḫaḫḫa ḫariş olanlar maḫall-i mezkûrdan taleb eylesinler.

el-Faşlu's-Sânî Fi-Mevdû'ati't-Tıbbî

Fenn-i tıbbın mevdû'ü şıḫḫat ve maraḍ cihetlerinden beden-i insân ve aṣnâf-ı tıbbın mevdû'âtı fenn-i tıbb mevdû'unun gâhîce ʿaynî veyâḥûd cüz'ü veyâḥûd ʿavârîd-ı zâtiyyeleri olup tıbbın aṣnâfını bilmedikçe mevdû'ât bilinmemekle mevdû'ât faşlında aṣnâf-ı tıbb bu vechle îrâd olundu.

ʿUlûm-ı ḫaḫḫîyyede taḫrîr ve tebyîn olunduğu üzere ʿumûmen müsebbebât esbâbiyla maʿlûm olduğuna binâen fenn-i tıbbın mevdû'ü cüz'leri olan şıḫḫat ve maraḍ sebepleri ile maʿlûm olur ve gâhîce maraḍ bâtında olup maraḍ ḫafî olduğundan o maraḍ-ı bâtınî aʿrâḍ ile temyîz ve teşḫîş olunup ʿaraḍ sebep gibi maraḍı bildirmekle mebâhiş-i ʿaraḍ sebep mebâhişine ilḫâḫ olunur.

Sebebin dört şımfı vardır:

Şımf-ı evvel sebep-i mâddîdir, ona ʿillet-i mâddiyye dahi derler. Serîre nisbet kıṭʿa-ı ḫaşeb ʿillet-i mâddiyyedir diye temşîl ederler. Şıḫḫat ve maraḍın sebep-i mâddîsi o eşyâ-ı mevdû'adır ki şıḫḫat ve maraḍ onda

müteḳarrir ve onunla müteḳavvim ve müte'ayyin olur. Sebeb-i maddî olan eşyâ-ı mevdû'adan bedende olan 'uḍvlar ve rûhlar şihhat ve maraḍa mevdû'-ı ḳarîb ve ahlât-ı erba'a ya'nî dem ve şafrâ ve balgâam ve sevdâ mevdû'-ı ba'îd ve erkân-ı erba'a ya'nî türâb ve mâ' ve havâ ve nâr mevdû'-ı eb'ad ya'nî ziyâde ba'îd mevdû' oldu. Onun için bedende olan a'ḍâ ve ervâh bilâ-vâsîta şihhat ve maraḍa muttaşıl ve ahlât-ı erba'a a'ḍâ ve ervâh vâsîtasıyla ve erkân-ı erba'a bu mezkûrlar vesâatlarıyla muttaşıldır.

Ve bu iki mevdû'-ı ahîrler ya'nî ahlât-ı erba'a ile erkân-ı erba'adan her birinin eczâ-i erba'ası biri biriyle imtizâc edip şey'-i vâhid hükmünde ve rûkn ve hılt-ı münferidler meşâbesinde olduklarında o erkân ve o ahlât kendilere 'arîḍ olan hey'et-i terkîbiyye cihetlerinden hey'et-i terkîb mebahîşine mevdû' olurlar ve bi-ḥasebi'l-ihtilâf 'arîḍ olan i'tidâl keyfiyyetleri cihetlerinden mebahîş-i mizâca mevdû' olurlar.

Ve sebebîñ sınıf-ı şânîsi sebeb-i fâ'ilîdir, ona 'illet-i fâ'iliyye dahi derler, serîre nisbet ile buḥâr 'illet-i fâ'iliyyedir diye temsil ederler. Şihhat ve maraḍın sebeb-i fâ'ilîsi beden-i insânda olan hâlâtı ḥıfz veyâhüd tağyîr eden bu mezkûrlardır, ehviye ve ehviyeye muttaşıl ebhîre ve edhîme mişlli nesnelere ve metâ'im ve meşârib ve bunlara muttaşıl olanlar ve istifrâğ ya'nî bâ'tında olan mevâddı ḳay' ve ishâl ve faşd ve bu mişlli tedbîr ile iḥrâcdır ve ihtikân ya'nî mevâdd muḥtebes olup beden mevâdd ile mümtelî olmaktadır ve büldân ve büldânda olan mesâkin ve mesâkine muttaşıl olan nesnelere ve bedenîñ hareket ve sükûnu ve ḥarekât-ı nefsanîyye ve sükûn-ı nefsanî ve nevm ve yaḳaḳa ve esnânda olan istihâle ya'nî şâbî şâbb olmak ve esnânda ihtilâf ya'nî iki kimsenin biri şâb ve biri şeyḫ olmak ve ecnâsta ihtilâf iki kimsenin biri erkek ve biri dişi olmak ve şinâ'at ve 'âdât ve beden-i insânîyye vârid olup mümâss olan ḫabî'ata muvâfıḳ yâhüd muḥâlîf dîmâdât ve kimâdât ve neḫlât ve leḫûhât gibi nesnelere.

Ve sebebîñ sınıf-ı şâlişi sebeb-i şürîdir, ona 'illet-i şürî dahi derler, hey'et-i serîr ile temsil ederler, hey'et-i mizâc ve ba'de-ḥudûşihî mevcûd olan ḳuvâ ve hey'et-i terkîbiyyedir.

Ve sebebîñ sınıf-ı râbî'i sebeb-i tamâmîdir, ona 'illet-i ğâiyye dahi derler, serîr üzerinde emîrin oturması binâ-i serîrin sebeb-i ğâiyyesidir. Şihhat ve maraḍın sebeb-i tamâmîsi ef'âldir. Mebahîş-i ef'âl ü ef'âlî ma'rîfetin

tevaḳḳuf eylediği ḳuvâ mebahîşî ve ḳuvâyı ḥâmil ervâḥ tıbbın mebahîşleri ve aşnâflarıdır.

Ve bu sınıflarda insân ne keyfiyyette şahîḥ ve ne keyfiyyette marîḍ olur diye bahş olunur.

Ammâ o şınâ'a ve o sınıf ki onda ḥıfz-ı şîḥḥat ve izâle-i maraḍdan bahş oluna, o sınıfın mevdû'ları şîḥḥat ve maraḍın ḥıfz ve izâleleri esbâb ve âlâtlarından ma'fûm ve müstefâd olur. Ve o esbâb bunlardır: tedbîr-i me'kûl ve tedbîr-i meşrûb ve ihtiyâr-ı havâ ve taḳdîrû'l-ḥareke ve taḳdîrû's-sûkûn ve mu'âlece bi'd-devâ ve mu'âlece bi'l-yed.

Ve bu tedâbîr ve mu'âlecât üç sınıf olup tedbîr-i marîḍ bir bahşte ve tedbîr-i ḥıfz-ı şîḥḥat bir bahşte ve şîḥḥat ile maraḍ beyninde olan ḥâlet-i mütevasşıta tedbîri bir bahş-i âḥerde ve bi'l-cümle başka başka fuşûl ve ebvâbda mezkûrlardır. Beyne's-sîḥḥat ve'l-maraḍ ḥâlet-i zâide işbât edenler ne vechle eyledikleri her ne kadar ḥilâf-ı ḥaḳîkat ise dahi ḳarîben beyân olunur.

Ve bi'l-cümle mecmû'ı mâ-tekaddemden zâḥîr ve âşîkâr oldu ki ḥıfz-ı şîḥḥat ve maraḍın maraḍın mu'âlecede tıbbın nâzarı bu mezkûrlardır: erkân ve mizâcât ve aḥlât ve a'ḍâ-i basîta ve a'ḍâ-i mürekkebe ve ervâḥ ve ḳuvâ-yı ḥabî'iyye ve ḳuvâ-yı ḥayvânîyye ve ḳuvâ-yı nefsanîyye ve ef'âl ve şîḥḥat ve maraḍ ve beynehümâda olan ḥâlet-i mütevasşıta ve beden-i insânın ḥâlâtı ve sebepleri ki bunlardır: me'âkil ve meşârib ve ehviye ve miyâḥ ve büldân ve mesâkin ve istifrâḡ ve ihtîkân ve şınâ'ât ve 'âdât ve ḥarekât-ı bedenîyye ve ḥarekât-ı nefsanîyye ve sükûnât ve esnân [4a] ve ecnâs ve bedene ulaşan eşyâ ve me'tâ'imde tedbîr ve meşâribde tedbîr ve edviye ve ihtiyârû'l-havâ ve taḳdîrû'l-ḥarekât ve taḳdîrû's-sekenât ve isti'mâl-i edviye ve mu'âlece bi'l-yeddir.

Ve bu mevdû'ât ve mebâdîlerden 'âmm olanların heliyyetini ve vücudunu taşdıḳte 'ilm-i aḳdem ve felsefetü'l-ülâ ve mâ-ba'de't-ḫabî'a tesmiye olunan 'ilm-i ilâhî ricâline taḳlîd ve mevdû'ı ḥâşş olanları 'ilm-i ḫabî'i ricâ-linden tesellüm ve ḳabûl edip fenn-i tıbbda heliyyet-i mevdû'ât işbâtına taşaddî eylemek e'tıbbâya cedîr ve lâyıḳ deḡildir o sebebden ki 'ilm-i tıbb mevdû'ât ve mebâdîlerine tevaḳḳuf eder mevdû'ât ve mebâdînin şübûtu fenn-i tıbbda olsa 'ilm-i tıbb mevdû'âta ve mevdû'ât 'ilm-i tıbbda tevaḳḳuf

edip devr olur. Lâkin Cālînûs'ta tıbb ile hikmet cem' olup tabîb olduğu gibi hakîm-i feylesûf dahi olmakla mevđû'ât-ı mezkûra feylesûf olduğu cihetten burhân ve edille ile beyâna taşaddî eyledi. Tabîb-i maħd olanlara bu taşaddî münâsib olmaz. Bunun nazîri 'ilm-i fıkh'tır ki mebâdîleri olan edille-i erba'a-i şer'iyeden icmâ'-ı ümmetin meşrû'iyetine tevaķķuf eder fakîh olanlara lâzımdır ki kelâm 'ulemâsından icmâ'ın heliyyetini tesellüm edip edille ile işbâta taşaddî eylemeye, lâkin fakîh olan kimse mütekellim dahi olsa mütekellim olduğu cihetten edille ile icmâ'ın meşrû'iyetini işbât eylemek cāiz olur.

Mevđû'ât-ı müteķaddimededen a'đā ve marağ ve şıhhat ve beyne-hümâda olan hâlet-i mütevassıta ve sitte-i đarûriyye ve sitte-i đarûriyyenin mülhâķāt-ı hamsesi bi'l-müşâhede ve't-teşrih ma'lûm olmakla edille ile işbâta ve 'ilm-i âherden tesellüme muhtâc değildir. Ve bi'l-müşâhede ma'lûm olmayanlar mâhiyyetleri ve tarifleri ile tasavvur olunduktan sonra erkân-ı erba'anın heliyyeti ve kemmiyyeti ya'nî 'adedini taşđık 'ilm-i âherden tesellüm tarîķi ile vâcib ve lâzım olur. Kezâhik mizâcın heliyyetini ve mâhiyyetini ve 'adedini taşđık ve ahlât-ı erba'anın heliyyetini ve mâhiyyetini ve keyfiyyetini taşđık ve kuvânın heliyyetini ve 'adedini ve ervâhın heliyyetini ve 'adedini ve mahallini taşđık ve sebeblerin 'adedini taşđık lâzım ve lâbüdd olur. Lâkin emrâğ-ı cüz'iyeye ve emrâğ-ı cüz'iyenin sebebleri ve 'alâmetleri ve keyfiyyet-i hıfz-ı şıhhat ve keyfiyye-i izâle-i marağ ve bunların emşâli bedâhетен ma'lûm olmayıp 'ilm-i tıbbda dâhil olmakla hücec ve berâhîn ile bu mişlli mesâili işbât tabîb olanlara lâzım ve mühimm olur. Allâhu a'lemu bi's-şavâbi.

et-Ta'lîmü's-Şânî Fi'l-Erkâni ve Hüve Faşlun Vâhidun

Erkân o ecsâm-ı basîtadır ki beden-i insân ve sâir cism-i tabî'inin eczâ-i evveliyyesi olur. O eczâ-i evveliyye şüretleri muhtelif olan ecsâma taķşim olunmaz ve o eczânın terekkeb ve imtizâcından şüretleri muhtelif envâ'-ı kâinât hâdişe olur. Tabîb olan kimseler erkân dört rükne münhaşır olduğunu 'ilm-i tabî'iden tesellüm edip edille ile ihticâc şadedinde olmasınlar.

Ve erkân-ı erba'anın ikisi hafiflerdir, nâr ve havâ gibi; bākî türâb ve mâ şakîllerdir:

Arz ya'nî türâb bir cirm-i basîttir ki mevdi'-i tabî'isi 'anâşır-ı sāirenin vasatı ve ortasıdır. Bi-cümletihā erkân-ı erba'ada biri birini hāvî kürelerdir. Küre-i arđ bi-ṭab'ihî cümleinin vasaṭındadır ve vasaṭta oldukça arđ sâkin olur; ḳasr ile vasaṭından iḫrâc olunsa ḳasr def' oldukça vasaṭa hareket eder, o sebeble arđa ṣakîl-i muṭlak derler.

Ve arđın ṭab'atı bârid ve yâbistir ya'nî hâricden bir muğayyir tağyir eylemeyip ṭab'atı muḳteḏâsınca terk olunsa ondan bürüdet ve yübüset ḥiss olunur. Ve arđın fâideleri bunlardır ki kâinatta ṣebât ve istimsâk ve eşkâl ve hey'âtı muḫâfazadır.

Ammâ mâ bir cirm-i basîttir ki mevdi'-i ṭabî'isi arđı ṣâmil ve havâya meşmûl olup ya'nî türâbın üzerinde ve havânın altında olup maḫall-i ṭab'atı beyne't-türâb ve 'l-havâ olmakla suya ṣakîl-i muḏâf derler.

Ve suyun ṭab'atı bârid ve raḫbdir ya'nî "izâ ḫulliyeye ve ṭab'uhu" terk olunsa bürüdet ve ruṭûbeti zâhir olur. Suda olan ruṭûbetin ma'nâsı budur ki mâ-ḫulîka ve cibilliyeti ḫasebiyle tefferuk ve ittisâle ve cem' ve infişâle dâ'ir ednâ sebebe icâbet edip her hangi şekil ile teşkil olunsa sühûlet ile o şekli ḳabûl eder, lâkin muḫâfaza edemeyip zâil olur.

Kâinatta su mevcûd olmanın fâidesi budur ki her ne şey'in eczâsında teşkil ve taḫtîṭ ve ta'dîl ya'nî şüret-i ūḫrâ ile taṣvîr olunmak murâd olunsa o eczânın şüret-i maṭlûbeyi ḳabûlü su ile sehl ve selîs olur, zîrâ su hey'et-i maşhûbeyi sühûlet ile terk eylediği gibi hey'et-i maṭlûbeyi dahi sühûlet ile ḳabûl eder.

Yâbis raḫbın ḫilâfî üzere olup şüret-i maşhûbeyi terki 'asîr olduğu gibi şüret-i maṭlûbeyi dahi ḳabûlü 'asîr olur. Her ne zamân ki yâbis raḫb ile taḫmîr oluna, yâbis raḫbdan temḏid ve teşkîli sühûlet ile ḳabûl ve istifâde eder. Ve raḫb yâbisten raḫbda iḫdâs olunan taḳvîm ve ta'dîli muḫâfazada kuvvet istifâde eder ve yâbisin perîşân ve müteferriḳ olan eczâları raḫb ile birikip müctemî' ve mülteşîḳ olur. Ve raḫbın seyelânı ve 'adem-i ḳarârı yâbis ile zâil olup ber-ḳarâr ve mütemâsikü'l-eczâ olur.

Ammâ erkân-ı erba'adan havâ bir cirm-i basîttir ki onun mevdi'-i ṭabî'isi ve maḫalli suyun fevḳinde ve nârin taḫtında olur; bu ma'nâdan için havâ ḫafîf-i muḏâf oldu.

Ve havânın tabîr-atı mâ-sebak kıyâsı üzere hârr ve raḥbdir. Ve kâinâtta havâ vücûdunun fâidesi ecsâmı taḥalḥul ve mesâmmât bulunmanın imkânıdır. *Halâ bâfil ve münten' olmakla mesâmmât havâ ile mümtelî olmasa mesâmmât olmak dahi münten' olurdu. Ve fâide-i uhrâsı ecsâm-ı şakîle havâ nüfûzu ile laḥif ve raḥik ve hafif olup meyli süfle iken müstâlî ya'nî mürtef' olmaktadır; bu mâ'nadan için eḡnâ-i cemedde havâ muḥtebes olmakla su üzere cemed 'âlî ve ḥâfi olup tesseffül eylemez ve kemâ fi'l-hayât istinşâkla meyyitte nüfûz-ı havâ bulunmamakla emvât ahyâdan şakîl olur.*

Ammâ nâr bir cirm-i basîttir ki onun mevdi'-i tabîrîsi ecrâm-ı 'anâşırın fevki ve üzeri ve mekânı ya'nî küre-i nârın saḥl-ı zâhirini mümâss olan kevn ü fesâd felekinin ya'nî dünyâ göğünün muḥa'arı saḥlıdır, binâen 'aleyh nâra ḥafif-i muḥlak ıtlâk ve tesmiye olunur. *Ve nârın tabîr-atı hârr ve yâbistir.*

Ve nârın kâinâtta vücûdunun fâidesi nuḍca muḥtâc olanları inḍac ve telḥif edip ve 'anâşır-ı bakîye ile ihtilâf ve imtizâc edip nâr müneffiziyyeti cihetinden cevher-i havâyı kâinâtta icrâ eyleye ve iki 'unşur-ı şakîlleri ya'nî türâbla su müḥûdatını ya'nî bürüdeti sevret ve şiddetini kesr etmekle 'unşuriyyetten mizâciyyete mâ' ve türâbı ircâ' eyleye.

Şakîlân ya'nî mâ' ile türâb tekevvün-i a'ḍaya ve sükûnuna ziyâde mu'indir, ammâ ḥafifân ya'nî nâr ile havâ ervâhın tekevvününe ve taḥrîk-i ervâh u a'ḍaya ziyâde mu'indir. *Eâkin bu mezkûrların muḥarrîk-i evveli nefstir. Bu zıkr eylediğimiz erkân-ı erba'a mebâhişi idi ki nihâyet buldu.*

et-Ta'limü's-Şâlişü Şelâsetü Fuşûlin

el-Faşlu'l-Evvelü Mine't-Ta'limi's-Şâlişi Fi'l-Mizâci

Mizâc bir keyfiyyet-i müteşâbihedir ki 'anâşır-ı erba'a eczâ-i mütesaḡı-riye münkasıme olup her birinin ekser-i eczâsı âḥerlerin ekser-i eczâsına mümâss olmak üzere terkîb olundukta eczâlarda mevcûd olan keyfiyyât-ı mütedâddenin her biri âḥerin keyfiyyeti şiddetini ve sevretini kesr ve ta'ḍil ile tefâ'ullerinden ḥâşıl olur.

Erkân-ı erba'a-i mezkûrede mevcûd olan kuvâ-yı evveliyye dört keyfiyyete münḥaşırdır: ḥarâret ve bürüdet ve ruḥbet ve yübüsettir. Ve beyyin ve âşikârdır ki kevn ü fesâd ile mevşûf olan ecsâmın mizâcları ḥarîben mezkûr

olan keyfiyyât-ı erba'adan hâdiş olup kısmet-i 'aqliyyenin icâbı hasebiyle ve min-gayri idâfetin ilâ şey'in âher nazar-ı mutlak ile mizâc hâşıl olup ve hâşıl-ı mezkûr iki vech ile taşavvur olunur:

Vech-i evvel: Keyfiyyât-ı müteâdde-i mezkûrenin miqdârları mümteziç olan 'anâşırda mütesâviye ve müteķâvime olmakla fi-mâ-beynehâ mizâc-ı mu'tedil ve mütevassıt-ı haķikî bir keyfiyyet hâdiş ola.

Vech-i şânî: Keyfiyyât-ı mezkûre beyenlerinde hâşıl olan mizâc-ı mu'tedil ve keyfiyyet-i mütevassıtı haķikî olmayıp iki taraftan birine emyel ola, meşelâ harâret ve bürüdet meķâdirleri berâber olmayıp fi'l-cümle miqdâr-ı bürüdet zâid olmakla bürüdete mâil ola yâhüd miqdâr-ı harâret fi'l-cümle ziyâde olmakla keyfiyyet-i mütevassıtı [4b] harârete meyl eyleye, kezâlik ruṭubet ve yübüsette haķikî mu'tedil olmayıp yübüset ve ruṭubetten birine mâil ola yâhüd harâret ve bürüdet ile ruṭubet ve yübüsetin ikişerinde dahi tavassuṭ-ı haķikî bulunmayıp her birinde birer tarafta fi'l-cümle emyel ola.

Zıkr eylediğimiz bu iki vech kısmet-i 'aqliyye hasebiyledir, lâkin şinâ'at-ı tıbbda istidâl ve hüruc 'ani'l-istidâl ile murâd zıkr olunan iki vechin birisi dahi değildir belki tabîbe 'ilm-i tabîiden kabûl ve tesellüm etmek lâzımdır ki bu zıkr eylediğimiz ma'nâ üzere mu'tedilin hâricde vücudu mümteni'attandır, 'ale'l-ıtlâk mevcûd olması câiz olmamakla o mizâc-ı mu'tedil-i haķikî insânda veyahüd üdv-i insânda bulunmak câiz olmadığı evleviyet ile lâzım gelir.

Ve dahi tabîbe bilmek lâzımdır ki mebahîş-i 'ilm-i tıbbda müsta'mel olan "mu'tedil" tevâzün ve tesviye ma'nâsına olan "te'âdül"den müştakķ değildir belki mu'tedil mebahîş-i tıbbiyede kısmette müsta'mel olan "câd"den müştakķtır. Kısmette müsta'mel olan "câd" in ma'nâsı şey-i müşterekte mutlakān şürekânın naşiblerin ifrâz edip ayırmaktır gerek ise enşibâ mütesâviye olsunlar ve gerek kılet ve keşrette müteķâlif olsunlar. Pes eczâ-i mizâcdan keyfiyyet-i harârette arslanın naşibi tavşanın naşibinden ezyed ve keyfiyyet-i bürüdetde tavşanın naşibi arslanın naşibinden ezyed ve ekşer olmak arslanda olan şecâ'ate ve tavşanda olan havf ve cübne münâsib olmakla arslanın mizâcında harâret gâlibe ve bürüdet nâķışa olsa mizâc-ı mu'tedil olmuş olur ve tavşan bunun hilâfı üzere olursa mizâc-ı mu'tedil olmuş olur.

Beden-i insân veyâhûd insânın ‘uḍv-ı maḥşûşu kemmen ve keyfen hâline şâyeste ve münâsib olan hisse-i mizâcını ‘alâ-âdeli’l-vech taḳsîmde istîfâ edip mümtezicde mizâcdan kıstı müteveffir ve kemâ hüve’l-lâyık mevcûd olur ise o mizâc mu‘tedil olur ve bu mizâc-ı mu‘tedil-i insânî her ne kadar itidâl-i ḥaḳîḳîye qarîb ise lâkin baḑdı efrâdda cidden qarîb olmak ‘arıḑ olur.

‘Adlden müştakḳ olup mebâhiş-i ṭıbbda müsta‘mel olan mu‘tedil emr-i idâfî olup bi-ḥasebi ebdâni’n-nâs ma‘nâ-yı mezkûrca mu‘tedil olmayanlara nazar ve nisbet ile ve kezâlik itidâl-i ḥaḳîḳîye cidden qarîb olmayanlarda itibâr olunup sekiz kısma taḳsîm olunur, zîrâ itidâl-i idâfî yâ itidâl-i nev‘î yâhûd itidâl-i şımfî yâhûd itidâl-i şahşî yâhûd itidâl-i ‘uḍvî olur. Ve bu dört kısmın her birinde dâhil ḥârice yâhûd dâhil dâhile nisbet olunur, ikiye dörde ḑarbdan aksâm-ı şemâniye ḥâşıl olur.

İtidâl-i nev‘de dâhilin ḥârice nisbet ve idâfetinin mişâli nev‘-i insânın sair envâ‘a nisbet idâfetidir. Bu itidâlin ifrât ve tefrîtinde ḥadd ve nihâyet vardır, efrâd-ı insân-ı ḥaddleri tecâvüz eylemek olmaz, tecâvüz ederse mizâc-ı insâniyyet bâṭıl ve ‘atıl olup insân helâk olur. Bu ma‘nâ sümûmda müşâhed ve mu‘âyendir. Ammâ ifrât ve tefrît arasında olan mizâcda merâtib ve derecât vardır ki ona ‘arâḑ-ı mizâc derler, o derecât itibârı ile efrâd-ı insân mütefâvit olurlar.

İtidâl-i nev‘de dâhilin dâhile nisbet ve idâfetinin mişâli o şahşın mizâcıdır ki ifrât ve tefrît ḥaddleri ve nihâyetleri arasında vasaṭ-ı ḥaḳîḳî ola. Farḑ olunsa ki nev‘-i beşerde olan ḥarâretin ifrâtı yirmi cüz’ ve tefrîti on cüz’dür, beynehümâda olan vasaṭ on beş cüz’ mizâc-ı nev‘înin itidâlidir. On cüz’ ve yirmi cüz’e idâfet ile muḑâf ve muḑâfun ileyh ikisi dahi dâhil-i nev‘-i beşer olup dâhilin dâhile idâfeti qabîlinden oldu, lâkin bu itidâl-i nev‘î ancak o nev‘in âdeli-âşnâfından olup sinn-i nemânın gâyetinde ya‘nî otuz yaşma qarîb olanlarda bulunur. Ve bu ma‘nâya olan itidâl faşl-ı mizâcın evvelinde mezkûr olan itidâl-i ḥaḳîḳî gibi her ne kadar mümteni‘ deḡil ise lâkin vücûdu nâdirdir ve ‘azîzdir.

Ve bu itidâl-i ḥaḳîḳî keyfe mâ’ttefaḳ ḥâdiş ve ḥâşıl olmaz belki tekâfûp tarîḳiyle olur, meşelâ âḑâ-i ḥârre âḑâ-i bâride ile ya‘nî qalb dimâḡla ve âḑâ-i raṭbe âḑâ-i yâbise ile ya‘nî kebid ‘izâmle tekâfûp ya‘nî qalb ve dimâḡda olan ḥarâret ve bürûdet miḑdârları müvâzin ve müsâvî olmakla eḥadû-

hümânın tekâfû'ü ya'nî kalbde olan harâretin miqdârı dimâğın bürüdeti miqdârına müvâzin ve müsâvî olmak ile ehadühümânın şiddet-i keyfiyeti âherin şiddet-i keyfiyyetini kesr edip mu'tedil-i haķıķıye qarīb olurlar. Kezâlik kebidin miqdâr-ı ruṭûbeti 'izâmın yübüseti miqdârına müvâzin ve müsâvî olmakla her birinin şiddet-i keyfiyyetleri âherin şiddetini kesr edip itidâl-i haķıķıye qarīb olurlar. Bu zıkr olunan tekâfû'den nazarı kaç ile a'ḍâlar bi-nefsihi mu'tedil değildir, faķaṭ a'ḍâ beyninden cild ya'nî beşere ta'bîr olunan deri ḥadd-i itidâle bi-nefsihi qarīb olur, inşâallâhu ta'âlâ bundan sonra cildin evşâfını zıkr ederiz.

Kezâlik ervâḥa ve a'ḍâ-i re'îseye kıyâs ile dahi mizâc zıkr olunan itidâl-i haķıķıye qarīb olmak mümkün olmaz belki o kıyâs ile itidâlden harâret ve ruṭûbete çıkarlar, zîrâ ervâḥ ile kalb, mebdâ-i ḥayât olmakla cidden ḥârrlar ve ifrâta mâillerdir, zîrâ ḥayât harâret ile ḥaşîfa olur ve neşv ü nemâ bürüdet ile olur belki ruṭûbet harâretin kıvâm ve ğidâsı olur.

Li-ecli beķâi's-şahş a'ḍâ-i re'îse üçtür, qarîben beyân ederiz. O a'ḍâ-i re'îse-i selâse beyninden ancak dimâğ bariiddir, lâkin dimâğın bürüdeti kalb ve kebidin harâretini ta'dile bâliğ olmaz. Ve a'ḍâ-i re'îsenin yâbisi veyâḥüd yübüsete qarīb olanı ancak kalbdır ve kalbin yübüseti kebid ve dimâğın ruṭûbetini ta'dil mertebesine bâliğ olmaz, kalbde olan yübüset-i mezkûre ancak kebid ve dimâğa nazar ve idâfet iledir; kezâlik dimâğda olan bürüdet ancak kebid ve kalbe nazar iledir; kezâlik dimâğda olan bürüdet ancak kebid ve kalbe nazar iledir.

Ve mizâcm sekiz aķsâmının üçüncü kısmı nev'-i vâḥidden iki şınfın biri birine kıyâs ve idâfetle olan mizâclarıdır. Ve bu mizâcın 'araḍı nev'-in 'araḍ-ı mizâcından aḍyaķtır, lâkin eķâlîm-i seb'adan bir iķlîme ve ehviyeden bir havâya kıyâs ḥasebiyle ümemden bir ümmete ya'nî nev'-i vâḥid aşnâfından bir şınfa şâlih olur. Bu zıkr olunan kısm-ı şâliste dahi 'araḍ-ı mizâc-ı şâlih vardır, Hind için Hind'i şâmil bir mizâc vardır ki onunla Hind şahîḥ ve sâlim olur, kezâlik Saķâlîbe için dahi Saķâlîbe'yi şâmil bir mizâc vardır ki onunla Saķâlîbe şahîḥ olur.

Bu iki şınftan her biri kendi şınflarına nazar ile mu'tedilü'l-mizâcdır ve şınf-ı âhere nazar ile ğayr-i mu'tedildir, zîrâ Hindî'nin bedeni Saķlâbî'nin mizâcıyla tekeyyüf eylese yâ marîḍ olur yâḥüd helâk olur,

kezâlik Saḳlâbî'nin bedeni Hindî mizâcıyla mütekeyyif olsa yâ marîd olur yâhüd helâk olur. Bu taḳdîr üzere büldân-ı ma'mûre sükkânından her birinin birer mizâc-ı hâşşî vardır ki kendi iḳlîmi havâsına muvâfiḳtır. Ve o mizâcın 'araḳı ve 'araḳının iki tarafları vardır, biri nihâyet-i ifrâttır ve bu zikr eylediğimiz kısım-ı şâliṣ i'tidâl-i şımfiden dâhîlin hârice idâfeti ile olan şımfı idi.

Ammâ kısım-ı râbîc dâhîlin dâhîle idâfetidir. Mizâc-ı şımfî 'araḳında olan vasaṫ ifrât ve tefrîṫ nihâyetlerine nazar ile mizâc-ı mu'tedildir. Ve ifrât ve tefrîṫ ve vasaṫ bi'l-cümle dâhîl-i şımf olmakla dâhîlin dâhîle idâfeti ile mu'tedil oldu.

Mizâcın aḳsâm-ı şemâniyesinden kısım-ı hâmis mizâc-ı şaḣşîdir. Ve bu mizâc-ı şaḣşînin 'araḳı mizâc-ı nev'iden ve mizâc-ı şımfiden adyaktır, zîrâ her bir şaḣş için bir mizâc-ı maḣşûş vardır ki o mizâcda oldukça o şaḣş sağ ve sâlim ve şaḣîḥ olur. Ve bunun için dahi 'araḳ-ı mizâc ve iki ifrât ve tefrîṫ haddleri ve nihâyetleri vardır. Şaḣş-ı vâhîdin efdâl-i evḳâtında olan mizâcî taraflara nisbet olursa dâhîlin dâhîle nisbeti kabîlinden olur.

Ammâ şaḣş-ı vâhîdim mizâcî şaḣş-ı âḣerin mizâcına nisbet olursa dâhîlin hârice nisbeti kabîlinden olur. Ve her şaḣşın mizâcî kendiye nazar ile mu'tedil ve şaḣş-ı âḣere nisbet ile [5a] ḡayr-i mu'tedildir, zîrâ her şaḣşın mizâc-ı maḣşûşu olup mizâc-ı vâhîdde iki şaḣş şerîk olmak mümkün olmaz, eger olursa da ḡâyet ile nâdir olup baş olunan kâ'ideye ḣalel vermez.

Mizâcın aḳsâm-ı şemâniyesinden yedinci kısım beden-i insânda olan aḳḫdan her bir nev'in nev'-i âḣere nisbet ve idâfeti ile hâşıl olan mizâcıdır, zîrâ nev'-i 'azmın ya'nî kemiğın mizâc-ı yâbisi ekşer ve dimâğın mizâc-ı raḫbî evfer ve ezyed ve ḳalbin mizâc-ı ḣarrî ekşer ve 'aşabın mizâc-ı bâridi ekşerdir. Ve envâc-ı mezkûreden her nev'in mizâcî kendiye göre mu'tedil ve nev'-i âḣere göre ḡayr-i mu'tedildir. Ve bu yedinci kısım dâhîlin hârice idâfeti ile mu'tedil olur. Bu kısmın dahi 'araḳ-ı mizâcî ve ifrât ve tefrîṫte haddleri ve nihâyetleri vardır. Bu mizâc-ı 'uḍvînin 'araḳı cümlesinden adyaktır.

Mizâcın aḳsâm-ı şemâniyesinden kısım-ı şâmin envâc-ı 'uḍvdan her 'uḍvun ve her nev'in 'araḳ-ı mizâcında olan vasaṫ-ı ḣaḳîḳînin taraflara nisbet ve idâfet olunan mizâcıdır. Bu idâfet dâhîlin dâhîle idâfeti kabîlindedir. Ve bu 'araḳ-ı mizâc-ı 'uḍvînin mizâc-ı vasaṫı hangi 'uḍvda bulunsa o 'uḍv efdâl-i aḣvâli üzere olmuş olur.

Ve mükevvenâtın envâ'ı i'tibâr olunur ise mizâc-ı nev'-i insân i'tidâl-i haķıķıye cümleden akreb olur. Ve eger nev'-i insânın aşnâfı i'tibâr olunursa şâhib-i *Ķânûn* katında şâhih ve sâbit oldu ki mu'addilü'n-nehâr ya'nî felek-i a'zâmin mınṭaķası müvâzîsinde 'imâret var ise ve o 'imârette cibâl ve bihâr-dan ṭabî'atını muğayyir ve müdâdde nesne bulunmayıp kendi ṭabî'atı üzere olur ise vâcibdir ki o 'imâretin sükkânı i'tidâl-i haķıķıye aşnâf-ı säireden akreb ola.

Ve yine şâhib-i *Ķânûn* katında şâhih ve sâbit oldu ki mu'addil-i nehâra müvâzî olan maḥall-i ma'ûmür ki ḥaṭṭ-ı istivâ dahi derler, o maḥallden şems dâimâ semt-i re'ste veyâhüd semt-i re's ḳurbünde olmakla ḥâdiş olan şiddet-i ḥarâret ḥasebiyle i'tidâlden ḥâricdir diye zann eyleyenlerin zannı fâsiddir, zîrâ ḥaṭṭ-ı istivâda şems her ne kadar re'se müsâmit olursa da sükkânına niķayet ve maḍarrâtı ve havâyı tağyîri iklîm-i sâliş ü râbi'-den ve bunlardan 'araḍı ekşer olan iklîm-i ḥâmis ü sâbi'-den eķalldir her ne kadar bunlarda müsâmete olmazsa da, Ve bu vechle ḥaṭṭ-ı istivâda egerçi niķayetün-mâ vardır lâkin bâķi evşâfı fâdıla ve müteşâbihedir, havâ ḥarâret ve bürüdet ile müteḍâdde olup maḥşûs olacak kadar gâh ḥârr ve gâh bârid olmaz, bir ḳarâr üzere müteşâbihü'l-mizâc olur. Ve bu mezkûrları taşḫîḥ bâbında mü'ellif şâhib-i *Ķânûn*'un bir risâlesi vardır.

Ḥaṭṭ-ı istivâ sükkânından sonra a'ḍel-i aşnâf iklîm-i râbi' sükkânıdır, zîrâ onlar şemsin müsâmetesinin devâmı sebebiyle muḥterik olmazlar belki semt-i ru'ûslarından şemsin tebâ'udu ḥîn ve zamânında iḥtirâktan âsüde ve emîn olurlar. İklîm-i sâninin ekşeri ve kezâlik iklîm-i sâlişin ekşerinin 'araḍları mîl-i küllîye ḳarîb veyâhüd mîl-i küllîye müsâvî olmakla onlar dâimâ muḥterik olurlar. İklîm-i râbi' sükkânı dâimü'l-iḥtirâķ olmadıkları gibi, iklîm-i ḥâmis evâḥırü veyâhüd 'araḍı ondan ekşer olan mevâķi' sükkânları gibi ficc ve fey'ler dahi değıllerdir. Ve bi'l-cümle bu mezkûrlar iklîm-i râbi'in i'tidâline delîllerdir.

Eger i'tidâl-i mizâc eşḥâşa nazar ile i'tibâr olunur ise o mizâc a'ḍel-i envâ'ının a'ḍel-i aşnâfının a'ḍel-i eşḥâşında olur. Ammâ mizâc bi-ḥasebi'l-a'ḍâ i'tibâr olunur ise mâ-sebaḳtan zâhir oldu ki a'ḍâ-i re'se i'tidâl-i haķıķıye şedîdü'l-ḳurb değıldir belki sana bilmek vâcibdir ki a'ḍâ-i säire beyninden laḥm i'tidâl-i haķıķıye ḳarîbdir ve cild laḥmdan dahi i'tidâl-i

hâkîkiye akrebirdir, zîrâ bi'l-münâşafe cemed ya'ni buz ile maḥlûṭ mā-ı müsaḥḥanden cild münfa'il ve müte'essir olmaz ve cildde olan ervâḥ ve dem cildde 'aşabiyyet ma'nâsı olmakla te'ādüle qarîb olur. *Bırdı müsahḥta "rûḥ" bedeline "urûḥ" vâkıf olmuştur lâkin rûḥ olmak eşaḥḥtır.*

Bu mezkûrlar ile cildin iki keyfiyyet-i fâ'ile ya'ni ḥarâret ve bürüdet arasında itidâli sâbit oldu, ammâ iki keyfiyyet-i münfa'ile ya'ni yübüset ve ruṭûbet arasında mütevassıt ve mu'tedil olduğu sâbittir ki eybesü'l-eşyâ olan türâb eşyânın esyeli ve ertabı olan mā' ile mütesâviyetü'l-eczâ oldukları hâlde ḥılt-ı ḥasen ve imtizâc-ı müstaḥsen ile muḥtelif ve mümtezig olsalar cild ondan müte'essir olmaz ve cilde o mümtezig işâbet eylemese işâbetini hiss eylemez. Bu 'adem-i iḥsâs şâhid-i 'adldir ki mümtezig-i mezkûrda beyne'l-yübüset ve'r-ruṭûbet mevcûd olan keyfiyyet-i mu'tedile gibi cildin dahi keyfiyyeti beynehümâda mu'tedildir, zîrâ 'unşurları mütteḥid ve keyfiyyetleri muḥâlif olan nesnelere biri birinden müte'essir olur ve gâfil olmazlar; o zamân gâfil olur ki 'unşurları ve keyfiyyetleri mütteḥid ola.

Mebhas-i Muḥadder: Mütesâviyeten cemed ile mümtezig mā-ı müsahḥan u muḡlâdan cildin müte'essir olmadığı câizdir ki cild cidden ḥâr olup mümtezig-i mezkûrda dahi mā-ı müsahḥan cidden ḥâr olduğu ḥasebiyle ola. Bu ihtimâl üzere delîl-i mezkûr ile cildin itidâli sâbit olmaz!

el-Cevâbu'l-Muşarrah: Şey' keyfiyyette müşârikinden müte'essir ve münfa'il olmamak beynehümâda müşâbehet-i tämme olursa olur, mā-nahnu fihide farḍ-ı mezkûra binâen cidden ḥâr olan cildin mā-ı müsahḥan-i münferide müşâbeheti her ne kadar tämme ise mümtezigde olan mā-ı müsahḥane müşâbeheti nâkışadır, zîrâ imtizâcla şiddet-i ḥarâret zâile olur, cidden ḥâr olan cild ile mu'tedil olan mā-ı müsahḥan arasında bilâ-şekk müşâbehet-i nâkışa olur, pes cildin 'adem-i iḥsâsı mümtezig-i mezkûr gibi itidâline delîl-i kavî ve burḥân-ı kâfir-ı celî olur. *Bu maḥâmı bu vech üzere takrîr eden şâriḥlerin mümtâzı 'Allâme Şirâzî ḥadretleridir.*

Fî Beyânı Mâ Hüve'l-A'ḍelü min-Beyni Aşnâfi Cildi'l-İnsâni: Yedin cildi sâir a'ḍânın cildinden a'deldir. Ve keffin cildi ya'ni ya'ni bilekten aşağı olan cild yedin sâir maḥallinden olan cildinden a'deldir. Ru'ûs-ı eşâbi'den ibte ya'ni koltuğa varınca yedin şümülü vardır. Ve râḥanın cildi ya'ni elin iç tarafının cildi keffin sâir cildinden a'deldir. Ve eşâbi'in cildi râḥanın sâir

cildinden a'cdeldir. Ve şalavât parmağının cildi sair eşâbî'in cildinden a'cdeldir. Enmele-i eşâbî' ve bâ-ħuşuş şalavât parmağı enmelesi a'cdel olduklarından mekâdir-i melmûsâtı fark ve temyizde cild-i enâmil bi't-tab' hâkim meşâbesinde oldu, o sebebden ki hâkim olan tarafeyne meyli mütesâvî olmak lâzımdır tâ ki vasattan ya'nî itidâlden tarafa hâric olanları ihsâs eyleye.

Fî Ma'nâ İtidâli'd-Devâ'i: Ve sana mâ-sebak gibi bilmek vâcibdir ki ba'fı edviyeye biz mu'tedildir diye cezm ve hüküm ederiz lâkin mu'tedil-i hâkîkî ma'nâsı murâd etmeziz, zîrâ mu'tedil-i hâkîkî mümteni'ü'l-vücûdur. Kezâlik devâda olan itidâl ile mizâc-ı insânîde olan itidâli murâd etmeziz o sebebden ki müttehidü'l-cevher olmayan nesnelere biri birinin mizâcında olmazlar ve devâ dahi insânla f-unsur-ı cevherde müttehid olmakla mizâc-ı insân itidâlinde olmaz belki devâ-i mu'tedil ile murâdımız o devâ-i mu'tedil beden-i insâna vürûd edip hâre't-i ğarîziyyeden münfa'il ve müte'essir oldukta beden-i insân keyfiyeti ile mütekeyyif olup insânda olan itidâlden ifrâ't ve tefrî't taraflarına hâric olmaya ve o devânın fi'li hasebiyle beden-i insân itidâlden hürûc eylemeye.

Ve kezâlik biz "ed-devâ'u'l-fülâniyyu hârrun" diye veyâhüd "bâridun" diye cezm eylesek biz 'inâye ve kaş'd etmeziz ki devâ-i mezkûr bi-cevherihi ğâyet-i hâre'tte veyâhüd ğâyet-i bürûdette ola. Ve yine murâd etmeziz ki devâ-i merķûm fî-cevherihi beden-i insândan eħarr veyâhüd ebred ola, zîrâ devâda olan hâre't ve bürûdet beden-i insâna kıyâs ile itibâr olursa itidâl-i devâ dahi o kıyâs üzere olurdu; bunun 'adem-i cevâzi karîben mürûr eyledi. Belki devânın hâre't ve bürûdetiyle maķşûdumuz o hârr olan devâ sebebi ile beden-i insânda olan hâre'tten ziyâde hâre't hâdi'e olmaktadır. Kezâlik bürûdet dahi bu minvâl üzeredir. Binâen 'aleyh bir devâ beden-i insâna nazar ile bârid olur ve beden-i 'aķrebe kıyâs ile hârr olur ve yine bir devâ beden-i insâna kıyâs ile hârr ve hayyeye kıyâs ile bârid olur belki devâ-i vâhid Zeyd'e nisbet ile hârr olur ve 'Amr'a nisbet ve kıyâs ile eħarr olup berd ve onun keyfiyetleri derecâtı [5b] Zeyd'e yâhüd 'Amr'a kıyâs ile mütefâvite olur. Bu ma'nâdan için tebdil-i mizâc kaş'dı ile mu'âlece eden kimse 'ilâc-ı vâhîde iķtişâr eylemesin diye 'ilâc-ı vâhid nef' vermediği şürette 'ilâc-ı müte'addid ile emr ederiz.

Fi'l-Mizâci'l-Ġayri'l-Mu'tedili: Mizâc-ı mu'tedilde kelâm istifâ olunduktan sonra ğayr-i mu'tedil ona istitbâc olundu. Mu'tlakân mizâc-ı ğayr-i mu'tedil gerekse nev'e nazâr ile ve gerekse şınfa ve gerekse şahş'a ve gerekse 'udva nazâr ile olsun sekiz kısma münkasım olur, zîrâ i'tidâlden hâric keyfiyyet yâ basî't olup müdâdde-i vâhîde hürûc eder yâhûd i'tidâlden hâric olan mürekkeb olup hürûc iki keyfiyyet-i müdâddede olur.

Ve müdâdde-i vâhîde olan hâric yâ müdâdde-i vâhîde-i fâ'ile olur veyâhûd i'tidâlden hâric olan müdâdde-i vâhîde-i münfa'ile olur. Müdâdde-i vâhîde-i fâ'ile olan dahi iki kısmdır: Yâ mizâcda lâyıķ olan miķdârdan harâret zâyide olup yübüset ve ru'tubeti vech-i lâyıķ üzere olur yâhûd bürüdet zâyide ve ekşer olup yine yübüset ve ru'tubet vech-i lâyıķ üzere olur.

Kezâlik i'tidâlden hâric olan müdâdde-i vâhîde-i münfa'ile olan dahi iki kısmdır: Yâ mizâcda lâyıķ olan miķdârdan yübüset zâide ve ekşer olup harâret ve bürüdet vech-i lâyıķ üzere olur yâhûd ru'tubet zâide olup yine harâret ve bürüdet vech-i lâyıķ üzere olur.

Lâkin bu zıkr olunan aķsâm-ı erba'anın zamânları mümtedd ve müstaķarr olmaz, zîrâ mizâcın harâret-i zâyidesi mütemâdî olsa bilâ-şübhe bedene yübüset fârî olup mevcûd olan sû'-i mizâc-ı basî't mürekkeb olur ve mizâcın i'tidâlden hâric bürüdeti mütemâdî olsa bedene ru'tubet-i ğarîbe 'arîda olup yine sû'-i mizâc-ı basî't sû'-i mizâc-ı mürekkebe münkalib ve mütebeddil olur. Ve sû'-i mizâc-ı yâbis bedeni bi-nev'in mine's-sür'at tebrîd eder ve sû'-i mizâc-ı ra'tb eger ifrâ't üzere olursa ser'ân bedeni tebrîd eder ve bunun tebrîdi mizâc-ı eybesin tebrîdinden esra'adır. Eger sû'-i mizâc-ı ra'tb ifrâ't üzere olmaz ise müddet-i keşîre bedeni muhâfaza edip 'âķıbetü'l-emr bedeni tebrîd eder. Pes bu taķrîrdan sana 'ilm ve fehmi hâşıl oldu ki hayâta harâretin münâsebet ve muvâfaķatı bürüdetin muvâfaķat ve mürâfaķatından ezyed ve ekşerdir.

Bu zıkr olunan aķsâm i'tidâlden hâric sekiz aķsâmın basî't ve müfred olan dört kısımlarıdır. Ammâ bâķî kalan erba'a-i uhrâ o mürekkeblerdir ki i'tidâlden hürûc onlarda iki keyfiyyet-i müdâddelerde ola, onlara sû'-i mizâc-ı mürekkeb derler. Ve o dört kısımların kısım-ı evveli mâ-yenbaġiden mizâc eħarr ve er'tab ola, kısım-ı şânî eħarr ve eybes ola, kısım-ı şâliş ebred ve er'tab ola, kısım-ı râbi' ebred ve eybes ola.

İhtimāl-i ‘aqlīden bākī kalan mizācın eḥarr ve ebred veyāḥūd eybes ve erṭab olmaları mümteni‘ü’l-vücüddur o sebebden ki eger mümkin olsa ictimāc-ı naḫīdayn mümkin olmak lâzım gelirdi, ictimāc-ı naḫīdayn bi’l-it-tifāk muḥāldir.

Ve sū-i mizāc-ı şemāniyeden her birisi ḥālī deḡildir ki yā bilā-mādde olur, onlara sū-i mizāc-ı sāzec derler ve bu sū-i mizāc-ı sāzec beden-i insānda bir keyfiyyet-i mücerrede iḥdās eder lākin o keyfiyyet ḥasebiyle bedene o keyfiyyet ile mütekeyyif ḥılt-ı redī nüfūz eylemez ki ḥattā o ḥılt-ı redī keyfiyyet-i bedeni kendi keyfiyyetine taḡyīr eyleye. Sū-i mizāc-ı ḥārr-ı sāzecin mişāli medḡūḡun ḥarāretidir ve bu ḥarāret-i medḡūḡ ibtidāda basīttir ve intihāda mürekkeb olup sū-i mizāc ḥārr ve yābis olur ve iki ḥalde dahi māddeye muḡarın olmaz. Ve bārid-i sāzecin mişāli berdden eṭrāfına elem işābet eden kimselerin mizācıdır; o kimsese kesr-i şād ile “ḡaşır” derler; fetḡ-i şād ile “ḡaşar” berdin kendiye itlāk olunur. Muṭlaḡan berdden müte‘ellim olan kimsese “maşrūd” derler, “şard”-ı Fārsīden mu‘arrebdir lākin Fārsīde şād aşlen müsta‘mel deḡildir, bu dahi sīn ile “serd”dir, berd ma‘nāsınadır. Ve dahi bir mişāli meşlūcun mizācıdır, bunun ma‘nāsı zāhirdir. Veyāḥūd sū-i mizāc-ı şemāniyeden her birī māddeye muḡarın olur ya‘nī mizācın itidālden ḥurūcu hangi keyfiyyette ise aḡlāt o keyfiyyet ile mütekeyyif olmakla beden-i insān dahi onunla bi-mücvāvereti’l-aḡlāt mütekeyyif olur, meşelā balḡam-ı zücācīnin bedene mücvāveretiyle mizāc-ı bārid ḡadıḡ olur ve şāfrā-i kürrāşī veyāḥūd zencārīnin mücvāveretiyle mizāc-ı ḥārr ḡadıḡ olur. ‘An-ḡarīb kitāb-ı şālişte mizācın on altı aḡsāmının cümleten mişāli zikr olunur.

Ma‘lūm ola ki mādde-i rediyyeden mizācın ḡuşlūlü iki vech üzere olur:

Vech-i evvel: Māddeye muḡarın olan ‘udv mādde ile münteḡa‘ ve mübtell olur lākin menāfizinde mādde-i rediyye-i mezkūre muḡtebes olmaz.

Vech-i şānī: ‘Udva muḡarın olan mādde ‘udvun buṭūnunda ve mecārī-sinde muḡtebes olup tevrīm eder yāḡūd tevrīm eylemez. Bu mezkūrlar mizācda olan aḡvāldir, ṭabīb olan kimse bu mezkūrlardan beyyin ve āşikār olmayanları ‘ilm-i ṭabī‘īden ‘alā-ṭarīḡi’l-vaḡ‘ ve ‘t-taḡlīd ḡabūl ve tesellūm eylesin.

el-Faşlu's-Sânî Minhu ve Hüve Fî-Emziceti'l-A'ḍāi

Cenāb-ı Mübdi'-i Hākīm ve Şānî'-i Mutkım-ı Qādīm her bir ḥayvāna ve her bir ḥayvānın her bir 'uḍvuna o ḥayvāna ve o 'uḍva lāyık ve ef'āllerine maşdar olmaya maḥall ve müsteḥak mizāc ve kuvā iḥsān etti ki taḥkīkin feylesūf bilir ve ṭabībe ancak feylesūftan kabūl ve tesellūm cāiz olur. Ve min-beyni'l-ḥayevān insāna a'ḍel-i emzice i'tā eyledi ki o mizācın kuvāları ile fā'il ve münfa'il olduğca bu 'ālemde karar mümkin olur. Ve insānın her 'uḍvuna o 'uḍva lāyık birer mizāc verip a'ḍādan ba'ḍısını ziyāde ḥārr ve ba'ḍısını ziyāde bārid ve ba'ḍısını ziyāde yābis ve ba'ḍısını ziyāde raṭb eyledi.

Ammā bedende olanların eḥarrı ya'nî ziyāde ḥarāretlisi rūḥ ve ḳalbdır. Rūḥ ḳalbde ḥādiş olur, ḳalb rūḥun menşei ve ḥāşıl olacak maḥallidir. Bunlardan sonra ziyāde ḥarāretli olan demdir, zīrā demin her ne ḳadar menşe'i kebid ise de lākin demin ḳalbe ittisālî hasebiyle ḥarāret-i kebidden zāide ḳalbden ḥarāret istifāde eder. Ve demden sonra ziyāde ḥarāretli a'ḍā kebidir, zīrā kebid ḥükmdede dem-i cāmīd gibidir. Ba'ḍehu eḥarr olan a'ḍā laḥmıdır ve laḥmın ḥarāreti kebidden azdır, vechi budur ki laḥma lif-i 'aşab-ı bārid muḥālīṭ olup cüz'-i bārid karışmak ile laḥmın ḥarāretine noḳşān terettüb eder. Bundan sonra eḥarr olan a'ḍā aḍaldır, laḥm-ı müfreden 'aḍalın ḥarāreti azdır 'aḍale 'aşab ve rībāt muḥālīṭ olup karıştığına bināen. Ba'ḍehu eḥarr olan a'ḍā tıḥāldir, zīrā tıḥāl sevdā mefrağıdır, sevdā demin 'akeri ve dürdüdür, dürdde arḍıyyet keşir olmakla ḥarāreti 'aḍalden nāḳış olur. Ba'ḍehu eḥarr olan a'ḍā külādır ya'nî böbrektir; böbrekte dem tıḥāl deminden ḳalīldir, onun için böbreğin ḥarāreti dahi ḳalīldir. Ba'ḍehu eḥarr olan a'ḍā 'urūḳ-ı ḍavārib ya'nî şerāyīn tesmiye olunan nabḍ damarlarının ṭabāḳātıdır. Zikr olunan damarların cevheri ve 'unsuru 'aşabī olmakla bi-ṭab'ihî bāriddir, lākin mecrā-yı dem ü rūḥ olmakla dem ve rūḥtan mükteseb olan ḥarāreti külānın ḥarāretinden eḳall ve mā-ye'tiden ekşerdir. Ba'ḍehu eḥarr-ı a'ḍā ṭabāḳāt-ı 'urūḳ-ı sevākindir ya'nî evride damarlarıdır, o damarlar dahi 'aşabiyyeti hasebiyle her ne ḳadar bāridler ise yalnız demden olan ḥarāret-i müktesebesı mertebe-i mezkūrededir. Ba'ḍehu eḥarr olan a'ḍā cild ya'nî beşere ta'bīr olunan deridir. Ba'ḍehu keffte olan cildin ḥarāret-i mu'tedilesidir, bu ḥarārette i'tidālden ḥurūc yoktur.

Ammâ bedende olan a'ḍânın ebredi ve ziyâde sovuqları balgamdır. Ba'dehu şar' ya'nî tüydür. Ba'dehu 'azm ya'nî kemiktir. Ba'dehu ğudrûf-tur ba'dehu ribât ba'dehu veter ba'dehu ğışâ ba'dehu 'aşab ba'dehu nuḥâf ba'dehu dimâĝ ba'dehu şahm ya'nî iç yaĝı ba'dehu semîn ya'nî laḥmda olan yaĝ ba'dehu cildir.

Ammâ bedende olan a'ḍânın ertabı ya'nî ziyâde yaş olanları balgamdır ba'dehu dem ba'dehu semîn ba'dehu şahm ba'dehu dimâĝ ba'dehu nuḥâf ba'dehu laḥm-ı şedy ya'nî hatunlarda olan memelerin laḥmı ki ona laḥm-ı ğudedî derler dahi ünseyeynde olan laḥm-ı ğudedîdir ba'dehu riye ba'dehu kebid ba'dehu külyeler ba'dehu 'aḍal ba'dehu cild ertabdır.

Bu tertîb-i mezkûrun mürettibi tıbb ile me'nûs olan imâmu'l-e'tıbbâ Cālînûs'tur, lâkin sana bilmek yâcibdir ki nefsi riye ĝarîziyyet [6a] ve cibilliyetinde şedîdetü'r-ruḩubet deĝildir, ona binâen her bir 'uḍvun mizâc-ı ĝarîzîsi ĝıdâsı mizâcına müşâbihtir ve mizâc-ı 'arîḍîsi o 'uḍvda bâķî faḍlaların mizâcına müşâbihtir. Peş riye'nin ĝıdâsı demin eşhanı ve o demin ekşeri şafırâ ile muḥâlîl olup ve süḩnet ve şafırâya yübüset lâzım olmakla riye'nin cevher ve ĝarîziyyesi şedîdü'r-ruḩubet deĝildir diye ḩükm olunur. Riye'nin bu ḩükm-i ĝarîziyyesin bize ta'lîm eyleyen yine Cālînûs'tur, lâkin riye'de ruḩubetten faḍl-ı keşir müctemî olur, zîrâ riye'ye bedenden çok buḩarât teşâ'ud eder ve dimâĝda dahi nezelât-ı keşire münḩadire olup ruḩûbât-ı keşire-i faḍliyye riye'de müctemi'a olur.

ḩaķîkatü'l-hâl budur ki kebidin riye'den ruḩubeti bi-ḩasebi'l-ĝarîziyye ekşerdir lâkin faḍla-i müctemi'a ile riye'nin ibtilâli eşeddir ve bu ibtilâl-i 'arîḍî mütemâdî olursa cevher-i riye'yi tertîb edip raḩb-ı ĝarîzî gibi olur. Ve riye ile kebidin ertabiyyetleri gibidir balgâm ile demin ertabiyyeti. Balgâm ekşer-i ḩâlde meşâbbını bell tarîķi ile tertîb eder, ammâ dem-i 'uḍvî cevherinde takarrür tarîķi ile tertîb eder aḩlâttan balgâm-ı ḩabîrî ki o balgâm erkân-ı erba'adan mâya teşbîh ve balgâm-ı ḩabîrî-i mâi diye zıkr olunup muştalah-ı e'tıbbâ olan balgâm-ı mâi-i ĝayr-i ḩabîrî'nin mübâyini ve muĝâyiri olur. O balgâm-ı ḩabîrî nefsinde ruḩubeti demden ekşer ve ezyedir, zîrâ balgâm-ı ḩabîrî dem-i ḩâm ve ficcdır, ĝıdânın deme olan istiḩâlelerinden ba'ḍı istiḩâleyi istîfâ etmiştir, lâkin istiḩâle-i külliyye ḩaşıl olmamıştır. İstiḩâle-i külliyye ile demden zâil olan ruḩûbâtın ba'ḍısı

balgamda mevcûddur, o sebebden ruṭûbeti ezyeddir, *hâkezâ kırrere'ş-Sâ-rihu'l-Allâme*.

Ammâ bedende olan aḍḍanın ziyâde yâbisi ve kuru olanları şa'r ya'nî tûydür, zîrâ şa'r buḥâr-ı duḥânîden ḥâdiştir. Buḥâr-ı duḥânîden ihtilâlât-ı buḥâr taḥallül edip duḥâniyyet-i şırfe mün'akaide olmakla şa'r ḥâdiş olur. Şa'rdan sonra yâbis kemiktir, zîrâ kemik aşleb-i aḍḍadır ve aşleb eybes-tir lâkin kemik şa'rdan erṭabdır, zîrâ kemik demden mütekevvindir, şa'r duḥândan mütekevvindir. Ve kemiğin vaḍı vaḍ-ı neşşâftır ya'nî laḥmın içinde olan ruṭûbât-ı ğarîziyyeyi neşf edip raṭb olur, ammâ şa'rın vaḍı buna muġâyirdir, zîrâ şa'r ḥâric-i bedende olup müstersil ve ğayr-i neşşâf olup ruṭûbet-i ğarîziyyeyi kemik gibi neşf eylemez. Kemik raṭb olup ve şa'rın ruṭûbeti olmadığına binâen ḥayvândan kemik ile taġaddî eder çok bulunur, ammâ şa'r ile taġaddî eder görülmemiştir. Eger nâdiren taġaddî eder mevcûd ise o şa'r ile taġaddî eyleyen ḥayvânın cümleğindendir baḍı kimselerin zannı üzere huḫfâş tesmîye olunan ğâir ya'nî yarası kuşu, zîrâ o kuş şa'rı maḍġla ḥaḍm eder baḍeḫu isâġa eder ya'nî boġazından aşıġı getirip sühûlet ile yutar. Ve 'azm ile şa'rdan kaḍr-i mütesâvî baḍe'l-aḫz başka başka ka'ra ve inbiklere taḫṫır olursa 'azmın şüflü kaḫîl ve mâ ve dühnü keşîr bulunur, ammâ şa'r ḫilâfı bunın üzere olur. Ve bu edille-i erba'a-i mezkûre ile şa'rın eybes olduğu ve 'azmın şa'rdan erṭab olduğu ṣâbit oldu.

Ve 'azmdan sonra yâbis ġuḫrûftur baḍeḫu ribâṭ baḍeḫu veter baḍeḫu ġışâ baḍeḫu şerâyîn baḍeḫu evride baḍeḫu 'aşabu'l-ḥareke baḍeḫu ḫalḫ baḍeḫu 'aşabu'l-ḫisistir. 'Aşabu'l-ḥareke 'uḍv-ı muḫtedilden ebred ve eybes-tir. 'Aşabu'l-ḫiss 'uḍv-ı muḫtedilden ebreddir lâkin yübüsette itidâlden çok ḫâric deġildir belki itidâle kırbıyyeti tama' ve recâ olunur. Ve 'aşabu'l-ḫissin kezâlik bürüdeti dahi muḫtedilden çok baḫid deġildir. Ve eybes-i aḍḍanın âḫiri cildidir 'Allâhu ta'âlâ 'alemu.

el-Faşlu's-Şâlişü Ft-Emziceti'l-Esnâni ve'l-Ecnâsi

'Ale'l-icmâl insân yaşı itibârı ile dört şınftır, her şınfında birer mizâca istiḫâle eder:

Şınf-ı evvel: Sinn-i nümüvvdür. Bu sinne sinn-i ḫadâşet dahi derler, otuz yaşına kırtb olunca kaḫar bu sinn mütemâdî olur.

Şıf-ı şānī: Sinn-i vuķūftur. Bu sinn-i vuķūfa sinn-i ŧebāb dahi derler. Bu sinnin imtidādı sinn-i nümüvvün nihāyetinden otuz beŧ veyāhūd kırk yaŧına varınca ķadardır.

Sinn-i ŧālīŧ: Sinn-i inhiķātın evāilidir. Bu sinnde egerķi beden-i insān inhiķāta bed' eder lākin inhiķātı ķalil olmakla ķuvveti bāķīdir, inhiķātı fark olunmaz. Bu sinne sinn-i kūhūlet dahi derler. Bunun imtidādı sinn-i vuķūfun nihāyetinden altmıŧ yaŧına varınca ķadardır.

Şıf-ı rābī: Sinn-i inhiķātın evāhiridir. Bunda inhiķāt zāhir ve āŧikār olur ve ķuvvetin da'fı zāhir olur. Buna sinn-i ŧüyūh derler, altmıŧ yaŧından āhīr-i 'ömr'e gelince ķadar mütēmādī olur.

Lākin ŧıf-ı evvel ya'nī sinn-i hadāŧet ķismet-i ŧāniye ile beŧ ķısma taķŧīm olunur:

Ķısm-ı evvel: Sinn-i tufuliyyettir. Bu sinnde mevlūdun a'ķdası harekāt ve nühūda müsta'idd deęildir ya'nī bi-zātīhi ķāim olamaz.

Ķısm-ı ŧānī: Sinn-i ŧībādır. Bu sinnde mevlūd nühūda müsta'idd olur lākin isti'ādāı ķavī ve ŧedīd olmaz. Ve bu sinnde mevlūdun diŧleri sākıķ ve ķāmilen ŧābit olmaz.

Ķısm-ı ŧālīŧ: Sinn-i tefarru'dur. Bu sinn ba'de ŧ-ŧiddeti ve nebātī'l-esnān sinn-i rühūķa varınca ķadar mütēmādī olur.

Ķısm-ı rābī: Sinn-i ğulāmiyyet ve sinn-i rühūķtur; on iki yaŧından mevlūdun vechi tebaķķul edince ķadar ya'nī baķl gibi yüzünde tūy zuhūr edince mütēmādī olur.

Ķısm-ı hāmīŧ: Yüzünde tūy zuhūrundan sinn-i nemānın āhīrine ya'nī otuz yaŧına ķarīb olunca ķadar mütēmādī olup ona sinn-i fetā derler.

Fī Beyām Emziceti'l-Esnāni: ŧıbyānın mizāķı harārette mu'tedil gibidir, rutubette i'tidāl üzere zāiddir. Lākin bu ŧıbyāndan murād mā-teķaddemde zıkr olunan sinn-i ŧībā erbābı deęildir belki aķsām-ı hāmseye ŧāmil olan sinn-i hadāŧet aŧhābıdır. Lākin eķıbbā-i aķdemīn sinn-i ŧebāb ile ŧebābın mā-dūnu ma'nāŧma olan ŧabīyi fark edip ba'dılar derler ki ŧabīnin harāreti eŧedd ve nemāŧı ezyeddir ve ŧehvet ve hađmdan olan ef'āl-i taķī'iyyesi ekŧer ve edvendir ve ŧıbyānda olan menīden mütefāde harāret-i ğarīziyye ecma' ve aħdeŧtir ya'nī tūl-i zamānla daęılmayıp ve perīŧān olmamıŧtır, ķarībū'l-ahd olmakla müctemī'an mevcūddur.

Ve mütekkaddiminden ba'đı āher rey ederler ki harāret-i garīziyye şüb-bānda keşret ile aqvādır, zīrā şübbānın demi ekşer ve emtendir, dem şüb-bānda ekşer olduğundan ru'āfları ekşer ve eşeddir, burunları tiz tiz kanar ve kanları çok çok seyelān edip akar ve mizācları safrāya ziyāde māildir. Ve şıbyānın mizācı balgama emyeldir. Ve şübbānın harekātı şıbyāndan aqvādır ve hareket delīl-i harārettir. Kezālik şübbān istimrā ve hādmda aqvādır ve hādmdahi harārete delīldir. Ve şıbyānın harāreti şübbānın harāretinden ekşer olduğuna zāhib olanların şıbyānda şehvet ezyed olmasıyla istidlālleri şahīh değildir belki şehvetin ziyāde olması bürüdet hasebiyledir hattā ekşer-i emrde şehvet-i kelbiyye bürüdet hasebiyle hādise olur. Ve yine şıbyānda harāret ekşer idiğine zāhib olanların şıbyānda hādmd ekşer ve aqvādır dedikleri bātıldır belki şübbānın hādmd ekşerdir, zīrā şübbānda tehevvue ve kay' ve tohme kalil olur ve bu killet kuvvet-i hādmda delālet eder; şıbyān seyyi'ü'l-hādmd olmakla tohme ve kay' ve tehevvue'ları çok olur.

Ve şıbyānın ekşer-i emrādı raṭb-ı bāriddir ve hummayātı balgamıyyedir ve kay' ile ekşerıyyā balgam kazf ederler. Kezālik şıbyānda olan keşret-i nemā ile harāretleri ekşer olduğuna istidlāl dahi şahīh değildir, zīrā onlarda olan keşret-i nemā keşret-i ruṭubetlerindendir. Bu mezkūrlar etıbbā-i aqdeminden ferīkaynın ihticālarıdır.

Ammā Cālīnūs iki ferīkı dahi ma'ānı redd edip zāhib olur ki şıbyān ve şübbānın harāretleri fi'l-aşl mütesāviyedir lākin şıbyānın harāretleri kemmiyyet ve miqdāri ekşer ve hiddet ve keyfiyyeti eḳalldır, ammā şübbānın harāretleri kemmiyyet ve miqdāri eḳall ve hiddet ve keyfiyyeti ekşerdir. Ve kemmiyyetin ziyādesi keyfiyyetin noḳşānını ve keyfiyyetin ziyādesi kemmiyyetin noḳşānını tekmil edip şıbyān ve şübbān harārette müsāviye olurlar.

Cālīnūs şıbyānda harāretin kemmiyyeti ekşer ve keyfiyyeti eḳall ve şüb-bānda 'ale'l-aks olduğunu beyān edip der ki miqdārları berāber olan harāret-i vāhıde veyāhūd keyf ü kemmde berāber olan cism-i laṭif ü hārrın bir kerre su gibi raṭb olan cevher-i keşire sereyān edip fāş olduğu tevehhüm olunsa ve bir kerre dahi hācer gibi yābis cevher-i ḳalile sereyān edip fāş olduğu tevehhüm olunsa biz hārr-ı māi kemmiyyetini ekşer ve keyfiyyetini elyen buluruz ve hārr-ı hāceri kemmiyyetini eḳall ve keyfiyyetini eḳadd ve

eşedd buluruz ve buna kıyâsen şıbyânda Һarâretin [6b] keyfiyeti eƒall ve kemmiyeti ekşer ve şübbânda ‘aks üzere olmak şâbit olur.

Şıbyân cevher-i mâi meşâbesindedir; şübbân cevher-i Һacerî meşâbesindedir, zîrâ şıbyân keşîrî’l-harâre menîden mütevellidlerdir, henüz o Һarâreti muƒtı ve söndürücü bir nesne ‘arîd olmamıştır, zîrâ şabî tezeyyüdde müm‘in ve nümüvvde mütederricdir ya‘nî sâ‘aten fe-sâ‘at aƒtâr-ı selâsesi artmak ve ziyâde olmak üzeredir, henüz nemâdan vâkıf deƒildir, terâcu‘ ve inhiƒâtı bi-ƒarîķi’l-evlâdır.

Ve bu mezkûrlardan şâbit oldu ki sinn-i şıbâda Һarâret ü ruƒbet-i ğarîziyyeler ‘alâ-hâlihi bâkıyedir ve şübbânlara Һarâretin ekşeriyyeti mutaşavver deƒildir, zîrâ Һarâret-i ğarîziyye ifâda-i nefis katında ifâda olunur, bir bedene iki nefis iki ifâda olunmaz ki Һattâ Һarâret-i ğarîziyye dahi iki def’a ifâda olup ziyâde ola ve enkaşıyyeti dahi mutaşavver deƒildir onun için ki Һarâreti söndürücü şübbâna bir nesne ‘arîd olmamıştır. Ve kemmiyet ve keyfiyette eƒall olan ruƒbet ile şübbânın Һarâret-i ğarîziyyesi bi-tamâmihâ sinn-i inhiƒâta varınca ƒadar müstaħfazdır ve şübbânın ruƒbet-i ğarîziyyesinin noƒşanı Һarâret-i ğarîziyyeyi istihfâz Һakkında zâhir olmaz belki o noƒşanda şübbân nemâdan vuƒuf edip bir ƒarâr üzere olurlar.

Bunun tavdihi budur ki ruƒbet evvel-i emrde Һarâret-i ğarîziyyeyi Һıfza ve nümüvv ü neşve ma‘an kâfiye ve vâfiyedir ve bi’l-âĒere bir Ēale varır ki ruƒbet o Ēâlde iki emrin ne mecmû‘una ve ne birine kifâyet eder, o Ēâlde Һarâret noƒşâna ve beden zübüle müterâci‘ olurlar. Pes bu iki tarafların aĒvâli ma‘lûm olmakla mâ-beynlerinde mütevassıt olanların aĒvâli iki tarafların aĒvâlinin vasatı olup sinn-i şebâbda ruƒbet eĒad-ı emreyne vefâ edip âĒere vefâ etmemek lâzım geldi, lâkin ruƒbetin vefâ eylediği eĒad-ı emreyn nemâ olmak câiz deƒildir, zîrâ mevcûdu Һıfzdan ‘âciz olan ma‘dümu icâddan bi-ƒarîķi’l-evlâ ‘âciz olur. İmdi ruƒbet Һıfz-ı Һarârete vefâ edip nemâya vefâ etmemek müte‘ayyin oldu.

Ammâ ferîķ-ı şâninin şıbyânda nümüvvün ziyâde olduğu keşret-i ruƒbetten nâşîdir dedikleri ƒavl-i bâtıldır, zîrâ ruƒbet mâdde-i nümüvvdür, bi-nefsihâ münfa‘il olup maĒlûķ olmaz belki ƒuvve-i fâ‘ilenin o mâdde-i nümüvvde fi‘li katında münfa‘ile olur. Bu maĒâmda ƒuvve-i fâ‘ile ‘ale’l-

ihtilâf beyne'l-eṭbbā ve'l-hukemā bi-izni ḥālīkḥā yā ṭabī'attır yā nefstır ve bunların bilā-reyb ālete muhtācdır ve āletleri ḥarāret-i ġarīziyyedir.

Ve yine ferīḫ-ı mezkûrun şıbyānda olan şehvetin kuvvet ve keşreti mizācları ebred olduğu ḥasebiyledir dedikleri kavlı-i bātıldır onun için ki bürüdetten ḥādış olan şehvet fāsıde olmakla ondan istimrā ve iġtidā olmaz. Şıbyānda ise ekşer-i evkātta istimrā ve iġtidā aḥsen-i vücūh üzere olur. Eger istimrāları kāmıl ve tām olmasa onlarda mā-yeteḥallelden ziyāde bedel ḥāşıl olmazdı lākin şıbyāna hırş ve şerehlerine bināen ve mat'ūmlarında sū-i tedbīrlerine ve eşyā-ı rediyye vü raṭbeyi tenāvüllerine ve 'aḳıbü't-tenāvül ḥarekāt-ı fāsıdelerine bināen sū-i istimrā 'arīḍ olup onlarda müctemi'a olan fuḍül evfer ve ezyed olur ve tenkıyye ihtiyācları ziyāde olur. Şıbyānın riyeleri sāir a'ḍālarından ziyāde müctemi'u'l-fuḍül olmakla nefeslerinin tevātür ve sür'ati ziyāde olur lākin kuvvetleri tām olmamakla nefesleri 'azīm olmaz.

Bundan sonra bu mezkûr mizāc şıbyān ve şübbānda olan aḳvāldır ki Cālīnūs'un beyānına tekeffül eylediği vech üzere ta'bīr eyledik. Bundan sonra sana bilmek vācibdir ki sinn-i vukūf tamāmından sonra ḥarāret-i ġarīziyye intikāşa ya'nī az olmaya bed' eder o sebebden ki mādde-i ḥarāret olan ruṭubeti havā-i muḥīṭ inşāf edip ve ḥarāret-i ġarīziyye inşāf-ı havāya dāhilden mu'āvenet eder ve ḍarūriyyet-i ma'ṣet ü ḥayāt olan ḥarekāt-ı bedeniyye ve ḥarekāt-ı nefsāniyyeler dahi onları te'āḍud ve tenāşur ederler ve dāimā onlara muḳāvemetten ṭabī'at 'ācize olur onun için ki bi'l-cümle kuvā-yı cismāniyye mütenāhīdir, tül-i ezmine ile mütenākişa olup maḥv olur.

'İlm-i ṭabī'ide irād olunan ḥucec ve berāḥīn bu mezkûru tebyīn eder. O edilleden kaṭ'-ı nazar edip farḍ olunsa ki kuvve-i ġādiye sinn-i şebāb gibi bedene bedel mā-yeteḥalleli bir ḳarār üzere irād eder, yine beden fenā bulmaktan necāt bulmaz, irād her ne kadar bir ḳarār üzere olursa. Lākin taḥallül ondan ezyed olur, meşelā sinn-i inḥiṭāтта olana taḥallül sinn-i vukūfta olan taḥallülден ezyed olmakla sinn-i vukūfta taḥallüle mütesāvī olan bedel sinn-i inḥiṭāтта nākiş olmakla kuvvet-i mütenākiḍa olarak mün-tehī olur fe-keyfe ki ke-mā fi'l-vāḳi' irād noḳşān olup taḥallül ziyāde ola. O ḥāle göre vācibdir ki mādde-i ruṭubet fenā bulmakla ḥarāret-i ġarīziyye

müntafiye ola huşûşan ki o vakte ‘adem-i haçm sebebiyle hâdiş olan ruṭubet-i ğarîbe-i bâlle harâret-i ğarîziyyeyi da‘f eyleyip itfâsına bu iki vech ile mu‘în ola:

Vech-i evvel: Hâdiş olan ruṭubet ğarîbe-i harâret-i ğarîziyyeyi ğamr ve hanık ya‘nî ihâta edip boğmak ile söndürüp ifnâ etmektir, zîrâ hâdiş olan ruṭubet ğarîbe-i balgamiyye-i bâride olmakla harâret-i ğarîze-i maġlûbeyi ifnâ eyleyeceği zâhirdir mizâc-ı evvel hasebiyle.

Her bir şahş için te‘cîl olunan mevt-i ṭab‘î bu baş olunan ingimâr ve ihtinâk ile hâdiş olan fenâ ve helâktır ki ona ecel-i müsemmâ dahi derler. Bu ecel-i müsemmâ her şahşa ‘inde nefhi’r-rûh ifâda olunan ruṭubet ve harâret-i ğarîziyyeler hasebiyle muhtelif olur. Ve bu âcâl âcâl-i ṭab‘îyye olur.

Bu ma‘kâmda bir nev’ âcâl dahi vardır ki ona âcâl-i ihtirâmî derler. Bu âcâl-i ihtirâmîyye âcâl-i ṭab‘îyyenin ğayri ve âheridir ya‘nî sıfât-ı ‘arâdiyyede ve sıfât-ı zâtiyyede muhâlifidir. Kânûn’un ‘ihâretinde vâk‘ olan lafz-ı “ġayr” ve “âher”i ‘Allâme bu vechle şark edip te‘sisîe haml eder. Ve âcâl gerek ṭab‘îyye ve gerek ihtirâmîyye bi’l-cümle Cenâb-ı Hakk’ın ta‘dîriyledir, her şahşın ecelini ve müddet-i bekâsını ezeldâ ka‘dâ edip ve lâ-yezâlde o ma‘kdiyyâtı ta‘dîr eyledi.

İşbu faşl-ı sâlisin hâşılı budur ki şıbyân ve şübbânın ebdânı i‘tidâl üzere hârredir ve kühül ve meşâyihün ebdânı bâridedir, lâkin şıbyânın ebdânı ruṭubette zâid ve i‘tidâlden hâricdir ki nemâ hasebiyle ve ruṭubetleri ziyâde olduğuna tecrîbe delâlet eder; ‘izâm ve a‘dâsı mülâyemetini tetebbu‘ ve tefahhuşla tecrîbe hâşıl olur. Kezâlik kıyâsla dahi erṭabiyetleri sâbit olur, o kıyâs şıbyânın ‘ahd-i meneviyyet ve rûh-ı buhârîleri²⁶ zamânına kurbiyetleridir. Ammâ kühül ve meşâyih bâridler iken eybeslerdir şâlâbet-i ‘izâmları ve kaşefiyet-i cülûdları tecribesi ile ve meneviyyet ve demeviyyet ve rûh-ı buhârî zamânlarına bu‘d-ı vâkṭleri kıyâsıyla eybes oldukları müte‘ayyin ve müsbettir.

Ve bundan sonra ma‘flümdür ki şıbyânla şübbânda nâriyyet mütesâviye ve havâiyyet ve mâiyyet şıbyânda ve arđiyyet şıbyân ve şübbânda kühül ve meşâyihṭa ezyed ve ekşerdir. Ve meşâyihṭa arđiyyet kühülden ezyedir.

26 “Rûh-ı buhârî”den murâd nefsi-nâṭıka ifâdasından mu‘kaddem ifâda olan nefsi-nebâtîdir ki onunla nuṭfe büyüüp ‘alağa ve mu‘đğa olurlar. [Kitâba yazılmalıdır.]

Ve şübbânın mizâcî şıbyânın mizâcından mu'tedildir lâkin şâbb şıbyâna kıyâsla yâbistir. Ve şeyh kehle kıyâsla hârrü'l-mizâcdır. Ve şeyhin şâbb ve kehle kıyâsa a'âdâ-i aşliyyesi ziyâde yâbistir. Ve ru'tubet-i ğaribe-i bâllesi i'tibârıyla şeyh kehl ve şâbbdan er'tabdır. Bu ma'halleden bi-ḥasebi'l-esnân olan mebâhiş-i mizâc tamâm oldu.

Ammâ bi-ḥasebi ihtilâfi'l-ecnâs mizâcın ihtilâfı: Mizâc-ı inâş ebredir ve bürüdetinden nâşî hilkati zekerden akşar ve er'tabdır ve bürüdet-i mizâclarından nâşî fu'dülleri keşirdir ve kıllet-i riyâdetlerine binâen cevâhir-i luḥümları saḥîf ve gevşektir. Ve her ne kadar terkîbi cihetinden laḥm-ı recül dahi saḥîf ise recülün cihet-i terkîbden seḥâfeti onun içindir ki ricâlin luḥümünde keşâfet olmakla vürüd eden 'urûk ve elyâf kemâ hüve'l-lâyık iltişâk eylemez, 'urûk ve elyâf inâşın luḥümü ile imtizâcî gibi mümtezc olmayıp terkîbi saḥîf olup elyâf ve 'urûkta olan dem ve rûḥtan kemâyenağî iktisâb-ı harâret edemeyip bürüdeti min-ciheti't-terkîb eşedd olur.

Ve bilâd-ı şimâliyye ahâlîleri bilâd-ı cenûbiyye erbâbından ziyâde mertûbdur. Kezâlik şinâ'at-i mâriyye ahâlîsi er'tab olur ve bunlara muḥâlîf olanlar eybes olur. Ve bu emzicelerin 'alâmâtü inşâallâhu ta'âlâ 'alâmât-ı külliyye ve 'alâmât-ı cüz'îyye zıkr olundukta beyân olunur.

et-Ta'limü'r-Râb'u Fîhi Faşlâni

el-Faşlu'l-Evvelü Fî-Mâhiyyeti'l-Hılṭi ve Akşâmihi

Hılṭ o cism-i raṭb-ı seyyâldir ki ğidâ evvelâ ona istihâle eyleye ya'nî tenâvül olunan nesnenin şüret-i nev'îyyesi evvelâ o cism-i raṭb-ı [7a] seyyâlin şüret-i nev'îyyesine mütebeddil ola. Bu tebeddül kebidde ḥaḍm-ı şâniden sonra olur ve o zamân ona hılṭ itlâk olunur. Mütenâvel olan ğidâ mi'dede iken ḥaḍm-ı evvel katında her ne kadar istihâle var ise lâkin şüret-i nev'îyye-i ğidâiyyet mütebeddile olmamakla ona hılṭ tesmiye olunmaz. Ve hılṭ iki kısma münkasımdır:

Kısm-ı evvel [hılṭ-ı] maḥmüddur. O hılṭ-ı maḥmüdün şânındandır ki hangi 'uḍv onunla iġtidâ eylese o 'uḍvdan vaḥdehu cüz' ola dem gibi yâhüd ma'a-ğayrihi cüz' ola şafrâ ve balġam ve sevdâ gibi. Bu mezkûrlar vaḥdehu muġtedâdan cüz' olmazlar, dem karışıp muḥtelîṭ olurlar ise o zamân cüz'

olurlar. Ve ğidā mücerred muġtedā olan 'uđvdan cüz' olmakla maħmūd olmaz tā ki muġtedāya müşābih olmak üzere cüz' olmadıkça, zīrā barası olan kimsenin ğidāsi cüz' olmakla ğidā-i maħmūde olmaz, 'uđvun hey'et-i ašliyyesine müteşābih olmadığı için.

Ve hıltın cüz'-i müteşābih olması dahi iki vech üzere olur yā vaħdehu cüz'-i müteşābih olur dem gibi yāhūd ma'a-gayrihi cüz'-i müteşābih olur ahlāt-ı şelāse-i bākıye gibi. Ve 'ale'l-cümle hılt-ı maħmūd mā-yeteħallel bedeline sādd olur. Ve hıltın iki kısmından:

Kısm-ı s̄anī hılt-ı redīdir. Cüz'-i müteşābih olmak o hıltın şānından deġildir lākin nādiren hılt-ı redī hılt-ı maħmūda istihāle eder, ħable'l-istihāle o hıltın şānından olur ki tabī'at onu def' ve nefd eyleye.

Ve bedende olan ruṭūbātı iki kısma taksīm edip deriz ki ruṭūbāt-ı beden iki kısmdır:

Kısm-ı evvel ruṭūbet-i ūlādır. Ve o ruṭūbet-i ūlā ahlāt-ı erba'adır ki ħarīben zıkr ederiz inşāallāhu ta'ālā.

Kısm-ı s̄anī ruṭūbet-i s̄aniyedir. O dahi yā fuḍūldür, inşāallāhu ta'ālā fuḍūl dahi ħarīben zıkr olunur yāhūd ġayr-i fuḍūldür. Ģayr-i fuḍūl olan o ruṭūbettir ki ruṭūbet-i ūlā hāletinden istihāle edip a'ḍāya nüfūz eyleye lākin a'ḍā-i müfrededen fi'l-i tāmmla ile cüz'-i 'uđv olmaya. Bu ta'rīf eylediğimiz ruṭūbet-i s̄aniye dört sınıftır:

Sınıf-ı evvel a'ḍā-i ašliyyeye mücāvır ve a'ḍā-i ašliyyeyi sākī 'urūķ-ı şıġarın etrāfi tecāvifinde maħşüre ve muħtebese olan ruṭūbettir.

Sınıf-ı s̄anī tall ya'nī çisinti gibi a'ḍā-i ašliyyede münbeşse ve müteferriķa olup a'ḍā-i ğidāya muħtāc olsa o ruṭūbet ğidāya istihāle eyleye ve ħareket-i 'anife mişlli nesnelere ile kuruyup müceffefe olan a'ḍāyı islatıp mübtelle eylemeġe müsta'idd olan ruṭūbettir.

Sınıf-ı s̄ālīs inçikāda ħarīb bir ruṭūbettir, henüz 'aḳd olup kıvām-ı tāmmla 'uğviyyete istihāle eylememiştir lākin min-ciheti'l-mizāc cevher-i a'ḍāya istihāle eylemiştir.

Sınıf-ı rābi' o ruṭūbettir ki a'ḍā-i ašliyyenin eczālarını birbirlerine yapıştırıp ilşāk eyleyler. Bu ruṭūbet ibtidā-i neşvden beri mevcūddur, fıķdānından eczā-i beden daġılıp müteferriķ ve mütefettit olur. Bu ruṭūbetin mebde'i menīdir ve menīnin mebde'i ahlātıdır.

Ve yine biz deriz ki ruṭûbât-ı hıltıyye-i maḥmûde vü faḍliyye dört cins- tir: Cins-i evvel demdir, dem aḥlâtın efḍalidir; cins-i ṣānî balğam, cins-i ṣālîṣ şafrâ, cins-i râbîc sevdâdır.

Demin ṭabîḥî ḥârr ve raṭbdır. Dem iki şmftr, bir şmfî ṭabîḥî ve bir şmfî ğayr-i ṭabîḥîdir. Ṭabîḥînin levni aḥmer olur, râyiḥa-i kerîhesi olmaz, ṭaḥmî cidden ḥulvdür. Demin ğayr-i ṭabîḥîsi iki kısmdır: Kısm-ı evveli ken- diye aḥlât-ı sāireden ḥılt-ı fâsîd karışmaksızın isâʿet-i mizâc ḥasebiyle mâ-yenbağîden ziyâde ḥârr veyâḥûd bârid olmakla ğayr-i ṭabîḥî olan demdir. Dem-i ğayr-i ṭabîḥînin kısm-ı ṣānîsi ḥılt-ı redî karışmakla ğayr-i ṭabîḥî olan demdir. Bu kısm-ı ṣānî dahi iki şmftr. Bir şmfî demin ḥalîṭi olan fâsîd ruṭûbet ʿan-aşl demin muḥâliṭi olmayıp sonradan karışanıdır. Ve şmf-ı âḥeri demin baʿdı eczâsı taʿaffün etmekle cüzʿ-i müteʿannefin laṭfî mirre-i şafrâ ve keşîfî mirre-i sevdâya istiḥâle eyledikten sonra ikisi yâḥûd birisi maḥallinde ḥalîṭen bâkî kalmakla ğayr-i ṭabîḥî olan demdir. Ḥılt-ı redî muḥâlaṭası ile olan dem-i ğayr-i ṭabîḥînin aşnâfî muḥâliṭinin aşnâfî iṭibârî ileidir ve muḥâliṭin aşnâfî aşnâf-ı balğam ve aşnâf-ı sevdâ ve aşnâf-ı şafrâ ve mâiyyettir. Dem-i ğayr-i ṭabîḥî baʿdan ʿaker yaʿnî dürd gibi olur ve baʿdan raḳîk ve şaḥîfûl-kıvâm ve baʿdan ziyâde kara ve baʿdan beyâd olur; kezâlik ṭaḥmî ve râyiḥası müteğâyyir olur, bir kerre mürr yaʿnî acı ve bir kerre tuzlu ve ḥumûḍata mâil olur.

Aḥlâtın cins-i ṣānîsi balğamdır. Balğam dahi dem gibi iki kısmdır, biri ṭabîḥî ve biri ğayr-i ṭabîḥîdir:

Balğam-ı ṭabîḥî bir ruṭûbettir ki bir vakte dem olmaya ṣālîḥ olur, zîrâ balğam nuḍcu tâmm olmamış bir nevʿ demdir. Deme istiḥâleye ṣālîḥ olan balğam balğam-ı ḥulvden bir nevʿdir, şedîdü'l-berd değıldir belki bedene kıyâs ile berdi ḳalıldı; dem ve şafrâya kıyâs ile bâriddir.

Ve balğam-ı ḥulv baʿdı kerre ğayr-i ṭabîḥî olur. Ğayr-i ṭabîḥî olan balğam-ı ḥulv o balğamdır ki tefih olur yaʿnî onun ṭaḥmî olmaz. İnşâallâhu taʿâlâ karî- ben zîkr ederiz ki balğam-ı ğayr-i ṭabîḥîde ḥalâvet balğama dem-i ṭabîḥînin iḥtilâṭından ḥâdiş olur. Ve ğayr-i ṭabîḥî balğamda çok kerre ḥalâvet nevâ- zilde ve nefste yaʿnî şadrdan çıkan balğamda iḥsâs olunur.

Cālînûs zuʿm eyledi ki mirre-i şafrâya merâre ve mirre-i şafrâya ṭḥâl mefrağ olup ḳadr-i ḥâcetten zâid olanlar o mefrağda ḥıfz olunurlar. O

kıyâs üzere balgām-ı hūlv-i ṭabīrī için dahi bir mefrāğ olmak lâzım iken mefrāğı olmadığının sırrı ve hikmeti budur ki bu balgām-ı hūlv-i ṭabīrī deme müşābehete kārībdır, aʿdānın küllīsi o balgāma muhtācdır, ona bināen onu ṭabīrāt-ı küllīye dem mecrāsına icrā edip demin mefrāğı olmadığı gibi ʿuḍv-ı maḥṣūṣu balgām-ı hūlv-i ṭabīrīye mefrāğ eylemedi.

Biz Cālīnūs'un kelāmını tebyīn ve tavḍīḥ edip deriz ki aʿdānın balgām-ı hūlv-i ṭabīrīye ihtiyācı iki vech ile ṣābit olur: Vech-i evvel min-ciheti'ḍ-ḍarūredir. Ve vech-i ṣānī min-ciheti'l-menāfī'dir.

Ammā min-ciheti'ḍ-ḍarūre aʿdānın balgām-ı hūlv-i ṭabīrīye ihtiyācı iki şey için olur, eḥādühümā li-sebebin mine'l-esbāb aʿḍāya ḡidānın mededi miʿde ve kebiden vāṣıl olmayıp bilā-ḡidā kalsa aʿdānın kuvāları ḥarāret-i ḡarīziyye ile balgām-ı hūlv ü ṭabīrīye iḡbāl ve teveccüh edip ḥaḍm ve inḍāc ve deme ihāle edip aʿḍā onunla taḡaddī eder. Balgām-ı mezkūrun mefrāğı olmak lâzım gelse aʿḍādan baʿīd olmakla bu ihāle mümkün olmayıp aʿḍā bilā-ḡidā mutadarrır olurlar idi. İşbu balgām-ı ḥarr-ı ṭabīrīyi ḥarāret-i ḡarīziyye inḍāc eylediği gibi ḥarāret-i ḡarībe dahi taʿfīn etmekle ifsād eder. Mirre-i ṣafrā ve mirre-i sevdā balgām-ı hūlv-i ṭabīrīye min-vechin muḥālif ve min-vechin muvāfiḡtır. Ḥarāret-i ḡarībe onları ifsād eder lākin ḥarāret-i ḡarīziyye işlāḥ ve inḍāc etmekle dem mecrāsına icrā edemez. Mirreteyn-i mezkūreteynin bilā-mefrāğ olup aʿḍāya inṡışarında maḍarrat muḡarrerdir, menfaʿat mutaṣavver deḡildir, ona bināen balgām-ı mezkūra mefrāğ kılınmayıp mirreteynden her birine mefrāğ taʿyīn olundu.

Aʿdānın balgām-ı hūlve ḍarūret-i ihtiyācının ikinci vechi dimāḡ miṣlli aʿḍā-i balgāmiyyeyi dem bi-infirādihi taḡdiye edemeyip aʿḍā-i mezkūreyi taḡdiyeye demin ṣalāḥiyyeti balgāmdan ḡıṣṡ-ı maʿlūm karışmakla olup ḍarūret-i ihtiyāc ḥāṣıl olmasındandır. Ammā bu vech-i ṣānī mirre-i ṣafrā ve mirre-i sevdāda dahi mevcūddur, onun için ki ṣafrāvī ve sevdāvī olan aʿḍāları dem bi-infirādihi taḡdiye etmeyip demin taḡdiyeye ṣalāḥiyyeti sevdā ve ṣafrādan ḡıṣṡ-ı maʿlūm karışmakla olur. Pes bu ḍarūret-i ihtiyācın vech-i ṣānīṣi ḍarūret-i ihtiyācı işbāt eder lākin mirreteynin mefrāğı olup balgām-ı ṭabīrīye mefrāğ olmamaya vech-i fārīḡ olmaz.

Aʿdānın balgām-ı hūlve min-ciheti'l-menfaʿat ihtiyācı mefāṣıl miṣlli keṣīrū'l-ḥareketi ve'l-iḡtikāk olup miʿraḍ-ı cefāfta ve ṣaded-i inṡifāfta olan

‘uğvları bell ve tertîb eylediği içindir. Vech-i mezkûr tuhûm-ı đarûrette bir menfa‘attir ki đarûret hüdûdunda ve sınırında olur.

Ammâ balğam-ı ğayr-i tabîrînin ba‘đısı fağlı olup kıvâmı hissen muhtelif olur, ona balğam-ı muhâfî derler yâhûd hissen kıvâmı müstevî ve haqîkaten muhtelif olur, ona balğam-ı hâm derler. Ve ğayr-i tabîrî balğamın ba‘đısı cidden raqîk olur, ona balğam-ı mâî derler ve ba‘đısı cidden ğalîz olup ebyaç olur, ona balğam-ı caşşî derler. Bu balğam-ı caşşî cümle balğamlardan ziyâde ğalîzdir, menâfiz ve mefâşılta ihtibâsına binâen laţîfi taħallül eylemiştir.

Ve balğam-ı ğayr-i tabîrînin [7b] aşnâfindan bir sınıfı mâliħ olur, balğamların ziyâde harâretlisi ve eceffi ve eybesidir. Ve hâdiş olan mülûhatın sebebi ta‘mı olmayıp yâhûd ta‘mı kalîl olan ruţbet-i mâiyye ta‘m[ı] mürr ve acı ve mizâcî yâbis ve kuru olan eczâ-i arđiyye-i muhterikaya be-‘itidâl muhteliħ olmaktadır. İtidâlden ziyâde ihtilâf ederse merâret ihdâş eder. Emlâħ bu vech üzere tevellüd eder ve bu tarîk ile miyâħ temliħ olunur.

Ve ba‘đan milħ remâd ve kıly ve nûre ve bunun emsâli nesnelere maşnûc olur. Tarîk-i şar‘atı bu minvâl üzere olur: Bu mezkûrlar ya‘nî remâd ve kıly ve nûre su ile tabħ olunup mişfât ile taşfiye olunduktan sonra taşfiye olunan su âteşte mün‘akid olunca kadar kaynatılır yâhûd bilâ-tabħ o mâ-ı muşaffâ terk olunur, kendi kendine mün‘akid olunca kadar. Balğamda dahi melâħat bu vech ile hâşıl olur ya‘nî bilâ-ta‘m veyâhûd kalîlüt-ta‘m olan balğam-ı raqîk-i mâî yâbisetüt-t-tab‘ olan mirre-i mürre ya‘nî ta‘mı acı olan mirre-i şafrâya be-‘itidâl muhâlîf olup karışmakla mülûhat ve sühûnet hâdiş olur. Ve bu balğam-ı mâliħ şafrâvî olur, mirre-i şafrâ karıştığı hasebiyle.

Ammâ hakîm-i fâğıl Câlînûs der ki bu balğama mülûhat ‘ufûnetten yâhûd balğama karışıp ihtilâf eden mâiyyetten ‘arığ olur. Biz deriz ki Câlînûs’un îrâd eylediği iki vechten vech-i evvel şahîħ ve müveccehtir, zîrâ ‘ufûnet balğamda ihtirâk ve remâdiyyet ihdâş edip mâiyyet dahi ihtilâf etmekle mülûhat hâdiş ve ‘arığ olur. Vech-i evvel bizim evvelen beyân eylediğimiz vech-i temelluħa ‘âid ve râci‘ olur.

Ammâ Câlînûs’un îrâd eylediği vech-i şânî müvecceh ve müselleme değildir, balğama mücerred mâiyyet ihtilâf etmekle mülûhat ‘arığ olmaz mādâm ki ta‘affün edip remâdiyyet ve ihtirâk hâdiş olmaya. Benzer ki Câlînûs’un لعفونته او لمايته خالطته ان هذا البلغم يملح diye îrâd eylediği

terkîbde vâkı' olan "ev"-i kâsime aşlında "vāv"-ı şıla idi ya'nî "او لمائيه" "ولمائية" idi, "elif" kalem-i nâsihten ziyâde kılındı. Bu tevcihimize göre Cālînûs'un temelluh-ı balgama irâd eylediği vech vech-i vâhid ve mâ-bey-yennâya râci' ve 'âid olup şahîh ve sâlim olur.

Balgamın bir kısmı dahi balgam-ı hâmiğdir ya'nî ekşidir. Balgam-ı hulv iki kısım olup bir kısmında halâvet li-emrin fi-zâtihi ve bir kısmında emr-i ğarîb ihtilâtıyla olduğu gibi kezâlik balgam-ı hâmiğ dahi iki şımfır: Şımf-ı vâhidin humûdatı şey'-i ğarîb ya'nî sevdâ-i hâmiğin muhâlatası ile 'arığ olur. İnşâallâhu ta'âlâ sevdâ-i hâmiği karîben zıkr ederiz.

Ve şımf-ı âherin humûdatı zıkr olunan balgam-ı hulve yâhüd tarîk-i halâ-vette olan balgama 'uşârât-ı hulv-i sâireye hâdiş olan evvelâ ğaleyân ba'-dehu taħammud gibi hâletlerin 'urûdu ile olur.

Aşnâf-ı belâğımın bir şımfı dahi balgam-ı 'afıştır, lisânı buruştırur. Ve balgam-ı 'afışın hâli balgam-ı hâmiğin hâli gibidir ya'nî gâhice balgama 'ufuşat şey'-i ğarîbin ya'nî sevdâ-yı 'afışın muhâlatası ile olur. Ve ekseriyyâ balgam nefsinde teberrüd-i şedid ile müteberrid olmakla mâiyyeti cümüd edip yübsü sebebiyle kâhlen arđiyyete istihâle etmekle 'ufuşat 'arığ olur. Bu balgamda olan harâret-i da'ife tabh ve iĝlâ edemez ki hattâ balgam-ı mezkûrda humûdat ihdâs eyleye ve harâreti kavıyye deĝildir ki hattâ indâc eyleye. Lâ-cerem hâlet-i mezkûre 'ufuşatı ihdâs eder.

Ĝayr-i tabî' balgamın bir şımfı dahi balgam-ı zücâcîdir, şehîn ve ğalîzdir, şıkal ve lüzücette zücâc-ı zâib ya'nî erimiş sırcaya benzer. Bu zücâcînin ba'đısı hâmiğ ve ba'đısı mesîh olup tadı olmaz ve benzer ki balgamdan bu kısım ya'nî ğalîz-i mesîh min-haysü'l-mâhiyye balgam-ı hâmi ile müttehid olur yâhüd mâhiyyette muĝâyir olup mesîh ve ğalîz olan balgam-ı hâma istihâle eder. Bu nev' balgam o balgamdır ki evvel-i emrde balgam-ı mâi vü bârid olup ta'affün eylemedi ve şey'-i âher dahi muhâlatâ eylemedi lâkin bir maħallden maħnûkan ve maħşûran kalıp taĝalluz ve teberrüdde tezeyyüd eyledi.

İlâ-hünâ mâ-teħaddemden zâhir oldu ki min-ciheti't-ı'câm balgamın aşnâfi dörttür: mâlih ve hâmiğ ve 'afış ve mesîhtir. Ve min-ciheti'l-kıvâm dahi dörttür: mâi, zücâcî, muhâti, caşşî. Ammâ balgam-ı hâmi muhâti'den bir şımfır, ona muĝâyir ve müstaķill bir kısım-ı âher deĝildir ki kısım-ı hâmis ola.

Ahlâtin cins-i şālîşi şafrâdır. Şafrâ dahi iki kısımdır, bir kısmı tabîr ve bir kısmı faḍl-ı ğayr-i tabîrdir. Ve şafrâ-i tabîr demin rıgvesi üzerine gelen köpüğüdür; levni aḥmer-i nâsırdır ya'nî za'ferân tārının rengindedir, hafif ya'nî yeğni ve ḥâdd ya'nî ḥarâreti ziyâde ve keskindir; her ne kadar ḥarâreti ziyâde ve keskin olursa o miqdâr ḥumreti ve kırmızılığı ziyâde olur.

Şafrâ kebidde tevellüd eyledikten sonra iki kısma münkasım olup bir kısmı dem ile ma'an aḍâya giderler ve kısım-ı âheri demden ayrılıp ve taşaffî edip mefrağı olan merâreye gider.

Ammâ kısım-ı evvel ya'nî dem ile aḍâya münteşir olup demin ma'iyeyetinde olan yâ li-darüretin demin ma'iyyetinde olur yâḥûd li-menfa'atin olur. Li-ecli'd-darüret demin ma'iyyetinde olan şafrâdan uḍv-ı muğtedâ müsteḥak olduğu miqdâr dem muḥâlîf olup riye mişli aḍâ-i şafrâviyyeyi dem ile ma'an tağdiye ederler. Li-ecli'l-menfa'at demin ma'iyyetinde olan demi telîf edip mesâlikten tenfîz ve tesyîl eder.

Ammâ kısım-ı sâni ya'nî merâreye taşaffî eden bi-ḥasebi'd-darüret ve bi-ḥasebi'l-menfa'at taşaffî eder: Bi-ḥasebi'd-darüret taşaffî eden bedenin küllisi ḥasebiyle olur, bedeni faḍldan taḥlîş edip özâsından kurtarır yâḥûd bedende uḍv-ı vâḥid ḥasebiyle olur, merâreyi tağdiye eder.

Ve bi-ḥasebi'l-menfa'at olan dahi iki türlü menfa'at ile olur: Menfa'at-i ulâ merâreden em'âya ya'nî bağırsıklara munşabb olup dökülmek ile em'âyı süfliden ve balgâm-ı lezicden ğasl edip yıkar. Ve menfa'at-i sâniyesi em'âyı ve maḥadda olan aḍaleyi lez' edip ḥâcet-i berâzi ona ḥiss ettirir ve âkiledir tâ ki teberüz için ya'nî ḥâcetini kaḍâ için nühûd ve kıyâm eyleye. Ve baḍdan olur ki mecrâ-yı münḥadirde ya'nî bağırsıklar ile merâre beyninde olan mecrâlarda südde olmakla külinc 'ârîd olur.

Ammâ şafrâ-i ğayr-i tabîr, bu şafrâ dahi iki kısımdır: Bir kısmı şafrâ-yı tabîriye şey'-i ğarîb karışıp şafrâyı tabîratından ihrâc eder ve bir kısmı dahi şafrânın mâddesi redî olmakla tevellüdünde rediyyen tevellüd edip ğayr-i tabîr olur.

Kısım-ı evvel ya'nî muḥâlâta ḥasebiyle ğayr-i tabîr olandan balgâm muḥâlâtasıyla ğayr-i tabîr olan şafrâ ğâyet meşhûrdur. Sevdâ muḥâlâtasıyla olan ğayr-i tabîr şafrânın şöhreti eḳall ve azdır. Ammâ şöhreti ziyâde olan kısım-ı evvel yâ mirre-i şafrâdır yâḥûd mirre-i muḥḥiyyedir. Bunun beyânı

budur ki şafrāya muhāliṭ olan balgām baʿdī kerre raḳīk olup mirre-i şafrā ḥādiş olur ve baʿdī kerre ḡalīz olup mirre-i muhḥiyye ḥādiş olur yaʿnī yumurta sarısına müşābih şafrā ḥādiş olur. Ve şöreti eḡall olup kısım-ı şānī olan ḡayr-i ṭabīʿī şafrānın ḥudūşu iki vech üzere olur:

Vech-i evvel: O şafrā nefsinde muḥterika olup remādiyyet ḥādiş olduktan sonra şafrānın laṭīfī remādiyyetten mümtāz olmayıp remādiyyet laṭīfte muḥtebes olmakla ḥādiş olur. Bu nevʿ şafrā şerrlidir ve bu nevʿe şafrā-yı muḥterika tesmiye olunur.

Ve vech-i şānī: Sevdā ḥāricden şafrā üzere vārid olup muhālaṭa ile ḥādiş olur. Bu nevʿ şafrā eslem olur ve levni aḡmer olur lākin şafrā-i ṭabīʿī gibi aḡmer-i nāşī olup zaferān teli renginde olmaz, müşrik ve berrāk olmaz belki beyne'l-işrāḳı ve 'n-nuşūf kümūdeti, māil olup deme müşābih olur ve kıvāmda demden raḳīk olur. Ve baʿdan olur ki bu zikr olunan levnin muḡāyiri bi-ḡasebi'l-esbāb levni-i āḡer olur, meşelā muhāliṭi olan sevdā ḡurāḳı yāḡūd keşirü'l-eczā olursa esved olur. Eger muhāliṭi sevdā-i ṭabīʿī olursa edken olur.

Kezālik ḡin-i tekevvünde rediyye olan şafrā dahi birkaç nevʿdir: Bir nevʿinin ekşeriyyā mahāli-i tekevvünü kebid olur ve bir nevʿinin miʿde olur. Kebide tekevvün eden şıf-ı vāhiddir. Bu şıf o dem-i laṭīftir ki dem-i ṭabīʿī muḥterik oldukta laṭīfī keşifinden ayrılıp keşifi sevdā olup ve laṭīfin-den ḡayr-i ṭabīʿī şafrā envāından bu nevʿ ḡāşıl olur.

Ve miʿdede tekevvün eden şafrā-i ḡayr-i ṭabīʿī iki kısmdır: Bir kısmı kürrāşī ve bir kısmı zencārīdir. Benzer ve müşābih olur ki şafrā-i ḡayr-i ṭabīʿī envāından kürrāşī şafrā-i muhḥinin ihtirākından ḡāşıl ola, zīrā ihtirāk-ı şafrā sevād iḡdāş edip sevādın şufrete ihtilāfından beyne's-sevādi ve 'ş-şufret olan [8a] levni-i kürrāşī ḥādiş olur. Kezālik benzer ve müşābih olur ki zencārī kürrāşīden mütevellid ola. Onun için ki kürrāşīye ihtirāk-ı şedīd ʿārīd olmakla ruṭūbatı bi'l-külliyeye ifnā olup cefāf-ı tām̄m ʿārīd olduğundan levni beyāda māil olup beyādın levni-i kürrāşa ihtilāfından levni zencārī ḥādiş olur. İhtirāk-ı şedīd ile ebyādiyyet ḥudūşunun beyāni budur ki bir cism-i raṭbe ḡarāret müstevlī oldukta evvelā o cism-i raṭbdā sevād iḡdāş eder baʿdehu o müstevlī olan ḡarāret o cism-i raṭbın ruṭūbetini ifnā eylese levni-i sevādı o cism-i raṭbdan selḡ ve selb edip giderir. İfnā-i ruṭūbetten o ḡarāret ifrāṭ eylese o cismde beyādiyyet iḡdāş eder. Bu ḡāletleri

sen haţabda te'emmul ve itibâr eyle ki nârin işâbetinde evvelâ tefahhum edip esvedü'l-levn kömür olur ba'dehu teremmüd eder ya'ni beyâd kül olur. Sebebi budur ki harâret raţba işâbet eylese o raţbı sevâd²⁷ eder ve yâbise işâbet eylese o harâret yâbisi beyâd eder; ammâ bürüdet 'aks üzere olup bürüdet raţba işâbet eylese o raţbı beyâd eder ve yâbise işâbet eylese o yâbisi sevâd eyler.

Ve bu vech üzere bu iki hükm kürrâsî ve zencârîde bizden taħmîn ve hisbân tarîkiyledir ya'ni bu vechler kıdemâdan menkûl deġildir, Şeyh-i Re'îs'in muhtere'âtından ve teferrüs eylediġi nesnelere'dir.

Şafrâ-i ġayr-i tabî'iden bu nev'-i zencârî envâ'-ı sâireden ziyâde sühûnetli ve hiddetlidir ve redâ'eti cümleden evfer ve ezyedir ve ziyâde kıttâldır hattâ denilir ki şafrâ-i zencârî cevher-i sümümdandır.

Ahlâtın şımf-ı râbî'i sevâdır. Sevâ dahi iki kısımdır, bir kısmı tabî'î ve bir kısmı fağlî ve ġayr-i tabî'îdir. Sevâ-i tabî'î dem-i maħmûdun dürdü meşâbesindedir ve 'akerî' ve süflüdür. Sevâ-i tabî'înin ta'mı halâvet ve 'ufuşat arasındadır. Sevâ-i tabî'î kebidde tevellüd eyledikte tevezzu' edip iki kısma bölünür, bir kısmı dem ile ma'an nâfiz ve mezâhib-i deme zâhib olurlar ve kısm-ı âheri tihâl cânibine teveccüh eder.

Dem mesâlikine sâlik olan sevâ yâ li-đarüretin sâlik olur yâhüd li-menfa'atin sâlik olur. Dem ile li-đarüretin sâlik olan 'izâm mişli a'đâ-i sevâviyyeyi demin taġdiyesinde 'uğv-ı muġtedînin müsteħaġ olduġu miġdâr sevâ deme muhteliġ olup ma'an taġdiye ederler. Dem mesâlikine li-maşlahatin ve menfa'atin sâlik olan sevâ demi keşâfetlendirip şedd ve takviye etmekle demi taħallûlden men' eder. Dem kendiden müstaġnî olup tihâl cânibine sâlik olan sevâ tihâl cânibine yâ li-đarüretin sâlik olur veyâhüd li-menfa'atin sâlik olur. Li-đarüretin tihâle nâfiz olan sevâ yâ bedenin küllîsinin ihtiyâcı ve đarüreti ġasebiyle nâfiz olur, tenġiye-i beden için tihâle nâfiz olan sevâ gibi veyâhüd 'uğv-ı vâhidin ihtiyâcı ġasebiyle nâfiz olur, tihâlî taġdiye eden sevâ gibi. Tihâl cânibine li-maşlahatin sâlik olan sevânın menfa'ati tihâlden fem-i mi'deye taħallübü vaktinde iki vech üzere olur:

27 [Ragıp Paşa'ya göre düzeltildi. Yazmada "beyâd" idi.]

Vech-i evvel: Fem-i mi'deye mütehallib olmakla fem-i mi'deyi şedd ve tekşif ve takviye eder.

Vech-i şânî: Fem-i mi'deye humûdatı hasebiyle dağdağa verip cûc ve havâyâ mi'de onun dağdağası ile mütenebbih olur ve şehveti tahrik eyler.

Ma'lûm ola ki merâreye mütehallibe olan şafrâ demin ondan istignâ eylediği şafrâdır; merâreden mütehallibe olan şafrâ merâre ondan istignâ eylediği şafrâdır. Kezâlik tihâle mütehallibe olan sevdâ demin istignâ eylediği sevdâdır; tihâlden mütehallibe olan sevdâ tihâlin müstagnî olduğu sevdâdır, nitekim şafrâ-i ahîre ya'ni merâreden em'âyâ munşabbe ve mütehallibe olan şafrâ şüflü esfelden dâfi' olan kuvveti tahrik ve tenbîh eyler. Kezâlik sevdâ-i ahîre dahi fevkten cezbe edici kuvvet-i câzibeye tenbîh ve tahrik eder. Fe-tebârekallâhu ahşenü'l-hâlikîne ve ahkemü'l-hâkimîne.

Ammâ sevdâ-i ğayr-i tabîrî o sevdâdır ki onun tekevvinü demin şüfl-i râsibi olmak üzere değildir belki rutûbet-i muhterikânın remâdiyyeti olmak üzere tekevvin ve hâşıl olmuştur, zîrâ ardıyyete muhâli' olan şey'-i ra'bdan ardıyyet mütemâyiz olur iki tarîkin bir ile: Ehadühümâ tarîk-i rüsûbdur, bu rüsûb tarîkiyle hâşıl olan sevdâ tabîrîdir. Tarîk-i uh'râ ihtirâk ve remâdiyyet tarîkidir, laţîfi taħallül eder, keşîfi bâkî kalır; böyle olan dem ve ahlâ't mislli sevdâ ğayr-i tabîrîdir, ona sevdâ-i fadliyye ve mirre-i sevdâ tesmiye olunur. Rüsûb tarîki ile tekevvin eden sevdâ ancak demden olur, ahlâ't-ı säireden rüsûb ile sevdâ tekevvin eylemez, zîrâ balġam lüzüçeti ya'ni yapışkanlığı hasebiyle ondan şüfl gibi nesnelere rüsûb eylemez. Ve şafrâ leţâfeti için ve kılet-i ardıyyeti için ve devâm-ı hareket ve demden mütemâyiz olup bedende müfrizen mevcûd olan şafrânın kılet-i için o şafrâdan mu'teddün bih ve miqdâr-ı mu'teber nesne rüsûb eylemez belki şafrâ demden ifrâz olunup müfâraķat eylese 'ale'l-fevr yâ ta'affün eder yâhûd bedenden mündefi'a olur, hârice çıkar. Eger ta'affün ederse taş'îd olunup laţîfi taħallül edip keşîfi sevdâ-i ihtirâkiyye olduğu hâlde bâkiyye kalıp sevdâ-i rüsûbiyye olmaz.

Ammâ sevdâ-i fadliyye-i ğayr-i tabîriyyeden ba'dısı şafrânın remâdi ya'ni külü ve hurâķası olur; bu sevdâ mürrdür ya'ni acıdır, zîrâ fi'l-aşl şafrâ iken mürr idi, ihtirâkla acılığı dahi ziyâde olur. Bu sevdâ-i remâdiyye ile

muḳaddemā zıkr olunan sevdā-i ḥurāḳıyyenin farkı ve mā-bihi'l-imtiyāzi budur ki sevdā-i ḥurāḳıyyeden bu remādiyyet cüz'ü-i vāḥid olur. Bi'l-cümle ruṭûbet-i uḫrā ile bu remādiyyetin mecmû'una sevdā-i iḥtirāḳıyye derler. Ammā bu sevdā sevdā-i basîṭ olup remādiyyet-i mücerredeye sevdā-i remādiyye itlāk olunur.

Sevdā-i faḍliyyeden ba'ḍısı dahi balgâmın remādı ve ḥurāḳasıdır. Eger muḫterik olan balgâm cidden laṭîf ve māî olursa o balgâmın remādiyyeti mülûhata tekevün eder. Eger o balgâm cidden laṭîf olmaz ise yâ ḥumûḍata veyâḥûd 'uşûfata tekevün eder, ḥarâretin şiddet ve ḍa'fı ḥasebiyle.

Sevdā-i faḍliyyeden ba'ḍı âḫer dahi demin remādı ve ḥurāḳasıdır; bu sevdā ḫalâvet-i yesîreye mâil sevdā-i mâliḫtir.

Sevdā-i faḍliyyeden ba'ḍı âḫer dahi sevdā-i ṭabî'ıyyenin remādıdır. Eger sevdā-i ṭabî'ı rakıka ve ḥurāḳası şedîdü'l-ḥumûḍat ise ḥîn-i istifrâğda vech-i arḍda ḥall gibi galeyân eder, kokusu ekşi olur ḫattâ sinek gibi ḥaşerât-ı arḍ ondan teneffür ederler. Eger o sevdā sevdā-i gâlizadan muḫterik olduysa o sevdā-i faḍliyyenin ta'mı merâret ve 'ufuşattan birer şey' ile maḥlûṭa ḥumûḍattır.

İzâ 'arefte hâzâ ma'lûm ola ki sevdā-i rediyyenin aşnâfı üçtür:

Birisi şafrâdır, şafrâ muḫterik oldukta sevdā-i rediyye olur.

Ve ikincisi şafrâ-i muḫterikadan sonra zıkr olunanlardır ya'nî sevdā-i rakik ve sevdā-i gâlizın iḥtirâklarından ḥâdiş olan sevdā-i faḍliyyelerdir, onlar sevdā-i rediyye olurlar. Ammā sevdā-i balgamiyyenin ḍararı ebtâ' ya'nî geç ḍarar eder ve redâ'eti azdır. Bu aḥlât-ı erba'a muḫterikler oldukta ḥâdiş olan ḍararları ve redâ'etleri tertîb üzere olur ya'nî şiddet ve ḍa'fları biri birinden farklı olur. Sevdā-i ṭabî'ıyyeden muḫterik olan faḍliyye redâ'ete eşeddir, ammâ şafrâviyye olan sevdā gâilede eşedd ve fesâdda esra' olup lâkin 'ilâcı akbel olur ya'nî tîz ḍarar eder ve yine tîz 'ilâcı dahi ḳabûl eder. Ammâ iki âḫer kısımlar ya'nî rakik ve gâliz sevdā-i ṭabî'ilerin iḥtirâkından olan sevdā-i faḍliyyelerin aḫmaḍ olanları erde' olur lâkin ibtidâsında tedârük ve mu'âlece olunsa 'ilâcı ziyâde ḳabûl eder.²⁸

28 Dem balgâm hükümünde olduğuna binâen dem iḥrâkından ḥâdiş sevdâyı zıkr etmeyip balgâmı sevdâvi zikri ile iktifâ eyledi diye Şâriḥ 'Allâme şâhib-i Ḳânûn tarafından itizâr eyledi.

Ve amma's-sâliṣ ya'nî sevdâ-i ğalîzin faḍlı ve remâdı olan sevdâ arḍ üzere ğaleyânda ve a'ḍâya ta'alluḡ ve teşebbüste kılllet üzeredir lâkin zamân-ı intihâsı mütemâdî ve ebṡa' olup geç nuḍc eder belki helâke kadar zamân-ı intihâsı teṡvül edip uzar, ḡabûl-i devâda ve taḡallülde ziyâde 'âşî olur. Ve bi'l-cümle bu faşda zıkr olunan aḡlât-ı erba'anın ṡabṡiyye ve faḍliyye aṣnâfları idi.

Cālînûs der ki ba'ḍı eṡıbbâ zâhib oldular ki ḡılt-ı ṡabṡî ancak demdir; balġam ve şafrâ ve sevdâ fuḍûldür, muḡtâcun ileyh olan ruṡubet-i ḍarürriyyeden deġildir. Ve buna sâlik olanlar işâbet eylemediler onun için ki insânın bi'l-cümle a'ḍâsını yalmz dem taġdiye edip aḡlât-ı sâirenin medḡali olmasa a'ḍânın cümlesi müteşâbih olup cümle a'ḍâ bi-ḡasebi'l-ḡuvve vâhid ve 'ızam ile laḡm reḡâvet ve şalâbette beṡâber olur idi lâkin laḡmdan 'ızamm aşleb ve dimâġm elyen olması delâlet eder ki 'ızamm ġıdâsı olan deme cirm-i sevdâvî şulb [8b] ve dimâġın ġıdâsına cevher-i balġamî-i leyyin karışıp ma'an taġdiye ederler. Kezâlik dem aḡlât-ı sâire ile muḡteliten ve mümtezcen ma'an tekevvin edip faş ile iḡrâc olunup ḡaşa içinde taḡarrür ettikte o zamân aḡlâtın e'ezâları demden beyne yedeyi'l-hiss birkaç eczâya munfaşıl olup ayrılır. O e'czâdan bir cüz'ü riġve mişâli demin üzerinde olur, ona şafrâ derler ve bir cüz'ü yumurtanın beyâdı gibi olur, ona balġam derler ve bir cüz'ü dahi dürd ve şüfl olup rüşub eder, ona sevdâ derler ve bir cüz'ü dahi vardır ki aḡlâtın mâiyyetidir, o mâiyyetin faḍlı bevlde mündefi' olur. Mâiyyet-i mezkûre aḡlâtın deġildir, zîrâ mâiyyet ġıdâ olmayan meşrûbdan ḡâdiş olur ancak, o mâiyyete ihtiyâc ġıdâyı terkîḡ ve mecârî-i ḍayyıkada aḡlâtı tenfîz içindir.

Ammâ aḡlâtın kendi me'kûl ve meşrûbun cüz'-i ġâzîsinden tekevvin eder, zîrâ ġıdâiyyetin ma'nâsı bi'l-ḡuvve beden-i insâna müşâbihtir. Ve o ġıdâ ki erkândan mürekkeb olan a'ḍâya ġıdâ olup ona müşâbih ola, elbette o ġıdâ mürekkeb olmak lâzımdır. Mâ ise basîṡ olup cüz'leri olmamakla 'uḍv-ı mürekkebe ġıdâ olmamak müte'ayyindir.

Şâriḡ 'Allâme'nin taḡkîki üzere bu maḡâlâtın fezlekesi: Cālînûs, dem vaḡdehu muġaddîdir, aḡlât-ı sâire fuḍûldür diyenleri redd edip ve taġdiyede aḡlât-ı erba'a müştereklerdir diye irâd eylediġi da'vâsını iki vech üzere beyân ve vech-i evvel muġtedî olan beden'in 'uḍvları bi-ḡasebi'l-ḡuvve ve

bi-hasebi'r-rehâvet ve's-şalâbet muhtelife olmasıyla işbât ve vech-i şânî ahlât-ı erbâ'a bi-hasebi'l-cibilliyet mümtezice olmasıyla işbât.

Nâstan ba'đıdır o kimseler ki onlar bi-tarıķı'z-zann derler ki bedenin kuvveti demin keşretine tâbî'dir ve bedenin da'fı demin kılletine tâbî'dir. Lâkin bu maznûnları zann-ı mu'teber değıldir, zann-ı fâsiddir belki demden mu'teber olan rüz'-i bedendir ya'ni şalâh-ı beden olan bedel mâ-yeteħallel olacak miqdârıdır, ziyâdesi ihtinâka bâ'is ve mücib-i helâktir. Bu hâl hunâķ mişli emrâdda müşâheddir, demin keşretinde faşd ile dem ihrâc olunmasa helâke mü'eddi olur.

Ve yine ba'đ-ı nâs zu'm ederler ki ahlâtın ba'đısının ba'đı âhere nisbeti vech-i lâyıķ üzere olduktan sonra kemmiyyet-i ahlât her ne miqdâr ziyâde olup müteveffire olsa dahi yine sıhhat maħfûza olup kemmiyyetin ziyâdeliği darar vermez. Ba'đının bu zu'mları dahi şaħiħ değıldir. Ahlâtın her birinin kendi zâtına nazar ile kemmiyyet-i mu'addere-i maħfûzası olmak lâyıķtır, meşelâ ba'đı erbbânın istihrâcı üzere bedende olan dem balgamin sitte-i emsâli ya'ni altı katı olmak gerektir ki hattâ sıhhat maħfûze ola. Demde bu nisbet mevcûde olarak dem ve balgamin zâtına nazar ile mu'addere ve maħfûz olan miqdârın ekseriyyeti bedene mu'addir, mücerred ahlâtın biri birine nisbet-i mu'adderesi hıfz-ı sıhhatte kifâyet eylemez.

Bu ma'âmde mebhâiş-i ahlâtın olmak üzere aşhâb-ı hâlîtin ahlât ğıdâdan ve a'đâ ahlâtın ne vechle tevellüd ve tekevvin eder diye olan ebhâşı ve kezâlik ba'đıların dem ve şafrâ bâridler diye irâd eyledikleri ebhâsı ve yine bedeni tağdiye edem demdir, ahlât-ı selâse-i bâkiye fağdır diye olan ebhâşları şinâ'at-ı tıbbdan olmamakla bu ma'âmde zikrinden irâd olunup hakîme ihâle olundu.

el-Faşlu's-Şânî Mine't-Ta'limi'r-Râb'i Fî-Keyfiyyeti Tevellüdi'l-Ahlâtı

Ma'lûm ola ki mütenâvel ve me'kül olan ğıdâya hîn-i mađđda mađđ sebebi ile nev'-i inhiğâm hâdiş olur onun için ki femin saħı mi'ndenin saħına muttaşıldır belki bu iki saħ saħ-ı vâhid gibidir. Binâen 'aleyh saħ-ı mi'dede olan kuvve-i hâdimeden saħ-ı femde dahi kuvvetün-mâ bulunup memdüğ olan ğıdâ saħ-ı feme mülâķi oldukta o memdüğu ihâle-

tün-mâ ile ihâle ve tağyîr edip femde olan kuvvet-i hâdîmenin memdûğu tağyîrine nuçc hasebiyle harâret-i ğarîziyye istifâde eden rîk ya'nî femin ruṭubeti i'ânet ve müzâheret eder. Bu ma'na sebebiyle demâmîl ve hurâcâtı inḍacda ya'nî çıbanları oldurup yetiştirmede hınṭa-i memdûğanın fi'li mâ ile ıslatılan hınṭa-i medkûka veyâhûd hınṭa-i maṭbûhadan ziyâde ve nefi ekserdir.

Eṭṭibbâ dediler ki memdûğda nuçcdan kadrün-mâ hâşıl olduğuna delîl budur ki vaḳt-i evvelde ğıdâdan hâşıl olan râyiha ve ta'm vaḳt-i sâniide mevcûd olup bulunmaz. Eger nuçcun-mâ mevcûd olmasa memdûğdan evvel-i emrde ihsâs olunan râyiha ve ta'm ağız ğasl edince kadar mevcûd ve bâkî kalır[dı.] Pes ğıdâya çiyendikte nev'ün-mâ haḍm geldikten sonra o ğıdâ-i memdûğa mi'deye vuruşulünde inḥidâm-ı tâmm hâşıl olur lâkin mücerred mi'dede olan harâret kifâyet eylemeyip zâtü'l-yemîn ve zâtü's-şimâl ve quddâm ve fevkte varid olan harâretler inḍimâmıyla haḍm eder. Zâtü'l-yemînden murâd kebid ve zâtü's-şimâlden murâd ṭihâl ve quddâmdan murâd şerb-i şahmî ki âlet-i ğıdâ ile âlet-i teneffûs beyninde olan hicâb-ı hâciz-i selâsenin biridir ve fevkten murâd kalbdir. Bu aḍâlarda olan harâretlerden birer mîkdâr harâret harâret-i mi'deye munḍamme olmadıkça mi'denin harâreti vahdehâ haḍma kifâyet edemez.

Ve zât-ı şimâlde olan harâret ya'nî harâret-i ṭihâl ṭihâlin cevheri hasebiyle değıldir, zâtı bâriddir lâkin evride ve şerâyinden olan muhâliṭlerinden istifâde eylediğı harâret hasebiyle 'udv-ı hârr denilir. Kezâlik şerbin harâreti dahi böyledir. Ve kalbin mi'deye i'âneti hicâb-ı hâciz hasebiyledir, zîrâ kalb hicâbları teşhîn edip hicâb dahi mi'deyi teşhîn eder.

Bu harâretler ile ğıdâ haḍm olup çok hayvânda ğıdâ bi-zâtihi ve ekserinde meşrûbları olan mâ ile keylûs olur. Ve keylûs bir cevher-i seyyâldir ki melâset ve beyâḍlıkta keşk-i şehîn ya'nî katı olan mâ-ı şa'ire müşâbihtir. Ve bu ğıdâ keylûs olduktan sonra laṭfî mi'deden ve em'âdan kebidde müncezibe olur ve mäsârîka tesmiye olunan 'urûktan mündefi'a olup bâbu'l-kebid denmekle ma'rûf 'ırk-ı 'azîme şâir ve vâşıl olduğundan sonra kebidde nâfiz olur. Mäsârîka o daḳḳâk ve şallâb ya'nî ğâyet ince ve muḥkem damarlardır ki gerek mi'de ve gerek em'â-i sâir ile bâbu'l-kebid arasında vâşillardır. Kaçan keylûs ṭarîk-i mezkûrdan bâbu'l-kebidde şâir ola, ondan dahi kebidde

nâfiz olur ya'nî kebidin eczâsından ve bâb-ı kebidin fûrû'u olan şa'r gibi müteḍâile ya'nî küçük damarlar gibi olan menâfize dâhil olur. O damarların fûvvehâtı ya'nî ağızları ḥadebe-i kebiden ṭâlî' ve zâhir olan ırk-ı 'azîmin ya'nî verîd dedikleri büyük damarın uşûlüne mütelâkî olur.

Havincî nüshasında "كالشعر" bedeline "كالشص" vâkıf olup "şışş"ı şaydın şebekesi ile tefsîr eylediğini Şâriḥ 'Allāme nakl buyururlar. Lâkin o 'urûk-ı müteḍâile gâyet ḍayyîku't-tecâvîf olmakla keylûsun ona nüfûzu mümkün olmaz illâ bedeninin vech-i âḥer ile meşrûbdan muhtâc olduğu miḡdârdan ziyâde olan faḍlın imtizâcî ve terkîkî ile mümkün olur.

Bu maḡâmda 'Allāme'nin nakli üzere iki nüsha vardır. Bâḍı nüshada "في تلك المضائق فينا" ve bâḍı âḥerde "فيها" vâkıf olup bâḍı müfâsırın iki nüsha dahi muşahḡafe olup aşl nüsha "هيناً" dır demişler. Her bir nüshaya göre ma'nâ ehlinin ma'lûmudur, cümlelerin ḡulâsası bizim evvelen zikr eylediğimizdir.

Kaçan keylûs kebidde olan 'urûkun liflerine nüfûz eyleye bi-külliyetihâ kebid o keylûsu müştemi olmakla kebidin fi'li eşedd ve aḡvâ ve esra' olup o ruḡbet-i keylûsiye munṭabiḡa olur. Bu misli her bir keylûsun inṭibâhında ve kaydığında rıḡve gibi bir şey o ruḡbet-i keylûsiyyeye ṭâfi ve 'âlî olur. Rıḡve, müsellešetü'l-fâ, aşîriñ zebedi ve köpüḡü ve maṭbûhun üzerinde olan düsümeti ki ona keff derler ve o ruḡbet-i keylûsiyyede rüsüb gibi bir şey dahi mevcûd olup ruḡbetin esfelinde olur. Ve bâḡdan bunlar ile şey'-i âḥer olup ihtirâka mâil olur eger ṭabḡta ifrâṭ olur ise, eger aḡşar olur ise ficc ve ḡâm bir şey bulunur. O ṭâfi ve 'âlî olan rıḡve şafrâdır ve rüsüb sevdâdır; bu ikisi ṭabî'lerdir. Ammâ muḡterik olan şeyin laṭfi şafrâ-i rediyye ve keşîfi sevdâ-i rediyyedir; ikisi dahi ḡayr-i ṭabî'lerdir. Ve ṭabḡın kuşuru ile ḡâsıl olan şey-i ficc balḡamdır. Bu cümleden mutaşaffî olan şey-i naḍic demdir lâkin o dem-i naḍic mādâm ki kebidde olup müfâraḡat eylemedikçe mâ-yenbaḡîden eraḡḡ olur onun için ki ḡarîben zikri mürûr eden müḡḡayaḡa ve vülûc ve nüfûz maşlahâtı için muhtâcun ileyh olan faḍl-ı mâiyyetten müfâraḡat etmemiştir lâkin bu dem kebiden munfaşıl olduğu gibi mâiyyet-i faḍliyyeden taşaffî edip ayrılır, meḡḡayıktan ḡalâş olup kurtulduğu için. Ve demden müfâraḡat [9a] eden maiyyet iki külyeye nâzil ırktan ve damardan külyelere münḡadire ve münceḡibe olur. Ammâ ḡîn-i incizâbda mâiyyet-i mezkûre iki külyeleri

ve böbrekleri kemmen ve keyfen tağdiyeye şālîh demi ma'an tahmîl eder. O mâiyyette olan dūsümet ve dem küyelere ğidā olup bākî mâiyyet küyelerden meşāneye ve meşāneden ihlîle mündefi'a olur.

Ammā bu mâiyyetten kebidden infişālinde müteşaffî olan dem-i hase-nü'l-ķivām zikri sâbık 'ırķ-ı 'azîme ĥadebe-i kebidden mündefi' olup o 'ırķ-ı 'azîm ve verîdden müteşā'ibe olan evride mesālikine sülūk edip evri-deden dahi cedāvil-i evrideye ve cedāvil-i evrideden dahi sevākî-i cedā-vile ve sevākî-i cedāvilden revāđı'-ı sevākîye ve revāđı'-ı sevākîden 'urūk-ı lîfiyye-i şa'riyyeye ve fûvvehāt-ı şa'riyyeden dahi o ruṭûbet a'ḍāya tereşşuḥ eder. Zālîke taķdîrü'l-'Azîzi'l-'Alîm.

Bu zıkr olunan damarlar dem ve ğidā mecrāsıdır. Evveli ĥadebe-i kebid-den biten verîddir ve verîdin şıf belesine evride derler ve evridenin şıf-belerine cedāvil derler ve cedāvîlin şıf belesine sevākî derler ve sevākînin şıf belesine revāđı' derler ve revāđı'n şıf belesine lîfe-i şa'riyyedir ki kıl gibi ince damarlardır. Her üdvün ğidāşı olan ruṭûbet o lîfiyye damarlarının ağzından taķsîm olunur.

Fî Beyānı Esbābi Tevellüdi'l-Ahlâti: Mā-teķāddemde zıkr olundu ki her nesne ki ĥādîş olup vücûda gelir, elbette onda dört sebep bulunur:

Pes ahlât-ı erba'adan demin sebep-i fā'ilîsi ĥarâret-i mu'tediledir ve sebep-i mādîsi ağdiye-i mu'tedile ve eşribe-i fā'ilıdır ve sebep-i şürîsi nuḍc-ı fā'il ya'nî dem ziyāde pişkin olup ķivāmı tām olmaktadır ve sebep-i tamāmîsi bedeni ğidālandırmaktır.

Ve şafrā envā'nının sebep-i fā'ilîsi ammā şafrā-i ṭabî'nin sebep-i fā'ilîsi ĥarâret-i mu'tediledir ve şafrā-i muḥterikanın sebep-i fā'ilîsi ĥarâret-i nāriyye-i müfriṭadır huşuşan o ĥarâret kebidde ola yāḥūd şafrānın ihtirākı kebidde ola. Şafrānın sebep-i mādîsi dūsümet ve ĥalâveti olan ĥarr ve laṭîf nesnelere ve ĥırrîf olan ağdiyelerdir. Ve şafrānın sebep-i şürîsi nuḍcun ifrâṭ cānibine mücāvezesidir. Ve şafrānın sebep-i tamāmîsi zikri teķāddüm eden ḍarüret ve menfa'at cihetlerinden olan ihtiyācı def'dir.

Ve balġamın sebep-i fā'ilîsi ĥarâret-i muķaşşiredir. Ve balġamın sebep-i mādîsi ağdiyeden bārid-i raṭb olup lüzücutli ve ġalîz olan eşyâlardır. Ve balġamın sebep-i şürîsi nuḍcun kuşurudur. Ve balġamın sebep-i tamāmîsi zikri teķāddüm eden ḍarüret ve menfa'at cihetiyle olan ihtiyācı def'dir.

Ve sevdâ envâ'ının sebab-i fâ'ilîsi ammâ sevdâ-i rûsûbiyyetin sebab-i fâ'ilîsi harâret-i mu'tediledir ve sevdâ-i muhterîkanın sebab-i fâ'ilîsi itidâlî mucâviz olan harârettir. Ve sevdânın mâddîsi ağdiyeden kalîlül'r-ruṭûbet ve şedîdül'-gılaḡ olan ğıdâlardır ve huşuşan o ğıdâların hârr olanları sebab-i mâddînin cümlesinden kavîdir. Sevdânın sebab-i şûrîsi şüfl-i müteressibdir ya'nî demin dibine rûsûb edip çökenleridir lâkin şüfl-i müteressib iki vech ile tefsîr olunur: Biri şüfl-i müteressib demek ġalîz olup seyelân eylemeye ma'nâsıdır ve biri taḡallül eylesinde 'usret olup 'işyân üzere ola demektir. Ve sevdânın sebab-i tamâmîsi min-ciheti'd-ḡarûret ve'l-menfa'a hâşıl olan ihtiyâcı def'dir.

Fî Beyânı Esbâbi Keşreti's-Sevdâi: Sevdânın keşretinin esbâbı kebidin harâreti yâḡûd tîḡâlin ḡafî veyâḡûd berd-i mucemmid ya'nî dondurucu sovuġun şiddeti veyâḡûd aḡlâṡın ihtikârı ya'nî aḡlâṡın ihtibâsının devâmı veyâḡûd emrâḡın keşreti ve zamânları dahi mütemâdî olup uzamaması ile aḡlâṡın teremmüd edip kûl olmasıdır. Sevdâda keşret olup mi'ce ile kebid arasında vâkı' ve müteḡallil olsa demin tevellüdü kalîl olur, lâ-cerem aḡlâṡ-ı maḡmûde dahi kalîle olur, zîrâ aḡlâṡ-ı maḡmûde demin fi'lîdir, fâ'ilin kılleti fi'lînin kılletini müstelzimdir.

Ve sana bilmek vâcibdir ki harâret ve bürüdet aḡlâṡın tevellüdlarına sebab-i fâ'ilîdir. Sâir esbâb-ı mâddîyye vü şûriyye vü tamâmiyyenin vücûdu ile fi'lî zâhir olur lâkin harâret-i mu'tedileden dem tevellüd eder ve harâret-i müfritadan şaf râ tevellüd eder, cidden müfritâ olan harâretten farṡ-ı ihtirâk sebebiyle sevdâ tevellüd eder ve bürüdetten balġam tevellüd eder, cidden müfritâ olan bürüdetten farṡ-ı icmâd sebebiyle yine sevdâ tevellüd eder.

Lâkin senin için vâcibdir ki kuvâ-yı fâ'ile izâsında ve muḡâbilesinde kuvâ-yı münfa'îleye mürâ'ât eylesin. Senin için bu bâbda cezm ve itikâd müttefiḡ ve müttaḡid olmak vâcib deġildir, zîrâ mizâc bi'z-zât kendiye şebîḡ olan aḡlâṡı tevlîd eylediġi gibi ġâḡice bi'l-araḡ ḡıddını dahi tevlîd eder, zîrâ mizâc-ı bârid-i yâbis ruṭûbet-i ġarîbeyi tevlîd eder lâkin tevlîdi müşâkele ṡarîkiyle deġildir onun için ki yâbisin raṡba müşâbeheti yoktur ve tevlîd-i mezkûr bi'l-araḡdır. Ona binâen ki mizâcı bârid ve yâbis olanların hadmı ḡafî olup nuḡc-ı tâmmı olmamakla ruṭûbet-i ġarîbeyi tevlîd eder. Ruṭûbet-i ġarîbesi olan insân cebân olup ez'ar ya'nî tûyü az ve naḡîfü'l-be-

den ve rıhvu'l-mefâsıl ve melmesi bârid ve nâ'im ya'nî melmesi yumuşak ve damarları dahi yumuşak olur. Bu mizâc-ı bârid-i yâbis olanların ruṭubet ve ebdân-ı mevşufesine meşâyihün ebdânı ve tevlid eyledikleri ruṭubet-i balgamiyyeleri müşâbih olur ona binâen ki meşâyihün mizâcî ḥaḳîḳatte bârid ve yâbistir.

Ve sana bilmek vâcibdir ki dem ve aḥlât-ı sāireden dem mecrâsına cārî olan ruṭubetler için 'urûḳta ḥaḍm-ı şâliṣ vardır ve 'urûḳ-ı revâḍî fûvvehâtından ve ağızlarından aḍḍaya tevezzuḥ ve taḳsîm oldukta her 'uḍvda o ruṭubetten kendi naşîbine ḥaḍm-ı rābî' işâbet eder.

Fî Beyânı'l-Fuṣûlilleti Fi'l-Huḍûmi'l-Erba'ati: Miḥdede vâḳî' olan ḥaḍm-ı evvelin faḍlı em'â ṭarîḳinden mündefî' olur ya'nî berâz olup maḳ'addan ḥârice çıkar. Ve kebidde olan ḥaḍm-ı şânînin faḍlının ekşeri bevlde mündefî' olur ve ḳalîli tıḥâl ve merâfe cihetlerinden mündefî' olur ve bâḳî kalan iki ḥaḍm faḍlları ya'nî 'urûḳta olan ḥaḍm-ı şâliṣ ve aḍḍada olan ḥaḍm-ı rābî'in faḍlları iḥsâs olunmayan taḥallül ile mündefî' olur, buna taḥallül-i ḥafî derler, buḥâr olup menâfisten çıkar ve çıktığı görünmez. Ve yine o iki ḥaḍm-ı aḥîrlerin faḍlı gâhca 'arâḳ ya'nî ter ve gâhca vesâḥ ile mündefî' olur. Vesâḥın baḍısı menâfiz-i maḥsûsedden ḥâric olur, burundan ve kulaktan ḥâric olan vesâḥ ve muḥât gibi ve baḍısı bedende olup ḥafî olan menâfisten ve mesâmmâtın ḥâric olur ve baḍısını ṭab' ḥurâcât ile def' eder, evrâm-ı münfecirede ya'nî deşilmiş veremlerde olan def'ler gibi ve gâhca o iki ḥaḍm-ı aḥîrin faḍlları tüyler ve turnaklar gibi zevâid-i bedenden nâbit olan aḍḍa-i zâideler ile def' olunur.

Ma'lûm ola ki aḥlâtı raḳîḳ ve laṭîf olan kimselere o mişlli aḥlâtı istifrâḡ ve faşd ve ishâl gibi tedbîrler ile iḥrâc ziyâde ḍâf verir ve bedende olan mesâmmâtın sî'ası ve genişliği ile o kimseler müte'ezzî olurlar, ona binâen ki menâfisi vâsî'a olan aḥlât-ı laṭîfe aşḫâbından taḥallül-i mevâdd ziyâde olmakla mevâdda tâbî' ervâḥ ve ervâḥa tâbî' kuvâlar ziyâde taḥallül edip ve ḥuşûşan mevâdd-ı raḳîḳanın 'inde't-taḥallül istîşḥâb eylediği ervâḥ ve kuvâ mevâdd-ı ḡalîzanın müstaşḫıblarından ezyed olup bu iki vech ile kuvvete noḳşân terettüb etmekle müte'ezzî olur.

Ve yine ma'lûm ola ki aḥlâtın mâ-teḳaddemde beyân olunduğu üzere esbâb-ı müvellidesi olduğu gibi esbâb-ı muḥarrikesi dahi vardır. Ḥarekât ve

sâir mûcib-i sühûnet olan nesnelere dem ve şafrâyı tahrîk ederler ve ba'dan olur ki sevdâyı dahi tahrîk ve takviye eder. De'a ve sükûn balgâmı ve şunûf-ı sevdâdan bürüdetten hâdiş olanları dahi tahrîk ve takviye eder. Evhâm dahi bi-nefsihâ ahlâtı tahrîk eder, meşelâ kırmızı nesnelere nazardan hâdiş olan evhâm hareket-i deme sebep olur, binâen 'aleyh mer'ûf olan ya'nî burnu kanamak mu'tâdı olan kimseler berîk-ı aħmer olan nesnelere nazardan men' olunur. Ve bu mezkûrlar bizim ahlât hakkında olan maķâlemizdir, ammâ bu maķâlâtın şavâblarına muhâlifinden muhâşame edenler ile muķâbele ve mu'âraķa ĥukemâya şâir ve râci'dir, Allâhu ta'âlâ a'lem.

et-Ta'limü'l-Hâmisü Faşlun Vâhidün ve Hamsü Cümelin

el-Faşlu Fi-Mâhiyyeti'l-'Uğvı ve Aķsâmihi

A'đâ o ecsâmdir ki [9b] ahlât-ı mahmûdenin mizâc-ı evvelinden tevellüd eder, nitekim ahlât-ı erba'a erkânın mizâc-ı evvelinden tekevvün ve tevellüd eylediği gibi a'đâ iki kısma münķasımdır, biri müfred ve biri mürekkebirdir.

A'đâ-i müfrede o 'uğvdur ki o 'uğvun eczâ-i maħsüsesinden hangi cüz'-i maħsüs aħz olursa o cüz'-i meħhüz ismde ve ta'rifte külle müsâvî ola, laħm ve eczâ-i laħm gibi ve 'azm ve 'azmın eczâsı gibi ve 'aşab ya'nî sinir ve sinirlerin eczâsı gibi ve her ne ķadar bu mezkûrlara müşâbih var ise. Pes eczâlardan her biri ve eczâların mecmû'u ism-i vâhidde müşârikler olduğundan bu a'đalara a'đâ-i müteşâbihe tesmiye olundu.

Ve a'đâ-i mürekkebe o 'uğvdur ki o mürekkebin eczâsından hangi cüz' aħz olursa ismde ve ta'rifte külle müşârik olmaya, yed gibi ve vech gibi, zîrâ vechten meħhüz olan cüz'e vech itlâķ olunmaz ve yed dahi onun gibidir. Ve bu mürekkebe a'đâ-i âliye dahi derler, nefsin ĥarekât ve ef'âlinin tamâmına o a'đâ-i mürekkebe âlet olmak ĥasebiyle.

Ve a'đâ-i müteşâbihenin evveli kemiktir. Kemik ziyâde şulb ĥalk olundu, bedenin esâsı ve ĥarekâtın di'âmesi ve dayanacağı olduğu ĥasebiyle.

Kemikten sonra 'uğv-ı müteşâbih ĥudrûftur. ĥudrûf kemikten yumuşaktır ĥattâ in'icâfı ķâbildir, bükülür lâkin kemikten mâ'-adâ a'đâ-i sâireden şalâbetlidir. Mevâdi'-i maħşûşada laħm ile 'azm arasında ĥudrûfun ĥalk

olmasının hikmeti ve menfa'ati beyne's-şalâbeti ve'l-lîn mütevassıtu'l-hâl olan 'udv beynehümâya tavassut etmekle 'udv-ı mürekkeb ü 'âlinin hâl-i hareketinde leyyin şulbden mutadarrır olmamaktır, zîrâ güdrûf lahm gibi rıhv değildir, 'azmın şalâbetinden müte'essir olmaz ve kemik gibi şulb ve katı değildir, lahma harekât hâletlerinde vehn vermez. Pes kemik ile 'azm bey-ninde ba'dı mahallerde güdrûf halk olundu tâ ki hîn-i harekette huşuşan darbe ve dağta vaktlerinde kemiğin dararını lahmıdan def' edip kemikten ne kendi mutadarrır ola ve ne lahma dararı dokuna. Bu mislli fâidesi olan gâdârif omuz başlarında olanlardır, kezâlik göğüste olan eyegü kemiklerinden aşağı tarafta yemneten ve yesreten ve biri birinden munfaşıl olan kemiklerin başlarıdır ve kass tesmiye olunan adlâ'-ı şadrın mültekâları tahtında olan hanceredir. Ve hancere kaşabe-i riyenin ya'nî cigerde olan boğurtlağın başıdır. Ve mefâşıl başlarında olan güdrûf sebebiyle mefâşıl kemiklerinin hüsn-i mücâveretleri hasebiyle biri birini muhâkke ve radd edip ovunduramazlar her ne kadar ıstıkâkları ziyâde olursa da. Ve ecfân misllide ya'nî gözlerin kapaklarında ve kemiksiz olup güdrüfiyyeti olan ve 'adalâti müstemil olan mahallerde vâkıf olan güdrüflar 'adalâta zamân-ı hareketinde müstened ve dayanacak mahall olur ve 'adalede olan veterlere dirâme ve 'imâd olurlar.

Bu mahalle gelince üç nev' menfa'atı zikr olundu. Ammâ güdrûf menâfi'i-nin dördüncü olan uhrâ fâidesi budur ki ba'dı ef'âl iktidâ eder ki onun âleti ve maşdarı beyne's-şalâbeti ve'l-lîn mütedil ve mütevassıf ola, meşelâ şavt gibi, zîrâ şavtın âleti 'azm gibi katı olsa şavt kerîh olur ve lahm gibi yumuşak olsa hurûfu tahtı edemez ve bi'l-cümle şavt-ı hasen ve kelâm-ı müstebîn ü müstahsen âlet-i şavt mütevassıtu'l-hâl olmak ile hâdiş olur. Pes âlet-i şavt olan hancerenin güdrûf olduğuna hüsn-i şavt fâide-i uhrâ olup menfa'ati müte'addid olur, kezâ karrere'l-Allâmetü.

A'qdâ-i müteşâbiheden güdrüftan sonra 'udv-ı müteşâbihe 'aşabdır. 'Aşab o cismdir ki menbiti dimâğ veyâhüd nuhâc olur, beyâd ve yumuşaktır, mün'atıf olup iki kat olur ve şulbdur ve katıdır, munkahtıf olup sühület ile üzülmez. 'Aşab halkının fâidesi ve menfa'ati a'qdânın hiss ve hareket fi'lieri a'şâb ile tamâm olmaktadır.

'Aşabdan sonra a'qdâ-i müteşâbihe evtârdır. Evtâr biraz ecsâmdır ki 'adalenin taraflarından ve uçlarından nâbit olup biter ve 'aşaba benzer ve a'qdâ-i

müteharrîkeye mülâkî olur ve zamân-ı mülâkâtta bir kerre evtâr müncezibe olmakla a'đâyı dahi cezb eder, ona binâen ki 'ağale müteşennice olup kabđ ve cem' olur ve verâsına rücû' eder. Ve 'ağalenin rücû' ve incizâbından ve terk-i incizâbından ve veterin incizâbından bilâ-reyb 'uğv dahi tağalluş edip bükülmesi lâzım gelip münkabığ olur. Ve bir kerre dahi evtâr müsterhîye olup 'uğvu irhâ edip gevşetir onun için ki 'ağale tûlen baş olup vad'-ı evveline 'avd ve rücû' eder, bilâ-reyb 'ağalenin inbisâtından evtâr uzayıp 'uğv-ı münkabığ münbasıt olup açılır.

Lâkin 'ağalenin tûlen istirhâ ve imtidâdı gâhca imtidâd-ı marağı olur, temeddüd marağında hâdiş olan imtidâd gibi ve gâhca imtidâd-ı şihhî olur. O imtidâd-ı şihhî dahi ba'đı 'ağalâtle müşâhede eylediğimiz üzere iki kısımdır: Bir kısmı imtidâd-ı şihhî-i maţbû'dur, lisânın hâl-i sükûnunda olan imtidâd-ı tûlisi gibi; bu imtidâd şihhî-i tabî'dir. Ve kısm-ı âheri imtidâd-ı şihhî-i gayr-i maţbû'dur, lisânın ba'đı evdâ-ı harekâtında tab'ından ziyâde mümtedd olup taşra çıkması gibi. Bu imtidâd-ı şihhî-i gayr-i maţbû her 'açalede olmaz. Şâhib-i Kânûn'un bu remzini Şârih 'Allâme bu vech üzere takrîr ve taĥkîk eylemiştir.

İşbu evtâr ekser-i 'ağalâtta bir taraftan 'ağaleye nâfiz olup ve taraf-ı âherden hâric olan 'aşab ile zikrî evtârdan 'sopra âtî olan ribâţât tesmiye eylediğimiz nesnelere mürekkeb olur. Bu ribâţât dahi rü'yet ve melmeste 'aşabânîdir, kemikten nâbit olup 'ağal cihetine gelir ve o cânibde ribâţ ve 'aşab ma'an teşazzî edip pârelenir ve elyâf olur. Ve o liflerden 'ağaleye karîb olanları lahm taşsiye edip fûrceleri et ile maşşüvve olur. 'Ağaleden 'uğv-ı müteharrîke ve mafşal taraflarına müfârağat eden elyâflar müctemî' ve münfetile olup o a'đâ ve mefâşıla veter olur.

Ve bi'l-cümle 'aşâb ve ribâţâtın intifâşından 'ağale hâdiş olur ve infitâlinden veter hâdiş olur. Hâkezâ's-şârihü'l-'Allâmetü ecmele'r-rivâyete ve cemmele'l-'ibârete.²⁹

Bundan sonra zikr ederiz ki ribâţât-ı mezkûre o ecsâmdır ki 'aşaba müşâbih olurlar. Ba'đısına muţlakân ribâţât tesmiye olunur ve ba'đı âhe-rine ism-i 'aĥîb maşşüş olur. 'Ağale tarafına imtidâdı müteveccih olanlara

29 Şâhib-i Kânûn'un bu maqâmda olan 'ibâretine Karşî ta'n etmekle Şârih 'Allâme, Karşî'yi redd edip Kânûn'un 'ibâretini istihsân eylemiştir.

faқаt ribâṭ tesmiye olunur, ‘aķib iṭlāk olunmaz. ‘Aḍale ṭarafına müteveccih olmayıp mefāṣıl ‘azmları beyinde yāḥūd āḥerden iki ‘azm arasında vāṣıl olanlara ve iki şeyi biri birine ṣedd edip bağlayanlara dahi ribâṭ tesmiye olunur, lâkin ism-i ‘aķib buna ḥāṣṣ kılınır. Ve revābıtın iki kısmı için ma‘an hiss olmaz ona bināen ki eger ḥissleri olsa keṣret-i ḥareket ve ihtikākla müte‘ezzī olurlar idi, ṣıyāneten ‘ani’l-ezā onlardan hiss ref‘ olundu. Ve ribâṭâtın menfa‘atleri mā-teḳaddemden zāhirdir ya‘nī iki menfa‘ati ki biri kendiden ‘aḍalenin tekevvünü ve biri iki ‘udvu biri birine ṣedd ve meṣḍüdü iḥkāmıdır, mā-sebakta beyān olundu

Bundan sonra a‘ḍā-i müteṣābihe ṣıryānāttır. Ṣıryānāt o ecsāmdır ki ḳalbden nābite olur, ṭülen mümteḍde ve mücevvefe olur, ‘aṣabāniyye ve ribāṭiyyü’l-cevherdir. O ecsām için ḥarekāt-ı münbasıta vü münḳabıḍa olup her iki ḥareket beyneri sükunāta faṣıl olup ayrırlar. Bu ṣıryānāt ḳalbi terviḥ ve buḥār-ı duḥānīyi ḳalbden nefḍ edip bi-iznihi ta‘ālā ervāḥı a‘ḍāya tevzīf ve taḳṣım için maḥlūḳtur.

Ṣıryānāttan sonra a‘ḍā-i müteṣābihe eyridedir. Evride ṣıryānāta benzer lâkin kebiden bitir ve sākinedir, ḥarekāti olmaz ve a‘ḍāya aḥlāt-ı ḡidāiyyeyi tevzīf eder. Bu ḥuṣūşlarda evride ṣıryānāta muḥālifdir.

Ve evrideden sonra a‘ḍā-i müteṣābihe aḡṣiyedir. Ḡıṣā o cismdir ki līf-i ‘aṣabāniden nesc-i ḡayr-i maḥṣūslā muntesiçedir, örgüsü fark olunmaz ve ṣıḫnı ḡāyette incedir ve enli olur, cism-i āḥeri örter, pūṣidesi ve setri olur ve ḡāḥca muḥīṭ olup cismin zarfı olur. Ḡıṣānın menāfi‘i bunlardır: Cirm-i ḡıṣā cism-i āḥeri bi-tamāmıhi ‘alā-ṣeklihi ve hey‘etihi muḥāfaza eder, ümmü’d-dimāḡ tesmiye olunan ḡıṣā cevher-i dimāḡı muḥāfaza eylediḡi gibi. Ve ḡıṣā yine mādde-i intisācı olan a‘ṣāb ve ribâṭtan teṣazzī ve teferruḳ eden līfler vesāṭatı ile bir cismi cism-i āḥere ta‘līḳ edip asar veyāḥūd iki cismi biri birine ṣedd edip bağlar, küyeleri şulbdan ya‘nī böbrekleri bel kemiklerine ta‘līḳ edip bağladığı gibi ve ḡayr-i ḥassās olan cism-i āḥerin saṭḥ-ı ḥassās olup kendiyeye işābet eden ezāyı bi’z-zāt ve kendide melfūf olan cismin ezāsını bi’l-‘arāḍ hiss eder, riye ve kebid ve ṭḫāl ve iki küyeleri setr eyleyen aḡṣiyeler gibi, zīrā bu a‘ḍāların cevherinde hiss yoktur; bu a‘ḍālara müṣādeme eden [10a] nesneleri ancak üzerlerinde olan suṭūḥ-ı aḡṣiye hiss eder. Ve kezālik bu a‘ḍālar cevherinde rīḥ veyāḥūd verem olursa onları dahi

yine gışâ hiss eder. Ammâ riyâhı hissi bi'l-‘araddır, zîrâ riyâh bu a‘dâları temdîd etmekle bi'l-‘arad gışâ dahi mütemeddid olup riyâhı ihsâs eder ve ammâ evrâmı hissi gışânın mebd’i ve ‘alâka olan maḥalli hiss eder onun için ki veremin şüflü hasebiyle ‘udvda hâdiş olan ircihnâniyyet ‘alâkayı temdîd eder.

Gışâdan sonra a‘dâ-i müteşâbihe lahmıdır. Lahm o haşvdır ki bundan muḳaddem zikri mürür eden a‘dâ-i müteşâbihenin ḥalel ve ferclerine haşv olup a‘dâ-i mezkûra di‘âme olacak kadar kuvvet hâdiş olur.

Bu mefhûm bir nüshanın tercümesidir, lâkin ekser-i nüsahta وهو حشو خلل “وهو حشو خلل” *vāk’ olmakla bā‘dı müteḥazlıkînin Kânûn’un* “وضع عليه الاعضاء في البدن” *“في البدن” kavli mefâsılın iki ‘azmları beyinde haşv olan ‘azm-ı simsimânî-* *den ya‘nî simsim gibi lüzücelti ‘azmdan ihtirâzdır dediği kavlini Şâriḥ* *‘Allâme ‘ale’t-taḫsîl redd eylediği şerhinde mezkûrdur.*

Her bir ‘udv için kendi nefsinde bir kuvve-i ğarîziyye vardır ki onunla o ‘udvun emr-i tağaddîsi tamâm olur ve o emr-i ğidânın incizâbı ve inhiḳâmı tamâm olunca kadar meczûbu imsâk ve ğidâ-i meḳdûmu ‘udva teşbîh ve ilşâk ve faḳl-ı ğidâyı def eder. Bu zikr olunan kuvvette cümleten a‘dâ müttefik ve müttehid olduklarından sonra vech-i âḫerden a‘dâ muhtelif olurlar, zîrâ a‘dânın kendi nefsinde olan kuvvet-i mezkûresine muḳârin yine o ‘udvda bir âḫer kuvvet olup ‘udv-i âḫere râci‘ olur yâḫûd kuvvet-i ülâdan mâ-‘adâ kuvvet-i şâniye-i mezkûre olmaz ve iki taḳdîrden her birinde nefsinde olan kuvvet-i ğarîziyye-i mezkûresi ile ma‘an bir âḫer kuvvet olur ki ‘udv-ı âḫerden kendiye râci‘ kuvveti kabûl eder yâḫûd bu mişlli kuvveti olmaz. Bu ihtimâller terkîb olunup iki evvelki ihtimâller şânîde olan iki ihtimâle ḳarb olursa dört ihtimâl olur:

Evvelkisi o ‘udvdur ki hem kâbildir ve hem mu‘tîdir.

Ve ikincisi o ‘udvdur ki âḫere mu‘tî olur, âḫerden kâbil ve âḫız olmaz.

Ve üçüncüsü o ‘udvdur ki âḫerden kuvvet kabûl eder lâkin kendi âḫere mu‘tî olmaz.

Ve dördüncüsü o ‘udvdur ki kâbil-i kuvvet olmaz, kezâlik mu‘tî dahi olmaz.

Ammâ evvel ya‘nî kâbil ve mu‘tî, onun vücûdunda şekk yoktur, zîrâ eṭebbâ ve ḥukemâ ittifaḳ ve icmâ‘ eylediler ki dimâğ ve kebiden her biri

ķābil ve mu'ṭidir, ķalbden ķuvvet-i ķhayāti ve ķharāret-i ķarīziyyeyi ve rūķu ķabūl ve aķz ederler. Ammā dimāĝ eṭibbā katında muṭlaķan mebde'⁻i ķiss olup a'ḍā-i sāireye ķuvve-i ķiss ve nefsi ķissin tamāmı dimāĝdan ulaķır. Ve ķukemādan bir ķāife ya'nī meķķāiyyūn derler ki dimāĝ ķuvve-i ķissiyeye mebde'⁻ deĝildir lāķin ķissin tamāmına mebde'⁻dir. Ve kezālik kebid eṭibbā katında muṭlaķan taĝdiyye ve ķukemādan ķāife-i mezkūr katında taĝdiye fi'linin tamāmına mebde'⁻dir ve her ķāilde dimāĝda ve kebidde ķābil ve mu'ṭilik mevcūd olur.

Ve ammā üçüncü kısım ya'nī kendi āķız olup āķere mu'ṭi olmayan kısımın vücūdu kısım-ı evvelden ziyāde müteķaķķaktır, miķāli laķmdır, ķuvve-i ķiss ü ķhayāti ķabūl eder lāķin āķere i'ṭāsı yoktur, zīrā bir ķuvvete mebde'⁻ deĝildir, ķattā mu'ṭi ola

Ammā kısım-ı ķānī ile kısım-ı rābi' yalnız kısım-ı ķānīde eṭibbā ile felāsi-
fenin büyükleri ya'nī Aristū iķtilāf eylediler. Aristū dedi kim ķābil olmayıp
mu'ṭi olan kısımın vücūdu vardır ve o kısımın miķāli ķalbdir, zīrā ķuvānın
aķsām-ı ķelāsesinin maķalli ve menķe'i ķalbdir, dimāĝa ķuvā-yı nefsāniyye
ve kebidde ķuvā-yı ṭabī'iyye ve cümle a'ḍāya ķuvā-yı ķayvāniyye ķalbden
tevzīr ve taķķim olunur, ķalbden ifāda olunur. Bu vechle ķalb mu'ṭidir ve
'udv-ı āķerden ķuvvet ķabūl eylememiķtir. Ammā eṭibbā ile evāil-i felā-
sifeden ba'ḍılar derler ki mu'ṭi olup ķābil olmayan kısımın vücūdu yoktur
onun için ki bu ķuvā-yı ķelāseden her biri evvelā a'ḍā-i re'īselerden her
birine verilmiķtir, ķalbe ķuvā-yı ķayvāniyye mūfāḍadır ve kebidde ķuvā-yı
ṭabī'iyye ve dimāĝa ķuvā-yı nefsāniyye mebde'⁻i evvelden evvelā i'ṭā olu-
nup ķalb ķuvā-yı ṭabī'iyyeyi ya'nī ķuvvet-i ĝāziyye ve tevābi'leri ķuvvetleri
kebiden ve kezālik ķuvā-yı nefsāniyyeyi dimāĝdan ķabūl edip ķābil ve
mu'ṭi olmuķtur. Aristū'nun kavli taķķīķe ķarīb ve eķāķķ ve eṭibbā ile evāil-i
felāsiye kavvlari evāil-i nazarda aķherdir.

Ve ammā kısım-ı rābi' ya'nī āķerden ķābil olmayıp āķere mu'ṭi dahi
olmayan ķūretinde eṭibbā birbirleri ile ve ķukemā dahi birbirleri ile iķtilāf
ederler. Bir ķāife derler ki 'azmda ve ķissi olmayan laķmda bir ķuvvet vardır
ki o ķuvvet ile nefsinu muķāfāza eder ve kendiyeye vārid olan ĝidāyı mūķābe-
hetine o ķuvvet iķāle eder ve bu ķuvvetin menķe'i ve maķalli 'azmın kendisi
olup āķerden ķuvvet ķabūl etmemekle ķābil olmadı ve āķere dahi iķāl-i

kuvvet etmemekle mu'fî dahi olmadı. Pes 'azm ile lahm-ı gayr-i hassâs kısm-ı râbî'e mâ-şadağ oldular. Ve tâife-i âheri der ki 'azmda ve hissi olmayan lahmıda zıkr eylediğimiz kuvvet-i mevcûde kalbden ve kebiden ifâda olunduktan sonra zâtlarında müteḳarrir ve müstekin olup kuvvet-i zâtiyye gibi olmuştur, binâen 'aleyh 'azm ve lahm-ı gayr-i hassâs ḳâbil-i gayr-i mu'fî olur.

Ṭabîbe ṭabîb olduğu cihetten bu iki mezhebden hangisi ḥaḳktır diye tettebbu' ve burhân ile tefahḥuş eylemek vâcib değildir, zîrâ fenn-i ṭıbbda tefahḥuş olunması vâcib olan ef'âle maḍarratı olan ve maḍarratı olmayan nesnelerdir, bu mezhebden birinin dahi ef'âle maḍarratı yoktur. Bu mişlli mesâilin ṭabîbe lâzım olan 'ilm-i âherden tesellüm ve ḳabûldür lâkin vâcib olur ki Arisṭû ile etṭebbânın ihtilâf eyledikleri mes'ele-i ülâda ṭabîb i'tikâd edip diye ki a'ḍâ-i sāireye hiss ve hareket kuvvetlerini mu'fî olan dimâğdır gerek o kuvvetler mebd'e-i evvelden evvelâ dimâğa ifâda olsun ve gerek evvelâ ḳalbe ifâda olunup ba'dehu dimâğ ḳalbden istifâda eylesin. Kezâlik a'ḍâ-i sāireye kuvvet-i gâziyyeyi mu'fî kebiddir, kebid verdiği o kuvveti gerekse ḳalbden istifâda eylesin ve gerekse mebd'e-i evvelden ifâda olunsun.

Ve yine ṭabîbe vâcibdir ki ikinci ihtilâfta i'tikâd edip diye ki 'azmın kendide ve kezâlik hassâs olmayan lahmıda olup nefsinin ḥâfız ve vârid olan ğıdâyı hâdim olan kuvvet-i mezkûre kebiden müstefâd değildir lâkin o ma'nâca ki 'azm katında mevcûd ğıdâ var iken kebid beyninde olan sebîl ve yol münsedd olup tutulsa 'azmın nefsinde olan kuvvet-i mezkûresi ke'l-evvel ğıdâ-i mevcûdu haḍm eder; sebîlin münsedd olması kuvvetin fi'line mâni' olmaz. Ammâ kuvâ-yı nefsâniyye bunun ḥilâfınadır, zîrâ uḍvdâ rûḥ-ı nefsânî mevcûd iken o uḍv ile dimâğ arasında olan ṭarîḳ münsedd olsa o uḍv mu'aṭtal olup hiss ve hareketten kalır, mevcûd olan ervâḥ ve kuvâ ile fi'le ḳâdir olmaz.

Ve ṭabîbe vâcib değildir ki 'azm mişllinin kuvvet-i mezkûresi zıkr olunan ma'nâ üzere müstefâd olmadığını i'tikâd ettikten sonra beynehümâda olan sebîlin insidâdı haḍm-ı ğıdâyâ mâni' olmamak üzere 'azmın kuvvet-i mezkûresi kebiden müstefâd olup veyâḥûd kebiden müstefâd olmadığını tefahḥuş ve berâhîn ile isbât eyleye.

Bu taqrîrleri kemâ-yenbağî itkân edenlere a'ḍâyı kabûl ve i'tâ cihetlerinden dört kısma mürûr eden taḳsîmimiz münşeriḥ olur ve kısmet-i uḥrâ dahi mu'teriḍ olur, zîrâ bu maḳâlâtan icmâlen zâḥir olur ki a'ḍânın ba'ḍısı re'îse ve ba'ḍı âḥeri re'îsenin ḥâdimi ve ba'ḍı âḥeri dahi bilâ-ḥâdim mer'ûsedir ve ba'ḍı dîgeri re'îsede ve mer'ûsede değildir.

A'ḍâ-i re'îse o 'uḍvdur ki kuvâların mebdâ-i ülâsı olup o 'uḍv şahşın veyâḥûd nev'in beḳâsı için muhtâcun ileyh ola.

Bi-ḥasebi beḳâi'ş-şahş olan a'ḍâ-i re'îse üç 'uḍvdur:

'Uḍv-ı evvel ḳalbdır, ḳalb kuvve-i ḥayâtın mebd'e'idir.

A'ḍâ-i re'îsenin ikincisi dimâğdır ve dimâğ kuvvâ-yı nefsanîyyenin mebd'e'idir.

A'ḍâ-i re'îsenin üçüncüsü kebidir, kebid kuvve-i ğâziyenin mebd'e'idir.

Ammâ bi-ḥasebi beḳâi'n-nev' olan a'ḍâ-i re'îse yine bu zıkr eylediğimiz ḳalb ve dimâğ ve kebidir. Ve bunlardan mâ'adâ dördüncü a'ḍâ-i re'îse ünşeyyn ya'nî ḥuşyelerdir.

Bu a'ḍâ-i re'îseye idtirâr ve ihtiyâc ancak nev'in beḳâsı içindir. Ve bu 'uḍvun menfa'ati hey'et-i züküriyyeti ve hey'et-i ünüşiyyeti ve kezâlik mizâc-ı züküriyyet ü ünüşiyyeti itmâm ve ikmâldir. Züküriyyet ve ünüşiyyet envâ'-ı ḥayvânînin 'avârıḍ-ı lâzîmesinden olup mefhûm-ı ḥayvâniyyetten ḥâric olmakla züküriyyet ve ünüşiyyete terettüb eden itmâm-ı menâfi'den 'add olundu. [10b]

Ve ammâ a'ḍâ-i re'îseye ḥidmet edenlerin ḥidmeti iki türlüdür: biri ḥidmet-i müheyyi'e ve âḥeri ḥidmet-i mü'eddiyedir. Ḥidmet-i müheyyi'eye menfa'at derler ve ḥidmet-i mü'eddiyeye 'ale'l-iftlâḳ ḥidmet derler.

Ḥidmet-i müheyyi'enin fi'li 'uḍv-ı re'îsin fi'linden muḳaddemdir ve ḥidmet-i mü'eddiyenin fi'li re'îsin fi'linden sonradır. Ḳalbin ḥidmet-i müheyyi'e ile ḥâdimi riye ve ḥidmet-i mü'eddiye ile ḥâdimi şiryân damarlarıdır. Ve dimâğın ḥidmet-i müheyyi'e ile ḥâdimleri kebid ve sâir mi'de mişlli âlât-ı ğidâ ve ervâḥı ḥâfız olan âlâtlardır, ammâ ḥidmet-i mü'eddiye ile ḥâdimleri a'şâbdır. Ve kebidin ḥidmet-i müheyyi'e ile ḥâdimi mi'de ve mi'de mişlli olanlardır ve ḥidmet-i mü'eddiye ile ḥâdimi evrindedir. Ve ünşeyânın ḥidmet-i müheyyi'e ile ḥâdimi ünşeyân câniblerine tevlîd-i menî eyleyen a'ḍâldır ve ḥidmet-i mü'eddiye ile ḥâdimi erkeklerde ihlîl ve

ihlâl ile ünşeyyn arasında olan ʿurûktur. Ve dışilerde ünşeyyeyne hizmet-i müʿeddiye ile hâdim, kezâlik menînin rahîme nüfûzu ʿarîki ve menfezi olan ʿurûktur. Ve dışilerde olan ünşeyyeynin erkeklerde olandan ziyâde hizmet-i müʿeddiye ile hâdimi vardır, o hâdim rahîmdir.

Cālînûs der ki baʿdı ʿuḍv için ancak fiʿl olur, menfaʿat olmaz ve baʿdı âherin menfaʿati olur, fiʿli olmaz ve diğerk baʿdın hem fiʿli olur ve hem menfaʿati olur. Yalnız fiʿli olan ʿalbdır ve yalnız menfaʿati olan riyedir ve hem fiʿli ve hem menfaʿati olan kebiddir.

Biz deriz ki vâcib olur ki biz ʿuḍvun fiʿlinden murâd eyleyevüz: Bir şahşın hayâtında veyâhûd nevʿin beķâsında medhali olan o fiʿli ki yalnız o ʿuḍv ile tamâm olur, âhere muhtâc olmaz, tevliḍ-i rûhta olan ʿalbin fiʿli gibi gibi. Dahi vâcibdir ki biz menfaʿat ile murâd eyleyevüz şahşın hayâtında veyâhûd nevʿin beķâsında dâhil olmayıp lâkin dâhil olan fiʿlin tamâmında medhali olan nesnelere, riyenin havâyı ʿalbin rûhta olan fiʿline müheyyâ kılması gibi. Ammâ kebîd haḍm-ı evvelde fiʿlini icrâ eder ve baʿdehu ahlâtı haḍm-ı şâliḡe ve haḍm-ı râbiʿe müheyyâ kılıp hem fiʿli olur ve hem menfaʿati olur, zîrâ kebîd evvelâ demde eylediğı haḍm ile dem ġidâiyyete şâliḡ olmakla kebidin fiʿli tamâm olduğundan mâ-ʿadâ gelecekte olan haḍm-ı şâliḡ ü râbiʿde olan fiʿlere dahi mûmkin olmakla menfaʿati dahi oldu.

Ve yine baştan icâde-i kelâm edip biz deriz ki aʿḍâdan baʿdısı menîden tekevvün eder, o aʿḍâ laḡm ve şahmdan mâ-ʿadâ olan eczâ-i müteşâbihedir ve baʿdısı demden tekevvün eder, şahm ve laḡm gibi, zîrâ eczâ-i müteşâbiheden laḡm ve şahmdan mâ-ʿadâlar iki menîden tevellüd eder, biri erkek menîsi ve biri dişi menîsidir. Lâkin hûkemâdan baʿdı muḡakkıķının rey-i üzere aʿḍânın hâl-i tekevvünü cübnün hâl-i inʿikâdı gibidir, zîrâ cübnün huşulü infeḡa yaʿnî peynir mâyesiyle sütün mecmûʿundandır, kuvve-i ʿâķıdenin mebdeʿi infeḡa ve kuvve-i münʿâķıdenin mebdeʿi süttür. Ve infeḡa ile sütün mecmûʿu peynirden cüzʿdür. Kezâlik aʿḍânın tekevvünü erkek menîsi ile dişi menîsinin mecmûʿundandır. Kuvve-i ʿâķıdenin mebdeʿi erkek menîsi ve kuvve-i münʿâķıdenin mebdeʿi dişi menîsidir. Ve iki menî maʿan aʿḍâdan cüzʿ olurlar.

Baʿdı muḡakkıķının bu maķâli Cālînûs'un maķâline ʿalilen belki keşîren muḡâliftir, zîrâ Cālînûs'un mezhebi iki menînin her biri hem kuvve-i

‘âkıde ve hem kuvve-i mün‘akıdenin mebdeleridir ve her bir menide iki kuvvet mevcüddür ve bilâ-reyb bu kavil her bir kuvvet bir menîye hâşşır dedikleri kavle münâfidir. Lâkin Cālînûs kavli üzere erkek menisi her ne kadar kuvve-i ‘âkıde ve kuvve-i mün‘akıdeye mebdeler ise lâkin kuvve-i ‘âkıdesi şedide ve kuvve-i mün‘akıdesi da‘fidedir demek kezâlik dişi menisi dahi her ne kadar iki kuvvete ma‘an mebdeler ise lâkin kuvve-i mün‘akıdesi kaviiye ve kuvve-i ‘âkıdesi da‘fide demek mümteni‘ değildir. Ammâ bu iki kavlin taḥkîki bizim ya‘nî şâhib-i *Kânûn*’un ‘ulüm-ı ašliyyede olan kütüplerinde mezkûrdur.

Bundan sonra zıkr olunan bunlardır ki ba‘de zuhûri’l-habel nisvân-dan ḥayḍ ref‘ olup kalkmak ile vaqt-i ḥayḍda taşra çıkacak kanlar gıdâ olur o vechle ki o dem-i ḥayḍın ba‘dısı cevher-i menîye istiḥâle eder veyâḥûd cevher-i meniden tekëvvün eden, eczâ müşâbehetine istiḥâle edip bu mezkûrlara gıdâ-i münmî olur. Ve o dem-i ḥayḍın ba‘dı âḥeri bu mezkûrlara gıdâ-i münmî olmağa şâlih olmaz lâkin o a‘dâ-i ašliyyeler arasında olan fücelerin ḥaşvı olur ve a‘dâlar aralarında mevcüd emkineleri dem-i mezkûrdan laḥm veyâḥûd şâhm mün‘akid olup doldurur. Ve dem-i mezkûrdan ba‘dı âḥer dahi gıdâ yâḥûd ḥaşv olmağa şalâhiyyeti olmaz belki fuḍûl olmak üzere vaḍ‘-ı ḥaml olunca kadar raḥimde mekş edip ba‘de’l-vaḍ‘ faḍl olmak üzere mundeḍi‘ olup taşra çıkar. Kaçan vaḍ‘-ı ḥaml olup cenîn doğduktaki o doğan tıflın kebidinin tevliḍ eylediği dem ana raḥiminde olan dem yerine durup tıflın a‘dâ-i ašliyyesi fücelerinde ḥaşv ve a‘dâ-i müteşâbihelerin gıdâ-i münmîsi olur, laḥm metîn demden tevellüd edip onu ḥarâret ve yübüset ‘aḳd ederler. Ammâ şâhm demin mâiyyetinden ve düsümetinden ḥâdiş olur ve onu bürüdet ‘aḳd eder ve ḥarâret ḥall eder.

Ve iki meniden maḥlûḳ olan ‘uḍvların ittişâli ayrılrsa bir dahi bitişip ḥaḳîkten muttaşıl olmaz illâ ba‘dı ‘uḍv az kerre sinn-i şibâda munfaşıl olduktan sonra bitişip muttaşıl olur, meşelâ sinn-i şibâda kemik münkesir olsa ḳalilen müncebir olup yine ke’l-evvel bitişir, ammâ sinn-i vuḳüfta ve mâ-fevḳinde olan sinnlerde ve sinn-i şibânın ekşer-i ḥâlinde ḥaḳîkten muttaşıl olmaz lâkin o münkesir olan kemiğin üzerinde düşbüz dedikleri gışâ gibi nesne bitip ayrılan kemikleri cem‘ edip muttaşıl gibi eder.

Ve evride damarlarının hürdeleri dahi kemik gibidir, sinn-i şibâda parçalansa az kerre mülte'im olup haqîqaten muttaşıl olur. Ammâ evridenin büyükleri mutlakān şerâyîn ašlâ muttaşıl olmazlar, onların ittîşâli dūşbüz ile olur.

Ve iki menîden maḥlûk olan 'uḍvdan bir cüz' noḳşân olsa o noḳşân olan cüz'ün bedeli nâbit olup bitmez, o maḥall bilâ-cüz' nâkiş kalır. 'Azm ve 'aşab gibi 'uḍvlardan nâkiş olanın yerine 'azm-ı âḫer ve 'aşab-ı âḫer bitmez, ammâ laḥm gibi demden maḥlûk olan 'uḍv münkalim ve munḳatîf olsa o laḥmın bedeli laḥm-ı âḫer bitip ve yerini doldurup mülteḥim olur.

Ve o 'uḍv ki kendide kuvvet-i menî olan demden maḥlûk ola, munḳalîf olup çıksa eger o 'uḍvun 'ahd ve zamânî 'ahd-i menîye karîb ise o 'uḍvun yerine bir mişli dahi biter, meşelâ şabîhin dişi çıkıktukta yerine âḫer diş biter; eger 'ahd-i menîye o 'uḍvun mâddesinde olan mizâc-ı menevîsi üzere mizâc-ı âḫer geldiyse o 'uḍv-ı münkalîf'in maḥalli ḥâlî kalır ve yerine bir mişli dahi gelmez, kebirin sinninin çıkmaması gibi.

Yine biz deriz ki ḥassâse ve müteḥarrike olan 'uḍv-ı vâhidin ba'dı kerre mebde'-i ḥiss ve mebde'-i ḫareketi 'aşab-ı vâhid olur ve ba'dı def'a da ayrı olup mebde'-i ḥissî bir 'aşab olur ve mebde'-i ḫareketi 'aşab-ı âḫer olur; her ḫâlde mebde'-i ḥiss ü ḫareket 'aşabdır, gerek ḥiss ve gerek ḫareket kuvâ-yı nefsanîyyeyi a'ḍâya a'sâbdan ḡayri ḫesne işâl eylemez.

Ve yine biz deriz ki ḡışâ içinde melfûf olup dürülen aḫşâ ya'nî mi'de ve baḡarsık gibi âlât-ı ḡıdâların üzerinde olan aḡşiyelerin bitecek maḥalli göḡüs ve karının iç tarafında olan ḡışâ-i müstebḫınların biridir. Ammâ göḡüste olan ḫicâb-ı munşif ve evride ve şiryânât ve riye gibi 'uḍvların aḡşiyelerinin menbiti ve bitecek maḥalli dıl'ların iç taraflarında olan ḡışâ-i müstebḫındır, ammâ cevfte olan a'ḍâ ve 'urûkların aḡşiyeleri menbiti batnın 'aḍalâtının iç tarafında olan şifâḳ-ı müstebḫındır.

Ve yine deriz ki a'ḍâ-i laḥmiyyenin cem'îsi yâ lifîyye olur, 'aḍalde olan laḥm gibi yâḫûd ḡayr-i lifîyye olur, kebid gibi. Âlet-i ḫareke ancak lif olur, ḡayri 'uḍvlar ḫarekete âlet olmaz. ḫareket-i irâdiyyenin âleti 'aḍalde olan lif'tir. ḫareket-i ḫab'îyye raḫimin ve damarların ḫareketi gibidir. Ve ḫab'î ile irâdiyyeden mürekkeb olan ḫareket izdirâdda olan ḫarektir. İzdirâd, ibtilâf ve yutmak ma'nâsınadır.

Lîfler evdâ'ı ve hey'ât-ı mahşûşaları ictibârı ile kuvâların birer fi'line âletlerdir: Lîf-i tavîl câzibeye âlettir ve lîf-i 'arîd dâfi'a ve 'âşireye âlettir ve lîf-i müverreb mâsikeye âlettir.

Ve a'cdâdan evride ve meşâne mişâlinde tabâka-i vâhîde olanların envâ'-ı selâse ya'nî lîf-i tavîl ve 'arîd ve müverrebleri birbirleriyle müntesic olup örölmüştür, ammâ a'cdâdan iki tabâka olanlarda lîf-i 'arîd tabâka-i hâriciyyede olur, lîf-i tavîl ve lîf-i müverreb tabâka-i dâhiliyyede olurlar. Lâkin lîf-i tavîlin saḥḥ-ı bâḥına meyelânı ekşerdir ve bunun bu minvâl üzere maḥlûk olduğunun ḥikmeti ve maşlahatı fi'leri mütedâdde olan iki âlet bir maḥalalde [11a] müctemi' olmamaktır. Lîf-i tavîlin fi'li cezb ve lîf-i 'arîdin fi'li def'dir. Cezb ile def' dıddlar olmakla âletlerinin bir maḥalalde ictimâ'ı münâsib değıldir belki evlâ olan lîf-i tavîl ile lîf-i müverrebın ictimâ'ıdır onun için ki tavîlin fi'li cezb ve müverrebın fi'li imsâktır, bu fi'ller biri birine dıdd değıllerdır. Lâkin em'âda lîf-i 'arîd olmaz, zîrâ em'ânın kuvvet-i mâsikeye ihtiyâcı kalıdır³⁰ belki em'ânın ihtiyâcı yalnız kuvve-i câzibe ve kuvve-i dâfi'ayadır.

Ve ecsâmı muḥîḥ olan a'cdâ-i 'aşabâniyye derûnında maḥzûn olan cevâ-hir muḥâta ictibârıyla iki kısımdır:

Kısm-ı evvel 'udv-i 'aşabâniyle içinde olup muḥâḥ olan cevher beyninde mücâneset ve mûmâşelet olup beynehümâda ğarâbet olmayan cisimlerdir, a'cdâyı muḥîḥ olan ğışâlar gibi.

Kısm-ı şânî beynehümâda ğarâbet olup mücâneset olmayanlardır, ervâḥı muḥîḥ olan nabḍ damarları gibi ki ona şerâyîn derler ve dahi ğıdâyı muḥîḥ olan evrideler gibi. Kısm-ı şânînin ba'cdısı bir tabâka olur ve ba'cdı âheri iki tabâka olur, şerâyîn iki tabâkadır. Ve iki tabâka olan a'cdânın iki tabâka olmasında fevâid vardır:

Fâide-i ulâ cism-i 'aşabâni-i mezkûru teşakkuḥtan ve pârelenmekten ḥıfz ve şıyânettir. Bu fâide nabḍ damarlarında ḥâşıldır, zîrâ cism-i 'aşabâni olan nabḍ damarları dâimü'l-ḥarekettir. Her nesne ki dâimü'l-ḥareket ola,

30 O kalîlen olan ihtiyâcı dahi em'âda olan te'âric kaḍâ eder. Lâkin Şeyḥ'in bu kelâmından sonra bu faşla irâd eylediğı kelâmlarından zâhir olan, em'âda lîf-i tavîl ve kuvve-i câzibe olmaktadır lâkin kitâb-ı şâlişte tahrîri üzere mi'â-i müstakimden mâ'-adâ em'ânın ekşerinde lîf-i tavîl olmaz, kezâ kırrere's-Şâriḥü'l-'Allâme.

onu muhkem vişāk ile bağlamak ve ihtiyāt edip bağına metānet ve istiḥkām vermek lâzımdır.

Fāide-i şāniye yine şerāyinde olan ʿuḍv-ı ʿaşabānīnin derūnunda maḥzūn olanlardan ervāḥı mesāmmāt-ı ʿuḍvdan taḥallül eylemekten ve ʿuḍvun pārelenmesi ile dem-i şiryānı dıyāʿdan viḳāye ve ḥıfzdır, zīrā ervāḥ medār-ı ḥayāt ve dem-i şiryān ervāḥın merkebidir, şānlarına ve muḥāfazasına ihtimām ve ihtiyāt lâzımdır. Şerāyın ṭabaḳa-i vāhide olduğu taḳdīr üzere [menāfizın] açık olmasını ve devām-ı hareket ile nabḍ damarları yarılıp şakḳ olmasını teferrūs ve istiṣʿār eylediğimize bināen ḥaml ederiz ki ṭabīʿat-ı külliyye ervāḥı şiyānette ihtimām ve ihtiyāt edip şerāyinin iki ṭabaḳa olmasını iktidā eyledi.

Fāide-i şālise ʿuḍv-ı vāhidde olan şedūdü'l-hareke kuvve-i cāzibe ve kuvvet-i dāfiʿadan her birinin başka başka maḥalleri olmaktır, miʿde ve emʿā-i sāireden her biri ikişer ṭabaḳa olup kuvve-i cāzibe ṭabaḳa-i ḥāriciyyede ve kuvve-i dāfiʿa ṭabaḳa-i dāhiliyyede olduğu gibi.

Fāide-i rābiʿa vech-i lāyika mūrāʿattır, zīrā bi-nevʿin mine'l-envāʿ biri birine muḡāyir iki mizācdan ḥādis olan iki fiʿlin maşdarı ʿuḍv-ı vāhid olsa o ʿuḍv iki ṭabaḳa olmak münāsib ve emr-i şavābdır. Bunun tavḍīhi budur ki miʿde ʿuḍv-ı vāhidir ve miʿdeden iki fiʿl şādır olur, biri ḥiss ve āḥeri ḥāḍımdır. Ḥiss bāridü'l-mizāc olan ʿuḍv-ı ʿaşabānīden ḥādis olur ve ḥāḍm ḥārrü'l-mizāc olan ʿuḍv-ı laḥmānīden ḥādis olur. Pes miʿde iki ṭabaḳa olup dāhili ʿaşabānī olup maşdar-ı ḥiss oldu ve ḥārici laḥmānī olup maşdar-ı ḥāḍm oldu. Ve bunun aksi olup dāhili laḥmānī ve ḥārici ʿaşabānī olmadığıнын vechi budur ki ʿuḍv-ı ḥāḍım meḥdūm olan ḡidāyı mūmāss olmak lâzım ve vācib deḡildir ve kuvve-i lāmisenin maḥalli melmūsa mūmāss olmadıkça ḥiss ḥādis olmaz. Eger miʿdenin dāhili laḥmānī ve ḥārici ʿaşabānī olsa ḥāricde olan ʿuḍv-ı ʿaşabānī ḡidāyı ḥisse mebbeʿ olmazdı.

Yine biz deriz ki baʿḍı aʿḍānın mizācı demin mizācına ḳarīb olur, laḥm gibi. Dem laḥmı taḡdiyede olan istiḥālāt için taşarrufāt-ı keşireye muḥtāc olmaz, onun için laḥmda tecāvīf ve buṭūn kılınmadı, zīrā ḡidā laḥmda mülākī olduğu gibi laḥma istiḥāle etmekle müddet-keşire meḳş için buṭūn ve tecāvīf olmak icāb eylemedi. Ve aʿḍādan baʿḍı āḥerin mizācı deme baʿḍ olup dem ʿuḍvun müşākilesine istiḥāleden muḳaddem istiḥālāt-ı

mütederriceye muhtâc olup ve istiḥâlât-ı mütederricenin zamân-ı ḥuṣûlü mütemâdî olup dem ḡıdâyî olmadıkta iḳâmet edecek bir maḥalle muhtâc olduğuna binâen bu mişlli 'uḍvun ba'ḍılarında bir tecvîf kılındı, 'azm-ı sâḳayn ya'ne incik kemikleri gibi. Ve ba'ḍı âḫerde müte'addid tecvîfler kılındı, fekk-i esfel ya'ne aşağı tarafta olan çene kemiği gibi. Her a'ḍâ ki muṭlaḳan tecvîfe muhtâc ola, vaḳte vefâ edecek ḡıdâdan ziyâde ḡıdâdan mîre cem'ine ve ifrâzına muhtâcdır, tederice istiḥâlâtı tekmiḻ edip zamân-ı âtîde ḡıdâ olmaḡa şâlih olsun için a'ḍâ-i re'îseye vârid olan fuḍûlünü civârında olan a'ḍâ-i ḍa'îfeye def' eder, ḳalb fuḍûlünü iki ibte ya'ne iki koltuḡa ve dimâḡ fuḍûlünü kulak ardına ve kebid fuḍûlünü uyluklara def' eyledikleri gibi.

el-Cümletü'l-Ûlâ Min-Hāze't-Ta'limi Fi'l-İzâmi ve Hiye Şelaṣüne Faṣlen

el-Faṣlu'l-Evvelü Minhâ Ḳavlün Külliyyün Fi'l-İzâmi ve'l-Mefâşılı

'İzâm bir nev' 'uḍvdur ki tahtında aṣnâf-ı keṣîresi vardır, cümle-i aṣnâfından:

Şıf-ı evvel o 'azmdır ki onun bedene kıyâsı esâsın binâya kıyâsı gibidir, nitekim binâ esâs üzere kurulduğu gibi beden dahi o 'izâm üzere kurulmuştur, feḳâr-ı şulb mişlli ve o 'izâma ḫarezât-ı zahr dahi derler, sefîne evvelâ naşb olunan ḫaşebe üzere binâ olunduḡu gibi beden-i insân dahi ḫarezât-ı mezkûre üzere binâ olunmuştur.

Şıf-ı sâni o 'azmdır ki onun bedene kıyâsı micenn ve viḳâyenin ya'ne kalkan dedikleri silâhın ve viḳâyenin mütevaḳḳâya kıyâsı gibidir, yâfûḫ 'azmı gibi ya'ne başta olan dimâḡı ḫavî kâse gibi kemik.

Şıf-ı sâlis o 'azmdır ki onun bedene kıyâsı müşâdemâtı ve müziyâtı mütesellihten dâfi' olan silâḫ kıyâsı gibidir, o 'azma sinsin derler, cem'î senâsin gelir, feḳâr-ı zahre üzere diken gibi nâbit olup müşâdemâttan ve katı nesnelere fiḳarâtı ḫıfz eder.

Şıf-ı râbi' o 'azmdır ki parmaklarda olan mefâşıl kemikleri beyninde olan fûrcelere ḫaṣv olur, ona 'azm-ı simsimâni derler, simsim gibi yapışık olduğu için.

Şımf-ı hāmîs o ‘azmdır ki ‘alākaya muhtāc olan a‘dāya ta‘alluḡ eder ‘alākası olur, ‘azm-ı lāmī gibi, hancere ‘adalesi ile lisān mişlîlerin o ‘azm ‘alākasıdır. Kalem-i Yūnānī ile yazılan lām resmine müşābih olmakla ona ‘azm-ı lāmī derler.

Ve bi'l-cümle aṣnāf-ı ‘izām ebdāna di‘āme ve kıvām gibidir. Ve o ‘azm ki onun menfa‘ati faḡaḡ bedene di‘āme ve viḡāye olmaḡa münḡaşır olup taḡrîk-i a‘dāda medḡali olmaya, o ‘azm muṣmet olur ya‘nī tecvîfi olmaz, deliksizdir lākin a‘dāda bulunması ḡarūrī olan mesāmmāt ve fūrceler mevcūddur, onların vücūdu muṣmet olmasına ḡalel vermez.

Ve o ‘azm ki bedenine ona ihtiyācı di‘āme olmak için olduḡu gibi hareket için dahi muhtāc ola, miḡdār-ı tecvîfi ziyāde ve hem tecvîf-i vāḡid olup tecvîf vasaḡta olur onun için ki tecvîfi minvāl-i muḡarrer üzere olan ‘azmın ḡidāası müteferriḡ olmayıp vasaḡta olan tecvîf mevṣūf-ı mezkūrda müctemī‘ olup ḡaṣvi meṣābesinde olur ve o ḡaṣve muḡḡ tesmīye olunur, lisān-ı Türkī üzere ilik derler.

Ve bu ‘azmın tecvîfini ta‘rifte zıkr olunan evṣāfın her birinde birer fāide vardır: Zıkr olunan tecvîfin ziyāde ve vāsi‘ olmasının fāidesi o ‘azm ziyāde ḡafîf olmasıdır. Ve tecvîf vāḡid olmasının fāidesi ‘azmın ziyāde ṣalābet üzere olmasıdır. Ve ‘azmın ṣalābetinin fāidesi hareket-i ‘anife ile münkesir olmasıdır. Ve muḡḡun fāidesi mā-tēkaddemde ṣerḡ ettiḡimiz minvāl üzere ‘azmı taḡdiye etmektir. Ve dāimā muḡḡ-ı mezkūr ‘azmı tertīb etmekle ‘inde’l-ḡareke tecfîf ve yübüset tārī olup ve cefāf ḡasebiyle tefettūt ‘arîd olmaktan ‘azmı muḡāfazadır. Ve muḡḡun fāide-i uḡrāsı dahi budur ki o muḡḡ ile ‘azmın tecvîfi memlū ve maḡṣūvv olmakla ‘azm-ı muṣmet gibi metīn ve müstaḡkem olur, ‘azmın tecvîfi ḡalîl olur. Ve ‘azmın tecvîfi ḡalîl olur eger veṣāḡat ve metānete ḡacet ekṣer olursa. Ve tecvîf ekṣer olur eger ḡiffete ḡacet olursa.

‘İzām-ı müşāṣiyyede³¹ ḡacet ḡiffete ekṣer olmakla tecāvîf-i keṣireli ḡalk olundu, ‘izām-ı miṣfāt gibi, zīrā miṣfātta³² olan tecāvîf-i isfenciyye ḡidāya maḡarr olduḡundan mā-‘adā fuḡūl-i muḡāḡıyye-i medfū‘anın ḡurūcuna ve rāyiḡa ile mükeyyef havānın dimāḡa vuṣūlüne sebīl olması ‘azmın ḡiffetini ve tecāvîfinin keṣretini tēcāb ve iḡtidā eyledi. [11b]

31 “Müşāṣe” yumuṣak kemiktir.

32 “Miṣfāt” burun deliklerinin süzgüsüdür.

Ve 'izâmın küllisi biri birine mücâvir ve mülâkîdir, aralarında mesâfe-i keşre olmaz. Ba'đılarında mesâfe-i kalîle mevcûde olur lâkin o mesâfe-i kalîleyi 'azma mülhâk olup mâ-tekâddemde mezkûr menâfi' için mahlûk olan 'udv-ı ğudrûfi veyâhûd ğudrûfa şebîh olan a'ďâ-i sâire doldurup mülâkî ve muttaşıl hükmünde olurlar. Ve iki 'azm arasında mesâfe kalîle olup mâ-tekâddemde zıkr olunan menâfi'-i ğudrûfu iktidâ eder nesne bulunmasa o iki 'azm biri birinden munfaşıl olurlar. Mücerred muttaşıl olsunlar için ğudrûfla o mesâfe işğâl ve imtilâya muhtâc olmaz, lahm ile imtilâ kâfidir, fekk-i esfel ya'nî altta olan çene kemiği bu minvâl üzeredir.

'İzâmın biri birine mücâvereti vücûhla olur:

Vech-i evvel: Mücâvir olan iki 'azm arasında mevcûd olan mafşal selis olur.

Vech-i sâni: Beynehümâda mafşal 'asir, ğayr-i mevşûk olur ya'nî şü'betle hareketi kâbil olur.

Vech-i sâlis: Beynehümâda mafşal müvessağ olur ya'nî o mafşal mâni'-i hareket olacak kadar bağılı olur lâkin vişâkı gâhîce derz ile gâhîce merküz olmakla ya'nî ehadühümâ âhere gömülmekle ve gâhîce biri birine çiriş mislli ru'ubetler ile yapışmakla olur.

Vech-i evvel ya'nî mafşal selis olan o mafşaldır ki iki 'azmın biri sühûlet ile hareket eder ve 'azm-ı âheri hareket eylemez, mafşal-ı rusğ gibi, zîrâ bilekten aşağı olan 'azm sühûletle müteharrik ve 'azm-ı sâ'id ya'nî kol kemiği sâkindir.

Ve vech-i sâni'de ya'nî beynehümâda olan mafşal 'asir-i ğayr-i mevşûk olan şürette yalnız iki 'azmın biri kalîlü'l-mikdâr ve şü'betle hareket eder, ammâ 'azm-ı âher kat'â hareket eylemez, rusğ ile muşt³³ mâ-beyninde olan mafşalın hareketi yâhûd muştun 'izâmında olan mefâsılın hareketi gibi.

Ammâ vech-i sâliste ya'nî beynehümâda mafşal müvessağ olan şürette iki 'azmın biri için yalnız hareket mümkün olmaz, 'izâm-ı kâssın mafşal-ları gibi. "Kâss" şadrın vasa'ı ve adlâ'ının mültekâlarına derler. Bu kısım-ı sâliste olup vişâkı rezk tarîki ile olmak iki 'azmın birinde ziyâde ve birinde nukre olup o ziyâde nukre içinde dişlerin menâbitinde harekete münâfi irtikâzı gibi mürtekiz ve mağrûz olmak ile olur.

Ve yine kısım-ı şālīste olan vişāk derz ile olmak iki ‘azmdan her birinin minşār gibi teħārīri ve esnānı ya’nī destere gibi biri birinden munfaşıl dişleri olup eħadühümānın dişleri āherin dişleri aralığına girip kenād olunmakla olur, nitekim şaffārūn şafāyih-i nuħāsı bu minvāl üzere terkīb ederler. Bu vaşla şān ve derz tesmiye olunur, ‘izām-ı kīhfin mafşalları bu minvāl üzere müderrezdir.

Ve kısım-ı şālīste bi-ṭarīķi’l-ilzāk olan mafşaldan ṭülen mülzāk olan, sā‘id dedikleri kol kemikleri mişllidir. Ve ‘arḍan mülzāk olan, fıķarāt-ı süflānın mafşalları gibi, zīrā fıķarāt-ı ‘ulyānın mefāşılı müvesseka değildir.

el-Faşlu’s-Şānī Minhu Fī-Teşrihi’l-‘Azmi’l-Kīhfi ve Menfa‘atihi

Bi’l-cümle ‘azm-ı kīhfin menfa‘atı dīmāğa cünne-i sātire olup āfāttan dīmāği muħāfazadır. Ammā ḳabāil-i³⁴ keşre ve birden ziyāde ‘azmdan terkīb olunmasının menfa‘ati iki cümleye münkasımdır: Biri ‘azmın zātına nazar ile olan menfa‘at ve biri ‘azmın muhtevī olduğu maħviye nazar ile olan menfa‘attir.

Ammā cümle-i ulā olan menfa‘at iki şıftır.

Şıf-ı evvel: Eħadühümāya işābet eden āfet āhere işābet ve sirāyet etmemek menfa‘atidir, zīrā cümle-i kīhf ‘azm-ı vāhid olsa bir tarafına işābet eden kesr ve ‘ufūnet mişlli āfetlerin maḍarratı taraf-ı āhere işābet eylemesi vācib ve lāzım olur, ammā ‘azm-ı kīhf müte‘addid olmakla sereyānın vücbu mundefic olup gāhice bi’l-mücāvere sārī ve gāhice bi’l-mugāyere şahīḥ ve sālim olur.

Şıf-ı şānī: ‘Azm-ı vāhidde olan bir nev‘ ṭabī‘attan def‘-i ‘usret menfa‘atidir, zīrā zikri ātī ḥuşuşlar iktidā eder ki ‘azm-ı kīhfin ba‘dı mevādī‘i şulb ve ba‘dı āheri leyyin ola ve yine iktidā eder ki ba‘dı maħall müteħalhil ve ba‘dı āher mütekāşif ola ve kezālik ba‘dı cüz’ rakīķ ve ba‘dı āher gālīz ola. Kīhf ‘azm-ı vāhid olsa ṭabī‘at dahi vāhıde olmakla bu mişlli ef‘āl-i mütedāddenin şudürunda ṭabī‘ata ta‘ab ve ḥayret gelmesi bi’l-bedāhe sābit olurdu,

34 واما الجمجمة فهي مركبة من اربعة كالجدران واحدة كالقاعدة والباقيتان يتألف منهما القحف وبعضها مشعوب الى بعض بدروز يقال له الشؤن وهذه السبعة يسمى قبائل الرأس *Kānünçe*. Müte‘āref olan “ḳabāil” kīhfin cüdrān-ı erba‘asına ıtlāk olunur lākin bu maḳāmda muṭlaķan baş kemiklerinin parçaları murāddır.

ammâ 'azmın ve 'azmda olan tabî'atin ta'addüdü ile mağarrat-ı mezkûrenin indifâ'ı menfa'at-i celîle olur.

Ammâ cümle-i şânıye olan menfa'at kıh̄f şü'ünuna kıyâs ile mu'tebere olan menfa'attir ya'nî cüdrân-ı kıh̄fın dürüzu i'tibârı ile hâşıla olan menfa'attir, yine o menfa'at dahi iki kısmdır:

Şımf-ı evvel: Nefs-i dimâğa kıyâs ile hâşıla olan menfa'attir bu vechle ki dimâğdan taħallül edip menâfis-i 'azmda nüfüzu mümkün olmayan ebhîre-i ğalîzanın hârice çıkmasına dürüz ve şü'ün-ı mezkûre sebîl ve tarîk olup dimâğ mağarrat-ı ebhîreden nakî ve pāk olur.

Ve dürüz i'tibârı ile olan menfa'atin şımf-ı şânîsi dimâğda nâbit olan a'şâbdan munfaşıl elyâfın hürücuna dürüz-ı mezkûrenin tarîk olmasıdır.

Ve dürüz-ı mezkûrenin iki menfa'atı dahi vardır ki hem dimâğa kıyâs ile hem iki şey'-i âh̄ere kıyâs ile i'tibâr olunur.

Evvelki menfa'at dürüz-ı mezkûre hâricden dimâğa vâsıl olan 'urûk ve şerâyine tarîk olmaktadır. Ve

İkinci menfa'at dimâğı hâvî olan hicâb-ı ğalîz şü'ün-ı mezkûreye teşebbüs ve ta'alluk etmekle dimâğdan şıkalı ve ağırlığı taħfif olunmaktadır, zîrâ o ta'alluk sebebi ile müstakill olup dimâğa mahmûl olmaz.

İki emr ve iki menfa'at sebebi ile kıh̄fın şekl-i tabî'si istidâredir. O iki emrin birisi dâhile kıyâsladır. Ve o menfa'at cevher-i dimâğın mahallî vâsî' olmaktadır, zîrâ [iki] cismin muhîtleri mütesâvî olup biri küriyyü's-şekl ve biri muğalla' olsa şekl-i kürînin dâhîlinin mesâhası muğalla'ın dâhîli mesâhasından ezyed ve ekşer olur.

Ve istidâreyi mücib iki emr ve menfa'atin ikincisi hârice nazar ile olur. O menfa'at müşâdemât-ı hâriciyyeden kıh̄fın münfa'il olmamasıdır, zîrâ şekl-i kürînin infî'âlî eşkâl-i säirenin infî'älinden kalîl olur zevâyâsı olma- mak hasebiyle.

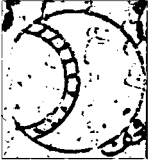
Ve kıh̄fın hil̄kati istidâresi tülânîdir, zîrâ a'şâbın menâbiti tüle mevdü'dur, menâbitinde a'şâb tezâhum ve tedâğuť eylemesin için. Tülde ziyâde olmak kıh̄fa şekl-i tabî'i olur.

Ve kıh̄fın iki tarafından nütü'ü ve irtifâ'ı vardır, biri quddâma ve biri hâlfe'dir, zîrâ bu iki nütü' ve irtifâ' olmasa quddâm ve hâlf tarafları münhadir olan a'şâba mahall kalmazdı; o a'şâbın beķası için nütü' şekl-i tabî'i oldu.

Ve bu mişlli şekilde haqıķı üç dürüz ve iki ‘aded dahi kâzib derzler vardır:

Dürüz-ı selâse-i haqıķiden:

Derz-i evvel ‘azm-ı kıhf ile alın kemikleri aralarında derz-i müşterek-tir ve kavsiyyü’ş-şekl ya’nî yay şeklindedir hâkezâ, bu derze ikilî derler. Şekl: Derzün müşterekün beyne’l-kıhfi ve’l-fekki’l-a’lâ’l-kavsiyyi:



Ve dürüz-ı selâse-i haqıķiyyenin ikincisi re’sin tülünü munaşşif derz-i müstaķimdir. Yalnız derz-i müstaķime sehmî derler, lâkin derz-i sehmî bir taraftan derz-i ikilîye müntehî olmakla müntehî olduğu cihetten seffüdü³⁵ derler. Bu derzin şekli ‘amüd gibi kıhfın vasaatında olur. Bu şekl-i seffüdünün müşâbeheti şol kavsnın şeklidir ki ‘amüd gibi vasaatında bir müstaķim hatt kâim ola, hâkezâ:



Ve derz-i selâse-i haqıķiyyeden derz-i şâliş half-i re’s ile kâ’ide-i re’s arasında müşterektir, zâviye hey’etinde hey’etinde olup zâviyenin noktasına sehmînin tarafı muttaşıl olur; bu derz-i şâliş derz-i lâmî derler, kalem-i Yünânî ile yazılan lâm hey’etinde olduğu için ve hüve kezâ. [12a] Bu derz-i lâmî zikri sâbık ikilî ve sehmî ile cem’ olursa şekli bu minvâl üzere olur hâkezâ:

35 “Seffüd” tennür vezni üzere şol hadîdedir ki üzerinde luħumu şeyy ederler.



Ammâ kâzibe olan iki derzler re'sin tülünde olurlar: Biri sehmînin sağında ve biri solunda olup sehmîye müvâzî ve muhâzî olurlar lâkin bu iki derz-i kâzibler kemiğin 'umkuna dâhil olmazlar, ancak zâhirinde olurlar, onun için o iki derze derz-i kışriyân dahi derler, kabukta olan derze müşâbih olduğu için. Bu iki kâzib derzler derz-i haqîkî ile cem' olursa hey'et ve şekli bu minvâl üzere olur:



[kâzib, müşterek, lâmî, kıf]

Bu maqâma gelince zikr olunan eşkal tammü'd-dürüz olan re'sin şekli-i tabîsidir.

Ammâ re'sin gayr-i tabî'i olan şekli üçtür:

Evvelkisi re'sin şekli-i tabî'inde mevcûd olan iki nütü'dan kıddâmda ya'nî önde olan nütü' bulunmamaktır. Bu nütü'u nakış olan re'sin iklîli ile müsemmä olan derzi olmaz.

Şekl-i gayr-i tabî'inin ikincisi re'sin halfinde ya'nî art tarafında olan nütü'un olmamasıdır. Bu re'ste derz-i lâmî olmaz.

Şekl-i gayr-i tabî'inin üçüncüsü re'sin kıddâm ve halfinde olan nütü'ların ikisi dahi olmamaktır. Bu şürette re's tülen ve 'arđan muhîti mütesâvî küre-i haqîkiyye gibi olur.

Ve e'tbânın fâdılı Câlî'nüs der ki bu şekilde dâhil-i muhîtte olan eb'âd tül ve 'arđda berâber oldular ise bu 'adâlet iktidâ eder ki dürüzda dahi 'adâlet ola. Şekl-i tabî'ide tülde derz-i vâhid ve 'arđda iki derz var idi. Şekl-i gayr-i tabî'inin üçüncü şeklinde 'adâlet iktidâ eder ki tülde derz-i vâhid,

‘arḍda dahi derz-i vâhid ola ve ‘arḍda olan derz ‘arḍın vasaṭında olup kulaktan kulağa kadar ola, nitekim tûlde olan derz re’sin vasaṭında olduğu gibi.

Ve yine fâdil-ı mezbûr Cālînûs der ki şekl-i ğayr-i ṭabîrînin zîkr eylediğimiz eşkâl-i şelâsesinden mâ-‘adâ şekl-i râbî’i olmak ihtimâli yoktur, zîrâ şekl-i râbî’ olmak ancak re’sin ‘arḍı tûlünden ziyâde olmakla olur. Ve buṭûn-ı dimâġ re’sin tûlünde olmakla tûlün noḡşân olması buṭûnün tedâyukunu veyâhûd cevher-i dimâġın ḡadr-ı kifâyeden noḡşân olmasını iḡtîdâ eder. Ve bu iki emrden her birisi ḡayâta münâfidir ve tûlün noḡşân olması muḡtemel deġildir.

Buna binâen Buḡrâṭ’ın eşkâl-i re’s dördttür, biri ṭabîrî ve üçü ğayr-i ṭabîrîdir dediġini Cālînûs taşvîb edip Buḡrâṭ’ın bu maḡâlî emr-i şavâbdır dedi, fa’rif zâlîke.

el-Faşlu’s-Sâlišü Minhu Fî Teşrihi Mâ-Düne’l-Kıḡfı

Faşl-ı şânîde teşriḡini şerḡ ve beyân eylediğimiz ‘azm-ı kıḡftan mâ-‘adâ re’sin dahi beş ‘azm-ı vardır, dördüne cüdrân derler, dimâġın dîvârları meşâbesindedir ve biri kâ’ide ve temel meşâbesindedir. Bu cüdrân-ı erba‘a bi’l-cümle yâfûḡtan ya’nî kelle kemiġinden aşlebirdir onun için ki saḡatât-ı şademâtın ekseri cüdrân üzere vâki’ olur.

Ve kıḡf ve yâfûḡun taḡalḡulüne ve şehâfetine mesîs-i ḡacet ziyâdedir. İki vechten:

Vech-i evvel dimâġdan taḡalḡül eden ebḡure kıḡfın menâfisine nüfûz etmektir, zîrâ müteḡalḡil ve saḡîf olan cismin menâfis ve menâfizi dahi saḡîf ve vâsi’ olur.

Ve vech-i şânî cevher-i dimâġa şıḡalı ve aġırlığı ḡalîl olmaktadır.

Cüdrân-ı erba‘a beyninden ziyâde şalâbetli mu’ahḡarda ya’nî ensede olan ‘azm-ı cidârdır, zîrâ ense ṭarafı gözden ġâibdir, göz onu muḡâfaza edemez, müziyât ekseriyyâ enseye işâbet eder.

Cüdrân-ı erba‘adan cidâr-ı evvel cebhedir ya’nî alın kemiġidir. Ve cebhenin ḡaddi ve sınırı fevḡ ṭarafından kıḡf ile cebhenin müşterek oldukları derz-i ikilîlidir; ṭaraf-ı esfelden sınırı o derzdir ki ikilîlinin bir ṭarafından bed’ edip esfel ṭarafına zâhib olur ve kaşlar katında gözlere mürür edip ikilîlinin ṭaraf-ı âḡerine muntehî ve muntemî olur.

Ammâ sağda ve solda olan iki cidârlar kulak olan kemiklerdir. O iki kemiklere hacreteyn derler ziyâde şalâbetli olduğundan. Ve bu iki cidârdan her birinin haddleri ve sınırları fevķ tarafından derz-i kışrı ya'nî sehmînin sağında ve solunda olan kâzib derzler ve taraf-ı esfelden o derzdır ki lâmînin tarafından gelip mürûr eder ve iklîliye muntehî olur. Ve kıddâmından derz-i lâmî ve esfel tarafından o derzdır ki baş kemiği ile 'azm-ı vetedî ya'nî kâ'ide beyninde müşterek olup lâmînin iki taraflarında muntehî olur.

Ammâ dimâğın kâ'idesi bir 'azmdır ki dimâğın 'izâm-ı sâiresini taħam-mül edip götürür, ona vetedî derler. Ve bu vetedî ġâyette şalâbetlidir ve şalâbette iki vech ile maşlahat ve menfa'at vardır:

Vech-i evvel şalâbet-i re'sin 'izâm-ı sâiresini ħamle mu'ın olur.

Vech-i sâni aşleb olan 'ufûneti az kabûl eder, kavâ'id-i dimâğda mevcûd olan fuğûlün ta'effünü ona az sirâyet eder. 'Azm-ı kâ'ide taħt-ı fuğûlde olmakla dâimâ mevâdda maşabb olur, binâen 'aleyh taşlıbinden ihtiyâat olunmak iktidâ eder

Ve yemîn ve yesârda olan şudğların her cânibinde ikişer kemik vardır, şalâbetlidir, şudğun tûlünde müverreben mevdu'dardır, şudğa mürûr eden 'aşabı setr edip örterler, ona ezvâc tesmiye olunur.

el-Faşlu'r-Râb'u Fi Teşrih'l-'İzâmi'l-Fekkeyni

Fekk ve şudğdan her birinin 'aded-i 'izâmları fekkın dürüzünü beyân eylediğimizde zâhir ve mütebeyyin olur. Ve dürüz-ı fekk beyânında biz deriz ki fekk-i a'lâyı fevķ tarafından taħdîd eder o derz ki fekk-i a'lâ ile cebbe beyninde müşterehtir, o derz kaşların altından mürûr edip bir şudğdan bir şudğa vâşıl olur ve alt taraftan dişler menâbiti olan ya'nî diş bittiği maħall taħdîd eder. Ve iki cânibden sınırı o derzdır ki nâhiye-i üzünden gelip 'azm-ı vetedînin azı dişler verâsında ya'nî ardında olan maħalli ile fekk-i a'lâ beyninde müşterek olur ve ħalîlen insî tarafına meyl ve teşennî eder. Ve teşennîden sonra ħâdiş olan derzin tarafı zikri âti olan fekk-i a'lâyı tûlen taħsîm eyleyen derzin esfeline muntehî olur. Bu zikr eylediğimiz dürüz o derzlerdir ki fekke-i a'lâyı bi-külliyetihâ taħdîd eder.

Ve bu ħudûdda dâħil biraz dürüz dahi vardır ki fekk-i a'lâyı o dürüz 'izâm-ı müteferriķaya taħsîm edip 'izâm-ı maħsûmeye ħudûd ve sınır olurlar:

O dürüz-ı dâhiliyyenin evvelkisi qarîben işâret eylediğimiz derzdir ki fekk-i a'läyi tûlen taqsim eder.

Ve ikincisi o derzdir ki iki kaşın arasından bed' edip iki ön dişler arasının muhâzâtına ve karşısına vâsıl olup muntehî olur.

Ve üçüncüsü o derzdir ki derz-i şânînin bed' eylediği maħallden ya'nî iki kaş arasından bed' edip meyelân ile münhadir olarak rubâ'iyeye ile nâb arasında muntehî olur. "Rubâ'iyeye" iki ön dişlerin sağında ve solunda ve kezâlik "nâb" rubâ'iyenin sağında ve solunda olan birer dişlerdir. Bu derz-i sâliş yalnız sağ tarafa maħşûş değildir belki sağ tarafta olduğu gibi sol tarafta dahi vardır.

Fekkin dâhîlinde olan işbu zıkr olunan dürüz evâsıt-ı selâse ile fekk-i a'länin tarafları olup fekk-i a'lä ve 'azm-ı vetedî beyinde müşterek derzler ile kulak müteħaddid ve sınırlanmış olur.

Menâbit-i esnân-ı mezkûre muhâzâtı beyinde ya'nî şeniyye ve rubâ'iyeye ve nâb dişleri bittikleri maħall karşılarında müşellesü's-şeklî iki 'azm olur, lâkin o iki müşellesin kâ'ideleri menâbit-i esnâna muntehî olmaz belki menâbit-i esnândan muqaddem munhurânâ qarîb iki burun deliklerine yakın maħallerde ve beynehümâyı kâtı' ve 'ard tarafına zâhib bir derz olup dürüz-ı fekkten evâsıtta olup zıkr olunan üç derz kâtı' ve mu'terid olan derz-i mezkûru tecävüz edip muqaddemâ zıkr eylediğimiz muntehâlarına vâsıl olur. Binâen 'aleyh o 'azm-ı müşellesler kurbünde iki 'azm-ı âher hâdiş olur ki o 'azm-ı âheri bi'l-cümle müşelleslerin kâ'ideleri ve esnân-ı mezkûrenin menâbiti ve fekkin iki tarafta olan derzleri muħît olur. Ve o iki 'azmı fekkin vustânî dürüz-ı selâsesinden nüzül eden derz faşl edip o 'azm-ı mafşullar için derz-i [12b] fâşıl katında kâimetân olmak üzere iki zâviye hâdiş olur ve iki nâb dişleri katında zâviye-i hâdde ve munhurân katında zâviye-i münferice hâdiş olur.³⁶

Ve fekk-i a'lä dürüzundandır o derz ki müşterek-i a'lädan nüzül edip nâhiye-i 'ayna gelir ve nuķre-i 'ayna ya'nî göz çukuruna geldiği gibi

36 İki hatt-ı müstakîmden ehadühümâ âherin üzerine 'amüd gibi vâki' olup bir zâviye hâdiş olursa ona "kâime" derler, hâkezâ: (J) İki zâviye hâdiş olur ise ona "kâimetân" derler, hâkezâ: (L) Eger o iki hattan hâdiş olan zâviye "kâime"den vâsîf olursa ona "münferice" derler, hâkezâ: (O) Eger kâimedan dayıık olursa ona hâdde derler, hâkezâ: (O) Hâdde ile münfericenin ictimâ'ı şüreti hâkezâ: (O)

nuķreye dāhıl olmazdan muķaddem üç bölük olup evvel bölük beyne'l-cebheti ve 'l-fekk müşterek olan derz-i 'ālî altmdan ve nuķre-i 'ayn ya'nî gözün çukuru üstünden mürür eder hattâ hācibeyne ya'nî kaşlara muttaşıl olur. Ve ikinci bölük evvel bölüğün altından kezālik mürür edip muttaşıl olur lākin nuķre-i 'ayna dāhıl olmaz. Ve üçüncü bölük nuķre-i 'ayna dāhıl olup ba' -dehu o dahi taht-ı hācibden mürür eder ve muttaşıl olur. Bu dürüzdan olup taht-ı hācibde olan derze kıyās ile esfel olan derz derz-i a'fānın mümāss olduğu mevđî'eden eb'addir. Lākin dürüz-ı selāse-i mezküreden derz-i evvelin ifrāz eylediği 'azm a'zamdır ba' -dehu derz-i sānīnin ifrāz eylediği a'zamdır ba' -dehu derz-i şālīşin ifrāz eylediği a'zamdır.

Beyānu Menāfi'ü'l-Enf: Enfin menfa'atleri üçtür ve üçü dahi zāhir ve āşikārdır:

Menfa'at-i ulā: Enfin müştemi'l olduğu tecvīf istinşāka mu'tn olur ve havā-i keşir tecvīfte maħbūs ve maħşūr olmakla ta'dil olunup ba' -dehu o havā dimāga nüfūz eder, zīrā havā-i müstenşakın cüllü ya'nî ekseri ve mu'zamı her ne kadar rıyeye nüfūz eder ise lākin şālīhü'l-miķdār havādan bir şaṭr ya'nî bir cüz' dahi dimāga şu'ud eder. Pes dimāg 'uḍv-i re'īs olmakla ona nüfūz eden cüz' cüz'-i mu'tedil olmak lāzım olur. Ve teşemmüm kaşd olunan instinşāk için yine enfın zāidetān tesmiye olunan ālet-i şemmin kurbünde maħall-i vāhidde havā-i şālīhi idrāk-i rāyiha ekser ve evfaķ olsun için cem' eder Bu mezkūrların cümlesi üç menfa'attir ki menfa'at-i vāhıde hükmünde olurlar. Ve menāfi'-i selāse-i müteķaddimeden:

Menfa'at-i sāniye: Enf taķtī'-i hurūfta hancere mişlli āletlere mu'tn olup o āletlerin şavtı hurūfa taķtī' ve taķsīm edip iħrāc ve izhār eylemesini teshīl eder. Ve şavtı hāmil olan havādan bir miķdārı enfe nüfūz etmekle taķtī'-i hurūf olan maħallden havānın taķtī'e māni' tezāhımu mündefi' olur. Bu menfa'atler menfa'at-i vāhıde içinde iki menfa'attir. Havā-i hurūfu miķdār-ı lāyık üzere kılmakta fi'l-i enfın nazīri mizmārın ensesinde olan deliklerden o deliktir ki her dāim açık durur, parmak veyāhūd āher şey' ile sedd olunmaz. Enfin

Menfa'at-i şālīşesi: Fuḍūl-i mündefi'a-i muħāṭıyyeye setr olup nazarı fuḍūl-i müstaķzerıye vuķū'dan şavn ve hımāye eder. Ve enf ālet-i nefh olmakla nefḍ-i fuḍüle ya'nî muħāṭ mişlli ruṭubetleri iħrāca mu'tn olur.

Teşrihü 'İzāmu'l-Enf: Enfin 'izāmının terkibi o iki 'azmdan olur ki onlardan her birinin şekli şekl-i müsellese müşabihtir. Fevķ tarafları iki zāviye ile biri birine mülākī olurlar ve kâ'ideleri bir zāviye ile biri birine mümāss ve muttaşıl olup iki zāviye ile müfterik olurlar ya'nī ayrılırlar. Ve o iki 'azmlardan her biri fekkin dūrūzundan iki tarafta olan derzlerden her birine rükūb ederler. O iki 'azmın cānib-i sāfillerinde ğudrūfi ve leyyin iki cirm vardır ve o iki cirmin ortasında fekkin derz-i vustānisi ũlū üzere uzanmış bir ğudrūf vardır ki o ğudrūfun cüz-i 'ālisi sāfilinden aşlebirdir ya'nī ziyāde katıdır ve vasaũta olan ğudrūf bi'l-cümle tarafta olan iki ğudrūfi cirmden katıdır ve şalābetlidir.

Beyānu Menāfi Ğudrūfi'l-Enf: Vustānī olan ğudrūfun menfa'ati enfi iki munħura tevzīf ve taķsīmdir. onun için ki dimāĝdan fađla nüzül eyledikte o fađlanın ekşeri iki munħurun birike nāzil olup munħur-ı āher ile yine istinşāk mūmkın olur ve dimāĝı tervīh eder havā-i mürevvihi dimāĝa mü'eddī olan tarīķ-i istinşāk bi'l-kūlliyye mesdūd olmaz.

Ve iki tarafta olan ğudrūfların menfa'ati üç emrdir:

Emr-i evvel etrāf-ı 'izāmda olan ğudrūflar ile mūşterek olan menfa'attir ki biz o menfa'ati tekmiil edip beyānından fāriĝ olduk.

Ve emr-i sānī ziyāde istinşāka veyāhūd nefhe ihtiyāc katında o iki tarafta olan leyyin ğudrūflar açılıp ve genişip fī'l-i mezkūrunu ziyāde icrā eder.

Ve emr-i sālīs 'inde'n-nefh ihtizāz ve idtirāb ve intifād ve irticād ile dimāĝdan buħarı nefđ ve iħrācdır.

Enfin zikri mūrūr eden şekl-i müselleş gibi iki 'azmları hilķat ve cibilliyette daķık ve hafiflerdir, zīrā bu 'azmların hiffete ihtiyācı veşāķata ihtiyācından ekşer ve ziyādedir huşūşan ki o 'azmlar hiss-i şemmin maħalli zāideteyne muvāsalası olup āfeti kābil olan 'azm-ı mişfāttan asılmış büreteyn ya'nī iki küpe meşābelerinde olup hiss-i şemmin mirşadı üzere vađ olunmuşlardır.

Ammā fekk-i esfelin 'izāmı şūreti ve menfa'ati ma'lūmdur ki o fekk-i esfel iki 'azmdan mürekkebirdir; taht-ı zeķanda ya'nī ğene altında o iki 'azmı mafşal-ı müveşşāk cem' eylemiştir, bilā-hareketi'l-āher eħadühümā hareket eylemez. O iki 'azmın her birinin üst taraflarından birer nāşize-i mu'aķķafe nüşüz eder ya'nī eğri ve mürtefi' birer kemik hādiş olur ve o

nâşizeler zâideler ile terkîb olunup zâide nâşizeleri mühendem ve muşlah olur ve ittîşâlinde olan kemikten nâbite olur ve biri biri üzerine vuķûf' tarîķi ile zâide nâşizeye ribâţât-ı ķaviyye ile merbûţ olur.

el-Faşlu'l-Hâmisü Fi-Teşrihi'l-Esnâni

Ammâ esnân otuz iki sinndir. Ba'đı nâsta nevâciz ya'nî yemîn ve yesârda fevķânî ve tahtânî dipte ve nihâyette olan birer diş min-ħaysü'l-mecmûc dört diş mevcûd olmayıp mecmûc-ı esnâni yirmi sekiz sinn olur; cümle-i esnândan ba'đdır. Şenâyâ-yı erba'a ya'nî ön dişler ki o dişler dört 'adeddir, ikisi üstte ve ikisi altta olup biri birinin civârında ve ittîşâlinde olurlar. Ve yine fevķânî ve tahtânî seniyyenin yemîn ve yesârında birer dâne rubâ'iyye denmekle ma'rûf min-ħaysü'l-mecmûc dört 'aded dişler nâbit olur.

Seniyye ve rubâ'iyyelerin mecmûu olan sekiz dişlerin fi'li ve menfa'ati ka'đdır yani bıçak gibi ka'đa âlet olur. Ve kezâlik fevķânî ve tahtânî yemîn ve yesârda rubâ'iyye ittîşâlinde birer dâne nâb dişleri olur ve o dört diş kesre âlet olur. Ve yine fevķânî ve tahtânî yemîn ve yesârda nâba muttasıl dörder diş olup mecmûu on altı diş olur ve ekser-i eşħâsta beşer diş olup mecmûu yirmi olur, onlara adrâs derler, azı dişleridir, bu dişler taħna âlet olup öğütür. Ve bi'l-cümle ba'đı eşħâsta 'aded-i esnân yirmi sekiz ve ekser-i nâsta otuz iki olur.

Ve nevâciz dişleri ki adrâsın nihâyetlerinde olur, ekseriyyâ zamân-ı nümüvvün vasaatında nâbitler olur. Ve vasaattan murâd bülûgla sinn-i vuķûfun arasıdır. Sinn-i vuķûfun ibtidâsı otuz yaş ķurbünde olur. Nevâcize ba'de'l-bülûg nâbit olduğundan esnân-ı ħulm tesmiye olunur.

Esnân için başları ince ve muħadded kökler vardır; dişleri ħâmil olan iki fekkın kemiklerinde olan şukbelere ħiddeti ħasebiyle mürtekiz olup saplanır. Ve her bir şukbenin kenârında birer zâide-i müstedire nâbit olup üzerinde 'azamiyyet olmakla sinni müstemil olup bağlar ve şedd eder ve o maķâmda revâbit-ı sâire-i ķaviyye dahi olur.

Adrâstan mâ-'adâ dişlerin uşüllerinde birer baş olur, ammâ fekk-i esfelde merkûz ve mağrûz olan olan adrâsın ru'usu ikiden eķall olmaz ve ekseriyyâ üç re'si olur ħuşuşan nevâcizde bu zıkr olunan ħüküm sâir adrâstan ekşerdir. Ammâ fekk-i a'lâda merkûz olan adrâsın ru'usu üçten eksik olmaz, ekseriyyâ dörder ru'usu olur ħuşuşan o adrâs nevâciz ola.

Ağrâsın ru'ûsu esnân-ı säirenin ru'ûsundan ziyâde olduğu büyüklüğü ve ağırlığı ve 'amel-i şakkası hasebiyledir. Ve fekk-i a'lâda merküz olan ağrâsın ru'ûsunun ziyâdeliği ağrâs-ı 'ulviler menküsen mu'allaq olup şikali ve ağırlığı hasebiyle ru'ûsları cihetlerinin hilâfına meyli olduğu içindir. Ammâ süflânın şikali merkez ve uşul cânibine olmakla ziyâde istiĥkâma muhtâc olmaz.

İzâm-ı säireden bir 'azmda ĥiss bulunmaz, ancak dişlerde olur. Câlînüs esnânda ĥissin vücûduna zâhib oldu belki tecrube dahi esnânda ĥissin vücûduna şehâdet eder. Hârr ile bâridi temyîz eylesin için esnân dimâğdan bir kuvvet ile i'âne olundu Allâhu ta'âlâ a'lemü.

el-Faşlu's-Sâdisü Fî-Menfa'ati's-Şulbi

Biz deriz ki şulbün ĥalk olunmasında dört fâide vardır:

Fâide-i ülâ: [13a] Şulb ya'nî sırta boncuk gibi dizili olan kemikler nuĥâ'a meslek olur. Nuĥâ'ın şerĥinde nuĥâ'ın fâidelerini inşâallâhu ta'âlâ beyân eylediğimizde âşikâr olur ki ĥayvân 'ays ve bekâda nuĥâ'a muhtâc olur ve bilâ-şübhe nuĥâ' dahi mesleke muhtâc olur ve bundan beka-i ĥayvânda şulbün fâidesi ve menfa'atı olduğu zâhir olur lâkin bu maqâmda nuĥâ'ın ba'dı menâfî'ini 'alâ-tarîki't-icmâl ve'l-ihtisâr beyân ederiz tâ ki min-gayri tevaĥkuf maĥall-i mezbûr münĥall ola.

Seb'a-i ezvâcdan mâ-'adâ bi'l-cümle a'sşâb nuĥâ'dan nâbitler olur. Nuĥâ' maĥlûk olmasa cemî'an a'sşâb dimâğdan nâbitler olup dimâğ bi'l-cümle a'sşâba menbit olmak iktidâ eder, o dahi başın büyük olup bedene taĥammülünde meşâkkat-i 'azîme işâbet eder. Ve bundan mâ-'adâ bi'l-cümle a'sşâb dimâğdan nâbit olsa ekâşî-i ebdâna ya'nî bedeninin el ve ayak gibi uzak uğvlarına ĥiss ve ĥareket ulaştırır a'sâbların imtidâd-ı tûlü ve bu'd-ı mesâfesi olmağı iktidâ etmekle a'sşâba telefî mücib olan inĥitâ' ve âfât-ı säire işâbeti ĥavf olduğundan mâ-'adâ a'sşâb-ı şakîleyi mebdelerine cezb katında a'sşâb-ı tavîleye vehn ve da'f gelmek muĥaĥkaĥ olmak hasebiyle Cenâb-ı Muşavvir-i ebdân in'âm ve iĥsân buyurup dimâğdan biz cüz'ü ya'nî nuĥâ'ı işdâr ve iĥrâc edip esfel-i bedene ulaştırdı, su gözünden iĥrâc olunan cedvel ve su yolu gibi. Ve o nuĥâ'ın sağından ve solundan a'sşâb-ı ĥiss ü ĥareketi iĥrâc edip müvâzâta ve müşâkabeye ri'âyet ederek cemî'an

a'ḍāya a'şāb-ı mezkûre hiss ve hareketi işāl eylediler ya'nī her 'aşāb kendi karışısında ve mesāfe cihetinden kendiye qarīb olan 'uḍva işāl-i menfa'at eyledi. "Müvāzāt" muhāzāt ve "müşākabe" "muṭāvele" ma'nāsındır.

Bundan sonra ḥalife-i dimāğ olan nuḥā'a şulbü meslek-i ḥarīz kıldı ya'nī şulbü ona ḫal'a mişālinde mekân-ı ḥırz kıldı.

Menāfi'-i şulbden ikincisi: Şulb, önünde olan a'ḍā-i şerīfeye cünne mişālinde olur, bināen 'aleyh şulbün üzerinde şevk ve senāsin ḫalk olundu.

Ve menfa'at-i sālīşe: Cemī'an 'izām-ı bedene şulb esās ve mebnādır, nitekim sefīne binā eden neccār evvelā ḫaşebe-i esāsı ḫādırlayıp sāniyen aḫşāb-ı sāireden irtikāz olunacakları ve rabṭ olunacakları ḫaşebe-i esāsa rabṭ ve rezk eder; onun için aşlāb sāir kemiklerden metīn ve müstaḥkem oldu.

Şulbün dördüncü fāidesi: Şulb ile beden-i insānın kıvāmı ve kuvvet-i māsikesi ziyāde olup āḫer nesneden i'ānet olmaksız kām bi-nefsihi olur ve murād eylediği cihāta hareket eder. Bu ma'nā için şulb ḫarezāt ve fıḫarāt-ı manzūme olup 'azm-ı vāhid olmadı ve miqdār-ı 'adedi dahi ziyāde keşir olmadı. Ve fıḫarātı beyünde olan mefāsil kıvāmā bā'is-i vehn ü ḍa'f olmasın için selis kılınmadı ve in'itāfa māni olmasın için o mefāsil müvessaḫ dahi kılınmadı. Teşriḫ-i mefāsilde selis ve müvessaḫın ma'naları qarīben mürür eyledi.

el-Faşlu's-Sāb'u Fi-Teşriḫi'l-Fıḫarāti

Biz deriz ki fıḫra o 'azmdır ki vasatında bir şukbe olur ve o şukbede nuḥā'c nüfuz eder. Ve o 'azmın ba'ḍılarında dörder zāideler olur, biri yemīnde ve biri yesārda ve ikisi şukbenin iki cāniblerinde olur. O zevāidden fevḫe şāḫışa ve mürtefi'a olanlara "şāḫışatun ilā fevḫ" tesmiye olunur ve o zevāidden esfele şāḫışa ve māile olanlara "şāḫışatun ilā esfel" tesmiye olunur ve muntekise dahi tesmiye olunur. Ve ba'ḍı fıḫralarda zevāid altı olur, dördü bir cānibde ve ikisi bir cānibde olur ve ba'ḍı āḫerlerde sekiz zevāid olur.

Bu zevāidlerin menfa'ati zevāidin nukrelere tedāḫülü ile beyne'l-fıḫarāt ittişāl muntaẓam olmaktır o vechle ki eḫādühümāda nukre ve āḫerde luḫame gibi re's olup zevāid nukreye tedāḫul etmekle beynehümāda mafşal ḫādış ve ḫāşıl ola. Ve yine fıḫarāt için biraz zevāid vardır ki onlardan bu zikr

olan menfa'at maḫṣûd değildir belki onların menfa'ati viḳāye ve cünne olup fıḳarāta müteveccih olan müṣādemāt ve müṣākekāta muḳāvememettir. Ve menfa'at-i uḫrā o zevāidin üzerinde ribāḫāt vurulup müntesic olmaktır. Bu ḫāl üzere olan zevāid enli ve ṣalābetli 'aẓmlerdir ve fıḳarātın uzunluğuna vaḫ' olunmuşlardır. O zevāid kemiklerinden ḫalfte ya'ni art tarafta olana ṣevk ve senāsin tesmiye olunur ve yemīn ve yesārda olana ecniḫa tesmiye olunur.

Bu nev' zevāidin ancak viḳāyesi ve cünne olması 'aṣab ve 'urūḳ ve 'aḫalāttan bedenın tülüne vaḫ' olunup zevāiddeden edḫal ve iç tarafta olanlara maḫṣūştur.

Ve adlā'ı vely eden ecniḫalara maḫṣūṣ menfa'at-i uḫrā vardır, o menfa'at budur ki o ecniḫada nukreler maḫlūktır ki adlā'ın ru'ūs-ı muḫaddebeleri o nukrelere dāḫil olup mütehendimēn fiḫā mürtebiḫ olurlar. O cenāḫların her birinde ikiṣer nukre olur ve her bir dır'ında muḫaddeb iki zāide olup bervech-i muḫarrer merbūḫ ve sargılar ile mütehendim ve muṣlaḫ olurlar. Ve ba'dı ecniḫa için iki re's olup iki cenāḫtan mürekkeb olan cenāḫ-ı muḫā'afa müṣābih olurlar. Bu cenāḫ-ı muḫā'af harezāt-ı unūḫta olur. Ve bu cenāḫ-ı muḫā'afın menfa'ati zaman-ı ātide zıkr olunur.

Fıḳarāt için vasatta olan fecāvif şukbelerinden mā-'adā gayrı şukbeler vardır ki o şukbelerden a'ṣāb-ı nuḫā'iyye taṣra çıkar ve taṣradan 'urūḳ içeri girer. Bu vechle medḫal ve maḫrec olan şukbeler gāḫice bi-tamāmihā fıḳra-i vāḫidede olur ve gāḫice iki fıḳranın mülteḫāsında ve maḫall-i müṣ-tereklerinde olur. Ve ba'dı kerre o şukbe hem fevkte ve hem esfelde olur ve ba'dı kerre cānib-i vāḫidde olur ve gāḫ olur ki dāire-i tāmme hey'etinde olan şukbenin niṣf-i bir fıḳrada ve niṣf-ı āḫeri fıḳra-i uḫrāda olur ve gāḫ olur ki şukbe dāiresinin ekṣeri bir fıḳrada ve eḫalli fıḳra-i uḫrāda olur.

Ve bu 'urūḳ ve a'ṣāba medḫal ve maḫrec olan şukbeler yemīn ve yesārda olup ḫalfte ya'ni fıḳraların ardında olmadığının sebebi budur ki ḫalf tarafında 'urūḳ ve a'ṣāba cünne ve viḳāye olur ecniḫa yoktur ve ense tarafı ise müṣādemāta maḫall olur. Ve eger o şukbeler ḫuddāma ve ön tarafa olsa o a'ḫdānın a'ḫābı ve revābiti metīn ve müstaḫkem olmaz idi ve kendiler dahi evhen ve aḫ'af olurlar idi onun için ki bedenın ṣıḫali fıḳraların ön tarafına meyl eder ve ḫareket-i irādiyye vāḫtinde dahi ḫuddāma bedenın meylı ziyāde olur.

Bu mezkûrlar revâbıt ve a'kâbın şehâfetine ve a'sşâb 'urûkûn inđığâtına bādî ve bâ'ış olur; viķâyeye için olan zevâid-i mezkûreyi a'sşâb ve ribâţât ihâta ile temlîs ve teslîs ve huşûnetini izâle etmekle zevâidin mağarrat-ı şalâbetinden lahm mişli a'đâ-i leyyine maşûn ve maħfûz olur.

Zevâid-i mafşaliyyenin hâl ve şanı dahi viķâyeye için olan zevâid gibidir, zîrâ zevâid-i mafşaliyye vişâķ-ı şedîd ile biri birine merbûţ olup min-küllî'l-cihât a'kâb ve ribâţla bağlanırlar lâkin zevâid-i mafşaliyyenin kıddâmında olan 'akıbleri hâlfte ve ensede olanlardan metîn ve şalâbetlidir. Ve hâlfte olan 'akıbler ziyâde selâsetli ve leyyindir onun için ki kıddâm cānibine inhinâ ve inşinâyâ hâcet hâlfte in'itâfa hâcetinden ekşerdir. Kıddâmın a'kâb ve revâbıtı metîn olmasa keşret-i inhinâ vü inşinâ ile ribâţâta vehn gelip ulamazlar idi, çünkü hâlf cānibinde olan erbiţa selis oldu, selâset hasebiyle iki 'azm beyninde hâdiş olan fedâ-ı kalîl rutûbet-i lezice ile işğâl olunup dolduruldu ve fıķarât-ı şulb bir cihetten ya'nî kıddâm tarafından ifrâtlâ bağlanıp istisâķ olunmakla 'izâm-ı fıķarât sebât ve sükûn için maħlûķ olan 'azm-ı vâhid gibi oldu ve min-ciheti'l-hâlf selâseti olduğu cihetten hareket için maħlûķ olan 'izâm-ı keşir gibi oldu.

el-Faşlu's-Şâminü Fl-Menfa'atî'l-Unuķı ve Teşrihi 'İzâmihi

'Unuķ riyenin kaçabesi ve nefesin mecrâsı için maħlûķtur. Kaşabe zikri âtî menfa'atler için maħlûķtur. Fıķarât-ı 'unuķiyye ve bi'l-cümle fıķarât-ı 'âliye, tahtında olan fıķarât-ı sâfile maħmül olduğundan nâşî e'âlîde olan fıķarâtın hacmleri esfelde olanlardan aşğardır onun için ki eşyâ-ı maħmüle hāmillerinden aşğar ve eħaff olmak gerektir eger hareketin nizâm-ı hükmi üzere olması kaçd olunur ise. Ve feķâr-ı 'unuķun şukbeleri 'unuķun şukbeleri feķârî şukbelerinden vâsi' ve geniştir onun için ki mādde-i a'sşâb harezât-ı 'unuķta bi-külliyetihâ mevcüdedir, a'sşâba istihâle edip etrâf-ı ebdâna dağılmamıştır. Pes harezât-ı 'unuķ şakbında olan mevâdd kesretine ve ğilzatine binâen mecrâsı tevsir kılınmakla ihtinâķ ve inđığâttan muħâfaza olundu. Bunun nazîri o ırmaktır ki etrâfında olan arklar [13b] ile suyu tevzir ve taķsîm olunup o ırmağın evâil-i mecrâsı evâhirinden geniş olur.

Harezât-ı 'unuķ şağir iken şukbeleri geniş kılınmak vehn ve da'fı icâb etmekle o şağire harezâtların hacmi ziyâde şalâbetli ve metānetli kılın-

makla hacmin şıgarına terettüb eden nokşân şalâbetin tezâyüdü ile cebr ve tekmîl olundu.

Ve yine harezât-ı 'unuğ şağireler olmakla viķāyesi olan senāsinleri dahi şağîr halk olundu onun için ki şağire olan harezelerin maħmülleri olan senāsin kebîr olsa o senāsine işâbet eden müşādeme ve āfât sebebiyle o şağire harezâtlar inkisāra teheyü' ederler lâkin sinsineleri şağire olmakla o sinsine-i şağire-i mezkûreler üzerinde olan ecniĥaları kibâr halk olup o ecniĥalar iki başlı ve muďā'af gibi kılındı.

Ve 'unuğun ĥarekâta ihtiyācı sükûna ihtiyācından ekşer ve ezyed olmakla harezâtının mefāşılı selis kılındı, zîrâ 'unuğun zamān-ı ĥareketinde 'unuğun 'izām-ı keşiresinin irticād ve ihtizāzı mā-tahtında olan mefāşıl 'izāmının ihtizāzını icāb etmekle tahtında olan harezât-ı şulbiyyeden maďarrat-ı ihtizāzı def', mefāşıl-ı 'unuğ müvessâk olup sākine olmasına bā'is ve bādî olmaz.

Ve mefāşıl-ı 'unuğun selis olmasından fevt olan veşâkatten ziyāde veşâkat ve metānet cihet-i uhrādan mefāşıl-ı mezkûreye 'āid ve rāic olmakla o mefāşılın işūhkāmına nokşân gelmez, zîrâ mā-teĥaddemde beyān olunduĥ üzere mefāşıl-ı mezkûreyi muĥit olup üzerinden cereyān eden 'aşab ve 'ađal ve 'urūĥ mefāşıl-ı 'unuĥu kemā-yenbaĥı şedd ve rabt etmekle mücerred vişāk olmak için maħlūĥ olan a'ķāb ve ribāţâtın selis olmasıyla mefāşıla vehn gelmez. Ve ber-vech-i muĥarrer mefāşıl-ı 'unuĥta ĥadr-i kifāye veşâkat bulunmakla fıķarāt-ı 'unuĥıyyenin fevk ve tahta şāĥışa olan zevāid-i mafşaliyyesi ziyāde 'arīda vü 'azīme olmadı. Fıķarāt-ı zahrın zevāid-i mezkûresi 'arīd olduĥu gibi belki o fıķarāt-ı 'unuĥıyyenin ĥavā'idleri aţvel ve ribāţları ziyāde selāsetlidir.

Ve a'sāba maħrec olan şuĥbeleri müşterek kılındı ya'nî iki fıķranın arasında kılındı onun için ki fıķarāt-ı 'unuĥıyye şağire ve raķıķa ve o fıķarâta olan nuĥā'ın mecrāsı vāsı' olmakla a'sābın şuĥbesi yalnız bir ĥarezedeki olmaĥa cirmi müteĥammil olmaz. Lâkin bu ĥükmden ba'đısını istişnā ve beyān edip ĥālā deriz ki 'unuğun ĥarezeleri yedi 'adeddir, zîrâ 'unuĥa nisbet ile miĥdār-ı a'ďād-ı ĥarezâttan yedi ĥareze miĥdār-ı mu'tedildir. ĥarezât-ı seb'a-i mezkûre 'adedde mu'tedil olduĥu gibi tülde dahi mu'tedildir. O yedi ĥarezelerden ĥareze-i ülādan mā-'adā bāķî altı ĥarezelerden her bir ĥare-

zede mâ-tekaddemde mezkûr olan min-ḥaysü'l-mecmûc on birer zevâid mevcûdedir; bir sinsine ve iki cenâh ve sekiz 'aded muşṭalaḥ olan zevâid ki dördü şâhıṣa ilâ fevk ve dördü şâhıṣa ilâ esfeldir ve her bir cenâh iki şu'be şâhibidir. Ve maḥrec-i 'aşab olan şukbe dâirelerinin tamâmen bir nişfi bir ḥareze de nişf-i âheri ittişâlinde olan ḥareze-i uḥrâda olup müştereke olur lâkin ḥareze-i ülâ ve ḥareze-i şâniye için biraz ḥavâşş vardır ki mâ-'adâ ḥarezelerde o ḥavâşş mevcûde değildir.

Ve sana evvelâ bilmek vâcibdir ki re'sin sağa ve sola ḥareketi re's ile ḥareze-i ülâ beyninde olan maḥşal ile mülte'ime ve ḥâşıla olur. Ve re'sin ön ve art taraflarına ḥareketi re'sle fıkra-i şâniye beyninde olan maḥşal ile mülte'im ve mevcûd olur. Pes bize vâcib olur ki evvelâ fıkra-i ülâyı beyân eyleyevüz:

Biz deriz ki fıkra-i ülânın iki taraflarında mevcûd olan şâhıṣa ilâ fevk denmekle ma'rûf iki zâidelerden her birinin iki taraflarında birer nuḳre olup o iki nuḳreye 'izâm-ı re'sten iki zâide dâhil olup kaçan ki zâidenin biri nuḳresinden mürtefi' olup zâide-i uḥrâ nuḳresine gâire ola ya'nî tabî'îsin-den ziyâde içeri gire, re's o gâire tarafına meyl eder. Meselâ sağ tarafta olan zâide mürtefi'a olup solu gâire olsa re's solu meyl eyer ve eger solu mürtefi'a olup sağ tarafı gâire olsa re's sağ tarafa meyl eder. Binâen 'aleyh 'unuḳ mefâşılından maḥşal-ı şâni fıkra-i ülâda zikr olunan nuḳreler civârında olmak mümkün olmamakla maḥşal-ı şâni için başka bir fıkra ḥalk olunup fıkra-i şâniye kıldı.

Ve bu fıkra-i şâniyenin bâṭını ḳuddâmında uzun ve şalâbetli bir zâide nâbite olup tecâvüz eder ve fıkra-i ülânın şukbesinden nâfiz olup nuḫâ'ın önüne varır ve bu fıkra-i ülâ şukbesi nuḫâ'la o zâide beyninde müşterek olur. Ve şukbenin ḫalf tarafından ḳuddâma gelince kadar 'umḳunun imtidâdı yemînden yesâra olan imtidâddan ekşer olur onun için ki o şukbede iki nâfiz vardır, biri nuḫâ' ve biri o zâidedir. Ve o iki nâfizden eḫadühümâ âḫerin üzerinde olmakla lâ-cerem şukbenin esfelden a'lâya gelince kadar olan imtidâd-ı 'umḳîsi ezyed olmak lâzım gelir. Şukbenin yemînden yesâra olan bu'du bunun ḫilâfi üzeredir, zîrâ zikri mürür eden iki nâfiz biri biri üstünde olmakla şukbe 'arḫı ziyâde olmaktan müstaḡnî olur. Mürür eden iki nâfiz'in nuḫâ'-ı 'arḫı olmakla nuḫâ'ın 'arḫını ihâta edecek şukbede 'arḫ olmak kifâyet eder.

Ve fıkrâ-i sâniyenin nâhiyesinden nâbite olup ber vech-i muharrer fıkrâ-i ulâ şukbesine duhûl eden zâide-i mezkûreye sinn tesmiye olunur. Ve o sinn nuhâf-la sinni biri birinden faşl ve temyîz ve ifrâz için halk ve inbât olunan kaviiye ribâtlar ile bağlanmakla 'inde'l-hareketi'l-'unukeye sinnin kesr ve dağıtmadan nuhâf muhâfaza olunur.

Ba'de hâze'l-beyân zıkr ederiz ki fıkrâ-i sâniyede nâbit ve fıkrâ-i ulâ şukbesine nüfûz eden sinn-i mezkûr fıkrâ-i ulâ şukbesinden tûlûc ve hürûc edip 'azm-ı re'ste bir nukreye gavş ve duhûl eder. Ve sinnin üzerinde o şukbe müstedîre olur³⁷ ve re'sin quddâm ve half câniblerine hareketi bu sinn ile olur. Ve bu sinnin quddâm tarafına olduğunda menfa'at iki vech ile olur:

Vech-i evvel sinn quddâm tarafında ziyâde mahfûz olur. Ve vech-i sâni harezelerin ince tarafları nukrelere girip ve nukrelerden taşra çıkmamalarına sinnin cihet-i quddâmda olması bâ'is ve bādî olur.

Ve fıkrâ-i ulâya mahşûş olan umûrdandır ki fıkrâ-i ulâda sinsine olmaz onun için ki sinsine şikâli hasebiyle fıkrâ-i ulâ-yı mevşûfeye vehn verir ve vehni olan fıkranın zâidesi fıkraya müteveccih olan kesr ve âfâtı dâfi'â olamaz belki kâbile ve câlibe olur. Ve mahzûr-ı uhârâ dahi budur ki fıkrâ-i ulânın havâlisinde olan a'sâb-ı keşireyi ve 'adali kesr ve şedh eder ve bunları takviye eder. Fıkrâ-i ulâ âfâtân bādî olan vikâyelerde ve mahfazalarda maşûn ve medfûn olmakla fıkrâ-i ulânın sinsineden istiğnâsı ve bu ma'nâlar hasebiyle fıkrâ-i ulâ sinsineden tahliye kılındığı gibi ecnihadan dahi ta'riye kılındı ve huşûşan ki o maħallden a'sâb ve 'adalât mebdelerine karîb olmakla vaç-ı dayyik ile biri biri yanına vaç olunup ecnihaya maħarr ve maħall kalmamıştır.

Ve yine fıkrâ-i ulânın hâşşalarındandır ki o fıkrâ-i ulâda nâbit olan a'sâb iki cânibden çıkmaz belki o fıkranın cânib-i a'flâsını vely edip half'e mâil maħallden olan iki şukbelerden hürûc eder onun için ki eger re'sin iki zâidelerini iltikâm eden mevđ'den ve o iki nukrelerden o iki 'aşab hürûc eyleseler re'sin hareket-i 'anifesinde o 'aşablar tağarrur-ı şedid ile mutadarrır olurlar.

Kezâlik fıkrâ-i sâniyenin nukrelerine giren fıkrâ-i ulâ zâideleri mülteķamdan hürûc eyleseler yine o 'aşablar 'inde hareketi'r-re's tağarrur-ı

37 Ya'nî sinn müstedîre olmakla sinni ihâta edecek kadar şukbe dahi müstedîre olur, mağara gibi sâhası vâsi'a ve fezâ-i a'zam olmaz.

şedîd ile mutaḍarrır olurlar, zîrâ fıkra-i ülâ ile sâniye beyninde olan mafşal selis olmakla ḳuddâm ve ḫalfe re'sin ḫareketi o mafşal ile 'anîf olur.

Kezâlik o 'aşabların mahreci fıkra-i ülânın ḳuddâmında veyâḫûd ḫalfinde olmağa şalâhiyyet olmaz, ḫarezât-ı sâire ḳuddâm ve ḫalfinde a'sâba mahrec olmağa şâliḫa şukbe olmadığı gibi. Ve bunun vechi o maḫallden mürür eyledi.

Kezâlik fıkra-i ülâ 'aşablarının şukbeleri iki câniblerinden ve yanlarından olmaz, zîrâ şukbeye nüfûz eden sinn ḫasebiyle iki cânibde 'azm-ı raḳîḳ olur. Pes o 'aşabların şukbelerine mafşal-ı re'se ḳurb-ı yesîri olup ḫalfe mâil ve ḫalf ile cânib aralarından ḡayrı maḫall şâliḫ olmaz. Dahi vâcib olur ki o şukbeler şaḡîre ola, kezâlik 'aşablar dahi şaḡîreler ola.

Ammâ ḫareze-i sâniyede mümkün/değildir ki ḫareze-i sâniye 'aşablarının şukbeleri fıkra-i ülâda olan şukbeler gibi fevkte ve a'lâda ola, zîrâ fıkra-i ülâda şukbe olan maḫallden olsa ḫavf olunur ki başı aşağı eğdiğinde veyâḫûd ardına arkırı [14a] tahrikinde 'aşablar münşediḫa ve münkesire olup müteraddıda olalar. Ve bu fıkra-i sâniyenin şukbeleri zıkr olunan maḫzûr için ḳuddâm ve ḫalften olmak dahi mümkün olmaz ve cânibeynden dahi olmaz. Eger cânibeynden olsa fıkra-i sâniye fıkra-i ülâ ile şerḫler olurlardı ve o şukbe-i müsterekeden nâbit olan fıkra-i sâniyenin 'aşabları bi'd-ḫarûret raḳîḳler olup fıkra-i ülânın 'aşabları ḳuşûrunu telâfi ve tedârük edemezler idi ve bu iki fıkranın a'sâbı müctemi'a ve ḫatife olurlar idi. Evvelen zıkr eylediğimiz şukbe şirketinin 'özü ve maḫzûru şukbeler iki câniblerde olduğu taḫdîr üzere beyân olunan 'özürden ve maḫzûrdan zâhir ve âşikâr olur.

Pes vâcib oldu ki fıkra-i sâniyenin 'aşabları şukbeleri fıkra-i sâniye sinsinesinden ola o vechle ki iki cânibden fıkra-i ülâ şukbeleri muḫâzîsinde olup ülânın cirmi beynehümâda müsterek olmağa ihtimâli ola.

Şâḫib-i Kânûn'un Allâhu a'lem murâdı fıkra-i ülâ şukbeleriyle fıkra-i sâniye sinsinesinde olan şukbeler muḫâzâtı kâmile olup ülâda olan şukbelerin devreleri sinsinede olan şukbeler devrelerine mütesâviye olmakla beynerinde olan cüz'-i fâşıl ref' olunsa şukbeler müsterekler olmağa taḫammülü ola. Ve bu taḫrîr kitâb-ḫâne-i ḫümâyûndan iḫrâc olunan nüshanın tercümesidir ve o nüshanın 'ibâreti budur: "فوجب ان يكون الثقب في الثانية في جانبي السنسنة"

“المشاركة فيهما” حيث تحاذي ثقتي الاولى ويحتمل الجرم الاولى المشاركة فيهما” *Intehā. Ve bu taḳ-rîr-i meşrûḥ üzere* “يحتمل” cümlesi “يكون الثقب” *üzerine maftûf olur ve* “يحتمل” *ilā āhirihi ibtidā-i kelām olmak cāiz degildir, zîrā mā-teḳaddemde* *fıḳra-i ulā şukbelerinde bi'l-f'îl iştirâki vücühla ibtâl eyledi ve* “يحتمل” *cümlesini ibtidā-i kelāma ḥaml ona muḫālif olur.*

Ve Kānûn'un basma nüshalarında “ويحتمل جز من الاولى المشاركة فيهما” *vāḳf olmuştur. Muftemed olan nüsha-i ulâdır.*

Ve zikri teḳaddüm edip fıḳra-i şāniyeden nâbite olan sinni fıḳra-i ulā ile ḳavî ribâṭlar şedd edip bağlar ve re's ile fıḳra-i ulā arasında olan maḫşal, kezâlik re's ve fıḳra-i ulā mecmû'uyla fıḳra-i şāniye arasında olan maḫşal, işbu iki maḫşal mā-tahtında olan mefâşıl-ı sāirenin cümlesinden selistir, zîrā bu iki maḫşalın ḫareketine ḫâcet ziyâdedir.

Kezâlik bu iki maḫşalın ḫareketleri mübâlağa ve zâhir olmağa ḫâcet ekşerdir. Ve kaçan re's eḫad-ı maḫşaleyn ile ḫareket eylese maḫşal-ı âḫer ḫareket eylemez belki maḫşal-ı âḫer in 'azımları kendi maḫşalına mülâzemet edip mütevaḫḫid gibi olur hattâ re's fıḳra-i şāniye maḫşalı ile ḳuddāma ve ḫalfe ḫareket eylese re's fıḳra-i ulā ile 'azm-ı vâḫid gibi olur. Ve ammā min-ğayri te'rîb sağ ve sol taraflarına re's ḫareket eylese re's ile fıḳra-i ulā maḫşalı ḫareket eder, ulā ile şāniye beyninde olan maḫşal ḫareket eylemeyip 'azımları maḫşal-ı vâḫid gibi olur. Bu mezkûrlar feḳâr-ı 'unuḳ ve ḫavâşşı bâbında bizde ḫâdır ve müheyyâ olan mesâildir.

el-Faşlu't-Tâşfu Fî-Teşrihi Feḳâri's-Şadri ve Menâffihâ

Göğsün fıḳarâtu o fıḳralardır ki göğüste olan eyegü kemikleri o fıḳarâta muttaşıl olup ḳalb ve riye gibi âlât-ı teneffüsleri muḫtevî ve muḫîṭ olur. O fıḳarâtu's-şadr on iki fıḳradır; on birinin senâsin ve ecniḫası olur, ammā birinin sāir fıḳarât-ı şadrda olan iki cenâḫın biri dahi olmaz.

Ve feḳâr-ı şadrın senâsini mütesâviyetü'l-mikdâr degildir onun için ki eşref-i a'ḫdâyı vely eden fıḳranın sinsinesi a'zam ve aḳvâ olmak lâzımdır. Ve ḫarezât-ı şadrın ecniḫaları ecniḫa-i sāireden ziyâde şalâbetlidir, zîrā adlâ' o ecniḫalara muttaşıl olurlar.

Fıḳarât-ı şadrda olan yedi fıḳraların sinsineleri kibâr ve ecniḫaları ziyâde gâlizdir, kalbi muḫâfaza ve viḳâyede mübâlağa için.

Ve bu seb'â-i 'âliyenin cüsüm ve irtifâ'ı bu mezkûrlar ile ya'nî senâsin-i kibâr ile hâşıl olmakla mafşallarında olan zevâ'id kaşîre ve 'arîda oldu. Ve 'âşîrenin mâ-fevki ya'nî dokuzdan bire varınca kadar -ve baf'dı nüshalarda "aşîrenin mâ-dünü" vâkıf olmuştur ve yine murâd mâ'nâ-yı evveldir; siyâk ve üslûba 'arîf ve âşinâ olanlar Şeyh-i Re'îs'in zikri âtî kelâmlarından bu mâ'nâyı fehm eder- pes vâhîdden 'âşîreye varınca kadar mefâşılta olan zevâ'idden şâhüş ilâ fevk olan zâidelerde nukre-i iltikâm ve şâhüş ilâ esfel olan zâidelerden hadebât-ı mürtefi'a şuhûş edip o cüz'-i mürtefi' hizâsında olan nukrede mütehendim ve muşlah olur. Ve bu fıkraların sinsineleri esfel cânîbine müncezibe olup o senâsinin hadebelere esfelde ve taq'îri a'lâda olur, ammâ fikarât-ı şadrdan fıkrâ-i 'âşîrenin sinsinesi muntaşibe ve muqabbibedir.

Bu lafzların iki mâ'nâyı ihtimâli vardır, mâ'nâ-yı evveli "intişâb" istivâ mâ'nâsına olmakla demek olur-ki fıkrâ-i 'âşîrenin sinsinesi müsattâha olur lâkin o sahtın üzerinde saht-ı mâddé vâkıf olan habâb gibi kıbâb-ı şağîreler vardır. Ve mâ'nâ-yı şânîsi demektir, ki şinsine-i mezkûre kubbe müşâilinde mürtefi'adır lâkin siyâka münâsîb olan mâ'nâ-yı evveldir.

Ve bu fıkrâ-i 'âşîrenin iki zâidesi için ya'nî şâhüşa ilâ fevk ve şâhüşa ilâ esfel isimleriyle müsemma iki zâidelerde nukre olur, luğame olmaz belki esfelde olan zâidenin nukresi fıkrâ-i tâsî'anın zâidesi ve 'âşîrenin a'lâda olan zâidesinin nukresi hadî 'aşîrin zâidesi luğameleri ile mütehendime ve muşlaha olurlar. Fe-ammâ bu nukre-i 'âşîrenin mâ-tahtı onların luğameleri fevkte ve nukreleri esfelde olur ve sinsineleri fevk tarafına tehadüb eder. Bu mezkûrların menâfi'ini inşâallâhu ta'âlâ ba'de hâzâ zikr ederiz.

Ve on ikinci fıkranın ecnihası yoktur onun için ki adlâ'ı şadrdan fikarâtının ecnihaya ihtiyâcî mâ-teqaddemden zikr olunduğu üzere iki vechle olurdu, biri ecnihanın nukreleri ru'ûs-ı adlâ'ı iltikâm eylesin için ve âher vechi viqâye olsun için muhtâc olurdu. Fikarât-ı şadriyyenin on ikinci fıkrasına on ikinci dıl'ın ihtiyâcî yoktur, zîrâ zikri âtî beyândan zâhir olur ki fekâr-ı adlâ'ın on ikinci fıkrası 'azîm olup zevâidi ve nukreleri sair fikarât zevâ'idinden ve nukrelerinden ezyed olmakla vech-i evvelden için ecnihaya muhtâc olmaz. Kezâlik fıkrâ-i şâniyete 'aşer 'arîd olmakla fıkranın 'arđı cenâh maqâmına kâim ve viqâye mâ'nâsı fıkranın 'arđı ile hâşıl olup cenâh-tan muğnî olmakla vech-i şânî ile dahi cenâha muhtâc olmaz.

Fıkra-i şāniyete ′aşerin ′azīm ve ′arīd olmasının beyānı budur ki bu şāniyete ′aşer fıkrasının mā-tahtında olan beş ′aded kaçan fıkraları ziyāde ′azma ve ziyāde veşākata muhtācdır onun için ki faḍl-ı ′azm ve faḍl-ı veşākāt sebebiyle fevkinde olup mahmûl olduğu fıkārāt-ı ′āliyeleri ḳalīl ′add edip taḥammülü şehāfete müʻeddī olmaz. Ve bu sebep ile fıkārāt-ı kaçaniyye mefāşılında olan luḳam ve nuḳar min-ciheti'l-′aded ekşer ve zevāid-i mefāşılı ezyed olmağa muhtāc oldu. Ve bu fıkārāt-ı şadriyyeden şāniyete ′aşer fıkārāt-ı kaçaniyye civārında olmakla onlara müşābih kılınıp fıkārāt-ı kaçaniyye gibi şāniyete ′aşere dahi ′azīm ve müfahḥam ve ′arīd ve keşirü'z-zevāid ve keşirü'n-nuḳar ve'l-luḳam kılınıp ecniḥanın iki menfaʻati nefsi-fıkradan ḥāşıl olup ecniḥa ḡināsından muḡnī oldu.

Ve bu fıkra-i şāniyete ′aşereye şadri iki tecvife taḳsīm eden ḥicāb-ı munşifin ḫarafı muntehī ve muḫtaşıl olur. ammā ḫarezāt-ı şadriyyenin şāniyete ′aşer mā-fevkinde olan ḫarezeler yaʻnī on birden vāhıde varınca kadar ḫarezeler şıḡarları ḫasebiyle bu işiḫāk yaʻnī keşret-i zevāid ile muḫkem bağlanmaktan müstāḡnī oldular belki o üzerlerinde nābit olan senāsin ve ecniḥa o ḫarezāt-ı şāḡiller olurlar, çünkü ḫarezāt-ı şadriyye ḫarezāt-ı ′unuḳıyyeden aʻzam oldu.

Aʻşāb şuḳbelerinden dāire-heyʻetinde olan her bir şuḳbenin ḫarezāt-ı ′unuḳıyyede tamāmen nişfi bir fıkrada ve nişf-ı āḫeri fıkra-i āḫerde olduğu gibi fıkārāt-ı şadriyyede ancılāyın olmaz belki dāirenin nişfindan ekşeri fıkra-i ′āliyede ve eḳallı sāfilede olur.

Ve beyne'l-fıkārāt keşret ve ḳillet tedricle tefāvüt eyler. Meşelā ḫarezāt-ı şadriyyeden ūlā ile şāniye beyninde fark yesir olup beynlerinde olan şuḳbe dāiresinin nişfinda miḳdār-ı yesir ziyādesi ′āliyede ve miḳdār-ı yesir nāḳışa olan sāfilede olur. Ve şāniye ile şālīşe beyninde olan dāirenin dahi nişf-ı zāidi şāniyede ve nişf-ı nāḳışı şālīşede olur lākin şāniyede olan nişf-ı zāidin ziyādesi ūlāda olan nişf-ı zāidin ziyādesinden miḳdār-ı ḳalīl ziyādedir, noḳşān ḫarāfları dahi bu minvāl üzeredir. [14b] Bu minvāl üzere mefāşıl-ı fıkārāt-ı şadriyyenin ′āliyesinde tedricle ziyāde tezāyüd ve sāfilesinde tenāḳuş tedricle ziyāde olarak ′āşireye muntehī olur. Fıkra-ı ′āşirede ′aşablar şuḳbesinde iştirāk ḡāyet ḳalīl olur. ḫarezāt-ı şadriyyeden on birinci ve on ikinci ḫarezelerde ve ḫarezāt-ı kaçaniyyede ′aşab şuḳbeleri müstāḳilleten

hareze-i vâhidede yemneten ve yesreten olurlar onun için ki o harezelerin 'izâmı ve 'arđı şukbe-i mezkûreleri mutağammın ve mütehammil olurlar Allāhu a'lem.

el-Faşlu'l-Āşiru Fi-Teşrihi Fıkarāti'l-Ķaţanı

Ķaţanın fıkarāti beş 'adeddir ve o beşten her birinin sinsinesi ve 'irād-ı cenāhları olur. Ve zevāid-i maşaliyyeden sāfileleri müsta'riğa ya'nī enli olmakla harezātı āfāttan vikāye eden ecniħaya müşābih olur.

Ve bu beş 'aded Ķaţan harezeleri zıkrı ātī 'aciz ile ma'an şulbün küllisine kâ'ide gibidir. Ve bu Ķaţan di'āme olup 'āne kemiğini ħāmil olur ve ayağa müşil-i ħiss ü hareket olan 'aşabların menbiti ve bitecek maħalli olur. "Āne" kağibin katında menbit-i şarđıdır. "Ķaţan" mā-beyne'l-verikeyne derler Allāhu a'lem.

el-Faşlu'l-Ĥādī 'Aşere Fi-Teşrihi 'Azmi'l-'Acizi

'Acizin 'azmları üç 'adeddir. Ve bu fıkarāt-ı 'acizin mefaşılı tehendüm ve veşākat cihetinden mefaşıl-ı sāireden eşeddir, kezālik 'arđı sāirlerinden ziyādedir. Ve 'aşab şukbeleri, bu fıkraların cānib-i ħaĳīķilerinde değildir belki zevāl-i keşir ile cāniblerden zāiller olup ĳuddām ve ħalfe duħūl ederler³⁸ onun için ki eger 'aşab şukbeleri ħaĳīķī iki cāniblerde olsalar maşal-ı verik onlara müzāħame ve müdāđata ederler. Ve 'acizin 'izāmı Ķaţan fıkarāti 'izāmına müşābihtir.

el-Faşlu's-Sānī 'Aşere Fi-Teşrihi'l-'Uşuşi

'Uşuş ĳudrūfiyye ya'nī ĳudrūfa müşābih üç 'aded fıkarāttan te'lif ve terkib olunmuştur. 'Uşuşun zevāidi olmaz. Ve 'uşuşun 'aşabları fıkarāt-ı 'unuĳıyye 'aşabları gibi müşterek şukbelerden nābitler olurlar, zīrā fıkarāt-ı 'uşuş ziyāde şağirlerdir, şukbe-i müstaķilleye taħammülü yoktur.

38 Şeyħ'in bu kelāmının iki ma'nāya ihtimāli vardır, zīrā her fıkrada şukbenin biri ĳuddāma ve āħeri ħalfe duħūl demek olur veyāħūd üç fıkranın ba'đısında iki şukbe ma'an ĳuddāma ve āħerinde ħalfe duħūl eder demek olur, Allāhu a'lem.

el-Faşlu's-Şālişe 'Aşere Kelāmun Ke'l-Hātımeti Fı-Menfā'ati's-Şulbi

Bundan aķdem biz 'izām-ı Őulbde kelām-ı mu'tedil söyledik ya'nī icāz ve itnābdan hālī kelām irād eyledik, el-hāletü hāzihi 'izām-ı Őulb ahvālini bi'l-cümle cāmi' olan aķvālī irād edip deriz: Őulbün cümlesi Őey'i vāhid gibidir ve efdal-i eŐkāl olan istidāre Őekline maĥŐuŐtur. Ve Őekl-i istidārenin eŐkāl-i sāire üzere fağlı onun içindir ki āfāt-ı müŐādemātı kabülde Őekl-i istidāre eŐkāl-i sāireden eb'addir ya'nī zāviyesi olmak ĥasebiyle. Pes Őulbün 'izāmı 'azm-ı vāhid gibi olsun için ĥarezāt-ı Őulb üzere olan sinsineler ru'üsları ta'akķuf ederler ya'nī başlarında eğrisi olur. Ve sinsine-i 'āliyenin ta'akķufu esfele ve sinsine-i sāfilenin ta'akķufu 'ulv cānibine olup teĥendüm etmekle 'azm-ı vāhid gibi olurlar ve mafşalları müveŐŐak olurlar. Lākin sinsine-i 'āŐirede ta'ķif olmaz belki 'āŐirenin re'si müctemi' olup bir tarafa meyl eylemez onun için ki 'āŐirede ta'ķif olup ittiŐālinde olan sinsine ta'ķifi ile teĥendüm ve teveŐŐuk eylemek ma'tlüb değildir. Ve sinsine-i 'āŐire senāsin-i Őulbiyyenin vasa'tı ve ortasıdır lākin 'aded cihetinden orta değildir, zīrā 'āŐirenin taĥtında olan senāsin fevķinde olan senāsinden ezyedir belki 'āŐirenin fevķinde olan sinsinelerin bi'l-cümle tül ve imtidādı taĥtında olan sinsineler tül ve imtidādına müsāvī olup sinsine-i 'āŐire beynehümāda vāsıta olur. Ve bu vāsıtada luķame ve nuķre olmaz onun için ki Őulb sađ ve sol cānible-rine inŐinā ve inĥinā hareketlerine ba'dan muĥtāc olur. Ve bu hareket-i inŐinā vü inĥināda vāsıta olan sinsine maĥallinden zāile olup cihet-i hareketin ĥilāfına ve dıddı olan cihete meyl eder ve vāsıtanın fevķi ve taĥtı cihet-i harekete meyl eder. Ve bu taķdīr üzere Őulbün iki tarafı iltik āya meyl eder. Vāsıta olan sinsinenin taĥtında olan senāsin ve vāsıtanın fevķinde olan senāsin bi'l-cümle hareket-i inŐinā vü inĥinā cihetlerine müttecih ve müteveccih olurlar lākin senāsin-i fevķāniyye nāzileten ve taĥtāniyye Őā'ideten olmakla ve fevķāniyyenin incizābı ve teĥādübü 'ulve olmakla müttecih ve müteveccih olurlar. Bu ĥāletler vücūdunda vāsıtada luķame ve nuķre olduğu taķdīr üzere süĥület mutaŐavver olmaz.

el-Faşlu'r-Râb'a 'Aşere Fî-Teşrîhi'l-Adlâ'i

Şadrda olan adlâ' ve eyegüler teneffüs âlâtını yani hicâb-ı munşif ve riye gibi olan âlâtı ve âlât-ı gıdâdan kebid gibi 'âliye olanları muhâfaza için mahlûktur. Ve adlâ' 'azm-ı vâhid gibi olmayıp müte'addide olması onun içindir ki eger 'azm-ı vâhid olsa şakîl olurdu ve mevâdi'-i vâhidine işâbet eden âfet mevâdi'-i sâiresine dahi sirâyet edip 'umûmen mevâdi' me'ûf olurdu. Ve yine adlâ'-ı mezkûre 'azm-ı vâhid olduğu taqdîr üzere âlât-ı teneffüs hareket-i tabiyyeden ziyâde harekete muhtâc oldukta veyâhüd âlât-ı gıdâ imtilâ ile muntefiha oldukta şadrın tecvîfini tevsi' edip genişirmekte şuşûbet olmakla 'inde'l-hâce sühulet ile şadrı tevsi' edip ve inbisât-ı zâid ile havâ-i keşir müncezib oldukta ve âlât-ı gıdâ dahi muntefiha oldukta âlât-ı teneffüse müzâhim olmasının için adlâ'-ı şadr müte'addide kılındı. Ve yine adlâ'-ı mezkûrenin her iki dıl'ları arasına 'adal-i şadr ve 'adale muttaşıl olan ecsâm-ı sâire tağallül ve o a'dâ-i mütehallil' cezb-i havâyaya mu'tin olup ve 'azm-ı vâhidde bu menfa'at dahi mevcûde olmamakla adlâ' müte'addide kılındı.

Ve adlâ'-i şadr a'dâ-i şerîfeden riye'yi ve a'dâ-i re'îseden kalbi ve kalbe muttaşıl olan ecsâm-ı sâire'yi muhteviyeye olup ve mahviyye olan riye ve kalb ve muttaşılâtının muhâfazasında ihfiyât' ehemm ve elzem olmakla adlâ'-ı seb'a-i 'âliye ya'nî yukarı tarafta olan yedi eyegü kemikleri tecvîf-i şadrı bi-tamâmihi müştemile ve kâss katında yemîn ve yesâr tarafından gelen dıl'lardan her biri muhâzîsi ile şadrın ortasından mülâkî olup kalbi min-cemî'i'l-cihât ihâta ederler onun için ki bu a'dâlara 'arıda olan âfâtın teşrîi 'azamdır. Ve bu ihâtadan o a'dâ-i şerîfe vü re'îseye tadyîk ve inđîgât terettüb eylemez.

Ammâ bu adlâ'-ı seb'a-i mültekiyenin tahtında olup âlât-ı gıdâyı ya'nî mi'de ve meşârîn gibi âlâtı vely ve ta'kîb eden dıl'lar half'e mevdü'a olan muhrize ve micenne mişâlinde halk olunup hâsse-i başarın hıfz ve hîrâset eylemediği maħalle terkîb olundu. Ve o adlâ'ın yemîni ve yesârî ile kuddâm cânibinde olan adlâ'-ı 'âliye gibi mütelâkîler olmayıp munfaşıl ve munkaşif oldular lâkin o adlâ'-ı munfaşılalardan her iki dıl' beyninde olan mesâfe-i inkişâf 'ale's-seviyye değıldir belki tedricle o mesâfe-i infişâl mütênâkîş olup seb'a-i 'âliye-i mütelâkiye ittîşâlinde olan munfaşıl iki dıl'ın mesâfe-i

infişâli mâ-tahtında olandan eḳall olur. Ve bu munfaşıla olan adlâcın hey'et-i mevşûfe-i mezkûre üzere olması onun içindir ki o adlâc bu hâlet ile aḳdâ-i ğidâdan kebid ve tîhâl mişlli 'udvlara viḳâye olur ve o hâlette mi'cdenin maḥalli tevessu' edip genişir hattâ mi'cde ğidâ ile mümteli'e yâḫûd müntefiḫa olsa maḥall-i infişâlde 'azm-ı müzâḫim olmamakla mi'cde teḏâḡuṭ ve tezâḫum olmaz. Ve seb'a-i 'âliye gibi ḫamse-i sâfile dahi muttaşile olursa mi'cde münḏaġıta olur. Ve ḫamse-i sâfile mevcûde olmayıp o maḥall bi'l-küllüyye bârize olsa kebid ve tîhâl bilâ-viḳâye kalırlar idi. Bu iki fâideyi cem' eylesin için adlâc-ı mezkûre kaşireten ve ġayri tâmmetin ḫalk olundu.

Evvelen zıkr olunan adlâc-ı seb'a-i 'âliyeye adlâc-ı şadr tesmiye olunur. Ve bu seb'a-i 'âliye fi'l-ḫaḳıka on dört dıl'cır, yedisi cānib-i yemînde ve yedisi cānib-i yesârda olur. Kass katında müctemi'a olup yemîn ve yesârda olan dıl'clardan her biri muḳâbili ile dıl'-i vâhid ḫükmünde olmakla seb'a-i adlâc itlâk olunur. Ve yemîn ve yesârda olan iki vasaṭiler ki adlâc-ı seb'a-i itibârî ile dıl'-ı vâhid râbi' olur, feykte olan üç dıl'dan ve tahtta olan üç dıl'dan atvel ve ekberdir ve etrâf-ı vustâdan aḫşardır. Ve adlâcın bu hey'eti ile riye ve ḫicâb mişlli 'udvları şadrın cem' cihâtın iştimâli aḫvattır onun için ki adlâc-ı şadr ihdîdâbını muḫâfaza ederek evvelâ süfle meyl eder³⁹ ve sâniyen mürâci' gibi olup cihet-i fevke kerr' eder ya'nî fevk cānibine ednâ meyl ile meyl ve zıkrî âti vaşf ile kassa muttaşıl olup hattâ şadrın aḳdâ-i mezkûreyi [15a] iştimâli mekân cihetinden vâsi' olur. Ve bu adlâc-ı mezkûreden her birinde olan iki zâideler fıkarât-ı şadriyye üzere olup ecniḫada mevcûde ve ġaire nuḳrelere ya'nî 'amîk ve derin nuḳrelere dâḫil olmakla mafşal-ı muḏâ'af ḫâdiş olur. Ve adlâc-ı seb'a-i 'ulyâ 'azm-ı kass ile dahi bu kıyâs üzere terkîb olunurlar. Ve adlâc-ı seb'a-i mezkûrenin esfelinde olan bâkî beş dıl'-ı kaşirler 'izâm-ı ḫulf ve adlâc-ı zürdur ya'nî yalancı eyegüdü; o 'izâmın uçları ġaḏârife muttaşıldır. Ve o ġaḏârif 'izâm-ı ḫulf-ı mezkûr ru'ûsuna emân olup müşâdemât vukû'unda ru'ûs-ı 'izâm münkesire olmaz ve şalâbeti ile aḳdâ-yı leyyineye ḫicâb-ı ḫâcize telâkî katında nikâye ve cerḫ

39 Bu maḳâmda nüşha-i sultāniyyede "يَمِيلُ أَوْلَا عَلِيٍّ أَحَدِيْدَابَهَا" vâki' olmuştur ve basma nüşhalarda "يَمِيلُ أَوْلَا عَلِيٍّ أَحَدِ أَحَدَابَهَا" vâki' olmuştur. Bu taḳrîr-i meşrûhu itḳân eden 'arife ḫafî deġildir ki iki nüşhanın me'âli vâhiddir, zîrâ kerr ve mürâca'at ḫadebe-i ḡāniye iḳtiḏâ eder, Allāhu 'alem.

eylemez belki o a'đälara beyne's-şalābeti ve'l-lîn mütevassıt olan cirm vesātatıyla mülākī olur Allāhu a'lem.

Ve bu adlāc-ı mezküreden her birinde olan iki zâideler fıkarāt-ı şadriyye üzere olup ecnihadada mevcûde ve ğāire nuķreler ya'nī 'amīķ ve derin olan nuķrelere dāhil olmakla maşal-ı muđā'af hādiş olur. Ve adlāc-ı seb'a-i 'ulyā 'azm-ı kıass ile dahi bu kıyās üzere terkīb olunurlar. Ve adlāc-ı seb'a-i mezkürenin esfelinde olan bākī beş dıl-cı kaşırler 'izām-ı hılf ve adlāc-ı zürdur ya'nī yalancı eyegüdür.

el-Faşlu'l-Hāmise 'Aşere Fî-Teşrihi'l-Kassi

Ƙass 'izām-ı seb'adan mü'elleftir ya'nī yedi 'aded kemikten terkīb olunup tülānī şadrın vasatında harezāt-ı zahr/gibi manzûmeten vağc olunmuştur. Ve Ƙass 'izām-ı müte'addideden mürekkeb ve mü'ellef olup 'azm-ı vāhid olması mā-teķaddemde zıkr ve beyān olunan harezāt-ı şulbün müte'addid olmasının menāfir ve fevāidi mislli menfa'atler ve fâideler için ve mā-'adā fâide-i uhrā içindir. O fâide-i uhrā budur: Şadrda olan ālāt-ı teneffüs münbasıta oldukta Ƙass 'izām-ı müte'addid olmakla tevessu' edip ālāt-ı teneffüsün inbisātı ziyāde olur. Eger Ƙass 'azm-ı vāhid olsa bu müsā'ade Ƙasstan mümkün olmaz. Ve her ne kadar Ƙassın mefāşılı müvesseķa ise de müsā'ade-i inbisātın sühületi için 'izām-ı Ƙass heşşe ve hafife hāķ olunup Ƙassın hareket-i hafıyyesine i'āneti olan ğadārîf ile o Ƙassın 'izāmı biri birine vaşl olundu.

Ve Ƙassın 'izāmı Ƙassa muttaşıl olan adlāc gibi yedi 'adeddir. Ve Ƙassın esfeline ğudrûfî bir 'azm-ı 'arîğ muttaşıl olur ki o 'azmın taraf-ı esfeli isti-dāreye māil olur. Ve o ğudrûfî 'azma hancerî tesmiye olunur, hanceriye müşābeheti için. "Hanceri" sikkîn ma'nāsınadır. Ve o hancerî 'azm fem-i mi'deye viķāye olur ve a'đā-i leyyine ile 'azm beynine tavassuğ edip şulbün leyyine ittişālini taşsîn eder. Ğudrûfun bu menfa'ati kirāren mürür eyledi.

el-Faşlu's-Sādise 'Aşere Fî-Teşrihi't-Terķuveti

Terķuve Ƙassın 'ālî tarafının iki cāniblerinden her bir cānibe vađc olunan bir 'azmdır ki o 'azmın taķa'ur ve teħaddübü hasebiyle naħrda ya'nī şadrın a'lāsında hālî bir fūrce hādişe olup o fūrce-i hāliyede dimāġa şā'ide olan

‘urûk ve dimāğdan nāzile olan ‘aşab nüfûz eder ba‘dehu o terķuve cānib-i vaḥşîye meyl edip ketif ile terķuve mürtebiṭler olurlar ve ‘aḍud ile terķuve ve ketifin mecmû‘u dahi mürtebiṭ olurlar.

el-Faşlu’s-Sāb’a ‘Aşere Fî-Teşrîhi’l-Ketifi

Ketifin ḥalk olunmasında iki menfa‘at vardır:

Menfa‘at-i ūlā yed ve ‘aḍud ketife ta‘lîk olunup iki yed ve iki ‘aḍud-dan her birinin āheri cānibine ḥareketleri selis olur. Ketif olmasa yed ve ‘aḍud şadra mülteşik olup ḥareket-i mezkûrenin selāseti bi-külliyetihā mefkûde ve mün‘adime veyāḥūd müḍāyaka üzere olur. Bināen ‘aleyh iki cānibden ketif adlā‘-ı şadrden berī ve mütebā‘id ve munfaşıl ḥalk olunup cihāt-ı ḥarekāt tevsī‘ olundu.

Menfa‘at-i s̄aniye ketif şadrda maḥşûfe olan a‘ḍaya viķāye-i ḥarīze ve ḥāfiẓa olur, senāsin ve ecniḥa feķārda viķāye olduğu gibi, zīrā şadra müte-veccih müşādemāta mukāvim ve sāir āfātın maḍarratını dāfi‘, senāsin ve ecniḥayı ḥāvī ketifin fiķārātı olmayıp ve müşādemāt ve maḍarrāta şū‘uru olan meşā‘ir ve ḥavāssı dahi olmamakla ketif ḥalk olunup fiķārāt-ı vākıye maķāmına iķāme olundu.

Ketif taraf-ı vaḥşīde müstedikk ve ḡalīz olur ya‘nī ḥarīce nāzır olan tarafının biraz maḥalli daķık ve biraz maḥalli ḡalīz olup taraf-ı vaḥşīde bir nuķre-i ḡayr-i ḡāire ḥādiṣe olur ya‘nī o ḥādiṣe olan nuķre derin olmaz ve ‘aḍudun taraf-ı müdevveri o nuķre-i ḡāireye dāḥil olur.

Ve nuķre-i ketif üzere iki zāide vardır:

Zāide-i ūlā fevķe ve ḥalfe olur, o zāideye aḥrem derler ve minķār-ı ḡurāb dahi tesmiye olunur. Ketifin terķuveye rabṭı bu zāide ile olur, ‘aḍudu fevķ cānibine inḥilā‘dan bu zāide men‘ eder.

Nuķre-i ketifin zāide-i s̄aniyesi dāḥilden olup ve esfele sālîk ve müte-veccih olur ve bu zāide dahi re’s-i ‘aḍudu inḥilā‘dan men‘ eder. Ketif cānib-i vaḥşîye vaḍ‘ olunan nuķre tarafından bidāye edip tedricle müsta‘riḍa olarak cānib-i insîye sülûk eder onun için ki müştemilātını viķāyesi isti‘rāḍ sebebiyle ziyāde olup artar.

Ve ketifin zāhrında müşelleşü‘ş-şekl bir zāide vardır ki o müşelleşin ķā‘idesi cānib-i vaḥşīde ve zāviyesi cānib-i insīde olur, zīrā ‘aks üzere

olup kı̄ā'ide-i müşelleşe insî tarafından olsa cildi işāle ya'ni deriyi yukarı kaldırıp müşādemātın vukū'unda mūcib-i elem olur. Bu müşelleşü's-şekil zāide fıķarāt üzerinde olan sinsine gibi vikāye için mahlūktur, bu zāideye 'aynu'l-ketif tesmiye olunur. Ve ketifin nihāyet-i isti'rādına müstedirü't-ṭaraf bir guḍrūf muttaşıl olur, o guḍrūfun menfa'ati ḡaḍārīf-i sāirede mezkūr olan menfa'attir ya'ni şulb ve leyyin arasında līn ve şalābette mu'tedil olan 'uḍvun taḡallülü ve tavassuṭu menfa'atidir.

el-Faşlu's-Şāmine 'Aşere Fī-Teşriḫi'l-'Aḍudi

'Aḍud kolun ketiften dirseḡe varınca olan mahallidir. 'Azm-ı 'aḍud müteveccih olan āfātu kabūlden eb'ad olsun için müstedir ḡalk olundu. Ve 'aḍudun ṭaraf-ı a'lāsı muḡaddeb'olmakla nukre-i ketif-i mezkūreye dāḫil olup bir mafşal-ı rıḫvı ḡayr-i veşīk ḡadīs olur. Ve bu mafşalın cidden veşīk olmadığından çok kerre 'aḍuda ḡal'zarıf olur.

Ve mafşal-ı 'aḍudun reḡāvetinin menfa'ati iki emirdir, biri ḡacet ve biri emāndır.

Ḥācetin beyānı budur ki 'aḍudun cihāt-ı sitte aḡyānen ḡareketine iḡtiyāc muḡakkaktır. Cihāt-ı mezkūreye ḡareketin selāseti mafşal-ı 'aḍudun rıḫv olup cidden veşīk olmamasına muḡtācdır.

Ve emānın beyānı budur ki 'aḍud her ne ḡadar cihāt-ı şettāya ḡarekette ziyāde temkīn ve tevşīke muḡtāc ise lākin sā'id ve keff gibi keşirü'l-ḡareket olmayıp 'aḍudun sūkūnu 'aḍudun ḡareketinden ezyed ve evfer olmak ḡasebiyle 'azm-ı 'aḍudun mahallinden inḡilā'ı ve 'aḍudun erbiṭasının keşret-i ḡareket ile inḡitākı ḡavf olunmayıp 'aḍudun aḡyānen vāḡi' olan cihāt-ı şettāya ḡareket-i ṭabī'yyesi me'mūnū'l-ḡāile olmakla mafşalı tevşīk olunmayıp rıḫv oldu.

'Aḍuda rabṭ ḡuşuşunda dört ribāṭ ḡāmine ve kāfile olur: Ribāṭ-ı evvel enlidir ve ḡışāidir, sāir mefāşılada olan ribāṭ-ı müsta'rif gibi mafşalı muḡiṭ olur. Ve ribāṭ-ı sānī ve ribāṭ-ı sālīs işbu iki ribāṭ ketifin aḡrem ve minḡār-ı ḡurāb tesmiye olunan zāidesinden nüzūl ederler, o iki nāzil olan ribāṭın birinin ṭarafı müsta'rif olup 'aḍudun ṭarafını müştēmil ve muḡtevī olur. Ve o ikiden ribāṭ-ı āḡer a'zam ve aşlebirdir, o ribāṭ-ı āḡer erbiṭa-i erba'adan dördüncü ribāṭ ile ma'an kendiler için mu'add ve müheyyā kılınmış ḡuzdan

ya'ni tülânî lahmıdan zarf ve gılâf içinde yine ketifin minkâr-ı gurâb tesmiye olunan zâidesi tarafından nâzil olur. Ve o iki ribâtın şekli, olduğu kadar 'arđa mâildir huşuşan 'adudu mümâss oldukları maħallde o ribâtın 'arđı ziyâde olur. Ve o iki ribâtın hâl ve şâmı budur ki 'adudu istibtân ve ihtivâ edip bātın-ı 'adud üzere mendûde ve mevdü'a olan 'adale muttaşıl olurlar.

'Adudun cânib-i insîsi muķa'ar ve cânib-i vaħşîsi muħaddebdır onun için ki 'adudun taraf-ı insîsinde biri biri üzere vađ' olunan 'adâl ve 'aşab ve 'urûķ taķtır-i mezkûrda tekennün ve tesettür ederler. Ve o taķtır sebebiyle insâna cevdet-i te'ebbuť hâşıl olur ya'ni bir nesnede vech-i lâyıķ üzere koltuğuna alır. Kezâlik o taķtır ile iki yedden her birinin âheri cânibine taķtır hasebiyle ikbâli cevdet üzere olur.

Ammâ 'adudun taraf-ı esfeli üzere iki zâide terkîb olunup biri birine o zâideler mütelaşık kılındı. O iki zâideden bātını vely eden aţvel ve edaķktır, o zâidenin hiç bir 'udv ile maşsalı yoktur belki o zâide 'aşab ve 'urûķa mücerred vikâye için maħlûktır. Ve o iki zâideden zâhiri vely ve taķîb eden zâidenin bir luķamesi ile maşsal-ı mirfaķ tamâm olur o vaş üzere ki biz onu karîben inşâallâhu ta'âlâ zikr ederiz.

Ve zikri mürür eden o iki zâidenin beyninde lâ-maħâle bir ĥuzz⁴⁰ bulunur ki o ĥuzzun iki tarafında iki nuķre olur.

Bu maķâmda nüşhalar muħtefâdır. Nüşa-i sultâniyyede "وبينهما لا وبينهما لا محالة حز وفي طرفي الحز نقرتان" vâķ' olmuştur. [15b] Kāmūs'ta muħarrer olan "حز"un ma'ânîsinden bu maķâmda "حز"u ziyâde ma'nâsına ĥaml edip "iki zâideler arasında zâide-i uħrâ" vardır demegi irâde veyâ ĥüd "lahm-ı tülânî" ma'nâsını irâde eylemek azherdir. Basma nüşhalarda "وبينهما لا محالة حز وهو وبينهما لا محالة حز وفي طرفي ذلك الشيء نقرتان" vâķ' olmuştur. Bu 'ibârete göre ma'nâ "beynehümâda mefrûd ve muķadder bir şey" vardır" demek olup iki 'ibâretin hâşılı ve me'ali mütteħid olur.

Pes ĥuzzun iki tarafında olan iki nuķrenin biri fevķten ĥuddâma ve biri taħttan ĥalfe olur. O iki nuķrenin fevķânîsi insî tarafında olup müstevî ve melâsetli olur ve üzerinde ĥâcizi olmaz. Ammâ nuķre-i vaħşîyye insiyyeden büyük ve geniş olup o nuķre-i vaħşîyyeden nuķre-i insiyyeyi

40 "Ĥuzz" ĥâ-i mühmele ve zâ-i mu'ceme vü müşeddede iledir, lahm-ı tavîl ma'nâsına oldukta ĥâ mağmûm, mâ-'adâ ma'nâda meftûħ olur.

vely eden taraf melâsetli olmaz ve hufresi müstedîre olmaz belki cidâr-ı müstakîm gibi olur hattâ o nukre-i vahşiyeye sâ'idden dâhil olan zâide cānib-i vahşîye hareket edip o cidâr-ı müstakîme vâşıl olsa zâide vaqf edip sâkine olur. Zamân-ı âtîde bu nukreler[e] ihtiyâcın vechini biz îrâd eyleriz inşâallahü ta'âlâ. İbukrâṭ bu iki nukrelere 'inebeteyn tesmiye eder.

el-Faşlu't-Tāsī'a 'Aşere Fî-Teşrîhî's-Sā'idi

Sā'id dirsek ile bilek arasındır. Sā'id tūlen biri biri ile mütelâşık olan iki 'azmdan mürekkebdir, o iki 'azma zendeyn tesmiye olunur. O iki 'azmdan fevkānī olup ibhāmı ve eli ya'nī baş parmak tarafında olan 'azm zend-i a'lā tesmiye olunur; zend-i a'lā ziyāde ince olur. Ve süflānī olup hınşırı vely ve ta'kīb eden 'azma zend-i esfel tesmiye olunur. Bu zend-i esfel zend-i a'lāyı hāmil olmakla zend-i a'lādan ağlaz olur.

Zend-i a'lānın menfa'ati budur ki sâ'idde hareket-i iltivā ve hareket-i inbiṭāḥ⁴¹ zend-i a'lā ile hādīs olur. Ve zend-i esfelin menfa'ati budur ki hareket-i inkiḅād ve hareket-i inbisāt zend-i esfel ile hāşıl olur.

Bu iki zendden her birinin vasatı terkik olundu onun için ki 'adalāt-ı gālīza o iki zendden her birinin vasatlarını muṭife ve hāffe olmakla 'adalātın tağlīzi zendlerin vasatlarını gılazdan ignā eyledi. Ammā zendlerin tarafları laḥmdan ve 'adalāt-ı mezküreden 'arī ve hālī olduğundan mā-'adā ribāṭāt-ı keşireye menbit olup ve ribāṭāt-ı keşire menābitinde gılat lā-mahāle ehemm ve elzem olmakla etrāf-ı zend tağlīz olundu. Ve iki zend etrāfından ribāṭın ziyāde inbātı onun içindir ki bu iki zend etrāfına hārekāt-ı mefāşıl katında müşādemāt ve müşākekātın vuḳū'u ve teveccühü ziyāde olmakla etrāf-ı zendeyn mi'raḍ-ı inkişārda olurlar.


Zend-i a'lā mu'vecc olur, ke-ennehu o zend-i a'lā cihet-i insiden aḥz ve bidāye eder ve vahşī cānibine mülteviyen inḥirāf-ı yesīr ile münḥarif olur. Zend-i a'lāda bu vaḍ üzere i'vicācın menfa'ati bu[dur ki bu] i'vicāc sebebi ile zend-i a'lānın hareket-i iltivāya isti'dādı hasen ve maṭbū' olur. Ve zend-i esfel müstakîm ve ğayr-i mu'veccdir onun için ki istikāmet hareket-i inkiḅād ve hareket-i inbisāta ziyāde şālīḥ ve muvāfık olur Allāhu ta'âlâ a'lem.

41 "İltivā" inşinā ma'nāsına ya'nī bükülmek ve "inbiṭāḥ" yüz üstüne ilkā ma'nā-sınadır.

el-Faşlu'l-İşrûne Fî-Teşrihi'l-Mirfaķi

“Mirfaķ” dirsek ma'nāsınadır. Ve mirfaķ bir maşaldır ki zend-i a'lä ve zend-i esfel maşalları ile 'ağudun terekübünden ve ictimâ'ından hâşıl olur. 'İzâm-ı mezkûrenin terekübü bu vechle olur:

Zend-i a'lânın tarafında bir nuķre vardır ki o nuķre 'ağudun cânib-i vaşşî-sinden gelen bir luķame ile tehendüm eder ve o nuķrede luķame 'ağud-ı mezkûra mürtebiða olur. Ve hareket-i münabiha vü mülteviye o luķamenin nuķre-i mezkûrede deverâmı ile hâdiş olur.

Ammâ zend-i esfel için dahi iki zâide vardır, o zâidelerin arasında kalem-i Yünânîyle mektûb olan sîn resminde bir hazz vardır, o resm budur:  Ve bu hazz muhaddebdir. Ve bu hazz-ı muhaddebın taķırinde olan saḥ bir hazz-ı âher ile tehendüm eder, o hazz-ı âher 'ağudun taraf-ı muķa'arı olur lâkin bu muķa'arın ka'rının şekli dâire hadebesine müşâbih olur.

Zend-i esfelin iki zâidesi arasında olan hazz ile muķa'ar 'ağud üzere olan hazz tehendümünden maşal-ı mirfaķ ya'nî dirsek mülte'im ve hâdiş olur. Kaçan zend-i esfelin iki zâidesi arasında olan hazz hazz-ı âher üzerinde ḥalf ve tahta hareket eylese yed münbasıta olur. Ve kaçan luķamelerini hâbise olan zikri sâbık hazz ya'nî cıdâr o hazz-ı müteharrike mu'teriğ olsa hazz-ı müteharriki hareketten hâbs etmekle yed ziyâde münbasıta olamayıp 'ağud ve sâ'id istikâmeti üzere kalır. Kaçan zikr olunan iki hazzın biri âher hazz üzere ḳuddâm ve fevķe hareket eylese yed münķabiða olur hattâ ḳuddâm ve insî cânibinden sâ'id 'ağuda mümâss olur.

Ve iki zendlerin esfelden iki tarafları müctemî'ler olup şey'-i vâhid gibi olurlar. Ve o iki zendde geniş bir nuķre-i müşterek hâdiş olur ki o nuķre-i vâsi'anın ekşeri zend-i esfelde olur. Ve zendlerin intikârdan fağla olup mürtefi' olan mevdi'leri muhaddebın bâķî kalır ve mümelles olur onun için ki nuķre-i mezkûreden zendin fağla olan mevdi'i ecsâm-ı âher ile mestür ve mümelles olmakla menâl-i âfâttan ziyâde ba'îd olur.

Ve zend-i esfelden ḥalf-i nuķrede olduğu miķdâr tûle bir zâide nâbite olur. O zâidenin menfa'atinde inşâallâhu ta'âlâ karîben biz tekellüm ederiz.

el-Faşlu'l-Hādī ve'l-İşrüne Fî-Teşrihi'r-Rusğı

Rusğ bilek ma'nāsınadır. Rusğ 'izām-ı keşireden mü'ellef kılındı onun için ki o 'izām-ı keşireden bir 'azma āfet [işābet] eylese āher 'azmlere o āfet sirāyet eylemez.

Ve bi'l-cümle rusğun yedi 'azmı ve bir zāidesi vardır. Ammā yedi 'izām-ı aşlıyye iki şaffta olur:

Şaffın birisinde üç 'azm olup sâ'idi vely ve ta'ķīb eder. Ve bu şaffın 'azmı şaff-ı s̄āniden nokşān olduğunun vechi budur ki bu şaff sâ'idi ya'nī kol kemiğini vely ve ta'ķīb eder. Ve sâ'idi vely ve ta'ķīb eden 'azm lā-mahāle daķıķ olur.

Ve şaff-ı s̄āninin 'izāmı dört 'adeddir. Ve bu 'izām muştu ve eşābi'i vely ve ta'ķīb etmekle ziyāde enli ve 'arđ olur.

Şaff-ı evvelin üç 'azmı müderrec olur, sâ'ide muttasıl olan tarafı ziyāde rakıķ ve ince olur ve tehendüm ve ittişāli ziyāde sedīd olur; tedric ile 'arđ ziyāde olarak ve tehendüm ve ittişāline nokşān ferettüb ederek şaff-ı s̄ānī 'izāmına muntehī olduktā 'arđı gāyette ziyāde ve tehendüm ve ittişāli eķall olur.

Ammā zāide-i vāhīde ki 'izām-ı rusğun sekizinci 'azmıdır, o zāide iki şaffın birinde dahi kāime ve dāhile değildir belki o zāide keffi vely ve ta'ķīb eden 'aşābı viķāye için mahlūktur.

Ve zikr olunan iki şafftan üç 'azmı muhtevī olan şaff-ı evvel şulāşinin üç 'azmının ictimā'ından bir taraf hādīs olup zikri sābıķ iki zend beyninde müstereke olan nukreye o taraf dāhīl olur ve onlardan inķibād ve inbisāt mafşalı hādīs olur. Ve zend-i esfelde zikr olunan zāide dahi 'izām-ı rusgdan bir nukreye dāhīl olup onlardan dahi iltivā ve inbiķāh mafşalı hādīs olur.

el-Faşlu's-S̄ānī ve'l-İşrüne Fî-Teşrihi Muştu'l-Keffi

Muştu'n 'izāmı rusğ gibi keşire ve müte'addide olur onun için ki onlardan birine işābet eden āfet bāķilerine sārī olmaz. Ve keşret-i 'izāmı sebebiyle müstedir olan bir hacm ya'nī değirmi bir cism ķabđ olunduktā su misilli seyyālātı keff ile dābđ olunmak murād olunduktā keffi ta'ķ'ir ve çukurlandırmak mümkün olur.

Ve muştun mafşalları ‘azmı biri birine vişāk-ı kavî ile meşdûd ve merbûttur onun için ki vişākı kavî olmadığı takdîr üzere muştun ‘izâmı dağınık ve perîşân olmakla keffi taq‘îr edip bir nesne dâbt ve hâbs mümkün olmaz. Ve ‘izâm-ı muştun vişākının şiddeti o rûtbeye bâliğdir ki muştun üzerinde olan cild keş ve selh olursa o ‘izâm-ı keşre kuvvet-i vişāk hasebiyle ‘azm-ı vâhid gibi görünüp mefâsılı gayr-i mahsûs olup nazardan gâibe olurlar. Ve muştun mefâsılının şiddeti o rûtbeye mezkûreye bâliğa olmuş iken yine her kaçan keffi taq‘îr kaşd olursa hareket-i inkıbâdiyyeye muṭâvî‘ olup ‘işyân eylemez.

Evvel faşldan bu makâma gelince kadar mütercem olan ‘ibâret nüşha-i sultâniyyede muşt faşında tahrîr olunmuştur ve basma nüşhalarda faşlı müteḳaddimde rusgun mebhâşi olmak üzere tahrîr olunmuştur. Şavâb olan nüşha-i sultâniyyedir, ednâ fehî ve idrâkî olanlara zâhirdir ki bu mesâil mesâil-i rusğ değıldir, basma nüşhalarda hatâ-i maḥḍdır.

Ve muştun ‘izâmı dört ‘adeddir, ibhâmdan mâ-‘adâ dört [16a] parmağa muttaşıl olur. Rusğa muttaşıl oldukları maḥallden muştun dört ‘azmleri biri birine müteḳarib olurlar onun için ki rusgun ‘azmleri mülteşık ve muttaşıl gibidir. ‘Azım-ı muttaşıla müntehi‘ ve muttaşıl olan ‘izâm-ı müteferriḳa muttaşıl hükmünde olup müteḳarib olmak ḥasendir. Muştun o ‘izâm-ı müteḳaribesi eşâbi‘ cihetine sulûkunda mütederricen ve ḳalîlen biri birinden uzaklaşp müteferrice ve mütebâyine olurlar ve bâṭınlarında taq‘îr ḥâdiş olur.

Mâ-teḳaddem zikr olunan menfa‘at için ya‘nî cism-i müdevveri iştimâli ḥasen olup seyyâlâtı dâbt mümkün olsun için rusğ ile muştun iltiyâmında rusgun ‘izâmında olan nukrelere muştun luḳameleri dâhil olup libâs-ı gaḍârîf ile mülebbes bir mafşal ḥâdiş olur.

el-Faşlu’s-Sâlisü ve’l-‘İşrüne Fi-Teşrihi’l-Eşâbî

Eşâbi‘ biraz âlâttır ki ḳabd-ı eşyâya mu‘în olur. Eşâbi‘ ‘azmdan ḥâlî olan laḥm-ı mücerreden ḥalk olunmadı, zîrâ her ne kadar bilâ-‘azm olan laḥmda ḥarekât-ı muhtelife mümkün ise, dūd ve semekin ya‘nî kurtların ve balıkların bilâ-‘azm iken cihât-ı muhtelifeye ḥareketleri gibi. Lâkin bilâ-‘azm laḥm-ı mücerreden şâdir olan ef‘âl-i mezkûzîn ve mürte‘işinin fi‘lleri

gibi müte^çassire olur olmasının için eşâbi^ç lahm ile 'izâm^çdan terkîb olundu. "Mekzûz"dan murâd berd ile râ^çdesi olan kimsedir. Qâmûs'ta bu mâ'nâ muşarrahtır; tıbbda müte^çâref olan mâ'nâ bu mahalle münâsib değildir.

Ve ibhâmdan mâ-^çadâ parmaklar üçer kemiğe münhasıre olup ziyâde veyâhüd noğşân olmadı, zîrâ her parmağın kemikleri üçten ziyâde olsa o 'azmların harekâtının 'adedi ziyâde olur ve bilâ-şekk harekâtın 'adedi ziyâde olmak parmaklar ile dâbta muhtâc eşyâyı dâbtın vehni ve dâfı müstelzim olur. Bu mahzûru def^ç için 'izâm-ı eşâbi^ç üçerden ziyâde kılınmadı ve üçten ziyâde kılınıp 'adedi keşîr olan ribâfât-ı kavîyye ile rabt olunmakta menfa^çat zâide olmakla üçten ziyâde olması maşlahat görülmedi. Kezâlik işba^çın 'azmları üçten noğşân olsa veşâkat ziyâde olup harekâtı kadr-i kifâyeden noğşân olurdu, zîrâ eşâbi^çde haddi mütecâviz veşâkata ihtiyâcdan harekât-ı muhtelifle ile taşarrufât-ı mütefennine vü mütenevvi^çaya hâcet ziyâde olur.

Eşâbi^ç biraz 'azmlardan mürekkebdır ki o 'azmların kâ'ideleri ziyâde 'arîd ve enli olur ve ru^çusları edakk olup tedricle süflânî tarafına te'âzum eder hattâ işba^çın ziyâde edakkı enâmîl ve parmak uçları olur ve ağlazı kavâ'idî olur. Ve bu vâç ile hâmilin mahmûle nisbeti hasen olur.

Parmakların 'azmleri müstedir olur, şekl-i istidâre âfetten vikâye olmak hasebiyledir. Ve 'azm-ı eşâbi^ç şalâbetli ve tecvîfsiz ve muhhsuz ya'nî iliksiz kılındı, harekât ve şebâtta ve kabđ ve cerrde ziyâde kavî olsun için. Ve o 'izâm-ı eşâbi^çin bâtını muka^çar ve zâhiri muhaddeb kılındı, kabđ eylediği eşyâyı ve delk ve gamz eylediği ecsâmî delk ve gamzı cevdet üzere olsun için. Ve eşâbi^çin biri birine müteveccih ve muhâzî olduğu cihetinde taqîr ve tahdîbden berî olmayıp bi'l-cümle o cihet müsteviye oldu 'inde'l-iltikâ ittîşâlleri hasen olup eşâbi^ç ile 'azm-ı vâhidin menfa^çati ihrâz ve istifâ olunmağa ihtiyâc katında 'azm-ı vâhid gibi olsunlar için. Lâkin ibhâm ve hınsırın hârice olan cenbelerde hadebe olur onun için ki parmaklarda vaqt-i indimâmda hey^çet-i istidâre hâşıla olup o vechle âfâtan maşûn olurlar.

Ve eşâbi^çin bâtını lahm kılındı ya'nî bâtınları etli kılındı, kabđ katında maqbûdâtın mülâkî olan tarafı tahtında bâtın-ı eşâbi^ç te'tamun edip ya'nî çukurlanıp o maqbûdâta dî'âme mişlli olsunlar için parmakların hâric taraf-

ları keşirü'l-laħm olmadı, eşābi' laħm-ı mezkûr sebebiyle şakîl olmayıp ve parmaklar cem' katında silāh-ı müci' olsun için. Ve enāmilin ya'nî parmak uçlarının laħmı ziyāde kılındı, bir şey' ile iltikā katında mülākî olduğu nesnelere ceyyiden tehendüm etmekle mülāşık gibi olsun için.

Ve mafşal-ı vustā ya'nî orta parmak mafşalı cümleden aţvel ve uzun kılındı. Ba'dehu bınşır ya'nî orta parmak ile kiçi parmak arasında olan parmak uzun kılındı. Ba'dehu sebbābe ba'dehu hınşır uzun kılındı onun için ki bu vaç' hasebiyle parmaklar kabđ olunup yumulsa cümlesi berāber olup beynlerinde fürce olmaz. Bu menfa'atten mā-'adā müstedir olan bir nesneyi kabđ da bu vaç' hasebiyle eşābi' ve rāħa ya'nî el ayası ta'bîr olunan maħall cem'an taķa'ur edip çukurlanır.

İbhām ya'nî baş parmak bāķi dört parmakların mecmū'una 'idl olur ya'nî eşābi'-i erba'anın cümlesine yalnız baş parmak tay olur. Eger ibhām olduğu maħallin ğayrı maħallden olsa ibhāmın menfa'atı bāţıl olur. Bunun beyānı budur ki eger ibhām bāñn-ı rāħaya ya'nî el ayası ta'bîr olunan maħalle vađ' olunsa rāħada olan menāfi'in ekşeri mür'adim olur. Eger ibhām hınşır ya'nî kiçi parmak cānibine vađ' olunsa iki yed ile bir nesne kabđ olunsa iki yedin biri birine teveccüh ve ikbāli olmaz. Eger ibhām ħalfe vađ' olunsa ibhām hınşır cānibine vađ' olunduğundan ziyāde iki yed biri birinden ba'id olur. Ve eger ibhām muştā merbūť olsa ibhām ile eşābi'-i sāire beyinde bu'd katı dayyık olur, meşelā vustā ile ibhām arasında vāķi' sebbābe işba'ın muştuna ta'lik olunsa işba'-ı sebbābe ile ibhāmın aralığı ğāyet az olmakla menāfi'-i ātiye fevt olur, sāir muştlar dahi bu kıyās üzeredir, kaçan ibhāmdan mā-'adā dört işba' ile bir şey' bir cihetten aħz ve iştimāl olunsa. Ve ibhām dahi cihet-i uħrādan muķāveme ve muķābele eyledikte şey'-i 'azîmi keffin iştimāli mümkün olur. Keffin müşt Emil olup avuçladığı şey'e bir vechten ibhām şımām ve sidād gibi olup hınşır ve bınşır taraf-ı taħtta ğitā ve örtü meşābesinde olur.

Eşābi'in sülāmeyātı ya'nî mafşalları 'izāmında olan ħurûf ya'nî 'azm tarafları ve nuķreler mütedāhiller olup aralarına ruţubet-i lezice taħallül eder ve mefāşılı üzere erbiťa-i kıaviye müşt Emil olup ağşiyeye-i ğudrûfiyye ile 'azmları mütelākî olur. Ve mefāşılında olan fürceleri 'izām-ı şığār simsimāniyle maħşuvve olur.

el-Faşlu'r-Râbü ve'l-İşrüne Fî-Menfa'ati'z-Zufuri

Tırnaklar dört 'aded menfa'at için halk olundu:

Menfa'at-ü ülâ: Tırnak enmeleye ya'nî parmak uçlarına sened olup enmile ile bir şey' bağlanıp şedd olundukta tırnaklara istinâd sebebiyle enmileye vehn ve da'f 'arıd olmaz.

Menfa'at-i şâniye: Eşyâ-ı şağîre tırnak ile ahz olunup iltikâf olunur.

Menfa'at-i sâlişe: Tırnak ile tîn ve evsâh-ı sâire hakk olunup eşyâ-ı mülevveşe tathîr ve tenkiye olunur.

Menfa'at-i râbi'a: Hâcet katında tırnaklar silâh olur.

Evvelâ zıkr eylediğimiz şelâse insâna evlâ ve ah râ olur ve menfa'at-i ahîre hayvânât-ı sâireye elyaktır.

Ve tırnaklar 'azm-ı leyyinden halk olunup müstedîr kılındı onun için ki o tırnaklar kendiye ıstıkâk ve ıstidâm eden cismin tahtında tetâ'mun edip çukurlanır ve o tetâ'mun ile inkisârda necât bulur.

Ve tırnakların neşv ü nemâsı dâim kılındı, zîrâ tırnaklara keşret-i isti'mâl hasebiyle aşınmak ve kırılmak 'arıd olur. Eger nemâsı dâim olmasa mürûr-ı evkât ile cirmi ve menfa'ati bâkî kalmaz Allâhu a'lem.

el-Faşlu'l-Hâmisü ve'l-İşrüne Fî-Tesrîhi 'İzâmi'l-Âneti

Zikri tekdüm edip harezât-ı kağan tahtında harezât-ı 'aciz katında iki 'azm vardır, o iki 'azmın birisi 'acizin sağ tarafında ve biri dahi 'acizin sol tarafında olur. O iki 'azm vasatta biri birine mülâkî olup beynehümâda hâdiş olan mafşal müvessağ olur. Pes o iki kemik bi'l-cümle 'izâm-ı fevkâniyyeye esâs gibidir ve 'izâm-ı süflâniyyeyi hâmil ve nâkıl gibidir. O iki 'azmdan her biri dörder cüz'lere münkasıme olur. O eczâ-i erba'adan vahşî cânibine vely ve ta'kîb eden cüz'e harkafe tesmiye olunur ve 'azm-ı hâşîre dahi derler. Ve küddâmı vely ve ta'kîb eden cüz'e 'azm-ı 'âne tesmiye olunur. Ve halfı vely ve ta'kîb eden cüz'e 'azm-ı verik tesmiye olunur. İnsî tarafından esfeli vely eden 'azma huḡḡu'l-fahîz tesmiye olunur onun için ki o 'azmda bir taḡîr olur ki ona fahîzin re's-i muḡaddebi dâhil olur. Ve 'azm-ı âne üzere meşâne ve raḡim ve erlerde olan menî kabı ve maḡ'ade ve sürm ya'nî maḡrec-i şüfl ki mi'â-i müstaḡîmin taraf-ı sâfilidir, işbu a'ḡâ-i şerîfeler vaḡ olunmuştur.

el-Faşlu's-Sâdisü ve'l-İşrüne [16b] Kelâmun Mücmelün Fî-Teşrihi'r-Ricli

Menfa'at-i ricl beyânında kelâm-ı icmâl budur ki riclin iki şey²de menfa'ati vardır: Menfa'at-i ülä kıyâmda kıvâm ve şebâttır. Menfa'at-i şâniye mesâfe-i müsteviye ve mesâfe-i şâ'ide vü nâzilede ya'nî düz yerde ve yokuşta ve inişte bir maħallden maħall-i âhere intikâldır. Menfa'at-i ülä kadem ile hâşıla olur ve menfa'at-i şâniye faħiz ve sâk ile hâşıla olur.

Kaçan kâdeme âfet işâbet eylese kıvâm ve şebât 'usret üzere olur, intikâlde 'usret olmaz lâkin intikâlin mütevaķkîf olduğu kâdem-i vâhid üzere kâdem-i uhrâ naql edince kadar şebâtta dahi 'usret olur ve kaçan âfet faħiz ve sâk 'adâllerine işâbet eylese kâdem üzere şebât sühûlet ile olup intikâlde 'usret olur.

el-Faşlu's-Sâbfu ve'l-İşrüne Fî-Teşrihi 'Azmi'l-Faħizi

İzâm-i riclin evvelî faħizdir. Ve faħiz bedende olan 'azmların cümlesinden a'zam ve ekberdir; feykinde olan 'izâmı hâmil ve tahtında olan 'izâmı nâkıl olmak hâsebiyle. Ve faħiz 'azminin taraf-ı 'âlisi kubbeli olup 'azm-ı verik hıkkuna dâhil olur ve tehendüm eder. Ve zikr olunan faħiz cânib-i vaħşîye muħaddeb ve insî ve half tarafına muķaşşâ⁴² ve muķa'cardır onun için ki eger istikâmet üzere ve hıkkun müvâzâtı üzere faħizin 'azmı vaç^c olursa faħizi o minvâl üzere olan kimselere bir nev^c fecec 'arığ olur, nitekim hilkat ve cibilliyette faħizi müstakîm ve hıkkâ müvâzî olanlara fecec 'arığ olduğu gibi. "Fecec", iki faħiz vaç-ı tabfîsinden ziyâde biri birinden müfâraķat edip ziyâde açılmaktır.

Ve faħizin hıkk müvâzâtı üzere vaç^c olunmasının maħzûr-ı âheri dahi budur ki o şürette faħizin taķ'iri hâsebiyle faħizin vikâyesinde ve himâyesinde olan 'adal-i kibâr ve 'aşab ve 'urûķa faħiz vikâye olamayıp a'đâ-i mezkûre mi'rağı âfette olurlar idi ve cümle-i mezkûrenin ictimâ'ından şey²-i müstakîm hâdis olmayıp hey²-et-i cülüs hasen olmaz idi. Bunun tavđihî budur ki hâric-i faħize ma'â-mâ-'aleyhâ nazar olursa müstakîm görünür onun için ki 'azmının taķ'iri ve te'ârîci 'adalât-ı kibâr ve 'aşâb ve 'urûķ ve haşvleri olan lahm mişlli nesnelere dolup faħiz şey²-i müstakîm gibi olur. Eger

42 "Kaş'a" çanak ma'nâsıdır.

sâk ziyâde şağîr olsa sâka dâf ve ʿusr-i hareket ve aʿdâ-i fevkânîleri ihtimâl-
den ʿacz hâdis olur, bi-hasebi'l-hilkat rakîk olan sâklara ʿarîd olduğu gibi.
Ammâ aʿdâ-i säirenin ekser-i şikâli fahîz üzere olup sâka nisbet ile fahîzin
harekette medhali kalîl olmakla fahîz sâktan aʿzam ve ekber oldu. Ve maʿa-
hâzâ sâkın kaşabe-i kübrâsına kaşabe-i şugrâ diʿâme kılınmakla aʿdâ-i
fevkânîleri ihtimâlde sâk fahîze mümâsil oldu.

Kaşabe-i şugrâ için biraz menfaʿatler dahi vardır, o menfaʿatler bunlardır:
İki kaşabe arasında olan ʿaşab ve ʿurûku setr eder ve kaşabe-i kübrâya
mafşal-ı kademde müşârik olup mafşal-ı inbisât u insinâ onunla müteʿekkid
ve mütekevvi olur Allâhu aʿlem.

el-Faşlu't-Tâsîfu ve'l-İsrûne Fî-Teşrihi Mafşali'r-Rükbeti

Mafşal-ı rükbe fahîzin cânibinde olan zikrleri sâbık iki zâidelerin sâkta
olan iki nukrelere duhûlünden hâdis olur. O zâideler evvelâ ikişer ribât ile
müveşşaklardır. O ribâtların biri mülteff olup zâideye sarılmıştır ve ribât-ı
âher nukrenin kaʿrında ve nihâyetinde zâideyi şâddır ve bağlayıcıdır ve
sâniyen iki kavî ribât ile dahi o zâideler müveşşaklardır. Ve o zâidelerin
muʿkaddemleri bir ʿazma tēhendüm eder ki o ʿazma reşafe tesmiye olunur
ve ʿaynu'r-rükbe dahi derler. Ve o ʿazm olduğu mikdâr istidâreye mâildir.

Ve reşafenin menfaʿati budur ki cüşüvv katında yaʿnî diz üzere oturduğu
vaʿkte ve celse-i taʿallukta rükbede olup muhâfazası ve viķâyesi ehemmi
olan aʿdâyı inhitâktan ve inhulâdan muhâfaza eder ve hareket sebebiyle
naql-i beden eden mafşala o reşafe diʿâme olur.

Ve reşafenin vaḍı kuddâma oldu onun için ki ʿunf-ı inʿitâf hasebiyle rük-
beye ʿarîd olan ḍarr cânib-i kuddâma ʿarîd olur, zîrâ rükbenin inʿitâfı olmaz
ve iki câniblere dahi her ne kadar münʿatife olursa kuddâma olan inʿitâf gibi
keşir olmaz, pes viķâye için mevdûʿa olan reşafe kuddâma mevdûʿ olmak
lâyık ve cedîr oldu.

el-Faşlu's-Selâsüne Fî-Teşrihi'l-Kademi

Kadem sebâta âlet olsun için halk olundu. Ve kademın şekli muḫâvil ve
uzun kılındı. Ve kademın tülû kademe itimâd katında intişâba muʿin olsun
içindir.

Ve qademin cânib-i insîsinde bir maḥalli vardır ki arḍa işābet eylemez, o mevḍî'e aḥmaş derler ve menfa'ati o aḥmaş sebebiyle qadem intişāba meyl eder ḥuşuşan ricl müşeyyile ya'nî mürtefî'a cihetinin ḥilāfına meşyde meyl-i intişāba ḥācet ziyāde olur. Ve o meşy deverān eden kimselerin meşyidir ki ḥuṭvātında ricl-i müşeyyilesini ya'nî kaldırdığı ayağını doğru getirmeyip qadem-i uḥrā quddāmına tahrîk eder, lâ-maḥāle qadem-i uḥrā-yı mezkûreye istināda ve itimāda ḥācet ekser ve aḥmaşın menfa'ati ezyed ve evfer olur ve bununla itidāl-i kıvām ḥāşıl olur. Qadem-i uḥrāya ziyāde itimād onun içindir ki o itimād sebebiyle ricl-i müşeyyilede taşarruf ḳālîl 'add olunup cihet-i uḥrāya şarf ve nakli āsān olur.

Ve aḥmaş-ı qademin āḥer menfa'ati dahi budur ki nütū'lü ve irtifā'lı nesneleri min-ğayrı ilām vatı müte'ettî ve ḥāşıl olur ve derîce ve nerdübān basamaklarını qademin iştimali ḥāsen olur.

Ve menāfi'-i müte'addide için qadem 'izām-ı keşîreden mü'ellef oldu, o menfa'atler bunlardır:

Evvelâ iştimali ihtiyāc katında bastığı maḥalli iştimal ḥāsen ve ceyyid ile müştemile olur, zîrā keffin maḳbūdunu imsākî gibi qadem dahi mevṫū'un 'aleyhini imsāk eder. Ve keşret-i 'izām ḥasebiyle zamān-ı ḥarekette qadem bir şekle teşekkül eyledikten sonra şekli-āḥere teşekkül etmekle iştimal ḥāşıl olur. Qadem 'azm-ı vāḥid olsa tebeddül-i eşkāl ve cevedet-i [17a] iştimalden bir nesne bulunmaz.

Ve menfa'at-i şāniye keşrū'l-'izām olan a'ḳā-i sāire ile müşterek menfa'atlerdir ki zikri mirāren mürūr eyledi ya'nî bir cüz' işābet eden āfet cüz'-i sāireye 'adem-i sirāyetidir.

Qademin 'izāmı yirmi altıdır, on dördü sülāmeyāt-ı eşābîc 'izāmlarıdır. Ve bāḳî on iki 'azmın biri ka'bdır; ka'b ve saḳ ile maḫşal kāmîl olur. Ve biri dahi 'azm-ı aḳıbdır, kıyām ve şebātın 'umdesi ve ekşeri aḳıb ile ḥāşıl olur. Ve biri dahi 'azm-ı zevraḳîdir; bu 'azm ile aḥmaş ḥāşıl olur. Ve dört 'azm dahi rusḡ için olan 'azmdır, bu dört 'izām-ı rusḡ muşt-ı qademe muttaşıl olur. Ve bir 'azm dahi nerdî⁴³ dedikleri müseddes gibi olur, qademden vaḥşî

43 "Nerdî" nerde mensüb demektir. Nerd, tavla dedikleri lu'bdur. Bu 'azma o lu'bun āleti tarḫlarına müşābih olmakla nerdî tesmiye olundu. Ve nerd, ḥurma zarflarından bir nev' zarfa dahi derler.

cānibine vaç olunmuştur, qademen taraf-ı vaḥşînin arđ üzere şebâtı o ʿazm ile olur. Ve beş ʿazm dahi ʿizām-ı muştur.

Ammā kaʿb-ı insānî min-ciheti't-tektib yaʿnî min-ciheti'l-mafşal sāir ḥayvānātın kuʿubundan eşedir. Qademin harekete nāfiʿ ʿizāmının ke-enne kaʿb eşrefidir, nitekim ʿakîb şebāta nāfiʿ ʿizām-ı riclin eşrefi olduğu gibi. Kaʿb zikri sâbîk olup sâkta olan iki kaşabenin yaʿnî kaşabe-i kübrā ve kaşabe-i şuğrānın nütû ve irtifāʿı olan tarafları arasına mevđüdür. O iki kaşabe cemîʿ cevānibden kaʿbı muḥîttir yaʿnî aʿlāsından ve kafāsından ve cānib-i insiden ve cānib-i vaḥşiden muḥtevilerdir. Ve o iki kaşabelerin tarafları kaʿbda olan nukrelere bi-tarîki'r-rekz dāhil olur yaʿnî nukrelere o taraflar saplanırlar. Kaʿb sâk ile ʿakîb beyninde vāsita olup beynehümāda ittîşāl-i kaʿb vāsıtasıyla ḥasen olur ve beynehümāda olan mafşal müveşşak olup ıdtırābdan meʿmûn olur. Eî'l-ḥakîka kaʿb vasaṭa vaç olunmuştur lākin aḥmaş ḥaseniyle cānib-i vaḥşîye münḥarif ve māil zann olunur.

Zikri mürür eden ʿazm-ı zevrakî irtibāt-ı mafşal ile kaʿba kudđāmdan mürtebiṭ olur yaʿnî mafşalın ʿazmı biri birine metānet ile mürtebiṭ olduğu gibi ʿazm-ı zevrakî ön tarafından kaʿba metānet ve istiḥkām üzere mürtebiṭ olur. Ve bu ʿazm-ı zevrakî ʿakîbe ḥalften ve kudđāmdan rusgun üç ʿazmı ile ve cānib-i vaḥşiden ʿazm-ı nerdî ile muttasıl olur. Ve bu ʿazm-ı zevrakîde sen muḥayyirsin, murād edersen zevrakî ʿazmını müstakillen qademen bir cüz ʿadd eylersin ve murād edersen ʿizām-ı rusgun rābîʿi kıalarsın. Qademin ʿizāmı yirmi altıdır dediğimiz, zevrakî ʿizām rusğdan olduğu mebnîdir.

Ammā ʿakîb kaʿbın altında olur, şulb ve müstedîrdir, āfāt ve müşā-kekātta muḳāvemem için ḥalf cānibinde olur. Ve ʿakîbin esfeli mümellestir, istivā-i veṭā ḥasen olup vaqt-i kıyāmda qadem mevđîʿi ve müstekarrı üzere munṭabîk olsun için yaʿnî aḥsen-i vech üzere ayağı düz bassın için. Ve ʿakîbin miḳdārı ʿizama ve büyüklüğe kılındı, bedeni ḥamli ve yüklenmeği kalîl ʿadd eylesin için. Ve ʿakîb istiṭāleye māil ve müselles kılındı, mütederriçen azar azar daḳîk ve ince olarak aḥmaşın cānib-i vaḥşîsine münthehî olur ve aḥmaş katında muḍmaḥill olur ve o sebebden aḥmaş için cānib-i ḥalften vasaṭa gelince qadar mütederriçen taḳʿir ḥāşıl olur.

Ammā qademin rusğu keffin rusğuna vücūhla muḥālifdir. Qademin rusğunun ʿizāmı bir şafftır, keffin ʿizām-ı rusğları iki şaff olur. Ve rusğ-ı

ademin izâmı rus-ı keffin izâmı adedinden ealldir. Rus-ı ademin izâmı azm-ı vâhid olmayıp veyâhd rus-ı keff gibi keirl-aded olmayıp beynehmâda mtevassıt olmasının menfaati budur ki ademde menfaat ebâtır ve keffte menfaat hareket ve itimâldir. Ve bu hareket ve itimâl menfaatleri her ne midâr ademde dahi mevcd ise bu menfaatlerin huulnde keffe itiyâc ademe itiyâcdan ekerdir. Pes rus-ı adem rus-ı keff gibi keirl-azm olsa ademin ebâtı mutell olur ve mahall-i kıyâmı ademin itimâli infirâc-ı müfri ve istirhâ hasebiyle daf olup kezâlik istimsâki dahi daf olur. Ve rus-ı adem azm-ı vâhid olsa halhalenin inidâmı hasebiyle ademden malb olan inbisâ-ı mlâyim ü mutedil fevt olur. Bu takrîrlerden malm oldu ki istimsâke adedi keir ve midârı saır olan azmlar evfa olur ve istilâle yanî mamln alîl add edip bilâtaab hâmil olmaa adedi eall ve midârı azîm olmak evfatır.

Ammâ mut-ı adem eâbi-i adem hasebiyle be adeddir. Eâbi-i ademden her bir iba birer muta mutaı olurlar. Ve ademin be aded mutu bi'l-cmle aff-ı vâhidde ve mnadâde olur, zîrâ mut-ı mezkr-
ların vesâata itiyâc kabda itiyâcdan ekerdir. Ve aff-ı vâhidde mnadâde olmak vesâata evfatır. Mut-ı keff bunun hilâfı üzere olur, zîrâ mut-ı keffte kabda itiyâc vesâata itiyâcdan ekerdir. İbhâmdan mâ-adâ her bir iba üçer slâmeyâttan yanî üçer maaldan mrekkebirdir.

Cmle-i ũlâ ibtidâsından ibu intihâya gelince adar biz izâm haında adr-i kifâye tekellm eyledik, bedende olup zıkr eylediimiz izâmı sen tadâd eylesen izâm-ı simsimâniyât ve azm-ı alb ve o azm-ı lâmi ki o azm-ı lâmi Ynân lâmina mâbih olur, ibu izâmdan mâ-adâsı iki yz kırk sekiz azma bâli olur.

el-Cmlet'-âniyet Mine't-Talîmi'l-Hâmii Fi'l-Aali ve Hiye Tiatn ve Irne Faen

el-Falu'l-Evvel Minhâ Kelâmun Klliyyn Fi'l-Aali ve'l-Aabi ve'l-Veteri ve'r-Ribâı

Biz deriz ki adâda olan hareket-i irâdiyyenin tamâmı aab vâıtasıyla dimâdan gelen kuvvet ile olup ve ad-ı evvel ile mtearrike olan adânın

uşûlü 'izâm-ı şulbe olup nâkıl-ı kuvvet-i mezkûre olan a'sâb-ı leyyineye o 'izâm-ı şulbün ittisâli hasen olmamakla Hâlık-ı ezeli telatıf edip 'aķib ve ribât isimleriyle müsemma olup 'aşaba müşâbih olan ecrâmı 'izâmdan inbât eyleyip bitirdi ve o ecrâmı a'sâb ile cem' ve teşbik eyleyip hattâ bi'l-cümle şey'-i vâhid gibi oldular. Lâkin bu 'aķib ve ribât ve 'aşabdan mürekkebe olan cirmin hacmi tûl ve ğılzatte o hadde ve o kadre bâliğ olmaz ki a'dâ-i ba'ide ve a'dâ-i keşifeyi tahrik eyleye, zîrâ o a'dâ menbitlerinde ğâyet daķık olur, tûl ve ğılzatte tezâyüde maddesinin taħammülü olmaz; menbitinde dahi ğılzati dimâğın ve nuhâ'nın miqdârınca olup şey'-i kalil olur. Ve terkib-i mezkûreden dahi tahrik-i a'dâya şâliha olacak kadar tûl ve ğılaz hâşıl olmaz. Ve o 'aşab teferruk ve teşa'ub edip bi'l-cümle a'dâya tevzi' ve taķsim olundukta her bir 'udva işâbet eden sehm ğâyette daķık olmakla tahrik-i a'dâ-i keşife ona ihâle olursa fesâd-ı 'azîme mü'eddi olur.

Pes Mübdî'-i hâkim ve Mutķın-ı küllü şey' ve hüve bi-küllü şey'in 'alim tekerrüm ve tefaddul edip ribât ve 'aşabdan mürekkebe olan cirmi "ke'l-'ih-ni'l-menfûş" nefş edip o mürekkebeden elyâf-ı keşife tbdâ' ve icâd edip her iki lif aralarını ayırıp beynehümâda füccele ve fedâlar kıldı ve o fücceleleri lahm-ı metin ile doldurdu ve üzerini bir ğışâ ile setr eyledi ve vasatına cevher-i 'aşabdan bir mihver⁴⁴ vad' eyledi. Ve minvâl-i meşrûh üzere mürekkebe-i evvel tağlîz ve taṭvîl olunmakla tahrik-i a'dâ-i keşifeye müsta'idd oldu. İşbu zikr olunan 'aşab ve 'aķib ve 'aķibin lifleri ve füccelelerinde olan lahm-ı haşv ve ğışâ-i mücellil bu cümleden mürekkebe 'udv-ı a'dale ile tesmiye olunur.

Ve her kaçan 'ağale taķalluş edip münķabıda olsa veteri cezb eder ve cezb-i veter ile 'udv münķabıdır olur, zîrâ veter ribât-ı 'aşabdan mürekkebe olup 'açalede hâdis olur ve 'ağaleden nüfûz edip 'udva muttaşıl olur. Lâ-mahâle 'ağale münķabıdır olmakla veter mebd'ine müncezib olup 'udv müteşennic ve münķabıdır olur. Ve kaçan 'ağale münbasıta olsa veter istirhâ edip 'udv açılır ve tebâ'ud eder.

el-Faşlu's-Sânî Fî-Teşrihi 'Ağali'l-Vechi

Ma'lûmdur ki 'ağalât-ı vechin 'adedi vechte olan a'dâ-i müteharrike-lerin miqdârı üzere olur. Vechte olan a'dâ-i müteharrike bunlardır: cebhe

44 Merkezden muhîte vâşıl olan hattâ mihver derler.

ya'nî alın, muḳletân ya'nî ṭabaḳâttan mürekkeb gözün bunduḳa mişâlinde olan ḥadeḳası, iki cefn-i 'âlîler ya'nî fevḳânî göz kapakları ve ḥaddler ya'nî yanaklar, lâkin ḥaddin ḥareketi dudaklara şirket ile olur, şefetân ya'nî iki dudaklar bunların ḥareketleri şirket ile olduḡu gibi vaḥdehümâ dahi olur, ernebeteyn ya'nî burnun iki tarafında tecvîfi üzerinde olan ḡudrûf ve fekk-i esfeldir. Ve bi'l-cümle vechte olan a'ḏâ-i müteḥarrike on bir 'adeddir.

Ammâ cebhenin ḥareketi, cebhe cildesinin taḥtında münbasıta kılınmış daḳıḳa [17b] ve müsta'riḏa ve ḡışâiyye bir 'adalenin ḥareketi ile ḥâşıla olur. Ve o 'adale taḥt-ı cildede cilde ile muḥtelif ve mümtezic olur ḥattâ o 'adale kıvâm-ı cildeden cüz' gibi olup keşṭ ve selḥle biri birinden tefrîḳ etmek mümteni' olur. Bu 'adale taḥrîk eylediḡi 'udva bilâ-veter mülâḳî olur, zîrâ bu 'adalenin taḥrîk eylediḡi 'udv cilde-i cebhedir ve cilde-i cebhe mişlli 'arîḏ ve ḥafîf olan 'udvları veter ile taḥrîk ḥâsen olmaz. Ve bu 'adalenin ḥareketi ile ḥâcibân ya'nî iki kaşlar mürtefi'ler olup yukarı kalkarlar. Ve bu 'adale istirḥâsı ḥasebiyle taḡmîd-i 'ayna mu'in olur.

Nüşa-i sultâniyyede 'adalât-ı vech ve 'adale-i cebhe faşl-ı vâhidde zikr olunup cümle-i şâniye fuşülü yirmi dokuz faşl kılındı; taḥf ile olan nüşhalarda cebhe ile vech-i 'adaleleri başka/başka faşl kılınıp cümle-i şâniye fuşülü otuz 'aded 'add olındı.

el-Faşlu's-Sâlişü Fî-Teşrihi 'Adalı'l-Muḳleti

Muḳleyi taḥrîk eden 'adale altı 'aded olur, biri fevḳânî ve biri taḥtânî ve ikisi dahi iki mâḳta ya'nî göz pınarlarında olur. Bu dört 'aded 'adalelerden her biri muḳleyi kendi cânibine taḥrîk eder. Ve iki 'adale dahi verâb üzere vaḏ olunmuştur; o müverreb iki 'adale muḳleyi istidâre üzere taḥrîk eyler.

Muḳlenin verâsında bir 'adale dahi vardır ki 'aşabe-i mücevvefeye di'âme gibi olur, o 'aşabe-i mücevvefenin şâni bundan sonra zikr olunur. Ve di'âme olmasının tarîḳ ve menfa'ati budur ki o 'adale mevḏi'-i ikılden 'aşabe-i mücevvefeye ve 'aşabe-i mücevvefe içinde maḥviyye olan ruṭebet-i züccâciyyeye ve celîdiyyenin bir miḳdârına teşebbüs edip ḏabṭını ḳalîl 'add eder ve istirḥâdan ve cuḥûzdan men' eder ve 'inde't-taḥḏîḳ ya'nî zikr olunan ikîl katında muḥkem ḏabṭ eder. "İklîl" göz bebeḡi eṭrafında olan siyâh dâiredir. Bu 'adalenin aḡşiyeye-i ribâtiyyesine bir nev' teşa'ub ve teferruḳ 'arîḏ olur

ki o teşâ'ub 'âdalede şekke mü'eddî olur, binâen 'aleyh ehl-i teşrîh o 'âdalede ihtilâf eylediler, ba'đıları zâhib oldular ki o 'âdale 'âdale-i vâhidedir, ba'đıları iki 'âdaledir dediler ve ba'đıları dahi üç 'aded 'âdaledir dediler. Ve 'alâ-küllî kavlı o 'âdalenin re'si vâhid ve müttehid olur Allâhu a'lem.

el-Faşlu'r-Râb'u Fî-Teşrîhi 'Ağali'l-Cefni

Cefn-i esfel ya'nî gözün alt kapağı harekete muhtâc değildir, zîrâ göz kapaklarının menfa'ati cefn-i a'lânın hareketi ile tamâm olur ve tağmîd ve tağdik cefn-i a'lâ ile hâşil olup cefn-i esfelin hareketinden müstagnî olur, zîrâ Allâhu ta'âlâ hadretlerinin 'inâyeti mümkün oldukça ta'klîl-i âlâta maşrûftur onun için ki teksîr-i âlâta tekâşür-i âfât olduğu ma'lümdür. İki cefnin biri müteharrik ve biri sâkin olmak ta'hsîl-i menfa'at-i ma'tlûbede kifâyet ederken ikisini dahi tahrik etmek 'inâyet-i Hakk'ın teveccühünün ciheti hilâfidir. Emr ber-'aks olup cefn-i esfel müteharrik ve cefn-i a'lâ sâkin kılınmadı onun için ki Şâni'-i maşnû'ât ve Mutkîn-ı umûr u hâlâtın mu'tâd 'inâyeti bu minvâl üzere câri ve maşrûftur ki ef'âlî mebâdisine ta'krîb edip ve esbâbı a'del-i tarîk ve a'kem-i minhâc üzere gâyatına tevcih eder.

Ve cefnin muharriki olan 'aşab cefn-i a'lâda iken menbitine qarîb olup in'itâf ve in'kilâbı olmaz. Ve 'aşabenin tahriki a'del-i tarîk ve evfa'k-ı minhâc üzere olur. Ammâ o 'aşabe-i müteharrike cefn-i esfeli tahrik eylese esfele nüzülü in'itâf ve in'kilâbla olur, lâ-mahâle tahriki dahi gayr-i mu'tedil olur.

Cefn-i a'lâda zikri mürûr eden menfa'at tağdik ve menfa'at-i tağmîdi ihrâzda iki harekete muhtâc olur: Hareket-i ulâ hareket-i irtifâ'dır, bu hareket feth-i taraf katında olur. Ve hareket-i şâniye hareket-i inhidârdır, bu hareket tağmîd-i 'ayn katında olur. Ve bu tağmîd-i 'ayn cefn-i a'lâyı esfele câzib bir 'âdaleye muhtâc olmakla lâbüdd ve lâzım olur ki 'aşabe-i muharrike münharifen o 'âdaleye gelip mürtefi'an fevk cānibine vâşıl ola. Bu tağdır üzere ya'nî cefn-i a'lânın hareketi 'ağal ile olduğu ta'ha'kkuk eylediği tağdır üzere hâlî olmaz ki o 'âdale-i muharrike yâ vâhîde olur veyâhûd o 'âdale müte'addide olur. O 'âdale vâhîde olmak cāiz değildir, zîrâ 'âdale vâhîde olsa hâlî olmaz ki o 'âdale-i vâhîde cefn-i a'lânın yâ tarafına muttaşile olur veyâhûd o 'âdale cefn-i a'lânın vasa'tına muttaşile olur. 'Ağale vasa'ta muttaşile olmak münāsib olmaz onun için ki vasa'tta olan 'âdale

vasa'ta-i şâ'ide-i hâdeķaya ğı'tâ ya'nî perde olup setr eder. Ve 'ağale cefnin tarafına muttasıl olmak dahi lâyıķ olmaz, zîrâ o şürette 'ağale-i vâhîde cefnin ancak bir tarafına muttasıle olup cefnin in'tıbâķı i'tidâl üzere olmaz. Kezâlik o 'ağal tevriben muttasıl olup tarafeyni taħrîk eylese bu şürette dahi taġmîd-i 'aynda yine i'tidâl olmaz onun için ki 'açalede nâbit olan veter hangi tarafta olur ise o tarafta 'aynı taġmîd ziyâde olup vetere muttasıl olmayan tarafın taġmîdi kalîl olup in'tıbâķ müstevî olmaz belki laķvesi olan kimsenin in'tıbâķı gibi muntabıķ olur.

Pes cefni esfele cāzibe olan 'ağale bu maħzûrlar için 'ağale-i vâhîde olmayıp müte'addide olmak şâbit oldu. Ve o 'ağale-i cāzibe ikidir: Biri mûķ-ı insî cihetinde nâbit olur ve biri mûķ-ı vaħşî cihetinde nâbit olur. Ve o iki 'ağale cezb-i müteşâbih ile cefn-i âlâyı esfele cezb edip cefnin in'tıbâķı hasen olur. Bu zıkr olunan iki 'ağallerin fi'li 'aynı taġmîddir.

Ammâ fâtiħ-i 'ayn olan 'ağale feth-i 'ayna kâfiye bir 'ağaledir, cefnin vasa'tına gelip veterinin tarafı cefnin tarafı üzere münbasıt olur. Kaçan o 'ağale müteşennice olsa cefni feth eder, binâen 'aleyh 'ağale-i fâtiħa vâhîde oldu. O 'ağale-i vâhîde istikâmet üzere iki ğışâ arasında nüzûl edip müsta'rida olur ve menbit-i eh'dâbın taħtında münbasıtâ ve münferiše olan ğudrûfa şebîh cirme muttasıl olur. Ğışâeynden murâd cefnin zâhirinde taħt-ı cildede münferiše ve zihâre meşâbesinde olan ğışâ ile cefnin bi'tânesi olan ğışâdır ki zıkr olunan 'ađal o iki ğışânın arasında haşv menzilesindedir.

el-Faşlu'l-Hâmisü Fi-Teşrihi 'Ağali'l-Haddi

Hadd için iki nev' hareket olur, bir hareketinde fekk-i esfelin hareketine tâbi' olur ve hareket-i uħrâda haddin hareketi şefeh hareketine şirket ile olur. Bu iki hareket beyninde fark budur ki hareket-i ülâda 'ağal-i muħarrrik fekk-i esfele maħşûştur, o 'ağal fekk-i esfeli bi'z-zât taħrîk eder ve bi'l-vâsıta haddi dahi taħrîk eder. Ve hareket-i şâniyede 'ağal-i muħarrrik şefeh ile hadd beyninde müşterek olup hadd ile şefeyi o 'ağale ma'an bi'z-zât taħrîk eder. Bu 'ağale-i müştereke iki tarafta olan vecnelerin⁴⁵ her birinde birer 'ağaledir, o 'ağale 'ağale-i vecne denmekle ma'ruftur.

45 "Vecne" hufre-i şudğdur. O hufreden mürûr eden 'aşabı hıfz için ğâyet rakîķ ve leyyin iki 'azm ile o hufre mestûr olur ve o 'azmlere zevc derler.

Ve o iki tarafta olan 'ağaleden her biri dört cüz'den mürekkebirdir onun için ki o 'ağaleye lîf dört mevđi'den gelir:

Lîf-i evvelin menşe'i terķuvettir, iki Şefenin esfelleri tarĩkinden 'ağal ve vecneye muttaşıl olur, ağzı cezb-i müverreb ile esfele cezb eder.

Ve lîf-i Őānīnin menşe'i iki taraftan ķass ve terķuvettir. Ve bu lîfler müs-temirren verāb üzere olup yemīn tarafından nāŐi olan lîf Őimālden nāŐi olan lîf ile tekātur edip nüfüz ederler. Terķuvet ve ķassın yemīninden nāŐi olan lîf Őefenin sol tarafının esfeline muttaŐıl olur. Ve terķuvet ķassın yesārından nāŐi olan lîf-i sābĩkın 'aksi üzere olur ya'nī Őefenin taraf-ı eymeni esfeline muttaŐıl olur. Kaĥan o lîfler teŐennüc ve takalluŐ eyleseler femi tađyĩķ edip ķuddām cānibine getirirler ve ibrāz ve izhār ederler, nitekim fem-i ĥarĩtay ile rabť olursa fem-i ĥarĩtay-ı o rabť ķuddām cānibine ibrāz eyler.

Lîf-i ŐālīŐin menşe'i ketifte olup zikrī mūrūr eden aĥrem ve minķār-ı ğurāb tesmiye olunan zāidede olur. Ve bu lîf zikr olunan lîfin mevđi'-i ittiŐālī olan maĥallin fevkine muttaŐıl olup Őefeyi iki cānibe imāle-i müteŐābihe ile imāle eder.

Muşannif bu maķāmda 'ađal zikr edip menşe'i terķuvet ve ķass olan lîfi murād eyledi, lîf 'ağalin cüz'ü olmak hasebiyle. Ve "fevķe muttaşıl" demek ile Şefenin yemīn ve yesārdañ taraf-ı esfel fevkini murād eyledi.

Lîf-i rābī'in menşe'i fıķarāt-ı unuķta olan sinsinelerdir; nābit olduđu maĥallden mūrūr edip kulakların hizāsında ĥaddin eczāsına muttaŐıl olup ĥaddi ĥareket-i zāhire ile taĥrĩk eder, Őefeh dahi ona tābī' olur. Ve bađdı nāsta o lîf mađrez-i üzüne cidden ķarĩb olup üzüne muttaŐıl olur ve üzünü [18a] taĥrĩk eder.

el-Faşlu's-Sādisü Fī-TeŐrĩĥi 'Ağali'Ő-Őefeti

Ammā 'ađalāt-ı Őefeh zikrī mūrūr eden ĥadd ile Őefeh beyninde müŐte-rek 'ađaldır. Ve bu 'ađal-i müŐterekten mā'-adā Őefeye maĥŐuŐ dört 'ađal dahi vardır ki o 'ađallerden zevc-i vāĥid ya'nī iki Őefeye semt-i vecnenin fevkinden gelip taraf-ı Őefenin ķurbüne muttaŐıl olur. Ve iki 'ađal dahi esfelden gelip bu dört 'ađal bi'l-istiķlāl taĥrĩk-i Őefeye kifāyet ederler. Kaĥan bu dört 'ađallerden birisi yalnız ĥareket eylese Őefeyi o 'ađale kendi cānibine taĥrĩk eder; o dört 'ađallerden iki 'ađal ĥareket eylese Őefeh iki cāniblere münbaŐıta

olup cihât-ı erba'aya şefenin hareketi tamâm olur, zîrâ şefeh cihât-ı erba'a hareketinden mâ'adâ cihet-i uhrâya hareket eylemez. Ve cihât-ı erba'a-i mezkûreye olan hareketlere zıkr olunan 'adalât kifâyet eder. Ve bu dört 'adal ile 'adal-i müşterekin etrâfı cirm-i şefeye muhâliṭ ve mümtezic olur o vechle ki hiss-i 'adali cirm-i şefeden temyîze kâdir olmaz, zîrâ şefeh 'udv-ı leyyin ve laḥîm ve 'azmsızdır; 'adalât-ı mezkûre dahi leyyin olmakla imtizâc-ı külli hâşıl olur.

el-Faşlu's-Sâbî'u Fi-Teşriḥi 'Adali'l-Munḥuri

Ammâ ernebenin iki tarafına kaviiye ve şaḡîre iki 'adale muttaşıl olur onun için ki o 'adale kebîre olsa ḥadd ve şefenin 'adallerini daḡt ve tadyîk eder. Ḥadd ve şefenin hareketlerine ihtiyâc ernebe-i enfîn hareketlerine ihtiyâcdan ekşer iken ḥadd ve şefenin hareketleri bilâ-vech muḥtelle ve müşevveşe olur. Ve hareket-i ḥadd ü şefeye ḥâcet ekşer olduğu hareketlerinin keşret-i a'dâdı ve keşret-i tekrârı ve devâmı ḥasebiyle olur. Ve ernebe-i enfîn kaviiyyü'l-'adale olduğu onun içindir ki şıḡar ḥasebiyle terettüb eden nokşân-ı hareket kuvvetin ziyâde olması ile telâki ve tedârük olur.

Ve ernebe-i enfîn 'adalesinin mevridi vecne nâhiyesinden olur, evvelâ lîf vecneye muhâliṭ olur. Ve o 'adale vecne nâhiyesinden olduğunun vechi budur ki ernebenin hareketi-vecne tarafına olur, felâ-maḥâle 'adale dahi o semtte ve o tarafta olmak elyaḡ ve aḥrâ olur, fa'lem zâlik.

el-Faşlu's-Şâminü Fi-Teşriḥi 'Adali'l-Fekki'l-Esfeli

Ḥareket fekk-i esfele maḡşûş olduğunun menfa'atleri budur ki fekk-i esfel fekk-i a'lâdan eḡaff olur ve eḡaffı taḡrîk lâ-maḥâle ekşefi taḡrîkten eshel ve eyser olur.

Ve fekk-i a'lâ a'dâ-i şerîfeyi müştemil olmakla fekk-i a'lânın hareketi sebebiyle a'dâ-i şerîfe mutaḡarrır olur, ammâ fekk-i esfel a'dâ-i şerîfeyi müştemil olmayıp hareketinin mu'teddün biḥ ḡarar-ı beyyini olmamakla hareket fekk-i esfele ḥâşş kılındı.

Ḥareketin fekk-i esfele ihtîşâsının menfa'at-i selâsesi budur ki eger fekk-i a'lâ hareket-i sehl ile taḡrîk olunsa fekk-i a'lânın mefâşılı ve bi'l-cümle re'sin mefâşılı selis olup o mefâşılı tevşîk ve temtinde terk-i ihtiyâṭ olmak iḡtiḡâ eder. Terk-i ihtiyâṭ-ı mezkûrun ḡararı beyyin ve zâhirdir.

Ve fekk-i esfelin hareketi üç türlü olur, ziyādeye hācet yoktur: O hareket-i şelāşenin ūlāsı feth-i fem ki ona hareket-i fağr dahi derler. Ve hareket-i s̄āniyesi hareket-i intıbāktır. Ve hareket-i s̄ālisesi hareket-i mağğ ve hareket-i saħktır. Hareket-i fāğire ya'nī hareket-i fātiha fekk-i esfeli tesfil edip aşığı inzāl eder. Ve hareket-i muntabıka fekki terfīr ve teşyil eder. Ve hareket-i mādıga vü s̄āhıka fekki idāre edip iki cānibe imāle eder.

Ve zāhirdir ki hareket-i intıbāk 'ulvden nāzile bir 'ağal ile olmak vācibdir ki o 'ağale fevke teşennüc eyleye. Ve hareket-i fāğire dıdd üzere olur. Ve hareket-i s̄āhıka tevriib üzere olur.

Pes hareket-i intıbāk için iki 'ağale halk olundu ki o iki 'ağale 'ağale-teyi'-ş-sudğ denmekle ma'rūftur. Ve o iki 'ağaleye mültekatayn dahi derler. Ve o iki 'ağale insānda şağır olur, zīrā s̄air hayvān fekkine nisbet ile müteharrik olan fekk-i esfel insānda şağır olmakla muharriki olan 'ağale dahi şağır olur.

Kezālik fekk-i esfel müşāşī ve hafifü'l-vezndir. Ve bu iki 'ağaleler sebebiyeti ile fekkten şadır olan hareket-i intıbāk harekāt-ı s̄aireden eħaff olur. Ve bu vechler dahi o iki 'ağalenin şıgarına mü'eddi ve mücib olur. Ve bu iki 'ağale ile olan hareket-i intıbākıyye aşnāfı beyninde aşnāf-ı erba'a a'nef ve kuvvetlidir. O aşnāfm bir neħş⁴⁶ katında ve āheri kaş katında ve dıgeri kedm⁴⁷ katında ve āher dıgeri kāl katında olan hareketlerdir.

Ve bu iki 'ağaleler leyyin ve yumuşak olur onun için ki o iki 'ağalenin mebd-i dimāğdır ve dimāğ bir cirmdir ki gāyette leyyin olur ve mebd-i 'ađal 'ağallere qarīb olmakla şalābet-i 'arıdıyyesi dahi olmaz, zīrā dimāğla bu 'ağaller beyninde ya'nī bu lifler vecnede 'ağaleye nüfūz ve duħūl eyledikte dimāğla o liflerin arasında ancak 'azm-ı vāhid hāil kalıp ittişāle qarīb olur hattā kurbıyyeti bu mertebeye bālīga olup o iki 'ağaleye işābet eden āfāta dimāğın şirketi ve o 'ağaleye 'arıda olan evcā sebebiyle dimāğ me'uf olup sersām ve s̄air eşkām-ı mu'cūle 'arıda olmak ħavf olunmakla Cenāb-ı Haħk o 'ağaleyi menşe ve menbaı katında ya'nī vecnede defn edip üzerini zevc ta'bır olunan iki 'aded 'azm ile muħkem sedd eyledi. Bu ta'rikle ki o iki 'ağaleyi bir kinnde ya'nī bir vi'ā ve bir maħfaza-i s̄aireden tenfīz eyledi ki o

46 "Neħş" bir nesneyi azı dişi ile 'ağd edip ısırmaaktır.

47 "Kedm" ednā fem ile ya'nī ön dişleri ile 'ağd etmektedir.

kinn ezece⁴⁸ müşâbih olur ya'nî ince ve uzun olur. Ve o kinni vecnede olup zevc tesmiye olunan iki 'azm-ı mezkûrlar ile 'adale-i mezkûrların menfez-i meşkübu tavilî te'âricinden tereküb edip o kinni 'adaletân-ı mezkûretâni bi'l-cümle ihâta eyleyerek bir miqdâr mesâfe kaç' edince kadar iki 'adallere mülâbis ve mülâzım eyledi onun için ki o kinnin içinde 'adaller mahfûz olup ve te'âric şukbede tedricle tegalluz ederek sülûk edip tegalluzun tamâmından sonra o kinnden hurûc eyleye.

Ve bu iki 'adalden birer veter-i 'azîm nâbit olup fekk-i esfelin hâffesi ve çevresini müştemil olur. Kaçan o veter teşennüc eylese fekk-i esfeli ref' ve işâle eyley.

Ve bu iki 'adale-i intibâka iki âher 'adale mu'în olur ki o mu'în olan 'adaleler dâhil-i feme sâlikler olup fekk-i esfelden bir feğâya münhadir olurlar, zîrâ şakîl olan fekk-i esfeli iş'ad ve terfî de 'adale-i intibâk bi-re'sihâ kifâyet eylemeyip mu'îne eşedd-i ihtiyâc olmakla tedbîr olunup zîkr olunan iki 'adale-i uhrâlar ile istîzhâr olundu. Ve bu iki 'adalenin veteri 'adalin vasatından nâbit olur, vesâkat ziyâde olmak menfâati için.

Ammâ femi fâtiḥ ve fâgır ve fekk-i esfeli inzâl eden 'adale liflerinin menşei ve maḥall-i ḥudûsu ḥalf-i üzünde olan zevâid-i ibriyyedir ya'nî iğne ucu gibi küçük zâidelerdir. O lifler ḥalf-i üzünden münhadirler olup yalnız bir 'adale ihdâr ve ittiḥâz ederler, o 'adaleye 'adale-i mükerrere tesmiye olunur. Ve o 'adale ziyâde vesâkat için bir veter inbât ve ihrâc edip merreten uhrâ müntefiş olur ve o tenâfüştten ḥâşıla olan elyâfın fûrceleri laḥm ile maḥşuvve olup doldurulmakla bir âher 'adale dahi ḥâdiş olur onun için ki 'adal-i evvelin veteri fekke mülâkî olunca mümtedd olsa mi'rağ-ı âfâtta olur. 'Adalin ta'addüdü ve teceddüdü ile veter dahi tecdîd olunup kuvvet-i cedîde ḥasebiyle âfâtı kabûl eylemez. Ve bu 'adale-i sâniye fekkin zeḳanına ya'nî çeneye mün'atîf olduğu maḥalle varıp mülâkî olur. Ve kaçan 'adale taḳalluş eylese leḥâyı ya'nî sakal bittiği maḥalli ḥalfe cezb edip lâ-maḥâle leḥâ tesseffül eder lâkin 'adale-i fâtiḥa-i mükerrere intibâkın iki 'adalesi gibi fi'lini icrâda i'ânet eder, âher 'adale muḥtâc olmaz onun için ki fekkin

48 "Ezec" harekât ile, ebniyeden bir nev' binâdır. Buṭûn-ı selâse-i dimâğdan baṭn-ı evsaṭın saḳfına ezec derler, o binâyâ müşâbeheti için; tavil olur bir miqdâr maḥalli, bâṭını kürevî olur.

şıkalı süflü t̄alib olup o şıkal ʿaḍale-i mükerrereye muʿin olur ve āḫer muʿine muḫtāc olmaz.

Ammā ʿaḍale-i maḍğ yaʿnī fekki idāre edip iki cānibe imāle eden ʿaḍale-i sāḫıkanın mecmūʿu iki ʿaḍaledir ki yemīn ve yesārdan her birinde birer ʿaḍale-i müşellese olurlar. O ʿaḍale-i müşellese zevāyāsından reʿs iʿtibār olunan zāviye vecnede yaʿnī ḫufre-i şudğda olup o zāviyeden iki sāk mümteḍd olur, eḫadühümā fekk-i esfele münḫadır olur ve sāk-ı āḫer ʿazm-ı zevce şuʿūd ve irtifāʿ edip o iki sāk aralarında bir kâʿide-i müstakīme vāşıla olur. O zevāyā-ı selāseden her biri kendiyi vely ve taʿkīb eden cüzʿlere teşebbüs eder onun için ki bu teşebbüs ḫasebiyle o ʿaḍalenin cihāt-ı muḫtelifede teşennücu olup ḫarekātı müsteviye olmaya belki o ʿaḍalenin mütefennin müyülü olup [18b] o müyül üzere ḫareketten maḍğ ve saḫḫ ḫāşıl ve mülteʿim ola.

el-Faşluʿl-Tāsīf ū Fī Teşriḫi ʿAḍaliʿr-Reʿsi

Reʿsin iki nevʿ ḫareketi vardır: Bir nevʿi ḫareket-i ḫāşşadır ve bir nevʿi ḫareket-i müşterekedir ki o ḫarekette ḫareẓāt-ı ʿunuḫtan beş ḫareze ile müşterek olup o ḫareket-i şirkiyye ḫasebiyle meyl-i reʿs ve meyl-i ʿunuḫtan muntazame reʿse bir nevʿ ḫareket ḫāşıl olur. Ve bu ḫareket-i ḫāşşa ve ḫareket-i şirkiyyeden her biri yā mütenekkise veyāḫūd ḫalfe münʿaṭife veyāḫūd sağ cānibe māile veyāḫūd sol cānibe māile olur. Ve baʿḫan yemīn ve yesāra olan ḫareketten heyʿet-i istidāre üzere ḫareketüʿl-inḫılāb veʿl-iltifāt tevellüd eder.

Ammā biʿl-intikās ḫāşşaten reʿsi taḫrīk eden ʿaḍaleler iki ʿaded ʿaḍaldir. Elyāfı iki nāhiyeden gelip reʿse teşebbüs ederler. O nāhiyelerin biri ḫalf-i üzündür, ondan gelen lif fevḫ iʿtibār olunur. Ve nāhiye-i uḫrā ʿizām-ı kaşstır, onun lifi taḫt iʿtibār olunur. Ve o fevḫ ve taḫt lifler muttaşılār gibi olarak irtikā ederler. Baʿḫan zann olunur ki o ʿaḍale vāḫidedir ve baʿḫan iki ʿaḍaledir ve baʿḫan üç ʿaḍaledir zann olunur. O iki ʿaḍaleden birinin ḫarafı teşaʿub edip iki reʿs gibi olur. Ve o iki ʿaḍaleden biri ḫareket eylese reʿs-i beden o müteḫarrik olan ʿaḫal cānibine māilen tenekküs eder. Ve o iki ʿaḍale maʿan taḫarrik eylese reʿs-i beden ḫuddām ḫarafına muʿtedilen yaʿnī bilā-meyl ilā ḫarafın tenekküs eder.

Ammā re's ve raqabeyi ma'an bi'l-intikās quddāma taḥrīk eden 'aḍale bir çift 'aḍaledir, o 'aḍaleler mer'inin taḥtına vaḍ olunmuştur ya'nī boğazda olan ta'am ve şarāb mecrāsının altına konulmuştur. Ve o iki 'aḍaller taḥt-ı meriden ḥurūc edip ḥarezāt-ı 'unuḳtan fıḳra-i ūlā ve fıḳra-i şāniye nāhiyesine gelirler ve o nāhiyede bu iki 'aḍaller ile mülteḥim olurlar. Kaçan o 'aḍale-i mülteḥimelerin eczāsından meri cānibini vely eden cüz'ü hareket eylese re's yalmz mütenekkis olur ve iki fıḳra ile mülteḥim olan cüz'ü hareket eylese raqabe neks eder.

Ammā yalnız re'si ḥalfe ve ense cānibine ḳalb ve 'aḥf eden 'aḍale dört zevcdir ve o ezvāc ḳarıben zikri mürür eden ezvācın taḥtında medsūs ve medfūndur.

Ve bu ezvāc-ı erba'anın menbiḥi ve menşe'i maḥşalın fevḳ tarafıdır. Maḥşaldan murād re'sle 'unuḳun terekübünden ḥāşıl olan maḥşaldır. O erba'a-i ezvācdan kimisi senāsine gelir ve bu senāsine gelen 'aḍalın menbiti vasaḥ-ı ḥalften eb'addır ya'nī maḥşalın quddām ve ḥalḫi beyninde vasaḥ olana maḥşalden ḥalfe ziyāde ba'iddir. Ve o ezvācdan ba'ıdısı dahi ecniḥaya gelir ya'nī ḥarezāt-ı 'unuḳta olan cenāḥlara gelir ve bu zevcin menbiti maḥşalın vasaḥına māildir. Ve cenāḥa gelen ezvācın bir zevci feḳār-ı 'unuḳtan fıḳra-i ūlānın iki cenāḥına gelir, fıḳra-i şāniyenin sinsinesine gelen zevcin fevḳ tarafından sālīk olup cenāḥ-ı mezkūrāna muttaşıl olur. Ve bir āḥer zevcinin dahi lifi fıḳra-i ūlā cenāḥından fıḳra-i şāniye sinsinesine gelir ve bunun ḥāşşa-i fi'li re's-i münḳalibeyi o 'aḍal te'rībi ḥasebiyle iḳāme edip re's ḥālet-i ḫabī'isinde olur. Ve bu cümleden zevc-i rābi' fevḳten ibtidā eder, zevc-i şālīşin taḥtında verāb üzere vaḥşī cānibine nāfiḫ olur ve fıḳra-i ūlānın cenāḥına mülāzım olur. Pes iki evvelki zevc re'si ḫalf cānibine ḳalb edip o re's-i maḳlūbun yemīn ve yesārdan bir ḫarafa meyli olmaz ve ba'ḍan meyli olursa dahi o meyl cidden yesīr olur. Ve zevc-i şālīş meylin evedini ya'nī i'vicācını iḳāme eder. Ve zevc-i rābi' re'si ḫalf cānibine te'rīb-i zāḥir ile ḳalb eder. Zevc-i şālīş ve zevc-i rābi'den her hangisi vaḥdehu meyl eylese o meyli cānibine re'si dahi meyl ettirir ve şālīş ile rābi' ma'an teşennüc eyleseler re'si ḫalfe min-ḡayri meylin münḳalib eder.

Ammā re's ve 'unuḳu cemī'an ḳalb eyleyen 'aḍal dört zevc olup üçü ḡāire ve biri onları mücellil ve sātir olur. O zevc-i mücellilden her bir ferd

müşelleşü'ş-şekl olup kâ'idesi dimāğın mu'ahharının 'azmı olur ve kâ'ide-
den mâ'adâ eczâsı rakabeye nüzül eder.

Ve ammâ şekl-i müşelleste olan 'adalenin tahtında münbasit olan ezvâc-ı
şelâsedden bir zevc fıkârâtın iki cânibine münhadir olur ve bir âher zevc
mahallinden meyle bed³ ve ahz edip ecnihaya varınca kadar meyl eder.
Nüşha-i sultâniyyede “ويميل آخذًا الى الاجنحة” *vâkf olmuştur; tab ile olan*
nüşhalarda “ويميل الى الاجنحة جدا” *vâkf olmuştur, me'alleri birdir.* Şelâse-i
ezvâc-ı münbasitadan bir zevc dahi fekârın iki tarafları ile etrâf-ı ecniha
araları vasaatına vâşıl olup beynehümâya tavassut eder.

Ammâ o 'adâl ki re'si iki cânibe imâle eder, o 'adâl iki zevcdir. Ve o
zevcler mafşal-ı re'se mülâzım olurlar. Ve o iki zevcden zevc-i vâhidin
mevdi'i kıddâm olur ve bu zevc re's ile fıkra-i şâniye beyinde zevc-i vâşıl
olur. Bu zevc-i vâşılın bir ferdi cânib-i yemînde ve bir ferdi cânib-i yesârda
vâşıl olurlar. Ve ammâ re'si mümîle olan iki zevcin ikincisinin mevdi'i
hâlf olur ve fıkra-i ulâ ile re'si o zevc-i şâni cem' eder. Ve bu zevc-i şâninin
bir ferdi taraf-ı yemînde ve ferdi âheri şimâlde olur. Ve bu iki zevcin dört
ferdinden hangisi teşennüc eylese re's ma'a-te'rîb o cihete meyl eyler. Ve
o dört ferden cihet-i vâhidede olan her iki ferdin hangisi ma'an teşennüc
eylese o iki müteşennic 'adâle tarafına re's min-gayri te'rîbin meyl eder.
Kıddâmiyyetân ya'nî taraf-ı kıddâmında olan iki 'adâller taharrük eyleseler
tenkîs-i re'se mu'tin olur ve hâlfte olan iki 'adâle hareket eylese re'si cânib-i
hâlfe kalb ve 'atf ederler. Ve o dört ferd bi'l-cümle dördü ma'an hareket
etse re's müsteviyen muntaşib olur ya'nî tabî'isi üzere doğru ve kâim olur.
Ve bu dört 'adâl sâir 'adâlelerden aşğar ve akşardır lâkin şığar sebebiyle
fevt olan menfa'ati mevdi'inin cevdeti ve 'adâle-i uhrânın tahtında inhîrâzı
ve inhîfâzı sebebiyle tedârük ve telâfi olunup 'adâlât-ı kebîrenin nâil olduğu
kuvvete 'adâlât-ı şığâr dahi nâil olur.

Ve mafşal-ı re's iki emre muhtâcdır ki o iki emr biri birine dıdd ve mübâ-
yin olan iki ma'nâya muhtâc olur. O iki emrin biri veşâkat ve emr-i âher
harekâtın keşret-i 'adedidir. Veşâkat mafşalın ziyâde bağlanıp ve harekâtta
killet-i mu'tava'ata muhtâc ve müte'allik olur. Ve harekâtın keşret-i 'adedi
mafşalın selis olup irhâ hasebiyle harekâta mu'tava'ata muhtâc ve müte'allik
olur. Ve bu iki ma'nâlar mütedâddeyn olmakla vişâkı irhâda tecvîd ve temtîn

olunup erbiṭa ve elyāfın teḡşiri terk olunmakla hem keṡret-i aḑdād ve hem veṡāḡat emrlerinin iḡtiyācları ḡazā olundu. Ve bu vechle iki ḑidd ve mübā-yinlerin cem'i ḡayyiz-i imkānda oldu, zīrā iṡāḡ-ı maḑṡalın noḡṡanı cevdet-i irḡā ile istitāme ve istikmāl olundu. Fe-tebārekallāhu aḡsenü'l-ḡālīḡın.

el-Faṡlu'l-Āṡiru Fī-Teṡrīḡi'l-ḡancereti

ḡanceret bir 'uḑv-ı ḡuḑrūḑdır, ṡavta ālet olmak için ḡalḡ olunmuṡtur. Ve ḡanceret üç 'aded ḡuḑrūḑtan mürekkebdir:

Evvelkisi cess ile ve ḡiss ile ma'ḑūm olan ḡuḑrūḑtur yaḑnī yed ile mess olunur ve ḡöz ile ḡörölür; boḡazın önünde ve ḡenenin altında olur, ona derāḡı ve türsī derler onu için ki bu ḡuḑrūḑun bāṡını muḡa'ar ve zāhiri muḡaddeb olur.

Deraḡa dedikleri kalkan dahi bu minvāl üzeredir, ammā türs e ammdır, onun için ṡāḡib-i Kānūn "يشبه الدرقة وبعض الترسه" dedi. Ve iḡtimāli vardır ki "بعض الترسه" den murāḑi kalkanın ḡöbeḡi ola, zīrā türsün eteḡinde taḡḑīb ve taḡīr olmaz, ammā derāḡa kayd-ı mezkūra muḡtāc deḡildir, zīrā Kāmūs'ta "derāḡa"yı "ḡacefe" ve "ḡacefe"yi "من جلود بلا حجب ولا عقب" diye tefsīr eder ve bu iḡtimāl-i ṡānīyi te'yīd eder. Ve "بعض الترسه"te olan "tā" vahdet ve müsevvire-i cüz'iyenin muṡarraḡef bi'l-lām olduḡu o ḡāideye ḡiyāsen ki onunla اكلت كل الرغيف ile اكلت كل رغيف arasında fark ederler.

ḡancerenin ḡuḑrūḑ-ı ṡānīsi bir ḡuḑrūḑtur ki derāḡaynın ḡalfinde olur, 'unuḡu vely ve taḡḡīb eder ve 'unuḡa merbūṡ olur; bu ḡuḑrūḑ "lā-isme leh" denmekle ma'ḑūf olur.

Ve ḡancerenin ḡuḑrūḑ-ı ṡāliṡi zīkr olunan iki ḡuḑrūḑ üzere mekbūb ve mülḡādır, lā-isme leh denmekle ma'ḑūf ḡuḑrūḑa muttaṡıl olur ve derāḡīye min-ḡayri ittiṡālın mülāḡı olur. Lā-isme leh [ile] üçüncü ḡuḑrūḑ aralarında maḑṡal-ı muḑā'af olur, derāḡīde iki nuḡre olup lā-isme lehte olan iki zāide o iki nuḡrede tehendūm edip revābiṡ ile merbūṡ olmakla. Ve o maḑṡalın adına mīkebbī derler, kezālik ṡarceḡālī dahi tesmiye olunur. "ṡarceḡālī" nüṡḡa-i sulṡāniyyede "lām" ile vāḡḡ olmuṡtur, ṡabf ile olan nüṡḡalarda "rā" ile yazılmıṡtır, ikisi dahi lüḡattır. "ṡarceḡāle" ve "ṡarceḡāre" fīncān ma'ḑnā-sına olduḡu Kāmūs'ta muṡarraḡtır. Derāḡının lā-isme lehe inḑimāmı ve her birinin [19a] āḡerden tebā'udu ile ḡancereteye tevessu' ve teḡayyūḡ ḡādīḡ

olur. Ve tarcehâlinin derakî üzere ikbâb ve lüzümü ile ve tecâfî ve tebâ'udu ile hancerenin infitâh ve ingilâkî hâdis olur.

Ve hancere katında bir 'azm-ı müşelleş olur ki ona 'azm-ı lâmî derler, o 'azmın Yünânî hatta yazılan lâma müşâbeheti olduğu için. Bu lâm-ı Yünânînin resmi bu minvâl üzeredir: >

Ve bu 'azm halk olunmağın menfa'ati bu 'azm müteşebbes ve müstened olur ve bu 'azmda hancere 'adâlini müvellid olan lif nâbit ve nâşî olur, zîrâ hancere bir 'adale muhtâc olur ki o 'adale derakî güdrüfunu lâ-isme leh güdrüfuna dâmm eyleye ve bir 'adâl-i âher dahi muhtâc olur ki o 'adâl-i âher tarcehâlî güdrüfunu bâkî iki güdrüfa dâmm ve itbâk eyleye ve diğer bir âher fağla dahi muhtâc olur ki o 'adâl tarcehâlî güdrüfunu iki bâkî güdrüflardan teb'îd eyleyip hancereyi feth eyleye. Hancereyi feth eden 'adâlâtın bir zevc 'azm-ı lâmîden nâşî ve nâbit olup derakînin muqaddemine gelir ve derakî üzerine mültehim olduğu hâlde münbasıt olur. Kaçan o 'adale-i münbasıta teşennüc ve takalluş eylese tarcehâlî güdrüfunu quddâma ve fevke ibrâz edip hancere mütesir olup genişir.

'Adâlât-ı fâtihadan bir zevc dahi vardır ki hulkümü esfele cezb eder. Etıbbâ o zevci 'adâlât-ı hulkümdan tadâd ederler lâkin biz o hancere ile hulküm beyninde müşterek olmasımı rey ederiz, binâen 'aleyh ikisinin faşında dahi zikr ederiz. Ve bu zevcin menşe'i batin-ı kasstan olup derakîye müteveccih olur. Ve hayvânattan çoğunda bu zevc zevc-i âheri müstaşhıb olur.

Ve hancereyi fâtiha 'adâlâtın iki zevc dahi vardır ki o iki zevcin bir zevcinin iki ferd 'adâleri half cânibinden tarcehâlîye gelir ve tarcehâlî ile mültehim olur. Kaçan o zevc teşennüc eylese tarcehâlîyi ref edip half cânibine cezb eder tarcehâlî derakînin müdâmmesinden teberrî edip hancere tevessuf eder ve hancereyi fâtiha olan iki zevcden zevc-i âher tarcehâlînin etrafına gelir. Kaçan o zevc-i âher teşennüc eylese tarcehâlîyi derakîden faş edip ayırır ve tarcehâlînin 'arđını medd edip geniştirir ve bu vechle hancerenin inbisâtına mu'tin olur.

Ammâ hancereyi tadyık eden 'adâlât-ı fâtiha gibi ezvâc müte'addide olur. Cümleden biri o zevc-i vâhiddir ki 'azm-ı lâmî nâhiyesinden gelir ve derakîye muttaşıl olur sonra müsta'rid olup lâ-isme leh üzerine mülteff

olup sarılır hattâ lâ-isme lehin verâsında o zevcin iki ferdlerinin tarafları müttehid olur. Kaçan bu zevc teşennüc eylese hancereyi tadıyık eder. Ve hancereyi muğayyika olan ʿadalâtan dört ʿadal dahi vardır ki o dört ʿaded ʿadal iki ʿaded ʿadal-i muđâʿaf zann olunur. O ʿadaller derakî ile lâ-isme leh arasında vâşıl olur. Kaçan o ʿadaller teşennüc eyleseler hancerenin esfelini tadıyık eder. Ve zann olunur ki o dört ʿadaleden bir zevc bātında olur, zevc-i âher zâhirde olur.

Ammâ ʿadalât-ı hancereden hancereyi itbâk eden ʿadaller o ʿadale-i muţbağanın ahsen-i evdâʿı hancerenin dâhilinde halk olunmaktır tâ ki o ʿadale-i muţbağa takalluş eylese tarcehâlîyi esfele cezb edip ve hancereyi kapayıp itbâk ve iglâk eyleye. Fi'l-vâkîc hilkatı dahi zikri mürür eden ahsen-i evdâʿa muvâfık ve muţabık oldu. Ve o zevc-i muţbağ derakînin aşlından neşʿet eyleyip tarcehâlîmın iki tarafına dâhilden şuʿud eyler, yemeten ve yesreten lâ-isme leh ismi ile müsemma gıdrüfa vâşıl olur. Kaçan takalluş ve teşennüc eylese mafsalı şedd eyleyip hancereyi itbâk eyler ve o itbâk haşr-ı nefeste şadr ve hicâb ʿadalâtına mukâvim olur. Ve bu zevc-i muţbağ şağır halk olundu, dâhil-i hancereyi tadıyık eylemesin için. Ve bu zevc kavî halk olundu, bu zevc şiddet ile haşr-ı nefes edip hancereyi itbâқта tekellüf eyledikte şıgarın faif olduğu miktârı kuvvetinin ziyâde olması ile telâfi ve tedârük eylesin için. Ve bu iki ʿadalin meslekleri istikâmet üzeredir ve şâid olurlar, kalilen inhirâfları olur, derakî ile lâ-isme leh beynini vaşl ederler. Ve bağan iki ʿadale dahi bulunur ki o ʿadaleler tarcehâlî tahtına mevđûʿlar olup zikri mürür eden zevc-i muţbağ ʿadalelerine muʿin olur.

el-Faşlu'l-Hâdî ʿAşere Fî-Teşrihi ʿAdalı'l-Hulkûmi

Bi'l-cümle hulkûmun ʿadalesi iki zevc olup hulkûmu esfele cezb ederler. O zevcin birisi hancere faşlında zikr edip beyne'l-hancereti ve'l-hulkûm müşterektir ve kasstan nâbit olur diye işâret eylediğimiz zevcdır. Ve zevc-i şânî kezâlik kasstan nâbit olup irtikâ eyler, evvelâ ʿazm-ı lâmiye ve şâniyen hulkûma muttaşıl olup hulkûmu esfele cezb eder. Ammâ halka maşşûş olan ʿadale nuğnuğatândır. Ve nuğnuğatân iki ʿadaledir ki halk katında vadʿ olunmuştur, o ʿadaleler izdirâda yaʿnî taʿâmı ibtilâʿa muʿin olurlar, faʿlem zâlik.

el-Faşlu's-Sânî 'Aşere Fi-Teşrihi 'Ağali'l-Lâmî

Ammâ 'azm-ı lâminin 'adalleri iki kısım üzere olur, bir kısmı 'azm-ı lâmiye mahşûş olan 'adallerdir ve kısım-ı âheri 'azm-ı lâmi ile 'uğv-ı âher beyninde müşterek olan 'adallerdir.

Ammâ 'azm-ı lâmiye mahşûş 'adaller üç 'aded zevctir: O üç zevcden zevc-i evvel iki cânibde olan lehâdan gelip 'azm-ı lâmi üzerinde olan hatt-ı müstakîme muttaşıl olur ve bu zevc 'azm-ı lâmiyi lehâya cezb ve tağib eder.

Bu mağâmda iki nüsha vardır: Nüsha-i sulţāniyyede “تحدبه” ve tabf ile olan nüshalarda “يجذبه” vākif olmuştur; ikisinin me'ālîni mā'nā-yı vāhide ircā sehldir.

Ve üç 'aded zevc-i mezkûrdan zevc-i şānî taht-ı zekāndan neş'et eder ve taht-ı lisāna mürûr edip 'azm-ı lâminin taraf-ı a'lāsına varır. Bu zevc dahi 'azm-ı lâmiyi lehānın iki cânibine cezb eder.

Ve zevc-i şālişin menşe'i üzün katında olan zevāid-i sehmiyyedir. 'Azm-ı lâmi fevkinde olan hatt-ı müstakîmin taraf-ı esfeline muttaşıl olur. Ammâ 'uğv-ı âher şirketi ile olan 'azm-ı lâminin 'adallerinin ba'dılarını muğaddemā zikr olundu ve ba'dıların dahi gelecek zamānda biz zikr eyleriz.

el-Faşlu's-Sālişe 'Aşere Fi-Teşrihi 'Ağali'l-Lisāni

Lisāni muħarrrik olan 'adālāt dokuzdur: İki 'arîđ olurlar, zevāid-i sehmiyye tarafından gelip lisānın iki tarafına muttaşıl olurlar. Ve iki 'ađal dahi tūlānî olurlar, o iki tavil 'ağalin menşe'i 'azm-ı lâminin e'ālîsi olur ve vasa't-ı lisāna muttaşıl olur. Ve iki 'ađal dahi lisāni verāb üzere taħrik eyler. Onların menşe'i 'azm-ı lâmi ađlā'ının münħafid olan dıl'ıdır. Bu iki 'ağale 'ađal-i mu'tavvel ile 'ađal-i mu'arrağ aralarında 'azm-ı lâmide nāfiz olur. Ve iki 'ađal dahi lisāni bātiħa olup kalb eder. Ve bu iki 'ağalin mevdi'i bunun ittishālinde zikr eylediğimiz 'adallerin tahtıdır. Bu 'adallerin elyāfi 'ağale-i sâbıkın tahtında 'arđan münbasit olur ve 'azm-ı fekkın cümlesine muttaşıl olur.

Ve 'ađal-i lisānın cümlesinden bir tek 'ağale dahi zikr ederiz ki o 'ağale lisān ile 'azm-ı lâmi arasında vāşıl olur, eħadühümāyi âħere cezb eder. Ba'ıd olmaz ki lisāni tūlen bārize ve ħārice taħrik eyleyen 'ağale bu 'ağale-i mün-

feride ola. Minvâl-i muharrer üzere bu 'ağale lisânı tahrik eyler onun için ki bu 'ağalenin imtidâd hasebiyle kendi nefsinde tûlen hareketi vardır, nitekim teşennüc ve taqalluş hasebiyle kendi nefsinde hareketi olduğu gibi. *Tabf ile olan nüshalarda "taqalluş" bedeline "tekâşur" vâkf olmuştur, me'âl vâhid olur, zîrâ taqalluş ve teşennücden tekâşur hâdiş olur.*

el-Faşlu'r-Râb'â 'Aşere Fî-Teşrihi 'Ağali'l-'Unuķi ve'r-Raqabeti

Yalnız raqabeyi tahrik eyleyen 'ağale iki zevcdir; bir zevc yemînde ve bir zevc yesârda olurlar. O iki zevcin hangisinin ferdi vaħdehu teşennüc eylese raqabe verâb üzere o cihete müncezibe olur. Ve o iki zevcden her hangi zevcin iki ferdi ma'an teşennüc eylese bilâ-tevrîb istikâmet üzere raqabe o cihete müncezibe olur. Eger fi'l-i teşennüc dört ferdden ma'an hâdiş olursa raqabe muntaşib olup bir tarafa meyl eylemez.

el-Faşlu'l-Hâmise 'Aşere Fî-Teşrihi 'Ağali's-Şadri

Şadri muharrik olan 'ağalâtın ba'dısı şadri fakat baş eder, şadri kabđda o 'ağalenin medħali olmaz. A'đâ-i teneffüs ile a'đâ-i gıdâ beyninde ħâil ve ħâciz olan ħicâb 'ağalât-ı mezkûreden olur ya'nî şadri baş eder, kabđ eylemez. ħicâb-ı ħâcizi sana karîben inşaallâhu ta'âlâ vaşf eyleriz.

Bilâ-kabđ şadri baş eden bir zevc-i 'ađal dahi taht-ı terkuvette mevďü'dur, o zevcin menşe'i re's-i ketife mümtedd olan ħazzdır, inşaallâhu ta'âlâ o zevci dahi biz vaşf [19b] eyleriz. Ve bu zevc ađlâ'-ı şadrdan dıl'-ı evvele yemneten ve yesreten muttaşıl olur.

Ve bilâ-kabđ bāsıt-ı şadri olan 'ağallerden bir zevc dahi vardır ki o zevcin her bir ferdi muğâ'af olup ikişer cüz'ü olur. Onun a'lâsı raqabeye muttaşıl olup raqabeyi tahrik eyler ve esfeli şadri tahrik eyler. Ve o esfele bir 'ağale-i uħrâ muttaşıl olur ki biz o 'ağaleyi dahi zıkr eyleriz, o 'ağale dıl'-ı ħâmis ve dıl'-ı sâdis muttaşıl olan 'ağaldır.

Şadri bilâ-kabđ bāsıt olan 'ağallerden bir zevc dahi vardır ki o zevc ketiften mevďi'-i muķa'arda medsûs ve medfün olur. Ve o zevce zevci-âħer muttaşıl olur ki o zevc-i âħer feķârdan ketife nâzil olur. Ve o iki zevc zevci- vâhid gibi olup ađlâ'-ı ħilfe muttaşıl olur. Ve o zevc-i medfûna bir zevc-i şâliş dahi muttaşıl olur ki o zevc-i şâlişin menşe'i feķâr-ı 'unuķun

fıkrâ-i sâbi'ası ve fekâr-ı şadrın fıkra-i ulâ ve fıkra-i sâniyesi olur. Ve bu zevc-i adlâc kassa muttaşıl olur. Ve bi'l-cümle bu maşkâma gelince zıkr olunan 'adalât-ı şadri bilâ-kaḅd baş eyleyen 'adalâttr.

Ammâ şadri kâbiḅ olan 'adalâttan ba'dıları şadri bi'l-'araḅ kaḅd eder, o 'adal hiçâb-ı hâcizdir, zirâ hiçâb-ı hâciz hareketi vaktinde şadrın inbisâtına mu'ın olmakla zamân-ı sükûnunda i'ânetin in'idâmı bi'l-'araḅ kaḅda mu'ın olur.

Ve 'adalât-ı kâbiḅadan ba'dıları şadri bi'z-zât kaḅd eyler. O 'adalât ezvâcındandır o zevc ki 'ulyâda olan adlâcın tahtında memdûd olur ve onun fi'li adlâcı şedd ve cem' eder. Ve kâbiḅ olan ezvâcdan biri dahi o zevcdir ki menşe'i zıkr olunan adlâcın etrâfında olur, 'azm-ı hancerî ile terḅvet bey-ninde kassa mülâkî olur ve 'adalât-ı başından 'adal-i müstakîme dahi mülâkî olur. Ve iki zevc-i âḅer dahi bu zevce mülâkî olur. Bu zıkr olunan 'adalât bilâ-baş kâbiḅ olan 'adallerdir.

Ammâ hem kaḅd hem baş eyleyenler adlâc-ı şadrın her iki dıl'lar arasında olan 'adalâttr. Lâkin te'emülde ve tefekkürde istikşâ olunsa zâhir ve âşikâr olur ki 'adalât-ı mezkûreden 'adal-i vâhid hem kâbiḅ ve hem bâsiḅ olmaz belki kâbiḅ bâsiḅün gayrı olur. Ve bütün beyânı bu vechledir ki adlâc-ı şadrın her iki dıl' arasında bi'l-hakîka dört 'adal vardır her ne kadar bâdî-i re'ye 'adal-i vâhid zann olunur ise, zirâ o vâhid zann olunan 'adal lîf-i müverrebden müntesice olup ba'dısı müstebtün ve ba'dısı mücellil olur ya'nî o nescin ba'dı eczâsı adlâcın başında ve ba'dısı üzerinde cüll ve şiyâb menziline olur. Mücellil dahi iki kısım olur, bir kısmı adlâc'dan guḅrûfî olan tarafı vely ve ta'ḅib eyler ve bir kısmı kavî olan taraf-ı âḅeri vely ve ta'ḅib eyler. Müstebtün her hâlde mücellile vaḅda muḅâyir ve muḅâlif olur; müstebtün ve mücellilden her birinin taraf-ı guḅrûfide olanları her hâlde bi-ḅasebi'l-vaḅd taraf-ı kavîde olanlara muḅâyir ve muḅâlif olur.

Kaçan beyne'l-adlâc mevcûd olan 'adalâtın elyâfı hey'etleri dört 'aded oldular ise ḅarî ve lâyiḅ olur ki 'adaller dahi dört 'aded ola. Ve fevkte olanlar şadri bâsiḅ olup ve tahta mevḅûc olanlar kâbiḅ olalar. Bu taḅdîr üzere ya'nî her iki dıl'lar bey-ninde olan 'adaller dört 'aded 'adal i'tibâr olunduḅu taḅdîr üzere şadrın 'adalâtı seksen sekiz 'adaleye bâliḅ olur. Ve 'adalât-ı şadri mu'ın olur o iki 'adaller ki terḅvetten re's-i ketife gelip şadrın dıl'-ı

evvele muttaşıl olur ve dıl'-ı evveli fevke teşyil ve terfî'e eyleyip inbisât-ı şadra mu'ın olur Allāhu a'lem.

el-Faşlu's-Sādise 'Aşere Fî-Teşrîhi 'Ağali Hareketi'l-'Ağudi

'Ađudun 'ağalleri ma'şal-ı ketifi ta'hrîk eyleyen 'ağalâtur. O 'ağalâtan ba'đdır üç 'aded 'ağaller ki o 'ağaller şadrdan gelip 'ağudu esfele cezb ederler. Dahi 'ağalât-ı 'ağuddan ba'đdır o 'ağale ki taht-ı şedyden neş'et edip 'ağudun mu'kaddemine zîk-ı nu'kre mu'kaddemi katında muttaşıl olur ya'nî 'ağuddan nu'kre-i ketifin muhî't olduğu ma'hallin mu'kaddemine muttaşıl olur. *Qāmūs'ta* "زيق القميص ما أحاط بالعنق منه" *diye teşrîh olunmuştur.* Ve bu 'ađal ma'a-istinzāl 'ağudu şadra ta'krîb eder. Ve 'ağudun istinzālî ketifin dahi istinzālîni müstetbi'e olur.

Ve 'ağudun bir 'ağali dahi vardır ki onun menşe'i a'lâ-yı kâsır, re's-i 'ağudun insîsini itbâk ve tağtiye eder ya'nî örter. Ve bu 'ağal 'ağudu istirfâ'-ı yesîr ile şadra mu'karreb olur.

Ve 'ağalât-ı 'ağuddan bir 'ağal dahi vardır ki o 'ağal mu'dâ'af olur ve 'azîmdir, onun menşe'i kâsın mecmû'udur, mu'kaddem-i 'ağudun esfeline muttaşıl olur. O 'ağal-i mu'dâ'af fevkânî ve tahtânî olan iki cüz'lerinden cüz'-i fevkânî ile fi'lini icrâ ederse 'ağudu şâyiletlen ve mürtefi'aten şadra ikbâl ettirir. Eger yalnızca tahtânî ile 'amel eylerse 'ağudu hâfi'daten ve sâfi-leten şadra ikbâl ettirir.

'Ağalât-ı şadrdan iki 'ağal dahi vardır ki o iki 'ağal nâhiye-i hâşireden ya'nî böğürden gelir ve kâsstan gelen 'ağale-i şâ'ide-i 'azîmenin ittişâlin-den edhâl ittişâl ile 'ağuda muttaşıl olur. Ve bu iki 'ağalenin birisi 'azîmedir, hâşire katından ve dülû'-ı hâlften gelir, 'ağudu bi'l-istikâmet dülû'-ı hâlfe cezb eder. İkincisi da'kîkadır, cild-i hâşireden gelir; 'azm-ı hâşirenin o 'ağaleyi inbâtta medhâli olmaz. Ve bu ikinci 'ağale vasa't-ı 'ağuda 'ağal-i evvelden emyel olur ve nâhiye-i şedyden gelip 'ağuda muttaşıl olan 'ağalin veterine gâireten muttaşıl olur. Bu da'kîk 'ağalenin müsta'killen fi'li olmaz belki bu 'ağalin ülâsı olan 'ağal-i 'azîmin fi'line mu'ın olup ta'kviye eder lâkin bu şâniye-i da'kîka ülâ-yı 'azîmeden hâlfe emyel olur.

Ve 'ağalât-ı 'ağuddan beş 'aded 'ağal dahi vardır ki o 'ağallerin menşe'i 'azm-ı ketiftendir. Ve 'ağalât-ı hams-i mezkûreden bir 'ağale vardır ki men-

şe'i 'azm-ı ketiften olup ketif için olan hâciz ile dıl-ı a'lâ arasını işğâl edip doldurur ve nâfiz olur ve re's-i 'ağudun vahşî cānibinde olan cüz-i a'lāya kalilen insī cānibine māil olarak vāşıl olur. Ve o 'ağal insī cānibine meyl ile re's-i 'ağuddan ba'ıd olur.

Ve 'ađalāt-ı hāmse-i mezküreden iki 'ağale dahi vardır ki o 'ağalelerin menşe'i ketifin dıl-ı a'lāsıdır. O iki 'ağalenin birisi 'azīmedir, lifini o 'ağale-i hâcizden eczā-i süfliyyeye irsāl eyleyip hâciz ile dıl-ı esfel arasını işğâl edip doldurur ve re's-i 'ağudun cidden vahşî olan cānibine muttaşıl olur ve cānib-i vahşîye māil olarak re'sten ba'ıd olur.

Bu takrîri ihāta edip cümle-i ūlāda mürür eden teşrîh-i 'izāmı müstahdır olanlara hafî degildir ki şāhib-i Kānūn'un bu maķāmda hâcizden murādı ketifin üzerinde olup 'aynu'l-ketif ta'bîr olunan zāidedir, zîrā o zāidenin viķāye olup ve viķāye hâciz tesmīye olunduđu maħall-i mezbūrda mürür etmiş idi. Ve dıl-ı ketiften murād 'azm-ı ketifin cānibleridir, zîrā ketif hey'et-i müşelleşede olmakla cevānib-i selāşesine dıl ta'bîr olunur.

Ve zıkr olunan iki 'ađalenin sāniyesi 'ađale-i ūlāsına muttaşıl olur hattā sāniye-i mezküre ūlādan cüz' meşābesinde olur ve o sāniye ūlānın menfezinde nâfiz olup ūlānın işlediđi fi'li işler lākin bu 'ađale-i sāniye ancak ketifin a'lāsına ta'alluk-ı keşir ile ta'alluk eder; zāhir-i 'ađuda ittışālî tevriben olur ve 'ađudu vahşî cānibine imāle eder.

Ve 'ađalāt-ı hāmse-i mezküreden dördüncü 'ağal 'azm-ı ketiften mevđif-i muķa'arı işğâl edip doldurur. Ve o 'ağal-i rāb'in veteri re's-i 'ağudun insī cānibinde olan eczā-i dāhileye muttaşıl olur. Ve o 'ağale-i sāniyenin fi'li 'ağudu hālf cānibine idāre olur.

Ve 'ađalāt-ı hāmse-i mezküreden beşinci 'ağale ketifin dıl-ı esfelinin taraf-ı esfelinden neş'et eyler. Ve o 'ağalenin veteri hāşireden şu'ūd eden iki 'ağallerden 'azīm olan 'ağalin muttaşıl olduğu maħallin fevķine muttaşıl olur. Ve o 'ağalin fi'li re's-i 'ağudu fevķ cānibine cezb olur.

Ve 'ağudun bir āher 'ağalesi dahi vardır ki iki re'si olur ve iki fi'li işler ve fi'li-i müşterek dahi işler; esfel-i terķuvet ve esfel-i 'unuķtan gelir, re's-i 'ağudu iltiķām eyler ve şadrdan şā'ıd olan 'ağale-i 'azīmenin veteri muttaşıl olduğu maħalle muķārebe edip yaklaşıır. Ve ba'ıdılar derler ki o iki re'sin biri dāhilden olur ve ma'a-tevribin kalilin dāhile meyl eyler ve re's-i āher

hâricden olup zâhr-ı ketifin esfeli üzere olur ve tevri̇b-i yesir ile hârice meyl eyler. Kaçan o ‘adale iki cüz’ ile fi‘lini işlese ‘adudu [20a] ‘ale’l-istikâmet ref‘ ve işâle eyler. Ve nâstan ba‘dılar zıkr olunan ‘adalât üzere iki ‘adal dahi ziyâde ederler. Ve o iki ‘adalenin biri şağire olup sedyden gelir ve ‘adale-i uhrâ mafşal-ı ketifte medfün olur ve ahyânen ‘adal-i mirfağ ona şirket eder.

el-Faşlu’s-Sâbi‘a ‘Aşere Fi-Teşrihi ‘Adalı Hareketi’s-Sâ‘idi

Sâ‘idi muharrrik olan ‘adaller dört kısımdır: Bir kısmı sâ‘idi kabđ eder ve kısm-ı şânisi sâ‘idi başt eder ve bu ‘adaller ‘adud üzere olurlar. Ve kısm-ı şâlişi sâ‘idi kebb eder ve râbi‘i bağt eder.

‘Adudu bäsît olan ‘adal zevc-i vâhiddir ki iki ferdinin biri sâ‘idi dâhile meyl ile başt eder, zîrâ o ferdin menşe‘i mukaddem-i ‘adudun esfeli ile ketifin dıl‘-ı esfelidir, mirfağın eczâ-i dâhiliiyyesi olduğu maħallden mirfağa dâhil olur.

Ve o zevc-i bäsîtin ferd-i âheri sâ‘idi hârice meyl ile başt eder, zîrâ ferd-i âher ‘adudun kafâsından ve ensesinden gelir, mirfağtan eczâ-i hâriciyyeye muttaşıl olur. Ve bu iki ferd ‘adaleler fi‘llerinde ictimâ‘ eyleseler sâ‘idi lâ-maħâle istikâmet üzere başt ederler.

Kezâlik sâ‘idi kabıda olan ‘adaller dahi zevc-i vâhid olup o zevc-i vâhidin bir ferdi ferd-i âherden a‘zamdır. Ve ferd-i a‘zam sâ‘idi dâhile meyl ile kabđ eyler onun için ki o ferd-i a‘zamin menşe‘i ketifin zıķ-ı⁴⁹ esfeli ile minķâr-ı ğurâbdan⁵⁰ olur ve her bir menşe‘e bir re’s-i maħşüş olur. Ve o ferd bâtin-ı ‘aduda meyl eyleyip onun ‘aşabânî veteri zend-i a‘lânın mukaddemine muttaşıl olur.

Ve o zevc-i kabıdın ferd-i şânisi sâ‘idi hârice meyl ile kabđ eyler, zîrâ onun menşe‘i ‘adudun zâhir-i ħalfi olur. Bu ferd-i şânî bir ‘adaledir ki onun iki re’si olur, ikisi dahi laħmî olur. O iki re’sin birisi ‘adudun verâsında ve ensesinde olur ve re’s-i âheri ‘adudun kıddâmında ve önünde olur. Ve o ‘adale memerrinde kalilen meyl eyleyerek mürür eder tâ ki zend-i esfelin

49 “Zıķ” re’s-i ‘aduddan nukre-i ketifin ihâta eylediği maħalldir.

50 “Minķâr-ı ğurâb” ‘izâm-ı ketifin teşrihinde zıkr olunmuştur. Tab‘ ile olan nüşhalarda “mine’z-zendi’l-esfeli mine’l-ketifi ve’l-minķâri” vâķic olan ‘ibârât “zıķ-ı zend”den taħriftir.

muḳaddemine ḫalāşı ve ittişāli olur. Ve o ferd-i şānīnin ḳabḍ eyleyerek ḫārice meyl eyleyen re'si zend-i esfelin esfeline ve dāḫile meyl eyleyen re'si zend-i esfelin a'fāsına vāşıl olur ve bu vaḍ' ile cezb muḫkem olur. Ve zevc-i mezkūrdan iki 'aḍale fi'elleri üzere cem' olsalar istiḳāmet üzere lā-maḫāle sā'idi ḳabḍ ederler.

Ve evvelen zıkr olunan iki 'aḍale-i bāsiṭaların bāṭnında bir 'aḍale-i uḫrā olur ki o 'aḍale-i uḫrā 'aḍudun 'azmını muḫiṭ olur. Eşbeh-i vüciḥ budur ki o 'aḍale-i müstebṭına 'aḍale-i ḳābıḍadan aḫīren zıkr olunan 'aḍalenin cüz'ü olur.

Ammā sā'idi bāṭıḫa olan 'aḍaleler o dahi bir zevcdır ki iki ferdinin biri taraf-ı ḫāricden iki zend arasına mevḍū'dur, zend-i a'lāya bilā-veter mülākī olur. O zevcin aḫer ferdi menşe'inde rakıḳ müteṭāvil olur, re's-i 'aḍudun zāhirini vely ve taḳṭib eden cüz'-i a'fāsından neş'et eyler. Ve o 'aḍalin cüllü ve ekşeri sā'idde mürür edip nūfūz eyler ḫattā mafşal-ı rusḡa teḳārüb edip yaklaşıp ve zend-i a'lā tarafının cüz'-i bāṭnına gelir ve o cüz'e veter-i ḡişāi ile muttaşıl olur.

Ammā sā'idi mükibbe olan 'aḍaleler bir zevcdır ki ḫāricden mevḍū' olup o zevcin bir ferdi re's-i 'aḍudun insī tarafı a'fāsından ibtidā eyler ve zend-i a'lāya mafşal-ı rusḡun ḳurbünde muttaşıl olur. Ve ferd-i aḫeri ferd-i evvel-i mezkūrdan aḳşardır ve lifi istı'rāda mālīdır ve tarafının 'aşabāniyyeti eşeddir, zend-i esfelin nefsinden ibtidā eder, mafşal-ı rusḡ katında a'lāya muttaşıl olur.

el-Faşlu's-Şāmine 'Aşere Fı-Teşriḫi 'Aḍali Ḥareketi'r-Rusḡı

Mafşal-ı rusḡu muḫarrike olan 'aḍalātın ba'ḍısı ḳābıḍa⁵¹ ve ba'ḍısı bāsiṭa ve ba'ḍısı mükibbe ve ba'ḍısı ḳafā üzere bāṭıḫa olur.

Bāsiṭa olan 'aḍallerin ba'ḍı efrādı 'aḍale-i uḫrāya eşedd-i ittişāle muttaşıl olup o iki 'aḍale 'aḍale-i vāḫid gibi olur lākin 'aḍale-i ūlānın menşe'i zend-i esfelin vasaṭından olup o 'aḍalenin veteri ibḫāma vāşıl olur ve o veter ḫasebiyle ibḫām sebbābeden mütebā'id ve uzak olur. Ammā o 'aḍale-i ūlāya muttaşile olan 'aḍale-i uḫrānın menşe'i zend-i a'fādır ve o 'aḍale-i uḫrānın veteri 'izām-ı rusḡdan 'azm-ı evvele muttaşıl olur. "Azım-ı evvel"-

51 Bu ta'birde zāhir olur ki Şeyḫ'in "baḥ"tan murādı enseye bükme ve "kebb" ön tarafına bükme her ne ḳadar lügatte "baḥa" ile ilkā 'alā-vechin tefsīr olunup müteḫidü'l-ma'nā olmaları zāhir olursa.

den murād ibhām hizāsında olan ‘aẓm-ı rusğdur. Bu iki ‘aḍaller ma‘an hareket eyleseler rusğu ḳalilen kebb edip baş ederler. ‘Aḍale-i şāniye vaḥdehā hareket eylese rusğu baş eder; ‘aḍale-i ulā vaḥdehā hareket eylese ibhāmıla sebbābe arasım teb‘id eder.

Ve bāsııadan bir ‘aḍale dahi zend-i a‘lānın cānib-i vaḥşisine mülḳāt ve mevḏū‘adır. Onun menşe‘i re’s-i ‘aḍudun esāfilidir. O ‘aḍal iki re’sli bir veter irsāl eyler ve o veter vusṯā ve sebbābe işba‘larının ḳuddāmında olan muşşun vasatına muttaşıl olur. Ve o ‘aḍalin veterinin re’si rusğ katında zend-i a‘lāya ittikā edip dayanır ve rusğı ma‘a-kebbin bař eder.

Ammā maḑsal-ı rusğu ḳābıḏ olan ‘aḍaller bir zevcdır ki sā‘idin cānib-i vaḥşisi üzere olur. O zevcin iki ferdinin esfelde olan ferdi ‘aḍudun iki re’sinin dāḫilinde olan re’sinden ibtidā eder ve ḫınşır ḳuddāmında olan muşşā müntehī olur. Ve o zevcden a‘lādā olan ferd-i aḫer ferd-i esfelin ibtidā eylediği mevḏi‘in fevḳinden ibtidā eyler ve ferd-i esfelin müntehāsında ma‘an müntehī olur. Ve bu zevc-i ḳābızın iki ferdiyle bir ‘aḍale dahi olur ki o ‘aḍale ‘aḍudun süfliyyesinden ibtidā eyler ve o iki ferdin arasında mütevassış olur. Ve o ‘aḍale mütevassıtının iki tarafları olup o taraflar teḳātu‘-ı şalībī ile teḳātu‘ ederler sonra beyne’s-sebbābeti ve’l-vusṯā bir mevḏi‘e muttaşıl olurlar. O iki taraflar ma‘an hareket eyleseler rusğu ḳabḏ ederler.

Zikri mürür eden ‘aḍalāt-ı ḳāvābıḏ-ı bevāsıtın her iki ‘aḍale ki verāb üzere biri birine muḳābil ola, o muḳābilān ma‘an hareket eyleseler rusğu kebb ve baş ile tahrik ederler, o şürette ‘aḍalāt-ı bāsııa vü ḳābıḏā mükibbe ve bāḫıḫa olurlar ve belki ḳuddām-ı ḫınşırda muşşā muttaşıl olan ‘aḍale vaḥdehu hareket eylese keffi ḳalb eder ve zikri ātī olan ‘aḍale-i ibhām ona i‘ānet eyleser bāḫıḫaten ḳalb-i keff tamām olur. Ve o ‘aḍal ki ḳuddām-ı ibhāmılda rusğa muttaşıl olur, o ‘aḍal vaḥdehu hareket eylese rusğu ḳalilen kebb eder. Eger o ‘aḍale-i ibhāmiyye ile ‘aḍale-i ḫınşırıyye ma‘an hareket eyleseler rusğu kebb-i tāmm ile kebb ederler, fa‘lem zālik.

el-Faşlu’t-Tāsī‘a ‘Aşere Fi-Teşriḫi ‘Aḍali Hareketi’l-Eşābī

Eşābī‘i muḫarrike olan ‘aḍalātın ba‘ḏıları keffte ve ba‘ḏıları sā‘idde olur, zīrā bi’l-cümle ‘aḍalāt keffte olsalar keff ṣaḳıl olur, ‘aḍalātta laḫmiyyetin keşreti olmak ḫasebiyle. Çünkü ‘aḍalāt-ı eşābī‘den rusğıyye olanlar

eşâbi'eden ba'îd oldu, lâ-mahâle o 'ağalâtın eşâbi'e vâşıl olan evtârı tavîle olmağı icâb eyledi, kezâlik o evtâr-ı tavîle cemî'-i cevâ nibden gelen ağşîye ile muğaşşât olmasını muқтаđî oldu. O 'ağalât-ı eşâbi' müstedîre ve kavîyye ve müsta'rize halk olundu lâkin o evtâr muvâfaķat edip müvâfât edip muħarrik olduğu 'uğva ve işba'a vâşıl oldukta müsta'rid olur, evtârın eşâbi'i iştimali ceyyid olsun için.

Ve bi'l-cümle eşâbi'i bâsîta olan 'ağaller sâ'id üzere mevđü'lardır, kezâlik eşâbi'i esfele taħrik eyleyen 'ağalât dahi sâ'id üzere olur. Ve 'ağalât-ı bâsîtadan bir 'ağale sâ'idin zâhir-i vasaıtına mevđü'adır ve o 'ağal 'ağudun re's-i esfelinden müşrif ve muķbil bir cüz'den nâbit olur ve mâ-'ada'l-ibhâm eşâbi'-i erba'aaya veterler irsâl eyler. Ve o veterler eşâbi'-i erba'a-i mezkûreleri baş ederler.

Ammâ eşâbi'i esfele mâile eyleyen 'ağalelerden üç 'aded 'ağale vardır ki evsaıt-ı sâ'idde olan 'ağale-i mezkûre cânibinde o üç 'ağaller biri birine muttaşıl olurlar. Ve bir 'ağal dahi re's-i 'ağudun cânib-i vahşisinde iki zâideleri arasında olan cüz'-i evsaattan nâbit olur, hınşır ve bınşıra iki 'aded veter irsâl eyler.

'Ağalât-ı mütedâ'ife cümlesinden olan iki 'ağale ki zıkr olunan üç 'aded 'ağallerin ikisidir, o ikinin menşe'leri 'ağudun iki zâideleri esfelinden olur ve dâhile sâlik olur dahi zend-i esfelin hâffesinden ve kenârından olur ve vusâtâ ve sebbâbeye iki veter irsâl eyler.

Ve o üç 'aded 'ağallerin üçüncüsünün menşe'i zend-i a'lânın a'lâsında olur, ibhâma veter irsâl eyler. Ve bu üçüncü 'ağal katında bir 'ağal dahi vardır ki o 'ağal rusğu taħrik edip faşl-ı sâbıkta zıkrî mürûr eyleyen iki 'ağalin biridir ve menşe'i zend-i esfelin mevđî'-i vasaıtındandır. Ve bu 'ağalin veteri ibhâmı sebbâbeden teb'îd eyler.

Ammâ eşâbi'i kâbiğ olan [20b] 'ağalât, o 'ağalâtın ba'đısı sâ'id üzere olur ve ba'đı 'ağalleri dahi keffin baıtında olur. Sâ'id üzere olan 'ağalât-ı kâbiğa üç 'aded 'ağallerdir ki ba'đısı ba'đı üzere menđüde olup bi'l-cümle vasaıt-ı sâ'idde mevđü'adır. Ve o üç 'ağalin eşrefi esfel olandır, o eşref 'azm-ı zende muttaşıl taħta medfûndur onun için ki o 'ağalin fi'li eşreftir, lâ-mahâle fi'li eşref olan 'ağal ziyâde muħzer bir mekânda mahfûz olmak vâcibdir. O 'ağalin ibtidâsı re's-i 'ağudun cânib-i vahşîsinin vasaıtıdır, dâhile sülûk

eder ba'cdehu nüfuz edip veteri müsta'rid olur hattâ beş vetere münkasım olur. O beş kısmın her birisi bir işba'ın bātınına gelir. Ammā dört işba'a gelen veterler o işba'larda olan mafşal-ı evveli ve mafşal-ı şālisi kabđ eder. Ammā mafşal-ı evveli kabđı onun içindir ki o veter mafşal-ı evvel üzere mülteffe olan revābı-ı müte'addide ile merbūt olur. Ammā mafşal-ı şālisi o veterin kabđı o veterin re'si mafşal-ı şāliste müntehī ve muttaşıl olduğu içindir. Ve o beş veterin ibhāmda nāfiz olan beşinci veteri ibhāmın mafşal-ı şānisi ve mafşal-ı şālisini kabđ eder, zīrā o veter-i hāmıs ancak bu iki 'adale muttaşıl olur.

Bu 'abd-i fakīr-i mütercim der ki Şeyh'in bu kelāmından müstefād olur ki keffte olan ibhām kademde olan ibhāma muğāyir olur, zīrā eşāb'ı-ı kadem 'izāmının teşrīhi evāhırinde taşrīh eyledi ki kademde olan ibhāmın iki mafşalı olur, bākī eşāb'ı-ı kadem üç mafşalı olur diye. Ve bu makāmda olan kelāmu iktidā eder ki keffte olan ibhāmın mafşalı üç 'adeddir, zīrā mafşal-ı şānī vü şālise veter-i hāmıs muttaşıl olur demek iktidā eder ki keffte olan ibhāmın mafşal-ı evveli olup sāir eşāb'ı mafşalları gibi keffte olan ibhāmın dahi mafşalı üç ola.

Yed ile kademde olan ibhāmların meşāsilī min-ciheti'l-'aded muhtelif olmasının vechi budur ki yedde dört muşt olur. İbhāmdan mā-'adā dört işba' birer muştā tāslik olunur ve ibhām muştā müte'allik değildir. Pes rusğ ile ibhāmın mafşal-ı şānisi beyninde olan 'azm dahi 'izām-ı ibhāmdan 'add olunmakla yedde olan ibhām dahi üç mafşal olmak iktidā eder. Ammā muşt-ı kadem beş 'adeddir ve eşāb'ı-ı kademin her birisi birer muştā muttaşıl olup lā-mahāle ibhām-ı kadem iki mafşal olur.

Fe'lnerci' ile't-tercemeti: Eşāb'ı kabığ olup sā'id üzerinde mendūde olan üç 'aded 'adallerin ikinci 'adali esfel ve eşref olan 'adalin fevkinde olur ve o, eşref ve esfelden şağir olur Ve bu 'adal 'adudun iki re'sinden dāhilde olan re'sten ibtidā eder ve kalilen zend-i esfele muttaşıl olur ve vahşī ile insī cānibleri aralarında müsterek bir hadd üzere o 'adal müstemirr olur. Ve o hadd-i müsterek zend-i a'lānın saḥ-ı fevkānisidir. Kaçan o 'adal ibhām cānibine ya'nī baş parmak nāhiyesine gelse dāhil tarafına meyl eyler ve eşāb'ı-ı erba'a mafşallarından her işba'ın ortada olan mafşallarına veterler irsāl eyleyip kabđ eyler. Ve o veterlerden ibhāma bir veter mut-

taşıl olmaz lâkin mevdi'-i âherden ibhâma bir şu'besi muttaşıl olur. Ve zîkr olunan üç 'aded 'adale-i mendûdelerin ülâsı ve eşrefinin zîkr olunan re's-i 'adudun cânib-i vahşîsi vasatından ibtidâ eyledikten sonra menşe'i zend-i esfel ve zend-i a'lânın re'sleridir. Ve 'adale-i şâniye vü şağîrenin menşe'i zend-i esfelin re'sinden baş parmak inkıbâdda bir 'adaleye maşşûrdur. Bâkî dört parmakların inkıbâdı iki 'adale ile olur onun için ki eşâbi'-i erba'anın eşref-i ef'âli inkıbâddır ve ibhâmın eşref-i ef'âli inbisâttır ve sebbâbeden tebâ'uddur.

Ammâ sâ'id üzere olan üç 'adale-i mendûdenin üçüncü 'adalesi kabđ için değıldir lâkin o üçüncü 'adal veterini bātn-ı keffe tenfîz eder ve bātn-ı keff üzere o veter müsta'rifaten münbasıt ve münferiş olur onun için ki bātn-ı keffe o müsta'rif hiss ifāde eder ve bātn-ı keffi üzerinde tūy bitmekten men' eder ve bātn-ı keffe di'āme olup keff ile mu'ālece katında bātn-ı keffi takviye eder. Bu maķāma gelince zîkr olunan 'adalāt rusğ üzere olan 'adalattır.

Ammâ keffin kendi nefsinde olan 'adalāt on sekiz 'adaldır, iki şaffta biri biri üzerinde mendûde ve muntazamedir. Şaff-ı esfeli dāhilde olur ve şaff-ı şānisi hāricde olur hattā cildeye gelir. Şaff-ı esfelde olan 'adallerin 'adedi yedidir ve o yedinin beři eşāb'e ve fevke meyl eder. Ve o yediden ibhâmın ya'nî baş parmağın 'adal rusğün evvelinden nābit olur. Ve yedi 'aded 'adalāt-ı mezkûrenin altıncısı kısadır ve enlidir ve lîfi müverrebdır ve re'si muřt-ı keffe ve vusťaya ya'nî orta parmağā muhāzāi olduğu maħallden müte'alliķtır ve o 'adalenin veteri ibhāma müte'alliķtır, ibhāme esfele meyl ettirir. Ve esfelde olan yedi 'adalenin yedincisi hınşırın ya'nî kiçi parmağın katında olur, hınşırı vely eden 'azm-ı muşttan ibtidā eder. Bu zîkr olunan 'adalattan birisi kabđ için değıldir belki o yedi 'adallerin beři işāle ve terff eder ve ikisi hafđ eder ya'nî parmakları esfele cezb eder. Ammâ şaff-ı a'lāda olan 'adaller ki rāhada ya'nî vasat-ı keffin üzerinde olan 'adaller taħtında münferiş olup döşenmiştir.

Ve bu şaff-ı a'lāda mefrūř olan 'adalleri yalnız Cālînüs ta'rîf edip bildirmiştir ve o 'adalāt on bir 'adaldır. On bir 'adalin sekizinden her iki 'adal mâ-ada'l-ibhām dört 'aded parmaklarda olan mefāřıldan mafşal-ı evvele muttaşıl olur ve biri āherinin fevķinde olur ve zîkr olunan dört işba'lardan

muttaşıl oldukları maşal-ı evveli kabđ ederler. Ammā o sekizden her iki ‘ağalin biri a‘lāda ve biri esfelde olur. Ve esfelde olanlar maşal-ı evvel-i mezkûrları hağt ve hağf ile kabđ ederler ya‘nī esfel cānibine cezb ederek kabđ ederler.

Ammā a‘lāda olanların maşal-ı mezkûrları kabđı alilen ref‘ ve teşyīl ile olur. A‘lā ve esfel harekette ictimā‘ ederler ise bilā-ref‘ velā-hağf istiāmet üzere kabđ ederler.

Ve on bir ‘ağalin semāniye-i mezkûresinden mā‘adā bākī üç ‘ağal ibhāma hāşş olur. O üç ‘ağalin biri ibhāmin maşal-ı evvelini kabđ eyler ve ikisi maşal-ı şāniyi kabđ eyler.

Muşannifin “واثنان للثاني كما عرفت” kavli ile murādı semāniye-i mezkûr-dan eşābi‘-i erba‘anın maşal-ı evvellerini kabđ olan iki ‘ağallerin biri esfelde olup ma‘a-hağtin ve hağfin kabđ eder ve biri a‘lāda olup ma‘a-yesī-rin ref‘ ve teşyīl-i kabđ eder ve iki ‘ağal ma‘an fi‘llerini icrā ederse bi‘l-istiāmet kabđ eder diye zikr eylediği tafşildir.

Ve bundan sonra muşannifin “فتراسط الخمس خمس” kavlinde icāz-ı muhill vardır, zāhir budur ki beş parmak arasına zikr olunan ‘ağalattan mā‘adā beş ‘aded ‘ağale-i uhrā tāyassu‘ eder demediği murād eyledi.

İbhām ile hınşırdan mā‘adā parmakların birer ‘ağale-i hāfidası olur; ibhām ile hınşırın ‘ağale-i hāfidalarını ikişer olur; her bir işbāın dörder kavābıdı olur ve her bir işbāı cānib-i fevke birer ‘ağale imāle eder, fā lem zālik.

el-Faşlu‘l-‘İşrüne Fi-Teşrihi ‘Ağali‘ş-Şulbi

‘Ađalāt-ı şulb iki kısımdır: Birinci kısmı şulbü half ve ense cānibine müşennī olup bükür; ikinci kısmı şulbü cānib-i quddāma münhanī eder ya‘nī ön tarafa eğer ve bükür ve harekāt-ı sāire bundan hādiş olur. Ve half cānibine şulbü şāniye ve bükücü ‘ađalāt hāşşaten ‘ađal-i şulb tesmiye olunur. Ve o ‘ađal-i şulb iki ‘aded ‘ağaledir ki her birisi üçer ‘ağaleden mü‘ellef ve mürekkeb idiği hāds olunur, zīrā her bir fıkrada o iki ‘ağale-i şāniyeden her birine birer ‘ağale gelir, yirmi üç fıkradan birer lif-i müverreb gelmek hasebiyle, lākin fıkrā-i ūlādan gelen lif müverreb olmaz.

Ve bu ‘ağale-i şulb itidāl üzere temeddüd eyledikte şulbü naşb ve iāme eyler. Ve eger o ‘ağale ifrāt üzere temeddüd eder ise şulbü ense tara-

fına bükür ve teşkiye eder. Ve o ‘ağalin şulbden cânib-i vâhidde olan tarafı taharrük eyler ise şulbü hareket cânibine imâle eder.

Ammâ ‘ağal-i hâniye ya‘nî şulbü kıddâm cânibine imâle edip münhanî kılıcı ‘ağale bir zevcdir, fevķ cânibine mevđû‘ olmuştur. Ve o ‘ağale-i hâniyenin mebd‘i ve menşe‘i bir âher ‘ağaldır ki o âher ‘ağal re’s ve ‘unuķu ma‘an tahrîk edip merînin iki cenbesine nüfüz eder. Ve taraf-ı esfeli feķār-ı şadriyyenin ‘ulyâda olan fıkralardan ba‘dı nâsta beş fıkraya ve ekser-i nâsta dört fıkraya muttaşıl olur. Ve taraf-ı a‘lâsı re’s ve rakabeye gelir.

Ve ‘ağal-i hâniyenin tahtında bir zevc-i ‘ağal dahi vardır ki o zevce metîneyn tesmiye olunur. Ve o zevc fıķarât-ı şadriyyeden fıķra-i ‘âşire ve fıķra-i hâdiyete ‘aşereden ibtidâ eder, esfele münhadır olur ve hâfıdan şulbü münhanî kılar. *Bu maķâmda olan “hâfıdan” hâ-i mühmele ve ‘fâ ve dâd-ı muf‘eme ile muharrerdir. Muşannif bununla inhinâ-i hâşş murâd eder.* Bu zıkr olunan ‘ağal her ne ķadar a‘lâda ve esfelde olan fıķarâtı tahrîk eyler ise vasatta olan fıķarâtı tahrîke dahi kifâyet eyler. Fıķarâtın vasatı hareket-i inhinâ ve hareket-i insinâda iki tarafa tâbi olurlar, lâ-maḥâle bi’z-zât iki tarafı [21a] tahrîk eyleyen ‘ağaller bi’l-vâsıta vasatı dahi tahrîk eyler.

el-Faşlu'l-Hâdî ve'l-İsrûne Fi-Tesrîhi ‘Ağalı'l-Batni

Batnın sekiz ‘aded ‘ağalleri vardır. O ‘ağallerin üç türlü menfa‘atleri vardır, bi’l-cümle sekiz ‘aded ‘ağalât o menâfi‘-i selâsta müştereklerdir:

Menfa‘at-i ülâ: O ‘ağalât mi‘dede ve bağarsıklarda olan şüfl ve berâzi ve meşânde olan bevli ve rahimde olan cenîni ‘aşr edip iḥrâc eylemekte me‘ûnetleri ve ‘i‘ânetleri olur.

Menfa‘at-i şâniye: Hiçab-ı hâcize o ‘ağalât-ı şemâniye di‘âme ve müstened olup inķibâd-ı batn katında vâki‘ olan intifaḥın mağarratını hiçâbdan def‘ eder.

Menfa‘at-i şâlişe: ‘Ağalât-ı mezkûre müdfi‘e olmakla ya‘nî бүrütetin sevret ve şiddetini kâsire olup ta‘dîl etmekle bāride olan mi‘de ve em‘âyi ta‘dîl ve teşhîn eyler.

Zikri mürür eden ‘ağallerden bir çift ‘ağal ‘ale’l-istikâme sülük eyler, nihâyet-i kâssta olup ḥançerî tesmiye olunan ğudrũftan ibtidâ eyleyip lîfi ‘azm-ı ‘âneye muttaşıl olur ve ‘âne havâlisinde olan maḥall üzere olan lifler

münbaşıt olur. Ve bu zevc-i ʿađalin cevheri ve ʿunşuru başından nihāyetine varınca kadar lahmī olur.

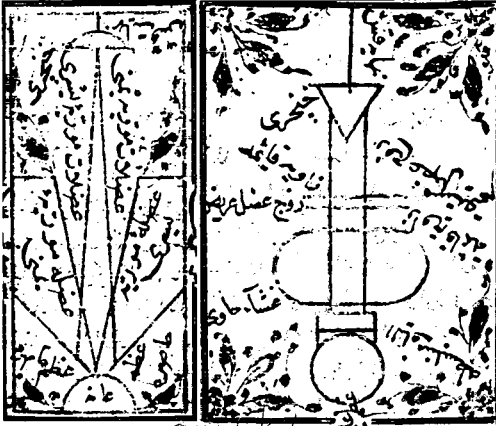
Ve baṭnın ʿađalât-ı şemānıyesinden bir çift ʿađaller dahi vardır ki ahşāyı bi-küllıyyetihā muhtevī olan ğışā ile zevc-i evvel-i tūlānī arasında olur, ğışā-i mezkūrun ʿarđı üzere sālİK olup mevdīʿinde o zevc-i şānī vü müstaʿriđ, zevc-i evvel-i tūlānī vü müstaķīm ile ʿalā-zevyāyā k̄āimetin teķāṭuʿ ederler.

Mevdīʿlerinden teķāṭuʿ ederler dediğinden muşannıfın murādı Allāhu aʿlem zevc-i evvel-i tūlānī fevķten sālİK olup ve zevc-i şānī ʿarđı cihet-i taḥttan mūrūr edip iki zevcin biri zevc-i āḫeri mümāss olduđu mevdīʿde şuret-i teķāṭuʿ hāşıl olur, ḫaķıķat-i teķāṭuʿ olmaz demektir.

Baṭnın ʿađalât-ı şemānıyesinden, üçüncü zevc [zevc-i] müverrebdir. O zevcden ferd-i vāḫid sağ tarafta olan ḫāşire kemiğinden ibtidā edip verāb üzere şuʿūd eder ve ḫançerīye müntehī olur. Ve o zevcin iki ferdinin taraf-ı ʿālīleri ḫançerī katında biri birine mülākī olur.

Ve ʿađalât-ı şemānıye-i mezkūreden zevc-i rābīʿ dahi zevc-i müverrebdir, o zevcin dahi ferd-i vāḫidi sağ cānibde olan şürsüftan ibtidā eder. Şürsüf, adlāʿ-ı ḫılfın başına derler. Ve o ferd verāb üzere nüzül edip ʿāne kemiğine müntehī olur ve ferd-i āḫeri sol cānibde olan şürsüftan ibtidā edip o dahi verāb üzere nüzül eder ve ʿāne kemiğine muttaşıl ve müntehī olup o iki ferdin taraf-ı esfelleri ʿāne kemiğinde biri birine muttaşıl ve mülākī olurlar.

Ve zevc-i şālīşin sağda olan ferdi zevc-i rābīʿin solda olan ferdiyle teķāṭuʿ-ı salībī ile teķāṭuʿ ederler. Kezālık zevc-i şālīşin solda olan ferdi ile zevc-i rābīʿin sağda olan ferdi teķāṭuʿ-ı şālībī ile teķāṭuʿ ederler. Ve bu zevc-i şālīş ile zevc-i rābīʿ maʿan zevc-i şālīş-i müstaʿriđin lahmıyyeti üzere mevdūʿa olurlar. Ve o şālīş ve rābīʿ zevcilerin kendileri dahi lahmī olurlar ḫattā lahmıyyetten ḫādīs evtārları müstaʿriđler olmakla ğışā gibi olup o evtārlar zevc-i evvel-i müstaķīme mümāss olurlar. Pes zevc-i şālīş ü rābīʿ zevc-i evvel-i tūlānī fevķinde ve zevc-i evvel-i tūlānī zevc-i şānī-i müstaʿriđin üzerinde olurlar, Allāhu taʿlā aʿlem:



[Sağ:

ḥaṇṇeṛī

zāviye-i kâime

zevc-i ‘aḍal-i ‘arîḍ

ğışā-i hāvī

nihāyet-i kass

zevc-i ‘aḍal-i müstakîm

zāviye-i kâime

elyāf-ı münbasıṭa

‘azm-ı ‘âne

Sol:

ḥaṇṇeṛī

‘aḍalât-ı müverrebe-i yüsṛā

‘aḍale-i müverrebe-i yümṇā

‘aḍalât-ı müverrebe-i yümṇā

‘aḍale-i müverrebe-i yüsṛā

‘azm-ı ḥāşıra

‘azm-ı ḥāşıra

‘âne]

el-Faşlu's-Şânî ve'l-İşrüne Fî-Teşrihi 'Ađali'l-Üñseyeyni

Ricâlin huşyelerinin 'adalâtı dört 'aded 'adaldır, zîrâ her bir huşyenin birer çift 'adali olur ve o 'adaller huşyeleri teşyîl ve terfî edip đabıt ederler ve istirhâ-i fâhişten men' ederler. Ammâ nisânın huşyeleri mütedelliye olmayıp zâhirde süfl cānibine sarkması olmamakla huşyeleri đabıt ve hıfzda nisvânın iki 'aded 'adalları olup ziyâde olmadı.

el-Faşlu's-Şâlišü ve'l-İşrüne Fî-Teşrihi 'Ađali'l-Meşāneti

Ma'lûm ola ki fem-i meşānede ya'nî sidik kabının ağzında bir 'adale vardır ki o 'adale meşāneyi muhîf olup kaplar ve fem-i meşāne üzere o 'adalenin lifi müsta'rida ve enli olur.

Ve o 'adalenin menfa'ati budur ki bevlî habs eder, ihrâcını murâd edinmeye kadar. Kaçan bevlî ihrâc ve irâka murâd olursa o 'adale müsterhiye olup gevşer ve kuvve-i kâbîdası zâile olur ve zikri mürûr eden 'adalât batn-ı meşāneyi đađıt edip sıkıştırır ve bevlî kuvvet-i dâfi'a me'ûneti ile münzerik olup hârice remy olunur ve akar.

el-Faşlu'r-Râbfu ve'l-İşrüne Fî-Teşrihi 'Ağali'l-Kağibi Eyi'z-Zekeri

Zekeri muhrik olan 'adaller iki çift 'adaldır. O iki çiftin zevc-i vâhidinin iki ferdi zekerin iki cānibinde mümtedd olup tûlen sâlik olurlar. Kaçan o 'adaller iki cānibde temeddüd eyleseler o 'adaller mecrâyı geniştirir ve menfez müstaķîm olup doğrulur ve menî sühület ile cereyân edip akar. Ve o iki çiftin ikinci çifti 'âne kemiğinden biter, verâb üzere aşl-ı zekere ya'nî zekerin köküne muttaşıl olur. Kaçan bu ikinci çiftin temeddüdü i'tidâl üzere olursa âlet müstaķîm olup doğrulur. Eger o zevcin temeddüdü ifrâf üzere olup müştedd olursa o 'adaller âleti hâlf cānibine ve enseye meyl ettirir. Ve o iki 'adalin birisi temeddüd edip âher 'adal temeddüd eylemezse âleti o 'adal-i mütemeddid kendi cihetine imâle eder.

el-Faşlu'l-Hāmisü ve'l-İşrüne Fî-Teşrihi 'Ağali'l-Maķ'adeti

Maķ'adenin dört 'adali olur: Birisi fem-i maķ'adeye mülâzım olur ve maķ'adenin lahmına o 'adal şiddet-i muhâlağa ile muhâliť olur, şefenin

‘ağali Şefeye ihtilâtı gibi. O ‘ağal halka-i dübürde dâhil tarafında olan Őerc nâm ‘aşabı Şedd ve kabđ eder ve ‘ağal-i mezkûrun ‘aşrı ile Őerc üzerinde bākı kalan berâzı nefđ edip silker ve tahtır eder.

Ve dört ‘ağale-i mağ‘adeden bir ‘ağal dahi evvelen zıkr olunan ‘ağalin re’s-i insâna nisbet ile itibâr olunan fevkinde olur ve ‘ağal-i evvelden edħal olur ya’nî ‘umđ tarafına ziyâde girer ve zann olunur ki o ‘ağale iki taraflı olur. Ve o ‘ağalin bi’l-hakıka tarafı kağtbin aşlına dâhil olur.

Ve o dört ‘ağalât-ı mağ‘adeden bākı bir çift ‘ağal-i müverreb olup zıkrı mürür eden iki ‘ağallerin fevkinde olur. O zevcin menfa‘ati mağ‘adeyi işle edip fevke terfî eder ve o zevcin istirhâsı ile hürüc-ı mağ‘ade ‘arığ olur.

el-Faşlu’s-Sâdisü ve'l-İŞrüne Fi-Tesrihi ‘Ağali Hareketi'l-Faħizi

Faħizin ‘ağalâtının a‘zamı faħizi baŐ eden ‘ağaldır ba‘dehu a‘zam-ı ‘ađal kabđ eden ‘ağaldır. Faħizin eŐref-i ef‘ali baŐ ve kabđ hareketleridir. Ve baŐ, kabđdan dahi efďaldır onun için ki kıyâm baŐ ile hâŐıl olur. ‘Ađal-i kabđdan sonra a‘zam ve eŐref ‘ađal-i müba‘idedir ba‘dehu ‘ađal-i muğarri-bedir ba‘dehu ‘ađal-i müdebbiredir.

Faħizi bäsıta olan ‘ağalâtın ba‘dıdır o ‘ağale ki bedende olan ‘ağalâtın cümlesinden a‘zam ve ekberdir, o ‘ađal a‘zam-ı ‘aneyi ve ‘azm-ı veriki teclil edip setr eder ve ‘azm-ı faħizin küllisine dâhilden ve ħalften mülteff olup sarılır hattâ rükbeye ve dize müntehî olup ulaşır. Ve o ‘ağalin elyâfının muhtelif mebdeleri ve menŐeleri olur, o ‘ağalin onun için ef‘ali muhtelif olup türlü türlü işleri olur:

O ‘ağalin ba‘dı lifinin menşei ‘azm-ı ‘änenin esfelinden olup faħizi insî cānibine meyl ederek baş eder. Ve lif-i āheri lif-i evvelden yesiren erfa‘ olup faħizi fağat fevke teşyil ve terfî eder. Ve bir lif-i āheri dahi keşiren lif-i sâbıqlardan erfa‘ ve a‘lâ olup faħizi insî cānibine imâle ederek fevke teşyil eder. Ve bir lifi dahi ‘azm-ı verikten olur ve bu lif faħizi baş-ı Őalih ile ‘ale’l-istikâme baş eder.

Ve faħizi bäsıta olan ‘ağalâtın bir ‘ağale dahi maşsal-ı veriki bi-kül-liyyetihi cānib-i ħalften mücellil ve sâtir olur. Ve o ‘ağalenin üç re’si ve iki tarafı olur. [21b] Ve bu üç re’sin menşei hâŐıre ve verik ve ‘uşuş olur. Re’sin ikisi laħmî ve birisi ğıŐāir olur. Ve ammâ o ‘ağalin iki tarafları re’s-i

faḥiz̄in cüz̄-i muḥḥarına muttaşıl olurlar. Ve o ‘aḍale ṭaraf-ı vāḥid ile cezb eder ise faḥiz̄i kendi cānibine imāle eyleyerek başt eder. Ve iki ṭaraf ile ma‘an cezb eder ise faḥiz̄i ‘ale’l-istikāme başt eder.

Ve ‘aḍale-i bāsıṭadan bir āḥer ‘aḍal vardır ki o āḥer ‘aḍalin mebd̄-i ve menşe’i ‘aẓm-ı ḥāşirenin cemī’an zāhiri olur ve zāide-i kübrānın a‘lāsına muttaşıl olur.

Bu maḳāmda Kānûn’un ‘ibāreti muḥtelifedir: Nüşa-i sultāniyyede “وتصل باعلى الزائدة الكبرى التي تسمى طروخا نظير الاعظم” vāḳf olmuştur. Ve “نظير طروخ”un ma‘nā-yı ašlīsın tefsīrdir ya‘nī fi ‘l-aşl “ṭurūḥ” şey-i a‘z amin mümāşiline ve nazīrine iṭlāk olunur. Kāmūs’ta حوض شبه الطرخة عند مخرج القناة وجبل diye zikr olunmuştur. Ehl-i teşriḥ nakl edip faḥiz̄ üzere zāide-i kübrāya iṭlāk eylediler. Ve siyāk-ı ‘ibāretten zāhir budur ki o zāide-i kübrā ve ḳarīben zikri atī olan zāide-i şuḡrā zikri mürūr eden zāideler deḡildir belki o zāideler faḥizde olurlar. Maḥalleri bi-‘aynihā ehl-i teşriḥin kelāmında mübeyyin ve müte‘ayyin deḡildir. Ve tab ile olan nüşhalarda “تسمى طروخا بطن الاعظم” vāḳf olmuştur. Bu nüşhâlara göre ma‘nā-yı şaḥiḥ ü vādiḥ yoktur. Zāhir olan budur ki “baṭn” kelimesi “nazīr”den tahrif olunmuştur.

O ‘aḍale-i mezkûre zāide-i mezkûre a‘lāsına ittişālınden sonra ḳalilen ḳuddām cānibine meyl ile mümtedd olup faḥiz̄i insī cānibine meyl ile başt eder.

Ve bu ‘aḍaleye mümāşil bir ‘aḍal-i āḥer dahi vardır ki o ‘aḍale evvelā zāide-i şuḡrānın esfeline muttaşıl olur ba‘dehu münḥadir olup ‘aḍale-i müteḳaddime gibi faḥiz̄i insī cānibine meyl ile başt eder lākin bu ‘aḍalin faḥiz̄i insī cānibine imālesi keşir ve baştı ḳalil olur. Ve bu ‘aḍalenin menşe’i ‘aẓm-ı ḥāşirenin esfelinin zāhiri olur.

Ve faḥiz̄i bāsıṭ olan ‘aḍallerdendir o ‘aḍale ki verikin esfelinden nābit olur ve ḥalfe māil olur, faḥiz̄i ḥalf cānibine ḳalilen ve cānib-i insiye şāliḥan imāle eyleyerek başt eder.

Ammā faḥiz̄i ḳābiḍ olan ‘aḍalāt, o ‘aḍalātın bir ‘aḍal vardır ki o ‘aḍal insī cānibine faḥiz̄in yesiren meyli ile faḥiz̄i ḳabḍ eyler, o ‘aḍale bir ‘aḍale-i müstaḳīmedir ki iki menşe’den münḥadir olur, eḥadühümādan münḥadir olan āḥir metne muttaşıl olur ya‘nī fiḳarāt-ı zāhirm āḥirine muttaşıl olur. Ve

münhadir-i âhirin menşeyi hâşire 'azmından olup insî olan zâide-i şugrâya muttaşıl olur.

Ve fahîzi kâbıda olan 'adalâttan bir 'adale dahi 'azm-ı 'ânenen gelir, zâide-i şugrânın esfeline muttaşıl olur.

Ve bir 'adale dahi vardır ki 'azm-ı 'ânenen neş'et eden 'adalenin cânibinde verâb üzere mümtedde olur, ke-enne o 'adale-i kübrâdan cüz' gibi olur.

Ve fahîzi kâbıda olan 'adalâttan dördüncü 'adale 'azm-ı hâşireden muntaşib ve kâime olan şey'den nâbite olup o dahi sâkı cez' edip fahîzi kab'd eder.

Ammâ fahîzi dâhile imâle eden 'adalât, o 'adalâtin ba'çısı fahîzi kâbı'd ve bâsıt olan 'adallerin beyânı bâbında beyân olundu.

Ve fahîzi dâhil cânibine tahrîf edip meyl ettiren 'adallerden bir 'adal dahi vardır ki 'azm-ı 'ânenen biter ve cidden tavîl olup uzar hattâ rûkbeye ve dize ulaşır.

Ammâ fahîzi hâric cânibine meyl ettiren 'adaller iki 'aded 'adaledir ki o iki 'adalenin birisi 'azm-ı 'arîdden gelir.

Ve ammâ fahîzi idâre eden 'adalât iki 'adaledir, birinin mahreci 'azm-ı 'ânenin vahşî cânibidir ve 'adale-i uhrânın mahreci 'ânenin insî cânibidir. Bu iki 'adale verâb üzere sâlik olup zâide-i kübrâ mu'ahharı kurbünde mevdi'-i gâirede ya'nî derinde ehadühümâ âher ile mütelâkî ve mütelâhim olurlar. O iki 'adalenin hangisi vahdehu fahîzi cez' eylese kalîl baş' ile fahîzi kendi cihetine büküp leyy eyler, fa'lem zâlik.

el-Faşlu's-Sâb'ü ve'l-İşrüne Fî-Teşrihi 'Adali's-Sâkı ve'r-Rûkbeti

Mafşal-ı rûkbeyi muharrik olan 'adalden üç 'aded 'adal kuddâm-ı fahîze mevdi'radır. Bu üç 'aded 'adaller nefsi-i fahîz üzere mevdi'ca olan 'adallerin cümlesinden a'zam ve ekberdir. Ve bu üç 'aded 'adallerin fi'li baştır.

Bu üç 'adalden birisi 'adal-i mu'dâ'af gibidir, iki re'si olur, ehadühümâ zâide-i kübrâdan ibtidâ eder ve âheri fahîzin mu'kaddeminden ibtidâ eder. Ve bu 'adal için iki taraf olur ve ehadühümâ lahmî olup reşafeye ya'nî 'aynu'r-rûkbe 'azmına kable en-yeşîra veteren muttaşıl olur ve taraf-ı âheri gîşârdır, fahîzin iki tarafından cânib-i insîye muttaşıl olur.

Ve o üç ‘ağalden bākī iki ‘ağalden biri o ‘ağaledir ki onu biz kavābıd-ı faḥız olan ‘ađalāttan zıkr eyledik ve o ‘ağal ḥāşire ‘azmında olan ḥācizden nābittir diye zıkr eylediğimiz ‘ağaldır. Ve o bākī iki ‘ağalin ikinci ‘ağalin mebde’i faḥızde olan zāide-i vaḥşiyeden olur. Ve bu iki ‘ağale biri birine mütteḥid ve muttaşıl olurlar. Ve bu iki ‘ağaleden bir veter ḥādiş olur ve o veter-i ḥādiş müsta’riḍ ve enli olup reşafeyi muḥiṭ olur ve reşafeyi taḥtında olanlara iṣāk-ı muḥkem ile iṣāk edip bağlar ba’dehu o ‘ağale sākın evveline muttaşıl olup rükbeyi baş eyler, sākı medd edip uzattığı ḥasebiyle.

Ve baş için bir ‘ağale dahi vardır ki menşe’i ‘ānenin iki ‘azmının mülteḳası olur, faḥızın cānib-i insīsine mürür eyleyerek ‘ale’l-verāb münḥadır olur ba’dehu sākın a’lāsından cüz’-i muğarraḳ ile mülteḥim olur. *Ya’nī ruṭubetli bir cüz’de mülteḥim olur ki o cüz’ muğarraḳ denmekle ma’rūftur.* *Ḳāmūs’ta* “*غرفة كفرحة أرض في غاية الري والغلاوى ومسجد الكوفة لأن الغرق كان منه وفي زاوية له فار التنور*” diye tahrir olunduğu bu ma’nāya şāhiddir. Ve o ‘ağale sākı cānib-i insīye imāle ederek baş eder.

Ba’dı kütüb-i teşriḥte yazılmıştır ki zıkr olunan ‘ağaleye muḳābil cānib-i vaḥşide bir ‘ağale dahi vardır ki o ‘ağalenin mebde’i ‘azm-ı verikten olur, faḥızın cānib-i vaḥşisinde verāb üzere sālık olur ḥattā mevḍi’-i muğarraḳa gelir ve bu ‘ağalenin teverrübü ‘ağale-i müverribe-i sāireden eşedd ve ekser olur. Ve bu ‘ağale cānib-i vaḥşiyeye imāle ile baş eder. Kaçan muḳābiller olan ‘ağaller ma’an baş eyleseler baş-ı müstaḳim ḥāşıl olur.

Ammā sākı kābıd olan ‘ađalāt onlardan ba’ddır, o ‘ağale-i ḍayyika-i tavīledir ki ḥāşire ve ‘āne ‘azmlarından neşet eder, sākı dāḥile baş eyleyen ‘ağalin menşe’ine ve vasat-ı ḥāşirede olan ḥācize ḳarīb olur ba’dehu verāb üzere rükbenin iki tarafına nüfuz eyler ve rükbeden mevḍi’-i muğarraḳta olan nütü’pa ve yumru maḥalle münteḥi olup o yumru maḥalle yetişir ve mülteşik olur. Ve bu ‘ağal sākı fevḳe cezb eyler, ḳademi nāḥiye-i ürbiyyeye ya’nī kasıklara meyl ettirerek.

Ve sākın üç ‘aded ‘ağalleri dahi vardır ki biri insī ve biri vaḥşī ve biri dahi beynehümāda mütevassıt olur. İnsiyye ile vustā sākı vaḥşī cānibine imāle eyleyerek ḳabḍ eyler. Ve ‘ağale-i vaḥşiyeye sākı insī cānibine imāle eyleyerek ḳabḍ eyler. İnsiyyenin menşe’i ‘azm-ı verikin ḳā’idesinden olur ba’dehu müteverribeten ḫalf-i faḥize mürür eyler ḥattā sāḳtan cānib-i insīde

mevdi^c-i muğarrağa muttaşıl ve mülteşik olur. Ve o ʿadalin levni huğrete mâil olur.

Ve o üç ʿadalden bâkî iki ʿadalin menşe'i yine ʿazm-ı verikin kâ'ide-sinden olur lâkin bu iki ʿadaller cüz²-i muğarrağa cânib-i vahşiden ittışâle meyleri olur.

Mafşal-ı rûkbede bir ʿadale dahi vardır ki maʿtuf-ı rûkbede yaʿnî dizin büküm yerinde medfûne gibi olur, o ʿadal qarîben zikr olunan ʿadale-i vustâ-nın fi'lini işler ve zann olunur ki zikri mürür eden ʿadale-i bâsıta-i muğâ'afanın hâcizden nâşî ve nâbit cüz²ü ba'dan rûkbeyi bi'l-ʿard kabd eyler. Ve o muğâ'af ʿadalin ittışâlinde bir veter münba'ış olur, huğk-ı veriki dâbt ve hıfz eyler ve huğk-ı veriki ittışâlinde olan maħalle rabt ve vaşl eyler.

el-Faşlu's-Sâminü ve'l-İsrûne Fi-Teşrihi ʿAdali Mafşali'l-Ķademi

Mafşal-ı Ķademi muħarrik olan ʿadalât iki kısımdır. Kısm-ı evvel Ķademi müşeyyil olup refʿ eder ve kısm-ı sâni Ķademi hafđ edip süfle indirir.

Ammâ Ķademi müşeyyile olan kısm-ı evveldeñ ba'ddır o ʿadale-i ʿazîme ki sâkta olan kaçabe-i insiyye Ķuddâmında mevdi^ca olur, o ʿadalenin mebd^ei kaçabe-i insiyye re'sinin cüz²-i vahşisi olur. Kaçan o ʿadale mebd^e ve menşe'inden bârize ve zâhire olsa sâk üzere meyl edip ibhâm cihetine mürür eyler, ibhâmın aşlına qarîb olacâk maħalle muttaşıl olur ve Ķademi cihet-i fevke refʿ ve teşyîl eyler.

Ve Ķademi müşeyyil olan kısm-ı evveldeñ bir ʿadal-i âher dahi vardır ki o ʿadal-i âher vahşiyenin [22a] re'sinde biter ve nâbit olur. Ve o ʿadaleden dahi bir veter nâbit olup hınşırın ve kiçi parmağın aşlına qarîb olan maħalle muttaşıl olup Ķademi cihet-i fevke refʿ ve teşyîl eyler huşuşan ki bu ʿadale-i sâniyeye ʿadale-i ülâ muţâbakat ve muvâfaĶat eyleye. Ve bu ʿadale-i sâniye istivâ ve istiĶâmet üzere olur, ʿadale-i ülâ gibi mâile olmaz.

Ve Ķademi muħarrik olan ʿadallerin iki kısmından Ķademi hafđ eden kısm-ı sâni, o kısmdan bir çift ʿadal vardır ki onun menşe'i faħizin başından olur ve sonra o iki ʿadaller münhadirler olup sâkın mu'ahħarı bâtınına laħm oldukları hâlde meyl ederler. Ve o iki ʿadalden bir veter nâbit olur ki evtâr-ı sâireden o veter-i nâbit a'zam ve ekber olur. Ve o veter-i a'zam veter-i aĶib denmekle ma'rûftur, aĶibe muttaşıl olur ve aĶibi cihet-i Ķalften vahşî câni-

bine müverreben cezb eder, onun için bu veter kâdemî arç üzere şebâtına bâ'îş ve bâdî olur.

Kısm-ı şâniden bu zevc-i evvele mu'în olur bir 'adale-i vâhîde-i uhrâ ki o 'adale-i vâhîde-i mu'îne re's-i vahşiden neş'et eder ve levni bâzincânî olur ve o 'adale bilâ-irsâl-i veter bi-nefsihi münhadir olur ve lahmîyyet üzere 'aķibin mu'ahharından zevc-i evvelin muttaşıl olduğu maħallin fevkine muttaşıl ve mülteşik olur. Ve bu iki 'adallere veyâhûd o 'adallerin veter-i mezkûruna her kaçan âfet işâbet eylese kadem zemin ve kötürüm olur.

Ve kademde bir 'adal dahi vardır ki o 'adaleden iki veter teşa'ub eder ya'nî iki veter hâdis olur, o iki veterin birisi kademî kabđ eder ve ikinci veter ibhâmı baş eder. Ve onun beyânı budur ki o 'adalenin menşe'i kaşabe-i insiyyenin re'sinden vahşiyeye insiyyenin mülâķî olduğu maħallden olur ve insiyye ile vahşiyeye arasında münhadire olur ve iki vetere müteşâib olur. O iki veterin birisi ibhâmın kuddâmında esfelden rusğa muttaşıl olur ve bu veter ile kademî inhîfâdı hâdis olur. Ve veter-i âher 'adale-i mezkûrenin bir cüz'ünden veter-i evvelin menşe'i mücâvirinden hâdis olur ve o veter ibhâmdan kab-b-ı evvele veter irsâl edip insî tarafına tevrîb ile ibhâmı baş eder.

Fahızın re's-i vahşisinden bir 'adal dahi neş'et eyler ki o 'adal zikr olunan iki 'aķib 'adallerine muttaşıl olur. Kaçan bātın-ı sâķın câddesine ve vasatına bâliğ olsa o 'adal 'aķib 'adallerinden munfaşıl olup bir veter inbât eder ki o veter esfel-i kademî bātında olur ve taht-ı kademî külliyyetinde münferiş döşenir. O 'adale-i münferişe menfa'atte ve infirâšta zikri mürür eyleyen 'adale kıyâs üzeredir ki o 'adale bātın-ı râħa üzere münferişe ve münbasıta olmuştı.

el-Faşlu't-Tâsîfu ve'l-'İşrûne Fî-Teşrîhi 'Adalı Eşâbî'r-Ricli

Eşâbî-i ricli muħarrîk olan 'adalâtan eşâbî-i ricli kâbığ olan 'adalât keşîrdir. O kavâbığ-ı keşîreden bir 'adale vardır ki menşe'i kaşabe-i vahşiyeye re'sinden olur, vahşiyeye üzere mümtedd olarak o 'adale münhadire olur ve bir veter irsâl eyler ki o mürsel olan veter iki kısma münkasım olur. Evvel kısmın biri vusṭâ parmağı kabđ eder ve kısm-ı âheri bınşırın ya'nî kiçi parmağın yanında olan parmağı kabđ eyler.

Ve kavâbid-i eşâbi'den bir 'adal-i âher dahi vardır ki o âher 'adal 'adal-i evvelden aşgar olur. Ve bu aşgarın menşe'i half-i sâk olur. Bu 'adal dahi bir veter irsâl edip o veter-i mürsel iki veter münkasım olur. Ve o iki kısım hınşır ve sebbâbeyi kabđ ederler sonra bu iki veterin her birinden birer şu'be hâdis olup her bir şu'be şu'be-i uhrâya muttasıl olmakla iki veter veter-i vâhid olduğundan sonra cihet-i ibhâma o veter-i vâhid mümtedd olup ibhâmı kabđ eyler.

Ve kavâbid-i eşâbi'den üçüncü bir 'adal dahi vardır ki biz o 'adali zikr etmiştik, o 'adal kaşabe-i insiyyenin taraf-ı vahşisinden neşet eyler ve iki kaşabe beyninde münhadir olur. O 'adaleden bir cüz' irsâl olunup kademi o cüz' kabđ eder. Ve cüz'-i âher dahi irsâl olunup ibhâmdan ka'b-ı evveli ya'nî mafsal-ı evveli baş eder. Zikrleri mürür eden 'adalât-ı muharriketü'l-eşâbi' o 'adallerdir ki sâkın halfine mevdû'adır.

Ammâ o 'adaller ki riclin keffine ya'nî riclin tarafına ve kademe mevdû' olan 'adaller o 'adallerden ba'ddır. On 'aded kadar 'adaller ki onu ehl-i teşrih fevt eyleyip zikr-eylememiştir ve o 'adalleri evvelen ta'rîf edip bildiren Câlînüs'tur, o on 'adal eşâbi'-i hamse muttasıl olur ve her bir eşâbi'e yemneten ve yesreten iki 'adal muttasıl olur, kabđâ mâile hareket ile eşâbi'i tahrik eyler lâkin her işba'da yemneten ve yesreten olan iki 'adale ma'an tahrik ederler ise hareket istikâmet üzere olur. Eger ehadühümâ fa'at tahrik eder ise hareket cihet-i 'adale-i muharrike cânibine meyl ile olur.

Keff-i ricl üzere olan 'adalâtan ba'ddır dört 'adaller ki rusğ-ı kadem üzere olurlar, mâ-'ada'l-ibhâm dört işba'a o 'adallerden bir 'adal-i maşşüş olur. Ve başka iki 'adal dahi maşşüşan ibhâm ve hınşır için olur. Ve bi'l-cümle bu 'adaller eşâbi'-i ricli kabđ ederler. Ve bu 'adaller cidden mütemâziçlerdir hattâ bu 'adalâtan ba'dı 'adale âfet işâbet eylese bâkîlerinin ef'âl-i maşşüşasına dahi da'f ve noqşân terettüb eyler ve kezâlik âfet işâbet eyleyen 'adalenin fi'l-i hâşşına 'adale-i uhrânın niyâbetine dahi noqşân terettüb eder, onun için eşâbi'-i kademin ba'dısının hareketi 'asîr ve ba'dısının hareketi yesîr olmaz, bi'l-cümle harekette müstevî olurlar.

'Adalât-ı eşâbi'den beş 'adal dahi vardır ki fevk-i kademe mevdû'adır, kademi cânib-i vahşîye imâle o 'adalât-ı hamsin şânındandır.

Ve beş 'adale dahi vardır ki taht-ı kademe mevdû'a olurlar, o beş 'adalden her biri tarafında ve cihetinde olan işba'ın şikk-ı insisine vâsıl olup cânib-i

insıye imāle ile tahrîk eyler. Ve bu beş ‘adaller ile qarîben zıkr eylediğimiz ibhām ve hınşırım ‘adalları kıyāsı rāha-i keffin yedi ‘adalları kıyāsı üzeredir. ‘Aşere-i ülānm dahi kıyāsı keffin ‘aşeresi kıyāsı üzeredir.

Cümle-i sāniyede bi'l-cümle zıkr olunan ‘adalāt-ı beden beş yüz yirmi dokuz ‘adaledir.

el-Cümletü’s-Sālişetü Mine’t-Ta’lîmi’l-Hāmisi Fi’l-‘Aşabi ve Hiye Sittetü Fuşûlin

el-Faşlu’l-Evvelü Minhā Kelāmun Külliyyün Fi’l-‘Aşabi Hāşşin

A‘şābın menfa‘ati iki kısımdır: kısım-ı evvel bi’z-zāt olan menfa‘attir ve kısım-ı sâni bi’l-‘arađ olan menfa‘attir. Bi’z-zāt olan menfa‘at odur ki dimāğ a‘dā-i sāireye hiss ve hareket ifāde eyledikte a‘şāb beynehümāya tavassut edip a‘dā-i mezbūreye hiss ve hareketi ifādeye āfet olur. Ve bi’l-‘arađ olan menfa‘at bunlardır: A‘şāb lahma muhālāta edip lahmi teşdīd eder ve pekiştirir ve bedeni takviye eder ve kebid ve tihāl ve riye gibi hissi olmayan a‘dālara āfet işābet eylese āfet-i mezkūreyi ifāde edip bildirir.

‘Adīmetü’l-hiss olan a‘dālar üzerinde ‘aşābī bir lifāfe ve bir gışāsı vardır ve o a‘dāya āfet işābet eyledikte a‘dā-i me‘ūfe o āfeti bi’z-zāt fehmi eylemez lākin a‘dāya āfet-i mezkūresini üzerinde olan ‘aşābī gışāsı ve lifāfesi bildirir ve tefhīm eder. Ve o ‘adīmetü’l-hiss olan ‘uđva verem işābet eylese yāhūd rīh hasebiyle o ‘uđv mütemeddid olsa veremin şikali ve rīhin temdīd ve tefrīki o ‘uğvdan üzerinde olan ‘aşābī gışāya ulaşır ve te‘ezzī eder ve gışādan dahi gışānın mebdēine ve aşluna ulaşır ve şikal-i veremden ya‘nī veremin ağırlığından gışāya incizāb ve çekinmek ‘arīđ olur ve rīhten dahi temezzuğ ve parçalanmak ‘arīđ olup o gışā incizāb ve temezzuğ ifāde edip bildirir.

Ve ma‘lūm olduğu vech üzere a‘şābın mebdēi dimāğ olur ve müntehāsi cild olur, zīrā cilde biraz rakīk lifler karışır ve muhālīt olur ve o liflerin aralarında cildin mücāviri olan ‘uğvların ‘aşābları nüfūz edip münbit olur.

Ve dimāğ a‘şāba iki vech üzere mebdē ve menşē olur, zīrā ba‘dı a‘şābı nefsi dimāğdan nābit olur ve a‘şābdan ba‘dı āher dimāğdan seyelān eden nuhā‘dan nābit olur. Ve dimāğdan nābit ve münba‘iş olan a‘şābdan hiss ve

hareketi ancak başta ve yüzde olan a'cdâlar ve ahşâ-i bâtine istifâde ederler. Ve a'cdâ-i sâire hiss ve hareketi nuhâ'dan nâbit olan a'şâbdan istifâde ve istifâda ederler. Ve Câlînüs muhakkakan o 'inâyet-i 'azîme üzere delâlet eyledi ki o 'inâyet dimâğdan ahşâyâ nâzil olan a'şâba mahşûş olur, zîrâ Şâni'-i hâkîm o a'şâbın vikâyesinde sâir a'şâbda eylemediği ihtiyâtı ona lâyıf görüp o 'aşab-ı nâzil dimâğdan ve mebdeden ba'îd oldukta o 'aşab rifâde ve 'ışâbe ile sarılıp fa'dl-ı tevşîk ile vikâyeye olunmasını icâb eyledi. Ve kıvâmda güdrûf ile 'aşab arasında mütevassıt ve cirm-i 'aşabda hâdis olup [22b] 'aşaba iltivâ eden cisme müşâkil bir ğışâ ile o 'aşabı tağşiyeye ve tağtiye eyledi. Ve bu tağtiye ve tağşiyeyi üç mevdi'de eyledi: Evvelâ hancere katında ve şâniyen adlâ'-ı şadr usûlü katında ve şâlişen şadri tecâvüz eylediği mevki'de eyledi.

Bu mevki'lerde olan a'şâbdan mâ'-ada sâir a'şâb-ı dimâgiyyenin içinden menfa'ati a'cdâyâ ifâde-i hiss olanları menba'ından uduv-ı maşşûda 'ale'l-istikâme infâz ve irsâl eyledi, eger akreb-i tarîkten istikâmet üzere islâk ve infâz mümkün ise, zîrâ bu şürette mebdeden müstefâd olan feydin teşîri aqvâ ve emten olur. Kezâlik a'şâb-ı hiss o zamân 'ale'l-istikâme infâz olunur ki ondan a'şâb-ı hareket gibi taşallüb kaçd olunmaya. Eger taşallüb kaçd olunur ise istikâmet ile infâz câiz olmaz, zîrâ taşlîb-i a'şâb teb'îd-i tarîke ve te'ârice muhtâc olur onun için ki a'şâb menba'ından evvel-i z uhûrunda ğâyet elyen ve ertâb olup mesâfe-i ba'ideyi kaçt edip ve te'âric-i keşîre-i 'asîreden mürûr eyleyerek vaqt-i tavîl ve zamân-ı keşîrde tedric ile taşallüb eder ve pekişir. Ve tarîk-i akrebde bilâ-te'âric istikâmet üzere infâz ve islâkta taşlîb-i a'şâb mutaşavver olmaz. Kaçan a'şâb ve hissîn taşlîbini muktedî olur maşlahat bulunmaya, menfa'at-i aşliyyesi olan ifâde-i hisste telyîn eşedd ve aqvâ olmakla bilâ-te'âric tarîk-i akrebde istikâmet üzere infâz elyağ ve ah râ olur. Ve a'şâb-ı hareket bunun hilâfı üzere olur, zîrâ harekete şalâbet evfağ ve enseb olur, lâ-mahâle te'âric ile teb'îd-i tarîk edip tedricle tahşîl-i şalâbete mess hâcet-i ezyed olur.

Ve a'şâb-ı hissîn telyîne ve a'şâb-ı hareketin taşlîbine a'şâb-ı hiss ve a'şâb-ı hareketi münbit olan cevher-i dimâğ imdâd ve ifânet eder o vechle ki a'şâb-ı hiss cevher-i dimâğm muqaddeminde nâbit olur. Muqaddem-i dimâğ elyen ve ertâb olmakla onda tekevün edip nâbit olan a'şâb-ı hiss

dahi elyen olur. Ammā a'şāb-ı hareket mu'ahhar-ı dimāğda nābit olur; mu'ahhar-ı dimāğ muḳaddime nisbet ile eşhan ve ağlaz olmakla a'şab-ı hareket ağlaz ve şalābetli olur.

el-Faşlu'ş-Şānī Fi-Teşrihi'l-ʿAşabi'd-Dimāgiyyi ve Mesālikihi

Nefs-i dimāğdan yedi çift a'şab nābit olur ki seb'a-i ezvāc derler:

Zevc-i evvelin mebdē'i dimāğın buṭūn-ı şelāsesinden iki baṭn-ı muḳaddemlerin ya'nī baṭn-ı evvel ve baṭn-ı şānīnin gavrından olup ālet-i şemm olan şedydeki hālemelere müşābih iki zāideleri tecāvüzlerinde zāhir olur. Ve bu zevc şağīr ve mücevvef olur. Ve bir ferdi sağ tarafta nābit olup sol tarafa sālīk olur ve ferd-i uhrā solda nābit olup sağ tarafa sālīk olur. Ve o zevcin iki ferdi teḳātu'ı şalībī ile teḳātu' edip mün'aṭıf olurlar⁵² hattā sağ tarafta nābit olan hādeḳa-i yūmnāya ya'nī sağ gözün hādeḳasının maḫalline ve sol tarafta nābit olan a'şabe yine sol gözün hādeḳasına nāfiz olur, hākezā:

Şüretü kavli Cālīnūs:



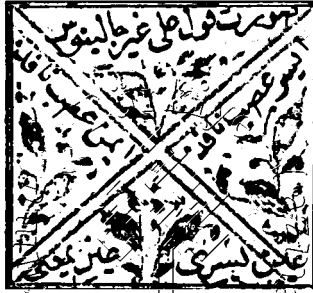
[a'şabe-i yūmnā-yı mün'aṭıfe
a'şabe-i yūsra-yı mün'aṭıfe
ayn-ı yūsra
ayn-ı yūmnā]

52 Bu iki a'şabenin teḳātu'ları gerek nāfiz olsun gerek mün'aṭıf olsun teḳātu'ı şalībī tesmiye olunur; *Kānūn*'un 'ibāretinden muşarrah gibidir. Teftāzānī'nin nāfize teḳātu'ı şalībī ve mün'aṭıfe telākī tesmiyesi buna muḫālifdir hattā *Hāşiye-i Ḥayālī*'de *Baḫru'l-Efkār* şāhibi beynehümāyı fark edip mün'aṭıfeye mütelaḳıyān tesmiye eylediği için Sa'düddīn'e daḫl ve teşnī eder.

O iki aşabe-i mücevvenin füvvehâtı ve ağızları müttesi' olup genişir hattâ zücâciyye tesmiye olunan ruṭubeti müştemil ve muḥteví olur. Bu zıkr olunan şüret-i in'itâf Cālînüs kavlidir.

Ammâ Cālînüs'un gayrıları zıkr eylediler ki o iki aşabe teḳātu'-ı şalībî ile teḳātu' eyledikten sonra min-gayri in'itâfin ḥadeḳalara dâhil olurlar ya'nî yümnâda nâbit olan aşabe ayn-ı yüsrâya ve yüsrâda nâbit olan aşabe ayn-ı yümnâya nâfiz olurlar, hâkezâ:

Şüretün alâ-ı kavli gayri Cālînüs:



{eymen-i aşab-ı nâfiz
eyser-i aşab-ı nâfiz
ayn-ı yümnâ
ayn-ı yüsrâ]

Ve bu iki aşabenin teḳātu'ları için üç aded menfa'at zıkr olundu:

Menfa'at-i ülâ budur ki iki ḥadeḳadan birine âfet işâbet eylese o teḳātu' hasebiyle me'ufe olan ḥadeḳaya sâile olan rûh-ı bâsıra ḥadeḳa-i şahîḥaya sâil olup ḥadeḳa-i şahîḥanın ebşârı kuvvet bulur, onun için iki gözü dahi şahîḥ olan kimse ḥadeḳanın birini taḡmîd eyleyip yumsa açık olan aynın ebşârı ziyâde olur, zîrâ yumuk olan gözün rûhu ve nûru mevdi'-i teḳātu'dan açık olan ayna seyelân etmekle ayn-ı meftûhanın nûru ve ebşârı ziyâde olur. Kezâlik iki gözü şahîḥa olan kimse ayn-ı vâhîde ile laḫz eylese ya'nî bir gözünün mu'ahḫarı ile nazar edip ayn-ı uḫrâda laḫz olmasa laḫz eylediği şey'in ebşârı ziyâde şâf olur.

Bu ‘abd-i fakîr-i mütercimîn hâtır-ı fâtirine sünüh eden vech budur ki lahzda cāzibe-i dâ‘ife-i zāide olmakla lahzı olmayan ‘ayn-ı ervāhından la‘îf olanları cez̄b edip ‘ayn-ı lâhızanın şafveti ziyāde olur. Ve Şeyh’in “şezr” üzere ihtiyār eylediğinin sebebi budur ki “şezr” “lahz”dan dâ‘if olur, ‘ayn-i şāzirenin meczūbu olan ziyāde rûh ile hāşıl olan tefāvüt-i şafvet fark olunmaz.

Ve bu teqātu‘ hasebiyle dahi iki ‘ayn-ın birisi tağmîd olunup yumulsa ‘ayn-ı uhrāda olan şukbe-i ‘inebiyye tevessu‘ edip genişir onun için ki ‘ayn-ı muğammağanın rûhu ‘ayn-ı meftūhaya şiddet ile mevdî-i teqātu‘dan seyelān edip mündefi‘ olup tezāhüm ve tekāsürden şukbe tevessu‘ eder.

Ve teqātu‘un menfa‘at-i şāniyesi budur ki teqātu‘ sebebiyle mevdî-i teqātu‘da iki ‘aşabe beyninde müşterek bir hadd hādîş olur ve iki gözün ruḫbet-i celīdiyyelerinde mürtesim olan mer‘inin şebahları o hadd-i müşterekte ittihād edip şebah-ı vāhid olur ve o hadd-i müşterekte şebah-ı mer‘i vāhid olmakla şey-i vāhid vāhid olmak üzere idrāk olunur. O hadd-i müşterek bulunmasa şey-i vāhid iki şey olmak üzere idrāk olunur, onun için iki hadekanın birisi maḥall-i tab‘isinden fevk ve taht cāniblerinden birine zāil olup ḥavel ‘arīd olsa ‘aşabeye ‘arīd olan inkisār hasebiyle hadd-i müşterekin iştirāki zāil olmakla o ḥaveli olan kimse bir nesneyi iki olmak üzere idrāk ederler.

Ve teqātu‘un menfa‘at-i şālisesi budur ki teqātu‘ hasebiyle müteqātu‘ olan o iki ‘aşabeden her biri āhere di‘āme gibi olup eḥādühümā āhere müstenid olmakla ke-enne mevdî-i teqātu‘da nābit olmuş gibi kuvvetleri teceddüd edip tāzelenir ve ef‘alleri dahi kaviiyye ve muḥkeme olur.

Seb‘a-i ezvāc-ı dimāgiyyeden zevc-i şānī o zevcdir ki onun menşe‘i zevc-i evvelin menşe‘i ve mebdə‘inin ḥalfi ve ensesi olur ve menşe‘inden vahşī cānibine meyl eder ve muḫle-i ‘ayn-ı müştemil ve muḫtevī olan nuḫre-i ‘ayn-ın şukbesinden ḥurūc edip muḫlenin ‘adāllerinde münḫasım olur. Ve bu zevc-i şānī cidden ḡalīz olur onun için ki bu zevc-i şānī a‘şāb-ı harekettendir ve mebdə‘ine qarīb olmakla ḡāyette yumuşak ve leyyin olur. Ve a‘şāb-ı leyyinenin taḫrīki dâ‘if olmakla o zevc-i şānī ḡalīz ya‘nī koyu ve saḫīn kılımp līnete terettüb eyleyen noḫşān-ı hareket ḡılzat ile telāfi ve tedārük olundu. Ve bu zevc-i şānīnin a‘şāb-ı sāireden mu‘īn ve zahīri olmakla ḡılzat-i mezkūreye mesīs-i ḥācet ziyāde oldu, zīrā bu zevc-i şānīden

sonra nâbit olan zevc-i şâlis 'udv-ı 'azîm olan fekk-i esfeli tahrîk etmekle zevc-i şâniye imtidâd ve i'ânete kudreti ve kuvveti vefâ eylemez belki kendisi fi'lini itmâmında âherin i'ânetine muhtâc olur.

Ammâ zevc-i şâlis, o zevc-i şâlisin menşe'i dimâğın mu'kaddemi ile mu'ahharı arasında olan hadd-i müsterekten ve vasattan kâ'ide-i 'azm-ı dimâğ cihetinden olur. Ve bu zevc-i şâlis ba'dehu nâbit olan zevc-i râbi' ile kalîlen muhâli' olup yine müfârık olur ve ayrılır. Ve o zevc-i şâlis ba'de'l-müfârağa dört şu'be olur:

Şu'be-i ülâ ırk-ı sübâtî tesmiye olunan damarın dimâğa girip dâhil olduğu şukbeden ve medhalden hâric olur ve 'azm-ı dimâğdan o şu'be-i ülâ taşra çıkar ve o medhali cümle-i râbi'a fuşülünde beyân eyleriz. Ve o şu'be-i ülâ raqabeden sâlik olur hattâ hicâbı tecâvüz eyler ve hicâb-ı hâcizin muhtevî olduğu ahşâda ve âlât-ı gîdâda tevézzu' ve teferruk eder.

Ve şu'be-i şâniye 'azm-ı şudğda olan bir şukbeden çıkar ve munfaşıl oldukta zevc-i hâmisten munfaşıl olan bir 'asabe o şu'be-i şâniyeye muttaşıl olur. Ve onların ba'de'l-ittisâl işledikleri ef'ali ve hâli ve şânları mağhall-i âtide inşâallâhu ta'âlâ zîkr olunur.

Zevc-i şâlisin dört şu'besinden şu'be-i şâlişe zevc-i şâninin mahreci olan şukbeden tülûc eder ya'nî mukle-i 'ayn nukresinde olan şukbeden huruc eder, zirâ bu şu'be-i şâlişe ef'âl-i aşâb olan zevc-i evvelin şukbesinden ve mahrecinden huruc eylese o zevc-i şerifi dağt ve tadyîk eder ve tecvîfini sedd ve dâmm edip [23a] rûh-ı bâşırının nüfûzu ve sülûku muhâl olup rûyet bâtıla ve mu'atâle olur.

Ve şu'be-i şâlişe-i mezkûrenin maqşadı ve mağdümü kuddâm-ı vechte olan a'dâlar olmakla lâ-mağâle zevc-i şâlisin şu'be-i şâlişesi zevc-i şâninin mahrecinden huruc eylemek müte'ayyin olur. Ve bu şu'be-i şâlişe mahrec-i mezkûrdan çıkıp munfaşıl oldukta o şu'be-i şâlişe üç kısma münkasım olur:

Kısm-ı evvel mâk cânibine meyl eder ya'nî mâk-ı vahşî nâhiyesine teveccüh edip iki şudğa ve iki fekke ya'nî çenelere ve kaş ve alın ve göz kapakları 'adâllerine tağalluş edip ulaşır.

Ve kısm-ı şânî mâk ve lehâz katında mağlûk olan şukbeden nâfiz olup enfîn bâtınına ulaşır ve enfîn müstebtını olan ya'nî burnun içinde olan tabakada müteferrik ve münteşir olur.

Ve kısım-ı şālîş ki iki evvelki kısımlar gibi şağır olmaz belki kebîr olur. O kısım-i şālîş 'azm-ı vecnede ya'nî şudğda müheyyâ olan tecvîf-i berbağide⁵³ nâfiz olur ve iki fer'e müteferri' olur:

Fer'-i evveli sülûka başlayıp femin tecvîfi dâhiline duhûl edip dişlere tevezzu' ve teferruk eder. Azı dişlerinin sehmine işâbet eden 'aşablar ve sair dişlerin 'aşabları bātında ve gavrda olurlar ve bi'l-cümle başardan gâib ve hafî olurlar. Ve o fer'-i evvelden bir sehm dahi lişe-i 'ulyâda ya'nî üst dişlerin etlerinde tevezzu' eder.

Ve kısım-ı kebîrin ikinci fer'i o maqâmda zâhir olan a'çdâya münbeşş olur ya'nî cilde-i vecnede ve taraf-ı enf ve şefe-i 'ulyâyâ münkasım olur. Ve bu zıkr olan aqsâm bi'l-cümle zevc-i şālîşin dört şu'besinden şu'be-i şālîşe kısımlarıdır.

Ammâ şu'be-i râbi'anın a'çdâda olan şukbede nüfuzu hâlinde tağalluş edip lisâna vâşıl olur ve lisânın tabâka-i zâhiresinde teferruk edip hiss-i zevki ifâde ve ifâda eder. Ve lisândan fadla olan eczâları tabâka-i süflâda olan esnânın 'umûruna ya'nî her iki diş arasında olan lahmiyyete ve lişe-i süflâyâ ve şefe-i süflâyâ teferruk ve tevezzu' eder. Bu zıkr olunan a'şâbdan lisâna mahşûş olan 'aşab, 'ayna mahşûş olan 'aşabdan ince olur ve 'aynın 'aşabı lisân 'aşabından yumuşak ve leyyin olur ve lisân 'aşabının dikkkati 'aşab-ı 'aynın lînetine mu'âdil olur ve 'aşab-ı 'aynın gûlzati 'aşab-ı 'aynın şalâbetine mu'âdil olur.

Ammâ seb'a-i ezvâc-ı dimâğiyeden zevc-i râbi', o zevc-i râbi'in menşe'i zevc-i şālîşin hâlfinden olup kâ'ide-i dimâğa emyel olur ve qarîben zıkr olunduğu üzere zevc-i şālîşe kalîlen muhâli' olup sonra müfâri' olur ve haneke tağalluş edip ona ifâde-i hiss eyler. Bu zevc-i râbi' gerçi şağır olur lâkin zevc-i şālîsten şalâbetli ve müstahkem olur, zîrâ hanekin şifâkı ya'nî gışâsı lisânın şifâkından aşleb olur.

Seb'a-i ezvâc-ı dimâğiyeden zevc-i hâmis, o zevcin her bir ferdi iki şıkk olup 'aşab-ı mu'dâ'af hey'eti üzere olurlar belki ekşer-i ehl-i teşrih katında zevc-i hâmisin her ferdi bir zevc olur. Ve zevc-i hâmisin menbiti

53 Taht-ı arçda olan mecrâ-yı mâdır. Örfen vecne ta'bîr olan hufre-i şudğda bir menfezdır ki 'azm-ı hacerde olan cevbe nâfiz olur, o menfezden 'aşab-ı sem' nüfuz eder.

ve menşe'i dimâğın iki tarafları olur. Ve zevc-i hâmisten olan iki zevcden her bir zevcin kısm-ı evveli şimâh-ı üzünde olan ğışâ-i müstebtımî 'amd ve kaçd eder. O kısm-ı evvellerin küllîsi o ğışâda müteferriķ olurlar. Hâķikatte bu kısm-ı evvelin menbiti ve menşe'i dimâğın cüz'-i mu'ahhârı olur ve hiss kuvveti bu 'aşabda olur. Ve o iki zevcden her birinin kısm-ı sânisî kısm-ı evvelden aşğar olur, 'azm-ı hâcerîde meşķüb olan suķbeden hürüc eder. Ve 'azm-ı hâcerîye aşamm ve a'mâ tesmiye olunur, o 'azmda olan meslekin ve tarîķin iltivâ ve ta'vîci ya'nî dolaşığı ve eğriliği ekser ve eşedd olmak hasebiyle. Ve bu meslekin ta'vîc ve iltivâsı onun içindir ki o ta'vîc hasebiyle mesâfe ziyâde olur ve o suķbeye sâlik olan 'aşabın âhiri mebd'e-i 'aşabdan ba'îd olup hârice hürücundan evvel o 'aşab-ı sâlike şalâbet hâdiş olur. Kaçan kim o kısm-ı sâni suķbe-i mezkûreden taşra çıka, zevc-i şâlisin 'aşabına muhtelîl olup o 'aşab-ı maħlûtun ekseri nâhiye-i hadde ve 'adâle-i 'arîdaya şâir ve râci' olur ve bâķileri şudğ 'adâllerine şâir olur.

Kuvvet-i zâika zevc-i râbi'den maħlûk olup kuvvet-i sâmi'e zevc-i hâmisten olduğunun hikmeti ve maşlahatı budur ki âlet-i sem' mekşûf olup mestür ve mesdûd olmamağa muhtâc olur, zîrâ âlet-i sem' havâyâ sebîl ve meslek olur ve meslek-i havâ mekşûf olur ve mekşûf olan 'aşabda şalâbet olmak vâcib olur ve şalâbet mebd'e'nden 'aşabın bu'du ile hâdiş olur. Ammâ âlet-i zevķ bunun hilâfî üzere olur, zîrâ âlet-i zevķ muħrez ve maħfûz olur ve mûcib-i şalâbet olur, onda bir muķteđî mevcûd değildir ve mebd'e'ine ķurbiyyetten 'aşab-ı zevķe đarar terettüb eylemez. Binâen 'aleyh âlet-i zevķ zevc-i râbi'de ve âlet-i sem' menbiti mu'ahhâr-ı dimâğ olan zevc-i hâmisten kılını.

'Aynın 'adâlinde 'aşab-ı vâhid ile iktifâ olunup şudğun 'adâlinin 'aşabları keşir ve müte'addid olduğunun hikmeti ve maşlahatı budur ki 'aynı suķbesi fağl-ı si'aya ve ziyâde geniş olmağa muhtâc olur onun için ki o suķbede nüfûz eden 'aşab ruh-ı bâşırının menfezi olup mücevvef olmakla o 'aşab ziyâde ğalîz olur. 'Aşab-ı 'ayn müte'addid olsa lâ-maħâle suķbe dahi müte'addid olmağı icâb eder, 'aynı đabı ve hıfz için; tenaķķur edip kâse gibi çukurlanan 'azmın suķbe-i müte'addideye taħammülü olmaz. 'Aşab-ı şudğ bunun hilâfî üzere olur, zîrâ 'aşab-ı şudğ hareket için maħlûk olmakla

gılzati icâb eder ve onda tecvîf olmaz belki a'şâb-ı harekete lâzım olan şalâbet ve istiḥkâm olur; şalâbet daḳıḳ ve ince olan cirmlerde dahi mevcûd olmak mümkün olur. Pes a'şab-ı şudḡun menfezi vâsi' olmasa veyâhûd müte'addid olsa a'şaba bir đarar terettüb eylemez a'şabın hacmi daḳıḳ olmak mümkün olduğu için belki daḳıḳ olmayıp ġalîz olsa o zamân đarar terettüb eder, a'şab-ı harekete gılzat mülâyim olmamak ḡasebiyle. Ve bundan mâ-'dâ a'şab-ı şudḡun mahreci olan şukbe a'zm-ı haceri'de ya'nî kulak deliği olan ġâyet şalâbetli a'zmda olur. Onda şudḡ a'şablarının başka şukbeleri olsa a'zm-ı haceriye kaṭ'â vehn ve đaf' tārî olmaz.

A'şâb-ı dimâğiyye seb'â-i ezvâcının zevc-i sâdisi mu'aḡḡar-ı dimâğ-dan zevc-i ḡâmis ittisâlinde olan maḡallden nâbit olur, ađđiye ve erbiṭa ile zevc-i ḡâmise merbûṭ olup ke-erne, o iki zevc zevc-i vâhid gibi olur ba'-dehu müfariḳ olup zevc-i sâdis ḡâmisten ayrılır. Ve o zevc-i sâdis zikri mürûr eden derz-i lâminin munteḡâsi şukbelerinden ḡurûc eder lâkin o zevc-i sâdis şukbe-i mezkûreden ḡurûc etmezden muḳaddem üç cüz'e münkasım olup iki cüz'ü ma'an o şukbeden ḡurûc edip o dahi iki kısım olur. Bir kısmı ḡalḳ ve aṣl-ı lisân ağalleri tarikine sâlik olup zevc-i sâbi'i taḳviye eder ve taḡrikine mu'ın olur. Ve kısım-ı aḡeri münḡadir olup ağal-i ketife ve ḡurbünde olan ağallere muttasıl olur ve ekseri ketif üzere olan ağale-i a'ridaya müteferriḳ ve mütevezzî olur. Ve bu kısım şâliḡü'l-miḳdâr olup maḳşadına vâsil oluncaya ḳadar mu'allakan nâfiḡ olur.

Ammâ zevc-i sâdisin üç cüz'ünün cüz'-i şâliṣi, o cüz'-i şâliṣ aḳsâm-ı şelâşenin a'zamı ve ekberi olur ve o kısım-ı şâliṣ ırḳ-ı sübâtî tesmiye olunan damarın maş'adından aḡşâya münḡadir olur ya'nî o damarın esfelden a'lâya çıkan yolunda kısım-ı şâliṣ aṣađı nüzûl edip âlât-ı ġidâya muttasıl olur ve o kısım-ı şâliṣ ırḳ-ı sübâtîye meşdûd ve merbûṭ olur. Ve kısım-ı şâliṣ ḡancereye muḡâzî oldukta ondan bir şu'be müteferri' olup o şu'be ḡancere ağal-lerinden bir ağale gelir ki o ağalin ru'usu fevḳ cānibine olup ve ḡancere ile ġudrûfunu o ağale terfi' ve teşyîl eyler.

Ve kısım-ı şâliṣin şu'be-i mezkûreden bâḳîsi ḡancereyi tecāvüz eyledikte ondan bir şu'be dahi şu'ud eder ve o şu'be-i şâ'ide ağale-i mütenekkiseye gelir ki o ağalin re'si esfele olur ve ḡancereden ṭarceḡâlî ġudrûfunu fetḡ ve itbâḳ bu a'şaba muḡtâc olur onun için ki ṭarceḡâlîyi fetḡ ve itbâḳ esfele cezb

ile hâşıl olur ve esfele cezb bu aşab ile olur. Ve şube-i a'ladan nâzil olup hancereyi tecâvüz eyledikten sonra yine hancereye şü'üd eylediği için ona aşab-ı râci' tesmiye olunur, zîrâ "rücû" çıktığı mahalle yine avdet etmeye derler.

Ve tarcehâlîyi feth ve itbâk aşab-ı dimâgiyyeden aşab-ı râci' ile olduğunun vechi budur ki eger tarcehâlîyi feth ve itbâk eden aşab aşab-ı nuhâ'iyeden kılinsa aşab-ı nuhâ'iyeye bi'l-cümle tarcehâlînin hilâfı semtinde olmakla lâ-mahâle tevrîben şü'üd etmekle beynehümâda ittîşâl mümkün olur. Ve tevrîben vâşıl olan aşabda kuvvet-i câzibe noşşân olduğuna binâen [23b] tarcehâlînin infitâh ve intibâkı da'if olur.

Ve aşab-ı dimâgiyye beyninden o aşab zevc-i sâdisten kılındı onun için ki zevc-i sâdisin fevkinde olan zevçlet ziyâde leyyine olur ve ba'cdısı dahi lînete emyel olup kuvve-i muharrîkeleri da'if olur husûşan ki o aşab re'ste ve vechte olan a'dalara tevezzu' ve teferruğ etmekle ezvâc-ı mezkûreden tarcehâlîye ifrâzı mümkün olan şehm gayette şağır olup fi'l-i mezkûr da'if olur ve zevc-i sâdisin tahtında olan aşab-ı sâbi'in tarcehâlîye nüzülü zevc-i sâdisin nüzülü gibi istikâmet üzere olmaz belki tevrîb ile olup câzibesi da'if olur. Ve o aşab-ı râci' zevc-i sâdisin yesârından münşa'ib olup üzerinden mürûr eden şiryân-ı azîme mülteff olup kovanın ipi kuyu üzerinde olan bekreye ya'nî çıkırığa sarıldığı gibi sarılıp bi'l-istikâme müstenid olmakla takviyet eder ve cezbi ziyâde olur, onun için o aşab-ı râci' zâtü'l-yemîn şube'sinden kılınmadı, zîrâ o şiryân-ı azîm yemîn cānibine varmazdan muqaddem münşa'ib olmakla izamı zâil olur ve o şiryân teverrüb edip koltuk cānibine meyl etmekle zātü'l-yemîn olan aşabın bi'l-istikâme ona mülteff olmakla müteqavvî olması mümkün olmaz belki ka'dâ-i mâ-fât için erbi'ta-i keşîre ile şedd ve tevşîk olunmağa muhtâc olur.

Ve bu aşab-ı râci' evvelâ inzâl edip şāniyen taş'îd etmekle o aşabın tarîkîni teb'îd eylemekte hikmet ve maşlahat odur ki bu'd-ı tarîk hasebiyle o aşaba şalâbet ârîda olur ve o şiryân-ı azîme o aşabın ta'alluğ ve takviyesi ancak tarîk-i ba'iddan mümkün ve müteyessir olur. Ve bu aşab-ı râci'in cüz'-i akvâsı kendinin mu'ini olan şube-i aşab ile ma'an hancere adallerinden iki tabakada müteferriğ olup bâkîleri münhadir ve müteşa'ib olur ve ağışye-i hicâba ve şadra ve şadrın adalâtına ve kalbe ve riyye ve o

mağallerde olan evrideye ve şerâyîne müteferriğ olur ve bâkî fağla kalanları hicāba ya'nî ahşâ üzerinde olan hicāb-ı hācize nüfūz edip zevc-i sādisin kısm-ı şālîşinden evvelâ münhadir olan cüz'ler ile ma'an ahşânın ağşiyesine müteferriğ olup 'azm-ı 'arîde muntehî olurlar.

Ammâ a'şāb-ı dimāgiyyeden zevc-i sābi', o zevcin menşe'i dimāğ ile nuhā'm hadd-i müştereklerinden olur ve o zevc-i sābi'in ekseri lisāni muharrrik olan 'adal ile derakî ve 'azm-ı lāmî beyninde müşterek 'adalde mütevezzî' ve müteferriğ olur ve bunların bâkîsine ittifāk tārîki ile yanî ba'đı nāsta o 'adallerin civārında olan 'adallerde müteferriğ olur.

Ve lisāni muharrrik olan 'aşāb zevc-i sābi'den olduğunun vechi budur ki zevc-i sābi'den muqaddem olan ezvāc-ı dimāgiyye ve şu'abelerinin her biri bir cihete maşrūftur. Ve hareket-i lisān için bir şukbe ihdās olunup ve 'aşāb-ı āher inbāt olunmak dāf-ı dimāğa mü'eddî olmakla müstaşsen olmaz ve zevc-i sābi'in mā-tahtı lisānın semt-i hilāfına olmakla muharrrik-i lisān olan 'aşāb-ı nuhā'f olmak dahi lāyik olmaz, pes tahrîk-i lisāna zevc-i sābi' müte'ayyin olur lakin lisānın hissi mevdi'-i āherden gelir ve zevc-i sābi'in lisāna işāl-i hisste medhali olmaz.

el-Faşlu's-Şālîşü Fi-Teşrihi Nuhā'i'l-Unuği ve Mesālikihî

Feğār-ı raqabede sālîk olan nuhā'dan nābit 'aşāblar sekiz zevcdir ya'nî sekiz çifttir:

Zevc-i evvelin mahreci ve menşe'i 'anuğta olan fıkārattan fıkra-i ūlānın iki şukbeleridir. Zevc-i evvel o şukbelerden çıkıp yalnız 'adal-i re'ste müteferriğ olur. Ve bu zevc-i evvel şağîr ve dağîk olur onun için ki fıkārāt-ı unuğ teşrihinde tafşîl olunduğu üzere fıkra-i ūlāda ahvağ olan şukbenin gāyette dayyîk olmasıdır; şukbede đîk olmak o şukbeden hāric olan 'aşābların şağîr olmalarını icāb eder.

Ve a'şāb-ı unuğun zevc-i sānîsinin mahreci fıkra-i ūlā ile sāniye arasındır. O şukbenin evşāfi 'izām bābında şerh ve beyān olundu. O zevc-i sānînin ekseri re'se hiss-i lemsi işāl eder. O zevc-i sānînin re'se şu'udu bu minvāl üzere olur: Mahrec-i mezkūrdan hüruc edip feğārın a'lāsına müverreben şu'ud eder ve quddām cānibine mün'atîf olur ve iki kulakların tabāka-i hārici üzere münbeşş olup dağılır. Ve zevc-i evvelin şığarı hase-

biyle o havâlîde inbisât [ve] inbisâsta eylediği kuşuru bu zevc-i şânî tekmil eder. Ve zevc-i şânînin bākîsi half-i unuқта olan ʿadaleye ve ʿadale-i ʿarîdaya gelip o iki ʿadaleye hareket kuvvetini îşâl eder.

Aʿşâb-ı unuқtan zevc-i şâlişin menşeʿi ve mahreci fıkarât-ı unuқта fıkra-i şâniye ile fıkra-i şâlişe arasındır. Ve bu zevc-i şâlişin her bir ferdi iki ferʿe müteferriʿ olur:

O iki ferʿden ferʿ-i evvel bir ʿadalin ʿumқunda müteferriқ ve münteşir olur ki o mevdiʿde ondan bir şuʿbe bulunur yaʿnî mahall-i teferruқda o ʿadalden bir şuʿbe bulunur huşuşan o ferʿin ekşer-i eczâsı reʿsi unuқla maʿan muқallib olan ʿadal şuʿbesinde müteferriқ olur ve baʿdehu o ferʿ fekârın üzerinde olan şevke ve sinsineye şuʿud edip çıkar. Kaçan şevke muhâzî olur, evvelâ o şevkin uşûlüne teşebbüs eder baʿdehu ruʿûsuna mürtefiʿ olur ve ona o şevkten ve o sinsineden nâbit olan gışâr erbitalar muhâlağa edip karışır baʿdehu muhâlihter olan ferʿ-i mezkûr ile erbita cihet-i üzüne münʿatîf olarak nâfiz olurlar. Ve insânın mâ-adâsı olan hayvânda o muhâlihter üzüünün kendisine muntehî olup bi'l-fîl muttaşıl olur ve iki üzünün ʿadallerini o muhâlihter tahrik eder.

Ammâ zevc-i şâlişin iki ferdinden her ferдин ferʿ-i şânîsi қuddâm cihe-tine sâlik olur hattâ ʿadale-i ʿarîdaya gelir ve evvel şuʿudunda o ferʿe biraz ʿurûқ mülteff olup sarılır. Ve bir ʿadal dahi o ferʿi kenefinde ve hızında kılıp örter ve takviye eder. Ve yine o ferʿ-i şâniye iki şudğun ʿadalleri ve kezâlik behâyimde yaʿnî insânın mâ-adâsı hayvânda iki kulağın ʿadalleri muhâlihter olup karışır. Ve bu ferʿ-i şânînin ekşer-i eczâsının teferruқ ve tevezzuʿu iki haddin yaʿnî iki yanakların ʿadallerinde olur.

Ve ammâ aʿşâb-ı unuқtan zevc-i râbiʿ, o zevc-i râbiʿin mahreci fıkra-i şâlişe ile fıkra-i râbiʿanın arasında olur. O zevc-i râbiʿ dahi zevc-i şâliş gibi iki cüzʿe münkasım olur, biri cüzʿ-ı muқaddem ve biri cüzʿ-ı muʿahhar olur:

Bu zevc-i râbiʿden cüzʿ-ı muқaddem şağîr olur, onun için cüzʿ-ı muқaddem zevc-i hâmise muhâlihter olur. Baʿdılar derler ki bu cüzʿ-ı muқaddemden nesc-i ʿankebût gibi bir şuʿbe nâfiz olup ʿırқ-ı sübâtî tesmiye olunan damar üzere mümtedd olup şadrda olan hicâb-ı munşifin iki tarafına mürûr eyleyerek hicâb-ı hâcize yaʿnî ahşâyı muhtevî olan hicâba gelir.

Ve bu zevc-i râbî'in cüz²-i mu²ahharı ve cüz²-i ekberi halfe ve ense tarafına mün²atîf olur ve ²umk-ı ²adalde ya²nî ²adalin derinliğinde gâiş olup dalar hattâ senâsine vâşıl olur ve beyne²r-re²si ve ²r-raqabeti müşterek olan ²adale o ²aşab bir şube ²irsâl eyler ve quddâma mün²atîfen tarîkîni ahz edip haddin ba²đısına ve iki üzüne behâyimde muttaşıl olur. Ve ba²đılar derler ki o ²aşab-ı mün²atîf şulbe münhadir olur a²şâb-ı ²unuqiyyeden.

Zevc-i hâmis, o zevcin mahreci fıkra-i râbî'a ile hâmisinin arasında olur. O dahi iki fer²e müteferri² olur:

Ve o iki fer²'in mu²kaddemi aşğar olur. Ve iki haddin ve yanakların ²adallerine ve re²si münekkis olan ²adale ve re²s ile raqabe beyinde müşterek olan sâir ²adale o fer²-i aşğar gelir.

Ve zevc-i hâmisin fer²-i sâni²si iki şube münkasım olur: Şube²benin biri fer²-i evvel ile şube-i uhrâ arasında mütevassıtta olup ketifin e²âlîsine gelir ve o şube²ye zevc-i sâdisten ve zevc-i sâbî'den bir şey² ve bir cüz² karışır. Ve şube-i sâniye zevc-i hâmis ve zevc-i sâdis ve zevc-i sâbî'den bir şube²ye karışıp vasa²t-ı hicâba nûfûz eyler.

A²şâb-ı ²unuqiyyenin zevc-i sâdisi ve zevc-i sâbî'i ve zevc-i sâmini ²ale'l-vilâ tertîb üzere sâir şukbelerden hurûc ederler.

Ve zevc-i sâminin mahreci raqabenin ahîr fıkrası ile evvel fıkrası beyinde müşterek olan şukbe olur. Ve o evvâcın şubeleri birbirlerine ihtilâ²t-ı şedîd ile muhteli²t olurlar lâkin zevc-i sâdisin ekşeri ketifin sa²hına gelir ve o muhteli²tten dahi bir cüz²e karışıp muh[â]li²t-i evvelden olan cüz², râbî'den muh[â]li²t olan cüz²den ekşer ve hâmisten muh[â]li²t olan cüz²den e²all olur ve bi'l-cümle o mecmû² hicâba gelir.

Ve zevc-i sâbî'in ekşeri ²aduda gelir velâkin zevc-i sâbî'in şube²abından ba²đı şube²si zevc-i hâmisin şube²esine muşâhib olup re²s ve ²unu² ve şulbün ²adallerine ve hicâba gelir.

Ammâ zevc-i sâmin zikr olunan ihtilâ²t ve muşâhabetten sonra ekşeri sâ²ide ve zirâ²a gelir. Zevc-i sâminde hicâba ka²tâ bir nesne [24a] gelmez lâkin zevc-i sâdisten nâhiye-i yede şair ve ²âid olan ketifi tecâvüz etmez ve sâbî'den şair olan ²adudu tecâvüz eylemez, ammâ ketif cānibinden şâ²ide gelen ²aşab zevc-i sâminden olup fe²kâr-ı şadrdan evvel-be-evvel nâbit olan ²aşablar ile muh[â]li²t olan bir ²aşabdır.

Hicâbın aʿşâbı ʿunuḡ aʿşablarından kılınıp ʿunuḡun tahtında olan aʿşâb-ı şulbdan kılınmadı onun için ki ʿunuḡ hicâba nisbet ile cihet-i fevkte olur ve cihet-i fevkten nüzül eden ʿaşabın hicâb-ı esfelde inḡisâmı aḡsen ve elyak olur. Aʿşâb-ı şulbiyye hicâba taşʿid ve terfî olursa o ʿaşabın hicâbda inḡisâmı ḡasen olmaz ḡuşuşan ki terfî-i farḡ olunan ʿaşabın maḡşad-ı evveli şadrı munaşşıf ḡışâ olur. Ve aʿşâb-ı şulbün o ḡışâyâ vuşûlü ve ittişâli istiḡâmet tarîḡi ile olmaz belki o ʿaşab-ı şâʿid münkesir olup maḡall-i inkisârda bir zâviye ḡâdiş olmakla vâşil olur. Ve hicâbın ʿaşabı biʿl-cümle dimâḡdan nâzil olsa hicâba muttaşıl olan biʿl-cümle aʿşâbın mesleki tavîl olup tûl-i mesâfe ile fiʿli daʿif ve ḡaḡar-ı âfete müstaʿidd olur.

Ve aʿşâb-ı dimâḡiyeden⁵⁴ hicâba münḡadir olan aʿşâb hicâbın iki taraḡına muttaşıl olmayıp vasaḡına ittişâli onun içindir ki vasaḡa muttaşıl olan ʿaşab kısmet-i ʿâdile ile hicâbın eczâsına taḡsım olunur; aʿşâb-ı mezkûre hicâbın yalnız taraḡlarına muttaşıl olsa teʿâdul-i kısmet bulunmaz. Ve eger o ʿaşab hicâbın muḡtine ve külliyyetine muttaşıl olsa bu külliyyete ve muḡtine ittişâl emr-i vâcibin ḡilâfı ve aksi olmakla maşlahata muvâfiḡ ve muḡârin olmayıp nâkis ve maḡkûs olur onun için ki baḡnın ʿadalât-ı semâniyesinden hicâbı taḡrik eden maḡalleri ʿadalâtın taraḡlarıdır. Ve etrâf-ı ʿadalât hicâbın vasaḡı üzere olur. Evvelâ hicâbdan müteḡarrik olan vasaḡ-ı hicâb olup muḡtîn ḡareketi vasaḡa tebeʿiyyet ile olur. Pes vâcib olur ki ʿaşab-ı muḡarrik evvelâ vasaḡ-ı hicâba muttaşıl olup baʿdehu teferruḡ eyleye. ʿAşab-ı mezkûrun evvelâ vasaḡ-ı hicâba ittişâli o ʿaşabın taʿalluḡunu ve viḡâye-i ḡâşîye ile taḡḡiye ve setr olunup ḡimâye olunmasını icâb ve iḡtidâ etmekle şadrı munaşşıf olan hicâbdan bir viḡâye ile o ʿaşab taḡḡiye ve taḡḡiye olunup o ʿaşab-ı muḡarrike viḡâye-i mezkûreyi müstaşşiben ve müttekien ʿaleyh nüzül eyledi. Ve hicâb-ı mezkûrun fiʿli fiʿl-i kerîm olduğuna binâen o hicâbın fiʿlinde mebâdîsi olan ʿaşablar müteʿaddid ve müteḡessir kılındı onun için ki baʿḡı mebâdîye âfet işâbet etmekle hicâbın fiʿli bi-külliyetihi bâtil olmaz.

54 Bu maḡâmda dahi nüşhaların ihtilâfı vardır. “Dimâḡiyye” ḡaydı baʿḡı nüşhada vâḡiʿ olmuştur, lâkin bundan aḡdem “unuḡ ʿaşabından hicâba vârid olan ʿaşab-ı vasaḡa vârid olur” diye sebḡat etmişti, dimâḡiyeden hicâba muttaşıl olanlarda “vasaḡ” ḡaydı sebḡat etmedi. Zâḡir olan sehv-i ḡalem olup “unuḡiyye” bedeline “dimâḡiyye” taḡrîr olunmuştur Allâhu aʿlem.

el-Faşlu'r-Râbîu Fî-Teşrihi 'Aşabi Feķârî's-Şadri

Feķâr-ı şadr 'aşabları ezvâcından zevc-i evvel, o zevc-i evvelin mahreci feķârât-ı şadrın fıķra-i ülâsî ile fıķra-i şāniyesi arasında olur. Ve o zevc iki cüz'e münķasım olur:

Ve o iki kısımdan a'zam olan kısım adlâ'nın ya'nî eyegü kemiklerinin 'adallerine ve şulbün 'adallerine teferruķ ve tevezzu' eder.

Ve zevc-i evvelin ikinci kısmı mümtedd olup evâilde olan dıl'lara gelir ve a'şâb-ı 'unukıyyenin sekizinci 'aşabına mürâfık olup ma'an iki yedlere sâ'id ve keffe varınca ķadar mümtedd olurlar. Ve a'şâb-ı şadrın zevc-i şānisi şukbe-i ülâyî vely ve ta'ķīb eden şukbeden çıkıp o 'aşab-ı hâricin bir cüzü zâhir-i 'ağuda ve bāzûlara teveccüh edip ona hiss ulaştırır. Ve bāķisi ezvâc-ı bākiye ile cem' olup maşal-ı keffi muħarrik olup ve keff üzere mevdü'a olan 'ağal-i keff cānibine ve kezālik 'ağal-i şulb cānibine ķaşd ve teveccüh eder ve bu mecmü'un içinde feķâr-ı şadrın nābit olanın şu'ebelerinden ketife varmayan 'ağal-i şulbe ve hālişan adlâ' arasında olan 'adallere ve hâric-i şadrda olan 'adale gelir.

Ve menbiti adlâ'-ı zür u hulfın feķârî şukbeleri olan 'adaller adlâ' aralarında olan 'adallere ve 'ađal-i batna gelirler. Ve bu a'şâbın şukbeleriyle 'urūķ-ı dāribe vü sākine ya'm şiryān ve eyride cereyān edip ve a'şâbın hâric olduğu maħallden nuħā'a dāħil olurlar.

el-Faşlu'l-Hāmisü Fî-Teşrihi 'Aşabi'l-Ķaţanı

Ķaţanın bi'l-cümle 'aşabları müşterek olup her birinden birer cüz' bātında olan 'adale ve şulbün müstebtını olan 'adale gelir lākin ķaţanın evâilinde olan üç 'aşab dimāğdan nāzil olan 'aşablara muħālîṭ olur, bāķileri muħālîṭ olmaz. Ve ķaţan 'aşablarının iki zevc-i sāfilleri iki sāk cānibine ve nāhiyesine kebîr şu'ebelir irsāl ederler ve o şu'beyeye zevc-i şālişten ve 'aciz a'şâbının evvelinden birer şu'be muħālîṭ olur lākin muħālîṭ olan bu iki şu'be maşal-ı veriki tecāvüz eylemezler belki bir 'adalede tevezzu' ve teferruķ ederler. Ve iki zevc-i sāfillerin şu'beleri iki sākā tecāvüz ederler. İki faħiz ve iki riclin 'aşablarıyla iki yedin 'aşabları bādî-i reyde her ne ķadar biri birine müteşābih ve müteşākil olmak iķtidā ederse de lākin beynehümāda cihet-i iftirāķ olmakla fi'l-ħaķıķa biri birine muğāyir olurlar, zîrā iki faħiz

ile iki riclin 'aşaları müctemîc ve mümteziç olmaz ve gavr ve 'umkıtan bātına meyl ederler. A'şāb-ı yed bunun hilāfı üzeredir, zīrā 'ağudun ketife ittişālinin hey'eti fahiz'in verike ittişāli hey'eti gibi değildir. Kezālik iki yedde olan 'aşabların menbitlerine ittişāli fahiz ve ricl 'aşablarının menbitlerine ittişāli gibi değildir. Ve o iki zevc-i sāfilin sāka sālik olan şu'beleri nāhiye-i sāka teveccüh-i muhtelif ile teveccüh ederler, ba'dı şu'be müstebtin ve ba'dı āher müstazhir olurlar ya'nî ba'dı şu'be sākın bātınında ve ba'dı āher sākın zāhirinde olurlar ve ba'dı şu'be dahi tahte'l-'ağal müs-tetir olarak gāiş olurlar.

Ve o 'ağale ki 'āne kemiği nāhiyesinde biter, ona half-i bedenden iki ricle tarık olmaz, kezālik bātın-ı fahizden dahi tarık olmaz, zīrā o maħal-lerde 'ađalāt ve 'urūkun kesret-i vardır, o tarıktan 'ađal-i 'āneye 'aşabın sülūku tezāhuma bā'ış olur. Pes o 'ađal-i 'āneye ricleynde olan 'ađal-i hāşş 'aşabından bir cüz' ta'yin olunup o cüz'-i mu'ayyen huşyeteyne münħadır mecrāda infāz olundu. O cüz'-i nāfiz 'ađal-i 'āneye teveccüh eder ba'dehu 'ađal-i rükbeye münħadır olur.

el-Faşlu's-Sādisü Fi-Teşrihi 'Aşabi'l-'Acizi ve'l-'Uşuşı

A'şāb-ı 'acizden zevc-i evvel ba'dın kavli üzere kıtan a'şābına muħāliç olur ve kıtanın bāķi zevcleri ve 'uşuşun tarafından nābit olan ferd-i vāhid maķ'ade 'ağalinde ve kıdibin kendide ve meşāne ve rahim 'ağallerinde ve gışā-i bātında ve 'azm-ı 'āne dāhilinin eczā-i insiyyesinde ve 'azm-ı 'acizden münba'ışe olan 'ağalde tevezzu' ve teferruk eder.

el-Cümletü'r-Rāb'atü Fi'ş-Şerāyîn ve Hiye Ĥamsetü Fuşûlin

el-Faşlu'l-Evvelü Fi-Şifati'ş-Siryānāti

'Urūķ-ı davāribe ya'nî nabđ damarlarına şerāyîn tesmiye olunur. Bi'l-cümle şerāyînin iki şifāķı olup iki kat olur, lākin içlerinden şiryān-ı vāhidin şifāķı bir olur. Ve iki şifāķlı olanların iki şifāķının aşlebi ve ziyāde metin olanları bātında olan şifāķtır, zīrā dārebān bātında olur. Ve şifāķ-ı bātın

şiyânet ve ihrâzı ma'kûd ve vî'âsını takviye ma'tlûb olan cevâhir-i ervâh-ı kavîyye hareketine mülâkî ve mülâşık olur.

Ve şerâyînin menbiti kalbin iki tecvîfinin tecvîf-i eyseri olur. Ve tecvîf-i eyymen kebidde qarîb olmakla vâcib olur ki o tecvîf-i eyymen kebiden cezb-i gîdâ edip o gîdâ-i meczûbu isti'mâle meşgûl kılma.

el-Faşlu 'ş-Sânî Fi-Teşrihi 'ş-Şiryânî'l-Verîdiyyi

Tecvîf-i eyserden evvelâ nâbit olan iki 'aded şiryândır, o iki şiryânın biri riyeye gelip riyede münkasım olur; o şiryân riyeye vâşıl olan nesîmi ve havâyı istinşâk eder ya'nî nesîmi ve havâyı cezb edip kalbe ulaştırır ve kalbden riyenin gîdâsını riyeye ulaştırır, zîrâ riyenin gîdâdan sehmi kebidde ifrâz olunup o sehm kalbe mürûr eder ve şiryân-ı verîdî tarîkînden kalbden riyeye vâşıl olur.

Ve şiryân-ı verîdînin menbiti eczâ-i kalbin ziyâde rakîk ve ince olan cüz'ü olur ve evridenin kalbe nûfûz eylediği mahalden olur.

Ve bu şiryân-ı verîdî tabâka-i vâhîde olur, onun için şiryân-ı verîdî tesmiye olunur, bir tabâka olmakta verîde müşâbih olduğu sebebden. Sâir şiryânlar bunun hilâfına olup iki tabâka olurlar. Ve şiryân-ı verîdî tabâka-i vâhîde olmasında menfa'at budur ki tabâka-i vâhîde olmak hasebiyle ziyâde selâsetli olup elyen olur ve inbisât ve inkıbâda atve' ve münkâd olur. Ve riyenin cevherine mülâyim ve kalbde iken huşûle mu'ârib olan nu'c-ı kâmilî hasebiyle evride demlerinin muhtâc olduğu nu'c-ı âherden müstağnî olup cevher-i riyeye mülâyim dem-i la'îf bu'ârının riyeye miqdâr-ı ma'rûf tereşşuhuna dahi mu'tava'atı ziyâde olur. Ve ecvef ismi ile müsemmâ olan verîd demlerinin ahvâlini qarîben beyân eyleriz. Ve tabâka-i vâhîde olmak hasebiyle şiryân-ı verîdî demlerine civârda vâkî' kalbin [24b] kuvve-i hârre-i mündicesi sühûlet ile te'eddî eyler.

Ve bu şiryân-ı verîdînin ma'hall-i sülûk u teferruğu olan riye 'udv-ı sa'îf olmakla nab' ve dârebân katında müşâdemedem ve şalâbet hasebiyle her biri âherden muttadarrır olmak havfı olmamakla ihtiyâ' olunup iki tabâka kılınmağa şiryân-ı verîdî muhtâc olmadı. Ve bunun gibi evride envâ'ından bir nev' vardır ki evride envâ'ının sâirlerine mu'hâlif olur, o nev' verîd şiryân gibi iki kat olup envâ'-ı sâiresi bir kat ve bir tabâka olmakla. Ve iki kat

olan nev'-i vâhid verîd-i şiryânî tesmiye olunur, iki tabaka olmakta şiryâna müşâbih olduğu için. Ve o verîd-i şiryânî şiryân-ı verîdî gibi riyeye nüfûz eder. Pes verîd-i sâire bir tabaka iken içlerinden verîd-i şiryânî mücerred riyeye geldiğinden için iki tabaka oldu. Ve bu vech iktidâ eder ki ekser-i envârı bir tabaka olan evride envârından olup riyeye mürûr eden verîd-i şiryânî bi-tarîki'l-evlâ tabaka-i vâhîde ola.

Bize bir vech lâzımdır ki beynehümâyı fark edip îrâd olunan işkâl-i mezkûru def' eyleye, o vech-i fâriķ budur ki şiryân-ı verîdî riyenin muḳaddeminde teferruḳ edip riyenin dâhiline ve 'umḳuna ğavş eder; riyenin cüz'-i mu'ahḫarına o şiryân eczâsından ve şur'abından bir nesne vâşıl olmaz. Ammâ verîd-i şiryânî riyenin mu'ahḫarına ve 'izâm-ı şulbe ḳarîb cüz'üne mürûr eder, lâ-mahâle riyenin hareket-i istinşâkiyyesinde 'izâm-ı şulbün şalâbeti ile verîd-i şiryânînin tadarruru olmakla ihtiyâḫ olunup iki tabaka kılındı.

Fark-ı âher şiryân-ı verîdînin iki nesneye ihtiyâcı vardır, biri veşâkat-ı ğılaḫ ve biri selâset, lâkin selâsete ihtiyâcı veşâkata ihtiyâcdan ekser ezyed olur, zirâ selâset hasebiyle hareket-i inbîsâḫ u inkîbâda ve dem-i şiryânînin reşḫasına şiryân mitvâ' ve münḳâd olur ve verîd-i şiryânînin veşâkata ihtiyâcı eṣedd ve ekser olur.

Ḳalbin tecvîf-i eyserinden nabî' olan iki şiryânın ikincisi ekber olur, o şiryân-ı ekbere Aristûtâlîs evraḫı⁵⁵ tesmiye eder. O şiryân-ı ekber evvel-i nebâtında ya'nî ḳalbden bittiği gibi iki şur'be irsâl eyler. O iki şur'benin ekberi ḳalbin eḫrâfında müstedîre olup ḳalbin eczâsında müteferriḳ ve mütevezzî' olur. Ve o iki şur'benin aşğarı dahi şur'be-i ūlâ gibi müstedîre olup ḳalbin tecvîf-i eymeninde mütevezzî' ve müteferriḳ olur. Ve evraḫî-den bu iki şur'belerden bâḳî kalanı ḳalbden munfaşıl oldukta iki kısma münḳasım olur: Bir kısmı a'zam ve ekber olup süfle inḫidâr ile mütereşşîḫ ve müteḫarrîk olur ya'nî aşağı tarafa sâlik olur. Ve kısım-ı aşğarı 'ulve şâ'id ve müreşşîḫ olur.⁵⁶ Ve süfle münḫadir olan cüz' a'zam olduğunun vechi budur

55 "Evraḫî" nüṣḫa-i sultânîyyede hemzenin ve rânın fethleri ile ve vâvın sükûnu ile ḫabḫ olmuştur. Verḫ o cüz'dür ki bir tarafı koyunun 'unuḳunda olur, taraf-ı âher cerr olunsa koyun boğulur.

56 Ve bu inkîsâm evraḫî fıḳra-i ḫâmiseye ḳarîb oldukta vâḳî' olduğunun Nefîsî taşriḫ eyler.

ki o cüz' biraz a'đayı kaşd eder ki o a'đalar 'aded cihetinden ekser ve miqdār cihetinden ekber olur. O a'đalar ƙalbin ƙurbünde mevđū'a olan a'đalardır.

Ve evraşının maħreci üzere üç 'aded ğiřā-i şulbe vardır, o ğiřālar dāħilden hārice olur. Eger o ğiřālar üç 'aded olmayıp iki veyāhūd bir olsa o ğiřālardan mařlūb olan menfa'at hāřıl olmaz illā o ğiřā-i vāħidin 'alā-şüretin ve iki ğiřānın 'alā-şüretin uħrā miqdārlarını ta'zīm eylemek ile olur. Ve o ğiřāları ta'zīm hīn-i harekette řaķıl olmakla lāyık ve cedir olmaz. Eger o ğiřālar üçten ziyāde olup dōrt ğiřā yāhūd dahi ekser olsa o ğiřālar cidden řaĝir olup yine menfa'at-i maķřüde hāřıl olmaz. Ve eger üç 'adedden ziyāde olup her birinin miqdārı 'azīm olsa meslekleri đayyık olur. Ammā řiryān-ı verīdinin maħrec-i mezkūrda olan ğiřāları iki 'aded olup o ğiřālar dāħile lā ve řāl olunurlar.

Ve řiryān-ı verīdī iki ğiřāya maķřūr olduğu onun işindir ki o řiryān-ı verīdīde olan ihkām-ı sekre ya'nī seddi muħkem eylemeye ihtiyāc řiryān-ı sāirenin ihtiyācı kadar olmaz, onun iřin iki iki ğiřānın seddi kifāyet eyler, zīrā řiryān-ı verīdinin ekser-i ihtiyācı ihāna ve đaf ve řehāfete olur onun iřin ki vehn ve řehāfet hasebiyle buħar-ı duħāninin indifāı ve kezālik riyye řāir ve rāci' dem-i řiryānının indifāı ve tereşşuğu sehl ve āsān olur.

el-Faşlu's-Şāliřü Fi'ş-Şiryāniř-Şā'idi Min-Evraşıyyı

Ammā evrařiden iki cüz'-i řā'idi ya'nī 'ulve řā'id olan cüz'ü iki kısma münķasım olur. Ve o iki kısmın ekberi liķe cānibinde bir mař'adı aħz eder ya'nī diř etleri cānibinde olan bir yokuř yola sülūk eyler sonra cānib-i eymene teverrüb eyler hattā laħm-ı riħv-ı tūsīye⁵⁷ ya'nī tūt gibi yumuřak ete bāliķ oldukta üç kısma münķasım olur.

Ve o üç kısmın iki kısmı o řiryānlardır ki onlara sūbātī tesmiye olunur. O iki sūbāt bir řaĝ ve biri solda ğavrdā olan iki vidāc ile ma'an řu'ud ederler. Ve o iki sūbāt ve iki vidāc-ı ğāirler ma'an münķasım olurlar. O iki vidāc-ı ğāirleri ve inķisāmlarını inřāallāhu ta'ālā biz zıkr eyleriz.

Ammā üç kısımdan kısım-ı řāliř kassta ve evāil-i adlā-ı ğullaşta ve raķabeden 'ālīde olan altı fıķralarda ve terķuve nevāħilerinde müteferriķ

57 "Tūs" řā-i müřelleķe ile tūt ma'nāsındır; üç nokta ile ve iki nokta ile müsta'mel olur; bir ismi dahi firřāddır.

olurlar hattâ ketifin re'sine bâliğ olur sonra onu dahi tecāvüz edip iki yedin a'ḍâlarına gelir.

Ammâ evratînin ʿulve şâ'id olup ve şağîr olan kısmı koltuk ve ibt nâhiyesini aḥz edip tutar ve kısım-ı ekberin üç kısmının üçüncü kısmının inkışâmı gibi münkasım olur.

el-Faşlu'r-Râbfu Fî-Teşrihi's-Şiryāneyi's-Sübâteyni

İki şiryān-ı sübātîlerin her biri raqabeye vuşûlünde iki kısma münkasım olur; kısım-ı vâhidi muqaddem ve kısım-ı âheri mu'ahḥar olur. Muqaddem dahi iki kısma münkasım olur: Bir kısmı müstebtın olup lisāni ve fekk-i esfelin bātında olan ʿadālini aḥz eder ya'nî onları tutar ve ulaşır. Ve kısım-ı âheri müstazhir olup zâhirde iki kulakların ön tarafını vely ve ta'ķib eden maḥallden iki şudğun ʿadāllerine mürtaķi ve mürtefi' olup o ʿadāllerde şu'ab-ı keşîre istiḥlâf edip ya'nî şu'be-i keşîreyi bırakıp terk ettikten sonra bâķisi tecāvüz eder ve kulle-i re'se vâsıl olur ve kullenin yümnāsına ve yüsrāsına mülâķi olur.

Ammâ sübātîlerin iki cüz'lerinden mu'ahḥar olan cüz'ü dahi iki cüz'e münkasım olur. O iki cüz'ün aşğar olanının ekseri ḥalf cānibine irtikā eder ve mafşal-ı re'si muḥit olan ʿadāle müteferriķ olup dağılır ve ba'ḍısı mu'ahḥar-ı dimāğın kā'idesine teveccüh eder ve derz-i lâmi katında olan şukbe-i ʿazîmeye dāḥil olur. Ve o cüz'-i mu'ahḥarın iki kısmının ekberi zikr olunan şukbe-i ʿazîmenin ḳuddāmında ve önünde olan şakb-ı ḥacerîye ya'nî ʿazm-ı ḥacerî şukbesine nāfiz olup cirm-i şebekîye gelir⁵⁸ belki cirm-i şebekî o iki şukbeden dāḥil olan sübāt şu'abelerinde müntesic olur o vechle ki ba'ḍı ʿurūķ ʿurūķ-ı âhere müdāḥil olur ve ba'ḍı ṭabaķāt ṭabaķāt-ı uḥrāya munṭabıķa olur. Ve o nesc biraz ʿudvdan zuhūr edip ʿudvun âheri üzere ʿālî olur hattâ o ʿurūķta münferiden birini aḥz ve ifrāz mümkün olmaz illâ âhere mülteşiken ve ʿurūķ-ı uḥrāya muttaşilen ve merbūṭan aḥz olunur, nitekim şebekenin ḥālî bu minvāl üzere olur. Ve o cüz'-i mu'ahḥarın kısım-ı ekberi şebekeye duḥûlden sonra şebekenin ḳuddāmında ve ḥalfinde ve yemîninde ve yesārında müteferriķ olup bi'l-cümle şebekenin eczāsında müteferriķ

58 Cirm-i şebekî buṭûn-ı selāse-i dimāğdan baṭn-ı evsaṭın taḥtında münferiş ve münbasıt olan ğışadır.

olup dağılır ba'dehu o kısım-ı ekber müctemî olup ke'l-evvel ondan bir zevc şiryân hâdiş olur ve dimâğı hâvî olan ğışâ münsakıb olup delinir. Ve o hâdiş olan zevc o şukbeden dâhil olup dimâğa mürtaķî ve muttaşıl olur. Ve o zevc nefsi-i dimâğda ve dimâğı hâvî ğışâ-i rakıķte münteşir olur ba'dehu dimâğda müteferriķ olup butûn-ı dimâğa ve şifâķ-ı butûna teveccüh edip mürür eder. Ve o zevcin fuvvehât-ı şu'abı ve ağız tarafları şâ'idan dimâğa mürürunda nâzile olan 'urûķ-ı verîdiyyenin şu'abeleri fuvvehâtına mülâķî olurlar.

Mebhas: Zıkr olunan şiryân ve evrideden her biri dimâğa dâhil olup menfa'at-i ma'hûde ve hîdmet-i ma'lûmelerini edâ ederler. Binâen 'aleyh o şiryân ve o verîdden her biri hâdim-i dimâğ olmakta berâberler iken maşlahat ve hikmet ne olur ki şiryânın dimâğa duhûlü şu'ud ile verîdin dimâğa duhûlü nüzûl ve hûbût ile olur?

el-Cevâb: Şiryânın dimâğa ittişâli şu'ud ile olup verîdin ittişâli hûbût ve nüzûl tarîķi ile olduğunun hikmeti ve maşlahatı budur ki verîdin dimâğa olan hîdmeti dimâğa işâl-i ğidâ olur ve işâl-i ğidâ mümkün olmaz illâ ğidânın vi'âsı müntekis ve başı esfele [25a] olmakla olur ve intikâs dahi nüzûl ile hâşıl olur. Ve verîdin dimâğa ittişâli şu'ud ile olsa ğidâyı dimâğa işâl mücerred kuvve-i dâfi'a ve kuvve-i câzibenin fi'li olmak icâb eder. Ve ğidâ cism-i keşif olup süflü talib olmakla hilâf-ı tabî'at olan fi'li ve 'ameli işlemeden o kuvvetler 'âciz olur. Ammâ hey'et-i nüzûlde tabî'at-ı ğidânın dahi o kuvvetlere fi'lerinde i'ânati olmakla o kuvvetlerin 'amelleri âsân ve sühûlet üzere olur. Ammâ şiryân bunun 'aksi üzere olur, zîrâ şiryânın hîdmet ve menfa'ati dimâğa işâl-i ervâh olur ve ervâh ğâyet ile laţif ve hârr olmakla 'ulvü talib olup şiryânın hey'et-i şâ'idiyyesi ervâhın tabî'atına muvâfiķ olmakla menfa'at-i mezkûrede kuvvetlere i'ânati olur belki menfa'at-i mezkûrenin huşûlü câzibe ve dâfi'adan bi'l-külliyeye müstâgnî olur. Eger 'aks üzere olup şiryân-ı mezkûr mütenekkis ve başı aşığı olsa hareket-i rûhta 'usret olduğundan mâ-'adâ dem-i şiryânının istifrâğı ifrât üzere haţar-ı 'azîme mü'eddî olur. Ve zıkr olunan rûh elţaf-ı leţâyif olup tabî'atı mücib-i hareket ve mücib-i teşhîn olmakla rûhın tabî'at-ı mezkûresi rûha lâzım olan inbişâş ve intişâra kifâyet edip inbişâşını muķtedî oluğ mücib-i âherden muğnî oldu, onun için vi'â-i rûh olan şiryândan müntesic Şebeke taht-ı

dimāğa baş ve ferş olundu ki dem-i şiryân ve dem-i şiryânın müstaşhıb olduğu ervâh o şebekenin tecvîfinde tereddüd ve taḥarrük etmekle nuç edip mizâc-ı dimāğa onların mizâcları istiḥâle edip müşābeh-i kāmile ḥuşûlünden sonra tadrîc ile ervâh-ı mezkûre dimāğa taḥalluş edip mülākî ola. Zıkr olunan şebeke ʿazm-ı dimāğda ḡışâ-i şulb arasına mevḍûʿa ve mütevassıta olur.

el-Faşlu'l-Hāmisü Fî-Teşriḥi's-Şiryāni'n-Nāzili Min-Evraṭıyyin

Ammā evraṭînin kısm-ı şānisi evvelâ ʿale'l-istikāme sâlik olup fıkrâ-i ḥāmiseye ittikâ ve istinād eder, zîrâ fıkrâ-i ḥāmisenin vaḍʿı re's-i ḳalbin vaḍʿı ḥizāsında ve muḳābilesinde olur ve o mevḍi'de o kısım için diʿāme ve mesned menzilesinde olan nēsneler iltiyās ve iltifāf eder, onun için o diʿāme ve mesned şiryān-ı mezkûr takvîye eylediğinden mâ-ʿadâ şiryān ve ʿizām-ı şulb beyninde o lefāyif hāile olup ʿizāmın şalābeti ile şiryān mutadarrır olmaz.

Bu maḳāmda nüshalar muhtelifdir. Nüşa-i sulṭāniyyede “وهناك التوتة” vâkıf olmuştur. “İlteveşe” iftîl bâbından fîl-i mâdî “وهناك التوتة” vâkıf olmuştur. “Tüşe” o maḥallden bir laḥm-ı rıḥvân ismidir. Beyneḥmâda muḥālefet yoktur, zîrâ ḳâbil-i tevfiḳtir.

Ve ḳaşabe-i riyenin taḥtında vâkıf merî ismiyle müsemmâ olan mecrâ-yı taʿām u şarâb maḥall-i mezkûra yaʿnî fıkrâ-i ḥāmiseye geldikte fıḳarātın sağ cāniblerine meyl ve tenaḥḥî eder ve mücāveret eylemez. Ve ḥicāb-ı ḥācize müvāfāt ve ittişāl maḥallinde o merî aḡşıye ile maḥall-i âḥere taʿlîḳ olunup müstaḳill olarak mürür eder, ḥicāba mümāss olmaz, zîrâ fıḳarāt şiryān-ı nāzilin memerrî olmakla merînin vech-i mezkûr üzere yemneten mürürü ile daḡt ve tadıḳından şiryān ḥıfz ve ḥirāset olunur ve merî taʿlîḳ olunmakla ḥicāb daḡt-ı merîden taḥlîş olunur. Ve zıkr olunan şiryān-ı nāzil fıkrâ-i ḥāmiseye bülûğunda istikāmette münḥarif olur ve şulb üzere mümtedd olup esfele münḥadır olur ḥattâ ʿazm-ı ʿacize müntehî olur. Ve nuḳre-i ḥāmiseden nāzilen mürür edip şadrı muḥāzî olduğu gibi şaḡîre ve daḳıḳa bir şuʿbe istiḥlāf edip şadrm riyeyi muḥîṭ olan maḥalline o şuʿbe mütevezzif ve müteferriḳ olur ve o müteferriḳin eṭrāfı ḳaşabe-i riyeye gelir. Ve o şiryān-ı

nâzil her fıkraya mürûrunda birer hâlıfe terk etmekten zâil olmaz ve terk eylediği hâlıfeler adlâc ile nuhâc beynine şâir ve râciç olur. Kaçan şadri tecâvüz eylese ondan iki şiryân teferruç edip o ferçler hicâba gelirler, hicâbin yemîn ve yesârında o ferçler tevezzuç ve teferruğ ederler. Ve ba'dehu bir şiryân dahi tahtlîf edip bir şu'besi dahi miçdeye ve kebid ve tıhâla teferruğ ve tevezzuç eder ve kebiden bir şu'be dahi meşâneye tağalluş edip ulaşır. Ba'dehu o şiryân-ı nâzilden iki şiryân dahi nâbit olup diğâk tesmiye olunan bağarsıklara ve kezâlik kûlûn tesmiye olunan bağarsık efrâfında olup cedâvil tesmiye olunan evride şu'belerine gelir.

Yine bundan sonra o şiryân-ı nâzilden üç şu'be dahi nâbit olup o üç şu'beden şu'be-i şugrâ sol tarafta olan külyeye ya'nî böbreğin yesârîsine maşşûş olup o külye-i yesârînin lifâfesinde ve üzerinde olan ecsâm-ı sâirede teferruğ eder ve külye-i mezkûre ve tevâbiçine ifâde-i hayât eyler. Ve bâkî olan iki şiryân iki külyeye ma'an şâirler olup iki külye o iki şu'be-i şiryândan mâiyyet-i demi ictizâb ve istiçlâb ederler. Ve ekseriyyâ o iki külye miçdeden ve emçadan dem-i gayr-i naçıyy-ı cezb ederler. Ve bundan sonra dahi o şiryân-ı nâzilden iki şiryân dahi munfaşıl olup ünşeyeyne gelir ve ünşeyeynin yesârına gelen şiryân her dâim sol böğreğe gelen şiryândan bir kıç'a şiryânı müstaşhıb olup ma'an huşye-i yüsrâya gelirler belki huşye-i yüsrâya gelen şiryânın menşe'i yalnız külye-i yüsrâ olur. Ve huşye-i yüm-nâya gelen şiryânın mebde'i ve menşe'i dâimâ şiryân-ı a'zam-ı nâzil olur. Ve nâdiren huşye-i yüm-nâya gelen şiryân sağ böğreğe gelen şiryândan bir şey ve bir kıç'a-i müstaşhıb olur. Ve bunlardan sonra dahi şiryân-ı nâzil-i a'zamdandan biraz şerâyîn dahi munfaşıl olup müstaçim ismiyle müsemmâ bağarsık efrâfında ve havâlîsinde mevcûd olan cedâvil-i evrideye gelip onlarda müteferriğ olurlar. Ve biraz şu'ab dahi nuhâcda teferruğ eder ve feğârın şukbelerine dâhil olur. Ve biraz çurûğ-ı şiryânî dahi iki hâşireye ve böğürlere şâir ve çâid olur. Ve bir çırk-ı âher dahi huşyelere gelir. Ve bu çurûğ-ı şiryânîlerin cümlesinde bir zevc-i şağîr dahi ricâl ve nisânın kûbülüne gelir, muntehî olur lâkin bu zevc zikri âti olan zevcin dahi gayri bir zevcdir ve bu zevc şiryânî evrideye muhâliç olur.

Ve bu zikr olunan şiryân-ı kebîr bu inkisâmât-ı mezkûrelerden sonra fıkarâtın âhîrine bâliğ oldukça müstaşhıb olduğu verîd ile ma'an

zîkri âtî vech üzere münkasım olur ya'nî hurûf-ı Yünânî'de olan lâm hey'eti üzere iki kısım olur, hâkezâ: V Bir kısmı yemîne ve bir kısmı yesâr cânibine zâhib ve her bir kısım temeddüd ve temattî edip iki fahîzi aḥz eylediler. Ammâ o iki kısım fahîze vâşıl olmazdan muḳaddem o iki kısmın her birisi birer ḥalîfe ihlâf edip o ḥalîfe olan 'ırklar meşāneyi ve sûrreyi aḥz ederler ya'nî onların tarafına sâlik olurlar. Ve sûre katında ya'nî göbekte o iki 'ırk müctemî' olurlar. Ve o iki 'ırk ecinnede ya'nî ana rahîminde olan cenînlerde ziyâde zâhir olur, ammâ müstekmilinde ve kemâle erişenlerde aşlları bâkî kalıp tarafları kuruyup ke'l-'adem olur. Ve o ke-hey'eti'l-lâm müteşekkil olan iki kısımdan biraz fûrû' dahi müteferri' olup o fûrû'lar 'azm-ı 'aciz üzere mevḏû' olan 'aḍalde müteferri' ve mütevezzî' olur. Ve o fûrû'dan meşā-neye gelen fer' meşānede münkasım olur ve etrafı ḳaḍîbe ve zekere gelir. Ve nisâda o fûrû'dan bir zevc rahîme gelir ve rahîme gelen zevc şaḡîr olur. Ammâ o iki kısımdan iki ricle nâzil olanlardan her birisi iki şu'be-i 'azîmeye teşa'ub edip şu'benin birisi fahîzden cânib-i insîde ve âheri cânib-i vaḥşîde olurlar. Ve vaḥşîden dahi vaḥşîde olanın cânib-i insîye meylî olur ve fahîzde olan 'aḍalde bir şu'be taḥlîf eyleyip sonra münḥadir olur. Ve o münḥadirdeñ ḳuddâm cânibine bir şu'be-i kebîre meyl eyler. O şu'be-i kebîre beyne'l-ibhâm ve 's-sebbābe ya'nî baş parmak ile sebbābe parmak aralarına gelir. Ve o münḥadirin bâkîsi riclin eczāsının ekşerinin bātınında olur ve ricilde mümtedd olan verîd şu'besinin taḥtında nâfiz olur. İnşāallâhu ta'âlâ o şu'be-i verîdi maḥallinde biz zîkr eyleriz.

Ve 'urûḳ-ı ḳavâribden ya'nî şiryân damarlarından ba'ḳıları sülûk ve mürûrunda verîde muḳârin olmaz belki vaḥdehu sülûk eyler. Ve o vaḥdehu ve münferiden sülûk eyleyen şiryân bunlardır: ecinnede kebîdden sûrreye gelen iki 'aded şiryân ve şiryân-ı verîdî ve fıḳra-i ḥâmiseye nâfiz olan şiryân ve lebbeye şâ'id olan şiryân ve ibte mâil olan şiryân ve iki sübât-ı şiryânîleri ki taḥt-ı dimâḡda mevḏû'a olan şebeke ve meşîme denmekle ma'rûf cenînin ḡılâfında olurlar ve ḥicāba gelen [25b] şiryân ve ma'a-şu'betin ketife nâfiz olan şiryân, mi'deye ve kebide ve tîḥâle ve em'āya gelen şiryânlar ve merâḳḳ-ı baḥında münḥadir olan şiryân ve 'azm-ı 'aciz üzere mevḏû'a olup 'aḍalde yalnız olan şiryân.

Ve kaçan kim şiryân ve verîd şulb üzere mürâfaqat ederler, şiryân verîdi mañiyye ve merkeb eder ve verîd eḥass olmakla eşref olan şiryâm yüklenip ḥâmil olur. Şiryân ve verîd a'ḏâ-i zâhirede bunun ḥilâfı üzere olup şiryân-ı şerîf verîd-i ḥasîsin tahtında ve gavrında kılınmakla şiryâna verîd cünne ve viḳâye kılınır.

Ve şiryân evrideyi ba'ḏı maḥallden müstaşḥıb olduğunun menfa'ati iki vech ile olur:

Menfa'at-i ülä budur ki evride şerâyîni mücellil olan ağşıye ile mür-tebit olup şey'î vâḥid gibi olmakla beynehümâda vâḳi' olan a'ḏâ-i sāire müstaḳırr olur.

Ve menfa'at-i şâniye budur ki 'inde'l-iḥtiyâc eḥadühümâ âḥerden istiḳâ eder ya'ñî evridede olan ruṭûbet-i gıdâiyye az olsa şiryân tereşşuḥ edip reşḥaları verîde nüfûz eder. Ve kezâlik şiryânında dahi rûḥu muḥâfaza eden dem-i şiryânî az kalsa minvâl-i muḥarrer üzere verîd tereşşuḥ edip reşḥâtı şiryâna nâfiz olur, fa'lem' zâlik.

el-Cümletü'l-Ḥâmişetü Fi'l-Eyrideti ve

Ḥıye Ḥamsetü Fuşulın

el-Faşlu'l-Evvéü Fi-Şifati'l-Eyrideti

Bi'l-cümle 'urûḳ-ı sâkinenin menbiti ve bitecek maḥalli kebid olur. Kebidden evvelâ nâbit olan iki damar olur:

Birisi muḳa'ar cānibinden biter ve onun ekşer-i menfa'ati cezb-i gıdâ olur, mi'ceden ve em'âdan māsārîkâ tarîḳinden gıdâyı cezb edip çeker ve o 'ırḳa bâb tesmiye olunur, gıdânın kebidde duḥûlünde o 'ırḳ medḥal olup kapı meşâbesinde olduğu ḥasebiyle.

Ve kebiden nâbit olan iki 'ırḳın ikincisi kebidin cānib-i muḥaddebin-den neş'et eder ve biter. Onun menfa'ati budur: Kebidden gıdâyı a'ḏâ-i sāireye iṣâl edip ulaştırır ve o 'ırḳa ecvef tesmiye olunur.

el-Faşlu's-Şânî Fi-Teşriḥi'l-Verîd el-Müsemmä bi'l-Bâbi

'Urûḳ-ı sâkine teşriḥinde evvelâ bâb ismiyle müsemmä olan 'ırḳın teşriḥi ile ibtidâ ederiz. Ve biz deriz ki kebidin tecvîfinde bâbın gâir olan

tarafı evvelâ beş kısma münkasım olur ve o kısımlar teşa^cub eder hattâ kebidin muhaddebiniñ eṭrâfına gelir ve onlardan biri merâreye gelir. Ve bu beş kısımdan ḥâşıl ve ḥâdiş olan şu^cbeler şecere-i nâbitenin uşûlü gibidir ki o uşûl menbitin ğavrına nâfiz olur. Ammâ bâbdan kebidin taḳ^cirini vely eden tarafı ya^cnî gayr-i ğâir olanlar pes o taraf kebiden munfaşıl olduĝu gibi sekiz kısma münkasım olur. O sekiz kısımdan iki kısım şaĝir ve altısı a^czam olur.

Ve o iki şaĝir kısmın birisi isnâ ¹ a^cşer tesmiye ta^cbîr olunan mi^cânın ve baĝarsıĝın kendiye muttaşıl olup baĝarsıktan zıkr olunan kısım-ı vâhid-i şaĝir cezb-i ğidâ eder, zîrâ tenâvül [olunan] aĝdiyeden ba^cḍı cüz²-i şâlih kable'l-haḍm mi^cdeden şüfl ile ma^can em^câya nüzül eyledikte em^câda haḍm olup keylûs olup keylûş olur, o şaĝir damarlar o keylûsu cezb edip kebidde îşâl ederler. Cezb-i ğidâdan murâd bu ma^cnâ olur. Ve o kısım-ı şaĝirden biraz şu^cbe müteşa^cib olup enḳarâs ismi ile müsemmâ olan cirmde müteferriḳ olur.

O iki şaĝir damarların kısım-ı şânisi mi^cdenin esâfilinde ve aşaĝılarında ve kezâlik bevvâb tesmiye olunan mi^cdenin aşaĝı tarafta olan feminde ve aĝzında müteferriḳ ve mütevezzî olur onun için ki o kısım-ı şânî o maḥallerden ğidâyı aḥz ve cezb eder ve kebidde îşâl eder.

Ammâ kebîr olan altı ² urûktan biri mi^cdeden cânib-i müsattaḥa şâir ve ³ a^cid olup o cânib-i müsattaḥanın zâhirini taĝdiye eyler, zîrâ mi^cdenin bâtını ğidâ-i evvele mülâkî olmakla bi-nefsihâ mi^cde muḥtevî olduĝu keylûstan ya^cnî haḍm-ı evvel ile münhaḍım olan ğidâ ile taĝaddî eder.

Ve altı ⁴ urûkun ikinci ⁵ ırkı tîḥâl nâhiyesine gelir ve ondan tîḥâl taĝaddî eder. Ve tîḥâle o kısım-ı şânî gelmezden evvel o kısımdan biraz şu^cab ḥâdiş olup o şu^cbeler enḳarâs ismiyle müsemmâ olan cirmi taĝdiye eder ve ba^cdehu tîḥâle vâşıl olur. Ve enḳarâsın ğidâsı tîḥâl ğidâsından ziyâde şâf olur. Ve tîḥâle vâşıl oldukta o ⁶ ırktan bir şu^cbe-i şâliḥa ric^cat edip mi^cdenin cânib-i eyserinde münkasım olur ve o cânibi o kısımlar taĝdiye eder ve o ⁷ ırktan tîḥâle nâfiz olan vasaṭ-ı tîḥâle bâliĝ oldukta o nâfizden bir cüz² yukarı şu^cud eder ve bir cüz² dahi aşaĝı nüzül eder. Cüz²-i şâ^cidden bir şu^cbe tîḥâlin fevkânî olan nişfindan teferruḳ eder ve o nişfi şu^cab-ı müteferriḳa taĝdiye ederler. Ve cüz²-i âḥer bürüz ve zuhûr eder hattâ mi^cdenin ḥadebesine ulaşıp

ve o maḥallden iki cüz'e tecezzî eder. Ve o iki cüz'den cüz²-i evvel mi'edenin cânib-i yesârî zâhirinde müteferriḳ olur ve o maḥalli taḡdiye eder. Ve cüz²-i âheri mi'edenin femine ve aḡzına ḡâiş olur onun için ki o cüz²-i ḡâiş fem-i mi'deye 'afiş ve ḥâmiḡ olan sevdânın faḡlını şabb edip fem-i mi'deyi müdaḡdıḡ olup kıcıḳlandırmakla şehvet-i ta'âma tenbîh edip ba'deḥu o faḡla-i sevdâ sâir faḡla ile tarîḳ-i berâzdan def' ve iḥrâc olunur. Ve sevdânın bu kısmını aḡlât baḡşinde biz zıkr eyledik. Ammâ vasa't-ı tıḡâlden nâzil olan cüz²-i evvel dahi iki cüz'e mütecezzî ve münḳasım olur. O iki cüz'den birisi tıḡâlden nişf-ı esfele teferruḳ ve teşa'ub edip taḡdiye eder ve cüz²-i âheri şerbe bâriz ve zâhir olup şerbde müteferriḳ olur ve şerbi taḡdiye eder. Şerb mi'deyi ve em'âyî ḥâvî bir ḡışadır; şıfâḳ ve merâḳḳ tesmiye olunan ḡışâlar şerbin üzerinde ve şerbi ḥâvî olurlar.

Ammâ altı kısımdan üçüncü kısım taḳ'ir tarafından cânib-i eyseri aḡz edip mi'â-i müstaḳîmin ya'nî altıncı mi'â olup dübüre muttaşıl olan mi'ânın eḡrâfında mevḡü'a olan cedâvil-i urûḳta ya'nî evride şu'belerinde müteferriḳ olur ve şülde ḡâşıl olan ḡıḡâyı imtişâş eder.

Ve altı cüz'den cüz²-i râbî' şa'r gibi daḳıḳ ve inḡe kısımlara teferruḳ edip o aḳsâm-ı daḳıḳanın ba'dıḡı mi'de ḡadebesinin zâhirinden cânib-i eymente teferruḳ ve tevezzu' eder. O aḳsâm-ı daḳıḳa-i şa'rıyyeden yesâr cânibinde ve cihet-i tıḡâilde tevezzu' edenler yüm'nâda olanlara muḳâbil olurlar. Ve o daḳıḳ şu'belerin ba'dı ḡâherleri şerbin yemînine teveccüh edip yemîn-i şerbde teferruḳ eder ırḳ-ı tıḡâil şu'bесinden şerbin yesârına vârid olan şu'belere ve cüz'lere muḳâbil olur.

Ve altı kısmın beşincisi mi'â-i ḳülün ḡavâlîsinde olan cedâvilde teferruḳ eder ve ḳülünde münḡadım olan ḡıḡâyı aḡz eder.

Ve altı kısmın altıncısı kısım-ı ḡâmis gibi ekşerîsi şâim ismiyle müsemmâ olan baḡarsıḡın eḡrâfında teferruḳ eder, bâḳîsi a'ver ismiyle müsemmâ olan baḡarsıḡa muttaşıl olur ve kezâlik lefâyif ve diḳâḳ isimleriyle müsemmâ olan em'âlara muttaşıl olup o em'âda olan keylüsu cezb eder, fa'lem zâlik.

el-Faşlu 'ş-Şâlişü Fi-Teşriḡi'l-Ecvefi ve Mâ-Yaş'udu Minhu

Evvelâ ecvefin aşlı kebidin kendide şa'r gibi eczâya müteferriḳ olur ve o eczâ tarîḳinden kebid bâbın şu'belerinden cezb-i ḡıḡâ eder. Ammâ ecvefin şu'c-

beleri kebidin hâdebesinden kebidin cevfine vârid olur ve bâbın şû'beleri kebidin taq'irinden cevfine vârid olur. Cevften murâd taq'ir ile hâdebenin arası ve vasa'ı olur. Pes ecvefin aşlı vech-i muharrer üzere inkışâm olunduktan sonra ecvefin sâkı hâdebe katında zuhûr eder ve o sâk iki kısma münkasım olur: Bir kısmı 'ulv cānibine şâ'id olur ve bir kısmı süfle nâzil ve hâbiğ olur.

Ammâ ecveften şâ'id olan kısım hicâbı hark edip yırtar ve o harkta nâfiz olup hicâbdan hârice çıkar lâkin hicâbda iki 'ırk tahtîf eder. Ve o iki 'ırk hicâbda teferruğ edip hicâbı tağdiye eder. Ve hicâbdan hurûc eden ecvef kalbin gılâfına ve gışâsma muhâzî olur ve gılâfa bir şû'be-i kebîre irsâl eder ki o şû'be şa'r gibi dağık şû'beler tefrîc edip gılâfı tağdiye eder. O ecvef-i şâ'id sonra iki kısma münkasım olur. O iki kısmın biri kısım-ı 'azîm olup kalbe gelir ve kalbe sağ kulağı katında nüfûz eder. Ve 'urûk-ı kalb beyninden bu 'ırk cümleden a'zam ve ekber olur. Ve bu 'ırkın cümleden a'zam olmasının vechi budur ki bu 'ırk kalbe gıdâ işâl eder ve mâ'-adâlar nesîm işâl eder. Gıdâ galîz olmakla vi'âsı a'zam olmağı icâb eder. Ve nesîm la'tîf olur, menfezinin şî'asını icâb eylemez. Ve bu kısım-ı 'azîm üzân-i eyemenden kalbe duğul eylediği gibi onun için üç 'aded gışâlar [26a] halk ve icâd olunur. Ve o ağşiyenin mesfağı ve örgüsünün mebd'î hâricden dâhil olmakla kaçan kalb temeddüd edip cezb-i gıdâ eyledikten sonra yine münbasîf olsa o gışâlar hâil ve hâciz olup inbisât sebebi ile kalbin cezb eylediği gıdâ kahkarâ mahrecine ric'at eylemez.

"Sefîka" o haşebedir ki arîd ve tavîl olur; o haşebenin bürây ve haşîr üzerinde örülür. Ve kezâlik altın ve gümüş gibi nesnelere ince örgüler sefîka üzerinde örülür. Ve ağşiyeye-i sâire beyninden bu gışâlar cümleden şalâbetli olur.

Ve ecvef-i şâ'idten kalbe vârid olan bu kısım-ı 'azîm ve verîd-i kebîr kalbe muhâzât katında üç 'aded 'ırk tahtîf eyler:

Üç 'ırkın birisi riyeye şâir ve râci' olur o vech ile ki şerâyînin menbiti katında sol tarafa qarîb maħallden nâbit ve zâhir olup şadrm iki tecvîfinde sağ tarafta olan tecvîfin içinde olan riyeye mün'atîf olur. Ve bu verîd iki tabâka olur, onun için verîd-i şiryânî tesmiye olunur. Ve bu verîdin iki tabâka olmasında iki türlü menfa'at olur:

Menfa'at-i ülâ budur ki o verîdin riyeyi tağdiyesi reşh tarîki ile olmakla iki tabakanın mesâmmlarından galîz olan dem verîdin ziyâde laţif olanı tereşşuh eder ve o mütereşşih ziyâde leţâfetine binâen riyeye ğidâ olmağa şâlih olur. Yalnız bir tabakadan tereşşuh eden dem-i verîdde şalâhiyyet-i mezkûre hâşıl olmaz, zîrâ riye ğâyet laţif olur ve dem-i verîd ğâyet galîz olur. Ve tabaka-i vâhideden tereşşuh edip süzûlmekle beynehümâda müşâkele hâşıl olmaz ve her 'udvun ğidâsı lâ-mahâle muğtediye müşâbih olmak lâzım ve mühimm olur.

Menfa'at-i sâniye budur ki iki tabaka olan damarda harâret ziyâde mahfûz olmakla muhtevî olduĝu demin nuçcu ziyâde olur.

Ve zıkr olunan aksâm-ı selâsedan kısım-ı sâni kâlbın havâlisinde isti-dâre eder ve kâlbî muţif olur sonra kâlbın dâhilinde münbeşş olup tevezzu' eder ve dâhil-i kâlbî tağdiye eder. Ve bu kısım-ı sâninin zuhûru ve keyfiyyet-i mezkûresi kâlbın üzün-i eyemenine evcef verîdin nüfûza qarîb olduĝu maħallden olur.

Ve o üç kısımdan kısım-ı sâlis hâşşaten insânda cânib-i eysere meyl eder sonra fıkarât-ı şadrda fıkra-i hâmiseyi kaşd edip fıkra-i hâmiseye ittikâ edip yasdandır ve süflâda olan adlâ'-ı şemâniyeye ve adlâ'-ı şemâniyeyi vely ve ta'kîb eden 'adalât ve sâir ecrâma teferruk ve tevezzu' eder.

Ammâ hicâbdan nüfûz eden ecvef-i sâid bu zıkr olunan üç 'aded verîdi taħlîf eyleyip 'ulve şu'ud ederek nâhiye-i kâlbî tecävüz eyledikte şadrı munaşşif olan aĝşiyenin e'âlîsinde ve ğılâf-ı kâlbın e'âlîsinde ve zıkrı mürûr edip tûşe tesmiye olunan lahm-ı riħvda o ecveften şu'ab-ı şa'riyye müteferriķ olur ya'nî [kıl] gibi ince damarlar daĝılır ve tevzi' olunur. Ve bundan sonra o ecvef terķuveye qarîb oldukta ondan iki şu'be dahi müteşac'ib olup o şu'be nâhiye-i terķuveye verâb üzere müteveccih olurlar. Her ne miķdâr o iki şu'be im'ân eyleseler ya'nî münşac'ib olduĝu maħallden uzak olsalar o miķdâr iki şu'be biri birinden ba'îd olurlar. Ve her bir şu'be iki şu'be olup her birinden bireri ķassa gelip biri ķassın yemîninde ve biri yesârında olurlar ğattâ ķassın nihâyetinde ğancerî tesmiye olunan ğudrûfa müntehî olurlar. Ve her birisi memerrlerinde şu'be terķüvî eyleyenler ki o şu'be adlâ'-ı şadr aralarında olan 'adallerde teferruk ederler ve o şu'be terķüvî eyleyenlerin aĝızları ile o 'adallerde mebsûş ve münteşir olan 'urûķun efvâhı ve aĝızları mülâķî olurlar.

Ve o şur'elerden bir tâife şadrdan hâric olan 'ağaleye bürüz ve zühür eder. Kaçan o tâife-i bārize hancerîye müvâfât ve muvâşala eylese o maħallden tâife-i bārizeden dahi bir tâife bürüz edip ketifi muħarrîk olup eczâ-i keşîre vü müterâkimededen mürekkeb olan 'ağaleye gelir ve onda müteferriķ olur.

Ve bir tâife dahi 'ağal-i müstaķîmin tahtında olarak nüzül eyler ve 'ağal-i müstaķîmde o tâifeden bir şur'be müteferriķ olur ve o tâifenin âhîrleri zikri âtî verîd-i 'acizden şâ'id olan eczâlara muttaşıl olurlar.

Ammâ iki şur'benin her birinin iki şur'besinden şur'be-i sâniyeleri, o iki şur'be-i sâniyelerin her birisi birer zevc olup iki zevcin her bir ferdi beş kısma münķasım olur. Ve o beş şur'beden bir şur'be şadr adlâ'ından dört 'aded dıl'-ı 'âlîyi tağdiye eder ve bir şur'be dahi iki ketifin mevâdi'ini tağdiye eder ve bir şur'be dahi 'unuķta ğaire olan 'ağalı aħz edip tağdiye eder ve bir şur'besi feķâr-ı raķabeden altı 'aded fıķra-i 'âlîye uķbelerinde nüfüz edip tecâvüz eder ve re'se ulaşır ve beşinci şur'be cümleden a'zam olur, o a'zam olan şur'be yemîn ve yesâr cānibinden ibt'lere ve koltuklara gelir ve onda dört 'aded fūrû' teferru' eder:

Fer'-i evvel ķass üzere olan 'ağalde teferruķ ve tevezzu' eder ve ķass üzere olan o 'ağal ketifi muħarrîk olan 'adalden bir cüz'dür.

Ve ikinci fer' ibt'te olan laħm-i fihvî-yâ'nî yumuşak ete ve şifâķâta ya'nî ğışâlara tevezzu' eder.

Üçüncü fer' hübût ve nüzül edip şadr cānibine mürür eder ve merâķķa vâşıl olur.

Dördüncü fer' fūrû'-ı mezkûrelerin a'zamı olur ve o cüz'-i a'zam üç eczâya münķasım olur:

Evvel cüz' ketifin taķırinde olan 'ağale müteferriķ olur. İkinci cüz' koltukta olan 'ağale-i kebîreye müteferriķ olur. Üçüncü cüz' zikr olunan iki cüz'den a'zam olur ve 'adud üzere ya'nî bāzûlar üzere mürür eyler yede varınca ve o cüz'e ibt'i tesmiye olunur.

O iki fer' ki onun evvel fer'i bu maķâma gelince ķadar fūrû'-ı keşîre ve şur'ab-ı müte'addideye müteferri' ve müteşâ'ib olmuş idi, onun ikinci fer'i 'unuķ cānibine şur'ud eyler ve ķable en-yüm'ine fî-zâlike ya'nî müteşâ'ib olduğu maħallden cānib-i 'unuķa uzaklaşmadan iki kısma münķasım olur.

O iki kısmın birisi vidâc-ı zâhirdir ve kısım-ı âheri vidâc-ı ğâirdir, ğavrda ve ‘umkta olur; Türkî lisân üzere vidâca şâh damarı derler.

Ve vidâc-ı zâhir terķuveden şu‘ûd ettiği gibi [iki] kısma münķasım olur:

Κısm-ı evvel o maķsemden ayrıldığı gibi ķuddâmi aķz edip cânib-i vâhide sâlik olur.

Ammâ ikinci kısım evvelâ ķuddâma sâlik olur ve esfele nüzül eder sonra ‘ulve şu‘ûd edip terķuvenin ‘âlîsinde bir kerre dahi zâhir olup terķuve üzere müstedîr olup çöreklenir sonra ‘ulve şu‘ûd edip raķabeye varır ve raķabenin zâhirinde olur ve kısım-ı evvele raķabede lâhık olup iki kısım muhteliķ olur.

Ve beyne’n-nâs ma‘rûf olan vidâc-ı zâhir o ‘ırķ-ı muhtelittir ki fi’l-haķ İķa o vidâc-ı ma‘rûf nefsu’l-emrde olan vidâcın iki kısmından mürekkebirdir. Ve kısım-ı şânî kısım-ı evvele lâhık olmazdan muķaddem kısım-ı şânîden iki cüz’ munfaşıl olur. O iki cüz’ün birisi o zevcdir ki onun her ferdi başka başka ‘ardan sâlik olup iki terķuve ‘azımları mülteķâlarında ve ğavrında zevc-i mezkûrun iki ferdi biri biri ile mülâķî olurlar.

Mā rûḍun mühimmürü min-ıarafı’l-mütercim: Ma’lûm ola ki bu faşl-ı sâliste beyân olunan eḳvef veridin aķsâmı ve aķsâm-ı aķsâmı ve aķsâm-ı aķsâm-ı aķsâmı keşire olup bi’l-cümle mufaşşat ve meşrûh zıkr ve beyân olunsa mücib-i melâl olmakla şâhîb-i Kânûn bādı maķallerde tarîķ-i icāza sülûk edip karâyine ştimâden bu maķâmda ceste ceste biraz cümel ve muķaddimât terk eyledi. Bu dahi bir nev’ belâğattir ki nazm-ı kerimde vâķķ muḳavvel kaşaşlarda vuķîfu keşir ve ‘ilm-i ma’ânide iḳnâb ve icâz bâbında ‘ale’t-tafşil mezkûr ve meşḫûrdur lâkin lisân-ı Türkide bu ma’nâya řḳâyet bādı maķallerde hilâf-ı belâğat olduğundan mâ’adâ tercümeden maḳlûb olan mehmâ-emken şümûl-i menfâat bu tarîķe řḳâyet olunsa fevt olur. Onun için bu maķâmda Kânûn’un muķaddimât-ı maḳviyyeleri bi’l-cümle tercümede derc olundu.

Fe’lnerci‘ ile’t-tercemeti: Zıkrı mürür eden cüz’ün cüz’-i şânîsi dahi bir zevcdir ki zâhir-i ‘unuķta verâb üzere sâlik olurlar. Ve o zevcin iki ferdi biri birine mülâķî olmazlar. Ve o iki zevcden ya’nî zıkr olunan cüz’-i evvel ve cüz’-i şânîden biraz şu‘ab-ı ‘ankebûtiyye teferru‘ eder ki onlar ḥiss olunmazlar lâkin ḥâşşaten zevc-i şânînin cümle-i fūrû’unda üç ‘aded evride olur ki [26b] onlar maḥsûs ve müşâhed olurlar ve ķadr-i ma‘lûmları olur.

Ve zevc-i şâninin üç 'aded evrideden mâ-'adâ olan fûrû'ü mahsûs olmaz. Ve o üç verîdin birisi ketif üzere mümtedd olur ve ona verîd-i ketifî tesmiye olunur. Kıfâl tesmiye olunan damar o ketifiden bir şu'bedir. Ve o üç evrideden bâkî kalan ikisi ketifinin iki câniblerinde olup ikisi dahi ma'an ketifîye re's-i ketife varınca kadar mülâzemet ederler lâkin o ikinin birisi re's-i ketifte muhtebes olup ketifi tecâvüz eylemez belki ketifte teferruğ ve tevezzu' eder.

Ve ammâ o câniblerin âheri ki o âher o ikinin muğaddemidir, ketifi tecâvüz edip re's-i 'ağuda gelir ve re's-i 'ağudda müteferriğ olur. Ammâ ketifinin kendisi ketifi ve 'ağudu tecâvüz edip yedin nihâyetine gelir. Bu zıkr olunanlar vidâc-ı zâhirin kıble'l-ihtilâf iki kısmının aqsâmı idi, hâzâ ya'nî bu aqsâmları ağız ve dâbt eyle.

Vidâc-ı zâhirin ihtilâttan sonra olan taksîmi ve aqsâmı bunlardır: O vidâc-ı zâhir-i ma'rûf iki kısma münkasım olur:

Bir kısmı ve bir cüz'ü müstebtin olup ondan şağire şu'beler teferruğ eder ve o şu'beler fekk-i dâ'lâda teferruğ eder. Ve yine o cüz'-i müstebtinden biraz kebîr şu'beler dahi teferruğ eder ki o şu'belerin içimde şığâr-ı mezkûrelerden tefâvütü keşir olur. O kebîr şu'beler fekk-i esfelde müteferriğ olurlar. Ve o şağir ve kebîr iki sınıf şu'belerden biraz eczâ dahi lisânin etrâfında ve o maħallden mevdûr olan 'adal zâhirinde müteferriğ olur.

Ammâ vidâc-ı zâhir-i ma'rûfün iki kısmının ikinci kısmı istizhâr eder ya'nî zâhire sâlik olur, re'si vely ve teferruğ eden mevdi'lerde ve iki kulaklarda teferruğ eder.

Ammâ vidâc-ı gâirin beyânı budur ki o vidâc-ı gâir merîye ya'nî kaşabe-i riyenin tahtında olan ta'am ve şarâb mecrâsına mülâzemet eder ve merî ile ma'an bi'l-istikâme şu'ud eder ve memerrinde ve meslekinde biraz şu'be taħlif eyler. Ve o şu'beler vidâc-ı zâhirden gelen şu'beye muħâlâta edip karışıklar ba'dehu o muħâlîtler bi'l-cümle merî ve hancereye ve 'adal-i gâirin eczâsının cümlesine münkasım olurlar ve âheri derz-i lâminin müntehâsına nüfûz eder. Ve o mağâmda nâfiz-i mezkûrdan biraz fûrû' hâdiş olur. Ve o fûrû' fıkrâ-i ülâ ile fıkrâ-i sâniye arasında müteferriğ ve mütevezzî' olur lâkin içlerinden bir 'ırğ-ı şa'ri ya'nî kıl gibi bir ince damar ağız ve sülûk eder, re'sle raqabe arasında olan mafşal katında müntehî olur, ondan dahi biraz fûrû' teferruğ eder ve kıhfî mücellil olan gışaya gelir ve kıhfîn önde

ve kıddâmda ve artta olan iki hacmenin mültekâsına ya'nî yâfûha gelir ve ondan nüfûz edip gavra ve içeriye dâhil olur. Ve bu fûrû'ları irsâl eyledikten sonra bâkîleri kıhfm cevfine derz-i lâmî muntehâsında nâfiz olur ve ondan biraz şu'ab dahi dimâğın iki gışâsında teferruğ eder onun için ki o şu'ablar o iki gışâyı tağdiye ederler ve gışâ-i şulbü etrâfına rabt edip bağlarlar. Ba'dehu yine o şu'abeler zühür edip kıhfm hâricine çıkarlar ve kıhfi mücellil olan hicâbî ya'nî gışâyı tağdiye ederler sonra yine nüzül edip gışâ-i raqîkten dimâğa vâsıl olurlar ve dimâğda 'urûk-ı dâvâribin ya'nî şiryânların dimâğda teferruğu gibi teferruğ ederler. Ve o şu'abî şifâk-ı şehînden bir tayy ya'nî dimâğı hâvî olan gışâ-i gâlizden meftûle bir kıt'a-i ribât o şu'abeyi cem' ve iştimal edip şedd eder ve bağlar ve maşabb-ı dem olan bir fedâyâ ya'nî bir meydâna ve boş mahalle o şu'abeleri ulaştırır ve o şu'abeler o vâsî' ve geniş mahallden müctemî' olurlar ve yine o mahall-i vâsî'de teferruğ edip dağılırlar ve iki tākın arasında ya'nî gışâ-i gâliz ve gışâ-i raqîkin arasında olurlar. Ve o iki tākın arasında oldukları hâlde o şu'abelere ma'sara tesmiye olunur. Bu şu'abeler dimâğdan ba'n-ı evsâta karîb olduklarından o şu'abeler büyüyüp 'urûk-ı kibâr olurlar. Ve o 'urûk-ı kibâr dem-i gıdâyı ma'saradan ma'sara ile 'urûk-ı kibâr arasında yâkî' beynehümâyı vaşl eden şu'abelerden imtişâş eder ve ba'dehu o 'urûk ba'n-ı evsâttan mümtedd olup ba'n-ı evvel ve ba'n-ı sâlişe gelirler ve 'urûk-ı dâvârib-i sâ'ideye o mahallden mülâkî olurlar ve şebeke-i meşîmiyye denmekle ma'rûf gışâyı nesc ederler.

el-Faşlu'r-Râb'ü Fi-Teşrihi Evrideti'l-Yedeyni

Yedde olan evride beyninden ketifi olan, verîd-i kifâldir. Ve o ketifi olan kifâlden kifâlin 'aduda muhâzâtı katında evvel teferru' eden biraz şu'abedir ki o şu'abe cildde ve 'adalden eczâ-i zâhirede müteferriğ ve mütevezzî' olur. Kaçan kifâl mirfağın ya'nî dirseğın mafşalı kurbüne vardıkta üç kısma münkasım olur:

Üç kısımdan kısım-ı evvel hâblü'z-zirâ'dır. Ve hâblü'z-zirâ' zend-i a'lânın zâhiri üzere mümtedd olup sonra vahşî cānibine meyl eder ve zend-i esfelin hâdebesine mâil olur ve rusğ ile ma'an eczâ-i vahşîyye-i mezkûre esâfilinde teferruğ eder.

Ve üç kısmın ikincisi zâhir-i sâ'idde mirfağın ma'ufına teveccüh eder ve ibfiden bir şu'abeye muhâli' olup ikisinin mecmû'undan ekhal hâdiş olur.

Ve kısım-ı şālîş ta'ammuk eder ya'ni 'umka sâlik olup o dahi 'umkta ibtîden bir şu'be muhâliṭ olur.

Ammâ yedde olan evrideden ibtîde olanlar evvelâ ibtîden teferru' eden biraz şu'bedir ki 'adudun 'umkuna girer ve o maḳâmda olan 'adalde teferruk eder ve o 'adalde muntehî olur ve tükenir lâkin bir şu'be tükenmez ki o şu'be sâ'ide bâliğ olur. Ve o ibtî olan şu'be dirseğe ve mafşal-ı mirfaḳa bâliğ olmağa ḳarîb oldukta iki kısma münḳasım olur. O kısmın birisi ta'ammuk edip ḳifâlden ta'ammuk eden şu'be ile muhâliṭ olup ḳarışır ve az vakte yine müfâraḳat ederler. Eḫadühümâ insî cānibine taḫalluṣ ve temāyül eder hattâ ḫınşır ya'ni ḳiçi parmağa ve bınşır ve vustānın dahi nişfina bâliğ olur. Ve bir cüzü dahi mürtefi' olup yedin eczâ-i ḫāricesinde münḳasım olur ki o eczâ 'azma mümâss olur.

Ve ibtînin ikinci kısmı sâ'id katında dört fer'e müteferri' olur. O dört fer'in birisi sâ'idin esâfilinde rusğa teferruk eder. Ne ikinci fer'i fer-i evvelin münḳasım ve müteferriḳ olduğu mahallin fevḳinde fer-i evvel gibi teferruk eder. Kezâlik üçüncü kısmı sâ'idin vasatında münḳasım olur. İbtîden kısım-ı şānînin dört kısmının dördüncüsü baki kısımlardan a'zamdır. Ve o dördüncü kısım zâhir olup 'ālî olur ve bir fer' irsâl eder ki o fer'e ḳifâlden bir şu'benin inḳimāmı olur ve o ikisinden ekḫal ḫâşil olur. Ve o kısım-ı rābi'den şu'be-i mezkûreden ma'adâsı basilik olur. Ve bu kısım dahi bir def'a-i uḫrâda ta'ammuk edip ḡavra dâhil olur.

Ve ekḫal cānib-i insîden ibtidâ eder ve zend-i a'lāya 'ālî olur sonra vaḫşî cānibine iḳbâl ve teveccüh eder ve lâm-ı Yūnānî üzere iki fer' teferru' eder:

Ve o fer'den fer-i a'lâ zend-i a'lâ tarafına mâil olur ve rusḡu cānibini aḫz eder ve ibḫāmın ḫalfinde ve ardında ve ibḫām ile sebbābe arasında ve sebbābenin kendide teferruk eder.

Ve o iki fer'in cüzü-i esfeli zend-i esfelin tarafına şāir ve rāci' olur ve üç fer'e müteferri' olur. Ve o üç fer'den birisi vustâ ile sebbābe beyinde olan mevdi'e teveccüh eder ve cüzü-i a'lâdan sebbābeye gelen 'ırḳın şu'besine muttaşıl olur ve 'ırḳ-ı vāḫid olmak üzere o iki [şu'be] mütteḫid olurlar. Ve o üç fer'in fer-i şānîsi üseylim dedikleri damardır, o üseylim vustâ ile bınşır arasında müteferriḳ ve mütevezzi' olur. Ve üçüncü fer' bınşır ve ḫınşıra mümtedd olur. Bu üç fer'in cem'îsi parmaklarda taḳsîm olunur.

el-Faşlu'l-Hâmisü Fî-Teşrihi'l-Ecvefi'n-Nâzili

Ecvefin iki cüz'lerinden cüz'-i şâ'idde biz kelâmı hatm eyledik. Ve ecvefin iki cüz'ünün cüz'-i şâ'id aşğarı idi, hâlâ biz ecvef-i nâzilin ekber olan cüz'ünün zikrine ibtidâ eyleriz ve deriz ki ecveften nâzil olan cüz'den evvel teferru' eden ya'nî kebiden tülû' ettiği gibi şulbü ya'nî bel kemiklerine tevekkü' ve istinâd etmezden mu'addem hâdis olan fer'leri o şu'ab-ı şa'riyyedir ki külye-i yümnâ lefâyifine ve sargılarına varıp onda ve onun kurb ve civârında olan ecsâmda teferru' ve tevezzu' eder ve onları tağdiye eder. Ba'dehu o ecvef-i nâzilden iki 'ırk-ı 'azîm teferru' edip 'âlî olurlar. O 'ırklar iki böğreklere teveccüh ederler ve onlara tâli'ân tesmiye olunur. Ve o tâli'ân kebidde münhadım olan [27a] demden mâiyyetini temyîz ve taşfiye eyledikten sonra dem-i hâliš 'urûk-ı şâireye munşabbe olur ve mâiyyet mişfât-ı tâli'âna gelip külyeler tâli'ândan mâiyyet-i demi cezb ve imtişâş edip mâiyyet-i dem meczûbe-i mezkûre ile tağaddî ederler ve fa'la kalan mâ-i hâliši hâlibân tarîkînden meşâneye def' ederler. Külyenin gıdâsı a'â-i şâire gibi dem-i hâliš olmaz belki mâiyyet-i dem ile tağaddî eder.

Ve yüsrâda olan ya'nî sol tarafta olan tâli'den bir 'ırk teşa'ub eder ki o 'ırk erlerden ve 'avretlerden beyda-i yüsrâya ya'nî solda olan huşyeye gelir.

Cümle-i râbî'den faşl-ı hâmişte beyân olunmuş idi ki şiryân-ı nâzilin fûrû'âtından iki şiryân iki külyelere ve böğreklere gelir ba'dehu iki şiryân dahi şiryân-ı nâzilden nâbit olup iki huşyelere gelirler. Ve huşye-i yüsrâya gelen şiryân külye-i yüsrâya gelen şiryândan bi'l-cümle eşhâsta bir kıt'a istişhâb eder. Ve bu mişli ba'dı ahvâl dahi beyân olunmuş idi. Ecvef-i nâzil dahi şiryânın bu ahvâllerinden bir nesne terk eylemez belki ecvef-i nâzil dahi külyelere gelir, iki verîd bitirir; kezâlik huşyelere gelir, iki âher verîd dahi bitirir. O nâbitlerin ahvâli şiryândan nâbit olanların ahvâli gibi olur. Ecveften külyelere gelen iki verîdin nâbit olduğu beyân olunmuştu ki o nâbitler tâli'ân isimleri ile müsemmalar idi.

Ammâ huşyelere gelen verîdin beyânı budur ki ecvef-i nâzilden tâli'ân teşa'ub eyledikten sonra iki 'ırk teşa'ub eder ki o 'ırklar ünşeyeyne gelir ve ünşeyeynden yüsrâya gelen 'ırk-ı tâli'ândan külye-i yüsrâya gelen tâli'-i eyserden bir kıt'a ahz eder ve belki ba'dı eşhâsta huşye-i yüsrâ 'ırkının menşe'i külliyyen tâli'-i eyser olur ve huşye-i yümnâyâ gelen 'ırk nâdiren

ṭālîc-i eyemenden bir şu'be aḥz eder. Ekşer-i aḥvâlde yümñâda olan ırq ṭālîc-i yümñâ şu'besine iḥtilâṭ eylemez.

Ve iki ḥuşyelere külyelerden ve şulbden gelen ʿurûḳtan her birinde birer mecrâ vardır ki o mecrâlar vârid olan demleri indâc eder ve dem aḥmer ve kırmızı iken nuḍc-ı zâid ḥasebiyle beyâd olup menî iṭlâḳ olunur. Ve o ʿurûḳun vech-i muḥarrer üzere demi indâc eylediği onun içindir ki o ʿurûḳun meʿâṭfı ve eḡriliği çok olur ve baʿdî maḥallerde istidâre edip çöreklenir, lâ-maḥâle dem o maḥallerde muḥtebes olarak taʿab ile cereyân etmeğe mûcib-i nuḍc olan sühûnet-i zâide ʿarîḍ ve ḥâdiş olur.

Ve verîdden iki ḥuşyelere gelen ʿurûḳ-ı mezkûrenin ekşeri ricâlde kaḍîbe gelip hissten ġâib olur. Ve nisâda raḥimin ʿunuḳuna gelip ve ʿunuḳ-ı raḥimde ġâib olur ve emr bizim emr-i şerâyînden şiryân-ı nâzil faşında beyân eylediğimiz gibi olur.

Zikr olunan ecvef-i nâzilden iki ṭālîc ve ṭālîcin şu'besi bittikten sonra karîben ecvef-i nâzil şulbe tevekkû' ve istinâd eder ve süfle inhidârî aḥz eder ya'nî aşağı tarafa inmeğe başlar ve her fıkraya mürûrunda ondan bir fer' teferru' eder. Ve o fer' fıkraya dâhil olup o fıkrada mevḍû olan ʿadal üzere teferruḳ ve tevezzu' eder. Ve biraz ʿurûḳ dâhi teferru' edip o fûrû'lar iki ḥâşire ve böğürlere gelirler sonra o fûrû' ʿadal-i batna münteḥî olurlar. Ve biraz fûrû' dahi teferru' edip o fûrû'lar feḳâr şukbelerinde nüfûz edip nuḥâ'a vâşıl olurlar.

O ecvef-i nâzil bu minvâl üzere mütevekkî'en ʿale'ş-şulb tefrî-i fûrû' ve teş'ib-i şu'ub ederek aḥir-i feḳâra münteḥî oldukta iki kısma münḳasım olurlar. Ve o iki kısım biri birinden tenaḥḥî edip müfâraḳat eder, biri cānib-i yemîne ve biri cānib-i yesâra sâlik olurlar. Ve her birisi iki faḥizden birinin cānibine zāhib olurlar. Ve bu iki ʿurûḳtan her biri faḥize vâşıl olmazdan muḳaddem onar ṭabaḳaya müteşâʿib ve münḳasım olurlar:

Ve o aḳsâmdan biri iki metni ya'nî iki ʿazm-ı şulbü ʿamd ve ḳaşd eder.

Ve ikincisi şu'ab-ı daḳîka-i şa'riyyeye münḳasım olduktan sonra o şa'riyye olan fûrû'lar şıfâḳ tesmiye olunan ḥicâbın esâfilde olan baʿdî eczâsını ḳaşd eder.

Ve üçüncüsü ʿazm-ı ʿaciz üzere mevḍû'a olan ʿadalde müteferriḳ olur.

Ve dördüncüsü maḳʿade ʿadalinde ve ʿacizin zāhirinde müteferriḳ olur.

Ve beşincisi hâşşaten nisâda ‘unuq-ı rahime teveccüh edip müteferriğ olur. Ve bi'l-cümle ricâl ve nisâda meşâneye teveccüh edip o meşâneye müteveccih olan şu'be iki kısma münkasım olur: Bir kısmı nefsi meşânedeki müteferriğ ve mütevezzî' olur ve âher kısmı meşânenin ‘unuğunu kaşd eder. Bu ‘unuğu tâlib olan kısım ekseriyyâ ricâlde ve kalîlen ba'cdı nisâda mevcûd olur. Ve bu kısmın ricâlde ekser olduğu onun içindir ki ricâlde kağıb olur ve o kısım kağıbi tağdiye eder.

Ve tabakât-ı ‘aşerenin altıncısı ‘âne üzere mevdu‘a olan ‘adale teveccüh eder.

Ve yedincisi bedeninin istiğâmetinde zâhib olan ‘adâl üzere şu‘ud eder.

Ve bu yedi ırklar muqaddemâ şadrdan merâkk-ı batna münhadir olur diye tahriir eylediğimiz ırkların etrafına muttaşıl olur. Ve bu ‘urûkun aşlından ve kökünden hatunlarda biraz ‘urûk çıkar ki o ‘urûk cemî‘-i cevânbden rahime gelir. Ve o rahime gelenlerden dahi biraz fûrû‘ teferru‘ edip o fûrû‘lar sedye şu‘ud eylerler. Ve o ‘urûk-ı sâideler hasebiyle rahim ile sedye beyninde müşâreket hâdis olur.

Ve tabakât-ı ‘aşereden sekizincisi bi'l-cümle ricâl ve nisâ kubüllerine gelir.

Dokuzuncusu batin-ı fağizde olan ‘adale gelip o ‘adalde müteferriğ ve mütevezzî' olur.

Ve onuncu tabaka hâlib nâhiyesinden ahz edip müstazhireten ya'nî hisse zâhir olarak iki hâşireye teveccüh eder ve münhadir olan biraz ‘urûkun taraflarına ve huşuşan iki memeler câniblerinden münhadir olan ‘urûkların taraflarına muttaşıl olup cümlesinden bir ırk-ı ‘azîm hâdis olup iki huşye ‘adaline gelir ve bâkî kalanları fağize mülâkî olup fağizde o bâkîden biraz fûrû‘ teferru‘ eder. Ve o fer'lerin birisi fağizin muqaddeminde olan ‘adalde teferruğ ve tevezzu‘ eder ve bir fer'-i âher dahi fağizin cânib-i esfel ve cânib-i insîde ta‘ammuk edip derinde olan ‘adalde müteferriğ olur ve şu‘ab-ı keşîre-i uhrâ dahi fağizin ‘umkunda müteferriğ olur. Ve bunlar cümlesinden bâkî kalanlar rûkbeyi kalîlen setr edip teclîl eyledikten sonra üç şu‘beye münkasım olurlar. O üç şu‘beden cânib-i vahşîde olan şu‘be sâktan kaşabe-i şugrâ üzere mümtedd olur ve mafşal-ı ka'ba muttaşıl olur. Ve şu‘be-i evsaf rûkbenin münşenâsında ve büküm mahallinde inhidâr üzere mümtedd olur

ve sâkın bâtınında olan ʿadalde şuʿbeler terk eder. Ve o şuʿbe-i mümtedde iki kısma münkasım olur: Birisi eczâ-i sâktan dâhilde olan cüz'lerde ğâib olur ve ikincisi sâkta olan iki kaşabe arasında mümtedd olur ve riclin muḳaddemi taraflarına şâir ve râciʿ olur ve zikri mürûr eden vahşî cānibinden mümtedd olan şuʿbe ile muhteliḳ olur. Ammâ zikr olunan üç şuʿbeden şuʿbe-i şālîşe yaʿnî insî cānibinde olan şuʿbe sâktan mevdiʿ-ı muğarraḳa meyl eder baʿdehu kaʿba mümtedd olur. Mevdiʿ-ı muğarraḳı ʿadalât fuşülünden yirmi yedinci faşlda biz beyān eyledik. Ve o şuʿbe-i şālîşe baʿdehu sâkta olan kaşabe-i ʿuzmâ üzere mümtedd olur ve muḳaddemâ insî tarafına nâzil olan şâfin ismi ile müsemmâ olan ʿırḳa nâzil olur. Ve o maḫallden bu zikr olunan ʿurûḳ-ı şelâşe dört ʿırḳ olur. Ve o dördün ikisi iki vahşîdir ki kaşabe-i şugrâ nâhiyesinden kadem cānibine sâlik olurlar. Ve o dört ʿırḳın ikisi dahi insîdir ve o iki insînin birisi kademin ʿulvüne varır ve hınşır nâhiyesinin eʿālisinde müteferriḳ ve mütevezziʿ olur. Ve ikinci insî o insîdir ki insî-i mezkûr kısmından olup şuʿbe-i vahşiyeye muḫâlîḳ olur ve o iki muḫâlîḳ maʿan eczâ-i sūfiyyede müteferriḳ olur.

Bi'l-cümle zikr olunan evridenin fadedidir, eczâ-i müteşâbihenin teşriḫlerini beyān eyledik. Ve aʿdâ-i âliye yaʿnî mürekkeb olan ʿadallerin teşriḫleri inşâallâhu taʿâlâ bahş-i emrâdda her ʿudyun maraḫnı beyān katında zikr olunur. el-Hâletü hâzihi biz kuvâda tekellüm eyleriz.

et-Taʿlîmü's-Sâdisü ve Hüve Cümletün ve Faşlun el-Cümletü Fi'l-Ḳuvâ ve Hiye Sittetü Fuşûlin

el-Faşlu'l-Evvelü [27b] Fi-Ecnâsi'l-Ḳuvâ bi-Ḳavlin Külliyyin

Maʿlûm ola ki ḳuvâ ile eʿâlden her birini âḫeri ile maʿrifet mümkin olur,⁵⁹ zîrâ “ḳuvvet”i mebdæ-i fiʿl olan bir nesnedir diye taʿrîf eyleriz ve “fiʿl”i ḳuvvetten şâdir olan nesnedir diye taʿrîf eyleriz. *Ḳuvvet fî lin sebeb-i fâ ilisi ve fî l kuvvetin müsebbebi olmakla her hangisi vech-i âḫer ile maʿlûm olsa*

59 *Ḳānūn*'un ʿibāreti bu minvāl üzeredir: “فَاعْلَمْ أَنَّ الْقَوَى وَالْأَفْعَالَ تَعْرِفُ بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ” ilâ âhiri mā ḳāle. Bu terkîb bi-ḫasebi'z-zāhire fâsidü'l-maʿnâ olur, zîrâ devrî ve taʿrîfî'ş-şey' bi-nefsihi olmaḫı müstelzim olur. ʿAllāmenin kelāmından intihâl edip tercümede zikr eylediğimiz taḫrîr ile fesād mündefiʿ olur.

mâ'lûm olan ile mâ'lûm olmayanı tâ'rîf şa'hîh olur. Bu vech ile beyne-hümâda münâsebet-i külliyye olmakla ikisini ya'nî kuvâyı ve ef'âli ta'lîm-i vâhidde biz cem' eyledik.

Ƙuvânın ve Ƙuvâdan şâdir olan ef'âlin üçer cinsi vardır. Ƙuvânın üç cinsinin evvelki cinsi Ƙuvâ-yı nefsanîyyedir ve ikinci cinsi Ƙuvâ-yı tabîyyedir ve üçüncü cinsi Ƙuvâ-yı hayvânîyyedir.

Ve ekser-i Ƙukemâ ve 'âmme-i etıbbâ huşûşan Câlînüs rey edip zâhib olurlar ki bu zıkr olan Ƙuvânın ecnâs-ı selâsesinden her bir cins için birer 'udv-ı re'îs olur. Her 'udv-ı re'îs kendi Ƙuvvetinin ma'deni olur ve Ƙuvvetin ef'âli o 'udv-ı re'îsten şâdir olur ya'nî 'udv-ı re'îs kuvvete bi-hasebi'z-zâhir sebep-i fâ'ilî olur, Ƙuvvet dahi fi'le sebep-i fâ'ilî olmakla bi'l-vâsıta 'udv-ı Ƙuvvetin sebep-i fâ'ilîsi olur.⁶⁰

Ve zikri mürûr eden ekser-i ülemâ ve 'âmme-i etıbbâ zâhib olurlar ki Ƙuvve-i nefsanîyyenin meskeni ve ef'âlinin şâdir olacak ma'halli dimâğ olur.

Ve Ƙuvve-i tabîyye-iki nev'dir: Evvel nev'inin gâyeti ve menfa'ati şahş hıfza müt'ecallik tedbîr eder ve şahş-ı vâhidin be'kâsını mücib olan fi'leri işler ve emr-i gıdâda taşarruf eyler hattâ o şahş nihâyet-i neşve varır. Ve bu nev' Ƙuvve-i tabîyyenin meskeni ve maşdarı ya'nî şâdir olacak ma'halli kebid olur. Ƙuvvet-i tabîyyenin nev'-i âheri budur ki onun gâyeti nev'ci hıfz olur; bu nev' Ƙuvvet emr-i tenâsülde mütâsarraf olup menîyi emşac-ı bedenden ayırıp faşl eder ve bi-izn-i hâlikîhı menîyi rahimde bi-hasebi'n-nev' taşvîr eyler. Ve Ƙuvvet-i tabîyyeden bu nev'in meskeni ünşeyân ya'nî huşyeler olur.

Ve Ƙuvânın cins-i şâlîşi Ƙuvve-i hayvânîyye olur. Bu Ƙuvve-i hayvânîyye hiss ve hareketin merkebi ve biniti olan rûh-ı nefsanîyyenin emrinde tedbîr eder ve ervâhı dimâğa vuşûlünde hiss ve hareketi Ƙabûle o Ƙuvvet-i hayvânîyye müheyâ kılar. Ve o Ƙuvve-i hayvânîyye ervâha bir hâlet verir ki ervâh o hâlet ile menşe'-i hayât olur. Ƙuvve-i nefsanîyyenin merkebi ve biniti olan rûhu Ƙuvve-i hayvânîyye terbiye eylemeksiz havâssa ve a'câ-i sâireye îşâl eylese Ƙuvve-i nefsanîyye havâssa hiss ve a'câ-i sâireye mücib-i hareket olmaz, zîrâ Ƙuvve-i nefsanîyyenin hayâtı olmayan nesnelerde fi'li zâhir olmaz. Bu Ƙuvve-i hayvânîyyenin ma'deni ve maşdar-ı fi'li Ƙalb olur.

60 Fi'l-ħaķıķa Ƙuvvet mebd'e olunan 'udv-ı re'îse ifâda ile olur; 'udv-ı re'îs o Ƙuvvetin mevđiri olur, fâ'ilî değildir, onun için bi-hasebi'z-zâhir denildi.

Hakîm-i fâdil Aristûfâlîs der ki zikri mürûr eden bi'l-cümle kuvvetlerin üçünün dahi mebde'i ve ma'zeni kalbdır, lâkin cumhûrun zikr eyledikleri a'â-i re'îseler kuvvetlerden ef'âlin zuhûruna mebde' olur, yoksa kuvvetlerin hudûsuna o mebde'-i evvel ve menşe' olmaz. Meşelâ kuvve-i nefsanîyye evvelâ kalbde hâdis olur ba'dehu o kuvvet ervâhla dimâga naql edip hiss ve hareket fi'lini işler. Kezâlik kuvvet-i tabî'iyye dahi evvelâ kalbde hâdis olup kebede naql eder, tağdiye ve tenmiye fi'lerini kebede naql eylediklerinden sonra işler. Pes o iki kuvvetin menşe'-i hudûsu kalb olur ve fi'linin evvelen mebde'-i zuhûru dimâg ve kebid olur. O iki kuvvetten dimâga ve kebede naql eylemezden mu'addem ef'âl-i maşşûşaların 'adem-i şudûru kalbin o kuvvetlerin hudûsuna menşe' olmasına münâfi ve mübâyin olmaz, nitekim cumhûrun kavli ve re'yi üzere kuvve-i nefsanîyyenin menşe'-i hudûsu dimâg olur.

Kuvve-i nefsanîyyenin dimâgda a'â-i saireye naql eylemezden mu'addem o kuvvetten hiss ve hareket fi'leri şâdir olmaz. Kuvve-i tabî'iyye dahi bu kıyâs üzere olur. Bu iki şürette menşe'-i hudûs olan 'udv ef'âle maşdar ve menşe' olmadığı gibi kalb dahi o iki kuvvete menşe'-i hudûs olup ef'âle maşdar olmamak câiz olur.

Kaçan iki ferîkin hangisinin kavh şavâb idîği tefahhuş olunup haqq-ı kelâm tefûş olursa bu bâbda emr Aristûfâlîs dediği gibi bulunur ve cumhûrun kavli şavâbdan ba'd ve dür olur. Ve cumhûrun sözleri ve müstenedleri mülzim olmayan biraz iknâf mu'addimâtan müntezi' olur ki o mu'addimâtın me'âlî zâhir-i hâl üzere binâ olur lâkin tabîbe tabîb olduğu hasebiyle vâcib olmaz ki bu bâbda iki ferîkten hangisinin yedinde idîğini tefahhuş ve taħarrî eyleye belki bu taħarrî feylesûfa yâhûd hikmet-i tabî'iyye ricâline vâcib olur. Tabîbe a'â-i re'îse-i mezkûre zikr olunan kuvâların mebâdisi idîği feylesûftan yâhûd 'ilm-i tabî'iden teslîm olursa o esâs [üzere] binâ eylediği emrlerde tabîbe be's yoktur gerekse o kuvâlar tesellüm olunan mebde'lerde hâdis olsun gerek mebde'-i âherden gelsin. Lâkin feylesûfa vâcib olur ki bu bâbda haqqâ vâkıf ola, zîrâ feylesûf ona dirler ki bi'l-cümle a'yân-ı mevcûde aḥvâlini 'alâ-mâ hiye 'aleyhi bi-ḳadri't-tâḳati'l-beşeriyye ma'lûmu ola. Bu mādde dahi a'yân-ı mevcûde aḥvâlinde olmakla ceḥli için feylesûfa ruḫşat verilmez.

el-Faşlu's-Şānī Fi'l-Ḳuva't-Ṭab'īyyeti'l-Mahdūmeti

Ḳuvvet-i ṭab'īyye bir Ḳuvvettir ki fi'l-in o Ḳuvvetten şudūru şu'ūra muḳārin olmaz. Ve bu Ḳuvvet efrādı ve mā-şadaḳı i'tibāriyla Ḳuvve-i nef sāniyye ve Ḳuvve-i ḥayvāniyyeden e'amm ve eşmel olur, onun için ki bu Ḳuvvet nebāta ve bi'l-cümle ḥayvānda bulunur, ammā Ḳuvve-i ḥayvāniyye ve Ḳuvve-i nef sāniyye ḥayvāna maḥşūş olup nebāta ya'nī otlarda ve ağaçlarda bulunmaz.

Ve bu Ḳuvve-i ṭab'īyye iki kısma münḳasım olur:

Ḳısm-ı evvel o Ḳuvve-i ṭab'īyyedir ki o Ḳuvve-i ṭab'īyye ḥādım olup āḥere ḥidmet eder.

Ve Ḳısm-ı şānī bir Ḳuvve-i ṭab'īyyedir ki o Ḳuvvete āḥer Ḳuvvet ḥidmet eder ve kendi maḥdūm olup Ḳuvve-i āḥer ḥādımı olur.

Ve maḥdūm olan Ḳısm-ı şānī iki cins olur, bir cinsi o Ḳuvvet-i ṭab'īyyedir ki ḡidāda taşarruf eder ve o taşarruf ḥasebiyle şahş-ı muḡtedī bākī olup fenā bulmaz. Ve bu cins-i evvel iki nev'e münḳasım olur: Nev'-i evvel Ḳuvve-i ḡāziye denir ve ḡidāyı muḡtedī olan 'udva istihāle eder ya'nī cevher-i 'udva benzettir.⁶¹ Ve nev'-i şāniye Ḳuvve-i nāmiye⁶² denir, muḡtedī olan 'udvun ḡidādan müşābihini tenāsüb-i ṭab'ī üzere 'udva yapıştırip mülāşık ve mülāzık eder.

Ve Ḳuvve-i ṭab'īyyeden maḥdūm olan Ḳısm-ı şānīnin cins-i şānisi o Ḳuvve-i ṭab'īyyedir ki ḡidāda taşarruf edip o taşarruf ḥasebiyle muḡtedīnin nev'-i bākī olur; şahş-ı muḡtedīnin beḳāsında o taşarrufun medḥali olmaz. Bu cins-i şānī dahi cins-i evvel gibi iki nev' üzere [olur:] Nev'-i evvel müvellide denir ve nev'-i şāniye Ḳuvve-i muşavvire denir. Bu iki nev'in māhiyyetleri ve ma'naları ḳarīben zikr olunur.

Ammā Ḳuvve-i ḡāziye ḳarīben beyān olunduḡu üzere ḡidāyı ya'nī me'külü istihālāt-ı keşīreden sonra 'udv-ı muḡtedīye benzettir ve mürūr-ı vaḳt ü zamān ile bedenden ve 'udvdan taḥallül edip maḥv olan eczāların bedelini ve 'ıvadını bitirip yerine getirir.

61 Şerḥ-i Mücez'de Nefīs'in taḥriri üzere Ḳuvve-i ḡāziye üç cüz'den mürekkebe olur. Cüz'-i evvel cevher-i bedeni taḥşil eder, cüz'-i şānī o cevheri bedene ilşāk eder, cüz'-i şālīs mülşāk olan cüz'ü bedene teşbih eder.

62 Şavāb olan "Ḳuvve-i nāmiye" bedelinde "Ḳuvve-i münmiye" tesmiye olmak gerek idi, lākin ḡāziyeye müşākele için "nāmiye" tesmiye olundu.

Ammâ kuvve-i nâmiye kuvve-i gâziye bitirdiği eczâları tenâsüb-i tabîrî üzere o 'uğv-ı muğtedînin aqtâr-ı şelâşesine taqsîm ve tevzîr eder ve 'uğvun her tarafına mahv olan cüz'leri nisbeti üzere nâbit olan cüz'leri tevzîr ve taqsîm eder ve onunla o 'uğvun neşvi kâmil olur. Ve gâziye nâmiyeye hîdmet eder. Ve kuvve-i gâziyenin 'uğv-ı muğtedîye irâd edip getirdiği ğidâ gâhîce o 'uğvdan tahallül edip mahv olan eczâdan ziyâde olur ve gâhîce müsâvî ve gâhîce noqşân olur, bedel mâ-yetehâllel ya'nî müceddeden nâbit olan eczâ mütehallil olup mahv ve mün'adim olan eczâ üzere ziyâde olmak hasebiyle nemâ hâşıl olur lâkin her ziyâdeye nemâ ıtlâk olunmaz, zîrâ 'orf-i eţibbâda nemâ o ziyâde ile olur ki aqtâr-ı şelâşede ya'nî tûl ve 'arđ ve 'umkta tenâsüb-i tabîrî üzere o ziyâde hâşıl ola. Bu vech ile ziyâde otuz yaşına varınca kadar müddette hâşıl olur. Ve otuz yaşına vardıkta hâşıl olan ziyâdeye nemâ denilmez belki ona simen ıtlâk olunur. Kezâlik nemânın dıddı olan zübûl her noqşâna ıtlâk olunmaz, zîrâ zübûl aqtâr-ı şelâşe-i mezkûrede tenâsüb-i tabîrî üzere noqşâna ıtlâk olunur. Bu vech ile noqşân kırk yaşından sonra hâdis olur. Otuz yaş ile kırk yaş arası ki ona sinn-i vukûf derler, o sinn-i vukûfta hâdis olan noqşâna hüzâl ıtlâk olunur, zübûl ıtlâk olunmaz, zîrâ o noqşân beden [28a] 'umkunda ve 'arđında hâdis olur, tûlünde olmaz.

Bu takrîrden zâhir olur ki nemâ şimehe muğâyir olur ve simenin dıddı olan hüzâl ile nemâ şahş-ı vâhidde cem' olur. Kezâlik zübûl ile hüzâl müteğâyirlerdir, hüzâlin dıddı olan simen ile zübûl cem' olur. Sinn-i nemâdan sonra ya'nî otuz yaşa vardıktan sonra nemâ bulunmaz. Ve kezâlik otuz yaşına varmazdan muqaddem zübûl bulunmaz. Ve bu iki şüretin hilâfi vâkî olmak bâ'îd olur ve emr-i vâcibinden hurûca mü'eddî olur. Ve bu mahzûrlar ikisinde dahi her ne kadar mevcûd ise lâkin sinn-i vukûfa duhûlden muqaddem zübûl hâdis olmak sinn-i vukûfa duhûlden sonra nemâ hâdis olmaktan eb'ad ve emr-i vâcibden ziyâde hurûc olur, zîrâ şüret-i ülâ ictimâ'-ı dıddiyyeti müstelzim olur ya'nî bu vâkte bir şahşın büyüyüp ve küçülmesi lâzım gelir. Ve şüret-i şâniyede bu mahzûrlar bulunmaz, zîrâ şüret-i şâniyede fard-ı mezkûr üzere büyüme bulunur, küçülme bulunmaz, zîrâ sinn-i vukûftur. Şeyh-i Re'îs'in bu maqâmda olan kelâmını bu vech ile takrîr Şârih 'Allâme'nin tahrîrinden me'hûzdur.

Ammâ kuvve-i gâziyenin fi'li üç cüz'den mürekkebirdir. O üç 'aded cüz' cem'ān mevcūd olur ise kuvve-i gâziyenin fi'li tamām olur:

O cüz'lerin evvelkisi cevher-i beden olan demi ve ahlāt-ı sāireyi evvelā taḥṣil edip ba'dehu o ahlātı a'ḍāya müşābeheten istiḥāle olur. Ba'dan olur ki kuvve-i gâziyeden bu fi'lin şudūrunda ḥalel olur, nitekim aṭrūkiyā tesmiye olunan 'illette bu ḥalel bulunur. Aṭrūkiyā bir 'illettir ki o 'illet şāhibinin me'külünden ḡidā ḥāşıl olmaz.

Ve ikinci cüz' a'ḍāya müşābih olan hıltı a'ḍāya ilzāk edip yapıştırmaktır. Bu fi'li ile evvelā taḥṣil olan bi'l-kuvve ḡidā bi'l-fi'li ḡidā olur. Ve yine ba'dan olur ki kuvve-i gâziyeden bu fi'lin şudūrunda dahi ḥalel olur, istiskā-i laḥmīde olduğu gibi.

Ve üçüncü cüz' ilzāk olunan cüz'-i mezkûru kıvāmında ve levninde ve min-küllü vechin 'uḍva müşābih kılmaktır. Ve ba'dan olur ki kuvvetten bu fi'lin şudûru dahi ḥalel ile olur, baras ve behakta olduğu gibi, zīrā büvāle maraḍlarında iki evvel cüz'ler kāmilen bulunur, ḥalel ancak cüz'-i şāliste olur. Ve bu üçüncü fi'li kuvve-i gâziyenin bir cüz'ünün fi'lidir ki o cüz'e kuvve-i muḡayyire derler. Ve bu kuvvetin cinsi ve mebde'-i evveli insānda bir olup mütteḥid olurlar lākin nev'leri muhtelif olur. Ammā cinsleri mütteḥid olduğu onun içindir ki kuvve-i muḡayyirenin karibin zıkr olunan ma'nāsının beden-i insānda olan her bir 'uḍvun muḡayyiresine şümülü olur. Mebde'-i evvelde ittiḥādı onun içindir ki cümlesinin mebde'i nefstir ve nefsi nāṭıka cins-i vāḥid olur. Ve ammā nev'leri muhtelif olduğu onun içindir ki a'ḍā-i müteşābihelerden her birinin kuvve-i muḡayyiresi āḥerin kuvve-i muḡayyiresine bi-ḥasebi'n-nev' muḡāyir olur, meşelâ 'azmda olan kuvve-i muḡayyire 'aşabda olan kuvve-i muḡayyireye bi-ḥasebi'n-nev' muḡāyir olur lākin ḥāşşaten kebidin muḡayyiresi bir fi'li işler ki o fi'li cem'ān bedende müşterek olur, zīrā kebidin fi'li olan ahlāt cem'ān a'ḍānın ḡidāsı olur.

Ve bu maḥallde nüshalar muhtelifdir. Nüsaḥ-ı kalīlede *وهي واحدة في* "وهي واحدة في وبالبدء الأول" *vākḥ olmuştur, bu taḥrīrimiz o nüshanın tercümesidir. Ve ekşer-i nüsaḥda vāv-ı vāşıla bedeline "ev"-i fāşıla vākḥ olmakla İmām Fahr-i Rāzī evlā olan vāv-ı vāşıla olmaktır diye řtirād edip Şāriḥ 'Allāme řtirādını def' eylemiştir. O su'āl ve cevābın vechlerini beyānda cedvā kalīl olmakla terki āhrā ve elyaḥ görüldü.*

Ammâ o kuvve-i müvellide o kuvvet dahi iki nev'dir:

Nev'-i evvel o zükür ve inâsta menîyi tevlîd ve tahşîl eder ya'nî kuvvet emşâc-ı bedende menî olmağa şâlih olan demi ifrâz edip ünşeyânda taḥḥ ve inḍâc etmekle menîyi tahşîl eder.

Ve nev'-i şânîsi nefis-i menîye ifâda olunan kuvvâyı faşl edip ayırıp temyîz eder, meşelâ kuvve-i aşabiyyeyi kuvve-i azmiyyeden ve sâirlerinden faşl eder. Kezâlik aḍâ-i müteşâbiheden her bir uḍva maḥşûş olan kuvveti uḍv-ı âḥerin kuvvetinden faşl eder ve her bir kuvveti nutfeden o kuvvete mevḍûr olacak uḍv mâddesine mezc eder, meşelâ o nutfeden mâdde-i aşab olmağa şalâhiyyeti olan eczâya aşab kuvvetini mezc eder ve o eczâda mizâc-ı aşab ḥâdiṣ olur. Ve kezâlik azm ve ğışâ ve sâir eczâ-i aşıyyeler bu kıyâs üzere olur. Ve bu fi'illerin fâ'ili kuvve-i müvellidenin nev'-i şânîsi olur. Lâkin bu fi'illeri o kuvvet 'alâ-kavlin müteşâbihetü'l-eczâ ve 'alâ-kavlin âḥerin müteşâbihetü'l-imtizâc olan menîde raḥim-i ümme dâhil olduktan sonra işler ve bu kuvvete eḥbbâ kuvve-i muğayyire derler.⁶³

Ammâ kuvve-i muşavvire-i tâbi'a ya'nî o kuvvet ki zikr olunan menîyi taşvîr eder ve cinsi veyahûd karîb-i cinsi kâlibinâ ifrâġ eder, pes o kuvvet ḥâlikının izni ve teşhîri ile ruḥbet-i menîyi taḥtîl eder ve her bir uḍvu âḥer uḍvlardan ayırır ve her uḍvü şekl-i maḥûd üzere teşkîl eder. Ve tecvîfât ve şukablarını ve melâset ve huşûnetlerini ve kezâlik evḍâ ve müşâkeletlerini ve bi'l-cümle her uḍvun nihâyetleri miḳdârına müte'allika olan ef'âl-leri o muşavvire-i tâbi'a olan kuvvet işler. Ve kuvve-i ġâdiye ile kuvve-i nâmiye bi-sebebi-i ḥıfzı'n-nev' ġidâda zikr olunan vech üzere mutaşarrife olan kuvvete ya'nî müvellideye ḥidmet ederler.

63 Şeyh'in zâhir-i kelâmı iktidâ eder ki zikri mürûr eden "muğayyire" ya'nî ġâziyenin üçüncü cüz'üne "muğayyire" ıtlâkı 'orf-i eḥbbâ olmaya lâkin kütübde yazılan bu muğayyireye muğayyire-i ülâ derler ve ġâziye cüz'-i şâlisine muğayyire-i şâniye derler ve cenînin ḥâlini i'tibâr edip bu tesmiyeyi ederler ve illâ ilk ḥâli r'tibâr olursa muğayyire-i ülâ şâniye ve şâniye ülâ tesmiye olunmak iktidâ ederdi. Ba'de hâzâ bu muğayyire-i ülâda ihtilâf vardır. Ba'dılar derler ki bu kuvvet babaya ifâda olunmuştur lâkin menî baba huşyesinde iken o kuvvet mişlli kuvvet kesb edip ana raḥiminde bu fi'li işler. Ba'dı âḥer der ki o kuvvet ana raḥiminin muğayyiresi olur. Ba'dı âḥer der ki o kuvvet nefis-i menîye ifâda olunmuştur, bu kavle göre menî müteşâbihü'l-imtizâc olur; iki evvelki kavllere göre mütesâviyetü'l-eczâ olur. Aristü müteşâbihü'l-eczâ olduğuna ve Bukrât müteşâbihü'l-imtizâc olduğuna zâhib olurlar.

el-Faşl-ı's-Sâlisü Minhu Fi'l-Ûva't-ı-Tab'iyyeti'l-Hâdimeti

Faşl-ı mütekkaddimde zıkr olunan kuvve-i maḥdûme idi ya'ne o kuvvetlerin beyânında idi ki min-vechin maḥdûm ola ve bu faşl-ı sâlis ḥâdim-i sırfın beyânında olur. Kuvvâ-yı tab'iyyede ḥâdim-i sırf olanlar kuvve-i gâziyenin ḥâdimleridir ve o ḥâdimler dört 'aded ḥâdimlerdir: Evvelkisi câzibe, ikincisi mâsike, üçüncüsü ḥâdime, dördüncüsü dâfi'adır.

Kuvve-i câzibe ḥalk olunmasının menfa'ati budur ki nâfi' olan gıdâyı o kuvvet cezb edip 'udva iṣâl eder ve ulaştırır. Ve o kuvvet fi'lini ve cezbini lîf-i muṭavvel ile işler ya'ne istikâmet üzere zâhib olan lîf ile işler.

Ammâ kuvve-i mâsike o kuvvettir ki kuvve-i ḥâdime fi'lini tekmil edince kadar vârid olan gıdâ-i nâfi' o kuvvet 'udvda ḥabs eyler. Ve o kuvvet bu fi'li lîf-i müverreb ile işler. Ve ba'dı kerre bu fi'le lîf-i müverrebe lîf-i müsta'riḥ dahi icânet eder.

Ammâ kuvve-i ḥâdime o kuvvettir ki câzibenin cezb edip ve mâsikenin imsâk eylediği gıdâyı o gıdâda kuvve-i muḡayyirenin taḡyirine müheyyâ olan kıvâma ihâle eder ve o gıdânın mizâcını o mizâca ihâle eder ki o mizâc ḥasebiyle gıdâ-i mezkûr istiḥâle edip bi'l-fi'l gıdâ olmağa şâlih olur. Bi'l-fi'l gıdâdan murâd beḍel mâ-yeteḥâllel olmağa şâlih olan ḥılt bi'l-fi'l 'udvdan cüz' olmaqtır. Kuvve-i ḥâdimenin bu zıkr olunan fi'li gıdâ-i nâfi'de olur ve ḥâdimenin gıdâ-i nâfi'de olan bu fi'line ḥaḍm tesmiye olunur.

Ammâ o kuvvetin fuḍülde olan fi'li budur ki o kuvvet gıdâdan 'udva istiḥâlesi şa'b olan faḍlaları mümkün oldukça 'udva ihâle eder ve ona dahi ḥaḍm tesmiye olunur. Ve mümkün olmayan faḍlalar eger ziyâde ḡalîz ise o kuvvet onu terkîḳ eder ve ziyâde raḳîḳ ise o raḳîḳi taḡlîz eder ve eger o faḍla ziyâde lüzücteli ve yapışkan ise o faḍlayı taḳtîr eder ve kuvvetin bu fi'lerine inḍâc tesmiye olunur. Mâdâm ki o faḍla ziyâde ḡalîz veyâḥûd lezic olur, kuvve-i dâfi'a 'udvda maḥbûs olan o faḍlayı def' edip iḥrâca kâdir olmaz. Kaçan o kuvvet-i mündice bu fi'leri ihḍâs edip inḍâc eylese o faḍla ḥurûca müsta'idd olmakla kuvve-i dâfi'a o faḍlayı maḥbûs olduğu 'udvdan sühûlet ile iḥrâca kâdir olur. Bundan zâhir oldu ki kuvve-i ḥâdime ve kuvve-i mündice ikisi birdir, lâkin o kuvvetin gıdâ-i şâlihte fi'line ḥaḍm tesmiye olunur ve faḍlada olan fi'line inḍâc tesmiye olunur. Ve ba'dan olur ki ḥaḍm ve inḍâc elfâz-ı müterâdifeden kılınıp eḥadühümâ âḫerde isti'mâl olunur.

Ammâ kuvvet-i dâfi'a o kuvvet-i gıdâdan iğtidâya şâlih olmayanları def' ve ihrâc eder. Kezâlik gıdâ-i şâlih kadr-i hâcetten ziyâde olsa o ziyâdeyi her ne kadar şâlih ise dahi müstâğnin 'anhü olmakla kuvvet-i dâfi'a def' ve ihrâc eder. Ve gıdâyı terkîk menfa'ati için isti'mâl olunan mâiyyeti dahi menfa'at-i mezkûre tamâmında meşâne tarîkından ve gayrıdan ihrâc eder.

Ve bu kuvvet-i dâfi'a zikr olunan fağlaları ve o fağlaları ihrâc için hâdir ve müheyâ kılınan menâfîz cihetinden ihrâc eyler, eger fağla-i mezkûrenin müheyâ mağreci var ise. Eger ihrâc olunacak fağlanın mağrec-i müheyâsı yok ise o kuvvet-i dâfi' o fazlayı eşref olan 'uğvdan eğass olan [28b] 'uđva def' eder ve aşleb olan 'uğvdan erhâ ve yumuşak olan 'uđva def' eder. Eger fağlanın teveccühü o fağlaya mağrec olmak üzere müheyâ olan menfez cihetine olur ise kuvvet-i dâfi'a cihet-i hilâfa o façlayı şarf eylemez. Meşelâ em'âda olan fağlanın teveccühü süfl cänibine iken kuvve-i dâfi'a o façlayı berâz için müheyâ kılınan cihetten şarf edip kay' tarîkından ihrâc eylemez.

Ve bu zikr olunan kuvâ-yı tab'iyyeye ya'nî câzibe ve mâsike ve hâdime ve dâfi'adan her birine keyfiyyât-ı erba' ya'nî harâret ve bürüdet ve rutübet ve yübüset hizmet ederler lâkin harâretin hakîkatte hizmetinin kuvvetlerin dördüne dahi şümülü olur.

Ammâ bürüdet kuvâ-yı erba'-ı mezkûrelerin ba'dısına bi'l-'arâğ hizmet eder, bi'z-zât hizmeti olmaz, zira bürüdetin emri ve hâl ve şanı kuvâ-yı erba'ın cümlesine bi'z-zât müdâdd olur onun için ki bi'l-cümle kuvâların ef'âli hareket ile tamâm olur ve bürüdet harekete müdâdde olur.

Ammâ câzibe ve dâfi'anın fi'li hareket ile hâdiş olduğu zâhirdir. Ve ammâ haçm hareket ile olduğu onun içindir ki haçm ğalîz ve keşif olan cüz'lerin tefrîki ve tel'tifi ile ve rakîk ve la'tif olanları tağlîz ve teksîf ile olur. Tel'tif harekât-ı tefrîkiyye ile olur ve tağlîz harekât-ı temziciyye ile olur.

Kezâlik mâsikenin fi'li hareket ile hâdiş olduğu onun içindir ki kuvve-i mâsike imsâk fi'lini lif-i müverreb ile işler o vech ile ki kuvve-i mâsike lif-i müverrebi vârid olan gıdâyı itkân ve istiškâm üzere iştimâl hey'etine tahrik eder ve lif-i müverreb o hey'et üzere oldukça gıdâyı dab't ve imsâk edip salıvermez.

Bürüdet gıdâyı tağdir edip cemâd meşâbesinde kılmakla ef'âli harekete mevfkûfe olan kuvâların küllisine müdâdde oldu. Lâkin bürüdetin kuvve-i

mâsikeye bi'l-arağ i'ânети olur o vech ile ki lîf-i müverreb-i mezkûrda ğidâyı imsâka şâlih hey'et harâret hasebiyle hâdis olduğundan sonra bürüdet lîf-i müverrebi haçm tamâm olunca qadar hey'et-i muhkemesi üzere tağdır ve teksîfi hasebiyle habs eder ve lîf-i müverreb dahi o müddette ğidâyı imsâk eder. Ve bürüdetin kuvve-i mâsikenin fi'linde medhali olmaz, ancak kuvve-i mezkûrenin âletini ya'nî lîf-i müverrebi imsâke şâlih hey'et üzere hıfz etmekle bi'l-arağ hizmet-i müheyyi'esi olur. Ve kezâlik bürüdet kuvve-i dâfi'aya dahi hizmet-i müheyyi'e ile hizmet eder o vechten ki riyâhın kuvve-i dâfi'aya i'ânети olur ve bürüdet riyâhı tahallülünden men' etmekle bürüdetin müheyyeten dâfi'aya hizmeti olur. Ve kezâlik bürüdet riyâhı tağlîz eder. Rîh-i ğalîzin dâfi'aya i'ânети rîh-i lañiften ziyâde olur ve dâfi'anın âleti olan lîf-i 'arîd ü 'aşırı teksîf eder. Ve keşif olan lîfin 'aşrı ve def'i ziyâde olup âlet-i def' olan lîfin nefsinde bürüdetin fi'li olmakla bürüdetin bi'l-arağ dâfi'aya hizmet-i müheyyi'esi olur.

Bu zikri mürür eden kuvvâların hizmetlerinde berdin duğulü ancak bi'l-arağ olur. Eger bürüdet kuvvâların fi'line bi'z-zât dâhil olsa hareketi ibtâ' ve icmâd etmekle kuvvâların fi'line muğırr olur.

Ammâ yübüset kuvvâ-yı selâsenin ya'nî nakîletân olan câzibe ve dâfi'a ile mâsikenin o yübüsete ihtiyâcının vechi budur ki zikri karîben mürür eylediği üzere nakîletânın fi'li hareket ile hâşıl olur. Ve hareket, i'timâdın fađl ve temkînine muhtâc ve fađl-ı temkîn yübüset ile olur. Ve hareket ile bizim murâdımız kuvvâyı hâmil olan rûhın kuvvânın fi'li cānibine kuvvâyı hâmil olarak hareketidir. Cevher-i rûhta yâhüd cevher-i âlette ruñübî istirhâlar olsa âletin ervâha i'timâdında temkîn olmamakla kuvvânın fi'linde hâlel olur ve kuvve-i mâsike lâ-mahâle kabđa muhtâc olur ve kabđ yübüset ile hâşıl olur.

Ammâ kuvve-i hâğimenin ruñübeti ihtiyâcı ezyed ve ekşer olur. Pes bu keyfiyyât-ı erba' ya'nî iki keyfiyyât-ı fâ'ile olan harâret ve bürüdet ve iki keyfiyyât-ı münfa'ile olan ruñübet ve yübüset beyninde kuvvâ-yı erba'anın o keyfiyyetlere ihtiyâcı i'tibârî ile biri birine kıyâs olunsa kuvvet-i mâsikenin yübse ihtiyâcı yine mâsikenin harârete ihtiyâcından ekşer bulunur, zîrâ kuvvet-i mâsikede harâreti muqteğî olan hareketin zamânı qalîl olur ve bürüdeti muqteğî olan sükûnun zamânı keşir olur ve lâ-mahâle zamân-ı keşirde olan ihtiyâc zamân-ı qalîlde olan ihtiyâcdan min-ciheti'l-mikđâr

ekşer olur. Kuvve-i mäsikenin yübse ihtiyacı ezyed ve ekşer olduğu hasebiyle şıbyānın mizācı erṭab olmakla kuvvet-i mäsikesi da'if olur. Ammā kuvve-i cāzibenin ḥarārete ihtiyacı yübse ihtiyacından ekşer olur onun için ki ḥarāretin cezbe fāneti olur belki cāzibenin ekşer-i 'ameli hareket ile olur ve hareket ḥarāret ile olur ve yübüset ve ḳabḳa ihtiyacı ancak ālet-i cezbin sükūnu zamānında olur ve müddet-i cezbede āletin zamān-ı sükūnu ḳaşır olur. Ve cezb min-ciheti'l-mikdār ve'l-kemmiyyet hareket-i zāideye muhtāc olduğu gibi min-ciheti'l-keyf dahi hareket-i zāideye mutāc olur, zīrā cezb hareket-i ḳaviyye ile ḥādīs olur ve hareket-i ḳaviyye dahi ḥarāret-i zāideyi iktidā eder. Ve ictizāb ba'dı kerre cāzibenin fi'li ile olur, mıgnāfiste olduğu gibi, zīrā mıgnāfisin cāzibesi ile ḥadīdin ictizābı tamām olur, şey²-i āḥerin o ictizābda medḥali olmaz. Ve ba'dan ictizāb ḍarūret-i ḥalā için olur, zerrākātta mānın incizābı ve ictizābı gibi.

Bu maḥall beyāna muhtāc iken Şāriḥ 'Allāme beyāna taşaddī eylemedi. Bu kemīne 'abd-i fakīrin anladığına göre "zerrākāt" "zerrāka"nın cem'i olur ve zerrāka etibbā iştihāklarından bir ālettir ki onun ile ihlil mişli dayyık mecrālarda devā akıtır, lākin Şeyḥ'in zerrāka ile murādı o ḳarūredir ki boğazı uzun ve dar olur, o ḳarūre ḥavda ilkā olunup bırakılsa boğazından içeri su dāḥil olmaz. Kaçan ḳarūreyi suya ilkā etmezden muḳaddem maşş-ı kavī ile maşş edip ḳarūrenin cezfinden ḥavāyı ihrāc edip ḳarūrenin muḳkem ağzını şedd eyleyip suya [ilkā] eyledikten sonra şeddini ḥall eylesen 'ale'l-fevr o ḳarūreye su dāḥil olur onun için ki ḳarūreden maşş ile ḥavā ihrāc olunup ağzı şedd olundukta ḳarūrede ḥavādan bāḳī kalan cüz²-i ḳalīl ḍarūret-i ḥalā için ṭabf atından ziyāde taḥalḥul edip ḳarūreyi doldurur. Ve suya ilkā olunup ḳarūrenin ağzı açıldığı gibi ḥavā yine mikdār-ı ṭabf atına 'avdet edip ḍarūret-i ḥalā için su o dayyık olan maḥallden ve ḳarūrenin ağzından içeri dāḥil olur su gerek ise ḥārr ve gerek ise bārid olsun. Kezālik mā ile memlūvve olan kūzenin taḥtında şukḳbesi olsa ağzı meşdüde olursa şukḳbede mā ḥārice ḥurūc eylemez, ammā kūzenin ağzı açıksa taḥtında olan şukḳbeden su ḥārice ḥurūc eder. Kezālik bir ṭarafı suda olan ünbūnun ya'nī lūlenin ṭaraf-ı āḥerinden maşş olunmakla su ictizāb olunur.

Bu maḳāmda nüşhalar muhtelifdir. Ba'dı nüşha "كاجذاب الماء" vāḳf olmuştur. O nüşhaya iki evvelki şüretler mülāyim olur. Ve ba'dı uḥrāda "كاجذاب الماء" vāḳf olmuştur ve o nüşha-i uḥrāya göre şüret-i aḥire mülāyim olur.

Ve ictizâb ba'đı kerre dahi harâret ile tamâm olur, sirâcın dühnü ictizâbı gibi, lâkin bu kısım-ı şâlis muhakkıkın katında kısım-ı şânî olan đarüret-i halâya 'âid ve râci' olur belki đarüret-i halânın 'aymı ve nefsi olur, *zîrâ sirâci dühnün ictizâbının vechi budur ki fetîlenin fûrcelerinde olan dühn harâret hasebiyle mahv ve mütelâşî oldukta dühn-i âher o mahalli doldurup işğâl eylemese halâ hâdis olurdu. "Halâ" basîť veyâhüd mürekkeb olan cismlerden hâlî olan bışda derler. Felâsifeden bışdıları halânın imtinâına zâhib olurlar, eşibbâ dahi ona zâhib olurlar. Ve kaçan kim kuvvet-i câzibe ile harâret dahi bulunsa cezb kavî ve muhkem olur.*

Ammâ kuvvet-i dâfi'anın yübse hâceti câzibenin ve mäsikenin yübse hâcetinden kalîl olur onun için ki kuvvet-i dâfi'a mäsikenin zamân-ı keşirde olan kabđı gibi kabđa muhtâc olmaz, ve câzibenin lüzümuna dahi hâceti olmaz ya'nî dâfi'a fi'lini icrâda ba'đı kerre câzibenin i'ânetine muhtâc olur ve ba'đı kerre câzibenin i'ânetine muhtâc olmaz belki mädde-i medfû'a-nın hayyiz-i tabî'isine teveccühü dâfi'aya i'ânette kifâyet eder. Ve kezâlik kuvvet-i dâfi'a câzibede mevcüd olan ednâ kabđa ve meczübunu ednâ müddet ihtivâsı gibi ihtivâyaya dahi muhtâc olmaz. Câzibede [29a] mevcüd olan ihtivânın müddeti ve yaķti âlet-i cezbden cüz'-i muqaddemin meczübu cüz'-i mu'ahhara vâşıl ve lâhuk olunca kadar cüz'-i mu'ahhara meczüb olanı imsâk eylediği müddet ve zamandır. Ve'l-hâşıl kuvve-i dâfi'anın kař'a ve bettete teskîne ihtiyâcı olmaz belki dâfi'anın ihtiyâcı tahriķe olur ve 'aşr ve def'de dâfi'aya i'âneti olacak miķdârı teķşîfe olur ve teķşîfe ihtiyâcı o kadara bâliğ olmaz ki o miķdâr teķşîf hasebiyle lif-i 'arîđ olan âlet-i def hey'et-i 'aşrı yâhüd hey'et-i kabđı zikr olunan mäsikenin müddet-i şavile ve câzibenin müddet-i yesiresi miķdârı müddette hışz ve đabť eyleye. Bu vech ile kuvvet-i dâfi'ada yübse ihtiyâc kalîl oldu.

Bu zikr olunan dört kuvvetten ya'nî câzibe ve mäsike ve hâğime ve dâfi'a beyninden kuvve-i hâğime harârete ziyâde muhtâc olur. Ve hâğimenin yübüsete ihtiyâcı olmaz belki hâğimenin ihtiyâcı ruşübet olur, zîrâ ruşübet sebebiyle ğıdâyı o kuvvet-i hâğime tesyîl eyler ve mecârîde nüfüz ve eşkâli kabüle tehy'e eyler.

Mebhas: Zikri mürür eyleyen taķrîrin me'ali ve hulâşası buna münsâķ ve müncer oldu ki ruşübetin kuvve-i hâğimeye i'âneti olur ve ruşübetin hâğimeye

i'âneti olmak fâsiddir onun için ki şıbyânın mizâcı mizâc-ı şübbândan ertâb olur. Eger ruṭûbetin hâdîmeye i'âneti olsa o i'ânet şalâbetli olan ağdıyeyi şıbyân şübbândan ziyâde haḍm eylemeği icâb eyler idi, vâkıf'u'l-hâlde emr ise ber-aks olur ya'nî şâbbılar şalâbetli nesnelere şâbbilerden ziyâde haḍm ederler.

el-Cevâb: Gayre merretin mürür eyledi ki gıdânın muḡtedîye mücâneseti lâzım olur; 'uḍv mücânisi olmayan ağdıye ile taḡdıye eylemez ve şıbyân ertâb olmakla eybes ve aşleb olan ağdıyenin şıbyânda gıdâ olmağa şalâhiyyeti olmaz ve aşleb olan ağdıyeyi haḍma şıbyânın hâdîmesi 'adem-i şalâhiyyetine binâen teveccüh eylemez. Ve hâdîmenin 'adem-i teveccühü ḡasebiyle mâsike dahi o ağdıyeyi imsâke teveccüh eylemez, o ağdıye-i şulbe bi'l-cümle faḍla meşâbesinde olmakla kuvve-i dâfi'a def' edip iḡrâc eyler. Ammâ ağdıye-i şulbenin mizâcı şübbânın mizâcına şalâbette ve yübüsette mülâyim ve mücânîs olmakla hâdîme ve mâsikeden her biri teveccüh edip fi'illerini işlerler ve dâfi'a dahi haḍm tamâm olunca kadar fi'lden te'eḡhür eder ve haḍm-ı tamm olur. Ve'l-hâşıl şıbyânın ağdıye-i şulbeyi 'adem-i haḍmı ruṭûbetin 'adem-i i'ânetinden nâşî olmaz belki hâdîmenin haḍma 'adem-i teveccühünden olur. Eger şıbyânın hâdîmesi haḍma teveccüh eylese ruṭûbetleri haḍma mu'min olup ağdıye-i şulbe-i yâbiseyi şıbyân şübbândan ziyâde haḍm eyler idi.⁶⁴

Keyfiyyât-ı erba'ın zıkr olunan kuvvalara ḡidmetleri ḡaḡkında baş olunan kelâmın zübdesi ve cümlesi budur.

Kuvve-i mâsikenin ḡâceti kabḡa olur ve hey'et-i kabḡı zamân-ı ṡavîl işbâta olur ve ḡarekette me'ûnet-i yesîreye olur. Ve kuvve-i câzibenin ḡâceti kabḡa olur ve cidden yesîr olan zamânda kabḡdın işbâtına olur ve ḡarekette me'ûnet-i keşîreye olur. Ve kuvve-i dâfi'anın ḡâceti faḡaḡ kabḡa olur, kabḡdın mu'teddün bih ve mu'teber olacak kadar sebâtına ḡâceti olmaz belki ḡareket üzere me'ûnete muḡtâc olur. Ve kuvve-i hâdîmenin izâbeye ya'nî gıdâyı eritmeğe ve terkîk etmeğe olur ve temzîce olur. Pes kuvâ-yı erba'-ı mezkûr zıkr olunan ḡuşuşlara tevaḡḡufta ihtilâfları olmakla o kuvvalar keyfiyyât-ı erba'ı isti'câmde o keyfiyyetlere ihtiyâcda mütefâvit oldular.

64 Maḡşûl-i cevâb: Haḍm o ruṭûbete muḡtâc olur ki o ruṭûbet gıdâyı muḡtedî bihe mücânesetten iḡrâc eylemeye ve illâ haḍm o gıdâyı ikbâl eylemez ve ihtitâc bi-tarîki'l-evlâ müntefî olur.

el-Faşlu'r-Râb'u Minhu Fi'l-Ķuva'l-Hayvāniyyeti

Eṭṭibbā ḳuvve-i hayvāniyye ile o ḳuvveti murād ederler ki o ḳuvvet aḳḳāda ḥāşıla olsa ḳuvve-i ḥissi ḳabūle aḳḳāyı o ḳuvvet tehyi'e edip müsta'idd eder. Ḥarekāt-ı ḥavf u ḡadabı eṭṭibbā bu ḳuvve-i hayvāniyyeye idāfet ve nisbet ederler onun için ki hareket-i mezkūrede ḳuvve-i hayvāniyyeye mensūb olan rūḥa inḳıbād ve inbisāṭın 'urūdunu fehm ve idrāk ederler. Ve zıkr eylediğimiz bu icmāli biz tafşıl eyleyelim: Biz deriz ki nitekim aḥlāṭın keşāfetinden mizācun-mā ḥasebiyle keşif olan aḳḳā veyāḥūd cüz'-i 'uḍv tevellüd eylediği gibi aḥlāṭın buḥāriyyeti ve leṭāfetinden dahi bi-ḥaseb-i mizācin-mā cevher-i rūḥ tevellüd eder. Ve eṭṭibbā katında kebid tevellüd-i evvelin ya'nī aḥlāṭ tevellüdünün ma'ḳdeni olduğu gibi kezālik ḳalb dahi tevellüd-i şānīnin ya'nī ervāḥın tevellüdünün ma'ḳdenidir. Kaçan bu rūḥ-ı hayvānī mizāc-ı lāyıkı üzere ḥādiş olsa o rūḥ-ı hayvānī ḳuvve-i hayvāniyyeyi ḳabūle müsta'idd olur ve o ḳuvve-i hayvāniyye ḳuvve-i nefsanīyyeyi ve ḡayr-i nefsanīyyeyi ya'nī ṭabiriyyeyi ḳabūle aḳḳāyı müḥeyyā ve müsta'idd eder. Ve ḳuvā-yı nefsanīyye rūḥta ve aḳḳāda ḥādiş olmaz illā o rūḥta ve aḳḳāda ḥādiş olur ki onlarda ḳuvve-i hayvāniyye ḥādiş olmuş ola.

Bir 'uḍvun ḳuvā-yı nefsanīyyesi 'atle ve bāṭıla olsa lākin ḳuvā-yı hayvāniyye zāil olmasa o 'uḍva ḥayy ilāk olunur. Ve bu maḳālemizi tenvīr ve tavḏih eder maḥdūr ve meflūc olan 'uḍvların aḥvāli ki onlarda sen ḥissin ve hareketin mefḳūd olup ḥayātın mevcūd olduğunu müşāhede edersin.

Ve ḥayy olan 'uḍvdan ḳuvā-yı nefsanīyye zevālinin sebebi ve bā'isi budur ki o 'uḍvda mizāc-ı lāyıkına münāfi ve muḥālif mizāc-ı āḫer ḥādiş olup ḥiss ve hareketi ḳabūlden o 'uḍvu mizāc-ı ḥādiş men' eder veyāḥūd o 'uḍv ile dimāḡ beyninde veyāḥūd o 'uḍva ḳuvve-i nefsanīyyeyi ya'nī ḥiss ve hareketi iṣāl eden 'aşabda südde olur ve südde ḥasebiyle ḥiss ve hareket ḳuvveti 'uḍva vāşıl olmaz. 'Uḍv-ı ḥayyın bu iki şūretinde dahi bi'l-fi'l ḳuvvet mevcūd olmaz lākin isti'dād ve bi'l-ḳuvve ḳabūl-i ḳuvvet bāḳī olur. Ve 'uḍv-ı meyyit bunun ḥilāfi üzere olup ondan isti'dād dahi zāil olup 'uḍvun o ḳuvveti ḳabūlü vechen mine'l-vücūh mutaşavver olmaz.

'Uḍv mevtinin 'alāmeti budur ki meyyit olan 'uḍv müte'affin olup fāsıd olur ve ḥiss ve hareketi zāil olup ḥayātı bāḳī olan maḥdūr ve meflūc mişli 'uḍvlara fesād ve ta'affün ḥādiş olmaz. Ve bundan zāhir olur ki ḥiss ve hare-

keti zâile olup gayr-ı müte⁶⁵affin olan ⁶⁵u⁶⁵dvlarda bir kuvvet vardır ki hayâtı o kuvvet hâfıza olur.

Ve hissin zevâli hayâtın zevâli ile olmayıp mâni⁶⁶in vücûdu ile olur. Her kaçan o mâni⁶⁶ mürtefi⁶⁶ olsa hiss ve hareket yine o ⁶⁶u⁶⁶dv⁶⁶ ⁶⁶avdet eder, zîrâ o mâni⁶⁶ bi'l-fi'l hiss ve hareketin mâni⁶⁶i olmakla o ⁶⁶u⁶⁶dvda bi'l-⁶⁶ku⁶⁶vvve hiss ve hareket bâkî ve mevcûd olur ve mâni⁶⁶in zevâli ile bi'l-fi'l hiss ve hareket ⁶⁶avdet eder. Ve ⁶⁶u⁶⁶dv-ı meyyit bunun hilâfı üzere olur, zîrâ ⁶⁶u⁶⁶dv-ı meyyitten hayât zâil olur ve hayâtın zevâli ile isti⁶⁶dâd-ı mezkûr dahi zâil olur, min-ba⁶⁶d o ⁶⁶u⁶⁶dv-ı meyyite hiss ve hareket rücu⁶⁶e eylemez.

Bu mezkûrlar ile kuvve-i hayvâniyye kuvve-i nefsanîyyeye muğâyire bir kuvvet olduğu zâhir olduğu gibi yine kuvvet-i hayvâniyyenin kuvve-i gâziyyeye muğâyire olduğu zâhir olur bu vech ile ki ba⁶⁷dı ⁶⁷u⁶⁷dvdan kuvve-i gâziyye zâile olur ve hayâtı bâkî olur. ⁶⁷kiy

Şârih ⁶⁷Allâme, Naḥcivânî'ye ⁶⁷qzv edip der ki ḥukemâ bi-esrihim müşâhedelerine ve tecrübelerine bînâen zâhib⁶⁷ olurlar ki ba⁶⁷dı ⁶⁷u⁶⁷dvun tağaddîsi gâyet dâ'if ve hâfil olur ve hayâtı bâkî olur ve ⁶⁷u⁶⁷dv-ı âherin hayâtı dâ'if ve zâil olur, tağaddîsi bâkî olur, bunun misâlinde ⁶⁷Allâme gâsiyî irâd eder. Ve bu sûretlerde kuvve-i gâziyye kuvve-i hayvâniyyeden müteferriḳ olup beynehümâda ⁶⁷umûm ve ḥuşûs mîn-vechin olduğu delâlet eder ki kuvve-i hayvâniyye kuvve-i gâziyyeye muğâyir başka bir kuvvettir.

Ve bunlardan kaç-ı nazar olınsa yimē deriz ki kuvve-i gâziyye kuvve-i hayvâniyyenin ⁶⁸aynı olsa nebât dahi hiss ve hareketi kâbil olurdu. Pes sâbit oldu ki hayvânda kuvve-i nefsanîyyeye ve kuvve-i tabîiyyeye muğâyir bir kuvvet mevcûd olur ve o kuvvetin bir mizâc-ı hâşşî olur ya⁶⁸nî o kuvvetin mizâcı nefsanîyye ve tabîiyye kuvvetlerinin mizâcına muğâyir olur, pes o kuvvet kuvve-i hayvâniyye olur. Emşâc⁶⁵-ı beden leḫâfetinden ḥâdiş olan ervâhta evvelâ ḥâdiş olan kuvvet kuvve-i hayvâniyye olur.

Bundan sonra vâḳf olan kelâmda murâd ne idiğinden şürrâh ihtilâf etmekle tercüme olunmayıp evvelâ ⁶⁹ibâreti bî aynihâ nakl olunup sâniyen şürrâhın verdikleri ma⁶⁹ânî [29b] ⁶⁹ale'l-icmâl beyân olundu. ⁶⁹Ayn-ı ⁶⁹ibâre budur: ⁶⁹”ثم ان الروح يقبل بها عند الفيلسوف ارسطاطاليس المبدأ الاول والنفس الاولى التي ينبعث منها

65 “Emşâc” “meşîc”in cem⁶⁵idir, muhteliḫ ma⁶⁵nâsına olur. Recülün mâi ile mâ-ı mer'e muhteliḫ olsa nuḫfeye emşâc denir, kezâ zekere'l-⁶⁵Allâme. Ve ba⁶⁵dılar muhteliḫ a⁶⁵dânın suyu ma⁶⁵nâsına itlâḳ eder.

“سائر القوى Bu terkibin zāhiri “يقبل” kelimesinde olan ḍamīr-i merfūt “روح” a ve “بها” da olan bā sebebiyye ve ḍamīr-i mecrūr “قوة” e ‘āid olur. “يقبل”, “المبدأ”, “النفس الاولى” nin sıfati ve “يقبل” atf-ı tefsiri ve murād nefsi-i nāṭıka olup ḥāşıl-ı ma'nā “Rūḥ kuvve-i ḥayvāniyye sebebiyle mebde-i evveli ve nefsi-i ūlāyı kabūl eder” demek olur. Sāmīrī, Şeyḫ'in bu kelāmını zāhiri üzere ḥaml edip zāhib olur ki ervāḥın küllisi ḳalbde tevellüd eder ve cümlesinde kuvve-i ḥayvāniyye mizacı olur ve o kuvvet ḥasebiyle sāir ḳuvāları dahi kabūl eder lākin Şeyḫ'in zāhir-i kelāmu rūḥ nefsten muḳaddem olmağı⁶⁶ iḳtiḍā etmekle Ebū Süheyl el-Mesīḫī, Şeyḫ'in kelāmını zāhirinden şarf edip der ki “يقبل” de müstetir olan ḍamīr bedene ‘āid olur, “بها” da olan ḍamīr-i mecrūr rūha ‘āid olur; “mebde-i evvel”den murād kuvve-i ḥayvāniyye olur, “nefs-i ūlā”dan murād nefsi-i nāṭıka olur; ḥāşıl-ı ma'nā: “Beden rūḥ sebebiyle kuvve-i ḥayvāniyyeyi kabūl eder dahi beden nefsi-i nāṭıkayı kabūl eder” demek olur. Bu vech üzere ma'nā muntazam ve vāḳıḳa mutābık olur. Bilā-ḳarīne bu temehḫulāt irtikāb olunmak münāsıf olmadığından Şāriḥ 'Allāme tevcīh-i vecīh ile tevcīh edip der ki: “بها” da olan bā lām-ı ecliyye ma'nāsına olur, bāḳī kelām zāhiri üzere ibḳā olunur, ḥāşıl-ı ma'nā: “Rūḥ nefsi-i nāṭıkayı kabūl eder kuvve-i ḥayvāniyye eclinde, zīrā kuvve-i ḥayvāniyyenin kemāli nefsi-i nāṭıka ile olur ve lā-maḥāle her nesne kemāline müştāḳ olmakla kuvvet-i ḥayvāniyye dahi kemāline vesīle olan nefsi-i nāṭıkaya ta'aşşuḳ eylediğinden için ervāḥ nefsi-i nāṭıkayı kabūl eder” demek olur. Ve bu ma'nāyı 'Allāme tercīh edip müstaḥsen görür.

Ve zıkr olunan rūḥ-ı ḥayvāninin kabūl eylediği nefis o nesnedir ki ḳuvānın aḳşām-ı selāsesi cemī'an ondan münba'is olur lākin taḫḳīki mūrūr eylediği üzere cemī'an ḳuvānın menba'ı olan nefsi-i nāṭıkayı rūḥ-ı ḥayvānī kabūl eylediği gibi o ḳuvānın ef'āl[i] rūḥ-ı ḥayvāniden şadır olmaz, nitekim 'inde'l-eṭṭibbā rūḥ-ı nefsāniyye dimāğda olduğça ondan iḥsās şadır olmaz.⁶⁷ Kaḳan dimāğda olan meşelā rūḥ-ı bāşıra ruṭubāt-ı 'ayndan celīdiyyeye ve

66 Ervāḥ nefsi-i nāṭıkadan muḳaddem olmak bāṭıdır, zīrā ervāḥın māddeci aḫlāṭ olur ve nefsi-i nāṭıka ifāda olmazdan muḳaddem aḫlāṭ mevcūd olmadığı zāhirdir.

67 Muḥaşşal-ı kelām: Rūḥ ḳalbden kuvveti ve dimāğdan mizacı kabūl edip ālete muḳārin olmakla ef'āl-i nefsāniyye o rūḥtan şadır olur.

rûh-ı zâika lisâna vâsıl olursa o zamân kuvvetler fi'lini işler. Ve kaçan rûh-tan bir kısm dimâğın tecvîfinde hâşıl olsa o rûh dimâğdan bir mizâc kabûl eyler ki o rûh kalbden taqabbûl eylediği kuvvet-i nefsanîyyenin fi'lini o mizâc-ı dimâğî ile işler. Kezâlik kebidde ve ünşeyeynde hâşıl olan rûhlar dahi dimâğda hâşıl olan ervâh gibi o iki 'udv-ı re'îsten bir mizâc [kesb edip o mizâc] hasebiyle ibtidâ-i hudûsunda taḥammül eylediği kuvvetin fi'lini işler. Ammâ eṭibbâ katında rûh dimâğda zıkr olunan mizâca istihâle eylemedikçe mücerred kalbde tekevvün etmekle ḥiss ve ḥareket mebd'eî olan nefsi kabûl eylemez; kaçan dimâğda mizâcî istihâle eder, o vaqt zıkr olunan nefsi kabûl eyler. Kezâlik kebidde hâşıl olan rûh kebidde mizâcî istihâle eylemedikçe nefsi-i taḥrîyyeyi kabûl eylemez lâkin rûh ibtidâ-i hudûsunda evvel-i kuvâ olan kuvve-i ḥayvâniyyeyi kabûl eyler, zîrâ rûhın mizâc-ı evveli ya'nî rûha kalbde iken 'arîd olan mizâcî kuvve-i ḥayvâniyyeyi kabûlde rûha kifâyet eder.

Ve kebid ve dimâğ gibi ecnâs-ı ef'âlden her bir cins için a'ḍâ-i sāirede dahi birer nefsi-i uḥrâlar olur ve o a'ḍâda olan nûfûsa mülâyim mizâc-ı âḥer istihâle eylemedikçe ervâh o a'ḍâda olan nûfûsu kabûl eylemez ve ecnâs-ı ef'âlin maşdarı olmaz. Aristûtâlîs zâhib olduğu gibi cem'ân a'ḍâda olan nûfûs vâhîde olmaz ve taḥrîyye ve nefsanîyye ve ḥayvâniyye kuvâlarının mebdâdîsi nefsi-i vâhid olmaz, zîrâ rûhın ve rûhın kemâli olan kuvve-i ḥayvâniyyenin kalbde evvel-i hudûsunda rûhın mizâc-ı evveli kuvve-i ḥayvâniyye-i mezkûreyi rûhın kabûlünü ifâde eder lâkin yalnız kuvve-i ḥayvâniyye-i mezkûre rûhın sāir kuvâları kabûlüne bâ'is-i müstaḳill olmaz ve fi'llerinin şudûruna ervâh maşdar ve menşe' olmaz mādâm ki o ervâhta zıkr olunan mizâc-ı hâşş ḥâdiş olmaya.

Eṭibbâ derler ki bu kuvve-i ḥayvâniyye ḥayâtî müheyyî'e olduğu ile bile a'ḍâya rûh-ı laṭîfin cevherinin ḥareketine mebd'e' olur ve tenessüm ve tenaḳkî için rûhın kabûl ve başına mebd'e' olur, ke-enne kuvâ-yı ḥayvâniyye ḥayâta nisbet ve kıyâs ile infi'âlî kabûl eyler ve nefsin ef'âline ve nabda kıyâs ile fi'li ifâde eder. Bu kuvve-i ḥayvâniyyenin kuvve-i taḥrîyyeye müşâbeheti olur onun için ki kuvâ-yı taḥrîyyeden fi'linin şudûru min-ğayri irâdetin olduğu gibi kezâlik kuvve-i ḥayvâniyyeden dahi fi'li min-ğayri irâdetin şâdir olur. Kezâlik kuvâ-yı ḥayvâniyye kuvâ-yı nefsanîyyeye dahi müşâbih olur o vech

ile ki kuvâ-yı nefsâniyyenin e'âli mütefennin ve mütenevvi' olduğu gibi kuvâ-yı hayvâniyyenin e'âli dahi mütenevvi' ve mütefennin olur, zîrâ o kuvvet a'fâ-i nabđı kabđ ve baş eder ve iki hareketi işler ki hareketler biri birine müte'âdde olurlar, zîrâ o iki hareketin biri merkezden muhîte şâ'ide olur ve hareket-i uh'râ muhîttten merkeze hâbi'te olur.

Su'âl-i mukadder: *Zikri mürûr eylediği üzere kuvve-i hayvâniyye bir vechten kuvve-i nefsâniyyeye müşâbih olur ve vech-i âherden kuvve-i hayvâniyyeye müşâbih olur lâkin müşâbehetten kaç-ı nazar kuvve-i hayvâniyye hakîkatte kuvve-i nefsâniyye midir yâhûd tab'îyye midir yoksa nev'-i şâliş midir? Cevâb-ı muhakkak:*

Hukemâ evvelâ nefsi iki kısma taksîm edip birine nefsi felekiyye ve birine nefsi arđiyye derler. Nefs-i arđiyyeyi kemâl-i cism-i tab'î-i âlî diye ta'rîf ederler ve "kemâl"den her kuvvete mebd'e olmağı murâd ederler. Pes kuvve-i nefsâniyyeden murâd zikr olunan ma'nâca nefse mensûb kuvvet olur ise kuvve-i nefsâniyye bi'l-cümle kuvvâlara şâmil olup kuvve-i hayvâniyye ve kuvve-i tab'îyye kuvve-i nefsâniyyenin envâ'ından olur ve mezheb-i hukemâ bu mezkûr gibidir. Ve eger nefs "هي قوة تكون مبدأ ادراك" "هي قوة تكون مبدأ ادراك ما و ارادة ما" diye ta'rîf olunup kuvve-i nefsâniyyede olan nefsi bu ma'nâya hâml olunur ise kuvve-i hayvâniyye kuvve-i nefsâniyye envâ'ından olmaz, zîrâ kuvve-i hayvâniyyede idrâk ve irâde bulunmaz. Ve bu taqdîr üzere eger kuvve-i tab'îyye "هي ما لا يصدر عنها فعلها في" "هي ما لا يصدر عنها باء ادراك" diye tefsîr ve ta'rîf olunur ise kuvve-i nefsâniyyeden hâric olan kuvve-i hayvâniyye kuvve-i tab'îyyede dâhil olur ve kuvve-i tab'îyye envâ'ının a'flâsı olur onun için ki kuvve-i tab'îyyenin sâir envâ'ının fi'li ğidâda ve bedende olur ve kuvve-i hayvâniyyenin fi'li ervâhta olur ve ervâh ebdândan şerîf ve 'âlî olmakla mutaşarrafı dahi 'âlî olur. Ve eger kuvve-i tab'îyye "ما يتصرف في امر الغذاء واحالته سواء كان لبقاء شخص او لبقاء نوع" diye ta'rîf olunur ise kuvve-i hayvâniyye kuvve-i nefsâniyyeden hâric olduğu gibi kuvve-i tab'îyyeden dahi hâric olup kısım-ı şâliş olur.

Ğağab ve ğavf ve bunlara müşâbih infî'âlât-ı nefsâniyyenin mebd'e'i ğavâss-ı ğams-i bâtinenden ğiss-i müşterek ve ma'ânî-i cüz'iyeyi idrâk eden vehm ve kuvve-i derrâke ya'nî kuvve-i mütefekkere olur ise de yine o infî'âlât-ı nefsâniyye kuvve-i hayvâniyye infî'âli olup ona nisbet olur. Ve

bu kuvânın tahkîkini beyân ve kuvâ vâhid midir yâhûd fevka'l-vâhid midir hakîkati üzere zîkr ve tibyân envâ'ı 'ulûm-ı hikemiyyeden 'ilm-i tabî'îye müfevva'dır.

el-Faşlu'l-Hâmisü Fi'l-Quva'n-Nefsâniyyeti'l-Müdrîketi

Quvve-i nefsâniyye cins meşâbesinde olup iki nev' kuvveti müştemil olur, biri kuvve-i müdrîke ve âheri kuvve-i muharrike olur. Quvve-i müdrîke dahi iki nev' kuvveti müştemil olup onlara cins meşâbesinde olur. O iki nev'in biri havâss-ı zâhire ve âheri dahi havâss-ı bâtine olur. Ve havâss-ı zâhire dahi cins meşâbesinde olup 'inde 'inde kavm tahtında beş 'aded nev'i olur ve 'inde kavmi âher sekiz 'aded nev'i olur. Eger sen hamseyi ahz eylersen o hamse kuvvetü'l-ıbsâr ve kuvvetü's-sem' ve kuvvetü's-şemm ve kuvvetü'z-zevk ve kuvvetü'l-flems olur. Ve eger havâss-ı zâhir sekizdir diye zâhib olan kavmin kavlini ahz eyler isen o [30a] kavil üzere dahi havâss-ı zâhire zîkr olunan beş hâssedir, lâkin ekşer-i muhaşşilîn lems kuvvetini kuvâ-yı keşîre olmağı re'y ederler belki kuvve-i lemsin dört kuvvet olmasını re'y ederler ve o dört lems kuvvetinden her birini cins-i âher 'add edip havâss-ı zâhire sekizdir derler. Ve 'alâ-kile'l-mezhebeyn kuvve-i lems sâir kuvâ ile 'udv-ı hassâsta müsterek olurlar. Meşelâ lisânda zevk ile lems müsterek olur ve 'aynda ebşâr ile lems müsterek olur. Ve bu mezkûrların tahkîki feylesüfa müfevva'dır.⁶⁸

Ammâ bâtında müdrîke olan kuvvet ya'nî kuvve-i hayvâniyye o dahi cins gibi olup tahtında olan beş kuvvete şümülû olur lâkin etıbbâ-nın katlarında mühimm olan üç kuvvet olmakla evvel ve şânî ve şâlis dediğimiz etıbbâ tertîbidir. Pes o kuvvetlerin ülâsı hiss-i müsterek ve

68 Kuvvetü'l- lems ekşer bedene muhâliif olan 'aşabda bir kuvvettir. Cumhür zâhib olurlar ki bu kuvve-i lems kuvve-i vâhîde olur, ammâ muhaqqıqından çok kimseler zâhib olurlar ki kuvve-i lems dörttür: ülâsı harâret ile bürüdet beynini fâriq, şâniyesi ru'tubet [ile] yübüset beynini fâriq, şâliyesi huşûnet ile melâset beynini fâriq, râbi'ası lîn ve şalâbet beynini fâriq olurlar. Ve ba'dılar dahi şikal ve hiffet beynini fâriq olan kuvvet dahi başka kuvvet idiğine zâhib olup kuvve-i lems beştir derler. Ve muşannif dört olduğuna zâhib olur ve mezhebini *Kânûn*'da dahi iş'âr eyler lâkin bu mislli tegâyür ile kuvâ müte'addid olsa başâr ve zevk mislli kuvvetler dahi müte'addid olup kuvâ dâbttan hâric olur diye muhaqqıqîne ta'n olup ta'nı dahi def' ve ta'nı ibkâ mahallinde mufaşşaldır.

hayâldir. Eṭibbā katında ḥiss-i müşterek ile hayāl kuvvet-i vāhıde olur. Hükemādan ekşer-i muḥaşşılın katında ḥiss-i müşterek ve hayāl başka başka kuvvetlerdir.

Ḥiss-i müşterek o kuvvettir ki maḥsūsātın küllisi ona te'eddī edip o kuvvet maḥsūsātın şüretinden münfa'ıl olur ya'nī maḥsūsātın şüreti o kuvvetin maḥallinde mürtesime ve müntekişe olur ve maḥsūsāt onda müctemī'a olur. Ve hayāl bir kuvvettir ki o kuvvet ḥiss-i müşterekte müctemī'a olan maḥsūsātı ḥıfz eder ve ḥissten gāib olduktan sonra maḥsūsātı imsāk eder. Pes maḥsūsātı kâbil olan kuvvet ḥāfıza olup maḥsūsātı imsāk eyleyen kuvvete mübāyin ve muğāyir olur. Ve bu bâbda dahi taḥkîk-i ḥaḳḳ feylesüfa müfavvaḍdır ve her ne keyfiyyette olursa bu iki kuvvetin meskeni ve mebd'e-i fi'li dimāğdan batn-ı muḳaddem olur.

Ve ḥavāss-ı bāṭinenin ikineisi bir kuvvettir ki ona eṭibbā müfekkire tesmiye ederler ve muḥaḳḳıkün bir kerre müteḥayyile tesmiye ederler ve kerre-i uḫrā müfekkire tesmiye ederler. Eger bu kuvvet-i mezküreyi bizim gelecek zamānda beyān eyleyeceğimiz kuvve-i vehmiyye-i ḥayvāniyye istifmāl eder ise yāḥūd o kuvvet bi-nefsihā nühūd ve kıyām eyleyip ef'āl-i maḥhüdesini işler ise ona müteḥayyiliyye tesmiye ederler; eger o kuvvete kuvve-i nuṭkiyye ya'nī zihn-ı ikbāl eyleyip o kuvvet-i nuṭkiyye kuvve-i sāniye-i ḥayvāniyye-i mezküreyi kuvve-i nuṭkiyyenin o kuvvetten intifā' eyleyeceği maḥalle şarf eyler ise ona müfekkire tesmiye olunur. Ve bu kuvvet ile kuvvet-i ūlā arasında fark budur ki kuvve-i ūlā şuver-i maḥsūsātı yā kâbile olur ḥiss-i müşterekte olduğu gibi yāḥūd ḥiss-i müşterekte müctemī'a olan şüreti ḥāfıza olur hayālın olduğu gibi. Ve bu kuvvet-i sāniye ḥayâlde müstevda' olan maḥsūsātta terkıbden ve tafşılden nāşī taşarruf gibi taşarruf eyler, ba'ḍı kerre ḥiss-i müştereke te'eddī eden şüret mislli şüreti istihḍār eder ve def'aten uḫrā ḥiss-i müşterekte olan şüretin muḥālifi ve mübāyini olan şüretler istihḍār eder, insān-ı ṭāir ve zümürüdden cebel istihḍār ettiği gibi. Ammā hayāl ḥiss-i müşterekten her ne aḥz eyledi ise meḥūz ve maḳbülünü istihḍār eyler. Bu kuvvetin ya'nī müteḥayyile ve müfekkirenin meskeni dimāğdan batn-ı evsaṭ olur.

Ve bu kuvvet ya'nī kuvvet-i müteḥayyile kuvvet-i uḫrānın āleti olur ki fi'l-ḥaḳîka ḥayvānda müdrike-i bāṭine olan o kuvvet-i uḫrā olur ve o

kuvvet-i uhrâya vehm derler. Ve bu kuvve-i vehm bir kuvvettir ki hayvânda o kuvvet hüküm eyler ki zîb mehrûbun ‘anhüdür ya‘nî kurt dedikleri cânverden firâr olunmak emr-i lâzım olur. Kezâlik hayvânda o kuvvet hüküm eyler ki evlâd maḥbûb ve ‘alefe ta‘ahhüd eden kimse şadîk ya‘nî dost olup ondan hereb ve firâr olunmaz. Ve bu zîkr olunan huşuşlara ḥâkim kuvve-i vehm olduğuna bu vech ile istidlâl olunur ki zîkr olunan hüküm kuvve-i nuṭkıyye sebîlinden ve tarîkinden olmaz ya‘nî ‘aql ile olmaz. Ve ‘adâvet ve maḥabbet maḥsûsâtta olmamakla hayvân ‘adâvet ve maḥabbeti ḥavâss-ı zâhire ile iḥsâs eylemez. Pes sâbit olur ki bu vücûhla ḥâkim lâ-maḥâle ‘aqla ve ḥavâss-ı zâhireye muḡâyir kuvvet-i uhrâ olur ve o kuvvet-i uhrâ hayvânda ‘adâvet ve maḥabbeti idrâk eder, zîrâ hayvânda her ne kadar idrâk-i nuṭk ve idrâk-i ‘aqlî olmaz ise ḡayr-i nuṭkî olan bir nevc idrâk olur ve çok aḥkâmda insân dahi bu kuvveti isti‘mâl eyler. İnsân o kuvveti isti‘mâlde hayvân-ı ḡayr-i nâṭık mecrâsında cereyân eyler. Ve bu kuvve-i vehm hayâle muḡâyir olur, zîrâ hayâl maḥsûsâtı ḥiss-i müşterekte ḥıfz edip sâbit kılar.

Ve kuvve-i vehm maḥsûsâtta olan ḡayr-i maḥsûs ma‘ânide hüküm eyler. Kezâlik kuvve-i vehm müfekkire ve müteḡayyileyê dahi muḡâyir olur, zîrâ müfekkire ve müteḡayyile ef‘âline hüküm tâbîc olmaz, ammâ bu kuvvetin ef‘âline hükümün-mâ tâbîc olur belki bu kuvvetin fi‘li ancak hükümün-mâ olur. Ve müteḡayyilenin ef‘âli maḥsûsâtta terkîb olur ve kuvve-i vehmin fi‘li maḥsûstan ḡâric ḡayr-i maḥsûs ma‘nânın maḥsûsta vücûduna hüküm olunur, nitekim hayvânda olan ḥiss-i müşterek maḥsûsâtın şüretlerine ḥâkim olduğu gibi kezâlik hayvânda kuvve-i vehm dahi o şüretlerden kuvve-i vehm te‘eddî eden şüretin ma‘ânîlerine ḥâkim olur onun için ki o ma‘ânî ḥisse te‘eddî eylemeyip ancak kuvve-i vehme te‘eddî eyler. Ve ba‘dı nâs bu kuvve-i vehme mecâzı irtikâb edip taḡayyül tesmiye eder. O kimse için tesmiye-i mezkûresinde be‘s olmaz, zîrâ tesmiyede münâza‘a ve ıstılâhta müşâḥḥa olmaz belki tesmiye edici kimseye vâcib olan ma‘nâsı ma‘lûm ve müteşâbihlerinden mümtâz olan isimler ile tesmiye eylemektir.

Ve bu kuvve-i vehmin ta‘arrüfüne ve bilmesine taḡbîb olan ta‘arruḡ eylemez onun için ki bu kuvve-i vehmin ef‘âlinin maḡarratları bu kuvvetten evvel olan hayâl ve müteḡayyile ve sonra olan zikri âtî ḥâfıza kuvvetlerinin ef‘âlinin maḡarratlarına tâbîcdir. Taḡbîb ancak o kuvvâya ta‘arruḡ eyler

ki onun ef'âlinde mağarrat ola ve o mağarrat sũ-i mizâc veyâhũd fesâd-ı terkîb gibi marağ ola ve o marağ olan mağarrat bilâ-vâsıta kuvvetin fi'linde hâdiş ola, ammâ o kuvvet ki onun mağarratı bi'z-zât o kuvvetin fi'line lâhık olmaya belki o mağarrat bi'z-zât kendiden muqaddem olan veyâhũd sonra olan kuvve-i uhrânın fi'line lâhık olup kendi fi'line 'urũdu bi'l-vâsıta ola. O marağ kuvve-i uhrâdan nâşî olan sũ-i mizâcdan hâdiş olduğunu ta'arrũf edip bilmek tabîbe kifâyet eder, bâkî kuvveti bilmek tabîbe vâcib olmaz, zîrâ tabîbe vâcib olan ma'rifet o ma'rifettir ki tedârũk-i 'ilâc veyâhũd marağdan hıfz ve şıyânet o ma'rifete tevakkũf eyleye. Bu tevakkũf ise ancak bi'z-zât fi'linde mağarrat-ı mezkũre olan kuvâlara olur, bi'l-'arağ fi'linde mağarrat olan kuvâlara olmaz.

Havâss-ı bâtinenin üçüncüsü kuvve-i hâfızadır, ona kuvve-i müzekkire dahi derler.

İnde'l-e'tıbbâ bâtında olan havâss bu zıkr/olan üç 'aded hâsseye münhaşırdır. O üç 'aded hâsse hiss-i müsterek ve mütehayyile ki ona müfekkiye dahi derler idi, o iki kuvvet ile hâfızadır lâkin hũkemâ katında meşhũr olan havâss-ı bâtine beştir, hiss-i müsterek ve hayâl ve mütehayyile vehm ve hâfıza kuvvetleridir. Lâkin hũkemâdan ba'dıları mütehayyile ile vehmi kuvve-i vâhıde 'add edip bâtında olan havâss dört 'aded hâssedir derler. O ihtilâfa işâret için şâhib-i كأنین "والثالثة مما يذكره الاطباء وهي الخامسة" "والتالثة مما يذكره الاطباء وهي الخامسة" diye buyururlar.

Ve bu kuvve-i hâfıza maħsũsâtta olup maħsũsâtin şuver-i maħsũselerinden mâ-'adâ kuvve-i vehme te'eddî eden ma'ânî-i i cüz'iyelerin hıızânesi olur. Ve bu kuvvetin mevđi'i dimâğın üç bağmndan bağn-ı mu'ahhâr olur.

Ve bu mağâmda bir mağall vardır ki onda nazar-ı hũkmî ve baħs ve teftiş olunmak lâyıķ olur onun için ki işbu hâfıza kuvvesinde iki menfa'at vardır: Menfa'at-i ũlâ budur ki zıkr olunan ma'ânî-i cüz'iyelere o kuvvet hıızâne ve hıız olup ma'ânîyi hıfz eder. Ve menfa'at-i şâniye budur ki vehmin maħzũnâtından gâib 'ani'l-hıfz olan ma'ânî-i cüz'iyeleri istircâ ve istirdâd eyler. Pes bu iki menfa'atin fâ'ili kuvve-i vâhıde olup o kuvvet-i vâhıdeye menfa'at-i ũlâyı ifâdesi için hâfıza ve menfa'at-i şâniyeyi fâ'il ve müfîd olduğu için müzekkire tesmiye olunmak ihtimâli olduğu gibi o iki menfa'atin fâ'ili başka başka kuvvetler olmak ihtimâli dahi vardır.

Bunu tefahhuş ve haqqı tevaşşul feylesüfa lâzım olur, taḫbîbe bu bâbda haqq ne vech ile idiğinden vuḫûf icâb olunmaz, zîrâ iki menfa'atin fâ'il-leri başka başka ḫuvvetler dahi olsa o iki ḫuvvetlerin mevdi'i [30b] olan dimâğdan baḫn-ı mu'ahḫar maḫall-i vâhid olur ve lâ-maḫâle âfât evvelâ o maḫalle 'arîd olup o vech ile o iki ḫuvvetten her birine işâbet eden âfât uḫrâ ḫuvvetin âfâtına mücânîs olmakla tedbîr ve mu'âlecede müt-teḫid olup zîkr olunan iki ihtimâlden biri ta'fîyîn olunmağın taḫbîbe menfa'ati olmaz. Bu ḫuvvetten nazar-ı taḫbîbe sâḫîḫ olduysa ḫuvâ-yı nefsanîyyeden bu zîkr olunan ḫuvvetlerden mâ-'adâ nefsi müdrike ya'nî ḫuvve-i nâḫîka-i insânîyyeden taḫbîbin nazarı bi-ḫarîki'l-evlâ sâḫîḫ olur. Taḫbîbin nazarı ancak üç 'aded ḫuvvete maḫşûr olur ki o ḫuvvetler ḫiss-i müşterek ve müfekkire ve ḫâfîzadır.

el-Faşlu's-Sâdisü Fi'l-Ḫuva'n-Nefsânîyyeti'l-Muḫarriketi

Nefsânîyye ḫuvâlarından ḫuvve-i muḫarrike o ḫuvvettir ki o ḫuvvet veterleri teşnîc ve terḫîye eder ve o sebebden a'ḫâ ve mefâsîl ḫareket eder bu ḫarîk ile ki 'aḫalden nâḫîb olan veter 'aḫalın inḫisâḫı ile münbasîḫ olup 'udv dahi münbasîḫ olur ya'nî o 'udv açılır ve 'aḫalın teşennücu ve taḫalluşu ile o 'aḫalın veteri dahi teşennüc ve teşennî edip bükülür ve 'udv dahi münḫabîd olur. Ve bu ḫuvvetin menfezi ve maḫallî 'aḫale muttaşıl olan 'aşabda olur. Ve bu ḫuvve-i muḫarrike cins-i vâhiddir lâkin mebâdî-i ḫarekâtın tenevvu'u ḫasebiyle o cins-i vâhidin taḫtında envâc olur. Ve mebâdî-i ḫarekât 'aḫalâtır ki her birinde bir nev' taḫbî'at olur ki o bev' taḫbî'at 'aḫale-i uḫrâda mevcûd olmaz. Ve bu ḫuvve-i muḫarrike icmâ'ı mücib olan vehm ḫuvvetinin ḫükmüne tâbîc olur.⁶⁹

Ve fenn-i evvelin sitte-i te'âlîminden ta'lîm-i sâdis bir cümle ve bir faşl üzere tertîb olunmuştu, cümle-i mezkûrenin fuşûl-i sitti bu maḫâmda müntehî olup muşannif ta'lîm-i mezkûrun faşlına şürîf edip dedi:

69 Bu maḫâmda zâhîr olan, terkîb-i ḫuvve-i muḫarrike icmâ'a tâbî'dir demek idi, lâkin icmâ' ne idiğinin zîkri mürûr etmemekle ta'bîr-i mezkûrdan 'udûl olundu. 'Allâme bu vechi sevḫ eder lâkin icmâ'ı o dahi beyân eylemez. Bu icmâ' ḫuvve-i şevḫiyyeye ve ḫuvve-i vehme muğâyir bir nesnedir, ta'rîfi budur: "هو العزم الشديد الخالي من الفتور الذي يحزم به بعد التردد في الفعل والترك وهو المسمى بالارادة والكرهه"

el-Faşlu'l-Ahîrû Fi'l-Ef'ali

Biz deriz ki ef'âl ya'nî ef'âl iki kısmdır: Bir kısm-ı ef'âl-i müfrededir. O fi'l-i müfred bir kuvvet ile tamâm olur, haçm gibi. Ve ikinci kısmı iki kuvvet ile tamâm olur, şehvet-i ta'am gibi, zîrâ şehvet-i ta'am iki kuvvet ile tamâm olur, biri kuvve-i câzibe-i tab'iyye ve kuvve-i uhrâ fem-i mi'dede olan kuvve-i hassâsedir. Şehvet-i ta'am bu iki kuvvetin fi'li ile tamâm olup iki fi'lden mürekkeb olur.

Ammâ câzibenin fi'li budur ki o kuvvet uğvda olan lif-i mütavili taħrîk edip liften fi'l-i cezbi o kuvvet tekadî eder ve ruġubâtan hâdır olanı imtişâş eder ya'nî maşş edip sorar.

Ammâ kuvve-i hassâsenin fi'li ahlât faşlında tafşilen kışşası mürûr eden şehvete tenbîh edici sevdânın fem-i mi'deyi lez'inden hâdis olan infi'ali ihsâs eyler. Ve bu şehvet-i ta'amda câzibenin fi'li kifâyet eylemeyip kuvve-i hassâse fi'line hâcet olmadığının delîli budur ki o kuvve-i hassâseye âfet işâbet eylese cûc tesmiye olunan ma'nâ bâtil olur ve her ne kadar beden gıdâya muhtâc olsa yine şehvet-i ta'am mevcûd olmaz. Ve kuvve-i câzibede âfet yok iken mücerred kuvve-i hassâsede âfet olmakla şehvet bâtil olmak delâlet eder ki şehvet iki kuvvetin fi'leri ile tamâm olur.

Şehvet-i ta'am gibi izdirâd ya'nî yutmak dahi iki kuvvet ile hâşıl olur. O iki kuvvetin biri câzibe-i tab'iyye ve kuvvet-i uhrâ câzibe-i irâdiyyedir. Kuvvet-i ulânın fi'li fem-i mi'dede ve merîde olan lif-i mütavil ile tamâm olur. Ve kuvvet-i sâniyenin fi'li izdirâd ve ibtilâ için maħlûk olan aĊadalin lifi ile tamâm olur. Her kaçan bu iki kuvvetin birine âfet işâbet eylese izdirâd ve ibtilâ uşretli olur. Sen müşâhede ve mu'âyene edersin ki kaçan bizde şehvet-i şâdıka mevcûd olmasa iştihâ eylediğimiz nesneyi ibtilâ bizim üzerimize uşretli olur ve belki biz bir nesneden teneffür edip kuvve-i câzibe-i şehvâniyye nefret eyledikten sonra o nesneyi ibtilâ eylemek kuvve-i irâdiyye üzere uşretli olur.

Şehvet ve izdirâd gibi ubûr-ı gıdâ ya'nî loĊmanın boĊazdan geĊip mürûr eylemesi dahi iki kuvvet ile tamâm olur: O iki kuvvetin biri gıdânın munfaşıl olduĊu uğvun kuvvet-i dâfi'ası ve kuvvet-i uhrâ gıdânın müteveccih olduĊu uğvun kuvvet-i câzibesi olur. Sebileynden ya'nî dübürden ve fercden süflün ve mâiyyetin ħurucu dahi zıkr olunan câzibe-i dâfi'a kuvvetleriyle olur.

Ve ba'dan olur ki fi'lin mebd'î iki kuvvet olur, birisi kuvve-i nefsa-niyye ve birisi kuvve-i tab'iyye olur. Ve ba'dan dahi olur ki fi'lin sebebi bir kuvvet ve bir keyfiyyet olur, māddeyi 'uḍva ibşibābdan māni' olan tebrîd gibi, zîrâ bürüdet bir keyfiyyettir ki 'uḍva inşibāb şadedinde olan māddeyi inşibābdan men' edici kuvvet-i dāfi'anın muḳāvemetine mu'în olup ikisini def' ederler. Ve keyfiyyet-i bāride mādde-i fāsıdeyi bi'z-zāt iki sebep ile men' eder: Sebeb-i evvel bürüdetin māddeyi taḡlîzidir ve sebep-i s̄anī mesāmmı bürüdetin taḍyīki olur. Ve üçüncü bir vech dahi vardır ki keyfiyyet-i bāride o vech ile māddeyi bi'l-'araḍ def' eder, zîrâ keyfiyyet-i bāride māddeyi cāzibe olan ḥarāreti itfā edip söndürür ve ḥarāretin sönmesiyle cezb bātil olup māddenin inşibābı ḍa'tif olur. Ve keşif cāzibe bu vechlerin hilāfıyla olur ya'nī ḥarāret ile ve māddenin terkīki ve mesāmmātm teftihī ile olur. Ve ḥalānın dahi cāzibe olduğu mürür etmişti lākin gerek ḥarāret ve gerek ıdtırār-ı ḥalā evvelā laṭifi cezb eder ba'dehu keşifi cezb eder. Ammā tab'i olan kuvvet-i cāzibe evfaḳ ve elyaḳı cezb eder yāhūd cezbinin tab'ına ḥāşş olan nesneyi cezb eder. Pes ba'dı kerre ekşef olan evfaḳ ve aḥaşş olmakla laṭifi cezb etmeyip ekşefi cezb eder, tihālın cāzibesı ve merārenin cāzibesı laṭifi cezb ettiği gibi Allāhua'lem.⁷⁰

70 Ma'lûm ola ki bu fenn-i evvel umûr-ı tab'iyye hakkında vaḍ' ve tertib olunmuştur lākin muşannif altı ta'lîm üzere fenn-i evveli kesr ve tecziye eyledi. Ve ta'lîm-i evvelde tıbbın ta'rîf ve mevḏū'unu beyān edip bâkî beş ta'lîmde umûr-ı tab'iyyeyi beyān eyledi. Umûr-ı tab'iyye ise yedidir, lākin ef'āl ve kuvāyı ta'lîm-i vāhidde beyān eyledi ve ervāhı münāsebet düştükçe mesāil-i kuvā eşnāsında zikr eyledi. Ve ta'lîm-i ḥāmisin bir faşında a'ḍāyı beyān eyleyip bâkî fuşülünde teşrîh beyān eyledi. Ve umûr-ı tab'iyyenin müfredâtı bunlardır: erkān, mizāc, aḥlāt, a'ḍā, ervāh, kuvā, ef'āl.

el-FENNÜ'S-ŞANĪ MĪNE'L-KĪTABĪ'L-EVVELĪ FĪ-ZĪKRĪ'L-EMRĀDĪ ve'l-ESBĀBĪ ve'l-A'RĀDĪ YEŞTEMİLÜ 'ALĀ-ŞELĀŞETĪ TE'ĀLĪM

et-Talīmü'l-Evvelü Fī-Zikrī'l-Emrādi ve Hüve Şemānīyetü Fuşūlin

el-Faşlu'l-Evvelü Fī-Beyānī's-Sebebi ve'l-Marağı ve'l-'Arağı

Biz deriz ki 'ilm-i tıbbda sebab o emre derler ki o emr evvelā hādiş ve hāşıl olup beden-i insānın ahvāl-i selāsesinin birinin hūdūşunu veyāhūd sebātını icāb eyleye. Bedenin ahvāl-i selāsesi şihhat ve marađ ve beyne-hümāda olan hālet-i şālīşedir.

Marağ beden-i insānda ğayr-i tabīī bir hey'ettir ki ef'alde ya'nī ef'al-i tabīīyyede o hey'etten-nāşī āfet olmak vüceb-i evvelī ile bi'z-zāt vācib olur. Ve o hey'et-i ğayr-i tabīī iki kısımdır: Kışm-ı evvel mizāc-ı ğayr-i tabīīdir ve kışm-ı şānī terkīb-i ğayr-i tabīīdir.

'Arağ o emre derler ki o emr zikr olunan hey'ete tābīc ola, hey'et-i mezküre ğayr-i tabīī olduğu gibi tābīc dahi ğayr-i tabīī olur gerek ise o tābīc tabīīye müdādd olsun, külc marağında 'arığ olan veca' gibi ve gerek ise ğayr-i müdādd olsun zātü'r-riye marağında 'arığ olan iki haddin ve yanakların ifrāt üzere hümreti gibi.

Ve onların emşilelerinden sebebin mişāli ta'affün olur ya'nī hūmmāya ta'affün sebab olur. Ve marağın mişāli hūmmādır ve 'arağın mişāli 'aşaş ve şudādır. Bu zikr olunan emşile āfetin cemīr bedene 'arığ olduğu şürete nazar ile olur. Ammā 'uđv-ı vāhīde maşşūş şuver emşilelerinden sebebin mişāli 'ayna münhadire olan ev'iyenin ve mecrāların mevādd ile imtilāsı ve dolu olması olur. Ve marağın mişāli şabākāt-ı 'aynda şabāka-i 'inebiyyede olan südde olur. Ve bu marağ emrāđ-ı terkībden bir marağ-ı ālīdir ya'nī 'uđv-ı mürekkebe terkībe 'arığ bir marağ-ı müfreddir, nitekim marağ-ı sābık mizāca hādiş bir marağ olduğu gibi. Ve o marağ-ı 'aynın 'arağına mişāl ibşārın fıkdānı ya'nī mer'ıyyatı 'adem-i rüyetidir. Ve meslüle göre üç emşileden sebebin mişāli hiddetli nezle olur ve marağın mişāli riyyede ya'nī

akciğerde olan olan kırğa olur ve 'arağın mişâli iki vecnelerin kızıl olması ve azfârın ya'nî turnakların incizâbı ve çekilmesidir.

'Arağ ile delîl zâten bir olup i'tibâren müteğâyir olurlar, zîrâ maraça tâbîc' olan emre zâtı i'tibârı ile veyâhüd ma'rûdun lehine ve metbû'una kıyas ile 'arağ tesmiye olunur. Ammâ tabîb o emr-i tâbîc'i mü'tala'a edip ondan mâhiyyet-i marağı ma'rifete tabîbin sülûku i'tibârı ile delîl tesmiye olunur.

Ve ba'dı kerre marağ marağ-ı âhîre sebep olur kûlinc gibi, zîrâ kûlincin kendisi marağdır ve ba'dan o marağ-ı kûlinc ğaşy maraçına ve fâlic maraçına ve şar' maraçına sebep olur. Belki ba'dı kerre bir marağın 'arağı marağ-ı âhîre sebep olur, kûlincin 'arağı olan veca'-ı şedîdi ğaşye ve yine veca'-ı şedîd 'uğv-ı müteveccî'in tekkarruhuna sebep olduğu gibi. Ve veca'-ı şedîdin kırğa-i mezkûreye sebep olmaşı onun içindir ki harâret-i veca' māddeyi 'uğv-ı müteveccî'e cezb eder ve 'uğv dahi o mādde-i meczübeyi dâfî'asında veca'a binâen dâf olmakla def edemeyip kabûl etmekle o 'uğv müteverrim ve mütekkarrıh olur. Ve ba'dı kerre 'arağın kendisi marağ olur ve ba'dı kerre [31a] şey-i vâhid kendi zâtında marağ ve kabli i'tibârıyla 'arağ ve bu'duna nazar ile sebep olur, şill marağında olan hummâ gibi, zîrâ o hummâ zâtına nazar ile marağ ve kablinde olan kırğa-i riyeye nazar ile 'arağ ve dâf-ı mi'deye sebep olur. Mişâl-i âhîri dahi hummâdan hâdis olan şudâ'-ı müstahkemdir, zîrâ o şudâ'-ı müstahkem zâtında marağ, kabline nazar ile 'arağ ve o şudâ' bersâm yâhüd sersâm maraçına sebep olur, Allâhu ta'âlâ a'lem.

el-Faşlu's-Şânî Fi-Aksâmı Ahvâli'l-Bedeni ve Ecnâsi'l-Emrâdı

Beden-i insânın Câlînüs katında üç hâli vardır:

Hâl-i ulâ şihhattir. Şihhat bir hey'ettir ki o hey'et ile beden-i insân mizâcında ve terkibinde bir hâlet üzere olur ki o hâletten için insânın kuvâ-yı tabî'lerinden kuvâ-yı tabî'lerinin ef'âli şahîhaten ve selîmeten şadır olur.

Ve hâl-i sâniye marağdır. Marağ beden-i insânda bir hey'ettir ki hey'et-i şihhate müdâdde olur.

Ve hâl-i sâlîse şihhat ile marağ arasında bir hâl-i uhrâdır. Ve o hâli Câlînüs rey ve işbât eder onun için ki şihhat ve maraça kemâl ve ef'âlde şümûl i'tibâr eyler. O ebdân ki şahîh olup lâkin şihhatinin kemâli olmasa,

meşâyihim ve etfâlin ebdânı mişlli veyâhüd o ebdân marağından şihhate tahavvül edip marağının kemâli zâil olmasa, nâkîh mişlli. Câlînüs bu mişlli ebdânı hâlet-i şâlise i'tibâr edip o ebdân şahîh değildir ve marîd dahi değildir belki beynehümâda mütevassıf bir hâli olur der. Kezâlik beden-i vâhid vaqt-i vâhidde hem şahîh ve hem marîd olsa o dahi Câlînüs katında hâlet-i şâlise üzeredir. Ve vaqt-i vâhidde beden-i vâhidin şahîh ve marîd olması vücühla taşavvur olunur:

Vech-i evvel beden-i vâhidten iki 'uğva nazar ile olan şihhat ve marağın ictimâ'ıdır; gözleri görmeyip a'đâ-i sâiresi şahîha olan şahş gibi.

Ve vech-i şânî 'uğv-ı vâhidten iki mütebâ'id cinslerde şihhat ve marağın ictimâ'ıdır, bir 'uğvun mizacı şahîh olup terkîbi marîd olan şahş gibi.

Ve vech-i şâlîs 'uğv-ı vâhidten mütekarib iki cinste şihhat ve marağın ictimâ'ıdır, 'uğv-ı vâhid şekilde şahîh ve vâdî miqdârda marîd olmak gibi yâhüd iki keyfiyyet-i münfa'ilede ya'nî ru'tubet ve yübüsette şahîh olup iki keyfiyyet-i fâ'ilede marîd olmak gibi.

Ve vech-i râbîc şahş-ı vâhidde iki fasl ve vaqt hasebiyle şihhat ve marağın ictimâ'ıdır, şahş-ı vâhidin fasl-ı şitâda şahîh olup ve eyyâm-ı şayfta marîd olması gibi.

Emrâd kısmet-i evveliyeye ile iki kısma münkasım olur: kısım-ı evvel müfred, kısım-ı şânî mürekkeb olur. Ve emrâd-ı müfreden bir nev' emrâd-ı mizâc ve nev'-i âher emrâd terkib olur; gelecek vaqt ve zamânda bunları biz beyân eyleriz. Ve marağ-ı mürekkeb iki marağ veyâhüd ikiden ziyâde emrâd müctemî'a olur ki o müctemî'a olan marağların mecmû'undan bir marağ-ı âher hâdiş ve hâşıl olur.

Biz evvelâ emrâd-ı müfredde ile bed' eyleriz, ve biz deriz ki emrâd-ı müfredenin ecnâsı üç'aded olur:⁷¹

Cins-i evvel a'đâ-i müteşâbihetü'l-eczâya mensüb olan emrâddır ve o cins-i evvel aşnâfi müstemil olur. Ve o cins-i evvel a'đâ-i müteşâbiheye nisbet olduğu onun içindir ki cins-i evvel olan emrâd evvelâ ve bi'z-zât

71 Emrâd-ı müfredenin bir nev'i dahi vardır ki ona teferruk-ı ittişâl derler. Muşannif bu icmâlde onu zikr eylemedi lâkin tafşilde zikr eder onun için ki bu teferruk-ı ittişâlin evvelâ 'urûğu gâhice a'đâ-i müteşâbiheye ve gâhice a'đâ-i mürekkebe-ye olur, birine maşşûş olmayıp emrâd-ı müsterekeden olur ve iki mezkûr olan nev'lerin her birine maşşûş olur. Bu ma'nâ sana qarîben müttâdiğ ve âşikâr olur.

müteşâbihü'l-eczâ olan a'ḍāya 'ārıḍa olup ba'dehu a'ḍā-i müteşâbihe ḥasebiyle ve vāsıtasıyla a'ḍā-i mürekkebeye 'ārıḍ olur ve mümkün olur ki a'ḍā-i mürekkebe eczāsından olan bir cüz'-i müteşâbihe sū'-i mizāc 'ārıḍ olup a'ḍā-i mürekkebe bi'l-cümle mu'tedilü'l-mizāc ola. Ammā bunun 'aksini taşavvur mümkün olmaz, meşelâ yedden cüz'-i müteşâbih olan 'aşaba sū'-i mizāc-ı ḥârr işâbet eylese mümkün olur ki 'uḍv-ı âlînin ve mürekkeb olan yedin mizāc-ı şaḥîḥ ola onun için ki yedde olan 'aşabın i'tidâlden zâid ḥarâreti yedde olan bi'l-cümle eczânın mizāc-ı terkîbîsini ta'dîl eyleyip mecmû-ı mürekkeb ya'nî yedin kendisi şaḥîḥ ve yalnız 'aşabda sū'-i mizāc-ı ḥârr ola. Ammā yedin kendisinde ve mecmû-ı mürekkebe sū'-i mizāc-ı ḥârr olup 'aşabda veyâḥūd yedde olan eczâ-i müteşâbihe-i sâirede sū'-i mizāc-ı ḥârr olmamak mutaşavver olmaz. Bu ma'nâ şahid ve burhân olur ki sū'-i mizāc evvelâ a'ḍā-i müteşâbihetü'l-eczāya 'ārıḍ olup ve bi'l-vāsıta a'ḍā-i mürekkebeye 'ārıḍ olur.

Ve emrâd-ı müfrede eczāsından cins-i sâni emrâd-ı âliyye ya'nî emrâd-ı terkîbidir. 'Uḍv-ı âli o 'uḍvdur ki biraz müteşâbih olan eczâlardan mürekkeb olur, meşelâ 'ayn ruḥubetten ve 'aşab ve gıṣâdan ve sâir emrâd-ı 'ayn evâilinde teşriḥ-i 'ayn beyân olunduğu mahalden beyân olunan eczâlardan mürekkebidir. Bu cins-i sâni mürekkebe 'ārıḍ olur. Ve bu a'ḍalara âliye tesmiye olunduğu onun içindir ki ef'âle a'ḍâlar âlet olur.

Ve emrâd-ı müfredenin cins-i şālîşi o emrâddır ki evvelâ ve bi'z-zât a'ḍā-i müteşâbiheye 'ārıḍ olduğu gibi kezâlik evvelâ ve bi'z-zât a'ḍā-i âliyye dahi 'ārıḍ olmak mutaşavver olur.

Ve bi'z-zât a'ḍā-i âliyye 'urûduna delâlet eder o maraḍ ki a'ḍā-i müteşâbihede 'ārıḍ olmaksız yalnız terkîbe 'ārıḍ olur ve maraḍdan bu cins teferruḥ-ı ittîşâl olunur ve inḥilâl-i ferd dahi tesmiye olunur. Bu teferruḥ-ı ittîşâl gâhca müteşâbihetü'l-eczāya 'ārıḍ olmayıp yalnız terkîbe 'ārıḍ olur, mefâsıla 'ārıḍ olduğu gibi ve ba'ḍı kerre 'azma ve 'aşaba ve 'ırka ya'nî damara 'ārıḍ olur, sinir ve kemik ve damar yarıılır, terkîb-i 'uḍvda ḥâlel olmaz.

Ve bi'l-cümle bu emrâd-ı müfrede üç cins üzere olur:

Cins-i evvel o emrâddır ki sū'-i mizāca tâbi' olur.

Cins-i şâni a'ḍâmn sū'-i terkîbine tâbi' olur.

Cins-i şālîş teferruḡ-ı ittişāle tābîc olur.

Ve her bir maraḡ bu üç cinsin birine tābîc olur. Sū-i mizāc emrāḡı ma' rûfe ve meşhûredir ve ecnāsı on altı olur ve onların zikrleri mürûr eyledi.

el-Faşlu'ş-Şālîşü Fî-Emrāḡı't-Terkîbi

Emrāḡ-ı terkîb dahi dört cins münḡaşır olur: cins-i evvel emrāḡ-ı ḡılḡat; cins-i şānî emrāḡ-ı miḡdār; cins-i şālîş emrāḡ-ı caded; cins-i rābîc emrāḡ-ı vaḡc'dır.

Emrāḡ-ı ḡılḡat dahi dört cins münḡaşır olur:

Emrāḡ-ı ḡılḡatin cins-i evveli mecrā-yı tabî'isinde şeklin taḡayyür edip o taḡayyür fi'le âfet iḡdās eylemektir. Bu cins-i evvele emrāḡ-ı şekl tesmiye olunur, müstaḡim ve doḡru olan 'uḡvun' vîcācı gibi ve eḡrinin dahi doḡrulması gibi ve kezālik müstedir olan 'uḡvun' terebbu'u gibi ya'nî deḡirmi olan 'uḡvun' dört küşeli olması gibi ve murabba' olan 'uḡvun' istidāresi gibi. Ve bu kısım-ı aḡirdendir re'sin tesseffutu, eger o tesseffuttan fi'le ḡarar işābet ederise.⁷²

Re's-i müseffaḡ o başa derler ki o başın kuḡdām ve ḡalfinde olan nütû'un ve yumruların biri veyāḡūd ikisi ma'an mevcûd olmaya. Ve dimāḡın buḡnunu re's-i müseffaḡta tedayyûk edip daralmakla dimāḡa ve dimāḡdan nābit olan a'sāba ve ef'āllerine tesfîtin maḡarratı olur. Ve kezālik bu kısım-ı aḡirdendir mi'cidenin şiddet-i istidāresi, zîrā mîcidenin şekl-i tabî'isi budur ki mîcidenin şulbû vely ve tefkîb eden taraḡın ḡurbünde o maḡall müferḡaḡ ve c'arîḡ olur, istidāre şüretinde tefertuḡ zāil olur. Kezālik kısım-ı aḡirdendir ḡadeḡada ferḡaḡanın olması.

"Ferḡaḡa" c'arḡ ve en ma'nāsınadır; yukālu: رأس مفرطح أي عريض Ve "ḡadeḡa" c'aynın sevād-ı a'zamıdır. c'Allāme, Ḳarşî'den naḡl eyler ki

72 Re'sin eşḡāl-i mevcûdesi dörttür: Bir şekl-i tabî'tir ki o şekilde kuḡdām ve ḡaşte nütû' ve irtifāc olur, yemîn ve yesārda olmaz. İkinci nütû' kuḡdāmda olmaz. Üçüncü nütû' ḡalfte olmaz. Dördüncü nütû' kuḡdām ve ḡalfin ikisinde dahi olmaz. Bu dördüncü vech üzere olan re'se re's-i murabba' derler. Üç aḡirden her birine re's-i müseffaḡ derler. Yemîn ve yesārda nütû' olup kuḡdām [ve] ḡalfte olmamak veyāḡūd dördünde dahi nütû' olmak ve sāir terkîb-i şünāi ve ḡayr-i şünāiden ḡaşıl iḡtimālāt-ı keşîreden birinin ḡāricde vukû'u yoktur, vücûhu maḡallinde mübeyyendir.

şavâb olan “ferṭaḥatü'l-ḥadeḳa” demeyip “ferṭaḥatü'l-celīdiyye” demektir, “ferṭaḥatü'l-ḥadeḳa” kalem-i nāsiḥten sehvdır, zīrā ḥadeḳanın maraḍ ile ferṭaḥası zāil olmaz belki cüzām maraḍından celīdiyye ruṭubetinın ferṭaḥası zāil olup müstedir olur.

Ve emrād-ı ḥilkatin cins-i şānisi emrād-ı mecārīdır. Emrād-ı mecārī dahi üç şıftır:

Şıf-ı evvel mecārının tecvīfi geniş ṭabī'isinden ziyāde vāsi' olmaktadır, 'aynın intişārı ya'nī 'aynda şukbe-i 'inebiyyenin ittisā'i ve geniş olması gibi ve dahi sebel gibi.

Sebel emrād-ı 'ayndan bir maraḍdır ki 'aynda olan 'urūḳun ittisā'ından ḥādīs olur. 'Allāme der ki eṭbbā sebeli taḥkīḳ edemeyip her biri zannlarına ittibā'en bir türlü tārīf ederler, hattā Şeyh-i Re'īs'in celālet-i kadri zāhir iken o dahi taḥkīḳ edememiştir.

Ve dahi şıf-ı evvelin bir mişāli dahi devālīdır, Devālī ayakta olan 'urūḳ un ittisā'idır.

Emrād-ı mecārının şıf-ı şānisi mecārının tedayyūḳudur, şukbe-i 'inebiyyenin ḍayyīḳ olması gibi ve nefesin menfezlerinin ḍayyīḳ olması gibi ve mer'inin ḍayyīḳ olması gibi.

Ve şıf-ı şālīs mecārının insidādı olur, şukbe-i 'inebiyyenin insidādı ve kebidde olan 'urūḳun ve ḡayrilerin insidādı [31b] gibi.

Emrād-ı ḥilkat ecnāsının üçüncü cinsi ev'ıye ve tecāvīf maraḍıdır.⁷³ O dahi dört şıf üzeredir:

Şıf-ı evvel vı'ānın kebīr olup tecāvīfin geniş olmasıdır, ḡuşyelerin kīsi büyük olması gibi.

Şıf-ı şānī vı'ānın şāḡīr olup tecvīfin dar olmasıdır, mi'ḍenin ḍayyīḳ olması gibi, kezālīk buṭün-ı dimāḡın şar' vaḳtinde ḍayyīḳ olması gibi.

73 Sedīdī Şerḥ-i Mücez'inde ba'ḍı evḥāma sebḳat eder ki vı'ā' ve tecvīf ve baṭn ve mecār ve taḳ'īr şey'-i vāḥid olur. Bu vehmin sebebi bu mezkūruların ma'ānī-i luḡaviyyeleri müteḳārib olduğudur, lākin ma'ānī-i muştalahaları müteḳāyındır. “Taḳ'īr” zāhir-i 'uḍvda olan vehde ve çukur maḡalldır, ḳademde olan aḡmaş gibi. “Aḡmaş” ḳademin altında yere deḡmeyen maḡalle derler. Ve taḳ'īrin bir mişāli dahi bāṭını rāḡa ya'nī avucunun içi gibi. “Tecvīf” 'uḍv bāṭnında boş maḡalldır. Ve tecvīf ism-i 'āmmdır, taḡtında envā'ı vardır. Eger tecvīfin içinde bir sākin nesne olur ise o tecvīfe vı'ā' derler; eger tecvīfte olan şey' müntakīl ve müteḡarrık olursa ona mecār derler; eger bunlar mu'teber olmaz ise baṭn derler.

Şımf-ı şālîş vî'ânın mümtelî ve münsedd olması ile olur, sekte vaqtinde dimâğın münsedd olması gibi.

Şımf-ı râbîc istifrâğ hasebiyle vî'ânın hâlî ve boş olmasıdır, feraḥ-ı şedîde-i mühlîke ve lezzet-i şedîde-i mühlîke katında tecāvîf-i ḳalbin demden hâlî ve boş olması gibi.

Emrâd-ı ḥilkat ecnâsının dördüncüsü a'ḳdânın şafâyıḥı ve suṭūḥu emrâd-ıdır. Onun şımf-ı vâhîdi saṭḥın ṭabî'atı ḥuşûnet üzere olmak iken emles olmaktır, mi'ce ve em'â saṭḥlarının emles olması gibi, zîrâ o 'udvların hey'et-i ṭabî'iyyesi saṭḥ-ı bâṭınları ḥuşûnet üzere olmaktır. Ve şımf-ı âḫeri hey'et-i ṭabî'iyyesi melâset iken ḥuşûnet üzere olmaktır, ḳaşabe-i riyeinin saṭḥ-ı bâṭını gibi. Ḳaşabe-i riyeinin hey'et-i ṭabî'iyyesi saṭḥ-ı bâṭının melâset üzere olmasıdır, kaçan saṭḥ-ı bâṭında ḥuşûnet olsa ef'âle muḍırr olup maraḍ ḥâşıl olur.

Emrâd-ı terkîbin dört cinsinin ikincisi emrâd-ı miḳdârdır. O dahi iki şımfıdır:

Şımf-ı evvel o maraḍdır ki onda 'udvun miḳdârı ziyâde olur, dâ-i fil gibi *-dâ-i fil sâḳın ve ḳademin büyüyüp fil dedikleri cânverin ḳadem ve sâḳına benzemektir-* ve ḳaḍîbin ya'nî zekerin ziyâde büyük olması gibi. Ve ḳaḍîbin büyük olmasma ferîsîmûs derler *ve bâ'dı nüshada feryâsîmûs vâḳf olmuştur.* Ve dahi Niḳomaḫus nâmında bir recüle 'arîḍ olan simen ve 'ızam gibi ki o recülün bi'l-cümle a'ḳdâsına simen ve 'ızam 'arîḍ olup hareketten kaldı.⁷⁴

Şımf-ı şânî miḳdârın noḳşân olması ile olur, lisân ve ḥadeḳadan her birinin ḍumûru ve küçük olması gibi ve dahi zübül ya'nî meşâyıḥın ve ihtiyâr olanların şağîr olup a'ḳdâsı ve ḥacmi küçük olmak gibi.

Ve emrâd-ı terkîbin üçüncüsü emrâd-ı 'adeddir. Emrâd-ı 'adedin bir şımfı 'adedin ziyâde olmasıdır, o ziyâde gâhca ziyâde-i ṭabî'iyye olur, sinn-i şâğîye gibi.

Bu maḳâmda sinn-i şâğîyeden murâd otuz ikiden ziyâde olan sinn olur; esnân-ı ṭabî'iyye otuz ikiden ziyâde olmaz, ziyâde olan şâğîye olur ya'nî ṭabî'attan mâiledir. Ve bu ziyâde her ne ḳadar müte'âref olan ṭabî'iyye

74 'Allâme, Cālînûs'tan ḥikâye eder ki o recül Sümeriyâ ehlinden idi, İşkalinavos Hakîm ona mu'âlece edip şifâ buldu.

değil ise yine ona ziyâde-i tabf'iyye derler onun için ki o zâid olan 'udvun cevheri 'udv-ı tabfî cevheridir.⁷⁵

Ve işba'ı zâide dahi sinn-i şâğiye gibidir. Ve gâhice o ziyâde gayr-i tabfî olur, sil'â ya'nî ur ve haşât bir marağdır ki ziyâde-i eczâdan hâşıl olur ve cevheri 'udv-ı tabfî cevherlerinden birine benzemez.⁷⁶

Ve emrâd-ı 'adedin şımf-ı âheri 'adedin noqşân olması ile hâşıl olur gerek ise o noqşân tabf'da noqşân olsun, bilâ-işba' maḥlûk olan şahşın marağı gibi ve gerek ise o noqşân sonradan 'arîd olsun, işba'ı kaḫ olunan şahşın marağı gibi.

Emrâd-ı terkîbin dördüncüsü emrâd-ı vaḫ'dır. Câlînûs katında vaḫ' iki şey iktidâ eder, biri mevdi' ve âheri müşârekettir ya'nî vaḫ-ı 'arağın aḫsâmı olan maḫûlât-ı tis'in biridir ve mâhiyyeti budur: Vaḫ bir hey'ettir ki o hey'et cism için hâşıla olur, o cismin eczâsının ba'dısının ba'dısına nisbeti sebebi ile. Pes o şey mevdi' olur ve eczâtların nisbeti müşâreket olur.

Ammâ emrâd-ı mevdi' dördtür. *Ve ba'dı nüshada "فامراض الوضع اربعة"* vâḫ' olmuştur, bu nüshâ ḫaḫâdur, zîrâ vaḫ'ın mevdi'e ve müşâreketeye şümülü vardır. *Ve mevdi'in emrâdı dördtür ve müşâreketin emrâdı ikidir. Ve bi'l-cümle emrâd-ı sitte emrâd-ı vaḫ' olmakla emrâd-ı vaḫ' dördtür demek ḫaḫâ olur. Şâriḫ 'Allâme bu veh ile bu maḫalli taḫḫik buyurdular.*

Emrâd-ı mevdi'in dört kısmının evvelkisi 'udvun maḫşalından inḫilâ'ı ya'nî maḫşalın iki 'azminde olan zâidenin ḫufresinde ḫurûc-ı tamm ile ḫurûcudur; bunun adına inḫilâ' derler.

İkinci kısmı zâidenin ḫufresinde nâ-tamâm zevâl ile zâil olmasıdır. Bu kısım-ı şâniye zevâl tesmiye olunur ve ba'dılar vesy tesmiye ederler. Fetḫ-i

75 Tûlünde tefâvüt veyâḫûd mu'vecc ve menkûs olan esnâna dahi şâğiye derler gerekse 'adedi zâid olsun ve gerek olmasın lâkin 'adedi zâid olmayan emrâd-ı vaḫ' ve emrâd-ı miḫdârdan olmakla bu maḫallden irâde şaḫiḫ olmaz.

76 Sil'â ve haşât terkîb-i bedenden olmamakla temsilde istişkâl olunup ba'dılar zufure ile ve ba'dı âherler ba'dı kimselerde olan kuyruk ve boynuz gibi nesnelere ile temsil eylediler, zîrâ tavâif-i Etrâk'tan ba'dı taifede kuyruk olup dübürünü örter ve bi'l-irâde hareket eder. Ve bilâd-ı Şin'de bir taifede şalâbetli kuyruk olup hareket eylemez ve sür'at ile münkesir olur ve o kuyruğun kırılmasıyla o kimse ölü ḫattâ o kimseler meşḫûb kürsiler ittiḫâz edip kürsünün şuḫbesinden kuyruklarını iḫrâc edip üzerinde oturlar, kuyruğun inkisârından iḫtirâzen. Ekâbir-i Şâm'ın birinde dahi mevtine ḫarîb boynuz gibi nesne zuḫûr eylediğini ḫikâye ederler. Bu maḫâmda olan tavîlü'z-zeyl ebḫâş 'Allâme'nin şerḫinde mestûrdur.

mi'avî dahi bu kısım-ı şānīdir, zīrā bu maraḍ mürîṭā⁷⁷ tesmiye olunan mecrā ya'nî huşye kîsinin femi ruṭûbet hasebiyle tevessuf edip genişir ve fevkinde olan m'â veyâhûd şerb veyâhûd merâkk kîs-i mezkûra nüzûl edip maraḍ-ı fetk-i m'âvî hâdiş olur, pes o nâzil olan 'udv maḥallinden nâ-tamâm zevâl ile zâile olmakla kısım-ı şānī efrâdından olur. Fetkin aḳsâm-ı sāiresi ya'nî kîse ruṭûbetin nüzûl eylemesi inḫilâl-i ferd aḳsâmından olmaz, zīrā kîse nüzûl eden ruṭûbet âdâ-i bedenden deĝildir ki zıkr olunan emrâd-ı mevḍî aḳsâmının tārîfleri ona şâdık ola.

Ve emrâd-ı mevḍî'in üçüncü kısmı budur ki zâide ḫufresinden aşlen zâil olmadan 'udv hareket eder lâkin o hareket mecrâ-yı tabî'îye veyâhûd hareket-i irâdiyyeye muḫâlif olur, ra'şe mişli.

Kānûn'un zıkr eylediği veçh üzere mişâl olmağa şâlih olur. Ra'şenin mâhiyyeti olmak üzere kibâr-ı etibbâdan Şârlḥ Allâme'nin nakl buyurduğu maḳâlât-ı şa'betü'l-fehmi ezhâna takrîb eder. Neḫice-i takrîr ve eshel-i tār-bîr budur ki 'udv-ı mürteişin irtifâsı mevâdd-ı ğalîzanın inşibâbından hâdiş olur onun için ki 'udv munşabbe olan mâdde-i ğalîza şikali hasebiyle 'udvu mâddenin meyli tārâfına dâimâ tahrîk eder. Şikalden nâşî olan harekete hareket-i tabî'îye tesmiye olunur. Ve o 'udv-ı mürteişin 'adalâtından olan hareket-i irâdiyye kuvvesi mâddeye f'î-i mezkûrunda mu'avenet edip mâddenin meyli cânibinin hilâfî cânibine 'udvu bi'l-irâde redd ve tahrîk eder lâkin mâddenin meyl-i tabî'îsi dâimî olmakla kuvve-i muḫarrike-i irâdiyye 'ale'd-devâm meyl-i tabî'îye muḫâvemetten 'âcize olup merreten muḫâvemet edip meylin cânib-i hilâfına 'udvu redd ve tahrîk eder ve merreten uhrâ kuvve-i irâdiyyeye fütür gelip mütâreke etmekle meyl-i tabî'î cânibine 'udvuna hareket eder. Meyl-i tabî'î ile kuvve-i irâdiyye iki emrden biri hâdiş olunca kadar ya'nî şihḫat yâhûd mev'târîḍ olunca kadar bu veçh ile muḫâvemetten hâlî olmaz. Pes 'udv-ı mürteiş meyl-i tabî'î cânibine hareket eyledikte o hareket hareket-i irâdiyye mecrâsı üzere olmaz ve o 'udv irâde cânibine hareket eyledikte o hareket mecrâ-yı tabî'î üzere olmaz. Ve'l-hâşıl mürteişin her hareketi meylin yâhûd irâdenin hilâfları câniblerine olmaktan hâlî olmaz ve bu şürette olan harekette mefâsılda olan zâideler

77 "Mürîṭā" o mecrâ-yı dayıktır ki şifâkın urbiyeteyn katında ictimâ'ından hâdiş olur ve huşyelerin kîsi onda teferru' olur.

hıfzelerinden zâil olmaz. Ve Kânûn'un o harekete *فيه لا على المجرى الطبيعي* " فيه لا على المجرى الطبيعي او الارادي" dediği tamâmen vâkf'a mu'tâbık ve mişâl-i mümeşsele muvâfık olur. Bc'dı kütübde rāşe'udva muşabb olan hılt-ı lezzâ'ın lez'inden hâdis olan ıdırâbdır diye tahtır olduğına göre yine kısm-ı şâlişe mişâl olur lâkin Kânûn'un o harekete " لا على المجرى الطبيعي او الارادي" dediği bu ma'nâda zâhir değıldir.

Emrâd-ı mevdî'in dördüncü kısmı 'udvun mevdî'inde lüzümü ve 'adem-i hareketidir. Bu marağ mefâşılın taħaccüründen hâdis olur, niķris marağında maşsalın taħaccürü gibi.

Niķris⁷⁸ kademde olan mefâşılın veca'ına derler, o veca' topuklara ve parmakların maşsallarına ve ekşeriyâ baş parmağın maşsalına 'arid olur. Ve ekşeriyâ maşsal-ı kademde şâir α dâlar ve mefâşılından ziyâde mevâdd-ı rediyye müteħaccir olur. Ve keşret-i taħaccürün sebebi üçtür:

Sebeb-i evvel tabîbin haťâsıdır, kable'n-nudc muħallilât ist' mâl etmekle tabîb haťâ eder.

Sebeb-i şânî yine tabîbin muħaddirâti çok ist' mâl etmekle haťâsıdır.

Sebeb-i şâliş muşabb'e olan mâddenin zâtında ğilzâtidir.

Zikri mürür eylediği üzere vaç da iki'emr bulunurdu, biri mevdî ve biri müşâreket idi. Mevdî'in emrâd-ı erbâ'ası beyânı tamâm olup müşâreketin emrâdına şür' olundu.

Emrâd-ı müşâreket bir 'udvun mücâveretinde olan 'udv-ı âĥere mübâ'ade vü muķârebe-i tabî'leri müteğayyir olup o tağayyürden hâdis olan aĥvâl-i ğayr-i tabî'nin cümlesine şâmil olur. Bu marağ iki şımf olur:

Şımf-ı evvel biri biri [32a] civârında olan iki 'udvdan eħadühümânım 'udv-ı âĥer cânibine hareketi ve mülâşakatı mümkün ve selâsetli iken mümteni' veyâhüd şu'ubetli olmaktır, iki işba'dan eħadühümânım âĥere mülâşakatı ve hareketinin imtinâ'ı ve 'usreti gibi.

Şımf-ı şânî mütecâvirân olan iki 'udvdan eħadühümâyı âĥerden ayırmak mümkün ve sühüetli iken mümteni' veyâhüd müte'assir olmaktır, cefnin istirĥâsı ve mefâşılın istirĥâsı gibi. Fâlic marağından hâdis olan bu istirĥâlarda 'udvu muķâribinden hareket-i irâdiyye ile tefriķ ve teb'îd etmek

78 Lügat-ı Yünân'da baş parmağa nakoris derler. Niķris ekşeriyâ baş parmakta olmakla "nakoris"ten "niķris" aĥz olunup o maraça 'alem kıldı.

mümteniçdir dahi keffe 'arîd olan 'usret-i baş ve cefne 'arîd olan 'usret-i feth gibi.

el-Faşlu'r-Râbî'u Fî-Emrâdî Teferruķı'l-İttişâli

Teferruķ-ı ittişâl 'udvun baçdı cüz'lerinin âher cüz'ünden tebâ'udu ve teferruķ edip ayrılmasıdır. Eger teferruķ-ı ittişâl cildin ya'nî derinin teferruķu ve pârelenmesi ile olursa ona hadş derler ve sahc tesmiye olunur. Ve eger teferruķ lahmıda olup qarîbü'l-'ahd olursa ya'nî lahmıda olan o teferruķ ve o yara qarîb zamânda olup o yara teqayyuh etmedi ve irin dahi bağlamadı ise ona cirâhat derler.

Qurhada kayhın hudûsunun sebebi budur ki qurha sebebi ile 'udv-ı mütekarrih kuvâlarına daçf gelmekle o 'udva vârid olan façlayı ve māddeyi 'udvun dâfî'ası def'e kâdir olmayıp kayh hadîş olur. Kezâlik o 'udv-ı mütekarrihe gîdâ olmak üzere vârid olan hılt-ı şâlihi 'udv-ı mütekarrihin hâdîme-i daçfesi hadma iktidârı olmamakla o gîdâ-i şâlih hılt-ı fâsid olup fağla ve kayh olur. Ve baçdı kerre lahmın gayride olan teferruķ-ı ittişâle dahi cirâhat ve qurha itlâk olunur.

Şârih 'Allâme buyurdu ki Kânûn'un şîga-i temrîd ile ve şîga-i taklîl ile ya'nî "ربما قيلت" "unvânıyla trâd eylediği bu kelâmı 'orf-i etıbbâ üzere vârid değildir belki şınâ'ât-i uhrâ aşhâbından bu minvâl üzere 'orf eylemiş vardır.

Eger teferruķ-ı ittişâl 'azmda olup 'azm iki pâre olduysa yâhûd 'azmin pâreleri ve cüz'-i münkesirleri büyük büyük cüz'ler olur ise ona ya'nî o vechle olan teferruķ-ı ittisâle kâsir derler. Eger 'azmin pâreleri ve cüz'leri şîgâr ise ona müfettit derler. Eger teferruķ-ı ittişâl 'azmin tülünde vâkiç olur ise ona şâdiç derler. Guğrûf dahi 'azm gibi olur, aksâm-ı selâse guğrûfta dahi cereyân eder, şurût-ı mezkûre üzere kâsir ve müfettit ve şâdiç olur.

Eger teferruķ-ı ittişâl 'aşabda vâkiç olup 'aşabın 'arđı müteferriķ olur ise ona betr derler. Eger 'aşabın tülü müteferriķ olup o teferruķun 'adedi çok olmaz ise ona şakķ tesmiye olunur. Eger teferruķ tülde olup keşîrî'l-'aded olur ise ona şedh derler. Baçdı nüshada hadş vâķf olmuştur, o nüshada haçâ olduğunu Şârih 'Allâme beyân buyurdular.

Eger teferruķ-ı ittişâl 'ağalenin eczâsında olur ise, o vech ile olan teferruķ 'ağalenin tarafında olur ise ona hetk derler gerekse teferruķ 'ağalin

‘aşabesinde ve gerekse veterinde olsun. Eger teferruḡ ‘aḡalın ‘arḡında olur ise ona ḡazz⁷⁹ tesmiye olunur. Eger ṡülünde olur ise o teferruḡın ‘adedi ḡalîl ve ḡavrı ya‘nî derinliḡi ziyāde olur ise ona feda‘ derler. Eger ‘aḡalın teferruḡ unda eczā-i müteferriḡa çok olup fāṡ olsa ve ḡavrı ziyāde olsa ona raḡḡ ve fesh tesmiye olunur. Ve ba‘ḡdan ‘aḡalın vasatında olan teferruḡa her ne ḡadar vechle olursa olsun fesh, raḡḡ, feda‘ işbu ismin her birisi itlāk olunur.

Eger teferruḡ-ı ittiṡāl ‘aḡalın şerāyîninde veyāḡūd evridesinde olur ise ona inficār derler. Bu inficār ‘aḡalde olan iki nev‘ damarın muṡlaḡan teferruḡuna ism-i ‘āmm olunur ve ism-i ḡāṡṡları bunlardır: Ve eger teferruḡ damarın ‘arḡında olur ise o teferruḡ-ı ittiṡāle ḡaṡ‘ derler, faṡl dahi itlāk ederler. Eger teferruḡ-ı ittiṡāl ‘aḡalde olan damarın ṡülünde olursa ona ṡad‘ derler. Eger teferruḡ-ı ittiṡāl ‘aḡalde olan muṡlaḡan damarın aḡzının tefettuḡu ile olur ise ona nebḡ derler, eger teferruḡ-ı ittiṡāl ṡiryānda olup mülteḡim olmaz ise. Eger o ṡiryānı ḡavî olan fedāya ve meydāna müteferriḡ olan ṡiryāndan dem-i ṡiryānî seyelān edip meydānı ve fedāyı seyelān eyleyen dem mümtelî edip ve o maḡall ‘aṡr olunup sıkıldıkta dem yine maḡalline ve damara ‘avdet ederse ona ümm-i dem derler. Ve bir ḡavm inficār-ı ṡiryānın cümlesine ümm-i dem derler.

Ma‘lûm buyurula ki a‘ḡalın cemî‘isi inḡilāl-i ferdi ya‘nî teferruḡ-ı ittiṡālî ḡâbil olmaz, zîrā a‘ḡā-i bedenden olan ‘aḡv-ı ḡalb teferruḡu ve inḡilālî ḡâbil olmaz. Eger ḡalbe teferruḡ ‘arîḡ olsa mevt ile ma‘an ‘arîḡ olur.

Ve eger teferruḡ-ı ittiṡāl ḡiṡālarda ve ḡicāblarda olur ise ona fetḡ derler.

Eger teferruḡ-ı ittiṡāl ‘aḡv-ı mürekkebe ‘arîḡ olup mürekkebin iki cüz‘lerinden eḡadühümā āḡerden teferruḡ edip o mürekkebe olan a‘ḡā-i müteṡâbiheden birine teferruḡ işâbet etmezse ona inḡiṡāl tesmiye ederler, ḡaḡ‘ dahi tesmiye olunur. Eger bu vech ile olan teferruḡ ‘aşabda olup ‘aşab mevḡi‘inden ayrılır ise ona fekk tesmiye olunur.

Ve ba‘ḡdı kerre teferruḡ-ı ittiṡāl mecārîde olup mecārî tevessu‘ edip geniṡir ve ba‘ḡdı kerre dahi teferruḡ-ı ittiṡāl mecārînin ḡayride olup müceddeden mecārî ḡâdiṡ olur. Ekṡeriyyā bu teferruḡ ḡummā-i muḡriḡa buḡrānında olup o muḡdeṡ mecrādan muḡriḡanın mâddesi mündefi‘a olur.

79 “ḡazz” ḡā-i mühmele ve zā-i mu‘ceme iledir. Ba‘ḡdı nüṡhalar cîm ile “cezz” vāḡi‘ olmuṡtur, ṡavāb olan ḡā-i mühmele olduḡunu ‘Allāme taṡriḡ eder.

‘Allāme bu makāmda *Qarşı*’den bir kıssa ve bir sergüzeşt nakl eder, onların her biri nevādiriden olup ve Şeyh’in bu makāmda olan kelāmını temtîn ve müstahkem etmekle tercümeyle idhāl olundu. *Qarşı* rahimehullāh der ki bir recül habs-i bevl maraçına mübtelā oldu. Bir müddet habs-i bevl mütemādī olduktan sonra kaçan cānibinde bir maħall tereşsuħ etmeğe bed eyledi ya‘nī fıkarāt-ı şulbün taħtında olan fıkralardan bir maħall yaşarmağa başladı ve o tereşsuħ müstemirr [olup] o maħallden mecrā hādiş olmakla kaçan kim bevl hācet olsa bevl o mecrādan cārī olurdu.

Ve yine *Qarşı* rahimehullāh kendi sergüzeştini nakl edip der ki sağ ayağında olan topuğunda bir hurāc hādiş oldu, o hurāca evvelā baħt ile tedbīr eylediğimden sonra şürb-i müşhile muħtāc oldum. O müşhilin ‘amellerinin birinde kađā-i hācet maħalline gitmeğe mu‘în olur ğulāmum yanımda mevcūd ve hādır olmamakla gelince kağar teħir eyledim. Bā dehu ğulām gelip def‘-i hācete nühüd ve kıyām eylediğimde taħt da karkarā ihsās eyledim bu vech ile ki taħt cihet-i kebede rücu‘ eyleyip hadebe-i kebede vāsil oldu bā dehu hadebe-i kebeden verike ve veriken ‘akibe ya‘nī me‘ūf olan topuğuma nüzül edip zikr olunan hurācın kendiden hiddet-i yesire ile taħt hurāc eyledi. Ve ben havf eyledim ki o maħall-i taħt in hurūcuna mahrec mu‘tād olur diye ona bināen def‘āt ile hukne istf māl eyledim. O maħallden taħt ancak bā re-i ğanem mişālinde şulben çıkar oldu. Bir şehri miğdārı ayaklarımı yüksek yastık üzerine vađ eyledim. O eşnāda kurħa mündemile olup düşürüldü. Ve bādı kerre ayaklarımı yastıktan indirdiğimde neķīf şürb eylesem ihsās ederdim ki o meşrüb kebede mürür edip yine ka‘bında olan hurācdan hey‘eti ve levni müteğayyir olmadan hurūc ederdi. Ve ondan ma‘lūmum oldu ki o meşrüb deme mürür eylemeden müceddeden hādiş olan mecrāda nāfiz olup hurūc eyledi.

Teferruķ-ı ittişālin bākī ahvāline rücu‘ eyleyelim: Kaçan zevāl-i ittişāl ve teķarruħ ve teferruķ mişli marağlar mizācı ceyyid olan ‘uğvda hādiş olsa onda sür‘at ile şalāh hāşıl olur, ammā rediyyü'l-mizāc olan ‘uğvda o marağlar ve āfetler hādiş olsa bir müddet o āfet ‘işyān edip şalāh bulmaz ve bür‘ ve indimāli bā‘de-hīnin olur huşuşan müstesķī ve sü‘u’l-kunye ve cüzāmı olan bedende o teferruķa bā‘de bu‘din bür‘ hādiş olur.

Ma‘lūm ola ki kurūh-ı şayfiyye ya‘nī yaz aylarında hādiş olan kurħa sađalmayıp uzasa ve müddeti teťāvül eylese ākile marađına mü‘eddī ve

münkalib olur. Ve teferruḡ-ı ittişāl tafşil olunduḡu kitābda bu mezkûrların istikşālarını ḡarīben sen bulursun, fa'lem zālik.

el-Faşlu'l-Ḥāmisü Fi'l-Emrāḡi'l-Mürekkebeti

Emrāḡ-ı müfrede gibi emrāḡ-ı mürekkebede dahi ḡavl-i küllī ile tekellüm eyleyelim. Biz deriz ki emrāḡ-ı mürekkebe ile [32b] biz her müctemi^c olan emrāḡı murād eylemeziz belki o emrāḡ-ı müctemi^cayı murād ederiz ki o emrāḡ-ı müte^caddidenin ictimā^cından maraḡ-ı vāḡid-i āḡer ḡādiş ola, verem ve büşür gibi. Büşür şaḡir olan vereme derler, nitekim vereme büşür-ı kebire dedikleri gibi. Veremde ecnās-ı emrāḡın küllisi bulunur, zīrā veremde maraḡ-ı mizāc mevcüd olur onun için ki verem ancak sü³-i mizāc-ı māddiden ḡādiş olur. Ve veremde maraḡ-ı hey³et ve maraḡ-ı terkīb dahi bulunur, zīrā verem ḡādiş olmaz illā o ḡādiş olan veremde āfet-i şekl ve āfet-i mīqdār mevcüd olur. Ve baḡdan olur ki veremde emrāḡ-ı vād^c dahi olur ya'nī o verem ḡasebiyle iki mücāvirlere olan uḡvlar bir āḡer cānibine mu^ctād üzere ḡareket eylemez yāḡūd eḡadühümā āḡerden ḡareket edip ayrılmak müte^cazzir veyāḡūd müte^cassir olur. Ve veremde maraḡ-ı müşterek dahi bulunur. Zikri mürür eylediḡi üzere maraḡ-ı müşterekten mūrād teferruḡ-ı ittişāl olur ve teferruḡun veremde vücüdü zāḡir olur onun için ki uḡva mevādd-ı faḡliyye munşabbe olup o mevādd uḡvu keyfiyyeti ile şaḡḡ eder ve kendiye beyne'l-eczā bir maḡall ve mekān aḡz eder ve uḡva ziyāde-i ḡayr-i ḡabī³ī ḡādiş olup verem müteḡaḡḡ olur.

Ve verem aḡḡā-i leyyinelerde ḡādiş olur. Ve baḡdan kemiklerde dahi vereme müşābih bir şey^c āriḡ olur ve ḡacmi ḡalīz olur ve ruḡubeti ziyāde olur ve kemiḡin teverrüm eylediḡi istib^cād ve istiḡrāb olunmaz⁸⁰ onun için ki kemik aḡlātla taḡazzī eyleyip sinn-i nemāda aḡḡā-i sāire gibi büyür ve eczāsı tenāsüb-i ḡabī³ī üzere ziyāde olur ve baḡd olmaz ki şalābetine bināen her ne ḡadar kuvve-i dāfi^cası ḡavī olup vārid olan faḡlayı def^c eder ise velev ḡalilen. Baḡdı kerre mādde-i raḡīḡayı ḡabül etmekle teverrüm eyleye veyāḡūd mādde-i verem olan faḡla kendide ḡādiş ola.

80 Baḡdı eḡbbā katında verem beyne'l-līn ve 'ş-şalābe mütevassıḡ olan aḡḡāya ḡādiş olup dimāḡa ve 'azma ḡādiş olmaz. Ḳānūn bu ḡaville olmamaḡın redd eder.

Ve ervâhın küllîsi için sebab-i bâdî olmaz. Ve sebab-i bedenîsi ba'đı kerre maddenin bir 'uğv-ı 'âliden 'uğv-ı sâfile intikâli olur; o intikâl ile 'uğv-ı sâfil teverrüm eder ve ona nezle tesmiye olunur.

‘Allâme der ki nezle ‘orf-i eṭṭbâda dimâğdan maddenin halk ve fekke intikâline derler, ammâ Şeyh-i Re'îs ‘âliden sâfile maddenin nüzulüne muṭlağan nezle ıṭlâk eyler.

Evrâm ve büşürun sebab-i mâddîsi ba'đı kerre bi'l-keyfiyyet ğayr-i müzî olan aḥlât-ı uḥrâda mağmûre ve mestûre olup mādde-i veremin ezâsı olmaz ve aḥlât-ı şâliha ile muḥtelîten kalıp ṭabî'at def'i şadedinde olmaz. Kaçan ḥalîti olan aḥlât-ı şâliha vü ceyyide istifrag-ı ṭabî'î ile istifrag olursa nüfesâ ve mürdî'ada olan istifrag gibi yâḥûd ḥalîti olan mādde-i ceyyide vü ğayr-i müziye istifrag-ı ğayr-i ṭabî'î ile istifrag olursa meşelâ o mādde şâhibinin ḥâlâ mevcûd olan cürḥünden mādde-i ceyyidenin istifragı gibi, mādde-i müziye bedende bâkî kalıp keyfiyyet-i rediyyesine muḳâvem etmez, mādde-i ceyyide bulunmamakla ezâsı zuḥûr etmez. O vakte ṭabî'at def'ine taşaddî eder ve gâhice ṭabî'at o māddeyi cilde def' edip evrâm ve büşür ihdâş eder. Ve evrâm ve büşürun ḥudûsu biraz fuşûl ve envâ'ı muḥtelife üzere olur lâkin 'tibâra 'elyak ve evlâ olan fuşûlû mevâdd 'tibârî ile olan faşllardır ve nev'lerdir.

Ve evrâmın maddeleri altı nev' üzere olur; dört nev'î aḥlât-ı erba'adır ya'nî dem, şafrâ, balğam ve sevdâdır, beşincisi mâiyyet, altıncısı rîhtir. Verem-i ḥâdiş dahi iki kısımdır, bir kısmı ḥârr olur ve âḥer kısmı ğayr-i ḥârr olur. Ve lâyıḳ olmaz ki verem-i ḥârr min-beyni'l-aḥlât ancak ḥârr olan dem ve mirre-i şafrâdan ḥâdiş olur diye zann oluna onun için ki verem-i ḥârr bi-cevherihi ḥârr olan dem ve mirre mislli ḥılṭtan ḥâdiş olduğu gibi bi-cevherihi bârid olup lâkin ta'afün ḥasebiyle bi'l-'arağ ḥârr olan ḥılṭtan dahi ḥâdiş olur.

Ve evrâmın maddesi olan ecnâs-ı sitteden her birinin taḥtında envâ'ı mevcûdesi olur ve o envâ'ın cümlesi mādde-i verem olmakla lâyıḳ olur ki o envâ'ın her birinden ḥâdiş olan evrâma başka ism tesmiye olunup her birinin aḥkâmından müstaḳillen baḥş oluna lâkin o envâ'ın içinden ancak zikri âtî veremler için tesmiye-i esâmîye ve aḥkâmını beyâna eṭṭbânın 'âdeti cârî olmuştur:

Eṭıbbā māddeſi demevıyyı-i maḥḍ olan vereme filigāmūnı derler ve ſafrāvı-i maḥḍa ḥumret derler ve iki mādde cem' olup ya'nı dem ve ſafrādan ḥādiſ olsa iki ismi cem' edip aḡlebi taḡdım ederler. Eger filigāmūnı māddeſi olan dem ſafrādan ekſer olur ise o vereme filigāmūnı-i ḥumret derler; eger ḥumret māddeſi olan ſafrā ḡālib olur ise ona ḥumret-i filigāmūnı derler.

Ve eger verem cem'-i mādde eder ise ona ḥurāc tesmiye olunur. Veremin cem'inden murād bāṭın-ı veremde bir mevdi'de mādde-i veremin ictimā'ı olur, ba'de'l-ictimā' o mādde nuḍc edip ḳayḫa istiḫāle eder. Ve eger ḥurāc luḫūm-ı rıḫvede olur ise ya'nı iki memelerde ve ḫuſyelerde ve aſl-ı lisānda olur ise veyāḫūd meḡābinde olur ise -meḡābin uyluk ve koltuk ve kulak ardına ıtlāḳ olunur lākin bu maḳāmda murād yalnız koltuk altıdır. Ve ba'dı nüſhada "neḡāniḡ" vāḳ' olmuſtur. "Neḡāniḡ" "nuḡnuḡ" un cem'idir iki nūnun ḍammı ve 'aynın sūkūnuyla nuḡnuḡ ḫāḍıḳta lehāt katında ya'nı 'avām-ın küçüĳ dil dedikleri 'uḍv yanlarında olan laḫm-ı rıḫva derler- kezālik kulak ardında ve uylukta ürbıyye tesmiye olunan kısık yerde olup māddeſi tātūn baḫşinde bizim zıkr edeceḡimiz vech üzere olur ise ya'nı o maḫallerde olan veremlerin māddeſi fāsıde olup semmiyyetli olur ise o vereme tātūn⁸¹ tesmiye olunur. *O semmiyyetli mādde 'uḍvu iſsād eder ve eṭrafını taḡyır eder ve keyfiyyet-i semmiyyesi tarık-ı ſerāyinden ḳalbe te'eddı eder ve ḫafakān ve ḡaſyı iḫdās eder ve ekſer-i emrde o verem ḳattāl olur. Ammā o mevāḍ' de olan evrāmın māddeſi semmiyyetli olmayıp ādā-i re'ıseye*

81 Tātūn" lūḡat-i Yūnān'dan ta'rıb olunmuſtur, aſlı "ṭay'un" idi, yā elife tebdıl olmakla ta'rıb olundu. Ehl-i Yūnān bu lafza luḫūm-ı ḡudediden beyḍa ve sedy ve aſl-ı lisān miſilli ḫassās olan 'uḍvlarda ve ḡayr-i ḫassās olan ibṭ ve ſı'ār-ı üzün ve ürbıyye miſilli 'uḍvda ḫādiſ olan muṭlaḳan vereme ıtlāḳ ederlerdi sonra verem-i ḫārra maḫşūſ oldu eger o a'ḍāda ḫādiſ olur ise, ba'dehu ḳattāl olan verem-i ḫārra ḫāşş kılındı. Ḳarſı der ki bilād-ı Ḥabeſ'e sefer eylemiſ mu'temed bir ſadıḳım nakl eyler ki o bilādın ahālsinin mevti tātūn ile olur. O marāḍın ismi o diyārda "cifle"dir, luḫūm-ı rıḫvede ḫādiſ olur ve ekſerı ḳattāl olur, 'ızamı cevze miḳdārına bāliḡ olmaz, ḳalilen cevze miḳdārını tecāvüz edenler selāmet üzere olur. Onu baṭṭ ederler, içinden bir laḫm-ı meyyit gibi bir kıra laḫm ḫurūc eder bi-sür'atin, o kimse ſıḫḫat bulur. Ve her kime o marāḍ iſābet eylese o kimse bir 'asker görür ki beldesine ṭabl ve süyüf ve ālāt-ı sāire ve bayraklar ile o 'asker nüzül eder ve o 'askerin biri onu sehm ile vurur. Vurulduḡu maḫalde o marāḍ ḫādiſ olur. Ŵariḫ 'Allāme der ki ba'ıd olmaz o kimseye marāḍ evvelā iſābet eyledikte dimāḡı muḫtell olmakla bu ḫayālāt ḫādiſ ola, Allāhu a'lem.

müteveccih olan faḍla-i gayr-i semmiyyeyi tabʿatın defʿinden zikr olunan verem ḥādiṣ olursa ona t̄ḥūn tesmiye olunmaz diye ʿAllāme, Buḳrātʿtan bu maḳāmda nakl eder.

Ve evrām-ı ḥārre için bi-ḥasebi'l-evḳāt dōrt ḥāl vardır:

Evvelkisi ḥāl-i ibtidādır. Ḥāl-i ibtidā veremin o vaktidir ki mādde o vakte inṣibāba bedʿ edip henüz veremin ḥacmi zuhūr eder.

İkincisi ḥāl-i tezeyyüddür. Ḥāl-i tezeyyüd veremin bir vaktidir ki mādde ziyāde olup veremin ḥacmi ziyāde olur ve verem temeddüd edip gergili olur.

Üçüncüsü ḥāl-i intihādır. Ḥāl-i intihā veremin o vakti ve zamānıdır ki o zamānda veremin ḥacmi bir qarār üzere olur, tezeyyüd ḡāyete ermekle veremin ḥacmi artmaz ve inḥitāta bedʿ edip başlamakla veremin ḥacmi küçülmez, bir ḥāl üzere kalıp o ḥāle mādde nuḍc eder ve o ḥāle ḥāl-i intihā denir.

Dördüncüsü ḥāl-i inḥitātır; o zamān-ı inḥitātta nuḍc tām olup taḥallül-i ḥafī ile yaʿnī mādde ḡāyet latīf olmakla mesāmmāttan ḥurūc edip mündefiʿa olmakla veyāḥūd mādde-i ḡalīza kayıta ve irine istihāle edip verem münfecir olmakla mādde mündefiʿa olmaḡa başlayıp verem tadrīcle taṣaffur ederek külliyyen mündefiʿa olur. Peş veremin meʿālī taḥallül-i ḥafī olur veyāḥūd cemʿ-i midde eder yaʿnī münfecir olur yāḥūd mādde-i verem ṣalābete istihāle eyler.⁸² Bu mezkūrlar evrām-ı ḥārre idi.

Ammā evrām-ı gayr-i ḥārre mādde-i sevdāviyyeden olur yāḥūd mādde-i balḡamiyyeden olur yāḥūd māiyyetten yāḥūd rīḥiyyetten olur.

Mādde-i sevdāviyyeden olan verem üç cins olur: cins-i evvel ṣalābet, cins-i ṣānī seretān. Ve bu iki verem ḥarīfiyye olur onun için ki faṣl-ı ḥarīfte sevdānın tevellüdü ziyāde olur ve mesāmmalar ṣubḥ ve ʿaṣānın berdi ḥasebiyle kapanıp mesdūd olmakla eyyām-ı ṣayftan bākī ḥılt muḥterik ve faḍla-i zāyide muḥtebes olup bu iki maraḍ ḥādiṣ olur. Ve verem-i sevdāv-

82 Bu evḳāt-ı erbaʿa gayr-i ḥār olan veremlerde dahi mevcūd olur lākin verem-i ḥārda bu evḳāt zāhir olmakla ḥārta taḥṣīṣ olundu. Ve evḳāt-ı verem dōrde iḥtiṣāṣın vechi budur ki verem ḥālī olmaz ki yā iṣtidādī zāhir olur, ona vakt-i tezeyyüd derler yāḥūd inḥitātī zāhir olur, ona vakt-i inḥitāt derler yāḥūd bu ikisinden ḥiç birisi zāhir olmaz; eger o vakt ḳable't-tezeyyüd olursa ona vakt-i ibtidā derler, eger o vakt baʿde't-tezeyyüd ve ḳable'l-inḥitāt olursa ona zamān-ı inḥitāt derler.

nin üçüncüsü ğudedin⁸³ ecnâsıdır ki o ecnâsın biri hanâzîr olur ve biri dahi sil⁸⁴ olur.

Şalâbet ve seretân ve ecnâs-ı ğudedin farkı budur ki sâir ecnâs-ı ğuded mevdi'inden ğuded-i tabîrî gibi müteberrî ve ayrı olur, ancak envâc-ı ğudedden hanâzîr 'uğvun zâhirine müteşebbis olup yapışır ve 'umğa tedâhul eylemez, ammâ şalâbet ve seretân cevher-i 'uğva tedâhul edip 'umğuna girer.

Seretân ile şalâbetin farkı budur ki şalâbet bir veremdir ki sâkin ve hâdî olur ve hissi mübtıl olur veyâhüd mübtıl olmaz ise ondan lâ-mağâle hisse âfet ve halel 'arîd olur lâkin veca'ı olmaz, ammâ seretân müteharrik ve mütezeyyid ve müzî olur. Seretânın uşul-i [33a] nâşibesı ya'nî a'đaya ta'alluk ve teşebbüs edici kökleri olur. Seretâna hissi ibtâl eylemek lâzım olmaz meger ki müddeti uzaya, o vakte 'uğvü tül-i müddet hasebiyle imâte eder, lâ-mağâle o 'uğv-ı meyyitin hissi bâtil olur. Ve müsteb'ad değıldir ki şalâbet ve seretân hult-i sevdâviden hâdis olmakla nev'-i vâhid olup zıkr olan farklar 'avarıdılarıyla beynehümâyı faşl ve temyîz ola ve ikisi nev'-i vâhidin o farklar ve faşllar ile iki şımları ola.

Ve evrâm ba'dı kerre 'eyvel-i zuhûrunda şalâbet üzere zuhûr eder, mād-desi sevdâvî ve galîz olmakla ve ba'dı kerre şalâbete verem sonradan intikâl eder, tabîbin hatâsı hasebiyle⁸⁵ aşı-ı mādde laţif iken taş'îd ve tersîb olunmakla mādde tağılîz olunup şalâbet hâşıl olur. Demevî veremlerin şalâbete intikâli ekşer olur ve ahyânen balğamî dahi şalâbete intikâl eder.

Ve cins-i evrâmdan bir verem dahi vardır ki ona ta'aqqud-ı 'aşab derler ve o verem bir ziyâdedir ki mādde-i balğamiyyenin sinirlere inşibâbından sinirde o ziyâde hâşıl olur, zîrâ o muşabbe olana mādde sinirde müctemî'a olur ve sinirler keşrû'l-hareket olmakla māddenin laţifi tağallül edip keşîfî bâkî kalır ve 'aşabın mizâcı bârid olmakla o keşîf ta'aqqud ve tecem-müd edip sil'aya müşâbih bir verem hâdis olur. Binâen 'aleyh ta'aqqud-ı 'aşabı müşâbihlerinden fark edip muşannif der ki ğuded ve sila' ve bunlara

83 "Ğuded" bunduğa gibi 'ağd olmuş lahmıyettir ki 'uğvdan müteberrî ve ayrıdır.

84 "Sil" ur ma'nâsına.

85 O taş'îd ve tersîb kable nuğci'l-mādde tabîbin muhallil istimâli ile olduğı mürür etmişti.

müşâbih olan evrâmlar ta'akkud-ı 'aşabdan fark ve faşl olunur onun için ki ta'akkudun mevdi'ine ve bulunduğu mahalle lüzümü olur ya'nî mevdi'inden hareket eylemez.

Allâme der ki mevdi'inden kuddām ve hâlfe sühûlet ile hareket eylemez ve ammā yemîn ve yesârda sühûlet ile hareket eder, nitekim si'â cevānib-i erbâ aya sühûlet ile hareket eylediği gibi.

Ve ta'akkud-ı 'aşabın melmesi 'aşabî olur. Ve ta'akkud-ı 'aşab ğamz ile tefrîk olursa ve cem'iyyeti bozulup bölük bölük kılınsa sonra yine o ta'akkud 'avdet edip geri gelir, ammā ta'akkud-ı 'aşab devā-i kavî ile tefrîk olursa o ta'akkud 'avdet eylemez. *Allâme buyurdu ki bu 'adem-i 'avd 'aşabın hâşşasıdır, âherlerde bu hâşşa mevcûd değildir.*

Ve ta'akkud-ı 'aşabın ekseri ta'abdan hâdis olur. Ve ta'akkud-ı 'aşab üsrüb ya'nî kurşun ve kurşun misâli müşakkılatı üzerine bağlamak ile bâtil olur def' olur.

Ammā evrām-ı balgamiyye çinşi iki nev'e münkasım olur: Bir nev'i verem-i riḥv olur ve nev'-i âheri sil'-i leyyine olur. Ve bu iki veremler biri birinden fark olunur o vech ile ki sil' ğulâf içinde olup 'udvdan mütemeyyiz olur ve verem-i riḥv 'udva muhâliṭ olur, müteberri ve mütemeyyiz olmaz. Ve faşl-ı şitâ evrâmının ekseri balgami olur, hattâ şitâda zuhûr eden verem-i hârrların dahi levni beyâd olur.

Ma'lûm buyurula ki evrām-ı balgamiyye balgâmın ğalîzi ve rehâvet ve rikâk hasebiyle muhtelif olur hattâ evrām-ı balgamiyye bir kerre evrām-ı sevdâiyyeye müşâbih olur ve bir âher kerre evrām-ı balgamiyye riḥiyyeye müşâbih olur. Ve çok kerre nevâzil işâbetinde balgâm-ı rakîk 'aşabın lifleri arasına ve fûrcelerine nüzül eyler hattâ hâncerenin 'adale-i süflâ 'adallerine ve 'adalenin tahtında olanlara bâliğ olur.

Ammā evrām-ı mâiyye o veremler istiskâ ve kayle-i mâiyye ve kıḥfta 'arıḍ olan verem-i mâi ve bunlara müşâbih olan veremlerdir.

Ammā evrām-ı riḥiyye o dahi iki nev'e münkasım olur: Nev'-i evvel tehebbüc olur ve nev'-i şânî nefḥa olur. Tehebbüc ile nefḥanın farkı iki vech ile olur. İki vechin biri kıvâm cihetiyle olur ve vech-i âher muhâ-laṭa cihetiyle olur. Ve o farkların beyâmı budur ki riḥ-i tehebbüc cevher-i 'udva muhâliṭ olur, ammā nefḥada olan riḥ bir mahallden müctemî' olup

‘udva muhâliṭ olmaz. Ve tehebbüci hiss müstelîn olur ya'nî hiss ile ‘udv-ı mütehebbicin lîneti ve yumuşaklığı fehm ve idrâk olunur, ammâ nefha hisse muḳâvemet edip müte‘essir olmaz lâkin ba‘dı nefhanın muḳâvemeti keşir olur ve ba‘dı uḫrânın muḳâvemeti ḳalil olur riḫin keşâfetinin iştîdâdı ve ‘adem-i iştîdâdı itibârları ile. Zikri mürûr eden aḳsâm ve evrâmın aḳsâmı idi.

Ammâ büşür o dahi evrâm gibi taḳsım olunup büşür-ı demeviyeye bir kısım olur, cüderi gibi. *Cüderî Türkîde çiçek dedikleri büşürdür.*

Ve şafrâviyye-i maḥḍa dahi iki kısım olur, şafrâvî-i şerâ ve büşür-i câver-siyye gibi. Ve büşürün ba‘dı aḳsâmı dahi muḫtelîṭ mevâddan ḥâdiş olur, ḥaşbe ve nemle ve mesâmîr ve cereb ve se‘âlîl ve bunların ḡayruları gibi. Ve büşürün bir kısmı dahi mâiyye olur, nüfâṭât gibi. Ve kısım-ı âḫer riḫiyye olur, neffâḫât gibi. Bunların beyânını kitab-ı râbî de evrâm ve büşür tafşil olunduḡu mevḍî‘de sen bulursun, zîrâ evrâm ve büşürün tafşili o maḥalle lâyıḳtır.

el-Faşlu’s-Sâdisü Fî-Umûrin Tu’addu Ma’a’l-Emrâḍi

Bu maḳâmda biraz umûr, emrâddan olmamış iken yine emrâddan ma‘dûd olur o umûr-ı zînette dâhil olan emrâddır. O emrâḍ dört nev‘dir: evvelkisi şa‘rın emrâḍı, ikincisi levn-i bedenin emrâḍı, üçüncüsü râyiḫadır, dördüncüsü levnden mâ-‘adâ/sehane dir. “*Sehane*” heyet ve levn ma‘nâsı- nadır, onun için levn istiḫnâ olundu tekrâr olmasın için.

Emrâḍ-ı şa‘rın ecnâsı bunlardır: tenâşür, temerruṭ, ḳillet, şikâḳ, rikḳat, ḡılaz, ifrâṭ-ı cu‘üdet, ifrâṭ-ı sübûṭat, şeyb. Bu maḳâmda şeybden murâḍ muṭlaḳan şa‘rın istiḫâlesidir ya'nî gerek ise şa‘r siyâḫ iken beyâḍ olsun ve gerek aḫmer ve ḳırmızı iken sarı olsun.

Ve levn-i bedenin âfâtı dört cinste dâhil olur:

Cins-i evvel levnin taḡayyür ve istiḫâlesi; mâddeye muḳârin sū-i mizâc- dan ḥâdiş olur, yereḳân gibi. Ve sū-i mizâc-ı ḡayr-i mâddiden ḥâdiş olur, mizâc-ı bârid-i müfreden levne ḥâdiş olan ḥaşbe gibi ve mizâc-ı ḫarr-ı müfreden ḥâdiş bedene ‘arıḍ olan şufret gibi.

Ve levn-i beden âfâtının cins-i şânîsi esbâb-ı bâdiyyeden levn-i bedenin taḡayyür ve istiḫâlesidir, şemsin ve berdin ve riḫin levni taḡayyürü gibi.

Ve cins-i şâlîsi levni ḫâmil olan cildin üzerine levni ḡarîb ecsâmın inbisâṭıdır, behaḳ-ı esved gibi veyâḫûd o ecsâm-ı ḡarîbü’l-levnin cilde

intikâtdır ya'nî nokta mişâlinde beden üzere intişâr edip dağılmasıdır, hîlân ve nemeş gibi.

Ve cins-i râbî'î âşâr-ı 'ârîdadır ki teferruk-ı ittişâlin iltihâmında ve yerlerinde bâkî kalan eşerlerdir, meşelâ cüderiden bür' hâşıl olduktan sonra yerlerinde bâkî kalan kırmızılıklardır, kezâlik kırhaların bür'ünden bâkî kalan eşerlerdir.

Levnden mâ-'adâ olan âfât-ı şehane hüzal-ı müfrit ve simen-i müfrit olur.

Ve bu makâmda Şârih 'Allâme bir şecere taşvîr edip bi'l-cümle emrâd-ı müfredeyi ağşânında cem' etmiştir, o resm bu minvâl üzeredir: [33b]



[EMRÂDU'L-MÜFREDE:

1. Mizâciyyetühu

1.1. Emrâdu'l-Mizâciyye

1.1.1. el-Müfredetü

1.1.1.1. el-Hârru

1.1.1.1.1. Bi-Mâddetin

1.1.1.1.2. Bilâ-Mâddetin

1.1.1.2. el-Bâridü

1.1.1.2.1. Bi-Mâddetin

1.1.1.2.2. Bilâ-Mâddetin

1.1.1.3. er-Raṭbu

1.1.1.3.1. Bi-Mâddetin

1.1.1.3.2. Bilâ-Mâddetin

1.1.1.4. el-Yâbisü

1.1.1.4.1. Bi-Mâddetin

1.1.1.4.2. Bilâ-Mâddetin

1.1.2. el-Mürekkebetü

1.1.2.1. el-Hârru'l-Yâbisü

1.1.2.1.1. Bi-Mâddetin

1.1.2.1.2. Bilâ-Mâddetin

1.1.2.2. el-Hârru'r-Raṭbu

1.1.2.2.1. Bi-Mâddetin

1.1.2.2.2. Bilâ-Mâddetin

1.1.2.3. el-Bâridü'l-Yâbisü

1.1.2.3.1. Bi-Mâddetin

1.1.2.3.2. Bilâ-Mâddetin

1.1.2.4. el-Bâridü'r-Raṭbu

1.1.2.4.1. Bi-Mâddetin

1.1.2.4.2. Bilâ-Mâddetin

2. Terkîbiyye

2.1. El-Emrâdu't-Terkîbiyyetü

2.1.1. Emrâdu'l-Hilḳat

2.1.1.1. Emrâdu Şekl

- 2.1.1.1.1. İcvicācu'l-Mustaķīm
- 2.1.1.1.2. İstikāmetü'l-Mu'Vecc
- 2.1.1.2. Emrādu Mecārī
 - 2.1.1.2.1. İttisāc
 - 2.1.1.2.2. Dīķ
 - 2.1.1.2.3. İnsidād
- 2.1.1.3. Emrādu Ev'ıye
 - 2.1.1.3.1. İttisāc ve Kiber
 - 2.1.1.3.2. Dīķ ve Şıgar
 - 2.1.1.3.3. İmtidād ve İnsidād
 - 2.1.1.3.4. İstifrāg ve Hülüvv
- 2.1.1.4. Emrādu Şafāyih
 - 2.1.1.4.1. Huşūnetü'l-Melsā
 - 2.1.1.4.2. Melāsetü'l-Haşin
- 2.1.2. Emrādu'l-Mikdār
 - 2.1.2.1. Ziyādetü'l-Azm
 - 2.1.2.2. Nokşānu'l-Azm
- 2.1.3. Emrādu'l-Aded
 - 2.1.3.1. İz-Ziyādetü
 - 2.1.3.1.1. et-Ṭabīṭ
 - 2.1.3.1.2. el-Ġayru't-Ṭabīṭ
- 2.1.4. Emrādu'l-Vağc
 - 2.1.4.1. Bi'l-Kıyās İle'l-Uğvi Nefsihi
 - 2.1.4.1.1. Zevāl 'Ani'l-Vağci Ma'a'l-İnhilāc
 - 2.1.4.1.2. Zevāl 'Ani'l-Vağci Lā Ma'ahu
 - 2.1.4.1.3. Hāreketuhu 'An Mevđi'hi 'Alā Ġayri'l-Mecrā
 - 2.1.4.1.4. Lüzūmuhu Mevđi'ahu lā Felā-Yeteħarreku Fīhi
 - 2.1.4.2. Bi'l-Kıyās İlā 'Uğvin Āħer
 - 2.1.4.2.1. Ta'assürü Hāreketihi

2.1.4.2.1.1. İlā Cārrihi

2.1.4.2.1.2. ‘An Cārrihi

2.1.4.2.2. İmtinā‘u Hāreketihi

2.1.4.2.2.1. İlā Cārrihi

2.1.4.2.2.2. ‘An Cārrihi

3. Teferruķu İttişāl

3.1. Teferruķu İttişāl

3.1.1. Fi'l-A‘dāi'l- Āliye

1.1.1.1. İnḫilā‘u'l-Mafşal

1.1.1.2. Teferruķu'l-İttişāl Fi'l-‘Uḍvi'l-Alī

1.1.1. Fi'l-Uḍvi'l-Müteşābihe

1.1.1.1. Fi'l-Cild

1.1.1.2. Fi'l-Laḫm

1.1.1.3. Fi'l-‘Aşab

1.1.1.4. Fi'l-‘Aḍal

1.1.1.5. Fi'l-Kurūḫ

1.1.1.6. Fi'l-‘Azm

1.1.1.7. Fi'l-Gışāl

[34a] el-Faşlu's-Sābī'u Fi-Evķātī'l-Emrāđi

Ma‘lûm buyurula ki ekşer-i emrāđ için evķāt-ı erba‘a olur. O evķātın evveli vaķt-i ibtidā ve ikincisi vaķt-i tezeyyüd ve üçüncüsü vaķt-i intihā ve dördüncüsü vaķt-i inḫitāttır. Bu zıkr olunan evķāt-ı erba‘anın mā‘-adāsı evķāt-ı şıḫḫattır. Biz vaķt-i ibtidā ve vaķt-i intihādan o zamānları murād eylemez ki onlarda aşlā marağ müstebīn ve belli olmaya belki bizim murādımız o zamānlardır ki onlarda marağ-ı maḫşûs olup vech-i ātī üzere her birinin aḫkām-ı maḫşûşası ola.

Pes vaķt-i ibtidā o zamāndır ki onda marağ zāhir olup müteşābih gibi ola ve tezeyyüdü müstebīn ve zāhir olmaya.

‘Allāme buyurur ki marağ ibtidā zuhûrunda eger mādđi ise mādde vaķt-i ibtidāda mütē‘affin olmamakla ezāsı olmaz ve tezeyyüdü bilinmez, o ecluden bir karār üzere olur gibi ḫiss olunup müteşābihe benzer lâkin

hakîkaten müteşâbih değildir, zîrâ emrâd ân-ı zuhûrunda tezeyyüde bed' eder ve ân-ı şânînin marağ-ı ân-ı evvelden zâid olur lâkin ziyâde hafî ve kalîl olmakla fark olunmaz. O sebebden şâhib-i Kânûn "ويكون كالمشابه في احواله" diye kâf-ı teşbîh ile îrâd eyledi.

Evkât-ı erba'adan vaqt-i tezeyyüd o vaqttir ki onda vakten ba'de-vaktin marağın iştîdâdı müstebîn olur.

Ve üçüncü olan vaqt-i intihâ o vaqttir ki onda marağ o vaktin cemî-i eczâsında vukûf edip bir karar üzere kalır, artıp ve eksilmez.

Evkât-ı erba'anın dördüncüsü vaqt-i inhişât bir zamandır ki o zamânda marağın intikâşı zâhir olur. Her bār ki zamân-ı intikâş im'ân edip vaqt-i intihâdan ba'îd ola, bu'du hasebiyle intikâşı zâhir olur.

Ve bu evkât-ı erba'a iki vech üzere istibâr olunur: Bir vechine evkât-ı külliyye derler ve vech-i şânîsine evkât-ı cüz'iyeye derler. *Evkât-ı külliyye odur ki marağın nevâibi bi'l-cümle marağ-ı vâhid itibâr olunup nevbet-i evveli hâl-i ibtidâ'add oluna ve ondân marağın iştîdâdı ve vukûfu ve inhişâtı hasebiyle evkât-ı erba'a ifrâz ve temyiz olunup evkât-ı erba'anın mürûru ile bür'-i tâmm ve şihhat-i kâmile hâsıl olur, o sebebden ona evkât-ı külliyye tesmiye olunur. Ve ammâ evkât-ı cüz'iyeye marağ-ı vâhidin nevbetlerinden bir nevbette itibâr olunan evkât-ı erba'adır, meşelâ hummânın her nevbetinde bu evkât-ı erba'a mutaşâver olur ve evkâtın mürûruyla nevbet münkağıye olup feterâtı zamânı gelir lâkin marağ bi'l-külliyye kesilmez belki nevbet-i âtiyede yine 'avd eder Allâhu a'lem.*

el-Faşlu's-Sâminü Fî-Tamâmi'l-Kavli Fî'l-Emrâdı

Emrâdda biraz vücûh vardır ki o vücûh itibârî ile esâmîleri tesmiye olunur:

O vücûhtan vech-i evvel marağı hâmil olan 'uğvdur, zâtü'l-cenb ve zâtü'r-riye marağları gibi.

Vech-i şânî marağın a'râdıdır. Ba'dı marağın 'arağı itibâr olunup o 'arağı ism kılınır, şar' gibi.

Vech-i şâliş marağ ile maraça ism tesmiye olunur, meşelâ sevdâdan hâsıl olan maraça sevdâvî itlâk olunur.

Vech-i râbîc o marağ şāhibinin müşābih olduğu şey'dir, dāü'l-esed ve dāü'l-fil gibi. Dāü'l-esede ya'nî cüzāma mübtelā olanlar esede ve arslana müşābehet için maraçına dāü'l-esed tesmiye olundu. Ve dāü'l-fil dahi bu kıyās üzeredir.

Vech-i hāmîs o marađa evvelā ma'rûd olanların ismiyle tesmiyedir, taylānüsiyye gibi. Taylānüsiyye bir kūrhadır ki evvelā Taylanüs nāmında bir kimseye 'arîd oldu, o kūrha ona nisbet olup taylānüsiyye tesmiye olundu.

Vech-i sādîs marađın keşîrû'l-vukûf olduđu diyāra nisbet ile tesmiye olunur, belhîyye gibi. Diyār-ı Belh'te o kūrühun keşreti olmakla belhîyye tesmiye olundu.

Vech-i sâbîc evvelā o marađın mu'alecesine zafer bulan tabîbin ismiyle tesmiyedir, hîrünüyye gibi. O kūrha-i 'asîrû'l-indimālin mu'alecesine Hîrün nāmında bir tabîb zafer bulmakla o kūrhağa hîrünüyye tesmiye olundu.

Vech-i şāmîn o marağın cevherleri ve zātları hasebiyle tesmiye olunur, hummā gibi, verem gibi. Bu iki işmlerin bi-hasebi'l-lügat ma'naları müsemmaları'nın hakikatine ve cevherine muvafîk olur.

Cālînüs der ki emrâd iki kısımdır. Bir kısmı emrâd-ı zāhire olup hissên zāhir olur ve ikinci kısmı emrâd-ı bātînen olup hissên zāhir olmaz. Lâkin ba'đı emrâd ne kadar bātîni olup hissên zāhir olmaz ise lâkin o maraça vukûf sehl ve āsân olur, mi'de ve riye āfâtı ve evcā'ı gibi ve emrâd-ı bātînenin ba'đısına vukûf 'asîr olur, kebidin āfâtı gibi ve riye mecārîlerinin āfâtı gibi. Ve bātında bir nev' marağ olur ki ona taħkîkan vukûf mümkün olmaz lâkin zann ve taħmîn ile bilinir, mecārî-i bevle 'arîda olan āfât gibi.

Ve emrâd iki kısım olur, bir kısmı emrâd-ı aşliyye ve bir kısmı emrâd-ı şirket olur, 'udv-ı vāhîdin maraçına 'udv-ı āher müşārik olur.

Biraz vechlerden vech-i evvel budur ki o iki 'udv-ı müşārikler bi't-tab' biri birine mütevāşîllar olup beynehümāda ālet-i tevaşşul olur, dimāğla mi'denin şirketleri gibi, beynehümāda olan 'aşab-ı vāşıl hasebiyle ve rahîm ile şedyin şirketleri gibi, beynehümāda olan evride hasebiyle.

Ve vech-i şānî o iki 'udv-ı müşāriklerdir ki ehadühümā āhere tarîk olmakla şirket hāşıla olur, sākın teverrümünde sākā ürbîyyenin şirketi gibi.

Ve vech-i şālîş ehadühümā āherin civārında olmakla şirket hāşıla olur, riye ile dimāğ gibi, riye dimāğa ve dimāğ riyeye bi'l-mücāvere şerîk olup ehadühümānün bi'l-aşāle me'ûf olmasıyla āher dahi bi's-şirke me'ûf olur.

Ve bā' dı nüshada "rakabenin dimāğa şirketi gibi" diye vāķ' olmuştur. 'Allāme bu nüshayı taşhîh edip der ki dimāğa mücāvır olan rakabedir, riyenin mücāvereti yoktur, huşuşā iki cārrların biri cārr-ı dā'if ola, o cārr-ı dā'ifin şirketi ezyed olur, ibtın ya'nī koltuğun kalbe şirketi gibi; koltuk cārr-ı dā'if olmakla kalbden teveccüh eden façlayı sühület ile kabûl edip kalbe müteveccih āfāt ile me'ûf olur.

Ve vech-i rābîc ehadühümā āherin fi'linde mebd'e'i ve aşlı olmakla şirket hāşıla olur, hicābın riyeye şirketi gibi, fi'l-i teneffüste riyenin hicāb aşlı olmakla şirket olur.

Ve vech-i hāmis ehadühümā āherin hādîmi olmakla şirket hāşıl olur, 'aşabın dimāğa şirketi gibi.

Ve vech-i sādîs müteşarîkān olan iki şudvdan her birine 'udv-ı şālîş şerîk olmakla o iki 'udv biri birine 'udv-ı şālîş vāsıtasıyla şerîk olurlar, dimāğla külyelerin şirketi gibi, Zirā dimāğın kebid ile şirketi vardır, kezālik kül-yenin dahi kebid ile şirketi vardır, pes dimāğın kebid vāsıtasıyla külyeye şirketi lāzım gelir.

Ve bā'dan olur ki bi'l-müşāreket me'ûf olan 'udvdan bi'l-aşāle me'ûf olan 'udva şîkal ve vebāl 'avdet ve ric'at eder, meşelā me'ûf olan dimāğdan mi'de āfeti kabûl eyledikte o āfet hasebiyle haçm dā'if olup tekevün eden buhār-ı rediyye ve ğidā-i ğayr-i mehdüm dimāğa şu'üd etmekle dimāğın elemi mütezāyid olur.

Müşāreket devāmda ve devrde aşlın ahkāmı üzere cereyān eyler. Marağ-ı aşlı dāime ve lāzıme olur ise marağ-ı şirkī dahi dāime ve lāzıme olur. Eger marağ-ı aşlı nevbet ile gelir ise marağ-ı şirkī dahi nevbet ile gelip aşlının devri ya'nī zamān-ı nevbet ve zamān-ı mufārakatı ne miqđār olursa şirkīnin dahi devri o miqđār olur.

Şihhat ve marağ cihetlerinden ebdānın mertebe[leri] bizim vaşf ededeği-miz minvāl üzere altı mertebe üzere olur:

Mertebe-i ūlā o bedenın mertebesı olur ki ğāyet şihhatte ola.

Mertebe-i s̄āniye o bedendir ki o bedenin şihh̄ati ḡāyet şihh̄atte olan bedenin şihh̄atinden dūn ve aṣaḡı ola.

Mertebe-i s̄ālise o bedenin mertebesidir ki o beden şihh̄i ve maraḡı olmaya lākin bu mertebe-i s̄ālise eṭibbānın re'yi üzere olur ya'nī Şeyh-i Re'īs bu mertebenin vücūdunu re'y ve taṣvīb eylemez.

Mertebe-i rābi'a beden-i şahih̄in mertebesidir ki o beden miskām ya'nī seḡam ve maraḡı kabüle isti'dādı olur lākin bi'l-fi'l kabül mevcūd olmaya, şahih̄ ola.

Mertebe-i h̄āmise o bedendir ki maraḡ-ı yesir̄ ile marid̄ ola.

Mertebe-i sādise o bedendir ki maraḡı ḡāyete bālīg ola.

Ve emrād vech-i āherden iki kısma münkasım olur:

Ƙısm-ı evvel maraḡ-ı müsellemdir. Maraḡ-ı müsellemler o maraḡdır ki o maraḡın şavāb [34b] tedbirinden 'āyık olmaya, şudāc-ı mücerred gibi, zīrā şudāc-ı mücerredin tedbiri olan kaḡūrāt ve neṭulāt ve gārāḡır ile irhā ve telyinden bir 'āyık ve māni' mevcūd değildir.

Ve kısım-ı s̄ānī maraḡ-ı gayr-i müsellemdir. Maraḡ-ı gayr-i müsellemler o maraḡdır ki o maraḡa şavāb tedbir ile tedbir olunmaktan 'āyık ve māni' olup o māni' şavāb tedbirin isti'mālince ruḡṣat vermeye; onun miṣāli nezleye muḡārin olan şudāc gibi, zīrā şudāc-ın tedbir-i şavābı esbāb-ı mezkūre ile irhā ve telyin olur, irhā ve telyin nezleyi ziyāde etmekle şudāc-ın muḡārinin olan nezle şudāc-ın şavāb tedbirini isti'mālden 'āyık ve māni' olur.

Ve ma'lūm ola ki her maraḡ ki marid̄in mizācına ve sinnine ve bulunduḡu faṣla mülāyim ola, o maraḡın ḡaṭarı eḡall olur. Meṣelā sinn-i nemāda olup demeviyü'l-mizāc olan fetāya faṣl-ı rebī'de işābet eden maraḡ-ı demevīnin ḡaṭarı eḡall olur. Ve umūr-ı mezkūrede mülāyim olmayan maraḡ mizāca ve sinne ve faṣla muḡālefeti sebebiyle ḡaṭarlı olur. Üçüne dahi cemī'an muḡālif olur ise ziyāde ḡaṭarlı olur, ikisine muḡālif olanın ḡaṭarı evvelden az olur ve birine muḡālif olan ikisine muḡālif olandan dahi ḡalīl-ı ḡaṭar olur. Ve bu ḡuşuşların maraḡa 'adem-i mülāyemeti mücib-i ḡaṭar olduḡu onun içindir. Maraḡın bu mezkūrlarda 'adem-i mülāyemeti sebep-i maraḡın kuvvetine delālet eder ve sebebi ḡavī olan maraḡı lā-maḡāle izāle şurūbetli olmakla ḡaṭarlı olur.

Ve ma'lūm buyurula ki bir faṣlda 'arıḡ olan maraḡ o faṣlın dıddı ve karşıḡı olan faṣlda münḡall ve mündefi' olmak ümid ve recā olunur. Meṣelā

mizâcî hârr ve raṭb olan faşl-ı rebî'de ʿarîd olan maraḍ mizâcî bârid ve yâbis olan faşl-ı ḥarîfte mündefîʿ olur ve sâirleri dahi bu kıyâs üzeredir.

Ve maʿlûm buyurula ki baʿḍî emrâḍ maraḍ-ı âhere intikâl edip maraḍ-ı evvel külliyyen munkaṭıʿ olur ve maraḍ-ı şânî munkaṭıʿ olan maraḍdan eḥaff ve ehven olur, şarʿın ḥummâ-ı ribʿe intikâli gibi, ḥummâ-ı ribʿ şarʿa kıyâsla eḥaff ve ehven olur. Ammâ cerebin ḥummâ-ı ribʿe intikâli bu kabîlden deġildir, zîrâ ḥummâ-ı ribʿ cerebden aşʿab ve eşedd olur. Pes baʿḍî maraḍın ḥudûşu emrâḍ-ı uḥar-ı keşîrden şifâ olur, meşelâ ḥummâ-ı ribʿin ḥudûşu şarʿdan ve niḳristen ve devâliden ve evcâʿ-ı mefâşıldan ve cerebden ve ḥikkeden ve büşürdan ve imtilâi olan teşennücden şifâ olur.

ʿAllâme der ki “ومن الشنج” terkîbinde olan “من تبعضية” olur onun için ki ribʿ teşennüci istifrâġiye bâʿis-i bürʿ olmaz. Ve kezâlik zelaḳ-ı emʿâdan ve zâtü'l-cenbden şifâ olur. *Ve baʿḍî nüshada* “zereb remeden şifâ olur ve zelaḳu'l-emʿâ zâtü'l-cenbden şifâ olur” vâḳt olmuştur. ʿAllâme nüsha-i üläyi taşhîh eyledi. “Zereb” heydaya müşâbih bir maraḍdır lâkin birkaç vechten farkı olur, o farklar zikr olunur. “Zelaḳu'l-emʿâ” meḳûl ve meşrûbun taġay-yür eylemeden ʿalâ-hâliḥâ hurûcudur. Kezâlik maḳâde damarlarının aġızları münfetiḥa olup açılması maraḍ-ı sevdâvînin küllîsinden ve vecaʿ-ı verikten ve külä yaʿnî böbreklerin vecaʿlarından ve vecaʿ-ı erḥâmdan şifâ ve bürʿ olur.

Ve baʿḍî emrâḍ dahi emrâḍ-ı uḥrâya intikâl edip maraḍ-ı evvelden şânî erdeʿ ve eşedd olur, zâtü'l-cenbin zâtü'r-riyeye intikâli gibi ve kezâlik karâniṭus dedikleri ʿillet-i maʿrûfenin lişergusa intikâli gibi. “Karâniṭus” sersâm-ı hârr-ı demevîye iṭlâḳ olunur. Eger sersâm şafrâvî olursa ona “karâniṭus-ı hâliş” derler. “Lişergus” sersâm-ı bâride iṭlâḳ olunur; mâddesi balġam olur ise ona “nisyân” dahi derler.

Ve emrâḍın baʿḍısı emrâḍ-ı maʿdiyye⁸⁶ vü sâriye olup âhere ulaşır, cüzâm ve cereb ve cüderî ve ḥummâ-ı vebâiyye ve ʿfünetli ḳurḥalar ḥuşûşan mes-

86 Ve emrâḍ-ı muʿaddiyye vü mütevârişi bu minvâl üzere şâʿir cemʿ eylemiştir, beyt: “متوارث الأمراض عدّ حرفها بنساجم | | وحروف جبرق حج وج تلك التي تعدي الجسد” ثم ذكر الشاعر ان الباء من المتوارثة: البرص، و النون: القرس، والسين: السل؛ والألف: ايليميا وهو الصرع؛ والجيم: الجذام، والميم: المايخوليا؛ والدال: الدق؛ والجيم من المعديّة: الجرب؛ والياء: البخر؛ والراء: الرمد؛ والقاف القروح العفنة؛ والحاء الحصبة؛ والجيم الجدرى؛ والواو: الواب؛ و الجيم: الجذام وقال بعض الشراح وعلى هذا السل والبرص ليس من الامراض المعديّة ويجوز ان يقال السل من القروح لعفنة

ken-i dayıyıkta ola, bu emrâd aşhâbiyla ma'ıyyet edip bile sâkin olanlara sirâyet ziyâde olur ve huşûşan o emrâd aşhâbına mücâvir olan kimse rüzgâr altında ola. Ve emrâd-ı sâriyyenin biri dahi remeddır ya'nî göz ağrısıdır huşûşan kendi 'aynında müte'emmil ve mütefekkir olan kimseye sirâyet ziyâde olur. Ve kezâlik biri dahi diş ağrısıdır, ona çares derler. Çaresin sirâyeti o mertebeye bâliğ olur ki hâmid olan nesnelere tahayyül olunmakla çares⁸⁷ hâdis olur. Ve dahi emrâd-ı sâriyyedendir sill marağı ve baraş marağı.

Ve emrâddan ba'đıları dahi mütevâriş olur ya'nî uşülden fûrû'a mirâş gibi intikâl eyler. O mütevâriş olan marağlar çara'ı tabî'i ya'nî şala' ve niçris ve sill -ve ba'đı nüshada "sill" bedeline "sebel" vâk' olmuştur, 'Allâme nakl eder- ve cüzâm gibi.

Ve ba'đı emrâd dahi cinsiyedir, bir kabîleye veyâ bir nâhiye sükkânına 'arîd olur, âherde bulunmaz ve bulunursa da nâdir bulunur ve bu emrâda emrâd-ı cinsiyeye derler.

Ve ma'lûm buyurula ki a'đanın da'fi sū-i mizâca ve binyenin tahallülüne tâbi' olur.

et-Ta'lîmü's-Şânî Cümletâni el-Cümletü'l-Ülâ Fi'l-Eşyâilleti Tahdüşü 'An Sebebin Mine'l-Esbâbı'l-Âmmeti ve Hiye Tis'atü 'Aşere Faşlen

el-Faşlu'l-Evvelü Kavlün Külliyyün Fi'l-Esbâbı

Zikri mürür eden ahvâl-i selâşenin ya'nî şihhat ve marağ ve beynehümâda mütevassıta olan ahvâllerinin üçer sebepleri vardır: sebab-i evvel sebab-i bâdiyedir, sebab-i şânî sebab-i sâbiqtır ve sebab-i şâliş sebab-i vâşıldır.

Sebab-i sâbiq ile sebab-i vâşıl umûr-ı bedeniyeye olmakta müştereklerdir. Umûr-ı bedeniyeden murâd o sebepler yâ hıltıyye olur veyâhüd mizâciyye olur veyâhüd terkîbiyye olurlar. Ve esbâb-ı bâdiye bu umûrun birine müte'allik olmayıp cevher-i bedenden hâric emre müte'allik olur; o

87 Buradan itibaren Hamidiye nüshasında atlama vardır, bu hususa nüshanın bu vırağının derkenarında da işaret edilmiştir. Biz bu eksik kısmı Ragıp Paşa 1352-2 yazmasında 67a'dan itibaren ilave ettik.

emr-i hâric gâhîce bedenden hâric ecsâm cihetinden olur, çarbdan hâdiş olan marağın ve cevvin sühûnetinden ya'ni beyne's-semâ ve'l-arđ havâmn issiliğinden hâdiş olan ve bedene vârid olan ta'âm-ı hârr ve ta'âm-ı bâridden hâdiş olan emrâğın sebepleri gibi yâhüd nefis cihetinden olur ve nefis bedenden hâricdir. Nefis cihetinden olan sebepler beden cihetinden olmuş olmaz ve sebep-i bedenîde dâhil olmaz. Nefis cihetinden olan sebepler ki mişâli gâdâbdan ve havftan ve onların müşâbihlerinden hâdiş olan marağların sebepleridir.

Esbâb-ı sâbıka ile esbâb-ı bâdiye sebep ile müsebbeb olan gerek marağ ve gerek şihhat ve gerek beynehümâda olan hâlet-i şâlişe aralarında vâsıta olmakta ba'dı kerre müşterek olurlar, zîrâ sebep-i sâbık ile müsebbeb arasında her hâlde vâsıta mevcûd olur lâkin sebep-i bâdi ile müsebbeb arasında gâhîce vâsıta olur ve gâhîce sebep-i bâdi müsebbebe muttasıl olur. Pes esbâb-ı bâdiye ile esbâb-ı vâsıla dahi sebep ile müsebbeb arasında vâsıta olmayıp müsebbeb sebebe muttasıl olmakta gâhîce müşterek olurlar, zîrâ sebep-i vâsıl her hâlde müsebbebe muttasıldır ve sebep-i sâbık her hâlde munfaşıldır ve sebep-i bâdi gâhîce munfaşıl olup sebep-i sâbık ile müşterek olur ve gâhîce muttasıl olup sebep-i vâsıl ile müşterek olur.

Esbâb-ı sâbıka o esbâb-ı bedeniyedir ki ya'ni o sebep hıltî yâhüd mizâcî yâhüd terkîbidir ki o esbâb müsebbebi olan hâle bi'l-vâsıta teveccüh edip o sebep-i sâbıkı müsebbebi olan o hâli gayr-i evvelî icâb ile icâb ve iktidâ eyleye.

Esbâb-ı vâsıla o esbâb-ı bedeniyedir ki ahvâl-i bedeniyeyi gayr-i evvelî icâb ile icâb eyleye ya'ni o icâb vâsıta ile ola.

Esbâb-ı bâdiye bedenî olmayan esbâb-ı hâriciyyelerdir ki icâb eylediği ahvâl ile esbâb arasında gâhîce vâsıta ola ve gâhîce vâsıta olmaya.

Esbâb-ı sâbıkanın mişâli hummâya kıyâs ile imtilâ gibi. İmtilâ bir sebeptir, ta'affün vâsıtası ile hummâyı icâb eyler. Ve mişâl-i âheri 'ayna mâiyyetin nüzülüne kıyâs ile 'aynın ev'iyelerinin imtilâsıdır. 'Aynın ev'iyelerinin mâiyyet ile imtilâsı mâiyyetin cereyânını icâb eder, cereyân-ı mâ dahi şukbe-i 'inebiyyeye mâiyyetin nüzülüne icâb eder ve imtilânın nüzül-i mâi icâbı cereyân-ı mâ vâsıtası ile olur.

Ve esbâb-ı vâsılanın mişâli hummâya nisbet ve kıyâs ile itibâr olunan 'ufûnet gibi. 'Ufûnet bir sebeptir ki hummâyı icâb-ı evvelî ile bilâ-vâsıta

icâb eder. Kezâlik şukbe-i 'inebiyyeye nüzûl eden mâ şukbenin süddesine sebep-i vâsıl olur. Ve kezâlik şukbe-i 'inebiyyeye ve kezâlik şukbe-i 'inebiyyenin süddesi 'amâya sebep-i vâsıl olur.

Ve esbâb-ı bâdiyenin mişâli⁸⁸ harâret-i şems ve şiddet-i harâret ve gamm ve seher ve şüm mişli şey²-i müsahhin tenâvülü bunların her birisi hummâya sebep-i bâdî olur. Ve kezâlik darbe intişâr-ı 'ayna ve 'ayna mânın nüzûlüne sebep-i bâdî olur.

Ve taqsîm-i âher ile sebep iki kısma münkasım olur: Kısım-ı evveli bi'z-zât sebep olur, fülful ya'nî büber sühûnete ve afyûn bürüdete sebep olduğu gibi. Ve kısım-ı şânî bi'l-'arağ sebep olur, mâ-ı bāridin sühûnete sebep olduğu gibi, zîrâ mâ-ı bāridin bedeni teşhîni bi-ṭab'ihi olmaz belki mâ-ı bārid bedeni teksîf edip mesāmmalar münsedde olmakla harâret-i garîziyye bedende muhtekân olup sühûnet hâdis olur. Ve kezâlik mâ-ı hārrın bürüdete sebep olduğu gibi, ona bināen mâ-ı hārr mesāmmâtı tefṭih edip ervāhı ve harâret-i garîziyyeyi tahlîl etmekle bedeni bi'l-'arağ tebrîd eder. Ve kezâlik sakmünyānı tebrîdî gibi, sakmünyā şürbü bedeni müsahhin olan şafrâyı ishāl etmekle beden bilâ-müsahhin bâkî kalıp bārid olur

Ve sebep bedene mücerred vâsıl olmakla bedende fi'lini işleyemez ve belki sebep fi'lini işlemekte üç şartın vücudu ve ictimā'ı lâzım olur: Şart-ı evvel kuvvet-i fā'iliyyenin kuvvetidir. Şart-ı şânî bedende olan kuvvet-i istidādîyyenin kuvvetidir. Şart-ı şālîş sebebin bedende o miqdār meksidir ki o müddette o mişli ve o maqûle fi'li işlemeğe kâdir ola.

Ve müsebbebât katında ba'đı kerre esbâbın ahvâli mütefāvit ve muhtelif olur, meşelâ reb' sebep-i vâhid iken ebdānın istidādına göre her birinde bir türlü marağ ihdâsına sebep olur. Ve ba'đı kerre sebep-i vâhid beden-i vâhidde evkât-ı muhtelif hasebiyle emrâd-ı muhtelifeyi icâb eyler. Ve ba'đı sebep-i vâhidin fi'li bedeni kavî ve beden-i da'ifte mütefāvit olur. Ve kezâlik sebep-i vâhidin fi'li şedîdü'l-hiss ve da'ifü'l-hiss olan 'uḍvlarda mütefāvit olur.

Ve yine esbâb iki kısma münkasım olur: Kısım-ı evvel sebep-i muhalliftir. Sebeb-i muhallif ona derler ki sebep zâil olmakla müsebbeb ve eşer zâil olmaya belki bâkî ola, meşelâ şemsten hâşıl olan şudâ' şemsin zevâli

olmasa ona sebab-i muhallif tesmiye olunur. Ve kısım-ı s̄anī sebab-i ğayr-i muhalliftir. Sebeb-i ğayr-i muhallif o sebebdir ki sebebin zevālī ile o sebebin eşeri ve müsebbebi maʿan zāil ola, o şudāc mişlli ki şemsten h̄aşıl olup şemsin zevālī ile şudāc dahi zāil olur.

Ve biz deriz ki itidālī bedeni hāfız olup ifrāt ve tefrīti aḥvāl-i bedeni tağyir eden esbāb iki kısma münkasımdır: Kısım-ı evvel o esbābdır ki insān için o sebeplerden tefaşşī ve taḥalluş mümkün olmaz, o sebepleri istiʿmāl hayātī olan insāna dārūrī olur. Kısım-ı s̄anī o esbābdır ki o sebepler insānda bulunmasa bekā-i hayāt mutaşavver olur, o esbābların insānda vücūdu dārūrī olmaz.

Ve esbāb-ı dārūriyye altı cinse münḥaşire olur: cins-i evvel havā-i muḥīṭ, cins-i s̄anī meʿkūl ve meşrūb, cins-i şālīş hareket-i bedeniyeye ve sūkūn-ı bedenī, cins-i rābiʿ harekāt-ı nefsanīyye, cins-i ḥāmis nevm ve yaқаза, cins-i sādīs istifrāğ ve ihtikāndır. Evvelā biz havāya şūrūc eyleyelim:

el-Faşlu's-S̄anī Fī-Teşrī'i'l-Havāi'l-Muḥīṭi bi'l-Ebdāni

Havā bizim ebdānımızın ve ervāhımızın ʿunsuru ve mādde-i tekevvünüdür, zīrā ki ebdān ʿanāşır-ı erbaʿadan mürekkebdir, kezālik ervāh dahi ʿanāşır-ı erbaʿadan mürekkebdir. Ve ʿanāşır-ı erbaʿanın biri havādır. Vech-i meşrūh üzere havā ebdān ve ervāhımızın ʿunsuru ve erkān-ı erbaʿasının bir rüknü olduğundan mā-ʿadā havā meded olup ervāhımızı vech-i āherden ıslāh eder yaʿnī ebdān ve ervāha fāʿil-i mādđi olduğu gibi muʿaddil dahi olup rūhu taʿdīl eyler. Ve rūhtan bizim murādımız mā-selefte beyān olunan ervāhtır ki ḳalbde leṭāfet-i aḥlātın tekevvün edip ḥāmil-i ḳuvā olur. Bu maḳāmda bizim rūh ile murādımız ḥukemānın nefis dedikleri emr değıldir.

Havādan şadır olan ervāhımızı taʿdīl [35a] iki fiʿle müteʿallik olur: O iki fiʿlin biri tervīh ve biri tenḳiye olur.

Tervīh havānın o fiʿlidir ki rūhun ṭabīʿī olan mizāc-ı ḥārrı itidālden ḥurūca müstaʿidd olmakla ihtikān ḥasebiyle ve baʿdan āḥer sebep ile rūhun mizācına ifrāt üzere ḥarāret ʿarıda olmaktan rūh ḥālī olmaz. Ve istinşāḳ olunan havā-i bārid ḳalbe vāşıl olup rūhun mizācını taʿdīl ve ḥarāret-i zāidesini teskīn eder. Ve biz taʿdīl ile taʿdīl-i idāfī murād ederiz, zīrā rūhun mizāc-ı ṭabīʿisi bedende olan bi'l-cümle aḳdānın ve aḥlātın mizāclarından ḥarāretli olur ve ihtibās sebebiyle mizāc-ı ṭabīʿisinden çıkıp muḥterik

olmağa rûhın isti'dâdı ekser olur. Havâ-i bârid o ifrâtı ta'dîl edip yine rûhu mizâc-ı tabîrîsinde ibkâ edip ta'dîl eyler ve mizâc-ı tabîrîsinden dahi harâretini tenzîl eylemez. Ve riye cânibinden müstenşak olan havâ ile şerâyine muttaşıl olan menâfis cânibinden vâsıl olan havâ zıkr olunan ta'dîli ifâde ederler. Ve biz her ne kadar havânın mizâcı hârr olan havânın mizâcı hârr olur der isen lâkin bizim ebdânımızı muhît olan havâ ervâhta harâret-i tabîrîsine kıyâs ile cidden bârid olur ve rûhın mizâc-ı tabîrîsini tecâvüz eylediği hâline kıyâs ile bi-tarîkı'l-evlâ havânın bürüdeti zâhir olur. Zıkr olunan havâların şadmesi ve çarbesi rûha vâsıl olup havâ rûha muhâlafe eylese o havâ ervâhı ihtikân hasebiyle nâriyyete istihâleden men' eder. Ve bu vech ile ervâh ta'dîl olunmasa ervâh nâriyyete istihâle eder, o istihâle rûhın sū-i mizâcına mü'eddî olur ve rûhın sū-i mizâcı dahi rûhın te'sîr-i nefsanîyi kabûle olan isti'dâdını izâle edip sebeb-i hayâtın zevâli hâşıl olur. Ve kezâlik ervâh nâriyyete istihâle eylese tahallül edip bi'l-külliyeye fenâ bulunur, zîrâ rûhın cevheri ratb-ı buhârîdir, nâriyyete istihâle ile mütelâşî olup ma'v olacağı emr-i vâdihtir.

Ammâ tenkîye havânın o fi'lidir ki redd-i nefes katında kalbden hârice merdûd olan havâ kuvve-i mümeyyizenin ervâhtan ifrâz ve temyiz eylediği buhâr-ı duhânî olan fa'la-i rûhu müstâşrîb olup menâfis-i bedenden ma'iyetinde ihrâc eder. Ve bunun beyânı ve tavdîhi budur ki insânın havâyâ ihtiyâcı rûhu ta'dîl hasebiyle olur ve rûhın ta'dîli havânın bürüdetiyle hâşıl olur. Havâ kalbe evvel-i vürûdunda keyfiyyet-i bâridesiyle ervâhı ta'dîl eyledikten sonra ednâ ihtibâsla o havâyâ sühûnet hâdiş olmakla menfa'at-i mezkûre zâil olup müceddeden müstenşak olan havâ-i cedîde ma'hall ve mekân peydâ ve müheyâ olsun için havâ-i 'atîk redd olundukta o havâ-i merdûd zıkr olan fa'la-i rûhu ve buhâr-ı duhânîleri tesellüm ve istişhâb edip o havâ hürûcunda buhâr-ı duhânî-i mezkûru ma'an ihrâc etmekle ervâhı buhâr-ı duhânîden tathîr tenkîye eder.

Ve havâ iki kısım olur: Kısım-ı evvel o havâdır ki keyfiyyeti mu'tedile ola ve cevherine mizâc-ı rûha muhâlif cevher-i gârib muhâliif olmaya. Havânın bu kısmı lâ-mahâle şihhati fâ'il ve hâfız olur. Ve kısım-ı şânî o havâdır ki keyfiyyeti itidâlden hâric olur ve cevherine mizâc-ı rûha muhâlif cevher-i gârib muhâliif olup şâf olmaz. Bu mişlli havâ mara'ı fâ'il olur.

Ve havāya tağayyürāt-ı tabî'iyye 'arîd olur, kezâlik tağayyürāt-ı ğayr-i tabî'iyye dahi 'arîd olur ve mecrâ-yı tabî'idan ħâric olup mecrâ-yı tabî'iyyeye müdâdde olan tağayyür dahi 'arîd olur. Tağayyürāt-ı tabî'iyye fuşûl-i erba'a ħasebiyle olan tağayyürâttır, zîrâ havâ her bir faşlda bir mizâca istihâle eyler ki o mizâc âĥer faşlda tabî'î olmak üzere mevcûd olmaz.

el-Faşlu's-Şâlişü Ft-Tabâyfi'l-Fuşûli

Ma'lûm buyurula ki eţibbâ katında mu'teber olan fuşûl müneccimîn katında mu'teber olan fuşûlün ğayrıdır, zîrâ müneccimîn katında mu'teber olan fuşûl-i erba'a burûc itibârı ile olur, zîrâ burûc dâiresi dört kısma taķsîm olunup Şemsin her bir kısmında müddet-i iķâmesi bir faşl itibâr olunur ve bir kısımdan kısmı âĥere Şemsin intikâliyle bir faşldan faşl-ı âĥere intikâl ĥâsil olur. O intikâlâtın mebd'î nokta-i rebî'iyyeden itibâr olunur. Ve nokta-i rebî'iyye âfâķ-ı Şimâliyyede re's-i Ĥamel olur ve cenûbiyyede re's-i Mîzân olur ve ĥatt-ı istivâda delvin ve esedin muntaşıfları olur, zîrâ ĥatt-ı istivâda sene-i vâĥidede iki rebî' olur. Bizim diyârimiz âfâķ-ı Şimâliyyeden olmakla o fuşûlû Ĥamel'den itibâr etmek üzere cereyân eyleriz. P'ës re's-i Ĥamel'den inķilâb-ı Şayfî noktasına gelince kadar ya'nî re's-i Seretân'a gelince rubu'-ı evvel mütemâdî olup ona faşl-ı rebî' itlâķ olunur. Ve re's-i Seretân'dan nokta-i ĥarîfiyyeye ya'nî re's-i Mîzân'a gelince kadar rubu'-ı Şânî mütemâdî olup ona faşl-ı Şayf itlâķ olunur. Ve re's-i Mîzân'dan inķilâb-ı Şitâî noktasına ya'nî re's-i Cedy'e gelince kadar rubu'-ı Şâliş mütemâdî olup ona faşl-ı ĥarîf itlâķ olunur. Ve re's-i Cedy'den re's-i Ĥamel'e gelince kadar rubu'-ı râbî' mütemâdî olup ona faşl-ı Şitâ itlâķ olunur.

Lâkin eţibbânın nazarı ve fuşûle itibârı Őihĥat ve marâdda ve devânın te'şîrinde ve 'adem-i te'şîrinde medĥali olduĝu cihetten olmakla tabî'iyyün gibi muţlak zamâna ve riyâğiyyün gibi Şemsin dâire-i burûcun bir rubu'undan rubu'-ı âĥerine intikâle itibâr eylemeyip zâhib olurlar ki rebî'ü'l-evvel o vaķt ve o zamândır ki bilâd-ı mu'tedile ahâlîsi o zamânda berdden mu'teddün bih olur, edfâya ya'nî örtüye ve Őiyâba muĥtâc olmaya ve ĥarrdan dahi mu'teddün bih olur, tervîĥe muĥtâc olmaya. Ve o vaķtte eŐĥâr nemâya ve neşve ibtidâ eyleye ve o zamân istivâ-i rebî'î ile Şemsin muntaşıf-ı Őevrde

huşûlü zamânları mâ-beyni ola ve ba'đı bilâd-ı hârrede zıkr olunan zamân-
dan kalîlen muqaddem ve ba'đı bilâd-ı bâridede kalîlen mu'ahhar ola.

Ve faşl-ı harîf o vaqt ve o zamândır ki reb' de zıkr olunan zamânın
muqâbili ola ya'nî bilâd-ı mezkûre ahâlîleri berdden edfâ-i mu'teddün bihe
muhtâc ola ve evrâk tenâşüre bed' edip eşcâr neşyden vukûf eyleye ve o
zamân re's-i Mizân ile 'Akreb'in muntaşıfı mâ-beyninin zamânı ola. Reb'
ve harîfin bu zamânları şâhib-i Kânûn'un bilâdı mişllide olur ya'nî Buğârâ
diyârında ve iklim-i râbî'in sâir diyârlarında olur, ammâ mâ-'adâ diyârlarda
reb' zıkr olunan vaqitten muqaddem ve harîf mu'ahhar olmak câiz olur.

Ve zamân-ı şayf ezmine-i hârrenin mecmû'undan 'ibâret olur ve ezmi-
ne-i bâride bi'l-cümle şitâ olur ve zamân-ı reb' zamân-ı şayftan akşar olur.
Kezâlik zamân-ı harîf zamân-ı şitâdan akşar olur.

Ve şitânın zamânı bilâd-ı mu'tediledé şayfın zamânına muqâbil ve
müsâvî olur. Ve bilâd-ı bâridenin zamân-ı şitâ şayfından ekşer ve bilâd-ı
hârrede ekall olur.

Ve müşâbih olup benzer ki zamân-u reb' vaqt-i ezhâr ve ibtidâ-i esmâr
ola. Ve harîf ağaç yapraklarının levni ve rengi tagayyür edip tenâşür ve
tesâkûta bed' eylediği vaqt ve zamân ola, mâ-'adâ zamânlar şayf ve şitâ ola.

Ve biz deriz ki reb'in mizâc-ı mizâc-ı mu'tedil olur. Etûbbâ zann ederler
ki reb'in mizâc-ı hâr-ı raḥb olur, onların zann ettikleri gibi değildir; harâret
ve bürüdette mu'tedildir. Ve bunun bi-künhihi taḥkîki 'ulûm-ı hikemiyye-
den 'ilm-i ḥabî'ye mevdu'dur. Ve ḥabîbe lâzım olan onu ḥabî'iden tesellüm
ve kabûldür bu vechle ki reb' mu'tedil olup şayf hâr olur.

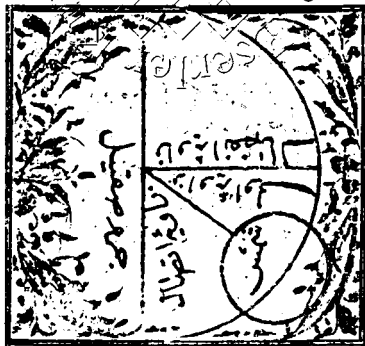
*'Allâme der ki şâhib-i Kânûn'un bu maqâmda irâd eylediği delîli fehmi
ve idrâk beş'aded muqaddime temhîdine mevku'f olur:*

*Muqaddime-i ülâ şıf'ın mâhiyyeti ve ḥaḳîkatini mârifettir. Şıf'â da
üç kavlı vardır: Kavlı-i evvel budur ki şıf'â o ecsâm-ı nâriyyedir ki şem-
sin eşî'ası ve pertevi o ecsâm-ı nâriyyeyi küre-i nâriyyeden kahr ve
kasr ile inzâl eyler. Ve kavlı-i şânî budur ki şıf'â ecsâm-ı laḳîfedir, şems-
ten ve şems mişlli neyyirden o ecsâm-ı laḳîfe munfaşıl olup müstaḳdî olan
cirme vâşıl olur; o ecsâm-ı laḳîfeye teşhîni ḥasebiyle ḥarâret lâzım olur.
Ve kavlı-i şâlîş budur ki şıf'â bir 'arâd ve bir keyfiyyettir ki müstenîrin
münîre muḥâzâtı ve muqâbelesinden müstenîrde def'aten ḥâdiş olur, bey-*

nehümâda havâ yâhûd mâ mişli cirm-i şeffâf tavassutu hasebiyle. Kavl-i şahîh bu kavl-i şâliştir.

Mukaddime-i şâniye şıf'ın irîkâsı keyfiyyetini idrâk ve mârifet olur. Şıf'ın irîkâsı b'âdı kerre zâviye-i hâdde hey'eti üzere olur ve b'âdı kerre zâviye-i münferice hey'eti üzere olur. Ve b'âdı irîkâstan zevâyâdan biri hâdiş olmayıp o irîkâs nâkişân 'alâ-akîbihi olur ya'nî şıf' münîrden [35b] müstenîre vâsıl olduğu tarafa şıf' nüfûz ve sülûk eder. Ve bunun beyânı ve tavdîhi budur ki 'aks o dav'dır ki muç'in şıf'ı mâ ve mir'ât gibi cism-i şakîl üzere vuķîfundan sonra o şıf' mün'atf olup muç'in şakîle kıyâs ile olan evd'ı hasebiyle muç'in cihetinde veyâhûd hilâf-ı cihetinde olan bir cismin üzerine vâķ olur. Ve zikr olunan şıf' cirm-i muç'den cism-i şakîle nüzülünde resm eylediği hatta hatt-ı şıf' ıtlâk olur ve o şıf'ın şakîlden cism-i âhere irîtâfında resm eylediği hatta hatt-ı irîkâs tesmiye olunur. Hatt-ı şıf'ın muç'den şakîle nüzülünde o hatt 'amûd hey'eti üzere olursa hatt-ı irîkâs dahi 'amûd olup hatt-ı şıf'a muntabık olur ve 'aks-i şakîlden nâkişân 'alâ-akîbeyhi ve kaķkarâ ric'at eder. Ve o iki hatlardan şakilde zevâyâdan bir zâviye hâdiş olmaz, şems şemt-i re'ste olan mahallerde ve zamânlarda o hatlar biri birine muntabık olurlar. Ve muntabık hatt-ı irîkâs hatt-ı şıf'a nüfûz edip dav' nâkişân 'alâ-akîbeyhi ve kaķkarâ ric'at eder. Ve o hatlardan şıf'ın mahattında ve mevķ'inde zevâyâdan bir zâviye hâdiş olmaz. Ve eger şıf'ın şakîle nüzülünde hatt-ı şıf' 'amûd olmayıp mâil olur ise hatt-ı irîkâs hatt-ı şıf'a muntabık olmaz, her birinin başka başka mevķ'leri olur lâkin o iki hattın taraf-ı esfelleri şakîlden bir mevķ'de müctem'ler ve muttaşillar olurlar. Ve o ictimâ'dan iki hattın arasında bir zâviye hâdiş olur ve o zâviyeye zâviye-i ülâ tesmiye olunur ve zâviye-i ictimâ'u'l-eş'ca dahi tesmiye olunur. Ve o iki hattın şakîl ile tekâıfı hasebiyle zâviye-i ülânın yemîn ve yesârında iki zâviye dahi hâdiş olur ve o iki zâviyeden cirm-i muç'ı tarafında olan zâviyeye zâviye-i şıf' tesmiye olunur ve zâviye-i ittisâl dahi tesmiye olunur ve zâviye-i uhrâya zâviye-i irîkâs tesmiye olunur, zâviye-i infişâl dahi tesmiye olunur. Ve iki tarafta olan iki zâviye mütefâvit olmayıp mütesâviyân olmak vâcib olur. Ve o vücûbun burhân-ı limmîsi 'ilm-i hendesede mezkûrdur, burhân-ı şânîsi şerh-i Kânûn'da mestûrdur. Pes taraf-ı esfelde o iki hatt-ı

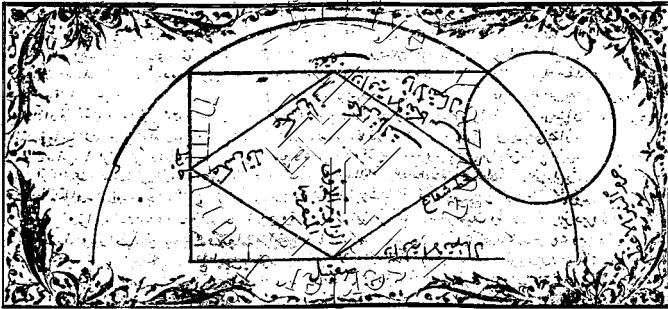
ğayr-i muntabıklar müctem' oldular ise lā-mahāle taraf-ı α-lāda müfterik olup beynehümāyī fāşıl bir kavş-ı dāire olmak lāzım olur ve o kavş şümün-i dāireden noķşān olur ise zāviye-i ūlā hādde olur ve şümün-i dāireye bāliğ olur ise zāviye-i ūlā kāime olur ve şümün-i dāireden ezyed ve ekşer olur ise zāviye-i ūlā münferice olur. Ve şemsin teşhīn ve tenvīr f'illeri zāviye-i ūlā hasebiyle olur, şemsin semt-i re'sinde olduğundan; zāviye-i ūlā bulunmaz ise sūhūnet gāyet ile ekşer olur ve dav' dahi ekşer olur, zīrā şıf'ā-ı şems müctem' olur, müteferrik ve mütebeddid olup perişān olmaz. Şemsin semt-i re'sten meyli olup zāviye-i ūlā hādde olur ise semt-i re'sten Şems'in meyli hasebiyle harārete ve dav'a noķşān terettüb eder; zāviye-i ūlā kāime olur ise veyāhūd münferice olup meyli ekşer olur ise dav' ve harārette tefāvüt meyl-i kıyāsī üzere olur. Meyl kalīl olur ise harāret ve şıf'ā keşir olur ve meyl keşir olur ise harāret ve dav' kalil olur. Bunun nazīri o şem'-i vāhid-dir ki o şem'in beyt-i şağīri tenvīr ve idā'eti beyt-i kebīri idā'etinden ekşer olur ve kezālik kânûn-ı vāhidin beyt-i şağīri teşhīn beyt-i kebīr teşhīninden ekşer ve ezyed olur. Eyyām-ı şayfa Şems semt-i re'se karīb olduğundan harāret-i zāide hādiş olur.



[cirm-i şaķil
zāviye-i ittişāl
zāviye-i infişāl
zāviye-i ūlā
şems]

Ebû Süheyl el-Mesîhî zâhib olur ki kevâkib-i derâriyyenin⁸⁹ ictimâ'ı mücib-i teşhîn olur. Şârih 'Allâme o kavli berâhîn-i kıtfa ile redd buyurup şâhib-i Kânûn'un meslekini tercîh eder.

Ve bilinmesi vâcib olan umûrdandır ki cism-i keşif üzere vâkıf olan şıfâ kavî olur ise kuvveti hasebiyle 'aks-i mütekerrir ve müte'addid olur yâ'nî cism-i keşif üzere vâkıf olan şıfâ evvelâ 'aks eyler, o 'aks-i evvel dahi 'aks edip 'aks-i sâni hâdis olur lâkin bu 'aks-i sâninin davı 'aks-i evvelden dâif olur. Eger diyâ ziyâde kavî olur ise 'aks-i sâni dahi 'aks edip ondan 'aks-i sâlis hâdis olur ve 'aks-i sâlisin davı 'aks-i sânidən dâif olur. Bu minvâl üzere 'ukûs mütekerrire ve müte'addide olur dav' nihâyete varınca kadar. 'Aks-i mütekerririn şüreti bu minvâl üzeredir ki bu şürette üç 'aks müctem'dir:



[hâyiç

'aks-i evvel

şakıl

ez-zâviyetül-ûla'l-münferice

89 Kevâkib-i derâri hâmse-i mütehayyireden Mirrih ve Müşteri ve Zühre'dir ve şevâbitten Şîrâ-yı Yemâniyye ki ona 'Abûr denmekle ma'rûf olur ve Kelb-i Cebbâr dahi derler ve şevâbitten dürrînin biri dahi Şîrâ-yı Şâmiyye'dir, ona Gumeysâ demekle de ma'rûftur ve biri dahi Kalb-i Esed ve bir âheri 'Aynu's-Sevr'dir. İşbu derârînin Şems ile ictimâ'ı bir derecede yâhüd bir dakîkâda cem' olmaları ile olur. Merkez-i âlemden veyâhüd nâzırın başarımdan hâric olan hatt evvelâ Zühre'ye mürûr edip ba'dehu Şems'e ba'dehu Mirrih,e ve ba'dehu Müşteri'ye mürûr edip ve ba'dehu şevâbitten zikr olunan dürrîlerin birine mürûr eyleye. Ve bu vechle ictimâ' semt-i re'se qarîb maħallden olursa harâretin ve dav'ın keşretine bâ'is olur; eger semt-i re'sten ba'd olan maħallden olur ise harâret ve dav'ın kılletine sebep olur.

zāviyetü'l-ittişāl
 ʿaks-i şānī
 ʿaks-i şālīş
 zāviyetü'l-inʿikās ve'l-ittişāl
 ḥaṭṭ-ı şuʿāʿ
 cirmü'n-neyyirü'l-aʿzām
 saḳf]

Ve şıf ʿın vākʿ olduğu cism eger keşif ve şakıl ve berrāk olur ise ʿaksin davı kavī ve ekşer olur. Eger keşif olup şakıl olmaz ise dav merʿi olmaz, bināen ʿaleyh insān suya ve āyīneye nazar eylese gözünden hurūc eyleyen şıf ʿın ʿaksinin davı kavī olmakla kendi vechini o şuda ve āyīnede görür, ammā keşif olup şakıl olmayan ırda nazar eylese ʿaksinin davı kalīl olmakla ardda kendi vechini görmez. Māʿā-kāzā iki şürette dahi ʿaks hādiş olur lākin davın kuvveti ve dāfi ile muhtelif olup dav kavī oldukta ʿaks görünür ve dav dāfi olur ise ʿaks merʿi olmaz.

Ve başardan şıf ʿ evvelā kuddām cānibine istikāmet üzere hurūc etmekle bi'l-cümle merʿiyātu kuddāmında görür, hattā ḥalfinde olan nesnelere āyīnede rūyet eylese kuddāmında rūyet eder; zirā şıf ʿ evvelā kuddām cānibine istikāmet üzere [366] çıkıp şakile ittişālından sonra ḥalfe mür atış olur ve ḥalfe olan nesne şıf ʿ ın müstakim olan ḥaṭṭında mürtesim olduktan sonra başarda o şebāh mürtesim olmakla ḥalfe olan merʿi kuddāmda tahayyül olunur. Ve şakilin ʿumkunda ʿaksin mahalli ḥaṭṭ-ı irikāsın miqdārınca olur, meşelā ḥaṭṭ-ı irikāsın miqdārı bir zirā olsa ʿaks-i şakilin bir zirā derin mahallinde görünür. Bināen ʿaleyh āyīneye nazar eden kimse āyīneyi vechine taḳrīb eder ise āyīnede şüretinin mahalli derin olmaz; eger āyīneyi vechinden tebʿid eder ise āyīnenin vechinden bıḍu miqdārı şüret āyīne içinde ʿamīk görünür. Ve bu cihetten ḥāffāt-ı nehrde yānī irmak kenārlarında nābit olan eşcārın ʿaksi eşcārın dibinden mevḍi-i irikāsa gelince kadar mümtedd olan ḥaṭṭ-ı irikāsın miqdārınca bāʿid mahallden müntekisen yānī başı aşağı görünür.

ʿAllāme der ki “وهذا واضح خفي فليتأمل” Allāhu ʿlem vech-i teʿemmül budur ki zikri mürür eylediği üzere eşbāh ve şuver başardan istikāmet üzere hurūc eden şıf ʿ dan mürtesim olmadıkça başarda mürtesim olmaz. Ve

ḥaṭṭ-ı in ikās evvelā eşcārın ‘urûkuna vâsıl olup bā’dehu ru’ûsuna münt’atıf olmakla ḥaṭṭ-ı şıfā’da ve başarda ‘urûk evvel resm olup bā’dehu [ru’ûs] resm olmakla şüret-i eşcār nehrde mütenekketen tahayyül olunur.

Mukaddimât-ı hamsten üçüncü mukaddime ustuvâne-i müstedire ve mahrûṭ-ı müstedir ve sehmlerini mârifettir. Ustuvâne-i müstedire bir şekli mücessemdir ki o şeklin iki kâidesi ya’nî iki tarafları olur ki o taraflar müstedir olur ve biri biri ile berâber mütesâvî ve müteḥâzî olur ve beynehümâda bir saḥḥ-ı müstedir olur ki o saḥḥ-ı müstedir iki kâide dâirelerinin muḥîti beyninde vâsıl olur. Ve o iki kâide dâirelerinin iki merkezleri beyninde vâsıl olan ḥaṭṭa miḥverü’l-ustuvâne tesmiye olunur, kezâlik sehmi’l-ustuvâne dahi tesmiye olunur. Eger sehmi-ustuvâne iki kâide arasında ‘amûd olursa⁹⁰ o ustuvâneye ustuvâne-i kâime denir, kezâlik mütesâviyyü’l-aḳtâr dahi tesmiye olunur, el-kâimü’z-zâviye dahi denir. Eger ustuvâne ‘amûd olmaz ise o ustuvâneye ustuvâne-i mâile tesmiye olunur.

Ve mahrûṭ-ı müstedir o şekli mücessemdir ki onu şaneveriyyü’ş-şekl bir saḥḥla kâidesinde olan bir saḥḥ-ı müstedire ihâta eder. O kâideden şekli mahrûṭ bidâye edip bir noktaya müntehî olur ve o nokta mahrûṭun re’si olur. Ve kâidenin merkezi ile re’sin arasında olan ḥaṭṭ-ı vâsıla miḥver-i mahrûṭ ve sehmi-ustuvâne tesmiye olunur. Ve sehmi-ustuvâne kâide üzere ‘amûd olur ise o mahrûṭa mahrûṭ-ı kâim tesmiye olunur ve mütesâviyetü’l-aḳtâr dahi tesmiye olunur, el-kâimü’z-zâviye dahi tesmiye olunur. Eger sehmi-ustuvâne kâide üzere ‘amûd olmaz ise mahrûṭ-ı mâil tesmiye olunur.

Ustuvâne-i muḳallâfa o ustuvânedir ki onun kâidesinde huṭûṭ-ı müstakîm ola, o kâide şekli gerek ise murabbâ olsun ve gerek ise müşelleş olsun ve gerek ise şekli-ı uhrâ olsun. Mahrûṭ-ı muḳallâfa dahi bu kıyâs üzeredir.

Mâ lûm buyurula ki ustuvânenin ‘inde’l-mühendisîn hudûsunun mârûf ve meşhûr olan tarîki budur ki adlâı mütevâziye ve zevâyâsi kâime bir saḥḥ eḥad-ı adlâı üzere işbât ve idâre edip vaḳf-ı evveline gelince kadar tahrîk eylesen o saḥḥtan ustuvâne ḥâdiş olur, zirâ o saḥḥ hareket-i mezkûresiyle ustuvâne resm eder. Kezâlik saḥḥ-ı müşelleşi iki dıfımın biri üzere işbât edip hareket-i müstedire ile vaḳf-ı evveline gelince kadar tahrîk olursa o saḥḥ cism-i mahrûṭi resm ve ihdâs eder.

90 ‘Amûd olmaktan murâd direk gibi doğru olursa demektir.

Ve mâ'lûm buyurula ki o iki küre ki miqdâr ve hacimde biri birine berâber olup mütesâviyân ola, ustuvâne-i vâhîde o iki küreyi ihâta etmek mümkin olur. Eger o iki kürelerden ehadühümâ âherden ekber olup kiber ve şîğarda mütefâvitler olurlar ise o küreleri şekl-i maḥrûṭ ihâta edip maḥrûṭun kâ'idisi kübrâ olan küreye mümâss ve muḥîṭ olup küre-i şuğrâyı re's cānibinden muḥîṭ ve mümâss olur. Ve küre-i ard cirm-i Şems'in küresinden aşğar olmakla o iki küreyi şekl-i maḥrûṭ muḥîṭ olup o maḥrûṭun kâ'idisi cirm-i Şems'i muḥîṭ olur. O maḥrûṭ arda muttaşıl ve ardı muḥîṭ ve mümâss olduğundan sonra hey'et-i maḥrûṭ üzere ardı mütecâviz olup maḥrûṭun re'si olan nokṭa felek-i şāminde olan dāiretü'l-burūcdan Şems'in merkezi muḥāzîsi ve müsāmîti olan nokṭaya müntehî ve mümâss olur. Ve o maḥrûṭun sehmi merkez-i 'āleme ve kezālik merkez-i Şems'e mürûr edip Şems'in muḥîṭine müntehî olmakla küre-i Şems'in kuṭru olur. Ve bu vaşf olunan maḥrûṭ ḥuṭûṭ-ı şu'ā'iyye ile ḥuṭûṭ-ı zılliyyeden mürekkeb olur onun için ki o maḥrûṭun kâ'idisi Şems'i muḥîṭ olmakla ḥuṭûṭ-ı şu'ā'iyyeden mürtesime bir dāire-i 'āzîme olup o ḥuṭûṭ-ı şu'ā'iyye hey'et-i maḥrûṭ üzere arda nüzûl eder ve arda dahi o maḥrûṭ bir dāire resm edip o dāirede ḥuṭûṭ-ı şu'ā'iyye müntehî ve ḥuṭûṭ-ı zılliyye hādîs olup felekü'l-burūcdan merkez-i Şems'e müsāmîte ve mukābîle bir nokṭaya o maḥrûṭ müntehî olur:



[Nihāyetü maḥrûṭin mümâssin bi-nukṭati müsāmîtihi li-merkezi'ş-şemsi
min dāiretl'-bürūc
Sehmü'l-maḥrûṭ
Küre-i şems
Merkez-i şems
Cüz'ün zılliyyün mine'l-maḥrûṭ
Cüz'ü şu'ā'iyyün mine'l-maḥrûṭ]

Ve o maħrûf[un] ardda resm eylediği dâire-i şağirenin cânib-i şıfâ'î nehâr ve cânib-i zıllı leyl olur. Ve hareket-i ülâ ile yâ'nî felek-i a'zamın hareketiyle maħrûf dahi hareket edip devre-i vâhidede leyl ve nehâr müteceddid olur. Ve Şems semt-i re'ste olsa Şems'in tahtında olanlar maħrûtun sehmi üzere olurlar; Şems semt-i re'sten zâil olup meyl eylese meylin bu du miqdârınca sehmden bâ'id olurlar. Ve semt-i re'sten Şems'in gâyet-i bu du Şems'in merkezi dâire-i ufķ üzere vukûfunda olur.

Ve bi'l-cümle bilâd ahâlîleri Şems'in maħrûf-ı şıfâ'îsi üzere olmakta berâber ve mütesâvîler iken içlerinden Şems semt-i re'slerinde olup sehmi maħrûf üzere olanların harâretleri ziyâde olup sehmden bâ'id ve mâil olanların meyl miqdârı harâretleri nâkışa olduğu onun içindir ki maħrûtun sehminde üç 'aded emr-i müstahsen vardır:

Evvelkisi Şems'in vasaatı ve merkezi Şems'in etrâfindan ziyâde müsaħhin olur. Ve sehmi üzere olanlar Şems'in eczâsından cüz'-i eşanın tahtında olmakla harâretleri ziyâde olur.

İkincisi maħrûtun vasaatı cem'î-i cihâtta maħrûtun muhîtine muhâlît olup muhîttan harâret-i zâide istifâde eder.

Üçüncüsü haric-i muhîttan muhîte vârid olan berd vasaata vâsıl olmaz, Allâhu a'lem bi's-şavâb.

Ve muqaddimât-ı hamsin dördüncüsü [36b] budur ki b'â'dı hukemâ zâhib olurlar ki Şems semt-i re'ste olup yâhûd semt-i re'se karîb olan maħallden olsa cevvin yâ'nî beyne's-semâ ve'l-arđ mümtedd ve mebsût olan havânın mütesaħhin olduğunun sebebi budur ki o vakte Şems arda karîb olur ve Şems'in arda kurbü hasebiyle cirmi a'zam olup teshîni ziyâde olur.

Şârih 'Allâme bu muqaddimeyi redd edip der ki o tâifenin bu bâbda irâd eyledikleri burhânları semt-i re'ste olan Şems'in rüyette 'izamını iktidâ eder; Şems rüyette 'azîm olmakla Şems'in cirmi vâķt'de ziyâde olmaz ve harâreti dahi artmaz onun için ki mekân-ı bâ'idde olan nâr leylen bu du miqdârı hisste ve manzarda 'azîm olur velâkin harâreti ziyâde olmaz.

Ve muqaddimât-ı hamsten beşinci muqaddime riyâdiyyün derler ki Şems semt-i re'se karîb oldukta sühûnet-i cevvi ve keşret-i idâ'eti icâb eylediğinin sebebi budur ki o vakte zikri mürûr eden zâviye-i ülâ mürf'adim olur yâhûd zâviye-i ülâ hâdde olur ve o vechten şıfâ müctem'a olup perîşân ve

perâkende olmamakla harâret ve dav⁹ ziyâde olur. Ve semt-i re'sten Şems bâ'îd olup zâviye-i ülâ münferice olsa şuf'â perîşân olup müteferriķ olur ve lâ-mahâle harâret ve diyâ nâķışlar olur.

Ve ri'yâdiyyünun bu kavlini tab'ıyyün redd edip derler ki zıkr olunan zâviye-i ülâ haṭṭ-ı şuf'â ve haṭṭ-ı in'ikâs emr-i vehmîdir ve nazır olmak üzere irâd eyledikleri beyt-i şağır ve beyt-i kebır gibi hacmi ve vücūd-ı hâricisi yoktur, vehmî olan huṭuṭ ve zâviye-i beyt-i şağır gibi şuf'â teferruķtan mân' ve hâciz olmak emr-i bâ'ıldır.

Ve tab'ıyyün derler ki belki mûcib-i ishân olan olan keşret-i dav⁹ olur. Ve Şems re'se müsâmit olup veyâhûd semt-i re'se karıb oldukta Şems'in diyâsı o mahâlden ekşer ve ezyed olur ve ona binâen harâretleri dahi ziyâde olur. Ve Şems semt-i re'slerinde olanların diyâsı ekşer olduğunun vechi budur ki arḍın nısfından ziyâdesi Şems'in şuf'â ile müstadı olup min-cem'î 'l-cihât davı kabûl eyler ve mahrûṭun şehmi arḍdan müstenır ve müstefdı olan mahâllin vasatında olur ve etrâftan vasata meded gelmekle vasatın diyâsı ekşer olur. Ve Şems'e müsâmit olanlar sehm üzere olmakla semt-i re'sin diyâsı ekşer olmak iktidâ eder.

Bu mezkûrları mârifet murâd edersen bir mahâlden şümî'-ı keşire ve esrice-i 'adide ikâd edip dâire hey'etinde yâḫ ve terṭib eyle, vasatta olan şenf'i ve sirâcı cümleden enver bûdursun ve vasata karıb olanları vasatta olanın diyâsına karıb bulursun. Bu minvâl üzere vasattan bâ'îd oldukça karıbe nisbet ile diyâları kâlil olur.

İşbu maķâmda muķaddimât-ı hamse tamâm oldu, Kânûn'u tercümenin vaķt-i zamânı geldi. Şâhib-i Kânûn der ki:

Zamân-ı şayfta harâret ziyâde olduğunun vechi budur ki faşl-ı şayfta Şems semt-i re'se karıb olur ve ķurbiyyet ḥasebiyle Şems'ten fâid olan şuf'â kavî olur onun için ki faşl-ı şayfta in'ikâsı tevehhüm olunan şuf'â⁹¹ semt-i re'se karıb olan mahâllerde zevâyâ-yı hâdde üzere mün'akis olur ve semt-i re's olan mahâllerde nâķışan 'alâ-'akıbeyhi şuf'â'nın 'aksi nüfûz edip kaḫkarâ ric'at eder. Ve bu şüretlerde şuf'â-ı Şems zâviye-i hâdde-i ülâda veyâhûd haṭṭ-ı şuf'â ve haṭṭ-ı in'ikâs-ı muntabıķlarda müctemi'a olup mütekâşif olur ve lâ-mahâle mütekâşifin teşhîn ve idâ'esi ekşer olur.

91 Şuf'â'nın mevķiri arḍ-ı keşif şakıl olmamakla 'aks mer'î olmadıĝına binâen tevehhüm ta'bır eyledi ve illâ 'aks her hâlde muḫaķķaktır.

Semt-i re'ste ve semt-i re'sin muḳāribinde Şems'in ḫarāret-i zāidesinin fi'l-ḫaḳīka sebebi budur ki şu'āc-ı Şems'in maskaṭı ve saṭḫ-ı arḫdan mevḳi'i dōrt vech üzere olur:

Evvelkisi maskaṭ-ı şu'āc maḫrūṭun sehminin maskaṭı ve sehmin ḳā'idesi menzilesinde olur, güyā şu'āc Şems'in merkezinden nüfūz edip muḫāzī-sinde olan arḫın saṭḫında maḫrūṭun ḫuṭūṭ-ı şu'āciyyesiyle ḫuṭūṭ-ı zılliyyesi beyinde müşterek dāirenin merkezi üzere vāḳi' olur.

İkincisi maskaṭ-ı şu'āc maḫrūṭun ḳā'idesinin merkezi ile muḫīṭi arasında olan ḳā'idenin saṭḫından merkeze ḳarīb olan maḫalli olur. *Bu vechin vech-i evvel ile aḫkāmda mu'teddün bih farkı olmamakla Ḳānūn'da terk olundu diye 'Allāme řtizār eyledi.*

Üçüncüsü maskaṭ-ı şu'āc zıkr-olunan saṭḫtan muḫīṭe ḳarīb olan maḫalli olur. *Muḫīṭten murād ḳā'ide-i maḫrūṭun muḫīṭidir.*

Dördüncüsü maskaṭ-ı şu'āc muḫīṭ-i ḳā'ide olur ve şu'āc'ın ḳuvveti maḫrūṭun sehmi katında olur, zīrā sehmi maḫrūṭ-ı şu'āc'ın vasaṭı olmakla kendi ḫarāretine bi'l-cümle cevānibinde olan eşī'a-i ḫārre ḫarāretinden meded gelmekle cümleden ḳuvvetli olur ve maḫrūṭun eṭrāfını vely ve taḳīb eden maḫallerin ḫarāret ve süḫūneti dā'if olur. Şāhib-i Ḳānūn der ki:

Biz faşl-ı şayfta sehmede veyāḫūd sehme ḳarīb olan maḫallden vāḳi' oluruz,⁹² ya'nī ru'ūsumuza Şems müsāmit olur veyāḫūd müsāmiteye ḳarīb olur ve eyyām-ı şayfta veyāḫūd ḳurbünde olmamız dāim olur. Ve eyyām-ı şayfta müsāmite ve müsāmiteye ḳurbiyyetin devāmı bi'l-cümle 'urūḫu olan bilād-ı şimāliyye sükkānına şāmil olur.⁹³ Ve o maḫall ki

92 Şeyḫ'in bilādı iḳlīm-i rābi' olduḫı kirāren mūrūr eyledi.

93 'Urūḫu olan bilādta müsāmitenin devāmının vechi budur ki iki i'tidāl katında ya'nī Ḥamel ve Mīzān katında ḫareket-i meyl serī'a olur ve inḳılāblarda ya'nī Seretān ve Cedy'de ḫareket-i meyl baḫpe olup müsāmite ve müsāmitenin ḫıddı dāim olur, ḫaṭṭ-ı istivāda meyl olmamakla bu ihtilāf mutaşavver olmaz ve semt-i re'sten zevāl serī olur. Mesīḫī der ki ḫaṭṭ-ı istivāda sene-i vāḫidede rebī' mütekerir olmakla müsāmite dāim olmaz. 'Allāme redd edip der ki eger vech-i devām Mesīḫī'nin dediḫi olsa 'arḫı meyl-i küllīden eḳall olan maḫallerde dahi devām-ı müsāmite olmazdı, zīrā 'arḫı meyl-i küllīden ya'nī yirmi üç derece ve nişf dereceden eḳall olan maḫallerde rebī' ve fuşūl-i sāire mütekerrire olur ve müsāmiteler dahi dāim olur Allāhu a'lem.

hâtt-ı istivâda vâkı^c olup onun ‘arđı⁹⁴ olmaya, o arđda müsâmite dâim olmaz.

Ve biz şitâda maħrûṭun kâ‘idesi muħîṭine qarîb olan maħalliden vâkı^c oluruz. Ve o maħallde ve zamân-ı mezkûrda şu‘â‘da harâret da‘ife olduğu ve vech-i da‘fı mürûr eyledi. Kaçan bilâd-ı şimâliyye eyyâm-ı şayfta sehmd olup veyâhûd sehme qarîb olur, faşl-ı şayfta ḍav‘ları enver olur ve şitâda muħîṭe qarîb olurlar, ḍav‘larının nûru noķşân üzere olur. Ve sehmd adve⁹ olup muħîṭ-i kâ‘ide ve muħîṭ-i kâ‘ideye qarîb olan maħallin ğayr-i adve⁹ olduğunun vechinin zikri mürûr eyledi, i‘âdeye hâcet yoktur, lâkin ba‘ḍılar buna vech-i âher sevķ edip dediler ki eyyâm-ı şayfta Şems arđa qarîb olur ve ona binâen adve⁹ olur ve şitâda ‘aks üzere olur.

Bu kelâmı şâhib-i Kânûn redde işâret edip der ki faşl-ı şayfta ḍav‘ enver olur her ne kadar bizim maķâmımız ile Şems’in evce qarîb olan maķâmı beyninde olan mesâfe ziyâde ba‘îd olur ise.

Ve bu maħallin tavâṭihî budur ki nâs beyninde felek-i Şems denmekle ma‘rûf olan felek-i râbr-üç eczâdan müellef ve mürekkeb olur; fevķ tarafında olana mütemmim-i hâvî tesmiye olunur ve taht tarafında olana mütemmim-i maħvî tesmiye olunur ve vusṭâda olana hâric-i merkez tesmiye olunur. Ve o üç eczânın mecmû‘ün mümeşsil tesmiye olunur Ve vasaṭ olan hâric-i merkezin şihânı müteşâbih olur ya‘nî cem‘-i cevânibde kalınlıķı miķdâr-ı vâhid üzere olur. Ve hâric-i merkez tesmiye olunan cüz‘ün merkezi mümeşsilin merkezi ile müttehîd olur lâkin merkez-i‘ âlemden hâric ve başka olur. Ve mütemmimlerden her birinin bir tarafı kalın ve bir tarafı ince olur lâkin iki mütemmimlerin ğılzat ve rikķati cihet-i hilâfta olur. Fevķte olan mütemmim-i hâvînin kalın ve şehîn olan tarafı ile mütemmim-i maħvînin ince tarafı bir cihette olur Ve mütemmim-i hâvînin ince tarafıyla mütemmim-i maħvînin kalın tarafı dahi ikisi ma‘an cihet-i uhrâda olurlarlar, o sebebden felek-i mümeşsil⁹⁵ şihanda müteşâbih olur. Ve hâric-i merkez ortadan ref‘ olsa mütemmim-i hâvî ve mütemmim-i maħvînin mecmû‘undan

94 “‘Arđ”dan murâd ‘arđ-ı beled olur. Ve ‘arđ-ı beled nişf-ı bahâr dâiresinden bir kavstir ki o kavsmu‘addil-i nehâr ile semt-i re’s beyninde olur ve o kavsmiķdârınca kuṭb ufķ-ı beleden mürtefî olur.

95 Mütemmimlere felek tesmiye olunmaz, ammâ hâric-i merkeze ve mütemeşsil-i şemse felek tesmiye olunur.

*müteşābihü's-şihan bir felek-i tām̄m hāşıl olur. Ve hāric-i merkez olan felekin mınṭakası ya'nī ortasında kuşağı meşābesinde olan dāirenin muḥaddebinden ve yumru tarafından bir nokṭa mütemmim-i hāvīnin bir nokṭasına mümāss olur ve yine muḫābilinde bir nokṭası dahi mütemmim-i maḫvīnin bir nokṭasına mümāss olur ve nokṭa-i ūlāya evc tesmiye olunur ve nokṭa-i şāniyeye ḥaḏīd tesmiye olunur.*⁹⁶



Ve Şems bir cirm-i muşmet-i kürüdür ki hāric-i merkez tesmiye olunan felekte merküz olur o vech ile ki Şems'in kuṭru hāric-i merkezin şihanına müsāvī olur. Felek-i aṣzamın şarktan ğarba olan hareket-i serḫasıyla Şems beher yevm tūlūf ve ğurūb eder. Cirm-i Şems'in merküz olduđu hāric-i

96 “Evc” ve “ḥaḏīd” kelime-i Hindiyeye'den mu'arrebdir, ‘ulūvv ve süfl ma'nāsınadır; “evc”in aşlı “evg” idi, kāfı cıme ibdāl ile ta'rīb olundu.

merkez tesmiye olunan felekin dahi ğarbdan şarka hareketi olur. Kezâlik Şems'in mümeşşilinin dahi ğarbdan şarka hareketi olur. Şems'in hareket-i serf'a-i tebe'yyesibe hareket-i ülâ tesmiye olunur ve hâric-i merkezin [37a] hareket-i aşliyyesine hareket-i şâniye tesmiye olunur ve intikâlât ber-vecih bu hareket-i şâniye vü aşliyye ile olur. Kavâ'id-i hey'etten zıkr olunan bu miqdâr mesâil bu makâmı fehmede kadr-i kâfi olur.

Pes baf'dın cirm-i Şems eyyâm-ı şayfta arda karib olur dediklerini Kânûn'un reddi onun için olur ki bilâd-ı mezkûre ahâlileri merkez-i 'âlem üzere olurlar ve Şems o eyyâmda evce mukarib olur ve hâric-i merkezin evci merkez-i 'âleme gâyet baf'id olur, zîrâ hâric-i merkezin merkezi merkez-i 'âlemin ve felekü'l-burûc merkezinin gayridir, kezâlik kuşbları dahi felekü'l-burûc kuşbunun gayridir. Ve kuşru dâire-i burûc kuşruna müvâzî ve muntakası felek-i burûc muntakasına müşâmit olur ve hâric-i merkezin mebde'-i hareketi evc olur.⁹⁷ Kaçan evc noktasından bir hatt ihrâc olunup o hatt hâric-i merkezin merkezine mürûr eylediğinden sonra merkez-i 'âleme muntehî olsa hâric-i merkezden veh-i meşrûh üzere ihrâc olunan bi'l-cümle hututtan evcten ihrâc olunan hatt atvel ve mesâfesi eb'ad olur. Felâ-mahâle faşl-ı şayfta evce karib olan Şems arda karib olmak mutaşavver olmaz.

Ammâ kurb ve bu'dun nisbeti hikmet-i ri'âdiyyenin envârından nücümî olan 'ilm-i hey'ette ma'lûm ve müteayyin olur ve harrın iştidadı çav'ın iştidadı hasebiyle olduğu felsefeden cüz'-i tabî'ide tahkik olunur.

Ve şayfın tabî'atı hârr olduğu gibi yâbis dahi olur, zîrâ şayfta şiddet-i harâret hasebiyle havânın ru'ubeti tahallül eder ve cevher-i havâ dahi tahallül edip tabî'at-ı nâriyyeye müşâbih ve müşâkil olur ve havâyı tertib eder. Endâ ve emtârın ya'nî maţar-ı hafif ve maţar-ı keşifin nüzülü kalil olur ve bu cihetlerden havâya yübüset'ârîd olup faşl-ı şayf yâbis olur. Ve zamânın mâhiyyeti miqdâr hareket olmakla zamânın nefsi keyfiyyât-ı mezkûreyi kâbil olmaz belki o keyfiyetleri kâbil olan havâya fuşûl zarf-ı zamân olur.

Ve ammâ şitânın tabî'atı bârid-i raţb olur, şayfın tabî'atı hârr-ı yâbis olduğunu işbât için îrâd olunan delillerin addadı hasebiyle ya'nî faşl-ı şitâda burûc cenûbiyyede olur ve arâdî-i şimâliyye ahâlîsinin ru'usundan baf'id olur ve o ahâlî şitâda mahrûnun muhîtinde veyâhüd karib olan mahâl-

97 Ve mümeşşil-i şemsin mebde'-i hareketi re's-i Hamel'dir.

linde olup şifâları müteferrih ve davaları noķşân olmakla harâretleri nâķı-
 Şa veyâhüd bi'l-külliyeye mürfadime olur. Ve ruķubet-i havâyı taħlil eden
 harâret mürfadime olmakla ruķubet-i havâ mahfûz olduğundan mâ'adâ
 bi-hasebi'l-bürüdet havâ tekâşif edip havânın tabf atı tabf at-ı mâiyyeye
 meyl etmekle ruķubet-i havâ Şitâda ziyâde olur, endâ ve emtâr keşir olur.

Ammâ harif yaf nî güz eyyâmı harr ve berdde mu'tedil olur lâkin ruķubet
 ve yübüsette ştidâl üzere olmayıp yübüset-i havâ ğâlib olur. Ammâ harifin
 harr ve berdde ştidâli onun içindir ki eyyâm-ı harifte Şems semt-i re'sten
 ba'd olmakla harâret-i Şems nâķıŐa olur ve bürüdet henüz müstaħkem
 olmaz ve o vakitte ke-enne biz maħrûṭun sehmi ile maħrûṭun muħiṭ-i ķâ'i-
 desi arasında vasaṭta oluruz. Bu taķdir üzere harâret ve bürüdette havâ
 lâ-maħâle mu'tedil olur. Ammâ faşl-ı harifte yübüsetin ziyâde olduğu onun
 içindir ki havâ eyyâm-ı Şayfta cefâf üzere olup yâbis idi, harif gelmek ile
 havâyı tertib eder bir nesne 'arid olmadı, pes yübüset-i Őayfiyyeye sebeb-i
 tertib olur bir nesne hâdis oluńca kadar baki olur. Mücerred harâret-i
 kaviiye-i muħallile zâil olmakla havâya ruķubet ve yübüsette ştidâl gelmez,
 zîrâ ruķubetin ve yübüsetin ştidâli cevher-i havâya ķadr-i mârûf eşyâ-ı
 murattıbe müdâhil olmakta olur, endâ ve emtâr gibi; onların ise faşl-ı harif
 tabf atında oldukça harifte yükürlü kâil olur.

Harâret ve bürüdette ştidâl, yübüset ve ruķubette ştidâl gibi değildir,
 faşl-ı Şayfta müsâmite ile hâşıl olan harâret faşl-ı harifte müsâmitenin iri-
 dâmi hasebiyle havâ ştidâle ric'at eder, havâ-i harrı ta'dil için cevher-i
 havâya eczâ-i bârıde muħâlîṭ olmak icâb eylemez. Ve yübüsetin ruķubete
 berd hasebiyle istihâlesi bi-hasebi'l-harr ruķubetin yübüsete istihâlesi gibi
 değildir, havâ-i raṭbı ednâ harâret tecfif edip yübüset ve ruķubette mu'tedil
 eder lâkin ednâ berd ile havâ-i yâbis ta'dil olunmaz, zîrâ berd-i ķavî vü
 mütemâdi ile havâ mütekâşif olup tabf at-ı havâ mâiyyete meyl etmekle
 endâ ve emtârın nüzülü ekşer olmadıkça havâ ruķubet ve yübüsette mu'tedil
 olmaz. Binâen 'aleyh Şitâda merṭub olan havânın rebf'e intikâl ile ruķubet-i
 zâidesi rebf'in harâret-i mu'tedilesi ile zâile olup ruķubet ve yübüsette rebf
 mu'tedil olur. Velâkin eyyâm-ı Şayfta yâbis olan havâyı harifin bürüdet-i
 mu'tedilesi ta'dil eylemez, Őitâyâ intikâl edip bürüdet-i kaviiye vü
 mütemâdiye olmakla endâ ve emtârın nüzülü ekşer olmadıkça havâ tertib

olunmaz. Ve ba'cdı kerre olur ki ednâ harâret havâyı tertîb eder o sebebden ki endâ ve emtârın keşreti olup vech-i arđ raṭb ve nediye olur ve harâret-i yesîre mevcûd olan mâiyyeti tebhîr eder ve buḥâr-ı raṭb cevve mürtefi' olup havâyı muḥâlaṭa etmekle havâyı tertîb eder. Ve faşl-ı harîfte bu vech ile harâret-i mu'tedilenin tebhîri olmamakla yübüset-i şayfiyyesi zâile olmaz. Ve harîfin havâsı bu ʔarîk ile dahi yübüset ve ruṭubette mu'tedil olmaz.

Ve müşâbih olup benzer ki bu maḳâmda tertîb ve tecfîf milke-i ma'c-dümenin ḥudûsu ve milke-i mevcüdenin 'ademiyle ḥâşıl olur ya'nî tertîb milke-i ma'c-dümenin ḥudûsu ile olur ve tecfîf milke-i mevcüdenin 'ademiyle olur, zîrâ yâbisi tertîbin ma'nâsı yâbisin ba'cdı eczâsını ifkâd ve i'dâm eylemek ile ḥâşıl olur. Ve yübüsetin 'illeti 'adem-i milke olur dediğimizden murâd bu ma'nâ olur.

Ma'lûm buyurula ki fuşûl bahşinde mezkûr olan ruṭubet raṭb olan 'unşurun şüretinden ve keyfiyyetinden 'ibârettir. Şüret ve keyfiyyet 'inde'l-ba'cd birdir, lâkin ḥaḳḳ olan şüret ve keyfiyyet biri birine muḡâyirlerdir ve şüret keyfiyyetin fâ'ilidir; yübüset dahi bu kıyâs üzere olur.

Pes bu iki bahşte ya'nî fuşûl bahşisi ile erkân bahşinde zikr olunan ruṭubet ve yübüset başka başka ma'nâyâ olduklarını şâhib-i Kânûn beyân edip der ki bizim bu maḳâmda şu havâ raṭbdır ve şu havâ yâbistir dediğimizde raṭbdan ve yâbisten havânın şüretini veyâḥûd havânın keyfiyyetini murâd eylemeziz, zîrâ bi'l-cümle fuşûl ve ezmânda havâ şüret-i vâhîde ve keyfiyyet-i müttefika üzere olurlar belki havânın ma'nâ-yı mezkûruna ya'nî şüret ve keyfiyyetine bu maḳâmlarda aşlâ ta'arruḍ eylemeziz illâ ḳalîlen ta'arruḍ eyleyiriz. O havâyı beyân şadedinde ki ḡâyet-i harâretten havânın taḃî'atı nâriyyete istihâle eder, o vakte havâ yâbistir dediğimizden murâd o havânın şüreti ve keyfiyyeti olur. Ve bundan mâ'adâ fuşûl-i erba'a mebahîşinde şu havâ raṭbdır dediğimizde havâ-i raṭbdan murâdımız o havâdır ki ona mâiyyeti keşîr olan ebḫire muḫâlîṭ ola veyâḥûd havânın kendisi tekâşûf etmekle ebḫire-i mâiyye müşâkilesine istihâle eyleye; kezâlik şu havâ yâbistir dediğimizde havâ-i yâbisten murâdımız o havâdır ki ona muḫâlîṭ olan ebḫire-i mâiyye mütefeşşîş olup taḫlîl ve iḫrâc oluna veyâḥûd taḫalḫul eyleyip havânın cevheri cevher-i nâriyyete istihâle eyleye veyâḥûd o havâyı edḫine-i arđiyye muḫâlaṭa edip o havânın mâiyyetini neşf eylemekte arđa müşâkil ve müşâbih ola.

Bu zıkr eylediğimiz uşûlden zâhir olur ki rebî'de Şems semt-i re'se biraz yaklaşmak ile harâret-i mu'tedile hâdiş olup şitâda hâşıl olana ru'tûbet-i zâide [37b] rebî'in havâsından zâil olur ve harîf faşında hâdiş olan ednâ berd ile havâ-i yâbis ra'ib olmaz. Ve bu emri bi-çarîki't-tecrîbe ma'rifet murâd edersen hârr olan vakte bir şevb-i meblûlu havâ-i hârr üzere baş eyle ve kezâlik şevb-i evvel mişli bir şevb-i yâbisi havâ-i evvelin harâreti miqdârınca bürüdeti olan havâyâ baş eyleyip taħarrî eyle, şevb-i meblûlun havâ-i hârrda cefâf ettiği zamânın miqdârı zamânda şevb-i yâbis havâ-i bâridde tertîb eylemez.

Ve bu bâbda zıkr eylediğimiz kıâideden a'zam bir delîlimiz ve aşlımız dahi vardır, o delîl budur: havâ gerek hârr olsun ve gerek bârid olsun mu'tlak an havâda sâbit ve mütefferid olmaz, 'ale'd-devâm bir taraftan havâ-i ra'ba meded gelmedikçe, ammâ yübüsetin devâmı meded ile olmaz. Gerek nefsi-i havâda ve gerek şimâr gibi bi'z-zât mertûb olan ve şevb-i meblûl gibi bi'l-'araç mertûb olan nesnelere ru'tûbetin beķası mededin luħûķuna muhtâc olduğunun sebebi ve bā'isi budur ki havâ her ne kadar bârid dahi olur ise Şems'in ve kevâkib-i sāirenin kuvveti hasebiyle faşlı şitâ dahi harâret-i muħallileden hālî olmaz ve o harâret bi'l-cümle fuşûlde havâda mevcûd olan ru'tûbeti ifnâ eder. Felâ-mahâle havâda ru'tûbetin beķası 'ale'd-devâm meded erişip bedel mâ-yeteħallel hâşıl olmakla olur. Ve bilâd-ı ma'mûrede vâķı'a olan şiddet-i berde bizim bedenimize nisbet ile şedîd ve 'adîmü'l-harâret deriz.⁹⁸ Fi'l-haķıķa o havâ dahi harâret-i muħallileden hālî olmaz.

Faşlı rebî'de havâdan taħallül eden ru'tûbet tebhîr hasebiyle vârid olan mededden ekşer olur onun için ki tebhîr iki emr ile hâşıl olur: Evvelkisi cevvede zühür eden harâret-i kalîle-i la'îfedir. İkincisi arđda kâmin ve mestûr olan harr-ı kavîdir ki o kavî harâretten zâhir-i arđa qarîb olan mahalle harâret-i kalîle te'eddî eder.

98 Şâhib-i *Ķânûn* berd-i şedîd bizim bedenimize göredir dediğinden istifâde olunur ki berd-i şedîdde hayvânın bedeni harâret-i zâhire ile müteħallil olmaz, ancak taħallül beden vakt-i şitâda harâret-i ģarîziyye vâsıtası ile olur, hattâ ba'cdılar zâhib olurlar ki dübb ya'nî ayı dedikleri cânver zemherîrde ihtifâ edip terk-i tağaddî eylediği onun içindir ki zemherde bedeni müteħallil olmaz ve bedel mâ-yeteħallele muhtâc olmamakla terk-i tağaddî eder. Ve ba'cdı âher zâhib olur ki terk-i tağaddînin sebebi budur ki dübbde müctemî' ģidâ-i ficc vardır, zamân-ı ihtifâda o ficc ģidâ tela'tuf edip bedel mâ-yeteħallel hâdiş olur.

Ve 'ulûm-ı tabî'iyyede beyân olduğu üzere faşl-ı şitâda bâtın-ı arđ şedîdü'l-ħarâret olup zâhir-i arđa ħarâret-i laţîfe-i ħalîlenin te'eddîsi olur ve cevvin dahi ħarâreti laţîf ve ħalîl olur.⁹⁹ Ve tertîbin iki sebebi ma'ân faşl-ı şitâda mevcûd olur, zîrâ arđın ħarâret-i laţîfesi mâiyyeti taş'îd eder. Ve havânın ħarâret-i ħalîlesi dahi havâyı taġlîz edip ruţûbet-i zâide ħâşıl olur ħuşuşan ki faşl-ı şitâda şiddet-i bürüdet cevher-i havâda dahi tekâşüf ihdâs edip havâyı buġariyyete istiĥâle eder.

Ammâ rebî'in havâsmın taġlîli tebhîrden aġvâ ve ekşer olur ona binâen ki berdin noġşânı ħasebiyle arđın menâfizi açılır ve arđın ħarâret-i bâtinesi nâġışa olur ve o ħarâretten arđa müteveccih olan def'aten teveccüh eder. Ve o bârize müteveccih olan ħarâret ħarâret-i mübahġhareden ħavî olup ruţûbeti taġlîl eder. Ve o zâhire müteveccih olan ħarâret ruţûbeti taġlîl eylemeyip tebhîr eder ise onun buġarî ġâyette laţîf ve raġîġ olup cevvin ħarâreti inđimâmıyla taġlîl tamâm olur. Ve bu zıkr olunan esbâb bi-ħasebi'l-ekşer olur. Ve ba'dan olur ki bu esbâba esbâb-ı âber dahi mundamme olup ħükmü ħükm-i mezkûra muġâyir olur.

Ve rebî'de mâdde-i ruţûbet ħalîl olur, şitâ gibi kesîr olmaz ki evvelâ arđdan taş'îd olunup ve şâniyen cevvede telâttuf edip ruţûbet-i şiteviyyeye meded ola ve ruţûbet-i şiteviyye o meded ile bâkıye ola. Pes meded-i muraţtîbın kıletti ve taġlîlin keşreti ile şitâdan baki ruţûbet-i zâide fenâ bulup rebî'in havâsı ruţûbet ve yübüsette itidâl üzere olur, ħarâret ve bürüdette itidâl üzere olduğu gibi. Ve ma'a-hâzâ rebî'in evâilinde havânın ruţûbete meylini biz men' eylemeziz. Evâil-i rebî'de havâ raţb olup itidâlden ħâric olur lâkin o ħurûc faşl-ı ħarîfte havânın itidâlden yübüsete ħurûcu gibi deġildir ya'nî rebî'de havâ itidâlden ednâ ħurûcla ruţûbete meyl edip ħâric olur, ħarîfte itidâlden yübüsete ħurûc ekşer olur.

Ve ħarîfin ħarr ve berdde şiddet-i itidâli vardır diye ħükm eylemezsen şavâbdan ba'îd olmaz onun için ki ħarîfin zâhâyiri ve Şems'in zevâle ħarîb olduğu vaktlerde şayfiyye olup ħarâreti şayfın ħarâreti gibi olur, ona

99 'Ulûm-ı tabî'iyyede zıkr olunur ki her cism ki zâhiri ħarr ola, bâtını bârid olur ve zâhiri bârid olanın bâtını ħarr olur. Bu meseleye 'ilm-i tabî'de mes'ele-i te'âġub derler. Ebġâs-ı keşresini Şâriġ 'Allâme naġl eyler, o menġûlâtı naġle ħâmiş tercümeyle müsâ'id olmaz.

binâen harîfin havâsının yûbsü zitâde olmakla sühûneti kabûlü ziyâde olur ve havânın nâriyyete istihâlesi gâlib olur, eyyâm-ı şayfta ‘arığ olan isti‘dâdı hasebiyle. Ve harîfin leyâlisi ve gadevâtı bārîde olur, faşl-ı harîfte Şems semt-i re’sten ba‘îd olduğundan. Ve havâ harîfte mütehalhil ve laţif olmakla bâ‘iş-i tebrîd olan esbâbın te’sîrini ziyâde kabûl eyler.

Ammâ rebî bu iki keyfiyyette ya’nî harâret ve bürüdette i‘tidâle akreb olur ona binâen ki cevvi-ı rebî’de esbâb-ı müsahhine ve esbâb-ı müberri- deden harâret ve bürüdeti faşl-ı harîfte kabûl eylemez ve leyl ile nehâri mütekaribler olup tefâvütleri kâlîl olur.

Eger bir kâil su‘âl edip der ise ki “Harîfin hâl ve şânı nedir ki harîfin leyli rebî’in leylinde ebred olur? Harîfin havâsı eltaf olmakla vâcib ve lâyıq olur ki sühûneti ziyâde ola.” Biz ona cevâb verip deriz ki taħalhulü şedîd olan havânın harr ve berdi kabûlü ziyâde serî olur; taħalhulü şedîd olan mânın dahi harâret ve bürüdeti kabûlü havâ gibi ziyâde serî olur, onun için ki mâ ziyâde teshîn olunup icmâd kaşd olursa teshîn olunmayan mâdan muqaddem müncemid olur. Mütehalhil olan mâ-ı müsahhane bürüdetin nüfüzu esra‘ olmak hasebiyle havâ-i harîfin havâ-i rebî’e kıyası mâ-ı müsahhanın mâ-ı gayr-i müsahhane kıyası gibi olmakla esbâb-ı bürüdetin havâ-i harîfte te’sîri ekser ve esra‘ olur.¹⁰⁰ Ve bundan nazarı kat edip deriz ki leyâlî-i harîfin berdi ziyâde olduğu bi-hasebi’l-hakîka değildir belki bedenın hissi hasebiyle olur, zîrâ harîfe beden şayftan intikâl eder; şayftan harârete i‘tiyâd eden beden ednâ bürüdetten müteessir olur, ammâ rebî’te şitâdan intikâl etmekle rebî’in berdi berd-i şitâya i‘tiyâd eden bedene bi-hasebi’l-hiss kâlîl olur, zîrâ ‘âfet tabî’at-ı sâniye olur. Ve kezâlik beden rebî’te şitâdan sefer eder ve lâ-mahâle müsâfir olan geçmiş menzillerden irâğ edip her dâim gelecek menzilleri tefekkür ve tahayyül eder. Ve rebî’de olan kimseler harâreti ve harîfte olanlar bürüdeti tahayyül etmekle o tahayyülün tebrîd ve teshîninde dahli olur.

100 ‘Alâ-kavlin Şeyh’in tilmîzi ve ‘ale’l-eşahh mu‘âşırı olan Ebu’r-Reyhân el-Bîrûnî bu kavlden Şeyh’e teşnî edip der ki “Ben biri mâ-ı hârr ve biri mâ-ı bārîd ile memlû iki inâi icmâd murâd eyledim. Mâ-ı hârr teberriid eylemeden mâ-ı bārîd tecemmüd eyledi.” Allâme der ki “Şeyh-i Re’îs’in murâdı teshîn olunan mâ tebrîd olunup teshîn olunmadık mâ ile bürüdetleri berâber olduğu hâlde icmâd olursa teshîn olunmuş mâ evvel müncemid olur demektir. Ebü Reyhân’ın teşnîi sū-i fehminden nâşîdir.”

Ma'fûm buyurula ki fuşûlün ihtilâfı ba'đı kerre her bir iklîmde bir gûne emrâğ işare ve îrâş eder. Tabîbe vâcib olur ki olduğu iklîmde fuşûlden her birinin işare eylediği emrâdı bile tâ ki tedbîr eyledikleri kimseler o faşlın iktidâ eylediği emrâğın işâbetinden evvel tağdime-i tedbîr ile muhâfaza-i şihhat edip o mişlli maraça mü'eddî ve tabî'at-ı faşla işare-i maraça mu'în olan nesnelere ihtirâz eyleye. Yevm-i vâhid tabî'atta ba'đı fuşûlün tabî'a-tına müşâbih olup ba'đı âhere müşâbih olmaz; eyyâmdan bir gün olur ki o yevm şitevî olur ve bir âher gün şayfî olur ve bir gün dahi hârifî olup leyli ve ğadâtı bârid ve zahîresi hârr olur.

el-Faşlu'r-Râbü Fi-Ahkâmı'l-Fuşûli ve Tegâyürihâ

Her bir faşl o kimselere muvâfık olup menfa'ati olur ki o kimselerin mizâc-ı şihhîsi o faşlın mizâcına muvâfık ola ve her faşl o kimselere muhâlif olup mağarratı olur ki o kimselerin sû-i mizâcı o faşlın mizâcına muvâfık ola. Meşelâ mizâcî harâret ve bürüdette mu'tedil olan kimselere faşl-ı rebî'in menfa'ati olup bâkilerde o menfa'at olmaz belki tedbîr edip o faşl-ı muhâlifin mizâcını ta'dîl etmek ehemm olur ve bâkileri dahi bu kıyâs üzere olur. Lâkin fuşûl-i mezkûrenin hangisi tabî'atından ifrâğ üzere hurûc eylese o faşl bi'l-cümle ebdâna muğır ve muhâlif olur mizâcî gerek ise faşlın mizâcına muvâfık olsun ve gerek ise muhâlif olsun. Ona binâen ki mizâcından ifrâğ üzere hurûc eden faşlarda kuvâlar da'if olur.

‘Allâme der ki faşlın mizâcından hurûcu iki vech ile olur: Biri odur ki faşl mizâc-ı tabî'isinde ifrâğ üzere olur, meşelâ şayfın mizâcî hârrdır lâkin o şayf ki harâreti kadr-i ma'rûfu tecâvüz edip ğâyet-i kuşvâya [38a] bâliğ ola, o şayf mizâcî hârr olana ve mizâcî bârid olanların ikisine dahi muğır olur; şitâda dahi bu kıyâs üzere olur. Ve vech-i şânî odur ki faşl tabî'atın dıddı ve hilâfî üzere olur, meşelâ şayfın mizâcî hârr ve yâbis iken tabî'attan

101 Ma'fûm buyurula ki fuşûl-i ğayr-i tabî'î tağayyür-i vağdânî ve tağayyür-i şünâî ve şulâşî ve rubâî ittibârî ile elli altı kısım olur 'Allâme'nin istihrâcî üzere, ammâ İmâm Fahr'in istihrâcî üzere kırk dört kısma bâliğ olur ve Ebû Süheyl el-Mesihî istihrâcî üzere kırk sekiz kısma bâliğ olur. Ve vechlerini beyân melâle mü'eddî olup ve menfa'ati dahi kafile olmakla terk-i tafşil olundu.

çıkıp bârid ve raṭb olur. Ve bu iki kısım-ı ḥurūcun her birisi muvâfikine ve muḥâlîfine ḍararı olur lâkin kısım-ı şâninin maḍarratı ekṣer olur.

Ve faşlın ṭabî'at-ı aşliyyesi marîdin mizâc-ı maraḍisine muḥâlîf olur ise o faşlın marîde menfa'ati olur. Ve'l-hâşıl ebdâna kıyâs ile dört kısmı olur onun için ki faşlın mizâc-ı ṭabî'isi ebdânın mizâc-ı şihhîsine muvâfik olur veyâḥûd faşlın mizâc-ı ṭabî'isi ebdânın mizâc-ı şihhîsine muḥâlîf olur veyâḥûd faşlın mizâc-ı ṭabî'isi mizâc-ı maraḍiye muvâfik olur veyâḥûd faşlın mizâc-ı ṭabî'isi mizâc-ı maraḍiye muḥâlîf ve mübâyin olur. Evvel ile râbî'in ebdâna menfa'ati olur, şânî ile şâlîşin maḍarratı olur. Ve iki faşl-ı mütetâbî'ayn ṭabî'atlarından çıkıp her birine 'arîd olan keyfiyyet âḥere 'arîd olan keyfiyyete müḍâdde olsa faşl-ı şânî faşl-ı evvelin nikâyesini ve maḍarratını def' etmekle faşllar ṭabî'atlarından ḥâric olmamış gibi olurlar, meselâ şitâ ile rebî' ṭabî'atlarından çıkıp şitâ cenûbî ya'ni ḥârr-ı raṭb ve rebî' şimâlî ya'ni bârid-i yâbis olsa rebî' itidâlden ḥurūc etmemiş olmaz. Rebî'de olan itidâlden ḥâric bürüdet ve yübüset şitâda olan ḥarâret ve ruṭubet-i zâidenin maḍarratını def' eyleyip rebî' mü'tedil olur lâkin mütevâliyen iki faşlın ḥurūclarının zamânı ve mîkdârı mütemâdi olup uzar ise o faşllarda te'âdül ḥâşıl olmaz ve ebdâna maḍarratları olur.

Faḩaṭ faşl-ı vâhidin taḡayyürü ve ṭabî'atından ḥurūcu vebâya mü'eddî olur lâkin fuşûl-i keşîrenin taḡayyürü vebâya mü'eddî ve bâ'is olması ekṣer ve ezyed olur lâkin fuşûl-i keşîrenin taḡayyürü şüretinde faşl-ı şâninin taḡayyürü faşl-ı evvelin taḡayyürüne müḍâdde olup ve iki ḍıddların tevâlîsinden faşn ṭabî'atı mü'tedil olur ise bu vechle fuşûl-i keşîrenin taḡayyürleri ve her birinin ṭabî'atlarından ḥurūcları vebâya mü'edî olmaz. Ve faşl-ı vâhidin yalnız ṭabî'atından ḥurūcunun ḍararı ve vebâyı celbi 'alâ-vechi't-ta'ḍîl müteḡayyir olan fuşûl-i keşîrenin ḍararından ezyed ve ekṣer olur.

Ḥârr ve raṭb olan havânın 'ufûnete istihâleye isti'ḍadı sâir ehviyenin isti'ḍâdından ekṣer ve ezyed olur ve 'ale'l-ekṣer havânın taḡayyürü evḍâkı muḩtelife olan emâkinde olur ya'ni o bilâdda ve o mekânlarda olur ki ba'ḍı maḩalleri çukur ve ba'ḍı âḩeri yüksek ve mürtefi' olup çukur olan mevḍâ'inin havâsı sühûbetli ve yüksek olan mevḍâ'inin havâsı bürüdetli olur ve çukur olan mevḍâ'de yerden çıkan edḩine-i arḍiyye ve ḩayvânâtın teneffüs etmekle def' eyledikleri faḍla-i kulûbları muḩtebese olur ve istinşâḩ-ı havâ

ile insânın kulübuna vâsıl olur ve rediyyetü'l-keyfiyye o ehviye riyâhın cereyânıyla mündef'â olmayıp bi'l-mücâvere mürtef' olan maħallin havâsı dahi müteğayyir olur ve kezâlik havânın tağayyürü çukur olan emâkinde olur, amâ emâkin-i müsteviyede ve emâkin-i 'âliyyede tağayyür-i havâ kalîl olur, zîrâ o maħallerde riyâhın cereyânı ekser olur ve riyâha 'adem-i ihtibâs hasebiyle müteğayyir olan ehviyeyi def' eyser ve eshel olur.

Ve vâcib olur ki her faşl tabî'atı üzere ola, meşelâ reb' keyfiyyât-ı erba'ada mu'tedile ola ve şitâ bârid ve raṭb ola ve sâir fuşûl dahi zikri mürür eden tabî'atları üzere ola. Eger fuşûl tabî'atlarından münharife olur ise ekseriyyâ emrâd-ı rediyyeye mü'eddî olur. Ve fuşûlü müstemirre ve keyfiyyet-i vâhîde üzere olan sene sene-i rediyye olur, meşelâ bi'l-cümle senenin fuşûl-i erba'ası raṭb olsa veyâhüd yâbis olsa ve kezâlik mecmû-ı sene hârr olsa veyâhüd bârid olsa bu mişli senelere senenin keyfiyyet-i müstemirresine münâsib olan emrâd keşîrî'l-vukûf olur ve o senenin işâre eylediği maraḍın müddetleri tavîl olur sebeplerinin müddetleri tavile olmak hasebiyle. Ve keyfiyyet-i vâhîde üzere olan sene mücib-i emrâd olduğunda şübhe yoktur, zîrâ mukaddemâ beyân olunduğu üzere faşl-ı vâhîd tabî'atından hâric olsa emrâdı işâre eder. İmdi pes bi'l-cümle senede olan fuşûl-i erba'a tabî'atlarından hurûc eylese bi'tarîkı'l-evlâ emrâdı işâre eder.

Keyfiyyet-i vâhîdede faşl tabî'atından hurûc eylese o hurûc eylediği keyfiyyete lâyık emrâdı işâre eder dediğimizizin tafşîli ve beyânı budur ki bârid olan faşl balğamî bedene işâbet eylese şar' ve fâlic ve sekte ve laḳve ve teşennüc-i imtilâi ve bu mişli emrâdı işâre ve ihdâs eder. Ve faşl-ı hârr beden-i şafrâviye müşâdif olsa cünûna ve hummayât-ı hâdde ve evrâm-ı hârreyi işâre ve icâb eder. Müteğayyir olan faşl-ı vâhîdin bervech-i mezkûr bu maraḍları işâresi muhaḳḳaḳ olunca keyfiyyet-i vâhîde üzere müstemirre olan sene-i vâhîde keyfiyyetine muvâfık emrâdı ihdâs ve işâre eylememek me'mûl ve mutaşavver olmaz. Ve kaçan şitâ ta'cîl edip evvel gelse şitâdan tevellüd eden emrâd dahi isti'câl eder ve kaçan şayf isti'câl eylese emrâd-ı şayfiyye dahi isti'câl eder. Ve isti'câl eyleyen faşldan muḳaddem olan faşlın emrâdı müteğayyir olur, meşelâ şitâ isti'câl edip rûz-ı kâsımdan berd ve berf ve emfâr ve endâ nüzüle ibtidâ eyleyip mütemâdî olsa emrâd-ı harîfiyye mütênâkış olup emrâd-ı şiteviyye hudûsa ve tezâ-

yüde ibtidâ eyler, mücerred faşl-ı harîfin hüdûd-ı tabî'isinde ve nücümî-sinde dâhil olmakla Şems Cedy burcuna tahvîl edince kadar bâkî olan eyyâmında harîfin hükümü bâkî kalmaz onun için ki 'illeti ve marağı mücib olan zamânın zâtı değildir belki zamânda olan havânın keyfiyetleri şihhati ve marağı icâb eyler. Zâlike tağdîrü'l-‘Azîzi'l-‘Alîm.

Ve kaçan faşl mütemâdî olup vaky ve zamânı uzun olsa o faşl-ı tavîlin emrâdı tavîl olur huşuşan tavîl olan faşl faşl-ı şayf veyâhüd faşl-ı harîf ola, zîrâ şayfin emrâdı tevlîdi raṭbı tecfîf ile olur ve raṭbı tecfif eshel olmakla zamân-ı tavîlde sebebin keşretinden marağ dahi keşîr ve mümtedd olur. Ve kezâlik harîfin emrâdı tevlîdi bu vech ile olur ki faşl-ı şayfta mütekavviye olan yübüseti tertîbde harîfin mizâcî daṭf ve ‘aciz olup o kavî olan yübüset ancak şitânın berdi ve endâ ve emfâriyla ta‘dîl olunmakla harîf mütemâdî oldukta yübüset-i sâbıka-i şayfiyye bâkiye kalıp harîfin emrâdı keşîre ve tavîle olur.

Ma‘lûm buyurula ki fuşûlün inḳılâbı ya'nî mizâc-ı tabî'isinden hurûcu emrâdın hüdüsünde mü'essir olur lâkin münkalibin bu te'sîri o faşl münkalib-i zamân olduğu cihetten değildir, zîrâ zamân muttaşıl vâhidedir, zamânın eczâ-i haḳîkîleri yoktur belki fuşûle nisbet olunan te'sîr fuşûlde olan havânın keyfiyetidir.

Ve ahvâl-i bedenîni tağayyüründe havânın te'sîri ‘azîm olduğu hasebiyle havâ yevm-i vâhidde harrdan berde tahavvül ve tağayyür eylese ebdânda muḳtedâları müteğayyir olur. Ve ezmânın eşahhı ya'nî şihhati muḳâfaza edip ve emrâdın zevâlini teshîl ve teysîr edenleri o senenin ezmânıdır ki onda harîf maṭîr olur ve şitâ mu'tedil olur ya'nî şitânın bürüdeti olur lâkin ifrâṭ üzere olmaz; şitâda olan berdin ifrâṭ ve tefrîṭi gayr-i eşahh olur lâkin o ifrâṭ ve tefrîṭ her beldenin berdi tabî'isine nisbetle mu'teber olur, bir belde mu'tedil olan belde-i sâniyede ifrâṭ ve belde-i şâlisinde tefrîṭ olur.

‘Allâme der ki baḳdı nüshada “والشئ معتدلا غير مطير” vâḳf olmuştur ve bu nüsha bir şey değildir. İntehâ. ‘Allâme'nin kelâmının vechi budur ki şitânın fîtidâlinde inḳiṭā'-ı maṭar mu'teber değildir belki külliyyen maṭarın inḳiṭā'-ı adem-i fîtidâli icâb eder; zikri mürûr eden taḳrîrlerden bu kelâmımız zâhir ve âşikâr olur.

Kaçan rebî' maṭîr olup şayf dahi maṭardan ḫâlî olmasa o vaḳt gâyet eşahh [38b] ve havâ ceyyid olur Allâhu a'lem.

el-Faşlu'l-Hâmisü Fi'l-Havâi'l-Ceyyidi

Cevheri ceyyid olan havâ o havâdır ki ona ebhüreden ve edhümeden şey²-i ğarîb muhâliṭ olmaya ve o havânın semâsı ya'nî üstü mekşûf olup dîvârlar ve saḳflar ve onlara müşâbih nesnelere arasında maḥbûs ve mestûr olmaya. Lâkin havâyâ fesâd-ı 'âmm işâbet eyledikte dîvârlar ve saḳflar arasında muḥtebes olan havâ havâ-i mekşûftan ecved ve aşlaḳ olur, zîrâ mekşûf olan havâ fesâdı ziyâde kâbil olur. 'Ale'l-'umûm havâda fesâd olmadığı vâkte havâ-i mekşûf havâ-i maġmûmdan ya'nî cûdrân ve sukûf arasında muḥtebes olan havâdan eṣaḥḥ ve efdâl olur.¹⁰²

Ve havâ-i fâdil u nakî dediğimiz havâ o havâdır ki şâff olup o havâyâ beṭâyih ve âcâm ve ḥanâdîk ve arâdî-i nezziyye ve mebakılın ḥuşuşan kerneb ve circîr ve eṣcâr-ı leṣika ve cevheri ya'nî unşuru ve zâtı ḥabîs olan cevz ve şevḥaṭ ve tîn gibi eṣcârın havâları ve ebhüreleri muhâliṭ olmaya ve cîfelere ve mevtâyâ mürûr eden riyâh-ı 'afine dahi o havâyâ muhâliṭ olmaya.

Beyânü'l-luġâti'l-mezkûre: "Beṭâyih" baṭîḥa"nın cem'idir, sunun mesîli ve aktığı maḥall-i vâst ve sunun biriktığı maḥall-i vâst'dir. Ve "âcâm" maḳşab ya'nî kâmişlik mâ'nâsındır.¹⁰³ Ve "ḥanâdîk" ḥandaḳ'ın cem'idir, ḥandaḳ mâ'rûfudur, Ve "arâdî-i zâtü nezziyye" o yerdur ki sulak olup dâimâ onda nedâvet eṣik olmaz, o mişli arda fuḳahâ arḍ-ı mevât tesmiye ederler. "Mebâkıl" mebkâlê'nin cem'idir, baḳl bitecek maḥall demektir. Baḳlın iki mâ'nâsı vardır; evvelki mâ'nâsı Türkîde kara bakla dedikleri, ikinci mâ'nâsı muṭlaḳan sebze mâ'nâsına olur ve bu maḳâmda murâd mâ'nâ-yı evvel olur.¹⁰⁴ "Kerneb" lahana mâ'nâsındır. "Circîr" baḳla-i

102 Ve havâ-i mekşûfun dört vechle faḍlı vardır: Evvelkisi havâ-i mekşûfe riyâh mürûr edip muhâliṭ olan ebhüreyi ve edhüme-i rediyyeleri ṭard ve iḥrâc eder. Ve ikincisi şemsin telṭifi ekşer olur. Ve üçüncüsü havâ cereyân edip müteceddid olur. Ve dördüncüsü havâ-i muḥtebesine cem'i cihâtten arḍiyye-i rediyye muhâliṭ olur ve havâ-i mekşûfe faḳaṭ taḥtında muhâliṭ olur, kezâ efâde'l-'Allâme.

103 'Allâme'nin "âcâm"ı "mine'l-kaşabi" diye tefsiri Şihâḥ'a muvâfıktır, lâkin Kâmûs'ta eṣcâr-ı mülteffe ile tefsir eder.

104 Kezâ zekerehu'l-'Allâme. Ve 'Allâme'nin baḳl'ı bu tefsiri Şihâḥ-ı Cevherî'nin zâhirine muvâfıḳ olur ve o mâ'nâ ola; medd ve taḥfif veyâḥûd kaşir ve teṣdid ile bâḳıllâ-bâkıllâ itlâḳ olunduğu, baḳl dahi itlâḳ olunmaya münâfi deġildir ḥuşuşan ki bâḳıllâ- bâkıllâ baḳl'a redd olunup menbitine mebkâlê itlâḳ olunmak dahi şaḥîḥ olduğu kütüb-i şarfta mütebeyyendir.

‘āyise¹⁰⁵ dedikleridir. “Eşcār-ı leşika” leşak ile ıslanmış ağaçlar demektir. Leşak ve şebağ, bebel ma'nāsıdır. Kitābu'n-Nebāt'ta Ebū Hanīfe ed-Dīnever der ki bā'dılar zāhib oldular ki neb' ve şevhağ bir nev' şecerlerdir ki sehlisine şevhağ ve cebelisine neb' derler. Ve bā'dılar ‘aks edip sehlīye neb' ve cebeliye şevhağ ıtlāk ederler. “Cevz” ve “tīn” ma'rūflardır. Bu zıkr olunan nebāt ve eşcār bi'l-hāşşa havāyı tağyir eder. Ve bi'l-cümle lügāt-ı mezkûrların tefsirleri ‘Allāme'nin Şerh-i Kānûn'da eylediği tefsirdir.

Ve mücerred bu zıkr olan ebhireden havānın hulūşu ile havā fādile olmaz belki zıkr olunan ebhireden havā naķī ve pāk olduğundan sonra vācib olur ki havā-i naķīden riyāh-ı fādile muhtebeş olmayıp o havā riyāh-ı fādılanın memerrı ve mehebbi ola, zīrā riyāh-ı fādılanın mihādı ve mehabbi ya'nī mecrāsı ‘arāđi-i ‘āliye ve ‘arāđi-i müsteviye olmakla ona rediyyü'l-keyfiyye ebhıre ve edhıne muhālīt olmaz ve lā-mahāle memerrinde rediyyü'l-keyfiyyet nesne kalmaz.

Ve dahi vācib olur ki o havā-i hālīs vechede ve çukurda muhtebeş olmaya o vech ile ki onda havāya tulūc-ı Şems ile harāret ve ğurūb-ı Şems ile bürüdet ‘arāđ olmaya.¹⁰⁶ Ve o havā-i naķī loķun ve loķun mislli caşş ve kils ile ma'mül olup henüz cefāf-ı tām̄m ile cefāf etmemiş ve kurumamış dīvārlar arasında muhtebeş olmaya. Ve o havā nefese ‘āşī olmaya ve istinşāk olundukta boğazında kabē olup kalmaya.

Boğazında havā münkabığ olmak üç vech ile olur: Evvelkisi havā rediyyü'l-keyfiyyet olmakla kalbde olan kuvve-i cāzibe onu cezb eylemez belki kalbin dāfı'ası hārice def' eder. İkincisi havā ğalīz olup riyenin mecārīsine nüfüz eylemez. Üçüncüsü havā kedir olup o dahi riye mecārīsine nüfüz eylemez.

Havā-i ğalīz ile havā-i kedirin farkı budur ki havā-i ğalīz müteşābihetü'l-eczā olur ya'nī havāda her taraftan ğılzat olup bi'l-cümle eczāları ğalīz olur; havā-i kedir o havādır ki havānın bā'dı mahalli ğalīz ve mahalli-i

105 Baķla-i ‘āyise circirin bostānisine derler; circir-i berrīye eyheķān tesmiye ederler. Circirü'l-mā ya'nī su teresi dedikleri bunlardan ğayırdır ve ismine kurretü'l-‘ayn derler. Bunların üçünün dahi māhiyyetleri ve eşkāli ve menfa'atleri müfredātta şerh ve tafşil olunmuştur.

106 Ve buna şāhid olur ki derin kuyularda havā tağallüz etmekle taħhīr için giren hařfārlar teneffüs edemeyip helāk olurlar, şem'-i vaķķādı dahi ğılzati hāşebiyle o havā itfā edip söndürür.

âherinde gûlzet olmaya. Havâ-i gâlizde nücûm zâhir ve mer'î olmaz ve havâ-i kedirde nücûm görünür. Ve bu vech ile tahkîk-i maķâm 'Allâme'nin ifâdesidir.

Ve sana ma'ûm oldu ki havânın tağayyürâtından ba'đı tağayyür tabî'iyye ve ba'đı âher tağayyür tabî'ata müdâdde olur. Ve bir ğayr tağayyür dahi olur ki ğayr-i tabî'î ve ğayr-i müdâdde olur. Ve ma'ûm buyurula ki tabî'iyye olmayan havânın tağayyürâtı tabî'iyyeye gerek müdâdde olsun ve gerek müdâdde olmasın ba'đı kerre edvâr ile olur, nitekim ba'đı diyârlarda her gün vaķt-i zuhrda veyâhûd haftada bir gün yel esip havâ o rîhin hûbübuyla müteğayyir olur ve ba'đı kerre dahi muţlakân tağayyürât-ı mezķüre edvârsız olur, vaķt-i tağayyür müte'ayyin olmaz. Ve fuşûlün eşahhı ve efdali zikr olunan tabî'atları üzere olan fuşûldür, zîrâ tabî'atından hâric olan faşl emrâdı celb eder.

el-Faşlu's-Sâdisü Fi-Fîhi Keyfiyyâtü'l-Ehviyeti ve Muķteđayâtü Fuşûlihâ

Havâ-i hârr ruţûbatı taħlîl eder ve ebdânı irhâ edip gevşetir. Ve havâ-i mu'tedil levni aħmer eder, bātından hârice kanı cezb etmekle. Eger havânın harâreti ifrâţ üzere olur ise benzi şararup levni sarı olur onun için ki harâret-i müfriţâ hârice cezb eylediği demi taħlîl eder ve demden bākî kalan ħumret-i kalîle beyâd-ı cilde muħtelîf olmakla şufret hâdiş olur. Ve havâ-i hârr 'araķı ya'nî teri ziyâde eder ve bevli taķlîl edip azaltır ve hağmı da'îf eder ve 'aşaşı ziyâde eder ya'nî susamağı çok eder.

Ve havâ-i bârid bedeni şedd eder ya'nî kavî ve şalâbetli eder ve hağmı taķviye eder ve bevli iķşâr eder onun için ki ruţûbat-ı bātında muħteķân ve muħtebes olup berd ħasebiyle mesâmm-ı beden mesdûd olduğundan 'araķ yâhûd 'araķ gibi nesnelere taħallül az olur. Ve şüfl ya'nî berâz kalîl olur onun için ki maķ'adenin 'aşlı mün'âşır olup sıkışır ve mi'â-i müstaķîm dahi o 'ağalenin in'işârına ve hey'et-i in'işârına müsâ'id olur ve müsâ'ade-i mecrâ olmamakla şüfl zâil ve hârice mâil olmaz. Ve şüfl tül-i müddet mecrâda ve em'âda bākî kalmakla o şüflün mâiyyeti bevli cânibine munşarîf olur bevli ile hârice çıkar.

Ve havâ-i raţb cildi ve deriyi telyîn edip yumuşatır ve bedeni tertîb eder.

Ve havâ-i yâbis bedeni қаһl eder ve kurutur ve cildi tecfif ve yübüsetli eder.

Ve havâ-i kedir nefsi vahşetli eder ve ahlâtı teşvîr edip galeyân ettirir ve kaynatır. Ve havâ-i kedir havâ-i gâlîza muğâyir olur onun için ki havâ-i gâlîz cevherinin huşûretinde ve koyuluğunda müteşâbihü'l-eczâ olur ve koyulukta bi'l-cümle eczâsı mütesâvî ve berâber olur, ammâ havâ-i kedir muhtelifü'l-eczâ olur, ba'đı maħallinde havâ-i gâlîz ve ba'đı maħallinde havâ-i raķîķ olur. Ve havânın bu iki hâline delâlet eder kevâkib-i şıgârin kıllet-i zuhûru ve sevâbit olan kevkeblerin irticâş ve lem'eânının kılleti. Ve havânın tağallüz ve tekeddürünün sebebi budur ki ebhîre ve edhîne tekevvünü ziyâde olup havâ-i basîta muħâlîl olur.

Eger cevher havânın bi'l-cümle eczâsına muħâlîl olup havâ müteşâbihü'l-eczâ olur ise ona havâ-i gâlîz derler. O mişlli havâda nücûmun zuhûr ve lem'eânı kalîl olur ve gılzat ve keşâfet ziyâde olur ise külliyyen zuhûr ve lem'eân müntefî olur, ammâ ebhîre ve edhînenin havâyâ muħâlâtası müteşâbih olmayıp havânın ba'đı eczâsı maħlûl ve ba'đı âhepi gayr-i maħlûl olur ise o havâyâ havâ-i kedir denir, o havâda nücûm ve nücûmun lem'eânı şâf olan maħallerde zâhir olur. Bu vech üzere bu maķâmı takrîr 'Allâm'e-i Şîrâzî'nindir.

Lâkin İmâm Râzî'nin takrîrî üzere ebhîre ve edhîne eger havâyâ muħâlîl olmayıp havâyâ huşûret cevher-i havânın mücerred tekâşüfünden hâdis olur ise ona havâ-i gâlîz derler, o mişlli havâda nücûm ve lem'eân zâhir olur, havâ 'alâ-işfâfihi bâķî kalıp muħâlîti olmadığı için. Cevher-i havânın mücerred tağallüzü şıf'ın nüfûzuna mân' olmaz, âyinenin nüfûz-u şıf'a mân' olmadığı gibi. Ve eger cevher-i havâyâ ebhîre ve edhînenin muħâlâtasından havâyâ huşûret hâdis olur ise havâ kedir olup onda nücûm ve lem'eân kalîlen zâhir olur. Bu maķâmıda olan Şeyh'in kelâm-ı icmâlîsi [39a] şâriheyinin ikisinin dahi tefsîrlerine mües'id olur.

Ve gılzat ve küdüretin sebep-i şânîsi riyâh-ı fâğîlenin kıllet-i hübübu olur.

Kaçan biz tabîrden hâric olan tağayyürâtı beyâna şürû' eylediğimizde bu mezkûrların haķķında kelâmı itmâm eyleriz. Her faşl ki tabîrâtı üzere olup o faşl lâyıķı üzere ola, o faşlın maħşûş aħkâmı olur. Ve her faşlın âhîri o faşlı vely ve taķîb eden faşlın evveli ile o mütetâbir olan iki faşlın aħkâmında ve emrâdında müşterek olurlar, meşelâ faşl-ı rebî'in âhîr ayında hem rebî'in ve

hem şayfın ahkâmı ve emrâdı mevcûd olur, kezâlik faşl-ı şayfın evvel ayında yine rebî'in ve şayfın ahkâmı ve emrâdı mevcûd olur. Zıkr olunan iki faşlın ahkâm ve emrâdında o iki aylar ya'nî mayıs ve haziran müşterek olurlar. Şayf ile hârîf kezâlik hârîf ile şitâ ve şitâ ile rebî bu kıyâs üzere müşterek olur, fuşûl-i erba'anın ancak vasatta olan şehrinde iştirâk olmaz.

Kaçan rebî lâıyıkı ve mizâcı üzere olsa fuşûlün efdali olur ve dem ve rûhın mizâcına evfağ ve enseb olur. Ve rebî mu'tedilü'l-keyfiyyât olduğuyla bile Şems'in kurbıyeti hasebiyle hâreket-i laţife-i semâviyyeye meyli olur ve kezâlik ruţûbet-i tabî'iyyeye dahi meyli olur. Ve rebî levni ahmer kılar, itidâl üzere demi cezb eylediği hasebiyle ve şayf-ı şayifin ya'nî keşîrî'l-harr olan şayfın tahtliline dahi rebî'in 'adem-i bülûğu hasebiyle. Ve rebî'de emrâd-ı müzmine heyecân ve severân eder, zîrâ rebî râkid olan ahlâtı izâbe edip icrâ ve tesyîl eder ve ona binâen rebî'de mâlihülyâ heyecân ve hareket eder. Ve her kimde kî şitâda hırş ve neheminden ekl ü şürbü ziyâde edip kalîlü'r-riyâde olmakla ahlâtı keşîre müctemî'a olup bedenine berd-i şitâ ile müncemeden mevcûd olsa rebî'in harr-ı laţifî o mücremî'a olan mevâddi izâbe ve hall edip o mâddeye münâsib emrâd 'arıda olur, kaçan rebî mu'tedil olup itidâl mün'tedd olsa emrâd-ı şayfiyye kalîl olur.

Ve rebî'in emrâdının evvelkisi ihtilâf-ı demdir. *İhtilâftan murâd müsterâha tereddüd etmektir, (ishâl-i) demden kinâyedir.*

Şârih 'Allâme der ki bu maqâmda ihtilâf-ı dem iki vech ile olur: Biri sahc hasebiyle maqâddan dem hürüc eder. Sahc em'ânın sahc-ı bâtinında hâdiş olan şikâka derler. Ve vech-i âher ishâl-i dem-i kebidî olup dem-i ahlât hürüc eder. M'âvî ile kebidî beyninde fark vücüh-i erba'a ile olur: Fark-ı evvel kebiden hürüc eden demin netn-i râyihâsı ve kötü kokusu ekşer ve kavî olur ve m'âdan çıkan demin râyihâ-i kerîhesi kalîle olur ve b'âdı kerre dem-i kebidînin râyihâsı 'adîm olur. Fark-ı şânî dem-i kebidî keşîr olur ve dem-i m'âvî kalîl olur. Fark-ı şâliş dem-i kebidî berâzın hürücundan sonra hâdiş olur, dem-i m'âvî berâz ile muhteliş hürüc eder. Fark-ı râb' dem-i kebidînin vecdî olmaz ve dem-i m'âvîde vecd-ı kavî olur. Ve b'âdı kerre olur ki tab'at berâz tarîkinden ihrâca kâdir olmamakla o dem-i kebidî sehlü'l-inşidâ olan 'urûku şad' ve şakş eder; o 'urûk-ı leyyine dimâğın ve maqâdenin ve lişenin ve şadrın 'urûklarıdır. Ve şadrın 'urûkları inşikâkından nefş-i dem olur. İntehâ kelâmu'l-'Allâme.

Ve emrâd-ı rebî'iyyenin ikincisi ru'âftur. *Lâkin ru'âftan murâd ru'âf-ı ğayr-i buhrânîdir. Ve ru'âf-ı ğayr-i buhrânî bâdî kerre şiryân damarlarının inficârından hâdiş olur ve bâdî kerre verîd damarlarının inficârından hâdiş olur. Beynehümâda fark budur ki dem-i şiryânî kırmızı olur ve dem-i verîdî ahmer-i kânî olur. Ve dem-i şiryânînin kıvâmı rakîk olur ve dem-i verîdî gâlîz olur.*

Ve emrâd-ı rebî'iyyenin üçüncüsü bedeninde sevdâ-yı tabî'iyye-i muhterikası olanlarda mâlîhülyâ marağı hareket eder, *sevdâ-yı muhterika-i müncemidesi harr-ı rebî ile izâbe olunduğu için.*

Emrâd-ı rebî'iyyenin dördüncüsü evrâm, beşincisi demâmîl *ya'nî çibanlar ki şanevberiyü's-şekl zuhûr edip evâilinde mülime olur.*

Altıncısı hunâklardır Ve ekseriyyâ havânîk kıttâl olur. *Havânîk ile zebhanın farkı budur ki mâdde levzete¹⁰⁷ munşabbe olursa ona zebha tesmiye olunur ve eger hançereye veyâhüd meriye munşabbe olursa ona hunâk derler.*

Ve rebî'de sair hurâcât dahi çok zuhûr eder. Ve 'urûkun inşidâ'ı keşî-rü'l-vukûf olur ve kan tükürmek ve öksürük çok zuhûr eder huşuşan bu marağlar şiteviyyü't-tabî rebî'de ziyâde ve çok olur. Ve rebî'in duhûlünden muqaddem bu marağları olan kimselerin rebî duhûlünden sonra marağları artar ve ziyâde olur ve huşuşan şill maraçına mübtelâ olanların marağını ziyâde tahrik eder. Ve balgâmî olup bedeni balgâm ile mümteli olanlarda mevcûd olan balgâmı rebî harr-ı laţîfi hasebiyle tahrik edip sekte ve felc ve mefâşıl vecaflarını ihdâş eder ve harekât-ı bedeniyye-i müfriţa ve harekât-ı nefsanîyye-i müfriţa rebî'in bu marağları ihdâşına mu'tin olur ve müshâhînât tenâvülü dahi rebî'e ihdâş-ı marağda mu'tin olur, zîrâ bu mezkûrlar havâ-i rebî'in tabî'atını takviye edip harâret ziyâde olur.

Ve rebî'in emrâdından faşd ve istifrâğ ve taqlîl-i ta'âm ve teksîr-i eşribe edip müskirden ictinâb bâ'îş-i hâlâş ve sebab-i necât olur ve emrâd-ı rebî'den hâlâşa bu mezkûrlar gibi nâfi' tedbîr olmaz.

Bu mahallden Şeyh 'in 'ibâreti bi-'aynihâ budur: الربيع من امراض الربيع ولا يخلص من امراض الربيع شئ كالفصد والاستفراغ والتقليل من الطعام والتكثير من الشراب والكسر من قوة الشراب المسكر

107 Levzetân aşı-ı lisânda iki fevke mürtefî' lahmiyyet-i 'aşabedir ki ğudde gibi olup iki şaġîre kulaġa müşâbih olur ve merînin tarîki o iki lahmiyyet arasından olur ve kaşabe-i riyye vârid olan havâyı ta'dîl etmek için habs eder, güyâ havânî mahzenî olur.

“بالمزاج أو اجتنابه أو اجتنابه *İntehā*. بالمزاج وتقليله أو اجتنابه أو اجتنابه *Allāme zıkr eder ve nüshā-i sulṭāniyyede dahi* بالمزاج أو *mezḳürdur*. “بالمزاج” “بالمزاج” *e müte'allıktır ve* “تقليله” “مزاج” *üzere mā'ṣūftur*. *Mā'nā* demektir ki “*Dahi rebḫ de ziyāde nāḫ olan tedbīr şarābı çok içmek. Ve şarāb-ı müskir tenāvül eden kimseler şarāb-ı müskire şabb-ı mā etmekle müskirin kuvvetini ve şiddetini kesr eyledikten sonra su ile memzūc ve maḫlūt olan o müskirden miḳdār-ı kalīl istī'māl etmektir. Eger re'sen terke ḳādir olur ise o maḫlūtu külliyyen terk etmek dahi enfā olur.*”

Ve bāḍılar *Ḳānūn*'un *ḳavlinde* “*والتكثير من الشراب*” *ḳavlinde* olan *şarābı müskir ve ḫamr mā'nāsına ḫaml edip ḫtirād* eylemişler ki bu *kelāmın evveli āḫirine münāḳaḍ ve münāfi* olur onun için ki “*والتكثير من الشراب*” *tenāvül-i müskiri iḳṣār ile emrdir ve* “*تقليله*” *iḳṣārdañ nehydir. أو اجتنابه* bāḍı *nüşhada olduğuna göre müskiri memzūc dahi olur ise külliyyen tenāvülden nehydir ve zıkr eylediğimiz nehyler evvelā iḳṣār-ı şarāb ile emre münāḳaḍ olur.*

Bu işkâlden *Şāriḫ Allāme cevāb verip der ki* *Ḳānūn*'un *iḳṣār ile emr eylediği şarāb ḫamr ve müskir mā'nāsına olan şarāb değildir belki o şarābdan murād fākihe rubūbu ve şarāb-ı ḫummād mişli eşribe-i bāride vü ḳām'a olan şerbetlerdir ki o eşribe ḫarāret-i dēmi teskīn eder ve ḡaleyāndan merḫ eder ve sonra iḳṣār-ı müskirden nehyi evvelā iḳṣārı ile emr eylediği şarābdan murād ḫamr ve sāir müskirāt olmadığına delīl olur.*

Ve *ḳörf-i etıbbāda zıkr* olunan şerbetlere “*şarāb*” *ıtlāk* olunur. “*Şerbet*” ile “*şarāb*”ı *farḳ* edip müskire şarāb ve mā-*adāya şerbet ıtlāk edenler fuḳahā-i izām*dır ki *kitābu'l-eşribe*de o *ḳörf üzere cereyān* ederler. *Pes lāyık* olan budur ki bundan sonra *Ḳānūn*'da her ne ḳadar “*şarāb*” *lafzı gelir ise ḫasbe-mā emken müskir mā'nāsına ḫaml olunmaya.*

Ve rebḫ şıbyāna ve şıbyāna muḳārın olanlara muvāfiḳ olur.

Ve ammā *faşl-ı şitā ḫaḍma ḳıyāsla ecved* olur, *zīrā şitānın berdi mesāmmātı sedd edip ḫarāret-i ḡarīziyyeyi bedende ḫaşr ve ḫabs* eder ve *ḫarāret-i ḡarīziyye müctemī'a* olup taḫallül etmemekle müteḳavvī olur. Ve *şitāda fevākih ḳalīle* olup nās *aḡdiye-i ḫafifeye iḳtişār* ederler. Ve *şitāda imtilā üzere nāsın ḫarekātı dahi az* olur ve *mevāḍi'-i def'eye ya'nī ḫarāreti muḳtedile* olan olan maḫallere *ivā* ve *ilticāları nāsın şitāda ziyāde* olur ve bu *vechler ile şitāda ḫaḍm [39b] ecved* olur. Ve *faşl-ı şitāda mir-*

re-i şafrâyî fuşûl-i säireden ziyâde kâsir olur beş vechten için. O vechler bunlardır: şitânın berdi ve kışar-ı nehârî ve tûl-i leyli olur ve mevâddı hâkn ve hâbsi ziyâde olur ve muqattı'ât ve mülattıfâtı tenâvüle şitâda hâcet ziyâde olur.

Ve şitânın emrâdlarının ekseri balgamî olan marağlardır. Ve balgam şitâda ziyâde tevellüd eder hattâ şitâda olan kayın ekseri balgam olur. Ve evrâmın levni beyâda mâil olur. Ve şitâda vâkıf olan emrâdın ekseri zükâm olur, harîfî havânın evvel-i zuhûrunda ya'nî yevm-i vâhidde harr ve berdin te'âkubu ve tevârüdü zuhûra bedinde zükâm dahi ibtidâ edip zuhûra bed eder. Zükâmın ardınca zâtü'l-cenb ve zâtü'r-riye zuhûr edip zükâma tebe'yyet eder ve buhûha ve evcâ-ı halk dahi tebe'yyet eder ve sonra nefsi cenbin veca'ı zuhûr eder.

Allâme'nin kelâmından müstefâd olan budur ki berd hasebiyle dimâğ mürf aşır olup hayşûma ve säir hayşûm mişli mahalle maddede munşabb olmakla zükâm hâdis olur. Eger maddede rakık olup adalât-ı adlâ'a munşabb olur ise zâtü'l-cenbi'l-meşhûr hâdis olur. Eger maddede gâlıza olup riyeye munşabb olur ise zâtü'r-riye hâdis olur. Eger şâdra munşabb olan maddede hârre ise nefsi cenbin veca'ı hâdis olur. Eger kaşabe-i riyeye munşabb olur ise buhûha hâdis olur.

Ve dahi bu mezkûrlar veca'-ı zâhr ve âfât-ı aşab ve şudâ'-ı müzmin ve belki sekte ve şar' tebe'yyet edip zuhûra bidâye eder. Ve bunların küllisi mevâdd-ı balgamiyenin ihtikân ve ihtibâsından ve kesretinden hâdis olur.

Ve meşâyih ve meşâyıha mizâcda müteşâbih olan mebrûdîn şitâdan müte'ezzî ve mutadarrır olurlar, ammâ mütevassıtûn ya'nî şübbân ve şübbâna mizâcda müteşâbih olanlar şitâ ile intifâc ederler, onların mizâcını şitâ ta'dîl eylediği için. Ve sayfa kıyâs ile kârürede rüsüb şitâda ziyâde olur ve bevlîni miqdârı dahi ekser olur.

Ammâ sayf ahlâkı tahtîl eder ve kuvveti ve ef'âl-i tab'îyyeleri da'if eder, sayfta tahtîlül ekser olmak hasebiyle. Kezâlik sayfta dem ve balgam kalîl olur ve mirâr-ı şafrâ ziyâde olur. Ve âhîr-i sayfta mirâr-ı esved ziyâde olur onun için ki âhîr-i sayfta mirârın la'tîfî tahtîlül edip gâlıze bâkî kalıp muhtekân ve muhtebes olup mirâr esved olur. Ve meşâyih ve mizâcî meşâyıha müşâbih olanları sen faşl-ı sayfta kavî bulursun. Ve harâret-i sayfin zâhire cezb eylediği

demî harâretin taḥlîlî ḥasebiyle zâhir-i beşere sarı olur. Ve emrâdın müddetleri şayfta ‘aşır olur ona binâen ki marîdın kuvveti kavîyye ise havâdan o kuvvet kendiye mu‘în ve zâhîr vulup mādde-i maraḍı inḍâc edip def‘ eder ve maraḍ zâile olur. Ve eger marîdın kuvveti da‘ife olur ise harâret-i havâiyye o kuvveti irḥâ edip ziyâde gevşetir ve kuvvet sâkıḫta olup marîd helâk olur.

Ve esra‘-ı evḳâtta şayf-ı yâbis emrâdı bedenden faşl edip ayırur.

Ve şayf-ı raḫbda mādde-i maraḍ müdâğ olup sakızlanır ve sühûlet ile az vâkte taḥallül eylemez, onun için müddet-i maraḍ ziyâde olur.

“Müdâğ” dâd-ı mu‘ceme ve ğayn-ı mu‘ceme ile saḫḫ olunması şıḫûbetli nesnedir; bâdı nüshalarda şâd ve ‘ayn-ı mühmeleler ile “müṣṣâ” vâḫt olmuş, o nüsha taḫrîf ve taḫḫîftir diye ‘Allâme taṣrîḫ eyledi.

Ve şayf-ı raḫb müdâğ olduğundan ekser-i kurûḫ şayf-ı raḫbda âkile olur. Ve şayf-ı raḫbda istiskâ ve zelaḳû'l-emâ ve telyîn-i ḫab‘ ârid olur. Ve bu emrâdm cümlesini ihḍâsta raḫba mu‘în olur fevḳten esfele ruḫûbâtın inḫidârı ḫuşûşan re’sten ruḫûbet-nüzûl eylemesi ziyâde mu‘în olur.

Ammâ emrâd-ı kayziyye ya‘nî şedîdü'l-harâret olan şayfin emrâdı ḫummâ-ı ğıbb ve ḫummâ-ı muḫbika ve ḫummâ-ı muḫrika ve dümür-ı beden mişlli emrâd olur. Kezâlik emrâd-ı kayziyyedendir evcâ‘-ı üzûn ve ‘aynın remedi ya‘nî göz ve kulak ağrıları. Ve şayf-ı kayızda ḫumret ve harârete mülâyim ve münâsib büşür-ı keşir olur ḫuşûşan o şayf-ı kayız ‘adimü'r-rîḫ olup onda yel esmeye.

Ve eger şayf reb‘iyyü'l-mizâc olup ic‘tidâle karîb olur ise o şayfta ḫummâyât ḫasenetü'l-aḫvâl olur, o ḫummâda ḫuşûnet-i beden ve yübüset-i ḫâdde olmaz ve o ḫummâda ‘araḳ keşir olur Ve ‘araḳ beḫârinde dahi mütevaḳḳa‘ ve müterakḳab olur şayf-ı raḫbın ‘araḳa mülâyemeti olmak ḫasebiyle, zîrâ harâret mādde-i ḫummâyî taḫlîl eder ve ruḫûbet dahi bedeni irḥâ ve telyîn eder ve mesâmmâtı tevessu‘ eder ve genişir ve lâ-maḫâle mâddenin laḫfî zâhire harâret ile müncezibe ve mündefi‘a olup ‘araḳ zâhir olur.

Ve eger şayf-ı cenübî olur ise o şayfta vebâ ve cüderî ve ḫaşbe ziyâde olur Şayf-ı cenübiden murâd ḫârr ve raḫb olup o şayfta miyâḫın keşreti ve şimâlî riyâḫın inḫiḫtâ‘ı ola. Mesîḫî'nin katında şayf-ı cenübî o şayftır ki havâsı cenüb tarafından gele.

Ammâ şayf-ı şimâlî ya‘nî bârid-i yâbis olan şayf muşahḫih-i mizâc olur, emrâd-ı ‘aşr o şayfta ziyâde olur. Emrâd-ı ‘aşr o emrâddır ki şayf-ı şimâlîde

harâret-i zâhire ve harâret-i bâtine ile mevâdd seyelân eder ve berd-i zâhirî o māddeyi ‘aşr edip ‘uşâresinin nüzülünden marağ hâdis olur ve o emrâda emrâd-ı ‘aşriyye derler, bi’l-cümle nevâzile ve nevâzile tâbi‘ olan emrâda emrâd-ı ‘aşriyye derler.

Ammâ şayf şimâlî ve yâbis olur ise o şayfta mübalgāmün ve nisvân intifâ‘ ederler, ammâ şafrâsı ziyâde olanlara remed-i yâbis ve hiddetli ve müzmin hummâlar hâdis olur ve ihtibâs ve ihtikân hasebiyle şafrâvî emzice şâhiblerinde şafrâlarının ihtirâkından nâşî sevdâ gâlib olur. Zikri ğayre merretin mürür eyledi ki ahlât-ı erba‘adan her hangisi muhterik olsa sevdâ-yı ğayr-i tabîr olur.

Ammâ harîfin emrâdı keşir olur ona binâen ki eyyâm-ı harîfin zahâ-yiri hârre ve ğadâvet ve leyâlîsi bâride olmakla vakt-i zahîrede harârete ve mevâdi‘-i müşemmeşe nâs kesret-i tereddüd edip ba‘dehu berde revâhları için ve fevâkihin keşreti ve kesret-i tenâvülî hasebiyle ahlâtın fesâdı için ve kuvvetin şayfta inhilâli için.

Ve harîfte ahlât fâsîde olur onun için ki mekûlât-ı rediyyeyi tenâvül keşir olur ve ru‘ubet-i bedenîn latîfi tahallül edip keşîfi bâkî kalmakla ihtirâk ‘arîd olup fâsîd olur. Ve her kaçan kim tabîr at def‘ ve tahlîl kaşdı ile bir hıltı teşvîr edip o hıltı indifâ‘ ve severân etmek üzere hareket eylese berd-i harîf o hıltı haqn ve habs edip indifâ‘a mâni‘ olur.

Ve harîfte dem cidden kalîl olur belki harîf mizâc-ı deme müdâdde olup demin tevlîdine i‘âneti olmaz ve ma‘a-hâzâ harîften muqaddem-i faşl-ı şayfın tahlîli ile dem kalîl olmuş idi.

Ve faşl-ı harîfte min-beyni’l-ahlât mirâr-ı aşfer keşir olur. Harîfte mirâr-ı aşferin keşreti harîfte kesret-i tevellüdünden değildir belki şayftan bâkıye olmak hasebiyle olur. Kezâlik ahlât şayfta muhterik ve müteremmid olup sevdâ-i muhterik şayfta keşir ve ğayr-i mütehallil olmakla bâkî kalıp harîfte mirâr-ı esved dahi keşir olur, zîrâ şayfın termîd eylediği ahlâtı harîf tebrîd edip kesret-i sevdâ ‘alâ-keşretihâ bâkıye ve dâime olur.

Evvel-i harîf mizâc-ı meşâyîha min-vechin muvâfaqati olur lâkin âhiri meşâyîha muğırr olur. Ve harîfin emrâdı cereb-i mütekaşşer ya‘nî cereb-i yâbis ve kuvâbâ ya‘nî kuru demregiler ve seretânât ve evcâ‘-ı mefâşıl ve hummayât-ı muhteli‘e ve hummâ-ı rib‘ olur. Ve bu marağlar qarîben mürür eden sevdâ-yı ihtirâkiyyenin harîfte kesretinden olur. Ve sevdânın kesre-

tine binâen hârifte tihâl büyür ve hacmi 'azîm olur.

Ve hârifte bevl marağı hâdiş olur ona binâen ki hârifte meşânenin mizâcı hâre't ve bürü'dette muhtelif olur ve faşl-ı hârifte 'usr-i bevl marağı taqtîr-i bevlden ziyâde 'arığ olur.

Ve hârifte zelaqu'l-em'â dahi 'arığ olur. Me'kûl ve meşrûbun kable'l-haçm hurûcuna zelaqu'l-em'â [derler]. Zelaqu'l-em'ânın sebebi budur ki hârifin berdi ahlâtın lafîfini [40a] ve rakîkîni bâtin-ı bedene def' eder ve bâkî kalan keşîfi muhtedd olup ihtidâd hasebiyle hurûc eder.

Ve hârifte 'ırqu'n-nesâ dahi 'arığ olur ve zebha-i mirâriyye dahi 'arığ olur. Ve zebha faşl-ı rebî'de dahi 'arığ olur lâkin zebha-i rebî'iyye balgamî olur onun için ki zebha hangi faşlda hâdiş olur ise o zebhanın mâddesi hâdiş olduğu faşldan muqaddem olan faşlın tevli'd eylediği hılt olur. Ve hârifte hâdiş olan zebha mirârî olur, zîrâ hâriften muqaddem olan faşl-ı şayf mirârî tevli'd eder ve rebî'den muqaddem olan şitâ balgam tevli'd etmekle rebî'in zebhası balgamî olur.

Ve hârifte ilâvus-ı yâbis¹⁰⁸ dahi hâdiş olur ve sekte ve şar' ve emrâd-ı riye ve evcâ'-ı zahır ya'nî arka ağrılarını ve fahiz ya'nî uyluk ağrılarını hâdiş olur, zîrâ faşl-ı şayfta meyvâdd tetfîf olunup bedende harekete bed' eder ve hârifin berdi mesâmmı sedd edip meyvâdd-i müteharrikeyi haşr ve habs edip taħallüle mâni' olmakla zîkr olunân ağalâra munşabb olup evcâ'ı ve emrâdı zuhûr eder, kuvve-i hâmiğanın ve kuvve-i dâfi'anın da'fî hasebiyle.

Ve cüderî hârifte ekşer olur huşuşan hârif-i yâbiste ve huşuşan hârif-i yâbisten muqaddem olan şayf ziyâde hârr ola. Ve hârifte cünûn dahi ziyâde olur, ahlât-ı mirâriyyenin redâ'eti olup ve sevdânın o ahlât-ı mirâriyyeye muhâlaşası için.

108 Mîr'deden mâ-'adâ bi'l-cümle em'â altı 'adeddir; işnâ 'aşere ve şâim ve diğāk; bu üçü 'ulyâda ve süreden dahi yukarıda olur. Bu 'ulyâ em'â'r-rüd südde olup şüfl nüfûz edemeyip veca' hâdiş olur ise ona ilâvus derler. 'İnde Câlî'nüs ma'nâsı rabb-i erham ve 'inde Bukrât ma'âzallâh demektir. Ve o südde eger şüflün mün'aqid olduğundan hâdiş olur, ona ilâvus-ı yâbis derler. Ve ba'dı em'â mültevi' olmakla şüfl nüfûz eylemez ve evca' hâdiş olur, o şınfa iltivâi derler. Ve ba'dı kerre verem hâdiş olup nüfûza mâni' olur, ona ilâvus-ı veremî derler, onun mebahîşine faşl-ı müdelles derler, onun sebab-i hudûşunda ebhâs-ı keşîre olup kibâr-ı etîbbâ birbirlerini tahtî'e eyledikleri için. Ve veca' süflânî üç em'âda olur ise ya'nî a'ver ve külûn ve müstaķîm em'âlarından birinde olur ise ona külînc derler.

Ve kuruḥ-ı riye ya'nî sill marağı aşḫâbına ḥarîf bi'l-cümle fuşûl-i säireden ağarr ve ziyâde muḥâlîf olur. Ve o sill ki bir kimseye ḳable'l-ḥarîf işâbet edip 'arîd ola lâkin sillin 'alâmetleri o kimsede zâhir olmaya lâ-maḥâle ḥarîf duḫûlünde 'alâmet-i sill o kimsede zâhir olup meslûl olduğu müte'ayyin olur.

Ve faşl-ı ḥarîf aşḫâb-ı dıkk-ı müfrede dahi ağarr-ı fuşûl olur, ḥarîf müceffif olmak ḥasebiyle.

Dıkk-ı müfreden murâd sill marağı ile mürekkeb olmayan dıkkıdır, zîrâ her ne kadar dıkk-ı mürekkebe dahi faşl-ı ḥarîf muğırr ise lâkin mürekkebe mağarratı tebrîdi cihetinden olur, dıkk-ı müfrede mağarratı tecfîfi ile olur, zîrâ tecfîf kuruḥ-ı sille ve säir kuruḥa nâfîdir. Ancak ḥarîfin sille mağarratı tebrîdi cihetinden olur ve havânın ihtilâfiyle olur, bürûdette nevâzil keşîr olup ve ihtilâf-ı havâ'udv-ı 'aşabânîye muğırr olmak ḥasebiyle. Ve bu vech ile taḥkîk-i makâm 'Allâme'nindir.

Ve şayfin emrâdının beḳâyâsına faşl-ı ḥarîf mütekeffil ve dâmin gibi olup mevâdd-ı şayfiyyeden fazla kalan mâddeler ile ḥarîfte emrâd-ı şayfiyye tevellüd eder.

Ḥarîfin ecvedî ertâb olup maḥîr olan ḥarîf olur. Ve ḥarîf-i yâbis erde' ve ağarr olur. Zâlike taḳdîrû'l-'Azîzi'l-'Alim.

el-Faşlu's-Sâbî'u'l-'Aḥkâmî Terkîbî's-Sene

Kaçan rebî-i şimâlî şitâ-i cenûbî üzere vârid olup ve onları taḳîb edip artlarınca gelen şayf dahi vemid olsa ya'nî gecesinde ve gündüzlerinde ḥarâret ziyâde olup riyâḥ-ı mu'tedilenin hûbûbu olmasa ve miyâḥ-ı keşîr olup ve rebî dahi mevâddı berd ve yûbsü ḥasebiyle taḥlîl eylemeyip belki mevâddı şayfa yetiştirmese o senenin ḥarîfinde ğilmânda mevetân ziyâde olur.

'Allâme der ki nisvân ve aşḫâb-ı de'a vü sükûn ve şmâ'ât-i mâiyye aşḫâbları ruḫûbetleri ḥasebiyle mevetânda ğilmânlar müşârik olurlar. Havânın tağayyür ve fesâdı ḳattâl olur ise ona mevetân tesmiye olunur, ammâ ehl-i lügate göre "موتان" [mûtân] mîmin dammı ve vâvın sükûnuyla mâşiyede vâḳf olan kırandır ve koyun ve keçi mişli hayvânın çok ölmesidir, ammâ "موتان" [mevetân] mîmin ve vâvın fethalari ve üstünleriyle hayvânın muḳâbili olan nesnelere, onun için denilir ki إِشْتَرِ الْمَوْتَانَ وَلَا تَشْتَرِ الْحَيَوَانَ "Ey tâcir, sen ticâret kaşd edip bir nesne satın alırsın, cânlı nesne

alma ve emt'â ve cevâhir ve tağâr mişlli emlâki iştirâ eyle tâ ki helâkiyle mutağarrır olmayasın."

Ve zikri mürür eden senede sahc ve ħurûh-ı em'â ve ħayr-i ħâlişa ve tavîle olan ħummâ-ı ħıbb keşır olur.

Eger zıkr olunan rebî'den muħaddem olan şitâ şedîdü'r-ruţûbet olur ise vağf-ı ħamle müterabbışa ve müterakķıbe olan ħâmile hatunlar rebî'de ednâ sebeble ħamlini vağf ederler lâkin vağf eyledikleri evlâdları đatîf veyâĥûd doğmazdan evvel yâĥûd doğduktan sonra ölürler veyâĥûd mişķâm olurlar ya'ni müddetü'l-ĥayât saķım olup marağdan kurtulmazlar. Ve o senede nâsta remed ve göz ağrısı ve ihtilâf-ı dem ya'ni berâz ile kanın ħurûcu ve nevâzil keşîrü'l-vuķû olur ħuşuşan nevâzil meşâyıĥta ziyâde olur ve a'şâblarına nevâzil inip hattâ ba'dıları a'şâba nevâzilin nüzülünden fec'eten helâk olur, mesâlik-i rıĥa def'aten nevâzil-i keşîrenin hücumu ve teveccühü için.

Ve eger rebî maţır ve cenübî olup şitâ-i şimâlî üzere vârid olduysa ya'ni şitâ bârid ve yâbis olup rebî ħâr ve raţb olduysa o rebî'in şayfında ħiddetli ħummâlar ve remed ve tın-i tab' ve ihtilâf-ı dem ħâdiş olur. Ve bunların küllisinin ekşeri nevâzilden olur ve dahi şitâda müctemî' olan balġamın ħarâretin tahriki ile tecâvîf-i ħâtineye indifâ'ından olur ve ħuşuşan nisvân gibi mizâc-ı raţb şâĥiblerinde bu marağlar ziyâde olur. Ve 'ufûnet ve 'ufûnetten ħâdiş olan ħummâyât ziyâde olur

Eger nâsin şayfında 'Abür ve Kelb-i Cebbâr tesmiye olunan Şi'râ-yı Yemâniyye necminin tülû'unda ya'ni temmüzün yirminci gününde maţar ħâdiş olup ve rıĥ-i şimâlî eser ise ħayr recâ [ve] ümîd olunur *onun için ki o gün şayfın ortası olur ve 'ufûnet o günde kemâl bulur ve nüzül eden maţar ve ħübûb eden rıĥ-i şimâlî havâyı tâ dil edip kemâl-i 'ufûnete bâ'is-i zevâl olur ve 'ufûnetten ħâdiş olan emrâda bâ'is-i indifâ' u inĥilâl olur.*

Ve bu zıkr olunan faşl ya'ni rebî-i cenübîden sonra gelen şayf nisâyâ ve şıbyâna ziyâde mağarratlı olur. Ve o şayfta ħummâ-ı 'afine vü ħâdde işâbet eden kimseler ħummâ-ı 'afineden necât bulurlar ise de yine o şayf ħummâ-ı rib'e mü'eddî olur ve rib'in 'akıbeti istiskâ olur. Ammâ ħummâ-ı ħâdde rib'e mü'eddî olduġu şayfın ħarâreti ve ħummâ-ı ħâddenin ħiddeti ħasebiyle aĥlâţ keşîren muĥterik ve müteremmide olup remâdiyyetinden rib' ħâşıl olur.

Ammâ rib'in istiskāya mü'eddī olduğu dört vech ile olur:

Vech-i evvel hummā-ı rib'in müddeti tavīle olur ve müddet-i tavīlede kuvânın ve hadmın dâfi hasebiyle istiskā hâdiş olur.

Vech-i s̄anī sevda-i muhterikanın keşreti hasebiyle t̄hāl 'azīm olur ve t̄hāl'in 'izamından kebidin şıgarı lāzım gelir ve şıgar-ı kebid hadmın dâfini ve hadmın dâfi istiskāyı müstelzim olur.

Vech-i s̄alīs hummā-ı rib'in t̄ul-i müddetinde tabf at rib'in māddesini def'e meşgûl olup hadmdan ve ahlāt-ı s̄aliha tevlidinden gaflet eder ve o tevellüd eden ahlāt-ı gayr-i s̄aliha 'dāya taksim olundukta ahlātın hadmı nākış olmak hasebiyle bi'l-cümle beden müterehhil olup istiskā hâdiş olur.

Vech-i rābi' rib'e aşhābının şehveti hadmından ziyāde olur ve şehveti miqdārı tenāvül eylediği me'kulünü hadmdan kuvve-i hādimesi 'ācize olup gayr-i mehdüm me'külden istiskā hâdiş olur.

Ve o hummā-ı rib'e ihtirāk-ı ahlāt hasebiyle evcā-ı t̄hāle ve dâf-ı kebid mü'eddī olur.

Ve zikr olunan şayfın meşāyihā mağarratı kalil olur ve mażinne-i bürüdet olan ebdāna dahi o şayfın mağarratı kalil olur.

*Ve kaçan şayf-ı yābis-i şimālî üzere harif-i maṭir¹⁰⁹-i cenübî vārid olsa ebdān o şayfın şitāsında şudā'a ve sufāle ve buḥūha-i halka müsta'idd olur, kezālik sille dahi müsta'idd olur, zīrā o ebdāna zükāmın 'urūdu keşir olur. *Ve bu tağayyür hükmede tağayyür-i sâbiķ gibidir.**

Ve şayf-ı yābis-i cenübî üzere harif-i maṭir-i şimālî vārid olsa şitāda şudā'-ı keşir olur ve sonra nezle ve su'āl [40b] ve buḥūha ziyāde olur.

*Ve şayf-ı cenübî üzere ya'nī hārr-ı raṭb şayf üzere harif-i şimālî ya'nī bārid-i yābis harif olsa o harifte emrād-ı 'aşr ve haķn keşir olur. Bu marağların zikri taķdīm eyledi. *Bu marağlar o marağlar idi ki berd ile dimāğ mürf'aşır olup mesāmmātı sedd etmekle mādde-i mürf'aşire mütehalile olmayıp muhtekane olur ve 'sāba munşabbe olup nezleye tabf olan buḥūha ve su'āl ve saḥc ve kurūhu'l-emfā gibi emrād hâdiş olur. 'Allāme**

109 Ve fi'l-Kāmūs مطير وماطر ومطر وكتف ذو مطر ومكان ممطر ومظير وإنتهآ. Bu beyāndan zāhir olan bilā-yā "maṭir" olmaktadır, zīrā harif ve sāir fuşul yevm ma'nāsınadır, yāy ziyāde lahn olur meger ki mekān taķdīr olunup harif mekān-ı maṭir murād oluna.

der ki bu mişlli havâ gâyet nâdir olur, zîrâ şayf-ı cenübî demek hârr ve raḥb olan şayf demektir.

Kaçan şayf keşîrî'l-harâret olsa havâyı ekşeriyyâ tecfîf edip havâ o şayfta yâbis olup raḥb olmaz.

Ve şayf ile ḥarîf ikisi ma'an cenübîler ve raḥblar olsalar ruḥbât-ı keşîre olur ve şitâ geldikte zıkr olunan emrâd-ı 'aşr ḥâdiş olur. Ve ruḥbâtın bi-ḥasebi'l-berd ihtikânı ve mevâddın zükâm tarîkı ile nüzülü ve menâfisim insidâdı ve in'fidâm ve fiqdânı keşîr olmak ḥasebiyle ba'îd olmaz ki o şitâ emrâd-ı 'afîneye mü'eddî ola. Ve muṭlaқан şitâ mümriḍ olmaktan ḥâlî olmaz, mevâdd-ı keşîre-i muḥtekaneye müşâdif olmak ḥasebiyle.

Ve şayf ile ḥarîf ma'an yâbisler ve şimâlîler olsalar ruḥbetten müşteki olanlar ve kezâlik nisvân intifâ' ederler, bunların mâ-'adâlarına remed-i yâbis ve nezle-i müzminne ve hummayât-ı ḥâdde ve mâlîḥulyâ 'arîḍ olur.

Ve ma'lûm buyurula ki şitâ-ı bârid ü maḥîr ḥurkat-i bevlî ihdâs eder. Ve ḥarâreti ve yübüsetü-ziyâde olan şayf kattâle ve ğayr-i kattâle münfecire ve ğayr-i münfecire olan ḥunâkları ihdâs eder. Ve ḥunâk-ı münfecire dâḥilde ve ḥâricde olur. Ve kezâlik o şayfta cüderî ve 'usr-i bevlî ve ḥaşbe ve ḥumeykâ ve cüderî-i selîmât ve remed ve fesâd-ı dem ve kerb ve ihtibâs-ı tamş ve nefş-i dem ḥâdiş olur.

Ibn Tilmîz der ki "ḥumeykâ" büşürdan bir nef'dir ki ona k'tidâd ve k'tibâr olunmaz, ammâ Şeyḫ kitâb-ı râbî'de der ki "ḥumeykâ" cüderî ile ḥaşbe arasında nef'-i mütevassıf bir şey'dir. Ve "cüderî-i selîmât" ile murâd recâ olunur ki ruḥbetli olan cüderî ola.

Şitâ-i yâbisin eger reb'î dahi yâbis olur ise redî olur. Vebâ,¹¹⁰ eşcârî ve nebâtı ifsâd eder ve o nebât ve eşcârdan tenâvül eden mevâşî ve insânî dahi ifsâd eder. *Ve insâmî ifsâdı üç vech ile olur: Evvelkisi istinşâk ile insânda fesâd ḥâşıl olur. İkinci nebât-ı fâsid ile tağaddî edip fâsid olur. Üçüncü fesâd 'arîḍ olan ḥayvânın luḥümüyle tağaddîden fesâd 'arîḍ olur Allâhu 'alem.*

110 Vebâdan murâd o havâ-i müteğayyirdir ki onda semmiyyet olur, tafşîlî maḥallinde gelir.

**el-Faşlu's-Sâminü Fî-Teşîri't-Tağayyürâti'l-Havâiyyeti'l-
 'Arâdiyyeti'İlefi Leyset Bi-Müdüddetin Li'l-Mecra't-Taḫḫīyyi Cidden**

Vâcib olur ki el-ân ḫabîrâta müdüdde olmayan tağayyürât-ı säire-i ğayr-i ḫabîriyye-i 'arâdiyye hakkında akvâl isti'mâl eyleyeyüz. Ve o tağayyürât-ı 'arâdiyye umûr-ı semâviyye ve umûr-ı ardiyye hasebiyle havâyâ 'arâd olur. Ve fuşûl dımnında tağayyürât-ı ğayr-i ḫabîrînin ekşerine biz îmâ ve işâret eyledik.

Ammâ umûr-ı semâviyyeye tâbi' olan tağayyürât o mişlli tağayyürdür ki o tağayyür kevâkib hasebiyle ḫâdiş olur. Kaçan kim ḫayyiz-i vâhidde derârînin keşret üzere ictimâ'ı olup Şems'le ma'can o derârî-i müctemi'a-i keşire cem' olsa o ictimâ' re'se müsâmit veyâḫûd müsâmit olmağa ḫarîb olduğu mahallerde olur ise ifrâḫ üzere teşhîni icâb eder. Ve ba'dan olur ki semt-i re'se keşiren ba'îd olan mahalliden o kevâkib-i derârî Şems'le müctemi'a olurlar ve teşhînleri bu'dü hasebiyle nokşân üzere olur.

"Derârî", dürrî'nin cem'idir, dürrü mensüb demektir, kevâkib-i mezkûre ebyad ve berrâk olduğu için kevâkib-i dürrî derler. Bu mevâd'de dürriden Şeyḫ'in murâdı ḫamse-i müteḫayyirreden Mirrî'ye Müşterî ve Zühre'dir ve şevâbitten Şîrâ-yı Yemâniyye ve Şîrâ-yı Şâmiyye¹¹¹ ve Ḳalbü'l-Esed ve 'Aynu's-Şevr'dir. Bu zîkr olunân derârînin ḫayyiz-i vâhidde ictimâ'ından murâd bu kevkebler bir vâḫ'da ola ki merkez-i 'âlemden veyâḫûd nâzırın başarından ḫurûc eden ḫatt evvelâ Zühre'ye sonra Şems'e ve sonra Mirrî'ye ve sonra Müşterî'ye sonra zîkr olunan şevâbit-i erbâ'adan birine mürûr eyleye.

Ve Şems'in müsâmitesinin teşhînde teşîri devâm-ı müsâmite veyâḫûd devâm-ı ḫurb-ı müsâmitenin teşîri gibi deĝildir belki devâm-ı müsâmite veyâḫûd devâm-ı ḫurb-ı müsâmite bilâ-devâm nefsi-i müsâmiteden teşhînde ziyâde teşîr eder.

Ve ammâ umûr-ı ardiyyeye tâbi' olan tağayyürât bi-hasebi'l-esbâb envâ'-ı keşireye mütenevvi' ve münkasım olur, zirâ o tağayyürâtın ba'dısı

111 Nazm-ı Kerîm'de zîkr olunan Şîrâ'dan murâd Şîrâ-yı Yemâniyye'dir; Benî Ḥuzâ'a o necme 'ibâdet ederler. Ve 'Arab zu'm eder ki bu iki Şîrâ, Süheyl'in uḫtudur. Şîrâ-yı Yemâniyye mecerreyi ya'nî Kehkeşân'ı geçip cenûb tarafında olur ve Süheyl'e dâimâ nazar eder, onun için bir ismi dahi 'Abûr olur. Ammâ Şîrâ-yı Şâmiyye mecerreyi kaç edemeyip Süheyl'e nazardan mahrûm kalmakla dâimâ bükâ eder, o sebebden Şîrâ-yı Şâmiyye'nin bir ismine dahi Gumeysâ derler, Ğamûş dahi derler; "ğamaş" gözde olan bir nev' vesaḫtır.

‘arağ-ı beled hasebiyle olur ve ba‘dı tağayyür dahi bu‘a-i beledin irtifāı ve inhi‘fādı hasebiyle olur ve ba‘dı sı bi-hasebi’l-cibāl ve ba‘dı sı bi-hasebi’l-bihār olur ve bi-hasebi’t-türāb dahi tağayyür hādiş ve ‘arığ olur olur.

Kānûn’un bi-hasebi ‘arađ’l-beled ‘arığ olan tağayyürü beyānda irād eylediği kelām-ı mebsūtu mesāl-i riyādiyyeden ba‘dı kavā id istihdārına tevakkuf etmekle ‘ilm-i hey’ette kadem-i rāsıhası olan müntehiler o kavā idleri irāddan her ne kadar müstagnī ise mübtedilere fehmi ma‘kām sühuletli olsun için o kavā idden ziyāde lüzümü olanları irād olundu.

Mā lûm buyurula ki felek-i ‘zām ve felek-i ‘zāmın hāvī olduğu eflāk-ı şemāniye-i bākıyeler müteharriklerdir ve biri birini hāvī olup hareket-i müstedire ile hareket ederler. Ve bi’l-cümle her bir felekte iki tarafta nokta mişālinde iki cüz’ olur ki onlar hareket eylemezler. Sākin olan o noktalara ku‘b tesmiye olunur. Ve o iki ku‘bün ortasında sa‘h-ı felek üzere bir dāire olur ki o dāirenin yemneten ve yesfeten müvāzātında mefrūd olan devāirin cümlesinden ‘zām ve ekber olur ve iki ku‘b, o dāireye kurb ve bı‘dda müsāvī olur. Pes bu vāş olunan dāire-i ‘azımeye muntaka derler, vasa‘ta olan kuşak meşābesinde olduğu için.

Ve feleklerin cevfinin vasa‘tında bir nokta olur ki o noktadan muhīt-i feleke bir ha‘t ihrāc olunsā o ha‘t-ı hāric ‘alā-mikdārihi eczā-i muhītin cümlesine vāşil ve müntehī olmak mümkün ola, o nokta-i mevşūfeye merkez derler. Ve eflākın cevfinde olan arđ dahi küriyy olmakla arđın dahi merkezi olur ve arđın merkezi ile felek-i ‘zāmın merkezi müttehid olmakla arđın merkezine merkez-i ‘ālem tesmiye olunur, bi’l-cümle ‘ālemi felek-i ‘zām muhtevī olduğu için. Ve felek-i ‘zāmın muntakasına mu‘addil-i nehār tesmiye olunur. Ve sa‘h-ı ardda dahi mu‘addil-i nehār muhāzātında bir dāire-i ‘azıme farđ olunur ki merkez-i ‘ālem o dāirenin dahi merkezi olur. Ve o dāire-i ‘azıme ardı iki kısma ta‘şim edip bir kısma cenūbī ve bir kısma şimālī tesmiye olunur. Ve o dāirenin tahtında olan kimse maşrika müteveccih olsa o kimsenin sağ tarafında olan arđ cenūbī olur ve sol tarafında olan arđ şimālī olur. Ve küre-i ardı cenūb ve şimāle ta‘şim eden dāire-i ‘azımeye ha‘t-ı istivā tesmiye olunur. Ve yine küre-i arđın sa‘hı üzere bir dāire-i uhrā dahi farđ olunur ki o dāire dāire-i ülānın iki ku‘buna ve mā mūrenin iki tarafına mürür eyler. Ve cenūb ve şimāl kı‘falarının her birini iki kısma

taksîm edip kıf'a-i cenübî iki kısım olur, bir kısmı fevkânî olur ve bir kısmı tahtânî olur. Kezâlik kıf'a-i şimâlî dahi iki kısım olur, bir kısmı fevkânî ve bir kısmı tahtânî olur. Bu iki dâire ile küre-i ard dört kısım olur, cenübî-i fevkânî ve cenübî-i tahtânî ve şimâlî-i fevkânî ve şimâlî-i tahtânî olur. Ve küre-i arдын zikr olunan aqtâ-ı erba'asından mâ'mûr olan kıf'ası iki şimâlî kıf'alarının biri olur. Kıf'a-i şimâlînin âheriyle cenübî kıf'alarının haberi bize vâşıl olmamıştır. İhtimâli vardır ki o üç kıf'a su içinde mâ'mûre ola ve ihtimâli vardır ki rubûf-ı meskûn ile o üç kıf'a arasında berârî ve cibâl-i şâhika olmakla olmakla o sâhaların haberi bizden munkaţf olmuş ola. Ve rubûf-ı meskûn dahi bi'l-cümle mâ'mûr değildir belki onda berârî ve cibâl ve bihâr mevcüdedir lâkin ahhbârları bize mütevâşıldır.

Gerek [41a] felekte ve gerek ardda mefrûd olan dâire-i 'azîmelerden her biri üç yüz altmış cüz'e taksîm olunur ve her bir cüz'üne bir derece tesmiye olunur. Pes saţh-ı ard üzere mefrûd olup üç yüz altmış dereceye münkasım olan dâire-i 'azîmeden hatt-ı istivâ ile kuţb-ı şimâlînin arasında olan kavş yâ'nî o dâireden o arada olan kıf'anın derecesi doksan dereceye bâliğa olur, zirâ o kavş tamâm-ı dâirenin rubûf'u olur ve doksan dahi üç yüz altmışın rubûf'u olur. Ve hatt-ı istivâ ile kuţb-ı şimâl arasında olan doksan derecenin takriben altmış [altı] dereceye varınca kadarı yedi kısma taksîm olunur hatt-ı istivâ dâiresine müvâzî yedi dâire resm olunur ve her iki dâirenin arasına bir iklim tesmiye olunur. Hatt-ı istivâ dâiresi ile seb-i devâirden dâire-i ülâ arasına iklim-i evvel tesmiye olunur ve sonra olanlara şâniye ve şâlişe tesmiye olunur, sâb'aya varınca kadar mertebesi isimleriyle tesmiye olunur. Ve bi'l-cümle o aqsâma ekâlîm-i seb'a tesmiye olunur. Ve her iklimin hatt-ı istivâdan kuţb-ı şimâlî cānibine olan bıf'du ve uzaklığı kaç dereceye bâliğ olur ise o dereceler o iklimin 'ardı olur ve o kıf'aların her birinin garbdan şark'a istidârı o iklimlerin tûlu¹¹² olur. Ve şüretuhu hâkezâ:

112 Tûl-i 'imâret yüz seksen derecedir ki dört bin fersah eder. Ve tûlün ibtidâsını hükemâ-i Yünāniyyîn mağribden itibâr ederler lâkin ba'đılar Baħr-i Muħt'ın Oqyānūs ismiyle müsemma sāhil-i 'Arabīsinden itibâr ederler ve āherleri cezāyir-i hālidāttan itibār ederler, el-ān suda o cezāyir mâ'mûredir. Ve hükemâ-ı Hind ibtidā-i tûlu maşriktā nihāyet-i 'imâret olan Gengdij nām mevđî'den itibâr ederler; hükemâ-ı Hind'in eşşadı o maħallde idi.

Her iklimin vasaatının nehâri evvelinin nehârından rubuf sâ'at tavîl olur ve âhîrinin nehâri vasaatından rubuf-ı sâ'at at tavîl olunur. Pes her iklimin âhîrinin nehâri evvelinden nisf-ı sâ'at ziyâde olur. Bu kavul müttefekun'aleyhtir.

İklîm-i evvelin evâiyilinde leyl ve nehâr berâber olur ve 'arđ-ı beledi dahi olmaz. Bâ'ıdılar hatt-ı istivâdan on iki derece ve kırk dakîka tecâvüzünden sonra eķâlîmi taķsîme bed' etmekle iklîm-i evvelin evâilinin o miķdâr 'arđı var derler ve nehâri kırk beş dakîka fark eder derler.

İklîm-i şânîde nehâr on üç sâ'at on beş dakîka kadar evâilinde uzar ve evâilin 'arđı yirmi derece ve yirmi yedi dakîkaya bâliğ olur.

İklîm-i şâlişin evâilinde olan üç sâ'at kırk beş dakîka kadar nehâr uzar ve 'arđ yirmi yedi derece otuz dakîka olur.

İklîm-i râb'în evâilinde atvel-i nehâr on dört sâ'at on beş dakîkaya varır, 'arđ otuz üç derece otuz yedi dakîka olur.

İklîm-i hâmis evâilinde atvel-i nehâr on dört sâ'at kırk beş dakîka olur ve 'arđ kırk bir derece on beş dakîka olur.

İklîm-i sâdisin atvel-i nehârı on beş sâ'at on beş dakîka olur, 'arđı kırk üç derece yirmi iki dakîka olur. Şerh-i Çağminî'de İslâmbol da iklim sâdisten mafdüddur lâkin 'arđı kırk bir derece on beş dakîka olmakla hâmis evâhiridir diye şârihe t'ân ederler.

İklîm-i sâb'în evâilinin atvel-i nehârı on beş sâ'at kırk beş dakîka olur, 'arđı kırk sekiz derece ve elli iki dakîka olur. Ve 'arđı altmış altı dereceye bâliğ olan maħallde 'imâretler vardır ki sükkânı vahşî hayvânlara benzer, o maħallde nehâr yirmi üç sâ'at olur. [41b]

Ve bu maķâmda bilinmesi vâcib olan kavâ'iddendir burûc-ı işnâ 'aşeri bilmek:

Pes muķaddemâ beyân olunduğú üzere her felekin iki kuţbu ve bir merkezi ve bir mınţakası olur. Felek-i şâminin merkezi merkez-i 'âlem olur yâ'nî felek-i 'azamın merkezi ile felek-i şâminin merkezi müttehid olur lâkin felek-i şâminin kuţbları felek-i 'azamın kuţbları muħâzâtından olmaz belki muħâzâta mâil olur lâkin felek-i 'azamın kuţbları cihetlerinde olup bir kuţb cenûbda ve bir kuţb şimâlde olur. Felâ-maħâle felek-i şâminin mınţakası muʔaddil-i nehâr ile ğayr-i kâime zevâyâ üzere iki mevđ'de teķâtuʔ ederler. O teķâtuʔ lar ile felek-i şâminin mınţakası iki mütesâviye

kıfalar olur, kezâlik mu'addil-i nehâr dahi mütesâvî iki kıfa olur. İki mevdî-i tekâfî'un her birine nokta-i ştidâl tesmiye olunur ki biri ştidâl-i rebfî ve biri ştidâl-i ħarîfî olur. O noktalarda mu'addil-i nehâr ile felek-i şâminin mınţakası bir cüz'de müctem' olup b'cedu müfâraķat ederler hattâ mu'addil-i nehâr kavsi ile felek-i şâminin mınţakası kavsinin biri birinden bıfdu o kavsların muntaşfında ve ortasında olan birer noktada ġâyete ve nihâyete bâliġ olup b'cedu tekârûbe bed' eder. O ġâyet bıfdu olan noktalara nokta-i inķilâb derler; biri inķilâb-ı şayfî ve biri inķilâb-ı ħarîfî olur. Bu zıkr olunan noktalar ile felek-i şâminin mınţakası dört kıfa olur ve o dört kıfadan her birinde ikişer nokta dahi farđ olunur o vech ile ki o dört kıfadan her iki kıfa beyninde müşterek olan noktadan mefrûd olan iki noktanın ülâsının bıfdu o iki nokta arasında olan bıfda müsâvî ola. Ve o iki nokta-i mefrûda arasında olan bıfdu dahi nokta-i şâniye-i mefrûda ile nokta-i müştereke-i uhrâ arasında olan bıfda müsâvî ola. Ve bu ikişer nokta-i mefrûdalar ile mınţaka-i felek-i şâminin aķtâ-ı erb'asından her bir kıfası üçer kısma mınķasime olup üçü dörde darb-dan on iki kıfa ħâşıl olup bi'l-cümle felek-i şâminin mınţakası on iki kısım olur.

Ve sâbıķu'l-beyân on iki noktanın her birinden muķâbilinde olan noktaya mürûr etmek üzere bir dâire resm olunsa altı dâire-i 'azîme ħâdiş olur. Her iki dâirenin arasına burc tesmiye olunup her dâirede mütekâbilân olan iki burc bulunmakla felek-i şâminin burûcu on iki burca bâliġ olur; Ħamel ve Şevr ve Cevzâ rebfî olur ve Sereţân ve Esed ve Sünbüle şayfî olur, bi'l-cümle bu altı burc şimâlî olur. Ve Mîzân ve 'Aķreb ve Kavs ħarîfî olur ve Cedy ve Delv ve Ħût şitâî olur, bi'l-cümle bu altı burûc cenûbî olur.¹¹³

Ve zıkr olunan felek-i şâmine felekü'l-burûc tesmiye olunur. Ve felek-i şâminin mınţakasına dâiretü'l-burûc tesmiye olunur. Bi'l-cümle şevâbit

113 Ve esmâ-ı burûc: Mınţakatu'l-burûcdan her burcda mevcûd olan nücûm bir ħayvâna teşbîh olunup o ħayvânın ismi ile o burca tesmiye olundu. 'Alî el-Ķuşî der ki mınţaka-i burûc üzere bi'l-cümle mevcûd olan nücûm-ı merşûde üç yüz kırk necme bâliġ olur, onlardan iki yüz seksen dokuzu şuver-i mezkûrede dâhil olur, bâķî şuverden ħâric olur. Ve felekü'l-burûc üzere olan bi'l-cümle şevâbit-i merşûde bin yirmi iki necme bâliġ olur. Baţlamyûs katında ve İbn Şüfî katında bin yirmi beş necmdir.

necmleri *ya'nî seb' a-i seyyâreden mâ'adâ cümle kevâkib felek-i şâminde olur, ammâ seyyâreden Kamer felek-i evvelde, 'Ufârid felek-i şânide, Zühre felek-i sâlişte, Şems felek-i râb' de, Mirrih felek-i hâmistе, Müştêri felek-i sâdiste, Zuhal felek-i sâb' de olur.*

Felek-i tâs' de ya'nî cümleyi hâvî olan felek-i âzamda nücûmdan bir necm bulunmaz, onun için ona felek-i aqlas tesmiye olunur. Felek-i âzaman hareketi gâyet ile ser' a olur, bir gün ve bir gecede taqrîben devri tamâm olur. Felek-i âzama teb' iyyet ile eflâk-i sâire dahi şarktan garba hareket edip onlar dahi hareket-i mezkûrelerini bir gün ve bir gecede taqrîben tekmîl ederler. Ve bu hareket-i ser' aya hareket-i ülâ tesmiye olunur. Ve bu hareket-i ülâdan mâ'adâ seyyârattan her birinin hareket-i hâşşası olur, o harekete hareket-i şâniye tesmiye olunur. Meselâ mümessil-i Şems'in garbdan şarka hareket-i hâşşası olur, o hareket-i hâşşa ile felek-i burûcdan bulunduğu burcda bir gün ve bir gecede bir derece kaç edip üç yüz altmış günde devri tamâm olur ve burûc-ı isnâ aşeri, o eyyâmda devr eder ve tamâm-ı devrine sene-i Şemsiyye derler.

Ve Şems felek-i râb' de iken felek-i şâminde tîbâr olunan burûc-ı isnâ aşerden bir burcda bulunup ve her Rûmî şehirlerde bir burcdan âher burca intikâl eylemenin mâ'nâsı budur ki merkez-i âlemden cirm-i Şems'in merkezine bir hattı ihrâc olursa merkez-i Şems'e o hattı mürûrundan sonra fevk tarafına zâhib olup felek-i burûcdan hangi burca müntehî olur ise Şems o burcda olmuş olur. Ve Şems hareket-i hâşşa ile hareket eyledikçe o hattı hâric dahi hareket edip bir senede Şems burûcu kaç etmiş olur. Sâir kevâkib dahi bu kıyâs üzeredir lâkin sâir kevâkibin hareket-i hâşşalarının kimisi Şems'ten ser' a ve kiminin ba't'e olur, onları tafsîle ma'âmın tevakkufu yoktur.

Ve ma'âmın muhtâc olduğu mesâilin birisi dahi dâire-i meylidir. Ve dâire-i meyl bir dâire-i 'azîmedir ki o dâire aqtâb-ı erba' aya mürûr eder ya'nî felek-i âzaman kûtbları ile felekü'l-burûcun kûtblarına mürûr eyler, lâ-mahâle o dâire-i mefrûda mınâka-i felekü'l-burûcla iki mevd' de tekâüf eder ki o mevd' i tekâüflara inkilâb noktaları tesmiye olunur. Ve o iki noktalarda dâire-i burûc mu'addil-i nehârdan gâyet ba' id olur. Ve o noktaların birine inkilâb-ı şayfi tesmiye olunur ve nokta-i uhrâya inkilâb-ı şitâi tesmiye olunur. İnkilâb-ı şayfi re's-i Sere'tân ve inkilâb-ı şitâi evvel-i Cedy

olur. Bu noktaların mufaddil-i nehârdan meyline meyl-i küllî tesmiye olunur. Miqdâr-ı meyl o noktalarda yirmi üç derece ve nısf dereceye bâliğ olur.

Ve bu makâmda beyânı ehemmi olan devâirin biri dahi dâire-i ufktur. Ufk bir dâire-i 'azîmedir ki felekin mer'î olan mahalli ile mer'î olmayan mahalleri arasını fâşıldır, tülîf ve ğurûb o dâire ile mâlûm olur. Ve o dâirenin kûtblarına semt-i re's ve semt-i kadem derler. Semt-i re's felek-i 'azamdan bir noktadır ki o ufk ahâlîsinin re'sinden hürûc eden haft felek-i 'azamda o noktaya müntehî olur. Ve semt-i kadem dahi yine felek-i 'azamda bir noktadır ki o ahâlînin kademlerinden ihrâc olunan haft merkez-i 'âleme mürûr edip felek-i 'azamda o noktaya müntehî olur ve o iki noktalar biri birinin mukâbilinde olur. Re's ve kademden hürûc eden haft eger nefsi mufaddile müntehî olur ise o semtin ufkuna [ufk-ı] müstakîm tesmiye olunur. Eger o haft-ı hâric iki tarafları mufaddilîni iki kûtbuna muntabık olur ise o ufka ufk-ı rehavî derler ve eger o haft mufaddilden ye kûtblardan hâric felek-i 'azamın cüz'-i âherlerine müntehî olur ise ona ufk-ı mâil derler. Felek-i 'azamın hareketi ufk-ı evvelde dülâbî ve ufk-ı sâniyede rehavî ve ufk-ı sâlişte hamâilî olur; ard-ı tis'inde rehavî olur ve haft-ı istivâda dülâbî olur.

Ve dâire-i ufk mufaddil-i nehârî iki noktada tekâüf eder, o noktanın birine nokta-i maşriq ve birine nokta-i mağrib derler ve beynehümâda vâsıl olan hafta haft-ı maşriq u mağrib derler, haft-ı 'tidâl dahi derler. Ve dâire-i ufkun müvâzîsinde mefrûd olan devâir-i şîğâra muqanţarât derler.

Ammâ nısf-ı nehâr dâiresi bir dâire-i 'azîmedir ki iki kûtb-ı 'âleme ve semt-i re's ve semt-i kadem noktalarına mürûr eder. Ve bu dâirelerin kûtbları nokta-i maşriq ve nokta-i mağrib olur. Ve bu nısf-ı nehâr dâiresi dâire-i ufk ile iki noktada tekâüf ederler, o noktaların birine nokta-i cenûbî ve âherine nokta-i şimâl derler. O tekâüf la maşriq ile mağrib kıf aları biri birinden mümtâz olup müte'ayyin olurlar. Ve nokta-i cenûb ile nokta-i şimâl arasında vâsıl olan hafta haft-ı nısf-ı nehâr derler. Ve haft-ı nısf-ı nehârî ve haft-ı maşriq u mağribi bilmek için maf'mûl ruhâmât tesmiye olunur bir âlet vardır, o âlet ile bu iki haftı bilirler ve o âlet ile irtifâ'at ve evkât ve azlâl mişli 'âmâl-i keşîreye tevaşşul ederler.

Ve cümle-i devâirden olur medârât-ı yevmiyye ve medârât-ı 'arđiyye dâireleri:

Medârât-ı yevmiyye o devâirdir ki felek-i aẓamın saḫında ve muʿad-dil-i nehâr müvâzisinde farđ olunur. Felek-i aẓamın iki kuṭbundan mâ^s-adâ felek-i aẓamın her bir noḫtası o dâireyi resm eyler onun için ki felek-i aẓamın devri ile her noḫta deverân eder. Ve her noḫtaya mebd^e-i hareket farđ olunsa o mebd^e-i hareket olan noḫtaların hareketinde resm eylediği devâir vaḫ^t-ı evveline ʿavdetinde tamâm dâire olur ve her dâiresine [42a] medârât-ı yevmiyye tesmiye olunur. Ammâ mebd^e-i hareket farđ olunan nuḫat felek-i aẓamdan müfâriḫ olup hareket-i ûlâ ile hareketinden mâ^s-adâ o noḫtanın hareket-i ûlâ ile hareketi hilâfına hareket-i sâniyesi olsa o noḫtanın hareket-i ûlâ ile muʿaddil-i nehâr müvâzisinde evvelâ resm eylediği dâire halezünî olup dâire-i tâmme olmaz onun için ki mebd^e-i hareket olan noḫtanın hareket-i hâşşası olmakla vaḫ^t-ı evveline riʿat eylemez. Ve resm olunan şekl-i halezünînin dâire-i miḫakkakadan tefâvütü hareket-i sâniyenin killet ve keşreti ştibârî ile olur. Hareket-i sâniye ebta^ʿ olur ise tefâvüt dahi kalîl olur ve hareket-i sâniye esra^ʿ olur ise tefâvüt ziyâde olur. Ve bi'l-cümle medârât-ı yevmiyye miḫakkaya müvâzî olur veyâhüd miḫakkaya müvâzî olana müvâzî olur. Ve bu dan olur ki iki medâr mütteḫid ve müsâvî olurlar¹⁴ ve bu ittihâd o iki medârda olur ki mebd^e-i hareket-i mefrûd olan iki noḫtalar ʿebhe-i vâhidede olup kurb ve bu dda o noḫtaların miḫakkaya kıyâsı mütesâvî ola. Ve haşş olamaz ki re^s-i Sereṭân ve re^s-i Cedy'de olan niḫâtin miḫakkaya kıyâsı kurb ve bu dları mütesâvî ve berâber olmakla medârları berâber ve mütesâvî olur ve mâ^s-adâ medârât-ı şıgar u kiber ile muḫtelife olurlar. Miḫakkaya karîb olanların medârî kebîr olur, baʿîd olanların medârları bu du miḫdârî şağîr olur. Bu zikr olunan medârât medârât-ı yevmiyye idi ki muʿaddil-i nehâr müvâzisinde mefrûd olup bi'l-cümle kevâkinin hareket-i ûlâ ile hareketleri beher yevm o medârâtın biri üzere olur.

Ammâ medârât-ı arđiyye o medârâttır ki felekü'l-burûc üzere olan iki kuṭb burûc noḫtalarından mâ^s-adâ her bir noḫtadan hareket-i sâniye ile miḫakkatu'l-burûc muḫâzisinde resm olunur ki onun ile seyyârâtın felekü'l-burûc miḫakkasından meyli ve ʿarđı bilinir ve hareket-i ʿarđiyye ve hareket-i tûliyye dahi bilinir. Ve tamâm-ı tafşîlini zikre maḫâmın ihtiyâcı olmamakla medârât-ı ʿarđiyye beyânında bu miḫdâr ile iktifâ olundu.

114 Ve bu medârların ittihâd ve tesâvisi karîben zâhir olur ki re^s-i Sereṭân ve re^s-i Cedy medârî mütesâvî olurlar.

Mihver o haтта derler ki muht-i kürenin bir tarafından taraf-ı âherine vâşıl ola ve o haтт kürenin merkezine mürür eyleyip ‘amüd ola.

Havânın bi-hasebi 'l-esbâbi 'l-arđiyye olan tağayyürâti mârifetin muhtâc olduğu mesâili zıkr nihâyete erişti ve hâlen nefsi-ı Kânûn'un tercümesine şür' olundu. Şâhib-i Kânûn der ki:

‘Ard-ı beled hasebiyle olan tağayyürât o bilâdın havâsının tağayyürüdür ki o bilâd şimâlde medâr-ı re's-i Sereţân'a ve cenûbda re's-i Cedy'e muķarib ola. Bilâd-ı şimâliyyeden medâr-ı re's-i Sereţân'a muķarib olan beldelerin harâret-i havâları şayfta ziyâde olur onun için ki Sereţân'ın tahtında olan maħallerin ‘ardı meyl-i küllîye müsâvî olur ve ‘ardı meyl-i küllîye müsâvî olan beldelerde Şems'in semt-i re'se müsâmitesi mümtedd olur ve müsâmitenin devâmı mücib-i teşhîn olur. Ve bilâd-ı şimâliyyeden re's-i Sereţân medârlarına muķarib olmayanların meyl-i meyl-i küllîden nâķış olur ve Şems'in semt-i re'se müsâmitesi dâim olmaz ve teşhîn müsâmitenin ‘adem-i devâmı hasebiyle nâķış olur. Zıkr olunan bilâd-ı şimâliyye gibi bilâd-ı cenûbiyyede de dahi medâr-ı re's-i Cedy'e muķarib olanların şayfi eħarr ve eşedd olur, zîrâ o medârda olan bilâdın şayfından müsâmite dâime olur¹¹⁵ lâkin ekser-i mâmûrede vâķta olan bilâd-ı şimâliyye olmakla Kânûn'da medâr-ı re's-i Cedy'i beyânda içmâl olundu.

Ve o kimseler ki mu‘addil-i neħârın tahtında olan biķâc ya‘nî haтт-ı istivâ itidâle akrebdir diye zâhib oldular, onların kavlini taşdıķ vâcib olur onun için ki o buķânın teşhînini mücib olan sebep-i semâvî ancak müsâmite olur ve yalnız müsâmitenin teşhînde te'sîri kalîl olur ve te'sîrin ziyâde olması iki sebebin ictimâcî ile olur. O sebeblerin biri Şems'in semt-i re'se müsâmitesi ve âheri o müsâmitenin devâmı olur. *Ve devâmın te'sîri ekser olduğuna bu üç delîl ile istidlâl olunur:*

Delîl-i evvel budur ki vâķt-i zevâlde harâret vâķt-i istivâdan ziyâde olur, mâ'a-hâzâ vâķt-i istivâda Şems semt-i re's noktasında yâħûd o noktanın kurbünde olur ve dav' ekser olur ve zevâlden sonra nokta-i re'ste tûlen meylî olur ve min-vechin dav' nokşân olur. Ve Şems'in bâ'de'z-zevâl istivâya kıyâsla semt-i re's noktasından bu'du var iken teşhîni ziyâde olduğu delâlet eder ki devâm-ı müsâmite ile teşhîn ziyâde olur.

115 Bundan zâhir olur ki bilâd-ı cenûbiyyede şayf re's-i Cedy'de olur.

Ve delîl-i şānî budur ki Şems'in bilād-ı şimāliyyede evāhîr-i Sereţān ve evāil-i Esed'de iken olan hāreţeti re's-i Sereţān'da olan hāreţetinden ziyāde olur, ma'a-hāzā re's-i Sereţān'm meyli ekşer olur ve semt-i re'ste yāhūd semt-i re'se muķārebese ekşer olur, *bu dahi delālet eder ki devām-ı müsāmite nefs-i müsāmiteden teshînde ziyāde müeşşir olur.*

Ve delîl-i şālîş budur ki Şems re's-i Sereţān'da mutaşarrîfe olup meşelā bir derece meyl olan maħalle vāşıl olsa o maħallde Şems'in teshîni Şems'in re's-i Sereţān'a ķable'l-bülûğ bülûğa bir derece kalarak bulunduğu maħallde olan teshînden ziyāde ve ekşer olur. Mu'addil-i nehāra Şems'in o iki maħallde ķurb ve bırdı müsāvî iken re's-i Sereţān'ı tecāvüz ettikten sonra olan maħallde sühūnetin ziyāde olması devām-ı müsāmitenin ziyāde olduğuna delālet eder.

Ve teshînin ekşer olduğunun sebebi müsāmitenin devāmı idiği işbu edil-le-i erbā'a ile şābit olduğu hasebiyle haţt-ı istivānın řtidāle ķarîb olduğu şābit olur, zîrā haţt-ı istivāya müşāķıb ve mülāsık olan buķ'ada semt-i re'se Şems eyyām-ı kalilede müsāmit olup müsāmitenin devāmı olmaz onun için ki o buķ'ada müsāmite Şems re's-i Hamel ve re's-i Mîzān havālîsinde olduğu günlerde olur. O eyyām-ı kalileden sonra Şems semt-i re'sten sür'at ile tebā'ud eder, zîrā uķdeteyn ve řtidāleyn kâtında meylin eczāsının harette tezāyüdü münķalibeteyn kaţında olan tezāyüdden ekşer ve ezyed olur ve sür'at-i hareket müsāmitenin sür'at-i zevālini iķtidā eder. Ve haţt-ı istivāda müsāmite ķalîl olduğu gibi müsāmiteden gāyet-i bırdı dahi ķalîl olur, felā-maħāle o maħall harr ve berdde řtidāle ķarîb olmak şābit olur.

Ve Şems gāyet-i bu'da ya'nî re's-i Sereţān ve re's-i Cedy'e bülûğunda üç gün veyāhūd dört gün ve dört gündən ezyedde Şems'in hareketinin eşeri zuhūr etmez ya'nî mu'addil-i nehārda meylin tefāvütü maħsūs olmaz ve o günlerde bilād-ı şimāliyyede Şems semt-i re'ste vāķıf gibi olur ve ba'dehu tefāvütü ķalîl olmakla müddet-i medîde semt-i re'se Şems'in ķurbıyyeti bāķıye olup teshînde te'sîri ve im'ānı ziyāde olur.

Bu edilleye bināen itikād eylemek lâzım olur ki 'urūdu meyl-i küllıye muķārın olan beldelerin işhānı ziyāde olur, bundan sonra eşhān-ı bilād o bilād olur ki haţt-ı istivādan o bilādın bu'dı on beş dereceye bāliğ ola, on beş dereceye 'ardı olan buķ'a gerek ise ķuţb-ı cenübî tarafında olsun gerek ise ķuţb-ı şimālî tarafında olsun.

Lâkin bu zıkr olunan Şeyh-i Re'îs'in mezhebidir. Başdı akdemîn zâhib oldular ki 'ardları müttehid olan iki buğanın biri kuṭb-ı cenübî ve biri kuṭb-ı şimālî tarafında [olsa cenüb] tarafında olan şimâl tarafında olan dan eşhan olur onun için ki haḍîd-i Şems cenüb tarafında olmakla Şems o tarafta arda karîb olur ve Şems'in ucu şimâl cānibinde olmakla Şems arddan başdı olur, felā-mahāle Şems'e karîb olan buğa eşhan olur. Ve bu mebhāşiğin tamāmını şerhte 'Allāme beyān ve tafsîl eder.

Kānûn'un 'ibāreti bi-'aynihā budur: فيجب ان يعتقد من هذا ان البلاد التي عروضها مقارنة للميل كله اسخن البلاد ويعدھا ما يكون بُعدہ عنه في الجنين القطبين مقاربا Allāme der ki sevḳ-ı kelāmdan mütebādîr olan budur ki "kelimesinde olan ḍamîr-i mecrûr medār-ı inḳilāba rāc' ola, buna göre ma'nânın hāşılı budur ki "O maḥall ki onun 'ardı takrîben otuz dokuz derece ola, o maḥall 'ardı meyl-i külliye müşāvî [42b] olan maḥallerden sonra eḥarr ve eşhan olur." Hattā bû maḳāmu başdı kimseler bu vech üzere beyān eyledi lâkin bu ma'nā fāsiddîr, zîrā 'ardı otuz dokuz derece olan bilād bilād-ı bāride olur, bilād-ı hārre olduğu teslîm olunsa o bilād 'ardı otuz dokuz dereceden nokşān olanlardan eḥarr olmaz¹¹⁶ hattā meyl-i küllîden 'ardı birkaç derece kalîle olan mevâd'dan dâhi eḥarr olmaz. Pes evlā ve enseb olan zıkr olunan ḍamîr-i mecrûr ḥatt-ı istivāya ircā eylemektedir, bu şürette dahi her ne kadar takrîben 'ardı on sekiz veyāhūd on dokuz derece olan maḥaller ve buğalar ḥatt-ı istivādan on beş derece başdı olan buğadan eḥarr olup şüret-i mezkûre dahi müntekiḍ olur ise lâkin bu naḳḍ şüret-i ūlāda olan naḳddan ehven olur ve ehveni tercîh eylemek evlā ve aḥsen olur.¹¹⁷ 'Allāme'nin kelāmu nihāyete erişti.

Ve ḥatt-ı istivānın¹¹⁸ ḥarāreti ma'mürede olup medār-ı Sereṭān'a karîb

116 Nokta-i inḳilābın mu'addil-i nehārdan meyli yirmi üç derece ve nişf derecedir ve inḳilābdan on beş derece bu'ḍu olan maḥallin 'ardı lā-mahāle otuz dokuz derece eder.

117 Vech-i ehveniyet mādde-i naḳdın kılleti ve ḳurbıyyeti olur Allāhu a'lem.

118 Ḥatt-ı istivā cānib-i 'imārette ibtidā eder, sāhil-i baḥr-i muḥîṭ-i ğarbîden Sūdān-ı mağribin cenübuna ve cebel-i Ḳumr ki menba'ı Nîl o maḥallde olur, onun şimāline mürûr eder başdehu Sūdān'ın şahārî ve bevādîsine başdehu cezāyir-i Zenc'in şimāline ve mu'zam-ı bilādına mürûr eder başdehu Dîve ceziresinin vasaṭına ve Serendîb ceziresinin cenübuna ve arḍ-ı Zühb'e mürûr eder başdehu Dezekenek başdehu Çekmük nām mevkî'e varır ki āḥîr-i 'imārettir.

olan bilâdın müsâmite-i Şems'ten hâdiş olan harâreti miqdârı olmaz belki edven olur. *Haft-ı istivâda müsâmite serf atı 'z-zevâl olmak hasebiyle haft-ı istivâ ftidâle qarîb olur. Ammâ vâdî-i Serendîb'de olan bilâd haft-ı istivâda vâkf olmuş iken harâreti ifrâf üzere olduğu, o bilâd çukurda olup gâire olduğundan hâdiş olur, mücerred Şems'in teşîrinden olmaz hattâ arđ-ı Şâm'ın gavrda ve çukurda olan maħalli ziyâde hârr olur ve havâlisinde olan Kud's ve 'Aclûn ve sâir emkineleri şedîdü'l-berd olur. Ve bu ihtilâf Şems'in teşîri hasebiyle değıldir belki arđın inhıfâd ve irtifâf ile olur. Bu dahi 'Allâme'nin tahkîkidir.*

Lâkin medâr-ı Sereţân'dan şimâl cānibine ba'îd olanların berdi bu'du miqdārınca şedîd olur hattâ 'arđı altmış altı dereceye bâliğ olan maħallin berdi müteħammil olmaz. *Ve altmış üç derece 'arđı olan buķada bir cezîre vardır ki onun ismine Tûlî derler, o cezîrenin ahālîsi hammâmlarda sâkin olur berdin şiddeti hasebiyle; kuţb-ı şimālîye münreħi olunca kadar bi-hasebi'l-bu'd berd ziyâde olur. Kaçan kuţb-ı şimālî sem-i re'se gelse o maħallin 'arđı doksan dereceye bâliğ olup o buķada leyl ve nehâr bir sene olur.*

Emâkin ve mesâkinin zikr olunan hârr ve berdi 'urüddan mâ'adâ sâir hâlâtı mütesâviye olan mevâdın ancak bi-hasebi'l-'urüd 'arîd olan hârr ve berdi idi. Arđın necd olup ve gâire olması hasebiyle ya'ni arđın yüksek ve alçak olduğundan hârr ve berdin beyânı budur ki gavrda ve alçakta olan beldeler her dâim ziyâde sühûnetli olur ve 'âlî olan mekân dâimâ bürüdet üzere olur onun için ki bizi hâvî olan havâdan arđa qarîb olanların sühûnetleri o havânın arđa ba'îd olanlarının sühûnetlerinden ekşer olur, *zîrâ arđa qarîb olan maħallerde Şems'in şıf'âfı ekşer olur ve ba'îd olan maħallerde şıf'â Şems'in bu'du hasebiyle eķall olur. Felâ-maħâlê şur'âf ekşer olan maħall eşhan ve şur'âf eķall olan maħall ebred olur. Ve bu hükm ve ķâide ile 'amel olunur havânın¹¹⁹ küre-i zemherîre ibtidâsına varınca kadar, zîrâ havânın o maħalline Şems'in arđdan¹²⁰ mürfakis olan şıf'âfı*

119 Küre-i havâ dört tabaka olur: Evvelkisi arđ ve mâya mücâvir olan havânın küresi olur. İkincisi küre-i zemherîrdir. Ve üçüncüsü o küre-i havâdır ki onda şühûb hâdiş olur. Ve dördüncüsü o küre-i havâdır ki onda neyâzik ve zevâtü'l- eznâb hâdiş olur.

120 Arđın tabakâtı üç tabakadır: Tabaka-i ülâ şemsin teşîr eylediğı maħallerdir; mevâlîd-i şelâşe bu tabakada tekevvin eder ve cibâl dahi bu tabakada tekev-

vâşıl olmaz, pes o maħalalde arđın ħurb ve bıf du ştibâr olunmaz. Ve bunun taħķiki eczâ-i ħikmetten cüz²-i şabışide ma' lüm olur.

Ve eger cevvin ve havâmn şarib olduğu arđ hüvve ve vehde olur ise ya'nî kuyu gibi çukur olur ise o çukur olan arđ Şems'in şu'âcını ziyâde ħaşr ve ħabs edip o çukurda ħarâret-i mübâlağa ziyâde olur. Ammâ bi-ħasebi'l-cibâl ħarâret ve bürüdetin şillet ve keşreti eger cebel müstekarr olur ise ya'nî belde cebel üzere olur ise onun aĥvâli necdin ya'nî mürtefi' olan beldenin aĥvâli gibidir ki bürüdeti ekşer olur ve bu şüretin zikri teħaddüm etti.¹²¹ Ammâ o cebel ki beldeye mücâvir ola, bizim beyân edeceğimiz aĥvâl o cebelin aĥvâlidir.¹²² Biz deriz ki cebelin cevvide ve havâda teşiri iki vechle olur:

Evvelkisi cebel üzerine vâki' olan şu'âc-ı Şems'i 'aks tariki ile o beldeye redd eder veyâhüd o cebel Şems'le belde arasına ħâil ve ħaciz olup şu'âcı belde üzere vukû'dan men' edip beldeyi setr eder.

İkincisi o cebelin havâya teşiri şihin hübübuna mâni' yâhüd mu'ın olmakla olur.

Ammâ kısm-ı evvelin beyânı ya'nî şu'âc-ı Şems'i beldeye reddinin beyânı budur ki şimâl ve cenübî olan beldelemin hangisinin şimâlinde cebel olsa bu vad' üzere olan cebel üzere Şems teşerrük eder ve cebel dahi şu'âcı beldeye redd eder ve 'aks-i merdüd beledi teşhîn eder; kezâlik bilâd-ı şimâliyede cebel cihet-i mağribde olup maşriħ küşâde olsa yine belde müsahħane olur. Ammâ cebel beldenin taraf-ı şarkisinde olup cihet-i ħarbiyye meħşufe olsa o cebelin teşhîni cibâl-i ħarbinin teşhîninden eħall olur, ona binâen ki cibâl-i şarkiyi Şems'in işrâkı ba'de'z-zevâl olur ve ba'de'z-zevâl Şems'in teşiri sâ'aten fe-sâ'aten tenâkuş eder Şems'in tebâ'udu ħasebiyle, cânib-i ħarbiye olan cebel 'aks üzere olur, zîrâ o tülû'da Şems cebeli işrâħ eder, sâ'aten fe-sâ'aten şu'ân teşiri ve

vün eder. řabaħa-i şâniyye řabaħa-i şiniyye derler; řabaħa-i şiniyyede şemsin 'adem-i teşiri ħasebiyle bir şey' tekevvün eylemez, cibâl ve aħcâr dahi olmaz. Ve řabaħa-i şâlişe merkezin ħavâlisinde olur, basî't-i ħâliştir, 'anâşır-ı sâire ona muħâlîř olmaz, kemâl-i yübüsetinden teşekkülü ħâbil olmadığından o řabaħada bir nesne tekevvün eylemez.

121 Eger arđ münħafid olup meħşuf olur ise ve vehde gibi olmaz ise şühüneti vehde gibi olandan şalil olur.

122 Cebelin ħâil ve sâtir olduğunun ħükmü aħħâmullâhtan fehm olunur, müstaħill baħşı yoktur.

teshîni ziyâde olur ve bu vechle cebel-i ğarbînin teshîni cebel-i şarkînin teshîninden ezyed ve ekser olduğu zâhirdir.

Ammâ cebelin riyâh[-ı şimālî] men' eylediği cihetten teshîni mukteğî olduğu, cebel rîh-i şimāl-i müberridin memerrini sedd edip beldeye hübûbdan rîhi şadd ve men' etmekle olur, zîrâ sebep-i tebrîd men' olunmakla esbâb-ı sühûnet-i sâire havânın sühûnet-i tabî'isine mu'în olup harâret ziyâde olur veyâhüd cebel rîh-i cenûb-ı müsahhînin muķâbilinde olup cebel vâķîf olan riyâhî beldeye redd edip teshîni icâb eder veyâhüd belde iki şadef arasında olup ya'nî o belde iki cebel arasında olan vâğide olup cenûb tarafı meķşûf olur ve havâ mekân-ı đayyika ziyâde müncezib olmakla cenûb-ı müsahhîn o maħalde belde-i muşhırdan eşedd olur ya'nî şahrâda ve arđ-ı müsteviyede olan riyâhtan ziyâde ve müstemirr olur, hâği ve sâkin olmaz.

Su ve su mişli nesnelere dahi havâ gibidir, mevâğı-ı đayyıkaya incizâbları ziyâde olur ve bu incizâbın ziyâde olduğu ilm-i tabî'iden ma'rûftur. *Ve 'ale'l-icmâl beyânı budur ki mekân-ı đayyikte cârî olan besâyıt o mekânın hudûdunu tecâvüz edip mekân-ı vâst'a vürûdünde münbasit olur, sür'at ile yayılır ve ħalâ câzib-i kavî olmakla mâ-bâf dini süs'at ile cezb eder. Ve suda bu ħâlet ziyâde müşâhed ve zâhir olur, nârda sûdan dahi ziyâde zâhir olur.*

'Allâme der ki cibâlin havâda üç 'adeâ-âher vechler ile teşîri vardır ki zikr olunan vechlere muğâyir olur! []

Evvelkisi budur ki şıf'â veyâhüd riyâh-ı cenûbiyye ile müsahhane olan cibâl ħarâreti ħıfz ve imsâk eder, müddet-i kalilede tebrîüd eylemez ve civârında olan beldeyi müsahhân olduğu müddette teshîn eder.

Ve ikincisi cibâl suħub ve emtârın tekevvinüne mu'în olur ħattâ bilâd-ı cebeliyye keşîrü'l-emtâr ve cebeli kalîl olan bilâdın emtârı kalîl olur, ona binâen bilâd-ı Habeşe'de emtâr keşîre olur ve diyâr-ı Mışriyye'de emtâr kalîle olur.

Ve üçüncüsü cibâl bâfınında tevellüd eden buħârları ħaķn ve ħabs ve ħıfz edip taħallülden ve intişârdan merf' eder ve buħârın menâfîz-i cibâlde meķsi tavîl olur, pes o ebħire mâiyyete istihâleye şedîdü'l-ist'âd ise mâiyyete istihâle eder ve sonra tevellüd eden ebħire o mâiyyeti dağt ve tad'yîķ etmekle o mâiyyet bi-ħasebi'l-ıdñrâb arđından bir mevđf'i ħarķ edip ħarice meyyâl ve 'ayn-ı seyyâl olur. Ammâ bâfın-ı cibâlde olan ebħirenin mâiyyete istihâleye

ist'âdâdı kalîl olur ise o ebhüreden ecsâm-ı mâ' deniyye tekevvün eder, binâen 'aleyh ekser-i 'uyûn u mâ'âdin¹²³ cibâlde ve cibâle qarîb olan mahallerde tekevvün ve tevellüd eder hattâ berârîde ve şahrâda zuhûr edenler dahi arđ-ı şulbde tekevvün eder. Bu mezkûrlardan nâşî cebelin müsteqarrı keşîrû'n-ne-dâve olur ve vücûh-ı mezkûreler ile cibâlin havâda te'sîri olur.

Ammâ bilâdın cibâl cihetinden a' deli ya' nî bilâdın cibâl ile mestûr olup veyâhûd cibâlde mekşûf olmakla 'ârîd olan i'tidâl-i bilâdın beyânı budur ki beldenin cihet-i maşrıķı ve cihet-i şimâli mekşûfe olup ve mağrib ve cenûbu [43a] mestûre olur ise o belde a' del olur.

123 Ma'âdinin tekevvününün beyânı budur ki bâḡın-ı arđda muhtebe olan ebhüre ve edhine kalîle olur ise keyf ü kemimde envâ'-ı ihtilâf ile muhtelif olurlar. O ahlâf ḡasebiyle ve fuşûl-i senenin ve lemkinenin ihtilâfı ḡasebiyle ma'âdin tekevvün eder. Eger buḡâr duḡân üzere cidden gâlib olur ise o ihtilâftan yâkût ve yeşim ve billür ve zîbak mişli cevâhir-i ḡayr-i mütearrika tekevvün eder. Eger buḡâr duḡâna cidden gâlib olmayıp belki buḡâr ile duḡânın imtizâcları ve terekkübleri i'tidâle qarîb olur ise o mürekkebden ecsâm-ı mütearrika tekevvün eder, reşâş ve üsrüb ve ḡayrılar gibi. [Cevâhir-i mütearrika o cevherlerdir ki çekiç ile ve nâr ile 'ameli kâbil ola; ḡayr-i mütearrika o cevherdir ki o 'ameli kâbil olmaya] Aşāğda gelecek tafşilden ecsâd-ı mütearrika buḡâr ve duḡândan tevellüd-i evvel ile tevellüd eylemez belki tevellüd-i evvel ile zîbak ve kibrît tevellüd edip zîbak ve kibrîtin ictimâ'ından ve terekkübinden tevellüd eder. Eger duḡân buḡâra gâlib olur ise o mürekkebden milḡ ve nuşâdur ve zâc tekevvün eder. Ammâ zîbak ve kibrît buḡâr ve duḡân ve havânın imtizâcından tekevvün eder lâkin zîbakta eczâ-i ḡelâse-i mezkûrenin imtizâcları muḡkem olur lâkin o imtizâcda dühniyet zâhir olmaz ve kibrîtte eczâ-i mezkûrenin imtizâcları bir vechle tâmm olur ki dühniyetleri zâhir olur. Ve zîbak ile kibrîtin ihtilâfından ecsâd-ı seb'a ḡâdis olur. Ecsâd-ı seb'a bunlardır: zehebi fıḡda, nuḡâs, ḡadîd, reşâş, üsrüb, ḡâr-şimî. Bu ecsâd-ı erba'a bi'l-cümle zîbak ile kibrîtin ictimâ'ından tekevvün eder lâkin benzer ve müşâbih olur ki bu ecnâsın ihtilâfı bu vechle ola. Zîbak ve kibrîttan her bir şâf ve ḡâlîş olup ve intubâḡları tâmm olur ise ve kibrît aḡmer olup kuvve-i şâbiḡası olur ise ve laḡîf-i ḡayr-i muḡrak olur ise ondan zeheb tevellüd eder. Ve bu şurûḡ üzere olup lâkin kibrît ebyaḡ olur ise ondan fıḡda tevellüd eder. Ve eger zîbak ve kibrîttan her biri naḡî ve şâf olup ve kibrîtte kuvve-i şâbiḡa olup lâkin taḡḡ-ı tâmm ile muntaḡıḡlar deḡil iseler ondan ḡâr-şimî tevellüd eder. Eger zîbak naḡî ve şâf olup kibrît redî olur ise o kibrît-i redîde kuvve-i ihrâķiyye dahi olur ise ondan nuḡâs tekevvün eder. Eger zîbakın kibrîte muḡâlaḡası ceyyide olmaz ise ondan reşâş tevellüd eder. Eger zîbak ve kibrîttan her biri redîler olup ma'a-redâ'etihimâ zîbak-ı müteḡalḡil arđı ve kibrît dahi muḡrak olur ise ondan ḡadîd tekevvün eder. Ve kibrît ve zîbakın her biri redî olur ve imtizâcları ve terkîbleri ḡa'rif olur ise ondan üsrüb tevellüd eder.

‘Allâme der ki “*α*del olur” demek “eşahh olur ve mizāca evfağ olur” demektir, “harr ve berdde müftedil olur” demek değildir, zîrâ bizim diyârlarımızda *yâ nî* gâyet-i meylden ‘arđı bā’id olan diyârlarda riyâh-ı şarkîler ve şimālîler lā-mahāle müftedil olmazlar belki bārid olurlar lâkin mizāca ve şihhate evlā ve evfağ olurlar.

Ammā havānın bihār cihetinden tağayyürünün iki hükmü vardır, biri hükm-i ‘āmm ve biri hükm-i hāşş olur:

Hükm-i ‘āmm budur ki deryāya mücāvereti olan belde ziyāde ruṭubetli olur, zîrâ Şems’in teşîri hasebiyle mā-ı bahrin eltaf ve αzeb olan eczālari tebahhur edip havāya muhāliṭe olur ve havāyı tertîb eder, bināen ‘aleyh sâhil-i bahr maṭîr olur ve ahālîsinin sahnâti ve hey’âti erṣam ve elden olur *yâ nî* beşerelerinde tarāvet ve nedāret olur ve şarları esbaṭ *yâ nî* tüyleri müstevî olur ve levnleri şukret üzere olur. Ne vasaṭ-ı bahrde olan belde sâhil-i bahrde olan beldeden ecved olur, ufūnünden bā’id olmak hasebiyle. Bu hükmler bihārın hükm-i ‘āmmi idi.

Ammā havānın bihār hasebiyle olan hükm-i hāşşı beldeye karîb olan bahr beldeye bā’id olan bahrden beldenin havāsını ziyāde tertîb ve taḡlîz eder. Bu vechi zühürunā bināen sâhib-i Kānûn terk eyledi ve şariḥ ‘Allâme beyān eyledi.

Ammā bahr beldenin cânib-i şimālinde olur ise o bahr riyâh-ı şimāliyyenin beldeyi tebrîdine muṣn olur onun için ki mā’ bi-ṭab’ihi bāriddir ve riyâh-ı şimāliyye vech-i mā üzere terefrûf eder *yâ nî* hareket-i hādiye ile hareket eder; o harekette mādan bürüdet iktisāb eden riyâh beldeyi tebrîd eder.

‘Allâme der ki bahre mürûr eden rîh-i şimālî beldeyi tebrîd eylediği gibi yübüsetini dahi tādîl eder ve havāsını taḡlîz eder, bināen ‘aleyh bahre mürûr eden rîh-i şimālînin berrî olan şemāil-i sāire gibi teşîri olmaz. Ve bahrî olan şemāil eşahh olur, mümriḍ olmaz.

Ve şimālinde bahr olan beldenin havāsı eşahh olur lâkin o şart ile ki bahr-i şimālînin cenûbunda ve taraf-ı muḳābilinde cebel olmaya.

O belde ki şimālinde bahr olup ve cenûbunda cebel ola, lā-mahāle o beldenin havāsı vebāi olur.

Ve eger bihār beldenin cenûbunda olur ise o bahr beldenin cenûb tarafında olan havānın gılzâtinî icāb eder ve ruṭubetin keşretini ve harâretin

noğşān olmasını dahi icāb eder huşūşan ki o baħr-i cenūbīnin şimālinde cebel olup menfezi olmaya, bu şürette dahi havā vebāi olur, zīrā havā bu mişli hālette terākūm ve tezāhum edip ta'āffüne isti'dādı ziyāde olur.

Ve eger baħr beldenin maşriķında olur ise o baħr-i şarkīnin havāyı tertibi baħr-i ğarbīnin tertibinden ekser olur onun için ki Şems baħr-i şarkīye ħarbiyyeti ħasebiyle baħr-i şarkīnin taħallülüne ve havāya istiħālesine ziyāde ilhāh ve ibrām eder ve şarkında baħrin havāya istiħālesi ziyāde olur, felā-mahāle mādan istiħāle eden havānın beldenin havāsına ihtilāt ile cevve ve havā erṭab olur. Ve bi'l-cümle baħrin beldeye mücāvereti beldenin havāsını tertib eder.

Ve eger riyāh keşire olup teserrüb eder ise ya'nī kıt'aten kıt'aten gelip evvel-be-evvel beldeye mürür eder ise ve o baħrin muķābilinde cibāl olmayıp baħrden vārid olan havā beldeye mürür eylediğinden sonra baħrin cānib-i ħilāfindan ħāric olur ise o beldenin havāsı şifūnetten eslem olur. Eger baħrin ħilāfinda cebel olup havānın cereyāna mükneti ve kudreti olmaz ise o havā ta'āffüne müsta'idd olur ve ahlāt dahi ta'āffün eder. Ve ħabs-i riyāhtan def-i şifūnete evfaķ olan riyāh şimāliyyedir ba'dehu maşriķiyye ve mağribiyyedir.

‘Allāme der ki bu zīkr olan bi-ħasebi'l-bihār havānın tağayyürü idi, ammā mā-ı kalilin havāyı tağyiri eger mā-ı kalil beṭāyihīyye ve ācāmiyye olup beldeye vārid olan riyāh cānibinde olur ise o havā redā'eti vebīyye olur huşūşan ki o mānın muķābilinde cebel ola redā'eti ezyed olur. Eger o mā memerr-i riyāh olmaz ise redā'eti memerr olandan nāķış olur. Bu zīkr olunan tağayyür-i havānın bihār ħasebiyle olan tağayyürü idi.

Ammā riyāh¹²⁴ ħasebiyle olan tağayyür, o tağayyürde ħavlimiz iki

124 Ķable'l-ħavḍ fi'l-keķām lāzımdır ki riyāhın keyfiyyet-i tekevvününe ve sebeb-i mādđi ve sebeb-i fā'ilisine ve mehābbına ve ķillet ve keşretinin sebebine işāret eyleleyüz. Riyāh o buhār-ı yābisten tekevvün eder ki ona duħān derler lākin o duħāndan murād nārdan ħādiş olan mer'ī ve mürtefī' cism-i esved değildir belki duħāndan murādımız o cism-i arḍidir ki ħarāret-i şems veyāhūd ħarāret-i nār ile 'ulüvve şu'ūd eder ve 'ulüvvde teberrüd eder. Ve teberrüdü iki vechle olur: Vechin biri budur ki o duħān küre-i zemherīre vāşil olmakla teberrüd eder. Vech-i āheri o duħān küre-i zemherīre ķable'l-vuşül riyāh-ı bārideye müşādif olup o riyāhın bürüdeti ile istişhāb edip ma'an cereyān ederler ve ba'dı kerre ķasr ve ķahr edemeyip maħallinde terk eder ve o duħān bürüdeti ile māddesinin icāb eylediği tarafa cereyān eder. Ve sebeb-i fā'ilisi şemsin ħarāret-i ķaviyyesidir ki o ħarāret arḍdan zīkr olunan duħānı taş'id eder, o sebebden riyāh şems cānibinde olmadıkça keşir olmaz ve müştedd ve muttaşıl olmaz ve riyāh-ı müteḍādde

vechle olur, biri qavl-i küllî olur ve biri bi-hasebi'l-beled olan qavl olur.¹²⁵

Ammâ qavl-i küllî budur ki cenûbiyye ekşer-i bilâdda raṭbe ve hârre olur; bu cenûbiyye riḥ-i beydâ tesmiye olunur.

‘Allâme der ki vech-i tesmiye iki vechle olur: Biri havâ riḥ-i cenûbun hûbûbunda muşşîye olup berrâk ve beyâd olur. Ve âher vechi vaqt-i cenâibde beyd-i decâc keşir olur sühûnet hasebiyle.

Ve cenûbun aḥkâm-ı mezkûresi ekşer-i bilâdda ya'nî ‘arḍı meyl-i küllî-den ziyâde olan maḥallerde olur. Pes bizim bilâdımızda riḥ-i cenûbun hârre

qalîl olur, zîrâ şems iki tarafta olmaz meger ki mädde-i riyâh keşir ola, o vakte ednâ harâret mäddeyi taşîd edip riyâh-ı müteḍâdde ḥâdiş olur. Ve ekşeriyyâ riyâh-ı müteḍâdde rebî ve harifte olur, şems o vakte itidâl üzere olmak hasebiyle ya'nî vasatta olup meyli qalîl olmak hasebiyle ve bu riyâhtan zer'â ḥâdiş olur. Ammâ sebeb-i fâilînin semâvisi ‘Allâme müneccimîne ‘azv edip der ki ‘Uṭârid bir mesîrede ibtâ edip rücu'u aḥz eylese havânın şayf ve harifte tağay-yürüne delâlet eder ve riyâhın ḥudûsuna delâlet eder. Ve kaçan sene duḥûlünde ‘Uṭârid Müşteri'ye nazar eylese ve Kamer Esed'de olsa riyâha delâlet eder. Ve sene duḥûlünde Zühâl râci' olsa ve Zühâl'e ‘Uṭârid muttasıl olsa riyâha delâlet eder. Ve kaçan Müşteri râci' olup ve Mirrîh Müşteri'ye muttasıl olup ve Mirrîh müstakîm olsa ḥuşûşan bu hâlet burûc-ı riyâhiyyede olsa riyâha delâlet eder. Ve Şems Cevzâ'da olup Kamer Sevr'de olsa o gün ye'm-i riḥ olur. Ve Zühâl taḥvîl-i senenin râbi'inde olup ‘Uṭârid ona terbîden nazar eylese riyâh-ı müziyye delâlet eder. Eger nazarda Mirrîh dahi müşâreket eder ise ḥusûf ve zelâzile delâlet eder. Mirrîh vasat-ı semâda olup Mirrîh'e ‘Uṭârid terbîden muttasıl olsa nebâtu muḥriḳ riyâha ve cevvede zuhûr-ı nîrâna delâlet eder. Ve ‘Uṭârid Zühre'ye taḥvîl-i sene vaktinde nazar eylese riyâhın keşretine delâlet eder. Kaçan bu umûrlardan biri ḥâsıl olsa riyâhın hûbûbu ve kuvveti ona bâliğ olur ki kal'ı eşcâr ve hedm-i tilâl ve ḥaṭf-ı merâkib eder ve sâir umûr-ı hâileye mü'eddî olur. Ve ba'ḍılar zu'm ederler ki bâṭın-ı arḍda riyâhın ma'deni olup qadr-i ḥacette ḥurûc eder. Eşahḥ budur ki riḥin mädde-i havâdır, duḥân ve buḥâr o mäddeyi hareket ettirir.

- 125 Ve riyâhın aḳsâmı bi-hasebi'l-bast on iki kısım olur, üçü maşriḳîdir ki cihet-i maşriḳtan üç teḳâtu' noktalarından gelir. Üç noktadan biri maşriḳ-ı itidâldir ki dâire-i ufḳ ile mu'addil-i nehârın mevdi'-i teḳâtu'udur, o riḥin adına şabâ derler. İkinci nokta ki medâr-ı Sereṭân ile dâire-i ufḳun teḳâtu' noktasıdır, o riḥin ismine fem' (?) derler. Ve üçüncü nokta maşriḳ-ı şitâdır, medâr-ı re's-i Cedy ile ufḳun teḳâtu' noktasıdır, onun ismine ezyeb derler. Bunların muḳâbili olan cihet-i maḡribde vasatâ debûr, maḡrib-i şayfiye bahîre ve maḡrib-i şiteviyye ḥarkûk derler. Şimâlînin maşriḳ tarafına qarîb olana nis' ve maḡribe qarîb olana cirbiyyâ ve vasatına şimâl-i ḥaḳîḳî derler. Ve cenûbînin maşriḳa qarîb olana te'âşin ve maḡribisine feyd ve vasatâ olana cenûb-ı ḥaḳîḳî derler. Ve riyâhtan bir nev'e dahi riyâh-ı haveliyye derler, şems cihât-i erba'adan hangi tarafa hareket-i ḥâşşa ile nakl ederse o tarafta ḥâdiş olur.

olduğu bize o rîh-i cenübî cenüb tarafından vâşıl olur. Cenüb ise sühûnetli olmakla mevâğ-i sühûnete mürûr eden riyâh dahi mütesahhîn olur. Ve cenübun harâreti ziyâde olduğu Şems'in ard-ı cenüba akreb olduğundan olur.

‘Allâme der ki bu cenübdan murâd hatt-ı istivânın kûtb-ı cenübî cihetinde olan maħallerine maħşûş değildir belki hatt-ı istivânın kûtb-ı şimâlî tarafında olup ‘ardı meyl-i küllîye karîb olan mevâğ'e dahi şâmildir, zîrâ o maħallerde dahi Şems semt-i re'se karîb olmakla sühûnet ziyâde olduğundan o maħallere dahi cenüb derler hattâ bilâd-ı mâ'mûreyi iki kısım edip bir kısmına bilâd-ı cenübiyye ve bir kısmına bilâd-ı şimâliyye derler. Mâ'mûre olan bilâd ise bi'l-cümle şimâlidir.

Ammâ rîh-i cenübun raṭbe olduğu onun içindir ki ebḥurenin ekseri bizim cenübumuz olan maħallerde hâdiş olur, zîrâ buḥâr Şems'in te'sîrinden hâdiş olur ve Şems'in te'sîri ard-ı cenübdâ ziyâde olur. Ve o tekevvün eden ebḥure riyâha muḥâlîṭ olmakla o riyâhın havâ-i cenübu tertîbi ekser olur, riyâh-ı cenübiyye ḥarr-ı raṭb olduğundan irḥâsı ziyâde olur.

Ve ammâ riyâh-ı şimâliyye bâride olur onun için ki bilâd-ı bârideye ve keşîrû's-şülûc olan cibâte uğrar ve lâ-maḥâle o bârid maħallerden bürüdet iktisâb eder. Kezâlik şimâliyye bârid olduğu gibi yâbis dahi olur, zîrâ şimâlî olan cihette ebḥure kalîlen tevellüd eder. Ve riyâh-ı sâireye ebḥure mürûr eylemez belki şülûc gibi riyâh-ı câmideye mürûr eder ve cevâmidin eczâsı taḥallül edip riyâha muḥâlîṭ olmaz. Ve sâir mürûr eylediği berârîde ve şahrâda biḥâr-ı ‘azîme ve enhâr-ı kebîre keşîr olmaz, ona binâen rîh-i şimâle muḥâlîṭ olan ebḥure kalîl olur ve riyâhın yübüseti gâlibe olur.

Ve riyâh-ı maşrikiyye ḥarr ve berdde mu'tedile olur lâkin riyâh-ı maşrikiyye mağribiyyeden eybes olur, zîrâ maşrikin iki kısmı olur, biri maşriq-ı cenübî ve biri maşriq-ı şimâlî olur. Ve bizim bilâdımız bilâd-ı şimâliyye olmakla bize vürüd eden riyâh-ı maşrikiyye lâ-maḥâle maşrikin şimâlinden münba'is olur. Ve maşriq-ı şimâlîde biḥâr kalîle olmakla yübüseti riyâh-ı mağribîden ziyâde olur. Ve riyâh-ı maşrikiyyenin riyâh-ı mağribiyyeden eybes olduğunun bir sebebi dahi budur ki bu iki riyâhı ya'nî maşrikiyyeyi ve mağribiyyeyi ba'ş ve işâre eden Şems olur ve Şems'in hareketi riyâh-ı mağribiyyenin hareketine muḥâlîf olmakla mağribiyyenin ruṭubetini Şems keşîren taḥlîl eylemez, ammâ riyâh-ı maşrikiyyenin hareketine Şems'in hareketi

muvâfık olmakla taḥlîl ziyâde olur ḥuşûşan ki riyâḥ-ı maşrıkiyyenin ekşer-i hübübu ibtidâ-i nehârda olur ve o vakt Şems'in kuvvet-i te'sîri vakti olup taḥlîli ziyâde olur.

Ammâ riyâḥ-ı mağribiyyenin hübübu ve vakt-i heyecânı nehârın âhîrinde olur, lâ-maḥâle o vakte şemsin kuvve-i muḥallilesi da'ife olmakla riyâḥ-ı mağribiyyeyi Şems'in taḥlîli az olur. Ve Şems'in riyâḥ-ı maşrıkiyyede te'sîri ziyâde ve riyâḥ-ı mağribiyyede te'sîri nokşân olduğundan riyâḥ-ı maşrıkiyyeden riyâḥ-ı mağribiyyenin ḥarâreti eḳall ve enḳaş olur ve mağribiyye berde emyel olur. Ve riyâḥ-ı maşrıkiyyenin ḥarri ekşer olur lâkin riyâḥ-ı maşrıkiyye vü mağribiyyeden her biri riyâḥ-ı cenûbiyye vü şimâliyyeye kıyâs ile mu'tedile olurlar.

Ve ba'dı bilâdda âḥer sebebler ile riyâḥın aḥkâmı müteğayyir olur ve yakîn ḥâşıl oldu ki ba'dı bilâdda riyâḥ-ı cenûbiyye ebred olur o bilâdın cenûbu ḳurbünde cibâl-i şâlice olmak ḥasebiyle, zîrâ riyâḥ-ı cenûbiyye sülûca mürür eyledikte o riyâḥın keyfiyyet-i ḥarâreti bürüdete istiḥâle eder.

‘Allâme der ki [43b] bu zıkr olunan bilâddan murâd bilâd-ı şimâliyye olur, zîrâ riyâḥ-ı cenûbî bilâd-ı cenûbiyyede bârid olur ḳurbünde gerek cibâl-i şâlice olsun ve gerek olmasın. Ve ba'dân olur ki riyâḥ-ı şimâliyye berârî-i muḥterikaya mürür etmekle cenûbiyyeden eḫan olur.

Ammâ semâim o riyâḥ olur ki cidden ḥarî ve yâbis olur ve esbâbı i'tibârî ile iki kısma münḳasım olur:

Evvelkisi o riyâḥ cidden muḥterika olan arâdiye mürür etmekle keyfiyyet-i rediyyeye istiḥâle eder.

İkincisi o riyâḥın mâddesi o edḫıme cinsinden olur ki o edḫıme cevde ve havâda nâra şebîhe ‘alâmât-ı hâileyi işler, zîrâ ki kaçan edḫıme şaḳîl olup cevde şıkalı ḥasebiyle o edḫıneye işti'âl ve iltihâb ḥâdiş ve ‘arîd olup ve ba'de'l-iltihâb laṭifi müfâraḳat ve şaḳîli nüzül edip nâriyyet ve iltihâb bâḳıye iken rîḥe istiḥâle eder ise o rîḥ rîḥ-i semûm olur.¹²⁶

126 [Bu kelâm ḥâşiyedir, kenâra taḥrîr oluna:] Ma'lûm buyurula ki zıkr olunan duḫân-ı müşte'ilin şaḳîli nüzülünde rîḥ-i sümûm olmağa münḫaşır olmaz ve ekşeriyâyâ o nâzil olan duḫân-ı şaḳîl müşte'il-i şâ'ika olur. Şâriḥ ‘Allâme der ki biz ‘alâmât-ı hâilede baş-ı kelâm edip deriz ki şavâ'ık ve leylen zâhir olan envâr ve suḳût eden kevkeb ve ḥarîḳ tesmiye olunan nârin beyânı budur ki “şâ'ika” şehâbdan ḥâric olan duḫân-ı mezkûrdan mütevellid olur, ona binâen ki gerek buḫâr ve gerek

edhünenin cevde irtifâ'ı kalîl olur. Ve küre-i buhâr tesmiye olunan havânın şabâkası ancak on yedi fersah kadar mütemâdî olur. Kaçan duhân mevâdd-ı desimeden hâdis olup ve kalîlen irtifâ'ından sonra şıkalı veyâhüd istihşâfı veyâhüd mâni-i âher hasebiyle o duhânın cirmi arda sâkıt olsa şâ'ika hâdis olur. Ve o sukût eden nâriyyetin cirmi ba'dı kerre laţif olup cism-i mütehalhile nüfûz eder ve o mütehalhili ihrâk eylemez belki o mütehalhilin emzicelerinden duhûl ve hurûc edip ancak sevâdî bâkî kalır ve cirm-i keşif bulur ise onu izâbe edip eritir ve türse ya'nî kalkana işâbet edip gümüş ve bakırdan kakmalarını eritir, türsü ihrâk eylemez belki türsü tesvîd dahi eylemez ve kîse içinde olan dirhemi eritir, kîseyi ihrâk eylemez meger ki zevebân eden dirhemini harâreti ile kîse muhterika ola. Ve ba'dı kerre olur ki o sukût eden şâ'ika keşif olup işâbet eylediği her nesneyi ihrâk eder ve bu keşif olan şâ'ika şavâ'ığın ziyâde şerrlisi olur, o şavâ'ık cebele işâbet edip cebeli dekk etmekle dekk eder ve bahre işâbet edip gâiş olur ve içinde olan hayvânâtı ihrâk eder. Ve bu şâikanın cirmi mizacı hasebiyle muhtelif olur, ba'dısı seyf gibi ince ve dakîk olur ve ba'dısı müstedir olur ve eşkâl-i sâire ile dahi müteşekkil olur. Hikâye olunur ki şahrâda nâim olan bir şabiye şâ'ika işâbet edip iki ayakları sâkıt oldu ve aslâ dem hurûc eylemedi onun için ki mevdi-i ka'fı şâ'ika münkevi eder ya'nî dağlar. Ammâ vech-i ardda mer'î olan envârın sebeb-i hudûsu budur ki arâd-i sebebâya ya'nî mâlih ve çoraklı mahallere ve lüzücutli mevki'lere emtâr işâbet eder ve o misli buğ'alarda ebhure-i desime müste'ile olup vech-i arđ üzere şu'lesi zâhire olur lakin o şu'lede mu'teddün bih hurkat olmaz belki o envârın hâli münferiş ve münbasit olan kuşun ve penbenin hâli gibi olur veyâhüd o şarâb ki ona mîlh ve nüşâdur ilkâ olunup tebahhur edince kadar terk olduğundan onun buhârına şem' takrîb olunsa o şem'in dîyâsı şarâbin buhârına teşebbüş edip bir zamân o buhârın nûru ve şu'lesi bâkî olur ve bir nesneyi o şu'le ihrâk eylemez, pes ardda zâhir olan envâr dahi leme'an edip bir nesneyi ihrâk eylemez. Ammâ kevâkib-i münkaçda ya'nî hey'et-i necmde atılan nâr o kevâkibin maddesi o buhâr-ı duhânîdir ki laţif ve desim olur. O buhâr-ı desim havâ-i hârâa vuşûlünde ba'dısı arddan munkaç olur ve ba'dının arda ittîşâli bâkî olur. Eger o buhâr-ı desimin arda ittîşâli bâkî olur ise o buhâr havâda müste'il olup şu'lesi esfele münhadir olur ve o şu'le 'ulvden esfele nâzil olmuş nârdan bir 'amûd gibi görünür. Ve bu 'amûdun maddesi gâhîce laţif olup bi-sür'atin münţafî olur ve gâhîce maddesi gâliz olup gûlzati hasebiyle o 'amûd-ı nârî mütemâdî olur ve gâhîce o 'amûdun hey'eti tinnîn hey'eti gibi olur ve gayri hey'ette dahi olur. Kaçan o nâr arda vâşil oldukta bi'l-külliyeye muhterik olur ya'nî havâlîsinde olup muhterik ve müste'il olmayan eczâsı var ise onlar dahi mültehib olur, nitekim bir şem'-i muvaqqade itfâ olunup şem'-i muvaqqad-ı âherin tahtına vad' olursa şem'-i muvaqqadeden bir lehîb nüzûl edip şems-i mutfânın fetilesini ikâd ve iş'âl eder. Bu zîkr olunan arda muttaşıl nâriyyete bi'l-cümle harîk tesmiye olunur. Ammâ havâ-i hârre mürtefi' olup arddan munkaç olan ebhurenin maddesi laţife olur ise 'ulvde müste'il olur ve mu'teber olan müddet bâkî kalmayıp atılmış kevkeb gibi görünür ve bi-sür'atin münţafî olur. Eger maddesi gâliz olur ise onun ihtîrâkı gûlazı hasebi ile şâbit ve bâkî olur ve şuver-i muhtelifede rûyet olunur.

Ve hükemâdan kudemânın re'yi üzere riyâhın mebde'i fevkten olur, ba'đı riyâhın mebde-i mevâddı her ne kadar süfliden olur ise yine mebde-i hareket ve hübübu ve 'uşüfu fevç cānibinden olur. Kudemânın bu zikr eyledikleri yâ hükmi küllî olur yâhüd hükmi ekserî olur. Bunun taḥkîki 'ilm-i tabî'ide beyân olunur. Ve bizim bu bâbda fağl [beyānımız] ve ziyāde tibyānımız mesākin bahşinde gelir.

Ammā bilādın tağayyür-i havāsi türbe ya'nî toprak ḥasebiyle olduğu ba'đı bilādın fîni ḥurr olur ya'nî ḥāliş türāb olur ve ba'đısmm şahrî olur ve ba'đısın remli olur ve ba'đısın ḥame'i olur ve ba'đısın sebeḥî ve ba'đısın türābına kuvve-i ma'deniyye ğālib olur. Bu, envā'-ı arāđînin cümlesi havāsında ve māmda te'sîr eder.

Allāme der ki nebâtında ve hayvânında dahi te'sîr eder; arāđî-i kibrîtiyye havâyı ve mâi ḥarr ve yābis eder ve ebdāni teşhîn ve tecfif edip ve tekaşşüf ihdās edip demi ihrāk eder ve emrād-ı rediyyeyi ihdās eder. Ziftiyye olan arāđî dahi hükmede kibrîtiyyeye karîb olur. Arđ-ı sebeḥa dahi kibrîtiyye vü ziftiyye gibi olur. Arđ-ı sebeḥadan murād mâliḥa olan türābdır. Ammā arāđî-i remliyye riyâhın tab'atını berd ve yübse mâil eder. Ve şahrîyye fîniyyeden ebred olur. Şahrîyyenin ebred olduğuna delil budur ki 'uyün-ı ḥaceriyyenin miyāhi ve suyu 'uyün-ı fîniyyenin suyundan ebred olur. Arāđî-i caşşîyye mâ ve havâyı bârid ve yābis eder. Ve arāđî-i nezziyye-i mâi o arđda nâbit olan nebâtın tab'atına ve müstenķā'âtının tab'atına tağyîr eder. Ḥame'iyyede dahi kelām bu minvāl üzeredir. Ve ammā arāđî-i ḥurre havâyı ve mâi envā'-ı redā'etten bir ne'fe tağyîr eylemez belki işlāḥ edip keyfiyyāt-ı rediyyeleri var ise onları izāle eyler ve ona bināen mâ-i mâliḥ arđ-ı ḥurre mürür etmekle ba'dan olur ki mülūḥatı zāil olup 'azb ve ḥulv olurlar.

Ba'đı kerre kuyruklu necm gibi görünür ve gāḥ olur ki ḥayye hey'etinde veyāḥüd boynuzlu hayvān şüretinde görünür ve āḥer hayvān şüretinde ve nîze şüretinde görünür ki ona neyāzik derler ve ba'đı kerre birkaç şeh'r o şüretler bākî kalır ve ba'dan felekin hareketi ile ğurüb eder. Ve küllü zālike yücedu bi-taḥdîri'l-'Azîzi'l-'Alîm ve yedüllü 'alā-vaḥdāniyyeti'l-Ķādiri'l-Ḥakîm.

el-Faşlu't-Tâsî'u Fî-Teşîri Tağayyürâti'l-Havâiyyeti'r-Rediyyeti Li'l-Mecra't-Tabîi

Ammâ tabî'attan hâric olan tağayyürât iki kısım üzere olurlar:

Kısm-ı evvel havânın cevheri müteğayyir olup cevher istihâle eder. Kısm-ı şânî cevher-i havâ hâli üzere bâkî kalıp faқаt keyfiyyeti istihâle eder.

Kısm-ı evvel o havâdır ki havânın cevheri redâete istihâle eder. Cevher-i havânın istihâlesi ile murâdımız havânın ifrât ve iştidâd keyfiyyeti yâhüd keyfiyyetinin tefrît ve tenâkuşu değıldir belki havâya eczâ-i 'ufûnet muhâliî olmakla havânın cevheri müteğayyir olmaktadır. Ve vebâdan murâd cevheri redâete müteğayyir olan havâdır ya'ni vebâ bir ta'affündür ki havâya 'arığ olur, müctemî olan mâ-ı eçeffe 'arığ olan 'ufûnete havâya 'arığ olan 'ufûnet müşâbih olur. Ve bizim bu kelâmımız besâyıta 'ufûnet 'arığ olmaz diye müştehir olan kâ'ideye muhâlif olmaz, zürâ bizim havâ-i vebâiyyeden murâdımız bizi muhît olan havâya vebânın ve 'ufûnetin 'urûdudur. Bizi muhît olan havâ karîb olur ki basît olmaya. Eger havâ-i şırfın vücudu var ise bizi muhît olan havânın gayrisi olur.

Allâme der ki Kânûn'un bu kelâmından zâhir olur ki Şeyh-i Re'îs katında havâ-i şırfın vücudu mütehakkak değıldir. Ve ebhîre ve edhîne on yedi fersaħa varınca kadar havâya muhâliî olur ve on yedi fersaħtan 'âlî olan maħallerde bulunan havâların küre-i nâriyyeye karîb olunca kadarı havâ-i şırf olur diye meşhûr olan kavl Şeyh-i Re'îs'in katında müsellemedeğıldir.

Ve 'anâşır-ı erba'adan basît olanlar 'ufûneti qabûl eylemez belki besâyıt-ı erba'ada olan tağayyür keyfiyyetinin istihâlesi ile olur, meşelâ hârr ise bârid olur, bârid ise hârr olup müteğayyir olur veyâhüd şüret-i nev'iyyesi istihâle edip şüret-i mâiyyet şüret-i havâiyyete ve şüret-i havâiyyet şüret-i mâiyyete mütebeddil olur; cism-i basîta basît olduğu hâlde 'ufûnet 'arıda olmaz. Ve bizim havâya 'ufûnet 'arığ olup o havâ vebâi olur dediğimiz havâdan murâdımız cevvede mebsûş ve münbasît olan bir cismdir ki o cism eczâ-i havâ-i haķîkiyye ile eczâ-i buhâriyye-i mâiyye ve eczâ-i ardîyye-i duħâniyye vü ğubâriyye ve eczâ-i nâriyyeden mürekkeb olur. Ve bizim o cisme havâ itlâk eylediğimiz mâ-ı bahre ve mâ-ı beṭâyıħa mâ itlâkımız gibidir, o mâlar mâ-ı

şırf ve mā-ı basîṭ değildir belki mādde-i mā vü havā vü arḍ u nār mümtezicdir lâkin eczā-i mâiyyet gâlibe olmakla cüz'-i gâlibin ismiyle külle tesmiye eyleriz. Havā dahi bu kıyās üzere [olur.] Pes havā-i mürekkeb ü mebsûs baḍı kerre müte'afḥin olur ve cevheri redā'ete istihāle eder, nitekim mā-ı beṭāyih gibi suların cevheri müte'afḥin olup redā'ete istihāle eder.

Ve vebānın ve 'ufūnet-i havānın ekser-i 'urūdu şayfın âhîrinde ve harîfte olur. Biz vebānın 'urūdunda 'arıḍ olan âşārî qarîben maḥall-i âherde beyān eyleriz.

Ammā havānın tağayyürünün kısm-ı şānisi ya'nî keyfiyyāt cihetinden olan tağayyürü havānın harr ve berdi taḥammül olmayacak kadara bâliğa olmakla olur. Bu kadara havānın keyfiyyeti bülügunda zer' fâsid olur ve nesl ya'nî hayvānāt ve mevāşî dahi hâlik olur. Ve bu istihāle gâhice mücānisine istihāle olur, kayzın ma'mā'aya istihālesi gibi. "Kayz" şayfın şiddet-i harāretidir. Ammā şayfın harāreti tākattan hâric olup taḥammülü mümkün olmasa harāretin o rütbesine ma'mā'ân derler.

Şāhib-i Kānūn bu maḳāmda "ma'mā'a"yı "ma'mā'ân" ma'nāsında istemâl eyledi. "Ma'mā'a"nın ma'nā-yı lügavîsi kamışlıkta vâkıf olan harîkin şavtı olur ve ebtālın harbda olan şavtı olur.

Ve gâhice havānın keyfiyyetinin istihālesi müdāddına olur, şayfta havānın zemherîriyyete istihālesi gibi, zemherîriyyeti icāb eder bir 'arıḍın 'urūdu hasebiyle.

Ve kaçan havā müteğayyir olsa o tağayyürden ebdāna 'avāriḍ 'arıḍa olur o vechten ki havāya kaçan 'ufūnet 'arıḍa olsa ahlāt ta'affün eder ve ahlāt ta'affüne kalbde maḥşūr ve maḥbūs olan ahlāttan ibtidā eder, zîrā havā-i 'afinenin kalbe vuşülü aḍā-i sāireye vuşülünden akreb olur.

Eger süḥūnet-i havā şedîd olur ise mefāşılı irhā eder ve ruṭübātı taḥlîl eder ve 'aṭaşı ziyāde eder ve rûḥu taḥlîl eder ve kuvâyı isḳāt eder ve haḍmı men' eder onun için ki bātında olup tabī'ata âlet olan harāret-i garîziyyeyi taḥlîl eder ve levni sarartır onun için ki şiddet-i harāret levni aḥmer olan ahlāt-ı demeviyeyi taḥlîl edip mirre-i şafrāyî keşiren tevlîd etmekle ahlāt-ı sāireyi gâlib kılar, lâ-maḥāle gıdānın şufretiyle ebdān aşfer olur. Ve ḳalbi ğayr-i garîzî harāret ile ya'nî harāret-i garîbe ile teşhîn eder ve ahlātu tesyîl edip ta'fîn eyler ve tecāvife meyllendirir, kezālik aḍā-i ḍa'ifelere dahi meyllendirir.

Ve ebdân-ı mahmûdetü'l-hâle havâ-i hârr şâlih olmaz. Ve ba'çdan olur ki müstesķi olanlara ve meflûclara ve nezle-i bâride aşhâbına ve küzâz-ı bârid aşhâbına ve teşennüc-i raṭb-ı imtilâi aşhâbına ve laķve-i raṭbe aşhâbına nef verir. Ve havâ ifrâṭ üzere vârid olup bâtında tevaġgul ederse ḥarâret-i ġarî-ziyyeyi itfâ edip imâte eder.

Ammâ havâ-i bârid-i ġayr-i müfriṭ seyelân-ı mevâddı men' ve ḥabs eder lâkin nezle ihdâs eder ve a'sâbı da'if eder ve kaşabe-i riyeye ḍararı olur ve nefsi riyeye eşedd-i ḍarar ile ḍararı olur.

İfrâṭ-ı şedîd ile müfriṭ olmayan bürüdet hadmı [44a] taķviye eder ve bi'l-cümle ef'âl-i tab'iyyeyi taķviye eder ve şehveti işâre ve tahrîk eder.

Ve bi'l-cümle eşiḥḥâya berd-i ġayr-i müfriṭ ḥarâret-i müfriṭadan evfâķ olur. Ve havâ-i bâridin maḍarratları a'sâba müte'alliķa olan ef'âl cihetinden olur ve mesâmmı sedd edip ve 'izâmin ḥaşvini ya'nî muḥḥunu ve iliġini aşrı ḥasebleriyle olur.

Ve havâ-i raṭb ekser-i emziceye ya'nî raṭb olmayan bi'l-cümle mizâca şâlih ve muvâfiķ olur, levni ve cildi havâ-i raṭb ḥasen eder ve yumuşatır ve mesâmmâtı teķayyuhu üzere ibķâ eder lâkin havâ-i raṭb 'ufûnete müsta'idd ve müteheyyi' olur. Ve havâ-i yâbis havâ-i raṭbın dıddı üzere olur.

el-Faşlu'l-'Âşirü Fi-Mücebâti Tabâyi'r-Riyâḫi

Taġayyürât-ı havâ bâbında biz riyâḫi bir nev' zikr ile zikr eyledik lâkin biz murâd ederiz ki riyâḫ bâbında tertîb-i âḫer üzere bir ḳavl-i câmi' irâd eyleyeyüz ve biz şimâl ile bed' ederiz.

Bu maḥallde şâriḥ 'Allâme ecnâs-ı riyâḫın ḥavâşşını naķl edip der ki cümleden a'cebi budur ki çobanlar aġnâmlarını sıfâdı vâktinde riḫ-i hâbbeye nazar ederler, eger riḫ-i hâbbe cenübî ise o sıfâddan tevellüd eden ḥumlân ya'nî kuzuların ekseri inâş olur diye bi-ḥasebi't-tecribe ḥükm ederler; eger sıfâdda riḫ-i hâbbe şimâl ise çobanlar tevellüd eden ḥumlânın ekseri zükür olur diye ḥükm ederler ve vâkt-i vilâdetde o çobanların dedikleri gibi zuḥûr eder. Ve cenübun hûbûbunda min-ġayri sıfâd beyḍ-i decâc ziyâde olur, onun için riḫ-i cenûba riyâḫ-ı beyḍiyye derler ve riyâḫ-ı beyḍâ dahi derler cenüb hûbûbunda havâda muşḫiye ve küşâde olduġu ḥasebiyle.

Riyâh-ı şimâliyye kuvâyı takviye eder ve ebdâm şedd eder ve seyelân-ı zâhiri men' eder ve 'arâk ve remaş mişli ruṭübâtı zâhire ḥurūcdan men' eder ve mesâmmâtı sedd eder ve haḍmı takviye eder ve batnı 'aql edip ishâli men' eder ve bevlı idrâr eder, havâ-yı 'afin-i vebâiyi taşhîḥ eder. Kaçan cenüb teḫaddüm edip 'aḫibinde bilâ-mühlet şimâl-i cenübî taḫṭib eylese mevâddı cenüb isâle edip akıtır. Ve şimâl 'aşr edip bâṭına haşr etmekle ba'ḍı kerre mecârîyi fetḫ ve şakḫ edip mevâddı ḥârice akıtır ve isâle eder ve ona binâen şimâlin hübübunda baştan mevâddın seyelânı ekşer olur, kezâlik 'ilel-i şadr ekşer olur. Ve emrâd-ı şimâliyye evcâ'-ı 'aşabdır. Ve emrâd-ı şimâliyye ve evcâ'-ı 'aşabdan ma'ḍūd olur evcâ'-ı meşâne ve evcâ'-ı raḥim ve 'usr-i bevl ve su'âl ve adlâ'ın veca'ları ve şadrın veca'ları ve kuşa'ritret.

Ammâ riyâh-ı cenūbiyyenin aḫkâmı bunlardır: Cenüb kuvveti irhâ eder ve mesâmmâtı teftîḥ eder ve aḫlâṭı işâre ve tahrik edip ḥârice ihrâc eder ve ḥavâssı şakṭil edip ağırlaştırır. Ve rîḥ-i cenüb kurūḥu ifsâd eder ve emrâdı nüks eder ve ebdânı daḫil eder ve kurḥalarda ve niḫriste ḥikke îrâş eder ve şudâ'ı tehyic eder ve nevmi celb eder ve ḥummâyât-ı 'afineyi icâb eder lâkin ḥalkı taḫşîn eylemez.

Ve ammâ riyâh-ı maşrikiyyenin aḫkâmı, eger rîḥ-i maşriḫ âḫir-i leyl ve evvel-i nehârda gelir ise o riyâḥ havâ-i mu'edilden gelir ya'nî o riyâḥın mâddesi şems ile telatṭuf eylemiş havâ olur ve ruṭubeti ḳalîl olup o riyâh-ı maşrikiyye elṭaf ve eybes olur. Ve eger riyâh-ı maşrikiyye nehârın âḫiri ile evvel-i leylde gelir ise emr ḥilâf üzere olur ya'nî o rîḥin mâddesi elṭaf ve eybes olmaz. Ve bi'l-cümle riyâh-ı maşrikiyye mağribiyyeden ḥayrlı olur. Ve riyâh-ı mağribiyyenin aḫkâmı budur: Mağribiyye âḫir-i leyl ve evvel-i nehârda şemsin 'amel eylemediği havâdan gelir ise o riyâh-ı mağribiyye ekşef ve ağlaz olur ve eger âḫir-i nehâr ve evvel-i leylde gelir ise emr ḥilâf üzere olup o rîḥ ekşef ve ağlaz olmaz.

el-Faşlu'l-Ḥādî 'Aşere el-Kelâmu Fî-Mücebâtî Ṭabâyi'î'l-Mesâkini

Tagayyürât-ı havâda mesâkinin aḫvâlini biz zikr eyledik lâkin bu faşlda aḫvâl-i mesâkinden muḫtaşaren tertîb-i âḫer üzere bir kelâm îrâd eylemek murâd eyleriz ve vâқи' olan ba'ḍı tekrârdan teḫâşî ve iḫtirâz eylemeziz.

Aḫkâm-ı mesâkin bunlardır:

Muqaddemâ ma'fûmun oldu ki mesâkinin irtifâc ve inhıfâd hasebiyle ve kezâlik eşcâr ve ma'âdin ve mekâbir ve ciyef mişlli nesnelere mücâvereti hasebiyle ebdânda olan eşeri muhtelif olur. Ve dahi ma'fûm oldu ki ehviyenin mizâcları mesâkinin 'urûdundan ve fîniyye ve nezziyye ve hame'iyye ve sâir envâc-ı türbesinden ve bihâr ve cibâle mücâveresinden ve riyâhından ne keyfiyyette ta'arrûf olunur ve bilinir. Ve hâlâ biz deriz ki ve icmâl eyleriz ki o havâ ki şems gürüb eyledikte bârid olup ve şemsin tülûcunda sür'at üzere mütesahhîn olsa bu mişlli havânın küllîsi laţif olur ve havâ bu vech üzere olmayıp şemsin gürübunda teberrüd ve şemsin tülûcunda tesahhün eylemese o havâ laţif olmaz. Bundan sonra deriz ki ehviyenin şerrlisi o havâdır ki fu'âdi ya'nî kalbi kabđ eder ve nefesi dayyık der. Ve şimdiki hâlde biz her nev' meskenlerin ahkâmını başka başka beyân eyleriz:

Ahkâmü'l-Mesâkini'l-Hârre: Mesken-i hârre cildi ve beşereyi siyâhlendirir ve tüyleri müfellel ve câd eyler, hadmı da'if eyler. Ve mesâkin-i hârrede tahtlil cidden ziyâde ve rutûbet kalil olur ise herem ya'nî kocalık sür'at eyler, bilâd-ı Habeşe'de sühûnet-i mesken hasebiyle herem sür'at eylediği gibi, zîrâ Habeş ahâlîsinden otuz yaşında olan kimseye herem 'arid olur. Ve ehl-i Habeşe'nin kulûbları vecile olup cebân olurlar ervâhın tahtlülü hasebiyle.

Allâme der ki bu mevâde de olan hulâşa-i kelâmı budur ki mevşûkun bih ve muftemediün 'aleyh kimseler haber verirler ki Habeşe diyârında ekşeri ahâlîsi yüz yirmi yaş yaşarlar. Ve bilâd-ı Habeşe cidden ştidâle karîb olur ve miyâh ve emtârı ve fevâkihi keşir olur ve cebelidir, eşcâr-ı keşiresi vardır ve harâreti Mısr'ın harâretinden eķall olur belki Dimaşķ'a ştidâle karîb olur. Ve bunların cümlesi Şeyh'in kelâmına münâkıd olmaz onun için ki Habeşe memleketi memleket-i vâs'adır, iħtimâldir ki o memlekettten haţt-ı istivâda olan veyâhüd haţt-ı istivâya karîb olan diyâr ştidâle karîb olup hikâye olunan ahvâl ve ahâlî o bilâdın ahvâli ve ahâlîsi olsun ve Şeyh'in zikr eylediği mâ'adâ bilâd-ı hârreleri olsun veyâhüd haţt-ı istivâda olup esbâb-ı arđiyye-i uħar ile ştidâlden hurûc eden bilâdın hükmü olsun. Pes bu taķdîr üzere beynehümâdan münâfât kalkar ve her bir hâkî kendiye haberi vâşıl olan bilâdın evşâfını hikâye eylemiş olur Allâhu a'lem.

Ve mesâkin-i hârre ahâlîsinin ebdânı en'am ve elyen olur.

Ahkâmu'l-Mesâkini'l-Bâride: Mesâkin-i bâride ahâlîsi ziyâde kuvvetli ve şecâatli olur ve hağmı ahsen olur; bunların zikri tekdâdüm eyledi. Eger mesâkin-i bâride ertab olur ise ahâlîsinin lahm ve şahmı keşir olup 'urûk lahm ve şahm içinde gâire ve mestüre olur ve mefâsılı hafî olur ya'nî mefâsılı keşret-i lahmıdan görünmez, hafî olur ve gâddün ve badđün olur ya'nî o ahâlîler tâze ve ter ve şariyyü'l-beden ve rakıku'l-cild olur.

Ahkâmu'l-Mesâkini'r-Raṭbe: Mesâkin-i raṭbe ahâlîsinin sehaneleri ve heyetleri ahsen olur ve cülüdları elyen olur ve riyâdetlerinde ya'nî harekâtlarında onlara istirhâ sür'at eder. O ruṭbet üzere olan bilâdın şayfı ziyâde sühûnetli olmaz ve şitaları dahi şedîden teberrüd eylemez ve hummayât-ı müzmine keşire olur ve ishâl ve hayd ve bevaşirden demin nezfi ve ev'iesinde demin hürüc eylemesi keşir olur ve nefis-i bevaşir ve kurûh ve 'ufûnet ve femlerinde kulâf keşir olur. Ve kezâlik o ertab olan mevâd'da sar' dahi keşir olur.

Ahkâmu'l-Mesâkini'l-Yâbise: Mesâkin-i yâbise ahâlîsine yübs-i mizâc ve kaḥl-ı cülüd arıd olur, kezâlik cülüdları teşakkuk edip yarılır ve yübs dimâğlarına sebka' eder ya'nî dimâğları arâ-i sâirelerinden evvel kurur ve yâbis olur. Şayfları hârre ve şitaları bârid olur.

Ahkâmu'l-Mesâkini'l-Âliye: Mesâkin-i 'âliye ahâlîsi eşihhâ ve aqvıyâ olurlar ve celâdetli, ṭavilü'l-a'mâr olurlar.

Ahkâmu'l-Mesâkini'l-Gâire: Gavırda ve çukurda olan bilâdın ahâlîleri [44b] dâimâ vemidde ve kemidde olurlar ya'nî harâretleri ziyâde olur ve hafî ve gizli hüznleri ve gâmları ziyâde olur ve miyâhları bârid olmaz huşuşan o miyâhları ki râkide ola yâhüd beṭâyihıyye veyâhüd sebeḥıyye ola, o sular bürüdetten ziyâde ba'ıd olurlar ve o bilâd-o gâirenin havâ hasebiyle miyâhı redıyye olur.

Ahkâmu'l-Mesâkini'l-Ḥacerıyye:¹²⁷ Mesâkin-i haceriyye iki kısım olur: Kısım-ı evvel o meskendir ki arâḍisi hacere ola; kısım-ı şânî o meskendir ki arâḍisi hacere olmaz lâkin hacere olup şulb ve muhkem olur. Kısım-ı evvelcebeli dahi derler. Bu cebeli dahi iki kısım olur, biri sülûcdan mekşûf olur

127 Bu makâmda nüshâ-ı muhtelif vardır, kiminde "mekşûfe" kiminde "meknüne" ve kiminde "meknûfe" vâki' olmuştur. 'Allâme "mekşûfe" nüshasını ihtiyâr edip bizim zikir eylediğimiz gibi tefsir eder ve bâkî nüshaları redd eder.

ya'nî ona şelc ve kar keşiren nüzûl eylemez ve âheri meşlûc olur. Kânûn kısım-ı evvele ya'nî şelci olmayan cebelî meskene işâret edip der ki:

Mesâkin-i haceriyye-i mekşüfenin hükmü budur ki bu mesâkinin havâları şayfta şedîdü'l-harâret ve şitâda bāride olur ve ebdānları şulbe ve hilkatleri müdmece ve müktenize ve tüyleri keşir ve binye-i mefāşilları kaviiye olur ve yübüsetleri gālib olup seherleri ziyāde olur ve ahlākları seyyi'e olur, mütekebbir ve müstebidd olur; keşret-i sevdā hasebiyle mālîhūlyā aşhābı gibi kimi gaybı bilirim zann eder ve kimi kuvvet-i kâhirem vardır zann edip tefevvuğ ve infirād da'vāsmda olurlar. Ve o ahālînin hurūbda necdeti olup bahādır olur ve şmā'atta zekāsı ve hiddeti olur.

Ahkāmu'l-Mesâkini's-Selciyye: Mesâkin-i cebeliyye-i selciyyenin hükmü bilād-ı bāride-i sāirenin hükmü gibidir. Ve cebeliyye-i selciyye bilādı bilād-ı rihiiye olur madām ki şulûc ola o bilādda bākıye olur, o bilādda riyāh-ı tayyibe tevellüd eder, Kaçan sülücu izābe olunup ve cibāl-i mezkûrun riyāhı men' eder ahvālî ve evdā'ı olsa o diyār vemide ve keşir-rû'l-harâret olur.

Ahkāmu'l-Mesâkini'l-Bahriyye: Mesâkin-i bahriyyenin harr ve berdi mu'tedil olur onun için ki o bilādın ru'tubeti infirāle 'asî olur ve müsahhin ve müberrid olup o ru'tubete nüfuz şadedinde olan nesneleri kabûl eylemez. Ve ru'tubet ve yübüsette bilād-ı bahriyyenin havāsı ru'tubete emyel olur. Ve eger o mesâkin-i bahriyye şimālî ise ya'nî bilād-ı şimāliyyeden ve 'arđı meyl-i külliden ziyāde ise o bilāddan bahre qarîb ve çukur olan mevdi' a'del olur, zîrâ şimāliyyeden olduğu bürüdet iktidâ eder, gāire olup çukurda olmak harâret iktidâ eder ve qarîb-i bahrde olmak ru'tubet iktidâ eder. Ve bu keyfiyyâtın ictimā'ından itidāl hâşıl olur.

‘Allāme der ki lâkin bu evşâfin şâhibi olan beldenin ‘ufûneti kabûlü ekşer olup erde' olur. Ve eger mesâkin-i bahriyye cenūbiyye-i hārre olur ise ya'nî şimāliyyenin 'arđı meyl-i küllîye qarîb olan bilāddan olur ise şimāliyyenin diddi üzere olur ya'nî o bilādın a'deli bahrden bā'id olup mürtef' olan olur.

Ahkāmu'l-Mesâkini's-Şimāliyye: Mesâkin-i şimāliyye ve 'arđı meyl-i küllîye müsāvî veyāhūd meyl-i külliden ezyed ve ekşer olan bilādın hükmü bilād-ı bāride ve fuşul-i bāridenin hükmü gibidir ki o bilādda emrād-ı hağn u 'aşr ziyāde ve ekşer olur ve ahlāt keşire olup bātında müctemī'a olur ve

hağmın cevdetini icāb eder ve tül-i ʿömrü iktidā eder ve ruʿāfi ekşer olur yaʿnî burun kanamak ziyāde olur onun için ki ahlâtlın mecārîde imtilâsı olup taħallül kâil olur ve inficār-ı ʿurûk çok olur. O bilād ahālîsine şarʿ işabeti kâil olur bātınları şahîh olmak hasebiyle.

ʿAllāme der ki lâyiğ olan şarʿı şarʿ-ı balğamî ile takyîd eylemektir, zîrâ bilād-ı şimâliyyede şarʿ-ı demevî keşir olur ve kezâlik o bilād ahālîsinin ħarr-ı ħarîzîsi vefret ve keşret üzere olmakla onlara şarʿ işabet eylemez ve eger işabet eyler ise o şarʿ ziyāde ve şedîd olur onun için ki şarʿın esbâbı ziyāde kavî olmadıkça o mesken ahālîsine sebep-i dâif ile şarʿ işabet eylemez, kuvvet-i tabʿatları şarʿı defʿ eder. Ve her kime ki şarʿ işabet eyleye, mâlûm olur ki o şarʿın sebebi ħâyet kavî imiş ve sebebi ħâyet ile kavî olan marağın defʿi ħâyet ile müşkil olur.

Ve o mesâkin ahālîsi ebdâmında olan kuruĥ tabʿatlarının kuvvetlerine binâen bürʿe isrâc eder. Ve kezâlik demlerinin ħarâreti ziyāde ve iltihâma teheyÿü ve istiʿdâdları kâmile olup iltihâm ve bürʿe mâniʿ olur ħâricden müleyyin ve mürĥî bir sebep olmamakla bürʿe şurʿat eder. Ve o bilād-ı şimâliyye ahālîsinin ħarâret-i kulûbları ziyāde şedîd olmakla onlarda ahlâk-ı sebuʿiyye olur. Ve nisâlarına tamstan ve ħayddan fağl-ı istinkâ ʿarîd olmaz yaʿnî ħayd görmekle kanları ħurûc eylemez ve imtilâ-i demden nekâ ve ħalâş ħâsil olmaz; o nisvân ħayd görseler dahi demleri ħabđları hasebiyle kifâyet miğdârı seyelân etmemekle eĥbbâ derler ki bilād-ı şimâliyye nisvânında ʿaqr ħâlib olup bilād-ı cenûbiyye nisvânı gibi evlâdları keşir olmaz erĥâmları naĥiyye olmamak hasebiyle, zîrâ ruĥbet-i erĥâmları ʿadem-i seyelân hasebiyle ziyāde olup kıvâmı kâmil ve tamm olmamakla ħamlleri kâil olur.

Ve bu kavlin kâili ʿAllāme'nin taħrîri üzere şâhib-i Kâmil'dir. Onun kavlini Şeyĥ-i Reʿîs redd edip der ki:

Eĥbbânın bu kavli bilād-ı Türkiyye'de müşâhede olunan ħâlin ħilâfıdır ve irâd eyledikleri delîl müşâhedâta muʿarîd olmaz belki biz deriz ki bilād-ı şimâliyyede iki ħâl vardır, biri o bilâdın ahālîsinde ħarâret-i ħarîziyye keşire olmaktır ve ħâl-i uĥrâsı dem-i tamşı isâleye sebep-i ħâricî olan nesnelere o diyârda kâil olmakla erĥâm müsterĥiye olmaktır. Ve ħâlet-i ulâ yaʿnî ħarâretleri ziyāde kuvvette olmakla esbâb-ı müseyyilenin noĥşânın-

dan hâşıl olan mağarrat-ı irhâyı def^c edip erhâmın kıvâmına terettüb eden noğşanı kuvvet-i harâret tekmîl eder. Hattâ etıbbâ derler ki bilâd-ı şimâliyyede nisvân hamlleri ni kalilen işkât eder. Etıbbânın bu kelâmları dahi delâlet eder ki erhâmın kıvâmı kâmil olur, esbâb-ı müseyyile nâkış olmak ile kıvâmın kemâline zevâl gelmez harâretlerinin kuvveti hasebiyle. Ve o şu^ck ve nâhiye nisvânlarının vaç^c-ı hamlleri ‘usretli olur onun için ki a^cđâ-i vilâdları münâddade ve mundamme olur; işkât-ı cenîn edenleri berd hasebiyle işkât eder. Ve bilâd-ı şimâl nisvânlarının elbâni kalil ve galiz olur, zîrâ berd ruṭubet-i lebeni habs eder, nüfüz ve seyelâna mâni^c olur.

Ve bilâd-ı şimâliyye ahâlisine ve huşuşan kuvvaları da‘if olanlarına sill ve küzâz marağları ‘arığ olur ve huşuşan vaç^c-ı haml eyleyen hatunlara bu marağlar keşiren ‘arığ olur onun için ki vilâdları ‘usretli olup hîn-i vilâdetde tezaḥḥurları ve renneleri keşir olmakla nevâhî-i şadrlarında olan ‘urûk münşadi^c olup damarları yarılmakla sill hâdiş olur. Kezâlik a^cşâblarının ve elyâflarının eczâları münşadi^c olup küzâz ‘arığ olur ve vilâdet misliden hâdiş olan ‘usrette merâkk-ı batınları mi‘rad-ı inşidâ^c ve mazinne-i inşikâkta olur.

Ve o bilâdda şabîlere üdre-i mâiyye ‘arığ olup ba^cde’l-bülûğ o marağ zâil olur. Ve cevârilere ya‘nî şabîyyelere mâu’l-batın ya‘nî istiskâ-i mâi ve mâu’l-erhâm ya‘nî kayle-i raḥim teşmiye olunan marağ ‘arığ olur. Ba^cde’l-bülûğ ve’l-kiber onlardan dahi o marağ zâil olur. O bilâd ahâlisine remed kalilen ve nâdiren ‘arığ olur ve remed ‘arığ oldukta gâyet ile şedîd olur.

Aḥkâmü’l-Bilâdi’l-Cenübiyye: Bilâd-ı cenübiyyenin aḥkâmı bilâd-ı ḥârre ve fuşul-i ḥârre hük müdür. Bilâd-ı cenübiyyenin suları mâliḥ ve kibrîti olur. Ve cenüb bilâdının ruṭusu ve başları ruṭubet ile mümtelî olur, zîrâ cenüb ḥârre ve raṭb ve fâ‘il-i ruṭubet olmakla onun eşeri olan ruṭubet ile sükkânın dimâğları mümtelî olur ve buṭunları dâimâ iḥtilâfi icâb eder ya‘nî müsterâḥa ve memşâya gidip gelmeği icâb eder baştan mi‘deye dâimâ nezle-i ḥârre vü raṭbe nüzül edip mi‘dede olan ağdiyeyi izlâk eylediği hasebiyle. Ve o bilâd sükkânının da‘ifeleri [45a] müsterḥiye olur. *Ve ba‘dı nüshada “a^cşâb-ı da‘ifeleri müsterḥiye olur” diye vâkif olmuştur. Bu iki nüsha biri birine min-ḥayşü’l-ma‘nâ karîb olurlar. Ve ḥavâsırları şakîle olur ve ta‘âm ve şarâba shevâtları da‘ife olur ve şarâbdan hâdiş olan ḥumârları ‘azîm ve ziyâde olur, ruṭus ve dimâğları ve mi‘deleri da‘ife*

olmak hasebiyle. Ve qurhalarının bürü'ü 'usretli ve qurhaları müterehhile ve müsterhîye olur.

Ve nisâlarında nezf-i hayd ya'nî dem hayd mecrâsından ve gayriden ziyâde hüruc eder ve hamlleri 'usret ile olur erhâmları mübtelle ve menîleri gayr-i nadîc olmak hasebiyle gebe kalmakta tedbîre ve devâya muhtâc olurlar ve emrâdları keşîre olmakla ekseriyyâ ilkâ-i cenîn ederler ve sebeb-i âher ile ilkâ-i cenînlere kalîl olur.¹²⁸ Ve ricâllerine ihtilâf-ı dem işâbet eder ya'nî dem hasebiyle müsterâha gidip gelmeleri ziyâde olur ve bäsürları dahi ziyâde olur ve remed dahi işâbet eder lâkin remedleri ser'ü't-tahallül olup bür'leri ser' olur ammâ kühülleri ve elli yaşını mütecâviz olan olanlarına nevâzil hasebiyle felc işâbet eder. Ve bi'l-cümle kühülleri dimâğlarının imtilâları hasebiyle rebv ve buhr ve tevâtür-i nefes ve temeddüd-i imtilâi ve şar' dahi 'arıd olur, zîrâ re'si mümtelî olan kimsenin mädde re'sinde muhtebes olur ise şar' ve şar'a müşâbih olan sekte ve seder ve düvâr mislli nesnelere 'arıd olur. Eger mädde baştan a'dâ-i nefese nüzül ederse rebv ve rebve müşâbih olan nefes-i intişâb ve buhûha ve şur'âl 'arıd olur. Ve o re'ste olan mädde a'sâba nüzül ederse temeddüd ve temeddüde müşâbih fâlic ve teşennüc ve lakve ve ra'se ve hader mislli emrâd 'arıd olur. *Ve zikr olunan nevâzilin beyânı 'Allâme'nin şerhinde mezkûrdur.*

Ve cenübî mesâkin ahâlisine o hummayât işâbet eder ki o hummayâtta harr ve berd cem' olur.

*'Allâme der ki harr ve berd in ictimâ'ı iki vech üzere olur: Evvelkisi zâhir ve bâtının her birinde harr ve berd cem' olur, o hummâ inbiyâlûs demekle mâ'rûftur. İkincisi zâhir-i beden bârid ve bâtını hârr olur veyâhüd 'aks üzere olup zâhir-i beden hâr ve bâtını bârid olur.*¹²⁹

Ve o ahâliye hummayât-ı tavîle-i şiteviyye¹³⁰ 'arıd olur ve hummayât-ı leyliyye dahi 'arıd olur ya'nî o hummâ 'arıd olur ki leylen ahz edip nehâran münkalî'a olur ve onlarda hummayât-ı hâdde kalîl olur, istiqlâk-ı batınları keşîr olur ahlâf-ı müte'affinelerinin la'tîfi tahallül eylediği hasebiyle.

128 Ya'nî ba'dı kerre erhâmları ru'tubetli olmak hasebiyle dahi ilkâ-i cenîn ederler lâkin bu sebebden ilkâları kalîl olur.

129 Ve bu hummâlara inkiyâlûs derler.

130 Ve ba'dı nüshalar vâv ile "ve şiteviyye" vâki' olduğu 'Allâme'de mezkûrdur.

Ahkâmu'l-Mesâkini'l-Maşrikiyye: Hangi medîne ve mevki' ki cânib-i şarkın hizâsına mevdu'a olup cihet-i şarkıyyesi meftûha ve mekşûfe olur, o medinenin havâsı şahîha ve ceyyide olur onun için ki evvel-i nehârda şems o beldeye tûlûc edip havâsmı taşfiye eder ve şemsin gurûbunda bi'l-cümle havâ taşfiye olunmuş bulunur. Ve mesâkin-i şarkıyyeye o riyâh-ı la'tife-i şarkıyye hûbûb eder ki onu şems o şavba irsâl edip ve şems bi-nefsihâ ona tebe'yyet eylemiştir ve riyâh ve şemsin hareketleri müttehid olup ve ma'an o mesâkine müteveccih olmuşlardır.

Ahkâmu'l-Mesâkini'l-Garbiyye: Kaçan bir mışrın cihet-i garbîsi mekşûfe olup şarkî cânibi mestûre olsa şems o mışra qarîb olduğu mahalde müvâfât edip işrâk eylemez. Ve şemsin o beldeye tûlûcunda ve işrâkında şems bu'du ahz edip sâ'aten fe-sâ'aten mışrdan ba'îd olur ve mesâkin-i şarkî gibi hîn-i tûlûcunda kurbû ahz edip zamân zamân kurbıyyeti ziyâde olmaz. Pes bu vechten şems mesâkin-i garbiyyenin havâsını tel'tif ve tecfîf eylemeyip havâyı ra'tb ve galîz olduğu hâlde terk edip gurûb eder ve şems o mesâkine irsâl-i riyâh eylese riyâh-ı mağribiyye irsâl eder ve irsâl eylediği riyâhı leylan irsâl eyler.

Ve mesâkin-i mağribiyyenin ahkâmı mizâcî ra'tb ve galîz olan bilâdın ahkâmı gibi olur ve harâreti mütedile olur. Ve mesâkin-i mağribiyyenin havâsında gılzat ve keşâfet olmasa tabîatta o havâ rebî'in havâsına müşâbih olup rebî'e benzer idi lâkin bilâd-ı şarkıyyenin şihhat-i havâsından mesâkin-i garbiyyenin şihhat-i havâsı keşîren noqşân üzere olur. Ve ba'dılar cezm edip derler ki mesâkin-i garbiyyenin kuvveti rebî'in kuvveti gibidir. Ve bu kavle 'ale'l-ıtlâk iltifât olunmaz belki bu kavlin şihhati ba'dı bilâda kıyâs ile olur ki o bilâd meşelâ cenûbî olur, zirâ mesâkin-i cenûbiyye mağribiyyeden ertab ve ağlaz olup cenûbiyyeye kıyâs ile mağribiyyenin havâsı rebî havâsına qarîb olur ve cidden ceyyid olur.

Ve bilâd-ı mağribiyyede olan ma'anî-i mezmûmenin biri dahi budur ki şems o mesâkin-i mağribiyyeye müvâfî ve muvâsıl olmaz illâ iklîmi teshîne istilâ ettiği vâkte olur ve o vâkt şemsin 'ulüvvü ve irtifâı vâktidir. Ve mesâkin-i mağribiyye henüz leylin berdi ile kemâl-i bürüdet üzere iken def'aten şems kuvveti vâktinde o mesâkine tûlûc zuhûr eyledikte sükkânının def'aten berd-i şedîden harr-ı şedîde intikâlleri hasebiyle tabîatları

mütehayyire olup mutadarrır olurlar. Ve mesâkin-i mağribiyye havâsinin ruṭûbet mizâcı olmak ḥasebiyle o ahâlînin aşvâtları buḥûhadan ḥâlî olmaz ve ḥuşûşan ḥarîfte nevâzilleri ḥasebiyle buḥûhaları keşîre olur.

‘Allâme'nin taşrîḥ edip ve bu taḥrîrlerin delâlet eylediği üzere bu maḳâmda mesâkin-i maşriḳiyye ve mesâkin-i mağribiyyeden murâd bi-ḥasebi'l-cibâl olanlardır. Ve fi'l-ḥaḳîka bilâd-ı şarḳiyye o bilâddır ki onun ṫülü doksan dereceden ziyâde ola. Ve bilâd-ı mağribiyye o bilâddır ki onun ṫülü doksan dereceden noḳşân ola. Ve bu ḥaḳîkî maşriḳî ve mağribînin bu maḳâmda aḥkâmı mezkûre deḡildir.

Fî İhtiyârî'l-Mesâkini ve Tehyietihâ: Mesâkin ihtiyâr ve tehyie eden kimselere lâyiḳ olur ki ihtiyâr eylediği arḍın toprağını ve o mesâkinin irtifâc ve inḥifâdda ve yüksekliğinde ve alçaklığında olan aḥvâlini bile ve inkişâf ve istitârını dahi ta'arrüf edip bile ve suyunu dahi ta'arrüf eyleye, suyu keşîr midir yâḥûd ḳalîl midir yâḥûd râkid midir ve cereyânı ve sükûnu arḍ-ı ḥurre üzere midir yoksa radrâdi midir, bile. Ve suyunun cevherini dahi ta'arrüf eyleye, o meskenin suyu şâfi midir yâḥûd küdüretli midir, ḡalîz midir yâḥûd rakîḳ midir, mâlih midir yâḥûd şebbî midir ve nuḥâsî midir bile ve o mânin bürüz ve ḥafâsını ve şemse istitâr ve inkişâfını bile ve mâi riyâḥa mi'rad ve mehebb midir yoksa arḍda ḡaire ve riyâḥa mücânib midir onu dahi bile. Ve o meskenin riyâḥını dahi ta'arrüf eyleye, riyâḥın şîḥḥat ve 'adem-i şîḥḥatini ve bürüdet ve ḥarâretini ve beṫâyîḥ ve cibâl ve ma'âdine mücâveretini ve 'adem-i mücâveretini bile. Ve ehl-i beldenin şîḥḥat ve maraḍda olan mu'tâdlarını dahi ta'arrüf eyleye ve ḳuvvet ve ḍa'flarını ve şehvetleri şâdıḳa mıdır yâḥûd kâzibe midir bile. Ve ḥaḍmlarını ve ecnâs-ı aḡdiyelerini bile. Ve o beldenin ebniyesinin ḥâlîni ta'arrüf edip ebniyeleri vâsi'a mıdır veyâḥûd ebniyeleri biri birine müdâḥil ve menâfisleri ya'ni nefes ve buḥâr ḥurüc edecek ve havâ duḡül edecek maḥalleri ḍayyiḳ ve mesdûd mudur ve sâḫaları ḍayyiḳ midir bile.

Pes bu umûrların efḍal ve eşrefini ihtiyâr eyledikten sonra lâyiḳ olan budur ki meskeninin kapısını ve küvvelerini şarḳ-ı şimâlî cânibine kıla o vech ile ki o meskene riyâḥ-ı maşriḳiyye-i şimâliyye duḡül ve cereyân eyleye. Ve riyâḥın o meskene cereyânı ve ebniyeye müdâḥalesinin mu'zamını maşriḳ cânibinden kıla. Ve şems havâyı muşlûḫa olmakla ebniyenin her maḥalline

duhûl ve vuşûle şemse miknet ve kıdret vere. Ve mâ-ı 'azbe-i kerîme vü cârîye vü ğamra ya'nî mâ-ı keşîr ü nazîfe nazar eyleye ya'nî o mâya ki şitâda bârid ve şayfta hârr olur. Ammâ ekâmîne ya'nî kümünde olup şemste mestür olan ve şayfta bârid ve şitâda hârr olana su miyâh-ı kerîme vü nazîfeden değildir. Pes zıkr olunan evşâf-ı kerîme ile mevşûf olan miyâha meskeni mücâvir kılmak cidden ceyyid ve emr-i müstahsen ü müntefa'un bih olur.

Ve biz havâ ve mesâkin hakkında olan kelâm-ı meşrûhta tekellüm eyledik. Bize lâyıq ve hâlık olur ki sitte-i darûriyye-i bâkiyeden havâ ve mesâkini vely ve ta'kıb [45b] eyleyen esbâb-ı ma'düde-i bâkiyede dahi tekellüm eyleyeyüz.

el-Faşlu's-Şânî 'Aşere Ft-Mücebâti'l-Hareketi ve's-Sükûni

Hareketin ebdânda olan fî'li hareketin şiddet ve da'fı ve kıllit ve kesreti ve beyne'l-harekât sükûnun muhâlatası hasebleriyle muhtelif olur. Ve bu harekâta muhâli' olan sükûn 'inde'l-hukemâ müstakill bir sebebdir. *Bi-re'sihi sükûn dahi ebdânın ahvâlini tağyîr eder.*

Ve esbâb-ı darûriyye hukemâ katında altı sebebden ziyâde olur. Ammâ mütekellimîn derler ki hareket lâ-mahâle sükûn ile muhâli' olur, zîrâ harekette sür'at ve bu'z ve kuvvet ve da'f harekâta tahallül eden sükûn ile hâdis olur, ona binâen ikisi ma'an/sebeb-i vâhid 'âdd olunur. Ve esbâb-ı darûriyye esbâb-ı sitteye münhasır olur. Ve kezâlik ebdânda hareketin fî'li muhtelif olur 'amel hasebiyle, zîrâ hareket ile gâhice nârda 'amel olunur, nitekim haddâdlar nârda 'amel için hareket ederler ve gâhice mâdde ve suda 'amel olunur, kaşşârların hareketleri gibi. Bu iki hareketin bedende fî'li zıkr olunan 'ameller hasebiyle muhtelif olur.

Şedîde veyâhüd keşîre ve kalîle olan hareketler ve sükûna muhâli' olan hareket ve bi'l-cümle bu hareketler 'ale'l-iştirâk harâreti tehyic ederler lâkin miqdârî kalîle olup kuvvette şedîde olan hareket 'aksinden ya'nî miqdârî keşîr olup da'if olan hareketten ve keşîr olup sükûna muhâli' olan hareketten fark olunur bu vech ile ki miqdârî kalîl ve şedîd olan hareket sühûnet-i keşîreyi icâb eder ve eger tahlîl eder ise tahlîli kalîl olur. Ve miqdârî keşîr olup şiddet üzere olmayan hareketin teşhîni kalîl olur ve tahlîli teşhîninden ekşer olur lâkin rıf' üzere teşhîn eder. Ve bu iki kısımdan her birisi ya'nî kavıyyü's-şidde ve kalîlü'l-kemmiyye ve keşîrü'l-kemmiyye ve da'ifu's-şidde olan hareket-

lerin her birisi ifrâṭ üzere olsa ya'nî kısım-ı evvelde ifrâṭ şiddette ve kısım-ı şânide ifrâṭ-ı kesret kemmiyyet ü miqdârda olsa harâret-i ğarîziyyeyi ifrâṭ üzere taḥlîl etmekle bedeni tebrîd eder ve ruṭubeti dahi ziyâde taḥlîl etmekle bedeni o müfriṭ hareketler tecfif edip kurutur. Ammâ hareket te'âṭî-i 'amel için olur ise ya'nî bir şan'at için olur ise ba'dı kerre mādde-i 'amel hareketin icâb eylediği sühûneti takviye eder, 'amel-i nârda olan haddâdînin hareketleri gibi. Ve ba'dı kerre mādde-i 'amel mücib-i hareket olan sühûneti nakş edip azaltır, kaşşârînin 'amel-i kışârette hareketleri gibi, zîrâ nâr sühûneti ve cefâfı ziyâde eder ve mâ ikisini dahi azaltır ve nokşân eder. Ammâ sükûn dâimâ müberrid olur, harâretin intifâsı ve menba'ından hareket ve irtifâfı mefkûd olduğu için ve hanıkı mücib olan ihtikân ve ihtibâsın vücûdu için. Ve bedenden ruṭubet-i faḍliyye taḥlîl olunmamakla sükûn bedeni tertîb eder.

el-Faşlu's-Sâliṣe 'Aşere Fî-Mücebâtî'n-Nevmi ve'l-Yakazati

Nevmin sükûna ve yakazanın harekete müşâbehetleri kaviiyye olur lâkin nevm ve yakazada harekât ve sükûn hâssaları mevcûd olduktan sonra kendilere mahşûş ba'dı ahkâm ve havâşşları dahi vardır ki o havâşşı itibâr eylemek vâcib olur. Binâen 'aleyh biz deriz ki nevm kuvâ-yı tab'iyyeleri bi'l-cümle takviye eder, harâret-i ğarîziyyeyi hâkn ve habs eylediği hasebiyle ve kuvâ-yı nefsanîyyeleri irhâ eder, nevm mesâlik-i ervâhı tertîb ve irhâ eylediği hasebiyle.

Ve nevm faḍl-ı ğıdâyı ve ebhüre-i ğalîzayı taḥallülünden men' eylediğine binâen cevher-i rûhu tekdîr edip bulandırdığı hasebiyle dahi kuvâ-yı nefsanîyyeyi irhâ ve id'âf eder lâkin nevm bi'l-cümle aşnâf-ı i'câyı def' eder ve müstefriġât-ı müfriṭayı habs eder onun için ki hareket-i seyelâna müsta'idd olan ruṭubetlerin seyelânını ziyâde eder. Ve sükûn ile seyelân ḳalîl olup nevm dahi sükûn hükmünde olmakla nevm ile dahi ruṭubet muḥtebe olup müstefriġât az ve ḳalîl olur meger ki istifrag şadedinde olan mādde nâhiye-i cildde ola, o vaḳtte nevm o māddeyi harekete muḳârin olmayan yakazadan ziyâde def' ve isâle eyler ona binâen ki nevm harâret-i ğarîziyyeyi bâtına haşr edip ğıdâyı a'ḍâyâ tevzi' eder. Nâhiye-i cildde olup hârice ḳarîb mahalle o tevzi'den hişşe vârid oldukta o hişşe o mahallde mevcûd olan faḍlayı hafr ve ḳahr ve 'unf ile hârice def' eder. Ve cilde muḳârib olan

façlayı vech-i meşrûh üzere hafır ve qahr ile def'e hareket-i rûha muqârin olan yaqaza nevmden ziyâde mu'în olur.

Ve nevm yaqazadan ziyâde mu'arriktır lâkin nevmın ta'rifî bi-tarîkî'l-istilâ olur, zîrâ nevm ervâhı ve harâreti bâtına haşr etmekle tab'at kuvvetlenip hârice qarib olan māddeye istilâ edip qahr ve 'unf ile def' eder. Yaqazanın def'i vech-i âher üzere olur, o vech budur ki yaqazada ervâh ve harâret hârice müteveccih olur ve maddenin laţifi ve raqîki dahi onlara mütâba'at edip hârice teveccüh eder ve harâret-i hâriciyye nâhiye-i cildde o mādde-i laţifeye müşâdif olup tebhîr eder ve hâdis olan 'arâk menâfisten hârice hüruc eder. Kaçan şahîh olan kimse esbâb-ı 'araktan bir sebeb-i âher yok iken uykusunda ekseriyyâ terlese o kimsede olan gıdâ ve ahlât taħammülden ziyâde müctemî' ve onun bedeni gıdâ ile mümteli olduğu hasebiyle o 'arâk 'arığ olur.

Esbâb-ı uhrâdan Kânûn'un mürâdi keşret-i dişâr ve harâret-i havâ ve keşret-i hareket ve kuvvet-i harekettir. Ve ş'a-i mesâmm dahi icâb-ı 'arâk eder, ona binâen muqaddem-i bedende 'arâk keşir olur ve mu'ahharda kalil olur ve muğtaç olan kimsenin arda muţaşıl olan eēnbinde 'arâk kalil olur ve fevke olan tarağ keşirü'l-'arâk olur.

Ve eger nevm hadma ve nuçca müsta'idd olan māddeye müşâdif olur ise ya'nî balgama veyâhüd keylûsa müşâdif olur ise nevm o māddeyi tab'at-ı deme ihâle edip māddeyi teşhîn eder. Ve dem-i hârâra istiñâle eden mādde dahi münbeşse ve münteşire olup sühûnet-i ğarîziyye ile ma'an bedeni teşhîn ederler.

Ve eger nevm ahlât-ı hâdde-i mirâriyyeye müşâdif olup nevmın vaqt ü zamânı tavîl olur ise bedeni sühûnet-i ğarîbe ile teşhîn eder, zîrâ ahlât-ı mirâriyyenin sühûneti sühûnet-i ğarîbe olur, ğarîziyye olmaz.

Ve kaçan dem hâlâya müşâdif olsa ya'nî mi'cidenin hâliye olduğu vaqhte nâim olsa o nevm bedeni tebrîd eder, onun için mi'cidenin hulüvvü vaqtinde nevm ruţûbât-ı aşliyye-i ğarîziyyeyi taħlîl eder ve ruţûbet-i ğarîziyyenin taħallülünden harâret-i ğarîziyye dahi taħallül edip harâret nâkışa olmakla bürüdet-i beden 'arığ olur.

Ve kezâlik nevm kuvve-i hâdimeye 'aşî olan hılta müşâdif olur ise o nevm bedeni tebrîd eder, zîrâ hâlet-i nevmde bâtında müctemî' olan harâret o hılta-ı 'aşîyi hadm ve indâc kaşđ edip bi'l-cümle o hılta-ı 'aşîye müteveccih

olup teşhîn ederler ve hılt-ı c'âşî dahi c'ışyâni hasebiyle münhağım olmayıp kable'l-inhiğâm bedene münteşir olur ve a'đâyı tebrîd eder.

Ve yağaza bu zıkr olunan ef'âl-i nevmi cem'ian ağdâdını işler lâkin yağaza ifrâğ üzere olur ise mizâc-ı dimâğı ifsâd edip dimâğa bir nevc yübüset c'arığ olur ve dimâğı id'âf eder ve c'aklı dahi tağlîğ eder c'arığ olan yübüset-i dimâğ hasebiyle. Ve tül-i yağaza ağlâtı ihrâk eder ve emrâğ-ı hâdde dahi ihđâs eder.

Ve nevm-i müfriğ bu mezkûrların ağdâdını ihđâs eder ve kuvvet-i nefsanıyyenin belâdetini dahi ihđâs eder ve dimâğın şıkaline ve emrâğ-ı bārideye mü'eddî olur, ifrâğ üzere olan nevm fağalâtı tağallülünden men' ettiğı hasebiyle.

Ve seher ya'nî yağaza-i müfriğa ta'âma şehveti ziyâde eder ve tecvîf edip acıktırır māddeyi tağlîl hasebiyle lâkin kuvveti tağlîli hasebiyle hağmı nokşân eder.

Ammâ mütememmil ve mütemellil¹³¹ ya'nî firâşı üzere qararı olmayıp münkalib olan kimsenin uykusu ki ona beyne'n-nevm ve'l-yağaza tesmiye ederler; o uykunun bi'cümle ahvâli erde olur.

Ve nevmi gâlib-i hâli [46a] budur ki nâim olan kimsenin harâret bātında ve bürüdet zâhirinde olur, binâenaleyh nâim olan kimsenin cem'ian a'đası dışâra ya'nî örtüye muhtâc olup yakzânın muhtâc olmadığı zihâreye ve ziyâde şiyâb-ı sâtire muhtâc olur. Ve gelecek kitâblarda nevmi ağkâmı ve nevmi ve ahvâl-i nevmi ta'rif edip tadvîh ve tebyîn edici kelâm-ı keşiri sen bulursun ve bilirsin inşâallahü ta'âlâ.

el-Faşlu'r-Râb'a c'Aşere Fi-Mucebâti'l-Harekâti'n-Nefsâniyyeti

c'Avârığ-ı nefsanıyyenin cümlesine ervâhın harekâtı tebe'iyet eder veyâhüd muşâhib ve mülâbis olur.

c'Allâme der ki bu mağâmı fehmede lâzımdır ki c'avârığ-ı nefsanıyyenin mâhiyyeti biline ve c'avârığ-ı nefsanıyyenin envârının c'adedi ve keyfiyyet-i hudûşleri ve kuvvet ve dâflarının esbâbı ve bāđısına hareket-i rûh tâbî olup ve bāđı âhere muşâhib olduğunun vechleri dahi ta'arrıf olunup biline:

131 "Mellet" lügatte remâd-ı hârr ma'nâsına olur, nevmi gariğ olmayıp firâşında tağallübü keşir olan kimse remâd-ı hârr üzere muğtac' olan kimseye teşbîh olunup mütememmil ve mütemellil tesmiye olundu.

Ammâ 'avârıd-ı nefsâniyyenin mâhiyyeti budur:

[هي كفيات تعرض النفس تبعاً لانفعالات تحدث لها لما يرتسم في بعض قواها من النافع والضار]

Yānī 'avârıd-ı nefsâniyye o keyfiyyetlere derler ki onlar nefse 'ârıda olurlar ve sebeb-i 'urûdu nefsin bâ'dı kuvâlarında nâf' veyâhûd dârr olan nesnelere mürtesim olmak hasebiyle hâdiş olan nefsin inf'âlâtına o keyfiyyetlerin teb'îyyeti olur. Ammâ 'avârıd-ı nefsâniyyenin envâ'ı altıdır:

Nev-i evvel gâdabdır, mâhiyyeti budur:

[هو كيفية نفسانية يصحبها حركة الروح الى خارج البدن طلباً للانتقام]

Yānī gâdab o keyfiyyet-i nefsâniyyedir ki o keyfiyyet bâ'dı kuvâda mürtesim olan emr-i dârrdan hâdiş inf'âl-i nefse teb'îyyet ile nefse 'ârıd olup ve ervâhın li-eclî'l-intikâm hâricce teyeccüh ve hareketlerini o keyfiyyet müstaşhıb olur. Ve şâhib-i Kâmil gâdabı dem-i kalbin galeyânıdır diye tārîf ve tahdîdi merdûd olur onun için ki kalbin deminin galeyânı gâdabın mâhiyyeti değildir belki 'avârıdındandır. Ve Ebû Süheyl el-Mesîhî gâdabı tārîf edip der ki:

[هو كيفية نفسانية يصحبها الروح والحرارة الغريزية الى خارج البدن دفعة مع فوران]

Yānī gâdab o keyfiyyet-i nefsâniyyedir ki rûhın ve harâret-i gâriziyyenin hâric-i bedene hareketlerini o keyfiyyet müstaşhıb olur ve o hareket def'î olur, bi'l-cümle ervâh ve harâret birden hareket ederler ve hareketleri 'unf ile olur. 'Allâme bu tārîfi dahi vücûh ile tağ'if eyledikten sonra der ki bu tārîf şâhîh olduğu taktîr üzere gâdab-ı şedîdin tārîfi olur, gâdab-ı gayr-i şedîde tenâvülü ve şümülü olmaz.

Keyfiyyât-ı nefsâniyyenin nev-i sânişi ferahtır. Ferahın mâhiyyeti budur:

[هو كيفية نفسانية يتبعها حركة الروح الى خارج طلباً للوصول الى الملذ]

Yānī ferah bir keyfiyyet-i nefsâniyyedir ki kuvâda mürtesim olan emr-i lezîzden hâdiş inf'âl-i nefsâniyye hasebiyle o keyfiyyet nefse 'ârıda olur ve o keyfiyyete rûhın hâricce emr-i mülizze vuşul için hareketi tâb'â olur.

Ve keyfiyyât-ı nefsâniyyenin nev-i sâlişi fezd'dir, fezd'in mâhiyyeti budur:

[هو كيفية نفسانية يصحبها حركة الروح الى داخل البدن خوفاً من المؤذي واقعا كان او

متخيلاً]

Yâ nî feza' bir keyfiyyet-i nefsâniyyedir ki o keyfiyyet ervâhûn dâhil-i bedene hareketini müstaşhûb olur, mûzî olan bir emr-i vâkıf dan veyâhûd bir emr-i mütehayyelden havf etmek hasebiyle, meşelâ mesbâ aya mürûr eyleyen kimse sebîu görüp havf eder ise emr-i vâkıf dan havf etmiş olur, zîrâ her ne kadar sebîun dararı vâkıf olmadı ise o mahallde vücûdu vâkıf dir. Eger sebîu görmeyip o mevkıf mazınne-i sebîu olmakla sebîu dan havf eder ise emr-i mütehayyelden havf etmiş olur.

Ve keyfiyyât-ı nefsâniyyenin nev'-i râbî'i gâmmdır ve gâmmun mâhiyyeti budur:

[هو كيفية نفسانية يتبعها حركة الروح الى داخل البدن خوفا من مود واقع]

Yâ nî gâmm bir keyfiyyet-i nefsâniyyedir ki ezâsı vâkıf olan mûzîden için rûhûn bâtına hareketi o keyfiyyete tâbî'g olur.

Ve keyfiyyât-ı nefsâniyyenin nev'-i hâmisî, hemmdir ve hemmin mâhiyyeti budur:

[هو كيفية نفسانية يتبعها حركة الروح والحرارة الغريزية الى داخل البدن وخارجا ايضا لحدوث امر يتصور منه خير يقع وشر ينتظر]

Yâ nî hemm bir keyfiyyet-i nefsâniyyedir ki rûhûn ve harâret-i gârîziyyenin merreten bâtına ve târeten uhrâ zâhire ve hâric-i bedene hareketi o keyfiyyete tâbî'f olur, hayr ile şerr beyninde müsterek bir emrin hudûsu hasebiyle. Kaçan o emr-i hâdisîten hayr-i mütevakka' taşavvur olunsa rûh ve harâret-i gârîziyye zâhir-i bedene hareket eder ve kaçan o emr-i hâdisîten şerr-i muntazar taşavvur olunsa rûh ve harâret bâtın-ı bedene hareket eder. Pes bu keyfiyyet-i hemm recâ ve havftan mürekkeb olur ve recâ ve havftan hangisi gâlib olur ise rûh ve harâret onun cihetine hareket eder; recâ gâlib olur ise hârice [ve] havf gâlib olur ise bâtına hareket eder, ona binâen hûkemâ derler ki hemm fikrin cihâdıdır. Ve gâmm ile hemmin farkı budur ki gâmm şerrin vukûf undan sonra 'arîd olur, ammâ hemmde şerr muntazır olur, henüz şerrin vukûf u olmaz.

Ve keyfiyyât-ı nefsâniyyenin nev'-i sâdisî haceldir ve hacelin mâhiyyeti budur:

[هو كيفية نفسانية يتبعها حركة الروح والحرارة الغريزية الى داخل البدن وخارجا ايضا]

Yâ nî hacâlet bir keyfiyyet-i nefsâniyyedir ki rûh ve harâret-i gârîziyye o keyfiyyete tâbî'f olup merreten hârice ve merreten uhrâ dâhile hareket eder.

Ve o keyfiyyet dahi feza' ve ferahtan mürekkebe olup bâ'is-i hacâlet olan emr taşavvur olundukta def'aten nefis münkabıda olup feza' da olduğu gibi ervâh ve harâret bâtına hareket eder ve bi-sür'atin 'aql 'avdet edip bâ'is-i hacâlet olan emri tahkîr ve taşgîr etmekle ervâh ve harâret hârice münbasıt olur ve ervâha dem dahi tebe'iyet edip zâhire münbasıt olduğundan beşere-i vech muhammere olur ve kızarır ve inkıbâdın müddeti kalîle olmakla eşer-i inkıbâd ser'fan zâil olur.

'Allâme der ki keyfiyyât-ı nefsanıyyeyi bu zıkr olunan altı keyfiyyete haşır keyfiyyet-i hüzn ile muntekıd olur ve bu altı keyfiyyâtı mücib olan umür hâricde vâkıf olmak lâzım değildir belki mücerred o mücebâtın vukû'unu taşavvur ile dahi o keyfiyyetler hâdişe ve 'arıda olur. Ve bu keyfiyyâtın keyfiyyet-i 'urûdunun beyânı budur ki kaçan nefse bir emrden inft'âl 'arıd olsa hâlî olmaz ki o emr yâ emr-i mülâyim yahûd emr-i münâfî olur veyâhûd bir vechten mülâyim ve vech-i âherden münâfî olur.

Eger o emr emr-i mülâyim ü müferrih olur ise nefis o emri taleb edip ve o emr cânibine teveccüh eder. Ve eger o emr emr-i münâfî olur ise eger nefis o emr-i münâfîye mukâvemét kaşd eder ise tî'eclî'l-mukâveme nefis o emr cânibine hareket eder. Ve eger nefis o emr-i münâfîye mukâvemét kaşd etmez ise o emrin hilâfî cihetine hareket edip o emr-i münâfîden hereb ve firâr eder. Ve eger o emr zü'l-vecheyn olup bir vechten mülâyim ve vech-i âherden münâfî ve münâfir olur ise nefis emr-i mülâyimi taşavvur eyledikte o emr cihetine hareket ve teveccüh eder ve o emrin cihet-i münâfîsini taşavvur eyledikte ondan hereb edip cihet-i bâtına kaçar.

Ve zıkr olunan keyfiyyât-ı nefsanıyyenin kuvvet ve dâfının beyânı budur ki o emr-i mülâyim ve emr-i münâfîden her biri yâ kavî olur, o kavî olan emr-i mülâyimi nefes talebde mübâlağa edip ervâh ve harâret hârice def'aten ve kavıyyeten hareket ederler. Ve dâ'if olan emr-i mülâyimi nefsin talebi ve rağbeti dâ'if olmakla ervâh ve harâretin hârice hareketi kalîlen kalîlen olur ve dâ'füzere hareket eder. Kezâlik kavî olan emr-i münâfîden rûhun ve harâretin bâtına herebi ve firârî def'î ve kavî olur. Ve dâ'if olan emr-i münâfîden hereb dahi kalîlen kalîlen olup gayr-i kavî olur. Ve o emr ki min-vechin mülâyim ve min-vechin âher münâfî ola, o rûhun ve harâretin talebi ve herebi vech-i mülâyemet ü münâferetin kuvvet ve dâfî tîtibârî ile olur.

Ammâ keyfiyyât-ı nefsâniyyenin bâdısına rûh ve harâretin hareketi tâbîr olup ve bâdı âherine muşâhib ve mülâbis olduğunun beyânı budur ki hareket-i rûh keyfiyyete muşâhib olur dediğimiz vechlerde o hareket keyfiyyetten müfâraakat eylemez belki her kaçan o keyfiyyet nefse ‘arıd olsa o vâkıhte rûha o hareket mâan ‘arıd olur, [46b] felâ-mahâle nefse ‘arıd olan keyfiyyet mâ’iyyetinde rûhun hareket-i mezkûresini müstelzim olur, onun için şüret-i gâdabda rûhun hârice hareketi keyfiyyete muşâhib olur derler, kezâlik şüret-i fezâda rûhun bâtına hareketi keyfiyyete muşâhib olur derler. Ve rûhun hareketi bu vechlerde keyfiyyetten kaçâ tahallûf eylemez belki yed ve miftâhın hareketleri gibi şöhetleri olur.

Ammâ hareket-i rûh keyfiyyete tâbîr olur dediğimiz mevķlerde ervâhın hareketi keyfiyyetin ‘urûdu zamânında ve mâ’iyyetinde olmak lâzım değildir. Bâdan olur ki keyfiyyet nefste ‘arıd olup bâdehu hareket-i rûh tedricle ‘arıd olur, ferahta rûhun hârice hareketi ve gâmmda dâhile hareketi bu minvâl üzere olur. İşbu temhîdât-ı mezkûre kemâ-yenbağî mâlûm olundu, Kânûn’un tercümesi zamânı geldi.

Şeyh-i Re’îs der ki rûhun hareketi yâ hârice veyâhüd dâhile olur ve o hareketlerden her biri yâ def’aten olur veyâhüd kalilen kalilen olur. Kaçan ervâh hârice hareket eylese o harekete etrafın bürüdeti tebe’iyyet eder ve bâdan olur ki rûhun hârice hareketi ifrâd üzere olup def’aten ya’nî bi’l-küliyye ervâh tahallül eder, ona binâen zâhir ve bâtın teberrüd edip ona gâşy veyâhüd mevt terettüb ve tebe’iyyet eder. Ve ervâhın bâtına hareketine zâhirin bürüdeti ve bâtının harâreti terettüb ve tebe’iyyet eder. Ve bâdan olur ki ervâh şiddet-i inhişârdan bâtında muhtenîka olup boğulur ve söner ve zâhir ve bâtın bârid olur ve o ihtinâka gâşy-i ‘azîm veyâhüd mevt terettüb eder.

Ve hârice hareket yâ def’aten olur, gâdabda olan rûhun hârice hareketi gibi veyâhüd evvelen fe-evvelen olur, itidâl üzere olan lezzet ve ferah katında olan rûhun hârice hareketi gibi.

Ve bu makâmda olan “evvelen fe-evvelen” ibâretinden murâd hârice karîb olan merâtibden mertebe-i ülâda olan rûh hârice evvel hareket eder bâdehu mertebe-i sâniyede olan rûh hareket eder ve bu kıyâs üzere ervâh ‘alâ-merâtibihim hareket ederler mücib-i hareket olan keyfiyyât-ı nefsâ-

niyye zâil olunca kadar ve tezâhum edip def'aten hareket etmez. Ve bu takrîr üzere olan "evvelen fe-evvelen", "el-aḳreb fe'l-aḳreb" ma'nâsına ist'fâil olunmuş olur.

Kezâlik rûḥun dâhile hareketi yâ def'aten olur, feza' katında rûḥun dâhile hareketi gibi yâḥûd evvelen fe-evvelen olur, ḥüzn katında rûḥun dâhile hareketi gibi. Ve rûḥun dâhile evvelen fe-evvelen hareketinden ihtinâḳ-ı rûḥ ḥâdiş olmaz. İhtinâḳın ve rûḥun boğulması o zamân olur ki bi'l-cümle ervâḥ bâtına def'aten hareket edip bâtında tezâhum eyleyeler.

Ammâ rûḥun noḳşanı ve zübül-i ḡarîziyyesi dâimâ ḳalîlen ḳalîlen olan harekete terettüb ve tebe'iyet eder, def'aten harekette zübül ve noḳşân olmaz, ancak def'aten ihtinâḳ def'aten harekette olur. Ve rûḥun noḳşanıyla biz murâd eyleriz tadrîcle olan ihtinâḳını ve cüz'en cüz'en rûḥun intifâsını ve sönmelerini ve def'aten olan ihtinâḳı murâd eylemeziz ve kezâlik zübül-i ḡarîziyye ile ḳalîlen ḳalîlen olan tahallülü murâd eyleriz, def'aten olan tahallülü murâd eylemeziz.

Ve ba'dan olur ki ervâḥ vakt-i vâhidde iki cihete hareket eder ya'nî ḥârice ve dâhile hareket eder. Bu hareket o zamânda olur ki ḥâdiş olan emrin iki 'arıdı ola, o iki 'arıdın biri ervâḥın ḥârice hareketini iktidâ eyleye ve biri ervâḥın dâhile hareketini iktidâ eyleye, hemm mişli keyfiyyette olan rûḥun hareketi gibi, zîrâ hemmde ba'dan olur ki ḡaḍab ve ḥüzn muḥâlîtler olup ḡaḍab rûḥun ḥârice hareketini ve ḥüzn dâhile hareketini icâb eyler ve cihetler muḥtelife olur. Ve dahi ḥacel mişli 'avârîd-ı nefsanîyyede olan rûḥun hareketi iki cihete ya'nî ḥârice ve dâhile olur, emr-i ḥâdişten evvelâ nefs münḳabîd olup ervâḥ dâhile hareket eder ba'dehu 'aḳl 'avdet ve rey ric'at edip o münḳabîda olan nefsi baş edip ve ervâḥı ḥârice işâre ve ibrâz ederler ve dem dahi tebe'iyet edip ḥârice münbasît olur, ona binâen levn kızarır ve aḥmer olur.

Ve bu zikr olunan 'avârîd-ı nefsanîyyelerden mâ-'adâ ba'dı hey'ât-ı nefsanîyyeden dahi nefs münfa'il olur, taşavvurât-ı nefsanîyye gibi, zîrâ taşavvurât-ı nefsanîyye umûr-ı tab'îyyeyi işâre eder, onun için vakt-i mücâma'atta bir kimsenin şüreti taḥayyül olursa ḥâşıl olan veledin şüreti taḥayyül olunan kimsenin şüretine müşâbih olur.¹³²

132 Ḥukemâ-ı tab'îyyünun ba'dıları bu muḳaddimeye teşebbûş edip nübüvveti tecvîz ederler ve enbiyâ-ı 'izâmdan ḥârîḳ-ı 'âde mu'cizâtın şudürünü işbât eder-

‘Allâme hikâye eyler ki İmâm Faḥr-i Râzî'nin babası bir şüret-i ḥasene taşvîr edip vaqt-i cimâc da o şürete nazar eyledi ve İmâm Faḥr tevellüd edip onun için imâmın şüreti ḥasene olup ecmel-i nâstan oldu.

Ve vaqt-i inzâlde cimâc eden kimsenin başarı ne güne levne müşâdif ve mülâzım olur ise tevellüd eden mevlüdun levni o levne qarîb olur.

Bu zikr eylediğimiz aḥvâl biraz ḥâlâtır ki aḥvâl-i vücüddan ğâmiḍ ve ḥafî olan aḥvâline vâkıf olmayan bir tâife bu mezkûrları kabûlden müşme'izz ve münkabıḍ olur, ammâ baḥr-i ma'rifet ğavvâşlarına ve aḥvâl-i vücüddan ḥibresi ve ḥazâkati olanlara bu ḥâlâtın vuḳûu celî ve âşikâr olmakla bu mezkûrları kaḫ'â inkâr eylemezler ve vücûdu müstaḥîl olan umûra ilḥâk kılmazlar. Ve bu kabûlden olur demin inbi'âsına ve heyecânına müsta'idd olan kimse demi kesret ile te'emmül ve fikr eylese veyâḥûd kırmızı nesnelere nazarı ikşâr eylesé hareket-i dem ona tebe'iyet eder ve inficâr-ı dem ḥâdiş olur. Ve yine bu bâba mülḥaḫ olur âḥer kimsenin ḥâmiḍ nesne eklinden nazırın dâresi ve dişi müteveccîc olup ağrımısı ve bir 'uḍvunda elemi olan kimsenin elemi ve veca'ını müte'emmil ve mütefekkir olup te'emmülü ḥasebiyle kendiye feza' ve ḥavf 'arîḍ olan kimsede o 'uḍvun müte'ellim olması ve yine bu bâbdan olur hevl-nâk olup ḥavf olunacak nesnelere veyâḥûd müferriḥ nesneyi taşavvur ile mizâcın mütebeddil olması.

‘Allâme der ki bu bâbda bāḍı şeyler vardır ki onda şekk mutaşavver olmaz ve o şeylerden mizâca tağayyür-i 'aẓîm olduğunda kimse iştibâḥ eylemez; 'âşıkına cefâ ve kaḫ-ı vuşlat eden ma'sûkun müşteki ve marîḍ olan 'âşıkını ziyâret ile 'âşıkın istikâmet-i mizâcî gibi ve mevdî-i 'âlî üzere mevdî olan ciz' ve ḥâil üzere meşy eden kimsenin sukûtu gibi ve dâimâ marîḍ olmasını taşavvur eden kimsenin marîḍ olması ve şahîḥ olmasını müte'emmil eden marîḍin şihḫat bulması gibi, Allâhu ta'âlâ âlem.

ler ve derler ki enbiyâ-ı 'izâmde ḥârîḫ-ı 'âde olan nesnelere kuvvet-i taşavvurları ḥasebiyle ḥilâf-ı 'âdet olan nesnelere vücûda gelir ve onunla nübüvvet sâbit olur. Ve mütekellimîn katında işbât-ı nübüvvette bu muḫaddimeye ihtiyâc yoktur, Allâhu ta'âlâ fâ'il-i muḫtârdır, dilediği nesnelere işler. Ve ḥârîḫ-ı 'âde olan şeyleri enbiyâ-ı 'izâm ve evliyâ-ı kirâm yedlerinde izhâr ederler, bi'l-cümle esbâb esbâb-ı 'âdîdir, mü'eşşir-i ḥaḫîḫî Bârî'dir, ta'allâlâhu 'ammâ yeḫûlu'z-zâlimüne 'ulüvven kebîren.

el-Faşlu'l-Hâmise 'Aşere Fî-Mücebâti Mâ-Yükükelü ve Yüşrebü

Beden-i insânda me'kûl ve meşrûbun fi'li ve te'sîri üç vech ile olur onun için ki me'kûl ve meşrûbun fi'li fa'at keyfiyeti hasebiyle olur ve 'unşuru ya'nî mâddesi hasebiyle olur ve bi'l-cümle cevheri hasebiyle olur ya'nî şüret-i nev'iyyesi ile olur. Bi-hasebi ta'arûfi'l-lüğa me'kûl ve meşrûbun zikr olunan aqsâmlarının ma'anîsi biri birlerine mütekariblerdir lâkin bu aqsâmı istimâlde her birini bir ma'nâ üzere biz iştilâh ederiz ve o ma'anî-i muştalahaya biz işâret edip beyân eyleriz ve deriz ki

Fa'at keyfiyetiyle fâ'il olan me'kûl ve meşrûb o nesnelere ki o nesnelere beden-i insânda hâşıl oldukta tesahhün veyâhûd teberrüd ederler ve o nesnelere tesahhününden ve teberrüdünden beden-i insân dahi mütesahhün ve müteberrid olur lâkin o me'kûl olan gıdâ bedeni insâna müteşebbih olmaz ve ondan bedel mâ-yetehalle) hâdis olmaz.

Ammâ fa'at 'unşuru ve mâddesi ile fâ'il olan me'kûl ve meşrûb o me'kûl ve meşrûbdur ki onlar beden-i insânda tab'atlarından isti'hâle ederler ve a'fâdan bir 'udvün cüz'ünün şüretini kabûl ederler lâkin o me'kûl ve meşrûbun keyfiyetleri dahi şüretin isti'hâlesi ile müstahîle olmak lâzım değildir, zîrâ ağdiyenin ba'dılarının keyfiyet-i aşliyyesi bâkiye olur, o gıdâ şüret-i 'udviyyete müşâbih olup mün'akid olunca kadar, her ne kadar gıdânın keyfiyet-i aşliyyesi o keyfiyet cinsinden beden-i insânda olan keyfiyetten eşedd olur ise. Bu vech üzere keyfiyetin be'kâsı o ağdiyede olur ki onda devâiyet ola, hass ve şüm gibi, zîrâ hassta [47a] ya'nî marulda keyfiyet-i bürüdet vardır ve mizâc-ı insânda olan bürüdetten marulda olan bürüdet eşedd ve akvâdır ve o bürüdet mi'deye vuşûlünde 'udva munđamm olup cüz'-i 'udv olunca kadar bâkiyedir, beynehümâda olan isti'hâlâtta bürüdet isti'hâle eylemez ve deme isti'hâlesinde dahi bürüdetün-mâ bâkiyedir. Ve şüm dahi bu kıyâs üzeredir, zîrâ şümde dahi bir harâret vardır ki mizâc-ı insânda olan harâretten eşedd ve akvâ olur ve o harâret şümdan hâşıl olan demde bâkiye olur cüz'-i 'udv olunca kadar.

'Allâme der ki bu sebebden eşihhâyı ağdiye-i devâi tenâvülünden e'ıbbâ nehî ederler. Ve Şeyh-i Re'îs dahi bu nehîyi te'yîd ve taşvîb eder.

Ammâ bi-cevherihî fâ'il olan me'kûl ve meşrûb ve şüret-i nev'iyyesi ile fâ'il olur, o şüret-i nev'iyyenin fi'linde keyfiyetin medhali olmaz.

Şüret-i nev'iyeye bir emrdir ki her şey² onunla şey² olur, onun için Şeyh-i Re'îs Kânûn'un bu maħallde التي بها هو هو demekle şüret-i nev'iyyenin ta'rîfine işâret eyledi Ve Şifâ'nun tab'îyyâtında her nev'in mâhiyyeti kendiden âsârın ve harekâtın şuduru cihetinden tab'îat tesmiye olunur ve nev'i taqvîmi cihetinden şüret-i nev'iyeye tesmiye olunur diye taşrih eyledi.

Cevheri ve şüret-i nev'iyyesi ile fâ'il olan me'kûl iki kısım olur: Bir kısmı budur ki şüret-i nev'iyyeden şâdir olan ef'âlin beden-i insâna müşâbeheti ve muvâfakati olmaz belki mübâyin ve münâfi olur, semmiyyetli me'kûl ve meşrûb gibi. Ve kısm-ı âheri o me'kûldür ki onun şüret-i nev'iyyesinden şâdir olan f'l mizâc-ı insâna ve ebdâna muvâfık ve mülâyim olur, tenâvülü mücib-i tarab u neşât olan me'kûl ve meşrûb gibi.

Bu makâmda bizim keyfiyyetten murâdımız ya'nî me'kûl ve meşrûb keyfiyyeti ile amel eder dediğimizde keyfiyyetten murâdımız harâret ve bürüdet ve yübüset ve ruṭûbet olan keyfiyyetlerin biri olur.

Ve keyfiyyâtı ile fâ'il olan me'kûlün fi'linde o me'kûlün mâddesinin medhali olmaz.

Ve unşuru ile ya'nî mâddesi ile fâ'il olan o me'kûldür ki bedende olan kuvve-i muğayyirenin ihâlesi ile o me'kûl bedende istihâle eylese o istihâle sebebiyle evvelâ bedel mâ-yetehâlel kâim ve hâşıl olur ve şâniyen demi ziyâde eylediği hasebiyle harâret-i tezkîye eder ve keyfiyyet-i aşliyyesinden bakıyye bâkıye kalır ise o keyfiyyet ile dahi şâlişen o keyfiyyetin fi'lini işler. *Ve bu keyfiyyet-i aşliyyenin beḳâsı ağdiye-i devâiyyede olur, nitekim karîben zikri mürûr eyledi.*

Ve me'kûl ve meşrûbun cevheri sebebiyle olan fi'li şüret-i nev'iyyesi ile işledikleri fi'ldir. Şüret-i nev'iyeye bir cevher ve bir şürettir ki onunla ecsâmın her nev'i âherden mümtâz olur. Ve besâyıttan mürekkeb olan cismin eczâ-i basîtaları biri biri le kemâ-yenbaḡi ihtilâṭ ve imtizâc edip eczâ-i basîtanın mizâcından başka o mürekkebe müstaḳillen imtizâc hasebiyle bir mizâc-ı âher 'arıḡ oldukta şüret-i nev'iyeye o cism-i mürekkebe fâid şuverden ifâda olunur ve o cism o şüret ile bi-hasebi'n-nev' müteḳavvim olup envâc-ı sâireden mümtâz olur.

Şüret-i nev'iyeye, besâyıtın keyfiyyeti ve besâyıtın keyfiyyetinden hâdis olan mizâc deḡildir belki şüret-i nev'iyeye bir kemâldir ki besâyıt-ı 'anâşır

vech-i maḥşûş üzere terekküb edip şey²-i vâhid olduğundan sonra o şey²-i vâhid terkîb-i maḥşûşu ḥasebiyle fâriḍ olan mizâcma binâen o kemâli ḳabûle müsta'idd oldukta ona o kemâl ifâda olunur. O keyfiyyât ve mizâcdan biri o kemâli fâ'il değillerdendir belki mizâc ve keyfiyyât ile o şey²-i vâhid şüreti ve kemâli ḳabûle isti'dâd gelip Cenâb-ı Vâhibü'ş-şuver isti'dâdma göre her nev'e birer şüret ve birer kemâl verir, miğnâfîste olan ḥadîdi cezb kuvveti gibi. *Miğnâfîsin ḥadîdi cezbi keyfiyyât-ı erba'a ve keyfiyyât-ı erba'anın terkîbinden ḥâsıl olan mizâcla değildir belki o cezbin fâ'ili miğnâfîste bir kemâl ve bir şürettir ki miğnâfîste olan kuvve-i ḳabile ḥasebiyle Vâhibü'ş-şuver o şüreti ona ifâda eylemiştir.* Ve envâc-ı ḥayvân u nebâtta olan ṭabâyi' ve ḥavâşş gibi, zîrâ ba'dı envâc'da bir ṭab'at vardır ki o nev'de mizâcının i'câdı ve müheyyâ kılması ile ḥadis olan isti'dâdı ḥasebiyle mizâcm ḥuşûlünden sonra o ṭab'at ḥâsıl ve müstefâd olmuştur. Ve o ṭab'at, mizâcm besâyiṭi değildir ve nefis-i mizâc dahi değildir, zîrâ o ṭab'at ḥarâret ve bürüdet ve yübüset ve ruṭubetten biri değildir ve bu keyfiyyâtın memzûcu ve mürekkebi dahi değildir belki bu ṭab'at ve bu ḥavâşş ḥayvânda ve nebâtta olan levn ve râyiḥa ve nefis gibidir yahüd maḥsûsâtta olmayan âḥer şüretler gibidir.

‘Allâme der ki bu kelâmdan maḳsûd levn ve râyiḥa ve bâkî nezâyirleri şüret-i nev'iyye olur demek değildir belki murâd bu nesnelere besâyiṭ-i mizâc ve nefis-i mizâc olmadığı gibi şüret-i nev'iyye dahi besâyiṭ-i mizâc ve nefis-i mizâc değildir demek olur, zîrâ şüret-i nev'iyye cevherdir ve bu zîkr olunan nesnelere keyfiyyâtur; keyfiyyât ‘araḍ aḳsâmındandır ve ‘araḍ ile cevher biri birinin ḳıddı olmakla levn ve levnin nezâyiri şüret-i nev'iyye olmak müstaḥîl olur ve tanzîrde zîkr olunan nefsten murâd kuvve-i nâmiyye olur. İntehâ.

Vech-i meşrûḥ üzere zîkr olunan şüret-i nev'iyyenin kemâli âḥerin fi'lini ḳabûl ile olur, eger o kemâl kuvve-i infi'âliyye kemâli olur ise, *ḳuvve-i müdrikede olan kemâller gibi ya'nî ḥavâss-ı ḥams-i zâhire ve ḥavâss-ı ḥams-i bâṭine gibi.* Ve ba'dı kerre o kemâl âḥerde fi'l ve te'sîr etmek ile olur eger o kemâl ḡayrda fi'li olan kuvvet olur ise, *ḳuvve-i muḥarrike gibi.* Bu kısım-ı aḥîrler ya'nî şüret-i nev'iyyenin kuvvet-i fa'âlesi olan kısmı ḥâlî olmaz ki o kısım fi'lini yâ beden-i insânda işler ya'nî beden-i insâna ḥâşş olur, *bîş gibi, zîrâ bîş Şînî bir nebâtur ki insâna semm olur lâkin sümânâ*

ve selvâ onunla tağaddî eder ve fârî tesmîn edip semirtir¹³³ veyâhûd o kısım fi'lini bi'l-cümle hayvânda işler, *semm-i ef'âl* gibi.

Beden-i insânda fâ'il olan şüret-i kuvvet dahi beden-i insânda bir fi'l işler ki o kuvvet beden-i insâna mülâyim olur ve ba'đı kerre dahi o kuvvetin işlediği fi'l beden-i insâna mülâyim olmaz. Ve bu ef'alin cümlesi bir nev' fi'ldir ki onun şudûru mizâcdan hâşıl değildir belki mizâcdan sonra olan şüret-i nev'iyeden olur, onun için o nev' fi'le cümle-i cevheri ve şüret-i nev'iyesi ile hâdis olan fi'l tesmiye olunur, keyfiyyât-ı erba' ile hâdis olan fi'l tesmiye olunmaz.

‘Allâme der ki bu maķâmda biz başt-ı maķâl edip deriz ki biz mümtezicât ve mürekkebâtta biraz eşķâl ve evdâ ve ef'âl buluruz ki onları o mürekkebâtın mizâcı iktidâ ve icâb eylemez ve mizâclarından hâdis olan umûr dahi icâb eylemez belki mümtezicât ve mürekkebât envâından biz o ahvâli mahfûzatu's-şifât ve müteşâbihetü'l-ahvâl şuver-i hâşş üzere buluruz, miğnâfiste hadîdi câzibe olan kuvveti ve kehrübâda tibni yâ'nî samanı câzibe olan kuvveti bulduğumuz gibi, kezâlik tiryâķta sümûma muķâvim olan tiryâķiyyeti buluruz gerekse o sümûm sümûm-ı hârre olsun gerekse sümûm-ı bâride olsun.

Bulduğumuz bu ahvâller mizâc hasebiyle olmaz. Eger mizâc ve keyfiyyât hasebiyle olsa meşelâ tiryâķ sümûm-ı hârreye muķâvim olmaz idi, zîrâ tiryâķ hârirdir ve hârre olan nesne hârre muķâvim olmaz belki bâride muķâvim olur. Tiryâķın tab'ı atı hârre iken sümûm-ı hârreye muķâvemetinden zâhir olur ki tiryâķta o muķâvemet tiryâķın keyfiyyeti ve mizâcı hasebiyle değildir belki tiryâķa mizâcdan hâdis olan ist'dâd hasebiyle Vâhib-i şuverden o muķâvemet ifâda olunmuştur. Tiryâķta o şüreti kabûle ist'dâddan ğayri sümûma muķâvemeti mücib bir hâl mevcûd değildir belki o muķâvemet Vâhib-i şuverin maħd-ı vücûdu ve maħd-ı kerem ü ihsânıyla mevcûd olur lâkin Cenâb-ı Feyyâd'ın o feyđini kabûle [47b] tiryâķta bi-hasebi'l-mizâc o ist'dâdna vech ile hâdis olduğunu lisân beyândan ve 'uķûl-i selîme idrâk ve itķândan kelîl ve 'âcizdir.

Kezâlik semmin dahi beden-i insânı ifsâdı sümûm-ı hârrede yâ'nî ef'inin ve eferbiyünün semmi mişllilerde harâretinden değildir ve sümûm-ı

133 Bu tefsîr ve temsil 'Allâme'nin tefsîri ve temsilidir.

bâridede dahi ya'nî 'akrebin ve afyûnun semmi mişllilerde bürüdetinden değildir belki o iki nev' sümûmun bedeni ifsâdi hâşşiyetleri hasebiyledir. Ve bu dâvânın delîli budur ki harâret-i nâr sümûmun ve sair eşyâ-ı hârrenin harâretinden eşedd olur ve nârın harâreti eşedd ve akvâ iken nâr işâbet eden 'udvda nârın eşeri semmin eserinden hafîf ve dâ'if olduğunu müşâhede ve mu'âyene eyleriz, zîrâ ef'înin semmi 'udva işâbet eylediği gibi fi'l-hâl bedende münteşir olur ve nâr işâbetinden fi'l-hâl harâretin eşeri bedene münteşir olmaz. Ve kezâlik kendiyne nâr işâbet eden 'udv hasebiyle beden hârr ve nabđ 'azîm olur ve ef'înin melsûfu ya'nî yılanın soktuğu kimsenin cesedi bârid ve nabđı şağîr olur ve gâşy gibi hâlet 'arîda olur kuvveti tahallül etmek hasebiyle. Bu mezkûr delâlet eyler ki semmin te'şîri bi'l-hâşşa olur, harâret ve bürüdetin o eserde medhali olmaz. İntehâ kelâmu'l-Allâme.

Pes beden-i insânda bi'l-hâşşa fi'l-i mülâyimi olanın mişâli favâniyâdur ki ona 'ûdu's-şalîb dahi derler onun için ki her ne keyfiyyette o 'ud kesir olursa o meksûrda şüret-i şalîb bulunur. Ve bu favâniyâ bi'l-hâşşa maşrû'a nef' verir maşrû'a ta'lik olunmakla veyâhüd sahtk olunup meshûku kettândan bir hırka içine vaç edip maşrû'un istinşâk ve istismâm eylemesi ile.

'Allâme, Serâfiyûn'dan nakl eder ki 'ûdu's-şalîbin vech-i meşrûh üzere beden-i maşrû'da fi'li bi'l-hâşşa değildir belki keyfiyyeti hasebiyledir; o meshûk-ı favâniyâdan istinşâk ile eczâ-i hârre munfaşıl olup dimâğa vuşlünde şarcı def' de nef'ci olur.

Ve bi'l-hâşşa fi'li mizâc-ı insâna münâfî olanın mişâli bîş gibidir. Bîş bir nebâtîr ki akşâ-yı Şîn'de Sind'e qarîb Helâhil nâm mevķ' de nâbit olur, bir zir'â'a qarîb nemâsı olur ve varakı marul varakına müşâbih olur, onda cevher-i insânî müfsid kuvvet-i semmiyyet olur, lâkin bādı hayvân onunla tağaddî eyler, ona gârîb nesnelere isnâd ederler.

'Allâme hikâye eyler ki bādı nisâya tadricle bîşi içâm ederler hattâ o hatun onunla tağaddî etmek muftâdi olur, ona mağarratı olmaz lâkin o hatuna cim' eden kimse 'ale'l-fevr helâk olur.¹³⁴

134 Ve dahi hikâye ederler ki menbiti olan diyârın ahâlîsi onunla tağaddî ederler, onlara mağarratı olmaz. Ve ğurebâ dahi diyâr-ı âherden gelip o diyârda ekl eylese ona dahi mağarratı olmaz, sınırından hâric maħallde ekl edenleri helâk eyler.

Pes beden-i insânda fâ'il olan nesnelere üç kısım oldu, onlar gıdâ ve devâ ve zü'l-hâşşadır. Lâkin ba'dı mütenâvel-i vâhidde bu üç f'lden ikisi ma'an bulunmakla bi-hasebi'l-istifrag mütenâvelin f'li altı kısma bâliğ oldu:

Evvelkisi mütenâvelin f'li fa'at'unşuru ile olup ona gıdâ-i mu'lağ derler.

İkincisi fa'at keyfiyeti ile olur, ona mu'lağ devâ derler.¹³⁵

Üçüncüsü fa'at şüret-i nev'iyyesi ile olur, ona fâ'il bi'l-hâşşa derler.

Dördüncüsü mâddesi keyfiyeti ile ma'an olur, ona gıdâ-i devâi derler.

Beşincisi mâddesi ve şüret ile ma'an olur, ona gıdâ-i zü'l-hâşşa derler.

Altıncısı keyfiyeti ve şüreti ile ma'an olur, ona devâ-i zü'l-hâşşa derler.

Ve ba'dı kerre şüretiyle fâ'il olan zü'l-hâşşaya dahi devâ itlâğ ederler.

El-ân biz bu mebahis-i sâbıkadan mebahis-i âtiyeye rücu' ve nakl-i kelâm edip deriz ki mütenâvel ya'm me'kil olan nesnelere keza'lik bedenin taşrasından müsta'mel olan letûh ve kimâd ve dımâd gibi nesnelere ba'dısına hârr deriz ve ba'dısına bârid deriz. Hârrdan bi'l-fi'l harâreti ve bâriden bi'l-fi'l bürüdeti murâd eylemeziz belki harâret ve bürüdetten bizim ebdânımızın bürüdetinden ekser olan bi'l-kuvve harâreti ve bürüdeti murâd eyeriz.

Ve bizim bu kuvvetten murâdımız o kuvvettir ki o kuvvetin hâmil olan mütenâvel edviyede bizim ebdânımızın harâret-i garîziyyesi fi'l ve te'sîr edince kadar o mütenâvelin harâret ve bürüdetleri kâmine ve mahfiye olup o kuvvet zâhir olmaz, kaçan bizim harâret-i ebdânımızdan o kuvvetin hâmil münfa'il oldukta o mütenâvelin harâret ve bürüdeti zühür edip hârice çıktıkta o zamân mütenâvel bi'l-fi'l hârr olup bedenimizi teşhîn eder veyâhüd bi'l-fi'l bedenimizi tebrîd eder ve bi'l-kuvve hârr olan bi'l-fi'l ve keza'lik bi'l-kuvve bârid olan bi'l-fi'l bârid olur.

Ve ba'dı kerre biz kuvveyi cevdet ve isti'dâd ma'nâsına itlâğ eyeriz, meşelâ kibrît bi'l-kuvve hârrdır deriz, o kuvveden kibrîtin harârete cevdet ve isti'dâdını murâd eyeriz ya'nî bizim bedenimizin harâreti o kibrîte te'sîr etmeksiz kibrîtte harâret zühuru mümkün olur. Ve ba'dı kerre biz mürekke-

135 Lâkin meşhûrda kendide gıdâiyyet ve devâiyyet cem' olan mütenâvelde eger gıdâiyyet gâlib olur ise ona gıdâ-i devâi derler, eger devâiyyet gâlib olur ise ona devâ-i gıdâi derler, gâlibi taqdim ederler.

bin besâyıt-ı ‘anâşırdan ‘arıd olan mizâcın keyfiyyâtından gâlib olan keyfiyyete iltifât edip her hangi keyfiyyet gâlibe ise ona kuvvet ıtlâk eyleriz, meşelâ harâret gâlibe ise bi'l-kuvv ve hârr ve bürüdet gâlibe ise bi'l-kuvv ve bârıde deriz, ebdânımızda olan harâret-i garîziyyenin o mürekkebe teşîrine ve ‘ameline nazar ve iltifât eylemeziz. Ve ba‘dan olur ki biz bi'l-kuvv ve filân devâ hârrdır ve filân devâ bârıddır deriz ve kuvveden meleke murâd eyleriz, bu ma‘nâca kuvvetin nazîri kâtibin kitâbeti terki vaqtinde olan kuvve-i kitâbeti ve melekesi olur. Ve ifsâd-ı bedene olan bîşin kuvveti bu nev‘den olur.

İstî‘dâd ma‘nâsına olan kuvvet ile meleke ma‘nâsına olan kuvvetin farkı budur ki istî‘dâd ma‘nâsına olan kuvvetin hâmilini biz ebdânımızda olan harâret-i garîziye ihâle-i zâhire ile ihâle edip o dahi istihâle-i zâhire ile istihâle eylemedikçe hârice hürûc edip o kuvvet fi‘le çıkmaz. Ammâ meleke ma‘nâsına olan kuvvetin hâmili bedene evvel-i mülâkâtında veyâhüd hafî ve ednâ istihâleden sonra fi‘le çıkar, istihâle-i zâhire vü tammeye muhtâc olmaz, semm-i ef‘înin fi‘li evvel-i mülâkât ile ‘arıd ve hâdis olur ve semm-i bîşin fi‘li ednâ istihâleden sonra hâdis olur.

Ve kuvve-i ulâ ile kuvve-i şâniye arasında bir kuvvet dahi vardır ki ona kuvve-i mütevassıta derler, *o kuvvet-i mütevassıta fi‘lini işlemekte mücerred ebdânımıza mülâkâtı veyâhüd ednâ istihâlesi o kuvvete kifâyet eylemez ve istihâle-i tammeye dahi muhtâc olmaz belki o kuvvet beyne'l-killet ve'l-keşret mütevassıta olan istihâle ile fi‘le çıkar, semmiyyetli devâların kuvveti bu mişlli olur, şevkerân ve benc ve afyün gibi.*

‘Allâme, İbn Cüme‘ ‘e‘azv edip der ki bu zıkr olunan edviye-i semmiyye devâiyyette kuvve-i ulâya müşârik olur ya‘nî istî‘dâd ma‘nâsına olan kuvvete müşterek olur ve semmiyyette kuvvet-i şâniyeye müşârik olur ya‘nî meleke ma‘nâsına olan kuvveye şerîk olur.

Bundan sonra biz deriz ki keyfiyyât-ı erba‘adan her biri dört mertebe ve dört derece üzere kılındı: *‘İtidâli mütecâviz olan, meşelâ harâret dört derece üzere kılınp ba‘dı edviyeye derece-i ulâda hârr ve ba‘dı âhere derece-i şâniyede hârr ve birine dahi derece-i şâlişede hârr ve bir gayrıya derece-i râb‘ada hârr derz. Bâkî keyfiyyetler ya‘nî bürüdet ve yübüset ve ruţubette dahi bu dört dereceyi ‘tibâr eyleriz:*

Ve mütenâvel olan edviyenin keyfiyeti hasebiyle beden-i insânda fi'li dâ'if ve ğayr-i maḥsûs olur ise meşelâ devâ-i ḥârm bedeni teşhîni ve devâ-i bâridin tebrîdi tefaṭtun olunmayıp tekrâr-be-tekrâr lems olunmadıkça bedende olan ḥarâret ve bürüdet-i zâyideler maḥsûs olunmayıp ancak tekerrür-i lems ile keyfiyet-i teşhîn ve keyfiyet-i tebrîd ḥiss olunur ise ona derece-i ülâda ḥârr veyâḥûd derece-i ülâda bârid ıtlâk olunur.

Eger edviyenin keyfiyeti bu dereceyi mütecâviz olup lâkin beden-i insânda o keyfiyetin dârar-ı beyyini olmaz ise ona derece-i şâniye tesmiye olunur. Keyfiyetin derece-i şâniyede itidâl-i bedenden tecâvüzü bi'z-zât ef'âl-i ṭab'îyyeyi mecrâ-yı ṭab'îsinden iḥrâc eylemez lâkin ba'dı kerre ef'âl-i ṭab'îyyeyi bi'l'-araḍ mecrâsından iḥrâc eyleyip derece-i şâniyede olan keyfiyet ile beden-i insân muṭaḥarrir olur.

‘Allâme der ki bu zıkr olunan bi'l'-araḍ dâ'ifin iki veche ihtimâli vardır: Vech-i evvel budur ki edviye-i müşhilede olan müfredâtın ekseri derece-i şâniyede ḥârr olur, [48a] pes edviye-i müşhile ishâli ifrâṭ eylese lâ-mahâle ifrâṭ-ı ishâl ef'âl-i ṭab'îyyeyi mecrâ-yı ṭab'îsinden bi'z-zât iḥrâc etmekle bi'l'-araḍ derece-i şâniyede olan teşhîn ef'âl-i ṭab'îyyeyi mecrâsından tağyîr etmiş olur onun için ki ef'âli mecrâsından o edviyenin iḥrâcı müşhil olduğu hasebiyle olur, derece-i şâniyede ḥârr olduğu hasebiyle olmaz. Ve vech-i şânî budur ki derece-i şâniyede ḥârr olan edviye-i müşhile bedende olan mevâdd-ı kâmine vü müziyyeyi ḥarâreti hasebiyle izâbe ve tesyîl edip o mâdde-i müziye-i sâile seyelâni hasebiyle ef'âl-i ṭab'îyyeyi mecrâsından bi'z-zât tağyîr eder ve derece-i şâniyede olan keyfiyet-i teşhîn o mâdde-i müziyyeyi muḥarrir olmakla bi'l'-araḍ ef'âli mecrâsına iḥrâc etmiş olur. Velâkin derece-i şâniyede ştidâli mücâviz olan keyfiyet keşret-i ist'âmâl ile ba'dı kerre bi'z-zât dahi ef'âli mecrâ-yı ṭab'îsinden iḥrâc edip bedeni idrâr eder lâkin keyfiyeti derece-i şâlişeye bâliğ olmak hasebiyle iḥrâc eylemez belki tenâvülün tekerrürü ve tekessürü hasebiyle iḥrâc ve idrâr eyler.

Ve eger keyfiyet-i edviyenin fi'li derece-i şâniyyeyi tecâvüz edip ve ef'âl-i ṭab'îyyeye dârar-ı beyyini olup lâkin ihlâk-i nüfus ve istiḥlâk-i ebdân mertebesine bâliğ olmaz ise ona derece-i şâlişe derler.

Ve eger keyfiyet-i edviye derece-i şâlişeyi dahi tecâvüz edip ebdân-ı ifsâd edecek mertebeye bâliğa olur ise ona derece-i râbî'a tesmiye olunur.

Ve keyfiyeti derece-i râbî'aya bâliğa olup bedeni ifsâd eden edviyeye edviye-i semmiye derler; o keyfiyyet-i zâideden semmiyyet hâdiş olur ve ifsâd-ı ebdân o keyfiyyetten hâşıl olan semmiyyetin hükümü ve eşeri olur. Ammâ o nesnelere ki şüret-i nev'iyesi bi-cümleti'l-cevâhir ebdânı ifsâd eder, onlara muṭlaқан sümüm tesmiye olunur.

‘Allâme der ki bu mes'eledede biz kelâmı baş edip deriz ki bi-şüretihi'n-nev'iyye müzî olup sümüm tesmiye olunan nesnelere hâlî değıldir ki yâ hayvân olur yâhüd nebât olur yâhüd cemâd olur. Ve hayvân-ı müzî dahi cümleten ebdâna müzî olur veyâhüd bāḍı eczâsı müzî olur. Bi-cümletin bedene müzî olan hayvân dahi bi-cevherihi müzî olur veyâhüd bi'l-araḍ müzî olur.

Bi-cümleti cevherihi müzî olan hayvânlar vezeğa ve ḍafâḍf-ı nehriyye ve ḍafâḍf-ı ğayr-i nehriyye ve ümmü erba'a ve erba'in tesmiye olunan hayvân ki ona dehhâletü'l-üzün dahi derler dahî zerârîh ve erneb-i bahrî ve kamletü'n-nesr gibi nesnelere dir.

Ammâ bi'l-araḍ semm olanlar semek-i bârid¹³⁶ ve şivâ-i mağmûm¹³⁷ gibi nesnelere dir.

Ammâ bir cüz'ü ile semm olan hayvândan bi-cevherihi müzî olan cüz'ef'inin semmi ve ef'inin merâresi ve nemirîn merâresi ve kelb-i mânin merâresi ve araku'd-dâbbe¹³⁸ ve beyḍü'l-ḥırbâ¹³⁹ ve iyyelin ya'nî geyiğin kuyruğunun ṭarafı mişlidir.

Ammâ hayvân-ı müzînin bi'l-araḍ semm olan cüz'ü lufâbu'l-kelib ve şavmı vaqtinde insânın lufâbı ve mîdede fâsîd olan leben ve dem-i câmid¹⁴⁰ gibi nesnelere dir.

Ve müzî olan nebâtın bi-cümletihi müzî olanlar ḥarbaḳ-ı esved ve ğârîkûn-ı esved ve bîş ve fuṭr-ı esved ve kem'e-i esved gibi nesnelere dir.

Ve bāḍı eczâsı şüret-i nev'iyye hasebiyle müzî olan nebât şâfsiyâ ve lûbb-i bezr-i kaṭûnâ gibi nesnelere dir.

136 Ya'nî balığın sovuğu.

137 Ve o laḥm-ı meşvî ki ağzı kapalı kırdırda şeyy olmuş ola.

138 Ya'nî at mişli hayvânın teri semmdir, o teri içen kimsenin yüzü göverir ve şişer ve bedeninden kötü kokular seyelân eder.

139 Hırbâ bir hayvândır ki dâimâ şemse istikbâl edip şems ile ma'an deverân eder.

140 Dem mîdede cümüd eyledikte semm olur.

Bi'l-ʿarad cüz[ü] müzî olan nebât küsbü'l-hırvâ-ı ʿatîk ve küsb-i sim-sim-i ʿatîk ve lübüb-ı müteğayyire gibi nesnelerdir.

Ammâ câmid olan müzî isfîdbâc ve mertek ve hâbîn ve zernîh ve bunlar mişlli nesnelerdir.

Ve efʿî semminin ʿararı efʿînin enfesi veyâhûd şıfının ihtilâfi ile muhtelif olur:

Evvelin beyânı budur ki efʿînin bir nevʿi vardır ki ona mükellele derler, o nevʿin başında iklîl gibi bir nesne vardır, bilâd-ı Türk'te keşir olur; uzunluğu iki şibrden üç şibre varınca kadar olur, levni sevâda mâil olur ve gözleri humrete mâil olur ve başı ince ve hiddetli olur. O efʿînin cuhruna yâ'nî çukuruna karîb olan her nesne muhterik olup yanar, o hücrun efrâfında nebât bitmez ve kuşlar o çukura karîb olmaz ve yol uğratmazlar, o hücrâ uğrayan kuş meyyiten sukût eder. O hayyenin başarı her neye vâkıf olsa sâ'atince ölür ve erir şadîd olur. Ve o hayyenin başarı işâbetinden helâk olan meyyite karîb olan hayvânlar dahi helâk olur. Ve feresi o efʿî lezʿ edip soksa sâ'atince o feres ölür ve üzerinde râkib var ise o râkib dahi ölür. Ve başarı vâkıf olmayıp mü'errred rumh ile râkib lems eyle[se] râkib ve feres ikisi dahi ölür.

Ve efʿîden bir nevʿ efʿî dahi vardır ki ona hârmânâ derler, şıfatı ve teʿşîri evvelen zıkr eylediğimiz efʿîye karîb olur lâkin tülû zıkr olunan mükellelden ziyâde olur.

Ve bir nevʿ efʿî dahi vardır ki ona bezzâka derleri o bezzâkanın ledğından hiss ve hareket bâtıl olur hattâ ledğ eylediği hayvân mesbût gibi olur ve meldüğünün boynuna mültevî olur yâ'nî sarılır ve ledğinden küzâz ve gâşy hâdiş olur ve ledği vaktinde başını yukarı kaldırıp semmini büzâk gibi saçar ve soktuğu mahalden siyâh kan akar sonra o meldüğe gözünü yummamak ʿarîd olup üç günden ziyâde sağ kalmaz.

Ve efʿîden bāʿdîdır efʿî-i mukarrene. O efʿînin tülû bir zirʿadan iki zirʿa varınca kadar olur ve başında iki nütûp yâ'nî boynuz gibi yumru nesnelere olur ve levni reml yâ'nî kum levninde olur ve zahrı ve batrı üzere fülûs gibi pullar olur ve arđ üzere lüşûku olur yâ'nî fesâd ve yaşlığı olur.

Ve efʿîden bir nevʿe dahi lihâiyye derler, onun lihâyeleri kebîr olur, onun teʿşîri zıkr olunan hârmânâ teʿşîri gibi olur.

Ve bir nevf ef'î dahi vardır ki boynu yassı ve 'arîd olur ve ledğundan zıkr olunan 'avārıqlar bunda dahi 'arîda olur ve meldüğ olan maḥall muḥaddar olur ya'nî yeşil ve aḥḍar olur ve telehhüb ve te'ekkül eder ve onun ledğ eylediği ekşeriyâ üç sâ'atte ölü.

Bu zıkr eylediğimiz aşnâf ve envâ'ın cümlesine aşlâl derler. "Aşlâl" "şıl"ın cenf'idir, "şıl"ın ma'nâsı ruḳye müfîd olmayan ḥayye demektir. Cenâb-ı Ḥakk'ın nevf-i beşere kemâl-i 'inâyetindedir ki bu zıkr olunan envâ'-ı ef'î hucrundan cidden nâdir ḥurûc ederler ve o nâdiren ḥurûcları dahi evkât-ı ma'rûfede olup o zamânlarda o ef'înin bulunduğu maḥallin ahâlîsi ihtirâz üzere olur.

Ve ef'îden bir nevf'e dahi nezzâfe derler, bu nevf ef'î cidden rediyye olur, baḫmı şulb olur, üzerinde siyâḥ ve beyâd noktalar olur ve tûlü muḥarrene tesmiye olunan ef'î tûlüne karîb olur ki onun tûlü bir zir'â dan iki zir'â a varınca kadardır. Ve nezzâfenin re'si dakîk olur ve zenebi ya'nî kuyruğu ağır hareket eder, esnâni müsteviye ya'nî dişleri müsteviye ve berâber olur.

Ve ef'îden bir nevf dahi mu'attîşe derler, onun tûlü bir şibr olur ve bedeni üzere âşâr-ı sufi olur, başı saġire ve boynu ġalîz olur ve kuyruğu ince olur, meşy vaktinde kuyruğunu yukarı kaldırır, ledğ ettiği kimseye iltihâb-ı şedîd ve 'ataş 'arîd olur ve dâimâ şûrb eder lâkin meşrûbu bevl olup ḥârîce çıkmaz ve 'ataşî sâkin olmaz belki baḫmı müntefih olur ve şişer bā'dehu helâk olur.

Ve ef'îden bir nevf'e dahi kaffâze derler, o ef'î ḥayye-i saġire vü kaşîre ve cidden dakîka ve ince olur, gördüğü kimseye vüşüb edip ḥamle eder ve sıçrar ve eşcârda saklanır ve ihtifâ eder ve nefsinin o gördüğü kimseye remy edip atar ve gördüğüne müteveccih olup veşbe eder ve ledğ eder ve mel-düğuna vecd-ı şedîd ve verem 'arîd olur.

Ve ef'îden bā'dısına bellütiyye derler, o ef'î bir nevf ḥayyedir ki şecer-i bellüf onun meskeni [olur.] Ve ledğ eylediği kimsenin cildi ve derisi münselih olur, soyulur ve üzerine basan kimsenin ayağı derisi soyulur. Ve o ḥayyenin ledğ eylediği kimseye mu'âlece eden tabîbin dahi elinin derisi münselih olur.

Ve ef'îden bir nevf ef'î dahi vardır ki onun iki başı olur, iki [48b] vechi ḥasebiyle iki cihete meşy edip yürür.

Ve ef'âiden bir nevf'e dahi ğabrâ derler, o nevf hayyenin levni ğubâr levni olur, boz renklidir; ledĝ eylediĝi kimse müdâvât eylemezse iki şehirden sonra helâk olur.

Ve ešfâiden bir nevf'e dahi ħarşâ derler, elli günden sonra ħarşânın meldüĝu helâk olur müdâvât eylemez ise.

Ve bir nevf ef'îye dahi berşâ derler, meldüĝu müdâvât eylemez ise kırk günden sonra helâk olur.

Ve ħayyâtan bā' dısı ħayyât-ı büyüttür, o ħayyâtın meskeni cüdrân ve dīvâr fürceleri olur; bu nevf hayyenin semmi cidden dā'if olur, mağarratı kalîl olur.

Ve bir nevf ħayye dahi ħayyetü'l-mâdir; bunun mağarratı ħayye-i büyüttan dahi kalîle olur.

Ve ħayyâtan bir nevf'e dahi esved-i sâlih derler, o ħayye ħazirân ve temmüz aylarında hâyice olur ve kuvvetlenir ve o iki ayda ledĝ eylediĝi kimse helâk olur.

Ve ħayyât-ı rediyyelerden bir nevf ħayye dahi vardır ki ona tinnîn derler, o nevf'in vücûdu ekseriyyâ bilâd-ı Habeşe'de olur ve bilâdı Hind ve bilâd-ı Nûbe'de dahi olur, tenânin-i Hindiiyye ve tenânin-i Nübiiyye'den atvel olur. Hindiiyyenin tülû otuz zirâ'a bâliĝ olur ve Nübiiyye beş zirâ olur ve yüzleri 'arîd ve enli olur ve levni şevâda ve şufret-i yesîreye mâil olur ve fekk-i süflânisinde yā'nî alt çenesinde zekân mişâlinde bir şey olur ve aĝızları ziyâde ile geniş olur; o tenânin için kaşlar olup gözlerini örter. Bu zikr olunan ef'âî ve ħayyâtın envâ-ı muhtelifesi idi.

Ammâ her bir nevf'den bi-ħasebi'l-ašnâf muhtelif olanların beyânı budur ki zükûr ve inâs cihetinden farkı erkeĝin ledĝi dişisinin ledĝından ešedd ve erde olur, erkeĝin mizâcında ħiddet ve semmiyyetinde keşret olmak ħasebiyle. Ve keşret-i enyâb ile erkek dişiden fark olunur. Erkeĝin nâbi iki'aded olur ve dişinin nâbları ziyâde ve ekser olur ve bā' işi budur ki ħayye-i ünşânın mizâcları bârid olur ve bürüdet-i mizâc keşret-i enyâbı icâb eder ve ħayye-i zekerin mizâcı ħârr olup ziyâde nâba muhtâc olmaz.

Ve her nevf ħayye ve ef'înin ef'âli bi-ħasebi'l-cism muhtelif olduĝunun beyânı budur ki cismi'azîm olan ħayyenin semmi keşir olur ve cüşsesi řaĝîr olanın semmi kalîl olur.

Ve mekân cihetinden muhtelif olduklarının beyânı budur ki mesken ve me'vâsı me'âtiş yâ'nî susuz yerlerin ve beriyyelerin ve cibâlin hayyâtı eşedd ve erde' olur ve evdiyede yâ'nî derelerde olan ve keşrû'l-miyâh olan mevâd'ın hayyâtının redâ'eti kalîle olur.

Ve imtilâ cihetinden ihtilâfları hayye-i câyfa yâ'nî aç olan hayyenin mağarratı ve redâ'eti ziyâde olu, ammâ mümteli'e ve tok olan hayye câyfa kadar rediyye olmaz.

Ve zamân cihetinden ihtilâfları hayye-i şayfiyye şiteviyyeden erde' olur.

Bu maķāma gelince kadar baş ve tafşil 'Allāme'nin irād eylediği maķāldir. Ve şāhib-i Kānûn der ki:

Yine kelâmı baştan bed' edip deriz ki bi'l-cümle bedene vârid olup o vârid ile ebdân arasında fi'l ve infisâl cārî olan ma'şûm ve meşrûb hâlî olmaz ki yâ bedenden müteğayyir olup kendi bedeni tağyir eylemez veyâhüd bedenden o ma'şûm hem müteğayyir olur ve hem bedeni tağyir eder veyâhüd o ma'şûm müteğayyir olmaz velâkin kendi bedeni tağyir eder.

Ve kısım-ı evvel yâ'nî bedeni tağyir edip kendi bedenden tağayyür-i mu'teber ile müteğayyir olmayan dahi hâlî olmaz ki yâ bedene teşebbüh edip cüz'-i beden olur veyâhüd teşebbüh edip cüz'-i beden olmaz. Bedene teşebbüh edip cüz'-i beden olana mu'tlakān gıdâ tesmiye olunur; bedene teşebbüh etmeyip ve cüz'-i beden olmaya devâ-i mu'tedil tesmiye olunur.

Ammâ bedeni tağyir edip ve bedenden müteğayyir olan mütenâvel ve ma'şûm evvelâ bedenden müteğayyir olup ve müteğayyir olduğu gibi o müteğayyir bedeni tağyir ettikten sonra kıble ifsâdi'l-beden yine o mütenâvel bedeninin tağyiri ile müteğayyir olup fesâda mü'eddî ve kuvveti zâil olup o mütenâvel bedene teşebbüh eder ise yâ'nî cüz'-i beden olur ise ona gıdâ-i devâi derler; eger cüz'-i bedene teşebbüh eylemez ise ona mu'tlakān devâ derler.

Eger o mütenâvel bedende müteğayyir olup ve bedenden müteğayyir olduğu gibi bedeni dahi tağyir edip bedenden bedeninin fesâdını kıtır tağayyür-i âher ile şâniyen müteğayyir olmaz ise ona devâ-i semmî derler. Ammâ bedeni tağyir edip bedenden kendi müteğayyir olmayan mütenâvele mu'tlakān semm tesmiye olunur.¹⁴¹

141 Bu taķsım üzere bedene vârid olan altı kısmdır: gıdâ-i mu'tlak, devâ-i mu'tlak, devâ-i mu'tedil, devâ-i gıdâi, gıdâ-i devâi, devâ-i semmî.

İşbu kısımda mütenâvel bedenden müteğayyir olmaz dediğimiz, hârr-ı ğarîzî o mütenâvelde teşîr eylemez demek de ğildir belki ekşer-i sümûm lâ-mahâle hârr-ı ğarîzî ile mütesahhîn olmadıkça ifsâd eylemez belki bedenden o mütenâvel müteğayyir olmaz dediğimizden murâdımız o mütenâvelin şüret-i tabî'yyesi müteğayyir olmaz ve 'alâ-tabî'atıhi ve şüretihî bâkıye iken bedeni ifsâd eder demektir. Lâkin o semm olan mütenâvelin ba'dısının tabî'atı hârr olmakla hârr-ı ğarîzî onun tabî'atına ve hâşşiyetine tahlîl-i rühta i'ânet eder, ef'înin ve bîşin semmi gibi. Ve ba'dı âherînin tabî'atı bārîde olup o semmin tabî'atına hâşşiyeti rûhu icmâd ve ihânda ya'nî vehn vermekte mu'în olur, 'akrebin ve şevkerânın semmleri gibi. Ve bi'l-cümle bedeni tağdiye eden mütenâvel âhirü'l-emr bedeni tağyîr-i tabî'î ile tağyîr eder ya'nî bedeni teşhîn eder onun için ki lâ-mahâle bedeni tağdiye eden mütenâvel deme istihâle eder ve dem-i bedeni teşhîn eder hattâ hass ya'nî marul dedikleri nebâtın tabî'atı bārîde iken ve kezâlik kar' ya'nî kabak dahi bi'l-tab' bārîd iken deme istihâlelerinde bedeni teşhîn ederler lâkin bu teşhîne biz tağyîr itlâk eylemeziz ve tağyîrden bu teşhîni murâd eylemeziz, zîrâ gıdâ deme istihâle eyledikte gıdânın bedeni teşhîni lâzım gelir belki o mütenâvel bedeni tağyîr eylemez dediğimizde tağyîrden murâdımız o mütenâvelin şüret-i nev'iyyesi bâkıye iken bedeni tağyîr eylemez demek olur.

Ve devâ-i gıdâi bedenden münfa'îl ve müte'essir olup evvelâ şüret-i nev'iyyesiyle istihâle eder ba'dehu beden dahi bi-keyfiyyetihî o istihâle eden devâ-i gıdâiden münfa'îl ve müstahtîl ve müte'essir olur lâkin bedenin bi-keyfiyyetihî devâdan istihâlesi iki vechle olur:

Evvelkisi o devâ edviye-i bārîdeden olup bedenden istihâle eder. Edviye-i bārîde hârr-ı ğarîzîden müte'essir olup bürüdeti zâhir olduğundan sonra bedeni tebrîd eder o devânın şüret-i nev'iyyesi demin şüret-i nev'iyyesine istihâle edince kadar. Kaçan şüret-i deme o devâ istihâle eylese demin tabî'atı sühûnet üzere olmakla beden dahi mütesahhîn olur lâkin edviye-i bārîde-i gıdâiyye deme ba'de'l-istihâle keyfiyyet-i aşliyye-i tabî'îsinden keyfiyyetün-mâ bâkıye kalmakla o demin sühûneti nev'un-mâ bürüdet mâile olur, nitekim hass ya'nî maruldan mütevellid olan demde bürüdetten bir nev' bürüdet hâşıl olduğuna gibi.

Ve bedenden edviye-i gıdâiyyenin teşşirinin ikincisi edviye-i gıdâiyye-i hârrenin istihâlesidir, meşelâ şûm mişlli devâ-i gıdâinin evvelâ mîdede harâreti zuhûr eder ve kebidde deme istihâle eylediğinden sonra dahi harâreti bâkıye olur cüz²-i beden olunca kadar.

Ve edviye-i gıdâiyye iki kısım üzere olur: Kısım-ı evvel o edviyedir ki o edviye devâiyyete gıdâiyyetten akreb olur. İkinci kısım o edviyedir ki o edviye gıdâiyyete devâiyyetten akreb olur.

Kezâlik gıdânın nefsi dahi aqsâm-ı müte^caddideye münkasım olur: Ba^cdı gıdânın tab^cı cevher-i deme qarîb olur, şarâb, muhğ-ı beyd ya'nî yumurtanın sarısı ve mâu'l-lağm¹⁴² gibi. Ve ba^cdı gıdâ dahi cevher-i deme bu mezkûrlardan kalîlen ba^cid olur, hubz ve lağm mişlli nesne gibi. Ve ba^cdı gıdâ dahi cevher-i deme cidden ba^cid olur, ağdıye-i devâiyye mişlli nesnelere gibi.

Ve yine biz deriz ki gıdâ hâl-i bedeni kemmiyyeti ve keyfiyyeti ile tağyîr eder. Keyfiyyeti ile bedeni tağyîrinin zikri mürûr eyledi. Ammâ kemmiyyeti ile tağyîr eylediğinin beyânı budur ki gıdânın bedeni bi-hasebi'l-kemmiyye tağyîri ba^cdı kerre gıdâ kadr-i hâcetten ziyâde olup toğme ve süded icâb eder ba^cdehu 'ufûnet^e mü'eddî olmakla olur ve ba^cdı kerre kadr-i hâcetten noğşân olup zübüle mü'eddî olmakla olur. Ve gıdânın kemmiyyette ziyâdeliği dâimâ müberrid olur lâkin o gıdâya 'ufûnet 'arıda olur ise o vakt kemmiyyet-i zâide teşhîn-i beden eder, zîrâ 'ufûnet harâret-i garîziyyeden hâdiş olduğu gibi 'ufûnetten [49a] dahi harâret-i garîbe hâdiş olur.

Ve yine gıdânın ba^cdısı laţîf ve ba^cdı keşîf ve ba^cdı âşeri dahi mu^ctedil olur: Laţîf o gıdâdır ki ondan dem-i rağîk tevellüd eder. Ve keşîf o gıdâdır ki ondan dem-i şehîn tevellüd eder. Bu aqsâmdan her birisi yâ keşîrû't-tağdiye olur veyâhüd tağdiyesi yesîr ve kalîl olur:

Laţîf olup tağdiyesi keşîr olan gıdâ şarâb ve mâu'l-lağm ve müsahğhin muhğ-ı beyd veyâhüd nîm-biriş^t¹⁴³ gibi, bu mezkûrların ekşer-i eczâları gıdâya ya'nî ahlâta istihâle edip fağlası ve şüflü kalîl olur.

142 "Mâu'l-lağm"dan murâd qar^ca ve enbîk ile tağtîr olunmuş et suyudur diye muşarrahtır.

143 Nîm-biriş^t odur ki yumurta kıvrından ihrâc olunup su içinde pişirse birden yüze varınca kadar sayı miqdârı âteşte durmakla hâşıl olur. Eger kabuğu içinde pişirse üç yüz sayı sayılınca kadar âteşte durmakla olur, bunlardan noğşân olur ise ona beyd-i müsahğhan derler.

Ve keşif olup ğıdāiyeti kalil olanlar cübñ ve qadid ve bādincān mişlli nesnelendir, zīrā bu mezkûrların eczāsından deme istiḥāle eden cüz'leri kalil olur.

Ve laṭif olup kalilü'l-ğıdā olan ağdiye cüllāb ve kıvām ve keyfiyyeti mu'tedile bukül ve şimārdan tuffāh ve rummān mişlli nesnelere gibi.

Ve keşif olup keşirü'l-ğıdā olan beyd-i meslûk¹⁴⁴ ve laḥm-ı baqar mişlli ğıdālardır.

Kezālik bu aqsāmdan her biri yā rediyyü'l-keymūs¹⁴⁵ olur ya'nī aḥlātı rediyye olur veyāḥūd keymūsü maḥmūd olur:

Laṭif ve keşirü'l-ğıdā olup keymūsü maḥmūd olan yumurta sarısı ve şarāb ve māu'l-laḥm mişlli nesnelendir.

Ve laṭif ve kalilü'l-ğıdā olup keymūsü redi olan fücl ya'nī turp ve ḥardal ve bukülün ekşer-i envāı mişlli nesnelendir.

Laṭif ve keşirü'l-ğıdā olup keymūsü redi olanlar riye ve nevāḥid¹⁴⁶ mişlli nesnelendir.

Keşif ve keşirü'l-ğıdā olup keymūsü ḥasen olan beyd-i meslûk ve bir yaşına girmiş koyunun eti mişllidir.

Keşif ve keşirü'l-ğıdā olup keymūsü redi olan ağdiye laḥm-ı baqar ve laḥm-ı baṭṭ ve laḥm-ı feres gibi ağdiyelerdir.

Ve keşif ve kalilü'l-ğıdā olup keymūsü redi olan laḥm-ı qadid mişllidir.

Ve bu cümle-i mezkûreden sen mu'tedil olanları bulur ve bilirsin ya'nī keşāfet ve leṭāfetinde mu'tedil olanları bilirsin.

Şāriḥ 'Allāme der ki keşirü'l-ğıdā ḥasenü'l-keymūsun mu'tedili ḥavli ya'nī bir yaşında olan ma'iz ya'nī keçi ve koyun laḥmıdır ve ḥubz-ı nakidir. Keşirü'l-ğıdā ve rediyyü'l-keymūs olanların mu'tedili ḳunnebūṭ ve kerneb mişllilerdir ya'nī karınbat ve lahanadır, zīrā bu ikisi mā-ı laḥm gibi laṭif değildir ve laḥm-ı baqar gibi ğalīz dahi değildir. Kalilü'l-ğıdā ve ḥasenü'l-keymūsun mu'tedili lift ya'nī şelcem gibidir. Kalilü'l-ğıdā rediyyü'l-keymūsun mu'tedili cizr ya'nī havuç gibi nesnelendir.

144 Su içinde tamāmen pişmiş yumurta ki ona ḥādirlop derler.

145 Me'kul mi'dede taḥḥ olundukta ona keylūs derler, ammā kebidde taḥḥ olup aḥlāt ḥāşıl oldukta ona keymūs derler.

146 "Nevāḥid" güğercin palazı.

el-Faşlu's-Sādise 'Aşere Fî-Ahväli'l-Miyâhi

Erkân-ı erba'adan su bir rükündür, zîrâ her cism terkîb-i evvelî ile dört rükünden mürekkebdir, o rüknler türâb, mâ, havâ, nârdır. Ve bu dördün biri sudur lâkin evvel-i erkân-ı erba'anın içinden maḥşûşan suyun bir hâli vardır, zîrâ su ğıdâya müdâhîl olur; türâb ve havâ ve nâr onlar ğıdâya müdâhîl olmazlar.¹⁴⁷ Lâkin suyun ğıdâiyyeti olmaz. Ve ğıdâya müdâhalesi onun içindir ki su ğıdâyı mecârî-i ḍayyıkaya tenfîz eder ve ğıdânın kuvvasını işlâh eder. Ve su ğıdâ olmaz dediğimiz onun içindir ki ğıdâda iki kuvvet bulunmak lâzımdır, biri kuvvet-i karîbe ve biri kuvvet-i ba'idedir. Kuvve-i karîbe ğıdânın deme istiḥâlesi kuvvetidir ve kuvve-i ba'ide ğıdânın cüz'-i 'udva istiḥâlesi kuvvetidir. Su/cism-i basîṭ olmakla suda şüret-i demeviyete istiḥâle kuvveti olmaz, kezâlik şüret-i 'udvu kabûle istiḥâle kuvveti dahi olmaz mâdâm ki 'anâşır-ı sāire ile terkîb olmadıkça. Lâkin su bir cevherdir ki ğıdâyı mecârîde akıtmağa mu'tin olur ve ğıdâyı terkîk edip işlâh eder, onun işlâhı ḥasebiyle ğıdânın şâlihi 'urûka nâfiz olur ve fadlası meḥârice nüfûz edip mündefi' olur. Suda olan bu menfa'atler için emr-i ğıdâ her hâlde suya muhtâc olduğundan sunun me'ânetinden müstağnî olunmaz.

Bu menfa'atler suyun emr-i ğıdâyı tetmîn ve tekml eylediğine müte'allik menfa'atleri ve mebâhişi idi, ammâ nefsi-mâdde olan mebâhiş budur ki su bi-ḥasebi'l-cevher nev'-i vâhid olup aşnâf-ı mânın mizâcları muhtelif olmaz belki suların ihtilâfı cevher-i mâya muhtelif olup keyfiyyetleri muhtelife olan nesnelere galebesi ḥasebiyle olur:

Ve bi'l-cümle suların efdali arđ-ı hurrede ya'nî hâliş toprakta olup o arđın toprağına ahväli ve keyfiyyetleri ğarîbe ve rediyye olan nesnelere muḥâliṭ olmayan 'uyûnun ve çeşmelerin yâḥûd arđ-ı haceriyyede olan 'uyûnun suları olur. Taşlık olan yerlerin çeşmeleri 'ufûneti kabûl eylemez ve ta'afünden ziyâde ba'îd olur lâkin o arđ-ı hurre çeşmelerinin suları güneşe

147 Mâ 'anâşır-ı sāire ile terkîb olup mecmû'-ı mürekkebe şüret-i uḥrâ hâdis olup şüret-i mâiyyet zâile olduktan sonra lâ-maḥâle mâ ğıdâ olur, zîrâ her ğıdâ olan nesnelere 'anâşır-ı erba'adan mürekkebdir ve o 'anâşırın biri sudur.

ve riyâha küşâde ve açık olup cārī ve akar olanları arđ-ı hâcerī ve taşlık maħalalde olan çeşme sularından hayrlı ve fâideli olur, cereyân hasebiyle o sular küşâdelikten fâğilet kesb ve taħşil eder.

Ammâ arđ-ı hurrede olup rûzgâr ve güneşe karşı olan sular râkid olup akmasa o râkid su güneşten ve rûzgârdan redâ'et kesb eder. Ve arđın dibinde olup mestûr olan sulardan açıktaki olan mâ-ı râkid redī ve muğırr olur.

Ve ma'łûm buyurula ki mesīli ve aktığı maħaller t̄niyye olan sular mesīli hâceriyye olan sulardan hayrlı ve nâfi' olur onun için ki t̄n suyu tenkıye eder, o suya muħâlīt olan ecsâm-ı ğarībe ve ecrâm-ı rediyyeleri t̄n ahz edip revâkı kalır ve şâf olur. Ammâ hâceriyye o mertebe suyu taşıyıcı eylemez lâkin suyun mesīli olan t̄n hurre olur ise bu taşıyıcı eder.

Ammâ t̄n-i hame'ī ya'nī çökek ta'bir olunan siyâh t̄n olur ise yâhüd t̄n sebeħī ya'nī çoraklı ve mâliħ olan t̄n mişli olur ise o mişli t̄nler suyu taşıyıcı eylemez.

Ve suda keşret olup cereyânı sedid ve ziyâde olur ise ve keşreti hasebiyle muħâlīt olan ecsâm-ı ğarībeler suyun ta'biratına istihâle eder ise ve o suyun akıntısı maşrıķ cānibine ve huşuşan maşrıķ-ı şayfi ya'nī faşl-ı şayfa güneşin doğduğu cānibe olur ise o su bir cümle sulardan efdal ve hayrlı olur huşuşan ki evşâf-ı mezkûresi olan suyun mebd'e'i ve çıktığı mevâd'ī ba'ıd ola. Mebd'e'i ba'ıd olan sular mebd'e'i karīb olandan efdal olur.

Ve akıntısı maşrıķa olan sudan sonra suların efdalı akıntısı şimâl cānibine olan sulardır. Ammâ akıntısı mağrib tarafına veyâhüd cenûba olan enhârın ve ırmakların suları redīlerdir huşuşan ki cenûb rûzgârları estikte mağrībe ve cenûba akan suların redâ'eti ve mağarratı ziyâde olur. Zıkr olunan feğâilde berâber ve mütesâvī olan sulardan mevâd'ī-i 'âliyeden münħadır olan sular ğayr-i münħadır olandan efdal ve enfa' olur.

Ve zıkr olunan evşâf-ı fâğılayı müstecmi' olan sunun 'alâmâtı budur ki o şıfatlar kendide mevcûde olan sular 'azb olur ve içildikte taħayyül olunur ki o suda ğalâvet vardır ve tatlıdır ve ğamr o suyu çok götürmez ya'nī ğamrın kuvvetini keser ve keyfiyyetini ta'dil için o evşâf şâħibi olan suyu ğamra

hâlf edip karıştırır isen o suyun kâilî hamrî ta'dîl eder, ammâ sâir sularдан hamr karıştırılır ise o karıştırılan su ekser ve ziyâde olmadıkça hamr kuvvetini kesr ve keyfiyyetini ta'dîl eylemez.

Ve bu mâ-ı fâdılm bir 'alâmeti dahi budur ki veznde o mâ-ı fâdııl hafîf olur ve sühûnet ve bürüdet esbâbları ile bürüdet ve sühûneti serîf olur ya'nî tîz sovur ve tîz ısınır, laţîf olup gılzati olmamak hasebiyle; şitâda bârid olur ve şayfta hârr olur ve o suya ta'm¹⁴⁸ ve râyihadan bir nesne gâlib olmaz ve şerâsîften inhidârî ve nüzülü serîf olur.

'Alâ-kavlin şerâsîf adlâın batn cānibinde olan ucu ve tarafıdır ve 'alâ-kavlin āher adlâın ya'nî eyegü kemiklerinin zıkr olunan taraflarına mu'allak gıdrūflar ve yumuşak kemikler gibi nesnelere. Suyun meşāneye olan tarîki şerâsîfe mürür edip şerâsîfte mecrâ-yı mâi sedd ma'nâsı olmakla sunun serî'an inhidârî sunun cevdetine ve şafvetine 'alâmet kıldı. ¹⁴⁹

Ve suda tabh ve teherrîsi kaşd olunan nesnelere serî'an tabh olunup ve serî'an teherrî ve hâll olması dahi o suyun cevdetine 'alâmet olur.

Ve ma'lûm ola ki suyu vezn edip tartmak bir düstür ve bir kâidedir ki suyun hâlini ta'arrüfe ve bilmeğe onunla zafer ve necâh hâşıl olur. Ekser-i ahvâlde¹⁵⁰ suyun hafîfi ve yeğnisi veznde ağır olandan efdal [49b] ve hayrlı olur. Ve suyun vezni mikyâl ile ma'lûm olur.

'Allāme der ki suyu vezn eylemenin müt'addid tarîki vardır:

Evvelki tarîki budur ki su sâir nesnelere gibi vezn olunur ya'nî miqdârî keylen mütesāvî olan sular sebehât ve evâkî ile vezn olunup hafîfi şakîlinden efdal ve ecveddir diye hüküm olunur.

Ve tarîk-i şānî bādı sular āher su ile 'ayār olunur ya'nî mizānın bir keffesine bir su ve bir keffe-i uhrâsma gayri su konup hangisi hafîf olur ise o hafîf şakîlden hayrlı ve enfâ olur.

148 Suda ta'm olmaz lâkin eltaf olan sunun şāribi meşrûbundan hâlâvet tahayyül eder.

149 Şerâsîfi bu iki vechle tefsîr 'Allāme'nindir.

150 Ekser-i hâlde diye kayd olunduğu onun içindir ki arđ-ı hurrenin suyu hâliş toprağın suyu ma'dene mürür eden sudan ağır olur, ma'a-hāzā ma'denî sudan arđ-ı hurrenin suyu evlâ olur. Sebebi 'Allāme'nin şerhinde mezkûrdur.

Ve tarîk-i şâlişi budur ki şahs-ı vâhid muhtelif suların her birinden 'aķib-i t'āmda def'âtle iĉer, yüreğinde hangisinden şıķali ve ağırlığı ziyāde bulur ise şıķali az ve kalîl olan şıķali ziyāde olandan evlā ve efdal olur.

Ve tarîk-i rāb'i Kānūn'un suyun vezni mikyāl ile m'ālūm olur dediği tarîktir lākin mikyāli iki vech üzere tavdîh ve tebyîn ederler:

Vech-i evvel 'Allāme'nin muhtādır, temyizi murād olunan iki şıñf sudan birer mikdār su vezn olunup cihet-i veznden biri şakîl ve biri hafîf kılınır bā'dehu o hafîf şakîl ile keylde müsāvî olur ise veznde şakîl olan hafîf olandan efdal ve enfa' olur.

Ve vech-i şānī Ebū Süheyl el-Mesīhī'nin muhtādır, veznen mütesāvîler olan iki mikyāl iki nev' su ile doldurulur ve dolu iken o iki mikyāl vezn olunur; o mikyālin hangisi ehāff olur ise o hafîfin suyunda arđiyyet kalîl ve suyu şāf ve laţîf olur.

Ve tarîk-i veznin tarîk-i hāmisi Kānūn'da mezkūr olan tırūkun ikincisi olur,¹⁵¹ veznde berāber ve mütesāvî olan iki hırķa veyāhūd iki kıt'a penbeler iki türlü su ile ıslatılır bā'dehu tecfif-i bāliğ ile tecfif olunur ve ziyāde ile kuruttuktan sonra o hırķalar veyāhūd penbeler vezn olunur, her hangisi hafîf olur ise o hırķanın ıslanmış su efdal ve enfa' olur.

Ve redī sular üç vech ile telţif olunur:

Evvelki vechi taķtîrdir, zīrā taş'îd ve taķtîr olunmakla ğalîz sular ışlāh olunur.

Ve ikinci vechi ğalîz sular taķtîr ve taş'îd olunmakta şü'übet olur ise taĥh olunmakla ışlāh olunur. 'Ulemā ve ĥukemānın şehādet edip haber verdikleri üzere kaynatılmış sunun nefhi kalîl olur ve inĥidārı serîc ve tîz olur. Ammā eţibbānın ziyāde cāhilleri zann edip derler ki suyu taĥhun ve kaynatmanın fāidesi yoktur, zīrā taĥhla suyun laţîfi taş'îd olunup zāil olur ve arđiyyeti ve keşîfi bāķī kalır ve bu hāl ile su efdal ve ĥayrlı olmaz belki redī olur.¹⁵²

Ve bilinmesi vācib olan umūrdandır ki su kendi ĥaddinde olup māiyyetin hāli i'tibārı ile müteşābihü'l-eczā olur ve suyun bā'đıları bā'đı āĥere leţāfet

151 Üç evvelki vechleri 'Allāme şerhinde zikr eylemiştir.

152 Ve bu kavlin buţlānı ĥariben zāhir ve āşikār olur.

ve keşâfette muğâyir ve muhâlif olmaz, zîrâ su basîttir, lâ-mahâle basît olan nesnelere müteşâbihü'l-eczâ olur ve biri birine muğâyir olmaz. Pes suyun ba'cdılarının keşâfeti emr-i hâric ile olur, o emr-i hâric ba'cdı kerre esbâb-ı bürüdet-i hâriciyye hasebiyle bürüdetinin ziyâdeliği olur, zîrâ bürüdet ile suyun eczâları cem' olup su keşif olur. Ve ba'cdı kerre dahi suyu tekşif ve tağlîz eden emr-i hâric arđiyyet eczâlarının gâyette şağîr ve küçük cüz'leri olur, o şağîr ve küçük cüz'ler suya muhâlağa-i şedîde ile muhâliğ olur ve o arđiyyet gâyet şağîre olup ve muhâlağa ve imtizâcları dahi şedîde ve ziyâde olmakla eczâ-i mâiyyet ile eczâ-i arđiyyet biri birinden iftirâk ve imtiyâz olunmak mümkün olmayıp cümlesi nev'-i vâhid gibi olup tekâşüf-i mâ hâşıl olur onun için ki su muttasıl vâhiddir ve arđiyyetinin cüz'leri gâyet şağîr olmakla muttasıl vâhid olan suyu hark-ı tamm¹⁵³ ile hark edip rüsüb eyleyemez belki o eczâlar bi-hasebi'l-iftirâk cevher-i mâ ile ihtilâf edip mezc-i şedîd ile mümtezc olurlar, o imtizâcla suya keşâfet 'arîd olur.

Ve mâ-ı keşif tabh olduğunda o tabh evvelâ suya bürüdetten hâdis olan keşâfeti izâle eder ve sâniyen suyun eczâsını gevşetir ve halhale-i şedîde ile halhale edip eczâlarını dahi mütehelhil edip seyreltir ve o vakte şığâr olan eczâ-i arđiyyet mâi hark edip rüsübâ kadır olmakla rüsüb edip bâkî kalan su şafvette ve lefâfette tahtîr ve taş'îd olunan eczâ-i mânın lefâfetine müşâbih olur, zîrâ fi'l-aşl mâ basît ve müteşâbihü'l-eczâdır, arđiyyet hasebiyle teşâbühten hürüc eder, rüsüb ile arđiyyet müfârağat eyledikte lâ-mahâle teşâbüh 'avdet edip sunun taş'îd olunan cüz'leri ile maḥbûhtan ba'de'r-rüsüb bâkıye kalan cüz'ler lefâfette mütekarîb olur. Pes tabh suyu iki vech ile telkîf eder: Vech-i evvel berdin eylediği 'aḥdi hall eder Vech-i sâni tabhtan nâşî arđiyyetin rüsübü olur. Ve bu da'vânın delîli budur ki keşif ve gâliz sular terk olunup çok zamân su hâli üzere kalsa o sudan arđiyyet-i kalîle rüsüb eder. Ammâ tabh olan mâ-ı gâlizden tabh olduğu sâ'at ednâ meks ile arđiyyet-i keşîre rüsüb eder ve ba'de'r-rüsüb bâkî kalan mâiyyet veznde

153 İmtizâc nev'un-mâ harkı müstelzim olur, onun için hark-ı tamm kaydı ile takyîd olundu.

hafîf olup şâf ve laţîf olur ve o rûsûba bâ'is ve bādî tabh ile hâdiş olan rikkat-i mâ ve taħalhul-i eczâ olur.

Ve sen görürsün ki Ceyhûn¹⁵⁴ mişlli enhârın suyu ve huşûşan o enhârın âhîrinde mebd'e'ine ba'îd olan maħallerden iğtirâf ve aħz olunan suyu aħz katında ġâyette kedir ve bulanık olur, az vaqt ve ednâ mekş ile bir def'ada durulur, şafvet-i kâmile hâşıl olur hattâ o suyun şâfını rûsûbundan ayırıp başka vi'âya ve zarfa vađ eyleseler o def'a-i şâniyede aşlâ rûsûb hâşıl olmaz, rûsûba müsta'idd eczâ-i arđiyet def'a-i ũlâda bi'l-cümle teressüb edip eczâ-i arđiyetten bir cüz' bâkî kalmamak ħasebiyle. Ve bu sūr'at-i rûsûb o mişlli suların ve eczâsının taħalhulü ħasebiyle olur. Mâ-ı ġalîz tabh olundukta taħalhulde ve rikkatte o enhârın suyuna müşâbih olmakla bi-sūr'atın arđiyeti teressüb edip laţîf ve hafîf olur.

Ve ba'dı kavm Nîl'in suyunu medhte ifrât-ı şedîd ile ifrât ederler ve meħâmid ve muħassenâtını dört nesnede cem' ederler ya'nî muħassenâtının cümlesi dört sebep iledir derler:

Evvelkisi Nîl'in menba'ının burdu ve uzaklığıdır.

‘Allâme şerħinde menba'-ı Nîl'in¹⁵⁵ burdunu beyân edip der ki Nîl'in

154 Ceyhûn, Hârezm nehridir.

155 Şâh Muħammed-i Kazvîni Şerħ-i Mucez'de naql eder ki mülük-i Habeşe'den bir melik kaşd eyledi ki Nîl'in menba'ını tefahhuş edip keyfiyyetine vâkıf ola hattâ o melik cebel-i Kûmr'a vâşıl oldu ve biraz ricâle emr eyledi ki o cebelin başına çıkıp menba'ını görelere ve ħaberini kendiye getireler. Ve o ricâlden cebele şu'ud edenlerden birisi geri gelmediler. Melik müteħayyir olup ħukemâsını cem' eyledi ve bu emr-i 'acibin sırrını sordu. Ve bi'l-cümle ħukemâsı rey eylediler ki Nîl'in menba'ında ġâyette tayyibe veyâhüd kerîhe râyiħa vardır ki onu istişmâm edip koklayanlar şiddet-i keyfiyyetine taħammül edemeyip helâk olurlar diye ittifaq eylediler. Ve âħer kimselerin munhurlarını sedd ve burunlarını muħkemm bağlayıp cebele çıkardılar. O kimseler menba'ı Nîl'e vâşıl olup menba'ın fîninden bir kabda aħz edip melike getirdiler. O fîni melik ħudûrunda koklayanlar bi'l-cümle helâk oldular râyiħa-i tayyibenin şiddet-i keyfiyyetinden. Şeyħ-i Re'îs'in kelâmından ve sıyâkından fehm olunan Nîl'in zikr olunan feğâilini inkârdır. Kazvîni der ki men lem yezuk lâ-ya'rif fehvâsı üzere Şeyħ o suyu içmemekle evşâf-ı maħmûdelerine vâkıf olmamıştır; vaşfında mübâlaşa eden kavmin kelâmı ħaħktır. Bu 'adb-i fakîr mütercim der ki enhâr-ı erba'anın fağîleti ħaħkında kifâyet eder, ammâ Beġavî'nin İbn 'Abbâs'tan rivâyet eylediği ħadîs-i şerîf ki Allâhu ta'âlâ enhâr-ı erba'ayı ya'nî Seyhân ve Ceyhân ve Nîl ve Furât enhârını 'uyün-

menbâ'ı cebel-i Kımr'da¹⁵⁶ olur. Ve cebel-i Kımr hatt-ı istivâya kuṭb-ı cenübî tarafından bir derece ve otuz dakîka bâ'îd olur. Ve bu cebelin imtidâdı on beş derece ve yirmi dakîkadır. Ve dereceden murâd küre-i arḍ üzere mefrûḍ olan aḡzam-ı devâirde ştibâr olunan derecelerdir ki her derece o dâire-i 'azîmenin üç yüz altmış cüz'ünden bir cüz'dür.

Ve bu cebelin ibtidâsı mağrib tarafında olan evvel-i 'imâretten kırk altıncı derece ve otuzuncu dakîka mîkdârı bâ'îd olan mevḍî ve maḥall olur ve âhîrinin evvel-i 'imâret-i mezkûreye altmış bir derece ve elli dakîka bıfdu olur.

Ve zıkr olunan cebel-i Kımr'da on 'aded enhâr ḥurûc eder, o on enhârın ve ırmakların 'uyunu ve gözleri o cebelde olur. Ve o ırmağın beşi bir buḡayre¹⁵⁷-i müdevvereye ya'nî değirmi bir küçük denize ve bâkî beşi dahi bir âḡer müdevver buḡayreye munşabbe olup dökülürler. O iki buḡayrenin birinin merkezini mağrib cāmibinde olan ibtidâ-i 'imâretten bıfdu elli dereceye bâliḡ olur ve hatt-ı istivâdan cenüb tarafına bıfdu yedi derece ve otuz dakîkaya bâliḡ olur. Ve o iki buḡayre mîkdârları berâber ve mütesâvîlerdir ve her buḡayrenin kırları beş dereceye bâliḡ olur. Ve o iki buḡayrenin her birinden dörder nehr ve ırmak ḥurûc eder.

Min-ḡayşü'l-mecmû [50a] o sekiz ırmaklar üçüncü şaḡîre ve müdevvere bir buḡayreye munşabbe olur ve dökülür ki o buḡayre-i şâlişe iklîm-i evvelde olur ve o buḡayrenin merkezini mağribde olan evvel-i 'imâretten bıfdu elli üç derece ve otuz dakîka olur ve şimâl tarafında hatt-ı istivâ-

cennetin 'ayn-ı vâhidinden ve derecât-ı cennetin derece-i esfelinden Cibrîl-i Emîn'in cenâhı üzere inzâl ve cibâle idâf edip arḍda eczâ eyledi ve onları menâfi'ün li'n-nâs eyledi, nitekim Allâhu ta'âlâ buyurur: "Ve enzelnâ mine's-semâi mâen bi-kaderin fe-eskennâhu fi'l-arḍi" el-âyet. Ve Ye'cüc ve Me'cüc'un ḥurûcunda yine Cibrîl-i Emîn'i irsâl edip vech-i arḍdan Qur'ân'ı ve 'ilmin küllisini ve ḡacerü'l-esvedî ve maḡâm-ı İbrâhîm ve ma'a-mâ-fihî Mûsâ 'aleyhi's-selâmın tâbûtunu ve bu enhâr-ı erba'âyı ref' eder, nitekim Allâhu ta'âlâ buyurdu: "Ve innâ alâ zehâbin bihi le-kâdirüne."

156 "Kımr" ḡamm-ı kâf ile verâ-i Zenc'de bir mevḍî'in ismi olduḡu muşarraḡtır. Kâmûs. Zâhir budur ki o cebel o arḍda olmakla cebel-i Kımr tesmiye olundu.

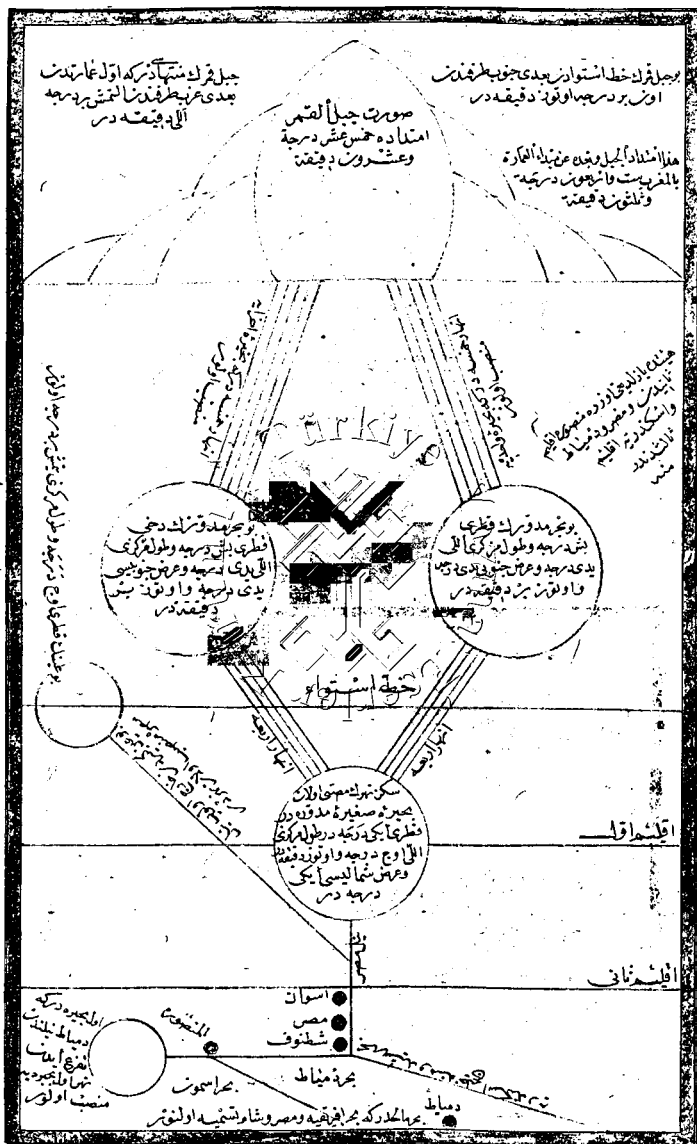
157 "Buḡayre" baḡrin taşḡiridir, küçük deniz demek olur.

dan bıf du iki derece olur ve o buhayre iklim-i evvelde olur ve miqdâr-ı kuşru dahi iki derece olur. Ve o buhayre-i şâliğeden enhâr-ı şemâniyeden her birinin munşabbı ve dökülecek mahalli âherlerin munşabbının gayri ve mahall-i âheri olur.

Ve o buhayre-i şâliğsten bir nehr hüruc eder, o nehr hâric-i Nîl ismi ile müsemma olan nehr-i Mısr'dır. O nehr-i Nîl buhayre-i şâliğeden hürucundan sonra bilâd-ı Nûbe'ye mürur eder ve o nehre bir nehr-i âher munşabb olur ve dökülür ki o nehr-i âherin mebde'i bir 'ayn-ı kebîre vü müstedire olur. Ve o 'aynın merkezi hatt-ı istivâ üzere olur ve o 'ayn-ı müstedirin kuşru üç derece olur. Ve mağrib tarafında olan evvel-i 'imâretten o 'aynın merkezinin bıf du yetmiş bir derece olur. Ve o 'aynın nehr-i Nîl'e mülâkî olduğu mahallin mağribde olan evvel-i 'imârete nisbetle bıf du kırk üç derece ve kırk dakıkaya bâliğ olur ve o mahall-i mülâkâtın hatt-ı istivâyaya bıf du on altı derece ve altmış dakika olur.

Kaçan Nîl medîne-i Mısr'ı tecâvüz edip Şetanûf nâm beldeye vâşıl oldukta iki bölünür ve iki nehr olur ki ikisi dahi bahr-i mâlihe munşabb olur. O iki bölük olan nehrin birisi bahr-i Reşid denmekle mârûftur ve o bahrden İskenderiyye'ye bir halîç çıkar. Ve ikinci nehr bahr-i Dimyât denmekle mârûftur ve bu bahr-i Dimyât Mansûre'ye vâşıl oldukta ondan bir bahr teferruf eder, ona bahr-i Āsmûn derler ve o bahr-i Āsmûn yine o mahallde bir buhayreye munşabb olur. Ve nehr-i Dimyât'ın bâkisi Dimyât katında bahr-i mâlihe munşabb olur.

Ve Nîl'in ziyâde olup artması bilâd-ı Habeşe'de emtârın keşretinden olur, zîrâ bilâd-ı Habeşe her ne kadar bilâd-ı hârre olur ise yine emtârı keşire olur. Bunun vechi tab'ıyyât-ı Şifâ'nın fenn-i hâmisî maqâle-i şâniyesi faşl-ı evvelinde mezkûrdur, unzur.



Ve Hâzihi Şüretü'n-Nîl'i Min-Mebde'ihî İlä Munşabbihî [50b]:

[Bu cebel-i Kûmr'un hatt-ı istivâdan bu'du cenüb tarafından on bir derece otuz dakîkadır.

Cebel-i Kûmr'un müntehâsi evvel-i 'imâretten bu'du ğarb tarafından altmış bir derece elli dakîkadır.

Şüretü Cebeli'l-Kûmr: İmtidâduhu hamse 'aşere dereceten ve 'işrüne dakîkaten

Hâzâ imtidâdu'l-cebeli ve bu'duhu 'an mebde'i'l-'imâreti bi'l-mağribi sitte ve erba'üne derecetün ve şelâşüne dakîkaten.

Enhâr-ı hamsedir ki buhayre-i uhrâya munşabb olur.

Enhâr-ı hamsedir ki buhayre-i vâhideye munşabb olur.

Hey'ette yazıldığı üzere Manşüre iklim-i şâniden ve Mısr ve Dimyât ve İskenderiyye iklim-i şâlistendir.

Bu baħr-i müdevverin daħi kûtru beş derece ve tül-i merkezi elli yedi derece ve 'arđ-ı cenübisi yedi derece ve otuz bir dakîkadır.

Bu baħr-i müdevverin kûtru beş derece ve tül-i merkezi elli yedi derece ve 'arđ-ı cenübu yedi derece ve otuz bir dakîkadır.

Bu 'aynın kûtru üç derece ve tül-i merkezi yetmiş bir derece olur.

Enhâr-ı erba'â

Enhâr-ı erba'â

Sekiz nehrin maşabbı olan buhayre-i sağıre-i müdevveredir. Kûtru iki derecedir, tül-i merkezi elli üç derece ve otuz dakîkadır ve 'arđ-ı şimâlisi iki derecedir.

İklîm-i Evvel

Nîl-i Mısr

İklîm-i Şânî

Asvân

Mısr

Şetanüf

el-Manşüre

Baħr-i Reşîd ve Minhü halicü İskenderiyye

Baħr-i Dimyât

Baħr-i Āsmün

Dimyât

O buhayredir ki Dimyât Nîli'inden teferru' eden nehr o buhayreye munşabb olur.

Baħr-i Mâlih'tir ki baħr-i İfrîkiyye ve Mısr ve Şâm tesmiye olunur.]

[51a] Mā-ı Nıl'in feğâilini cāmi'a olan dört sebebden ikinci sebep Nıl'in ğumūreti ve keşretidir.

Ve üçüncü sebep şib-i meslekidir ya'nî mesîli ve aktığı maħall tayyibdir. *Arđ-ı hurre ya'nî hâliş toprak üzere cereyân eden sular bi'l-cümle miyâhtan ve sulardan efdaldır.*

Ve dördüncüsü o nehrin cenübdan şimâle cereyânıdır, zîrâ rîh-i şimâl şimâle cārî olan suları teltîf eder.

Ve bu esbâb-ı erba'adan ğumūret ve keşrette sâir enhâr-ı kebîre müşterek olur. O enhârlardan Nıl'in fağîleti bâķî sebeplerden olur.

Ve mā-ı Nıl'in evşâf-ı maħmūdesi bu mezkûrlardır ki 'Allâme beyân buyurmuştur: Tâ'mı ğulve müşâbih olur ve şarâb o mâi kalîlen ihtimâl eder ya'nî o mânin kalîli ğamra-ğağ olunsa ğamrı tâ'dil eder ve eğimeyi bi-sür'atin inđâc eder. Ve serşü't-tesâğġun ve serşü't-teberrüd olur, mşdeden ve şerâsîften inġidârı serř olur. Onda teħerrî ve taħġ kaşd olunan nesnelere serř an taħġ ve serř an teħriye ye ğall eder ve ğaşif ve laşif olur ve elbette taħaccür eylemez. Ve bunun emşâli çok feğâili vardır, beyân olunsa melâle mü'eddî olur. İn'ehâ.

Ve miyâh-ı rediyye küllü yevmin istışfa olunsa ve her ğün bir kaptan bir kaba süzülse her taşfiyede rüsübü zuhûr eder ve rüsüb edenler dahi minğayrı sür'atin te'ennî ile rüsüb eder ve mâ'a-hâzâ yine tamâm rüsüb olmayıp şafvet-i kâmile olmaz. Ve bâ'işi budur ki muğâlaât-ı arđiyye cevheri raķık olup ğılzati ve lüzüreti ve dühniyyeti olmayan su mişli nesnelere rüsübü sehl ve âsân olur ve keşiften rüsübü 'usretli olup âsân olmaz.

Ve ğalîz suların teltîfinin vech-i şâlişi maħđdır ya'nî sütü bir zıķka koyup taħrîk ettikleri gibi suyu dahi zıķķ içinde taħrîk etmekle su taşfiye olunur ve ona Türkî lisânında yayık derler ki onunla sütün yağını alırlar. Ve bu ğareketten suya ğarâret 'arığa olmakla su teltîf olunur lâkin yayığın suyu teltîfi taħġın teltîfinden noķşân olur.

Ķânûn'un zıkr eylediği suyu teltîf eden vücûh üçe münğaşır oldu, o vücûh taķtîr ve taħġ ve maħđ idi. 'Allâme vech-i râbş ziyâde edip der ki dördüncü vech terviķ olur ve onun tařîķi budur ki bir râvûķ ya'nî bezden bir süzgeç ittiġâz olunup nâ'imen saġķ olunmuş bādâm ile veyâġud semîd-i meblûl 'acîni ile o süzgeç şilâ olunup ğalîz sular onunla taşfiye olunur ve

süzülür ve o galîz suyun gâyet laţîfi nüzül edip muhâliţleri ve mükeddirleri kalır. İntehâ.

Ve miyâh-ı fâdılanın biri dahi yağmur sularıdır huşuşan eyyâm-ı şayfta yağın yağmur suyu ve ra'dı olan buluttan yağın yağmur suları ziyâde efdal olur. Ammâ o yağmur ki riyâh-ı 'âşîfesi olan buluttan nüzül eder, o yağmur suyu redî olur. Vechi budur ki ra'd sebebi ile duhâniyyet buluttan mündefî olup yağmurda küdüret olmaz, pāk ve 'ārî olur. Ammâ riyâh-ı 'âşîfesi olan bulut edhîne-i laţîfe ile buhârdan mün'akid olır, onun için riyâh-ı 'âşîfesi olan şehâbın ra'dı olmaz ve o şehâbdan maţar tevellüd eyledikte o maţarın eczâsında duhâniyyet bulunup redî olur. Egerçi yağmur suyunda bu feğâil mevcüd olur lâkin ona 'ufûnet mübâderet ve sür'at eder, zîrâ o suyun rikķati ziyâde olmakla müfsid-i ardî ve müfsid-i havâyî onda bi-sür'atin te'sîr edip ifsâd eder ve suyun 'ufûneti hâşebîyle o suyu içenlerin ahlâtı dahi müte'af-fin olup şavta ve şadra muğırır olur.

Ve bir kavm derler ki mâ-ı maţarın vech-i meşrûh üzere mağarratının vechi budur ki emţâr ruţübât-ı muhtelifenin buhâr-ı şâ'idesinden hâdis olur ve o ruţübâtın içlerinde ruţübât-ı fâside bulunmakla onda tevellüd eden mâiyyet dahi fâside olur. Lâkin bu kelâm müstakîm olsa mâ-ı maţar maħmûd olmayıp redî olmak ıktidâ eder idi. Mâ-ı maţarın maħmûd olduğu cümlelerin müsellemidir belki mâ-ı maţarın o mağarrat-ı 'ârıdası şiddet-i leţâfetinden olur, zîrâ her nesne ki onun cevheri laţîf ola infi'âli lâ-maħâle serîr olur. Ammâ mübâderet ve sür'at olunup yağmur yağdığı gibi ahz ve tabh olunsa o su 'ufûneti az kabûl eder. Mâ-ı maţarı şürbe muđţarr olan kimse hâmiğ ve ekşi nesnelere tenâvül eylese o suyun mağarratından emîn olur.

Ve deryâ suları ziyâde mürr ve acıdır, onu içmek mutaşavver olmaz lâkin aşhâb-ı sefine ihtiyâcları vaktinde kar'a ve enbîk ile deniz suyunu takfir edip o mâ-ı muķattarı içeren ve onunla tş'âmlarını tabh ederler. Bu mes'ele bā'dı nüshada mevcüddür.

Ammâ âbâr ya'nî kuyuların suyu ve ķanâ ya'nî kuyudan veyâhûd mâ-ı cārîden akıp bir maħalde rākîd olan sular ki ona su bacası derler ve 'Arabca keẓîme dahi derler, pes bu iki su çeşme suyuna nisbet ile redî olurlar, zîrâ o sular muhteķane ve muhtebedir, müddet-i tavîlele arđiyyâta

muḥālîṭ olmakla bir nevc ʿufûnetten ḥālî olmazlar ḥuşûşan o sular ḳaşr ile taḥrîk ve istiḥrâc olundu, zuhûr ve ḥurûca mâil kendide olan ḳuvvet ile ḥurûc eylemediler belki suyun tereşşuḥ edecek maḥalle varınca ḳadar arḳ ḥafr olunup ḥîle ve şınâʿat ile iḥrâc olundu.

Ve kuyu sularının ziyâde redîsi reşâş maʿdeninden mesâliki ve sebîli olan sulardır ki o maʿdenin ḳuvvetini aḥz eder ve o suyu tenâvül eden kim-selerin ekşeri ḳurûḥ-ı emʿâya mübtelâ olur.

Ammâ arḳdan taḥallüb ve tereşşuḥ eden sular ki ona mâ-ı nezz derler, *nûnun fethi veyâḥûd kesri ile, ikisi dahi lügattir*, o mâ-ı nezz mâ-ı biʿrden erde olur, onun için kuyulardan her bâr sular nezḥ olunup iḥrâc olunmakla suyu tâzelenir ve o sebebden ḥareketi dâime olur ve maḥbes ve maḥḳanında yaʿnî ḥabs olduḡu maḥalde meḳsî kaṭîl olur ve menâfis-i arḳda meḳs-i ṭavîl ile meḳs eylemez. Ammâ mâ-ı nezzin menâfis-i arḳ-ı muʿaffenede tereddüdü ṭavîl olur ve nübûc ve ḥareketi batîne olur ve o ḥareket dahi ḳuvvet-i indifâla olmaz belki keşret-i maddê ḥasebîyle olur ve o mâ arâḳ-i fâside-i ʿafinede olur.

Ammâ kar ve buz suları ḡalıza olur. Kezâlik âcâmiyye olan râkid sular dahi redî ve şaḳîl olur ve ḥuşûşan ki meḳşûf olup açıktâ ola o âcâmiyye-i meḳşûfe ziyâde redî olur.

ʿAllâme der ki âcâmiyye ve beṭâyihiyye ikisi dahi redî olurlar. Âcâmiyye o suya derler ki onun eṭrâfında ḥicâre-i keşire olur, o ḥicârenin üzerine tuḥlub gibi aḥḍar ve yeşil nesnelere ʿâlî olur yaʿnî yosun tutar. Ammâ beṭâ-yihiyye o râkid sudur ki o suda ve eṭrâfında ağaçlar olur ve o ağaçlar müşebbeke ve mülteffe olur yaʿnî sık ağaçlık olur gerekse o su o ağaçlık-tan ḥâdiş olsun ve gerek ise yağmur ve ʿuyûn sularından müctemʿ olsun. İntehâ.

Ve o âcâmiyye suların şitâda bürüdeti ve faşl-ı şayfta sühûneti leṭâ-fetinden deḡildir belki şitâda bürüdeti o râkid âcâmiyye suya şülûcun keşret-i vuḳûʿundan olur ve şiddet-i bürüdetinden balḡamı tevlid eder. Ve faşl-ı şayfta sühûneti şemsin devâmı ve ʿufûneti ḥasebîyle olur. Ve o mâ eyyâm-ı şayfta mirârî ihdâs eder ve o suyun ḡılzat ve keşâfeti ve ona arḳiyyetin keşret-i iḥtilâṭı ve keşret-i meḳs ile laṭifinin ḥasebleri ile olur.

Ve o âcâmiyye olan suyun şāribine aṭhile yaʿnī ṭihāl marağı işābet eder ve merākḳ tesmiye olunan ḥicābı ince ve daʿīf olur ve aḥşaları şalābetli olur ve eṭrāfi yaʿnī elleri ve ayakları ve boynu kurur ve ḳađīf olur ve ekl ü şūrbe şehveti ziyāde olur ve buṭūnu muḥtebese olup ḳabđ üzere olur ve o kimsenin ḳayʿı ʿusretli olur ve māiyyet o kimsede muḥtebese olmakla istiskāya müʿeddī olur. Ve baʿdan olur ki zātü'r-riye marağını iḥdāş eder ve zelaḳu'l-emʿā ve ṭihāl īrāş eder yaʿnī dalak ağrısı icāb eder ve ayaklarını ıdmār ve idʿāf eder yübüset ḥasebiyle. Ve ekbādını idʿāf eder ve meʿkūlātından az ğidā ḥāşıl olur ṭihālleri ʿazīm olmak ḥasebiyle, zīrā ṭihāl her ne miḳdār ʿazīm olur ise kebid o miḳdār şađīr ve daʿīf olup [51b] ḥađm nākış olmakla ğidā ḳalīl olur. Ve o mā-ı âcâmiyyeden cünün ve bevāsīr ve devālī ve evrām-ı rihve tevellüd eder ḥuşuşan bu emrāđın tevellüdü eyyām-ı şitāda ziyāde olur.

Ve mā-ı âcâmiyye ahālīsının nisvānlarına ḥabel ve vilādet ʿusretli olur ve doğurdukları cenīn müteverrin olur. Ve o nisvānda recāʿ yaʿnī ḥabel-i kāzib çok ʿarīd olur. Ve şibyānlarda üdre marağı ve kibārlarında ḳurūḥ-ı sāk ve devālī keşīr olur, ḳurḥalarının bürüü yaʿnī sağalması ʿasīr olur. Ve taʿāma şehvetleri keşīr olur ve işālllerini def ʿasīr olup ḳazāyı ezā ile def ederler ve o ezā emʿāyı taḳrīḥe müʿeddī olur ve ḥummā-ı ribʿleri keşīr olur. Ve meşāyihlarında ḥummā-ı muḥriḳa çok olur, ṭabīʿatları ve buṭūnları yübüset üzere olmak ḥasebiyle. Ve rākid olan sular her ne keyfiyyette olur ise bi'l-cümle miʿdeye muvāfık olmaz.

Ve ʿaynından yaʿnī ḳable'l-cereyān ve'l-hareke gözünden ve çeşmesinden aḥz olunan miyāh ve sular mā-ı rākid ḥükmünde olur lākin o sular bir maḥallde meḳs-i ṭavīl ile meḳs eylemeyip müteceddid olmak ḥasebiyle mā-ı rākidden efđal olur; henüz ḥareket ile telaṭṭuf eylememek ḥasebiyle nevʿun-mā şıḳletinden ḥālī olmayıp o mānın ḥükmü mā-ı rākid ḥükmüne ḳarīb olur. Ve ʿaynından muğteref ve meḥūz olan sunun ekşerinde ḳabđ olur. Ve baṭnda o mā sürʿat ile süḥūnete istiḥāle eyler, bināen ʿaleyh aşḥāb-ı ḥummayāt ve aşḥāb-ı mirāra o su muvāfık olmaz belki o su ḥabs-i ṭabʿa yaʿnī ḳabđa veyāḥūd indāca muḥtāc olanlara muvāfık olur.

Ammâ o miyâh ki ona cevher-i ma'edenî muhâlağa eyleye *ya'nî zeheb ve fidğa ve üsrüb ve ka'ıyy*¹⁵⁸ ve *hadîd ve hâr-şîni ma'denlerinden birinin cevheri muhâlağa eyleye* veyâhûd ma'den mecrâsına cârî olan *nüşâduriyye ve şebbiyye ve milhiyye* nesnelere cevâhiri muhâlağa eyleye veyâhûd o miyâh 'alaķı olup sülûk dedikleri dūd onda keşîr ola, bi'l-cümle bu sular ziyâde redî olur. Lâkin bu mezkûrların ba'cılarının menfa'ati olur, meşelâ kuvve-i hadîdiyyesi gâlib olan sular aḥşâyı taķviye eder ve zerebi men' eder ve kuvâ-yı shevâniyyenin küllîsini taḥrîk edip inhâd eder hattâ bâhu dahi taḥrîk edip kuvvet verir. Ve miyâh-ı ma'deniyye ve ma'deniyye mecrâsına cârî olanların aḥvâlini ve menâfi'ini ve mefâsidini qarîben inşâallâhu ta'âlâ beyân eyleriz.

Ve selc ve cemed ya'nî kar ve buz eger naķı olup eczâ-i ma'deniyye ve ğayr-i ma'deniyyeden muhâliḡi olmaz ise o selc ve cemed şâliḡ olur gerek ise kendileri eriyip su olsun ve gerek ise kendiler ile hâricden âḡer sular tebrîd olunsun ve gerek ise o selc ve cemed suyun içine ilkâ olunmakla o âḡer su tebrîd olunsun bu üç nev' sular şâliḡ olurlar, tefâvüt-i fâḡiḡ ile mütefâvit olmazlar lâkin bu üç nev' su sair suların ziyâde keşâfetli olur ve 'aşabında veca'ı olanlara muḡırr olur.

Kaçan o üç nev' su taḡı olursa o sular şalâḡa rücu' eder. Ammâ cemed miyâh-ı rediyyeden tecemmüd eylese veyâhûd selc mesâķıtında kuvve-i ğarîbe kesb eylese evlâ olan onunla hâricden ḡâil ile âḡer sular tebrîd oluna, o selc ve cemedden eriyen sular isti'mâl olunmaya.

Mâ-ı bâridden miķdârı mu'tedil olan su eḡiḡḡâya muvâfiķ olur lâkin a'şâba ve aḡşâsmda evrâm olanlara ḡararı olur. Ve mu'tedilü'l-miķdâr mâ-ı bârid ḡehveti iķâz ve tenbîḡ eder ve mi'deyi ḡedd ve taķviye eder. Ve mâ-ı hârr hadmı ifsâd eder ve ta'âmı tâfi ya'nî fem-i mi'deye qarîb edip kabartır ve fi'l-hâl 'aḡaşı def' eylemez. Ve ba'ḡan olur ki mâ-ı hârr istiskâya mü'eddî olur ve dıķķ ve zübûl iḡdâḡ eder.

Ammâ mâ-ı müsaḡḡan eger mâ-ı fâtir ya'nî ılıcak su olur ise ğaḡeyânı icâb eder. Mâ-ı fâtirden süḡûneti ziyâde olup mâ-ı hârrdan nâķiḡ olan mâ-ı müsaḡḡan 'ale'r-rîķ tecerru' olunur, zîrâ o mâ ekḡeriyyâ mi'deyi ğasl eder ve taḡı'atı ıtlâķ eder. Ve o mâ-ı müsaḡḡan istikḡâr olunup tecerru'dan ziyâde

158 "Ka'ıyy" reḡâḡ-ı ebyaḡ ma'nâsıdır ki ona kalay derler.

şürb olunur ise redî olur ve mi'cenin kuvvetini tahtlîl edip mühin ve muç'if olur. Sühûneti şedîd olan su ba'çdan kûluncı tahtlîl ve tîhâlin riyâhını keser eder. Ve âteşte kaynanmış su şar' ve mâlihülyâ ve şudâ'-ı bârid ve remed aşhâblarına ve halkında ve 'umûrunda ya'nî boğazında ve dişleri arasında olan etlerde büşûru olanlara ve kulağı ardında evrâm olanlara ve nevâzil aşhâbına ve hicâbında kurhası olanlara ve nevâhî-i şadrında inhilâl-i ferdi ya'nî teferruk-ı ittişâli olanlara bi'l-cümle nâfi'dir. Ve o mâ-ı hârr şamsı ve bevli idrâr eder ve evcâ'ı teskîn eder.

Ammâ mâlih olan sular bedeni mehzûl eder ve kaşefiyyet ve huşûnet ihdâş eder cilâsı hasebiyle. Evvelâ ishâl edip ba'çdehu tecfîfi hasebiyle tab'ı habs eder ve demi ifsâd eder, hikkeyi ve cerebi tevlîd eder.

Ve mâ-ı kedir haşâtı tevlîd eder ve şüdedi îrâş eder. Mâ-ı kedir için kimse şürbünden sonra müdirrât isti'mâl eylesinler tâ ki mağarrat-ı mezkûresinden emîn olalar. Ve ma'a-hâzâ mebtûn olan ya'nî ishâli olan kimseler mâ-ı kedir ile ve sâir gâlib ve şakîl olan sular ile intifâ' ederler onun için ki o sular batında muhtebes olurlar ve sûrat ile münhadir olmazlar. Düşümetli ve halâvetli nesnelere tenâvül eylemek mâ-ı kedinin mağarratını def'ede tiryâk meşâbesinde olur.

Ve nüşâdurî sular tab'ı ıtlâk eder gerek kuvve-i nüşâduriyyesi olan suyu içsin ve gerek ise içine girip girip otursun ve gerek ise ihtikân eylesin her hâlde telyîni olur.

Ve miyâh-ı şebbiyye şamsı mu'câddan ziyâde akmaktan men' eder ve nefsi-deme ya'nî kan tükürene nefi olur ve bevâsîri seyelandan men' eder lâkin hummâyı ziyâde işâre ve tahrik eder o ebdânda ki hummâyâ müsta'idd ola.¹⁵⁹ Ve miyâh-ı hadîdiyye tîhâli ya'nî dalak marağını izâle eder ve bâha mu'în olur. Ve miyâh-ı nuhâsiyye fesâd-ı mizâca şâlih olur. 'Allâme fesâd-ı mizâcı istiskâ ile tefsîr eyledi. Kaçan miyâh-ı muhtelif muhtelif olup biri birine karışsalar ve ba'çısı ceyyid ve ba'çı âheri redî olsa akvâsının hükmü gâlib olur.

Ve miyâh-ı fâside tedbîrini bâbu'l-müsâfirinde ve mânın ahkâmını ve şifâtını ve aşnâfının kuvâsını edviye-i müfrededen bâbu'l-mâda inşâallâhu ta'âlâ biz zikr eyleriz, bizim akvâlimiz o maħallden taleb olunsun.

159 Hummâyâ isti'dâd mesâmmât-ı beden çayyika olmak ile olur.

el-Faşlu's-Sâb'a 'Aşere Fî-Mücebâti'l-İhtibâsi ve'l-İstifrâği

İstifrâğı vâcib olan fağalâtın muhtebes olup ħurûc eylememesi kuvvet-i dâfî'amn dâfından olur veyâhüd kuvvet-i mäsikenin ziyâde kuvvetinden olur. Ve kuvvet-i mäsike kuvvetli oldukta o fağlaya teşebbüs edip kuvvet-i dâfî'amn def'ine mâni' ve müzâhim olur yâhüd kuvvet-i hâğime dâfîf olmakla olur, zîrâ kuvve-i hâğime dâfîf oldukta hağmın vağtı uzun olur. Ve kuvve-i tabî'iyye mädâm ki hâğime fi'lini tekmi'l eylemedikçe ğidâyı imsâktan fariğ olmaz, kuvve-i hâğimenin dâfı onun için ihtibâsa mü'eddî olur veyâhüd mecârî dar ve đayyık olmakla ve mecârîde südde olmakla veyâhüd mädde ğalîz olmakla veyâhüd mädde lüzüciyyet veyâhüd kesret olup kuvvet-i dâfî'a def'e kavî olmamakla ihtibäs hâşıl olur. Ve ħacet-i def'e ihsäs mefküd olmakla dahi ihtibäs/hâğis olur, zîrâ kuvve-i irâdiyye ħacet-i def'e mu'tn olur ve ihsäs olmadıkça kuvve-i irâdiyye nühüz edip kâim olmaz. Ve istifrâğın mu'tni bulunmamakla ihtibäs 'arığ olur, külinc-i yerekânî ihtibâsi bu nevs sebebeden hâğis olur.

Ve ihtibâsın sebep-i 'âheri budur ki kuvve-i tabî'iyye cihet-i uĥrâya muşarıfe olmakla emr-i ğidâdan zühül eyler, hâğime hağmdan, dâfî'a def'den kalır, emr-i âher mühimm olmakla buĥrânlarda hâğis olan ihtibäs-ı bevl bu kabîlden olur. Ve ba'dı buĥrânda tabî'at mevâddı taraf-ı âherden def' eder, kay' ile veyâhüd 'arak ile mevâdd def' olunup mecra-yı tabî'iden nesne ħurûc eylemez ve bu ihtibäs ħakîkî ihtibäs olmaz.

Kaçan istifrâğı vâcib olan [mevâdd] muhtebes olsa ondan emrâğ-ı mütennevvî'a hâğis olur, emrâğ-ı terkîb nev'inden südde ve istirhâ ve teşennüc-i rađb ve bunlara müşâbih marağlar 'arığ olur ve emrâğ-ı mizâc nev'inden 'ufünet ve ħârr-ı ğarîzînin ihtikâni ve ihtibâsi ve nâriyyete istihâlesi, kezâlik ħârr-ı ğarîzînin tül-i ihtikâni veyâhüd şiddet-i [52a] ihtikân hasebiyle sönüp müntafi olması hâğis olur. Ĥârr-ı ğarîzînin inñifâsı 'akîbinde ebdâna berd istilâ eder ve ebdânda ruţubet ğalebe eder. Ammâ emrâğ-ı müştereke nev'inden ya'ni teferruĥ-ı ittişâl aşnâfından 'arığ olan marağlar, vi'âların ya'ni ğidâyı muhtevî olan âletlerin inşidâi ve inficârı marağlarıdır. Toĥme esbâb-ı emrâğın cümlesinden redî olur ĥuşuşan ki zamân-ı ħaĥtta ĥavâyâ ya'ni açlıĝa ve mi'desi ħâlî olmaĝa mu'tâd olan kimseler ĥuşb ve rehâyâ ve bolluĝa erişip mi'desini ifrâť üzere def'aten doldursa ve şiba'-ı müfriť ile

şeb'ân olsa ziyâde redî olur. Ve ihtibâs emrâd-ı mürekkebeden evrâma ve büşûra mü'eddî olur.

Bu mezkûrlar istifragı vâcib olan mevâddın ihtibâsının ahvâli idi, ammâ ihtibâsı vâcib olan mevâddın istifragının ahvâli budur ki ihtibâsı vâcib olan nesnelere istifragı kuvvet-i dâfi'anın kuvvetinden yâhûd kuvve-i mâsikenin dâfından yâhûd maddenin keşreti ve şikâli hasebiyle ezâsmadan veyâhûd maddede olan rîhin uduvı temdîdinden veyâhûd maddenin hiddeti hasebiyle lez'inden hâdis olur. Ve ba'dan olur ki maddede ziyâde rakîk olmakla bi-nefsihâ seyelân eder gibi olup indifâ'ı sehl olur. Si'a-i mecârî dahi maddenin seyelânına mu'tin ve mûsâ'id olup istifrag hâşıl olur, seyelân-ı menî bu kabîlden olur. Yâhûd istifrag mecârînin tûlen inşikâkından ve yarılmasından veyâhûd mecârînin 'ar'dan inkişâ'ından veyâhûd fuvvehât-ı mecârî ya'nî mecrâların ağızları münfetiha olup açılmasından olur, ru'âfta olan istifrag bu kabîlden olur. Ve mecârînin ittisâ'ı ve genişmesi hâricden bir sebebin hudûsuyla olur, hammâmın havâsı ile mecârînin genişmesi gibi. Ve ba'dı kerre sebep-i dâhiliyyenin hudûsu ile olur, edviye-i müşhile ishâlde im'ân eyledikte mecârîde hâdis olan si'a-i tecâvîf gibi.

Ve ihtibâsı vâcib olan mevâddın istifragına terettüb eden âşâr ve a'raf bunlardır:

O istifrag şâhibine berd-i mizâc 'arîd olur eger istifrag eylediği maddede hârr-ı gârîzinin gîdâsı olan ru'tubet-i gârîziyye olur ise.

Ve ba'dı kerre istifrag eylediği maddede balgâm mişlli bârid olur ise veyâhûd dem gibi itidâle karîb olur ise o istifrag şâhibine harâret-i mizâc 'arîd olur, zîrâ demin ve balgamm bedenden istihrâc olunması ile hârr-ı müfrit olan şafra galebe edip bedeni teşhîn eder ve her dâim istifragdan bi'z-zât yübüset 'arîd olur.

Ve ba'dı istifrag olunan maddede sevdâ gibi hılt-ı müceffif olmakla hılt-ı mura'tıb galebe edip bedeni tertîb eder ve o istifrag ru'tubet-i bedene mü'eddî olur, nitekim maddede-i bârideyi istifrag hasebiyle hılt-ı hârr galebe edip bedeni teşhîn eylediği gibi.

Ve ba'dı kerre dahi istifrag hasebiyle hârr-ı gârîzî dâ'if olup ha'dm nokşân olmakla balgâm ziyâde olup bedeni tertîb eder lâkin bu vechle hâdis

olan ruṭûbet ile mizâc muratṭab olmaz ve ruṭûbet dahi ğarîziyye olmaz, vech-i evvelde mevâdd-ı bâridenin istifrâğından ḥâdiṣe olan ḥarâret ḥarâret-i ğarîziyye olmadığı gibi belki ifrâṭ üzere olan istifrâğın mecmû'una berd ve yûbs tâbi' olup o istifrâğ eden kimsenin 'uḍvlarının cevherleri bârid ve yâbis olur lâkin ba'ḍısından ḥarâret-i ğarîbe ve kezâlik ruṭûbet-i ğayri mâliḥa 'arîḍ olur ya'nî o ruṭûbet 'arîḍ olur ki ondan melâḥat ve ḥüsn, behcet ḥâşıl olmaz belki ruṭûbet bâlle olup 'uḍvu ıslatır ve kıvâmını izâle eder. Ve o istifrâğ-ı müfriṭe emrâḍ-ı âliden ya'nî emrâḍ-ı terkîbden südde maraḍı tâbi'a olur, 'urûkun ifrâṭ üzere yûbsü ḥasebiyle tecâvîfi sedd olduğu için. Ve o istifrâğa teşennüc ve küzâz dahi tâbi'ler olur.

Ammâ mu'tedil olan o istifrâğ ve ihtibâs ki onlara ihtiyâc vaktinde 'arîḍ olalar, onlar nâfi' olurlar ve şıḥhati hâfız olur.

Ve biz esbâb-ı ḍarûriyye ecnâsından tekeḫlüm eyledik, o ecnâsın ekşer-i envâ'ı her ne kadar ḍarûrî olmaz ise de ve şimdiki hâlde esbâb-ı uḫrâyi biz aḫz eyleyelim:

el-Faşlu's-Sâmine Aşere Kelâmun Külliyyûn Fi'l-Esbâbillefi Tettefiḫu Li'l-Beḍeni Ğayre ḍarûriyyetin ve Lâ ḍarretin

Şimdiki hâlde biz tekeḫlüm eyleyelim: ḍarûriyye olmayıp ve ef'âl-i ṭab'riyyeye maḍarratı olmayan esbâbda esbâb-ı mezkûre o sebeplerdir ki onların 'ademinden ḥayât mün'adim olmaz ve vücûdunun ef'âl-i ṭab'riyyeye ḍararı olmaz. Ve o esbâb havâdan mâ-'adâ bedene mülâkî olan eşyâlardır, ammâ havâ esbâb-ı ḍarûriyyededir. O sebepler istiḥmâmât ve envâ'-ı delk mişlli nesnelere. Ve bu esbâblara kavî-i küllî ile biz ibtidâ eyleyelim: Biz deriz ki beden-i insâna ḥâricden mülâkî olup beden-i insânda fâ'ile olan eşyâ beden-i insânda iki vechle fâ'ile olur:

Vech-i evvel budur ki bedene ḥâricden mülâkî olan sebebin laṭifinde kuvve-i ğavvâşa olmakla mesâmmâta nüfûz edip fi'lini işler, *o sebab sirke mişlli nesnelere* veyâḥûd o mülâkî olan nesneyi bedeninin kuvve-i câzi-besî cezb edip o meczûb olan sebab fi'lini işler, tılâ olunan dühnü bedeninin cezbi gibi veyâḥûd bu iki emrin ictimâ'ı olup sebebin kuvve-i ğavvâşası ve bedeninin kuvve-i câzibesî ile o sebab-i mülâkî mesâmmâta duḫûl edip fi'lini ve ḥükümünü icrâ eder, dühn hâll ile hâṭ olunup tılâ olursa o mürekkeb

mesâmmâta bu iki vechten nüfûz edip fi'lini işler ve hükümünü icrâ eder; bu şüretlerde o sebep-i mülâkî bedene muhâliţ olur.

Bedene mülâkî olup bedende fâ'il olan sebebin vech-i şânîsi bedene muhâliţ olmayıp keyfiyyet-i maħda vü şırfe ile bedende fâ'il olur ve keyfiyyet-i bedeni ihâle eder; o ihâle ona gâhîce bi'l-fi'l ihâle olur, bi'l-fi'l bedeni tebrîd eden soğuk tılâlar gibi yâhûd bi'l-fi'l bedeni teşhîn eden kimâd-ı hârr gibi ve gâhîce bedeninin keyfiyyetini bi'l-kuvve ihâle eder ya'nî bedene mülâkî olan nesnelere ihâleye isti'dâd olur lâkin bi'l-fi'l ihâle olmaz. Ve bedene mülâkî oldukta bedende olan hârr-ı ğarîzî o sebebin fi'lini kuvveden fi'le ihrâc edip o mülâkî bi'l-fi'l muhîl olur ve bedeninin keyfiyyeti bi'l-fi'l müteğayyir olur. Ve bedene muhâliţ olmayan mülâkî gâhîce şüret-i nev'iyesi ile bi'l-hâşşa fâ'il olur, *semek-i muhaddir*¹⁶⁰ gibi. Ve bedene mülâkî olan ba'đısı hâricden mülâkât ile fâ'il olur, dâhilden olmaz, başal ya'nî soğan gibi, zîrâ soğan hâricden çımad olursa 'udvü takrîh eder, ammâ tenâvül edenleri dâhilden takrîh eylemez. Ve ba'đı âher bunun 'aksi üzere olup hâricden fi'li olmaz, dâhilden olur, isfidâc gibi, zîrâ isfidâcî tenâvül edenleri isfidâc tağyîr-i 'azîm ile tağyîr eder ve ba'đan olur ki katl eder ve hâricden isfidâc ile tılâ olursa tağyîr eylemez. Ve ba'đı eşyâ vardır ki o eşyanın hâricden ve dâhilden fi'li olur, onun fi'li hâricde veyâhûd dâhile hâşş olmaz.

'Allâme der ki dâhilden ve hâricden fâ'il olanlar birkaç vech üzere olur:

Evvelkisi o iki f'li mütesâvî olurlar ya'nî iki hâlde dahi bir nev' keyfiyyet ihdâş eder, o keyfiyyet şiddet ve đaf'ıta berâber olur, mânın tebrîdi gibi, zîrâ mâ hâricden ve dâhilden berâber tebrîd eder.

Ve ikinci kısmı hâricden bir nev' f'li olur ve dâhilden olan f'li nev'-i âher olur lâkin bu ikinci kısım hâlî olmaz ki yâ o iki muhtelif olan f'ller biri birine dıdd olurlar, küzbere gibi, zîrâ küzbere hâricden maddede tahtlîl eder ve dâhilden tağlîz eder veyâhûd o iki f'ller dıdd olmazlar, hamr gibi, zîrâ hamr her ne kadar dâhilden ve hâricden teşhîn eder ise lâkin dâhilden teşhîni hâricden olan teşhîninden eşedd olur. İntehâ mâ kıle'l-Allâme.

160 "Semek-i muhaddir" ra'âd dedikleri semektir ki şayyâdın şebîkesine tutulsa o şayyâdın eli mürte'şe olur. Semek-i muhaddirin biri dahi "قرونة"dir, bunun taħdîri eşerrdir, hayyen ve meyten taħdîr eder hattâ kavm hâlini bilmeyip ekl eylediler ve cümlesi helâk oldular.

Pes kısm-ı evvelin ya'nî bedende hâricden fâ'il olup bâtında fi'li olmadığı için illeti ve sebebi altı vech üzere olur:

Vech-i evvel budur ki meşelâ başal dâhile vârid oldukça kuvve-i hâdime sūr'at edip başalın kuvve-i muḳarrihasını kesr eder ve mizâcını taḡyîr eder, kendi hâli ve kuvveti üzere hükümünü icrâ edip fi'lini işlemek mümkün olacak kadar terk eylemez ki o müddette fi'lini işleyip bâtın-ı bedeni takrîh eyleye.

Vech-i şânî budur ki başal mişlli nesne ekşer-i emrde âher ağdiye ile maḥlûtan tenâvül olunur, *o âher ḡidâlar lâ-maḥâle başalın kuvvetini kesr edip başal hükümünü icrâya kâdir olmaz ve bâtını [52b] takrîh eylemez.*

Vech-i şâliş budur ki başal mişlli nesnelere tenâvül olundukta mi'dede mevcûd olan ruḡûbet-i sâireye muḥâlîf olup hâlîfi olan ruḡûbet başah setr ve ḡamr edip kuvvetini kesr eder.

Vech-i râbi' başal mişlliler hâricden dımâd olursa mevdi'-i vâhidde zamân-ı keşîr mekş eder, *lâ-maḥâle zamân-ı mekşte mekşin imtidâdi ḡasebiyle kuvve-i muḳarrihası maḥall-i vâhidde teşîr ve takrîh eder, ammâ dâhilden bâtın-ı bedene vârid oldukça maḥall-i vâhidde mekş eylemez belki keylûsu mi' deden kebîde ve bir ırktan ırk-ı âheri intikâl eder ve şüflü mi' deden nüzûl edip baḡarsıkları gezer ve birinden birine intikâl eder.*

Ve vech-i ḡâmis budur ki başal mişlli ḡirîf nesnelere hâricden uḡva ziyâde mülteşîḡ ve bitişik olup takrîh eder, ammâ bâtından hâricden olan vişâkı olmayıp şiddet-i ittişâli ve mümâssesi olmaz.

Ve vech-i sâdis budur ki zıkr olunan başal mişlli mütenâvel mi' deye vuşûlünde onun tedbîrine kuvve-i ḡabî'yye tevellî eder ve o mütenâvelin faḡlı mündefi' olmaktan geri kalmaz ve aḡlâta istihâleye şâliḡa olan eczâsı deme ve aḡlât-ı sâireye istihâleden geri kalıp eḡlenmez. Ammâ isfidâc mişllinin aḡvâli muḡtelife olup bâtından muḡırr ve hâricden ḡayr-i muḡırr olduğunun sebebi ve vechi budur ki isfidâcın eczâsı ḡalîz olmakla mesâmm-ı ebdâna nüfûz eylemez ve nüfûz edenleri dahi menâfis-i rûḡa ve a'ḡâ-i re'îseye im'ân edip vâşıl ve dâḡil olmaz ve lâ-maḡâle hâricden isfidâcı isti'mâlin ḡararı olmaz. Ammâ isfidâc tenâvül olunup şûrb olursa a'ḡâ-i re'îseye vâşıl olur, zîrâ mesâlik-i rûḡa sâlik olur, lâ-cerem ḡarar-ı beyyini olur. Ve isfidâcın aḡvâlinin vech-i mezkûr üzere ihtilâfının bir sebebi dahi budur ki isfidâcdan olan kuvve-i semmiyyet ḡarr-ı ḡarîzînin

farṭ-ı teʿşîri ile zühûr edip idrâr eder. Hârr-ı ğarîzînin teʿşîri bâtında olan nesnelerde olur, zâhirde olan eşyâda hârr-ı ğarîzînin teʿşîri daʿf olur. Ve bu mişlîli kelâm edviye-i müfredede bâbında senin üzerine ʿavdet eder inşâallâhu taʿâlâ.

el-Faşlu't-Tâsîfa ʿAşere Ft-Mücebâti'l-İstihmâmi ve't-Tedâhhi Bi'ş-Şemsi

Baʿdı müteḥazlikîn yaʿnî fenn-i tıbbda ḥazâkat ve mahâreti olanların baʿdıları derler ki ḥammâmın ḥayrlısı binâsı kadîm olup havâsı geniş ve vâsî ve suyu ʿazb olan ḥammâmlar olur. Ve baʿdı âher bu kelâmın üzerine kelâm-ı âher ziyâde edip der ki ḥammâmın ḥayrlı olmasının şart-ı râbîci budur ki külhancı olan kimse ḥammâmın veḳûdunu ḥammâma girecek kimsenin mizâcının taḥammülü miḳdârı eyleye, *mebrûdînin ḥammâmu veḳûdunu ziyâde eyleyip, mahrûru'l-mizâc olanların veḳûdunu noḳşân eyleye. O veḳûdların teşhîn eyledikleri mâ'bi-haşebi'l-keyfiyyet o iki şıfın mizâclarına muvâfık ola.*

ʿAllâme der ki bu kâilîn kavli ile *amel zî-kuḳret olup ḥammâm-ı hâşşı olanlara mümkün olur. Ammâ ʿammme için mebnâ olan ḥammâmın suları iki şıf olur, biri hârr ve biri hârid. Peş o ḥammâmda istihmâm eden kimse muḳtedâ-yı mizâcı üzere suyunu taʿdil eyler. Ve yine ʿAllâme der ki ḥammâmın zıkr olunan evşâf-ı erbâsına dört âher vaşflar dahi ḥamm olunmak lâzımdır ki o ḥammâm ḥayrlı ve nâfî ola:*

Evvelkisi ḥammâmın havâsı şâf ola.

İkincisi diyâsı keşîr ola.

Üçüncüsü o ḥammâmda olan celîslerin ve muşâhiblerin cevdeti ola.

Dördüncüsü ḥammâmı teşhîn eden veḳûdun dahi cevdeti ola, zîrâ ḥammâmın havâsının ceyyid ve şâf olması nefsi mesrûr eder ve ʿaklı bast eder ve ḳalbe ezâ eylemez, ammâ küdüretli havâ ervâhı tekdîr eder ve vâcib-i tabʿîsinden ervâhı tağyîr eder.

Kezâlik diyânın keşreti ḳalbi tefrîh eder ve sâir keyfiyyât-ı nefsanîyyeyi taḥşîn eder ve ebdânda olan faḳla mâddeleri taḥlîl eder; diyânın ḳilleti bu menâfî'in addâdını icâb eder.

Ve hammâmın cülesâsinın istihâm eden kimsenin katında fağlı olup maĥbûbu ve sevgilisi olur ise ve o celislerin aĥbâra ittılâı olup tevâriĥ ve ĥikâyât-ı nâdireler söylerler ise o istihâm eden kimsenin telezüz etmekle şadı münşeriĥ olur ve nefesi münbaşı olur.

Ammâ vekûdun cevdeti, o hammâmın külĥanında yanan odun ceyyid olması onun içindir ki odun her ne kadar ceyyid olup o ĥatabın ĥiddeti ve râyiĥa-i kerĥesi ve duĥân-ı redîsi olmaz ise o odunun âteşi suyu ve havâyı taĥyîr eylemez. Ve ĥatab-ı redî o suyu ve havâyı taĥyîr edip o hammâm ĥayrlı olmaz.

Hammâm-ı fâğıl bu zıkr olunan şartın cem' olması ile tamâmen fâğıl olur ve bu şartların ba'đısı noĥşân olur ise o hammâmın nef'î ve fağîleti şartın noĥşânı miĥdârı nâkış olur. İntehâ kelâmu'l-Allâme.

Ma'lûm buyurula ki hammâmın iki nef'î fi'li olur: Evvelki fi'li teşĥindir ki o teşĥini hammâmın havâsı işler. Ve ikinci fi'li tertîbdir ki o fi'li hammâmın suyu işler. Ve hammâmın beyt-i evveli müberrid ve murattıb olur ve beyt-i sânisî müsahĥin ve murattıb olur ve beyt-i sâlisî müsahĥin ve müceffif olur.

Ve ba'đı etîbbâ der ki su a'đâ-yı aslıyyeyi tertîb eylemez ve su içmek ile veyâĥûd hammâmında mâ-i müsahĥan ile yıkanmak ile ruĥbet-i ĥarîziyye ziyâde olmaz. Pes bu zâhib olan etîbbânın bu maĥâline ittibâr olmaz.

Lâkin hammâmında ebdâna zıkr olunan taĥayyürlerden mâ-'adâ taĥayyür-i âĥer dahi 'arîğ ve ĥâdiş olur ki o taĥayyürler hammâmın ba'đısının bi'l-'arâğ ve ba'đısının bi'z-zât te'sîrinden ĥâdiş olur, zîrâ hammâma havâsı ĥasebiyle tebrîd etmek 'arîğ olur. Kezâlik hammâma yine havâsı ile tecfif etmek 'arîğ olur, zîrâ hammâm ĥarr-ı ĥarîziyi ziyâde taĥlîl eder ve o taĥlîle bürüdet terettüb eder. Kezâlik hammâm ruĥbet-i ĥarîziyyeyi ziyâde taĥlîl eder ve o taĥlîl ile a'đâyâ cefâf 'arîğ olur her ne kadar ruĥbet-i ĥarîbe 'arîğ olur ise de. Ve hammâmın suyu ziyâde müsahĥan olsa o şedîdü's-süĥûnet olan su kuşa'rîret ihdâş eder ya'nî o suyu isti'mâl eden kimsenin derisi ve tüyleri ürperir ve derinin mesâmmâtı müstaĥşaf olup teğayyûk eder, ona binâen şedîdü'l-ĥarâret olan suyun ruĥbetinden bedene bir şey te'eddî edip vâşıl olmaz ve bedende olan fağlaları dahi taĥlîli ceyyid olmaz.

Ve hammâmın suyu ba'dı kerre bedeni teshîn eder ve ba'dı kerre tebrîd eder, pes hammâmın suyu müteâddeyn olan teshîn ve tebrîd fi'lini işler. Ammâ o vakte teshîn eder ki hammâmın suyu hârr olup meyli sühûnet tarafına ola, zîrâ hârr olup meyli bürüdet tarafına olur ise o mâ mâ-ı fâtir olup ebdâm tertîb ve tebrîd eder. Ve mâ-ı hammâm bârid olur ise hammâmın havâsından bedene ve ahşâya vâsıl olan sühûneti mâ-ı bârid haqn ve habs edip o sühûnet-i muhtebese bedeni teshîn etmekle mâ-ı hammâm o teshîne sebep olur. Ammâ mâ-ı hammâmın tebrîdi o zamân olur ki istihmâm eden kimse mâ-ı hammâmda ziyâde meks edip bedeni o mâi teşerrüb eyleye. Bu şürette mâ-ı hammâm bedeni iki vechle tebrîd eder, mâ-ı hammâm gerek hârr olsun ve gerek bârid olsun:

Vech-i evvel budur ki suyun tabî/bârid ve suyu teşerrüb eden bedeni o su tebrîd eder. Eger o su bârid olur ise bedeni tebrîdi zâhir olur ve eger hârr ise o harâret harâret-i 'arağiyye olmakla lâ-mahâle zâile olur ve sunun bürüdet-i tabî'iyyesi 'avdet edip bedeni bi'l-âher tebrîd eder.

Ve hammâm suyunun bedeni tebrîdinin vech-i şânîsi budur ki gerek su hârr ve gerek bârid olsun her hâlde murattıbdır, kaçan külleteyn mislli müctemîc olan suda ziyâde meks olursa bedeni ifrâğ üzere tertîb eder ve ru'tebet-i müfriṭa sühûneti habs edip söndürmekle bürüdet 'arıda olur. Ve ba'dı kerre hammâm taḥlîli hasebiyle teshîn eder, zîrâ hammâm [53a] bedende münhağım olunmadık ğidâ bulursa o ğidâyı haçm eder ve kezâlik nuçc etmedik fağla bulur ise o façlayı inđac eder ve haçm ve inđac eylediği ğidâ ve fağla bedeni teshîn eder.

Ve hammâm gâhîce yâbisen isti'mâl olunur ve gâhîce raṭben isti'mâl olunur. Hammâmın havâsını isti'mâl keşir olup suyunu isti'mâl ḳalîl olur ise hammâm yâbis olur ve havâsını isti'mâl ḳalîl olup suyunu isti'mâl keşir olur ise o hammâm hammâm-ı raṭb olur.

Hammâm-ı yâbis bedeni tecfîf edip kurutur ve istiskâsi olanlara ve terehülû olanlara nefc verir.¹⁶¹ Hammâm-ı raṭb ebdâni tertîb eder.

161 Ve hammâm-ı yâbis ittihazının şan'at-ı maḥşûşaları muḥarrerdir, o şan'atlar te-kellüfe muhtâc olmakla bu vechi ihtiyâr eyledi.

Ve hammâmda keşret-i ku'ûd ile taḥlîl-i mevâdd ve 'arâk ekşer olmakla bedeni tecfîf eder. Ammâ hammâmda ku'ûdu taḥlîl edip az oturmak bedeni tertîb eder, zîrâ ebdân hammâmdan evvelâ ruṭûbet intişâf ve iktisâb eder. Ve 'arâk ile taḥlîl-i ruṭûbet eylemeksiz hammâmdan çıkıp hammâmda mekşî kalîl olur ise o ruṭûbet-i müktesibe bedende bâkî kalıp beden mertûb olur.

Ve ba'dı kerre hammâm 'ale'r-rîk ve'l-havâ isti'mâl olunur ya'nî hammâma duḥûl aç olduğu ḥâlde olur, o hammâm ziyâde müceffif olur ve da'f ve hüzâl icâb eder.

Ve şîba'a qarîb olduğu ḥâlde hammâma duḥûl bedeni semritir ve tesmîn eder, zîrâ hammâm bedende olan māddeyi hârice qarîb olan maḥalle cezb eder lâkin o hammâmdan südde marağı 'arığ olur, ona binâen ki hammâm ḳable'l-haçm mi'dede ve kebidde bulunan mevâddı hârice cezb eyler, lâ-maḥâle haçm olmayan gıdâ mecârî-i dâyyıkayı sedd eder.

Ve ba'dı kerre hammâm haçm-ı evvelin âhirinde isti'mâl olunur ya'nî gıdâ mi'dede münhağm olup o gıdânın latîfi kebide ve ğalîzi em'aya nüfûz eylemezden muḳaddem mi'de münhağm olmuş gıdâ ile mümtelî ve dolu iken hammâm isti'mâl olunur, o ḥâlde isti'mâl olunan hammâm bedeni tesmîn edip semirtir ve menfa'ati olur.

Ve aşḫâb-ı dıkk gibi hammâm tertîb kaşdı ile isti'mâl edenlere vâcib olur ki suda ziyâde mekş eyleyeler ve küllüeyn ta'bîr olunan havdın içinde da'f 'arığ olmayacak ḳadar eğleneler ve ba'de'l-ḥurûc bedeni dühn ile temrîḥ ve delk eyleyip ovalar, zîrâ dühn ile bedeni temrîḥ tertîbi ziyâde eyler ve mesâmmâttan bâtına nâfiz olan mâiyyeti ḥaḳn edip taḥt-ı cilde ḥabs ve taḥallülünden men' eder.

Dahi vâcib olur ki hammâmda çok eğlenmeyeler ve hammâmın mu'tedil maḥallini ihtiyâr eyleyip mekşleri o mu'tedil maḥalde ola. Ve hammâmın ardına mâ-ı ḥarrı çok şabb eyleyip çok dökeler onun için ki o dökülen su ḥarâret-i hammâmla tebahḥur edip havâyı tertîb eder ve o havâ bedene mesâmmâttan nüfûz edip bedeni tertîb eyler.

Ve yine vâcib olur ki hammâmdan meskenine nakli ḥiffet üzere olup meşakḳat ve 'anâ üzere olmaya belki bir miḥaffe üzere oturup el üzere götüreler. Ve hammâmdan ḥurûcu vaktinde 'ale'l-fevr müberrîd fîb ile ve kokulu dühnler ile tatyîb oluna. Ve hareket-i hammâmdan müteğayyir olan kuvâlar ḥâlet-i ülâsına ve i'tidâline ric'at edince ḳadar meslaḥta ya'nî şiyâb

nez' olup soyunacak mahallde meks ve istirâhat eyleye. Ve murattıb olan eşribelerden mâ-ı şa'ır ve leben-i etân ya'nî eşek sütü saşy oluna ve içirile.

Ve hammâmda meks ve maqâmı ziyâde edenlere gâşy ve gâşydan havf olunur, zîrâ hammâmda keşret-i muqâm kalbi işhâni hasebiyle evvelâ gâşy ihdâş eder ba'dehu gâşy icâb ve iktidâ eder.

Hammâmın menâfi'-i keşiresi olduğu gibi mağarratı dahi olur, zîrâ hammâm a'dâ-i da'ıfeye mevâddın inşibâbını teshil eyler ve cesedi irhâ eyler ve sinirlere đararı olur ve harâret-i ğariziyeyi tağlil eyler ve şehvet-i ta'âmı iskât eyler ve kuvvet-i bâhi da'ıf eyler.

Ve miyâhi cihetinden hammâmın fuşülü ve envâı vardır. Eger hammâmın suyu nağrûniyye olur ise veyâhüd kibrîtiyye veyâhüd bahriyye veyâhüd remâdiyye veyâhüd mâliha olur ise gerek ise suda o mülûhat tabîri olsun ve gerek ise şan'at ile o su temlihi olunsun o suya zikr olunan eşyâyı ya'nî nağrûn ve remâd mişlli mâlih nesneleri halı edip tabh etmekle veyâhüd mevîzec ya'nî zebübü'l-cebel ve habbu'l-gâr ve kibrît mişlli nesne halı edip tabh etmekle, pes suyu bu mişlli olan hammâm bedeni tağlil ve tel'if eder ve terehhül ve terebbülü izale eder. "Terebbül" ona derler ki kuvve-i hâdumenin da'ıfi hasebiyle etraf ve sair demikalil olan a'dâ muntefih olur balgam-ı rakik müstevli olmak hasebiyle. Ammâ "terehhül" bir intifâhtır ki yüzde ve göz kapaklarında hâdiş olur ve ba'dı kerre etrafta ya'nî el ve ayakta dahi olur lâkin levni reşâsiyyeye mâil olur ve ba'dı kerre şufret-i yesireye mâil olur hârr-ı ğarizinin da'ıfi hasebiyle. Ve kurhası olan kimselerin mevâddını kurhalarına seyelândan men' eder ve ırk-ı medenisi olanlara nef'i olur.

Ve hammâmın suyu nuhâsiyye ve hadîdiyye ve mâliha olur ise berd ve ruğubetten hâdiş olan marağlara menfa'ati olur ve evcâ'-ı mefâşıla ve niķris ve istirhâ ve rebv ve külâ marağlarına menfa'ati olur ve kırılmış kemiğin incibârını takviye eder ya'nî bür'üne mu'in olur ve çibanlara menfa'ati olur.

Ve nuhâsiyye olan sular feme ve lehâta ve 'aynın istirhâsına ve kulağın ruğubetine menfa'ati olur.

Ve hadîdiyye olan sular mi'deye ve tihâle nâfi olur.

Burakıyye-i mâliha olan sular mevâddı kabûl eden ru'usa ve başlara ve şadra dahi nâfi' olur ve mi'desi rağb olanlara ve istiskâ şahiblerine ve nefhe menfa'ati olur.

Ammā şebbiyye ve zāciyye olan sular o sularda istiḥmām kan tükürmeden ve nezf-i maḳʿadeden yaʿnī maḳʿadenin damarları ağzından dem tereşşuḥ etmekten ve ʃamşın muʿtāddan ziyāde olmasından ve seyelānından nefʿi olur. Kezālik maḳʿadenin taḳallübünden yaʿnī istirḫāsından nefʿi olur.

‘Allāme der ki bāʿ dı nüshada “maḳʿade” mevḳf̄ine “mʿde” vāḳf̄ olmuştur lākin o “mʿde” nüshası ḫaṭādır, zīrā zīkr olunan suların taḳallüb-i mʿdeye maḳarratı olmaz ise dahi menfaʿati yoktur. Ve bu iki suyun min-ğayri sebebin bādin isḳāt-ı cenīn edenlere menfaʿati olur.

‘Allāme der ki isḳāt-ı cenīnin sebebi iki nevf̄ olur: Bir nevf̄i dāḫilden olur ve bir nevf̄i ḫāricden olur:

Sebeb-i dāḫilī bunlardır: Menīnin rikḳati ve raḫimin rīḫi ve meşīmede olan ʿurūḳun ağzlarının ruṭūbet ve istirḫās ve cenīnin mevti ve ḫuşūşan o cenīnden raḫime dem-i şadīdīnin cereyānı ve cenīnin anası ifrāt üzere mehzüle ve arık iken semīrip semīne olmasıdır.

Sebeb-i ḫāricīsi darbe ve sakta ve vesbe ve rāyiḫa-i ṭayyibeyi istinşāk ve koklamasıdır, zīrā rāyiḫa-i ṭayyibeyi istinşāk eden hatunun kuvveti o rāyiḫa cānibine munşarife olmakla cenīni imsāktan kuvvet zūhūl etmekle sebkle cenīn sākıt olur ḫuşūşan ki raḫimde ruṭūbāt-ı müzliḳa ve ḫabeli olan hatunun kuvveti daʿife olar. Ve sebeb-i ḫāricīnin biri [dahi] faşddır, cenīnin gīdāsı olan dem faşd ile istiṫfrāğ olunup cenīn bilā-gīdā kalmakla sākıt olur. Ve sebeb-i ḫāricīnin biri dahi ḫublānın yaʿnī gebe hatunun müshil istiḫmālidir, zīrā müshil edviye-i raḫime izā edip isḳāt-ı cenīne sebeb olur.

Ve isḳāt-ı cenīnin ʿalāmeti iki memelerin ḡumūru ve çekilmesidir. Ve cenībin mevtinin ʿalāmeti ḫublānın levninin kümūdeti ve ḫālī müstesḫtīnin ḫālī gibi olmasıdır. Ve raḫimde rīḫ olduğunun ʿalāmeti bir mevḳf̄den vecaʿın mevḳf̄-i āḫere intikālidir. Ve ruṭūbet-i raḫimin ʿalāmeti raḫimden ruṭūbetin seyelānıdır.

Pes bu sebebler maʿlūm oldu ise maʿlūm olur ki şebbiyye ve zāciyye olan suların bu mezkūrların bāʿ dısına nefʿi olmakla o suların isḳāt-ı cenīne menfaʿati olmuş olur. İntehā kelāmu 'l-ʿAllāme.

**Faşlun Fî-Mücebâtı 'Âdâtı't- Teğahhî İle'ş-Şemsi ve'l-İndikâni
Fî'r-Remli ve't-Temerruğı Fîhî ve'l-İstiknâ'i Fî'l-Edhâni¹⁶² ve
Reşsi'l-Mâi 'Ale'l-Vechi Kelâmen Külliyyen**

Ammâ şemse teğahhî ve bürüz ve zuhûr etmek ya'nî güneşte olmak huşuşan ki hareketi hâlinde ve huşuşan ki hareket şedide olduğu hâlde güneşte olmak ya'nî sa'y edip koşmak ve seğırtmek kuvvet ile fuğülü tahtlîl eder ve terletir ve nefhi dağıtıp feşş eder, terebbül ve istiskâ evrâmını tahtlîl eder ve rebve ve nefes-i intişâb marağlarına nefc verir ve şudâc-ı bārid-i müzmini hâll eder ve mizacı bārid olan dimāđı taqviye eder.

Eger güneşte olduğu maħall yābis olup o arđ meblül olmaz ise o teğahhî verik veca'ına ve külä ya'nî böbrek veca'ına ve evcāc-ı cüzām ve ihtināk-ı deme nefc verir ve rahimi tenkiye eder.

Eger teğahhî eden kimse şemse ta'arrüd edip şiyābını bedeninden selh edip 'ariyen şemste kâim olsa o ta'arrüd bedenini teksîf eder ve kaşefiyyet ve huşûnet ihdās eder ve bedenini sühûnetli eder ve kızdırır ve mesāmm-ı bedenin fuvvehātına ve ağızlarına keyy ve dāđ gibi olup ruţubetini izāle eder ve taħallüliden menc eder.

Ve güneşte bir maħallde kâim olmak bir mevđi' den mevđi'-i āhere naklden ziyāde bedeni ihrak edip yakar ve naklden ziyāde taħallülü menc eder.

Ve baħrde olan rimāl ve kum nevāhî-i cildten ruţubāt-ı bedeni neşfte rimāl-i sāireden eşedd ve aqvā olur. Ve ba'đı kerre rimāl-i hārre üzere oturur ve ba'đı kerre içine gömülüp tedeffün olunur ve ba'đı kerre kalilen kalilen sühûnetli kumlar bedene neşr olunup saçılır. Bu vücuhun küllisinde bābu'ş-şemste zikr olunan evcāc ve emrād mündefi'a olur. Ve bi'l-cümle rimāl-i hārreyi isti'māl ebdāni tecfif-i şedid ile tecfif eder.

Ve zeyt mişlli dühnde istinkāc ya'nî zeyt ve dühn-i kuş ve dühn-i bān mişlli dühnler bi'l-kuvve ħarāreti olan edhān içinde oturmak veyāhüd o edhān ile bedenini temrih eylemek iyā-yı temeddüdi aşhābına ve ħummayāt-ı bāride-i tavile aşhābına ya'nî ħummāsı balgamiyye olanlara

162 "İstiknāc fi'l-edhān"dan murād dühñün içinde oturaktır lākin içinde oturacak kadar dühne kudreti olmayanlara göre temrih ya'nî bi'l-cümle cesedine tılā edip olmak. Kāle fi'l-Kāmūs: إِسْتَنْقَعُ فِي الْغُدِيرِ إِذَا نَزَلَ وَأَسْتَسَلَّ كَأَنَّهُ تَبَّتْ فِيهِ لَيْبَرَةٌ

ve kezâlik hummâ ile ma'can sinirlerinde ve maşşallarında ağrı ve veca' olanlara ve teşennüc ve kuzâz aşhâbına ve ihtibâs-ı bevlê nef' verir.

Ve vâcib olur ki bedene tîlâ olunan zeyt hammâmın hâricinde teshîn olunup teshîn-i dühn için hammâma nâr idhâl olunmaya, zîrâ hammâmda olan nâr rûhu tahlîl eder hattâ havâsî münfetih ve küşâde olmayan her maħalle nâr idhâli sükkânının ervâhlarını tahlîl eder.

‘Allâme der ki inkişâfî olmayıp ve riyâh cereyân eylemeyip nâr olan mevđf de nevmeleri hasebiyle cemâ at-i keşîre helâk oldular. Ve bā dî kerre o mişlli mevđf de nâim olan kimseler min-ğayri şıf'ur olurlar, onlara nazar eden kimse onları uyur zann eder, bir tarîk ile mevtleri zâhir olmadıkça devâm üzere uykuda zann ederler. İntehâ.

Ve o zeyt mişlli edhânda saçleb ve dabur mişlli hayvân mu'alecâtta tahrîr olunan keyfiyyet üzere tabh oluñsa evcâs-ı mefâşıla ve nikrîse efdal mu'alecâtan olur gerek ise marîdîn bedeni onun ile temrîh olunsun ve gerek ise dühnün içine girip otursun.

‘Allâme der ki dühnde tabh olan hayvân hayyen ilkâ olunup tabh olunmak meyten tabh oluñmaktan evved olur. ‘Allâme'nin bu kelâmı üzere eţibbâ cereyân ederler lâkin bu şânî in cevâz-ı şer'îsinin şurûtu tahkîkinde Şâh Muhammed-i Kazvîni Şerh-i Mücez'de 6 hayvân zebh olunup bā dehu tabh olunmak evlâ ve efdal olduğunda zâhib olur.¹⁶³

Ve su ile yüzünü ıslatmak ve gâsl etmek ve yüzüne su saçmak müsterhiye ve da'ife olmuş kuvveti in'âş ve inhâd edip tahrîk ve takviye eder ve kerb ve kâlaqtan ya'nî kalbin ıdîrâb ve inđîgâtından ve hummayâtın lehîbinden ve ğaşydan nef'i olur huşuşan ki o saçılan su gül suyuyla ve sirke ile maħlûl ola. Ve vech-i maħrûr üzere suyu saçmak ekşeriyyâ şehvet-i ta'âmı taşhîh edip işâre eder. Ve bürüdetten hâdiş olan nezleye ve şudâ'a yüzünü mâ-ı bârid ile ıslatıp ve mâ-ı bâridi saçmak muğîr olur, Allâhu ta'âlâ a'lemü ve ahkemü. Kitâb-ı evvelden fenn-i şânînin ta'lîm-i şânîsinin cümle-i ülâsî bu maħâmde hatm oldu.

163 Bu zikr olunan emrâdda müsta'mele olan edhân bi'l-kuvve hârr olan edhândır, zeyt gibi ve kuş ve bân dühnleri gibi. Ammâ edhân-ı bârideyi isti'mâl ve temerruħ ve istinkâf bedeni tertîb eder ve tarâvet ve lüdünet işâre eder, ona binâen diğk marâdında edhân-ı bâride müftiren isti'mâl olunur ise tertîbi esra' olur.

el-Cümletü's-Sāniyetü Fi-Ta'dīdi Sebebin Sebebin Li-Küllü Vāhidin Mine'l-Avārıdı'l-Bedeniyyeti ve Hiye Ti's'atün ve'l-İşrüne Faşlen

el-Faşlu'l-Evvelü Fi'l-Müsaḥḥināti

Müsaḥḥinātın aşnāf-ı müte'addidesi vardır:

Evvelā aşnāfın biri miqdārı mu'tedil gıdālardır.

Ve biri dahi mu'tedil harekettir. Ve hareket-i mu'tedilede riyādat-ı mu'tedile ve delk-i mu'tedil ya'nī bedeni i'tidāl üzere ovmak dāhil olur.

Müsaḥḥinātın üçüncü sınıfı min-ğayrı şartın ya'nī ustura ile 'uḍvu yarmaksızın miḥceme vaḍ' etmektir. Ve şart ile vaḍ' olunan miḥceme müsaḥḥin olmaz belki müberrid olur, zīrā o vaḍ' da dem istifrāğ olur ve istifrāğ-ı dem lā-maḥāle müberrid olur. Ve o hareket ki ḥadd-i i'tidālī keşret ve şiddet cānibine ḳalīlen tecāvüz eyleye, o harekete hareket-i müfrıte itlāk olunmaz ve teşhīn-i bedende o hareketin ḥükmü hareket-i mu'tedilenin ḥükmü gibi olur.

Ve müsaḥḥinātın dördüncüsü gıdā-i ḥārrdır.

Beşincisi devā-i ḥārrdır.

Altıncısı ḥārr olan ḥammāmdır, zīrā ḳarīben-ma'lūm oldu ki ḥammām-ı ḥārr havāsı ve suyuyla bedeni teşhīn eder.

Ve müsaḥḥinātın yedincisi müsaḥḥin olan şan'atlardır.

Ve sekizincisi min-ğayrı ifrāt müsaḥḥin olan havā ve aḍmide mişlli nesnelere mülākī olmaktadır.

Ve dokuzuncusu i'tidāl üzere seher ve uykusuzluktur.

Ve onuncusu i'tidāl üzere uyumaktır zıkr olunan şurūḫ-ı sābıka üzere.

On birincisi ḡaḍabdır, ḡaḍab muṭlaḳan müsaḥḥindir.

On ikincisi i'tidāl üzere olan hemm ve fikrdir. Ve ifrāt üzere olan hemm müberriddir.

On üçüncüsü i'tidāl üzere olan ferahtır.

On dördüncüsü 'ufünettir. Ve 'ufünetin ḥāşşası budur ki 'ufünet ḥarāret-i ḡarībe-i ḡayr-i ḡarīze ihdās eder. Ve 'ufünetin fi'li olan ḥarāret-i ḡarībe teşhīn-i muṭlaḳın kezālik iḥrākın ḡayrı bir ḥarārettir. Ammā iḥrākın ḡayrı olduğunun vechi budur ki teşhīn iḥrāktan ednādır ve ednā a'fānın ḡayrıdır. Ve süḥūnet 'ufünetin ḡayrı olduğunun vechi [54a] budur ki çok

kerre teşhîn vâki' olur, 'ufûnet vâki' olmaz lâkin 'ufûnet sühûnetsiz olmaz, evvelâ sühûnet hâdiş olup ba'dehu 'ufûnet hâdiş olur. Ve sühûnet 'ufûnetsiz bulunduğunun beyânı budur ki eşyâ-ı raṭbeyi hâricden müsahhîn olan sebebler çok kerre zâil olup sühûnet-i hâriciyyesi eşyâ-ı raṭbede bâkî kalır ve o bâkiye olan sühûnet şey'-i raṭbda müştê'il olup o şey'-i raṭbın mevcûd olan mizâcını o nev'in emzicesinden ziyâde şâlih bir âher mizâca nakl eder ve bu nakle hadm tesmiye olunur, 'ufûnet itlâk olunmaz. *Ve 'ufûnet o vakt olur ki şey'-i raṭbe teşebbûs eden sühûnet o şey'-i raṭbın mizâcını nev'inin hîlâfi olan bir mizâca nakl eyleye, külliyyen o nev'i ifsâd eyleye.*

Ve bu taḳrîrden zâhir olur ki o sühûnet ki hadma mufîn ola, o sühûnetten 'ufûnet olmamakla sühûnet 'ufûnete muḡâyir olduḡu zâhir olur ve sühûnet çok kerre 'ufûnetsiz bulunup beyrehümâda tegâyür olduḡu sâbit olur.

Ve sühûnetin ihrâka muḡâyir olduḡunun tafsîli budur ki "ihrâk" bir cismin raṭb olan eczâsını eczâ-i yâbisesinden temyiz edip raṭbı taḳîf ve yâbisi tersîb etmeḡe derler. Ve "teşhîn" şey'-i bâridin bürüdetini sühûnete istihâleye derler. O istihâle şey'-i bâridin eczâ-i raṭbını eczâ-i yâbisesinden ayırmaksız ve ruṭbetlerini nev'iyyesinden ihrâc etmeksiz hâşıl olur ise ona "sühûnet-i sâzece" derler ve bu sühûnet bilâ iştibâh ihrâka muḡâyir olur.

Ve müsahhînâtın on beşincisi tekâşüftür, zîrâ zâhir-i beden tekâşûf eyledikte dâhil-i bedende olan ebhîre bânında muḡtebes olup taḡallül eylemez belki bânında o ebhîre taḡalḡul edip münbasîṭ olur ve ebhîre-i münbasîṭanın ḡarâretiyale bi'l-cümle beden mütesahhîn olur.

Ve esbâb-ı sühûneti beş sebebe ḡaşr eylemek Câlînüs'un mu'tâdıdır, o sebebler bunlardır: ḡareket-i ḡayr-i müfriṭa ve mülâkâtu mâ-yüsaḡhînu min-ḡayri ifrâṭ ve tenâvül olunan ḡarr mâdde ve tekâşûf ve 'ufûnettir.

el-Faşlu's-Şânî Fi'l-Müberridâti

Müberridâtın dahi aşnâf-ı müte'addidesi olur:

O aşnâfın evveli ḡareket-i müfriṭadır, zîrâ ifrâṭ üzere ḡareket ḡarr-ı ḡarîziyi ifrâṭ üzere taḡlîl eder ve o taḡlîli ḡasebi ile bürüdet istilâ eder.

Ve şımf-ı şânî ifrâṭ üzere sükündür, zîrâ ifrâṭ-ı sükün ile ḡarr-ı ḡarîzi ihtibâs edip bedende münteşir olmaz ve bedeni dahi teşhîn eylemez.

Ve şımf-ı şâlih me'kûl ve meşrûbun ifrâṭ üzere keşretidir.

Ve şımf-ı rābi' me'kûl ve meşrûbun tefrîtidir ve gâyet ile kıletidir.

Ve şımf-ı hāmîs ğidā-i bāridir.

Ve şımf-ı sādîs devā-i bāridir.

Ve şımf-ı sābi' ifrâṭ üzere hārr olan havā ve aḍmide ve miyāh-ı hammāmāta mülākāttır.

Ve şımf-ı şāmin bedenîn şiddet üzere taḥalḥulüdüdür, zîrā ḥarāret-i ğarîziyye ebdān-ı ḍa'ifeden müntefiş olup perîşān olur ve teshîni ḍa'if olur.

Ve şımf-ı tāsî' tekāşüf-i ebdānın iştîdādıdır.

Ve şımf-ı 'āşîr i'tidāl üzere teshîni olan sebep-i müsahḥine tûl-i mülākāttır, meşelā mu'tedil hammāmda tûl-i meks gibi, zîrā onunla ḥarāret-i ğarîziyye muḥtekan ve muḥtebes olup bāṭn-ı bedende cereyān eylemez.

Ve şımf-ı hādî 'aşer bi'l-fi'l bārid olan eşyāya mülākāttır.

Ve şımf-ı şānî 'aşer bi'l-kuvve bārid olan eşyāya mülākāttır her ne kadar bi'l-fi'l hārr olur ise de.

Esbāb-ı tebrîdin on-üçüncüsü ihtibāsın ifrātidir, zîrā ihtibās ḥarāret-i ğarîziyyeyi boğar ve söndürür.

Ve on dördüncü sebep istifrāğın ifrātidir, zîrā istifrāğın ifrāṭı ile ḥarāret-i ğarîziyyenin mādde-i merkebi olan ervāh dahi istifrāğ olunur. Mādde-i ḥarāret mefkûd olup az kalmakla ḥarāret dahi kalîl olup ebdāna bürüdet istilā eder.

Ve on beşinci sebep faḍla-i mevādd-ı ğalîzanın mecārîlerini seddidir. Ve şedd dahi bu kabîlendendir ve aḍḍāyî ziyāde ve muḥkem şedd edip mütemādiyen aḍḍā meşdüden kalmak mecārîde olan südde hükümünde olur, zîrā meşdüde olan 'uḍvlarda ḥarāret-i ğarîziyye cereyān eylememekle o 'uḍva bürüdet istilā eyler.

On altıncısı hemm-i müfriṭtir.

On yedincisi feza'-ı müfriṭtir.

On sekizincisi ferāḥ-ı müfriṭ ve lezzet-i müfriṭadır.

On dokuzuncusu şinā'at-i müberridedir.

Yirmincisi nühü'et ve fecācettir. Ve nühü'et 'ufünetin ḍıddı ve muḳābili olur *yānî 'ufünet şey-i raḥbî sühünet hasebiyle ifsād eylediği gibi nühü'et ve fecācet dahi maḥşûşan şey-i raḥbî bürüdet hasebiyle ifsād edip intifā olunmaktan iḥrāc eder.*

Ve Hâkîm Cālînûs'un ʿādâtındandır ki bi'l-cümle tebrîdin zıkr olunan esbâbım altı cinse ircâʿ ve haşr eder ve o ecnâs bunlardır: hareket-i müfriṭa ve sükûn-ı müfriṭa ve mülâkât mâ-yüberridü ve mülâkât mâ-yüsaḥḥinü cidden, zîrâ cidden müsahḥin olan şey²-i hârira mülâkât harâret-i ğarîziyyeyi taḥlîli ḥasebiyle tebrîd eder ve biri dahi mâdde-i müberridedir ve altıncısı ifrâṭ üzere ğidânın kılletidir.

el-Faşlu's-Sâlisü Fi'l-Muraṭṭıbâti

Ebdânı tertîb eyleyen sebebler dahi çoktur:

O sebeblerden biri sükündür.

İkinci nevmidir.

[Ve üçüncü] istifragı vâcib olan balgâm mislli mâddenin ihtibâsıdır.

Ve dördüncü şafrâ gibi hılt-ı müceffifin istifragıdır.

Beşincisi keşret-i ğidâ.

Altıncı muraṭṭıb olan ğidâlardır.

Yedinci devâ-i muraṭṭıbdır.

Sekizinci muraṭṭıb olan eşyâya mülâkâttır.

Dokuzuncu teşhîn-i latîf ile müsahḥan olan nesnelere mülâkâttır, zîrâ o vech ile müsahḥana mülâkât ahlâkı tesyîl ve bedeni tertîb eder.

Onuncu feraḥ-ı muʿtedildir.

el-Faşlu'r-Râbʿu Fi'l-Müceffifâti

Ebdâm kurutup ve tecfif eden sebebler dahi çoktur:

Evveli harekettir.

İkincisi seherdir ve uykusuzluktur.

Üçüncü keşret-i istifragıdır. Ve keşret-i cimâʿ keşret-i istifragda dâhildir.

Dördüncüsü kıllet-i ğidâdır.

Ve beşinci ğidânın yâbis olmasıdır.

Altıncı bedeni kuru eden müceffif devâlardır.

Yedinci harekât-ı nefsanîyyenin tetâbuʿ ve tevâtürüdür.

Sekizinci müceffif olan eşyâya mülâkâttır. Ve miyâh-ı kâbıdası olan hammâm dahi bu kabîlden olur, kezâlik ʿudvu cezb-i ğidâdan menʿ ve ḥabs

etmek hasebiyle berd-i mücemmed dahi bu kabilden olur ve kezâlik tahtilde ifrâtları hasebiyle harâret-i şedîdesi olan eşyâ-ı hârreye mülâkât ve keşret-i istiḥmâm bu kabilden olup mülâkât hasebiyle bedeni kuru eder.

el-Faşlu'l-Hâmisü Fi'l-Müfsidâtı'ş-Şekli

Şekli müfsid olan esbâbın ba'ḍısı hilkat-i ülâda vâkı' olup o şekl evvel-i vücûdunda fâsiden mevcûd olur, zîrâ o sebebin vücûdu hasebiyle kuvve-i muşavvirenin veyâhüd menîde olan kuvve-i muğayyirenin fi'lini tetmîm ve tekmîlden kuşûrı ve noqşanı olur.

Ve şekli müfsid olan bir nev' sebep dahi vardır ki o sebebler cenînin rahimde infişâli vaktinde olur. Ve bir nev' sebep dahi tıflı kamta ya'nî kundağa ve beşiğe kodukları vakte ve kucaklarında imsâki vaktinde olur. Ve bir nev' sebep dahi hâricden esbâb-ı bâdiye olur, sakta ve darbe mişlli nesnelere olur. Ve bir nev' sebep dahi tıflın 'udvları istiḥkâm eylemeden harekete sür'ati ve mübâdereti olur. Ve bir nev' sebep dahi şekli müfsid maraḍlar olur, cüzâm ve sill ve teşennüc ve istirḥâ ve temeddüd mişlli maraḍlar olur. Ve hüzâl-i müfriḥ dahi müfsid-i şekl olur. Ve evrâm ve emrâḍ-ı vaḍ'ın küllîsi ve kurûhun sü-i indimâli mişlliler bi'l-cümle şekli ifsâd eder.

el-Faşlu's-Sâdisü Fi-Esbâbı's-Südedi ve Dıķı'l-Mecârî

Mecârîde süddelerin ḥudûsu ba'ḍı kerre mecrâda şey'-i ğarîbin vukû'un-dan olur. Ve o şey'-i ğarîbin ba'ḍı kerre cinsi ğarîb olur, haşât mişlli. Ve ba'ḍı kerre miķdârı ğarîb olur, şüfl-i keşîr gibi, zîrâ şüfl keşîr oldukça tezâḥum edip sıklaşır ve taḥaccür edip mecrâsını sedd eder.

Ve gâhîce ğarâbet maddenin keyfiyyetinden olur. Ve o keyfiyyet-i ğarîbe gâhîce maddenin ğılzatından olur ve gâhîce lüzüçetinden olur yâḥüd cümûdundan olur, 'alaķa-i câmid gibi ya'nî donmuş kan gibi.

Bu zıkr olunan aķsâm mecrâda vâkı' olup mecrâyı sedd eden emr-i ğarîbin aķsâmıdır lâkin o mecrâda vâkı' olan südde gâhîce mecrâdan mekân-ı vâhidde sâbit ve mülâzım olur ve gâhîce müterreddid ve muḍtarib olup mecrânın gâhîce bir mevķi'inde ve gâhîce [54b] mevķi'-i âḥerinde olur.

Ve gâh olur ki südde menfezin iltihâmından ḥâdiş olur. Ve menfez o vech ile mülteḥim olur ki menfeze 'arîḍ olan kurḥa mündemil olup yum-

rulur ve tecvîfi sedd eder veyâhûd menfezin tecvîfinden şû'lûl gibi ya'nî siğil gibi lahm-ı zâid nâbit olup biter ve tecvîfi sedd eder veyâhûd menfezin civârında olan 'udvda verem olmakla menfezi dağt edip sıkıştırır ve menfezin bir katı âher katma muntabık ve muttaşıl olmakla tecvîfi zâil olup mesdûd olur veyâhûd berdin şiddeti hasebiyle mecrâ kabđ olup zıkr olunan iki katı biri birine muttaşıl olur veyâhûd kâbıd olan nesnelere tenâvül ve isti'mâl hasebiyle yübüset-i şedîde hâdis olup tākklar muttaşıl olur.

Ve baçdı kerre südde kuvve-i mäsikenin vârid olan ağdiye-i şâlihayı kuvvet ile imsâkinden olur. Kezâlik 'udvu şiddet ile bağlamaktan hâdis olur.

Ve şitâda süddeler çok olur, zîrâ şitâda fuğül mecârîde muhtebeş olur ve menfezleri beyân olunduğu üzere bürüdet kabđ eder ve menfezin tākkları biri birine muttaşıl olup tecvîfi zâil olur.

el-Faşlu's-Sâb'u Fi-Esbâbı İttisâ'i'l-Mecârî

Mecârînin geniş olduğu kuvve-i mäsikenin da'ından olur yâhûd kuvve-i dâfi'anın hareke-i kavîyyesinden olur. Haşr-ı nefes ile dahi mecârî genişir lâkin nefesi haşr ve habs başka eîns 'add olunmaz belki nefesi haşr ve habs kuvvet-i dâfi'anın hareket-i şedîdesine sebep olup o dahi mecrâyı geniş eyler. Hakîkatte kuvvet-i dâfi'anın 'unfu ve kuvveti olur.

Ve mecrânın ittisâ'ı ve geniş olmasının bir sebebi dahi teğayyuhu olan edviyedir veyâhûd hârre-i ra'tbe olan mürhî edviyelerdir. Ve bu mezkûrların ağdâdı ile mecrâ tağayuk edip dar olur. Ve südde hasebiyle dahi mecrâ dar olur.

el-Faşlu's-Sâminü Fi-Esbâbı'l-Huşuneti

Huşunet-i 'udva sebep cilâsı şedîd olan nesnelere, zîrâ o mişlli ağdiye ve edviyenin taqtıri olmakla isti'mâlinden huşunet hâdis olur, meselâ sirke mişlli nesnelere isti'mâlle huşunet 'arığ olur veyâhûd huşunet fuğül-i hâmiğadan 'arığa olur veyâhûd muhallil devâlardan olur, zebedü'l-baħr demekle ma'rûf olan devâ gibi veyâhûd fuğül-i hârreden hâdis olur veyâhûd sebep-i kâbıd ile hâdis olur, zîrâ sebep-i kâbıdda yübüset olmakla isti'mâli yübüseti ihdâş eder. Ve sebep-i kâbıd 'ufuşatı olan eşyâlardır. Ve

eşyâ-ı bâride dahi huşûnete sebep olur, zîrâ eşyâ-ı bâride tekşîfi sebebiyle huşûneti ihdâş eder. Ve ğubâr mişli eczâ-i arđiyye ‘uğv üzere müctemî‘a olup eğlenmekle dahi huşûnet ‘arığ olur.

el-Faşlu't-Tāsīu Fī-Esbābı'l-Melāseti

Melāsetin sebebi ğreviyyeti olan nesnelerdir, zîrâ çiriş gibi nesnelerde lüzücut olmakla ‘uğvları emles eder ya‘nî düz ve müstevî eder veyâhüd muhallil-i laţif olan eşyâdır, zîrâ o eşyâ māddeyi terkik edip akıtır ve ‘uğvun saţında olan tekâşüfü ve huşûneti izâle edip temlîs ve tesviye eder.

el-Faşlu'l-‘Āşiru Fī-Esbābı'l-Hafī ve Müfāraġati'l-‘Uğvi

‘Ānī'l-Mevđi

‘Uğvun mevķi‘inden zevāli temeddüd sebebi ile olur. O kimse ki onun ‘uğvu cezb oluna, elbette o ‘uğv temeddüd edip mekânından ġal‘ olur. Ve zevāl-i ‘uğvun sebep-i āġeri dahi ‘uğvu mevđi‘inden izāleye mü‘eddī olan istimād ile ‘uğva istimād ve istinād ederek vākı‘a olan hareket-i ‘ānifedir, bu hareket ayaġı sürçen kimsenin hareketidir. Ve bir sebep dahi budur ki mürġī ve murattıb nesnelere ‘uğva nüfuz etmekle ‘uğvu maġallinden izāle eder, kaylede olan zevāl-i ‘uğv gibi. Veyâhüd te‘ekküle ve ta‘affüne mü‘eddī olur esbāb-ı müfsideler a‘đanın ribātı cevherine ve baġlarının zātına istilā ile ribātı ifsād edip zevāl-i ‘uğvu icāb eder, cüzām ve ‘ırķu’n-nesā marağlarında bu sebep ile ‘uğv maġallinden zāil olur.

el-Faşlu'l-Ĥādī ‘Aşere Fī-Esbābı Sūi'l-Mücāvereti

Li-Men‘i'l-Muķāreneti

‘Uđv-ı āġere mücāveret ve muķārenet-i taġrīsi olan bir ‘uđvun muķāreneti bâtil olup dāimā ayrı ve munfaşıl olduĖunun sebebi o ‘uđva munşabbe olan māddenin ġilzati olur veyâhüd teşennüc ve istirġadan ġādîş olur ve maşşalda ġıltın cefāf ve taġaccürü ile olur veyâhüd o sū-i mücāveret vilādī olup sū-i mücāveret ile doĖar ve tevellüd eder, *ekşeriyyā bu sū-i mücāveret eşābı‘de olur, müteķārînān olan iki parmaklar sū-i mücāveret ġasebiyle dāimā ayrı olurlar, muķārenetleri mümkün olmaz.*

el-Faşlu's-Sânî 'Aşere Fî-Esbâbı Sû-ı'l-Mücâvereti Li-Men'î'l Mübâ'adeti

İki 'udvların sū-i mücâvereti mübâ'ade-i tabî'iden mâni'in hudūsu hasebiyle olur. Ve o mâni' ba'dı kerre ğılaẓ-ı mādde ve ba'dan kırhanın iltihâmından olur ve teşennücden dahi olur ve vilādî dahi olur. *Bu iki faşlda zıkr olunan sū-i mücâveret ekşeriyâ eşbî' de bulunur.*

el-Faşlu's-Sâliṣe 'Aşere Kelâmun Fî-Esbâbı'l-Harekâti'l-Ġayri't-Tabî'iyyeti

Ġayr-i tabî'î hareketlerin sebebi a'ḍâyı ḍâ'if edici yübüset olur. Bu mişlli sebep ra'ṣe marağını ihdâs eder. Eger yübüset yübüset-i müşennice olur ise ondan fuvâk-ı yâbis ya'nî mçkırık dedikleri marağ ḥâdiṣ olur. Ve teşennüci yâbis ve fuḍül-i müşennice dahi hareket-i ğayr-i tabî'iyyeye sebep olur. Ve kezâlik ba'dı fuḍül veyâhüd esbâb-ı sāire ḥâdiṣ olur ki o fuḍül ve o sebebler 'udva vâsil olurlar ve kuvvetin tarîkînı sūdde ihdâs etmekle sedd ederler ve kuvvetin olmadığından 'udvda ğayr-i tabî'î hareket zuhûr eder. Ve fuḍülün bürüdeti keyfiyyetinden dahi 'udv müte'ezzî olup hareket-i rediyye ile hareket eder. Nâfiḍde olan ri'de ve titremek fuḍülün tebrîdinden ḥâdiṣ olur. Ve fuḍülün lez'î ile dahi 'udv hareket-i ğayr-i tabî'iyye ile hareket eder, kuşa'rî-rette ḥâdiṣ olan hareket bu sebeble olur. Ve o harekete ḥarâret-i ğarîziyenin ğavra müncezib olup zâhir-i 'udva kalîl olması dahi sebep olur, zîrâ hareket-i ğarîziyenin kıletli hasebiyle faḍlalara bürüdet 'arıḍ olup riyâhî tevliḍ eder ve o riyâh-ı mütevellide taḥallül ve taḥalluşu taleb etmekle hareket-i ğayr-i tabî'iyye ḥâdiṣ olur, 'udvun ihtilâcı ve seğirmesinin sebebi bu kabîlden olur.

Ve biz deriz ki zıkr olunan mādde-i müziyeler buḥârîyye-i yesîre vü kalîle olur, bu mişlli mevâdd temattî ve gerinmek ihdâs eder. Veyâhüd müzi olan mādde mādde-i buḥârîden aqvâ olur: Eger o aqvâ olan mādde sâkin olur ise o mādde i'ya-i ta'abîyi ihdâs eder ya'nî ta'abdan ḥâdiṣ olan süstlüğe ve ağırlığa mü'eddî olur. Ve eger o kavî olan mādde-i müziye müteḥarrik olur ise zıkrî âti i'yanın ta'abî olan kısmından mâ-'adâ aqsâm-ı sāirelerine mü'eddî olur. Ve mādde-i riḥiyye zıkr olunan temattî ve i'yanın sebeblerin-

den dahi kavî olur ise o kavîyye olan mādde kuşa'rîret ihdâş eder. Ve mādde-i buhâriyye kuşa'rîreti mûcib māddeden dahi kavî olup kuvveti derece-i râbî'ada olur ise nâfi'd dedikleri hâleti iktidâ eder. Ve eger mādde-i rihîyye 'açalede muhtebes olur ise ihtilâcî iktidâ eder Allâhu a'lemu.

el-Faşlu'r-Râb'a 'Aşere Kelâmun Fî-Esbâbı Ziyâdeti'l-İzami ve'l-Adedi

Cüşşenin 'azîm olduğu ve cenînin 'adedi ziyâde olup ikiz olduğu ve ba'dı cenînde işba'-ı zâide mişlî 'udv zâid olduğu hâlde tevellüd eylediği, maddenin keşretinden ve kuvve-i câzibenin fî-nefsihâ kuvvetinden ve şiddetinden olur. Ammâ kuvve-i câzibenin fî-nefsihâ kuvveti ve şiddeti olmayıp delk ile ve çimâd-ı zift mişlî admûde-i/hârre ile teshîn-i edhân etmekle kuvve-i câzibeye şiddet ve izdiyâd-ı kuvvet hâdis olsa o kuvve-i câzibe ile cüşşe 'azîm olur lâkin 'aded ziyâde olmaz.¹⁶⁴

el-Faşlu'l-Hâmise 'Aşere Fî-Esbâbı'n-Noğşânı

Ebdânda noğşân olmak iki kısım olur: Bir kısmı anadan noğşân üzere tevellüd eder; onun sebebi maddenin kiletî ve kuvve-i hâbile¹⁶⁵ vü muşavvirenin dâf ve hatâsî olur. Ammâ âsl-ı hilkatte tamm olup noğşân [55a] sonradan 'arıd olur ise o noğşânın sebab-i dâhilîsî 'ufûnet ve te'ekkül olur ve sebab-i hâricîsî çarb ve berd mişllinin ifsâdı olur.

el-Faşlu's-Sâdise 'Aşere Fî-Esbâbı Teferruķı'l-İttişâli

Teferruķ-ı ittişâlin ya'nî beden yarılp muttasıl olan eczâlar biri birinden ayrı olmasının sebepleri iki türlü olur, bir türlü dâhilden olur ve bir türlü hâricden olur.

Dâhilden olan sebepler hılt-ı ekkâl veyâhüd hılt-ı muhrık veyâhüd hılt-ı muraṭṭıb-ı mürhî veyâhüd hılt-ı müyebbis-i şâdi' olur veyâhüd 'udv tem-

164 [Mütercim kontekse göre bu fasılda başlık ve gövdede "kemik" anlamına gelen "azm"ı "azamet" anlamına gelen "izam" şeklinde okumuş görünüyor!]

165 "Hâbile" "hâbel"den ism-i fâ'ildir. Bu makâmda murâd muşavvire veyâhüd muğayyire ma'nâsına olur, zirâ Naşîrüddîn eṭ-Ṭūsî ve tevâbî'î kuvve-i muşavvireyi re'sen inkâr ederler, onlara göre muğayyire murâd olur.

dîdî olan rîhle mümtelî ve dolu olmakla teferruk-ı ittişâl 'arîd olur veyâhüd 'uğv rîh-i gâriz ile ya'nî iğne dürter mişli dürtücü rîhle mümtelî olmaktan teferruk hâdis olur. Ve ba'dı kerre temdîdî olan hılt hareket edip bedende müntefid olur ve saçılır veyâhüd nüfuz edip gavr-ı bedene dâhil olur ve içine girer hareketin kuvveti hasebiyle ve teferruk-ı ittişâl o hıltın temdîdi ile hâdis olur. Veyâhüd teferruk-ı ittişâl gâriz ve batıcı olan hılt ile hâdis olur. Ve bu vücuhlar hareket-i şedîde veyâhüd maddenin kesreti veyâhüd hareket-i gayr-i tabîî ile kuvve-i dâfi'anın hareketinin şiddeti veyâhüd imtilâ üzere şahşın hareketi ve bunların müşâbihleri şıyâh-ı şedîd ve veşbe ve evrâmın inficârı ve deşilmesi gibi nesnelere hâdis olur.

Ammâ teferruk-ı ittişâlinm esbâb-ı hâriciyyesi temdîdî olan cismdir, meşelâ habli ya'nî ipi medd etmek ve çekmek gibi ve ağır yük götürmek gibi veyâhüd seyf mişli silâhın kâfî gibi ve hâcerin rağdı ya'nî 'uğvu döğüp ezmesi gibi nesnelere, zîrâ hâcer ile dağ olunan beden halâ gibi ya'nî tâze ot gibi yumuşak olur ise o dağ bedenî yumuşak mağallini şedh ve rağd edip ezer ve teferruk-ı ittişâl 'arîd olur. Ve teferruk-ı ittişâlin sebep-i hâri-cîsinin biri dahi imtilâdır ki o imtilâ vî'aları ya'nî bedende olan mekân ve mağallerini şad' edip parçalar. Ve bir sebep-i hâricî dahi sehm gibi muhad-ded nesnelere ki 'uğvu sağb edip deler veyâhüd yılan gibi nesnelere ki sokar veyâhüd insân ve kuduz kelbdır ki 'add edip ısırır.

el-Faşlu's-Sâbî'a 'Aşere Fî-Esbâbı'l-Kurhâti

Kurha üç kısma münkasım olur, zîrâ kurha verem-i mütefeccir olur veyâhüd o cirâhat olur ki teqayyuh edip middesini cem' etmiş ola veyâhüd te'ekkül eyleyen büşür olur.

Bu üç kısımdan bā'dılarının esbābının zikri tekaddüm edip ve bā'dılarının zikri atî olmakla şāhib-i Kānūn kurhanın üç kısma inkisāmını beyān edip esbāblarını zikr eylemedi, mā'a-hāzā faşlı esbābu'l-kurha 'unvānyıla mufanven eyledi.

el-Faşlu's-Şāmîne 'Aşere Fî-Esbābı'l-Veremi

Veremin ve şişlerin ba'dısı maddeden ve ba'dı âherleri 'uğvun hey'etinden olur:

Ammâ cihet-i mâddeden olan sebebler qarîben zikri sâbık altı vech ile olan imtilâdır ki on altıncı faşlda beyân olundu.

Ammâ hey'et-i 'uğvda olan sebebler 'uğv-ı dâfi'in kuvveti ve 'uğv-ı kâbilin da'fı ve façlayı kabüle tehey'yü' ve isti'dâdı olur. Ve o tehey'yü' 'uğvun tab'-ı cevherîsi ve halkîsi olur, cildde tehey'yü'-i halkî olduğu gibi veyâhüd şehâfet ve rıh'v olduğundan olur, me'âtıf-ı selâsede ya'nî 'unuқта ve kulak ardında ve koltukta ve ürbiyyede ya'nî uylukta olan lahmın tehey'yü'ü gibi yâhüd o tehey'yü'-i mâddenin 'uğva sâlik olan mecrâsi ve tarîki vâsi' ve geniş olup 'uğvdan mâdde mündefi'a olacak tarîk dayyık ve dar olmakla olur. Veyâhüd o tehey'yü'-i 'uğv kâbil-i mâdde olan vi'ânın ve mecrânın tahtında olmakla olur. Veyâhüd 'uğv şağır olup vârid olan gıdâyı hadm edememekle müctemî' olan mevâddin tezâhümü ve terākümünden olur. Veyâhüd 'uğvda âfet olmakla hadmın da'f olmasından olur. Ve darbe ile dahi olur, zîrâ darbe mevki'inde dem muhteķan ve muhtebe's' olur. Veyâhüd hareket-i riyâdiyye hasebiyle 'uğvda olan ruṭubet tahallül etmekle hâdiş olan füc'eler hasebiyle mâddeyi kabüle 'uğv mütehey'yî' olur. Veyâhüd 'uğvda ifrâṭ üzere harâret-i zâide olmakla mâddeyi cezbe ve kabüle müsta'idd ve mütehey'yî' olur ve o harâret-i câzibe gâhice tab'î olur lahmada olan harâret gibi ve gâhice müstefâde olup veca'dan yâhüd hareket-i 'anîfeden veyâhüd müsahhînât isti'mâli ile istifâde olunur. 'Uğvu radđ etmekle veyâhüd dağt etmek veyâhüd cerr edip temdîd etmekle hâdiş olan kesrden dahi verem hâdiş olur. Ve muṭlaķan kemiğın kendisi belki dişler dahi müteverrim olup şişer, zîrâ gıdâ hasebiyle nemâyı kabül eder ve kezâlik ibtilâli ve ruṭubeti kabül eder ve 'ufüneti dahi kabül eder ve bu emrleri kabül eden lâ-mahâle veremi dahi kabül eder. Ammâ o kimseler ki re'y ve nazarında refcesi ve ığtırâbı olur, onlar kemiğın teverrümünü mücîz olmazlar.

el-Faşlu't-Tâşfa 'Aşere Fi-Esbâbı'l-Veca'i 'Ale'l-İṭlâķi

Beden-i ḥayvâna 'arîd olan ğayr-i tab'î aḥvâlin biri dahi veca' olmakla veca'ın esbâbında qavl-i küllî ile biz tekellüm eyleyelim ve biz deriz ki veca'ın mâhiyyeti münâfiyi iḥsâstır. Ve bi'l-cümle esbâb-ı veca' iki cinsde münḥaşırdır. O iki cinsin cins-i evveli o sebeblerdir ki def'aten mizâcı

tağyîr eder, o sebab sū-i mizāc-ı muhtelifdir. Ve iki cinsin cins-i şānisi ittişālî tefrîk eden sebeplerdir.

Ve sū-i mizāc-ı muhtelif ile biz murād ederiz o mizāc-ı ğarîbi ki o mizāc-ı ğarîb cevher-i aḫḫāda mütemekkin ve ṭabīṭ olan mizāc üzere ʿarîḏ olup mizāc-ı ğarîb ṭabīṭ mizācdan eṣḥan veyāḥūd ebred olmakla müḏādde ola ve o müḏādde ve münāfî olanın vürüdunu kuvvet-i ḥassāse ḥiss edip müteʿallim ve müteveccîc ola, zîrâ elem dahi kuvvet-i ḥassāsenin münāfî olan müʿeşşirin münāfî olan eşerini münāfî olmak üzere iḥsāsa itlāk olunur.

Ve bir sū-i mizāc vardır ki ona sū-i mizāc-ı müttefîk derler, o sū-i mizāc-ı müttefîk sebab-i vecaʿ olmaz, zîrâ ḥiss edici kuvvet onu ḥiss eylemez, meşelâ mizāc-ı ṭabīṭ üzere tedricle mizāc-ı ğarîb vârid olup mütemekkin olsa ve mizāc-ı şānî mizāc-ı evvele-i ṭabīṭiyi ibtāl edip kendi mizāc-ı ṭabīṭ gibi olsa mizāc-ı evvele nisbet her ne kadar o mizāc-ı şānî münāfî ise lâkin ṭabīṭ gibi olup ʿuḫḫda ve bedende mütemekkin olmakla kuvvet-i ḥāse onu münāfî olmak üzere ḥiss eylemez. Eger ḥiss eylese o iḥsās eden kuvvet ondan münfaʿil olurdu lâkin o mizāc-ı şānî ṭabīṭ olup ve ṭabīṭ olan mizācdan infîʿâl olmamakla iḥsās dahi olmaz ve mizāc-ı şānî eleme ve vecaʿa sebep olmaz. Ve mütemekkin olan mizāc-ı ğarîb iḥsās olunmadığına bināen dıkkı olan kimse ḥummānın ḥarāreti ve ḥummā-ı yevmiyyesi olanın ḥummānın ḥarāretini ḥiss mîkdarî ḥiss eylemez, kezālik ḥummā-ı ğıbbın ḥarāretini maḥmūmun ḥissi kadar medkūḫ ḥarāret-i ḥummāsını ḥiss eylemez, maʿa-hāzā dıkkın ḥarāreti ğıbbın ḥarāretinden ekşerdir. Ve ekşer ḥiss olunmayıp eḫall iḥsās olunduğunun vechi ḥummā-ı dıkkta ḥarāret bedene taʿalluḫ eder ve bedende mütemekkin olup o ḥarāret-i ğarîbe mizāc-ı ṭabīṭ gibi olup iḥsās olunmaz, ammā ḥummā-ı ğıbbın ḥarāreti aḫlāṭa taʿalluḫ eder ve o aḫlāṭ bir maḥallde müctemîc olmamakla bedene o ḥarāret mücāveret ḥasebiyle bi-vāsıṭaṭiʿl-ḫalib sirāyet eder ve o mücāveret ḥasebiyle ʿarîḏ olan ḥarāret bedeninin mizāc-ı aṣlîsini izāle eylemez hattâ o ḥarāretin taʿalluḫ eylediği hılttan beden pāk ve ʿarî olsa mizāc-ı aṣlî üzere beden bâkî kalır meger o ḥarāret-i ğıbb bedene taʿalluḫ eyleye, o zamān aḫlāṭ-ı müteʿaffineden beden naḫî olsa mizāc-ı aṣlî ʿavdet eylemez onun için ki ḥarāretin bedene taʿalluḫ ḥasebiyle ḥummā-ı ğıbb ḥummā-ı dıkkta intîkāl eylemiş olur.

Ve mizâc-ı tabîrî üzere vârid ve 'arîd olan mizâc-ı garîb def'aten vârid olursa mizâc-ı müttetik ü mütemekkin olmaz belki mizâc-ı muhtelif olur. Ve mizâc-ı garîb o zamân mizâc-ı müttetik olur ki mizâc-ı evvel üzere tedricle 'arîd ola.

Ve bunun şahîh olan [55b] kimselerde bir nazîri vardır ki o nazîri irâd eylemek zıkr olunan mes'eleyi fehme takrîb eyler, o nazîr budur ki vaqt-i şitâda hammâma varan kimseye henüz bedeni bârid iken fec'eten mâ-ı hârr belki mâ-ı fâtir dökülüp şabb olursa o kimseye işmîzâz ve inkıbâd-ı beden hâdiş olup müte'ezzi olur onun için ki bürüdet bedeninde mütemekkin ve nâfizdir ve suyun harâreti ne kadar kalîle ise dahi bürüdet-i mütemekkinne üzere 'arîd olmakla lâ-mahâle izâ eder. Ammâ hammâmda bir miqdâr mekş edip bedeninde olan keyfiyyet-i bürüdet tedricle harârete istihâle eylese zıkr olunan mâ-ı hârrın cesedine insıbâbından ve dökülmesinden istilzâz eyler. Ve bundan sonra hammâmın ziyâde hârr olan mahalline girip bir sâ'at miqdârı eğlenmekle bedeninde kemâl-i harâret hâdiş olduğundan sonra muqaddemâ harâret hasebiyle izâ eden suyu bedenine şabb eylese o suyu şabbdan kuşarîret hâdiş olur, o suyu şabbdan def'aten hâdiş olan mizâc bedeninde mütemekkin olan mizâca münâfi olmak hasebiyle, zîrâ bedeninde olan mizâc-ı hârrın harâreti şedîde idi ve zıkr olan sudan 'arîd olan mizâc-ı hârrda [harâret] nakışa olmakla harâret-i şedîdesi olan mizâc harâret-i nakışaya nisbet ile bârid olup kuşarîret ihdâs eder, zîrâ kuşarîret harâret ve bürüdetin ictimâ'ından hâdiş olur.

Bu mezkûrlar ma'lûm olduktan sonra yine biz deriz ki keyfiyyât-ı erba'ânın ikisinde kuvve-i fâ'ile vardır, o iki keyfiyyet harâret ve bürüdetdir. Ve iki âher keyfiyyetlerde kuvve-i infi'âliyye vardır, o keyfiyyetler yübüset ve ruţubettir, bu iki keyfiyyetin bedende ve sâir cismde fi'li olmaz belki harâret ve bürüdetin fi'lini cismin kabûlüne sebep olur, meşelâ cism-i raţb harâretin fi'li olan ihrâkı kabûl eylemez ve eylediği şürette geç kabûl eyler, ammâ cism-i yâbisin kabûlü 'aks üzere olur.

Ve ba'dı kerre yübüset ve ruţubete ba'dı ef'âl bi'l-'arağ isnâd olunup meşelâ veca'-ı fülânî yübüsetten hâdiş oldu denir.

Pes beden-i insânda tabîrî olan keyfiyyât-ı erba'adan her hangisi tabîrâ-tından tecävüz eylese ona sū-i mizâc derler. Ve sū-i mizâc-ı muhtelif her

ne kadar veca'ın ve elemin sebeplerinden ma'cûd ise lâkin her sū-i mizâc muhtelif olup veca'ı icâb ve ihdâs eylemez onun için ki hârr ve bârid bi'z-zât veca'ı ihdâs eylemez, meşelâ harâret ile 'arîd olan teferruḡ-ı ittişâl maddesinde hâdiş olan elemin ve evca'ın fâili ve sebep-i qarîbi harâret değildir belki harâret ile teferruḡ-ı ittişâl hâdiş olur ve teferruḡ-ı ittişâlden veca' hâdiş olur; harâretin veca'ı ihdâsı bi'z-zât ve bilâ-vâsıta olmaz belki teferruḡ-ı ittişâl vâsıtasıyla olur. Kezâlik yübüset ve ruḡbet bi'l-'arad veca'a sebep olmaz belki bi'l-'arad yübüset teferruḡ-ı ittişâle sebep olup teferruḡ-ı ittişâl veca'ı fâ'il olur.

Bu mezkûra binâen Cālînûs zâhib olur ki veca'ın bi'z-zât sebep-i fâ'ilîsi teferruḡ-ı ittişâle münhaşırır, teferruḡ-ı ittişâlden mâ-'adâ veca'ın sebebi yoktur, meşelâ harâret bi'z-zât veca'ı icâb eylemez ve kezâlik bürüdet veca'ı icâb eylemez belki harâret ve bürüdetten her biri bi'z-zât teferruḡ-ı ittişâli mücib olup teferruḡ-ı ittişâl elem ve veca'ı icâb eder. Bürüdetin teferruḡ-ı ittişâli icâbının vechi budur ki bürüdetten şiddet-i tekâsûf hâdiş olur ve şiddet-i tekâsûfte kabḏı şedîd olup cismin eczâsı bulunduğu maḥallden maḥall-i âhere müncezib olmakla olur. *Ve incizâb elbette eczânın maḥall-i evvelinden müfâraḡat ve mübâ'adesini icâb der. Ve harâretin teferruḡ-ı ittişâli icâb eylediği bu kıyâs üzere olur, zirâ harâret yübüseti ihdâs eyler ve yübüset incizâb ve teferruḡu ihdâs eder.*

Cālînûs bu kelâmında temâdi edip gâyet-i kuşvâya bâliḡ oldu hattâ ba'ḏı kütübünde vehm eyledi ki bi'l-cümle müziyâtın izâsı teferruḡ-ı ittişâl hasebiyle olur, meşelâ mubşarâtta esvedin izâsı başarı cem' hasebiyle olur, zirâ cem' eczâ-i başarı teferruḡu müstelzim olur, fâ'il-i qarîb yine teferruḡ-ı ittişâl olup cem' fâ'il-i bâ'id olur. Ve ebyaḏın izâsı başarı şiddet-i tefrîki hasebiyle olur. Ve mezûkâtta mürr ve mâlih ve hâmid ağdiyeler ifrâḡ üzere tefrîḡ etmekle mülîm olur. 'Ufûşatı olan ağdiye şiddet-i kabḏı hasebiyle mülîm olur ve şiddet-i kabḏa teferruḡ-ı ittişâl lâzım gelip yine fâ'il-i qarîb teferruḡ-ı ittişâl olur. Ve meşmûmât dahi bu kıyâs üzere dir. Ve mesmû'ât dahi teferruḡ-ı ittişâl ile müzi olur, zirâ aşvât-ı kavîyye şimâha ya'nî kulaḡın suḡbesine hareket-i kavîyye ile mess eyledikte teferruḡ-ı ittişâli icâb edip ilâm ve izâ eder.

Cālînûs'un kelâmının iktidâsı üzere taḡayyür-i mizâc veca'a sebep-i fâ'ilî olmaz ve sebep-i qarîb teferruḡ-ı ittişâle münhaşır olur.

Bu bâbda haqq budur ki tağayyür-i mizâc bi-zâtihî veca'ı mücib olur. Ve her ne kadar ba'dı şuverde tağayyür-i mizâcda teferruğ-ı ittişâl bulunur ise yine bi'z-zât mücib-i elem tağayyür-i mizâc olur ve bunun maḥall-i taḥkîki ḥikmetten cüz'î tabî'îdir, fenn-i tıbbda bu kavlin taḥkîki her ne kadar ecnebî ise icmâl üzere beyân edip biz deriz ki veca'ı olan 'udvun ba'dı kerre veca'ı müteşâbihü'l-eczâ olur, teferruğ-ı ittişâlde ise teşâbüh olmaz, zîrâ teferruğ-ı ittişâl 'udvun cem'î-i maḥallinde olmak mutaşavver değildir belki 'udvun ba'dı maḥalli müteferriğ olur ve ba'dı maḥalli sâlim olur. Eger teferruğ-ı ittişâl ḥaşren veca'a sebep olsa 'udvun teferruğtan sâlim olan maḥallinde veca' olmamak iktidâ eder lâkin veca' 'udvun teferruğ-ı ittişâli olan maḥalde bulunduğu gibi sâlim olan maḥalde dahi mevcûd olup müteşâbih olduğu müşâhed-ve maḥsûstur.¹⁶⁶

Tağayyür-i mizâcın sebebi veca' olduğuna vech-i şânî ile istidlâl edip deriz ki berdden ḥâdiş olan teferruğ-ı ittişâl 'udv-ı müteberridin nihâyetinde ve tarafında olur ve veca' 'udvun kendide ve ber-ışâbet edip mütekeşşif [ve müteḳabbıd] olan mevki'inde olur. Ve veca'ın berdin işâbet eylediği maḥalde zuhûru delâlet eder ki veca'ın fâ'ili ve sebebi bi'z-zât bürüdet olur.¹⁶⁷

Ve yine vech-i şâlis ile tağayyür-i mizâcın eşbâb-ı veca'dan olduğuna istidlâl edip deriz ki veca'ın ḥaddi ve mâhiyyeti mizâca münâfi olan mü'essiri münâfi olduğu cihetten ve ḥaysiyetten ihsâstur. Ve müc' ve mülimin ḥaddi yaf'nî veca'ın sebebinin mâhiyyeti ve tarrifi budur ki müc' o münâfinin küllîsidir ki o münâfi münâfi olduğu cihetten maḥsûs ola.

Ve tarrifat eşahh-ı mezâhibde tarden küllî olmak vâcib olduğu gibi aksen dahi küllî olmak vâcib olur. Meşelâ mā-naḥnu fihide yaf'nî müc'in tarrifinin tardı olan "Küllü müc'in maḥsûsin münâfin bağıteten min-ḥaysü hüve

166 Eger su'âl olunursa ki veca'-ı aşlî teferruğ-ı ittişâl olan maḥalle maḥşûş olup selîm olan maḥall bi'l-mücâvere müteveccî' olmakla bi'l-cümle 'udvun veca'ı olur, mücerred veca'ın 'udva şümülû ḥasebiyle istidlâl şâhih olmaz! Cevâb veriz ki bu bâbda mahâreti olan eṭbbâ bi'l-mücâveret olan veca' ile veca'-ı aşliyi fark ederler ve ba'dı kerre teferruğ-ı ittişâl olan 'udvda veca'-ı aşlînin şümülünü taḥkîk edenler bu istidlâli ederler.

167 Bürüdetin taf'alluğ eylediği eczânın taḳabbuđu ve 'udvdan bürüdet işâbet eylemeyen eczâların ḥâli üzere kalıp müteḳabbıd olması icâb eder ki mebrûd olan eczânın nihâyetinden ayrılıp iki cümle beyninde teferruğ-ı ittişâl ḥâdiş ola. Ve teferruğ berdin müte'allakının tarafında olur demeğin ma'nâsı budur.

münâfin” *kağiyyesi şâğık olmak vâcib olduğu gibi kezâlik ‘aksinde dahi “Küllü maħsûsin münâfin bağteten min-ħaysü hüve münâfin” kağiyyesi şâğık olmak vâcib olur.* Ve berdi iħsâs münâfiyi bağteten min-ħaysü hüve münâfin iħsâs olmakla berd-i maħsûs münâfinin efrâdmdan olup müci^c ve fâ’il-i veca^c olduğu şâbit olur, zîrâ o kimse ki kendiye berd işâbet edip o berd teferruħ-ı ittişâle mü’eddî olmasa o kimsenin müci^{c168} olan maħsûsu ancak berd olur ve lâ-maħâlê berd sebep-i veca^c olduğu ‘aks-i küllîden lâzım gelir ve teferruħ-ı ittişâl esbâb-ı veca^cdan olduğu gibi sũ-i mizâc-ı muħtelif dahi esbâb-ı veca^cdan olur. İntehâ.

Veca^c-ı aşlı ħarâreti işâre ve taħrîk edip ve o müteħarrik olan ħarâretten dahi veca^c ‘arığ olur, binâen ‘aleyh mu‘âlece olunup veca^c-ı aşlı ħal^c ve def^c olunduktan sonra o ħarâretin işâre eylediği veca^c-ı ‘arığı bâkî kalır. Ve vâcib olur ki o veca^ca mu‘âlece olunmaya, zîrâ o veca^cın muħtedâsi bi-nefsihi taħallüldür ve ta‘arruğ olunmayıp hâli üzere terk olunmaktır, ammâ bu ħâlê ittilâı olmayanlar şâca taşaddı ederler ve marîdı mutağarrır kırlarlar.

el-Faşlu^h İşrüne Fi-Esbâbı Veca^cı Vec’in

Evcâc için aşnâf-ı kesîre vardır ki her bir sınıf [56a] için ism-i maħşûş olur, o isimler bunlardır: el-ħakkâk, el-ħaşin, en-nâhıs, eđ-dâğıt, el-mümeddid, el-müfessih, el-mükessir, er-rıh, es-şakıb, el-misellî, el-ħaderî, eđ-đarebânî, eş-şakıl, el-ı’yâı, el-lâzi^c. İşbu mezkûrlar bi’l-cümle on beş cinstir ve her bir cins için bir nev^c sebep vardır:

Ammâ veca^c-ı ħakkâkın sebebi ħırrîf veyâhüd mâlih olan ħıtlardır.

Ve veca^c-ı ħaşinin sebebi ħuşûnetli olan ħıttır.

Ve veca^c-ı nâhısın sebebi o sebebdır ki ħışâyı o sebep ‘ardan temdîd eder, ħışânın ittişâlini tefrîk ve temzîk eder gibi temdîdi ħiss olunur. Bu veca^cı nâhıs ba‘dı kerre ħissen mütesâviyü’l-eczâ olur ya‘nî müteveccîc olan ‘uğvun her cüz’ünün veca^cı berâber olur ve naħsında tefâvüt olmaz

168 Müci’in ta‘rîfi budur: “Hüve’l-maħsûsu’l-münâfi bağteten.” Ve ta‘rîfin ta‘rı olan kağiyye “Küllü müci’in maħsûsin münâfin bağteten.” Ve ta‘rîfin ‘aksi olan kağiyye “Küllü maħsûsin münâfin bağteten fehüve müci’un.” Pes ‘aksi murâd ‘aks-i mantıķı değildir. Ve eşnâ-i baħşte ta‘rîfler mütekerriren zıkr olunup birinde mezkûr olunan âherinde zıkr olunmamıştır ta‘vîlden ihtîrâzen, ehl olanlar onları cem^c eder.

ve gâhice dahi veca'ı mütefâvit olup o 'udv-ı müteveccî'in ba'đı maħallinin naħsı ziyâde ve maħall-i âherinin naħsı kâlil olup eczâ-i veca' mütefâvit olur.

Bu tefâvütün sebebi budur ki ğışânın baş olunduğu maħall şalâbet ve lînde müteşâbih olmayıp ba'đı maħalli şalâbetli ve maħall-i âher rıhv ve leyyin olmak ile olur, meşelâ adlâ'-ı şadrın bātınında münferiş olan ğışâ terkuveye müntehî olur, pes o ğışânın mülâmis ve mümâss olduğu 'azmın ba'đısı şalâbetli olur, adlâ' ve terkuve kemiği gibi ve ba'đısı heşş ve müşâşî olup leyyin olur, 'izâm-ı kassa ve adlâ'ın kassa muttaşıl ve tarafında olan 'azmlar gibi. Zâtü'l-cenb marağında olan verem o ğışâda olup veremin incizâbı ve yumruluğu fevk cānibine olur ise o ğışâdan terkuveye ve adlâ'a mümâss olan cüz'lerin naħsı olur, o 'azmlarda şalâbet olduğuna binâen. Ve o ğışâdan kassa ve 'azm-ı müşâşîye mümâss olan cüz'lerin naħsı evvelki cüz'lerin naħsından noķşân olur, o 'azmların dāim-vechin mülâyemeti olmak hasebiyle.

Ve mütefâvit olan veca'-ı naħsın bir sebebi dahi budur ki o müteveccî olan 'udvün mümâss olduğu 'udv-ı âherin hareket-i mütefâvitesi olur, meşelâ zıkr olunan adlâ'ın ğışâ-i müstebtını ya'nî bātında olan ğışâsı fevk tarafında zıkr olunan 'izâma mümâss olduğu gibi taraf-ı tahtānide hicāb-ı munşifa dahi mülākî ve mümâss olur ve o hicāb-ı munşif dāim hareket-i inkıbādiyye vü inbisātiyye ile hareket eder lākin hicābın hareket-i mezküresi müteşâbih olmayıp eczāsının hareketi kuvvet ve da'f ile muhtelif olmakla hareket-i kavıyyesi olan cüz'-i hicābın ğışânın mümâss olduğu maħalle naħsı lâ-maħāle ziyâde olur.

Ve veca'-ı naħsın tefâvütünün sebab-i şālîsi budur ki müteveccî olan 'udvün hissi müteşâbih olmayıp o 'udvün ba'đı eczāsının hissi bi't-tab' ziyâde ve cüz'-i âherinin bi't-tab' veyâhüd li-'arāđın hissi noķşân olur ve hissi ziyâde olan cüz'ün lâ-maħāle naħs-ı maħsüsu ziyâde olur.

Ve veca'-ı mümeddidin ya'nî gerginliği olan ağrının sebebi budur ki o ağrıyan 'udvda temdîdî olan rıh yâhüd hılt mümeddid olup o 'udvda bulunan sinirleri ve 'adalleri temdîd eder ve gerer, ke-enne o siniri ve 'adali etrâf ve cevānibinden çekerler ve temdîd ederler gibi ihsās olunur.

Ve veca'-ı dāğıtın ya'nî sıkıcı ve 'udvu tağyîk edici veca'ın sebebi budur ki o 'udvda mādde müctemî'a olur ve o 'udvün hassās olan sinir ve ğışâ

mişli eczâsının mekânı az ve kalîl olmakla hâdis olan duğtayı o 'aşab ve gışâ ihsâs edip veca'-ı dâğıt 'arıd olur veyâhûd o müteveccî olan 'udvun tekşîfî olan rîhî olup o 'udvu tekşîf ve kabd eder ve kabddan veca'-ı dâğıt hâdis olur.

Ve veca'-ı müfessihin ya'nî 'udvun hey'eti bozucu ve fesh edici ağrıların sebebi budur ki o 'udvun 'adalesinde ve gışâsında mādde müctemî'a olur ve taḥallül edip mundefî'a olmakla gışâyı temdîd edip gerer ve eczâsını tefrîk edip gışâyı ve belki 'adaleyi päreler ve veca'-ı müfessih ihsâs olunur.

Ve veca'-ı mükesserin ya'nî 'udvun kemikleri kırılır ve münkesir olur gibi ihsâs olunan ağrıların sebebi budur ki mādde veyâhûd rîh veyâhûd berd kemik ile kemiğin üzerinde olan gışâ-i mücellilin arasına taḥallül ve tavassuṭ eder ve gışâyı kabd edip veca'-ı mükesser ihsâs olunur.

Ve veca'-ı rîhvin ya'nî nerm ve yumuşak veca'ın sebebi budur ki 'udvda olan mādde 'adalenin laḥmiyyetini temdîd eder ve veterlerini temdîd eylemeyip evtârda veca' olmamakla nerm ve rîhv olur. Ve bu veca'a rîhv tesmiyesinin sebebi budur ki bu veca' 'adalin laḥmiyyetinde olur ve laḥm 'aşabdan ve gışâ ve veterden nerm olmakla veca'-ı rîhv tesmiye olunur; *veca'-ı rîhv veca'-ı 'udv-ı rîhv takdîrindedir.*

Ve veca'-ı sâkıbın sebebi ya'nî 'udvu sâkb eder ve deler gibi ihsâs olunan veca' ve ağrının sebebi budur ki gâliz olan mādde veyâhûd rîh kûlûn tesmiye olunan bağarsıkmişli gâliz olan 'udvun ṭabaḳâtı taḥallül edip girer ve onda muḥtebes olur ve o mādde veyâhûd rîh taḥallül edince kadar o 'udvu temzîk edip yırtar ve veca'ı mişkâb ile sâkb eder ve deler gibi ihsâs olunur.

Ve veca'-ı misellî ya'nî 'udva çuvalduz sokar gibi ihsâs olunan veca'ın ve ağrının sebebi bi-'aynihi veca'-ı sâkıbın sebebi gibidir *lâkin beynehümâda fark budur ki veca'-ı sâkıbda 'udv-ı gâlizin ṭabaḳâtı arasında muḥtebes olan mādde veyâhûd rîh hareket eder, mişkâbın hareketi gibi ve veca'-ı misellîde hareket etmeyip bir maḥallde muḥtebes olur, miselle muḥtebes olduğu gibi.*

Ve veca'-ı ḥaderînin sebebi ya'nî 'udvun ḥissini izâle eyleyip ve uyuşturan veca'ın sebebi üç vech üzere olur: Evvelkisi 'udvun mizâcının bürüdeti şedîde olmakla olur. İkincisi sınırlardan 'udva cereyân eden rûḥun

menâfizinin menfes ve mesâmmı mesdüde olmaktadır. Üçüncüsü evciyenin imtilâsıdır.

Ve veca^c-ı dârebânînin ya^cnî hareketi şedîde ve ğayr-i mağbûta olan ağrının sebebi harâretli olan verem olur, zîrâ verem-i bâridden gerek şalâbetli ve gerek rıh^v ve yumuşak olsun veca^c hâdiş olmaz meger ki verem-i bârid verem-i hârra istihâle eyleye, o zamân verem-i hârr olduğuna binâen veca^c 'arığ olur. Lâkin verem-i hârrdan o zamân veca^c-ı dârebânî hâdiş olur ki o 'udv-ı müteverrimin kırbünde olan 'udv-ı mücâvir hassâs ola ve kırbünde dâvârib damarları olup dâimâ darb eyleye, o damarların darbını 'udv-ı hassâs ihsâs edip veca^c-ı dârebânî 'arığ olur lâkin 'udvda verem olmayıp selîm olsa o 'udv şiryân ve dâvârib damarlarının hareket-i tabîriyyesini ihsâs-ı mülim ile ihsâs eylemez ve ondan veca^c-ı dârebânî hâdiş olmaz.

Ve veca^c-ı şakîlin sebebi budur ki riye ve külye ve tihâl gibi hissi olmayan 'udvlarda verem hâdiş olup o verem şikâli hasebiyle esfele müncezib olup müteverrim olan 'udvu dahi lifâfesi olan ğışâ ile o lifâfenin menşe'i olan 'udv-ı müteverrimin 'alâkası ile esfele cezb eder. Ve 'alâkadan ve lifâfeden her biri hassâs olmakla incizâbı ihsâs edip veca^c-ı şakîl 'arığ olur. Ve ba^dı kerre veca^c-ı şakîl 'udv-ı hassâsta dahi hâdiş olur, meselâ fem-i mi^cde gibi 'udv-ı hassâsta seretân mislli verem hâdiş olup o veremin mü'eddî olduğu veca^c o 'udvün hissini ibtâl etmekle maddenin veca^cı ğayr-i maşsûs olduğundan sonra şikal-i verem hasebiyle 'arığ olan ğışâ ve 'alâkanın mufaşşalan beyân olunduğu temeddüdünü ve incizâbını her birisi ihsâs edip veca^c-ı şakîl hâdiş olur.

Ve veca^c-ı i'iyâmin sebebi gâhice ta'ab olur ve o veca^ca veca^c-ı i'iyâ-i ta'abî tesmiye olunur. Ve gâhice o veca^cın sebebi temdîdî olan hılt olur ve o sebebden hâdiş olan veca^ca veca^c-ı i'iyâ-i temeddüdî tesmiye olunur. Ve gâhice o veca^cın sebebi rih olur, onun ismi veca^c-ı i'iyâ-i nâfih olur. [56b] Ve gâhice o veca^cın sebebi lezî olan hılt olur, onun ismi veca^c-ı i'iyâ-i kıruhî olur. Ve gâhice bu mezkûrlardan terkîb olunur, i'iyâya maşsûş olan bâbda o mürekkeb olan veca^cı biz beyân eyleriz inşâallâhu ta'âlâ. Ve mürekkeb olan i'iyânın birisi o i'iyâ-i mürekkebdir ki onun ismi i'iyâ-i bürâkî olur, o i'iyâ-i bürâkî i'iyâ-i temeddüdî ile i'iyâ-i kıruhîden mürekkeb olur.

Ve veca^c-ı lâzi^c o hılttan hâdiş olur ki onun keyfiyyet-i hâddesi ola.

el-Faşlu'l-Hādî ve'l-İşrüne Fî-Esbâbı Sükûni'l-Veca'î

Veca'ın sükûnuna sebep üç nev' üzere olur:

Nev'-i evvel o veca'î icâb eden sebebi kaçt ve izâle eder ve sebebin zevâ-linden veca' dahi zâil olur. Şibş ya'nî durak otu ile kettân tohumu gibi, bunların biri ile veca'ın mevki'i dîmâd olursa veca'ın sebebi onunla istifrâğ olunup elemi zâil ve veca'î sâkin olur.

Ve nev'-i şânî o sebebdir ki o sebep münevvim ve murattıb olur ve kuvve-i hassâsesi zâhirden gavra ve a'dânın 'umkuna götürüp 'udv o veca'î ihsâs eylemez, müskirât isti'mâli gibi.

Ve nev'-i şâliş 'udvu sovutup uyuşturan nesnelerdir, onlar dahi hissi izâle eder ve bi'l-cümle muhaddirât bu vechle veca'î teskîn eder. Lâkin hakîkaten veca'î teskîn eyleyen nev'-i evvelidir, iki nev'-i ahîrde teskîn-i hakîkî olmaz belki hissi ibtâl eder ve marâdî izâle eylemez.

el-Faşlu's-Sânî ve'l-İşrüne Fî-Mâ Yücebuhu'l-Veca'u

Veca' kuvveti hall edip da'if eylet ve a'dâyı ef'âl-i mahşûsasını işle-mekten men' eder hattâ a'dâ-i nefesi teneffüsten men' eder yâhüd külliyyen men' eylemez ise dahi lâ-ekâll teneffüse hâlel verip nefesini müşevveş eder yâhüd nefesini nefes-i münkatıç veyâhüd nefes-i mütevâtir eder ve bi'l-cümle teneffüsü mecrâ-yı gayr-i tabî'i üzere kılar. Ve veca' bedeni evvelâ teshîn eder ve sonunda tebrîd eder, rûh ve hayâtî hezm edip cem'iyetlerini tefrîk eylemek hasebiyle.

el-Faşlu's-Sâlişü ve'l-İşrüne Fî-Esbâbı'l-Lezzeti

Lezzetin esbâbı dahi iki cins münhaşıradır:

Cins-i evvel o bir sebebdir ki mizâc-ı tabî'iyi o sebep mizâc-ı gayr-i tabî'iyeye def'aten tağyîr eder ve o def'î tağyîrini lezzeti ihsâs eden kuvve-i hâsse hiss eder.

Ve cins-i şânî mizâc-ı tabî'iyeye def'aten muttaşıl olmayan sebeblerdir, o sebebler te'ennî ve tedrîcle vârid olur. Ve bu cins dahi her ne kadar esbâb-ı lezzetten ise tedrîcle vârid olmakla onun icâb eylediği lezzeti kuvve-i hâsse ihsâs eylemez. *Bunun nazîri on dokuzuncu faşlda sū-i mizâc-ı muhtelif ve*

sû-i mizâc-ı müttefik beyânında bi-mâ lâ-mezîde 'aleyh tebyîn ve tavdîh olundu.

Lezzetin mâhiyyeti mülâyimi ihsâstır ve her ihsâsa bir kuvve-i hâsse lâzımdır. Ve o hâssenin mülâyimi ihsâsı kuvvenin inficâlinden hâdiş olur ve inficâl o emr-i mülâyimin defaten vürüdü ile olur. O inficâl emr-i mülâyimden hâdiş olur ise ona lezzet ıtlâk olunur ve eger emr-i münâfiden olur ise ona elem ıtlâk olunur. Pes elem ve lezzet kuvve-i hâssenin inficâli hasebiyle olur.

el-Faşlu'r-Râb'ü ve'l-'İşrüne Fî-Keyfiyyeti İlâmi'l-Hareketi

Hareket üç vech ile eleme ve veca'a sebep olur: yâ hareket 'udvu temdid etmekle veca'ı ihdâş eder yâhüd 'udvu radđ etmekle ve ezilmiş gibi etmekle icâ' ve ilâm eder veyâhüd 'udvun heyetini fesh edip bozmakla ilâm eder.

el-Faşlu'l-Hâmisü ve'l-'İşrüne Fî-Keyfiyyeti İlâmi'l-Ahlâti'r-Rediiyeti

Ahlât-ı rediyye dahi üç vech ile ilâm eder: yâ lez' edip keyfiyyeti ile ilâm eder yâhüd temdid edip kesreti ve kemmiyyeti ile ilâm eder veyâhüd keyfiyyet ve kemmiyyeti mecmû'uyla icâ' ve ilâm eder.

el-Faşlu's-Sâdisü ve'l-'İşrüne Fî-Keyfiyyeti İlâmi'r-Riyâhı

Riyâh faқаt temdidi hasebiyle ilâm eder. Ve riyâh-ı mümidde gâhice a'đânın tecvifinde ve bütününde olur mi'dede olan nefha gibi yâhüd a'đânın tabakalarında ve liflerinde olur külinc-ı rihide olduğu gibi veyâhüd 'adalâtın tabakalarında ve ağsiyeleri tahtında ve 'izâmın fevkinde veyâhüd 'adalın etrafında lahm ile cild arasında olur yâhüd 'udvun müstebtını olur ya'ni 'udvun batinında yayılır ve baş olunur, şadrın 'adalının müstebtını olduğu gibi.

Ve riyâhın sür'at-i infişâşı ve tiz dağılması maddenin kıletinden olur ve meksinin ziyâde olması maddenin kesretinden olur. Kezâlik maddenin rikkatinden ve 'udvun mütehalhil ve gayr-i müstaşhaf olmasından infişâş serî olur. Ve maddenin gılatından ve 'udvun müstaşhaf ve mükteniz-i gayr-i mütehalhil olmasından meks tavil olur.

el-Faşlu's-Sâbîu ve'l-İşrûne Fî-Esbâbı Mâ-Yahbişü ve Yestefriğü

İhtibâs ve istifrâğ bâbında bizim maḳâlimizde te'emmül edenlere ihtibâs ve istifrâğın esbâbına vukûf sehl olur.

el-Faşlu's-Sâminü ve'l-İşrûne Fî-Esbâbı't-Toḫmeti ve'l-İmtilâi

Toḫme ve imtilânın esbâbı iki şımf olur:

Evvelkisi ḫâricden olan esbâb-ı bâdiyedir, muraṭṭıb-ı kavî ve şedîd olan nesnelere ḫâricden isti'mâl gibi. O muraṭṭıb isti'mâl olundukta beden me'kül ve meşrûbun tertîbinden müstağnî olur. Kaçan muraṭṭıbat-ı ḫâriciyye ile me'kül ve meşrûb bir şahşta cem' olsa bedende mādde-i keşîre müctemî'a olup o mādde-i keşîrede ṭab'ın taşarrufu fâsid olur. ḫâricden olan muraṭṭıb-ı kavî ve şedîd ḫammâm mişli'dir ḫuşuşan ki ba'de't-ṭa'âm istiḫmâm oluna. Ve esbâb-ı ḫâriciyyeden biri dahi mevâddın taḫallülüne mâni' olan nesnelerdir, de'a ve sükûn gibi ye riyâdet ve istifrâğı terk gibi. Ve sebep-i ḫâricînin biri dahi me'kül ve meşrûbdâ tereffüh ve teveşşu'dur. Ve bir sebep dahi sū-i tedbîrdir, tertîb-i e'timede ḫadmi serî olanları baṭı'ü'l-ḫadım üzere taḳdîm mişli.

Ve toḫme ve imtilânın esbâbının şımf-ı şânisi dâhilden olan sebeblerdir, o sebep-i dâhilî kuvve-i ḫadımının da'fı olup me'kül ḫadım olmamakla toḫme ve imtilâ ḫâdiş olur. Ve sebep-i dâhilînin biri dahi kuvve-i da'fının da'fı ve kuvve-i mâsikenin kuvveti olur, bu iki şürette aḫlâṭ ḫaşr olup mündefî'a olmazlar ve toḫmeye mü'eddî olurlar. Ve sebep-i dâhilînin biri dahi mecârînin ḫayıḳ olmasıdır.

el-Faşlu't-Tâsîfu ve'l-İşrûne Fî-Esbâbı Da'fî'l-A'dâi

Da'f-ı a'dânın esbâbı maḫalli ittibârî ile üç nev' üzere olur, zîrâ sebep-i da'f yâ 'uḍvun cevherine vârid olur veyâḫûd 'uḍvda mutaşarrıf olan kuvvetin ḫâmili olan rûḫa vârid olur veyâḫûd kuvvetin kendine ve nefesine vârid olur.

Ammâ 'uḍvun cirmine vârid olan nev'-i evvel müstaḫkem olan sū-i mizâc olur ḫuşuşan ki o sū-i mizâc sū-i mizâc-ı bârid ola. Ve ba'dı kerre a'dâya sū-i mizâc-ı ḫârr 'arıḳ olup sū-i mizâc-ı bârid 'uḍvu taḫdîri ḫase-

biyle id'âf eylediği miqdâr o mizâc-ı hârr dahi taḥdîr ve id'âf eder, rûḥun mizâcını o sū-i mizâc-ı hârr ifsâd eymek ḥasebiyle ḥammâmda müddet-i keşîre mekş eyleyenlere 'arıḍ olan sū-i mizâc-ı hârr gibi ve belki ğaşy 'arıḍ olanlara vârid olan sū-i mizâc-ı hârr gibi. Ve sū-i mizâc-ı yâbis kuvâyı tekşîfi ḥasebiyle nüfüzdan men' eder. Ve sū-i mizâc-ı raṭb irḥâsı ve mesâlik-i rûḥu seddi ḥasebiyle rûḥu nüfüzdan men' eder.

Veyâḥûd 'uḍvun cirmine vârid olan sebep emrâḍ-ı terkîbden bir maraḍ olur. Lâkin emrâḍ-ı terkîbden ba'ḍı emrâḍ vardır ki o maraḍın bedene 'urûḍundan insân müte'ezzî ve müte'ellim olmaz ve o maraḍ zâhir ve maḥşûs olmaz, o maraḍ 'uḍvda olan sinirlerin nesci ve örgüsü tehelhül edip seyrek olmasıdır ve sinirde olan lifler arasında fûrce 'arıḍ olmasıdır. Ve bu tehlîl ile 'uḍv ḍa'f olduğu onun içindedir ki bi'l-cümle ef'âl-i ṭabî'iyye ve ef'âl-i irâdiyye lifler ile tamâm olur ve liflerin nesc-i ṭabî'i üzere müntesice olması ile olur ḥattâ ḥaḍm dahi lif ile ve lifin te'lîfinin cevdeti [57a] ile olur, zîrâ ḥaḍm kuvve-i mäsikenin ğıḍâyı imsâk-i ceyyid ile ve hey'et-i ceyyide ile imsâkına muḥtâc ve müftekr olur. Ve kuvve-i mäsikenin vech-i muḥarrer üzere ğıḍâyı imsâkı lif-i müverreb ile olur. Kaçan lif-i müverreb tehelhül eylese lâ-maḥâle ḥaḍma ḥalel gelip ğıḍâ ğayr-i münḥaḍım olmakla 'uḍv ve beden ḍa'f olur.

Ve ḍa'f-ı 'uḍvun esbâbı envâ'ından nev'-i şânî ya'nî ervâḥa vârid olan sebebler ervâḥın yâ sū-i mizâc[1] olur yâḥûd ervâḥa maḥşûs olan istifrâğ ile olan rûḥun taḥallülü olur veyâḥûd aḥlât ve fuḍûlün istifrâğına tebe'ân ervâḥın istifrâğı ve taḥallülü olur.

Ve ḍa'f-ı 'uḍv esbâbının nev'-i şâlişi ya'nî evvelâ kuvvete vârid olan nev'-i ef'âlin keşreti ve tekerrürü olur, zîrâ bi-nefsihâ ef'âlin keşreti ve tekerrürü kuvvete vehn verir her ne kadar keşret-i ef'âlin ba'ḍılarında ervâḥın istifrâğ ve taḥallülü olup o taḥallül ḥasebiyle dahi 'uḍva vehn ve ḍa'f-ı zâid 'arıḍ olur ise.

ḍa'f-ı a'ḍânın esbâbını vech-i âḥer ile taḥarrî ve tefahḥuş edip esbâb-ı ba'ḍideyi ve zıkr olunan üç nev' esbâb-ı ğarîbe vü mülâşıkânın sebeblerini dahi ta'ḍâd eder isen bi'l-cümle sū-i mizâcın esbâbını ḍa'f-ı a'ḍâyâ sebeb-i ba'ḍ bulursun.

Kezâlik ḍa'f-ı beden esbâb-ı ba'ḍideden olur havânın ve me'kül ve meş-rûbun fesâdı ve kezâlik râyiḥa-i kerîḥe ve mâ-ı âsın gibi olan nesnelere

ervāha qar' ve ta'alluḡ edip ervāhı müfzi' olan nesnelere dahi ve havāda kuvā-yı semmiyyenin intişārı ve bi'l-cümle bu mişli nesnelere ḡaf-ı bedenin esbāb-ı ba'idesinden olur.

Ve ḡaf-ı bedeninin istifrāḡa müte'alliḡ sebeblerinden olur nezf ya'nî damarların aḡzından demin bi-ṡarīḡi't-tereşşuḡ çıkması ve ishāl ve huşuşan ahlāt-ı raḡīḡanın ishāli ve istiskā-i māi ile müstesḡi olan 'udvu bezl ve şakk edip def'aten māiyyet-i keşirenin irsāl ve isālesi ve dübeyle-i kebireyi batt edip def'aten midde-i keşiresini iḡrāc eylemek veyāḡūd bilā-batt o dübeyle bi-nefsihā münfecire olup midde-i keşirenin ḡurūcu ve çok terlemek ve riyādet-i müfriṡa bi'l-cümle bu eşyalar ḡaf-ı beden esbābındandır.

Ve cümle-i esbābından olur veca'ın envāc ve aşnāfi, zīrā bi'z-zāt veca' rūḡu taḡlil eder ve taḡlil-i ervāh ile ḡaf-ı beden ḡādiş olur her ne kadar veca'a taḡayyür-i mizāc lāzım ḡelip ve taḡayyür-i mizācla 'arıḡ olan ḡafa veca' sebebi ba'ıd olursa, [zīrā] veca'ın ḡaf-ı bedene bir vechten sebebi ba'ıd olduḡu vech-i āḡerden sebebi ḡarīb olduḡuna münāfi olmaz. Ve bi'l-cümle veca' ne kadar ḡaf-ı beden esbābından ise fakin ba'ıdı veca'ın teşiri eşedd ve ḡafı mücib olması ekser ve ezyed olur.

Fem-i mi'denin veca'ı ziyāde ḡafı ācāb eder gerek ise veca' veca'-ı mümeddid olsun ve gerek ise veca'-ı lāzif olsun.

Kezālik nevāḡi-i ḡalbe ḡarīb olan 'udvların veca'ları dahi ḡaf-ı bedende ziyāde mü'eşşir olur.

Ammā ḡummayāt taḡlil ḡasebiyle ve rūḡ ve bedende istifrāḡla ḡaf-ı bedene mü'eddi olur. Ve tebeddül-i mizāc ve si'a-i mesāmm ḡaf-ı taḡlilinin ya'nî taḡlilden ḡafın ḡudūşuna mu'ın olur. Cū'-ı keşir dahi bu ḡabilden olup ḡaf-ı bedene mu'ın olur.

Ve ba'ıdı kerre bi'l-cümle bedeninin ḡafı bedenden 'udv-ı vāḡidin ḡafına tābi' olup 'udv-ı vāḡidin ḡafı ile bedeninin küllisi ḡaf olur, meşelā fem-i mi'deye işābet eden ezā ḡasebiyle kuvvet taḡallül edip cemī'an bedeninin ḡafı ona tebe'iyyet eder. Ve ḡalb ve dimāḡı ednā müzīden inficāl-i şedid ile münfa'il olan kimsenin bedeninin inḡilāli serif olur ve ednā şey'den müteḡaccir olur.

Ve emrāḡın keşret-i müḡāsātı ve mümāssesi dahi sebebi ḡaf olur.

Ve ba'ıdı a'ḡā bi-ḡasebi'l-ḡılḡat āḡer bir 'udva nisbet ile ḡavī olur ve ba'ıdı 'udv dahi ḡayri a'ḡaların küllisinden ḡaf olur, bi'l-cümle a'ḡādan

da'if olan riye ve dimâg gibi. Eger dimâg rif'at-i mekâna mahsûş olmayıp mahalli bi'l-cümle a'ḫdadan yukarı olmasa da'if olup kuvve-i kâbilesi ekser olduğuna binâen teveccüh eyleyen mevâddı cem'ân kabûl edip tākātinden hāric mevâddı taḥammül ederdi ve onda kuvvâ-yı nefsanîyyeden bir kuvvet bulunmazdı.

Şāhib-i Kânûn bu takrîrlerden sonra 'fe'fhem hāzihi 'l-işāret" diye kaḫ-ı kelām eyleyip fehmi ile emr eyledi. Vechi budur ki müfessirîn-i kirāmın "Ve fi 'l-ardı āyātun li 'l-mükünine ve fi-enfüsiküm efelā tubsırüne"¹⁶⁹ āyet-i kerîmesinde taḫrîrleri üzere 'ālemdede bir nesne mevcûd değıldir illā onun bir nazîri insānda bulunup Kādir-i muḫlaḫ ḫadretlerinin tevāḫḫud-ı zātîyye ve teferrüd-i şifātîyyesi şevāhidini bi'l-cümle insān müstecm' ve müstekmil burhān-ı bāhir ve ḫucceḫ-i kātifa olur; Pes 'ākile vācib ve muḫtemm ve ehemmi ve elzem olur ki evvelā kendi vücûdunda edille-i mevḫā'a vü manşûbe olan hey'āt-ı nāff'a ve menāzîr-ı behiyye ve terkîbāt-ı 'acibe ve temekkün-i ef'āl-i ġarîbe ve istinbāt-ı şanāyîr-i muḫtelife ve isticmā-ı kemālāt-ı mütenevvirāda tefekkür ve tedebbür eyleye ve ḫuşûşan ki emr-i dimāğın mufaşşalen zikr olunan ahvālîne vukûf ve ittilā taḫşîl edip ondan āfākî olan edille-i vahdāniyyete imtikāl edip bi'l-cümle mükevvenātın evveli ve aşlı mütelaşî ve ġayr-i kār olunan 'unsur-ı mā olup ondan heft tıbāk ve seb'a şidād terf' olunup ve ondan dāḫi küre-i ard dāḫv ve başt ve üzerine cibālden evtād vaḫ olunduğı ve beynehümāda nāḫıḫ ve şāmitten ve ḫayy ve cāmidden ibdā olunan maşnū'āt içinden nev-i beşer envā-ı sāirenin ekserine kıyās ile da'if ve nā-tüvān iken mazḫar-ı iḫsān ve mürteff'ü 'ş-şān olup bi'l-cümle envā-ı sāire-i kavîyye onlara müsahḫar ve onların dahi ulü'l-beşāirlerine sāirlerini muḫf ve fermān-ber kıldığını tefekkür edip "Fe-subḫānellezî bi-yedihi melekūtu külli şey'in ve ileyhi türce'üne"¹⁷⁰ nazm-ı kerîmine ikān eyleye. Ve Kânûn'un terkîbi budur: ولو لم يخض الدماغ بارتفاع موضعه لكان يمني من هذا الباب بما لا يطيق ولا يبقى معه قوة فافهم هذه الاشارات إنتهā. "ليبتلي" "لكان يمني". Kitāb-ı evvelden fenn-i şāninin tālīm-i şānîsi bu maḫallde müntehî oldu.

169 Yāsîn, 36/83.

170 Zāriyāt, 51/20-21.

et-Ta'limü's-Sâlişü Ehadu 'Aşere Faşlen ve Cümletâni

el-Faşlu'l-Evvelü Kelâmun Külliyyün Fi'l-A'râdı ve'd-Delâili

Efrâd-ı insânda mevcûd olan üç hâlete ya'nî şihhat ve marağ ve beynehümâda mütevasşıt olan hâletin edille ve 'alâmâtı bi-hasebi'z-zamân üç vech üzere olurlar: yâ emr-i hâdıra delâlet eder veyâhüd geçmiş zamânda vücûda gelmiş bir emre delâlet eder veyâhüd gelecek zamânda vücûda gelecek bir emre delâlet eder.

Hâdıra delâlet eden delîle dâll ve mâğiye delâlet eden delîle tezkire ve müstaķbele delâlet eden delîle taķdime-i ma'rifet ve sâbıķu'l-ilm tesmiye olunur ve inzâr dahi tesmiye olunur. Bâ da göre hayra delâlet ederse beşâret ve şerre delâlet ederse inzâr tesmiye olunur.

Câlinüs der ki zamân-ı hâdırdâ olan hâlete delâlet eden delîl ile marîğ vahdehu intifâc eder ya'nî hâdırdın edillesi ekşerıyyâ vâdıh olmakla marîğ olan kimse emr-i hâdırdı bi-nefsihi fehm edip tedbîrini bi-nefsihi rü'yet eder, meşelâ melmesin harâretinden emr-i hâdırdı hummâ idiğini fehm edip lehîb-i hummâyı teskîn eder, müberridât istîmâl etmekle harâretini defc edip intifâc eder ve bu mişlli bâ dı husûsta tabîbe muhtâc olmaz. Ve tabîbin o mişlli 'alâmete 'ilminin fâidesi dakı marîğe 'âid olur, o 'ilm ile tabîbin şânı terfî ve müşâvere vaktinde kavli düstûru'l-amel olmağı icâb eylemez.

Ve yine Câlinüs der ki mâğide ve geçmişte vâkıc olan emre delâlet eden delîl ile ancak tabîb intifâc eder, zamân-ı mâğide vâkıc olup hâlen fâit olan emre ittılâcdan marîğe bir nesne hâşıl olmaz. *Ve tabîbin intifâcının vechi budur ki tabîb olan kimse marîğin nabdı mevcî ve münhafığ olduğunu bilip ve bedende nedâvet olduğunu görüp ve mâğide vâkıc olan arâķı fehm eylediğinden sonra o delîl ile vâkıf olduğu emr-i mâğiden haber verdikte tabîbin hazâķati ve fenn-i tıbbda mahâreti cümleye zâhir olup şıķa ve muftemedün 'aleyh olduğu müsellemü'l-küll olur ve meşverete maħall görölüp kelâmu ile 'amel olunur.*

Ve yine Câlinüs der ki emr-i müstaķbelde delâlet eden delîl ile tabîb ve marîğ [57b] bi'l-cümle intifâc ederler. Ammâ tabîbin intifâcı o ma'rifet ile şıķa olduğu zâhir olup hîn-i meşverette kavli mu'avvel ve muftemed olur, ammâ marîğin intifâcı budur ki gelecekte hâdiş ve vâkıc olacak emr

müte'ayyin oldukta o emrin vâcib olan tedbîrine şürû' olunup intifâ' olunur, meşelâ âlet-i şefenin ihtilâcı ve hareket-i ğayr-i tab'îsinden istidlâl edip mādde kay' ile mündef'â olacağı bilinmesinden marîd olan kimse müşhilât istîmālinden ihtirâz edip kay'a mu'în olacak nesne istîmāl etmekle o marîde māddeyi istifrâğ âsân ve kolay olur. Kezâlik marîd bedeninde nedâvet müşâhede edip ve nabđı mevcî ve şahik olduğundan maddenin 'arağ ile müstak belde ve gelecek zamânda istifrâğımı fehm eylese 'arağa mu'în olur nesnelere istîmāl edip müşhil ve mu'ayyi' istîmālinden ihtirâz eylemek ile istifrâğ-ı mādde sühûlet üzere olur, zîrâ mādde her hangi tarîke meyl eyler ise o tarîkten istifrâğına mu'în olan edviye istîmāl olursa lâ-mahâle istifrâğ âsân olur, māddeyi teveccüh eylediği tarafından edviye ile şarf edip teveccühünün hilâfî tarafından istifrâğ eylemek ğâyet ile ş'f b ve müşkil olur.

Ve şihhatin 'alâmetleri evvelâ iki kısma münkasım olur:

Kısm-ı evvel o 'alâmettir ki mizâcın itidâline delâlet eder ve o 'alâmetleri inşâallâhu ta'âlâ gelecek zamânda mevdi'inde biz zikr eyleriz.

Ve kısm-ı sâni o 'alâmetlerdir ki terkibin istivâsına delâlet eder. Pes bu kısm-ı sâni dahi sâniyen üç kısma münkasım olur.

Evvelkisi istivâyâ delâlet eden 'alâmetler cevherî olur ya'nî o 'alâmetler a'đânın hilkati ve vad'ı ve mîqdârı ve 'adedi kemâ-yenbağî sâlimler olup a'đâda evşâf-ı mezkûreye müte'allikâfet olmamağa delâlet eder. Ve bunlara müte'allika olan ma'kalâtı ta'lîm-i evvelin evâilinde mufaşşalen biz beyân eyledik.

Ve kısm-ı sâniyin üç kısmının ikinci kısmı o 'alâmetlerdir ki a'đânın istivâ-i 'arâdiyyesine delâlet eder ve o 'alâmetler hüsn ve cemâl mişli nesnelerdir.

Ve üçüncü kısmı 'alâmât-ı tamâmiyyedir ya'nî ef'âlin tamâmı ve kemâl üzere müstemirr ve dâim olmasıdır. Ve her 'uğv ki onun fi'li tamâm ve kâmil olur, lâ mahâle o 'uğvun şihhatine delâlet eder ve ef'âlin tamâmı a'đâ-i sâirenin şihhatine delâlet eylediği gibi a'đâ-i re'îsenin dahi şihhatine delâlet eder.

Ammâ dimâğın şihhatine delâlet eden ef'âl-i irâdiyye ve ef'âl-i hiss ve ef'âl-i tevehhümün tamâmıdır.

Ve ammâ kalbin şihhatine delâlet eden nabđ ve nefese müte'allika olan ef'âlin tamâmıdır.

Ve kebidin şihhatine delâlet eyleyen eḫâl-i berâz u bevldir, zîrâ kebidin daḫfı ḫasebiyle berâz ve bevl tâze olan laḫmın ğusâlesine ve yıkantısına müşâbih olur, *kaçan bevl ve berâz kendi levninde ve kıvâmında olursa bilâ-reyb kebidin şihhatine ve kuvvetine delâlet eder.*

Ve emrâda delâlet eden aḫrâd gâhîce emrâdın nefesine delâlet eder, nabḏm sûḫat ve buḫ ile iḫtilâfı gibi, zîrâ nabḏm sûḫat-i buḫda iḫtilâfı ḫummânım vücüduna delâlet eder.

Mesîhî der ki iḫtilâf-ı nabḏ her ne kadar emrâd-ı uḫrâda dahi mevcûd ise lâkin vech-i maḫşûş üzere iḫtilâf ḫummâya maḫşûştur, zîrâ ḫummâ ḫummâ-ı yevmiyye olur ise nabḏın ḫareket-i inbisâtiyyesi ḫareket-i inḫibâdiyyesinden sûḫat üzere olur ve ḫummâ-ı ḫafîne olur ise ḫareket-i inḫibâdiyye esḫaf olur, bu vech ile ḫareket-i inḫibâdiyye ile ḫareket-i inbisâtiyye aralarında sûḫat ve buḫ ile iḫtilâfın vukûḫu ḫalâmet-i tâmmeye olup ḫummâya delâlet eder. Sâir emrâdda mevcûd olan iḫtilâf bu vech üzere deĝildir belki sâir emrâdın iḫtilâfı nabḏa-i vâhidenin bir di ḫezâsı ḫezâ-i âḫerinden serḫ olmakla olur veyâḫûd cins-i vâhiddin olan nabḏın biri [serḫ] ve biri baḫî olmakla olur yaḫnî ḫareket-i inbisâtiyye bir defḫada serḫa ve defḫa-i uḫrâda baḫîe olmakla olur.

Ve gâhîce aḫrâd maraḏın mevcûdine delâlet eder, meşelâ nevâḫî-i şadrda yaḫnî kemiĝin eḫrâfında vecaḫı olan kimsenin nabḏı minşârî oldukta delâlet eder ki o kimsenin şadrında olan verem ĝışâda ve ḫicâbda olur. Ve kezâlik o verem şâḫibinin mevcî olan nabḏı delâlet eder ki veremi cirm-i riyede olur.

Ve gâhîce aḫrâd maraḏın sebebine delâlet eder, imtilânın ḫalâmâtı gibi, zîrâ imtilânın envâḫı vardır ve her nevḫinde bir nevḫ maraḏ ḫâdis olup o nevḫ imtilâ o nevḫ maraḏa sebep olur. Ve her nevḫ imtilânım dahi birer nevḫ ḫalâmeti vardır ki o nevḫ ḫalâmet o nevḫ imtilâyaya delâlet eder.

Allâme'nin bu maḫâmda olan kelâmının ḫulâşası budur ki aḫrâdın bu taḫsîmde zikr olunan üç kısımdan mâḫadâ aḫşâm-ı sâiresi vardır, zîrâ aḫrâd gâhîce emrâdın zamânına ve nevâibine ve niżâmına ve mertebesine delâlet eder. Lâkin Şeyḫ-i Reḫîs bu mezkûrları zikr eylediĝi üç kısma ircâ edip aḫrâdın delâletini üç kısma ḫaşr eyledi ve ircâın vechini taḫşîlen zikr eyleyip şûrûḫ-ı sâireye mezkûreyini ḫavz eyledi:

Ve a'râdın ba'đısı maraça tâbi' olup muvaqqate olur, marağ ile ma'an hâdiş olur ve marağ ile ma'an munkatı' olur, zâtü'l-cenbe 'arığ olan hummâ-ı hâdde ve veca'-ı nâhıs ve đıķ-ı nefes ve su'al ve nabđ-ı minşarı gibi. Ve a'râdın ba'đı âherinin vaķtı olmaz, o vaķte ma'ıyyeti olmayan 'arağ gâhıce maraça tâbi' olur ve gâhıce olmaz, hummâya kıyasla olan şudâ' gibi.

Ve ba'đı a'râğ dahi marağın ibtidâsında olmaz belki âhîrinde zamân-ı intihâda olur, buhrânın 'alâmetleri bu kabîlden olur. Ve maddenin nuçcu 'alâmetleri ve 'alâmât-ı 'aţab u helâk zamân-ı ibtidâda olmaz belki âhîrinde vaķt-i intihâda olur ve ekşerıyyâ 'aţab ve helâk 'alâmetleri emrâğ-ı hâddede hâdişolur.¹⁷¹

el-'Alâmât

'Alâmâtın¹⁷² ba'đısı zâhir-i a'đada olup mahsûsât-ı hâşşaden me'hûz olur: Ammâ mubşarâtan olan 'alâmât levninin ahvâli gibi, zîrâ ba'đı kerre nefsi ve şıfı hasebiyle delâlet eder, meşelâ veremin ebyâd olduğu balgamî olduğu ve aşfer olduğu safrâvî olduğu ve aħmer olduğu demevî olduğu ve kemid olduğu sevdâvî olduğu delâlet eder. Ve ba'đı kerre levn şiddet ve dâfi hasebiyle delâlet eder, meşelâ cildinde ala marağı olan hayvânın cildinden mevđî-i ba'r¹⁷³ ziyâde beyâd olur ise o marağ baraş olduğu delîl olur ve o maħallin beyâdı şedîd olmaz ise behaķ olduğu delîl olur.

Ve ammâ melmûsâtan olan 'alâmât lemsin ahvâli gibi, zîrâ melmesin şalâbeti ve lîni ve harâret ve bürüdeti ve huşunet ve melâsetinden her birisi 'alâmetlerdir, zîrâ veremin şalâbeti veremin sevdâvî olduğu delâlet eder ve lîni balgamî olduğu delâlet eder ve harâreti safrâvî veyâhüd demevî olduğu ve bürüdeti balgamî veyâhüd sevdâvî olduğu delâlet eder.

'Allâme der ki meşmûmâtan olan 'alâmet râyihadır, zâhir-i bedende olan ĩurhaların netni ve râyiha-i kerîhesi 'ufûnete delâlet eder ve şunânın

171 Zamân-ı inhiţatta 'alâmet helâk olmaz, zîrâ bir marağ inhiţata bâliğ olsa o marağ helâke sebep olmaz meger ki marağ-ı âhere intikâl edip o marağ-ı âher helâke sebep ola.

172 Zıkr olunan delâletler bi-hasebi'l-marağ hâdiş olan a'râğın delâletleri idi, ammâ 'arağ olmayan 'alâmetlerin aķşâmı ve emşilesi bunlardır.

173 Mevđî-i ba'r'dan murâd dübürünün etrafıdır, onun için dâbbe iştirâ eden kimseler dâbbenin kuyruğunu kaldırıp nazâr ederler.

ya'nî koltukta zuhûr eden râyiha-i kerîhenin şiddeti cildde olan ruḫûbât-ı faḍliyyenin 'ufûnetine delâlet eder.

Ammâ mezûkâtтан ya'nî lezzet cihetinden olan 'alâmet tıf'ûmun delâletidir, meşelâ ḳurḫa-i zâhireden seyelân eden mâddenin merâreti mâddenin şafrâvî olduğuna ve 'arâkın mülûḫatı mâdde-i balğam mâlih olduğuna delâlet eder. İntehâ kelâmu'l-'Allâme.

Ve havâss-ı zâhire ile müdreke olup emrâd-ı bâṭıneye delâlet eden 'alâmâtтан başa ile müdreke olan 'alâmet, ḥummâsı olan kimsenin gözleminin ḥumretidir ki sersâm marâḫının ḥudûsuna delâlet eder. Ve vecnenin ya'nî şudğun ziyâde ḥumreti riyede ḳurḫa olduğuna delâlet eder. Ve lisânın sevâdı ḥummânın muḫrıka olduğuna delâlet eder. Ve levnin şufreti kebidin ḍâ'if olduğuna delâlet eder.

Ve şemm ile müdreke olan 'alâmet, femde olan râyiha-i kerîhenin ve behârın m'edede mevâdd-ı 'afineye delâletidir. [58a] Ve nefesin râyihâsının netni ve kerîh kokusu riyede ve ḳaşabe-i riyede mevâdd-ı 'afine olduğuna delâlet eder. Âteş üzerine ilkâ olunan nefsin netni ve râyiha-i kerîhesi riyede ḳurḫa olduğuna delâlet eder. Ve berâzin şiddet-i netni ve kötü kokusu kebidîye olan zûsentâriyâya¹⁷⁴ delâletidir.

Ve zevk ile müdreke olan 'alâmet, mērâre-i femin m'edede şafrâ olduğuna delâletidir.

Ve sem ile müdreke olan 'alâmât, şavtta olan buḫḫanın ḳaşabe-i riyede ruḫûbet olduğuna delâletidir. Ve nefş ve ḳarâḳırın hâdime-i m'edede ḍâ'if olduğuna delâletidir. Ve mefâşılın hareket katında ḳâḳâsının ve şavttının mefâşılta lezice ve yapışkan olan balğamî mevâddın ihtibâsına delâletidir. Deviy ve ṭanînin ya'nî kulak gürültüsü dimâğda ebḫire tevellüdüne ve riyâḫa delâletidir.

Ve lems ile müdreke olan 'alâmet cildin ve derinin ifrât üzere mülâyim ve yumuşak olduğu kebidin ḍâ'ifi ḫasebiyle olan ruḫûbetin keşretine delâletidir.

Bu zıkr olunan 'alâmet birer ḫâsse ile idrâk olunan 'alâmât idi.

174 Ve zûsentâriyâ lügat-i Yûnânîde ḳurûḫ-ı em'âya derler ve muṭlaḳan zûsentâriyâ zıkr olursa yine em'âdan ḫurûc eden dem ve midde ve ḫurâṭa murâd olunur. Kebidden ḫurûc eden dem dahi murâd olunur eger "zûsentâriyan-ı kebidî" diye kebidde idâfet ile ve muḳayyeden zıkr olunur ise, bu maḫalde muḳayyeden zıkr olduğuna gibi.

Ammâ idrâki bir hâsseye maḥşûş olmayıp müte'addid hâsse ile idrâk olunan 'alâmetler ḥilkât ve vaç' ve a'đânın ḥarekât ve sekenâtıdır, zîrâ bu 'alâmetler hâsse-i başar ve hâsse-i lems ile iḥsâs olunur müştareklerdir.

Ve bu maḥşûsât-ı müştarekeden meḥûz olan 'alâmetler emrâğ-ı ḥilkât ve emrâğ-ı vaç'a delâlet eder.

Ve ba'đı kerre a'đânın ḥarekâtı aḥvâl-i bâṭıneye delâlet eder, meşelâ şefenin ḥareket-i ihtilâciyyesi kay'-ı müstaḥbele delâlet eylediği gibi.

Ve kezâlik a'đânın meḳâdirinden ve a'đâdından meḥûz olan 'alâmetler a'đânın miḳdârı ve 'adedi ziyâde veyâḥüd noḳşân olduğuna delâlet eder.

Ve ba'đı kerre miḳdârın noḳşânı a'đâ-i bâṭinenin aḥvâline delâlet eder, meşelâ eşâbî'in kaşîre olması kebidin şıḡarına delâlet eder.

Ve berâz muṭlaḳan levni ḥasebiyle her ne güne aḥvâle delâlet eder ise o aḥvâl başar ile maḥşûs olan 'alâmetinden olur gerek ise o levn esved ve gerek aşfer ve gerek ebyaç olsun.

Ve karâkıрын nefḥa ve sū'-i ḥadma delâleti sem'ile maḥşûs olan 'alâmetlerden olur.

Ve râyiḥanm ve tū'umun delâleti dahi bu mezkûr gibi hâsse-i vâhîde ile iḥsâs olunur maḥşûs-ı müştarekten olmaz, bunların mişâlleri qarîben ânifen beyân olunmuştu, i'âdeye ḥâcet yoktur.

Ve azfârın taḥaddübünün ya'nî kanburlanmasının sille delâleti her ne kadar maḥşûsât-ı müştarekeden ise ḡâlib-i hâlde başar ile ḥiss olunmakla başarî 'alâmâtın 'add olunur.

Ve maḥşûsât-ı müştarekeden olan 'alâmât-ı zâhirenin ba'đıları emr-ı bâṭına delâlet eder, tırnakların taḥaddübü ḳurḥa-i riyeye delâleti mişlli. Ve riyede olan vereme delâlet eden ḥumret-i vecne dahi 'alâmât-ı maḥşûseden olur.

Ve ḥarekât ve sūkûnât ile olan istidlâlleri başt ve tafşil bize ehemmiyetli olan nesnelere dendir. Pes cins-i sūkûndan meḥûz olan a'râđ ve aḥvâl-i sekte ve şar' ve ḡaşy ve fâlic mişlli nesnelere dendir.

Şâḥib-i Ḳânûn'un şar'ı sūkûn bâbında irâd eylediği bi-ḥasebi'z-zâhir ḥilâf-ı vâḳ' olmakla şürrâḥ cevâbında tekellüf edip ba'đılar sūkûndan murâd ḥareket-i irâdiyye sūkûnudur, şar'da mevcûd olan ḥareket idṭirârî olmakla ḥareket-i irâdiyyenin sūkûnu ḥareket-i idṭirârîyyenin vücûduna

münâfi olmaz dediler. İbn Cümeýf sükûnu iþlâk üzere terk edip marağ-ı ma' hûda kable's-sukût teşennüc ve ba'de's-sukût şar' tesmiye olunur, pes hareketin vücûdu kable's-sukût olup ve ba'de's-sukût marîd sükûn üzere olmakla sükûn 'alâmât-ı şar'dan 'add olundu diye cevâb verir.

Ve harekât cinsinden me'hûz olan a'râd ve ahvâl, kuşa'rîret ve nâfid ve fuvâk ve teşāvüb ve temattî ve su'âl ve ihtilâc ve teşennücün vaqt-i ibtidâsıdır. Ve bu harekât-ı mezkûrelerin ba'đısı tabî'at-ı aşliyyenin fi'lidir, fuvâk ya'nî inçkırık mişilli ve ba'đısı tabî'at-ı 'arıdiyyenin fi'lidir, teşennüc ve ra'şe gibi ve ba'đısı dahi irâdiyye-i şırfenin fi'lidir, kâlak ve melmele gibi. "Kâlak" inz'âc ve idtirâb ve "melmele"¹⁷⁵ firâş üzere karar etmeyip taqallüb eylemektir. Ve bu fi'ller irâdiyye-i şırfeye olurlar.

Ve ba'đıları dahi tabî'at ve irâdiyyenin fi'li olur, su'âl ve bevl gibi lâkin yakzân olan kimselerin su'âliye öksürüğü hareke-i irâdiyye-i tabî'î üzere sebkat edip muqaddem hareket eder, Ve bevlde tabî'yyenin hareketi hareket-i irâdiyyeden muqaddem olur, irâdiyye mübâderet ve müsara'at etmeyip te'eşhür eylediği vakte.

Fakat tabî'atın fi'li olup irâdenin medhali olmayan fi'llerin ba'đılarının münebbih ve münziri ihsâs olunur, o fi'li kuşa'rîret gibi, zîrâ kuşa'rîretin maddesi lezzâ'a olmakla a'đaya o maddede mürûrunda kuşa'rîreti ihdâş etmezden muqaddem a'đayı o maddenin lezi ihsâs olunur ve onunla kuşa'rîretin hâdis olacağı bilinir.

Ve ba'đılarının ihsâs-ı münebbihi olmaz, ihtilâc gibi, zîrâ ihtilâcın maddesi riğ olup gayr-i lezzâ' olmakla kable vukû'ı'l-ihtilâc ihsâs olunmaz.

Ve bu zikr olunan harekât ba'đı kerre zâtı hasebiyle muhtelif olurlar, su'âl ile ihtilâcdan olan hareketlerin ihtilâfı gibi, zîrâ su'âlde hareket-i kavîyye olur ve ihtilâcda yesire ve da'ife olur.

Ve ba'đı kerre dahi harekât 'adedi cihetinden muhtelif olur, hareket-i 'uťas ile hareket-i su'âlin ihtilâfı gibi, zîrâ su'âl şadrda olan a'đaların hareketiyle tamâm olur, ammâ 'uťasın tamâmı a'đâ-i şadrın ve a'đâ-i re'sin bi'l-cümle harekâtıyla olur.

175 "Melle" remâd-ı hârr ma'nâsınadır. Remâd-ı hârr üzere muğtac' olan kimse muğtarib olup taqallüb eylediği gibi firâş üzerinde taqallüb eden kimsenin idtîcâ'ına ve nevmine "temelmül" ve "melmele" tesmiye olundu.

Ve ba'đı hareket-ı a'đânın ihtilâfı hatarı hasebiyle olur, hareket-i su'âliyyenin fuvâk-ı yâbiste olan hareket ile ihtilâfı gibi, su'âliyye her ne kadar şedide ise lâkin fuvâk-ı yâbisin hareketi korkuludur ve hatar-nâktır, zîrâ fuvâk-ı yâbis vahyen ve serî'an katl eder, ammâ su'âl kıttâl değıldir. Ve meslûlün su'âli her ne kadar kıttâl olur ise 'alâ-mehlin katl eder, ba'đan olur ki katli iki seneden sonra zühür eder.

Ve hareket-ı mezkûrelerin ihtilâfı ba'đı kerre dahi o hareketi icâb eden tabî'atın mu'ınleri hasebiyle olur, zîrâ tabî'atın tahrîki ba'đı kerre âlet-i zâtiyye-i aşliyye ile olur ve ba'đı kerre âlet-i ğarîbe ile tahrîk eyler. Âlet-i zâtiyye-i aşliyyeden tabî'atın isti'âneti şüflü ve berâzı ihrâcdan tabî'atın 'adalât-ı ba'đdan isti'âneti mişlli olur ve âlet-i ğarîbeden isti'âneti su'âl katında havâdan tabî'atın isti'âneti mişllidir.

Ve ba'đı kerre hareketin ihtilâfı hareketâ a'đâdan mebdâi olan 'udvların ihtilâfı hasebiyle olur, su'âl ve tehevvue da olan hareketlerin ihtilâfı mişlli, zîrâ su'âlin hareketinin mebdâi a'đâ-i teneffüs olur ve tehevvue da olan hareketin mebdâi mi'ce olur.

Ve ba'đı kerre dahi ihtilâf-ı hareket hareketin fâ'illeri olan kuvânın ihtilâfı hasebiyle olur, su'âl ve ihtilâcın hareketlerinin ihtilâfı gibi, zîrâ ihtilâcın mebdâi kuvâ-yı tabî'iyye olur, hareket-i ihtilâciyyede kuvve-i irâdiyyenin medhali olmaz, ammâ su'âlin mebdâ-i hareketi kuvâ-yı irâdiyye olur her ne kadar o kuvâ-yı irâdiyyenin muharriki kuvâ-yı tabî'iyye olur ise.

Veyâhüd hareketin ihtilâfı maddenin ihtilâfı hasebiyle olur, yine su'âl ve ihtilâc gibi; su'âl-i ra'bin maddesi nefş ile ihrâc olunan maddeler olur ve ihtilâcın maddesi riyâh olur.

Ve zikri mürûr eden 'alâmetler 'alâmât-ı zâhire olup ekşer-i ahvâlde emrâğ-ı zâhireye delâlet ederler ve kalîlen emrâğ-ı bâtıneye dahi delâlet ederler, vecnenin humreti riyede kurha olduğuna delâlet eylediğı gibi. Lâkin 'alâmâtın ba'đı envâı vardır ki hâşşaten emrâğ-ı bâtıneye delâlet eder ve o nevc 'alâmetlerden emrâğ-ı bâtıneye müstedill olan kimseye vâcib olur ki evvelâ 'ilm-i teşrihte hazâkat ve mahâret iktisâb eyleye ve her 'udvun cevherini bile, cevher-i lahmîsi olan 'udvları ve ğayr-i lahmîleri fark eyleye ve her 'udvun keyfiyyet-i hilkatini ve hey'et-i cibilliyetini bile, 'arîğ midir ve mu'âvil midir yâhüd müstedir midir anlayıp fehm eyleye. Ve o 'ilmin men-

fa'ati bu olur ki a'ḍā-i bāṭineden mütecāvirān olan 'uḍvların birinde verem [58b] olup o veremin maḥalli müte'ayyin olmasa teşrîhten bu nev' 'ilmle o veremin maḥalli bilinip ona göre tedbiri görülür. *Onun miş'ali budur ki bir şahşın cānib-i eymininde ve şerāsîfi tahtında verem zuhūr eylese onun maḥalli kebid midir veyāḥūd kebidin üzerinde olan 'aḍaller midir fark olunmasa fenn-i teşrîh bilenler o vereme nazar ederler, eger veremin şekli hilālî olur ise o veremin maḥalli kebid olduğuna hüküm ederler ve eger o veremin şekli müstaṭil veyāḥūd 'arîḍ veyāḥūd müverreb olur ise o verem 'aḍalât-ı baṭında olduğuna hüküm ederler, zîrā 'aḍalât üç 'aded hey'et-i ahîre üzere olurlar, ammā hey'et-i kebid hilālî olur. Kezâlik ihtilâf-ı demi¹⁷⁶ olan kimşenin veremi kebidî midir veyāḥūd m'āvî midir iştibâh olursa ḥāric olan deme nazar olunur, o demde eczâ-i laḥmiyyet bulunur ise verem kebidde olduğuna istidlâl olunur, zîrā cevher-i kebid laḥmîdir ve em'ânın cevheri 'aşabîdir, cevheri 'aşabî olan 'uḍvdan ḥurûc eden demde eczâ-i laḥmiyyet olmaz. Ve kezâlik o ḥāric olan demde iştibâh olursa ki verem külyelerde olup dem-i ḥāric külyelerden mi ḥurûc eder veyāḥūd verem meşānede olmakla dem meşānede olan veremden midir yine deme nazar olunur, dem-i ḥāricde eczâ-i laḥmiyyet bulunur ise verem külyelerde olduğu müte'ayyin olur, zîrā cevher-i külâ laḥmîdir ve cevher-i meşāne- 'aşabî olur.*

Kezâlik 'ilm-i teşrîh ile mādde muḥtebes olan 'uḍv ile mādde muḥtebes olmayan 'uḍvlar bilinir ve ona göre tedbîr olunur, meşelâ şāim ismi ile müsem mā olan mi'āda mādde muḥtebes olmaz onun için ki şāimin hey'eti ve vaḍfı budur ki o m'ā ḍlādan esfele 'ale'l-istikāme münhadir olur ve lā-maḥāle o hey'ette olan 'uḍvun tecvîfine mādde nüzül eylese şikali ile nüzül eder ve muḥtebes olmaz. Ammā diḳāk gibi t'ārîci olan 'uḍv bunun ḥilāfi üzere olur. Ve şāime mevāddı maşş ve cezb edici māsārîkâ damarlarının ittişāli ekşer olur ve o mişlli damarların muttaşıl olduğu 'uḍvda mādde muḥtebese olmaz. Ve şāime şafrānın inşibābı ekşer olur ve şafrānın lez'i ḥasebiyle munşabb olduğu 'uḍvda mādde muḥtebese olmaz.

Ve ba'ḍı 'uḍv olur ki o 'uḍvda [bir nev' mādde muḥtebese olur ve] bir nev'-i aḥer muḥtebese olmaz, 'ilm-i teşrîhle bu dahi ma'ḥlûm olur, meşelâ

176 "İhtilâf-ı dem"den murād demin teḳāḍisi ḥasebiyle müsterāḥa gidip ve gelmektrir ve ona "ḳiyām" dahi derler, zîrā gidip ve gelmekte ḳiyām bulunur.

merînin ya'nî t'câm ve şarâbın m'cdeye vuşûlünün t'arîki geniş ve vâsî olduğunu bilenlerin ma'lûmu olur ki t'arîki sedd eden lokma kebîr olur ve lokma-i şağîre mer'iyi sedd eylemez. Ve bu 'ilm-i teşrîhle her 'udvun bedenden ma'halli bilinir, kaçan veca'-ı bātînî zühûr eylese o veca' hangi 'udvda olduğu ma'lûm olur, meşelâ mağsı ve sancısı olan kimsenin eger mağsı göbekten yukarı olur ise ma'lûm olur ki o mağs en'â-i 'ulviyyelerin birinde olur, o m'âlar isnâ aşere ve şâim ve diğâk tesmiye olunan bağarsıklardır ve eger mağs taht-ı sürrede ve göbekten aşağıda olur ise o mağs süflânî olan en'âlarda olur, süflânî m'âlar a'ver ve kûlûn ve müstakîm tesmiye olunan m'âlardır, bunların ma'halli göbeğin esfeli ve tahtı olur.

Ve bedenden olan 'udvlardan ba'dıları beyninde müşâreke olur ve o müşârik olan 'udv müşârik-i âherîm ezâsı ile müte'ezzî olur ve âfeti ile me'ûf olur ve ba'dılar beyninde müşâreket olmaz ve ehadühümânın ezâsı ve âfeti ile âher müte'ezzî ve me'ûf olmaz. Ve 'ilm-i teşrîhle müşârik olan 'udvlar ve müşârik olmayan 'udvlar ma'lûm olur.

Ve a'dâ beylerinde olan müşâreketi bilmekte fâideler vardır:

Fâide-i ülâ budur ki bir 'udvda ihsâs olunan âfet âfet-i aslî midir veyâhüd âfet-i şirkî midir bilinmesi beyne'l-a'dâ mevcûde olan şirketi bilmeye teva'kkuf eder, zîrâ beynehümâda müşâreket olmayan iki 'udvda ehadühümânın ezâsı ve âfeti ile âher müte'ezzî olmaz.

Ve fâide-i şâniye budur ki âfeti ihsâs olunan 'udvun mâddesinin tekevvünü o 'udvda midir veyâhüd âher 'udvdan midir karâyin-i uhrânın inçimâmı hasebiyle ma'lûm olur, meşelâ dimâğda devî ve tanîn veyâhüd düvâr hâdis olsa o hâletler ile ma'an başında hıffet ve yeğnilik olup havâssı dahi selîm olur ise ve m'c desinde dârar hiss olunur ise m'c de ile dimâğ beyninde müşâreket olduğunu bilen kimseye ma'lûm olur ki dimâğda hâdis olan o âfetlerin mâddesi m'c deden şif'ûd eden ebhûre olur ve dimâğ t'arru'd olunmayıp m'c deye tedbîr olunur.

Ve fâide-i şâlîse budur ki bir 'udvdan hâric olan nesnelere o 'udvun kendide mütevellid midir veyâhüd âher 'udvdan tekevvün edip o hâric olduğu 'udva sonradan munşabb olmuş mudur karâyin-i uhrânın inçimâmı ile müşârekeden bilinir, meşelâ bevl ile hurûc eden rimâl ve kumlar kırmızı olur ise o rimâl meşâneye külyelerden geldiği ma'lûm olur ve ebyad olur ise meşâne de tekevvün eylediği ile hüküm olunur.

Ve 'ilm-i teşrîhin bir menf'ati dahi budur ki o 'ilm ile mevâddın ev'iye-sinden her bir v'ânın müstemil olduğu mādde mâlûm olur, meşelâ m'edenin māddesi keylûs olur ve em'â-i gîlâzın ya'nî süflânî olan âver ve kûlûn ve müstakîm tesmiye olunan bağarsıkların mevâddı şüfl ve berâz olur ve em'â-i fevkânînin mevâddı beynehümâda mütevassıt olup keylûs ile berâz arasında olur. Ve kaçan âdâ-i bâtînede teferruk-ı ittişâl vâkıf olsa o teferruktan hârice hürûc eden ruṭûbet keylûsî olur ise o teferruk m'edede vukûfuna istidlâl olunur ve eger o ruṭûbet berâzî olur ise o teferruk em'â-i gîlâzda vâkıf olduğuna istidlâl olunur, eger hürûc eden ruṭûbet min-vechin keylûs ve min-vechin âher berâz ise teferrukun 'ulvî olan em'âlarda olduğuna istidlâl olunur.

Ve 'ilm-i teşrîhle her 'udyun f'îl-i mahsûsu mâlûm olup hangi f'ilde hâle olur ise âfet o f'îlin f'âilî olan 'udya olduğu mâlûm olur, meşelâ ishâli olan kimsenin hâricine nazar olunur, eger hâric olan ruṭûbeti keylûs-ı tâmm olur ise âfet em'âda olduğuna istidlâl olunur, eger keylûsiyyeti tamâmen istifâ eylemeğe ise âfet m'edede olduğuna istidlâl olunur.

Ve bu 'alâmât-ı mezkûrenin küllîsinin cihet-i delâleti 'ilm-i teşrîhten bilinmesi vâcibdir onun için ki merdânın mürâ'at edegeldikleri tabîbe lâ-mahâle emrâdı bâtına tedbîr eylemek ehemm olur ve emrâd-ı bâtîneye tedbîr 'alâmetleri ile emrâd-ı bâtîneye vukûf ile olur.

Ve 'ilm-i teşrîhle 'amel eden kimseye vâcib olur ki emrâd-ı bâtîneye istidlâl katında altı kânûna itimâd eyleye. O altı kânûnun:

Evvelkisi ef'âle 'ârîda olan ihtilâllerdir. Ve sen ef'âlî keyfiyyeti ve kemmiyyeti ile bildin ve tamâmen fehm eyledin, kezâlik ef'âlin emrâd-ı bâtîneye delâlet-i evveliyye ile delâlet eylediğini ve delâletinin dâime olduğunu dahi bildin.

İkincisi istifrag olunan mevâddır. Mevâddın delâleti dâime olur lâkin delâlet-i evveliyye ile delâlet eylemez. Ammâ mevâddın maraḍa delâleti dâime olduğu onun içindir ki hâric olan mevâddın redâ'eti her ne zamân bilinip mütehaḳḳak olsa maraḍın vücûdu mütehaḳḳak olur, zîrâ mevâddın redâ'eti ef'âl-i tabîriyyede hâle olmak ile olur ve ef'âlde hâle âfet ve maraḍ ile olur. Ve mevâddın redâ'etini bilen kimse bilâ-şübhe maraḍın vücûduna taşdıḳ edip mevâddın maraḍa delâleti dâime olur. Ammâ delâlet-i mezkûre

evveliyye olmadığı onun içindir ki meşelâ kıvâmı ve levni cihetinden berâz veyâhüd kârûre gayr-i tabîr olsa lâ-mahâle ‘adem-i nuçca delâlet eder ve ‘adem-i nuçc maraça delâlet eder. *Ve berâz ve kârûrenin maraça delâleti ‘adem-i nuçc vâsıtasıyla olup evveliyye olmaz.*

Ve kavânîn-i sitte-i mezkûrenin üçüncüsü veca’dır. Dördüncüsü veremdir. Ve beşincisi vaç’dır.

Altıncısı [59a] o a’râd-ı zâhiredir ki bātında olan maraça münâsib olur ve ona delâlet-i gayr-i evveliyye ile ba’dı kerre delâlet eder ve delâleti gayr-i dâimedir.

Ve bu kânûn-ı sâdisin mişâlinde şürrâhın hilâfı vardır. ‘Allâme’nin muhtârı olan emşile vecneteynin humretinin zâtü’r-riyeye delâleti ve cüşâ-i hâmiðin ve karâkırın sũ-i haðm delâleti ve iki gözler sararması yereðana delâleti mişli delâletlerdir. İntehâ.

Pes bu kavânîn-i sitteyi birer birer biz tafşil eyleyelim:

Ammâ ef’âlle istidlâl bu vechle olur ki ef’âl-i tabîriyyeden hangi fi’l ki mecrâ-yı tabîrinin hilâfı üzere cereyân eyleye, o fi’l delâlet eder ki onun fâ’ili olan kuvvette âfet vardır. O âfet olan kuvvetin mahâli hangi ‘uğv ise kuvvet-i me’ufe o ‘uğvun âfetine tabîr olur ve o ‘uğvun maraçına delâlet eder.

Ve ef’âlin dararı üç vech ile olur:

Evvelkisi o ef’âldir ki mecrâ-yı tabîriden nakış olur, da’f-ı başarı mişli, zîrâ başarıda da’f olan kimse mer’iyi bi-cümletihî rü’yet eylemez ve karîb olan mer’iyyâtı görür, mekân-ı ba’iddede olanı görmez. Ve nakış olan fi’lin bir mişâli dahi haðmın da’fıdır, zîrâ haðm da’fı oldukta ‘usret ile miğdârı k alîl olan gıdâyı zamân-ı keşîrde ancak haðm eder.

Darar-ı ef’âlin üç vechinin ikincisi o fi’ldir ki o fi’l haqîkî fi’l olmaz belki taħayyül hasebiyle olur veyâhüd gayr-i tabîr olur, başarın fi’li müteğayyir olup vücudu olmayan nesnelere rü’yeti gibi veyâhüd vücudu olanları hâlet-i mevcûdesinin hilâfı üzere rü’yeti gibi. Ve tağayyürât-ı ef’âlin bir mişâli dahi ef’âl-i mi’de müteğayyir olup mi’denin sũ-i haðmı hasebiyle mütenevel olan ta’âmı ifsâd eder ve ta’âmı ifsâd mi’denin fi’li değildir.

Ve maðârr-ı ef’âlin üçüncüsü ef’âlin bi’l-külliyeye buğlândır, ‘aynın rü’yetinin külliyyen buğlânı ve haðm-ı mi’denin külliyyen buğlânı gibi.

Ammâ kavânîn-i sittenin ikincisi ya'nî istifrâğ veyâhûd ihtibâs olan mevâddm emrâd-ı bâtineye delâleti vücûh-ı şettâ ile olur.

O vücûhun evvelkisi ihtibâs-ı gayr-i tabîtinin delâletidir, meşelâ bevl ve berâz istifrâğ olacak zamânlarda ihtibâsları emrâd-ı bâtineye delâlet eder.

İkincisi istifrâğ-ı gayr-i tabîtidir. İstifrâğ-ı gayr-i tabîtinin delâleti gâhîce cevheri hasebiyle olur. Cevheri hasebiyle olan, üç vech ile delâlet eder:

Evvelkisi nefsi-i cevheri ile delâlet eder, halka-i meşkübe ya'nî halka mişâlinde bir delikli nesnelere çıkmak ve hüruc etmek gibi, zîrâ o mişli nesnelere hürucu kaşabe-i riyede te'ekkül olduğuna delâlet eder, zîrâ kaşabe-i riye halka mişâlinde biraz guğrûflardan mürekkebirdir, âher mevdi'de o mişli halka bulunmaz ve lâ-mahâle o mişli halkanın istifrâğı delâlet eder ki te'ekkül hasebiyle kaşabe-i riye pârelenip hâric olmuştur.

‘Allâme der ki bu ‘alâmetin vücûdu mümtenfâttandır, zîrâ te'ekkül hasebiyle kaşabe-i riye pârelenip halka-i meşkübenin hürucu kadar hayât bâkî kalmaz belki mevî halkanın hürucuna sebkat eder belki ‘alâmet-i te'ekküle mevâdd-ı müstefragânın eşnasında lahm kıfaları gibi nesnelere vücûdu ile temsil evlâ ve elyak olur, zîrâ istifrâğ olunan kıfâ-i lahm kebidde te'ekkül olduğuna delâlet eder.

Ve Sâmirî min-vechin Kânûn'un kelâmını işlâh edip der ki kaşabe-i riyenin müteferrik olan uşulü ve kökleri dahi şağire halkalardan mü'ellefe olur ve o uşul cirm-i riyeye nüfûz eylemiştir. Kaçan cirm-i riyeye te'ekkül işâbet eylese kaşabe-i riyenin nefsi-i riyeye nüfûz eden o küçük ırklardan halka-i meşkübe hayydan hüruc etmek mümkün olur. Bu takrîr üzere Şeyh'in kelâmında müsâmahadan gayri bir hâlel yoktur.

Ve cevher-i uğv hasebiyle istifrâğ olunan mevâddm emrâd-ı bâtineye delâleti vücûhunun ikincisi delâlet eder ki mevâddm miqdârı hasebiyle olur, meşelâ em'ân sağ-ı bâtında sağcı olan kimseden müstefragât ile kışreler hüruc eylese o kışreye nazar olunur, eger kışreler gılâz olur ise sağc süflânî olan gâlîz bağarsıklarda olduğuna ya'nî a'ver ve külün ve müstakîm esâmîsi ile müsemmâ olan bağarsıklarda olduğuna delâlet eder, eger kışre-i müstefragâ rağıka olur ise sağc fevķânî bağarsıklarda olduğuna delâlet eder.

Ve üçüncü vech emrâd-ı bâtineye müstefragâtın delâleti levni hasebiyle olmaktadır, meşelâ bevlde olan rüsüb kışrî ve âhmer olsa delâlet eder ki âfet

lahmı olan a'ḍāda olur, o 'uḍv-ı lahmî külye mişllidir. Ve eger rüsüb ebyaḍ olur ise âfet-i te'ekkül meşâne mişlli 'uḍv-ı 'aşabîde olur.

Ve müstefragât-ı ğayr-i ṭabî'tinin cevher-i a'ḍādan kaṭ'ı nazar ile olan delâletleri gâhice ğayr-i ṭabî't olan ḥurûc ḥasebiyle olur, aḥlâṭ-ı selîme-nin ve demin ḥurûcu gibi, zîrâ aḥlâṭ-ı selîme ve dem-i şâlih ḥâric ola-gelmemiştir, kaçan ḥâric olsalar vi'âlarında lâ-maḥâle teferruḳa delâlet ederler ve gâhice o müstefrag ḥâric ğayr-i ṭabî't olan keyfiyyeti ḥasebiyle delâlet eder, dem-i fâsîdin ḥurûcu gibi, o ḥâric olan dem-i fâsîdin ḥurûcu gerekse mu'tâd üzere olsun ḥayḍ ve nifâs gibi ve gerek ise mu'tâd üzere olmasın faşd ile ḥâric olan dem gibi, bu iki şürette dahi ḥâric olan demin fesâd-ı keyfiyyeti bâtında âfet olduğuna delâlet eder. Ve gâhice müstefrag ve ḥâric olan nesnelere cevheri, 'ale'l-ittlâk ğayr-i ṭabî't olmak ḥasebiyle bâtında âfet olduğuna delâlet eder, ḥaşât mişlli, zîrâ ḥaşâtın cevheri ğayr-i ṭabî'tdir.

Bedende olan gerek a'ḍâ ve gerek aḥlâṭ ve gerek ervâḥ ve bi'l-cümle bedene müte'allik her nesnenin cevherine müşâbeheti yoktur, o mişlli şey'in ḥurûcu elbette âfet-i bâtına delâlet eder. Ve gâhice emr-i ḥâricin ḥurûcu her ne kadar mu'tâd ise lâkin miqdârî ğayr-i ṭabî't olmak ḥasebiyle bâtının âfetine delâlet eder, bevl ve berâzın miqdârının ğayet-i kılleti veyâhüd keşreti gibi. Ve gâhice ḥurûcu mu'tâd olan nesnelere keyfiyyet-i ğayr-i ṭabî'tisi olmak ḥasebiyle delâlet eder, berâz u bevl-i esed gibi. Ve gâhice o emr-i ḥâricin delâlet-i ğayr-i ṭabî't maḥrecden ḥurûcu ḥasebiyle olur, ilâvus marâfında berâzın ağızından ḥurûcu gibi.

Ammâ kavânîn-i sittenin üçüncü kânûnu veca'ların emrâd-ı bâtineye delâleti iki cinse münḥaşır olur, zîrâ veca' gâhice mevḍî'i ḥasebiyle delâlet eder; eger mevḍî-i veca' sağ cānib olur ise âfet kebidde olduğuna delâlet eder ve eger cānib-i yesârda olur ise âfet tıḥâlde olduğuna delâlet eder. Ve gâhice veca' nev'i ḥasebiyle delâlet eder ve her nev' veca' bir türlü sebebe delâlet eylediğini esbâbi beyân eylediğimiz faşda biz tafşil eyledik, meşelâ envâ'-ı evcâ'dan veca'-ı şakîl 'uḍv-ı ğayr-i ḥassâsta âfet olduğuna veyâhüd verem ḥasebiyle iḥsâsı bâtıl olan 'uḍvda 'uḍvda olduğuna delâlet eder. Ve veca'-ı mümidd ya'nî gerginliği olan veca' mādde-i keşîreye delâlet eder ve lezzâ'a olan veca' mādde-i ḥâddeye delâlet eder.

Ve kavānīn-i sittenin dördüncüsü olan evrāmın delāleti üç vech üzere olur, zīrā evrām gāhīce cevheri hasebiyle delālet eder, humret¹⁷⁷ tesmiye olunan veremin şafrāya ve şulb tesmiye olunan veremin sevdāya bi-cevherihimā delāletleri gibi. Ve gāhīce veremin delāleti mevđī'i hasebiyle olur, taraf-ı yemīninde olan veremin āfet-i verem kebid cānibinde olduğuna delāleti ve cānib-i yesārda olan veremin āfet-i verem tıhāl nāhiyesinde olduğuna delāletleri gibi. Ve gāhīce verem şekli ile delālet eder, zīrā verem taraf-ı yemīnde olup hilālī şekl üzere olur ise āfet-i verem kebidin kendide olduğuna delālet eder. Eger veremin şekli muṭāvil ve uzun olur ise veremin maḥalli 'aḍalāt-ı baṭndan kebid üzerinde olan 'aḍal olduğuna delālet eder.

Ammā kavānīn-i sittenin beşincisi olan vaḍ'ın delāleti gāhīce delālet-i mevāḍı' hasebiyle [59b] olur, emrād-ı terkīb faşında zikri mürür eylediği üzere emrād-ı vaḍ'ın dört evvelki kısımlarında bu delālet mevcūd olur. Ve gāhīce emrād-ı vaḍ' müşāreket hasebiyle delālet eder, emrād-ı vaḍ' aḳsāmının iki ahīrki kısımlarında olan delāletler gibi. Ammā mevđī' hasebiyle delālet zāhirdir, meşelā 'uḍvda inḫilā' olup 'uḍv maḥallinden zāil olsa o mevđī' bi-hasebi'l-hiss' āfete delālet eder. Ve ammā müşāreket hasebiyle delāleti parmaklarda olan veca'ın 'unuktan hāric 'aşablardan zevc-i sābi'in sebep-i sābıkı¹⁷⁸ hasebiyle me'uf olduğuna delāletidir, zīrā parmaklar ile zevc-i sābi'in müşāreketi vardır. İşba'ın veca'ı delālet eder ki vāki' olan sebep-i sābık hasebiyle 'unuktan hāric olan sinirlerden zevc-i sābi' me'uf olmakla parmaklarda bi'l-müşāreket veca' hādiş olmuştur.

Ve bāḍı nüşhalarda "zevc-i sābī" bedeline "zevc-i sādis" vāki' olmuştur, lākin "sābī" nüşhası evlā olduğuna 'Allāme taşriḥ eylediğinden sonra řtirād eyler ki 'unuk 'aşablarının taşriḥinde Kānūn'un zikr ve beyān eylediği üzere gerek zevc-i sābī ve gerek zevc-i sādisten birisinin işba'lara müşāreketi yoktur, evlā olan müşāreket ile istidlālin mişālinde gebe olan hatunların iki memelerinin birisinin ḍumūru ve küçük olmasını řrād eylemektir, zīrā yalnız memelerden birinin çekilmesi cenīnin o taraftan sukūṭuna

177 "Humret" hā-i mūhmele ile bir nev' veremin ismidir, kızılık ma'nāsına değildir diye 'Allāme taşriḥ eder.

178 "Sebec-i sābık"tan murād zevc-i sābi'in menbitine ḍarbe ve saḳtanın vuḳū'udur.

delâlet eder *ya'nî şedy-i dāmire taraflı me'ûf olmakla cenîn sâkıf olacağına delâlet eder. Lâkin Cālînûs'tan 'Allāme'nin hikāye eylediği sergüzeştten zâhir olan budur ki eşāb'ın 'aşabları fikarât-ı zahrın fikra-i ülâsı ile fikarât-ı unuğun fikra-i sâb'ası mâ-beyninden nâbit olan zevc olur. Bu hikāyenin iktidâsı üzere o iki nüshadan "sâb'" nüshası ednâ müsâmağa ile şahîha olur ve nüsha-i "sâdis" in min-küllü vechin buflânı âşikâr olur.*

el-Faşlu's-Şānî Fi-'Alāmâtı'l-Farķı Beyne'l-Emrādı'l-Hāşşiyyeti ve'l-Müşāriki Fihā

Emrādın 'udva 'urūdu ve hūdūsu iki vech üzere olur: Birisi marađm ibtidāen 'uzva 'urūdudur ve āheri bir 'udva marađın 'urūdundan şahîh olan 'udv-ı āhere āfetin müşāreket-hāsebiyle 'urūdudur, meşelā re's ile mi'de gibi. O iki 'udvdan her hangisine bed'en āfet işābet eylese lā-maħāle āhere her ne kadar zātında şahîh olup āfetten selīm ise de müşāreket hāsebiyle bir nev' āfet 'arīd olur. Peş vācib olur ki marađ-ı ašlī ve marađ-ı şirkīyi biz fark eyleyeyüz tā ki mu'ālece hālinde marađ-ı ašlīye tedbīr olunup marađ-ı şirkīyi hāli üzere terk eyleyeyüz.

O iki marağ beynlerini fāşıl olan 'alāmātın beyām budur ki bize vācib olan odur ki kaçan bir 'udvda āfet olduğunu ihsās eylesen te'emmül ve tefekkür eyleyeyüz, o āfet yalnız o 'udvda mıdır yāhūd 'udv-ı āherlerde dahi āfet var mıdır. Ve ba'de't-te'emmül eger a'đā-i āheri selīme olup āher 'udvlarda āfetin olmadığı müte'ayyin olur ise me'ûf olan 'udvun marağı marağ-ı ašlī olduğu müte'ayyin olur. Ve eger 'udv-ı āher dahi me'ûf olduğu zāhir olur ise o āher 'udv 'udv-ı evvele müşārik olan a'đādan mıdır veyāhūd beynehümāda müşāreket yok mudur 'ilm-i teşrihten onu dahi taharrī ve tettebbu' eyszeriz, eger o 'udv-ı āherin müşāreketi olmadığı zāhir olur ise o 'udv-ı evvelin marağı ašlī olduğuna hūkm eyszeriz, zīrā marağın 'arağı müşārik olmayan 'udv-ı āhere 'arīd olmaz.

Ve eger 'udv-ı āherin 'udv-ı evvele müşāreketi teşrihten müte'ayyin ve müteħaqqāķ olur ise o zamān müşārikler olan iki 'udvun marađlarının evvel-i hūdūsunā nazar ederiz, her hangisinin hūdūsu evvel ise o evvel hādis olan marađ ašlī olup şāniyen 'arīd olan marađ şirkī olduğunu hāds ve teferrūs edip ašlī olan marađa mu'ālece ve müdāvāt eyszeriz.

Ve yine o iki 'uğvların marağlarının zevāline nazār olunur, her hangisi evvel zāil olur ise sonra zāil olan marağ ağlı olup ve evvelen zāil olan marağ řirkī olduğu ĥads olunur, zīrā marağ-ı ağlı 'uğvda mütemekkindir ve zevāli aç'abdır ve marağ-ı řirkī 'aks üzere olur, temekkünü olmaz.¹⁷⁹

Ve marağ-ı ağlı bākī iken mücerred marağ-ı ağlının sevreti ve şiddeti teskīn olmakla řirkī olan marağ külliyyen zāil olur, felā-maĥāle evvelen zāil olanın řirkī ve řāniyen zāil olanın ağlı olduğu ĥads olunur.¹⁸⁰ Lākin fark-ı evvelde ba'dı kerre ġalať vākī' olur onun için ki ağlı olan marağın ĥudūsu her ne kadar řirkī olan marağın ĥudūşundan muĥaddem olur ise ġāhice ağlı olan marağın elemi ve veca'ı marağın evvel-i ĥudūşunda iĥsās olmamakla 'arağın ve řirkī olan āfetin iĥsāsı muĥaddem olur ve āfet-i ağlının đararı sonra iĥsās olunur ve řirkī đararlar evvelen iĥsās olunmakla đarar-ı řirkī ağlı zann olunur ve ağlı olan marağ řirkī zann olunur.

179 Mesīhī ağlı ile řirkī arasını vech-i řāliš ile fark edip der ki marağ-ı ağlı ile 'l-bür müstemir olur. Ve marağ-ı řirkī ekşeriyā ġāhice 'ārīđ ve ġāhice ġayr-i 'ārīđ olur diye fark-ı řāliši Mesīhī, Şeyĥ'e 'azv eyledi. 'Allāme, Şeyĥ'in kelāmından bu farka delālet eder bir neşne yoktur diye Mesīhī'yi redd eder.

180 [Bu maĥallden řāhife-i ātiyenin āĥirine ġeince kadar minĥudür, kenāra yazıla; minĥunün başı "bu 'abd-i mütercim"dir.] Bu 'abd-i mütercim der ki bu vech-i řāni ile olan fark bi-ĥasebi'z-zāhir müfid deġildir, zīrā bu vechle marağ-ı řirkī ile marağ-ı ağlının imtiyāzı ba'de'z-zevāl olur. Ve imtiyāz marağların beġāsı zamānında olmak lāzımdır ki ĥattā ağlı olan marağ mu'ālece olunmaġa o imtiyāz mu'ın ola. 'Allāme zikr olunan řübĥeye ve ĥalline taşadđı eylemedi lākin metn-i İläķi bu řübĥenin ĥalline iřāret eyledi ve bi-'aynihā 'ibāreti budur: ذلك وتحقیق زيادة انه تابع بزياده الذي حدس انه اصي دائما ونقصانه بنقصانه وكلاهما على سبيل الاستبعاç İntehā. Vech-i iřāret budur ki o iki 'uđv-ı müşāriklerde olan āfetin zevāli ile ağlı ve řirkīnin imtiyāz ve iftirāķları her ne kadar ba'de vuĥū'ı'z-zevāl müfid olmaz ise lākin o iki āfetin beġāları vaktinde hangisi evvelen zāil olacaġı 'alāmetlerinden istifāde ve ĥads olunur, o 'alāmet budur ki o iki āfete nazār ederiz ve ĥaġķ-ı te'emmul ile te'emmul ederiz, eġer eĥadūhümā āĥere tābī' olup eĥadūhümānin iřtidādı ile āĥer dahi müştedd olup ve eĥadūhümānin noġşanı ile āĥer dahi nākış olur ise ve āĥerin iřtidād ve noġşanı eĥadūhümānin iřtidād ve noġşanına tābī'ler idiġini tābī' ĥads ve firāset eder ise o tābī' olanın zevāli evvel ve metbū'un zevāli sonra olacaġı ĥads olunup zevāli evvel olacak āfete řirkī ve zevāli sonra olacak marağa ağlı olmak üzere tedbīr olunur. Ve yine deriz ki Ķānūn'un ağlı ile řirkīnin temyīzi ĥaġķında irād eylediġi vech-i řāni edvārı olan marağlar ĥaġķında olur, hu ĥuşūşa ġöre tekellüften berī olunur.

Ve gâhîce olur ki marağ-ı aşlînin đararı ve âfeti aşlâ hiss olunmayıp ve ‘alâmeti zâhir olmamakla marağ-ı aşlî ile marîd olan ‘uğv ‘uğv-ı şağîh zann olunup marağ-ı şirkî marağ-ı aşlî zann olunur.

Ve bu ğalağlardan taharrüzün sebîli ve tarîki budur ki taîb olan kim-seler beyne'l-ağdâ mevcûd olan müşârekete ‘alim ola ve fenn-i teşrihte mütebahhir ve hâzık ola ve ağdâlarda vâkıf olan âfâtın maşsüsesine ve ğayr-i maşsüsesine ‘arîf ola ve kable't-te‘emmül ihsâs olunan marağın aşlî veyâhüd şirkî olduğuna hüküm eylemeye, evvelâ ‘uğv-ı marîdin ve müşâriklerinin hâlini ve maşsüs ve ğayr-i maşsüs olan marağlarını te‘emmül-i tâmm ile te‘emmül edip ve marîde marîdin ağbârî ile bilinen ‘alâmetlerin maşsüsünü ve ğayr-i maşsüsünü ve elem-i zâhir ile mülüm olanı ve ğayr-i mülüm olanı ve ‘arağ-ı karîbi müşîr olmayıp lâkin ‘arağ-ı ba‘îdi müşîr olanları ve marîdin ‘arağ olduğunu bilmediği ‘arağ-ı ba‘ideyi tekrâr-be-tekrâr mecâlis-i müteferrihada su‘âl edip kemâ-yenbağî aşlî olanı ve şirkî olanı hads ve teferrüs eylediğinden sonra teferrüs eylediği marağ-ı aşlînin aşâletine hüküm edip mu‘alecesine şîrû‘ eyleye, zîrâ ba‘îd olan ‘arağların ‘arağ olup âfet ve mağarratı şirkî olduğunu marîd bilmez, belki şirketine vukûf ve teheddî tabîbin firâseti ve hadsi ile hâşıl olur. Ve ekser bu teheddî ve ma‘rifet o iki ‘uğvun fi‘llerinin mağarratlarını bilmek ile hâşıl olur.

Pes bu iki ‘uğv-ı müşâriklerde olan âfetlerin biri aşlî ve âheri şirkî olduğunda iştibâh olursa o ‘uğvların mağarrat-ı ef‘âline nazar olunur ve hangisinin mağarrat-ı fi‘li sâbık ise mağarratı sâbık olan fi‘lin mağalli olan ‘uğvun âfeti şirkî olduğuna hüküm olunur. Bu tağrîrden münfehîm olur ki ‘arağın ef‘âlde mağarratı marağın ef‘âlde mağarratından mu‘addem olur.

Ķânûn’un bu mağâmda olan kelâmı vâğîhu’l-murâd değildir. ‘Allâme tercüme olunduğu vech üzere şerh ve îdâh eylemiştir.

Beynehümâda müşâreket olan ‘uğvlardan ba‘dı müşârikler vardır ki marağ-ı aşlîye onların biri müte‘ayyin olup âherde olan marağ-ı şirkî olmağa müte‘ayyin olur, mi‘de ile re’s gibi, beynehümâda müşâreket vardır. Lâkin ekseriyyâ emrâğ-ı aşliyye mi‘dede zuhûr edip başta olan marağlar şirkî olur ve marağ-ı aşlî başta olup başa şirket hasebiyle mi‘de me‘ufe olduğü nâdir olur. Pes kaçan re’s ve mi‘dede âfet zuhûr eylese ve ekser-i hâline binâen tabîb olan kimse mi‘de maraçına marağ-ı aşlî ve re’sste olan âfete şirkî ve ‘arağ diye teferrüs eder.

Ve biz emzice-i aşliyye ve emzice-i ʿarīdanın ʿalāmelerini vech-i ʿāmm üzere beyān-ı tām̄m ile beyān edip ʿquddām̄m̄da ve önünde vaḍʿ ederiz ve her ʿuḍvun mizāc-ı aşlisini ve mizāc-ı ʿarīḍisini bāblarında beyān eyleriz. Ve ammā emrāḍ-ı terkīb̄in ʿalām̄etlerinin zāhir olanları ḥiss ile zāhir olup bilinir. Ve bātında olanlarından imtilā ve sūd̄de ve evrām̄ ve teferruḡ-ı ittişālden mā-ʿadālarını ʿav̄l-i küllīde ḥaşr eylemek müteʿassir olur ve kezālik [60a] imtilā ve sūd̄de ve evrām̄ ve teferruḡ-ı ittişālden her birinin ʿuḍv-ı vāḥide maḥşūş olanlarını dahi ʿav̄l-i küllīye ḥaşr ve ḍabṭ eylemek müteʿassir olur; ʿav̄l-i küllī ile ḍabṭı müteʿassir olanların eḡāvīl-i cüzʿiyyeye teḥīri evlā ve elyaḡ olur.

el-Faşlu's-Sālisü Fi-ʿAlāmāti'l-Emziceti

Emzicenin aḥvāli bilinen ve taʿarrūf olunan ʿalām̄etlerin ʿaded-i ecnāsi on ʿadeddir:

Cins-i evvel melmestür. Ve melmes ile yaʿnī ʿuḍv-ı insāna el ile yapışmak ile mizācın ḥāli taʿarrūf olup bilinmeḡin vechi ve tarīḡi budur ki iḥsās olunan melmeste teʿemmül olunur ve o melmes büldān-ı muʿtedile ve havā-i muʿtedilde olan şahş-ı lāmiş-i şahīḥin lemsine müsāvī olup veyāḥūd ḡayr-i müsāvī olduḡu taʿarrūf olunur ve bilinir. Eger müsāvī olduḡu baʿde't-taḥarrī ve't-teʿemmül zāhir olur ise o müsāvī olan mizācın iʿtidāline melmesi delālet eder ve müsāvī olduḡu şahīḥü'l-mizāc olan ʿuḍv-ı lāmişin ʿadem-i infīʿālī ile müteḥaḡḡaḡ olur. Ve eger şahīḥü'l-mizāc olan ʿuḍv-ı lāmiş o melmesten münfaʿil olur ise yaʿnī ʿuḍv-ı lāmiş o melmeste bürüdet ve sūḥūnet ve līn ve şalābet ve ḥuşūnetten birini ṭabīʿiden ziyāde iḥsās eder ise ve iḥsās olunan ḥālet-i zāideyi icāb eder havā ve su ile istiḥmām mişlli sebeb-i āḡerler dahi bulunmaz ise o melmes mizāc-ı ʿuḍvun ʿadem-i iʿtidāline delālet eder.

Ve mizāc-ı beden aḥvāli tırnaklar ile dahi taʿarrūf olunur. Eger tırnak yumuşak ve leyyin olur ise ruṭūbet-i mizāca delālet eder ve eger tırnak yābis olur ise mizācın yübüsetine delālet eder, zīrā tırnaklar ruṭūbet-i sāniye faḍlasından tekevvün eder ve tırnakların līn ve yübüseti mād̄denin ruṭūbet ve yübüsetine delālet eder eger sebeb-i āḡer ile olmadıḡı müteḥaḡḡaḡ olur ise, meşelā edhān-ı müleyyine ve mā-ı ḡārr ile istiḥmām mişlli esbāb-ı

ğarîbeyi isti'mâl eylemedi ise. Lâkin lîn ve şalâbetin mizâcın ruṭûbet ve yübüsetine delâleti [mizâcm] ḥarâret ve bürüdeti edillesinin şıḥhatine ve taḥaḳḳuḳuna tevaḳḳuf eder, zîrâ mizâcın ḥarâreti melmesi şulb ve ḥaşın olan 'uḍvu telyîn eyleyip o 'uḍv her ne kadar mādde-i yâbiseden tekev-vün etti ise melmesi mülâyim olur ve o 'uḍvun ṭabî'atı raṭb ve mülâyim z ann olunur. Ve ḥarâret-i mizâc a'ḍâ-i şulbe vü ḥaşineyi telyîn eyledikte şalâbet ve ḥuşûnette ve ruṭûbet ve yübüsette mu'tedil olan 'uḍvu bi-ṭarîki'l-evlâ telyîn eder. Kezâlik mizâcın bürüdeti 'uḍvu icmâd ve teksîf etmekle a'ḍâ-i raṭbeyi taḥşîn ve taşlîb eder her ne kadar o 'uḍvun ṭab'ı ruṭûbet üzere ise ve mu'tedili bi-ṭarîki'l-evlâ taşlîb eder. Ve bürüdetin taşlîbi karda ve et üzere olan semînde zâhir olur. Ve bunların tekev-vün eyledikleri mâddeler her ne kadar raṭb ise bürüdet mâ' aḳd edip icmâd etmekle şalâbetli eder ve semîni taḡlîz etmekle kezâlik şulb eder. Mâdâm ki mizâcm ḥarâret ve bürüdeti müteḥaḳḳaḳ olmaya, 'uḍvun lîni ruṭûbet ve şalâbeti yübüsete delâlet eylemez.

Edhân-ı müleyyine mişli esbâb-ı ğarîbe olmadığı müte'ayyin olup ve ḥarâret ve bürüdette mizâcın itidâli müteḥaḳḳaḳ olduğundan sonra 'uḍvun mülâyemeti mizâcın ruṭûbetine ve 'uḍvun şalâbeti mizâcın yübüsetine o zamân 'alâmet olur. Ve ekser-i hâlde mizâcı bârid olanların bedenleri mülâyim olur her ne kadar bâridü'l-mizâc naḥîf ve da'îf olur ise, zîrâ bâridü'l-mizâc olanlarda fecâcet ziyâde olur ve beden mükteniz olmayıp şaḥîf ve müteḥalḫil olmakla mülâyim olur.

Ecnâs-ı aşere-i delâilden cins-i şânî laḥm ve şaḥmdan me'ḥûz olan delâildir, zîrâ laḥm-ı aḥmer bedende keşîr olur ise ruṭûbet ve ḥarârete delâlet eder. Ve laḥm-ı aḥmeri keşîr olan beden mütelezziz ve mükteniz olur ya'ni sık ve mütelâşîḳ olur, müteḥalḫil olmaz. Ve laḥm-ı aḥmeri ḳalîl ve yesîr olup şaḥmı olmayan bedende yübüset olur, zîrâ laḥm-ı aḥmerin ḳilleti ile şaḥmın olmaması yübüsete delâlet eder, ammâ semîn ve şaḥm bürüdetde delâlet eder. *Ammâ semîn ile şaḥmın farkı budur ki semîn laḥm-ı aḥmerin üzerinde olur ve şaḥm laḥm üzerinde olmaz belki civârında olur.* Ve semîn ile şaḥm olan 'uḍvda terehhül ve istirḥâ olur, kaçan semîni ve şaḥm[ı] keşîr olup rehel ve istirḥâsı olan 'uḍvun 'urûḳu ḳayyîḳ ve dar olup demi ḳalîl olur ise. Ve a'ḍâyı lede'l-ḥâcet taḡdiye eden demin ḳilleti ḥasebiyle cû'u

ve açlığı zamânında o bedenın kuvâlarına dâf ʿarîd olur ise onun rehel ve istirahatı cibillî ve tabîrî olur, ammâ zıkr olunan ʿalâmetler olmaz ise yaʿnî dmarları dâyyık olmayıp zamân-ı cûʿunda o kimseye dâf gelmez ise o rehel ve istirahatı cibillî olmaz belki mizâc-ı mükteseb olur.

ʿAllâme der ki simen¹⁸¹ yaʿnî semizlik iki kısımdır, bir kısmı simen-i lahmî ve kısm-ı âheri simen-i şahmî vü semînî olur. Ve bu iki kısmın her birisi yâ tabîrî olur veyâhüd gayr-i tabîrî olup mükteseb olur. Simen-i şahmînin tabîrîsi iktisâbîsinden Kânûn'unun zıkr eylediği fark ve ʿalâmet ile mümtâz olur lâkin bu fark ile simen-i lahmînin tabîrîsi gayr-i tabîrîsinden mümtâz olmaz, zîrâ simen-i lahmîsi olan kimsenin ʿurûku vâsfa olur ve zamân-ı cûʿ u havâda o kimseye dâf ʿarîd olmaz gerekse o simen-i lahmî tabîrî olsun ve gerek ise kesbî olsun. İntehâ hulâşatı kelâmi 'l-ʿAllâme.

Ve semîn ve şahmın kılleti harârete delâlet eder, zîrâ semîn ve şahmın mâddesi demin dūsümeti olur ve fâʿili berd olur, pes şahm ve semînin kılleti bürüdet-i fâʿilenin kılletine delâlet etmekle bi'l-vâsıta harâretin keşretine dahi delâlet eder. Ve şahm ve semînin fâʿili bürüdet olmakla kebid mişli hârr olan ʿudvda şahm kalîl olup emʿâ gibi olan ʿudvda şuhûm keşir olur lâkin bu kâʿideden kalb müstesnâ olur, zîrâ kalb aʿdâların cümlesinden harâretli iken kalbin havâlîsinde şahm külyelerde ve kebidde olan şuhûmdan ekşer ve ezyed olur onun için ki şahmın keşreti fâʿilin ve bürüdetin kuvveti hasebiyle olduğu gibi gâhice mâddenin keşreti hasebiyle dahi olur, kalbde olan şuhûmun fâʿili olan bürüdet her ne mîkdâr kalîle ise lâkin mâdde-i şahm yaʿnî dūsümet-i dem ekşer olur, zîrâ kalbin harâret-i zâidesi dūsümet-i demi ziyâde cezb eder.

Ve kalbin bürüdet-i kalîlesine tabîʿat dahi muʿîn olur. Ve kalbi muhît olan gışâ dahi bürüdet-i kalbe muʿîn olup kalbin harâret-i zâidesinin cezb eylediği dūsümet-i keşireyi ʿağd ederler ve binâen ʿaleyh havâlî-i kalbde şuhûm-ı keşire olur. Ve tabîʿatın mâdde-i keşireyi ʿağd ve icmâdda bürüdet-i kalbe muʿîn olduğunun vechi budur ki kalbde olan harâret-i keşire kalbin ruṭbâtını ifsâd ve ifnâ edip yübüset-i kâmile ihdâs etmekle o harâretin maḍarratını defʿ için kalbi tertîb eder ve havâlî-i kalbde şuhûm-ı

181 "Simen" ʿineb vezni üzere bedenın hışbı ve semizliğidir, ammâ "semîn" yâ ile lahm-ı ahmerin üzerinde olan yağdır.

muraṭṭıbe olmağa ḥâcetin mesâsı ezyed olur ve lâ-maḥâle ṭabîrat o ḥâceti kaḍâya mu'avenet ve müzâheret eder.

Şahm ve semîn ebdânda ḳalîl veyâḥûd keşîr olduğu ḥarâretin ḳillet ve keşreti ḥasebiyle olur. Ve bu ḳalbde olan lahm ve semîn mücerred mizâc-ı ḳalb ile ḥâdiş değıldir ve şüret-i nev'iyyenin dahi muḳtedâsı ve eşeri değıldir.

Ve beden lahm olup lâkin semîn ve şahmı ḳalîl olur ise o beden ḥârr ve raṭb olur, fe-ammâ lahm-ı aḥmeri keşîr olup ve şahm ve semîni ḳalîl olan ebdânda bu ḥâlet ruṭûbetin ifrâṭ üzere olduğuna delâlet eder. Ve lahm-ı aḥmerin keşretiyle şahm ve semînin dahi keşreti olur ise ruṭûbet ve bürüdetin ifrâṭ üzere olduklarına delâlet eder, felâ-cerem o beden bârid ve raṭb olur.

Bârid ve yâbis olan beden bi'l-cümle ebdândan aḳḍaf ve ziyâde naḥîf olur sonra ḥârr ve yâbis olan beden bi'l-cümle ebdândan aḳḍaf olur sonra yâbis olup ḥarâret ve bürüdette mu'tedil olan beden aḳḍaf olur sonra ḥârr olup ruṭûbet ve yübüsette mu'tedil olan aḳḍaf olur.

Ecnâs-ı aşere-i edilleden cins-i sâlis şarḳdan ve tüyden me'ḥûz olan edil-
lidir. [60b] Ve şarḳın emziçeye delâleti bu vechle olur ki şarḳın nebâtı ve
bitmesinin sür'at ve buṭû'u ve keşret ve ḳilleti ve rikḳat ve ğılzati ve sübütat
ve cu'udeti bi'l-cümle bu vechler ile şarḳın delâleti olur. Ve şarḳın delâleti
uşûlünün biri dahi şarḳın levni olur.

Pes şarḳın sür'at-i nebât ve buṭû-ı nebâtıyla veyâḥûd 'adem-i nebâtıyla istidlâl bu vechledir ki tüyü geç biten veyâḥûd tüyü kaṭ'â bitmeyen kimsede demin olmadığına delâlet eder. Delîl-i âḥer bulunmaz ise o nesnelere ya'nî tüyün geç bittiği veyâḥûd hiç bitmediği delâlet eder ki o kimsenin mizâcı cidden raṭbdır. Ve şarḳı sür'at ile bitmek delâlet eder ki o bedenin ruṭûbeti kısm-ı evvelin kısm-ı evvelin ruṭûbetinden noḳşân olup yübüsete mizâcının min-vechin meyli olur. Ve bu edilleden ḥarâret ve bürüdete delâlet yoktur, ḥarâret ve bürüdete zikri sâbiḳ 'alâmât ile istidlâl olunur. Lâkin ḥarâret ve yübüset müctemiler olsa şarḳın nebâtı cidden sür'at üzere olur ve şarḳı çok tevlid eder ve şarḳı tağlîz eder, zîrâ keşret ve ğılzat ḥarârete delâlet eder. Ve yine ğılzat duḥâniyyetin keşretine delâlet eder, şübbânın ğılzat-i şarḳları duḥâniyyete delâlet eylediği gibi, ammâ bu delâlet şıbyânın tüylerinde

bulunmaz, zîrâ şıbyânın tüyleri buhârî olur ve şübbânın tüyleri duhânî olur, onun için şıbyânın şa'rı gâlîz değildir. Ve şa'ırın keşret ve gılzatinin çıddları harâret-i duhâniyyenin çıddlarına ya'nî da'f-ı harâret ve kılet-i duhâniyyete delâlet eder.

Ve bu maqâmda 'Allâme şa'ra müt'allik havâşşı tahrîr ve esbâbını bast ve tafsîl edip ebhâsı tekşîr ve ta'vîl eyledi lâkin melâle mü'eddî olmasın için faka' ru'ûs-ı mesâil ile iktifâ eyleyelim, o havâşşlar bunlardır: İnsân başının tüyleri uzun olur ve cefn-i esfelinin hüdbeleri sâir hayvânın hüdbelerinden ya'nî altta olan göz kapağı kirpiklerinden çok olur ve kaşlarının dahi tüyleri çok olur. Ve insânın koltukları ve 'âneleri tüylü olur. Ve hatunların başında nâbit olan tüyler erkek başında nâbit olan tüylerden uzun olur lâkin erkeklerin baştan mâ'adâ adâlarında olan tüyleri hatunların o mahallerde olan tüylerinden ekşer olur. Ve bedeninin muqaddeminin tüyü ve 'arâkı mu'ahhar-ı bedenden ziyâde olur. Ve erkekler gibi nisâda sakal bitmez. Ve b'âdî nisâ bulunur ki mizâcî gayet ile hârr ve yâbis olup sakalı nâbit olur. Ve meşâyihîm kaşları uzun olur. Karşı hikâye eder ki Yemen'den bir recül geldi ki onun beşeresi bi'l-cümle tüy ile mestür idi, tüylerini ref' eylemedikçe beşeresi görünmez idi.

Ve insânın tüyü halk olunup urâş olduktâ haşîn ve şulb olur, mürûr-ı vakt ile yine mülâyim olur, sâir hayvânın tüyü veyâhüd yünü cezz ya'nî ka'f ve halk olunmakla taşallüb ve taşaşşün eylemez. Ve şa'r-ı insânın b'âdısı vilâdetinde mâ'an tevellüd eder, baş tüyü gibi ve b'âdısı b'âde-hînin zühür eder, lihye ve şa'r-ı ibt' ve şa'r-ı 'âne mişlli. Ve yine insânın havâşşından dahi tüyleri siyâh iken kocadıkça beyâd olur; sâir hayvânlarda şa'ırının levni tağayyür eylemez, her ne levn üzere tevellüd ederse o levn müddet-i hayâtında bâkî kalır, lâkin ğırbân¹⁸² ve ğarânik dedikleri hayvânın tüylerinin levni remâdiyyet üzere iken kocadıkça siyâha tağayyür eder. Ve ha'âtîfte olan rîşler dahi berd-i şedîd ile müteğayyir olup beyâd olur ve b'âdan olur ki ifrâ't üzere beyâd olmakla nâs onun hu'tâf olduğunu inkâr ederler. Ve

182 "Ġırbân" "ġurâb"ın cem'idir. Menhel-i Yenâbîr'de *لَوْ أَتَيْتُمْ تَتَوَكَّلُونَ عَلَى اللَّهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ* hadîs-i şerîfi şerhinde bir hikâye-i 'acîbe dîmnında karga ferhî yumurtadan beyâd hurûc edip ba'dehu siyâh olduġu mezkûrdur. Ve "ġarânik" dahi bir nevc' tâir olduġu Kâmûs'ta ve Hayâtu'l-Hayevân'da mezkûrdur.

*'fâr'a müşâbih bir hayvân dahi vardır ki remâd levninde olur ve her sene levni beyâda tağayyür edip yine levn-i aşlîsi olan remâd levnine tahavvül eder. Ve Karşî hikâye eder ki bir cemâ'at gördüm ki onlar yüz yaşını müte-câviz olmuşlar idi, o tâife zıf'm ederler ki onların şeybinin ba'đısı sevâda tağayyür eder.*¹⁸³ *İntehâ kelâmu'l-Allâme.*

Ve ammâ şa'ırın şekli ile istidlâl bu vech ileidir ki şa'ırın cu'üdeti ya'nî kıvrıkcık olması ile harârete ve yübse istidlâl olunur. Ve ba'đı kerre menbit-i şa'ır olan mesâmm şakblarının iltivâsına ve dolaşık olduğuna delâlet eder. Ve kaçan cu'üdet-i şa'ır olan kimsede harâret ve yübüsete delâlet eder âher 'alâmetler var ise cu'üdet dahi onun mu'âvenetleri ile harâret ve yübüsete delâlet eder, ammâ o 'alâmât-ı uhrâ mevcüd değil ise mesâmmât şukbelerinin iltivâsına delâlet eder.

Ve mizâcın yübs ve harâretinden hâdis olan cu'üdet mizâcın tağayyürü ile müteğayyire olup sübütata istihâle eder. Ammâ mesâmmâtın iltivâsı ile olan cu'üdet mizâcın istihâlesi ile sübütata istihâle eylemez, zîrâ halkî ve cibillî olan iltivâ-i mesâmm mizâcın tebeddülü ile mütebeddil olmaz ve iltivâyâ tâbi' olan cu'üdet dahi tebeddül-i mizâcla mütebeddil olmaz. Ammâ şa'ırın sübûtağı ya'nî müfayim ve müstersel olması cu'üdetin delâletinin addadı üzere delâlet eder.

Ammâ şa'ırın levni hasebiyle istidlâl bu vech ileidir ki şa'ırın sevâdı ve siyâh olması harârete delâlet eder ve şa'ırın levninin şuhûbeti bürüdete delâlet eder ve levnin şukreti ve humreti itidâle delâlet eder¹⁸⁴ ve şa'ırın ebyâd olduğu ru'ûbet ve bürüdete delâlet eder, şeybinin ya'nî insânın saç ve sakalı aklığının delâleti gibi. Veyâhüd şa'ırın beyâd olduğu yübs-i şedîde delâlet eder, nitekim bu mişlli tağayyür nebâtta mevcüd olduğu gibi, zîrâ nebât ra'bin şiddet-i hu'dreti hasebiyle mer'î olan sevâd nebât yâbis olduğu ve kuru-

183 Hıdır 'aleyhi's-selâm yüz yirmi senede bir kerre şâbb olup gencilir diye Şerh-i Şemsiyye hâşiyesinde Kara Dâvüd, Haçret-i Şeyh Rükneddîn es-Simnânî'nin ba'đı mü'elleftâmdan nağl eder; hâşiyeye-i mezkûrede 'arağ bahşinde mezkûrdur.

184 Metn-i İläkî şerhi Âmulî "şukret" ile "şuhûbet"i ta'rîf edip der ki الشقرة صفرة تميل الى حمرة الى حمرة فيكون اقوى من الاترج في الحمرة والاصهب ما له شقرة تميل الى حمرة Ammâ 'Al-lâme der ki ba'đılar "şuhûbet" ile "şukret"i bir 'add edip "şukret" ağaç kavunu levni ile turunc levni beyninde bir levndir derler ve "şuhûbet" dahi bu ta'rîfte dâhil olmakla şuhûbeti başka levn 'add eylemezler. Bu vech 'Allâme'nin muhtârî olmak gerek ki başka ta'rîf etmedi.

duğu vakt beyâda mütebeddil olur. Tüyler dahi o nebât-ı raḥb mişlli olup sevâdı yübüset-i ʿarîda ḥasebiyle tağayyür edip beyâd olur ve bu tağayyür insânda müceffif olan emrâddan sonra olur.

Ve insânda olan şeybin^c yaʿnî saçının ve sakalının ağarmasının sebebi Aristâṭâlis katında budur ki balgâmın ğalebese ḥasebiyle tüylerin levni balgâm levnine istihâle eder, balgâm beyâd olmakla tüyler dahi beyâd olur. Ve Câlînüs der ki şeybin sebebi şaʿra teveccüh eden ğidânın bürüdet ḥasebiyle mesâmmât-ı bedende nüfüzu müddetinde ḥareketi baṭî'e olmakla tekerrüc edip ğidâ-i mütekerricden ḥâdiş olan şaʿr ebyâd olur. Ve eger sen kavânîni ve kavâʿidi teʿemmül edersen bu iki kavli birbirine qarîb bulursun, zîrâ Aristâṭâlis kavli üzere sebab-i şeyb balgâmdır ve balgâmın beyâd olmasının sebebi ḥarâretin kâşire olup ve ruḥbetin zâide olmasıdır. Ve Câlînüs katında sebab-i şeyb ğidânın tekerrücüdür ve tekerrücün sebebi ḥarâret-i kâşire ile bürüdet-i zâidedir, pes o [iki] kavlı üzere olan şeybin sebab-i qarîbleri her ne kadar müteḥâlifler ise sebab-i baʿidleri müteḥidlerdir, binâen ʿaleyh o iki kavlı mütekarîbler olur. Ve bunun taḥkîki ʿilm-i tabîʿiden müstefâd olur, fenn-i tıbbda bunu taḥkîk tabîbe müḥimm ve elzem deĝildir.

Pes bundan sonra biz deriz ki büldân ve ehvîyenin şaʿrda teʿşîri vardır, onlara dahi mürâʿât etmek vâcib olur, zencilerin şaʿrlarında ve tüylerinde şukret olmaz yaʿnî utrucc^c ve nârenc levnleri arasında mütevassıt olan levn zencilerde bulunmaz her ne kadar muʿtedilü'l-mizâc olur ise. Ve Şaklâbîlerde¹⁸⁵ dahi sevâd-ı şaʿr olmaz her ne kadar ḥarrü'l-mizâc olur ise. Ve esnânın dahi levn-i şaʿrda teʿşîri vardır.

Şübbânın eşʿarı bilâd-ı cenûbiyye ahâlîsinin eşʿarı gibi olur, nitekim bilâd-ı cenûbiyyenin havâsı eşʿarı tesvîd eylediği gibi şübbânın ḥarâreti eşʿarı levni sevâd üzere eder. Ve şıbyânın eşʿarı bilâd-ı şimâliyye ahâlîsinin eşʿarı gibi olur, bilâd-ı şimâliyyenin havâsı şaʿrı tesvîd eylemediği gibi şıbyânın ḥarâreti dahi şaʿrı tesvîd eylemez. Ammâ kühül ikisi beyninde mütevassıt olur.

ʿAllâme der ki bu zikr olunan maḳâlât o bilâdlardan muʿtedil olan beldelerin havâsının ḥâlidir, ammâ ʿtidâli mütecâviz olanların ḥâli [61a]

185 *Kāmūs*'ta الصقالبة جبل تاحم بلادهم بلاد الخزر بين بلغر وقسطنطينية diye muḳarrerdır yaʿnî Şakâlîbe bir şınftır ki ekül olurlar ve bilâdları Bulgar bilâdı ile İstanbul arasında-
dır, o bilâdın ahâlîsinin gözleri yumuk ve küçük olur.

muftedil olan bilâda muķâyese olunur. Pes tabîbe vâcib olur ki her beldenin eşâr hakkında muķtedâsınca ‘âlim ola hattâ ğayr-i tabfîyi tabfîye muķâyese edip o şârlardan emzicelerini bile, meşelâ tabîb bile ki Şakâlibenin levn-i tabfîsi şuhûbet üzere olur ve Şakâlibe ‘den bā dılarında şuhûbetten sevâda veyâhûd humret ve şukretten birine levninin emyel olduğunu müşâhede eder ise ondan harârete istidlâl eyleye ve beyâda meylini müşâhede eder ise ondan bürüdete istidlâl eyleye. Pes Şaklâbî’nin humret-i şârı bilâd-ı muftedile veyâhûd bilâd-ı muftedileye ştidâlde qarîb olan belde ahâlîlerinin sevâd-ı şârı menzilesinde olup ştidâle delâletini ve kezâlik o diyâr ki onun ahâlîsi şârlarının tabfî levni şuhûbetten enzel ve ednâ olup beyâda qarîb ola. O levnin ştidâle delâletini tabîb fehm edip her diyârda levn-i tabfî olan elvân ile keyfiyyât-ı mizâclarının ştidâline iştidlâl eyleye. Hâkezâ efâdehu ‘l-‘Allâme.

Ve şıbyânın eşârının keşretiyte şıbyânın mizâcı zamân-ı kiberinde sev-dâviyyete istihâleye istidlâl olunur. Ve meşâyihün ve pîrlerin eşârının keşreti hâlâ mizâcı sevdâvi olduğuna delâlet eder.

Ve edille-i aşerenin çins-i râbî ebdânın elvâmından me’hûz olan edilledir. Bedenin ebyaç olduğu demin killetine veyâhûd zâhir-i bedenden demin fiķdânına ve olmamasına delâlet eder ve bürüdete dahi delâlet eder onun için ki kalîlû‘d-dem olan bedenin harâreti şafrânın keşreti ve ğalebesi ile olur ve o bedende şafrâ keşir olsa lâ-mahâle bedende şufret hâdişe olur. Pes bedenin ebyaç olması şafrânın dahi olmadığına delâlet [edip] bâridü‘l-mizâc olduğu fehm olunur.

Ve bedenin humreti demin keşretine delâlet eder ve harârete dahi delâlet eder.

Ve bedenin şufreti ve şukreti ya‘nî kırmızılığa mâil sarılığı keşret-i harârete delâlet ederler lâkin şufretin mirre-i şafrâya delâleti ziyâde olur ve şukretin deme yâhûd dem-i mirârîye delâleti ziyâde olur. Ve bā dān olur ki bedende her ne kadar şafrâ olmaz ise dahi mücerred demin olmamasından dahi şufret hâdişe olup bedenin şufreti demin ‘ademine delâlet eder, min-ğayri vücûdi‘ş-şafrâ mücerred demin olmadığından bedenin şufreti nakıhlarda mevcûd olur.

Ve kümüdet-i levn şiddet-i bürüdete delâlet eder, zîrâ bürüdeti şedîde olan kimselerin demi kalîl olur ve kalîl olan dem dahi cämîd olup demin

humreti sevâda istihâle eder ve o sevâd-ı kalîl ile cildin levni kümüdet levnine istihâle eder.

Ve üdm ya'nî levn-i esmer harârete delâlet eder.

Ve levn-i bâzincânî Bürüdet ve yübüsete delâlet eder, zîrâ levn-i bâzincânî şırf ve hâliş sevdâya tâbî^c olur ve sevdânın tabî^catı bârid ve yâbis olur.

Ve levn-i caşşî Bürüdet-i şarîhaya ve balgamiyye olan Bürüdete delâlet eder.

Bu kelâmda nüshalar muhtelifdir. 'Allâme'nin tercîh eylediği nüshalar bizim zîkr eylediğimizdir. "Caşşî" o beyâddır ki onda zürkat-i kalîle ola.

Ve levn-i reşâşî ya'nî huğret-i kalîl muhteliğ olup beyâd-ı ğayr-i kavî olan levn Bürüdete ve kalîl sevdâ muhteliğ olan ruġübeti delâlet eder, zîrâ reşâşî levninde olan beyâd balgama yâbûd ruġübet-i säirenin mizâcına tâbî^c olur ve huğreti mevcüde olan sevâda mâil dem-i cämide tâbî^c olur. Ve sevâdın beyâda ihtilâfından lâ-mahâle levn-i reşâşî hâdis olup zîkr olunan Bürüdete kalîl sevdâ muhteliğ olan ruġübeti delâlet eder, zîrâ dem-i cämid sevdâ-i ğayr-i tabî^c olup balgam dahi bârid olduğu meşhür ve ma'lûmdur.

Ve levn-i 'âcî berd-i balgamî ve mirrâ-ı kalîle delâlet eder, zîrâ levn-i 'âcî o beyâddır ki ona şufret-i kalîle muhâliğ ola, peş beyâdın berd-i balgamîye delâleti ve şufret-i kalîlenin mirre-i safrâyâ delâleti olduğu kirâren zîkr olundu. Ve ekşer-i ahvâlde kebid sebebi ile levn şufret ve beyâda tağayyür eder,¹⁸⁶ zîrâ kebidin âfeti hasebiyle dem kalîl olur. Ve cildin levni olan beyâdiyyete humret-i kalîle karışmak ile şufret ile beyâd arasında bir levn 'arığ olur.

'Allâme der ki m'ede âfetinden dahi cild bu levne müteğayyir olur ve beynehümâda fark budur ki kebid sebebi ile hâşıl olan levnin şufreti beyâdından ekşer olur ve m'ede hasebiyle hâdis olan levnin beyâdı şufretinden ekşer olur. İntehâ.

Ve tihâlin âfeti hasebiyle beşerenin levni sevâda mâil şufret olur. Ve 'ilel-i bevâsîrde beşere tağayyür edip levni şufret ve huğretten mürekkeb bir levn olur lâkin 'ilel-i bevâsîrde bu tağayyür devâm üzere olmaz, zîrâ bevâsîri mücib olan mağade urûkunun ağızlarının açılmasıdır. Pes

186 "Şufret ve beyâda tağayyür eder" demek şufret ile beyâddan mürekkeb bir levn olur demektir.

bu infitâh gâhice dem-i şâlihîn keşretiyle olur ve bu nevf bāsūrda levn-i aḥmer müşriḳ olur. Ve bāḍı kerre o 'urūḳun ağızlarının açılması demin fesād-ı keyfiyyetinden olur ve o nevf bāsūrda levn-i beşere şufret ve ḥudrete müteğayyir olur. Ve bu tağayyür bu taḳrİR üzere bāsūrun bir nevfine maḥşûş olur. *Ḳânûn* 'un قد يختلف بل هذا بالدمام وليس dediğinden murādı budur.

Ve lisānın levninden 'urūḳ-ı sākine ve 'urūḳ-ı ḍāribenin mizācına istidlāl kavīdir.

'Allāme der ki bāḍı nüşhalarda "Lisānın levninden m'ḍe mizācına ve 'urūḳ-ı sākine mizācına istidlāl kavīdir" diye vāḳf olmuştur, bu iki nüşha dahi ḥaḳḳtır lākin nüşha-i şāniye Rāzī 'nin Ḥāvi' de yazdığına muvāfiḳtır, zīrā Rāzī Ḥāvi' de der ki lisānın levni m'ḍede ve 'urūḳta maḥşûr olan ḥıltā delālet eder, zīrā m'ḍede ve 'urūḳta olan ḥılt ḥarāretleri ḥasebiyle lisāni şābiğ olup boyar ve kendi levni cinsinden kılar. *Peş* līsānın teyni ḥangi ḥıltın levni üzere olur ise m'ḍenin ve damarların mizācı o ḥıltın mizācı üzere olur. *İntehā*.

Kezālik gözlerin levninden dimāğın levnine istidlāl kavī olur onun için ki teşriḥ-i 'aynda yazıldığı üzere 'aynın ṭabaḳāti dimāğın ṭabaḳātından olur ve 'aynın ruḫūbātı dimāğın ruḫūbetinden olur ve 'aynın ḡidāsı dimāğın ḡidāsından olur. Bu mezkûrlarda ittiḥād-ı mizācda dāhi ittiḥādı icāb edip 'aynın mizāca tābr 'aynın levniyle dimāğın mizācına istidlāl kavī ve muḥkem olur.

Ve gâhice olur ki marād-ı vāḥid ḥasebiyle iki 'udvun biri bir levne ve āḥeri levn-i āḥere müteğayyir olur, meşelā mirārın ḥiddeti ḥasebiyle 'āriḍ olan yereḳānda lisān ebyaḍ olur ve vechin beşeresi siyāh olur onun için ki kaçan mirār müştē il olsa şafrā bāḍı ihtirāḳla muḥterika olup bedene mün-teşir olur ve bi'l-cümle beden aşfer olur ve muḥterik olan eczāları ziyāde ḥiddeti ḥasebiyle beşere-i veche teveccüh edip yüzün siyāh eder ve m'ḍeye vāşıl olan şafrā şifāḳati ḥasebiyle m'ḍeye nüfûz edemeyip mürūr-ı vakt ile bürüdet 'āriḍ olmakla levni beyāda istihāle edip m'ḍeden lisāna şufūd etmekle lisānın levni beyāde eder.

Edille-i 'aşere ecnāsından cins-i ḥāmis seḥaneden ya'nī hey'et-i a'ḍādan meḥḫūz olan delāildir, zīrā ḥarāret-i mizāca şadrm si'ası ve eṭrāfin 'izāmı ya'nī el ve ayak mişlli tennūr-ı bedenden ḥāric olan a'ḍāların büyüklüğü ve ḳudūdunun tamāmı ya'nī uzunlukta ve kısalıkta itidālî ve tecāvifinin si'ası ve damarların si'ası ve zuhūru ya'nī geniş olup maḥsūs

olması ve nabđın ‘azîm olması ve nabđın kavî olması ve ‘ağalâtm mefâşıla karîb olması tâbîc olur onun için ki bi'l-cümle efâ'il-i nisebiyye ve hey'ât-ı terkîbiyye harâret-i mizâcla tamâm olur ve eğerden müte'essire istidlâl olunup bu zıkr olunan ef'âlin tamâmı ile harârete istidlâl olunur. Ammâ bu ef'âlin dıddları ya'nî şadırın dıķı ve etrâfın şıgırı ve nabđın ‘azîm ve ğayr-i kavî olması ve ‘ağalâtın şağire olup mefâşıldan ba'îd olması [61b] bürüdete tâbîc olur, zîrâ bürüdet hasebiyle kuvâlar bu ef'âli tetmîmden kâşire olurlar. Pes bu ef'âlin noķşanı ile kuvânın da'fına ve kuvânın da'fı ile bürüdete istidlâl olunur.

Ve mizâcm yübüsetine kaşef ya'nî cildin reşâseti ve bezâzeti tâbîc'a olur. Kezâlik mefâşılın zuhûru ve hancerede ve enfte olan ğudrûfların zuhûrları ve enfin müstevî olması tâbîc olur. *Bu zıkr olunan tercüme Sâddüddîn-i Fârsî'nin nüshasını tercümedir. Ve ba'dı nüshada “enf-i müstevî” bedeline “enf-i mesnûn” vâkıf olmuştur. Allâme'nin muhtârı bu nüsha-i şâniyedir. “Enf-i mesnûn”, o enfür ki nehâfeti hasebiyle tavîl rûyet olunur. Şâhib-i Kânûn bu makâmda mukâyeseye haml edip ruṭûbetin edillesini zıkr etmedi, zîrâ harâretin edillesini zıkr eyledikte bu zıkr olunan edillenin addâdî bürüdete delâlet eder dediğinde müteyakķız olan kimse fehm eder ki yübüsetin addâdî dahi ruṭûbete delâlet eder. ‘Allâme bu ştizârı zıkr edip ruṭûbetin edillesinden Şeyh-i Re'îs zühûl eyledi diye ta'n edenlere cevâb verdi.*

Ve mizâcın edille-i ‘aşeresinin altıncı cinsi a'đânın sür'at-i infi'âlinden me'hûz olan delâildir. Eger a'đâ müsahhînât ile serî'an mütesahhîn olur ise o 'uğvların mizâcları hârr olduğuna istidlâl olunur, zîrâ keyfiyyâtın addâdına istiḫâleden cinsine istiḫâlesi eshel ve eyser olur. Ve bilâ-müzâvele ve mu'âşere müberridât ile a'đâ teberrüd edip vahyen ve serî'an sovuk nesnelere müte'essire olur ise o a'đâların mizâcı bârid olduğuna delâlet eder, cinsine istiḫâle eshel olmak hasebiyle.

Mebhaş: Bir kâil için demeklik vardır ki şey' kendi cinsinden serî'an münfa'il ve müte'essir olup hilâf cinsinden infi'âl şa'b ve baṭı' olur diye zıkr olunan kâ'ide 'aks üzere olmak evlâ ve elyaķ olur, zîrâ yakînen bizim ma'lûmumuzdur ki şey' ancak dıddından münfa'il olur, şebîhinden ve mişlinden münfa'il olmaz.

el-Cevâb: Her iki keyfiyyet ki ehadühümā āḥer üzerine vārid ola, ḥālī olmaz ki o iki vārid ve mevrūdun ʿaleyh olan keyfiyyetler yā ṭabīʿat-ı vāhīde üzere olur veyāḥūd ṭabīʿat-ı vāhīde üzere olmazlar. Eger ṭabīʿat-ı vāhīde üzere olmazlar ise ehadühümā āḥerden lā-maḥāle münfaʿil olurlar, meşelā ḥarāret bürüdet üzere vāride olsa veyāḥūd ʿaks üzere olup bürüdet ḥarāret üzere vāride olsa ḥarāret bürüdet ile ve bürüdet ḥarāret ile münfaʿile olur, zīrā ḥarāret ve bürüdetten her biri uḥrāya ṭabīʿat ve māhiyyette muḡāyirlerdir gerek ise o iki keyfiyyetin miḡdārları berāber olsun, meşelā iki keyfiyyetin her birisi birer derece olmakla mütesāvīler olsun gerek ise müteḥālifān olup ehadühümā bir derece ve āḥer iki derece olsun. Ve eger o iki keyfiyyet ṭabīʿat ve māhiyyette mütteḥidler olur ise o mütteḥid olan keyfiyyetlerin miḡdārları muḡālif olur ise meşelā keyfiyyet-i ḥarāret ḥarāret-i uḥrā üzere vārid olup iki ḥarāretin biri bir derece ve uḥrāsı iki derece olur ise lā-maḥāle bir derece olan ḥarāret iki derece olan ḥarāretten münfaʿil ve müteʿessir olur, zīrā o iki keyfiyyet ṭabīʿatta her ne kadar mütteḥid olup ikisi dahi māhiyyet-i ḥarāretin efrādından ise lākin ehadühümānin miḡdārı āḥerden ekşer olmakla miḡdārı nākış ḥarāret miḡdārı zāid ve ekşer olan ḥarārete kıyāsla bārid ḥükümünde olup nākış zāiddən müteʿessir ve münfaʿil olur ve nākışın zāiddən infīʿālī fi'l-ḥaḡīka mübāyin mübāyin-i āḥerden infīʿālinden esraʿ olur, zīrā nākış ile kāmilin ṭabīʿatları mütteḥid olur ve nākışı kāmil tekmīl eder, ṭabīʿatını taḡyīr eylemez, ammā iki mübāyin olan keyfiyyetin biri birinden infīʿālinde ṭabīʿatı taḡyīre iḡtiyāc olur ve bilā-şübhe taḡayyūr-i ṭabʿa muḡtāc olmayan infīʿāl taḡayyūr-i ṭabʿa muḡtāc olandan esraʿ olur. Ammā o keyfiyyet ṭabīʿatta ve miḡdārda maʿan mütteḥid olurlar ise ehadühümā āḥerden münfaʿil olmazlar ve senin suʿâlde irād eylediḡin bu kısım-ı rābīʿdendir.

Ve bizim edille-i ʿaşereden cins-i sādīste aḡz ve iʿtibār eylediḡimiz kısım-ı şālīştir yaʿnī ṭabīʿatta mütteḥid ve miḡdārda muḡāyir olan kısmdır ve bizim meḡḡuzumuz olmayan kısım-ı rābīʿ ile irād olunan iʿtirāḡ vārid olmaz.

Ve bu maḡāmda şāḡib-i Kānūn taḡvīl-i kelām ve şıfūbet-i tāmme ile merāmını edā etmekle Karşī suʿāl-i mezkūre olan cevāb iki vech iledir diye istiḡrāc eyledi. Ve ʿAllāme redd edip der ki ḥaḡḡ budur ki Kānūn'un kelāmı

*cevâb-ı vâhid olur. Ve 'Allâme'nin istihrâc eylediği üzere o cevâb-ı vâhidin mülâhhaşan takrîri ve tahrîri tercümede zîkr eylediğimizdir.*¹⁸⁷

Emzicenin edille-i 'aşeresinin yedincisi nevm ve yaqazanın hâlidir. Nevm ve yaqazanın itidâli bi'l-cümle bedenin itidâline delâlet eder ve huşuşan dimâgm itidâline delâleti ekser olur. Ve nevmün ziyâde olması dimâğda olan ruḫbet ve bürüdete delâlet eder ve yaqazanm ziyâde olması dimâğda olan yûbs-i ḫarârete delâlet eder. Pes ahîren zîkr olunan delâletler dimâğa maḫşûş olur.

Edille-i 'aşere-i mizâciyyenin sekizincisi ef'âlden meḫûz olan delâildir. Bi'l-cümle ef'âl-i ṭabî'iye mecrâ-yı ṭabî'isi üzere tāmme ve kāmile olsa meşelâ kuvve-i gâziye ve kuvve-i nâmiyenin taḡdiye ve tenmiye fi'li ve kezâlik kuvve-i hâdimenin hadmı ve dâfi'a ve mäsikenin def' ve imsâki ve säirlerin ef'âl-i maḫşûşası ṭabî'isi üzere müstemirre olsa mizâcın itidâline istidlâl olunur. Ammâ ef'âl cihet-i ṭabî'isinden ifrâṭ tarafına hareket eylese meşelâ kuvve-i gâziyenin taḡdiye fi'l-i ṭabî'isinden ziyâde olsa ve nâmiyenin fi'l-i inmâsi dahi ṭabî'i inmâdan ziyâde olsa cânib-i ifrâṭa o hareket ḫarârete delâlet eder. Kezâlik ef'âl-i ṭabî'i kadar ṭabî'iyi tecävüz etmeyip lâkin zamânında sür'at eylese, meşelâ kadd ü kâmetinin kemâl-i ṭabî'isi otuz seneye karîb müddette ḫâşıl olagelmiş iken muḫaddem ḫâşıl olup ancak zamânı ḡayr-i ṭabî'i olsa yine ḫarârete delâlet eder. Eş'ârının ya'nî sakal ve 'âne ve koltuk tüylerin nâbit olageldiği müddetten evvel bitip esrâ'-ı ezmânda ḫâşıl olması dahi ḫarârete delâlet eder.

Ammâ ef'âl belîd-i ḡayr-i zekî veyâḫûd da'if olsa veyâḫûd tekäsül üzere olmakla baṭî olup geḫ ḫâşıl olsa meşelâ yedi yaşında ḫâşıl olacak huşuşlar on iki veyâḫûd on beş yaşında ḫâşıl olsa bu ḫâletler ḡalib-i ḫâlde bürüdet-i mizâca delâlet eder. Ve ba'dı kerre zîkr olunan da'if ve tebellüd ve fütür ve tekäsül ḫarâret sebebiyle olur ve o vakte bu ef'âl bürüdete delâlet eylemez.

Ve bürüdet ḫasebiyle olan ef'âl-i ḡayr-i ṭabî'i ile ḫarâret ḫasebiyle olan ef'âl-i ḡayr-i ṭabî'inin farkı budur ki ḫarâret ḫasebiyle olan ef'âlin da'fi ve tebellüdü o ef'âlin fâ'ili olan kuvvetin da'fi ile mesbûk olur ya'nî evvelâ kuvvet da'ife olup ba'dehu ef'âlde da'if ve belâdet zâhir olur. Ammâ bürüdet

187 [Mütercim burada tercümeğe esas aldığı sultaniye nüshasına göre on kadar satırı manaca toplayarak kısaltır. bkz. III. Ahmed, no. 946, 62a]

hasebiyle olan ef'âlin dâfı kuvvetin dâfı ile mesbûk olmak lâzım değildir belki kuvvet kaviiye ve gayr-i sâkıf iken ef'âl dâf olur ve tebellüd eder. *Ķânûn'un bu maĥallde olan 'ibâretini zikr olunan ma'nâya fâdil 'Allâme haml eylemiştir:*

Mebĥaş: *Şâhib-i Ķânûn'un bu bâbda zikr eylediği kelimâtan münfehim olan budur ki ĥarâret ef'âl-i tabî'iyyeyi ziyâde eder ve bürüdet ef'âl-i tabî'iyyeyi taklîl edip noĥşân üzere eder. Bu ĥânûn ve ĥâide nevm ile müntekîd olur, zîrâ nevm ef'âl-i tabî'iyyededir ve ĥarâret nevmi ziyâde eylemez belki ibtâl eder veyâĥûd noĥşân eder ve bürüdet nevmi noĥşân eylemez belki ziyâde eder.*

el-Cevâb: Ef'âl-i tabî'iyye¹⁸⁸ iki kısımdır:

Ķısm-ı evvel tabî'iyye-i muṭlaqadır ya'nî o ef'âldir ki şıĥĥat ve ĥayât o ef'âl ile bulunur ve o ef'âlin vücûduna terettüb ve tevaĥĥuf eder. Ve ĥayât ve şıĥĥatin o ef'âle ihtiyâcı sebep-i 'ârîd ile [62a] ve şurûṭ ile olmaz belki muṭlaqan ĥayât ve şıĥĥat o ef'âle tevaĥĥuf edip muĥtâc olur, ĥidâ ve havâ mişlli zîrâ her hâlde ĥayât ve şıĥĥatten her biri ĥidâyâ ve havâyâ muĥtâc olur. Pes bu mişlli ef'âlin mecrâ-yı tabî'idin ziyâde olduğu ĥarârete delâlet eder ve noĥşânı bürüdetle delâlet eder. Ve bu delâlet delâlet-i kaviiye ü müĥkeme olur.

Ve ef'âl-i tabî'iyyenin ikinci kısmı tabî'iyye-i muĥayyede olur, zîrâ şıĥĥat ve ĥayâtın ona tevaĥĥufu ve ihtiyâcı sebep-i 'ârîd ve şurûṭ-ı zâide ile olur, meşelâ nevm gibi zîrâ şıĥĥat ve ĥayâtın nevm zâtlarına nazaran ihtiyâcı yoktur belki ihtiyâc iki sebebin vücûdu vaĥtinde olur:

O iki sebebin biri budur ki ĥuvâyı ĥâmil olan ervâĥ yaĥaza müddetinde şevâĥıl-ı keşîre ĥasebiyle taĥallül eder ve müceddeden tekevvün eden ervâĥ bedel mâ-yeteĥallel olmağa vefâ etmemekle ĥuvâyâ fütür 'ârîd olur. Pes ĥuvânın fütürü nevm ile mündefîc olur, zîrâ hâl-i nevmde ervâĥ taĥallül eylemez ve hâl-i nevmde munṭabıĥa olan ervâĥla hâl-i yaĥazada taĥallül eden ervâĥın bedeli tekmiil olup ĥuvâyâ ĥuvvet gelir ve fütürü mündefîc olur.

Şıĥĥat ve ĥayâtın nevm ihtiyâcının ikinci sebebi budur ki tabî'at-ı küliyye hâl-i yaĥazada ĥuvâ-yı tabî'iyye-i sâireleri i'câl edip onlara tabî'at-ı

188 Ef'âl-i tabî'iyyeden murâd dârüreti olan ef'âl demektir gerek ĥuvâ-yı ĥayvâniyyenin fi'li olsun ve gerek ĥuvâ-yı tabî'iyyenin fi'li olsun.

külliyenin ‘ameli münkasım olur ve tabîr-at-ı külliyyeden kuvve-i hâdîme-
nin sehmi gıdâyı hağma vefâ etmemekle nevme hâcet mess eder, zîrâ nevm
hâlinde harâret-i ğarîziyye ve ervâh bi’l-cümle bâtına mündefî‘a olurlar ve
tabîr-at-ı külliye bi-külliyetihâ hağma meşğüle olup şevâğıl-ı sâireye munşar-
rifi olmazlar ve yaķazada müctemi‘a olan mevâdd-ı ficceyi tabh edip hağmu
tekmil eder. Pes bu mişli ef‘âl-i tabîriyye-i muķayyede harâret hasebiyle
ef‘âl-i keşîre fevt olur veyâhüd nakışa olur ve bürüdet ile zâide olup artar.

Bizim ef‘âl-i tabîriyyenin ifrâtı harârete delâlet eder ve tefrîti bürü-
dete delâlet eder dediğimiz ef‘âlden murâd ef‘âl-i tabîriyye-i muţlakadır,
ammâ nevm mişli olan ef‘âl-i tabîriyye-i muķayyede itidâl kaç‘â iti-
dâl-i mizâca delâlet eder lâkin ifrât ve tefrîtlerinin harâret ve bürüdete ve
ruţubet ve yübüsete delâletleri delâlet-i tahmîniyye olur, delâlet-i kaç‘iyye
olmaz.

Ve harârete delâlet eden ef‘âl-i kavîyye cinsinden olur şavtın kuvveti
ve cehâriyyeti ve kelâmın sür‘at-i ve ittîşâli ve ğadâb ve harekâtın sür‘at-i ve
tarfın sür‘at-i. Bu ef‘âller her ne kadar sebeb-i ‘âmin ile ya‘nî mizâc hase-
biyle olmayıp ‘udv-ı hâşş ile hâşıl olur ise yine harârete delâlet eder, zîrâ
şavtın kuvveti ba‘dı kerrîriyenin harâretinden olur ve sür‘at-i ğadâb kalbin
harâretinden olur ve sür‘at-i kelâm ve sür‘at-i harekât dimâğın harâretinden
hâşıl olur ve sür‘at-i taraf ya‘nî ecfân ve göz kapağını tiz tiz açıp ve yummak
‘ayn ve dimâğın harâretleri ile hâdis olur. Pes bu zikr olunan ef‘âl zikr olu-
nan a‘dâların harâretlerine delâlet eder. Ve eger tabîb hâds ve teferrüs eder
ise ki bu ef‘âlin delâlet eylediği harâret bu ef‘âlin a‘dâlarına maşşuş değıdir
belki bi’l-cümle mizâcda bu harâret mevcüdedir diye, o vakt bu ef‘âl bi’l-
cümle mizâcın harâretine delâlet eder.

Edille-i ‘aşere-i mizâciyyeden cins-i tâsi‘ bevl ve berâz mişli olan fuğülü
bedenin def‘i ve medfû‘ olan fuğülün keyfiyyeti cinsidir. Kaçan fuğülü def‘
müstemirr olup ihtilâf keşîr olsa ve zuhûr eden bevl ve berâz ve ‘araķ mişli
fuğül hârre olup râyiha-i kavîyyesi olsa ve şıbgı olanların şıbgı ve levni
olsa ve inşivâ ve inţbâhı ya‘nî pişkinliğı olsa o fuğül-i medfû‘a harârete
delâlet eder, ammâ bunların hilâfı üzere olan fuğül-i medfû‘a bürüdete
delâlet eder.

Edille-i ʿaşere-i mizâciyyenin onuncusu kuvâ-yı nefsin fiʿlleri ve infiʿâl-leri aḥvâllerinden meʿhûz olan edilledir. Hared¹⁸⁹-i kavî yaʿnî ğaḍab ve ḍacer yaʿnî melâl ve fiṭnat ve feh̄m ve iḳdām ve şecāʿat ve veḳāḥat ve ḥüsn-i zann ve cevdet-i recā ve ḳasāvet ve neşāṭ ve recüliyyet-i aḥlāk ve ḳillet-i kesel ve ḳillet-i infiʿāl ḥarāret-i mizāca delālet eder ve bunların addādı bürüdete delālet eder. Ve ḥared ve ğaḍabın şebātı, kezālik rıḍānn yaʿnî bir kimse ile olan dostluğun şebātı ve taḥayyül olunan nesnelere ve ezber olup hıfz olunan nesnelere şebātı ve bi'l-cümle buna müşābih nesnelere şebātı yübüsete delālet eder. Bi'l-cümle bu mişlî infiʿâllerin sūr-at-i zevālî ruṭûbete delālet eder.

Zıkr olunan elfāzın maʿnîlerini zıkr eyleyelim: Zıkr olunan kuvâ-yı nefse kuvâ-yı bedeniye dahi derler. | Ve efʿāl ve infʿālât-ı mezkûrelere ḥarekâtı nefsanîyye tesmiye olunur ve aḥdās-ı nefsanîyye dahi derler. Bu efʿâller nâsta muhtelif olur, bāḍı kerre bi-ḥasebi 'l-mizāc ve bāḍı kerre sebeb-i āḥer ile olur. Ve bi-ḥasebi 'l-mizāc olan bāḍı kerre mizāc-ı aşlî ve bāḍı kerre mizāc-ı ʿarāḍiden olur. “Hared” ğaḍab maʿnāsına ve “ḍacer” melâl maʿnāsınadır. “Fiṭnat” iki maʿnāya istīmāl olunur, maʿnā-yı evvel sūr-at-i idrāktir ve maʿnā-yı şānî sūr-at-i şifʿürdür. “İdrāk” lügatte liḳā ve vuşûl maʿnāsınadır ve ḥukemā katında müdrek olan nesnenin müdrik katında ḥudûruna derler. Ammā şifʿür bir nesneyi min-ğayri şebāt idrāktir, ammā ḥukemā katında nefsin maʿnāya vuşûlü merâtibinin mertebeye ulâsı olur ve maʿnā nefste vāḳıf olur ise¹⁹⁰ ona taşavvur derler ve nefste mütemekkin olup her ne vakt murād olunsa ona mürāccāʿat edecek kadar beḳāsı mütemādî olur ise o mişlî idrāka hıfz derler, o mütemekkin olan maʿnāyı talebe tezekkür derler ve onu vicdāna ve bulmağa zıkr derler ve bu tezekkür insānın ḥavāşşındandır.¹⁹¹ Ve “feh̄m” muḥāṭabın lafzından maʿnāyı taşavvur eylemektir. “İḳdām” şecāʿat-i mütemekkinedir yaʿnî bir melekedir ki o meleke ḥasebiyle insān ḥüsnü'r-recā olur ve her mekrūhtan ḥalāşı ümîd eder ve mekrūhta vuḳūʿunu istibʿād eder. “Veḳāḥat” o ḥulḳ ve

189 “Hared” kaşd ile olan ğaḍabdır, onun için حرد حرد الاسد derler.

190 Yaʿnî zāil olmayıp nefste bākî kalır ise.

191 Şifʿurun maʿnā-yı aşlîsi zıkr olunduğu gibidir lâkin bi-ḥasebi 'l-ʿorf şifʿür meşāʿir ile yaʿnî ḥavāss-ı ḥamse-i zāhir ile bir nesneyi idrāktir; nazmda “Velâkin lâ yeşʿurûn” ile “Velâkin lâ yaʿlemûn” maʿnâlarını bu vechle farḳ ederler.

o haşlettir ki o hulkun şâhibi hulku hasebiyle tahkîr olunur, zulm irtikâb ve mevâkf-i reybede yâ nî fesâd zann olunan mahallerde fesâd ile mufâşeret ve müdâhale mişlli. Ve “hüsn-i zann” bir hâlettir ki o hâleti olan kimse muţma'inn olur ve hayra kâdir olan kimselerden hayrı umar ve me'mûl eder. “Cevdet” bir hâlettir ki o hâleti olan kimse hayra kudreti olan kimseden hayrın şudûrunu taleb eder. “Hüsn-i zann” ile “recâ”nın farkı budur ki hüsn-i zann şâhibi muţma'inn ve sâkin olur ve hayrı hayra kâdir olanlardan me'mûl edip huşûlüne zann-ı gâlibi olur. Ammâ “cevdet” recâ şâhibinin hareketi olur hayrı olan kimseden hayrı taleb eder. Ve “kasâvet” bir hâlettir ki o hâletin şâhibinin rahmeti kalîl olur, her hâlde kendiden ednâ olanlara merhamet eylemez. Ve “neşât” bir “âlettir ki o hâlet şâhibi kaşd eylediği nesnelere serf'an nühüd ve kıyâm eder. Ve “recûliyyet-i ahlâk” huyu recûl huyu olmaktır yâ nî hîşâl-i hamîdesi olmaktır.

Bu zîkr olunan mâ'ânîleri 'Allâmé zîkr eylediğinden sonra der ki bu makâmda biraz umûr vardır ki onlar dahi harâret ve bürüdete delâlet ederler. Harârete delâlet edenler kuvvet-i kalb gibi ve şadrın istişrâhı gibi ve bürüdete delâlet edenler dâf-ı kalb ve şadrın dayyık olması gibi. Ve zann olunur ki kuvvet-i kalb ile şadrın inşirâhı şey-i vâhiddir, kezâlik dâf-ı kalb ile dîk-ı şadr şey-i vâhiddir, zîrâ dîk-ı şadr tevahhuştan ibârettir, tevahhuş ise dâf-ı kalbin eşeridir. Kezâlik inşirâh-ı şadr bir nesneden tevahhuş eylememektir ve tevahhuş eylememek kuvvet-i kalbin eşeridir. İşbu zann fâsiddir, beynehümâda olan farkı biz zîkr eyleyelim: Ammâ dâf-ı kalb ile dîk-ı şadrın ve tevahhuşun farkı altı vech ile olur:

Evvelkisi dâf-ı kalb hüznün mufiddi olur ve tevahhuş gâdabın mufiddi olur. Mufidd o şey'dir ki bir emrin huşûlü o şey'e muhtâc ola ve o şey'siz o emr bulunmaya ve o emr ile o şey' vücûdda cemf dahi olmaya, huţuvât gibi, zîrâ yürüyen kimselerin adımlarından ve huţvelerinden ikinci huţve mevcûd olmaz evvel huţve mevcûd [62b] olmadıkça ve evvel huţve ile ikinci huţve mâ'an vücûdda cemf dahi olmazlar belki evvel huţve zâil olur ve ikinci huţve mevcûd olur ve kezâlik huţve-i sâniye ile huţve-i şâlîşe bu kıyâs üzere olurlar. Pes dâf-ı kalb olmadıkça hüzn hâdiş olmaz velâkin dâf-ı kalb olmayan kimsede gâdab bulunur, şadrı dayyık ve gayr-i münşerih olmak hasebiyle. Kezâlik şadrı münşerih olup dîk-ı şadrı olmayanlarda gâdab

bulunmaz lâkin dâf-ı kalbleri hasebiyle dâf-ı kalbi olan münşerihü 'ş-şadr kimselerde min-ğayri ğağab hüzn bulunur.

Ve altı farkın ikincisi dâf-ı kalb bedeni olan emr-i mehûfa kıyâsla olur ve tevaħhuş-ı nefsanî olan emr-i muvaħhişe kıyâsla olur.

Ve fark-ı sâliş levâzımları cihetinden olan farktır. Dâf-ı kalbi olan kimselere ĥavf eyledikleri emrin vücūdunda ĥarâret-i ğarîziyyesinin ĥumūdu ve sönmesi ve bürüdetin istilâsı 'arîđ olur. Dîk-ı şadır ve tevaħhuşu olan kimselere emr-i muvaħhişin vücūdunda ĥarâret-i ğarîziyyeyi iş'âl ve istî'mâli 'arîđ olur.

Dördüncü fark dâf-ı kalbi olanlar hereb ve firâr ederler ve dîk-ı şadır olup tevaħhuş edenler muķâvemete taşaddî ederler, hereb etmezler ya'nî kaqıp firâr etmezler.

Ve beşinci fark dâf-ı kalbi olanlarda iki inş'âl olur, biri te'ezzî ve biri mübâ'adeye ya'nî o korktuğu nesnelere uzak olmağa iştiyâkları olur ve dîk-ı şadr ve tevaħhuş erbâbında inş'âl-i yâhid olup muķâvemet eder.

Ve altıncı fark dâf-ı kalbi olanların ervâhî rakîk olup dâf rikkat-i rûha tâbîr olur ve dayyiku 'ş-şadr olanların ervâhî ğalîza olup tevaħhuş ve şadrın dîki rahun ğulzatine tâbîr olur.

Bu zîkr olunanlar dâf ile şadrın/dîki beyninde olan furûk-ı sitte idi, ammâ istişrâh-ı şadr ile kuvvet-i kalb arasında fark iki vech ile olur:

Fark-ı evvel budur ki kalbi kavî olan kimse umûr-ı hâileye ve mehâlike iķdâm eder, ammâ mücerred şadır münşerih olmakla iķdâm ĥâsil olmaz.

Fark-ı sâni kuvvet-i kalb baçdı kerre mifrâh olmaz ve inşirâh-ı şadr her bâr mifrâh olur.

"Mifrâh" ihtimâli vardır ki "mişbâh" gibi ism-i âlet olup âlet-i feraħ demek olur veyâhüd "midrâr" gibi mübâlağa şîğalarından olup keşîr-rü'l-ferah demek ola. 'Allâme'nin kelâmı muntehî oldu. Yine tercümeyle şür'if eyleyelim:

Ve zîkr olunan aĥdâs-ı nefsanîyye ve ĥarekât-ı nefsanîyye kabîlinden olur aĥlâm ve menâmât ya'nî uykuda görülen rü'yâlar¹⁹² dahi ĥarâret ve

192 Kibâr-ı tâbî'inden ve mu'abbirînin imâmı İbn Sîrîn, Ebû Hüreyre'den rivâyet eder, peyġamberimiz buyurur: *وَإِنَّمَا نَرُؤِي الْمَوْتِ وَرُؤِي الْمَوْتِ وَرُؤِي الْمَوْتِ إِذَا أَقْتَرَبَ الزَّمَانُ لَمْ تَكُنْ تَكْذِبُ رُؤِي الْمَوْتِ وَمَا كَانَ مِنَ النَّبُوَّةِ فَإِنَّهُ لَا يَكْذِبُ جُزْءٌ مِنْ سِتَّةٍ وَأَرْبَعِينَ جُزْءًا مِنَ النَّبُوَّةِ وَمَا كَانَ مِنَ النَّبُوَّةِ فَإِنَّهُ لَا يَكْذِبُ* İbn Sîrîn der ki ammâ ben derim ki rü'yâ üçtür, biri ĥadîs-i nefstir ve biri taĥvîf-i şey'ândır ve üçüncüsü

bürüdete ve yübüset ve ruḫûbete delâlet eder, meşelâ mizâcında ḫarâret olanlar menâmlarında kendilerini âteşte ısıtır ve güneşte güneşlenir görürler ve bürüdet mizâcî olanlar şelc ve cemed yaḫnî kar ve buz görür yahûd kendiyi mâ-ı bârid içinde görür. Kezâlik her ḫıltın şâhibi kendi ḫıltlarına münâsib nesnelere görürler, zîrâ keyfiyyât-ı erbâʿadan her hangisi o menâm şâhibinde gâlib ise o keyfiyyetler ve kezâlik aḫlât-ı erbâʿadan gâlib olanın levni o menâm şâhibinin ervâhına gâlib olur ve o ervâhta ḫâl-i menâmda müteḫayyel olan eşbâḫ ve şuver o keyfiyyet ve o elvân üzere taḫayyül olunur. Ve ḫılt-ı gâlibin ervâha galebesinden nâşî ḫâl-i yaḫazada dahi her kimse kendide olan ḫılt-ı gâlibin taʿmını zâikasında bulur.

Ve bizim bu zıkr eylediğimiz nesnelere küllîsi veyâḫûd ekşeri aḫl-ı bin-yede ve ḫalkî olan emzicenin ʿalâmâtı olur.

Aḫlâmın ve rü'yâların emzieye delâletleri ʿalâmetinden maʿdûd olmayıp mülḫaḫattan ʿadd olunur ise ʿalâmât-ı ḫaḫîkiyye olmak üzere zıkr olunan ḫalkî ve cibillî cemʿan mizâca delâlet etmiş olur. Eger rü'yânın delâleti dahi ḫaḫîkî editteden sayılır ise zıkr olunan ʿalâmât-ı ḫaḫîkiyyenin ekşeri cibillî ve ḫalkî olur, onun için terdîd ile zıkr olunan ʿalâmâtın küllîsi

Allâhu taʿâlâdan beşârettir. İntehâ, Zeynü'l-ʿArab der ki ḫadîs-i nefis o menâmdır ki yaḫazası ḫâl üzere meşgûl olup dâimâ o nesneyi mülâḫaza eder, meşelâ ḫirfet şâhibleri ḫirfetine müteʿallik nesnelere görür ve ʿâşık maʿşûḫuna müteʿallik nesnelere görür. Ve taḫvîf-i şeyḫân o menâmdır ki şeyḫân benî âdemi maḫzûn kılmak için meḫûf nesnelere gösterir ve onunla şeyḫân laʿib eder. Ve bu iki nevʿ aḫlâm ve düş şâḫîḫ deḫildir, ammâ beşâret minallâh olan rü'yâ şâḫîḫ olur, melek vâsıtasıyla o beşâret kalbe ilkâ olunur veyâḫûd yaḫazada olan ʿavâyîḫ nevmdde olmamakla nüfus levḫe muttasıl olup levḫte meşḫûr olan şuverler nefste müntekîş olur. Ve mizâca tâbîʿ olup fenn-i ḫıbbda mezkûr olanlar dahi telâʿub-ı şeyḫân ḫâbilinden olur ve o telâʿubu gören kimseye lâzımdır ki cânib-i yesâra tükürüp ḫaraf-ı aḫere taḫavvül ve şeyḫândan istiʿâze edip rü'yâyı ketm ede, taʿbîr ettirmeye ve kimseye söylemeye, zîrâ rü'yâ bir ḫâirîn ayaḫına muʿallak gibidir, kimse söylemedikçe ḫayerân eden ḫâir ne güne gezer ise o rü'yâ dahi gezer ve gider ve vâḫîʿ olmaz. Pes rü'yâ gören kimse eger o gördüğü nesneyi dâimâ mülâḫaza üzere deḫil ise ve mizâcî muʿtedil ve gördüğü rü'yâ ḫaḫar-nâk deḫil ise o kimse rü'yâsını kendiyere ḫayr ḫaşd edip fenn-i taʿbîre ʿâlim kimseye nakl eyleye. Evvel-i ḫâşiyede zıkr olan ḫadîste mezkûr “iḫterebeʿz-zamân” bu maʿnâya ḫaml edip baʿḫıllar derler ki murâd rebîʿ vâḫtidir, zîrâ rebîʿde gece ve gündüz berâber olur ve mizâclar muʿtedil olur, felâ-maḫâle görülen rü'yâlar şâḫîḫa olur, bu kısma rü'yâ taʿbîr olunur ve bâḫîlerine adḫâs-ı aḫlâm derler, eḫadîs-i muḫtelîte maʿnâsına olur.

veyâhüd ekşerîsi aşl-ı binyede olan emzice 'alâmeti olur denildi. Ve Şeyh'in kelâmından zâhir budur ki rü'yânın emziceye delâleti merdâsı ve muhtârı değildir, zîrâ rü'yânın delâletini âhere 'azv edip "fi-mâ yukâlu" dediğinden merdâsı olmamak fehm olunur.

Ve ammâ emzice-i 'arağiyye ve emzice-i ğarîbenin 'alâmetlerinden mizâc-ı hârr-ı ğarîbeye delâlet edenler bedenın işti'âli ve müzî olan iltihâbı olur ve hummayât 'arıda olmakla hârr-ı ğarîb mizâc şâhibi müte'ezzî olmak olur ya'nî harâret-i ğarîbeden hummâ hâdiş olup o harâret şâhibi hummâ ile müte'ezzî olur.

Ve b'âdı nüshalarda "hammât" vâkıf olmuştur, "hammât" hânın fetihî ve mîmin teşdîdi ile "hammet" in cem'idir. "Hamme" o 'ayn ve o çeşmedir ki o 'aynın suyu hârr olur ki kibrîtiyye veyâhüd zâciyye veyâhüd şebbiyye olmak hasebiyle ve merdâ o sūdân kstîşfâ ederler, onun için o suya 'âlim teşbih olunup العالم كالحمة diye hadîs-i nebevî vârid olmuştur. Havâşî-i Irâkiyye'de dâhilden ve hâriceden müsahhin olan nesnelerin küllisine hamme ütlâk olunur diye zikr olundu lâkin evvelâ zikr eylediğimiz şahîhtir ve Şihâh'ta dahi ancak mâ'nâ-yı evvel mezkûrdur.

Ve'l-hâşıl o ma'küle mâ-ı müsahhininden tağarrüt ve te'ezzî harâret-i ğarîbeye delâlet eder. Kezâlik harekât katında kuvvetin suķûtu ile te'ezzî dahi harâret-i ğarîbeye delâlet eder, zîrâ harekât o ğarîbe harâret ile severân ve heyecân eder ve harâretin severânı lâ-mahâle müzî olur. Ve mizâcında harâret-i ğarîbe olanların 'ataşısı olur ve fem-i mi'dede iltihâb olur ve ağzında merâret ve acılık olur ve nabdı ziyâde serîf ve mütevâtir olur ve müsahhinât tenâvülünden müte'ezzî olur ve müberridât tenâvülü şifâ olur ve eyyâm-ı sayfta hâli rediyye olur.

Ammâ ğayr-i tabîrî olan bürüdetin 'alâmetleri hağmın ve 'ataşın kılleti ve mefâşılın istirhâsı ve hummayât-ı balğamiyye işâbeti ile te'ezzî ve nezelât işâbeti ile te'ezzî ve müberridât tenâvülü ile te'ezzî ve müsahhinât tenâvülünden teşeffî olur ve şitâda hâli erde' olur.

Ammâ ğayr-i tabîrî olan ruţûbetin delîli bürüdetin 'alâmetlerine ve edillesine münâsib olan nesnelere olur, edille-i bürüdet ile a'đâda tereh-hül ve istirhâ ve lu'âbın ve muhâttın seyelânı, ağzının ve burnunun ruţûbetlerinin cereyânı ve seyelânı ve tabîratının intılâkı ya'nî yürek sürmesi

ve ratb olan ağdiye tenāvülünden taḍarruru ve nevmın keşreti ve göz kapaklarının tehebbücü ve bu mişlli nesne o ‘alāmet-i bürüdet ile ruṭübetle delālet ederler.

Ammā ğayr-ı tabīrī olan yübüsetin edillesi tekaşşüf-i cild ve seher ve ‘arıḍ olan nuḥûl¹⁹³ ve riḳkat ve yübüseti [olan] ağdiye tenāvülünden mutaḍarrır ve müte‘ezzi olmak ve eyyām-ı ḥarīfte esve‘-i hāl üzere olmak ve ruṭübetli ağdiye ve evdiye tenāvülünden teşeffī ve intifāc ve fi’l-hāl mā-ı ḥarrı ve dühn-i laṭfī intişāf ve ictizāb edip bedenın şiddet-i ḳabülü ve mesāmma sūr‘at-i nüfūzudur.

el-Faşlu’r-Rāb‘u¹⁹⁴ Ft-Hāli ‘Alāmātı’l-Mu‘tedili’l-Mizāci¹⁹⁵

Bundan aḳdem zıkrı mürür eyleyen emzicelerin ifrāt ve tefrīti ‘alāmātın-
dan mülteḳit olan nesnelere bi’l-cümle itidāl-i mizāca ‘alāmet olur, meşelā
ḥarr ve berdde ve yübüset ve ruṭübet ve lın ve şalābette melmesin itidālī
ve kezālīk levnin beyād ve ḥumrette itidālī ve sehane ve hey‘etin simen
ve ḳaḍāfette ya‘nī semizlikte ve nehāfette itidālī ve simene meyelānı ve
damarlarının ğāire ve laḥım ile mestüre olmak ile laḥım üzere zāhir ve bāriz
ve laḥımdan müteberri ve ayrı olmak beyninde tavassuṭ ya‘nī ne ziyāde
mestür ve ne ziyāde āşikār olmak ve şar‘ın külleti ve keşreti ve cu‘üdet ve
sübūṭaı beyninde mütevassıtu’l-hāl olması ve sinn-i şibāda şar‘ın şukrete
ya‘nī ḥumrete nāzır şufrete meyelānı ve sinn-i şebābda sevāda meyelānı ve
nevm ve yaḳaza ḥāllerinin itidālī ve ḥarekātında aḳḍanın müvātāt ile selā-
met beyninde itidālī ya‘nī ḥarekātında ta‘ab ḥāşıl olup olmamak arasında
itidāl [63a] ve taḥayyülde ve tefekkürde ve tezekkürde ḳuvvet ve aḥlāk
ın beyne’l-ifrāt ve’t-tefrīt tavassuṭu ya‘nī tehevviir ve cübın ve ğaḍab¹⁹⁶ ve

193 Nuḥûl ve riḳkat ḥalkı olur ise o nuḥûl tabīrī olur, ammā nuḥûl sonradan ‘arıḍ olur ise o nuḥûl li-‘arıḍın olur. Bu maḳāmda ḥarāret-i ğariziyeye delālet eden nuḥûl-i ‘arıḍıdır, ḥulkı olan değildir, bināen ‘aleyh ‘arıḍı olan nuḥûl diye ḳayd olundu.

194 Tercüme nüshalarda sehven “el-Faşlu’l-Hāmisü” yazılmıştır, düzelttik.

195 ‘Allāme’nin nüshasında ve tab‘ ile olan nüshalar “Ft ḥāşılı ‘alāmātı’l-mu‘tedili” vāḳi‘ olmuştur ve nüsha-i sulṭāniyyede “Ft ḥāli ‘alāmātı’l-mu‘tedili” vāḳi‘ olmuştur. İki nüshayı dahi tevcih ḳabildir.

196 Rāğıb-ı İşfahānī Zerī‘a adlı kitabında der ki ğaḍab insānda bir nār-ı müşte‘ildir ve aḥvāl-i nās ğaḍabda muḥtelif olur. Nāsın ba‘ḍısını ḥār ḥāşāk gibi serī‘an teleḥhüb eder ve serī‘an ḥumüd eder ve söner ve ba‘ḍısı dahi ümmü ğaylān gibi tevaḳḳudu

humûd ve rikkat ve kasâvet ve tayş ve vekâr ve tih mişlli ef'âlde tavassut i'tidâl-i mizâca delâlet eder.

Bu zikr olunan ahlâktan her ikisi tertîb üzere müzdeviclerdir, her zevcin evveli ifrâ't ve âheri tefrîttir, beynehümâda olan vasa't onlardan ahz olunur. İfrâ't ve tefrî't harâret ve bürüdete delâlet eder, beynehümâda olan vasa't i'tidâle delâlet eder. Meşelâ tehevür kuvve-i ğadabiyyenin ifrâ'tı olup harârete delâlet eder ve cüb'n kuvve-i ğadabiyyenin tefrî'ti olup bürüdete delâlet eder ve beynehümâda olan elbette i'tidâle delâlet eder. Ve bu kıyâs üzere olur ğadab ile humûd ve rikkat ile kasâvet-i kalb ya'nî kalbin ğil-zati ve tayş ile teyyâh ya'nî yeğnicek olmak ve mütekebbir olmak; vekâr bu zikr olunan ifrâ't ve tefrî'tin vasa'tıdır ve elbette o vasa't vekâr-ı i'tidâle delâlet eder. Ve ef'âlin tamâmı dahi i'tidâl-i mizâca delâlet eder. Ef'âl-i tabî'iyyenin tamâmı meşelâ şehveti hâmidde ve sönük olmayıp ve şeverânî ve ifrâ't-ı heyecânî dahi olmayıp beynehümâda müf tedil olmak ile olur. Ve i'tidâlde hadm ceyyid olur ve nümûvvü vaktiyle olur ve beyne 'n-nümûvv ve 'l-inhîşât zamân-ı vukûfu tavil olur ve nevm ve yakazası müf tedil olur ve bedeninden hâric olan fuğûl keyfiyyet ve kemmiyyet cihetinden müf tedil olur.

Bu zikr olunan ef'âl ef'âl-i tabî'iyye idi, ammâ müf tedilü 'l-mizâc olanların ef'âl-i hayvâniyyesi ya'nî kuvâ-yı hayvâniyyeye tâbî olan f'illeri o mişlli kimselerin ğadabı serî olmaz ve ğadabı ba'tî dahi olmaz. Ve bâkî a'râd-ı uhar dahi bu kıyâs üzere olup mütevassıtu 'l-a'râd olur velâkin sürûra müte'allik olan dahik ve neşât gibi nesnelere ziyâde olur ve nabđları 'azîm ve şaĝîr arasında mütevassıf olur ve sür'at ve bu'da dahi nabđı mütevassıf olur ve nabđ kavî cānibine mâil olur. Ve müf tedilü 'l-mizâcın ef'âl-i nefsāniyyesine sâbıkta işâret olunup tahayyül ve tefekkür ve tezekkürleri kavî olur diye zikr olmuş idi.

ba'tî olur ve humûdu dahi ba'tî olur ve ba'dısının tevaĝkudu serî olur ve humûdu ba'tî olur ve ba'dı âherin tevaĝkudu ba'tî olur ve humûdu serî olur ve kısm-ı ahîr bâkîlerinden mahmûddur. Terk ğayr-i mutağammın olmaz ise bu ihtilâf ba'dı kerre mizâca tâbî' olur ve ba'dı kerre mu'tâda tâbî' olur, zîrâ ba'dı nâsa sükûn, hüdüvv mu'tâd olur ve o sükûn mu'tâdı olan kimseye zelül derler ve heyyin ve leyyin dahi derler. Ve ba'dı nâs tayş ve inzi'acı mu'tâd eder, hafîf olur, ednâ tārık ile hiddetlenir, 'āvîler gibi hafî ayak şadāsını istimâ'e eyledikte dostu ve düşmanı fark eylemeden 'avâ eder. Ve nâsın ğadabda esra'ı şıbyân ve nisvândır, đucrette ekseri meşâyih'tir. Ve şecâ'atte nâsın a'zamı ğayzını kazm edenlerdir, kâlallâhu: وَالكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُخْسِرِينَ

Ve itidâl-i mizâcın bir ʿalâmeti dahi efʿâlin şîhhatidir ve nümüv-vün cevdeti ve sürʿati ve zamân-ı vukûfu ve tavîl olup inhiâtı aḥzı baʿîd olmasıdır. Ve muʿtedilü'l-mizâcın ahlâmı ve rü'yâsı lezîz olur, revâiyih-i tayyibe ve aşvât-ı lezîze ve mecâlis-i behice vü behiyye ile me'nüs olur. Ve itidâl-i mizâc şâhibi nâsa muḥabbet olur ya'nî nâs onu severler ve muḥabbet ederler ve tülkü'l-vech olup yüzünde talâvet ve ḥalâvet olur ve heşş olup mülâyim ve seḥî olur ve ʿaʿâm ve şarâba şehveti itidâl üzere olur ve kebid ve miʿdede istimrâsı ve hadmı ceyyid olur. Ve ğidânın aʿdâya müşâbeheti ceyyid olup mütenâsibü'l-aʿdâ olur ve mecârî-i aʿdâdan ve meḥâric-i muʿtâdeden fuḍlün intikâdı ve indifâcında ḥâl muʿtedil olur.

el-Faşlu'l-Hâmisü Fi-ʿAlâmâtı Men Leyse

bi-Ceyyidi'l-Ḥâlî Fi-Ḥıkkatihi

Ḥıkkat-i aşıyyesi ceyyidü'l-ḥâl olmayan kimselerin aʿdâsının mizâcları müteşâbih olmaz belki aʿdâ-i reʿsesleri mizâcları arasında muʿâne olur, meşelâ aʿdâ-i reʿsesinin biri harârette itidâlden ḥurûc eder ve âheri itidâlden bürüdette ḥurûc eder ve biri rutûbette ve biri yübüsette ḥurûc ederler. Kaçan bir kimsenin binyesi ve ḥıkkati mütesâviye olmasa o kimsenin mizâcı redî olur hattâ fehminde ve ʿaqlında dahi redâet olur. Binyeleri mütenâsib olmayıp ḥıkkatleri ğayr-i tabîʿi olmamak bu vech ile olur, meşelâ ʿazîmü'l-baḥn olur ve parmakları kısa olur ve yüzü müstedîr olur ve başı ve hâmesi ğâyet büyük olur veyâ küçük ve şaġîr olur ve cebhesi ve vechi ve boynu ve ayakları laḥîmler olur ya'nî zıkr olunan aʿdâları etli olur. Ve yüzü keşret-i laḥm ḥasebiyle bir dâirenin nışfı gibi olur. Ve eger o yüzü deġirmi ve nışf-ı dâire gibi olan kimsenin iki fekki ve alta ve üstte olan çeneleri kebîr ve büyük olup tûlü ziyâde olursa o deġirmi yüz ile çenelerin mübâyeneti ve ihtilâfı ziyâde olur, beynehümâda tenâsüb olmaz. Kezâlik reʿs ve cebhesi müstedîr olup yüzü ziyâde uzun ve raqabesi ya'nî boynu ziyâde ğalîz ve kalın ve gözlerinin ḥareketi belîd olan kimseler dahi ḥayrdan nâsın ebʿadı olur.

‘Allāme kıyāfetin¹⁹⁷ hakkında bast-ı kelām edip evvelen on ‘aded kavā'id zikr eder bā'dehu fūrī'ātını beyān eder ve ‘ilm-i ketifin şurū'atını ve eşer ile yā'nī bir hayvānın izi ile bā'dı hükm bilindiğini ve sehābın evdā'ından ma'arın vuķī'ru ve ‘adem-i vuķī'ru bilindiğini ziyāde tafsīl edip hikāyāt-ı ğarībeler naql eder lākin taṭvilde melāl olup ve icmālen bilinmesinde fevāid-i keşīre olmakla biz icmālen zikr edelim, zīrā ‘ilm-i kıyāfete bā'dı aḥkāmda eimme-i dāinden İmām Şāfi'ī ḥadretleri mürāca'at eder. Ve eimme-i Ḥanefiyye istinbāt-ı aḥkāmda her ne kadar o ‘ilme řtibār eylemezler ise mā-'adā ḥuşūšta fāidesini dahi inkār eylemezler. Ve bu bābda eḥādīs-i mervīyye dahi vardır:

Mine 'l-Farķi İle 'l-Ķademi Her 'Uğvun Delāleti Bu Vechler İle Olur:

Baş tūyünün mülāyim olması cūbne, yā'nī korkak olmağa, ḥuşūneti şecā'ate delālet eder.

Ve cebhenin eğrimi olmayıp bilā-ğudūn olduđu ḥuşūmete muḥibb ve müşāğıb olmağa delālet eder. Ve ğudūnu keşīr olmak şalıf olup kendide olmayan nesnelere ile temedduḥ ve tekebbür etmeğe. Ve cebhenin küçüklüğü cehline delālet eder ve cebhenin büyüklüğü keşlān ve ğadūb olduđu delālet eder.

Ve kaş tūyelerinin keşret-i ḥūmūm ve ğumūmun keşretine ve kelāmının fesādına delālet eder. Ve kaşların şudğ cāniblerine imtidādı mübāhī ve müfāḥir ve şalıf ve mütekebbir olduđu delālet eder. Ve kaşların enf cānibinde esfele meyl edip şudğ cānibinde fevķe meyli ebleḥ olduđu delālet eder.

Ve gözlerin büyük olduğu belīd ve keşlān olmağa delālet eder. Ve gözleri çukur ve ğāir olduğu ḥabīs ve mekkār ve bā'ını redī olmağa delālet

197 Ḥāşīye-i Hidāye'de Ekmelüddīn der ki Resūlullāh şallallāhu 'aleyhi ve sellem ḥadretleri bir gün Ḥadret-i 'Āyişe rađıyallāhu 'anhā ḥüccesine dāḥil oldu ve Resūlullāh'ın sürüründen esārīr-i vechi leme'ān eder idi. Resūlullāh buyurdu: Yā 'Āyişe, bilir misin ki Mücezzir-i Müdlicī nām kāyif, Üsāme ve babası Zeyd üzere dāḥil oldu ve onlar bir yerde yatarlardı, başları örtülü ve ayakları açık idi. O kāyif ayaklarına nazar edip dedi ki "Bu ayakların şāhibinin bā'dıları bā'dılarından tevellüd eylemiştir." el-ḥadīs. Pes Şāfi'ī buyurur ki kıyāfet delīl-i şer'ī olmasa bu kelāma bināen Resūlullāh izḥār-ı sürür eylemezdi belki inkār ederdi. Ḥanefiyye derler ki 'Arab, Ḥadret-i Üsāme'nin nesebine ṭān ederlerdi ve 'Arabın ṭānı kāyifin ḥaberi ile mündefī' olduğundan mesrūr oldu ve fi'l-ḥaķīķa sened şer'ī değıldir.

eder. Ve gözler şâhîşa ve mürtef'a olmak câhil, vekîh olmağa delâlet eder. Ve gözleri küçük olup bâriz ve zâhir olduğu vekâhatine delâlet eder.

Ve gözlerin siyâhî ve karası şedîd olup kuzgun siyâhî gibi olmak cebân ve korkak olmağa delâlet eder. Ve gözlerde olan humret-i şedîde gâdûb olmağa delâlet eder. Ve gözlerinin levni zürkate veyâhûd kalîl beyâda meyli cebân olmağa delâlet eder velâkin zürkatinden murâd zürkat-i aşliyye değildir belki zürkat-i hâdişedir. Ve gözlerinin muğtaribe ve müteharrike olup levni ednâ şufret üzere olur ise cebân olmağa delâlet eder. 'Ayn-ı zerķâ yâ nî gözler gök olup zürkatine şufret-i tesîre karışmakla zâferânda boyanmış gibi olur ise redâ'et-i ahlâka yâ nî huyları fenâ olmağa delâlet eder.

Ve gözlerin etrâfında noktaların keşîr olduğu şerre delâlet eder. Gözlerin hadekası levninde şufret ile sevâd karışık olur ise ve altun gibi olup zehebiyye olur ise kattâl ve seffâk-ı dimâ olmağa delâlet eder. Ve gözleri hudrete mâil zerķâ olur ise câyîr ve şîrîr olmağa delâlet eder. Ve gözleri küçük ve berrâk olmak şebaka yâ nî kesret-i cimâ delâlet eder. Ve nazarı şıbyân nazarı gibi olmak ferahî ve şürûru çok olup 'ömrü uzun olmağa delâlet eder.

Ve cefnin iltivâsı ve inkîşârı kezîb ve hümka ve mekre delâlet eder. Nazarın hiddeti ve gözün sür'at-i hareketi lışş ve mekkâr olmağa delâlet eder. Ve gözlerin hareketi bağ'e olup ke-enne câmid ve donmuş gibi olmak fikr şâhibi olmağa delâlet eder. Ve bir nesneye nazarın devâmı cübne ve havfa delâlet eder. [63b] Bakarın 'aynına müşâbih olan gözler cehl ve hamâkata delâlet eder. Göz şağîr olup hareketi hafîf ve tarfin kesreti redâ'et-i bâına kaviiyen delâlet eder.

Ve burnunun ucu ince ve daķık olmak gavgâya ve huşûmete muhabbeti olmağa ve tayyâş ve hafîf olmağa delâlet eder. Burnu büyük ve etli ve mümtelî olmak fehmi kalîl olmağa delâlet eder. Ve burnu uzun ve ince olmak tayyâş, hafîf ve kalîlü'l-akl olmağa delâlet eder. Ve burun şukbesinin infitâhî ziyâde olmak gâdûb olmağa delâlet eder. Ve burnu büyük olmak hayrı kalîl olmağa delâlet eder. Ve burun takavvüse yâ nî yay gibi eğrilmeye cebheden ibtidâ eylese o kimsenin vekâhatine delâlet eder. Ve burnun 'umķu ziyâde ve nâhiye-i cebheden müstedîre olup bu istidâre

ile fevk cānibine māil olsa şebaḳ¹⁹⁸ olmağa delālet eder. Burnu yatsu olup eŧtas olmak dahi şebaḳ olmağa ve muḥibb-i nikāḥ olmağa delālet eder.

Femi vāsʻ olmak şecāʻate delālet eder. Ve şefehleri ğālīz ve kalın olmak keşirü'l-maraḍ olmağa delālet eder. Ve şefehlerin rakīḳ olup vaḳt-i iltikāda müsterḥī olması ve şefe-i ʻulyānın şefe-i süflā üzerine sukūtu ebleḥ olmağa delālet eder. Ve şefehler ʻazīme olup şefe-i süflānın esfele müsterḥiye olması cāhil ve keşlān olmağa delālet eder. Ve şefehler rakīḳa olup ve kaşire olmakla dişler tamāmen örtülmeyip açık kalsa kavıyyü'l-kuvvə olmağa delālet eder.

Ve nāb dişlerinin uzun olması nehem yaʻnī tʻāʻāma şehveti ziyāde olmağa delālet eder. Ve dişlerin seyrek olması daʻf-ı binyeye delālet eder.

Ve yüzü ḡadabda olan kimsenin yüzü gibi olması ḡadūb olmağa delālet eder. Ve yüzü sekrān yüzü gibi olması sekere muḥibb olmağa delālet eder. Ve yüzü ḡaclān yüzü gibi olması keşirü'l-ḡayā olmağa delālet eder. Ve yüzü laḡīm olmak cāhil ve keşlān olmağa delālet eder. Ve yanaklarında laḡm ziyāde olmak cāhil ve keşlān olmağa delālet eder. Ve yanakların naḡīf olması mühtem bi'l-umūr yaʻnī maşlahatları tefekkürü keşir olmağa delālet eder. Yüzünün istidāresi şedīde olmak cāhil ve ḡakīrū'n-nefs olmağa delālet eder. Ve yüzü büyük olmak keşlān olmağa delālet eder. Ve yüzü şaḡīr olmak ḡabīs ve mellāk yaʻnī temelluku ziyāde olmağa delālet eder. Ve yüzü kabīḡü'l-manzar olmak redıyyü'l-ḡulḳ olmağa delālet eder, onun için kişi ḡavāyicini gökçek kimselerden talebe emr olunup “Uḡlubü'l-ḡayre ʻinde ḡisāni'l-vücūḡ” buyuruldu. Ve yüzü uzun olmak veḳāḡate delīldir. Ve şudḡları müntefiḡa ve evdācı yaʻnī şah damarı mümteliʻe ve dolu olan kimse ḡadūb olur.

Ve ḳalīlü'd-ḡaḡīḳ olmak müdādd ve muḡālīf olup bir kimsenin ʻameline rāḡī olmamağa delālet eder. Ve keşirü'd-ḡaḡīḳ olmak meşālīḡ ve umūrda ʻināyesi ḳalīl olmağa delālet eder, ʻāḳıbet-i kārı fikr eylemez. Ve ḡaḡīḳi vaḳtinde suʻle yaʻnī öksürük ve rebv ve tevātür-i nefes aḡz eylemesi veḳāḡata ve mutasallıḡ olmağa delālet eder. Ve ḡaḡīḳi ʻālī olmak veḳāḡate delālet eder.

Ve kulakları ʻazīm olmak ḡül-i ʻömre delālet eder ve cehle dahi delālet eder. Ve şavtı ḡālīz ve cehverıyyü'ş-şavt olmak şecāʻate ve meḳkār

198 “Şebaḳ” şehvet-i cimāʻiyyesi keşir olmaktadır.

olmağa delâlet eder. Ve kelâmı 'âlî olmak müte'assif olmağa delâlet eder yâ'nî hakkı kabûl eylemez. Ve sûr'at-i kelâm kuvvet-i fehme delâlet eder. Ve kelâmı münhafîd olup yap yap söylemek gayr-i 'asûf olup hakkı kabûl etmeğe delâlet eder. Şavtı tavîl olmak himmeti redî olmağa delâlet eder. Ve şavtı şakîl olmak bınete ragbeti ziyâde olmağa delâlet eder. Şavtında ğunne olmak yâ'nî şavtı hayşûmundan gelmek hasûd olup şerri idmâr ve ihfâ etmeğe delâlet eder.

Ve lahmı keşîr ve şalâbetli olmak belîd olmağa delâlet eder. Lahmı ř-tidâl üzere olup ve mülâyim olmak tabî ve fehmin cevdetine delâlet eder. Ve keşret-i lahm ile lahmın leyyin ve müterehhil ve müsterhî olması dışi mizâcında olmağa delâlet eder. Bedeni kadîf yâ'nî nahîf olup kemikleri kavî olmak şayd ve şikâra muhibb olmağa delâlet eder. Ve hâşiresi yâ'nî beli ince ve dakîk olmak kavî olup etem verici nesnelere şabûr olmağa delâlet eder. Baḡnı kebîr olmak muhibb-i nikâh olmağa delâlet eder. Ve baḡnının nazîf olması 'aḡlın cevdetine delâlet eder. Ve baḡn üzere şarın keşreti cebân olmağa delâlet eder.

Eyegü kemiklerinin rikkati ve inceliği dâf-fı kalbe delâlet eder. Eyegü kemikleri kavî olup şihâmî ve kalınlığı mu'tedil olmak kuvvete delâlet eder. Ve eyegü kemikleri zıkr olunmanın hilâfı üzere olmak dâfa delâlet eder. İki cânibleri müntefih gibi olup müntefih ve dolu olmak ğaşsu'l-kelâm ve fâsîdü'l-kelimât olmağa delâlet eder. Göbeğinden kassa varınca kadar mahalli kasstan 'unuḡa varınca kadar olan mahallinden aḡzam olmak nehim ve keşîrü'l-ekl ve kalîlü'l-hiss olmağa delâlet eder. Ve kası 'azîm ve mefâşılı kavîyye olmak kuvveti kavîyye olmağa delâlet eder ve bunun dıddı kuvvetin dıddına ve dâif olmasına delâlet eder.

Ve zir'ân tavîl olup hattâ iki keffleri rûkbelerine ve dizlerine vâşûl olmak nefsin kibrine ve mütekebbir olmasına ve câh ve riyâsete muhabbeti olmağa delâlet eder. Ve zir'aları cidden kaşîr olmak cebân ve şirrîr olmağa delâlet eder. Kefflerin ve ellerin laḡîf ve yumuşak olması sûr'at-i fehme delâlet eder. Ve keffin kaşîr olması humḡa delâlet eder. Keffin cidden dakîk olması selâtaḡ ve rû'ûnete yâ'nî hamâkâta ve nâsa dil uzatmağa delâlet eder. Ve parmaklar kısa olmak kebidin küçük olmasına delâlet eder. Ve zahrın yâ'nî arkanın büyük olması terkîbin kuvvetine delâlet eder. Ve arka-

nun enli olması şiddete delâlet eder. Ve zahrın inhinâsı sū-i hulka delâlet eder. Ve zahrın istivâsı 'alâmet-i maḥmûde olur. Şadrın 'azîm ve tecvîfinin geniş ve boynun sağır olması şecâ'ate delâlet eder.

Ve iki uylukların etli ve mümteli'e olması nefsinin dâ'ife olmasına delâlet eder. İki elyeleri yā'nî maḥ'adenin iki tarafında olan kaba etleri büyük olmak cebān ve keşlān olmasına delâlet eder. Ve elyelerin laḥmları kalîle olmak ahlāk-ı rediyyeye delâlet eder. Ve sâkların ğalîz ve kalın olması belâhete ve veḳāhate delâlet eder. Ve sâkında 'aşabın ğalebesi cidden kavî ve harekete şabūr olmağa delâlet eder. İki sâkları daḳîk ve tavîl olmak tayyâş ve hafîf olmağa delâlet eder. Ve ayakları laḥîm ve etli olması sū-i fehme delâlet eder. Kademin leṭâfeti hezli ve mizâcı keşîr olmağa delâlet eder. Ve kademin inçeliği cebān olmağa delâlet eder. Ve kademin ğılazı şecâ'ate delâlet eder. Ve parmaklar ve tırnakların mu'akḳafe ve eĝrimli olması veḳāhate delâlet eder. Ve ayak parmaklarının bā'dısı bā'dısına mülteşîk olması cebān olmağa delâlet eder. Ve huṭâların yā'nî adımların geniş olması mennān olmağa delâlet eder. Ve huṭvelerin ser'fa ve kaşîre olması 'acûl olup umûru kaşdı muḥkem ve meṭin olmamağa delâlet eder.¹⁹⁹

'Allāme der ki bu zıkr olunan edilleler delîl-i yakînî olmayıp ve belki delîl-i zannî dahi olmamakla bu maḳûle edillede delîl-i vâhîde ve iki üç delîle 'timād olunmaz, keşret-i edille olmak lâzımdır ki biri biri ile te'âduḳ ve teḳavvî edip medlüllerine delâletleri maznûn ola. Ve lâzımdır ki kayyâf olan kimsenin yā'nî kıyâfet ile ve zıkr olunan 'dâların hey'âtı ve ef'âli ile istidlâl eyleyen kimsenin firâseti kavîyye ola ve mübâşeret ve tecâribi veḳâyf-i nâsa iṭlâ'ı ve havâss-ı zâhire vü bâṭinesinin kuvveti ola.

Ve bu zıkr olunan istidlâl kabîlinden olur şehâbdan ve berik̄ten maṭarın mec'ri vaktini istihrâc eylemek ve nücûmla mesâlik-i mechûlede ve ṭuruk-ı

199 Ma'lûm buyurula ki bu 'alâmetlerin delâletleri şahîha olduĝu taḳdîr üzere o 'alâmet şahîbinde o nesnelere cibillî olup meyl-i tab'î olduĝuna delâlet eder, bi'l-fi'l mevcûd olmak lâzım deĝildir. Meşelâ seyyi'ü'l-hulḳ olan kimse hidâyet-i Ḥaḳḳ'a mazhar olup ḥasenü'l-ahlāk olur lâkin ba'dısının tebeddülü müte'assir olur, ru'ûnet, ḥumḳ gibi. İshâhânî hikâye eder ki Ḥadret-i 'İsâ 'aleyhi's-selâma bir aḥmak getirdiler ve rüşdüne teveccühin recâ ettiler. Ve buyurdu ki "Bi-iznillâhi meyyiti ihyâ ve ekme ve abraşı sağaltırım lâkin eblehi irşâd eyleyemem!"

muhtelifede ve leyâlî-i muzlimede berr ve bahrde ihtidâ edip tarîk-i câdde-
den ayrılmamak.²⁰⁰ Ve bu maqûle firâset ekseriyyâ 'Arabda bulunur.

Ah̄bârına [64a] ştimâd olunan kimsenin biri hikâye eder ki bir cem'at
ile beriyyede cemf olduk ve içlerinde bu bâbda firâseti olan bir kimse var idi.
O kimse mahâretini izhâr kaşd edip bir ernebin ya'nî tavşanın izine ittibâ
edip dedi ki "Bu izin şâhibi tavşan dışıdır ve hamli dahi vardır, bu sâ'atte
o erneb-i hublâyı bulup size istihrâc eylerim." Pes o ize tâb' olup gitti ve
ernebi istihrâc eyledi ve o ernebin gebe olduğunu müşâhede eyledik.

Ve havâsslarının ve firâsetlerinin kuvveti olanların biri dahi Tatar yed-
lerinde esîr iken firâr edip havfından câddeye sülûk edemeyip berârîden ve
şahrâlardan ve meslûk olmayan mahâllerden türâbî şemm ederek selâmete
vusûlünü nakl eylediler.

Ve bu maqûle firâset hayvânda dâht bulunduğunu müşîr İmâm Fah-
rûddîn er-Râzî sergüzeştini nakl eder ki bulunduğu kâfile bir hafta miqdârı
tarîklerini yitirip cibâl-i şâmihât ve tilâlde ve şü'ubetli 'akabelerde helâk
olmaları ve 'adem-i halâşları mûte'ayyin oldukta bir ibil-i herime ya'nî bir
müsinn deve teseyyüb ve irsâl olunup o devenin eserine ve izine tebe'iyet
ile halâş olduklarını hikâye ederler.²⁰¹

Teferriis tarîkiyle mechûlâtı bildiren şulûmın biri dahi 'ilm-i ektâftır.
Ketifin mâhiyyeti teşrih bâbında zikr olundu, Türkîce kürek kemiği derler,
omuzda olur; o fennde mâhir olan kimseler o kemiğe nazar edip sene-i
âtiye ve ucuzluk olacağını veyâhûd kaht olacağını ve hurûb olacağını
veyâhûd hurûb olmayacağını ve bu mişlli nesneleri istihrâc ederler lâkin
bu istihrâcda birâz şurûf vardır:

200 Hattâ nazm-ı kerimde vâki' olan هُمْ وَيَالْتَجْمُ دَامِيرِنِي Beydâvî, Kureyş'e
ircâ' eder ve necmden cins-i necm murâd eder lâkin Süddî der ki necmden murâd
Şüreyyâ ve Benâtu Na'ş ve Ferkadân ve Cedy'dir, bunlar ile tarîke ihtidâ olunur.
Ve Ebü'l-Leyş necm ile murâd Cedy ile Ferkadân'dır, bunlar ile berr ve bahrde
tarîke ihtidâ olur diye taşhîş eder. Ve bu ihtidâdan murâd âletsiz nücümün le-
me'ânî ve mevâdîf hasebiyle ve mücerred firâset ile olanlardır, ammâ 'Arabın
mâ-'adâsı âlet ile bilirler.

201 Kirpi dedikleri hayvân rûzgârdan ihtirâz üzere olmakla yarınki gün şarkî yel ese-
ceğini emâre ve 'âlametinden ihsâs edip mebtînin kapısı şarka meftûh ise bu
günde şarkî kapıyı kapar ve ğarba kapı açar ve o hâli görenler şarkî yel eseceğini
bilirler. O hayvânın bu ahvâli kütüb-i mu'teberede mesfûrdur.

Evv elkisi mes'ülün lehe ve su'âlün 'anha hîn-i zebhte niyyet oluna.

İkincisi o zebh kamerin nûru ziyâdeliğinde ola.

Üçüncüsü mes'ülün leh ve ğanemi zebh eden kimse tâhirler ola ve libâsları dahi nazîf ola.

Dördüncüsü zebh bir ravdada ya'nî bir bâğçede ve mâ-ı carî kurbünde ola.

Beşincisi o ğanem şeyy ve biryân oluna.

Altıncısı ketif-i eymen ahz oluna.

Yedincisi me'hûz olan ketif-i eymen laħmdan tanzîf oluna ya'nî o kemiğın üzerinde laħm ve şahmdan eşer kalmayıp tahtîrinde mübâlağa oluna.

Sekizincisi o me'hûz olan ketife bıçak veyâhüd sair hadîd ve demire müt'ellik nesne dokunmaya.

Dokuzuncusu ketif o hayvân-ı tamâm şeyy olup tezeyyüm ve teherrî etmekle mefâşilları ayrıldıktan sonra ahz oluna.

Onuncusu ketifi o vech ile ahz eyleye ki ketifin zâide olan sahtı kendi yüzü cânibine ve müvâcehesine ola ve zâidede olmıyıp müstevî olan sahtı şemsten cânibe ola.

İşbu on şartta mürââtın sonra o kimse teftîşinde mübâlağa ede, emârât ve 'alâmât ve rukûm ve eşkâline ve devâir ve noktalarına dikkat nazar eyleye ve ahz-ı 'alâmâtta cidden ihtimâm eyleye, zîrâ bu 'ilm ile mechûlâtı istihrâc bu vech ile olur. Ve bu 'ilm mübâşeret ve mümâresetin keşreti ve kuvvet-i bâşıranın kuvveti ve kuvvet-i hâfızanın şiddetiyle hâşıl olur.

Bu mezkûrlar 'Allâme'nin zıkr eylediği kelâmın ru'ûs-ı mesâilidir ve bu 'ulûmun 'ilm-i ektâftan mâ'-adâsı firâsete ve havâssın ve hâdsin kuvvetine ve tecâribin tekerrürüne mübtenîdir.

Ve Enes bin Mâlik hadretlerinin اتقوا فراسة المؤمن فإنه ينظر بنور الله diye eylediği rivâyetin mâ'-şadağıdır. Ammâ zıkr olunduğu vech üzere 'ilm-i ektâfi kehâneten fark eylemek emr-i müşkildir. Ve bu 'ilm-i ektâf 'ilm-i haftı²⁰² gibi enbiyâ-i

202 'İlm-i haftan murâd remldir. Mişkât şerhinde İmâm Tıbbî مَنْ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ يَخُطُّ فَمَنْ هَدَىٰ فَذَلِكَ كَأَنَّ نَبِيًّا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ يَخُطُّ فَهَذَا حَدِيثٌ فِي شَرَفِهِ دَرَكٌ هَدَىٰ فِيهِ دَرَكٌ وَافَقَ خَطُّهُ فَذَلِكَ هَدَىٰ فِيهِ دَرَكٌ وَافَقَ خَطُّهُ فَذَلِكَ هَدَىٰ فِيهِ دَرَكٌ hadîs-i şerifinde der ki bu kelâmın hülâsası 'ilm-i remlden nehydir, zîrâ ma'nâsı demektir ki "Enbiyâdan bir nebî mu'cize tariķiyle o haftı işlerdi, sizler dahi mu'cizeye kâdir olursanız siz dahi işlen lâkin mu'cizeye kâdir olamazsınız ve işlemek dahi size câiz olmaz" demektir. Ve remli taşvîr edip der: Hâzî ve remmâl bir yumuşak yere 'aşâ ile serî'an üç sahr nokta döküp ikişer ikişer maħv

‘izâmın birinden menkûl olduğu mârûf değildir ve ‘ilm-i felâhat gibi şer‘in müsâ’adesini müş‘ir hakkında rivâyet dahi yoktur²⁰³ belki bu ‘ilme Türkmen ve Ekrâddan rû’ât yâ’nî çobanlar t̄tibâr eyledikleri mârûftur.

el-Faşlu’s-Sâdisü Fi’l-‘Alâmâtı’ d-Dâleti ‘Ale’l-İmtilâ’i

İmtilâ iki vech üzere olur, birisi bi-ḥasebi’l-ev‘iye olur ve âheri bi-ḥasebi’l-keyfiyyet ve bi-ḥasebi’l-ḳuvve olur.

Bi-ḥasebi’l-ev‘iye olanlar o imtilâdır ki ahlât ve ervâḥ şâlih olurlar ve her birisinin keyfiyyetleri tabî‘isi üzere olup mu‘tedil olurlar lâkin kemmiyyeti ve miqdârı ziyâde olmakla o ahlât ve ervâḥ kaplarına sığışmayıp vî‘alarını temdîd edip gererler. O maḳûle imtilâsı olan kimsenin hareketleri ḥaṭar üzere olur, zîrâ onların hareketlerinden damarları şakḳ olup yarılr ve ahlâtları meḥâniḳa seyelân edip ḥunâḳ ve ‘sar‘ ve sekte mişli maraḍlar ‘ârîḍ olur. Ve bu imtilânın ‘ilâcı faşda mübâderet ve sûr‘at eyleyip mâddeyi taḳlîl eylemekir.

Bi-ḥasebi’l-ḳuvvet ve’l-keyfiyyet olan imtilâda ezâ kemmiyyeti ḥasebiyle olmaz belki keyfiyyeti ile izâ eder ve keyfiyyetin red‘eti ḥasebiyle ḳuvveti ḳahr eder ve o red‘iyye olan ahlât ḥadma ve nuḍca muṭ‘fa ve şalâḥa münḳâde olmaz. O maḳûle imtilâ şâhibleri emrâd-ı ‘ufûnetten ḥaṭar üzere olurlar.

Ve imtilânın icmâlen ‘alâmetleri a‘ḍânın şîḳali ve ḥareketten kesel ve levnin iḥmirârı ve ‘urûḳun intifâḫı ve cildin temeddüdü ve nabḍın müm-teli‘e olması ve bevlin inşibâḡı ve boyalı olması ve bevlin şehîn ve ḡalîz olması ve şehvetin ḳilleti ve başarın kelâli ve aḡırlıḡa delâlet eden ahlâm ve düşler, meşelâ düşünde ḥarekete mecâlî olmamak veyâḫûd bi’l-istiklâl

eder. Eger bâḳî kalan tek olur ise niyyet olunan maşlahatta ḥayr olmaz, eger çit bâḳî kalır ise ḥayr olur. Bundan sonra yine Tîbî şâhib-i Hidâye’den naḳl eder ki reml zıkr olunduğu vech üzere değildir belki reml bir ‘ilmdir ki uşûl ve kavâ‘id-i keşîresi vardır ve te’lifât-ı ‘adîde vardır, o ‘ilm ile meṭâlib-i meḥûle istiḥrâc olunur, ile’l-ân ma‘mûlün bihtir. Ve o remlî izhâr ve ibdâ‘ eyleyen nebî ‘ale’l-iḥtilâf Ḥaḍret-i İdrîs veyâḫûd Ḥaḍret-i Dânyâl ‘aleyhime’s-selâmidir.

203 Ḥaḍret-i Resulullâḫ şallallâhu ‘aleyhi Medîne’ye hicretlerinde te’bîr-i naḫl edenleri evvelâ nehy edip ba‘dehu اتم اعلم في امر دنياكم buyurmakla izn verdikleri meşhûr ve kütüb-i eḥâdîşte mufaşşalan mezkûrdur, felâḫate izn-i şer‘den murâd o ḥadîş-i şerîftir.

nühüd ve kıyâma kudreti olmayıp mu'în ile kı̄im olmak veyâhüd düşünde ağır yük yüklenmek veyâhüd tekellüme kudreti olmamak. Bu mezkûrlar bi'l-cümle imtilâyâ 'alâmet olur, nitekim rü'yâda kendiyi tayerân eder görmek ve sür'at [ile] hareket üzere görmek ahlâtının rikkatine ve laţif ve miqdârı mu'tedil olduğuna delâlet eder.

Ve bi-hasebi'l-kuvvve olan imtilânın 'alâmetleri yine şıkal ve ağırlık ve kesel ve kılet-i şehvettir. Bu üç 'alâmet imtilânın iki nev'i beyninde müş-terek olup bi-hasebi'l-keyfiyyet ve bi-hasebi'l-kemmiyyet olan imtilâlara 'alâmet olur.

Lâkin faķať imtilâ bi-hasebi'l-kuvvvet olsa onun hâşşaten 'alâmetleri damarların intifâhı ve kabarması şedîd olmamaktır ve cildenin temeddüdü dahi şedîd olmamaktır ve nabđın dahi imtilâsı ve 'azîm olması şedîd olmamaktır ve bevlın gılzatı şedîd olmamaktır ve levn-i beşerenin dahi humreti şedîde olmamaktır. Bu imtilâda ya'nî bi-hasebi'l-kuvvve olan imtilâda inkisâr ve iyâ muţlakân hareketten sonra olmaktır gerekse o hareket bir meclisten meclis-i âhere intikâl ile olsun ve gerek meclis-i vâhidde hareket olsun, cüllâhın hareketi gibi. Ve ahlâmında ya'nî düşünde hikke ve lez' ve ihrâķ ve revâiyih-i müntine ya'nî râyiha-i kerîhe görmek bi'l-cümle bu mezkûrlar bi-hasebi'l-kuvvve olan imtilânın 'alâmetleridir.

Faşl-ı âtîde zıkr olunacak delâil ile rü'yâ ve ahlâm hılt-ı ğâlîbe dahi delâlet eder. Ve ekşeriyyâ imtilâ marağı delâil-i imtilânın istiħkâmından evvel tevlid eder Allâhu a'lem.

el-Faşlu's-Sab'ü Fi-'Alâmâtü Ğalebeti Hıltın Hıltın

Ammâ demin ğalebesinin 'alâmâtü bi-hasebi'l-ev'ıye olan imtilânın 'alâmâtına muķârin olur, onun için demin ğalebesi ile bedende şıkal hâdiş olur huşuşan aşl-ı 'aynda ve re'ste ve şudğaynında şıkal ve ağırlık ziyâde olur ve temaţtı ya'nî gerinmek ve esnemek ve ğaseyân ve her dâim nu'âs etmek ya'nî tapuklamak ve havâssın tekeddürü ve fikrin belâdeti ve ta'abın teķaddümü olmaksız inkisâr ve iyâ ve femde ma'hud olmayan hâlâvet ve lisânın humreti hâdiş olur. Ve demin ğalebesinden bedende demâmîl ya'nî çibanlar ve ağızda beşreler hâdiş olur ve inşidâ'ı sehl olan mevâğî'den burun deliği ve maķ'ade ve diş etleri gibi maħallerden demin seyelâmî 'arîğ olur. Ve

demîn gâlebesine mizâcın hârr ve raṭb olması ve tedbîr-i sâlif yaʿnî luḥûm gibi ve temr yaʿnî ḥurmâ gibi ve ḥamr gibi müvellid-i dem olan aḡdiye ile keşret-i taḡaddî dahi delâlet eder ve bilâd-ı hârre [64b] ve faşl-ı rebîʿ dahi delâlet eder ve sinn-i şebâb dahi ʿalâmet-i dem olur ve ʿâdet yaʿnî demden imtilâ muʿtâdı olmak dahi gâlebe-i deme delâlet eder ve faşdın baʿd-i ʿahdi ve dem gâlebesine delâlet eden düşler meşelâ kırmızı nesnelere görmek ve kan akar görmek ve kanın içine dalmak bu mişli nesnelere ʿalâmet-i dem olur.

Ve ammâ balḡam gâlebesinin ʿalâmeti levninden ziyâde beyâd olmak, terehhül ve melmesi leyyin olmak ve bürüdet ziyâde olmak ve aḡzının suyu ziyâde olmak ve aḡzının suyu lüzüçetli olmak ve ʿaşaşı ve suya iştiḡası kalîl olmak ḥuşuşân sinn-i şeyḡūḡhatta balḡamı ḡâlib olanların ʿaşaşı ziyâde kalîl olur. Lâkin balḡam balḡam-ı mâliḡ olur ise o balḡamın gâlebesi muʿattış olur, balḡam-ı mâliḡi olanların suya iştiḡası ziyâde olur. Ve balḡamı ḡâlib olanlarda ekşi geçirmek olur ve bevli beyâd ve keşret-i nevm ve kesel ve istirḡâ ve aʿşâb ve belâdet olur ve nabđı leyyin olur ve buṭ ve tefâvüte nabđı mâil olur. Ve sinn-i şeyḡūḡhat dahi ʿalâmât olur ve ʿâdet dahi ʿalâmet olur. Tedbîr-i sâlif yaʿnî balḡam müvellid nesnelere ile taḡaddî ve balḡamı müvellid olan şunlar ve aḡkâm ki onda miyâh ve enhâr ve şülûc ve emṭâr ve bered yaʿnî dolu görürler ve bunlarda rasd olduğunu görür, bi'l-cümle bu mezkûrlar balḡama ʿalâmet olur.

Ammâ şafrânın gâlebesi ʿalâmetleri levni sarı olmak ve gözler sararmak ve aḡzı acı olmak ve lisânı ḡaşîn olmak ve lisânı kuru olmak ve burun delikleri yübüset üzere olmak ve bârid nesîmden ve yellerden telezzüz edip ḡazzlanmak ve susuzluḡu ziyâde olmak ve nabđı serîʿ olmak ve ʿaʿâma şehveti az olmak ve gönlü dönmek ve sarı veyâ yeşil şafrâvî nesnelere kusmak ve berâzı lezʿ ederek çıkmak ve tüyleri uşûlüne iḡne sokulur gibi kuşafrîret ḡâdiş olmak ve şafrâyı müvellide aḡdiye yemek ve sinn ve mizâc hârr ve yâbis olmak ve şafrânın gâlebesi muʿtâdı olmak ve beldesinin havâsı hârr ve yâbis olmak, vaḡt ü zamân hârr ve yâbis olan vaḡt olmak yaʿnî faşl-ı şayf olmak ve şanʿatı dahi şafrâyı müvellid olmak, meşelâ ḡaddâd olmak ve düşlerinde âteş ve sarı yapraklar görmek ve sarı olmayan nesnelere sarı görmek ve âteş ʿalevleri ve ıssı ḡammâm ve ḡarâret-i şems mişli nesnelere görmek ve bi'l-cümle bu eşyâlar şafrâyâ dâlle olurlar.

Ve sevdâ galebesinin ‘alâmetleri kuḥûlet-i beden ya‘nî bedenin arık olması ve levn-i beden kümüdet üzere olmak ve demin siyâh olup galîz olması ve vesvâsı ziyâde olmak ve fikri ziyâde olmak ve fem-i mi‘dede ihtirâk olmak ve şehvet-i kâzibe ve bevli kemid ve esved ve aḥmer ve galîz olmak ve beden esved ve ezebb ya‘nî tüyleri çok olmak bi'l-cümle bu mezkûrlar sevdâya ‘alâmet olur. Ve beden ebyaḍ ve ez‘ar ya‘nî tüyü olmayan ve beyâḍ olan bedende sevdâ tevellüd eder. Ve yine sevâd galebesine ‘alâmet-i dâlle olur behaḳ-ı esvedin ḥudûsu ve rediyye ḳurḥalar ve ‘ilel-i tıḥâl ve sinn ve mizâc ve ‘âdet ve beled ve şınâ‘at ve vaḳt ve tedbîr-i sâlif ya‘nî sevdâyı müvellid ağdiye tenâvülû ve korkunç düşler ve zulmet gibi [ve] vehdeler ve çukurlar ve siyâh eşyâlar ve korkunç nesnelere görmek.

el-Faşlu's-Şâminü Fi'l-'Alâmâtı'd-Dâleti 'Ale's-Südedi

Kaçan mevâdd muḥtebes ve muḥtekan olup ihtibâsa delâlet eder ‘alâmetler belirip zâhir olsa ve muḥtebes olan mâddenin aḳdâyı temdîdi ḥiss olunup ve bedeninin küllîsinde imtilâyâ delâlet eder ‘alâmetler iḥsâs olunmasa lâ-maḥâle temeddüd olan maḥalde südde olduğu fehm olunur.

Ve her süddede şıḳal ve aḡırlık fehm olunmaz. Ve aḡırlığı olan südde o mecârînin süddesidir ki o mecrâlarda mevâdd-ı keşîre cereyân eyleye, kebidde olan süddeler gibi, zîrâ kebidde vâşıl olan ḡıdâyı südde nüfûzdan ‘avḳ ve teḥîr etmekle kebidde mevâdd-ı keşîre müctemî‘a olup veremin aḡırlığından ziyâde aḡırlık ḥâdis olur. Ve süddenin şıḳalı ve aḡırlığı veremin şıḳalinden ziyâde olup ve süddede ḥummâ olmamakla verem ve südde şıḳalleri biri birinden fark olunur. Ammâ südde bu maḳûle mecrâlarda olmaz ise süddenin şıḳalı fehm olunmaz belki küçük damarlarda olan süddelere demin nüfûzunun ihtibâsı ve temdîdi delâlet eder. Ve ‘urûkunda südde olanların ekserîsinin levni sarı olur, zîrâ damarlarında süddesi olan kimselerin zâhir-i beşeresinde dem münba‘iş olmaz ve ḥumret-i ḳalîle cildin beyâḍına muḥtelîḡ olmakla şufret ḥâşıl olur.

el-Faşlu't-Tāsîfu Fi'l-^çAlāmāti'd-Dälleti ^çAle'r-Riyāhi

Hassās olan a^çdāda ihsās olunan veca'lar ve ağırlar riyāha delālet eder, zīrā riyāhın veca'ı ^çudvun ittışālını tefrīke ve ^çudvu yarıp pārelemeye tābī^ç olur. Ve yine riyāha ^çalāmet olur ^çudva hareket-i gayr-i ^çtabī'nin ^çarıd olması ve aşvāt ve lems ve bi'l-cümle bu mezkûrlar ile riyāha istidlāl olunur.

Ammā evcā'la istidlāl, veca'-ı veci' mümimde olur ise riyāha delālet eder huşuşan veca'ı olan ^çudv hafif olur ise riyāha delāleti ziyāde olur. Ve eger veca' intikāl edip gezer ise o intikāl eden veca'ın riyāha delāleti tamām olur ya'nī riyāhın vücūdunda şübhe kalmaz. Ve veca'ın riyāha delāleti o zamān olur ki veca' hissi olan a^çdāda ola, ammā kemikte ve lahm-ı ğudedīde olan riyāhın veca'ı olmaz ve bināen ^çaleyh teferruğ-ı ittışāli hiss olunmaz. Ve veca' hasebiyle ^çudv-ı gayr-i hassāsta riyāha delālet eder ^çalāmet bulunmaz.

Ve ba^çdı riyāh olur ki ^çizām kesr edip radđ eder ve dōğölmüş gibi pāre pāre eder, yine o ^çazmda bi'l-aşālet veca' olmaz lakin üzerinde hassās olan lahm ve ğışāya nahs etmekle o hassās olan ^çudvlar veca'-ı nāhısı ihsās ederler.

Ammā riyāha hareket-i a^çdā ile istidlāl ihtilācāt ile ya'nī ^çudvun seğri-mesi ile ^çudvda riyāh tekevvin edip bi'l-külliyeye tahallül veyāhüd miktārı kalīl olunca kadar hareket eylemesine delālet eder.

Ammā riyāha şavt ile istidlāl o şavt riyāhın nefesinden hādış olur, karākır ve karākır mişli nesnelere gibi ve tihālde olan riyāhın şavtı gibi, zīrā tihālde veca'ı rihāten hādış olur ise tihāle ğamz ve dürtmek ile riyāh taşavvut eder, o şavt riyāha delālet eder veyāhüd riyāhtan işitilen şavt ^çarbm ve ^çarbm eşeri olur, o şavt riyāhın kendide olmaz hattā istiskā zıkkī ya'nī rihā olduğu ile lahmī olduğu beyninde iştibāh olursa müstesķinin ba^çına ^çarbm olunur, eger ^çabl gibi taşavvut eder ise zıkkī olduğu mütebeyyin olur, pes o müstesķiden istimā^ç olunan şavt rihānı nefesinden nāşī olmaz belki ^çarbm eşeri olur, ^çabla ^çarbm eşeri olduğu gibi.

Ammā lems ^çarıkından riyāha istidlāl, lems nefha ile sil'a-i leyyineyi fark eylediği vech üzere olur, zīrā nefhada temeddüd ve ğamz ile nefha münğamiz olur lakin o inğimāz ru^çtubet-i seyyāle ve müterecric ya'nī mu^çtarib olan inğimāz gibi olmaz ve lüzücutli hılttan olan inğimāz gibi dahi olmaz. Pes bu vech ile lemsi nefha ile sil'ayı fark eylediği gibi ru^çtubet ile riyāhi dahi fark eder.

Ve nefha ile rihin farkı cevherleri ve haqikatleri ile degildir, zirā nefhanın dahi haqiqati rihdir belki farkları budur ki rih tesmiye olunan maraḡda hareket-i kalika olur ya'ni yed ile tahrik olunsa idtirāb ile hareket eder ve nefhada hareket eylemez, sākine olup temdidi olur ya'ni nefha bir maḡallden maḡall-i āhere nakl eylemez belki hiss ile maḡallinde hareket eder ve ona hareket-i rüküd derler, ammā rihte hareket inzicac ile olur, bir maḡallden maḡall-i āhere gider ve elini kaldırdıkta yine maḡalline gelir.

el-Faşlu'l-Āşiru Fi'l-Alāmāti'd-Dāleti 'Ale'l-Evrāmi

Evrām iki kısım olur: Biri evrām-ı zāhiredir, hiss ve müşāhede evrām-ı zāhire delālet eder, 'alāmet-i uhrāya muhtāc olmaz. Ve ikincisi evrām-ı bātine olur, evrām-ı bātinede hārri olanlara ḡummā-ı lāzime ve maḡall-i veca' ḡayr-i hassās olmaz ise yalnız şikal ve aḡırlık, eger maḡall-i verem hassās olur ise şikal ma'a'l-veca'i'n-nāhis delālet eder. Ve 'uḡv-ı bātīninin ef'ālinde āfet olması o 'uḡvda verem olduğuna delālet eder yāḡūd delil-i āherin delāletine yardım ve i'ānet eder. [65a] Ve delāleti te'kid edenlerden olur 'uḡvun cānibinde olan intifāḡı ihsās eylemek eger o intifāḡı ihsās mümkün olur ise.

Ve evrām-ı bātīninin bārid olanlarında veca' olmamakla evrām-ı bāride-i bātīniyyenin 'alāmāt-ı külliyyesine işāret müte'assir olur. Ve eger sehl olur ise taḡvīl-i kelāma muhtāc olup melāle mü'eddī olur. Pes evlā olan evrām-ı bāride-i bātīniyyenin 'alāmāti bi-küllü 'uḡvın 'uḡvın eḡāvīl-i cüz'iyye-i ātiyyetü'z-zikre teḡhīr olunmaktır. Bu maḡāma münāsib olan beyān budur ki:

Kaçan 'uḡv-ı bātında şikal ve aḡırlık ihsās olunsa ve o şikal ile veca' ihsās olunmasa ve bedende balḡam ḡalebesinin 'alāmetleri olsa o maḡalalde balḡamī verem olduğu anlaşılır.

Ve eger şikal ile sevdā ḡalebesinin 'alāmetleri olsa verem sevdāvī olduğu ḡads olunur ḡuşuşān ki o maḡall lems olundukta melmesi şulb ve katı ola, zirā şalābet sevdā 'alāmetlerinin aḡvāsı ve edelli olur.

Ve evrām-ı hārre kaçan sinirlerde olsa aḡrısı müştēdd olur ve ḡummāsı ḡaviyye olur ve sür'at ile temdidi ve ihtilāt-ı 'aḡlı ihdās eder, aḡdānın ḡabḡ ve başında olan ḡarekātta āfet ihdās eder. Ve aḡşāda olan evrām merāḡḡ ta'bir olunan ḡicābın riḡḡatini ve ḡuḡūletini icāb eder. Ve aḡşāda olan

veremler cem^c-i midde edip hurâc olmağa başlasa veca^c ve hummâ ziyâde müştette olur ve lisân huşûnet-i şedîde ile haşm olur ve seheri müştette olur ve a^crâd-ı sāiresi ‘azîm olur ve şikâli dahi ‘azîm olur. Ve ba^cdı kerre ahşâda olan veremin şalâbeti ve terekküzü ihsâs olunur. Ve ba^cdı kerre neḥâfet-i ‘acile zuhûr eder ya^{nî} zamân-ı kaşîrde hüzal ve neḥâfet ‘arîd olur ve gözlerinde ğavr ve meġâmiḍ ‘arîd olur, gözleri bir vech ile çukurlanır ki yumuk gibi olur.

Kaçan ahşâda olan verem cem^c-i midde eyledikten sonra teḳayyuh eylese ya^{nî} middesi nuḍc edip kayḥ olsa hummâsının şiddeti sâkin olur ve veremin veca^cı ve damarlarının çarebânı dahi sâkin olur ve veca^c bedeline hikke mişlli nesnelere ‘arîd olur.

Ve eger verem humret veyâhûd, şalâbet olur ise teḳayyuh ḥasebiyle o verem ḥiffet bulur ve o şalâbetin ğamzı mülâyim olur ve a^crâd-ı mülîmenin bi'l-küllîyye elemi gider ve zâil olur velâkin veremin şikâli ğâyete erişir.

Ve kaçan o verem münfecir olsa o inficârdan evvelâ middenin ahşâyı lezⁱ ḥasebiyle nâfid ‘arîd olur ve mâddenin lezⁱ ḥasebiyle hummâ ḥâdis olur ve mâddenin istifrâġı ḥasebiyle nabḍ-ı ‘arîd olur ve nabḍ-ı mütefâvit olup da^cfı ve şıġarı ve buḫı ve tefâvütü ahz eder.

Eczâ-i nabḍdan cüz⁻ⁱ sâni cüz⁻ⁱ evvelden da^cf ve [şaġir] baḫı olur ve cüz⁻ⁱ sâlişin sânidan tefâvütü sânihin evvelden tefâvütünden ziyâde olur. Ve nabḍın da^cfı ve eḫavât ve nezâvirini ahzı nabḍât-ı müte^caddide ştibârı ile dahi olur ya^{nî} nabḍ-ı evvel bi-tamâmihi nabḍ-ı sânidan ve sâliş sânidan ve helümme cerren²⁰⁴ da^cf olurlar ve şıġar ve buḫı ve tefâvüt-i nabḍât-ı müte^caddide ştibârı ile bu kıyâs üzere olurlar.

Ve ahşâda olan veremin inficârına şehvetin suķûtu tâbi^c olur ve çok kerre eḫrâfı sühûnetli ya^{nî} el ve ayak mişlli tennûr-ı bedenin ğâyetine olan a^cdâlar ḥarâretli olur.

Ammâ o münfecir olan veremin mâddesi hangi tarafa müteveccih ise o taraftan def^c olur ve ciheti ḥasebiyle istifrâġ ḥâşıl olur, kimi nef^s ile hurûc eder ve kimi berâz tarîkinden çıkar.

Ve ba^cde'l-inficâr veremin cevdeti ve şalâhının ‘alâmeti bunlardır: Hummâsı sâkine olur ve sühûlet ile teneffüs eder ve kuvvetin inti‘âşı olur

ya'ni sukkûten kuvvet yine 'avdet eder ve kıyâm edip kuvvetli olur ve mādde verem cihetinde olan mahrecden sür'atle çıkar.

Ve bātında olan veremler ba'dı kerre bir 'uğvdan 'uđv-ı āhşere intikāl eder ve o intikāl iki kısım olur, kısım-ı evvel ceyyid ve kısım-ı şānī redī olur. Ceyyid olan kısım-ı evvel odur ki verem 'uđv-ı şerīfte iken 'uđv-ı hasīse intikāl eder, dimāğda olan veremin kulak ardına intikālī gibi ve kebidde olan veremin uyluklara intikālī gibi. Ve redī olan intikāl o intikāldır ki verem evvelā 'uđv-ı hasīste hādīs olur ba'dehu 'uđv-ı şerīfe intikāl eder veyāhūd 'uđv-ı evvelden āfete şabırī ekall olan bir 'uđva intikāl eder, zātü'l-cenb vereminin nevāhī-i kalbe intikālī veyāhūd zātü'r-riyeye intikālī gibi.

Ve evrām-ı bātinenin intikālī ve hüracātının fevke veyāhūd tahta meyelānı ve imtidādı için 'alāmetler vardır, zīrā evrām-ı bātine intikālinde tahtına ve alt tarafına meyelān eylese şerāsīfte temeddüd ve şıkal zāhir olur, ammā evrām-ı bātına intikālinde fevke meyelān eylese nefesin sū-i hāli ve dıķı ve 'usrü o meyelāna delālet eder ve kezālik dıķı ve iltihābı dahi delālet eder ve o iltihāb taraf-ı tahttan bed' edip fevke şu'üd eder. Ve verem intikālinde fevke meyelānının bir 'alāmeti dahi terküve nāhiyesinde evvelā şıkal ve şudā' dahi olur ve ba'dı kerre o meyelānın eşeri 'ağudda ve sā'idde ya'ni bāzularında ve zīrālārında zühür eder o 'uđva gelen 'aşabların mutadarrır olduğu hasebiyle.

Ammā evrām-ı bātinenin fevke meylinin 'alāmetleri, eger o mādde-i māile dimāğdan olur ise redī olur ve onda haşar-ı 'azīm olur, zīrā şudā'-ı müzmini ihdās eder. Ve eger o mādde kulak ardında olan lahm-ı rıhva intikāl eder ise o intikālde hālāş recā olunur. Dimāğ evrāmı mişllide ru'āf ya'ni burun kanamak 'alāmet-i ceyyide olur ve bi'l-cümle ahşā evrāmına ru'āf 'alāmet-i ceyyide olur.

Her bir 'uğvun emrād-ı bātinesini yazdığımızda her birinin bābında 'alā-vechī'l-istikşā söyledığımız kelāma müterakķib ve muntazır ol, bu mezkūrlar bu maķāma göre ķadr-i kāfī olur.

el-Faşlu'l-Hādī 'Aşere Fi'Alāmātī Teferruķı'l-İttişālī

Teferruķ-ı ittişāl eger a'đā-i zāhireye 'arīd olur ise havāss-ı zāhire ona vāķıf olur; eger teferruķ-ı ittişāl a'đā-i bātinede vāķi' olur ise vecā'-ı şāķıb

ve veca^c-i nâhîs ve veca^c-i ekkâl ona delâlet eder huşûşan o veca^cda hummâ olmaz ise zîkr olunan delâletler muhkem ve metîn olur. Ve ekşer-i hâlde bâtında olan teferruğ-ı ittişâle hılîtin seyelânî tâbî^c olur, kan tükürür veyâhüd bir feğâya ya^cnî bâtında olan bir hâlî ve boş maħalle kan dökülüp müctemî^c olur. Ve bâtında verem olup mādde-i veremin nuğcunun †alâmetleri zuhûrundan sonra middenin ve kayhın ħurûcu dahi teferruğa tâbî^c olur.

Ve veremin †akibinde olan †alâmet-i mezkûre baçdı kerre †an-nuğcin veremin inficârına delâlet eder ve baçdı kerre delâlet eylemez. †An-nuğcin veremin inficârî ile hummâ sâkine olur ve kayh istifrâğ olunur ve veremde olan şîkal ve ağırlık zâil olur, ammâ veremin inficârî nuçcdan evvel olur ise veca^c müştedd olur ve kemmiyyette dahi veca^c ziyâde olur.

Ve teferruğ-ı ittişâl baçdı kerre ağdânın maħallinden inhîlâ^cı ve çıkmaklığı ile olur ve bir †uğvun maħallinden zevâlîyle istidlâl olunur. Meşelâ fetk marağında inhîlâ^c bulunmaz lâkin †uğvun maħallinden nüzülü zevâlî olur.

Ve ihtibâsla dahi baçdı kerre teferruğ-ı ittişâle istidlâl olunur, meşelâ bağarsık yarılıp ittişâl müteferriğ olsa lâ-maħâlâ berâz o yarılan maħallden bâtında bir hâlî maħalle munşabb olup dökülür ve meslek-i tabî^c olan maħallden muhtebe olur. Pes berâzın mahrec-i tabî^cden çıkmayıp muhtebe olması teferruğ-ı ittişâle delâlet eder.

Ve baçdı kerre bu zîkr olunan külliyye †alâmetler ile teferruğ-ı ittişâl ma^clûm olmayıp ağdâ-i bedenden her bir †uğvda olan veremleri bilmek teferruğ-ı ittişâlin †alâmet-i cüzîyyelerine muhtâc olur. Ve †alâmât-ı külliyye ile ma^clûm olmayan teferruğ-ı ittişâlin:

Evvelkisi verem olan †uğvun ħissi olmaz ve ħissi olmayan †uğvun veca^cı olmamakla vereme delâlet eder †alâmet dahi olmaz.

Ve ikincisi teferruğ-ı ittişâlî olan †uğvda ruġbet-i sâile olmaz ya^cnî ev^cıyeden ve mecârîden bir nesne olmaz ve ona binâen teferruğ ħasebiyle ondan ruġbet seyelân eylemez ve ruġbet-i sâilesi müşâhede olunmamakla teferruğ dahi ma^clûm olmaz.

Ve üçüncüsü teferruğ-ı ittişâl o maħalde [65b] ve o †uğvda olur ki o †uğvda maħallinden zevâlâ mecâl olmaz ve maħallinden zevâl olmamakla teferruğ-ı ittişâle delâlet eder nesne olmaz, meşelâ *tabakât-ı †ayndan †inebiyye tabakasında teferruğ-ı ittişâl ve inhîrâk olsa maħallinden ħurûc*

eylemez, maḥalli dayyik olmak ḥasebiyle belki ḥārice nütū²⁰⁵ ve meyelān eder.

Ve dördüncüsü teferruḫ-ı ittişāli olan ‘udvun āḥer ‘udva i’timādi olmaz ve ‘adem-i i’timāda ve istināda bināen inḥilā‘ı ve zevāli mutaşavver olmaz, meşelā ṭabaḳa-i mülteḥimede inḥirāk ve teferruḫ-ı ittişāl olsa içinde ve cevfinde olan ṭabaḳa-i ḳarniyye o inḥirāktan taşra çıkmaz, zīrā ṭabaḳa-i ḳarniyyenin mülteḥimeye istinādı ve i’timādi yoktur, mülteḥimenin inḥirākı ile ḳarniyye maḥallinden ḥurūc etmek iktidā eylemez. Ammā ḥicāb-ı baḥndan şerb ve şifāk²⁰⁶ bunun ḥilāfi üzere olur, şerb şifāḳa muftemid olur ve şifākın inḥirākı ile şerb şifāktan çıkar, fetḫ maraḍında şifākın inşikākı ile şerbin ḥurūcu gibi. Ve o maraḍda şerbin ḥurūcundan şifākta inḥirāk ve teferruḫ-ı ittişāl olduğuna istidlāl olunur. Ve zīrā eylediğimiz mişāller ‘Allāme’nin taḥrīrātı tercümeleridir.

Ma‘lūm buyurula ki a‘rād cihetinden evrāmın ve teferruḫ-ı ittişālin aş‘abı o verem ve o teferruḫ-ı ittişāldir ki şedidü’l-hiss olan a‘dā-i ‘aşabiyyede olur. Şedidü’l-hiss ‘udv-ı ‘aşabide olan evrām ve teferruḫ ekseriyyā mühlik olur ve o mişilli olan a‘dāda olan evrām ve teferruḫun ḡaşy ve teşennücü dāimī olur. Ammā ḡaşyın ‘urūdu veca‘ı iḥsās ziyāde olmak ile olur ve teşennücün ‘urūdu ‘udvun ‘aşabi olması ile olur, zīrā a‘şāb emr-i münāfi iḥsāsında mebd‘ine müncezibe olup teşennüç ḥādīs olur.

Bunlardan sonra evrām ve teferruḫun eşeddi mefāşıl üzerlerinde olan evrām ve teferruḫtur, zīrā mefāşılın keşret-i hareketi olmamakla ‘ilācı geç kabül eder [ve mefāşıl ‘azımları arasında ḥālī maḥall olmamakla mevāddın inşibābına müsta‘idd olur ve māddesi keşir olan maḥall lā-maḥāle ‘ilācı geç kabül eder.]

205 Ve ḥārice nütū‘u hiss ile fark olmaz. Ve eger hissiyle fark olsa ḥārice nütū‘u teferruḫ-ı ittişāle delālet edip temşil şaḥiḥ olmaz.

206 Ālāt-ı ḡidā ya‘nī mi‘de ve kebid ve em‘ā ve tıḥāl bi’l-cümle üç kat maḥfaza içinde maḥfūza olur. O ālāt cānibinden maḥfaza-i evvele şerb ve ikinciye şifāk ve üçüncüye merākḳ derler, bunlara ḥicāb-ı ḥāciz tesmiye olunur, ālāt-ı teneffüs ile ālāt-ı ḡidā beyninde ḥāciz ve ḥāil olduğu için. Ḳalb bunların ḥāricinde olur. Ten-nūr-ı bedenden o ḥārice cevḫ derler. Ṭabḥ-ı ḡidādan ḥādīs olan duḥāniyyetten o ḥicāblar sebebi ile ḳalb ve riye ve sāir ālāt-ı teneffüs ḥıfz olunur: صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي أَنْقَرَ: كُلُّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ

Ve muḳaddemâ zikr olunduğu üzere fenn-i şânînin tâlîm-i şâlişi on bir faşl ve iki cümleye münḫaşır idi, on faşl bu maḳâmda tamâm oldu. Şâhib-i Ḳânûn der ki:

Ahḫvâl-i bedene nabđ ve ḳârûre ‘alâmet-i külliyye olmakla biz o iki ‘alâmette tekellüm eyleyelim.

‘Allâme der ki bu iki ‘alâmette biz onun için tekellüm ederiz ki bi-ecmâ’ihim ḥukemâ Ḥadret-i Âdem’den beri o iki ‘alâmette ya’nî nabđ ve ḳârûrede tekellüm eylediler ve Şeyḫ-i Re’îs vaqt ü zamânından beri gelen ‘ulemâ nabđ ve ḳârûre beyânında cehd ve tâḳatlerini bezl edip aḳvâllerini işbâ eylediler, biz dahi irâd eyledikleri maḳâlâtını irâd eyleriz ve üzerine vârid olan irâd ve münâḳaşâtı beyân edip mâ hüve’l-ḫaḳḳuhu erbâb-ı istîdâdı irşâd eyleriz.

Türkiye

el-Cümletü'l-Ülâ Mine't-Ta’lîmî’s-Şâlişi

Mine'l-Fenni's-Şânî Fi'n-Nabđ ve Hüve Tis'atu ‘Aşere Faşlen

el-Faşlu'l-Evvelü Kelâmun Külliyyûn Fi'n-Nabđı

Nabđın ta’rîfi ve ḥaddı budur: النبض حركة من اوعية الروح مؤلفة من انبساط وانقباض لتدبير الروح بالنسيم *Ya’nî nabđ bir ḥârekettir ki o ḥareket rûhu muḫtevî olan vi‘âdan ve rûhun tarafından olur ve o ḥareket inbisât ve inḳibâd-dan mü’ellef olur onun için ki nesîmi ve havâyı bâtına cezb edip ervâhı terbiye etmekle ve ervâhın ḥurâḳasını ḥârice def ve ervâhı taşfiye etmekle o ḥareket ervâha tedbîr eder.*

‘Allâme der ki nabđın zikr olunan ḥaddini ve mâhiyyetini bilmek belki bâb-ı nabđda zikr olunacak mesâili kemâ hüve ḫaḳḳuhâ taḫḳîḳ etmek biraz muḳaddimâta muḫtâcdır ki biz o muḳaddimâti dokuz muḳaddimeye ḫaşr eyledik:

el-Muḳaddimetü'l-Ülâ Fi-Vücüdi'l-Ḥareketi: *Ḥareket-i nabđ ḫâricde mevcûddur, zîrâ vücûdu olan tûl ve kışar ve nezâirleriyle ḫareket muttaşife olur ve elbette emr-i mevcûd ile muttaşif olan emr dahi mevcûd olur. Yûnân ‘ulemâsından bir tâiife muḫlaḳan ḫareketin vücûdunu inkâr edip ‘adem-i vücûduna edille irâd ederler.*

el-Muḳaddimetü's-Şāniyetü Fi-Māhiyyeti'l-Hareketi: Eflâṭûn katında hareket bir emrin her ānda başka bir hāl üzere olmasıdır o vechle ki o emrin bulunduğu ānda olan hāli o āndan evvel ve sonra olan ānlarda olan ahvāline muḡāyir ola. Fīṣāḡüreṣ katında hareketin māhiyyeti ḡayriyyettir. Bu tārīfîn me'āli Eflâṭûn'un eylediḡi tārīfe rāc'edir. Ve ḡukemādan bir tāife derler ki [hareket] bir emrin kuvveden f'le tadrīcle ḡurūcudur. İmām Fahr der ki bu tārīfîn hāşılı kuvveden f'le ḡurūc eden şey' ḡalilen ḡalilen veyāḡūd yesīren yesīren bir emrden emr-i āḡere intikāldir. Ve tāife-i uḡrā derler ki الحركة كمال اولي لما بالقوة من حيث هو بالقوة Bu tārīfîn ḡulāşa-i m'ānāsı bir emrde mevcūd olmayan eyne ve vaḡ' ve kemm ve keyf mevcūd olmaktadır o vech ile ki zamān-ı māḡīde ve müstakbelde o maḡūle-i erb'ā ya'nī eyne ve vaḡ' ve kemm ve keyfe hālā mevcūd olduḡu gibi mevcūd olmamış idi ve mevcūd dahi olmaz. Peş kemālın m'ānāsı her nesne ki bi'l-kuvve ola ya'nī hālā mevcūd olmayıp mevcūd olmaḡa müteḡeyyi' ve müstā'idd ola, o müteḡeyyi' olan nesnenin f'le ḡurūcudur eḡer vücuda gelmesi o nesneye aşlah olur ise.

Ve zıkr olunan kemāl iki kısım üzere olur, bir kısmına kemāl-i evvel derler ve kısım-ı āḡerine kemāl-i şānī derler. Eḡer kuvveden f'le ḡurūc ile ḡādiş olan kemālın f'le ḡurūcu tadrīcī olur ise o ḡurūc tamām olunca ḡadar vücuda gelen eczā-i kemāle kemāl-i evvel derler. Kaḡan eczā-i kemāl bi-tamāmihā vücuda gelip münteḡi oldukta o kemāle kemāl-i şānī derler, nabḡın hareketi bu ḡabīlden olur ya'nī nabḡın ḡarekātı tadrīcī olur, ḡable tamāmi'l-eczā kemāl-i evvel olur ve eczāsı bi-tamāmihā ḡārice ve f'le ḡıkdıkta kemāl-i şānī hāşıl olur. Ve kuvveden f'le ḡurūc eden kemāl tadrīcī olmayıp def'ī olur ise def'aten 'āriḡ olan kemāl m'ā'rūḡunu ancak tenvī eder ise ona kemāl-i evvel derler, meşelā ḡable'n-nefḡi'r-rūḡ ana raḡiminde olan cenīn sāir cemādāt ile cismiyyette müsāvi ve cemādiyyette müşterek olur, kaḡan nefsi-nāḡıka def'aten ifāda olundukta sāir cemāddan mümtāz olur ve nefsi-nāḡıkanın kuvveden f'le ḡurūcu kemāl-i evvel olur ve nev'-i insānī sāirden temyīz edip tenvī eder ve tenvī eden şüretlere şuver-i kemāliyye derler. Ve bir şüret dahi 'āriḡ olur ki onunla rümī, zencīden temyīz olunup nev'-i beşer aşnāfi o şüret ile fark olunur, ona kemāl-i şānī derler.

el-Muqaddimetü's-Sâlişetü Fî-Beyân'l-Mağûlâtilleti Teğâ'u Fîha'l-Hâreketü ve Beyânu Enne Hâreketen-Nabdı Mine'l-Hâreketi'l-Vâkıfati Fî Eyyeti Mağûletin: Meşhûr budur ki hâreket mağûlât-ı tis'adan²⁰⁷ dört mağûlede olur, o dört mağûle eyne, vağf, kemm, keyftir:

"Eyne"de hâreket mekânın tebeddülüyle ve değışilmesi ile olur, eyne'de olan hâreketeye nakle dahi derler.

Ve hâreket fi'l-vağf bir şey'in eczâsının biri birine nisbeti veyâhüd hârice nisbetinin tebeddülü ile hâşıl olur cism-i müstedîrin merkezi üzere hâreketi, meşelâ değırmenin hâreketi gibi veyâhüd ayak üzere olan kimsenin oturması ve oturan kimsenin kıyâm eylemesiyle hâşıl olan hâreket-i vağf da hâreket olur.

Ve hâreket fi'l-kemm yâ'nî miğdârda hâreket iki kısım üzere olur: Kısım-ı evvel o şey-i müteharrikin zamân-ı evvelde olan miğdârından zamân-ı şânide olan miğdârı ziyâde olur. Eger o ziyâde o şey'in eczâsına âher cüz' indimâmiyla olur ise onı nümüv ve sîmen derler. Eger o ziyâde cüz'-i âher indimâmı ile olmaz ise ona tahallul derler, penbenin atıldıkta miğdârı ziyâde olduğu gibi. Ve kısım-ı şânî şey-i müteharrikin zamân-ı evvelde olan miğdârından zamân-ı şânide olan miğdârı noğşân ile olan hârekettir. Eger o noğşân o şey'in eczâsından bir kısmın ademiyile olur ise ona zübül ve hüzal derler. Eger eczânın ifnâsı ve in'idâmı olmadıkta miğdârı noğşân olur ise ona tekâşüf derler.

Ve keyfte olan hâreket [66a] bürüdetin sühûnete ve sühûnetin bürüdeteye hâreketi mişlli olan hâreket olur. Ve nabdın hâreketi hâreket fi'l-keyf olmadığı zâhirdir. Ve cumhür-ı hukemâ zâhiblerdir ki nabdın hâreketi hâreket fi'l-eyne yâ'nî mekânda hâreket olur ve ona binâen nabdı tahdîd ve tarîf edip derler ki nabđ o hâreket-i mekâniyyedir ki harâret-i garîziyyeyi tarîf edip rûh-ı hayvâniyyeyi inmâ ve rûh-ı nefsanîyyeyi tevlid için kalb ve şiryân damarları inbisât ve inkıbâd ile o hâreketi eder. Cumhür-ı hukemânın hâreket-i nabđ eyniyyet ve mekâniyyet dedikleri ve ona binâen zikr eyledikleri tarîfleri şahîh değıldir, zîrâ eyniyyette mekânın tebeddülü ve mütehar-

207 Mevcûdât on kısmdır, biri cevher ve dokuzu 'aradır. Dokuz 'arada mağûlât-ı tis'a derler. O dokuz mağûle keyfe ve kemm ve eyne ve vağf işbu dört mağûlede hâreket olur, bâkî beşte 'alâ-mâ hüve'l-meşhûr hâreket olmaz. O bâkî olan beş mağûle fi'l ve infi'âl ve metâ ve mülk teğâyiflerdir ki ona idâfet dahi derler. Ve bunların mâhivvetleri kütüb-i hikemiyvede mufassalen mübevvendir.

rikin bir mekândan mekân-ı âhere intikâli lâzımdır ve nabđın hareketinde mekân tebdil olmaz belki inbisât katında nabđın mekânı tevessuf edip geniş ve inkıbâd katında nabđın mekânı teğayyuk edip dar olur, tevessuf ve teğayyuk ile mekân mütebeddil olmuş olmaz. Eger nabđda rûhun hareketi ştibâr olursa hareket-i mekâniyye olur lâkin cumhûrun hareket-i nabđdan murâdları kalbin ve ʿurûk-ı davâribin hareketleridir, onların hîn-i harekette mekânları mütebeddil olmaz belki mekânları tevessuf ve teğayyuk eder. Ve nabđın hareketi keyfiyyet ve eyniyyet olmadığı olmadığı zâhir oldu, kendilerde hareket mutaşavver olan maķûlât-ı erbaʿadan maķûle-i kemm ve maķûle-i vaç bâķi kaldı.

Pes nabđın hareketi yâ hareket fi 'l-kemm yâhüd hareket fi 'l-vaç olur. Lâkin İmâm Karşî zâhib olur ki nabđın hareket fi 'l-kemm olmadığı dahi zâhirdir, nabđın hareketi hareket fi 'l-vaç olduğu mütehaķķak olur diye, zîrâ nabđın hareketi inkıbâd ve inbisâtın ve teğayyuk ve tevessuf dan ʿibârettir. Ve bunlardan ʿurûk-ı davâribin eczâsı arıyıp ve eksilmez belki eczâları inbisâtta biri birine baʿîd olur ve inkıbâdda kaşib olur. Ve bu maʿnâ ile nabđın hareketi hareket fi 'l-kemm olmayıp hareket fi 'l-vaç olduğu zâhir olur.

el-Muķaddimetü'r-Râbratu Fi-Beyân'l-Umürilleti Lâbüdde Li'l-Hareketi Minhâ: Harekete lâzım ve lâbüdd olan umür altı emirdir:

Evvelkisi mebde²-i harekettir, meşelâ hareket suyun bürüdetten harârete istihâlesinde olan hareket olsa mebde²-i hareket bürüdet olur.

İkincisi nihâyet-i harekettir, mişâl-i mezkûrda nihâyet-i hareket sovyk suyun sühûnete istihâlesinin tamâmıdır.

Üçüncüsü mâ-bihi 'l-harekettir ya nî hareketin sebab-i fâ ilisidir, mişâl-i mezkûrda nâr gibi, zîrâ mâ-ı bâridi teşhîn eden âtes sebab-i fâ ilî olur.

Dördüncüsü mâ-fihi 'l-harekettir, mişâl-i mezkûrda mâ-fihi 'l-hareket maķûle-i keyf olur, zîrâ hareket bürüdetten sühûnete olur, bürüdet ve sühûnet maķûle-i keyf olur.

Ve beşincisi mâ-lehü 'l-harekettir, mişâl-i mezkûrda mâ-lehü 'l-hareket su olur, zîrâ sühûnet su ile kâim olup bürüdetten sühûnete hareket su için olur.

Altıncısı li-ecli 'l-harekettir ya nî hareketin ʿillet-i ğâiyyesi olur ve sunun sühûnetinin ğâyeti suyu telķif olur.

Ve her bir harekette zikir olan altı emrden lâzım olduysa nabđ dahi hareket envā'ından olmakla nabdda dahi bu altı emrden lâbüdd ve lâzımdır.

Pes nabdda hareket-i inkıbâdın mebde'i taraf²⁰⁸ ve müntehâsı vasaftır ve inbisâtin mebde'i vasaftır ve müntehâsı taraftır. Târifte olan "min inbisâtin ve inkıbâdın" bu iki emre işârettir.

Ve nabdın mā-bihi'l-hareketi muḳaddime-i sādisede beyân olunur

Ve mā-fihî'l-hareket Karşî ihtiyârî üzere maḳûle-i vağdır, târifte olan "inkıbâd ve inbisât" bu emre dahi delâlet eder, zîrâ inkıbâd ve inbisâtı zikir ile vağda hareket olduğu fehm olunur.

Ve mā-lehü'l-hareket rûhun vşâsı ve kapları olur, târifte olan "min ev'iyeti'r-rûh" buna delâlet eder.

Ve mā li-eclihî'l-hareket ya'nî hareketin ğâyeti tedbîr-i rûh olur, târifte mezkûr olan "li-tedbîri'r-rûh" o emre delâlet eder.

el-Muḳaddimetü'l-Hâmisetü Fî-Enne Li-Küllî Müteḫarrikin Muḫarriken Ğayrehu: *Hareket eden her bir cismin cismiyyete muġâyir sebab-i fâ'ilîsi olmak lâzımdır ki o cismi tahrik eyleye onun için ki müteḫarrik olan cismin mücerred cismiyyeti hareketin fâ'ili olsa bi'l-cümle ecsâm müteḫarrike olurdu ve bi'l-cümle ecsâmın hareketi nev-i vâhid üzere olur idi, cismiyyette iştirâkleri olmak hasebiyle. Bu mezkûrlar ise bâtıldır, zîrâ biz ecsâmın bā' dâsını müteḫarrik ve bā' dâsının sâkin olduğunu müşâhede ve mu'âyene eyleriz ve müteḫarrik olanların dahi hareketlerinin envā'-ı muhtelif üzere olduğunu müşâhede eyleriz. Pes lâzım geldi ki her cism-i müteḫarrikin cismiyyete muġâyir cismini tahrik eder sebab-i fâ'ilîsi vardır, nabđ dahi cism-i müteḫarrik olmakla o hareketi fâ'il olur bir emr vardır.*

el-Muḳaddimetü's-Sâdisetü Fî-Zikri Mezâhibi'l-Ulemâi Fî-Keyfiyeti Hareketi'n-Nabđı ve Fî-Enne'l-Muḫarrike Lehâ Mâ Hüve: *Ya'nî muḳaddime-i sādise ḳalbin ve 'urûḳ-ı davâribin ya'nî şerâyîn damarlarının hareketleri ne keyfiyyette olduğunda ve ḳalbin ve damarların hareketlerinin fâ'ili hakkında olan 'ulemânın ihtilâfları beyânında olur. Ḳalbin*

208 "Taraf"tan murâd şiryânın kendidir ki ona muḫîṭ dahi derler tecvîfi ihâta eylediği için. "Vasaft"tan murâd tecvîfin ortasıdır ki ondan muḫîṭin her tarafı berâber olur onun için ki bā' dâlar muḫîṭe hareket-i inbisât ve muḫîṭten merkeze hareket-i inkıbâddır derler. Bu hâlet minfehada ya'nî körük dedikleri âlette ziyâde zâhir olur.

hareketi inbisât ve inkıbâddan mü'ellef ve mürekkeb olur, o harekette bir kimsenin hilâfı yoktur, bi'l-cümle 'ulemâ bu bâbda kavlı-ve vâhid üzere mütefiklerdir. Kezâlik hareket-i kalbin fâ'ili kuvve-i hayvâniyye olduğunda cem'ân etıbbâ mütefiklerdir lâkin Karşı içlerinden muhâlefet edip der ki imbisâtiyye ve inkıbâdiyye hareketleri hareket-i irâdiyyedir, hareket-i irâdiyye dimâgî olur, kuvve-i hayvâniyye olmaz. Zıkr olunan hareket kalbin hareketi idi.

Ammâ şerâyînin hareketinin beyâmı budur ki biz nabda mess edip yapışsak şiryâmı bir kerre mürtef' olup yukarı kalkar hattâ parmaklara qar' ve darb eder buluruz bir kerre teseffül edip ve aşağı batıp parmaklardan gâib buluruz. Pes bu bâbda bi'l-cümle 'ulemâ iki fırka olurlar:

Ferîk-i evvele aşhâb-ı tecârîb fırkaşı derler, onlar zâhib olurlar ki nabda zıkr olunan irtifâ ve inhişâddan ibârettir. Nabda inbisât ve inkıbâd olmaz. Şâhib-i Kânûn nabdın târifinde "mü'ellefetün min-inkıbâdin ve inbisâtin" dediği bu mezhebi redde işârettir.

Ve ferîk-i sâniye mukâyisün derler, onlar zâhib olurlar ki nabda inbisât ve inkıbâd olur; nabdın hareketi mücerred hiss olunan irtifâ ve inhişâd değildir. İnkıbâd ve inbisâtla irtifâ ve inhişâdın farkı budur ki inbisât ve inkıbâdda tevessuf ve tedâyüük ancak şiryânın 'umkunda ve 'arçında olur, ammâ irtifâ ve inkıbâdda tevessuf ve tedâyüük ancak şiryânın 'umkunda olur, 'arçında tevessuf ve tedâyüük olmaz; 'arç her hâlde mikdâr-ı vâhid üzere olur.

Pes bu ferîk-i sâni dahi iki fırka olurlar:

Ferîk-i evvel zâhib olur ki hareket-i şiryân kalbin hareketine tâb'a olur ve bu tebe'iyete aqdemünun ekseri zâhib olurlar, Karşı'nin muhtârı dahi budur. Lâkin bunlar dahi iki taraf olup bir tarafı zâhib olur ki hareket-i şiryânın hareket-i kalbe tebe'iyeti medd ve cezr tarîkiyle olur yâ'nî kalb münbasıt oldukça şerâyinde olan ervâhı kendiye cezb eder. Ervâh şerâyinden müncezeb olmakla şerâyîn münkabıda olur ve kalb münkabı oldukça kalbde olan ervâhı şerâyîne kalb def' edip ervâh kalbden şerâyîne mündef'â olmakla şerâyîn münbasıta olur. Ve tebe'iyete zâhib olan aqdemünun ekseri tebe'iyetin bi-tarîki'l-medd ve'l-cezr olmasına zâhib olur. Ammâ taraf-ı âher olan aqdemünun ekalli ve muhdesünun b' dılları zâhib olurlar ki

hareket-i şiryânın hareket-i kalbe teb'iyyeti bi-tarîki'l-lüzûm olur, meselâ bir şecer tahrik olundukta o şecere muttasıl olan olan nesnelere şecerin hareketiyle müteharrik olduğu gibi kalbin hareketiyle şerâyîn dahi hareket eder. Ve bu iki teb'iyet beyinlerinde fark budur ki medd ve cezr tarîkiyle olan teb'iyette kalbin inkıbâdından şiryân münbasıt olur ve kalbin inbisâtından şiryân münkabıd olur. Ve lüzûm tarîkiyle olan teb'iyette kalbin inkıbâdı ile şiryân münkabıd ve inbisâti ile şiryân münbasıt olur.

Ve ferik-ı şânî zâhib olurlar ki şiryânın hareketi hareket-i kalbe tâbî olmaz belki şiryânda bir kuvvet vardır ki o kuvvet şiryânı tahrik eder ve şiryânın hareketi emr-i hâricin kasrı ile olmaz. Ve bu mesleke sâlik olan muhdeşünün yâ'nî müte'ahhîrünün ekşeri ve Câlînüs [66b] ve Câlînüs'un şfâsı ve tâbîleri olur.

Ve bu ferik-ı şânî dahi iki taraf olur: ^{Türkîye}

Bir taraf derler ki kalbi tahrik eden kuvvet kuvvet-i hayvâniyye olur. Bu tarafta olanlar bi'l-cümle ittifâk ederler ki kuvve-i hayvâniyye kalbi tahrik eylediği gibi şiryânı dahi başka tahrik ile tahrik eder. Şiryânın ve kalbin hareketlerinin fâ'ili biridir ve o fâ'il kuvve-i hayvâniyyedir lâkin fâ'ilin şiryânda olan [fâ'ili kalbe olan] fâ'ilin gay'idir; o fâ'ilin her birinde başka başka fâ'ili olur. Şiryânın hareketi kalbin hareketine tâbî olmaz lâkin zamânları müttehid olur yâ'nî kalbin inbisâti zamânında şiryân dahi bilâ-teb'iyetin münbasıt olur ve cümlelerin fâ'ili kuvve-i hayvâniyye olur. Bu vech ile ittifâk edenler iki şımf olur, bir şımfı der ki kalbi tahrik eden kuvve-i hayvâniyye ile şiryânı tahrik eden kuvve-i hayvâniyyenin nev'i ve şahsı müttehid olur. Ve şımf-ı âher der ki kalbi ve şiryânı tahrik eden kuvve-i hayvâniyyenin nev'leri müttehid ve şahşları mübâyin ve muğâyir olurlar.

Ve şiryânın hareketi kalbin hareketine tâbî olmayıp belki şiryânda mevcûd olan başka kuvvet ile hareket eder diye zâhib olanların ikinci tarafı der ki şiryânda bir kuvvet-i tab'iyeye vardır ki hareket-i inbisâtiyye ve hareket-i inkıbâdiyye ile şiryânı o kuvvet-i tab'î tahrik eder. Muhdeşünün yâ'nî müte'ahhîrînin ekşeri bu kavle zâhib olurlar. Ve bunlar dahi iki şımf olur:

Bir sınıfı der ki 'fl'-l-hakîka şiryânda müstakilleten bir kuvvet-i tabf'iyye vardır ki o kuvvet-i tabf'iyye şiryânı bastı ve kabd eder. Muharrrik-i şiryân kuvve-i tabf'iyye olduğuna zâhib olanların ekşeri buna zâhib olurlar.

Ve sınıf-ı âher derler ki şiryânda başka bir kuvvet-i tabf'iyye yoktur belki tabf'iden murâd cezb-i gıdâ için ervâh münbasit olup hareket eder, ervâhın inbisâtından kasr ile şiryân dahi münbasit olur. Ve ervâh gıdâdan bâkî façlayı def^c için münkabıd olur ve ervâhın inkıbâdı hasebiyle şiryânı inbisâta kâsir zâil olmakla şiryân süflü tâlib olup bi-tabf'ihî tesseffül eder. Bu kavle muhdeşündan şirzime-i kalîle ya'nî az kimseler zâhib olurlar, bu kavle göre hareket-i inbisâtiyye kasriyye ve hareket-i inkıbâdiyye tabf'iyye olur.²⁰⁹

Ve 'l-hâşıl bu bâbda olan uşul-i mezâhib altıdır:

Evvelkisi şiryânın hareketi şif'ud ve nüzüldür, inbisât ve inkıbâdı yoktur. İkincisi kalbi ve şiryânı muharrrik kuvve-i hayvâniyyedir gerekse bi's-şahş o kuvveler müteğâyirler olsun ve gerek ise müttehidler olsun. Üçüncüsü muharrrik-nabd kuvve-i tabf'iyye olur.

Dördüncüsü hareket-i ruhun câzibesi ve dâf'asıyla olur.

Beşincisi nabdın hareketi hareket-i kalbe lüzüm ve tefrîf tarîkiyle olur.

Altıncısı nabdın hareket-i tebe'iyesi bi-tarîki'l-medd ve 'l-cezr olur.

Ve Karşı şiryânın hareketi bi-tarîki'l-medd ve 'l-cezrdir ve kalbin hareketi irâdiyyedir ve şiryânın inbisât-i tabf'iyyedir ve inkıbâdı kasriyyedir diye zâhib olur. Ve bâdılar derler ki hakık budur ki kalb ve şiryânın hareketleri zikr olunan aqsâm-ı erba'adan hâricdir ya'nî' arâdiyye ve kasriyye ve irâdiyye ve tabf'iyye olan hareketlerin biri dahi değildir belki kalb ve nabdın hareketleri hareket-i teşhîriyyedir. Hareket-i teşhîriyye ona derler ki o hareket hayvânda olur ve irâdeye tâbî olmaz ve o hareket nesak-ı vâhid üzere olmayıp muhtelif olur, meşelâ hareket-i kalb ve hareket-i nabd gibi, bir kerre münbasit ve kerre-i uhrâda münkabıd olur, dâimâ münbasit veyâhüd dâimâ münkabıd olmaz.

209 Şâh Muhammed-i Kazvînî Şerh-i Mucez 'de der ki kalb ve şadr ve riye ve şiryân ve dimâğdan her birinin hareketi vardır, bi'l-cümle hareket-i inbisâtiyye ve hareket-i inkıbâdiyye ile hareket ederler. Dimâğın hareketine istinşâk tesmiye olunur ve şadr ve riyenin hareketine teneffüs tesmiye olunur ve 'inde'l-cumhür kalbin hareketine nabd tesmiye olunur. el-ân kalbin hareketine nabd itlâk olunmak müte'âref değildir belki meşhûr budur ki şiryânın hareketine itlâk olunur.

el-Muḳaddimetü's-Sāb'atu Fi'l-Farḳı Beyne Muḫarriki'n-Nefesi ve Muḫarriki'n-Nabdı ve Taḫḫīḳı'l-Ḳavli Fi't-Teneffüsü: *Teneffüs nefes ālātının hareketiyle olur, o hareket inbisāt ve inḳibāddan mürekkebirdir. Hareket-i inḳibādiyye vü inbisātiyye ve beynehümāda olan sükûn ile nefes-i vāḥid tamām olur. Ve bi'l-cümle eṭbbā bunun üzerine müttefiklerdir. Ve 'inde'l-āimme teneffüs faḳaḫ hareket-i inbisātiyye ile tamām olur. Ve Yünān hukemāsi teneffüste altı mezheb üzere müteferriḳ olurlar:*

Mezheb-i evvel Eskāliyāvus mezhebidir. *Eskāliyāvus zāhib olur ki ṣadr hareket-i inbisātiyye ile hareket edip ḳalbin ervāḫını tādīle şālih havāyı cezb eder ve hareket-i inḳibādiyye ile hareket edip havā-i müsaḫḫineyi ve faḫla-i havāyı ḳalbden ḫārice def' eder. Ve riyenin kendi sākine olup inbisātiyye ve inḳibādiyye hareketlerinde riyede bir hareket bulunmaz, zīrā riyede isfenciyyet ma'nāsı vārdır yā nī riyē şünger gibidir, havānın riyeye duḫülünde ve ḫurūcunda sühūlet olmaḳla mücerrred ṣadrın hareketi kifāyet eder ve riyenin hareketine ihtiyāc olmaz. Cālīnūs-ı fāḫil bu ḳavli redd edip der ki riyē dahi ṣadr gibī hareket eder ve sākine deḡildir.*

Ve mezheb-i sānī Enbināvus mezhebidir. *Enbināvus Ḥakīm, Eskāliyāvus Ḥakīm'in mezhebinin 'aksī üzere zāhib olup der ki riyenin kendi hareket-i inḳibādiyye ve hareket-i inbisātiyye ile hareket eder ve ṣadr dāimā sākın olur. Ve bu mezhebi dahi fāḫil Cālīnūs redd ve ibtāl eder.*

Ve mezheb-i şālīs Ebraḳlus mezhebidir. *Ebraḳlus zāhib olur ki ṣadr ve riyeden her biri inbisātiyye ve inḳibādiyye hareketleri ile hareket ederler lākin riyenin hareketi medd ve cezr tarīḳi ile olur o vechle ki ḳaçan ṣadr münbasıḫ olsa riyē münḳabıḫ olur ve ṣadr münḳabıḫ oldukça riyē münbasıḫ olur. Bu mezhebi dahi Cālīnūs Ḥakīm redd eder.*

Ve mezheb-i rāb' Dūḳülānus mezhebidir. *Ve Dūḳülānus Ḥakīm zāhib olur ki ṣadr ve riyeden her biri bi'z-zāt hareket-i inḳibādiyye ve hareket-i inbisātiyye ile hareket ederler, her birinin hareketi hareket-i müstaḳille olur, eḫadühümānın hareketi āḫerın hareketine tāb' olmaz lākin zamānları mütteḫid olur. Ṣadrın inbisāḫı zamānında riyē dahi bi'z-zāt hareket-i inbisātiyye ile hareket eder. Bu ḳavlin ḳāili dā'vāsını beyān eder delīl-i şāfi ve burḫān-ı kāfi īrād eylemedi. Ve Cālīnūs dahi bu ḳavli ḳabūle veyāḫūd redde işāret eylemedi lākin Cālīnūs bāḫı maḫallde yazdı ki ṣadrın hare-*

keti her kaçan bâtıla olsa riyenin hareketi bâtıla olur lâkin hareket-i riyenin buhtlânı ile şadrın hareketi bâtıla olmaz. Bu kelâmı söyledi velâkin bu kelâmdan murâd ne idiğini beyân eylemedi. ‘Allâme, Cālînūs’un bu kelâmını Dūkūlânus Hakīm’in mezhebini redde haml eyledi.

Mezheb-i hāmîs Bireksâgüres mezhebidir. Bireksâgüres der ki şadr ve riyeden her birisi hareket-i inbisâtiyye ve hareket-i inkıbâdiyye ile hareket eder lâkin riyenin hareketi bi’z-zât olur ve şadrın hareketi riyeye tebe’iyyet ile olur. Bu mezhebinin şihhatine delâlet eder bir delil bulunmadı ve Cālînūs’tan dahi muhakkak ve gayr-i muhakkak bir kelâm bulunmadı lâkin haqq-ı kelâm budur ki bu mezheb dahi bâtıldır.

Mezheb-i sâdis Aristuvâtas mezhebidir. Hakīm Aristuvâtas Hakīm der ki şadr ve riyeden her biri hareket-i inbisâtiyye ve hareket-i inkıbâdiyye ile hareket eder lâkin şadrın hareketi bi’z-zât olup riyenin hareketi şadra tebe’iyyet ile olur. Cālînūs bu kavli ihtiyâr eyledi.

Bâde [hâzâ] şadr ve riyenin muharrikinde dahî hükemâ ihtilâf eylediler. Bâdılar zâhib oldular ki zikir olunan hareketin muharriki ve fâili kuvve-i tab’iyye olur. Ve fâife-i şâniye zâhib oldular ki fâili hareket kuvve-i irâdiyyedir. Cālînūs’un ve şâhib-i Kâmil’in ve Mesîhî’nin muhtârı bu kavli-i şânî olur lâkin haqq budur ki âlât-ı teneffüsü muharrike olan, kuvve-i tab’iyye vü irâdiyye kuvvetlerinden mürekkep bir kuvvettir. Kânûn şâhibinin muhtârı budur. Nabđ teneffüsün hilâfi üzeredir, nabdda elbette kuvve-i irâdiyyenin medhali olmaz ve teneffüs kuvve-i irâdiyye ile olur. Biz bu makâmda teneffüse ihtiyâcı evvelâ beyân eyleyelim bâdehu aksâmını beyân eyleyelim:

Rûh-ı nefsanî ve rûh-ı tab’înin mevâddı fi’l-asl [67a] rûh-ı hayvânî olur. Rûh-ı hayvânî Cālînūs katında istinşak olunan havâdan tekevün eder. Rûh-ı hayvânînin Cālînūs katında maddesi havâdır, Aristû katında katında rûh-ı hayvânî ahlâtin lezâfetinden kalbin tecvîf-i eyserinde galeyânından hâdiş olan buhâr olmakla maddesi lezâfet-i ahlât olur. Ve ‘ale’t-takdireyn kalb bedende olan uğvların ziyâde eşhamı ve eharri olmakla Cālînūs katında tekvîn-i ervâh ve Aristû katında tādîl-i ervâh için her dâim havâ-i cedîde muhtâc olur ve kalbde olan havâ-i hârî ve duhâniyyeti hârice def’e dahi muhtâc olur. Şadr ve riyenin hareket-i inbisâtiyyeleri ile havâ-i cedîd riyeye ve riyeden kalbe müncezb olur, kalbi ve ervâhını tādîl veyâhüd tekvîn eder ve hareket-i inkıbâdiyye ile kalbde mütesahhin olan fadla ve kezâ-

lik duhâniyyet hârice mündef'â olur; onun için teneffüse tab'at eşedd-i ihtiyâcla muhtâc olur ve hayâtın bekâsı teneffüse menû't ve merhûn olur.

Ve kaçan âfâttan şadrda olan hicâb-ı munşif selîme olsa hicâbın hareketiyle teneffüs tamâm olur, şadrda olan 'adâlâtın hareketine muhtâc olmaz. Ve kaçan âfât olup sühûnet olmakla havâya ihtiyâc ziyâde olsa o zamân tab'at hicâbı ve 'adâlât-ı şadrı mâ'an tahrîk eder ve tasvütte yâ'nî seslendirmede tab'at şadr ile mâ'an hancerenin 'adâlâtını istî'mâl eder ve şavtı hurûfa taqîf edip te'lîf-i kelâmda 'adal-i lisânı istî'mâl eder.

Bu zikir olunan teneffüse ihtiyâcın beyânı idi, ammâ aksâmını beyân budur ki nefes dokuz vech ile taksîm olunur:

Kısmet-i ülâ nefesi 'azîme ve şağîre taksîm olur:

Nefes-i 'azîm o nefestir ki o nefes katında c'adâ-i teneffüs hareketi mümkün olan cihâtın küllisinde cem'an hareket eder ve inbisât-ı vâfir ile münbasıt olup inbisât-ı mu'tedilin cezb eylediği havâdan ekser havâ cezb eder. Ve bu nefes-i 'azîmin vücûdu üç sebebin ictimâ'ı vaktinde olur, kuvvet-i muharrikenin kuvveti ve âlât-ı teneffüsün kineti ve havâ-i keşîri cezbe hâcet müştedde oldukta olur.

Ve nefes-i şağîr bunun hilâfi üzere olur, zikir olunan esbâbın bâ'dısı veyâhüd küllisi bulunmamakla nefes-i şağîr olur. Bâ'dı kerre nefes-i 'azîm ile cezb olunan havâ ta'dilde kifâyet etmemekle tab'at munhureynden yâ'nî burun deliklerinden dahi cezb-i havâda istî'ân eder.

Ve kalbin havâ-yı cedîde ihtiyâcî kalbden ihrâcî mühimm olan havâ-i müsahhîn ve duhâniyyeti def'e ihtiyâcî ile mütesâvî olur ise âlât-ı teneffüsün inkıbâdı ve inbisâtı berâber olur. Ve havâ-i cedîde ihtiyâcî ziyâde olur ise inbisât inkıbâddan ziyâde olur. Ve eger havâ-i müsahhîni ve duhâniyyeti ihrâca ihtiyâc ziyâde olur ise inkıbâd inbisâttan ziyâde olur.

Ve nefesin dokuz vechle kısmetinden kısmet-i şâniye budur ki nefes tavîl veyâhüd kaşîr olur:

Nefes-i tavîl o nefestir ki âlât-ı teneffüsün hareket-i inbisâtîyye vü inkıbâdîyye müddetleri tavîl olur; o müddet-i tavîlede cezb olunan havâ-i keşîrde tab'at taşarrufa ziyâde kâdir olur. Ve nefes-i tavîl o zamânda olur ki hem 'azîm ve hem serf olan nefesi istî'mâlden mâ'nî ola.²¹⁰

210 Ya'nî nefesin 'azîm olması veyâhüd serf olması mümkün iken nefes tavîl olmaz, ikisinden dahi tab'at me'yûs olur ise o zamân nefes tavîl olur.

Nefes-i kaşır nefes-i tavîlin hilâfi olup zamân-ı nefes mütemâdî olmaz, az vakte inbisâf ve inkıbâd tamâm olur. Eger nefes-i kaşîre tevâtür-i nefes muķârin olur ise âlât-ı teneffüste vecd olduğuna delâlet eder. Eger tefâvüt muķârin olur ise harâret-i ğarîziyyenin dâfına delâlet eder ve tefâvüt ziyâde olur ise mevte delâlet eder.

Ve dokuz kısım[et]in üçüncüsü nefesi nefesi serf ve baḫî'e taḫsîm olur:

Nefes-i serf o nefestir ki nefese ihtiyâc ziyâde iken müddet-i kalîlede tekmil olur. Nefes o vakte serf olur ki nefes-i 'azîmin cezb ve def' eylediği havâ kifâyet eylemez, sür'at hasebiyle qadr-i kifâyeye hâşıl olur veyhâhüd âlât-ı teneffüs şalâbetli olmakla taḫzîm-i nefes mümkün olmayıp sür'at ile qadr-i kifâyeye hâşıl olur. Ve bāḫî' kerre sür'at ancak zamân-ı inbisâfta olur, havâyı cezbe ihtiyâc def'e ihtiyâcdan ekser olmak hasebiyle. Ve nefes-i baḫî' serf in hilâfi üzere olur.

Kısmet-i râb'a nefesi hârr ve bârid taḫsîmdir:

Nefes-i hârr o nefestir ki hareket-i inkıbâdiyye ile hârice mündef'a olan havâ ftidâlden ziyâde hârr olur. Ve bu nefes-i hârr kalbe ve âlât-ı teneffüse harâretin istilâsına delâlet eder.

Ve nefes-i bârid o nefestir ki hârice mündef'a olan nefes ftidâlden bürüdet cânibine mütecâviz olur. Ve nefes-i bârid harâret-i ğarîziyyenin dâfına ve inḫfâsına delâlet eder ve nefes cidden bârid olmak 'alâmet-i rediye olur.

Ve kısmet-i hâmise nefesi mütevâtir ve mütefâvite taḫsîm olur: Zikri mürür eylediği üzere nefes-i vâhid bi-tamâmihi üç cüz'den mürekkeb olur, o üç cüz' hareket-i inbisâtiyye ve hareket-i inkıbâdiyye ve o iki hareket beyninde yâ'nî hareket-i inbisâtiyyeden sonra ve hareket-i inkıbâdiyyeden evvel olan sükündür. Pes bu üç cüz'ler tamâmında nefes-i vâhid tamâm olduğundan sonra miḫdâr-ı kalîl âlât-ı teneffüs tevakkuf edip sâkin olur ve bāḫdehu ikinci nefesin hareket-i inbisâtiyyesine şür' eder, lâ-mahâle her iki nefesin arasında bir sükün olur, pes iki nefes-i tâmmun arasında olan sükünün müddeti cidden kaşîr ve kalîl olur ise ona nefes-i mütevâtir derler. Ve eger bunun aksi olur ise ona nefes-i mütefâvit derler. Ve nefes-i mütevâtirin sebebi nefese hâcetin iştidâdı olur, nefes-i 'azîm ü serf ile cezb olunan havâ vefâ eylemez, pes tevâtür ile o hâcet-i bâḫiye

mündef'â olur veyâhüd bir mâñ nefesi ta'zîm ve isrâ'dan kuvveti men' etmekle kuvvet ta'zîmden ve isrâ'dan munşarîfe olup nefes-i mütevâtir ile hâceti def' eder.

Ve kısmet-i sâdise nefesi dâ'ife ve kavîye taksîm olur:

Nefes-i kavî o nefestir ki nefesin 'ardı ve eni mükemmelen mevcûd olur. Ve dâ'if bunun hilâfî üzere olur. Ve nefes-i mütecezzî tesmiye olunan nefes nefes-i dâ'if kabîlinden olur.

Nefes-i mütecezzî bir ne' nefestir ki ernebe-i enf yâ nî burnun şukbeleri üzerinde olan güdrûflar o nefeste hareket eder. Bu nefesin sebebi kuvvetin dâ'fi ve hanıka mü'eddî riye hılâlinde ve fürcelerinde ve huşûnetli 'urûkta ve 'urûk-ı davâribde olan dîk-ı şedîddir.

Ve nefesin dokuz kısmetinin yedincişisi nefesi nefes-i munkatf ve nefes-i muttaşıla taksîm olur:

Nefes-i munkatf o nefestir ki o nefeste âlât-ı teneffüsün inbisâtı bir hareket ile tamâm olmaz, aralıkta sükûn tavassu' edip inbisât iki hareket ile tamâm olur, kezâlik hareket-i inkıbâdiyye dahi beynehümâda sükûn ve vakfe olan iki hareket ile tamâm olur, şâbînin ağladığı vakhte olan nefesi gibi. Bu nefesin sebebi 'adalât-ı şadrda veyâhüd şadrın mücâviri olan 'adalâtta teşennüc olmaktadır. Ve bu ne' teneffüs emrâd-ı hârrede gâyet redî olur. Ve hareket-i muttaşıla o harekettir ki onda zıkr olunan vakfe olmaz belki inbisât ve inkıbâddan her birisi birer hareket ile tamâm olur. Ve hareket-i muttaşıla iki ne' dir, biri dayyık ve biri gayr-i dayyıktır. Muttaşıl-ı dayyık o nefestir ki o nefeste kadri hâcet nefes cezb etmeğe tab' at menfez bulmaz. Ve bu kabîlden olur teneffüs-i munaşşaf Teneffüs-i munaşşaf o kimsenin nefesidir ki onda riyenin bir kısmına âfet işâbet edip o âfet nefesi tağyîr eder ve riyenin cânib-i âheri selîm olur ve o selîm taraftan nefes dahi selîm olur. Ve muttaşıl-ı gayr-i dayyık cem' an emrâdda 'alâmet-i ceyyide olur âlât-ı teneffüsün selâmetine delâlet eylediği için.

Ve nefesin sekizinci kısmeti nefesin müntine ve tayyibe kısmetidir. Nefes-i müntin o nefestir ki hareket-i inkıbâdiyye ile hârice çıkan nefeste râyiha-i kerîhe olur. Ve nefes-i müntin âlât-ı teneffüste 'ufûnete delâlet eder, eger o kimsenin feminde behar olmaz ise yâ nî o râyiha-i kerîhe ağızda tekevün eylemez ise. [67b]

Ağız kokusuyla nefes kokusunun farkı iki vech ile olur: Vech-i evvel budur ki ağız kokusu dâimî olur ve nefes kokusu nefesin hürûcunda olur. Ve vech-i şânî budur ki beharda nefṣ²¹¹ ya'nî sıf'le ile çıkan ruṭûbetinde ve kakırığında râyiḥa-i kerîhe olmaz ve nefṣ-i müntinde nefṣinde ve kakırığında râyiḥa-i kerîhe olur. Ve bu nefes-i müntinin râyiḥasının dıddı nefes-i tayyib olur. Ve nefes-i tayyib âlât-ı teneffüsün selâmetine delâlet eder.

Ve kısmet-i tâs'a nefesi nefes-i müstevî ve nefes-i muhtelife taḫsîm olur: Nefes-i müstevî ona derler ki o nefesin harekâtı muntazame ve mütesâviye olur. Ve bu nefes âlât-ı teneffüs civârında olan ḥâdînin şıḥhatine ve selâmetine delâlet eder. Ve nefes-i muhtelif o nefestir ki o nefes muntazam olmaz, zıkr olunan âlâtta âfet olmak ḥasebiyle.

Min Mesâilü'l-Muḫaddimeti's-Sâbi'ati Mesâilü'l-Vaḫṫı's-Şiryâni:²¹²

Şiryânın ḥâdîya vaḫṫı üç kısım üzere olur.

Evvelkisi şiryânın cihâtından bir cihette ḥâdî şiryânı mess eylemez, evraṫı dedikleri şiryân gibi, o şiryân kalbîn tecvîfînden hürûc eder, fıḫarât-ı şadrdan fıḫra-i ḥâmise muḥâzîsine gelir ve kalbden fıḫra-i ḥâmiseye gelince kadar cihâtından bir cihette ḥâdîdan bir ḥâdîye o şiryâna mümâss olmaz.²¹³

Ve ikinci kısım o şiryândır ki onu cihet-i vâḫîdden ḥâdîye mümâss olur, bâkî cihâtta mümâss olmaz. O şiryân kalbîn dâḫiline nüfûzu olan şiryândır.

Ve üçüncü kısım o şiryândır ki ḥâdî o şiryânı cem'î-i cihâtından mümâss olup ihâta eder, iki yedde ve iki ayakta olan bi'l-cümle şiryânlar gibi. Ve lâyiḫ olur ki bu üçüncü şiryânı mümâss olan laḫm leyyin olup şiryânın inḫibâdı vaktinde o laḫm-ı leyyin sühûlet ile münbasıṫ ve müteḫalḫil olmağa muṫavâ'ati ve ḫabülü ola tā ki şiryânın inḫibâdında şiryân ile o laḫm arasında fūrce ve ḫâlî maḫall kalmayıp ḫalâ lâzım gelmeye. Kezâlik şiryânın inbisâṫında o laḫm-ı leyyin ü müteḫalḫil tekâsüf edip şiryânın inbisâṫına maḫall açılıp ve inbisâṫ mümkin olup tedâḫül-i ecsâma mü'eddî olmaya.

211 Nefste olan koku çıkan ruṭûbet âteşe vaḫṫ olunsa ziyâde zâhir olur.

212 Muḫaddime-i sâbi'a ebḫâs-ı keşîreyi muḫtevî olmakla bu maḫâmda dahi âşl nüşḫada "el-Muḫaddimeti's-Sâbi'ati" tekrâr vâḫî' olmuştur, Allâhu a'lem "Min Mesâilü'l-Muḫaddimeti's-Sâbi'ati Mesâilü'l-Vaḫṫı's-Şiryâni" olmak gerek idi, kâtibden sehv vâḫî' olmak zâhirdir.

213 Ve fıḫra-i ḥâmiseye gelince iki kısma taḫsîm olunup bir kısmı şiryân-ı şâ'id ve bir kısmı şiryân-ı nâzil olur. Tafşîl teşriḫ kısmında zıkr olunmuş idi.

el-Muḫaddimetü's-Şâminetü Fî-Beyânı Hareketi'l-Ḳalbi ve'l-Fâidetü Minhâ: Biz müşâhede ve mu'âyene eyleriz ki hâricde olan nârda üç emrden lâzımdır ki hattâ o nârın tevakkûdu ve iştî'âli tamâm ola. O üç emr cem' an mevcûd olmasa yâhûd bā' dısı mevcûd ve bā' dısı mâ' düm olsa emr-i tevakkud tâmm olmaz. O üç emrin biri müstevḳad ya'nî âteş yakacak maḥall ve ocaktır, haddâdın kîri ve ocağı gibi. Ve ikincisi odun ve kömürdür. Ve üçüncüsü o nârı nefşle yâhûd âher nesne ile tahrîktir, nâr-ı hâricî gibi. Bizim bedenimizde bir ḥarâret vardır ki ona ḥarâret-i ğarîziyye derler, o ḥarârete dahi bu üç emrden lâzımdır ki hattâ o ḥarâretin emri tamâm ola. O ḥarâretin ocağı ve müstevḳadı evvelâ ḳalb ve şâniyen şerâyîn olur. Ve o ḥarâretin mâddesi demdir. Demin ḥarâret-i ğarîziyyeye kıyâsı ḥaṭabın hâricde olan nâra kıyâsı üzere olur, lâkin bu dem rûha intikâl ve istihâle eyledikte onda bir faḍla olur, o faḍlayı def' e hâcet mess eder, zîrâ def' olunmasa o faḍla rûhu icmâd edip dondurur, niçekim sirâcda olan faḍla duḥâna istihâle edip nârdan müfâraḳat eylemese nârı söndürdüğü gibi. Pes faḍla-i rûhun def' i ḥarâket-i inḳubâdiyye ile olur. Hareket-i inḳubâdiyye ḳalbin muḥîtten merkeze ḥareketidir. Ḳalbin muḥîti saḥî-ı 'âlîsidir, merkezi ḳalbin ortasında bir nokıadır ki cem' taraftan muḥîte nisbeti berâberdir. Bu harekette ḳalbin ḥâli haddâdın kîrinin ya'nî demircinin körüğünün havâyı def' vaktinde olan ḥâli gibi olur. Ve ḳalbin havâ-i bâridi cezbi inbisâfı olur. Hareket-i inbisâfiyye merkezden muḥîte ḳalbin hareketidir ve bu şûrette ḳalbin ḥâli cezbi havâ zamânında haddâdın kîrinin ve körüğünün ḥâli ve şâni gibi olur.

Evâil-i ḥukemâ ḳalbin inbisâf ve inḳubâdını velîmede ve düğünde olan cem' ate teşbîh ederler o vech ile ki o cem' at gâhice müctem'a olup başlarını biri birine yaklaştırırlar ve gâhice ayırıp tefrîḳ ve teb' id ederler. Bu zıkr olunanlar ḳalbin iki hareketi ve temsîl-i hâricîsi idi.

Ve mâ'lûm buyurula ki şiryân zamân-ı inbisâfında havâyı cildde olan mesâmmât ve menâfîzden cezbi eder ve havânın faḍlasını ve duḥânını inḳubâd hasebiyle menâfîz ve menâfîsten def' eder lâkin minfeḥanın cezbi ve def' eylediği havâ ihsâs olunduğu gibi mesâmmadan ḥurûc ve duḥûl eden havâ ihsâs olunmaz, zîrâ şerâyîn taḳsîm olarak mesâmmâta vâşıl olanlar ğâyette şağîr kalır ve ondan duḥûl ve ḥurûc eden havâ ihsâs olunmaz. O

mesâmmât fağlanın ve ‘arâkın hürücu ve havânın duhülü hakkında meftüha olur. Ve mâ yâ nî su mişlli nesnelere duhülü hakkında muğlağa ve ğayr-i mekşüfe olup hâricde olan su mesâmmât ve şiryân tarîkinden kalbe vâşıl olmaz. Bundan mâ-‘adâ bzi deriz ki teneffüs ile riyeye vâşıl olan havâdan rîye bir mîkdârını şiryâna def‘ edip şiryân tarîkinden havâ kalbe vâşıl olur. Şeyh-i Re‘îs’ten havâ şiryâna ne tarîk ile vâşıl olur diye su‘âl olundukta ‘Allâme’nin tahrîri üzere Şeyh’in verdiği cevâbın hulâşasıdır ki zîkr olundu.²¹⁴

el-Muğaddimetü’t-Tâsifatü Fî-Enne Ğadde’s-Şeyi Ğad Yekûnu Bi-Ğasebi’l-Mâhiyyeti ve Ğad Yekûnu Bi-Ğasebi’l-Vücûdi: Şeyh-i Re‘îs Şifâ’nın tab‘iyyâtında taşrih eylediği üzere bir şey’in Ğaddi ve ta‘rîfi iki vech ile olur, bir vechi o şey’in mâhiyyeti Ğasebiyle ta‘rîf olunur ve biri dahi o şey’in vücûd-ı hâricisi Ğasebiyle ta‘rîf olunur.

Mâhiyyeti Ğasebiyle olan Ğadd ve ta‘rîf o ta‘rîftir ki onda me‘hûz olan cüz’ler mu‘arrefe haml olunmak şâhîh olur, meşelâ insânı “el-İnsânü’l-Ğayvânü’n-nâṭıku” diye ta‘rîfimizde olan iki cüz’ yâ nî “Ğayvân” ile “nâṭıku”-tan her biri “el-İnsânü Ğayvânun”, “el-İnsânü nâṭıkun” diye insân üzerine haml olunup hükm olunur, ve bu ta‘rîf eins-i kârib ve faşlın mecmû‘uyla tamâm olur, ‘ilel-i erbâ‘a taşavvurunâ muhtâc olmaz yâ nî ‘illet-i fâiliyye ve ‘illet-i mâddiyye ve ‘illet-i şürîyye ve ‘illet-i Ğaiyyeye muhtâc olmaz. Evâil-i kitâbda faşl-ı şânide ‘ilel-i erbâ‘anın zikri mürûr eyledi.

Ve şey’in vücûd-ı hâricisi Ğasebiyle olan Ğaddi ve ta‘rîfi o ta‘rîftir ki onda ‘ilel-i erbâ‘anın mecmû‘u yâ Ğud bā dısı zîkr oluna. Zikri sâbık olan nabđın ta‘rîfi nabđı vücûd-ı hâricisi ile ta‘rîf olur, zîrâ nabđın ‘ilel-i erbâ‘ası o ta‘rîfte bi’l-cümle mezkûrdur. Pes ta‘rîfte me‘hûz olan kelimeleri beyân eyleyelim:

“Ammâ nabđ” kelimesi kalbin zîkr olunduğu vech üzere Ğareketine maḡşûş olur, dimâğın ve şadrın ve riyenin Ğareketine şümülü olmaz. Ve kezâlik kalbin Ğareket-i inbisâtiyye ve Ğareket-i inĞbâdiyyeden mâ-‘adâ olan kalbin Ğareket-i sâiresine ve ĞafaĞân marağında kalbe ‘arîd olan Ğare-

214 Şerh-i Mücez’de Nefîsî der ki havâ dâhil-i ebdâna vâşıl olmaz illâ tarîk-i enften ve tarîk-i femden ve cilde-i re’sin mesâmmâtından dâhil olur, bâkî mesâmmât-tan dâhil olmaz. Mu‘âlecât-ı dıĞkta bu vechle tahrîr eder. Nefîsî’nin bu kelâmı Şeyh’in kavli şânisine muṭâbık ve kavli evveline muĞâlifdir.

ket-i ihtilâciyyeye dahi şümülü olmaz. Ve tārīfte olan “hareket” lafzası cins-i bā’id olur ve nabđın cins-i karībi eşahh-ı aqvâlde hareket-i vaç’iyye olur ve kavlı-gayr-i marđide hareket-i eyniyye olur.

Tārīfte olan “min ev’iyeti’r-rūhi” terkibi faşldır, rūhın vřāından mā’adā müteharriklerini iħrāc eder. “Min ev’iyeti’r-rūhi” deyip “min ecliyye” geldiđi şiryānın hareketi müstakill hareket idiđine işāret için olur. Ve “ev’iyeti’r-rūh”tan murād kalb ve şerāyın olur. Ve ev’iyetü’r-rūh ‘illet-i fā’iliyyeden me’hūz olur.

Ve tārīfte zikr olunan “mü’ellefetün min-inbisātin ve inkıbādin” kavlı faşlı-āher olup ‘illet-i şūriyyeye işāret olunur ve kalbin harekāt-ı sāiresinden ihtirāz olur.

Ve tārīfte olan “li-tedbiri’r-rūhi bi’n-nesimi” kavli ‘illet-i gāiyyeden me’hūz bir faşldır, onunla dahi kalbin tedbir-i rūh için olmayan hareketleri hāric kalır, evlā olan demelidir ki bu kayd tārīfi tetmüm ve tekml için zikr olunmuştur, bir nesneden ihtirāz değildir, zira kalbin harekāt-ı sāiresi “min-inbisātin ve inkıbādin” [68a] demekle hāric kalır.

‘Allāme der ki bu maķāma gelince kadar benim yanımda Kānün şerhlerinden Sāmiri’nin te’lif ve taşnifi olan şerh mevcūd değil idi, bu maħalle geldikte ona dahi mālİK oldum ve onda biraz fevāid buldum, tetmimen li’l-fevāid onu dahi zikr eyleyelim deyip biraz ebhās irād eyledi. O ebhāsın ru’ūs-ı mesāili budur:

Hukemā-ı aķdemün nabđ isminde ihtilāf eylediler. Bā’dılar zāhib oldular ki nabđ şerāyının hareket-i ihtilāciyyesinin ismidir. Hareket-i ihtilāciyye o harekettir ki ādālarda riyāh muħtebese olmakla ādā hareket eder, o harekete ihtilāc derler, Türkice seğrimek derler. Nabđın hareketi seğriyen ‘uğvun hareketi mişli olur. Buķrāt zāhib olur ki nabđ şerāyının hareket-i infā’aliyyesine derler, zira nabdda temevvüc ve tağayyür vardır, pes temevvüc ve tağayyür infā’al olur. Ve Aristūtis zāhib olur ki nabđ şerāyının gayr-i tabfī olan hareketine delālet eder. Ve Ebraķlus zāhib oldu ki nabđ inbisāf ve inkıbādda şiryānın hareketidir gerek tabfī olsun ve gerek gayr-i tabfī olsun. Cālīnūs bu aqvālden ancak kavlı-āhire rādī olup mā’adā kavli inkār eder. Ve inkıbāddan sūkūn murād olunmaz belki inkıbāđ dahi harekettir ve kalbde tūlen ve ‘ardan ve verāben şezāyā olmakla onlardan

istidlâl olunup kalbin hareketi tabî'dir denir. Bu mevâ'de mu'kaddimât-ı tis'a tamâm oldu, pes Kânûn'u tercümeyle şüur' eyleyelim:

Biz deriz ki nab'da bizim nazârımız iki vech üzere olur, biri 'alâ-vec-hin külliyyin nab'da olan nazardır ve biri 'alâ-vechin cüz'iyinin olan nab'da nazardır ya'nî her bir mara'da ma'şûş olan nab'da nazardır. Nazar-ı cüz'iyi emrâd-ı cüz'iyeye te'hir edip bu ma'kâmda 'alâ-vechin külliyyin nab'dan bahş eyleyimiz:

Ve biz deriz ki her bir nab'da bir hareket-i inbisâtiyye ve bir hareket-i in'kıbâdiyye vardır, o iki hareket başka başka hareketler olup ve biri birine mübâyin ve muğâyir olmalarıyla lâ-mahâle o hareket-i in'kıbâdiyye vü inbisâtiyye aralarına sükûn ta'hallül eyleyip girmek vâcibdir, zîrâ 'ilm-i tabî'de müdellel ve müberhendir ki her iki hareket arasında sükûn olmak lâzım ve vâcibdir ve iki hareket biri birine muttasıl olmak câiz değildir, meşelâ hareket-i inbisâtiyye nihâyete ve tarafa erişip müntehî oldukta bilâ-sükûn hareket-i in'kıbâdiyyeye muttasıl olmak câiz değildir ve kezâlik nab'd-ı evvelin hareket-i in'kıbâdiyyesi nab'd-ı sâni'nin hareket-i inbisâtiyye-sine muttasıl olmaz, beynehümâda sükûn olmadıkça. Pes nab'd o iki hareket ve iki sükûndan sonra nab'd-ı sâniye muttasıl olur. Ve iki hareket arasında sükûn ta'hallül eylemek lâzım olduğu 'ilm-i tabî'ye müfevva'd olur, ta'kkîk ini bilmek tabîbe lâzım değildir.

Ve hareket-i inbisâtiyye cümle'nin ma'fûmu ve ma'şûsu olur, zîrâ o hareket parmaklara darb ve çar' eden harekettir lâkin hareket-i in'kıbâdiyye ekser-i e'tıbbâ katında ma'şûs değildir, zîrâ nab'd va'd' olunan enâmîle in'kıbâdî hâlinde darb ve çar' eylemez ve parmak uçlarının cildesi ve derisinin bi'l-cümle a'fâdan ih'sâsı ziyâde iken in'kıbâd hareketesini ih'sâs eylemez. Ve ba'dı e'tıbbâ der ki hareket-i in'kıbâd ba'dı kerre ih'sâs olunur ve bu mezhebe zâhib olanlar istidlâl ederler ki şiryân münbasıt' oldukta parmakları gâmez eder ve parmağın derisine gömülür, [ve parmakların ucu o in'gimâz ile tabî'î hâlinde çıkar ve çukurlanır], kaçan şiryân münkabıd' olup geri çekilse parmakların derisi hâlet-i tabî'isine 'avdet eder ve münkabıd' olan şiryânı yine mümâss olur ve yine şiryân münbasıt' oldukta yine parmaklar mün'gâmıd' olur ve iki in'gimâzın arasında parmaklar şiryânı mess eder ve iki in'gimâ-

zın arası hareket-i inkıbād olduğu o vech ile ihsās olunur.²¹⁵ Ve o ingimāz nabđ-ı kavīde nabđın kuvveti hasebiyle olur ve nabđ-ı ‘azīmde nabđın işrāfı ve irtifācı ile olur ve nabđı şulbde nabđın parmaklara muķāvemetin şidde-tiyle olur ve nabđ-ı baḫīde müddet-i hareketin tūlü ile olur.

Ve Cālīnūs der ki hareket-i inkıbādiyyeden ben bir müddet ğāfil idim, nabđın hareket-i inkıbādiyyesini ihsās edemez idim ba‘dehu ben nabđa ta‘āhüd eylemekten hālī olmadım hattā hareket-i inkıbāddan ba‘dı emre tefaḫḫun eder oldum, biraz vaķt dahi nabđa ta‘āhüd eyledim. Benim için nabđın ebvābı münfetiḫa olup evvelā taḫsīl ve tefaḫḫun eylediğim hāle istiḫkām verip kemā-yenbaġī nabđın hareket-i inkıbāđını idrāk eyledim. O kimse ki nabđa benim ta‘āhüd ve iltizām eylediğim gibi ta‘āhüd eyleye, benim idrākim gibi idrāk edip nabđın hareket-i inkıbādiyyesini ihsās eder.

Muşannif der ki vākī‘ü'l-hāl her ne kadar Cālīnūs’un ve Cālīnūs’un iķtidā eylediği kudemānın dedikleri gibi ise lākin nabđın ekser-i aķsāmında hareket-i inkıbād ihsās olunmaz, zīrā nabđın aķsām-ı ātiyeleri beyninden ancak yedi kısımda inkıbād hareketi zāhir olur. O yedi kısımdan üçü nabđ-ı basīḫ ü müfred olur, evvelkisi nabđı kavī, ikincisi nabđ-ı şulb, üçüncüsü nabđ-ı baḫī olur.²¹⁶ Ve inkıbād hiss olunan yedi kısmın üçü dahi ikişer nabđdan mürekkeb olan kısımlardan olur, evvelkisi kavī ve ‘azīm, ikincisi kavī ve baḫī, üçüncüsü baḫī ve şulb olur. Ve inkıbād hiss olunan yedi kısmın biri dahi terkīb-i şūlāşī ile mürekkeb olan nabđ olur ve o nabđ-ı mürekkeb-i vāhid kavī ve ‘azīm ve baḫī olan nabđlardan mürekkeb olan nabđ-ı vāhid olur. Ve bi’l-cümle müfred ve mürekkeb nabđlardan hareket-i inkıbādiyye ihsās olunan nabđlar zıkr olunan yedi kısma münḫaşır olur. Ve nabđın aķsām-ı keşīre-i bākiyesinde hareket-i inkıbād ihsās olunmaz. Ve bu zıkr eylediğimiz ‘Allāme’nin irād eyledikleri ebḫāşın netīcesi ve ḫulāşasıdır. Ebḫāşına vuķūf murād edenler ‘Allāme’ye mürāca‘at eylesinler.

Ve nabđ ta‘arrūf ve bilinmek murād oldukta bi’l-cümle bedende olan şerāyīnden nabđı ta‘arrūf edip bilmek mümkin iken sā‘idde ya‘nī bileğin fevķinde olan şiryān mess ve cess olunup onunla nabđ bilinmek muḫtād

215 Ve’l-hāşıl hareket-i inkıbād dört basīḫten ihsās olunur.

216 Nabđ-ı ‘azīm basīḫ olmaz, zīrā nabđ kavī olmadıkça ‘azīm olmaz, onun için ‘azīmi basīḫte zıkr eylemedi.

idiğinin sebebi ve vechi budur ki o şiryânın tenâvülü ve isti'mâli sühûletli olur, soyunmağa ve giyinmeğe muhtâc olmaz gerek er ve gerek 'avret olsun o 'udvu keşften ihtirâz eylemezler, meşelâ nisvânda meme altında olan şiryân mişlli değildir. Ve nabđ şiryân-ı sâ'îd ile ihtiyâr olunduğunun bir vechi dahi budur ki sâ'îdde olan şiryân mekşûftur, fahiẓde ya'nî uylukta olan şiryân gibi lahm ile mestûr değildir. Ve şiryân-ı sâ'îde istikâmet üzere yedi vaç eylemek mümkündür, kulak ardında olan şiryân gibi değildir. Kulak ardında olan şiryâna istikâmet üzere vaç-ı yed mümkün olmaz. Ve sâ'îdde olan şiryân kalbe qarîb olmakla ihtibâr ondan ziyâde hâşıl olur, 'akîbde ya'nî tabanda olan şiryân gibi bâ'îd değildir. Ve sâ'îdde olan şiryân buhâr ile mümtelî ve dolu değildir, şudğda olan şiryân buhâr ile mümtelî olduğu gibi, zîrâ şudğun şiryânı her ne kadar kalbe qarîb ise buhâr ile mümtelî olmakla hareketi muntazâm olmaz ve hareketi muntazâm olmayan şiryândan kalbin ahvâli bilinmez.

Ve vâcib olur ki nabđına nazar olunacak kimsenin elini ve sâ'îdini cess ve ahz o sâ'îd cenbinde ve yanında iken ola, zîrâ sâ'îdin vaç-ı tabf'isi cenb üzere olmaktadır. Kaçan yed vaç-ı tabf'isi [üzere] olsa şiryân dahi tabf'isi üzere hareket edip ihtibâr mümkün olur ve kaçan vaç-ı tabf'isi üzere olmasa nabđ müteğayyir olup kalbin ahvâli o nabđ ile mâ'lûm olmaz, meşelâ yed münkebbe iken nabđa bakılsa o nabđ hareket-i tabf'ide olan 'arđdan ziyâde 'arîd ve enli bulunur ve işrâf ve irtifâ'ı nâkış olur ve kezâlik tûlü dahi nâkış olur huşuşan mehzûl ve arık olan kimselerin yed-i münkebbesinde bu mezkûrlar ziyâde olup kalbin ahvâli bilinmez. Yed-i münkebbe o yedir ki o yedde sâ'îdin cânib-i vahşisi ya'nî kolun taşra tarafında olan cânibi fevk cânibinde ola veyâhûd o yedde sâ'îd insî cânibine ya'nî beden cânibine meyl eyleye. Ve yed-i müstelkıyede nabđın işrâfı [68b] ve irtifâ'ı ziyâde olur, kezâlik tûlü ve uzunluğu dahi ziyâde olup 'arđı noķşân olur. Yed-i müstelkıye o yedir ki o yedde sâ'îdin cânib-i vahşisi esfel tarafına mebsût ola veyâhûd o yedde sâ'îd ve kol vahşî cânibine meyl eyleye.

Ve vâcib olur ki nabđına bakılan kimse ğaçabdan ve sürûrdan ve riyâdetten ve bi'l-cümle infi'âlâtan ve şiba'ı müşakķıldan ya'nî ağırlığa mü'eddî olur tokluktan ve cû'dan ve mu'tâdını terkten ve müceddeden 'âdet ihdâşından ya'nî mu'tâdi olmayan nesnelere mu'tâd etmekten ve bi'l-cümle

bu eşyâlar ve bu hâllerden hâlî olduğu zamân nabđına nazar oluna, zîrâ bu hâller ile nabđa tağayyür 'arîd olup vezn-i tabî'isinden hürüc eder ve kalbin ahvâline delâleti muhtelle ve müşevveşe olur.

Ve vâcib olur ki evvelâ bir mu'tedilü'l-mizâc kimsenin nabđına bakılıp ba'dehu marîdin nabđına nazar oluna tâ ki o mu'tedil kimsenin nabđına kıyâs olunup marîdin nabdı onunla imtihân ve ihtiyâr oluna, *zîrâ nabđın aksâmı idâfet ve nisbet ile ma'lûm olur, bir nabđ nabđ-ı âhere kıyâsla, meşelâ kavî olur ve nabđ-ı şâlişe kıyâs ile gayr-i kavî olur ve bâkiler dahi idâfetiyle ma'lûm olur.*

Bundan sonra biz deriz ki etıbbânın zıkr ve vaşf eyledikleri üzere nabđın aksâmı on cinstir, her ne kadar etıbbâyâ nabđın ecnâsı dokuz cins eylemek vâcib olur ise, *zîrâ nizâm cihetinden olan kısım istivâ ve ihtilâftan hâşıl olan kısmın tahtında dâhil olur, başka cins 'add olunmak münâsib olmaz.*

Ve ecnâs-ı nabđın cins-i evvelî o nabđdır ki inbisâtın miqdârından me'hûz olur.

Ve cins-i şânîsi hareketin eşabî'î kar' ve darbr keyfiyyetinden me'hûz olur.

Cins-i şâlişi cemî'an hareketin zamâmından me'hûz olur.

Cins-i râbî'î âletin ya'nî *urûk-ı dâribenîn* ya'nî şiryân damarlarının kıvânından me'hûz olur.

Cins-i hâmisî âletin hâlâ ve imtilâsından ya'nî boş olup ve dolu olmasından me'hûz olur.

Ve cins-i sâdisî melmesin harâret ve bürüdetinden me'hûz olur.

Cins-i sâbî'î nabđın sükûnu zamâmından me'hûz olur.

Cins-i şâminî nabđın istivâ ve ihtilâfından me'hûz olur.

Ve cins-i tâsî'î nizâm-ı hareketten ve terk-i nizâmından me'hûz olur.

Ve cins-i 'âşîri veznden me'hûz olur.

Ammâ miqdâr-ı inbisâtın me'hûz olan cins-i evvel aqtâr-ı selâsesi ştibârıyla ya'nî tülû ve 'arđı ve 'umqunun miqdârları ile delâleti olur.

Pes aqtâr-ı selâsede miqdârı hasebiyle nabđın aksâm-ı müfredesi dokuz kısım olur ve o dokuz besâyıtın biri biri ile cem' ve tereküb eylediği aksâm-ı mürekkebeler olur ve dokuz besâyıt bunlardır: tavîl (1) ve kaşîr (2) ve tül ve kışarda mu'tedil (3) ve 'arđ (4) ve dayyîk (5) ya'nî enli ve ensiz

ve ikisi arasında mu'tedil (6) ve münhafid (7) ve müşrif (8) ya'nî alçak ve yüksek ve ikisi arasında mu'tedil (9). Bi'l-cümle bu dokuz 'aded nabd-ı basitler aqtâr-ı şelâşenin miqdârlarından me'hûz olur.

Nabd-ı tavil o nabd'dır ki onun tülû itidâl-i tabî'iden ziyâde ola. İtidâl-i tabî'î iki vech ile ma'lûm olur: Biri nev'in itidâli olur ya'nî nev'-i beşerden mu'tedilü'l-mizâc bir şahşın nabdı hıfz olunup marîdin nabdının tülû ondan ziyâde olur ise onun nabdı nabd-ı tavil olduğu ma'lûm olur.²¹⁷ Ve ikinci vechi budur ki marîdin kemâl-i sıhhatinde olan nabdı hıfz olunup hâl-i maradda olan nabdı ondan tavil olur ise o nabda nabd-ı tavil ıtlâk olunur.

Ve nabd-ı kaşir bunun hilâfı üzere olur ya'nî tül ve kışarda mu'tedil olan nabd-ı nev'i veyâhüd nabd-ı şahşiden kaşir olan nabda nabd-ı kaşir ıtlâk olunur. Nabdın tülde miqdârı hasebiyle olan besâiyet-i tis'adan üç kısım beyân olundu.

Nabdın 'arđının ve eninin miqdârı hasebiyle olan 'arîd ve dayyık ve mu'tedil olan nabdın üç dher kısımları ve kezâlik-nabdın 'umkunin miqdârı hasebiyle me'hûz olan münhafid ve müşrif ve mu'tedil olan üç kısmı ve bi'l-cümle bu altı kısım tafşilen beyân olunan üç kısma kıyasla ya'nî nev'-i insâna veyâhüd şahşa nazar ile 'arđda olan itidâl-i nabd hıfz olunduktan sonra marîdin nabdı ihtibâr ve imtihan olunur, eger marîdin nabdının 'arđı o hıfz olunan mu'tedil nabdın 'arđından ziyâde olur ise o marîdin nabdı 'arîd olur ve eger marîdin nabdı hıfz olunan mu'tedil nabd'dan 'arđdan nakıs olur ise ona nabd-ı dayyık ıtlâk olunur ve iki nabd 'arđan berâber olur ise ona nabd-ı mu'tedil denir.

Ve 'umku ve derinliği miqdârından me'hûz olan aksâmlarda ya'nî münhafid ve müşrif²¹⁸ ve beynehümâda mu'tedil olanlarda dahi zikr olu-

217 Ba'dılar derler ki nabd-ı tavil o nabd'dır ki nabda bakan tabib dört parmakların nabdın üzerine vad' eyledikte nabd o dört parmağı tecävüz eder ise o nabd tavil olur. Ve eger dört parmağın 'arđından nabd nokşân olur ise o nabd kaşir olur. Ve eger nabd dört parmağı doldurup ziyâde ve nokşân olmaz ise o nabd mu'tedil olur. Kezâlik parmak uçlarının 'arđı tecävüz eden 'arîd ve parmak uçları 'arđından nokşân olan dayyık ve müsâvî olan mu'tedil olur. Bu vechi Şâh Muhammed-i Kazvîni nakl eder ve ebhâs-ı keşir irâd eder, vukûf murâd eden o şerhe mürâca'at eyesin.

218 Münhafid" alçak ve "müşrif" 'âlî demektir. Ba'dı kerre "müşrif" yerine "şâhik" isti'mâl olunur, şâhik ve müşrif bir ma'nâya olur.

nan iki vech ile nabd-ı muftedil hıfz olunup marîdin nabdı o muftedile nisbet olunur. Eger marîdin nabdının ʿumku muftedil nabdın ʿumkundan ve derinliğinden ziyâde olur ise marîdin nabdına nabd-ı müşrif ütlâk olunur ve eger marîdin nabdının ʿumku nabd-ı muftedilin ʿumkundan noşsân olur ise marîdin nabdına dayyık ütlâk olunur ve iki nabd ʿumkan berâber olur ise ona nabd-ı muftedil tesmiye olunur. Bu zikir olunan aksâm-ı tis'a miqdâr cihetinden me'hûz olan nabdın besâyıtı idi.

Ammâ miqdârdan me'hûz olan dokuz besâyıttan mürekkeb olan aksâmın beyânı budur ki bu dokuz kısmın terkibi yâ şünâi olur yâ nî ikişer ikişer terkib olunur yâ hûd dokuz kısmın terkibi şülâsî olur yâ nî üçer üçer terkib olunur veyâ hûd terkib rubâî olup dörder dörder terkib olunur yâ hûd dörtten ziyâdeden terkib olunur.

Bu zikir olunan terkiblerden ihtimâl aklî olur lâkin dörder dörder terkibin veyâ hûd dörtten ziyâdeden terkibin hâricde vücûdu mutaşavver olmaz.²¹⁹ Pes terkib-i şünâi ve terkib-i şülâsî mevcûd olmak mümkün olur. Şünâi yirmi yedi kısım olur, kezâlik terkib-i şülâsî dahi yirmi yedi kısım olur. Bi'l-cümle mürekkebât elli dört olur. Besâyıt-ı tis'a zikir olunan elli dörtde damm olundukta besâyıt ve mürekkebât-ı şünâi ve mürekkebât-ı şülâsî bi'l-cümle miqdârdan me'hûz olan aksâm almış üç kısma bâliğ olur:

Dokuz besâyıtın zikri mürûr eylediği üzere tavîl, kaşîr, muftedil; ʿarîd, dayyık, muftedil; münhafîd, müşrif, muftedil idi.

Ve terkib-i şünâininin yâ nî ikişer ikişer terkibden hâşıl olan yirmi yedi kısım bunlardır: (1) tavîl, ʿarîd; (2) tavîl, dayyık; (3) tavîl, muftedil; (4) kaşîr, ʿarîd; (5) kaşîr, dayyık; (6) kaşîr, muftedil; (7) muftedil, ʿarîd; (8) muftedil, dayyık; (9) muftedil, muftedil; (10) tavîl, şâhik; (11) tavîl, münhafîd; (12) tavîl, muftedil; (13) kaşîr, şâhik; (14) kaşîr, münhafîd; (15) kaşîr, muftedil; (16) muftedil, şâhik; (17) muftedil, münhafîd; (18) muftedil, muftedil; (19) ʿarîd, şâhik; (20) ʿarîd, münhafîd; (21) ʿarîd, muftedil; (22) dayyık,

219 Dörderden terkib mümkün olmadığı onun içindir ki miqdârın üç küturu vardır, her bir kütürde üç kısım vardır, a'lâ ve ednâ ve beynehümâda muftedil. Lâ-mahâle her bir kütürde o üç kısmın biri bulunur, yâ a'lâ veyâ hûd ednâ veyâ hûd muftedil bulunur; ikisi bulunmak mümkün olmaz. Pes her bir kütürden bireri bulundukta üç cüz'den mürekkeb olur. Dört cüz'den mürekkeb olsa bir kütürden ikisi bulunmak lâzım gelir, o ise mümkün değildir.

şāhik; (23) dayyik, münhafid; (24) dayyik, mu'tedil; (25) mu'tedil, şāhik; (26) mu'tedil, münhafid; (27) mu'tedil, mu'tedil.

Mikdârdan me'hûz nabđın terkib-i şelâsiyla mürekkebe olan yirmi yedi kısımlar dahi bunlardır ki zikr olunur: (1) tavil, 'arid, müşrif; (2) tavil, 'arid, münhafid; (3) tavil, 'arid, mu'tedil; (4) tavil, dayyik, müşrif; (5) tavil, dayyik, münhafid; (6) tavil, dayyik, mu'tedil; (7) tavil, mu'tedil, müşrif; (8) tavil, mu'tedil, münhafid; (9) tavil, mu'tedil, mu'tedil; (10) kaşir, 'arid, müşrif; (11) kaşir, 'arid, münhafid; (12) kaşir, 'arid, mu'tedil; (13) kaşir, dayyik, müşrif; (14) kaşir, dayyik, münhafid; (15) kaşir, dayyik, mu'tedil; (16) kaşir, mu'tedil, müşrif; (17) kaşir, mu'tedil, münhafid; (18) kaşir, mu'tedil, mu'tedil; (19) mu'tedil, 'arid, müşrif; (20) mu'tedil, 'arid, münhafid; (21) mu'tedil, 'arid, mu'tedil; (22) mu'tedil, dayyik, müşrif; (23) mu'tedil, dayyik, münhafid; (24) mu'tedil, dayyik, mu'tedil; (25) mu'tedil, mu'tedil, müşrif; (26) mu'tedil, mu'tedil, münhafid; [69a] (27) mu'tedil, mu'tedil, mu'tedil.²²⁰

Ve mikdâr hasebiyle me'hûz olan nabđların ba'đılarının maşşûs ismleri olur, ekşerinin maşşûs olmaz. Ve maşşûs ismi olanlar bunlardır:

Nabđ-ı 'azim o nabđdır ki tülû ve 'ardı ve şühûku ya'nî işrâf ve irtifâ'ı ve uzunluğu ve enliliği ř tidâlden ziyâde olup tavil, 'arid, şāhik olan nabđlardan mürekkebe bir nabđ olur.

Nabđ-ı şağir o nabđdır ki kaşir ve dayyik ve münhafid bi'l-cümle bu üç aded nabđdan mürekkebe bir nabđ olup nabđ-ı 'azimin dıddı ve muhālifi olur. Ve nabđ-ı 'azimle nabđ-ı şağir arasında olan nabđ 'izam ile şığar arasında mu'tedil bir nabđ olur, o nabđa ne 'azim denir ve ne şağir denir.

Nabđ-ı ğaliz o nabđdır ki nabđın irtifâ'ı ve 'ardı ziyâde olur. O nabđ-ı ğaliz nabđ-ı 'arid ve nabđ-ı müşriften mürekkebe olup o nabđda mikdâr-ı tülû ziyâde olmak lâzım ve mu'teber olmaz.

Nabđ-ı dağık nabđ-ı ğalizin dıddı ve muhālifi olup nabđ-ı dayyik ve nabđ-ı münhafidden mürekkebe bir nabđ olur. Ve nabđ-ı ğalizle nabđ-ı dağık arasında bir nabđ dahi olur, ğilzat ve diğkat arasında mu'tedil olur.

220 Mu'tedil-i evvel tül ve kışarda olur ve mu'tedil-i şānī 'arid ve dayyikte olur ve mu'tedil-i şālis şühûk ve inhfâdda ya'nî yükseklikte ve alçaklıkta olur.

Ve nabđın ecnās-ı aşeresinden cins-i şānī olup parmakları qar keyfiyyetinden me'hûz olan nabđ üç nev'dir: kavī ve đā'if ve mu'tedildir:

Nabđ-ı kavī o nabđdır ki o nabđ inbisātı vaktinde parmaklara muķāve-met eyleye *yānī* damar inbisāf eylediği zamān üzerinde olan parmaklara kuvvet ile *darb* edip vura ve parmaklar ile o damar ğamz olunsa her ne kadar kuvvet ile basılıp ğamz olunur ise o damar hareketten kalmayıp parma-ğın etlerini çukurlandırıp arasına dāhil olur ve parmak ile o damara ziyāde kuvvet ile basılsa parmağā o nabđ muķāve-met eder.

Ammā nabđ-ı đā'if nabđ-ı kavīnin dıddı ve muķābili olup parmak ile ğamz olundukta *ednā* ğamz ile hareketten kalır ve parmağın etine duhül edemez. *Bā* dılar *zāhib* oldular ki *nisyān marağında*²²¹ nabđ nabđ-ı *azīm* iken o nabđda ğamz *tariki* ile yapışılıp aħz olunsa nabđın *azīm* olduğu bilinmez, *zīrā* o nabđda *darf* ve *hūmūl* olur, *ednā* ğamz ile hareketten kalıp *azīm* olduğu bilinmez, *pes* nabđ-ı *darfe* *rişk* ile ğamz olunmak lāzımdır ki *hattā* hareketin miķdārı ve *azīm* veyāhūd *şāğir* olduğu *feh*m oluna ve belki nabđ *şāğir* ve *darf* olur ise *muşāfaha* edenlerin aħzı gibi aħz etmek gerektir.

Ammā miķdār cihetinden me'hûz olan nabđ-ı mu'tedil nabđ-ı kavī ile nabđ-ı đā'if arasında olur, parmaklar etrafına ziyāde qar eylemez, ziyāde ğamz olunsa hareketten kalır, *i'tidāl* üzere ğamz olunsa hareket eder.

Ve nabđın ecnās-ı aşeresinden cins-i şālis olup hareket-i nabđın bi'l-cümle zamānndan me'hûz olan kısımlar dahi üç nev'dir: serf ve batī ve mu'tedildir.

Nabđ-ı serf o nabđdır ki hareketini o nabđ az vakte tekmiil ve tetmīm eder. *Nabđ-ı serf* ile *nabđ-ı kaşirin* farkı budur ki bu iki nabđda her ne kadar vakt ve zamān kalil ise lākin *serf* de mesāfe ziyāde olur, meşelā nabđın miķdārı ziyāde iken o ziyāde miķdārı az vakte sür'ati hasebiyle kaş eder. *Ve* nabđı *kaşirin* miķdārı ve mesāfesi kalil olup az vakte o mesāfe-i kalileyi kaş eder, meşelā iki kimse bir maħallden harekete bed' edip bir *sā* at miķdārı yürüseler o bir *sā* atte *serf* olan kimse iki mīl miķdārı mesāfe kaş eder ve *batī* olan bir mīl miķdārı mesāfe kaş eder ve o iki kimse-nin hareketi zamānı her ne kadar berāber ise lākin iki mīl miķdārı mesāfe

221 "Nisyān marağı"ndan murād lişergus dedikleri marağdır ki emrād-ı dimāgiyye-den olur, zikri maħallinde gelir.

kaş edenin hareketi serf'a ve bir mül miqdârı mesâfe kaş edenin hareketi batıpe olur. Kezâlik nabd-ı serf ve nabd-ı kaşırde zamân berâber olur lâkin nabd-ı serf'in kaş eylediği mesâfenin miqdârı nabd-ı kaşırin kaş eylediği mesâfeden ziyâde olur, meşelâ serf'de nabdın fülü veyâhüd 'ardı veyâhüd 'umku veyâhüd ikisi veyâhüd üçü cem'an ziyâde olur ve nabd-ı kaşırde ek all olur. Bu zikr olunan nabd-ı serf idi.

Ammâ nabd-ı batıpe hareketini az vakte tekml eylemez belki zamân-ı kesırde hareketini itmâm eder. Ve batıpe serf'in dıddı olur. Ve nabd-ı mu'tedil serf'le batıpe'nin arasında mütevassıt olur.

Ve nabdın ecnâs-ı 'aşeresinden cins-i râb' olup âletin kıvâmından me-hûz olan nabdlar dahi üç kısmdır: leyyin ve şulb ve mu'tedildir.

Nabd-ı leyyin o nabd'dır ki o nabd yumuşak olur, o nabda kuvvet ile gamz olup [ziyâde] basılsa teşeffüf edip o nabd sühület ile dâhile ve içeriye girer.

Ve nabd-ı şulb bunun dıddı olup pek basmak ile içeri girmez ve sühület ile dâhile duhül eylemez. Ve nabd-ı mu'tedil beynehümâda olur, yumuşak veyâhüd katı olmaz, ikisinin arasında mütevassıt olur.

Ve nabdın ecnâs-ı 'aşeresinden cins-i hâmis olup 'ırk-ı dâribin ihti-vâsından me-hûz olan nabdlar dahi üç şıf olur: nabd-ı mümtelî ve nabd-ı hâlî ve nabd-ı mu'tedil olur.

Ammâ nabd-ı mümtelî o nabd'dır ki o damarın tecvifinde ruṭubet miqdâr-ı tabı'iden ziyâde olur.

Ve nabd-ı hâlî o nabd'dır ki onun tecvifinde olan ruṭubet miqdâr-ı tabı'iden az ve qalil olur. Ve beynehümâda mu'tedil olan nabd o nabd'dır ki o nabdın tecvifinde ruṭubet miqdâr-ı tabı'isi üzere olur.

Şâhib-i Kânûn bu maqâmda olan 'ibâretinde birkaç fâideye işâret eyledi ki onu fehmi edip ona mütenebbih olmak lâzımdır. Kânûn 'un 'ibâreti budur: الممتلئ وهو الذي يحس في تجويفه رطوبة مالية يعتد بها لا فراغا صرفا. İntehâ. İşbu nabd-ı mümtelî'nin ta'rifinde تجويفه kelimesiyle nabd-ı raṭbdan ihtirâz olunur. Nabd-ı raṭb odur ki ruṭubet ile o nabd-ı raṭbdâ damarın cirminde olur, ammâ nabd-ı mümtelîde ruṭubet nabdın cirminde olmaz belki cevfindedir. Cirminde ruṭubet olmak cevfindedir ruṭubet olmağı iḳtiḏâ eylemez, yaş kîse içinde olan dirhem gibi. Ve cevfindedir ruṭubet

olmak cirminde ruṭûbet olmağı iktidâ eylemez, nuḥâs ibriḳ içinde olan su gibi. Ve nabd-ı mümtelî ile nabd-ı raḥbın farkı budur ki nabd-ı mümtelîde damarın cirmi nabd-ı raḥba kıyâs ile şalâbetli olur, nabd-ı raḥbda damarın cirmi yumuşak ve leyyin olur ve mess olundukta yaş dülbend gibi hiss olunur. Ve *يعدت بها* kavli nabd-ı muḥtedilden ihtirâzdir ya'nî mümtelî ve ḥâlî olmayıp ikisi arasında mütevassıt ve muḥtedil olan nabddan ihtirâz olunur, zîrâ damarın cevfinden ve içinde olan ruṭûbet miḳdâr-ı tabḥîye kalîlen ziyâde olsa o ziyâde iḥsâs olunmaz ve o nabda mümtelî denmez. Eger ziyâde-i muḥtebere ile ziyâde olur ise o ziyâde iḥsâs olunup ona nabd-ı mümtelî iṭlâḳ olunur. Ve tærîfte olan لا فراغ صرف kavli nabd-ı ḥâlîden ihtirâz olur. Ve nabd-ı mümtelî üç vech üzere olur, zîrâ şiryân damarında imtilâ yalnız dem veyâḥûd yalnız rûḥ ile ḥâsıl olmaz, rûḥ ile dem bulunmak vâcib olur lâkin bāḍı imtilâda dem ḡâlib olur ve bāḍı uḥrâda rûḥ ḡâlib olur ve bāḍı kerre dahi ikisi müsavî olur. Bu ʔtibâr üzere imtilâ üç kısım olur. Ve imtilâ rûḥ ile olduğı ondan ma'lûm olur ki rûḥ mümtelî olan nabd parmaklara *ʔdv-ḥmünfeṭḥ* gibi zâhir olur. Ve ma'lûm buyurula ki nabd-ı mümtelî ʔazîm olmak lâzîm değildir, nabd-ı mümtelî ḡâhice ʔazîm olur ve ḡâhice şaḡîr olur.

Nabḍın ecnâs-ı ʔşeresinden cins-i sâdis olup nabḍın melmesinden meḥûz olan nabḍ dahi üç şîf üzere [69b] olur: nabḍı ḥârr ve nabḍ-ı bârid ve beynehümâda muḥtedil nabḍlar olur.²²²

Ve nabḍın ecnâs-ı ʔşeresinden cins-i sâbîden olup sükûn ʔtibârı ile meḥûz olan nabḍ dahi üç kısım olur: nabḍ-ı mütevâtîr ve nabḍ-ı mütefâvit ve nabḍ-ı muḥtedil olur:

Nabḍ-ı mütevâtîr o nabḍdır ki iki inbisâtin beyninde olan zamân miḳdâr-ı tabḥîden kalîl ola ya'nî nabḍa-i ũlânın inbisâti nabḍa-i şâniyenin inbisâti arası miḳdâr-ı tabḥîden eḳall ola. *Zamân-ı sükûndan murâd bu iki ḳarʔa ya'nî iki inbisâṭ arasında olan zamândır. Ḥareket-i inḳıbâdiyyenin kendi ve hareket-i inbisâtiyye ile hareket-i inḳıbâdiyye arasında olan sükûn-ı*

222 Melmesin ḥarâret ve bürüdeti ʔtibâr olup cins-i sâdis olduğı gibi gerek idi ki melmesin ruṭûbet ve yübüseti ʔtibâr olunup o dahi cins-i âḫer olmalı idi lâkin ruṭûbet damarın cirminde olur ise nabd-ı leyyinde ve damarın cevfinden olur ise nabd-ı mümtelîde dâhil olmakla başka nabḍ ʔadd olunmayıp o kısımlarda idḫâl olundu.

hakîkiler bi'l-cümle dâhildir, zîrâ hareket-i inkıbâdiyye her ne kadar hareket ise lâkin ihsâs olunmamakla bu maqâmda sükûndan 'add olunur. Bu vechle nabđ-ı serf ile nabđ-ı mütevâtir biri birinden fark olur. Nabđ-ı serf de hareket-i inkıbâdiyye sükûndan sayılmaz ve nabđ-ı mütevâtirde hareket-i inkıbâdiyye sükûndan sayılır. Ve bu nabđ-ı mütevâtire nabđ-ı mütedârik ve nabđ-ı mütekâşif dahi tesmiye olunur.

Ve nabđ-ı mütefâvit o nabđdır ki iki qar'a ve darbe ya'nî iki inbisât hareketlerinin arasında olan zamân-ı sükûn miqdâr-ı tabfîden noqşân ola. Ve nabđ-ı mütefâvite müterâhî ve mütehalhil dahi tesmiye olunur. Ve mu'tedil nabđ o nabđdır ki iki inbisâtın arasında olan zamân miqdâr-ı tabfî üzere ola.

Ve miqdâr-ı tabfî iki vech ile ma'fûm olduğunun zikri birkaç def'a mürür eyledi. Ve qarîben zikr olunduğu üzere, hareket-i inkıbâdiyye ekser-i hâlde ihsâs olunmadığına binâen hareket-i inkıbâdiyye zamân-ı sükûnda derc olunup ve iki inbisât arası sükûn-ı vâhid sayılıp o sükûnun zamânı miqdâr-ı tabfîden ekall olur ise ona nabđ-ı mütevâtir derler ve ekser olur ise mütefâvit derler ve müsâvî olur ise ona nabđ-ı mu'tedil derler diye beyân olundu, zîrâ hareket-i inkıbâdiyyenin 'adem-i ihsâsı ekser olduğundan vech-i muharrer üzere tevâtür ve tefâvüt ve beynehümâda olan ritidâl mübtedî ve müntehilere o vech ile tertîm âsân olur. Ammâ hareket-i inkıbâdiyye ihsâs olunan mahallerde nabđ-ı mütevâtir ona derler ki inbisât-ı evvel ile inkıbâd hareketlerinin arasında olan sükûn-ı hakîkî ve hareket-i inkıbâd ile inbisât-ı âher arasında olan sükûn-ı hakîkî bi'l-cümle bu iki sükûn miqdâr-ı tabfîlerinden noqşân olur ise ona mütevâtir derler ve eger iki sükûn miqdâr-ı tabfîden ekser olur ise ona mütefâvit derler ve eger o iki sükûn miqdâr-ı tabfîye müsâvî olur ise ona mu'tedil derler.

Nabđın ecnâs-ı aşeresinden cins-i şâminden olup nabđın istivâ ve ihtilâfından me'vüz olan nabđ iki şımf üzere olur, nabđ-ı müstevî ve nabđ-ı muhtelif olur. Bu cinstе mu'tedil olmaz, zîrâ müstevî ile muhtelif arasında vâsıta bulunmaz.

Ammâ nabđ-ı müstevî o nabđdır ki o nabđ umûr-ı hamsede müteşâbih ve berâber ola, o umûr-ı hamsе bunlardır: (1) 'ızam, şıgar; (2) kuvvet, da'f; (3) sūr'at, bu'z; (4) tevâtür, tefâvüt; (5) şalâbet, lîn.

Bu umûr-ı hamsede nabđın müstevî olması üç vech ile olur:

Vech-i evvel o müstevîdir ki nabđa-i evvel nabđa-i şāniye ile umûr-ı hamse-i mezkûrede berāber olur, meşelā inbisāt-ı evvel ‘azîm, kavî, serf, mütevâtir, şulb olduğu gibi inbisāt-ı şānî dahi ‘azîm, kavî, serf, mütevâtir, şulb olur. Bi-hasebi'l-ihtimâli'l-aklî bu vech ile olan nabđ-ı müstevî otuz iki ihtimâle bâliğ olur. O ihtimâllerden biri beyân olundu, bâkîler dahi o kıyās üzere olur. Ve'l-hāşıl nabđa-i ūlāda zıkr olunan aksām-ı hamse-den mevcûd olan nabđa-i şāniyede dahi mevcûd olur ise ona müstevî bey-ne'n-nabđateyn derler.

Müstevînin üç vechinin vech-i şānîsi o müstevîdir ki umûr-ı hamsede istivā nabđa-i vāhidede řtibār oluna yā'nî şiryān üzere vaç olunan parmakları hāl-i inbisāta kar eden nabđ müteşābih ve mütesāvî ola, meşelā parmağın birini kar eden nabđ ‘azîm, kavî, serf, mütevâtir, şulb olduğu gibi āher parmakları kar eden nabđ dahi o vech ile ola. Ve bu nabđa müstevî fi-nabđatin vāhidetin derler.

Ve nabđ-ı müstevînin üç vechinin vech-i sālîsi budur ki nabđ-ı vāhidin cüz-i vāhidi müstevî ola, meşelā parmaklar şiryān üzere vaç olundukta bir parmağa kar eden nabđ müstevî ola yā'nî o bir parmağın bir cānibine darb eden nabđ ‘azîm ve kavî ve serf ve mütevâtir ve şulb olduğu gibi o parmağın cānib-i āherine darb eden nabđ dahi o minvāl üzere ola. Ve bu müstevîye müstevî fi-cüz'in vāhidin min-nabđatin vāhidetin derler.

Nabđ-ı müstevîde řtibār zıkr olunan umûr-ı hamsede olan istivāyadır. Her ne kadar bâkîlerinde nabđ muhtelif olur ise umûr-ı hamsede istivā bulunmakla yine ona nabđ-ı müstevî derler.

Eger sen baş-ı kavîl murād eder isen ecnās-ı nabđın cümlesinde istivāyı řtibār eylersin. Ve nabđ müstevîdir denip itlāk olunsa umûr-ı hamsede müstevîdir demek murād olunur. Ve eger umûr-ı hamsenin birinde meşelā kuvvette müstevî olup bâkîlerinde muhtelif olsa ona itlāk üzere nabđ-ı müstevîdir denmez belki müstevî fi'l-kuvve diye kayd ile müstevî denir, bâkîler dahi bu kıyās üzere olur.

Ve bu cins-i şâminden nabđ-ı muhtelif o nabđdır ki müstevînin çıddı olup *zıkr olunan üç vech*²²³ üzere nabđ umûr-ı hamse[de] muhtelif ola. ‘Ale’l-ıtlâk nabđ-ı muhtelif umûr-ı hamsede muhtelif olana denir. *Ve umûr-ı hamseden meşelâ kuvvette muhtelif olsa ona muhtelif fi’l-kuvve denir, muṭlaқан muhtelif denmez.*

Ve nabđın ecnâs-ı ‘aşeresinden cins-i tāsîf den olup nabđın intizâmı ve ‘adem-i intizâmından meḥûz olan nabđ dahi iki nev’ olur: Nev’-i evvel muhtelif-i muntazam, nev’-i şânî muhtelif-i ğayr-i muntazam olur.

Muhtelif-i muntazam o muhtelifdir ki onun ihtilâfı için nizâm mahfûz olup o nizâm üzere dâimâ hareket eyleye. Ve muhtelif-i muntazam dahi iki şıf olur:

Şıf-ı evvel o muhtelif-i muntazamdır ki o muhtelif için dâimâ hilâf-ı vâhid ola. Ve bu muhtelif-i muntazam nabđa ‘ale’l-ıtlâk muntazam derler. *Ve bu nabđ-ı muhtelif-i muntazamın mişâli serf olan bir nabđın ittişâlinde olan nabđ-ı âherin sūr’ati nabđ-ı evvelin sūr’atinin bir mişli ve şülüşü miqdârı olup bu karâr üzere dâimâ deverân eyleye yâni nabđ-ı şânî sūr’atte nabđ-ı evvelden şülüş miqdârı ziyâde ola ve nabđ-ı şâlis evvel gibi ve nabđ-ı râb’ şânî gibi olup bu kıyâs üzere deverân eyleye.*

Ve nev’-i evvelin şıf-ı şânîsi o muhtelif ve muntazamdır ki onda olan hilâf birden ziyâde olur, lâ-eḳall o muntazamda iki hilâf olur, ikiden ziyâde dahi olur lâkin o hilâflar nizâm üzere olur. *Mişâl-i mezkûrda nabđ-ı evvelin sūr’atinden şânînin ve şâlisin sūr’ati şülüş miqdârı ziyâde olur ve râb’in ve hâmisin sūr’ati nabđ-ı evvelden nısf miqdârı ziyâde olur ve sâdisin miqdârı yine nabđ-ı evvel gibi olur ve sâb’in ve şâminin miqdârı şânî ve şâlis gibi şülüş ziyâde olur ve tāsîf’in ve ‘âşirin miqdârı râb’ ve hâmis gibi nısf ziyâde olur. Ve bu kıyâs üzere iki hilâf üzere edvâr ile muntazaman nabđlar deverân eder. Ve bu şıfın aḳsâm-ı keşîresini Câlînûs’a ‘azv edip ‘Allâme şerhinde tafşil eder.*

Ve bu cins-i tāsîf in nev’-i şânîsi olan muhtelif-i ğayr-i muntazamda mevcûd olan ihtilâf devr üzere olmaz.

223 “Üç vech”ten murâd muhtelif beyne’n-nabđateyn ve muhtelif fi-nabđatin vâhidetin ve muhtelif fi-cüz’in vâhidin fi-nabđatin vâhidetindir.

Cālînûs der ki ğayr-i muntazamın mişâli zâhirdir hüşûşan bizim zamânımızda ziyâde zâhirdir, zîrâ nâsın ekşerinin ve belki cümlesinin nabđı muhtelif ve ğayr-i muntazamdır ya'nî nabđ istivâdan hürüc [70a] edip muhtelif olsa o muhtelifin iki kısmından bizim zamânımızda mevcûd olan ğayr-i muntazam olan nabđdır, muhtelif-i muntazam bizim zamânımızda kalîlen mevcûd olur demektir. Cālînûs'un bu kelâmı zamânımızda nabđ-ı müstevî bulunmaz demeye haml olunmaya.

Pes tafşil olunduğu vech üzere bu cins-i tâsi' ya'nî muhtelif-i muntazam ve muhtelif-i ğayr-i muntazam taḥḫîḳ olundu ise ma'lûm olur ki bu cins-i tâsi' başka bir cins değildir belki cins-i şâminin nev'-i vâhidinin ya'nî nabđ-ı muhtelifin envâ'ındandır.

Ve ma'lûm ola ki nabdda müsîkâriyyet vardır. *Ķânûn'un o müsîkâriyyeti beyânı kavâ'id-i müsîkiyi bilmeğe muhtâc olmakla şerḥ-i 'Allâme'de irâd olunan müsîki kavâ'idinden tercümeye şürû'dan muḳaddem kadr-i kifâye biz dahi irâd eyleyelim tâ ki Ķânûn'un kelâmını fehm sehl ve idrâk âsân ola:*

Müsîkâr berbaḫ ve sâir sâz ve âlât-ı ğinânın ismidir. Müsîki şinâ't-ı ğinânın ya'nî sâzendelik şarf atının ismidir; o şinâ't bir 'ilm-i riyâdîdir ki onda naĝamât aḫvâlerinden bahş olunup naĝamât ne keyfiyyette te'lîf ve terkîb olduğu ve keyfiyyette âlet-i ğinâ darb ve naḳr olduğu bilinir. Ve o 'ilmde âlet-i ğinâyaya olan her iki darbe ve naḳre aralarında müteḫallil ve mevcûd olan ezmineden dahi bahş olunup onunla elḫân ne keyfiyyette terkîb ve te'lîf olunacağı bilinir. Bu mezkûrlardan ma'lûm oldu ki bu fenn ve bu şinâ'anın tamâmı iki cüz' ile ḫâşıl olur: Bir cüz'ünde naĝamât aḫvâlerinden bahş olunur o vech ile ki o cüz'de naĝamâtın keyfiyyet-i terkîbi ve naḳarât ve ḫarebât ne vech ile olmak lâzım idiği kemâ-yenbaĝi tebyîn ve tavḫîḫ olunur. Ve o şinâ'anın cüz'-i şânisinde beyne'n-naḳarât müteḫallil ve mütevassıf olan zamânın aḫvâli ve miḳdârı tafşil olunur. Ve bu iki cüz' ile müsîki tamâm olur. Cüz'-i evvele 'ilm-i te'lîf ve cüz'-i şâniye 'ilm-i ikâf derler.

Ve naĝme o şavta derler ki ḫiddet ve şikalde ya'nî tizlik ve aĝırlıkta bir ḫadd ve bir ḫarâr üzere birâz zamân eĝlene ve mütemâdî ola. Ḫiddette ve şikalde ya'nî tizlikte ve aĝırlıkta muhtelif olan her iki naĝmenin mecmû'una

bıd tesmiye olunur. Ve *zıkr* olunan *bıd* iki kısım üzere olur: Bir kısmına *müttefik* derler ve *mülâyim* ve *mevzûn* dahi derler. Bu kısım o *bıd*ddur ki onu *istimâ* la *istilzâz*-ı *tabfî* hâşıl olur. Ve kısım-ı âherine *münâfir* derler, *ğayr-i mülâyim* ve *ğayr-i mevzûn* dahi derler. Ve bu kısım-ı *şânî* o *bıd*ddur ki onu *istimâ* dan ve *işitmekten* *teneffür-i tabfî* hâşıl olur ve o şavtı işiten kimse ondan *istikrâh* eder.

Hâsse-i semf de *keyfiyyet* bu *minvâl* üzere olduğu gibi *havâss-ı sâirede* dahi bu *minvâl* üzere olur, *meşelâ besâyıt*-ı *tayyibden* *mürekkeb* olan *fibin* *bıd* dışından *istilzâz* ve *bıd* dışından *istikrâh* olunur. *Mezûkât* ve *mubşarât* ve *melmûsât* dahi böyledir, kimi *mülâyim* olup onu *ihsâs* ile *tabf* at *istilzâz* eder ve kimi *münâfir* ve *münâfi* olup onu *ihsâs* ile *tabf* ata *nefret* hâşıl olur. Bundan *zâhir* oldu ki *tiz* ve *ğayr-i-tiz* iki *nağmeden* *mürekkeb* olan her *bıd* dan *tabf* at *istilzâz* eylemez belki o *bıd* dda *mevcûd* olan *tiz* *nağmenin* *ğayr-i* *tiz* *nağme* ile *mülâyemeti* ve *muvâfakatı* olur ise o *zamân* o şavtı ile ve o *bıd* ile *istilzâz* olunur.

Pes bir *bıd* dda olan *tiz* *nağmenin* *ğayr-i* *tize* nisbetini bilmek bize *lâzım* oldu. Ve o nisbet iki *vech* ile olur, bir *vech* hendese ile *mâ'lûm* olur ve âher *vech* 'aded ile *mâ'lûm* olur.

Ve 'aded ile nisbeti bilmek *sehl* *ve* *âsân*, olmakla *evlâ* ve *elezz* olur, *zîrâ* *emr-i mülâyimi* *sühûlet* ile *tabf* at *ziyâde* *iltizâz* eder, onun için *müsikî şinâ* asında nisbet-i *mezkûreyi* 'aded ile *ta'arrüf* edip bilirler ve nisbet-i 'adediyyeden *ikinin* *bire* nisbetine *dâf* tesmiye ederler ve nisbet *bi'l-küll* dahi tesmiye olunur; o nisbet *sâir* nisbetlerden *evlâ* ve *elezz* olur, *zîrâ* 'adedlerde olan *sâir* nisbetlerden *fehmi* *âsân* ve *eshel* olur, her ne kadar *fehmi* *âsân* olsa *lezzeti* *ziyâde* olur ve *lezzetin* *ziyâde* olduğunun *medârî* *fehmi* ve *idrâk* olunmasının *sühûleti* ve *kolay* olması olur. İkinin *bire* nisbetinden sonra nisbet-i *sâirenin* *evlâ* ve *elezz* olan nisbetleri *sühûlet-i* *fehmi*de *ikinin* *bire* nisbetine *karîb* olan nisbetlerdir, *el-aqreb* *fe'l-aqrebü* *fehvasınca* o nisbetler dahi *eşref* ve *elezz* olurlar.

İkinin *bire* nisbetinden *bıd* olup *fehmi* olunması *şaf* b olanlardan *ezâ* hâşıl olur, onun için *müsikî şinâ* asında *bıd* *zi'l-küll* tesmiye olunan *nağmeden* *cem'an* *nağamât-ı sâireden* *ziyâde* *iltizâz* olunur. *Bıd* *zi'l-küll* o *bıd*ddur ki o *bıd* iki *bıd*dan *mürekkeb* olur ve o iki *bıd*dan biri birinden *miqdâr-ı*

tefâvütü eḳall olan bûd mişli olur, sekiz ile dört gibi. Sekizin dörtten miḳdâr-ı tefâvütü dörttür. Miḳdâr-ı tefâvüt olan dört o bûd-ı zi'l-küllün cüz-i eḳalli olan dörde müsâvî olur ve o müsâvât iki vech ile olur: Biri bi'l-fîl müsâvî olur, zıkr olunan sekiz ile dört gibi ve biri bi'l-ḳuvve müsâvî olur, altı ile dört gibi, zîrâ altının dörtten miḳdâr-ı tefâvütü ikidir. İki dörde bi'l-fîl müsâvî olmaz lâkin iki bir kerre tekrâr olunsa dörde müsâvî olur ve iki kerre tekrâr olunsa altıya müsâvî olur ve buna bi'l-ḳuvve müsâvî derler.

Ve bi'l-ḳuvve müsâvâtın bir âḫer kısmı dahi vardır ki miḳdâr-ı tefâvüt tekrâr olunmakla mükerrer olan bûd-ı zi'l-küllün cüz'leri olan iki bûdun birine o mükerrer müsâvî olmaz belki o iki bûdun eḳalli tekrâr olunmakla mükerrer olan bûd eḳall-i miḳdâr tefâvüte ve bûd-ı eşkal ü aḫzama mufâdil ve müsâvî olur, iki ile altı gibi. Altının ikiden miḳdâr-ı tefâvütü dörttür, dört tekrâr olunsa sekiz ḫâşıl olur, şektiz bûd-ı eḳall olan ikiden ve bûd-ı eşkal olan altıdan işbu iki bûdun her birinden ekşerdir, ikisinden birine müsâvî ve mufâdil değildir. Miḳdâr-ı tefâvütü tekrâr ile müsâvât ḫâşıl olup bi'l-ḳuvve bûd-ı mürekkeb bûd-ı zi'l-küll olmaz lâkin o iki bûdun eḳalli tekrâr olunsa o eḳall olan bûdun miḳdâr-ı mükerreri miḳdâr-ı tefâvüte ve bûd-ı eşkale müsâvî ve berâber olur. Eḳall olan bûd ikidir, iki bir kerre tekrâr olunsa dört ḫâşıl olup miḳdâr-ı tefâvüte müsâvî olur ve iki kerre tekrâr olunsa altı olup bûd-ı eşkal olan altıya berâber olur. Ve bu vechle bûdları müsâvî olan bûd-ı mürekkebe dahi bi'l-ḳuvve bûd-ı zi'l-küll derler, bu vech ile mülâyim ve müttefik olup iki evvelki kısımlar gibi iltizâz olunduğu için.

Pes bûd mülâyim ve müttefik ve müstelezz olunmakta iki vech lâzımdır: Biri eczânın bûd-ı tîz olup ve bûd-ı âḫeri şakîl olmakla muhtelif olmaktır. Ve vech-i âḫer o bûdun tîz ve şakîl olan cüz'lerinin biri birine nisbeti ikiden bire nisbeti gibi olup kezâlik bûd-ı mürekkebden iki bûdun biri birine nisbetleri ikinin bire nisbeti gibi olmaktır, mâ-adâlarda mülâyemet yoktur, iltizâz olunmaz belki o maḳûle nisbetlerden tabîat şif'ûbet ile fehm eylediğinden elem ḫâşıl olur. Meşelâ bûd-ı mürekkeb ḫamse ile tis'adan mürekkeb olsa iki basîḫ olana bûdların biri beş ve biri dokuz olur, beynehümâda tefâvüt dört olur; dört tekrâr olunsa sekiz ḫâşıl olup iki bûdun yâ'nî beş ile dokuzdan birine mufâdil ve müsâvî olmaz. Kezâlik bûd-ı eḳall olan ḫamse

tekrâr olursa on 'aded hâşıl olup bûd-ı eḳall olan beşten ve bûd-ı ekşer olan dokuzdan ve miḳdâr-ı tefâvüt olan dörtten ekşer olup bi'l-ffl veyâhüd bi'l-kuvve o mürekkeb bûd zi'l-küll ve mülâyim ve müstelezz olmaz belki o bûd-ı mürekkebin naḡamâtı müstekreh ve ḡayr-i müttefik olur. Ve bûd-ı zi'l-küll bi'l-cümle müttefik [70b] ve mülâyim olanları müstecm' olup mâ'adâlar ḡayr-i müttefik olmakla bûd-ı zi'l-küll tesmiye olundu.

Ve zikr olunan bûd-ı zi'l-küllden kısım-ı evvel cümleden eşref ve elezz olur ve sonra kısım-ı şânî ve b'adehu kısım-ı şâlîş eşref olur. Ve bi'l-kuvve bûd-ı zi'l-küll olanın iki kısmından bir kerre tekrâr ile miḳdâr-ı cüz²-i aşḡar veyâhüd miḳdâr-ı tefâvüt hâşıl olan aşnâfları iki kerre tekrâr ile hâşıl olanlardan eşref ve elezz olur ve iki kerre tekrâr ile miḳdâr-ı tefâvüte veyâhüd cüz²-i aşḡara müsâvât hâşıl olan aşnâfları üç kerre tekrâr ile hâşıl olanlardan eşref olur. Ve l-hâşıl tekrârı az olan bûd-ı zi'l-küll tekrârı ziyâde olandan eşref olur.

Ve bu aşnâflar içinde üçün ikiyé nisbetine nisbet bi'l-hams derler. Bu vech ile nisbeti olan bûd-ı mürekkebden kadr-i mütefâvit eḳall olan bûdun nişfi olduḡu gibi bûd-ı aḡzam dahi bûd-ı aşḡarın bir mişli ve nişfi mişli olup²²⁴ bûd-ı eḳattin miḳdâr-ı tefâvüte nisbeti ne mişli ise miḳdâr-ı aḡzamin miḳdâr-ı aşḡarâ nisbeti o mişli olur. Mişâl-i mezkûrda yānî üçün ikiye nisbetinde miḳdâr-ı mütefâvit olan vâhid bir kerre tekerrür eylese aşḡar yānî iki hâşıl olur ve vâhid iki kerre tekerrür eylese selâse yānî bûd-ı aḡzam hâşıl olup miḳdâr-ı tefâvütleri müsâvî olur. Ve bu nisbete nisbet bi'l-hams tesmiye olunduḡunun vechinde şürrâhın hilâfi vardır, taḡrîri melâle mü'eddî olmakla terki istihsân olundu ve zikri âti nisbetlerin binâen 'aleyh vech-i tesmiyeleri dahi terk olundu.²²⁵

Ve bûd-ı zi'l-küllde olan iki bûdun nisbetlerinden birine dahi nisbet bi'l-erba' derler, dördün üçe nisbeti gibi. Dört ile üç arasında miḳdâr-ı tefâvüt vâhid olur. Vâhid eḳall olan bûd da yānî üçe nisbet olursa o nisbet

224 Bûd-ı aḡzam bûd-ı aşḡarın bir mişli. Ve bir mişlinin şümünü olan nisbete nisbet-i tunubiyye tesmiye olunup tunub iki ḡamme ile sürâdikât-ı beytin ḡabl-i ḡavîline derler; 'avâmm-ı nâs taḡyîr edip tenef ipi derler ki ḡaymelerde olur, ekşer-riyyâ sekiz ḡabl olur.

225 Âsân vechi budur ki nisbet-i ḡams mutaşavver olan eḳall-i 'aded iki ile üçtür, iki ile üç cem' olursa beş olur, onun için nisbet bi'l-hams tesmiye olur ve ekşer-i şürrâh buna zâhib olurlar. 'Allâme bu vechi redd edip başka vech sevḡ eder, murâd eden maḡalline mürâca'at eylesin.

şülüş ile olup üç vâhidin üç mişli olur, dört üçe nisbet olursa dört için bir mişli ve bir şülüşü olup miqdâr-ı tefâvüt olan vâhid iki kerre tekrâr olursa üç aded hâşıl olur ve üç kerre miqdâr-ı tefâvüt olan vâhid tekrâr olursa dört hâşıl olup iki nisbet mülâyim ve müttefik olur. Ve bu vech ile nisbeti olan bîd-ı mürekkeb dahi bîd-ı zi'l-küll envâından olup eşref ve evlâ olur lâkin tekrâr iki kerre olmakla bu bîdün şerefi nisbeti bi'l-hams olan bîd-ı zi'l-küllden dūn ve nâkış olur.

Ve bi'l-cümle nisbet-i müttefika üç kısım olur: Birincisi kibâr ve ikincisi evsâf ve üçüncüsü şıgâr tesmiye olunur.

Kibâr-ı müttefik o bîd-ı mürekkebdir ki ondan cüz' olan bîd-ı âzam bîd-ı aşğarın bir dîfi veyâhüd iki dîfi veyâhüd üç dîfi yâhüd için fevkinde olan dîfları ola, aralığa nısf ve şülüş ve rubuf gibi küsür müdâhale eylemeye, onun için bu kısma nisbet bi'l-küll ve nisbet bi'd-dîf tesmiye olundu.

Evsâf-ı müttefik o bîd-ı mürekkebdir ki o bîdün cüz'-i âzamu olan bîd bîd-ı aşğarın bir mişli ve bir mişlinin nısfı veyâhüd şülüşü ola.

Ve şıgâr-ı müttefik o bîd-ı mürekkebdir ki onun bîd-ı âzamu bîd-ı aşğarın bir mişli ve bir mişlinin rubufu veyâhüd humusu veyâhüd dahi ziyâde ola şümüne varınca kadar, şümünü tecâvüz eylemez. Bir mişli ve bir mişlinin tüs-ü olsa dokuz bölükte bir bölüğü olsa o nisbet üzere olan bîd şıgâr-ı müttefikten mâdūd ve müteber olmaz, nitekim kibâr-ı müttefikten dört dîfi tecâvüz eden müteber olmadığı gibi.

Ve mâlûm buyurula ki iki nağmenin hiddet ve şıkal ile tefâvütü ya'nî bir nağme tîz ve nağme-i uhrâ gayr-i tîz ve ağır olduğu zâtü'l-evtârda ya'nî kopuz ve tanbüre mişli sâzlarda evtârın kışarı ve tülû hasebiyle olur. Ve mizmâr mişli zâtüs-şükûb olan ya'nî delikli olan âlette şukbelerin dar ve geniş olmasıyla nağmeler tîz ve gayr-i tîz olur.

Ve bâdî kerre âletin şalâbet ve lîni hasebiyle dahi nağmeler hiddet ve şıkal ile muhtelif olup şalâbetli olan âletin şadâsı tîz olur ve leyyin olan âletin şadâsı şakîl ve gayr-i tîz olur.

Ve veterin tül ve kışarı ile muhtelif olan nağmelerin ihtilâfi o zamân müteber olur ki tavîl olan veter kaşîr olan veterin dîfi ve iki mişli ola, onun için o nağmeye nağme-i nısfu t-tül tesmiye olunur ve nısf-ı nağmetü'l-küll dahi tesmiye olunur. Ve bu tarîk ile sair nisbetler dahi mâlûm olur.

Evvel-i bâbda zıkr olunduğu üzere ‘ilm-i müsikî iki cüz’den mürekkebe idi: Biri ‘ilm-i te’lîf idi ki nağamâtın keyfiyyet-i te’lîfinden bahş eder. Ve ikincisi ‘ilm-i îkâ idi, o ‘ilmde nağamât ve naçarât arasında taḥallül edip giren sükûnun keyfiyyetlerinden bahş eder. Bu maḳâma gelince ḳadar nağamâtın keyfiyyet-i te’lîfi beyân olundu.

Ve sekenâtın beyânı budur ki sekenâtta bahş eden ‘ilme ‘ilm-i îkâ derler, o ‘ilmde nağamât arasında olan ezmineden bahş olunur hattâ o ‘ilm ile ezmine-i müteḥallilenin mevzûnu ğayr-i mevzûnundan temyîz olunup mevzûn olanı taḳ’a mülâyim olup elezz olur ve mevzûn olmayanı ğayr-i mülâyim olup müzî ve mülîm olur. Lâyık olur ki iki nağme arasına taḥallül eden sükûn iki nağmeden ihdâhümânın müntehâsi ve uhrânın mübtedâsi fark ve temyîz olunmayacak ḳadar ḳaşîr olmaya. Eger o sükûn-i müteḥallil ğâyette ḳaşîr olup iki nağme biri birine muṭtaşıl gibi olup ihdâhümânın mübtedâsi uhrânın ibtidâsından temyîz olunmaz ise o sükûn mülâyim ve müttefik olmaz ve ona teḥzîzât ve te’idât tesmiye olunur ve ona muṭrıblar merġûl²²⁶ tesmiye ederler.

Ve yine lâyıḳ olur ki iki nağme arasına giren sükûnun fül-i zamânı o ḳadara bâliġ olmaya ki nağme-i ūlâ nağme-i sâhîyeden o sükûn ḥasebiyle külliyyen munkaṭf ola. Eger o sükûn-i müteḥallilin zamânı tavîl olup iki nağme biri birinden ‘ale’l-kemâl munkaṭf olur ise o dahi mülâyim ve müttefik olmayıp ona munkaṭf tesmiye olunur. Pes bu mevḏ’de nabḏın baḳdı mebahîşi tevakkuf eylediği şinâ’at-i müsikî mebahîşi tamâm oldu. Ḳânûn’un yine tercümesine şürḥ eyleyelim. Şâhib-i Ḳânûn der ki:

Bilinmesi vâcib ve lâyıḳ olan nesnelere ki nabḏda taḳ’at-ı müsikâriyyet mevcûde olur,²²⁷ nitekim şinâ’at-i müsikî nağamâtın te’lîf ve terkîbi ile tamâm olur o vech ile ki o mü’ellefe olan nağamâtın eczâsından baḳdısı ḥiddetli ve baḳdı âheri şaḳîl ve ğayr-i tîz olup o tîz olan eczâların

226 “Merġûl” lûgat-i Fârsîdir, örölmüş saç ma’nâsıdır, Şâhidî’de mezkûrdur. Ḥalîmî’de kıvrıcık saç diye taḥrîr olunmuştur. Ma’na-yı evvel maḳâma münâsibdir.

227 Ma’lûm buyurula ki nabḏın müsikîye iki vechle muġayereti vardır: Evvelkisi hareket-i nabḏ tîz ve ğayr-i tîzden mü’ellef deġildir, ammâ müsikîde tîz ve ğayr-i tîzden naġmeler mü’ellef olmak lâzımdır. Ve ikinci vech budur ki müsikîde nağme nağmeye ve sükûn sükûna nisbet olunur, ammâ nabḏda hareket sükûna nisbet olunur. Ve ikinci vechin zikri Ḳânûn’da gelir, ammâ vech-i evveli ‘Allâme zıkr eylemiştir.

ğayr-i tîz olanlara nisbeti ola bu vechle nisbeti olan te'lîf-i nağamât ile. Ve kezâlik ikâc tesmiye olunan beyne'n-nağamât ve'n-nağarât sekenât-ı mütehallile için taqdîr olan zamânların devrleri mûsikî ile tamâm olduğu gibi nabđın hâli dahi o minvâl üzere olup te'lîf-i harekât ve edvâr-ı ikâc ve sekenât ile tamâm olur, zîrâ nabđ-ı serîf ve nabđ-ı mütevâtirde nisbet-i ikâciyye vardır ya'nî iki nabđ arasında sekenât-ı mütehallile vardır ve o sekenât için zamân-ı muqadder ya'nî o zamânın bir miqdârı vardır ki o miqdâr ile nabđın serîf ve mütevâtir olduğu mütehaqqak olur ve o sekenât edvâr ile olur. Ve nabđ-ı kavî ve nabđ-ı da'îf ve kezâlik nabđ-ı çavîl ve nabđ-ı kaşîrde dahi bir nisbet vardır ki o nisbet mûsikîde olan nisbet-i te'lîfiyyeye müşâbih ve müşâkil olur ya'nî nabđda iki hareketin biri birine nisbeti mûsikîde olan iki bu'dun biri birine olan nisbetine müşâbih gibi olur ki o nisbete nisbet-i te'lîfiyye tesmiye olunur idî.

Muqaddimede tafşîlen zîkr olunduğu üzere şınâat-i mûsikînin ezmine-i ikâcî ve nağamâtının mekâdiri gâhîce müttefîka ve muhtelif ve ğayr-i müttefîka olduğu gibi kezâlik muhtelif olanlar dahi bîdî kerre muntazame ve bîdî kerre ğayr-i muntazame olduğu gibi nabđın nisbetlerinin ahvâli dahi kuvvet ve da'îfa ve miqdârda ya'nî tûl ve kışarda gâhîce müttefîka ve gâhîce ğayr-i müttefîka ve muhtelif olur. Ve nabđın bu vech üzere zîkr olunan nizâm ve ittifâkı evvelen zîkr olunan nizâm değildir belki bu nizâm âher türlü bir nizâmdır. Ve bu iki nizâm beyninde [71a] fark bi-hasebi't-tahakkuk ve'l-vücûd 'umûm ve huşuş min-vechin ile olur, zîrâ muhtelif olan nabđlardan nabđ-ı evvelin eczâsı selâse ve nabđ-ı şânînin eczâsı erb'â ve nabđ-ı şâlişin eczâsı hamse olup birer ziyâde olarak bir hadde müntehî olduktan sonra yine hâlât-ı ülâya ric'at edip bu mişlli edvârı olsa o nabđ-ı muhtelifte nizâmın ikisi dahi ma'an mütehaqqak ve mevcûd olur. Ve nabđ-ı evvelin eczâsı selâse ve nabđ-ı şânînin eczâsı hamse ve nabđ-ı şâlişin eczâsı seb'â olup bu kıyâs üzere 'ale'l-vilâ mütezâyid olarak bir devr müntehî olup o müntehî olan devr mişlli devr-i şâniye ric'at edip devr-i şânînin tekmiinden sonra şâlişe ve şâlişin mâ-fevkine ric'at eylese bu mişlli devri olan nabđda nizâm-ı evvel mevcûd olur ve nizâm-ı şânî mevcûd olmaz.

Nabđ-ı müstevînin dıddı ve mukâbili olan nabđ-ı muhtelif bîdî kerre müttefîk olup eczâlarının nisbeti dîf ile veyâhüd humus veyâhüd sâir müt-

tefîkte olan nisbetin biri olur ise bu şürette nizâm-ı evvel bulunmaz ve nizâm-ı şânî bulunup beynehümâda 'umûm ve huşûş min-vechin hâşıl olur, bir mâddede cem' olup iki mâddede iftirâk bulunduğ u için.

Ve mâ'lûm buyurula ki mûsikî ebf'adı beyninde mevcûd olup hâsse-i sem' ile ihsâs olunan nisbetler keşîrdir ve o nisbetlerin nabđda cümlesi ihsâs olunmaz onun için ki hâsse-i sem' hâsse-i lemsten eltaftır. Mûsikî nisbetleri hâsse-i sem' le idrâk olunur ve nabđda olan nisbetler hâsse-i lems ile ihsâs ve idrâk olunur. Ve laţîf olan hâssenin idrâk ve ihsâs eylediğ i nisbetlerin cümlesini keşîf olan hâsse idrâk ve ihsâs eylemez belki baf' dısını idrâk eder ve baf' dısını idrâk eylemez. Mûsikî nisbetlerinden nabđda ihsâs olunan nisbetleri şâhib-i Kânûn beyân murâd edip der ki:

Cālînûs rey eder ki nisbet-i 'adedîyyeden nabđda mahsûs olan nisbetlerin evvelkisi nisbetü'l-küll ve l-hâmse tesmiye olunan bıf'd-ı evvelin tâlî tesmiye olunan nisbetidir ya'nî sittenin işneyne nisbetidir ki o terkîbde muqaddem tesmiye olunan bıf'd-ı evvelin tâlî tesmiye olunan bıf'd-ı şânî üç dıf'i ola.

Bu zıkr olunan sittede iki nisbet mevcûd olur:

Biri nisbetü'l-küll olur, o nisbet altının üçe nisbetinde olur, zîrâ altının üçten miqdâr-ı tefâvütü üçtür, miqdâr-ı tefâvüt olan üç iki 'adedin ekallı olan üçe müsâvîdir. Ve iki 'adedin ⁶³⁸af'zâmî ve miqdâr-ı aşğarın dıf'fidir ya'nî altı üçün iki katıdır. Ve bu nisbet muqaddimede zıkr olunan nisbet bi'l-küll ve dıf' tesmiye olunan nisbettir. Ve zıkr olunan altının ikiye nisbetinde bir nisbet dahi mündericdir ki o nisbet altıdan cüz' olan üçün ikiye nisbetidir. Üç ile iki beyninde miqdâr-ı tefâvüt birdir ve bir aşğar-ı cüz' olan 'adedde ya'nî ikiye müsâvî değildir belki nişfidir. Vâhid bir kerre tekrâr olunsa iki olur ve iki kerre tekrâr olunmakla üç hâşıl olur ve bu nisbet nişf ile olur ki ona nisbet bi'l-hams tesmiye olunur idi. Pes altının üçe nisbetinde iki nisbet mevcûd olup o nisbetler mürekkebe olur, biri nisbet bi'l-küll ve âher nisbet bi'l-hams olur. Ve nabđda ihsâs olunan nisbetin evvelkisi bu vechle olan nisbet-i mürekkebe olur.

Ve nabđın ihsâs olunan nisbetinin ikincisi 'alâ-re'yl Cālînûs basîf olan nisbet bi'l-küll olur ki ona dıf' dahi derler idi. O nisbet-i erbâ'anın işneyne

nisbeti mişlli olur. Erba'a ile işneyn arasında miqdâr-ı tefâvüt ikidir, iki aşğar-ı 'adede müsâvî olur, bir kerre tekrâr olunsa a'zam-ı 'adede berâber olur.

Ve nabđda maḥsûs olan nisbetlerin üçüncüsü nisbet bi'l-ḥamse olur. Onun mişâli için ikiye nisbeti mişlli olur, beynehümâda miqdâr-ı tefâvüt vâhid olur, vâhid aşğarın ya'nî ikinin nişfi olur, miqdâr-ı tefâvüt bir kerre tekrâr olunmakla aşğarına müsâvî olur ve iki kerre tekrâr olunmakla a'zam-ı 'adede müsâvî olur. Ve bu nisbet bi'l-ḥams basit olur.

Ve nabđda olan nisbet-i maḥsûsenin dördüncüsü nisbet bi'l-erba'a olur. O nisbetin mişâli erba'anın üçe nisbeti mişlli olur, beynehümâda miqdâr-ı tefâvüt vâhid olur ve vâhidin üçe nisbeti şülûş ile olur. Vâhid iki kerre tekrâr olunsa aşğar-ı 'aded olan üçe müsâvî olur ve dört kerre tekrâr olunsa a'zam-ı 'aded olan dörde müsâvî olur. Ve bu vech ile olan nisbete nisbet bi'l-erba'a tesmiye olunur.

Ve nabđın nisbet-i maḥsûsesinin beşincisi ez-zâid rubu'an tesmiye olunan nisbet olur. O nisbet beşin dörde olan nisbeti mişlli olur, beş ile dört arasında miqdâr-ı tefâvüt vâhid olur ve vâhid erba'anın rubu'u olur, üç kerre tekrâr ile vâhid erba'a olup aşğar-ı 'adede müsâvî olur, vâhid dört kerre tekrâr ile beşe müsâvî olur.

'Allâme bunları icmâl edip der ki ḥâşî-i kelâm Câlînûs rey' eder ki nabđda maḥsûse olan nisbet bu vech ile olur ya'nî iki nabđın biri âherin üç katı olur veyâḥûd bir katı ve nişfkatı olur veyâḥûd bir katı ve şülûş katı olur veyâḥûd bir katı ve rubu' katı olur. Şâhib-i Kânûn der ki:

Câlînûs'un bu zikr eyledikleri nisbetlerin iḥsâs olunmasını ben isti'zâm ederim ya'nî müşkilâtın bulurum lâkin derecât-ı ikâ'a ya'nî müsikîde nağamât arasında olan sekenâtın derecâtına itiyâdı olanlara ve kezâlik nağamâtın tenâsübüne itiyâdı olup müsikînin 'amelisinde mahâreti olanlara ve müsikînin 'ilmî ve nazarîsinde mahâreti olup meçhûlü ma'lûma kıyâsa kâdir olanlara nabđda bu nisbetlerin iḥsâsını teshîl ederim ya'nî 'ilm-i müsikîde 'ilmen ve 'amelen mâhir olanlara nabđın bu nisbetlerini bilmek âsân ve kolaydır derim, zîrâ o mişlli insân te'emmül ve tefekkürünü nabđda şarf eylese mümkün olur ki o kimse nabđda bu nisbetleri cess ve lems ile iḥsâs eyleye.

‘Allāme der ki şekk yoktur ki Şeyh’in menzilesinin tenezzühü olup ve evkâtını ehemm ve eşref olan umûr-ı mühimmeye şarfi hasebiyle müsikînin gerek ikâ’iyye ve gerek te’lîfiyye olan iki nev’inin ‘amelîsi onda yoktur, onun için *وانا استعظم ضبط هذه النسب بالجس* buyurdular. Şâhib-i Kânûn der ki:

Ben derim ki nabdın ecnâs-ı ‘aşeresinden işbu cins-i tâsî’de zikr olunan muntazam ve ğayr-i muntazam nabdırları başka bir cins ‘add eylemek her ne miqdâr nâfi‘ ise lâkin taqsîmde şavâb olmaz, zîrâ taqsîmde şavâb olan kısmet-i evveliyyeyi zikr eylemektir. Ve bu nabd-ı muntazam u ğayr-i muntazam cins-i şâminin nabd-ı muhtelif kısmının kısımları olup ve muhtelifi muntazame ve ğayr-i muntazama taqsîm taqsîm-i şânî olmakla kısmet-i evveliyye eşnâsında zikr eylemek şavâb olmaz. Ve nabdın ecnâs-ı ‘aşeresinden cins-i ‘âşir olup zikri âtî kısımlara münkâsım olur.

Vezn dört zamânın mukâyesesiyle hâşıl olur, o dört zamânın ikisi hareket ve ikisi sükûn zamânları olur. Hareket zamânları inbisât ve inkıbâd zamânlarıdır. Ve zamân-ı sükûn ise inbisât ve inkıbâd arasında olan sükûn ile inkıbâd ve inbisât-ı âher arasında olan sükûnların zamânlarıdır. Eger kuvve-i hâsse iki hareket ve iki sükûn ezminelerinin nisbetlerini cem‘an idrâk ve mukâyeseden kâşır ve ‘âciz olur ise vezn zamân-ı inbisâtı ve inbisâtle inbisât-ı âher arasında olan zamâna mukâyese ile mâlûm olur.²²⁹ Hâşıl-ı kelâm hareket olan zamân sükûn olan zamâna mukâyese olunup vezn bilinir. Ve etıbbâdan işbu vezn bâbında iki hareketin birini hareket-i âhere ve iki sükûnün birini sükûn-ı âhere kıyâs edenler bir bâbı bâb-ı âherde idhâl etmiş olurlar, zîrâ vezn bâbı nabdın ecnâs-ı ‘aşeresinin cins-i ‘âşiri olur. Ve hareket hareket-i uhrâya kıyâs [71b] olundukta yâ müstevî veyâhûd muhtelif olup ve müstevî ve muhtelif cins-i şâmin olmakla cins-i ‘âşir bâbında cins-i şâmin bâbı me’hûz olup bir bâb bâb-ı âherde idhâl olunmuş olur ve bu vechle bir bâbı bâb-ı âherde idhâl her ne kadar câiz ve şahîh ise lâkin ceyyid ve müstahsen olmaz.

229 Kuvve-i hâssenin bu kuşuru hareket-i inkıbâdiyye ihsâs olmayan mevâdî’dedir ki zikri mürûr eyledi.

Ḳānûn'un kelâmının bu vechle tefsîrini 'Allâme, Fahrüddîn-i Râzî'den nakl edip üzerine ebhâs-ı keşîre îrâd eyledi, melâlden havfı olmayıp tahkîk-i makâma râğîb olanlar 'Allâme'nin şerh-i Ḳānûn'una mürâccâat eylesinler.

Vezn bir nesne ve bir şeydir ki o şeyde zîkr olunan mûsîkâriyyet nisbeti mevcûd ola.

İmâm Fahr, Şeyh'in vezni bu târifine tâ'n edip der ki mûsîkî hareketi harekete nisbet ve muḳâyese ile olur ve vezn hareketi sükûna muḳâyese ile olur ve veznde niseb-i mûsîkâriyyet olur diye Ḳānûn'da yazılan ne keyfiyyette olur! Ve yine cevâb verip der ki muşannifin murâdı mûsîkîde iki hareket arasında ştibâr olunan nisbet bi'l-küll ve nisbet bi'l-ḥamse ve sâir nisbetler ve veznde hareket ile sükûn beyninde dahi mevcûd olur demektir ve bununla târif şahîḥ olur. 'Allâme dahi bu kelâmı bu vech ile taşhîḥ eder.

Ve veznin kısımları ikidir: Biri o nabđın veznidir ki o vezn-i ceyyid olur.²³⁰ Ve ikinci kısmı vezn-i redî olur ve vezn-i redî dahi üç kısım olur:

Vezn-i redînin evvelki kısmı müteğayyirü'l-vezn ve mücâvizü'l-vezn denmekle ma'rûf olan vezn-i redî olur, esnânda olan vezn-i tabîî müteğayyir ve mütecâviz olup o vezn bulunduğu sînnî vely eden sînnin tabîîsi olmakla olur, şıbyânın nabđı müteğayyir olup şübbân nabđı olmak mişli, zîrâ sînn-i şebâb sînn-i şıbâyî tâlî olup taḳîb eder, aralıkta sînn-i âher olmaz.

Vezn-i redînin ikinci kısmı mübâyinü'l-vezn tesmiye olunur. O vezn-i redî bir sînnin veznidir ki o sînnin tabîî vezni o sînnin 'aḳibinde olan sînninden sonra olan sînnin veznine müteğayyir olur, meşelâ şıbyân nabđının vezni meşâyih sînnine müteğayyir olması gibi, zîrâ şıbyân sînni ile meşâyih sînni müte'âḳib değıldir belki aralığa sînn-i şebâb ve sînn-i vuḳûf mütevassıf olur.

Ve vezn-i redînin üçüncü kısmı hâricü'l-vezn tesmiye olunan vezn-i redîdir. O nabđın vezni bir vezndir ki bi'l-cümle esnânın birinin vezni tabîîsine müşâbih olmaz, meşelâ o nabđ nabđ-ı mürte'îş ve nabđ-ı mürte'id olur. Ve nabđın ekşer-i evḳâta veznden ḥurûc edip redî olması ve ḥuşûşan nabđ-ı tabîîsinden hâric vezne müteğayyir olması o vezn-i redîsi olan kim-senin aḥvâlinde tağayyür-i 'azîm olmasına delâlet eder.

230 Vezn-i ceyyidi bu maḥalde tafşîl eylemedi, ceyyidlerin her birisi kendi bâblarında zîkr olunmak münâsib olduğı için.

İmâm Fahrüddîn-i Râzî rahimehullâhu tâ'âlâ 'aleyhi hadretleri kavli-küllî hakkında me'ûl olan faşl-ı evvelin müntehâsında ve bu maqâmda şerhinde bir hâtime irâd edip o hâtimedede furûk-ı erbâ'ayı beyân edip tahkîk eyledi ve o hâtimeyi 'Allâme dahi şerhinde tahrîr edip eñbbâya o furûku bilmek mühimm olduğunu beyân eyledi. Bu 'abd-i mütercim dahi onların işrine iktifâ edip o hâtimeyi tercümeğe idhâl eylemeği müstaşsen görüp ru'ûs-ı mesâilini bu maħallde mücteniben 'ani'l-iñnâb ketb ve imlâ eyledi:

Hâtime Fi'l-Furûkı'l-Erbâ'a

Furûk-ı erbâ'adan fark-ı evvel nabđ-ı şulb ile nabđ-ı kavî arasını fark ve temyîz eden nesnelere bildirir. Nabđ-ı kavî o nabđdır ki o nabđda bir kuvvet mevcûde olur ki o nabđ o kuvvet hâsebiyle yed-i hâsseyi gâmez eder yâ'nî o nabđda yapışan kimsenin parmağı etlerini çukurlandırır ve içeri idhâl eder. Ve nabđ-ı şulbde bir kuvvet vardır ki o nabđ o kuvvet hâsebiyle yed-i hâsseden münğamiz olmaz yâ'nî yed ile o nabđ damarına basılrsa o damar tesseffül edip aşığı inmez. Ve'l-hâsıl nabđ-ı kavîde yed-i hâsse münğamiz olur ve gâmez olmak lâzım değildir ve nabđ-ı şulbde nabđ münğamiz olmamak lâzımdır, gâmez olmamak lâzım değildir. Bu iki vech yâ'nî gâmez ve 'adem-i ingimâz biri birinden ayrılmak ve müfâraķat mümkündür, beynehümâda nisbet-i 'umûm u huşuş min-vechin vardır, zîrâ yağmurda ve esen yelde kuvve-i gâmize vardır ve 'adem-i ingimğâz kuvvesi yoktur, zîrâ ķatarât-ı mațar düştüğü maħalli çukurlandırır ve kezâlik esen yel yelkene ķar' eyledikte yelkeni çukurlandırır, kuvve-i gâmizesi olmak hâsebiyle lâkin 'adem-i ingimğâz kuvvesi yoktur, zîrâ ķatarât-ı mațar ve kezâlik riyâh el ile def' olursa mündef' a olur ve yede muķâvemem edemez. Ve vâkıflar olan eşyâ-ı şulb yâ'nî sükûnu hâlinde taş ve demir mişlli şalâbetli nesnelere 'adem-i ingimğâz kuvveti mevcûd olur, zîrâ el ile cess olursa ve dürtülse yer etmez ve çukurlanmağı kabûl eylemez lâkin sâkin iken taş ve demir mişlli nesnelere âheri gâmez eylemez. Kuvve-i gâmize ile 'adem-i ingimğâz kuvvesinin mâdde-i ictimâ'ları keşir olduğundan zikr olunmadı.

Ve furûk-ı erbâ'anın ikincisi nabđ-ı 'azîm ile nabđ-ı kavî arasını fark beyânında olur. Nabđ-ı kavî ile nabđ-ı 'azîm beyninde müşâbehet vâdiha

olmakla fark olunmayıp nabđ-ı 'azîm kavî zann olunur, zîrâ mehzûl olup nabđı 'azîm olan kimsenin nabđı hâl-i inbisâtta keşîrû't-tahaddüb olup o hadebe başâr ile ihsâs olunur ve nabđ-ı kavîde lâ-ekall muşâfaha edenlerin muşâfahası gibi messe muhtâc olur. Başâr ile nabđ-ı kavî ihsâs olunmaz. Ve çok kimseler başâr ile nabđ-ı 'azîmin tahaddüb-i 'azîmini görüp nabđ-ı kavî zann ederler.²³¹ Pes kavî ile 'azîmi temyîz eder vech-i fârika hâcet ziyâde olur ve o vech budur: Nabđ-ı kavî o nabddır ki o nabđ yedi def^c eder ve muhtâk yede mukâvemmet eder ve o mukâvemmet gerek aqtâr-ı şelâsede ya'nî tûl ve 'arđ ve 'umkta olsun ve gerek ise aqtâr-ı şelâsenin ikisinde veyâhüd birinde olsun, pes nabđ-ı kavîde mufterber olan mücerred mukâvemettir. Ammâ nabđ-ı 'azîmde mukâvemmet mufterber değildir, aqtâr-ı şelâse ile nabđın eşâb'e işâbeti ye şümülüdür gerek ise o nabđ yede mukâvemmet eylesin ve gerek ise mukâvemmet eylemesin.²³²

Ve furûk-ı erba'anın üçüncüsü nabđ-ı şağîr ile nabđ-ı serf arasında fark ve temyîz beyânında olur. Bu iki nabđın zamânları kalil olup müşâbehetleri ekser olmakla beynehümâyî fark ve temyîz eder vech-i fârika eşedd ihtiyâc olur, o vech budur: Serf de mufterber olan ancak zamân-ı hareketin kıletti olur, kendide hareket vâkıf olan mesâfenin kıletti mufterber değildir ya'nî serf o müteharriktir kıfaz vâkıtte çok mesâfe kaş eder ve nabđ-ı serf az vâkıtte aqtâr-ı şelâseden mesâfe-i kebrîyeyi kaş eder. Ve nabđ-ı şağîrde mufterber olan kendide hareket olan mesâfenin kıletti olur, zamânın kıletti mufterber olmaz. Ve mesâfe-i kalileyi kaş eden nabđ-ı şağîrin zamân kaş-ı gâhca keşîr olur, zamânın ziyâde olduğu şağîr olmasına münâfî olmaz.

Ve furûk-ı erba'anın dördüncüsü nabđ-ı mümtelî ile nabđ-ı 'azîm arasında fark ve temyîz beyânında olur. Nabddan eşâb'e işâbet eden mahaller 'azîm ve mümtelîde ekser olmakla ehadühümâ âhere müşâbih olup farka

231 Bu farkın zâhirinden fehm olunan budur ki nabđ-ı 'azîm kavî olmaksız mevcûd olur. Şârih 'Allâme besâyi't-ı nabđı yazdığımız mahallde taşrih eyledi ki nabđ kavî olmadıkça 'azîm olmaz diye, lâkin tevfiğ mümkün olur ki mukaddemâ yazılan 'Allâme'nin muhtârı idi ve bu mahallde İmâm'ın kelâmını naql eyledi, 'Allâme'nin muhtârı değildir veyâhüd deriz ki mukaddemâ zikr olunan vücûd-ı hâricîsi hasebiyle olur ve bu mahallde mezkûr olan fark bi-hasebi'l-mefhûm olmalıdır, Allâhu a'lem.

232 Meselâ yede kuvve-i gâmize vardır, kezâlik penbe mişli nesnelere 'adem-i ingimâz kuvvesi dahi vardır.

ihtiyâc eşedd ve ekşer olur, o vech-i fâriķ budur: Mümtelî olan nabđ nabđ-ı ‘azîmden ziyâde ğamza şabr eder ya‘nî mümtelî olan nabđda basılsa o mümtelî olan damar geç tesseffül eder, basıldığı gibi aşığı inmez, parmağa bir miķdâr muķâvemet eder bā dehu tesseffül eder, ammā nabđ-ı ‘azîmde damar basılıp ğamz olunduğu gibi aşığı inip tesseffül eder. Ve nabđ-ı mümtelî nabđ-ı kavîye dahi müşâbih olur o vechten ki ikisi dahi ğamza müşâbere²³³ eder. Pes nabđ-ı mümtelî ile nabđ-ı kavîyi farka hâcet vardır ve beynehümâda olan fark budur ki nabđ-ı mümtelî’in hâli su ile memlû olan zıķķın ya‘nî dolu tulumun hâli gibi olur, zîrâ tulumu basıldıkta basılan maħall çukurlanıp iki tarafları yukarı kalıp tereffüf eder, kezâlik o nabđ-ı mümtelî dahi o tulum gibi olur. Ammā nabđ-ı kavîde işbā‘-ı hâssenin mevďî-i çukurlanıp ve taraflar hâli üzere bāķi kalıp tereffüf eylemez.

el-Faşlu’s-Şānî Fi’n-Nabđı’l-Müsteviyyi ve’l-Muħtelifi

Eṭıbbā derler ki ba‘dı kerre nabđ-ı muħtelif nabđāt-ı keşîrede olur ve ba‘dı kerre [72a] dahi nabđa-i vāhîdede olur. Ve nabđa-i vāhîdede olan dahi nabđa-i vāhîdenin eczā-i keşîresinde olur ya‘nî nabđa vaď olunan parmakların mevāđi-i muħtelifesinde olur veyāhüd bir parmağın tahtında ihtilāf olup nabđa-i vāhîdenin cüz-i vāhîdi muħtelif olur.

Ammā kısm-ı evvel ya‘nî nabđāt-ı keşîrede vāķi‘ olan ihtilāf ba‘dı kerre istivā üzere cārî olup tedricle ziyâdeyi aħz ederek veyāhüd noķşanı aħz ederek muħtelif olur.

Ziyâdeyi aħz ederek tedricle muħtelif olan nabđ bir nabđdan başlayıp ziyâde-i müteşâbihe ile azar azar zâid olur o vechle ki cess-i celî ile nabđın ziyâde olduğu iħsās olunmaz ve azar azar nabđın ziyâde olması müstemirr ve dâim olur, o ziyâde bir ğâyete ve nihâyete vāşıl olunca kadar. Kaçan zıķr olunduğu vech üzere o ziyâde-i müteşâbihe vü mütederrice ğâyete vāşıl olsa o ziyâdelik munķaṭı‘ olup o nabđ hâlet-i ülāsına ve ibtidâ başladığı kemmiyyet ve keyfiyyetler miķdârına ‘avdet eder.

Ve noķşanı azar azar aħz ederek muħtelif olan nabđ bir nabđadan başlayıp azar azar ve müteşâbihen nāķış olur ve ħiss-i celî ile o tenāķuş iħsās

233 “Müşâbere eder” demek bu iki nabđda hangisine basılsa basıldığı gibi damar tesseffül eyleyip aşığı gitmez demektir. O vechten her biri āhere benzeyip farka muħtâc oldu.

olunmaz ve tadricle o tenâkuş müstemirr ve dâim olup hattâ bir gâyete vâşıl olur ve o gâyette munkatıf olup o tenâkuş kesilir ve tezâyüdde olan 'avdet gibi yine nabd hâlet-i ülâya ric'at ve 'avdet eder.

Gerek tezâyüd ve gerek tenâkuş şüretlerinde nabd-ı evvel gâyete erişikte munkatıf olup yine me'haz-ı evvele 'avdet eder dediğimizden murâdımız budur ki o nabda-i ülâ kaçt' olduktaki yine bir mebde'den başlayıp tadricle azar azar ziyâde veyâhüd azar azar nokşân olup teşâbühü kaçt' eylemez demektir gerek ise o iki mebde' biri birine müsâvî olsun ve gerek ise o iki mebde'ler mütefâvit olsun. Bu kısım-ı mürekkeb kendide mu'teber olan iki nabdın gerek tezâyüdü ve gerek tenâkuşu müteşâbih olmak ile hâşıl olur, iki mebde'lerin mütesâvî olmaları lâzım değildir.

Ve bir mebde'den başlayıp müteşâbihen tezâyüd veyâhüd tenâkuş üzere hareket eden nabd ba'dı kefre başladığı nabdın gâyetine erişir ve ba'dı kerre gâyete ve nihâyete varmazdan mukaddem munkatıf olur ve ba'dı âher kerre gâyeti dahi tecâvüz edip geçer, *meşelâ nabd-ı 'azîmin merâtibinden ednâ mertebeden bed' edip müteşâbihen tezâyüd eden nabd gâhice nabd-ı 'azîmin gâyetine vâşıl olup o gâyette munkatıf olur, hâlet-i ülâya 'avdet eder ve gâhice nabd-ı 'azîmin vasatı mertebelerinde munkatıf olup hâlet-i ülâya 'avdet eder ve gâhice dahi nabd-ı 'azîmin lâ mertebesini dahi tecâvüz edip veznden hurûc eder ba'dehu munkatıf olup me'haz-ı evvele rücûf eder. Ve bu şüretler tezâyüd şüreti idi.*

Tenâkuş şüretleri dahi bu minvâl üzere olur, meşelâ nabd-ı 'azîmin mertebe-i 'ulyâsından bed' edip müteşâbihen tenâkuş eder yâ gâyette veyâhüd vasatta veyâhüd gâyeti tecâvüz edip ba'dehu munkatıf olur ve me'haz-ı evvele ric'at eder.

Ve munkatıf olan hareket dahi ba'dı kerre olur ki muhît ile merkez arasında li-'ârîdîn fetret hâdis olup kaçt' olur ve ona nabd-ı zü'l-feterât tesmiye olunur.²³⁴ O fetret inkişâ'ın hilâfı üzere olur, zîrâ inkişâ' muhît ve merkezin birinde olur ya'nî hareket-i inbisâtiyyenin veyâhüd hareket-i inkişâdiyyenin gâyetinde ve nihâyetinde olur, o hareketlerin vasatında olmaz ya'nî hareket-i inbisâtiyye veyâhüd hareket-i inkişâdiyye bed' edip gâyetine

234 Bundan aqdem beyân olunmuş idi ki muhîttten murâd şiryân cirminin sağıdır ve merkezden murâd şiryânın cevfinin vasatıdır ki inkişâd o mahalle müntehi olur ve inbisât o mahalden bed' eder.

erişmeden vasatta iken olmaz belki gâyetlerine bülûğdan sonra olur, ammâ zü'l-fetre vasatta olur.

Ve muhtelif olan nabđın el-vâkı' fi'l-vasať tesmiye olunan kısmı zü'l-fetre tesmiye olunan kısmının hilâfi üzere olur, zîrâ zü'l-fetre o nabđ-ı muhtelifdir ki hareket olacak maħallde o nabđ sâkin olur, ammâ el-vâkı' fi'l-vasať tesmiye olunan nabđ o nabđ-ı muhtelifdir ki sükûn olacak maħal-
de hareket olur, meşelâ inbisâtın kemâlinde sükûn lâzım iken sâkin olma-
yıp maħall-i sükûnda inbisât-ı âher te'âkub edip nabđ-ı evvel hareket eder.
Bu zıkr olunan nabđât-ı muhtelifede olan hareket-i ihtilâf idi.

Ammâ nabđa-i vâhidenin hareketi muhtelif olup o nabđa-i vâhidede olan ihtilâf nabđa-i vâhidenin eczâ-i keşiresinde olur ise o ihtilâf iki kısım olur:

Evvelkisi ihtilâf nabđa-i vâhidenin mevdî'inde olur ya'nî nabđ üzere vad' olunan parmaklardan bir parmağın altında olan cüz' fevke mâil olur ve âher parmağın altında olan cüz' fevke mâil olmaz belki münhafid olup süfle mâil olur ve bir âher tahtında olan cüz' yemîne ve bir gayrı işba'ın tahtında olan cüz' şimâle mâil ve biri kuddâm tarafına ve bir gayrısı half cânibine mâil olur. Ve'l-hâsıl bi-hasebi'l-vad' ihtilâf cihât-ı sitte hasebiyle olan ihtilâftır. Nabđa-i vâhideden cüz'-i vâhid fevke meyl edip o nabđadan cüz'-i âher süfle meyl eylemek nabđ-ı mevci dedikleri nabđda olur.

Ve ikincisi nabđa-i vâhidenin eczâ-i keşiresinde olan ihtilâf eczânın hareketinde olur, o dahi birkaç vech üzere olur: Gâhca eczânın hareketinde olan ihtilâf-ı sür'at ü buť ile olur ya'nî bir cüz'ün hareketi serif ve cüz'-i âherin hareketi bať olur. Ve gâhca nabđa-i vâhidenin eczâsında olan ihtilâf-ı hareket tekdüm ve te'ehhür ile olur ya'nî cüz'ün biri hareket-i tab'isi zamânından evvel hareket eder ve cüz'-i âher hareket-i tab'isi zamânından sonra hareket eder. Ve gâhca dahi nabđa-i vâhidenin harekette ihtilâfı kuvvet ve dafta olur ve gâhca sızam ve şıgarda olur.

Ve nabđa-i vâhidede eczâsında olan ihtilâf ya'nî o eczâdan cüz'ün birisi bir nev' hareket üzere olup ve cüz'-i âherin hareketi o nev'in hareketinin diddi üzere olmak gâhca müstevî fi-nabđatin vâhidedin olur ve gâhca muhtelifün fi-nabđatin vâhidedin olur, meşelâ cüz'-i vâhid ya'nî nabđa-i

vâhideden bir parmak altında olan cüz'ün hareketi kavî ve âher parmak altında olan cüz'ün hareketi da'îf olup bu minvâl üzere hareket müstemirre ve müteceddide olur ise nabđa-i vâhidenin eczâ-i keşiresinde olan o ihtilâf müstevî fî-cüz'in vâhidin olan ihtilâf olur. Ve gâhca nabđa-i vâhidenin eczâ-i keşiresinde ihtilâf olduğu gibi nabđa-i vâhidenin cüz'-i vâhidinde dahi ihtilâf olup müstevî olmaz, meşelâ bir def'ada cüz'-i evvel kavî ve cüz'-i sâni da'îf olur ve def'a-i uhrâda kavî olan cüz'ün kuvveti def'a-i ülâda olan kuvvetinden ziyâde veyâhüd noğşân olur. Ve da'îf olan cüz'ün def'a-i sâniyede olan da'fı def'a-i ülâda olan da'fından ziyâde veyâhüd noğşân olup o ihtilâf eczâ-i keşirede olduğu gibi cüz'-i vâhidde dahi olur. Ve bu iki vech ile olan ihtilâf iki cüz' arasında olur veyâhüd üç veyâhüd dört cüz'ler arasında olur. Ve şâhib-i Kânûn der ki bu aksâmların te'lîf ve terkîbi sâna havâle olmuştur.

‘Allâme der ki Şeyh-i Re’îs çünkü te'lîf ve terkîbi bize havâle eyledi, pes iğâ at edip biz beyân eyleyelim. Ve vâ dine incâz edip tafşilen beyân eyledi ve bi'l-cümle terkîbde hâşıl olan aksâmı iki bin kerre bin ve yüz yirmi dört bin ve üç yüz doksan ikkiye ulaştırıp bâkî aksâmlar dahi vardır ki dabt ve ihâţadan cidden hâricdir diye kıtâz eyledi.

Fî zamânına o ma'küle dikkatten tıbbâ müteneffir olup melâle mü'eddi olacağı muhakkak olmakla ‘Allâme'nin irâd eylediği aksâmı tercümede terk olunup beyândan ırâdı istihsân olunmuştur. O aksâmı istikşâ murâd edenler şerh-i ‘Allâme'ye mürâccâat eylesinler.

Ammâ nabđa-i vâhideden cüz'-i vâhidde olan ihtilâf ya'nî nabđ üzere vad' olunan parmakların cümlesi bir nev' üzere olup lâkin [72b] içlerinden bir parmağın altında olan cüz' âherlere muhâlif olmakla hâşıl olan ihtilâf üç kısım üzere olur: Evvelkisi nabđ-ı munkaţı' olur, ikincisi nabđ-ı 'âid olur, üçüncüsü nabđ-ı muttaşıl olur.

Ammâ nabđ-ı munkaţı' o cüz'ün hareketidir ki o cüz' ile o cüz'den muqaddem olan cüz'ün arasına fetret-i hafife tavassut edip girer gerek ise o cüz'-i muqaddemin iki tarafının biri serî' ve biri ba'tî' olup o cüz'-i muqaddem o vech ile muhtelif olsun ve gerek ise o cüz'-i muqaddemin iki tarafları müteşâbih olup o iki tarafın ikisi ma'an serî' veyâhüd ikisi ma'an ba'tî' olsun.

Ammâ nabđ-ı 'âid o cüz'de olan harekettir ki o cüz'den muqaddem olan eczâların nabđı 'azîm olup fetret-i hafîfeden sonra evvel cüz'de nabđ şağır olur ve nabđa-i vâhîde tamâm olmazdan evvel yine o cüz'-i şığardan 'ızama intikâl eder. *Ve bu intikâl nabđ-ı munkaţf da [dahi olur lâkin nabđ-ı munkaţf da] olan intikâl nabđa-i vâhîdenin tamâmından sonra olur ve nabđ-ı 'âidde nabđa-i evveli tamâm olmazdan muqaddem intikâl eder ve beynehümâyı 'Allâme bu vech ile fark eder.*

Ve nabđ-ı 'âid nev'inden ma'dûd olur nabđ-ı mütedâhil tesmiye olunan nabđ. Ve nabđ-ı mütedâhil iki şımf üzere olur:

Şımf-ı evvel o nabđdır ki o nabđda nabđa-i vâhîde iki nabđ gibi olur ihtilâf hasebiyle *ya'nî nabđdan bir cüz' hareket edip b'adehu cüz'-i âher hareket eder. O iki cüz'ün zamân-ı hareketleri muhtelif olmakla nabđa-i vâhîdede olan iki hareketleri başka başka nabđ zann olunur.*²³⁵

Ve nabđ-ı mütedâhilin ikinci şımfı o nabđdır ki o nabđda iki nabđ nabđa-i vâhîde gibi olur *onun için ki o nabđdan nabđa-i şâniye zamân-ı evvelde hareket edip ve nabđa-i ülâ zamân-ı şânîde hareket etmekle başka başka olan iki nabđ nabđa-i vâhîde zann olunup o iki zamânda olan nabđlar nabđ-ı vâhîdin iki cüz'leri olmak üzere ihşâs olunur, nabđa-i şâniye nabđa-i ülâ üzere tekaddüm eylemek istib'âd olunduğu için.*²³⁶

Bu zıkr olunduğu vech üzere nabđ-ı mütedâhil iki şımfı münkasım olmayıp eñbbâmn nabđ-ı mütedâhili iki vech üzere yazdıkları nabđ-ı mütedâhilde iki mezheb olduğu hasebiyle ola, zîrâ b'adı eñbbâ zâhib olurlar ki nabđ-ı mütedâhil iki nabđdır velâkin nabđ-ı vâhîd ihşâs olunur. Bu tâife kar'aya ştibâr edip bu mişlli nabđda kar'a-i inbisât iki olmakla nabđ dahi iki olur derler. Ve b'adı âher der ki ştibâr kar'aya olsa nabđ-ı munkaţf

235 Nabđ-ı mütedâhilin kısım-ı evvelinde cüz'lerin zamân-ı hareketleri başka başka olur, zamânlarda ittihâd olmaz ve her cüz'ün hareketi zamân-ı tabîtsinden müte'ahhîr veyâhüd mütekaddim olmaz, ammâ nabđ-ı mütedâhilin kısım-ı şânîsinde iki cüz'ün zamân-ı hareketleri muğâyir oldukları gibi muqaddem hareket edecek cüz'ün hareketi mu'aşşar ve mu'aşşar hareket edecek cüz'ün hareketi muqaddem olur.

236 Vech-i istib'âd budur ki nabđlar başka olsa nabđ-ı şânî evvel üzere tekaddüm mümkün olmaz, zîrâ huţvât gibi evvel bulunmadıkça şânî bulunmaz. Ammâ iki kar'a nabđ-ı vâhîdden olsa mümkündür ki cüz'-i şânînin hareketi veşbe ve tafre tarîkı ile evvel bulunup ve cüz'-i şânînin hareketi sonra ola.

dahi iki nabđ olurdu lâkin nabđ-ı munkaṭf'ın iki nabđ olmadığı bi'l-cümle eṭṭebbānın müsellemidir. Ve bundan mâlûm olur ki ḳar'a-i inbisâṭın tâ'addüdü şiryânın veşbesinden olur, nabđ müte'addid olduğundan olmaz. Ve bu maḳâmda 'Allâme ebḥâs-ı keşîre îrâd eylediğinden sonra der ki ḥaḳḳ budur ki eṭṭebbâ arasında bu ḥilâf nizâ'-ı lafzî olur, zîrâ bir nabđa-i vâhidede inḳibâd ve inbisâṭın tamâmını şart eyler isen zîkr olunan vech üzere ḳar'aların tâ'addüdü nabđın iki olmasını iktidâ eylemez, zîrâ o tâ'addüd inbisâṭ ve inḳibâdın tamâmından evvel olur. Ve eger nabđa-i vâhidede inbisâṭ ve inḳibâdın tamâm ve kemâlini iştirâṭ eylemez isen tâ'addüd-i ḳar'a tâ'addüd-i nabđı iktidâ eder. Ḳânûn'da bu maḳâmda 'ibâret bi'-aynihâ budur:

ومن هذا النوع النبض المتداخل وهو ان يكون نبض كنبضتين بسبب الاختلاف او نبضتان كنبض
 لتداخلهما وعلى حسب رأي المختلفين في ذلك *Intehâ.*

Ammâ nabđa-i vâhideden cüz'-i vâhidede olan ihtilâfin üç kısmının üçüncüsü ya'nî muttaşıl tesmiye olunan nabđ o nabđdır ki o nabđda ihtilâf tedricle olur ve o nabđda olan ihtilâf azar azar olup eczâları müteşâbih olmakla celî nazar ile ihtilâf bilinmez ve mevdi-i faşl ihsâs olunmaz. Ve o ihtilâf-ı mütederric nabđ-ı serî' de altı vech ile olur: Evvelâ serî' iken tedricle baṭî'e müteğayyir olur veyâḥüd baṭî' iken tedricle sūr'ate müteğayyir olur veyâḥüd serî' iken istidâle müteğayyir olur veyâḥüd baṭî' iken istidâle müteğayyir olur veyâḥüd mü'tedil iken sūr'ate veyâḥüd baṭî'e müteğayyir olur. Ve bu zîkr olunan altı vech üzere 'izamdan şığara ve istidâle müteğayyir olur ve şığardan dahi 'izam ve istidâle ve istidâlden 'izam ve şığara müteğayyir olur.

Ve bu muttaşıl olan nabđa dahi baḳdı kerre teşâbüh üzere hareket eder ya'nî sūr'at ile harekete başlar ve sūr'at ile hareketini tamâm eder, zîrâ sūr'atin merâtib-i keşîresi vardır; a'lâ mertebesinden başlar, tedricle tenâḳuş ederek ednâda hareketi tamâm eder ve bunda dahi zîkr olunan altı kısım cārî olur ve min-evvelihî ilâ âhirihi teşâbühe ḥalel gelmez. Ve baḳdı kerre olur ki baḳdı eczâda nabđın vech-i muḥarrer üzere ittişâli mevcüd iken ihtilâf ziyâde olup serî'an bed' eder, baṭî'en hareketini tamâm eder ve bunda dahi altı kısım cereyân eder Allâhu a'lem.

el-Faşlu's-Şâlisü Fî-Aşnâfi'n-Nabđı'l-Mürekkebi'l-Maḥşuşı bi-Esâmin 'Alâ-Ĥidetin

Nabđ-ı mürekkebin maḥşuş ismleri olup Kânûn'da mezkûr olanlar on dördtür: Evvelkisi ğazālî, ikincisi mevcî, üçüncüsü düdî, dördüncüsü nemlî, beşincisi minşārî, altıncısı zenebî'l-fâr, yedincisi misellî, sekizinci zü'l-ḳar'ateyn, dokuzuncusu zü'l-fetre, onuncusu el-vâḳf fi'l-vasaṭ, on birincisi müteşennic, on ikincisi mürte'iş, on üçüncüsü mültevî, on dördüncüsü mütevetirdir.²³⁷

Bundan muḳaddem faşl-ı şânîde zikr olunan nabđ-ı muḥteliflerin ekşeri besâyıṭ idi, bu faşlda zikr olunacaklar bi'l-cümle esâmî-i maḥşuşası olan mürekkebât olur, mâ-ʿadâ mürekkebât ihşâ ve ʿadd olunmaz keşîrû'l-ecnâs ve 'l-envâdır.

Ammâ ğazālî o nabđ-ı muḥteliftir ki o ihtilâf cüz'-i vâhidde olur o vechle ki o cüz' nabđ-ı baṭî' iken munḳaṭf' olup serî' olur.

'Allâme der ki meşhûr olan nabđ-ı ğazālî faşl-ı şânîde beyân olunan nabđ-ı munḳaṭf'ın bir nevf'i olur lâkin ḥaḳḳ budur ki nabđ-ı ğazālî nabđ-ı ʿâidin bir nevf'idir, zîrâ nabđ-ı vâhidinin tamamından evvel munḳaṭf' olup ʿavdet eder. Faşl-ı şânîde beyân olunduğu üzere bu maḳûle nabđ-ı ʿâid tesmiye olunur, munḳaṭf' tesmiye olunmaz, pes ğazālî ʿâidden bir nevf' olup munḳaṭf'dan olmaz.

Ammâ mevcî o nabđdır ki o nabđ mebd'-i ḥareketinde muḥtelif olur, damarın eczâsı biri birinden şühûḳ ve irtifâ'da ve ʿızam ve şıgarda ve ʿarḍda ve teḳaddüm ve te'eḥḥürde bi'l-cümle eczâlar muḥtelif olur. Ve o nabđ leyyin olur ve nemlî gibi cidden saġîr olmaz ve o nabđ ʿarḍ olur, düdî gibi olmaz, ke-enne o nabđ-ı mevcî deryâyâ bir ḥacer mişli şalâbetli nesne ilkâ olursa ḥâdiş olan emvâca ve dalgalara müşâbih olur, zîrâ o vâkte baḥrde devâir hey'etinde emvâc ḥâdiş olur, dâḥilde olan dâireler ḥâricde olandan aşġar ve ḥarekette ebṭâ' olur. Kezâlik nabđ-ı mevcîye bi'l-cümle parmaklar vaḳf olursa ḥunşırı vely eden cüz'ün ḥareketi cümleden muḳaddem olur ve şühûḳu yā'nî fevḳe irtifâ'ı dahi ziyâde olur, o cüz'ün

²³⁷ Lâkin bu zikr olunan on dört mürekkeblerin ba'ḳısının terkîbi zâhir ve ba'ḳısının ḥafî olur. Ve 'Allâme her birinde terkîbi beyân eder, iṭnâba mü'eddi olmasın için o vücûhu biz terk eyledik.

ardınca olan cüz'ün hareketi ya'nî taht-ı bınsırda olan nabđ şühûk ve irtifâ da ve tekdüimde ondan dün ve kalîl olur ve onun dahi ardınca olan dahi ednâ olur. Ve o vechler ile o nabđ mevc-i bahre teşbîh olunup ona nisbet olunur ve nabđ-ı mevcî tesmiye olunur, zîrâ o nabđın eczâsından ba'cdılar ba'cı âheri harekette 'ale'l-istikâme tâlî ve tâbi' olur, şühûk ve inhi'fâdda ve sür'at ve bu'atda ihtilâfları olur.²³⁸

Ammâ dūdî o nabđdır ki o nabđ mevcîye müşâbih olur lâkin ba'cı ahvâlde mevcîye muhâlif olur, zîrâ nabđ-ı dūdî şağîr olur, mevcî şağîr olmaz ve nabđ-ı dūdînin tevâtürü o miqdâr ziyâde ve eşedd olur ki tevâtürün şiddetinden o nabđ-ı dūdî nabđ-ı serî' zann olunur. *Ve nabđ-ı dūdî bu vech ile harekette keşîrû'l-ercül olan dūdun ve kurdun hareketine müşâbih olmakla nabđ-ı dūdî tesmiye olundu. Ve dūdînin mevcîden fark-ı sâlisî budur ki harekette dūdî mevcîden dâ'if olur.*

Ve nabđ-ı nemlî dūdîden dahi tevâtürde ezyed ve ekser olup nemlî cidden aşğar olur; şığarda ve debîbînde ya'nî hareketinde karıncaya müşâbih olduğundan nemlî tesmiye olunur. Ve dūdî ile nemlînin eczâlarının şühûkta ve tekdüim ve te'ehhürde ihtilâflarının zühûru o iki nabđın eczâlarının 'arđan ihtilâfları 'adem-i zuhûra karîb olur; zîrâ şiryânın fevk cânibi cânib-i 'arđdan hilkatinde ziyâde olmakla e'qall olan eczâların hareket-i [73a] dâ'ifelerinin ihtilâfları ih'sâs olunmâğa bâ'id olur.

Ammâ nabđ-ı minşârî o nabđdır ki o nabđın eczâları şühûkta ve 'arđda ve tekdüimde ve te'ehhürde ihtilâfları hasebiyle nabđ-ı mevcîye müşâbih olur lâkin mevcî leyyin olur, minşârî şalâbetli olur ve minşârî nabđın eczâları şalâbette müstevî olmaz belki şalâbette dahi eczâları mütefâvit olur. Pes minşârî serî' ve şulb olup eczâsı 'azîm ve insibâtta şalâbet ve lînde muhtelif olan nabđda derler. *Minşâr destere dedikleri bıçkıdır ki onunla ağaçları biçip iki bölük ederler, bu nabđ dahi minşâr dişleri gibi eczâ-i muhtelifesi olmakla minşârî tesmiye olundu.*

'Allâme, İbn Mu'rân'ın Bostânu'l-E'tubbâ adlı kitâbından nakl edip der ki bu lafzayı 'Arab "yâ" ile istî' mâl edip "mişâr" derler, "nün" ile istî' mâl

238 Nabđ-ı mevcî buhrân-ı 'ırkîde olur ve lîşerğus dedikleri marağda dahi olur eger veremi dimâğda olur ise. Ve zâtü'r-riyede dahi nabđ-ı mevcî olur. Bu mezkûrları Şâh Muḥammed-i Kazvîni Şerḥ-i Mücez'de beyân eylemiştir.

Evvelkisi zeneb-i müterâc' tesmiye olunur. Zeneb-i müterâc' o nabđdır ki meşelâ 'ızamdan bed' eder, şığardan tedricle bir hadde vâşıl olup yine 'ızama 'avdet eder. Ve bu nabđ âher kısımlara nisbet ile ecved ve ehven olur. Ve bu kısımda aksâm-ı keşire olur, zîrâ o zeneb-i müterâc' şığardan bir hadde bâliğ olup yine 'ızama rüci' eyledikte yâ def'aten rüci' eder veyâhüd yesiren yesiren rüci' eder. Ve def'aten rüci' eden dahi yâ nabđ-ı evvelin 'ızamı miqdârı 'ızama rüci' eder veyâhüd nabđ-ı evvelin 'ızamından ekşer veyâhüd ekall 'ızama rüci' eder. Ve yesiren yesiren 'ızama rüci' eden dahi yâ min-ğayri nizâmin olur yâhüd nizâm ile olur. Min-ğayri nizâmin olan dahi yâ nabđ-ı evvelin 'ızamına bâliğ olur veyâhüd nabđ-ı evvelin 'ızamını tecâvüz eder veyâhüd nabđ-ı evvelin 'ızamından ekall ve enkaş olur. Ve nizâmla olan dahi, onun nizâmı o nizâm nabđ-ı muhtelif olur ki o muntazam olan ihtilâf nabđ-ı evvele yâ muvâfık veyâhüd ekşer veyâhüd ekall olur ve üç takdîr üzere dahi nabđ-ı evvelin 'ızamına yâ bâliğ olur veyâhüd ekşer veyâhüd ekall olur.

Ve zeneb-i fârin kısmet-i evveliyeye ile olan üç kısmının ikincisi zeneb-i sâbit tesmiye olunur. O nabdda 'ızamdan bed' edip ve şığardan bir hadde vâşıl olup o hadde sâbit olur. Ve bu nabđ redâette mütevassıt olur.

Ve zeneb-i fârin üçüncü kısmına zeneb-i münkadî tesmiye olunur. Ve bu nabdda yine 'ızamdan başlayıp şığara sâlik olur ve merâtib-i şığardan bir mertebede eğlenmez belki nâkış olarak nabđ merâtib-i şığardan ve ecnâs-ı aşere-i nabddan hurûc eder. Ve bu zeneb-i fâr cümleden erde' olur.

Ve 'Allâme zenebü'l-fârin aksâmını bir yirmi üç kısma ulaştırıp tedkik eylemiştir. Tahkîkin murâd edenler mağalline mürâc'at eylesinler, faşl-ı şânide tafsîl üzere beyân eylemiştir.

Ve nabđ-ı muhtelifin on dört mürekkebâtından olan nabđların biri dahi nabđ-ı misellî²⁴¹ idi. O nabđ noķşandan bed' edip ziyâdeden bir hadde zâhib olur ve o hadde bülügunda nüks edip 'ale'l-vilâ tezâyüd eylediği minvâl üzere tenâķuş ederek yine bed' eylediği hadd-i noķşana müntehî olur. Ve o nabđ-ı misellî iki zeneb-i fâra benzer ve müşâbih olur ki o iki zeneb-i fâr taraf-ı a'zamda biri birine muttaşıl ve mülâķî olur.

241 "Miselle" mihyat-ı kebîrdir ki ona Türkçe çuvalduz derler. Ve bu nabđ miselle gibi olduğundan ona nisbet edip nabđ-ı misellî derler.

‘Allâme nabd-ı misellîyi taşvîr edip der ki eşâbı nabd üzere vaç olundukta işbâ-ı evvel tahtında olan nabd mebde-i işbâ da noqşândan bed’ edip işbâ-ı şâniyenin müntehâsına varınca kadar tezâyüd eder ve işbâ-ı şâlisin mebde’inden noqşâna başlayıp işbâ-ı râb’in müntehâsında mebde-i evvel noqşânına ulaşır. Ve bu nabdın vasatı ‘azîm ve tarafları şağîr olur ve bu nabdâ mâil ile ‘l-vasat tesmiye olunur, el-mâilü ‘l-vasat dahi tesmiye olunur ve ism-i ahîrin istîmâli ekşer olur ve bir ismi dahi münhadib olur ve esmâ-larının bu ism evlâsı olur. Ve nabd-ı misellînin bir nabd-ı âher dahi ‘aksi üzere olup vasatı şağîr olur ve iki tarafları ‘azîm olur ve onun ismine ‘amîk ve münhanî ve mâilü ‘t-tarafeyn ve mâil ile ‘t-tarafeyn derler.

Ammâ nabd-ı muhtelif-i mürekkebden zü'l-çar’ateyn tesmiye olunan nabd ya’nî o nabd ki eşâbı e bir kerre çar’ ve darb eder, o darbe kifâyet etmeyip darbe-i uhrâ ile dahi darb ve çar’ eder. Pes o nabdâ eţibbânın ihtilâfı vardır. Baçdılar zâhib olurlar ki o nabd nabd-ı vâhiddir lâkin eczâlarında tekaddüm ve te’ahhür olmakla iki çar’a ihsâs olunur.

‘Allâme der ki Şeyh-i Re’îs’in muhtârı bu kavldir ve bu kavlin muhtâr olduğunun vechi budur ki eger nabd iki olsa o nabdın zamâmı iki inbisâta vü’s’ati olacak kadar mütemâdî olurdu, biz ise te’rîbe ile biliriz ki o nabdın zamâmı iki inbisât zamânından ekall olur.

Ve eţibbâdan baçdı âher zâhib olur ki zü'l-çar’ateyn başka başka nabd-lardır. Ve bu mezhebi redde işâret edip şâhib-i Kânûn der ki:

Kelâmın cümlesi ve hulâşası budur ki o iki çar’a arasında bir inbisât ile inkıbâd sığışmaz ki hattâ iki çar’a iki inbisât olup başka başka nabd olalar. Ve her nabd ki onda iki çar’a ihsâs oluna, lâzım ve vâcib değildir ki o nabd iki nabd ola ve her nabd ki iki çar’a ihsâs oluna, o nabd iki nabd olsa ‘âid dahi iki nabd olurdu ve nabd-ı ‘âid nabdâ-i vâhid olduğu bi ‘l-cümle eţibbânın müsellemidir.

‘Allâme, Mesîhî’den naql buyurur ki bu nabd-ı ‘âidden murâd nabd-ı ğazâlîdir, zîrâ nabd-ı ğazâlîde tab’at hareket-i şâniyeye merkezden bed’ eylemez belki hareket-i ülânın nihâyetinden ve mesâfe-i hareketinden bed’ eder, bu ise nabd-ı ğazâlî olur.²⁴²

242 Ya’nî mağall-i sükûnda hareket olmaz, zü'l-feterât gibi değildir belki mağall-i hareket olan inbisâtın cüz’-i ahîrinden bed’ eder, mağall-i sükûn o cüz’den sonra olan cüz’dür.

Ve nabđ o vakte müte^caddid olup iki nabđ olur ki o nabđ ibtidâ edip münbasî ola ba^cdehu tamâmu'l-inbisât ^cumka ^cavdet edip münkabıd ola ba^cdehu merreten uhrâ münkabıd²⁴³ ola. *Ve bu zü'l-ka^r ateyn dedikleri nabđ ise bu minvâl üzere değıldir belki sindâna ka^r ve darb olunan mıtrağamın²⁴⁴ tekerrür-i hareketi gibidir, bir kerre ka^r olunur ve hareket-i mütekerrire olur ve kezâlik nabđ-ı mezkûrun tekerrür-i hareketi bir şecerenin gıuşnu [73b] cezb olunup irsâl olunsa o gıuşnun tekerrür-i hareketi gibi olur, cezb ve irsâl vâhid olur lâkin hareket müte^caddide olur, hareketin t^caddüdü cezb ve irsâlin ve mıtrağayı darbın t^caddüdünü t^cab ve iktidâ eylemez.*

Ve nabđ-ı muhtelifin biri dahi zü'l-fetret ve el-vâkı^c fi'l-vasatır. *Ve bu iki nabđ faşl-ı şânide zikr olunmuştur, fâdeye hâcet yoktur. Lâkin el-vâkı^c fi'l-vasat ile gazâlinin biri birine müşâbeheti olmakla şâhib-i Kânün bu mağallde farka işâret edip der ki nabđ-ı gazâlide el-vâkı^c fi'l-vasat gibi her ne kadar hareket ve ka^ra mütekerrir olur ise lâkin gazâlide hareket-i şâniye hareket-i ülânın tamâmından evvel olur ve ke-enne hareket-i şâniye ile inbisât tamâm olur. Ammâ el-vâkı^c fi'l-vasatta hareket-i ülâ ya'nî inbisât-ı evvel tamâm olur ve inbisâtın sonra sükün lâzım iken o sükün mağallinde hareket-i uhrâ ve inbisât-ı âher dahir olur ve o hareket-i şâniye zamân-ı sükündan vâkı^ca olmakla başka başka nabđ olmayıp nabđ-ı vâhidin iki ka^rası olmuş olur.*

Ve ammâ nabđ-ı müteşennic ve nabđ-ı mürte^ciş²⁴⁵ ve nabđ-ı mültevî işbu üç ^caded nabđlar eczâ-i nabđın tekaddüm ve te^cehhürde ve vad^c ve cihâtta ve ^carđda ihtilâfları kabîlinden olur. *Kânün*'da nabđ-ı mültevî bu vech ile beyân olunmuştur ki ke-enne bir hayt iki kat olup mültevî ve münfetil olur gibi ihsâs olunur.

243 [Nüşalarda ve şerhlerde "münbasî!"]

244 "Tarğ" vurmak ma'nâsınadır, "mıtrağ" vuracak âlet ma'nâsınadır ki bu mağâmda murâd çekiç dedikleri nesnedir ki hadîdden maşnû^c olur. "Sindân" kesr-i sîn ile örse derler, Fârsîde ve ^cArabîde müsta^cmeldir. Ve örse "^calât" dahi derler, nitekim *Kâmûs*'ta "el-^calātu es-sindânu" diye muharrerdir. Ammâ "sendân" feth-i sînle haddâd ma'nâsınadır, bu mağâmda sînin kesri ile olur.

245 Nabđ-ı müteşennic o nabđdır ki onun hareketi teşennücü olan ^cuğvun hareketi gibi olur, bir tarafa hareket eder ve kedd ile hareket eder, taraf-ı âhere hareket eylemez. Ve nabđ-ı mürte^ciş ta^cşesi olan ^cuğv gibi hareket eder, vezni ve nizâmı olmaz, tekaddüm ve te^cehhür eder hareketten hâlî olmaz.

Ve nabđ-ı muhtelif-i mürekkebin on dördüncü cinsinin on dördüncüsü nabđ-ı mütevettirdir. Nabđ-ı mütevettir²⁴⁶ nabđ-ı mültevî cinsinden olur ve nabđ-ı mürte'ide müşâbih olur ve o hayta müşâbih olur ki o haytı ki tarafından tutup cezbe ederler. Lâkin mültevî ile mütevettirin farkı budur ki mütevettirde inbisât mültevîden hafî olur, onun için mütevettirin vaç'dan olan şühûkta istivâdan hurücu mültevîde istivâdan hurücundan ziyâde hafî olur, ammâ temeddüd ve gerginlik mütevettirde mültevîden vâdih ve âşikâr olup mültevîde hafî olur. Ve baçdı kerre mütevettirde meyl ancak cânib-i vâhîde olur ve cânib-i vâhîde faқаt meyl mültevîde elbette olmaz. Ve bu nabđ-ı mütevettir ve nabđ-ı mültevî ve nabđ-ı mâil ilâ cânibin vâhid işbu nabđât-ı şelâşenin ekşer-i 'urûdu emrâd-ı yâbisede olur.

Ve nabđ-ı mürekkebin biraz aşnâfı dahi vardır ki onların esmâ-ı mahşûşası yoktur, kezâlik ihâtası mümkün değildir, kemâ-kâle t'âlâ: "Vemâ ütütüm mine 'l-ilmî illâ kalîlen."

el-Faşlu'r-Râbîu Fi't-Tabîyyi Min-Aşnâfi'n-Nabđı

Bu faşl-ı râbî'de besâyıt-ı nabđın tabîî olanlarını ve gayr-i tabîî olanlarını beyân eyleriz: Besâyıt-ı nabđ iki vech üzere olur: Vech-i evvel o nabđdır ki o nabđ ziyâde ve nokşânda tefâvüt iktidâ eder. Vech-i şânî o nabđdır ki o nabđ ziyâde ve nokşânda tefâvüt iktidâ eylemez. Ziyâde ve nokşânda tefâvüt iktidâ eden nabđlarda nabđ-ı tabîî mü'tedil olan nabđlardır.

Ve zikri sâbık ecnâs-ı aşereden evvelâ mezkûr olan yedi cinslerde ziyâde ve nokşânda tefâvüt olur ve onlar bi'l-cümle üçer kısma taksîm olunur. Her cinsin âlâsı ve ednâsı ve beynehümâda mü'tedil ve vasatı olur. Ve cem'ân o yedi kısımda nabđ-ı tabîî vasaatta olan nabđ-ı mü'tedil olur. Lâkin o yedi cinsten cins-i şânî yâ'nî keyfiyyet-i kar'dan me'hûz olan nabđ bâkî altı nabda muhâlh olup o nabdda mü'tedil olan tabîî olmaz, zîrâ o cins-i şânînin aksâm-ı şelâşesi kavî ve dâif ve mü'tedildir ve içlerinden tabîî olan nabđ-ı kavîdir ve nabđ-ı mü'tedil ve nabđ-ı dâif nabđ-ı tabîî değildir. Ve baçdı kerre olur ki tabîî olan nabđ-ı kavînin kuvveti ziyâde

246 "Mütevettir" tefa'ul bâbından ism-i fâildir, kavsin veteri gibi gergin olucu nabđ murâd olur; nabđ-ı mütevâtir değildir, o besâyıttandır ve müfâ'ale bâbından olup müte'âkib ma'nâsına olur, gaflet olunmaya.

olmakla nabđın tülü ve 'umku ve 'arđı dahi ziyāde olup aqtār-ı şelāsede nabđ itidālden hurūc edip tavil ve 'arid ve şahik olup 'azim olur. Lākin nabđ-ı kavī tabfī olmakla tavil ve 'arid ve şahik olan nabđlar tabfī olmaz, zīrā üç vech ile olan nabđlarda tabfī olan muftedil olanlar olur. Ve o üç nabđ nabđ-ı kavīye tebe'an itidālden hurūc etmekle tabfī olmazlar. Pes o nabđ ki kavī ve tavil ve 'arid ve şahik olup onda işbu dört hālet ola, o nabđ kavī olmak hasebiyle tabfī olur ve bāki hāletler hasebiyle gayr-i tabfī olur.

Ve ecnās-ı aşereden yedi evvelki kısımlardan sonra olan üç cins ziyāde ve noqşānda tefāvüt iktidā eylemez. Ve o üç cins ikişer kısma taqsım olunup onlarda muftedil kısım olmaz. Pes onlardan cins-i şāminde tabfī olan nabđ-ı müstevīdir, nabđ-ı muhtelif tabfī değildir. Ve cins-i tāsifde tabfī olan muhtelif-i muntazamdır, muhtelif-i gayr-i muntazam tabfī değildir. Ve cins-i 'āşirde tabfī olan ceyyidü'l-veznü'dir, cediyyü'l-vezn tabfī değildir, Allāhu a'lemü bi's-şavāb.

el-Faşlu'l-Hāmisi Fī-Esbābi Envā'i'n-Nabđi'l-Mezküreti

Zikri sābık nabđların esbābi iki nev' üzere olurlar:

Nev'-i evveli esbāb-ı şāmmē-i đarūriyye vü zātīyye olup bi'l-cümle nabđın kıvāmında dāhil olur ve o sebebe māsike tesmiye olunur.

Ve ikinci nev' nabđın sebep-i zātisi ve đarūrisi olmaz ve kıvāmında dāhil olmaz. Ve bu nev' dahi iki kısım olur: Kısım-ı evvel o esbābdır ki onlar lāzime olup müteğayyir olmak hasebiyle nabđı dahi tağyir ederler ve bu kısma esbāb-ı lāzime tesmiye olunur. Kısım-ı şānī o esbābdır ki o sebebler tağayyirleri hasebiyle nabđı tağyir ederler lākin o esbāb lāzime olmazlar ve bu kısma 'ale'l-ıtlāk muğayyire tesmiye olunur.

Ammā māsike tesmiye olunan esbāb-ı đarūriyye üç sebebedir:

Evvelkisi kuvve-i hayvāniyyedir, nabđı tahrik eder ve ma'dini kalb olur. Ve o kuvve-i hayvāniyyeyi kuvā bābında sen ta'arruf edip bildin.

İkincisi ırk-ı nabıd olan ālettir ki o ırk şerāyīn damarlarıdır. O damarları dahi a'đā zikr olunduğu bābda sen bildin.

Üçüncüsü kalbde mevcūde olan harāretten kadr-i hācetten ziyādeyi tafti'ye ihtiyācdır. Ve o harāretin işti'ālinin ziyāde ve noqşān ve muftedil olması ile tafti'ye ihtiyāc ziyāde veyāhūd noqşān veyāhūd muftedil olup

envâc-ı hâcetten olan esbâb-ı mezkûrenin her biri lâyıķı olan fi'li nabđda işler ve zâtî olur ise mäsikeden olur. *Ve o ihtiyâc dokuz kısm üzere olur ki ona umûr-ı tabf'iyye derler ve o umûr bunlardır: mizâc, zükûret-ünüşet, sehane, sinn, evkât-ı sene, beled, hâl-i havâ-i cüz'î, nevm-yaķaza, haml. Bu mezkûrlar vücûdunda irâdeye muhtâc olmaz ve her birinde ekşere nazar ile miķdâr-ı mu'ayyen harâret olup harâretin miķdârı hasebiyle tatfi'eye hâcet olur. Lâkin o dokuz nev' de bulunan hâcetlerin kimisi nabđın kıvâmında dâhil olur mizâc gibi ve kimi lâzime olur, nabđın kıvâmında dâhile olmaz, evkât-ı sene ve beled gibi; bu mişli hâcet lâzime olur, mäsike olmaz.*

Ammâ esbâb-ı lâzime ve esbâb-ı müteğayyirede Ķarşî istibâh edip der ki Şeyh-i Re'is bunları beyân eylemedi lâkin câizdir ki esbâb-ı lâzimededen murâd sitte-i darûriyye ola ve esbâb-ı muğayyireden murâd darûrî olan sebebler ola, riyâdet ve istihmâm gibi.

Ve Câlînüs bu bâbda bir meslek-î şinâ'îye şülük edip der ki esbâb-ı mezkûre üç sebebe münhaşırdir: Evvelkisi umûr-ı tabf'iyyedir, sinn ve mizâc gibi. İkincisi tabf'attan hâric olan umûrdur, emrâd gibi. Üçüncüsü o umûrdur ki tabf'attan hâric olmayıp ve tabf'ata garîb dahi olmazlar, istihmâm gibi. Şâhib-i Kânûn der ki:

İşbu esbâb-ı mäsikenin ef'ali esbâb-ı lâzime ve esbâb-ı muğayyirenin iķtirâmı hasebiyle müteğayyir olurlar.

el-Faşl's-Sâdisü Fi-Mücebâtî'l-Esbâbı'l-Mäsiketi Vaħdehâ

Bu faşl-ı sâdis yalnız esbâb-ı mäsikenin icâb eylediği nabđları beyân eder.

Kaçan şiryân leyyin ve yumuşak olmak hasebiyle kuvvete mutâvi' [74a] ve münkâd olsa ve kuvvet dahi kav'iyye olsa ve harâret-i ĳalb ekşer olup tatfi'eye ya'nî harâret-i zâideyi teskine hâcet ziyâde olsa o esbâb-ı mäsike 'izâmı icâb edip nabđ-ı 'azîm olur.

Ve nabđ-ı 'azîm bu üç sebebin ictimâ'ıyla hâşıl olur. Ve o üç esbâb-ı mäsike içinde tatfi'eye ihtiyâc nabđ-ı 'azîme ziyâde mu'în olur.

Ve eger kuvvet da'ife olur ise da'f-ı kuvvete nabđın şığarı tâbi' olur. Ve kuvvetin da'fı ile âlet dahi şulbe olur.ise ve harâreti tatfi'eye hâcet dahi yesire ve ĳalile olur ise o nabđ ziyâde şağir olur. Ve yalnız şalâbet dahi

şıgarı icâb eder, kezâlik yalnız da'f dahi şıgarı icâb eder. Lâkin o iki şağır beyninde fark olur, zîrâ sebebi şalâbet olan şağır o nabd-ı şağırdir ki onda şalâbet olur velâkin da'f olmaz ve ifrâţ üzere kaşır ve münhafîd olmaz.

Ammâ sebebi da'f-ı kuvvet olan nabd bunun 'aksi üzere olur ya'nî da'f olur, şulb olmaz ve ifrâţ üzere kaşır ve münhafîd olur. Ve yalnız kılllet-i hâcet dahi şıgar icâb eder lâkin yalnız kılllet-i hâcet olan nabd da'f olmaz. Ve esbâb-ı mâsike-i sâliseden da'fin icâb eylediği şıgar mîkdârı şıgarı bâkî iki sebep icâb eylemez. Ve nabd-ı kavîde şalâbet hasebiyle olan şıgar o nabd-ı kavîde ta'fî'eye 'adem-i ihtiyâc hasebiyle olan şıgardan ezyed ve ekşer olur, zîrâ 'adem- hâcet katında olan nabdın kuvveti nabd-ı mu'tedilden mîkdâr-ı keşir nesneyi noķşân kılmaz, zîrâ 'adem-i hâcet her ne kadar nabdı ta'zîme mu'în olmaz ise ta'zîmden dahi mâni' olmayıp kuvvete fi'lini icrâda mâni' dahi olmaz lâkin nabdı itidâlden kadr-i keşir tecâvüz eyleme-meğe meyl ettirir.

Ammâ ta'fî'eye hâcet şedîde olup ve kuvvet kavîyye olsa lâkin âlet şalâbeti hasebiyle nabdı ta'zîme mu'tavi' olmasa nabd serî olmak lâzım olur, o nabd 'ızamdan fevt eylediği mîkdârı sūr'at ile tedârük eder. Eger şüret-i mezkûrede kuvvet dahi da'ife olur ise ya'nî hâcet müştette ve âlet şulb ve kuvvet da'ife olur ise o nabd 'azîm ve serî olmaz belki nabd mütevâtir olup 'ızam ve sūr'atten fevt olan mîkdârı tevâtür hasebiyle tedârük eder ve o nabd'dan mirâr-ı keşire nabd-ı 'azîmden mirre-i vâhîde-i kâfiye maķâmına ve nabd-ı serî'den iki nabd maķâmına kâim olur.

Ve etıbbâ bu mezkûrları bir ağır yüke ve hımla teşbîh ederler. O ağır yükü haml murâd eden kimsenin kuvvet-i vâfiyesi olur ise o yükü def'aten taħammül edip naķl eder. Eger def'aten taħammüle ve naķle kuvvet-i vâfiyesi yok ise o hımlı iki kısımla edip taħammül eder ve naķlinde isti'câl eder. Eger o hımlı iki def'ada naķle ve taħammüle dahi kudreti vefâ eylemez ise o hımlı aķsâm-ı keşireye taķsîm eyleyip kudreti vefâ eylediği mîkdâr tu'ede ve te'ennî ile veyâhüd 'acele ile naķl eder lâkin her iki naķle arasında reyş ve tevaķķuf eylemez her ne kadar hâl-i naķlde tu'ede üzere olur ise de meger ki da'f kemâle erişip iki naķle arasında istirâhata muhtâc ola, o zamân bi-hasebi'd-darüre reyş ve ibtâ' ve tevaķķuf edip kedd ve 'anâ ile naķl eder ve ba'î'en 'avdet eder.

Ve eger esbâb-ı mäsikededen kuvvet kaviiye ve âlet mu'tavî'a ve münkâde ve hâcet dahi müştredde olur ise ya'nî hâl-i itidâlde olan hâcetten ziyâde ve şedîde olur ise o vakte kuvvet-i 'azîm ile ma'ân sür'at icâb eder, nabđ hem 'azîm ve hem serîf olur, ammâ şüret-i mezkûrede hâcet ziyâde şedîde olur ise o zamân nabđ 'azîm ve serîf ve mütevâtir olur.

Ve Kânûn'da zikr olunduğu üzere nabđın esbâb-ı mäsikesi üç veche münhasırdır ve nabđın 'azîm olduğu o üç sebeblerin bāđı şüretlerinde olur. Lâkin 'Allāme, Cālînūs'a 'azv edip nabđın 'azîm olmasına sebep-i rāb' ziyâde eder ki o sebep-i rāb' rûh-ı nefsanîyi tevlîd olur ya'nî rûh-ı nefsanî dimāğda kalil olsa 'izam-ı nabđı mu'ked' zikr olunan esbâb-ı säire yok iken mücerred rûh-ı nefsanîyi tevlîd ve tekşîr için nabđ 'azîm olur. Ve bu mahallde 'Allāme ebhās-ı keşîre irād eder, ittılā murād edenler 'Allāme'nin bu mahallini mü'tâlā'a eylesinler.

Ve şāhib-i Kânûn aqtār-ı şelāse ya'nî tül ve 'arđ ve 'umқта bi'l-cümle 'azîm olan nabđın esbâbını beyān eyledikten sonra ancak ku'tr-ı vāhidde olan 'izamı beyāna mübāşeret edip ve esbâb-ı tül beyānıyla bed' edip dedi:

Tülün sebebi iki kısımdır: Birisi bi'l-hakıka sebep olur ya'nî nefsi tülü icâb eder. Ve sebep-i āher bi'l-'arāđ sebep olur ya'nî tülün zuhûrunu icâb eder.

Bi'l-hakıka tülün esbâbı habđın 'izamının esbâbı olur o zamānda ki o nabđ-ı 'azîmin esbâbının vücûdu ile nabđın 'arîğ ve şāhiķ olmasının māni'i olur, o haseb ile esbâb-ı 'izam tülde faķat fi'lini işler lâkin 'arđ ve 'umқта fi'lini icrā eylemez, bināen 'aleyh nabđ tavîl olur, 'arîğ ve şāhiķ olmaz. Nabđın isti'rāđının māni'i şalābet-i ālet ve nabđm şühûķunun māni'i lahmın ve cildin keşāfeti olur.

Ve tülün bi'l-'arāđ olan sebebi nabđın etrāfında olan lahmın hüzālî olur, hüzāl bi'l-hakıka tülü ziyâde eylemez. Simen ile tül den mestür olan miķdār simenin zevālî ile zāhir ve āşikār olmakla hüzāl tülün zuhûruna sebep olur.

Ve nabđın yalnız 'arîđ olmasının sebebi budur ki 'urûķ-ı nābiđa dem-i şiryāndan ve ervāhtan bir miķdār hālî olur ve hulüvvü miķdārî şiryānin tabāka-i 'ulyāsı bi't-tab' tesseffül eder, lā-mahāle 'umķ nākış olmakla 'arđ ziyâde olur. Ve 'arđın ziyâde olmasının bir sebebi dahi budur ki nābiđ olan 'ırķ ru'tebet-i bälle ile mertüb ve meblül olmakla ednā kuvvet ile isti'rād eder, tavîl ve şāhiķ olmaz.

Ve nabđ-ı mütevâtirin sebebi iki vech üzere olur:

Vech-i evvel budur ki kuvvet da'ife olup nabđı o kuvvet def^c hâcet edecek kadar tazîm veyâhüd isrâ'a kâdir olmaz, pes nabđı mütevâtir etmekle 'ızam ve sûr'atin fevt eylediği def^c hâceti tevâtür ile tedârük eder.

Ve vech-i s̄anî budur ki kuvvet kaviiye olur ve nabđda 'ızam ve sûr'at olur lâkin harâreti tervîh ve teskîne hâcet ziyâde müştedde olmakla nabđ-ı 'azîm ü serf^c kifâyet eylemeyip hem 'azîm ve hem serf^c ve hem mütevâtir olup şiddet-i hâcet bu şürette tevâtüre sebeb olur.

Ve nabđ-ı mütefâvit ya'nî nabđ-ı mütevâtirin dıddının sebebi üç vech üzere olur:

Vech-i evvel budur ki tervîhe olan hâceti nabđın mevcûd olan 'ızamı ve sûr'ati def^c eder ve tevâtüre hâcet olmaz, pes 'adem-i hâcet tefâvüte sebeb olur.

Ve ikinci vechi budur ki berd şedîd olur ve şiddet-i berd hasebiyle tervîhe hâcet kalîl olup o vech ile hâcetin killeti tefâvüte sebeb olur.

Ve üçüncü vechi budur ki kuvvet gâyet-i sukûta olup helâke müşârifeye ve kurbıyeti olur ve o misilli kuvvet tevâtür ihdâs edemeyip nabđ mütefâvit olur.

Ve nabđ-ı da'ifin sebebi sebeb-i muğayyir olur. Sebeb-i muğayyirin ma'nâsı faşl-ı hâmistе mürûr eyledi.

Ve nabđ-ı da'ifin sebeb-i muğayyirlerinin evvelkisi hemmdir, zîrâ hümûm-ı keşîre kuvveti içâf etmekle nabđ da'if olur.

Ve esbâb-ı muğayyirenin ikincisi erağ ve seherdir, zîrâ erağ-ı müfrit gıdâyı tahlîl ve içâf eden nabđ da'if eder.

Ve esbâb-ı muğayyirenin üçüncüsü istifrâğdır, zîrâ istifrâğ hasebiyle ervâh ve kuvâ-yı hayvâniyye ve harâret-i garîziyye tahallül edip nabđ da'if olur gerek ise o istifrâğ olunan mevâdd mevâdd-ı şâliha olsun ve gerek ise gayr-i şâliha olsun. [74b]

Ve esbâb-ı muğayyirenin dördüncüsü nuhûl ve hüzáldir.

'Allâme der ki Qânûn nüshalarının bāđlarında bunun vechi beyân olunup yazıldı ki zîrâ nuhûl ve hüzál olan kimsede gıdâ olmaz veyâhüd gıdâ kalîl olur ve gıdâsı kalîl yâhüd kaş'â gıdâsı 'adîm olan kimsenin ervâhı dahi kalîl olup lâ-mahâle nabđ da'ife olur.

Ve esbâb-ı muğayyirenin beşincisi hılt-ı redî olur, zîrâ hılt-ı redînin bedende ictimâ'ı kuvâ-yı bedeniyeyi ve harâret-i ğarîziyyeyi setr ve içâf edip onlara nabđın đâfı tâbî olur.

Altıncısı ifrâţ üzere olan riyâđettir²⁴⁷ yâ nî hareket-i müfriţa mişlli olan nesnelerdir ki bâbında tafsilân zıkr olunur. Ve ifrâţ-ı riyâğetin đâf-ı nabđa sebep olduğu onun içindir ki o [ifrâţ] ile mesâmmât-ı beden mütehalhil olup gevşek olur ve bedende olan mevâddı o ifrâţ telîf ve terkîk eder; o sebebden lâ-mahâle ervâh ve harâret tahallül edip nabđ đâfî olur.

Ve đâf-ı nabđın esbâb-ı muğayyiresinin yedincisi ahlâţ hareket edip şedîdetü'l-hiss olan 'uğva munşabbe olmasındır veyâhüd kalbe mücâveze edip mülâkî olmasındır, zîrâ bu mezkûrlar kuvâların ef'âlde nizâmına ve harâret-i ğarîziyyenin te'sîrine muhıll olup nabđı içâf eder. Eger şedîdetü'l-hiss olan 'âğya ve kalbe munşabbe olan mevâdd-ı fâside olur ise vücûh-ı uhar ile dahi nabđı đâfî eder, o vücûhun:

Evvelkisi o mevâdd-ı müteharrike vü munşabbedir ki kuvâyı setr eder ve fağalât-ı 'uğvu ziyâde eder.

İkincisi o mâdde-i fâsidenin munşabbinda olan 'urûk-ı đâribenin o mâdde fesâdı hasebiyle ağzını açıp feth eder.

Üçüncüsü o mâdde-i fâside munşabbe olduğu mahalli tevrîm eder ve şişirir.

Ve bu vücûhun üçü dahi nabđın đâfına sebep olur ve kuvâ ve ervâhu muhallil olan eşyâ bi'l-cümle nabđı đâfî eder.

Ve nabđın şulb olmasının sebepleri 'urûk-ı nâbıdanın cirmi yübüset üzere olmasındır ve dahi berdîn ve sovuğun şiddeti hasebiyle 'urûkun cümüdu ve donmasıdır. Ve baçdı nabđ buhrânlarda dahi şalâbet üzere olur, zîrâ buhrânda tabî'at marağ ile muhârebe eder, şiddet-i muhârebeden ve o muhârebede tabî'atın 'urûku bir tarafa temdîdinden şalâbet hâşıl olur.

Ve nabđ-ı leyyinin sebebi tertîb-i bedene sebep olan eşyâlardır gerek o esbâb-ı murattıbe tabî'î olsun, ğidâ mişlli ve gerek ise o sebep-i murattıblar marağı ve ğayr-i tabî'î olsun, istiskâ-i lahmî gibi.

Ve istiskâyı lahmîye tahşîş edip 'Allâme der ki istiskâ-i zıkkî vü tablı her ne kadar damarları tertîb eyler ise lâkin o iki nev' istiskâda bağn 'azîm

247 Ve riyâğetin bâbı fenn-i şâlişte ta'lîm-i şâninin faşl-ı şânîsi olur.

olmak hasebiyle damarlar mütemeddid olup gerilir ve şalâbet 'ârîda olur. Ve gerek ise o murattıb olan [sebeb] ğayr-i tabîrî ve ğayr-i marağî olsun, istiĥmâm gibi.

Ve nabd-ı muhtelifin sebebi iki vech ile olur, bir vechi kuvvetin sebâtı vaktinde olan ihtilâfın sebepleri olur, ta'âmın ve hıltın şikali hasebiyle olan ihtilâf gibi ve vech-i uhırâ kuvvetin da'fı vaktinde olan ihtilâfın sebepleri olur, o sebeb kuvvetin illet ve marağ ile mücâhedesi olur.

Ve nabd-ı muhtelifin cümle-i esbâbından biri dahi demden 'urûkun imtilâsı olur gerek ise o imtilâ demin keyfiyeti ile olsun ve gerek kemmiyeti ile olsun. Ve bi'l-cümle 'urûkun imtilâsı mücib-i ihtilâf olur. Lâkin dem sair ahlâttan ekser olmak hasebiyle ekser-i hâlde imtilâ-i dem sebeb-i ihtilâf olduğundan Kânûn'da demin zikri taĥşîs olundu diye 'Allâme taĥkîk-i maĥâm eyledi. Ve imtilâ-i dem ile hâdis olan ihtilâf mislli nesnelere faşd ile zâil olur ve ihtilâftan halâş olup nabd-ı müstevî hâşıl olur. Ve nabdın sebeb-i ihtilâfı dem-i lezic'in imtilâsı olur ise o ihtilâf şedid olur ve o dem-i lezic şerâyinde hareket eder rûhu hânîk olur huşûsan ki o dem-i lezicle mümtelî olan 'ırk kalbe karîb olâ.

Ve şâhib-i Kânûn dem ile 'urûkun imtilâsını kuvvetin da'fı hâlinde olan esbâb zeylinde tahrîr etmekle zikr olunan dem ile 'urûkun imtilâsı ihtilâfa sebeb olduğu gibi da'f-ı kuvvete dahi sebeb olduğuna işâret eyledi diye 'Allâme o işâreti taşrîh eyledi.

Ve müddet-i kaşîrede mücib-i ihtilâf olan esbâbdan olur mi'ceden ta'âm ile imtilâsı ve hemm ve ğamm ve fikr. Ve kaçan mi'cedede hılt-ı redî olup o hılt zâil olmaz ve ona noĥşân terettüb eylemez hılt olur ise ondan hâdis olan ihtilâf-ı nabd dâimî olur. Ve ba'dı kerre o hılt hafakân-ı mi'adiye mü'eddî olup nabd-ı hafakânî olur. Nabd-ı hafakânîden murâd o nabd'dır ki saĝîr ve mütevâtir ve muhtelif ve el-mâil ilâ cihetin vâhîdetin olur.

Ve nabd-ı minşârînin sebebi nabd damarlarına munşabb olan hıltın eczâlarının 'afende ve fecâcette ve nuçda ihtilâfı olur, kiminin 'afeni olur ve kimi müte'afin olmaz ve kimi ficc ve ğayr-i nağîc olur ve kimi nağîc olur. Kezâlik damarların eczâları dahi muhtelif olup kimi leyyin ve kimi şalâbetli olur ve ona binâen nabd-ı minşârî hâdis olur. Ve nabd-ı minşârînin üçüncü sebebi 'aşabî olan 'udvun veremi olur, zîrâ 'uzv-ı 'aşabînin veremine

nabđın minşārī olması lâzım gelir, ammā veremi olan ʿuđv ʿaşabī olmaz ise gāhca nabđ minşārī olur ve gāhca olmaz. Ğayr-i ʿaşabī olan ʿuđvun veremine nabđın minşārī olması lâzım gelmez. Ve bu bâbda tafşıl ve tahkîke rāğıb olanlar ʿAllāme'nin şerhine mürācaʿat eylesinler.

Zü'l-karʿateyn tesmiye olunan nabđın sebebi kuvvetin ve tervîhe hâcetin şiddeti ve ziyāde olmasıdır ve âletin ya'nī nabđ damarının dahi şalābeti olması olur, pes bu damarın şulb oldukta kuvvete o âletin muţāvaʿatı ve inkiyādı olmaz ve kuvvet o âleti defʿaten baş etmek üzere tahrîk eder ise dahi o tahrîki defʿaten kabûl eylemez ve inbisâtı o âlet iki karʿada kabûl ve tekmîl eder. Zü'l-karʿateyn nabđın meşeli o kimsenin meşelidir ki darbe-i vâhidede kaç kaşdı ile feʿsini ya'nī baltasını bir şecere darb eder lâkin o şecer darbeye inkiţāʿa ve kesilmeğe muţāvaʿat etmeyip o kimse kaçı tekmîl için merreten uhrā darb eder ve o şecer inkiţāʿı darbe-i uhrā ile tamāmen kabûl eder. *Ve bu darbe-i uhrāya ihtiyāc onun için olur ki darbe-i ulā ile inbisāt tekmîl olmamakla tervîhe ihtiyāc tamāmen mündefʿ olmaz ve huşuşan darbe-i ulādan sonra olan vakfe ve sükûn hâlinde hâcet-i ulā üzerine zâid bir hâcet dahi defʿaten hâdis ola, o zamân darbe-i uhrāya ihtiyāc eşedd olur ve tabʿat lâ-mahāle iki karʿa ihdās eder.*

Ve zenebü'l-fār tesmiye olunan nabđın sebebi kuvvetin daʿfı olur. Ve eger o zenebü'l-fār ʿizamdan bedʿ edip tedricle şığara müntehī olur ise o mişlli zenebü'l-fârda kuvvet evvel-i emrde takatin bezl edip ʿizamı ahz eder ve tedricle istirâhate sâlik olur. Ve eger zenebü'l-fār şıgarı ahz edip tedricle ʿizama müntehī olur ise o mişlli nabđda kuvvet evvelā istirâhātı ahz edip tedricle ictihād eder. Bu iki vech üzere zenebü'l-fār daʿf-ı kuvvete delâlet eder lâkin hâlet-i vâhide üzere olup fâriyy-i sâbit tesmiye olunan nabđ daʿf-ı kuvvete ziyāde delâlet eder, hâlet-i vâhide üzere sâbite olup hâlet-i ulāya ya'nī şıgardan bir hadde müntehī olduktan sonra yine ʿizama rücūʿ eylemediğinden için. *Ve zenebü'l-fâr mişlli nabđ fâriyy-i sâbit gibi olmaz, zîrâ zenebü'l-fâr bir nevʿ kuvvete delâlet eder, kezâlik daʿf kemâle erişmemeğe delâlet eder, ammâ fâriyy-i sâbit defʿaten ʿizamdan şığara varıp şıgardan bir hadde dâim ve sâbit olmasıyla delâlet eder ki daʿf kemâle erdi, bir dahi ʿizama müteveccih olmayıp [75a] hâlet-i vâhide üzere sâbit oldu. Ve bu hâletten hayf olunur ki min-baʿd o kuvvet külliyyeten muğmahill olup helâke müʿeddî ola.*

Ve zeneb-i fârin ziyâde erde'i ve haţarlısı zeneb-i münkağıdır ki o nabd' evvel-i emrde da'ifin bed' edip ve dahi da'fa zâhib olup kuvvet sâkıta olunca kadar müstemirren da'fi ahz eder ve müntehâsında hareketten kalıp hareketi ihşâs olunmaz olur. Ve zeneb-i münkağiden sonra erde' zeneb-i şâbit olur ba'dehu zeneb-i râcî olur.

Ve zü'l-fetre tesmiye olunan nabdın sebebi i'ya hasebiyle kuvvetin istirâhati olur ve bir emr-i muğâfîd u müfâci'in 'urûdu olur ya'nî tabî'ata müdâdde bir emr-i fec'et 'arîd olmakla nefis ve tabî'at o cânibe munşarîf olup nabd'dan zühûl etmekle nabd-ı zü'l-fetre hâdiş olur, *fezd'-ı müfriñin zuhûrunda nabd-ı zü'l-fetre hâdiş olduğu gibi.*

Ve nabd-ı müteşennicin sebebi kuvvetin harekât-ı gayr-i tabî'iyyesi ve kıvâm-ı âletin ya'nî damarın kıvâmının redâ'eti olur.

Ve nabd-ı mürte'idin sebebi budur ki kuvvetin ziyâde olup ve hâcet dahi müştetde ve âlet şulbe olmaktan hâdiş olur. Ve bu üç sebebeden mâ'adâ sebebler ile nabd-ı mürte'id hâdiş olmaz.

Ve nabd-ı mevcînin sebebi ekser-i hâlde kuvvetin da'fi olur, o kuvvet-i da'ife nabdı def'aten başta kâdire olmaz belki şey'en ba'de şey'in tahrîk eder ya'nî azar azar münbaşit kılar. Ve ba'dı kerre olur ki kuvvet ziyâde da'if değil iken âletin leyyin olmasıyla nabd-ı mevcî hâdiş olur, zîrâ âlet-i raţbe-i leyyine âlet-i şulbe-i yâbisinin kabûlü gibi cüz'-be-cüz' hareketi ve hezzi kabûl eylemez, *nitekim 'ûd-ı raţb ve 'ûd-ı yâbiste müşâhede olur, zîrâ yübüset yâbis olan nesneyi hezz ve ir'âda ve harekete müheyâ eder ve şulb ve yâbisin cüz'-i ahîrinin hareketi cüz'-i evvelin hareketiyle ma'an olur. Ve raţb-ı leyyinde câiz olur ki cüz'-i vâhid hareket ede ve cüz'-i âher o cüz'-i müteharrikin hareketinden münfa'îl olmayıp ma'an hareket eylemeye onun için ki raţb-ı leyyin infişâl ve inşinâyı sür'at ile kabûl eder ve lînetin keşret ve kıletti ile raţbın eczâsı muhtelif olur.*

Allâme nabd-ı mevcîyi müşâbihlerinden fark edip der ki nabd-ı mevcî ile inbisâti munkaţf olan nabdın farkı budur ki nabd-ı mevcînin eczâsının eţrâfi hareketten munkaţf'a olmaz belki sükûna qarîb hareketi olur ve o vech ile hareketten külliyyen munkaţf olan nabd inbisâtinin fark ve temyîz olunur. Ve mevcînin zeneb-i fârdan farkı budur ki mevcînin ba'dı eczâsı ba'dı âher eczâ üzere harekette tekaddüm ve te'eşhür eder, zenebü'l-fârda

tekdaddüm ve te'ehhür olmaz belki zeneb-i fârin eczâları mâ'an hareket eder. İntehâ.

Ve nabđ-ı düdî ve nabđ-ı nemlînin sebebi da'fın şiddeti olur ve da'fın iştidâdı hasebiyle tamâm üzere nabđ batî ve mütevâtir ve muhtelif olur ve kuvvet ve da'f-ı tammı hasebiyle âleti def'a-i vâhidede başta kâdire olmaz belki şey'en ba'de-şey'in baş etmekle bu nabđlar ya'nî bu' ve tevâtür ve ihtilâf müctemî'a olup düdî ve nemlî nabđ hâdis olur.

Ve rediyü'l-vezn olan nabđm sebebi budur ki o redî nabđât beyninde sükûn vezn-i ceyyidde nabđât arasında olan sükûndan ziyâde olmakla nabđ redî olur ise onun sebebi tervîhe ihtiyâcın ziyâde olmasıdır. Ve eger redâ'et-i nabđ hareketinin zamânı nabđ-ı ceyyidde olan zamân-ı hareketten nâkış olduğundan hâsıl olur ise onun sebebi iki vechin biri olur: Yâ da'fın ziyâde olduğundan olur veyâhüd hâcetin ziyâde olduğundan olur. Ve bu nabđ-ı redîde zamân-ı hareketin nokşânı nabđ-ı serîfde olan zamân-ı hareketin nokşânının muğâyiri olur, zirâ mirâren mürür eylediği üzere nabđ-ı serîf zamân-ı kalilde mesâfe-i keşîre kaç eder ve nabđ-ı rediyü'l-veznde zamân hareket hasebiyle olan kısımda hareket zamân-ı kalilde mesâfe-i kalileyi kaç eder, mesâfe ziyâde olmaz.

Ve mümtelî ve hâlî ve hârif ve bârid ve şahik ve münhafid olan nabđların sebepleri zâhir ve âşikârdur.

Allâme der ki nabđ-ı şahik ve nabđ-ı münhafidin esbâbının zikri sebkat eyledi, fâde olunmasına hâcet yoktur, ammâ erbâ'a-i bâkıyenin ve gayrilerin zikri tekdaddüm etmemekle bize onları beyân eylemek icâb eyledi. Pes biz deriz ki:

Nabđ-ı mümtelî'in imtilâsı hâlî olmaz ki o imtilâ yâ rûh ile olur yâhüd dem ile olur veyâhüd rûh ve demin mecmû'uyla olur. Ve imtilâ-i rûhî ile imtilâ-i demevî arası beş vech ile fark olunur:

Evvelki fark imtilâ-i rûhîde damarlar hafif olur ve kuvvet-i mütevassıta rûh ile imtilâsı olan damarları tamâm üzere tahrike kâdir olur ve demevî imtilâsı olan damarlar aks üzere olurlar.

Ve ikinci fark rûh ile mümtelî olan damarlar üfürülmüş tulum gibi müntefih olur ve dem ile mümtelî olan damarlar su ile mümtelî tulum gibi olur.

Ve üçüncü fark imtilâ-i rûhîde nabđ 'azîm olur, kemâl-i inbisâtta 'âyık ve mânî olmamak hasebiyle; demevî bunun hilâfi üzere olur.

Ve dördüncü fark imtilâ-i rûhîde nabđ müteşâbih olur; imtilâ-i demevîde nabđ muhtelif olur.

Ve beşinci fark imtilâ-i demevîde demin tertîbi hasebiyle nabđ leyyin olur; imtilâ-i rûhî bunun hilâfi üzere olur.²⁴⁸

Ma'ûm buyurula ki bedenin dem ile imtilâsı 'urûk-ı nâbıdanun imtilâsını icâb eylemez, zîrâ ba'dı kerre beden ve evride damarları dem-i gâlîz ile mümtelî olur ve o gâlîz olan dem kalbe ve kalbden şerâyîne müncezib olmaz, zîrâ kalbe tabh-ı ervâh için müncezib olan dem laţîf ve rakîk olmak lâzımdır ki hattâ o demden ervâh tekevvin eyleye. Pes câizdir ki evride damarları mümtelî ola ve şerâyîn hâlî ola. Kezâlik bu mezkûrların 'aksi dahi câiz olur ya'nî şerâyîn mümtelî'e ve evride hâliye olmak câiz olur onun için ki evridede mevcûd olan dem laţîf ve rakîk olup ervâh merkeb-i kavî olmakla tekevvinü mühtem olduğuna binâen o evridede olan dem-i laţîf kalbe müncezib ve kalbden dahi şerâyîne müncezib olup evride hâlî kala.

Ve beyânı tekaddüm eden nabđ-i mümtelî ile demden hâlî olan nabdı vücûh-ı hamse ile farkı itkân edenlere o nabdların esbâbı zâhir olur, ammâ nabđ-ı hârr ve nabđ-ı bâridin sebepleri o 'urûk-ı nâbıdanun istî'âb eylediği ervâhın veyâhüd demin 'tidâl-i tabî'lerinden ziyâde hârr veyâhüd bârid olmalarıdır. Eger o 'urûk-ı nâbıdanun içinde olan dem ve rûh-ı 'tidâlî harâret cânibine tecâvüz eder ise o nabđ hârr olur, eger bürüdet cânibine tecâvüz eder ise o nabđ bârid olur.²⁴⁹ Ve sâir nabdların dahi 'Allâme esbâbını zikr eyledi, melâle mü'eddî olmasın için biz o esbâbı terk eyledik.

el-Faşlu's-Sâb'ü Fî-Nabđ'z-Zükûri ve'l-İnâşi ve Nabđ'l-Esnâni

Zükûrun nabdı inâş nabđından 'ızam ve kuvvette ekser ve ziyâde olur, zîrâ zükûrun kuvâları ve hareketleri ziyâde olur ve lâ-mahâle tertîbe hâcetleri ziyâde olup ziyâde-i hâcet nabdlarının 'azîm ve kavî olmasını

248 Ve bu farkları itkân eden kimselere o iki nabđın sebepleri zâhir olur.

249 Ma'ûm buyurula ki nabđın harâreti ile ve bedenin harâreti beyinde ve arasında mülâzemet olmaz, ba'dı kerre beden hârr, nabđ bârid olur ve ba'dı kerre beden bârid, nabđ hârr olur. Ve nabđın harâret ve bürüdeti sebeplerini itkân edenlere bunun vechi zâhir olur.

ihtidâ eder. Zükûrun nabđı inâş nabđından ziyâde baṭṭ ve mütefâvit olur. Ve her nabđ ki kuvvet şâbite olup mütevâtir olsa²⁵⁰ lâ-mahâle o nabđ serf olur, zîrâ nabđ tevâtürü aḥz eylemez illâ evvelen sūr'ati aḥz eder. Eger sūr'at қаdâ-i hâcette kifâyet eylemez ise o zamân sūr'at ile ma'an tevâtürü aḥz eder, onun için ricâlin nabđının tefâvütü nisânın nabđı tefâvütünden ekşer ve ezyed olur, zîrâ 'aks üzere olup nisânın nabđının tefâvütü ricâlden ziyâde olsa ricâlin nabđı mütevâtir olmuş olurdu, nabđ-ı mütevâtir sūr'ati ihtidâ etmekle ricâlin nabđı nisâ nabđından serf olurdu. Ricâlin nabđı serf olmak bâṭıdır, zîrâ karîben zıkr olundu ki ricâlin nabđı nisâyâ kıyâs ile baṭṭ olur.

Ve şıbyânın nabđı kemâle [75b] erişenlerin ve müstekmilînin nabđından ziyâde leyyin ve ziyâde dâṭf olur ve tevâtür ve sūr'ati ziyâde eşedd olur, onun için şıbyânın harâretleri ziyâde ve kuvvetleri dâṭfe olur ve kuvvetlerinin dâṭfi hasebiyle nabđı tazzîm edip hâcet-i zâideyi def' edememek ile tevâtür edip o hâceti def' eder. Ve şıbyânın nabđı müstekmilînin nabđına kıyâs ile her ne kadar sâgîr ise lâkin kendi 'ırklarına ve cüsselerine göre nabđları 'azîm olur, zîrâ şıbyânın damarları ve âletleri ziyâde leyyin ve tervihe hâcetleri şedîde olur ve kendi cüsselerine kıyâs ile kaviiye olur.

Ve bu mezkûrlar nabđ-ı 'azîmin sebepleri olup şıbyânda mevcûd olmakla nabđları 'azîm olur ve müstekmilîne kıyâs ile şıbyânın nabđı her ne kadar 'azîm değil ise lâkin serf ve mütevâtirdir, zîrâ şıbyânın vücûh ile tervih ve tenkıyeye hâceti eşedd olur onun için ki şıbyânda buḥâr-ı duḥânî keşir olur tetâbu'-ı haḍmları olmak hasebiyle, zîrâ sâ'aten fe-sâ'at eklden hâlî olmayıp tetâbu'-ı haḍmlarından hâdiş olan edhîne lâ-mahâle munkatf'a olmaz.

Ammâ şübbânın nabđı 'ızamda ekşer ve ezyed olur.

Şâhib-i Kânûn bu meseleyi ıtlâk üzere zıkr eyledi. Ve 'Allâme taşşil edip der ki cumhûr zâhib oldular ki şübbânın nabđları bi'l-cümle esnânın nabđlarından ziyâde 'azîm olur, zîrâ kuvvetleri aḳvâ ve hâcetleri ekşer olur lâkin cumhûrun bu kavllerinde nazar vardır, zîrâ biz kühûlün ve belki sinn-i meşâyihün evâilinde olan kimselerin nabđlarını şâbbların nabđlarından

250 "Kuvvet şâbite olsa" diye kaydın fâidesi budur ki kuvvet sâkıta olup 'ızam u sūr'at-i nabđa kâdir olmasa o vakte tevâtür eder eger min-vechin kuvvet var ise. Ve o tevâtür bilâ-sūr'at olur, ammâ kuvvet şâbite iken sūr'atsiz tevâtür olmaz.

‘azîm buluruz belki şâbbların ve yiğitlerin nabdıları ziyâde ‘azîm olduğu sinn-i meşâyihün evâhirinde olanlara kıyâsla olur. İntehâ kelâmu'l-^sAllâme.

Ve Kânûn'da egerçi evvelen ütlâk olundu lâkin mezheb-i cumhür üzere tefrîf edip der ki:

Şübbânın nabdı sür'atte zâid olmaz, zîrâ nabd-ı ‘azîm sür'atten muğnî olup cidden nabd-ı şübbân sür'at ve tevâtürde nâkış olur ve tefâvüt-i nabda zâhib olur. Ve sinn-i şübbânın evâilinin nabdı evâhir-i şübbân nabdından a'zam olur ve evâhirinde nabd evâilinden akvâ olur. Ve biz mizâc bahşinde beyân eylemiştik ki şıbyânın harâretiyle şübbânın harâreti biri birine kıyâs ile teşâbüh ve tesâviye karîblerdir ve o beyânımızın iktidâsı üzere şıbyânla şübbânın hâcetleri ve ı'zam-ı nabdıları dahi müteşâbih ve mütesâvî olmaktadır lâkin mütesâvî olmayıp şübbânın nabdı şıbyânın nabdından a'zam olduğunun vechi budur ki şübbânda kuvvet ziyâde olur ve kuvvet-i zâide hasebiyle şübbânın nabdı şıbyânın nabdından ‘azîm olur ve nabdın ‘azîm olduğundan sür'at ve tevâtür şübbânda kalîl olur. Ve nabdın ı'zamı hakkında milâk-i emr²⁵¹ kuvvettir, zîrâ kuvvet nabdın fâ'ilidir ve tervîh ve tenkıyeye hâcet sebep-i dâ'idir ve âlet-i nabda mü'tnedir.

Ve kühülün nabdı aşğar olur, kuvvetleri da'ife olmakla ve nabd-ı kühülün sür'ati e'kall olur ve kuvvetleri da'ife olur, tervîh ve tenkıyeye ihtiyâcları kalîl olmak hasebiyle. Ve kılet-i hâcetten için kühülün nabdı mütefâvit olur.

Ve sinn-i meşâyih'ta müm'in olanların baf'dılarında nabd leyyin olur, zîrâ ru'ubet-i ğarîziyyeleri her ne kadar kalîle ise ru'ubet-i ğarîbeleri ziyâde olur.

‘Allâme, İmâm Fahr'e 'azv edip der ki veznde meşâyihün inkıbâda hâceti inbisâta hâcetten e'kall olur. Ve yine İmâm'a 'azv edip der ki bu faşlda üç bahş bâkî kaldı:

Bahş-i evvel budur ki tıflın yaf'nî vilâdete karîb olup a'dâsı taşallüb eylememiş velâdin nabdı da'fina binâen şağîr olur ve keşret-i hâcete binâen serf ve mütevâtir olur. Ve o tıflın sinni vilâdetten baf'id olduğu miqdâr 'azîm olur ve sür'at ü tevâtür-i nabd o miqdâr kalîl olur ve bu kâ'ide evvel-i hadd-i şebâba varınca kadar düstürü'l-^samel olur. Ve şebâb vaktine vardıkta f-ti-

251 'Allâme. ملاك الأمر بالكسر والفتح والكسر أكثر ما يقوم به الأمر ومنه يقال القلب ملاك الجسد

dâl üzere nabz 'azîm olur ve baîf ve mütefâvit olur o sinnin nihâyetine varınca kadar. Ve sonra kuvvet ve hâcet nokşâni ahz eder, sinninin nokşâni hasebiyle 'izam ve sûrat ve tevâtür az olur hattâ şeyh-i fânî oldukta dâfı kuvvet ve killet-i hâcet hasebiyle nabd şağîr ve dâfif ve mütefâvit olur.

Ve bahs-i şânî budur ki bahs-i evvelde zıkr eylediğimizden lâzım gelir ki sûrat evvel-i 'ömrden âhir-i 'ömre varınca kadar nokşâni ahz eder ve 'izam evvel-i 'ömrden hadd-i şebâba varınca kadar ziyâdeyi ahz eder ve bâde's-şebâb nokşâni ahz eder. Kuvvet dahi 'izam gibi olur, ammâ tevâtür evvel-i 'ömrden âhir-i 'ömre varınca kadar nokşâni ahz eder lâkin bâdı kerre olur ki kuvvet 'izam ve sûratte teşîr edemeyip hâcet-i tervîh münkağiye ve mündef'â olmamakla meşâyihün nabdı merreten uhrâ ziyâde-i tevâtürü ahz eder ve o ziyâde ile hâceti def' eder.

Ve bu bahs-i şânîde zıkr olunandan mâkûm oldu ki beyne 'l-esnân ziyâde nabd-ı 'azîm evvel-i şebâbda olur ve aşğar şeyh-i fânîde olur ve şabînin nabdı 'izamda mütevassıt olur ve kuvvetin hâli dahi bu minvâl üzere olur. Ve sûrat ve tevâtürün eşeddi sinn-i tufüliyyette olur ve o iki nabdın ekallî şeyh-i fânî sinninde olur. Şebâb sinninde bu iki nabd mütevassıt olur.

Ve bahs-i şâliş budur ki şahnâtin nabdı zıkr olunur. Şeyh-i Re'îs bu nabdı zıkr eylemedi, mâa-hâzâ onu dahi zıkr eylemek lâzım olur. Pes şahîh, nahîf yafnî gayr-i marîd olan kimselerin nabdı 'able yafnî etli ve semiz olanların nabdından 'izam olur ve tefâvütü ekşer olur yafnî tevâtürü az ve kalîl olur lâkin akvâ olmaz belki kuvvette nahîf ve 'able berâber olur. Ve 'l-hâşıl 'ablenin nabdı aşğar ve tevâtürü eşedd olur lâkin o 'ablenin dahâmeti ve semizliği lahm ile olur ise onun nabdının tevâtürü şahmî olan semizlikten eşedd olur.

el-Faşlu's-Sâminü Ft-Nabdı'l-Emziceti

Mizâc-ı hârrda hâcet eşedd ve ziyâde olur eger kuvvet ve âlet cemî'an müsâ'id olurlar ise, lâ-mahâle nabd 'azîm olur. Ve ikisinden biri müsâ'id olmaz ise o nabd muqaddemâ tafşîl olduğu üzere olur. Ve o tafşîl budur ki kuvvet kavîyye ve hâcet ekşer olup lâkin âlet şalâbet üzere olur ise nabd şağîr ve serf ve mütevâtir olur; eger âlet leyyine olup kuvvet dâfife olur ise nabd şağîr ve baîf ve mütefâvit olur eger dâf kemâle ulaştı ise, eger

kemâle ulaşmadı ise nabd mütefâvit olmaz belki mütevâtir olur. Lâkin bu mizâc-ı hârrda her hâlde inkıbâd inbisâtta esrâ olur, zîrâ mizâc-ı hârrda ebhîre-i duhâniyye ziyâde olur ve tervîhe hâcetten tenkıyyeye olan hâcet ziyâde olur ve tenkıyye inkıbâd ile hâşıl olmakla tabf at inkıbâdı isrâda ihtimâm eder.

Eger mizâc-ı hârr sū²-i mizâc hasebiyle olmayıp tabfî ve halkî olur ise o mizâc-ı şahîhin kuvveti cidden kavıyye olur ve ona binâen nabd hareket-i inkıbâd u inbisâtta kavî ve serîf olur. Ve sen elbette zann ve hisbân eyleme ki harâret-i garîziyyenin ziyâde olması kuvvetin noşşânını icâb eder. Cevher-i rûhün bâliğan mâ-beleğa kuvveti ve şehâmeti ya'nî zekâveti olmaz belki harâret-i garîziyyenin tezeyyüdü ve tekeşşürü cevher-i rûhta ve nefeste bâliğan mâ-beleğa kuvvet ve şehâmeti icâb eder, lâkin sū²-i mizâca tâbi'ca olan harâret dâfı icâb edip o harâret-i garîbe ziyâde olduğu miqdâr dâf dahi ziyâde olur.

Ammâ mizâc-ı bârid gerek tabfî olsun ve gerek sū²-i mizâc hasebiyle olsun o iki mizâc-ı bâridde nabd noşşân cānibine meyl eder ve ecnâs-ı nabdadan her bir cinsten noşşân cihetini ahz eder lâkin o mizâc dâfı icâb etmekle nabdın şığara meyli bu'â ve tefâvüte meylinden ekser olur. Ve eger mizâc-ı bâridde âlet-i nabd ya'nî şiryân leyyine olur ise [76a] nabdın 'arđı ziyâde olur, kezâlik bu'â ve tefâvütü dahi ziyâde olur. Ve eger mizâc-ı bâridde âlet şulbe olur ise nabdın 'arđı ve bu'â ve tefâvütü âletin leyyine olduğu hâlde olan 'arđı ve bu'â ve tefâvütü miqdârından noşşân olur. Sū²-i mizâc-ı hârr ve sū²-i mizâc-ı bârid işbu iki sū²-i mizâc her ne kadar dâf-ı nabdı icâb eder ise lâkin sū²-i mizâc-ı bâridden hâdiş olan dâf sū²-i mizâc-ı hârr dâfından ekser olur, zîrâ harâret-i garîbenin min-vechin harâret-i garîziyyeye müşâbeheti olur ve bürüdet ise harâret-i garîziyyeye külliyyen mübâyin olur ve min-vechin garîziyye harârete müşâbeheti olan harâret-i garîbede bürüdete kıyâs ile kuvvet olup dâfı noşşân olur.

Ve mizâc-ı raţba nabdın mevcî ve 'arđ olması tâbi' olur. Ve mizâc-ı yâbise nabdın dayyık ve şulb olması tâbi' olur. Ve mizâc-ı yâbiste kuvvet kavıyye olup tervîh ve tenkıyyeye hâcet şedîde olur ise zü'l-kar'ateyn tesmiye olunan nabd veyâhüd nabd-ı mürte'iş hâdiş olur.

Ve sen besâyiṭ-ı emzicenin nabđlarını çünkü bildin, mürekkebâtın terkîbi sana tefvîd olundu *o şart ile ki bizim tâlîm ve tebyîn eylediğimiz usûlü dâbıt edip düstûru 'l-amel eyleyesin ve ondan mürekkebâtın nabđını hârr-ı raṭb ve hârr-ı yâbis ve bârid-i raṭb ve bârid-i yâbis olan gerek ṭabfî ve gerek ğayr-i ṭabfî mizâclar nabđını ondan istihrâc eyleyesin.*

Ve baçdı kerre olur ki şahş-ı vâhidin iki şıkkının mizâcı muhtelif olur ya'nî bir âdemin sağ tarafının mizâcı hârr ve sol tarafının mizâcı bârid olur veyâhüd 'aks üzere olup sağ bâridü'l-mizâc ve solu hârru'l-mizâc olur ve nabđ dahi ona tâbi' olup sağ cānibinin nabđı sol cānibinin nabđına muḥālif olur. Ve bundan zāhir olur ki nabđı muḥarrik olan şiryān damarlarında kuvvet-i müstakille olur. Medd ve cezr ṭarîkı ile şiryānın muḥarriki ḳalb değildir²⁵² ve şiryānın lüzüm ṭarîkı ile ḳalbe tâbi' olduğundan değildir. Eger şiryānın ḫareketi ḳalbin ḫareketine o ṭarîkler ile tâbi'a olsa yemîn ve yesārının mizâcı muhtelif olan şahş-ı vâhidde vech-i mezḳûr üzere nabđ muhtelif olmazdı, zîrâ bi'l-cümle şerāyîn şiryān-ı vâhidten münşâ'ibe olur ve o şiryānın menbiti ḳalbeden muhtelifü'l-mizâc ve 'l-ḫareke olmak ihtimâli olmaz.

el-Faşlu'l-Tâsîfu Fi Nabđı'l-Fuşûli

Rebî-i eṭṭebbā olan faşlda ya'nî nisān demekle ma'rûf olan ayda ecnās-ı nabđdan her bir cinsin 'itidâli olup ifrâṭ ve tefrîṭ üzere olmaz lâkin cins-i vâhid ya'nî keyfiyyet-i ḳar'dan me'hûz olan cinste nabđ mu'tedil olmayıp o cinsin kuvveti ziyâde olur. *Ve rebî-i eṭṭebbādan evvel ve sonra olan mart ve mayıs aylarında nabđ 'itidâlden ḫurûc eder, o iki şehri-rûmiyye eyyâmının vasaṭta olan şehre ḳurbîyyet ve bu'dîyyeti ḫasebiyle. Ve mizâc bahşinde taḫşîli mürûr eyledi, bu kadar tekrâr ve 'âde kifâyet eder.*

Ve faşl-ı şayfta tervîḫe ihtiyâc ḫasebiyle nabđ serî' ve mütevâtir olur ve o faşlda bedene ḫarâret-i ḫâriciyyenin istilâsından nâşî ervâḫın taḫallülül ḫasebiyle nabđ şaĝîr ve da'îf olur.

Ve faşl-ı şitâda nabđın tefâvütü ve buṭ'u ve da'fı ziyâde olup şaĝîr olur kuvvetin da'fı ḫasebiyle.

252 ḳalbe şiryānın medd ve cezr ṭarîkı ile tebe'iyyeti ve kezâlik lüzüm ṭarîkı ile tebe'iyetinin taḫşîli muḳaddimâtta zikri taḫşîl olundu.

‘Allâme der ki bu mezkûr nabđlar o zamân olur ki o zamânda şitâ cidden bârid ola ve cidden bürüdet o bilâdda olur ki ğâlib-i hâlde o bilâdın bürüdeti ifrâf üzere olur. İfrâf-ı bürüdetten mâ‘adâ zıkr olunan nabđların şurûf-ı uharı dahi vardır, o şartlar budur ki beden mütehalhil, dâif ve mizâc-ı beden bârid ola veyâhüd o kimse meşâyıhtan ola. Bu şurûf bulunmayan kimselerin vakt-i şitâda mesâmmâti müstahşaf ve mesdûd ve binyeleri kavî ve mizâc-ları hârr olup nabđları zıkr olunan nabđların hilâfi üzere olur, zîrâ harâret-i ğarîziyye vakt-i şitâda fâdil İbukrâf’ın kavli üzere kavıyye olur ve ona binâen haçm dahi ziyâde olur. İnteha’l-kelâmü’l-‘Allâme.

Ve Kânûn şâhibi der ki ve ittifâkî bağı ebdânın ğavrında harâret cemf olup kuvvet kavıyye olur ve bu hâl o vakt olur ki harâret-i mizâc ğâlib ola. Ve o mizâc-ı hârr berdden münfa‘il olmayıp belki berde muķâvemet eyleye ve berd o kimsenin ‘umķuna ve dâhiline ğirip nüfûz eylemeye.

Ve faşl-ı harîfte nabđ muhtelif olur ve bulunduğu miķdâr nabđ dafa mâil olur. Ve harîfte ihtilâf-ı nabđın vechi budur ki eyyâm-ı harîfin akşamı ve şabâhı bârid ve kuşluğu hârr olur ve ondan nâşî mizâc-ları ğahca harâret-i ‘arağıyyeye ve ğahca bürüdet-i ‘arağıyyeye istihâle edip harâret ve bürüdetin ihtilâfından nabđ dahi muhtelif olur. Ve harîfte nabđın da‘fının vechi budur ki dâimâ zıkr olunan mizâc-ı muhtelifin bedene vürüdü mizâc-ı müteşâbihin vürüdüden ziyâde nikâye eder ve lâ-mahâle o nabđın redâ‘eti eşedd olur. Ve da‘fın bir vechi dahi budur ki harîfin tabî‘atı tabî‘at-ı hayâta muhâlîf olur, zîrâ harîfin tabî‘atı bârid-i yâbis olur, tabî‘at-ı hayât ise hârr-ı raţb olur ve bilâ-reyb tabî‘at-ı hayâta muhâlîf olan mizâc da‘fı icâb eder.

İşbu zıkr olunan fuşûlün nabđı her faşlın şühûr-ı selâsesinden vasafta olan şehrin nabđı idi, meşelâ rebf den nîsânın ve şayftan temmûzun ve harîften teşrîn-i evvelin ve şitâdan kânûn-ı şânînin nabđları idi, ammâ her faşlın evvelinde ve âhirinde olan şehirlerin nabđ-ı tabî‘ileri ittîşâlinde olan faşl-ı âherin nabđ-ı tabî‘ileri gibi olur, meşelâ mart ayının evâilinde nabđ şubatın nabđı gibi olur velâkin nîsâna her ne miķdâr karîb olur ise o miķdâr nabđ ftidâle karîb olup nabđ-ı evvel noķşân olur, kezâlik bu minvâl üzere mayıs ayında nabđ hazîrân tabî‘atında olur, hazîrân yaklaştıkça nabđ ftidâlden bâid olur, bâķi fuşûlün şühûru dahi bu minvâl üzere olur.

el-Faşlu'l-Āşiru Fî-Nabđı'l-Büldāni

Büldānın mizāc-ı ṭabīrleri fuşülün ṭabīratı gibi olup baçdı büldān rebīr ve baçdı āherleri şayfı ve ḥarīfı ve şitāi olur; o beldeler ḥarāret ve bürü-dette, ruṭübet ve yübüsette ifrāṭ ve tefriṭ veyāḥüd beynehümāda itidāl üzere olmakta fuşüle müteşābih olmakla her belde fuşülden müteşābihine nisbet olunur. *Pes her beldenin nabđı fuşülden müteşābihinin nabđı gibi olur, meşelā rebīriyye olan belde ahālîsinin nabđları faşl-ı rebīr de olan nabđ gibi olur, bākîleri dahi bu kıyās üzere olur.*

el-Faşlu'l-Ĥādī 'Aşere Fî'n-Nabđillezī Yücibuhu'l-Mütenāvelātü

Mütenāvel olan nesnelere yānī gıdā veyāḥüd devā olmak üzere meḥkül ve meşrüb olan nesnelere keyfiyyet ve kemmiyyetleri ile nabđda teşīr ederler.

Ammā keyfiyyetleri ile teşīrleri o vech ile olur ki o mütenāvel bedeni ve nabđı tebrīd veyāḥüd teşhīn eder. *Ve ḥādīs olan ḥarāret veyāḥüd bürü-det nabđı icāb eylediği nabđda yānī kendiyeye münāsib olan nabđda tağyīr eder. Meşelā o mütenāvelin keyfiyyeti ḥarāret olup ve o ḥarāret ḥarāret-i ġarīziyyeyi ziyāde eder ise nabđı 'azīm ve serīf ve mütevātir eder. Ve eger mütenāvelden ḥādīs olan ḥarāret ḥarāret-i ġarīziyyeye muṭne olmayıp belki ḥarāret-i ġarībeye muṭne olur ise nabđı da'if ve serīf ve mütevātir olur. Ve eger o mütenāvelin keyfiyyeti bārid olur ise nabđı şağīr ve baṭī ve mütefāvit eder. Ve mütenāvel raṭb veyāḥüd yābis olur ise nabđı mizāc-ı raṭb veyāḥüd mizāc-ı yābis nabđı gibi eder.*

'Allāme der ki meşrübun nabđı tağyīri gıdānın tağyīrinden esrāf olur nüfūzu esrāf olduğuna bināen. *Ve meşrübāt beyninden şarābın nabđı tağyīri sāir meşrübātın tağyīrinden esrāf olur şarābın nüfūzu esrāf olmak ḥasebiyle.*

Ammā mütenāvelin kemmiyyeti yānī miqdāri ḥasebiyle teşīri bu vech ile olur ki kemmiyyet üç vechten ḥālī olmaz: yā mütenāvel muṭtedil olur yānī mütenāvelin miqdāri vech-i lāyık üzere olur veyāḥüd vech-i lāyıktan ziyāde olur veyāḥüd vech-i lāyıktan nokşān üzere olur. Eger muṭtedil olur ise o muṭtedilü'l-miqdār mütenāveli tenāvil eden kimsenin nabđı 'ızamda ve sür'at ve tevātürde ziyāde olur, zīrā o kimsenin kuvveti ziyāde olur ve ziyāde-i kuvvetten bu nabđlar ḥādīs olur.

İmâm Fahr zâhib [76b] oldu ki bu mu'tedilü'l-mikdâr mütenâveli tenâvülden kuvvetin ziyâde olup o kuvvet-i zâide ile nabd 'azîm ve serî ve mütevâtir olduğı ancak o mütenâvelin hadmından sonra olur, ammâ kable'l-hadım harâret-i ğarîziyye hadım için 'umk-ı bedene ve bâtına hareket edip hadıma meşğul olmakla o mütenâvel hadım olunca kadar nabdın şığara ve dâfa meylini icâb eder. Ve İmâm Fahr'in bu maķâlîni Sâmirî ve Mesîhî taḥsîn ve taḣvîb eylediler.

Ve 'Allâme bu mes'eleda tafşîl edip der ki mu'tedilü'l-mikdâr mütenâveli tenâvül eden kimsede mümkün olur ki o mütenâvel ile kable'l-hadım ve belki hâl-i tenâvülde kuvvet ziyâde ola ve o kuvvet-i zâide ile zamân-ı cûf da olan nabd müteğayyir olup dâfî kavî ve şağîr 'azîm ola. Ve buna delâlet eder harekâtta dâfî olan câyî ve aç-kimse tıfâm ekl eylediğı gibi ve 'ale'l-fevr ve kable'l-inhidâm hareketê kavî ve kâdir olur. Ve nabd dahi bu minvâl üzere olmak câiz olup kable'l-inhidâm nabd şığara ve dâfa mâil olmamak mümkün olur. Ve o mütenâvel kable'l-inhidâm kuvveti ziyâde eylediğinden vechi budur ki hâl-i cûf da tabî at dînet ve buhl edip medâr-ı kuvvet olan ğidânın irf idâmı ḣasebîyle bulunan kuvveti imsâk eder ve o mütenâvel tenâvül olunduğı gibi kuvvetin medârı olan mütenâvele fîtimâd edip kuvvet-i mevcüdeyi meḣ eylemeyip teyzî ve taksîm eder. Bir kısmını hadım-ı tıfâma şarf eder ve kısm-ı âherleri hareket-i nabda ve sâir harekâta şarf eder. Ve nabda mürsel olan kuvvet ile o kuvvetin meḣi ḣâlinde nabda ne mikdâr tağayyür ve noḣşân terettüb eyledi ise o noḣşân zâil olup nabd min-vechin tamâm olur. Ve bâde'l-inhidâm her vech ile mânî-ı âher bulunmaz ise nabd tekâmül edip min-küllin vechin tâmm olur. Ve mütenâvelin 'ale'l-fevr kuvveti ziyâde eylemesi ḣayret-res-i ezḣân olmakla bu vech ile ve sühûlet üzere 'Allâme'nin kelâmı tercümeye idḣâl olundu. Allâhu âlemü bi-ḣaḣîḣ atî'l-ḣâl.

Ve mu'tedilü'l-mikdâr mütenâvelden ḣâdiş olan nabd-ı 'azîm ü serî ü mütevâtir bir müddet bâķî kalır ya'ni o mütenâvel taḣallül edince kadar o nabdlar meḣ eder.

Taḣallül zamân-ı keşîrde olur ise nabd-ı ḣâdiş zamân-ı keşîr bâķî olur ve zamân-ı taḣallül ḣalîl olur ise nabd dahi zamân-ı ḣalîl meḣ eder. Pes meşrûbâtta ḣâdiş olan nabdın beḣası maḣûmâtta ḣâdiş olan nabdın

beğâsından kalîl olur. Ve kadr-i kifâyeden nokşân olan ma'ûmâtın nabđı muf tedilü'l-mikdâr olan ma'ûmât nabđından mekş ve bekâda kalîl olur. Ammâ mütenâvel cidden keşirü'l-mikdâr olsa ya'nî mütenâvelin mikdârı bir hadde bâliğ olsa ki o mikdâr mütenâveli hadmdan tabî'at 'âciz olup yorulsa ve fütür gelse o mütenâvel ile nabđ muhtelif ve bilâ-nizâm olur, zîrâ kuvvete keşret-i mütenâvel şıkal olur ve her şıkal ihtilâf-ı nabđı icâb eder, zîrâ her keşret tabî'atın 'adûsu olur ve beyne'l-âdâ olan münâzâ'a ve muhârebeden ihtilâf hâdis olur, gâhca tabî'at gâlibe olur ve gâhca tabî'atın 'adûsu olan şıkal ve keşret gâlib olup nabđ muhtelif olur ve şıkalın tekalkül ve ıdîrâbından ya'nî bir karâr üzere olmamasından nabđ bilâ-nizâm olması lâzım gelir. Ve 'Allâme'nin bu maqâmda irâd eylediği su'âl ve cevâbdan müstefâd olur ki kemmiyyeti ziyâde olan mütenâvelin mî dede hadm-ı evvel olunca kadar ihtilâfı ziyâde olur ve bî' dehu olan hadmda dahi ihtilâf olur lâkin ihtilâf-ı evvelden hafî ve nokşân olur.

Erkâgânîs zâhib oldu ki cidden mikdârı keşir olan ta'âmın hâdis olan sūr'at o ta'âmı hâdis olan tevâtürden ziyâde olur ve cidden keşirü'l-mikdâr olan mütenâvelden hâdis olan nabđın beğâsı olur, sebebin ya'nî keşirü'l-mikdâr ta'âmın beğâsı hâsibiyle. Ve kemmiyyet-i ta'âm cidden keşir olmakla tabî'at hadmından 'âciz kalıp müddet-i keşir o ta'âm bâkî kalır ve o ta'âmın hâdis olan nabđ dahi bâkî kalır. Ammâ o mütenâvel keşir olup lâkin cidden keşir olandan keşreti e'qall olsa o zamân dahi ihtilâf olur velâkin ihtilâf muntazam olur. Ammâ o mütenâvel olan ta'âmın mikdârı itidâlden kalîl ve az olur ise o zamân nabđ ihtilâfta ve sūr'atte e'qall olur.

Bu mebhâsta iki mahallde nüshalar muhtelifdir:

Biri evvel-i bahşte zikr olunan "Erkâgânîs" bedeline Karşî nüshasında "Ercihânîs" vâkif olmuştur ve 'Allâme dahi "Ercihânîs" nüshasını taşvib edip Câlînüs'un kelâmında dahi "Ercihânîs" vukû'u ile şihhatine istidlâl eyledi.

Ve mahall-i şânî hâlâ zikr eylediğimizdir ki bî' dî nüshalarda "Eger o mütenâvel kalîlü'l-mikdâr olur ise 'azîm ve serf olur" vâkif olmuştur, o nüshada "nabđ muhtelif olur" diye yazılmamıştır. Ve 'Allâme ihtilâf yazılmayan nüshayı taşvib edip yine o nüshayı Câlînüs'un kelâmı ile te'yid eylemiştir.

Ve kalîlü'l-mikdâr olan mütenâvelden hâdis olan nabđm bekası ve mekşi kalîl olur, zîrâ o mütenâvelin kemmiyyeti ve mikdârı kalîl olmakla hağmı serîc olur ve haçm ile sebep zâil olup o sebebden hâdis olan nabđ dahi zâil olur. Ve mikdâr-ı mütenâvelin cidden keşretinden veyâhüd cidden kıletinden hâver ve đaf 'arığ olsa o iki şüretten hangisi mevcüd olur ise onun nabđı şüret-i uhrâdan hâdis olan nabđa âhirü'l-emr şıgar ve tefâvütte müşâbih olur. Ammâ evvel-i emrde ğidânın kıletli şıgar ve tefâvütü icâb eylemez, kılet mütemâdî olur ise o vaqt şıgar ve tefâvüt hâdis olur, kezâlik ğidâ-i keşir dahi o nabđları mütemâdî olmadıkça icâb eylemezler.

Onun için şâhib-i Kânûn âhirü'l-emr mütenâvel-i keşir ve mütenâvel-i kalîl şıgar ve tefâvütte müteşâbih olurlar diye teşâbühü "âhirü'l-emr" kaydı ile takyîd eyledi.

Ve kaçan tabî'ata kuvvet gelip kılet-i ekl ile hâdis olan đaf zâil olsa tabî'at hağma kaviiyye olup ba'de'd-đaf me'külür haçm etmekle nabđ itidâle rücu' eder ve kezâlik keşret-i ekl şüretinde dahi bedene müddehar ve müctemîc olan ğidâyı o kuvvet ile tabî'at haçm edip nabđ đaftan itidâle rücu' eder.

Ve bu mevđde eşribeye mahşuş ba'dı ahkâm beyânına şâhib-i Kânûn şüri' eder. Ve kable's-şüri' Allâme eşribenin envâını zikr eder, ammâ 'Allâme'nin beyânı budur ki meşhûr olan eşribe bi-hasebi'l-menf'at üç nev' üzere olur:

Nev'-i evvel o eşribedir ki o eşribenin menf'ati ancak tenfîz-i ğidâ olur. Ve mezheb-i Hakîm üzere o eşribede ğidâiiyyet ve devâiiyyetten bir nesne olmaz, su mişlli.

Ve nev'-i sâni o eşribedir ki onda ğidâyı tenfîz menf'ati olur ve hem kendi dahi ğidâ olur, nebîz mişlli. Ve nebîz-i hâliš 'inebin yâ'nî üzümün hâliš 'aşiri ve sıkıntısındır ki o hâliš su üzerine altı ay mürür etmiş ola. Ve 'örf-i eţubbâda şarâb muţlak zikr olunsa zikr olunan 'aşir-i hâliš-i 'atîk olur.

Ve nev'-i sâliš o eşribedir ki onda hem tenfîz-i ğidâ ve hem ğidâiiyyet ve hem devâiiyyet olur, rubûb ve miyâhu'l-fevâkih tesmiye olunan eşribeler gibi. Ve 'örf bunun üzerine cârîdir ki her nesne ki nâr ile tabh olundukta ondan bir nesne mürf'akid olmaya belki mütelâşî ola yâ'nî mahv olup lâşî ola, ism-i şarâb ona mahşuş olur, su mişlli ve kıvâmı ğâyey rakîk olan şarâb

mişlli. Ammâ o nesnelere ki taḥḫ olundukta cem' an mahv ve mütelâşî olmayıp laṭîfi taş'îd olunduktan sonra bâkî olan keşîfi ve şakîli mürtakid ola, rubûb-ı fevâkih ve sût ve üzüm suyu gibi, o mişlli nesnelere eḫimeye eşri-beden ḫarîb olur ya'nî onda ğidâiyyet olup mürtakid eḫimeye müşâbeheti ziyâde olmakla her ne kadar onlara eşribe ütlâḫ olunur ise eḫime demek dahi aḫrâ ve elyaḫ olur.

Ammâ Ḳânûn'un zıkr eylediği aḫkâm-ı eşribe budur ki:

Eşribenin keşreti dahi her ne kadar nabḍın ihtilâfını icâb eder ise eşribe-i keşireden ḫâdiş olan ihtilâf eḫime-i keşireden olan ihtilâf miḫdârı olmaz. Miḫdâr-ı keşretleri bir olsa dahi eşribeden ḫâdiş nabḍın ihtilâfı ḫalîl olur belki mu'teddün bih olacak kadar eşribede ihtilâf-ı nabḍ olmaz, zîrâ eşribenin [77a] cevheri ve zâtı müteḫalḫil ve laṭîf ve rakîḫ ve ḫafîf olur. *Ve bu mişlli olan mütenâvelden nabḍın taġayyürü serḫ olduğu gibi o taġayyürün zevâli dahi serḫ olur.* Ve o mütenâvel olan şarâb bi'l-fi'l bârid olur ise o şarâb-ı bâridin fi'li sâir bâridlerin fi'li gibi olur ya'nî nabḍı taşġir eder ve tefâvüt ve buḫ'u icâb eder. *Ve şarâbın nüfûzunu serḫ olmakla nabḍda bu f'îlleri dahi serḫ olur, o bürüdet-i f'îliyye gerek ise şarâbın zâtında olsun şitâda olduğu gibi, gerek ise seḫc ve cemedin müḫâlaḫası ile olsun.* Ve o şarâb-ı bârid tenâvül olunup nabḍı mînvâl-i müḫarrer üzere taġyir eyledikten sonra o şarâb m' dede ḫadm olup ḫarâret-i taḫfîsi kuvveden f'le çıkısa ḫâl-i bürüdetinde icâb eylediği taġayyür-i nabḍın zevâlinin ihtimâli olur.

‘Allâme der ki Şeyḫ bu ḫuşûşa şîġa-i “şekk” irâd edip ان اذا سخن او شك ثم اذا سجن او شك ان اذا سخن او شك dediğinin²⁵³ b'îşi budur ki şarâbda kâmine bi'l-ḫuvve ḫarâretin kemmiyyet ve miḫdârı bürüdet-i f'îliyyenin kemmiyyet ve miḫdârına müsavî yâḫûd ekşer veyâḫûd eḫall olmak ihtimâli olur. *Ve bu üç şüretlerin b'îdâlarında ḫükm-i bürüdet zâil ve b'îdâlarında nâḫış olur. Ve külliyyen bürüdetin zevâli müteyakkın olmamakla şîġa-i şekki ihtiyâr eyledi.*

Ve kaçan şarâb bedende ḫârr olduğu ḫâlde nüfûz eylese ḫarâret-i ġarîziyyeden onun ḫarâreti cidden ba'îd olmaz onun için ki onun bi'l-ḫuvve ḫarâreti f'le ḫurûc eyledikte o şarâb taḫviye ve in'âş ve taġdiye ve tefrîḫ eder. *Ve o şarâb bi'l-f'îl ḫârr oldukta o f'îllerin bi'l-f'îl ḫarâreti ziyâde*

253 ان اذا سخن او شك [evşeke] eḫâl-i muḫârebenin birisidir, عسى [‘asâ] gibi isti'mâl olunur, قرب [ḫarube] ma'nâsına olur.

mufîn olur. Lâkin bi'l-fi'l hârr olan şarâba sür'at-i taḥallül 'arîd olup key-fiyyeti tîz zâil olur.

Ve şarâb-ı bâridin nikâyesi ve maḍarratı sâir bâridâtın maḍarratından ziyâde olur, zîrâ şarâb-ı bârid mi'dede sühûneti zâhir olunca kadar mekş eder, *kebid ve 'urûka ve sâir a'ḍâya nüfûz eylemez ve lâ-maḥâle mi'dede temâdîsi ziyâde olmakla maḍarratı ve nikâyesi dahi ziyâde olur.* Ve şarâb mi'dede hadmını ve sühûnetini istîfâ etmezden muḳaddem a'ḍâya nüfûza mübâdere eder ya'nî bürüdetten kendide bir miḳdâr bürüdet bâkiye iken o bürüdet ile a'ḍâya nüfûz eder. Ve bunun ḥaṭar ve maḍarratı 'azîm olur ḥuşûşan şarâb-ı bârid ile taḍarrura müsta'ide olan a'ḍâ-i bâride ve a'ḍâ-i 'aşabiyyelerde maḍarratı sâir a'ḍâlardan ziyâde olur. *Ve şarâb-ı bârid ḥarâreti sâir bâridlerden ziyâde söndürüp tahmîd eder.* Ve şarâb-ı bâridin a'ḍâya nüfûzunun ḍararı şarâb-ı müsaḥḥinin nüfûzunun ḍararı gibi olmaz belki ziyâde olur, zîrâ şarâb-ı müsaḥḥin nüfûzunda evvel-i mülâkât ile a'ḍâya nikâye eylemez belki tabî'at o şarâb-ı müsaḥḥine telakkî eder ve a'ḍâya tevzî ve taḳsîm ve tefrîk eder ve bedene lâyiḳ olmayan eczâlarını bedenden taḥlîl eder, binâen 'aleyh maḍarratı eḳall olur. Ve ammâ şarâb-ı bârid-tabî'at tevzî ve taḥlîl ve tefrîke nühûd ve kıyâmından muḳaddem tabî'atı söndürür ve kuvvetini izâle eder, binâen 'aleyh a'ḍâya nikâyesi ve maḍarratı ekser olur.

Bu zîkr olunan şarâbın kesret-i miḳdârı ḥasebiyle ve ḥarâret ve bürüdeti ḥasebiyle olan aḥkâmları idi, ammâ taḳviyesi ittibârı ile şarâbın âḥer aḥkâmı vardır, o ḥükmler bunlardır:

Şarâb şaḥîḥü'l-mizâc olanları taḳviye eder ve cevher-i rûḥu sür'at ile ziyâde edip kuvvâyı in'âş eder ya'nî tahrîk edip îkâz eder. Ammâ şarâbın tebrîd ve teshîni ekser-i ebdâna her ne kadar muḍırr olur ise o şarâb-ı hârr u bâridin her birisi ba'ḍı mizâca muvâfîḳ ve ba'ḍı âḥere ḡayr-i muvâfîḳ olur, zîrâ eşyâ-ı bâride ba'ḍı kerre sü²-i mizâc-ı hârrı olanları taḳviye eder, nitekim Câlînüs zîkr edip der ki maḥrûru'l-mizâc olanları mâ-ı rummân²⁵⁴

254 İbn Kütübî der ki bi'l-cümle rummân bârid-i raḥbdır ve ḳabḍı dahi vardır, o ḳabḍ ondan müfâraḳat eylemez ḥattâ suyu dahi ḳabḍından ḥâlî olmaz lâkin suyunda olan ḳabḍ ḳalîl olmakla iḥsâs olunmaz; ḥâmiḍi ḥulvünden ebred olur ve yübüsetten ḥâlî olmaz. Rummânın bürüdeti derece-i şâniyeye vâsıl olmaz ve ruṭûbeti derece-i ülâyı tecävüz ve ta'addî etmez. Ve nişf riṭl mâ-ı rummâneyn yirmi dirhem sükkar ile şafrâyı ishâl ve mi'deyi taḳviye eder.

dâimā takviye eder ve mebrūdîni mā-ı ‘asel dâimā takviye eder. Ve şarâbın ba‘dısı bi’t-tab‘ hârr ve ba‘dısı bi’t-tab‘ bârid olmakla onlardan her birisi bir t̄aifeyi takviye eder ve t̄aife-i uhrâyı id‘âf eder.

Ķânûn’un zâhir-i kelâmı iş‘âr eder ki şarâb iki nef‘ olur, biri bi’t-tab‘ hârr ve âheri bi’t-tab‘ bârid olur lâkin bu vech ile şarâbın ihtilâf-ı tab‘ları hilâf-ı vâkıf olur, zîrâ bi’l-cümle şarâbın tab‘atı hârr olur, bâridü’l-mizâc şarâb olmaz.

‘Allâme bu münâkaşanın def‘inde²⁵⁵ der ki cem‘an şarâbın tab‘atı her ne kadar hârr ise lâkin harârette mertebeleri mütefâvit olur, meşelâ şarâb-ı ‘atîkin harâreti şarâb-ı hadîsten ziyâde olur ve şarâb-ı ‘atîke kıyâsla şarâb-ı hadîs bi’t-tab‘ bârid olur.²⁵⁶ Ve ke-enne Şeyh bu su‘âl ve cevâba işâret edip der ki:

Hâlâ bizim kelâmımız şarâbın keyfiyyet-i tab‘atı olan harâret ve bürüdet hasebiyle eylediği te‘şîre müte‘allik değildir belki bu maķâmda maķşadımız şarâbın kuvvetini beyândır ki onunla o şarâb ser‘an rûha istihâle eder, zîrâ şarâb dâimā bi-zâtihi muķavvî olur lâkin şarâbın bi-zâtihi olan kuvvetine harâret ve bürüdetten biri ifânet eder ise şarâbın kuvveti ziyâde olur ve o keyfiyyetlerin bir şarâbın kuvvet-i zâtriyesinin hilâfı üzere olur ise muhâlefeti miķdârı o kuvvete nokşân gelir. Ve nabđın tağayyürü o kuvvetin ziyâde ve nokşân olması ile olur. Eger şarâbın kuvveti ziyâde olur ise o şarâbı tenâvül eden kimsenin nabdı kavî olur ve o şarâb müsahhhan ise nabđa hâcet ziyâde olur, eger mebrūd ise hâcet kalîl olur. Ve ekşer-i emrde şarâb muķavvî olur. Ve şarâb tenâvül eden kimsede dâimā hâcet

255 Bu münâkaşayı irâd eden İbn Tilmîz’dir. Ve ‘Allâme tercümede zikr olunan cevâbdan mâ-‘adâ cevâb-ı âher verip der ki bi’t-tab‘ bârid şarâb o şarâbdır ki ona su mişli bârid nesne hâlt olunsa şarâbın kendi her ne kadar tab‘an hârr ise hâlt olunan su tab‘an bârid olur. Bu fakîr mütercim der ki zâhir budur, Şeyh, in şarâb-ı bâridden murâdı o şarâbı tenâvül eden kimsenin mizâcına kıyâs ile olan bürüdet-i şarâbdır, zîrâ şarâb harârette bir mertebeye bâliğ olup mütenâvelin mizâcının harâreti o mertebeden ziyâde olsa o şarâb o mütenâvele kıyâs ile tab‘an bârid olur.

256 İbn Kütübî der ki şarâbın bi’l-cümle aşnâfı altı yüz sınıfı tecâvüz eder ve küllîsinin harâreti derece-i şâlîseye kadar varır lâkin beynlerinde tefâvüt olur, aşfer-i nârî rakîk-i hafîf-i ‘atîk cümleden hiddetli olur ve ebyaç-ı rakîk ve kezâlik ğalîz-i hadîs-i da‘ifü’r-râyiha cümleden aç‘af olur.

ziyâde olmaz, meşelâ şarâb-ı kalîle mâ-ı keşîr karıştırılıp mezc olursa onu tenâvül ile kalbde harâret-i zâide hâdiş olmaz ve tervîh-i kalbe hâcet kalîle olur ve hâcetinein kalletine binâen nabđ dahi serf olmaz. Bundan zâhir olur ki şarâb dâimâ sür'at-ı nabđı iktidâ eylemez belki bāf dısında sür'at olur ve bāf dısında sür'at olmaz.

Ve suda dahi bi'l-arağ takviye olur, zîrâ su gıdâyı a'đâyâ tenfîz eder ve gıdâ dahi a'đâyı takviye edip bi'l-arağ su a'đâyı muqavvî olur. Ve sunun bāfđı fi'li hamrın fi'line müşâbih olur, hamr m'adeden gıdâyı a'đâyâ tenfîz eylediği gibi su dahi tenfîz eder lâkin hamr kendi gıdâ olduğu gibi su gıdâ olmaz ve sunun hamr gibi teşhîni dahi olmaz belki su hamrın 'aksi üzere olup tebrîd eder. Pes hamra ihtiyâc zıkr olunan üç vech ile olur ve suya hâcet vech-i vâhid ile olmakla suya olan hâcet hamra ihtiyâc meblağına bâliğa olmaz. Ve eşribe-i sâireden muğaddir olmayıp bārid olan eşribe su aĥkâmında olur.

Ve bi'l-cümle şarâbın aĥkâm-ı mezkûresi 'Allâme'nin keşf ve idâh eylediği üzere Kânûn'da mezkûr olan aĥkâmdır ki nakl ve beyân olundu. Val-lâhu yekûlu'l-ĥakka ve hüve yehdi's-sebîle.

el-Faşlu's-Şānī 'Aşere Fi-Mücebātī'n-Nevmī ve'l-Yakāzati Fi'n-Nabđı

Nevmde olan nabđın ĥālîne f'tibāf evvelâ iki vech ile olur: Vech-i evvel c'if ve ĥavâda olan nevmde vâkıf nabđ olur. Vech-i şānī imtilâ ĥālinde olan nevmnin nabđı olur.

İmtilâ ĥālinde olan nevm dahi üç kısım üzere olur, zîrâ o nevm yâ ĥâl-i ĥadmda veyâĥûd ĥadmdan evvel veyâĥûd ĥadmdan sonra olur. Ve bu zıkr olunan dört vech muşarraĥan Kânûn'da zıkr olunmamıştır belki 'Allâme taşriĥ eylemiştir. Lâkin Kânûn'da der ki:

Nevmde olan nabđın aĥkâmı bi-ĥasebi'l-vakt üç şımf olur: nevmnin evvelinde yâĥûd vasaatında veyâĥûd âĥirinde olur. Bu üç vech bi-ĥasebi'l-ĥadım olan dört veche đarb olundukta on iki veche bâliğ olur.

Ammâ evvel-i nevmde nabđ şağîr ve đarf olur onun için ki evvel-i nevmde ĥarâret-i ĥarîziyye bātına ve ĥavra bi-külliyetihâ ĥareket eder. Ve nefis ĥadım-ı gıdâ ve inđâc-ı fuğül için ĥarâret-i bedeni zâhirden inkıbâda ve ĥavra ve bātına taĥrîk etmekle bātında o ĥarâret-i ĥarîziyye lâ-maĥâle

maḫhûre ve maḫşûre gibi olur ve ona nabđın sıgar ve da'fi lâzım gelir. Ve ḥarâret bi-külliyetihâ bâtına teveccüh etmekle zâhirden bi-külliyetihâ zâil olmak iktidâ eylemez yine bir miqdâr ḥarâret beḳâ-i ḥayât için zâhirde meḳs olunur. Ve o nevmde nabđ şağır [77b] ve da'if olduğu gibi kezâlik buḳ ve tefâvütü şedîd olur.²⁵⁷

Ve nevmde bu nabđlar ḥâdiş olmasının vechi budur ki hareket-i yaḳa-zıyye ile ḥarârette tezeyyüd ve tekeşşür olduğu gibi nevmde dahi ḥarâretin bâtında ihtikâm ve ihtibâsı ḥasebiyle ḥarâret tezeyyüd ve tekeşşür eder lâkin hareketten ḥâdiş olan iltihâb ve sū-i mizâc cānibine imâle ihtikândan ḥâdiş olan iltihâbdan ve imâleden ziyâde olur. Mu'cedil olan ihtikân ve ictimâ'in iltihâbı ve ḥarâreti ḳalâḳa ve idtirâba o ihtikânı olan kimseyi muhtâc kılmaması eḳall olur. Bu zıkr olunanları sen müşâhede ve mu'âyene eylersin o iki kimselerde ki biri hareket-i serîadan ta'ab üzere olur ve biri nefesini ḥabs etmiş olur. O müt'ab olan kimsenin ḳalâḳ ve idtirâbını ḥabs-i nefes eden kimsenin idtirâbından ve ḳalâḳından ziyâde bulursun ve nefesini ḥabis olan kimsenin ḳalâḳının sebebine nevm ḥasebiyle ḥarâret-i ḡarīziyyeyi ḥabis olan kimsenin sebebi müşâbih olur. Ve mâdde-i mu'ine ile bu zıkr olunan farkın mişâli bürüdeti mü'cedile olan suda yakzân olduğu ḥâlde münḡamis olan kimse der ki o kimsede ḥarâret muhtebese olur ve o ḥarâret ihtibâs ḥasebiyle teḳavvî eder lâkin o ḥarâretin kuvveti ta'ab ḥasebiyle ve ta'aba ḳarīb riyâdet ḥasebiyle ḥâdiş olan kuvvet-i ḥarâret meblaḡına bâliḡ olmaz. Kaḳan sen tefekkür ve te'emmül eylesen hareketten ziyâde ḥarâreti ilhâb ve iş'âl eder bir nesne bulamazsın. Ve yaḳaza hareketi teşḥini icâb eder dediḡimizden murâd ebdânın yaḳazada olan hareketi deḡildir o vech ile ki beden hareket eder ise sūḡunet üzere ola ve beden sâkin olur ise sūḡunet zâile ola belki sūḡuneti mûcib olan ḥâl-i yaḳazada ervâḥ tevellüd ve tekevvün eylediḡi gibi 'alâ-ittişâlin münba'ise olup ervâḥın ḥârice hareketi murâd olur.

257 Bu kelâm *Ḳânûn*'a eyledikleri münâḳaşanın cevâbına işârettir ki 'Allâme zıkr eylemiştir. Münâḳaşanın taḳriri budur ki *Ḳânûn*'un ḥarâret bi-külliyetihâ bâtına teveccüh eder dediḡi bâtıdır, zîrâ evvel-i nevmden zâhir-i bedene meyyit olmak iktidâ eder. Ve cevâbın taḳriri budur ki ḥarâret egerçi bi-külliyetihâ bâtına teveccüh eder lâkin o müteveccihden ḥayâtı zâhirde ibḳâ edecek ḳadar ḥarâreti taḳrîat meḳs edip irsâl eylemez, her bir nesneye teveccüh fîle ḥurûcu iktidâ eylemez.

Ve bunlardan zâhir olur ki nevmde kuvvet kalîle ve da'ife olur ve da'f-ı kuvvet bu' u tefâvüt-i nabđı icâb eyler. Ve nevmde olan nabđın bu aĥkâmı kable istimrâi't-ıta'âm olan nevmin nabđı aĥkâmı idi.

Ammâ istimrâu't-ıta'âm ya'nî nevm vasaṭa bâliğ olup ta'âm münhağım olsa nabđ 'avdet edip kavî olsa nabđ 'avdet edip kavî olur, ta'âmın hağmı ve a'dāya tevzî' ve taqsîmi ĥasebiyle. Ve kezâlik tedbîr-i ġidâ için ġavra ve bâtına müttecih ve müteveccih olan ĥarâret ve kuvvet ta'âmı haçm edip ĥizmet-i lâzimesini edâ etmekle yine zâhir-i bedene ve mebd'eine munşarif olduğu ĥasebiyle nabđı muĥarrik olan kuvvet ziyâde olur, onun için nevmin vasaṭında ve istimrâ-i ta'âm katında nabđ 'azîm olur.

Vasaṭ-ı nevmde istimrâ-i ta'âm katında kuvvetin ziyâde olduğunun bir vechi dahi budur ki vasaṭ-ı nevmde haçm olunan ġidâ bedeni ve mizâcı teşhîn eder ve damarları dahi o haçm olmuş ġidâ yumuşatıp telyîn eder ve lâ-maĥâle nabđ kavî ve âlet mü'sâid olur lâkin nabđın sür'at ve tevâtürü keşiren ziyâde olmaz, zîrâ ġidânın icâb eylediği süĥûnet sükûnet-i nevmin tebrîdi ile mu'tedile olur ve o mu'tedil süĥûnet nabdda sür'at ve tevâtürü icâb eylemez ve icâb eylediği süĥûnet-i zâideyi fervîhe nabđın 'azîm olması kifâyet eder meger ki nabđın 'azîm olmasına mâni'-i âĥer ola.

Bu maĥallde 'Allâme'nin kelâmının zübdesi budur ki *Ķânûn*'un nabđ serî' ve mütevâtir olmaz demekten murâdı nabđ mu'tâd-ı kadîmi üzere olur, nabđın sür'at ve tevâtürü ġidânın teşhîni ĥasebiyle nevmde ziyâde olmaz, zîrâ karîben zikr olunduğu üzere nevmde ġidâ ĥasebiyle ĥâdis olan süĥûnet sükûnet ile mu'tedile olmakla o mu'tedile süĥûnet mu'tâddan ziyâde sür'at ve tevâtür icâb eylemez. Ve bu taĥrîrden zâhir olur ki *Ķânûn*'un "lâkin nabđm sür'at ve tevâtürünü ziyâde eylemez" dediğine şâĥib-i *Kâmil tefrî edip der ki belki nabđ ebṭa' olur ve kezâlik nabđın tefâvütü eşedd olur dediği ĥaṭâ ve ĥaĥktan 'udül olur.*²⁵⁸ Bu zikr olunan aĥkâm nevmin ortası-
nın ve vasaṭının ĥükmü idi.

258 "Ĥaĥktan 'udül"ün vechi budur ki mu'tâddan ziyâde sür'at olmamak nabđın baṭı' olmasını iktidâ eylemez, ĥâlet-i mu'tâdesine rücû' etmek iktidâ eder, mu'tâdı serî' ise serî' olur, baṭı' ise baṭı' olur.

Ve şâhib-i Kânûn âhîr-i nevmîn ahkâmına işâret edip der ki:

Kaçan nâimin nevmi mütemâdî olup uzasa yine nabđ đaf'a 'avdet edip đaf' olur, zîrâ nevmîn uzamasıyla harâret-i ğarîziyye muhtenik olup söner ve nevm-i tavilde olan fağla ile kuvvet mündâğıt olup sıkışır ve bu mezkûrlardan kuvvete đaf'ârığ olur.

Ve nevmde fuğûl-i keşîre olup kuvveti o fuğûl-i keşîre đađt ve tağ'if eylediğinin vechi budur ki yaķazada fuğûl bir taraftan tekevvün edip ve taraf-ı âherden envâ'-ı istifrâğât ile mütehallile olur, meşelâ riyâdet ile ve sâir istifrâğât-ı maħsûse ve ğayr-i maħsûse ile taħallül eder ve yaķazada ona binâen fuğûl çoğalıp kuvveti id'âf eylemez. Nevm, yaķazanın ħilâfı üzere olur, nevmde taħallül olmaz ve haçm ziyâde olup fuğûl çok olur ve o fuğûl-i keşîre harâret-i ğarîziyyeyi söndürür ve kuvveti sıkıştırır ve đaf'fe eder ve bu mezkûrlar nabđın şağır olmasını ve nevmîn ziyâde tavil olmasını icâb eder.

'Allâme şâhib-i Kâmil'den nakl eder ki şâhib-i Kâmil bu mezkûrlara tefrîf edip der ki vâcib olur ki nâim nevmînin vâsâtında haçm-ı t'âam eyledikten sonra ikâz olup uyanır ve tâ ki o nâim fuğûlünü bevl ve berâz ile ve büzâķ ile ve muħâf ile istifrâğ edip o fuğûlün mağarrat-ı ictimâ'ından necât bula.

Ve yine 'Allâme, Câlînûs'a 'azv edip der ki nâim olan kimse bi'l-cümle ef'âlinde mađrûħ ve mülkâ olunmuş ħiss ve ħareketten ħâlî olan meyyite müşâbih olur ki mevtâ gibi o nâim fehm eylemez ve görmez ve işitmez ve tefekkür dahi eylemez lâkin haçm ve istimrâda nâim, meyyite muħâlif olur, nâimin hağmı olur, meyyitte haçm olmaz. Kaçan nevm uzayıp ve vaķt-i haçm tecâvüz eylese o zamân meyyite ziyâde müşâbih olur, zîrâ onda haçm dahi bulunmayıp meyyite müşâbeheti kaviiyye olur. Bu zıkr olunan nabđlar imtilâ üzere olan nevmîn evâili ve evâsıtı ve evâhîrinin nabđları idi.

Ammâ nevm açıklıkta ve cû' ve ħavâ üzere olsa bātında müctemî'a ve muħteķane olan harâret-i ğarîziyye hađm edecek ğidâ bulmamakla ruťubet-i ğarîziyyeye teşebbüş ve t'âalluķ eder ve harâret-i ğarîziyyenin ruťubet-i ğarîziyye maťiyyesi ve merkebi olmakla ruťubet-i ğarîziyyenin zıkr olunan t'âalluķ ile noķşânından harâret-i ğarîziyye dahi nâķısa olup mizâc bürüdet cânibine meyl eder ve o nevmde nabđa 'ârıđ olan şıđar ve buť ve

tefâvüt dâim olur ve sâ'aten ba'de-sâ'atin o nabđlar ziyâde olur ya'nî şağîrin şıgarı ve buṭ'u ve mütefâvitin buṭ' ve tefâvütü ziyâde olur.

Ve yaḳaza için ya'nî uykudan uyanan kimseler için dahi aḳkâm-ı mütefâvite vardır. Kaçan nâim olan kimse kendi kendiyeye uyanıp bi-ṭab'ihi istikâz eylese o kimsenin nabđı tedricle ıızama ve sür'ate meyl ederek o nabđ hâl-i ṭab'iisine rücû' eder. Eger o nâim nevminde sebep-i mefâcî ile ya'nî şayha ve ḍarbe ve rü'yâ-yı hâile mişlli nesnelere ile def'aten uyansa o kimsenin nabđına uyandığı gibi fetret 'arığ olur, zîrâ o mefâcî sebep ile rûh münhezim olup dağılır ve inhizâm ḥasebiyle nabđı taḥrîk edecek kuvvet ḳalîl olup fetret 'arığ olur. Ve zamân-ı fetret münḳađî olduktan sonra o münhezim olan ervâh cem' olup bir nabđ-ı 'azîm ü serî' ü mütevâtir 'avdet eder lâkin o nabđ-ı 'âidin irticâşa mâil ihtilâfı olur, zîrâ fetret ḥasebiyle ḥarâret bātında bir müddet ta'dîl olunmamakla muḥtedde olur ve onun için ṭab'at nabđı ḥarekete ḳasr eder ve ḥareket-i ḳasriyyede sür'at ve ilhâb olmakla o ḥareket min-ğayri irâdetin olan mürte'işin ḥareketi gibi olur ve muḥtelif olur. Ve kezâlik bi-ḥasebi'l-fetret 'arığ olan ḥarâretin ihtidâdını def' için def'aten ve bağteten kuvvet nabđı müteveccih olmakla def'aten müteveccih olan [78a] kuvvetten nabđ mürte'iş olur lâkin o irticâş ile olan nabđ mütemâdî olup zamânı keşir olmaz belki az vakte yine istidâle 'avdet eder onun için ki o nabđın sebebi her ne kadar sebep-i ḳavî gibi olur ise o sebebin şebâtı olmaz, az vakte o sebep zâil olur, zîrâ ṭab'at o ḥadîş olan ḍarbe ve rü'yâ-yı hâile mişlli nesnelere şebâtı olmayıp ve rûhın inhizâmını icâb eylemediğini tiz fehm eder ve rûhu sür'at ile cem' edip az vakte ḥarâretin ihtidâdını def' edip nabđı ta'dîl eder ve irticâş-ı nabđı izâle eder.

el-Faşlu's-Sâlişe 'Aşere Fî-Aḳkâmı Nabđı'r-Riyâdeti

Riyâdetin envâ-ı keşiresi vardır, fenn-i şâlişin ta'lîm-i şânisi faşl-ı şânî-sinde mufaşşalen zikri gelir. Ve bi'l-cümle ervâhı taḥrîk edip ve ḥarâret-i ğarîziyyeyi irticâş ve işâre eden nesne riyâdet olur ve o riyâdetin ifrâṭı ve tefrîṭı ve beynehümâda muḥtedili olur.

Ve riyâdet-i muḥtedilenin evâilinde nabđ 'azîm ve ḳavî olur ḥârr-ı ğarîzînin ziyâde olduğuna binâen, kezâlik ibtidâ-i riyâdet-i muḥtedilede nabđ cidden serî' ve mütevâtir olur, zîrâ ḥareket-i riyâdiyyeden ḥadîş olan ḥarâret

ifrâf üzere olmakla tervîhe hâcet ziyâde olur. Ve eger riyâdet-i mu'cedilenin zamânı tavîl ve müddeti dâime olur ise veyâhüd riyâdet 'anîfe olup cidden şedîde olur ise kuvvetin icâb eylediği nabđın 'ızamı ve kuvveti zâil ve bâtıl olup nabđ da'f ve şağîr olur hârr-ı ğarîzinin inhilâli hasebiyle; lâkin o nabđ da'f ve şağîr ve serî ve mütevâtir olur, zîrâ zıkr olunan riyâdetlerde harâret müstedde olmakla tervîhe ihtiyâc ziyâde olur ve da'f-ı kuvvet hasebiyle nabđ 'azîm olmaz. Ve nabđ-ı şağîr ü da'f o hâcet-i müsteddeyi def' eylemez ve lâ-mahâle def'-i hâcet için nabđda sür'at ve tevâtür olur. Ve o nabđlara sür'at ve tevâtür hüdüsundan sonra o riyâdetlerden kuvvetin da'fı ziyâde oldukça sür'at nâkışa ve tevâtür-i zâide ekser olur, zîrâ sür'atte kuvvet min-vechin kavîyye olmak lâzım olur ve tevâtürde kuvvet-i da'fe dahi 'amel ve te'sîr eder. Ve eger riyâdet dâim olup kuvveti hezm ve perîşân eder ise da'f ve şiddet-i tevâtür hasebiyle nabđ ahîrî'l-emr nemlî olur. Eger da'f ifrâf üzere olup kuvveti iskât ve 'atab ve helâke o kimseyi takrîb eder ise o da'f bi'l-cümle inhilâllerin işlediği ef'âli işleyip ifrâf üzere da'fı icâb eden riyâdet ile nabđ düdü olur ve nabđ-ı düdüyi dahi da'f ve şığara muğârin olan tefâvüt ve bu'pa tasyîr eder ve ulaştırır.

el-Faşlu'r-Râb'a 'Aşere Fi Ahkâmı Nabđı'l-Müstahimmîne

'Allâme der ki istihmâm dört vech ile olur; yâ mâ-ı 'azb ile ya'nî tatlı su ile olur veyâhüd istihmâm ğayr-i 'azb ve mâliḥ su ile olur. Ve bu iki nev sudan her birisi yâ hârr olur veyâhüd bârid olur. Ve bu ikiye ikiye darbdan dört vech hâşıl olur. Lâkin hârrın harâreti ve taḥlîli yâ ifrâf üzere olur veyâhüd ifrâf üzere olmaz. Pes bu aḡsâmdan her birinin ahkâm-ı maḡşûşası vardır ve o ahkâmı Kânûn şâḡibi beyân edip der ki:

İstihmâm yâ mâ-ı hârr ile olur veyâhüd mâ-ı bârid ile olur:

Mâ-ı hârr ile olan istihmâm evvel-i emrinde ya'nî o istihmâmın taḥlîli ifrâf üzere olmazdan muḡaddem kuvvet ve hâcetin vücûdu zamânında mevcûd olan nabđları icâb ve tḡâ' eder ya'nî o istihmâm evvel-i emrinde nabđ-ı 'azîmi icâb eder. Ammâ hammâmında ziyâde meḡş edip taḥlîli ziyâde ve ifrâf üzere olur ise nabđ da'f olur.

Câlinûs der ki o taḥlîl hasebiyle da'f olan nabđ şağîr ve baḡîr ve mütefâvit olur. Ve Câlinûs'un "o nabđ da'f ve şağîr olur" dediği maḡâli 'ale'l-ıtlâka

müsellem ve şahîh olur lâkin “o nabđ baṭṭ ve mütefâvit olur” dediği kelâmı tafşile muhtâc olur, *zîrâ mâ-ı hârrda iki hükm vardır, o iki hükmün biri mâiyyetin hükm-i aşlısidir ki o hükm-i bürüdettir ve hükm-i âheri mâiyyetin harâret-i fî liyyesinin hükmüdür ki o hükm-i sühûnettir ve hükm-i ‘aradıdır.* Pes mâ-ı hârr ile istiħmâm bâṭın-ı bedeni teşhîn eylese gâhca o sühûnet bâṭın-ı bedende mekş edip mütemâdî olur ve baṭṭı kerre ṭabîat-ı aşlıyyesi ğalebe edip sühûnet-i ‘aradıyyesi mekş eylemez, serîan bürüdet-i aşlıyye zâhir olur. Eger sühûnet dâim olup bir müddet mekş eder ise nabđ serî ve mütevâtir olur, *Câlînûs’un baṭṭ ve mütefâvit olur dediği şahîh değildir.* Ve eger sühûnet-i ‘aradıyye ‘ale’l-fevr zâil olup bürüdet-i aşlıyye ‘avdet eder ise o zamân nabđ baṭṭ ve mütefâvit olur ve *Câlînûs’un kavli şahîh olur.* Ve eger müstaħimmde olan sühûnet-i ‘aradıyye ifrâṭ üzere kuvveti taħlîl edip ve ona binâen müstaħimm ğaşye mukârib olur ise o zamân dahi nabđ baṭṭ ve mütefâvit olur.

Ve mâ-ı bârid ile müstaħimm olan kimsenin dahi iki hâli olur, *zîrâ mâ-ı müstaħimmin neħâfet ve kâdâfetine ve mânın şiddet-i bürüdetine binâen bâṭına nüfûz edip müstaħimmin zâhiri ve bâṭını mâ an yâ bârid olur yâhüd müstaħimm laħim ve mânın bürüdeti muṭtedil¹² olduğuna binâen bâṭına bürüdet nüfûz eylemeyip zâhiri bârid ve bâṭını hârr olur.* Eger bürüdet müstaħimmin bâṭınına nüfûz edip ğâişa olur ise o müstaħimmin nabđı daṭif ve şağir olup buṭ ve tefâvüt hâdiş olur. Ve eger o bürüdet müstaħimmin bâṭına ğâişa ve dâhile olmayıp bâṭını sühûnet-i aşlıyyesi üzere bâkî kalır ise ve mâ-ı bârid ile istiħmâm ve iğtisâlden mesâmmât-ı beden münsedde olmakla bâṭında harâret müctemîa olur ise kuvvet ziyâde olup nabđ ‘azîm olur ve nabđın sür’at ve tevâtürü noķşân üzere olur. *Bu zıkr olunan aħkâm mâ-ı bârid ile müstaħimm olanların ve kezâlik harâret-i ‘aradıyye ile hârr olan mâ ile müstaħimm olanların nabđının aħkâmı idi.*

Ammâ miyâh-ı ħam’et²⁵⁹ ve ğayr-i ‘azbe miyâh ile yaṅnî menbaıından hârr olduğu hâlde zuhûr eden kibrîtiyye ve zâciyye ve şebbiyye mişlli sular ile istiħmâm edenlerin nabđları aħkâmı budur ki o sular arasından *şebbiyye mişlli* müeffif olan sular ile istiħmâm nabđda şalâbet ihdâş edip nabđm ‘ızamı noķşân olur ve miyâh-ı ħam’et beyninden *kibrîtiyye mişlli* müsaħhîn

259 ‘Örf-i eṭṭbâda “miyâh-ı ħam’et” menbaıından sühûnet üzere hurûc eden sulardır.

olanlar ile istiḥmām nabḍın sür'atini ziyāde eder lākin *kibrītiyye mişlli* müsahḥin su ile istiḥmām kuvveti taḥlil eder ise o zamān müfriṭü'l-ḥarāret mā-ı ḥarr ile istiḥmāma tefrīc eylediğimiz nabḍlar ḥādīs olur ya'nī nabḍ ḍa'f ve şağīr ve baṭī ve mütefāvit olur.

Mesīḥī der ki bi'l-cümle miyāh-ı ḥam'et tecfifte müşāriklerdir, ona bināen cümlesi şalābet iḥdās ederler lākin o cümleden zifī ve kibrīti ve māliḥ olanları ḥāşşaten şalābet ile ma'an sür'at-i nabḍ iḥdās eder ve şebbi olanları faḳaṭ şalābet iḥdās eder, sür'at iḥdās eylemez.

‘Allāme der ki Mesīḥī'nin miyāh-ı ḥam'et bi'l-cümle mūcib-i şalābet olur dediğine Kânûn'un miyāhi iki kısma taḳsīm edip bir kısmı müceffif ve bir kısmı müsahḥindir dediği müsā'id olma, Allāhu t'ālā a'lem.

el-Faşlu'l-Ḥāmise 'Aşere Fi-Nabḍı'l-Ḥāşşı Bi'n-Nisāi ve Hüve Nabḍu'l-Ḥabālā

Gebe hatunların tervīḥe iḥtiyācları şedid ve ziyāde olur, zīrā gebe hatunun istinşāk eylediği nesīimde ve havāda iki nefis ve iki nesīme müşterek olurlar. *Evvel istinşāk olunan nesīm ve havā ile ḥem veled ve hem veledin anası ḥarāretlerini t'adīl ederler, ke-enne o gebe hatunun istinşāki ya'nī kalbinin ve nabḍın ḥareketleri ile cezb-i nesīm eyledikleri iki kimsenin iki ḥācetlerini def' için olmuş gibi olur* velākin kuvvet ziyāde olmaz, o gebe hatunun ḥāmil olması kuvveti taḳviye eylemez ve kuvveti taḳviye eder bir nesneyi dahi iḥdās eylemez belki o hatunun ḥāmil olması ile ancak nesīme ve havāya iḥtiyāc ziyāde olur ve nesīme iḥtiyāc ziyāde olmadan [78b] kuvvet dahi ziyāde olmak lāzım gelmez. Ve o hatun gebe olmakla kuvveti ziyāde olmadığı gibi o hatunun evvelā olan kuvveti dahi ziyāde nāḳış olmaz belki ḥamlin şikāli ḥasebiyle ḥādīs olan miḳdār-ı yesīr ḍa'f kadar kuvvet nāḳışa olur,²⁶⁰ bināen 'aleyh o ḥublānın nabḍının ḥükmü kuvveti mütevassıta ve tervīḥe ḥāceti şedide olan kimsenin nabḍı ḥükmünde olup 'aẓīm ve serī ve mütevātir olur.

Ammā o ḥāmil olan hatunun kuvveti kuvvet-i mütevassıta olduğu onun içindir ki karīben zikr olunduğu üzere ḥamlin şikalinden ḳadr-i yesīr o

260 Ve kuvvetin miḳdār-ı yesīr ḍa'fı Ḥavincī katında onun içindir ki gebe hatunun ḡidāsı tevzīf olup cenīne o ḡidādan bir sehm 'āid olmakla hatunun ḡidāsına noḳşān terettüb eder.

hāmile daḥḥârîd olur ve daḥḥ-fı yesîre muḳârin olan kuvvet mütevassıta olur, ḳaviyye olmaz. Ve hâcetin şedîde olduğu onun içindir ki gebe hatunun nesîme ihtiyâcı iki şahşın ihtiyâcı meşâbesinde olur, biri cenîn ve bir âheri cenînin vâlidesi olur. Ve hâcetin iştidâdı ile kuvvet-i mütevassıta nabđı ‘azîm kıldığı onun içindir ki hâcetin ziyâde olması kuvveti ziyâde inbisâta ḥaml eder ve kuvvet her ne miḳdâr mütevassıta ise bi'l-cümle şiryâmı başta müteveccihe olmakla nabđı taḥzîme ḳavî olur. Ve bu zıkr olunan cumhür mezhebidir.

Ammâ İmâm Ḳarşî zâhib olur ki ziyâde hâcet ile nabđın ‘azîm olduğu onun içindir ki hâcetin ziyâde olduğu ḥarâretin ziyâde olduğu ḥasebiyle olur ise ziyâde ḥarâret ile ervâh tahalḥul edip şiryâmı temdîd etmekle nabđı ‘azîm olur lâkin gebe olan hatunda şiddet-i hâcet ḥarâret ḥasebiyle olmayıp belki nefsin iki olması ile olmakla ervâh müteḥalḥile olmaz ve kuvvet-i mütevassıta dahi nabđı taḥzîme ḳavî olmaz deyip gebe olan hatunların nabđı ‘azîm olduğunu Ḳarşî inkâr eder.

Ve Mesîhî der ki ḥublânın nabđı beşinci ayda ‘azîm olur ḥarâret ziyâde olup kuvvet ve âlet ḥâl-i tabîîsi üzere olmak ḥasebiyle ve gebe hatunların nabđlarının sür‘at ve tevâtürü iki nefsi tervîhe hâcet için olur.

‘Allâme der ki kaçan cenîn ve ḥaml büyüse ve ḥaml için olan müddet-i mu‘ayyeneyi²⁶¹ tecâvüz eylese ḥamlın büyüklüğü ḥasebiyle kuvvete ziyâde daḥḥ gelip kuvvet nabđı taḥzîme ḳavî olmaz lâkin şağîr ve serḥ ve mütevâtir

261 Ma‘lûm buyurula ki eḳall-i müddet-i ḥaml altı ay olur ve ekşer-i müddet-i ḥaml iki sene olur. Ḥanefî katında iki seneyi ednâ vaḳt tecâvüz eylemez. Leys bin Sa‘d el-Fehmî katında ekşer-i müddet-i ḥaml üç sene olur, Şâfi‘î katında dört sene olur ve Zührî katında yedi sene olur. Bu ihtilâf ekşer-i müddet-i ḥaml olur, ammâ eḳall-i müddette ihtilâf ma‘rûf değildir. Ḥadret-i Meryem ḥaḳḳında ‘alâ-ḳavlin rivâyeti bu mezkûra münâfi değildir, zirâ ḥarîḳ-ı ‘âde olmak üzere şâbit olan nesnelere ḳavâid-i şer‘e ḥalel vermez. Ve müddet-i ḥamlın ekşeri ile eḳalli arasında bir müddet dahi vardır ki ekşeriyyâ vaḍ‘-ı ḥaml o müddette olur. ‘Allâme‘nin müddet-i mu‘ayyene” dediğinden murâdı o müddettir ki o müddet dokuz aydan ‘ibârettir, sekizinci ayda doğan sağ kalmaz. Ve ehl-i nücum derler ki sebebi budur ki sekizinci ayda o ḥamlın müdebbiri Zuḥal olmakla cenîn câmid meşâbesinde olur. Ve ehl-i şer‘den ba‘dılar derler ki ‘alâ-ḳavlin ‘İsâ ‘aleyhi-s-selâm o ayda doğmakla bâḳilerin sağ kalmaması ona mu‘cize olur. Ve bu aḳ vâl insân ḥaḳḳında olur, sâir ḥayvândan filin müddet-i ḥamlı on bir senedir. Ve muḳîmârûs derler bir ḥayvân vardır ki yevm-i vâhidde hem doğar ve hem ta‘ayyüş eder ve hem doğurur ve hem ölür, cümlesi yevm-i vâhidde tamâm olur.

olup sür'at ve tevâtür evvel-i hamlden vaç olunca mütemâdî olur ve o sür'at ve tevâtür kuvvetin ziyâde olduğundan olmaz belki đarüret hasebiyle olur.

el-Faşlu's-Sâdise 'Aşere Fî-Nabđı'l-Evcâ'

Veca'ın nabđı tağyiri üç emrin biri ile olur:

Evv elkisi veca'-ı şedîddir, zîrâ veca'-ı şedîde kuvvet muķâvemete edip nabđdan zühül eder ve zühülden tağayyür hâşıl olur.

Ve ikincisi veca'ın 'udv-ı re'îste olması ile olur, 'udv-ı re'îste olan muţlak an veca'a kuvvet müteveccihe olup nabđdan meşğül olur.

Ve üçüncüsü müddet-i veca'ın tülü ve ziyâde olması olur, zîrâ izdiyâd-ı müddet-i veca' kuvvete kelâl ve taġfa melâl verip nabđ đaf ve ĥumûle tağayyür eder.

Pes veca' evvel-i ĥudûsunda kuvveti muķâvemete ve müdâfa'aya tehyîc ve tahrik eder ve ĥarâreti ilhâb ve iş'âl eder, binâen 'aleyh evvel-i emrde o veca' nabđı 'azîm ve serî' eder ve tefâvütü dahi şedîde ve ziyâde eder onun için ki o ĥarâret-i zâideyi tervîhe ve hâceti kağâyâ nabđ-ı 'azîm ü serî' kifâ-yet edip tevâtür-i nabđı kaġfa hâcet kalmamakla tefâvüt-i nabđ eşedd olur. Kaçan veca' vücüh-ı şelâşeden biri ile ya'nî şiddet ve tül-i müddet ve 'udv-ı re'îste olması vechlerinden biri ile kuvvete nikâyede ve idrârda mübâlağa eylese tenâküs ve terâcu'u ahz edip izâm ve sür'ati fakd ve terk eder ve o 'izâm u sür'at-i metrukelere evvelâ şiddet-i tevâtürü ĥalîfe eder ĥattâ o tevâtürün şiddeti hasebiyle nabđ serî' tahayyül olunur sonra nabđ şağîr olur ve ondan sonra düdî ve sonra nemlî olur. Ve eger bu nabđlara mü'eddî olan veca' dahi ziyâde olup đafı ziyâde olur ise tefâvüt ziyâde olup helâke mü'eddî olur.

el-Faşlu's-Sâbfa 'Aşere Fî-Nabđı'l-Evrâmi

'Allâme der ki verem yâ ĥummâyı icâb eder yâ ĥüd verem ĥummâyı icâb eylemez. Bu iki vechin her birisi yâ veca'ı icâb eder veyâ ĥüd icâb eylemez. Pes bu dört kısımdan veca' ve ĥummâdan ĥiç birini icâb eylemeyen verem o veremden bâ'îd olan şiryânın nabđını tağyîr eylemez. Meşelâ verem yed-i yümnâda olsa veca' ve ĥummâsı olmayan o verem yed-i yüsrânın nabđını tağyîr eylemez lâkin yed-i yümnâda olan o verem yed-i yümnâda

olan nabđa karīb olur ise o zamān zikr olunan verem temdīdi hasebiyle nabđı tağyīr eder ve mevđī-i nabđdan verem ba'īd olur ise o verem nabđı tağyīr eylemez her ne kadar verem ile mevđī-i nabđı-ı vāhidde olur ise, meşelā sağ tarafta ketif cānibinde 'ağudun taraf-ı vahşisinde olan verem yed-i yümnānin nabđını tağyīr eylemez.

Ve bu zikr olunan dört kısımlardan şāhib-i Kānūn yalnız hummāyı ve yalnız vecā'ı icāb eden veremlerden zikr edip dedi:

Evrāmdan ba'đısı hummāyı ihđās eder onun için ki o veremin hacmi 'aẓīm ve ziyāde olur veyāhūd o verem 'uđv-ı şerifte olur ve bu iki şürette her birinde hummā lāzım olur.

'Allāme der ki bu takşimde olan haşr şahīh olmaz, zīrā bā'tında olan verem her hālide hummāyı icāb eder, her ne kadar 'āđā-i bā'tından olup müteverrim olan 'uğvun veremi 'aẓīm ve mahall-i verem 'uđv-ı şerif olmaz ise dahi. Ve kezālik 'āđā-i şerifede olan veremin veyāhūd hacmi ziyāde olan veremin cümlesi mücib-i hummā olmaz belki o veremler hārre olur ise o vakte hummāyı icāb eder. İntehā kelāmu'l-'Allāme.

Ve hummāyı icāb eden verem bi'l-cümle bedende olan nabđı tağyīr eder lākin her vechle tağyīr eylemez belki hummāya mahşüş olan nabđa nabđ-ı tabī'isini tağyīr eder. Hummā bahşinde hummāya mahşüş olan nabđı biz beyān eyleriz.

'Allāme'nin taşrih eylediği üzere o hummāya mahşüş olan nabđ nabđın sür'atte olan ihtilāfi olur. Mesīhī der ki humāya mahşüş olan nabđ, hareketin iki tarafı hareketin vasatından ve ortasından ser'fa olan nabđdır ve hummā-ı yevmde hareket-i inbisāt esrā olur ve hummā-ı 'afinde hareket-i inkıbād esrā olur.

İbn Muṭrān Bostānu'l-Eṭṭibbā ismiyle müsem mā olan kitābında der ki bi'l-cümle hummā hālī olmaz ki hummāda yā harāret māddeden gālib ve ekşer olur veyāhūd mādde harāretten gālib ve ekşer olur veyāhūd keşrette ikisi müsāvī ve berāber olur. Eger harāret ağleb olup o gālib olan harāreti tādīle hācet ziyāde olur ise o hummāda olan nabđın hareket-i inkıbādiyyesinin āhiri ve hareket-i inbisātiyyesinin evveli esrā olur ve sāir eczālarında o miqdār sür'at olmaz. Eger hummānın māddesi harāret üzere gālibe olur ise o hummāda olan nabđın hareket-i inbisātiyyesinin āhiri ile hareket-i

inķibādīyyesinin evveli mā-ʿadā cüz'lerin hareketinden esrā olur. Ve eger mādde ve ħarāret ħummāda berāber olur ise o ħummāda iki ħüküm müctemī olup hareket-i inbisāt ve hareket-i inķibāddan her birinin evvelleri ve āĥirleri vasaflarından esrā olur, ħārre olan sersāmin ħummāsında nabđ bu vech ile müteğayyir olur. Ve her ħummāda zıkr olunan vücūh ile tağayyür-i nabđ vācib olur, ħummā vech-i āĥer ile tağayyür-i nabđı icāb eylemez meger ki ħummā ile māʿan vecāf ola.

Kānûn'da ħummā ile vecāfın ictimāı veyāĥūd ikisinden dahi veremin ħulüvvü ħükmleri beyān olunmadı onun için ki verem ħummā ve vecāf dan cemʿan ħālī olsa nabđ külliyyen müteğayyir olmaz ve ħummā ile vecāf cemʿ olan verem nabđının ħükümü yalnız vecāf veyāĥūd yalnız ħummāyı icāb eden veremin ħükümünden münfehim olur. İntehā kelāmu 'l-ʿAllāme.

Bu zıkr olunan aĥkām evrāmdan yalnız mücib-i ħummā olan veremin ħükümü idi.

Ve yalnız vecāfı icāb eden veremin ħükümü budur ki ħummāyı icāb eylemeyen verem mevđi-i veremde olan nabđı bi'z-zāt tağyir eder ve mevđi-i veremden mā-ʿadā maĥallerde olan aʿdānın nabđlarını ħummāyı ihdās eylemeyen verem bi'z-zāt tağyir eylemez belki o verem vecāf ihdās edip vecāf-ı nabđı tağyir etmekle bi'l-ʿarāđ verem maĥall-i veremden mā-ʿadā bedende olan maĥallerin nabđını tağyir eder. Zırā vecāf dāf-ı kuvvete müʿeddī olmakla nabđda tağayyür ʿarīđ olur ve vecāfın işlediği fī bi'l-ʿarāđ veremin fīli olur.

Ve şāĥib-i [79a] Kānûn nabđın tağayyürünü mücib olan veremi taķsīm-i āĥer ile beş kısma taķsīm edip der ki:

Nabđı muğayyir olan verem ħālī olmaz ki o veremin nabđı tağayyürü veremin yā nevʿi ile olur veyāĥūd vaķtı ile olur veyāĥūd veremin miķdārı ile olur veyāĥūd verem maĥall-i nabđda olmakla bi'z-zāt nabđı tağyir eder veyāĥūd veremin nabđı tağyiri bi'l-ʿarāđ olup tağayyür-i nabđ vereme tābīʿ ve lāzım olur.

Ammā bi-nevʿihi nabđı tağyir eden verem verem-i ħārrdır, zırā verem-i ħārrın nevʿi nabđı mişāriyyete ve irtīʿād ve irtīʿāşa ve sürʿat ve tevātüre tağyir ve taĥvīl eder. Eger verem ʿuđv-ı ʿaşabānīde olur ise veyāĥūd mādde-i veremden ʿufūnet ve nuđcda muĥtelif olan bir şey şiryāna nüfūz edip

şiryânın cirmi muhtelifü'l-eczâ olur ise o vereme nabd-ı minşârî lâzım gelir. Ve eger minşâriyyete mu'arîd bir sebab-i müfriit olur ise meşelâ veremin 'uğv-ı raḥbda vuḳû'u gibi, o minşâriyyet bâtil olup o sebab-i mübtıl icâb ve iktidâ eylediği nabdı minşâriyyete ḥalîfe eder, meşelâ mişâl-i mezkûrda²⁶² nabd-ı leyyin nabd-ı şulb ü minşârî maḳâmına kâim olup ḥalîfesi olur lâkin verem-i ḥârrda nabd dâimâ mürte'id ve serîf ve mütevâtir olur. Ve bu üç nabd verem-i ḥârrın dâimâ lâzımı olup bi-sebebin mine'l-esbâb ḳaçâ münfekk olmaz ve nitekim ba'ḳı esbâb nabdın minşâriyyetini men' eylediği gibi ba'ḳı esbâb dahi vardır ki nabdın minşâriyyetini ziyâde eder.

Mesîhî der ki nabdın minşâriyyetini külliyyen ibtâl eder sebab olmaz belki ba'ḳı sebab vardır ki minşâriyyet o sebab ile ḥafî olur. Ve Mesîhî bu de'vâsını Câlînüs'un kelâmıyla istidlâl edip işbât eder.

Ve verem-i leyyin nabdı mevcî eder.

Allâme, Şeyḥ, in bu kelâmını beyânda beş veḥ zikr edip beşinci vechte der ki verem-i leyyini olan kimse keşîrû'n-nevm olup sükûn ve de'aya muḥibb ve mâil olur ve bu fîlter ile ruḫûbet galebe edip mevcîyyet minşâriyyete galebe eder.

Eger mâddî olan verem-i leyyin cidden bârîd olur ise o verem nabdı baḳî ve mütefâvit eder. Ammâ verem-i şulb ya'nî mâdde-i sevdâviyyeden ḥâdiş olup şalâbet ve saḳîrûs tesmîye olunan verem nabdın minşâriyyetini ziyâde eder. Ammâ o verem ki mâddesini cem' edip ḥurâc olsa o ḥurâc nabdı minşâriyyetten mevcîyyete şarf eder, zîrâ ḥurâc cem'-i midde eyledikte o ḥurâca terḫîb ve telyîn tâbî'ler olur ve ruḫûbet ve lînet minşâriyyetten nabdı şarf edip mevcî eder ve kezâlik ḥurâc cem'-i midde eyledikte ihtilâf-ı nabdı ziyâde eder. Ammâ o ḥurâc nabdın sür'at ve tevâtürünü ekser-i hâlde teskîn ve taḥfif eder, zîrâ ḥurâcın mâddesi nuḳc buldukta ḥarâret sâkine olur ve tervîḥe ḥâcet ḳalîle olup tevâtür ve sür'at ḥafîf olurlar. Bu zikr olunan aḥkâm veremin nev'i ḥasebiyle olan aḥkâm-ı nabd idi.

Ammâ veremin evḳât-ı erba'ası ya'nî vaḳt-i ibtidâ ve vaḳt-i tezeyyüd ve vaḳt-i intihâ ve vaḳt-i inḫîḫâḥ ḥasebiyle nabdın taḡayyürünün beyânı budur ki:

Verem mâdâm ki vaḳt-i tezeyyüdde oldukça o veremin nabdının minşâriyyeti ve sâir nabdları şalâbet ve irtî'âd ve irtî'âş ve sür'at ve tevâtürü tezey-

yüd üzere olurlar²⁶³ ve o veremin dâimā şalābeti tezeyyüd eder. Veremde olan temeddüd-i zâid hasebiyle ve veca' hasebiyle irtî'ād dahi ziyāde olur.

Ve kaçan verem vaqt-i intihāya qarīb olsa veremin bi'l-cümle a'rādī tezāyüd eder lākin kuvvete tābi'a olan 'araḍlar ziyāde olmaz ve kuvvete tābi' olan nabḍ dahi ziyāde olmaz belki ḍa'f olur ve ḍa'fı hasebiyle nabḍ-ı 'aẓīm şığara taḡayyür etmekle sür'at ve tevātür ziyāde olur.

Ve kaçan vaqt-i intihā mütemādī olup intihānın ibtidāsı mürür eylese vaqt-i intihānın evvelinde olan sür'at bāṭıla olur kuvvetin suḳūṭu hasebiyle.

Kaçan zamān-ı intihā mürür edip verem vaqt-i inhiṭāta bāliḡ olsa ve verem münfecir ve mādde taḡallül eylese o zamān nabḍ ḳavī olur veremden olan şıḳal zāil olduğundan ve nabḍın irtî'ādı dahi ḥafīf olur, zamān-ı inhiṭatta veca' ḥafīf olup inficār hasebiyle temdīd dahi ḥafīf olduğundan.

Nefs-i Kānūn'da veremin evḳāt-ı erba'asından zamān-ı ibtidānın ḫālînin nabḍı beyān olunmadı lākin 'Allāme onu dahi beyān edip dedi: Evrām-ı ḫārrenin ibtidā zamānında nabḍın mınş'arıyeti ḳalîle ve şalābet dahi ḳalîle olur ve bu vechi şāḫib-i Kāmil iḫtiyār etmiştir. Lākin Cālînūs der ki verem-i ḫārın evvel-i ḫudūsunda nabḍ 'aẓīm ve ḳavī ve serīf ve mütevātir olur. Ve 'Allāme, Cālînūs'un "evvel-i ḫudūsundan" murādı verem-i ḫārın zamān-ı ibtidāsı deḡildir belki verem-i ḫārın zuḫūrunun evveli murād olur ki o evvel-i zuḫūr zamān-ı tezeyyüdün ibtidāsı olur diye Cālînūs'un kelāmını zāhirinden şarf edip kelām-ı evveli iḫtiyār eder ve bu bābda ebḫāş-ı keşire irād eder. Ve bu taḳrİR üzere İbn Cümeş'in Tenḳih-i Kānūn'da evrām-ı ḫārrenin evvel-i ḫudūsunda ḫādiş olan nabḍı Cālînūs irād eylemiş iken Şeyḫ-i Re'īs o vechi Kānūn'da zıkr etmeyip icmāl eyledi diye irād eylediği f'tirādı vārid olmaz, zīrā evvel-i ḫudūssten Cālînūs'un murādı zamān-ı tezeyyüdün ibtidāsı idi. Kānūn'da zamān-ı tezeyyüdün ibtidāsının nabḍları vech-i muḥarrer üzere beyān olundu. İntehā kelāmu'l-'Allāme. Ve bu zıkr olunan aḫkām evrāmın bi-ḫasebi'l-evḳāt nabḍları aḫkāmı idi.

Ammā evrāmın bi-ḫasebi'l-miḳdār aḫkāmı budur ki veremin ḫacmi her ne miḳdār 'aẓīm olsa o veremin icāb eylediği nabḍlar ziyāde olur ve her

263 Vaqt-i tezeyyüdde taḍād olunan nabḍlar dahi tezeyyüd eder dediğimizden fehmi olunur ki o nabḍların evvel-i ḫudūsı zamān-ı ibtidāda olur ve zamān-ı ibtidā müddet-i ḳalîle olmakla ibtidāda olan nabḍın aḫkāmını beyānda Şeyḫ-i Re'īs işāret ile iktifā eyledi diye 'Allāme itizār eyledi.

ne kadar veremin hacmi nokşân ve kâlîl ve şağîr olsa o miqdâr zîkr olunan nabđ nokşân üzere olur.

Ammâ veremin maħalli ve ‘uğvu ħasebiyle nabđın tağayyürünün beyâm budur ki:

Eger verem ‘uğv-ı ‘aşabânîde olur ise nabđ şalâbette ve minşâriyyette ziyâde olur.

Eger verem ‘uğv-ı ırkîde olur ise ya'nî damarları keşîr olan ‘uğv-ı lahmîde olur ise nabđ ‘azîm olur ve ihtilâfı keşîr olur ħuşûşan ki tıhâl ve riye gibi müteverrim olan ‘uğv-ı lahmîde mevcûde olan ‘urûk-ı keşîre ve şerâyîn ola, o mişlli ‘uğv-ı müteverrimin ‘izamı ziyâde olur ve kezâlik ihtilâfi dahi ziyâde ve hem bilâ-nizâm olur. *Ve bu nabđlar ‘azîm olduğu gibi kavî dahi olur, zîrâ mükerreren mürûr eyledi ki nabđın ‘izamında milâk-i emr kuvvettir, nabđ kavî olmadıkça ‘azîm olmaz. Ve ‘izamın vücûdu delâlet eder ki o nabđ-ı ‘azîm kavî olur.*

Ve veremin maħalli dimâğ ve riye ‘uğv-ı ratb-u leyyin olur ise o verem nabdı mevcî eder.

‘Allâme bu maķâmda tafsil edip her bir ‘uğvda ħâdiş olup o ‘uđva maħşûş olan emrâdın nabđlarını beyân eder ve o nabđları tæarrüf edip bilmek etıbbâya ehemmiyet ve elzem olmakla bir-tarıki'l-ihtisâr zîkr eyleyelim:

Evvelâ dimâğdan bed’ edip ‘âlâ-tarıki't-tenezzüil beyân eyleyelim:

Ammâ sersâm marağında nabđ şulb ve şağîr ve ser’ ve mütevâtir olur ve minşâriyyet dahi zâhire olur. Ve o marağda gâhca ħareket-i inbisât ħareket-i inkıbâddan esrâf olur ve gâhca ħareket-i inkıbâğ ħareket-i inbisâtın esrâf olur. Ve bu zîkr olunan nabđlar sersâm-ı ħârrın nabđlarıdır.

Ammâ sersâm-ı bârid ki ona nisyân tesmiye olunur, o sersâm-ı bâridin nabdı dæ’if ve bağ’ ve mütefâvit ve mevcî olur. Ve bağdan el-vâķf fi'l-vasa’at tesmiye olunan nabđ dahi onda ħâdiş olup inbisâtı iki kar’a ve darbe ile tamâm olur. Ve Câlînûs der ki bu marağda baçdı kerre nabđ-ı miṭraqî²⁶⁴ [dahi] ħâdiş olur. Ve bu bârid sersâmın evvelinde nabđ ‘azîm olur.

264 Miṭraqî o nabđdır ki işba’a kar’ eder lâkin bir kar’da inbisâtını tekmil edemez, merkez cânibine kâlîlen rücû’ eder yine kar’a-i uhrâ ile kar’ edip inbisâtı tekmil eder. Ve tafşilen zikri mürûr eyledi.

Ammâ sübât²⁶⁵ marağında nabđ o marağın evvelinde ‘azîm olur lâkin o marağ mütemâdî olup zamânu tavîl olsa nabđ şağîr ve baḫîḫ ve mütefâvit olur. Ve bāḫı kerre sübâtta nabđ el-vākḫ fi 'l-vasaḫ dahi olur.

Ammâ sübât-ı seherî²⁶⁶ marağının mâddesi şafrâ ile balğamdan mürekkebe olmakla o marağda nabđ mâddenin cüz'-i ağlebine tâbîr olur. Eger o marağda şafrâ gâlibe olur ise sür'at ziyâde olur, eger balğam gâlib olur ise buḫı ziyâde olur.

Ammâ cümûd²⁶⁷ marağında nabđ sübât nabđı gibi olur [79b] lâkin cümûdun nabđı sübâtta iki vech ile fark olunur: Vech-i evvel cümûdun nabđı sübâtta kavî olur. Ve vech-i şânî cümûdun nabđı sübâtta aşleb olur. Ercîhânis der ki ḫâşşaten bu marağda ‘ırḫan mermesi sâir bedenin mermesinden eşhan ve ziyâde ḫarâretli olur. Câlînûs der ki Ercîhânis Ḥakîm'in bu kelâmu ḫükm-i ekşerîdir, ḫükm-i küllî değildir, o marağda bāḫı kerre ‘ırḫan mermesi sâir ḫâḫânın mermesinden eşhan olmaz.

Ammâ şar' ve sekte marağlarında nabđ o marağların evvel-i ḫudûşunda faḫaḫ nabđ-ı mütemeddîd olur ve zamân-i marağ mütemâdî olur ise kuvvet dâife olup nabđ mütevâtîr olur bāḫı deḫü düdî olur ve bāḫı deḫü nemlî olur.

Ammâ teşennücede nabđ mütemeddîd olur, iki taraftan cezb olunan veter ve kirîş gibi fevke ve taḫta ihtilâf üzere ḫareket eder ve inḫibâd, inbisâtu ihsâs olunmaz belki veşbe ve taḫfîr edip fevke cânibine sıçrar bāḫı deḫü esfel cânibine münḫadır olur. Şâhib-i Kâmil der ki bu zıkr olunan nabđ eger şiryânın temeddüdü müteşâbih olup bi 'l-cümle şiryân damarlarının temeddüdüleri berâber olur ise olur, ammâ şiryânın eczâsı temeddüdde muhtelif olur ise o zamân nabđ minşârî olur.

265 Sübât bir nevm-i şaḫîldir ki müddet-i taḫrîden o sübâtın müddeti uzun olur ve o uykudan uyandırmak şar'b ve müşkil olur, her ne kadar ‘unf olursa değme ḫâl ile uyanmaz.

266 Sübât-ı seherî dimâğda bir veremdir ki mâddesi şafrâ ve balğamdan mürekkebe olur. Eger şafrâ gâlib olur ise ona seher-i sübâtî derler ve eger balğam gâlib olur ise ona sübât-ı seherî derler, sübât-ı eraḫî dahi derler.

267 Cümûd bir marağdır ki insâna bağteten ‘arıḫ olup vaḫt-i ‘urûdunda insân ne ḫâlde bulunur ise o ḫâl üzere kalır, kâim iken işâbet eylese kâimen kalır, kâ'id iken işâbet eylese kâ'id den kalır, aḫer ḫâle taḫavvül eylemez. O marağda âḫize ve müdrîke dahi tesmiye olunur, ‘iyâzen billâhi ta'âlâ.

Ammâ temeddüd tesmiye olunan marağın nabđı teşennüc marağının nabđı gibi olur. Ve beynehümâda fark budur ki temeddüd marağında damarın gerginliği ziyâde olur ve zâhir olur ve teşennüc marağında gerginlik ziyâde zâhir olmaz, temeddüd marağında olan damarların gerginliğinden ednâ olur.

Ammâ istirhâ marağında nabđ şağîr ve đa'if ve ba'î ve mütevâtir olur. Câlînüs der ki marağ-ı istirhânın zamânı uzun olur ise o marağda zü'l-fetre dedikleri nabđ hâdiş olur.

Ammâ fâlic marağında nabđ felc işâbet eder cânibde istirhâ nabđına müşâbih olur ya'nî şağîr ve ba'î ve đa'if ve mütevâtir gibi nabđlar olur. Ve cânib-i 'alilde ihtilâf bilâ-nizâm olur eger sebab-i felc 'uğvda mütemekkin olur ise; eger sebab mütemekkin olmaz ise ihtilâf m'a-nizâm olur. Ve meflûcun şahîh olan cânibinin nabđı serf ve mütevâtir olur.

Ammâ hunâk marağında eger verem o marağda 'adalât-ı hancerede olur ise nabđ muhtelif ve şağîr ve đa'if ve şulb ve minşârî olur lâkin serf ve mütevâtir olur. Eger verem eczâ-i lahmîyette olup 'adalâtta verem olmaz ise nabđda mevcîyyet gâlibe olur ve bu nev'de nabđ-ı 'azîm zâhir olur. Ve bilinmek vâcib olur ki bu nev'de ya'nî lahmî olan hunâkta kaçan minşâriyyet ve şalâbet ziyâde zuhûr eylesé teşennüçü inzâr edip gelecekte marağın teşennüce mü'eddî olmasına delâlet eder. Ve kaçan mevcîyyet ziyâde zâhir olsa zâtü'r-riyeyi inzâr eder. Ve bu marağın âhirinde nabđ-ı zü'l-fetre hâdiş olur ve nabđ keşret-i tefâvüt üzere olur.

Ammâ rebv marağında nabđ-ı muhtelif-i gayr-i muntazam olur. Kaçan rebvin sebebi mütemekkin olup rebv mütemadî olsa nabđ şağîr ve đa'if olur ba' dehu nabđ mütefâvit olur; eger ziyâde-i keşire ile ziyâde olur ise rebvde nabđ nemlî olur.

Ammâ zâtü'r-riye marağında 'azîm ve mevcî olmakta nabđ nisyan marağı nabđına müşâbih olur lâkin nabđın 'ızamı zâtü'r-riyenin evvel-i hudûsunda olur. Câlînüs der ki zâtü'r-riyede ba'dı kerre zü'l-ka'ateyn nabđı ve hareket mevķîinde sükûn ve sükûn mevķîinde hareket üzere olan nabđlar dahi hâdiş olur.

Ammâ sill marağında nabđ dakîk ve şulb olup o hâlet bir karâra bakiye olur lâkin dikkat ve şalâbetin beķâsiyla m'a'n nabđ serf ve mütevâtir olur

bâde-zamânin mütefâvit olur ve bâdehu düdî ve bâdehu nemlî olur ve bâdehu def'aten kuvvet sâkıta olur.

Ammâ fedâ-i şadrda yâ'nî göğüs meydânında tekkayyuh olsa ve o maħallde midde cenf olsa o vaqt nabđ sâir tekkayyuh eden veremlerin nabđı gibi olur lâkin fedâ-i şadrda olan verem-i mütekkayyih nabđının ihtilâfi bilâ-nizâm olur.

Ammâ zâtü'l-cenb marağında nabđ şağîr ve serf ve mütevâtir ve min-şarî olur. Câlînüs der ki eger zâtü'l-cenbin mâddesi mâdde-i şafrâviyye olur ise sür'at ve tevâtür kaviiyye olur ve eger mâddesi demeviiyye olur ise sür'at ve tevâtür şafrâviyyeye kıyâs ile ekall olur.

Ammâ şevşada nabđ zâtü'l-cenb nabđına karîb olur.²⁶⁸

Ammâ m'edede olan elemeler ve âfetlerin nabđları o elem m'edenin femine ve ağızına mahşûş olur ise o elem nabđı tağayyürât-ı muhtelifle ile tağyîr eder yâ'nî fem-i m'deye mahşûş olan elem fem-i m'edede hâşıl verem-i hârrdan olur ise o nabđ sudv-ı aşabîde olan verem-i hârr nabđı gibi olur lâkin her vechle değıl belki dâf ve minşariyyet ve tevâtürde bâdehu düdî olmakta müşâbih olur. Kaçan fem-i m'edede olan verem bârid olur ise nabđ şulb ve dâif ve bâif ve mütevâtir olur. Eger m'de âlâmının sebebi kayın tevâtürü yâ'nî biri biri ardınca kışmak olur ise veyâhüd gâşeyân ve gönül dönmesi veyâhüd gîdâ-i redî-tenâvülü veyâhüd fem-i m'deye hilt-ı lezzâ in inşibâbi olur ise o nesnelere hasebiyle nabđ müteğayyir olur ve o nesnelere nabđları zikri 'ale't-tafsîl mürûr eyledi; gîdâ-i redîden müteğayyir olan nabđ tenâvül-i t'âm beyânında ve hiltta olan tağayyür-i ahlâtta hâdiş nabđların zikri beyân olduğı maħallde zikr olundu.

Ammâ istiskâdan istiskâ-i lahmî nabđının mevcî olması icâb eder. Ve istiskâ-i zikkîde nabđ şağîr ve mütevâtir ve şulb olur. Ve istiskâ-i tablîde nabđ tavîl ve serf ve mütevâtir olur.

Ammâ yerekân marağında yerekân hummâdan hâlî olur ise o yerekânda nabđ şağîr ve şulb ve mütevâtir olur ve sür'ati mütedile olur ve kuvveti dahi ftidâl üzere olur.

268 Zâtü'l-cenb ve şevşa gerçi Şeyh katında elfâz-ı müterâdifedir lâkin Semerkandî der ki "şevşa" adlâ-ı hâlfın üzerinde olan hicâbın veremine mahşûş olur. 'Allâme'nin kelâmı o farqa mebnî olur.

Ammâ cüzâm marağında nabđ şağîr ve dâ'if ve bağî ve mütefâvit olur.

Ammâ baraş marağında nabđ 'arîd ve leyyin ve bağî olur.

‘Allâme der ki emrâğ nabđlarından bu mezkûrları bu vech üzere Cālînüs zikr eyledi ve bâkî marağların nabđlarını vaqt-i hâcette Cālînüs ‘un zikr eyledikleri nabđlara kıyâs ile biz tâ arrüf ve istihrâc eyleriz.

Mesîhî der ki verem maħallinin cevheri dimâğ ve riye gibi leyyin ve rağb olur ise nabđ mevcî olur ve eger maħall-i verem ‘aşabî olur ise nabđ şulb ve minşârî olur. Ve bā de hâzâ yine Mesîhî der ki bi'l-cümle veremde minşâriyyet-i nabđ bulunur lâkin mevđî-i verem ‘uğv-ı ‘aşabânî olur ise o minşâriyyet zâhir olur ve eger mevđî-i verem lahmî ve leyyin olur ise nabđ-ı minşârî o veremde hafî olur. İntehâ kelâmu'l-‘Allâme. Şâhib-i Kânûn der ki:

Veremin bi'l-‘arâđ nabđı tağayyürü yañk veremin ‘avârıdından nabđın müteğayyir olması riye de veremi olan kimseye o vereme tebe‘an hunâk ‘arîd olup nabđın hunâk olmakla olur ve kebidde veremi olan kimseye zübül ‘arîd olup nabđ zübülü olması ile olur ve külâda veremi olan kimseye haşr-ı bevl ‘arîd olup nabđın haşrî olması ile olur;

Ve Kânûn nüshalarının bā dısında “haşriyeh” bedeline “haşaviyen” vâkî olmuştur, mâ nâsı “Külâda veremi olan kimsenin nabđı külâsında haşât olan kimsenin nabđı gibi olur, zîrâ verem ile bevl hâbs olur, nitekim haşât ile bevl hâbs olduğu gibi. Ve vereme ‘arîd olan hâbs-i bevl hâsebiyle nabđ haşavî olur onun için ki haşâtın nabđı tağayyürü yine hâbs-i bevl ile olur.”

Ve hicâb gibi kavıyyü'l-hiss olan ‘uğv nabđı gışâda olan nabđ-ı teşenüci olur.

el-Faşlu’s-Sâmine ‘Aşere Fî-Aħkâmı Nabđı'l-‘Avârıdı'n-Nefsâniyyeti

‘Allâme der ki ‘avârıd-ı nefsâniyye o infî‘âlâttr ki rûh-ı hayvâniyyeye ‘arîd olur kuvâ-yı nefsâniyyeye vârid olan biraz umûr hâsebiyle. Ve o ervâha ‘arîd olan infî‘âlât gâhca bi'n-nev muhtelife olur, ğammın tebrîdi ve ğadabın teşhîni gibi ve gâhca o infî‘âlât kallet ve keşret ile muhtelife olur, meşelâ ğadab ve ferahtan her biri teşhîn eder lâkin ğadabın teşhîni ferahın teşhîninden ekşer olur, kezâlik ğamm ve fezcâdan her biri tebrîd eder lâkin fezcâın tebrîdi ğam-

mın tebrîdinden ekşer olur.²⁶⁹ Ve bu nev'lerden her birisi gâhca kavî olur ve gâhca dâfî olur. Ve bu kuvvet ve dâf ile ihtilâf üç sebebin biri ile olur:

Evvelkisi sebebin dâfî ile inf'âl [80a] dahi dâfî olur, meselâ gâdabın dâfî ile sühûnet dahi dâfî olur ve gâdabın kuvveti ile inf'âl dahi kavî olur.

Ve ikincisi o kuvve-i hayvâniyyenin kuvvetiyle inf'âl kavî ve dâfî ile inf'âl dâfî olur yâ'nî inf'âli kabûl eden kuvvet-i hayvâniyye kavîyye oldukta sebab-i inf'âl her ne kadar dâfî olur ise inf'âli kâbil olan kuvvenin kuvveti hasebiyle inf'âl dahi kavî olur, dâf dahi bu kıyâs üzere olur.

Ve üçüncüsü ştiyâd ve 'adem-i ştiyâd ile olur. Inf'âlât-ı gâdabiyyeye ştiyâd eden kimsede ednâ gâdab ile sühûnet-i keşire hâdişe olur ve gâdaba ştiyâd etmeyenlerde sebab-i gâdab her ne kadar kavî olur ise sühûbet eķall olur, sâir 'avârîd dahi bu minvâl üzere olur.

Ve bu zikr olunan 'avârîd ile şahihîn sâhhati hıfz olunur ve marîdin maradını izâlede intifâ olunur. Meselâ neyl-i murâd ve huşul-i merâm ile hâşıl olan ferahtan kuvvet kavîyye olup bi'l-cümle kuvânın ef'âli tâmm olur ve binâen 'aleyh o kimsenin heremi ve pîrliğî geç gelir, tîz kocamaz ve bedeni hışb edip semrittî ve o kimse marîd ise maradını noķşân üzere eder, çok kerre ferah-ı mezkûr ile marîdin cem'an maradı zâil olur. Ve emrâd-ı müzminesi olan kimseler ahyâl-i müfferihâ ve menâfî-i müktesebe için rükûb ve nüzülden intifâ edip zâhâneten maradını tahfif eder. Ve mizâcı bârid olup riyâdeti kalîle ve mevâddı balgâmî olanlara gâdab-ı mufteğil nâfî olur. Ve ifrâğ üzere semiz olan kimselerin hüvâline gâmm nâfî olur. Ve minvâl-i muharrer üzere keyfiyyât-ı nefsâniyyenin bi'l-cümle bedende teşîri olur lâkin kalbde teşîri 'dâ-i sâirede teşîrinden ziyâde olur, zîrâ kalb rûh-ı hayvânînin menbâ'ı ve menşei olup ve inf'âlât-ı mezkûrenin mevdfî rûh-ı hayvânî olmakla kalb o inf'âlâtı ziyâde kabûl eder ve muharrik-i nabđ dahi rûh-ı hayvânî olmakla rûh-ı hayvânînin inf'âlâtından nabđ müteğayyir olur.

Binâen 'aleyh keyfiyyât-ı nefsâniyyenin teşîrâtı beyninden Kânûn şâhibi keyfiyyât-ı nefsâniyye ile nabđın tağayyürü aħkâmını beyân edip dedi:

269 Kuvve-i gâdabiyye kuvâ-yı nefsâniyyedendir ve kuvve-i gâdabiyyeyi muharrik nesne o kuvvete 'arîd olsa rûh-ı hayvânî mütesahhin olup o sühûnet ile nabđ müteğayyir olur.

Ammâ ğağab nabđı ‘azîm eder onun için ki ğağab def’aten kuvveti işāre eder ya’nî tahrîk edip kaldırır ve rûhu başı eder, kezâlik nabđı cidden şâhiķ ve serîf eder. Ve ğaçabdan hâdis olan nabđ muhtelif olmak vâcib olmaz onun için ki ğaçabdan hâdis olan infî’âl müteşâbih olur, zîrâ ervâh ğağab hâlinde hârice ve cihet-i vâhideye hareket eder. Lâkin ğağab havf ile muhteliķ olur ise o zamân nabđ muhtelif olur, zîrâ o muhteliķ olan ğağabda ervâh bir kerre hârice ve bir kerre havf hasebiyle dâhile hareket eder ve hareketin ihtilâfından nabđ dahi muhtelif olur ve o muhteliķ ğağabda bir kerre ğağab havfa ğâlib olur ve bir kerre havf ğağaba ğâlib olur. Kezâlik ğağaba hacâlet muhâliķ olsa veyâhüd ‘aqlın münâza’ası muhâliķ olsa ğağaba havfin ihtilâfı gibi, nabđ muhtelif olur. Ve ğağaba ‘aqlın münâza’ası bu vechle olur ki ğağab hasebiyle ervâh hârice hareket edip ğağab eden kimse li-ecli’l-intikâm mağdûbun ‘aleyhe vuķû’a taşaddî üzere iken, ‘aql tekellûf edip ğağab eden kimseyi heyecân ve harekettten ve ğağab eylediği kimseye vuķû’dan men’ eder.

Ammâ lezzet rûhu hârice rıķ ile tahrîk eder, ğağab gibi def’aten def’ eylemez. Pes lezzetin nabđda sūr’at icâbı ğağabın icâb-ı sūr’ati gibi olmaz ve icâb-ı tevâtürü dahi ğağabın icâb-ı tevâtürü gibi olmaz belki ğağabdan ednâ olur. Ve başı kerre lezzetin nabđda ihdâs eylediği ‘izam-ı harâreti ta’dil ve tervihe ihtiyâcı def’ eyleyip nabđ batîr ve mütefâvit olur, sūr’at ve tevâtüre hâcet kalmaz. *Bu zikr olunân hüküm lezzetin hükmü idi ki o lezzet idrâk-i mülâyim ile müfesserdir.*

Ammâ sūrûrdan hâdis olan nabđın hükmü lezzetten hâdis olan nabđın hükmü gibi olur, zîrâ sūrûr lezzetten ahaşş olur. Ve ekser-i hâlde sūrûrun nabđı ‘azîm ve leyyin olur. Ve sūrûr nabđının leyyin olması lezzet nabđının leyyin olduğundan ziyâde olur, zîrâ sūrûrda rûhun hârice hareketi gibi rûhun lezzetten hârice hareketinden erfaķ olur ve o vech ile ruķûbetin tahallülü kalil olup nabđ mülâyim olur ve nabđ-ı sūrûr but’ ve tefâvite mâil olur.

Ammâ ğammın nabđı şaĝir ve da’if ve mütefâvit ve batîr olur, ğavrda ve bātında muhteķan ve müctemi’ olur ve kuvvet da’ife olur, lâ-mahâle onlardan zikr olunan nabđlar hâdis olur.

Ammâ feza’ iki kısmdır. Kısm-ı evveli feza’-ı müfâcîdir ki o feza’ def’aten hâdis olur. Ve bu feza’-ı müfâcî nabđı serîf ve mürte’idd ve muhtelif-i ğayr-i muntazam eder. Ve feza’ın zamânı mümtedd olsa veyâhüd feza’

müfâcî olmayıp baġteten zühûr eylemese belki mütederric olup alilen alilen zühûr eylese o vakıtte ġayr-i müfâcî olan o feza^c nabđı hemmin taġayyürü gibi taġayyür eder.

‘Allāme der ki enseb olan “hemm” bedeline “ġamm” getirmektir, Allāhu clem.

el-Faşlu't-Tāsīfa ‘Aşere Fī-Cümleti Taġyīri'l-Umūri'l-Müqāddeti Li-abfati Hey'eti'n-Nabđı

‘Allāme, Cāmī'ü'l-İskenderāinn nām kitābdan naql edip der ki nabđda fā'il olan sebebler iki kısım olur:

Bir kısmı o sebebdir ki evvel-i ġudūşunda o sebep nabđda fā'il olur ve bu sebebe fuşūl-i abfıyye derler. Bu fuşūl-i abfıyye üç faşldır: Biri cinstir ki o cins zeker ve ünşayı cāmī olur. Ve fuşūl-i abfı'nin ikincisi abfı olan mizācdır. Ve üçüncüsü şehane-i beden olur.

Ve nabđda fā'il olan sebeblerin ikincisi o sebeblerdir ki o sebebler āhīrū'l-emr nabđda fā'lini eşler, evvel-i emrde te'siri olmaz ve bu kısım-ı şāniye esbābun muġayyiretün fi'n-nabđ derler. Ve bu kısım biraz eşyadır ki fuşūl-i abfıyyeye c'arīd olur. Ve kavm muġayyirātu ġaşrda üç türlü taksīm eder:

Taksīm-i evvel budur ki esbāb-ı muġayyirenin bāđısı abfda mevcūd olur ve bāđı āġeri abf dan ġāric olur. Ve bāđı sebebler dahi abf da duġūl ve ġurūc arasında mütevassıf olup külliyyen ne dāġil ve ne ġāric olur. abf da mevcūd olan sebebler: (1) cins, (2) mizāc, (3) şehane, (4) sinn, (5) senede olan evkāt ve fuşūl, (6) beled, (7) fī-yevmin yevmin havā, (8) nevm, (9) yaaza olur. Ve bu mezkūrlardan cins iki nevf olur, biri zeker ve biri ünşā olur. Ve mizāc dahi iki şımf olur, biri abfı ve āġeri c'arāđı olur. Ve şehane dahi iki şımf olur, biri abfı ve biri c'arāđı olur. Ammā o esbāb ki abfattan ġāric ola, ġummā ve veccā ve riyāđet ve istiġmām ve eime ve eşribe gibi nesnelerdir.

Ve taksīm-i şānī budur ki ebdānı muġayyir olan esbāb iki kısmdır: Evvel-kisi o sebeblerdir ki o sebebler abf dan maġdūd ve ma' lūm²⁷⁰ olur. İkincisi o sebeblerdir ki onlar abf dan maġdūd ve ma' lūm olmaz ve ona bināen o

270 “Ma' lūm” maġdūdun ‘atf-ı tefsiridir, zīrā maġdūd demek ġaddi ve ta'rifı ile bilinmiş demektir.

sebeblere hâric 'ani't-tabf derler. Ve tabf'dan maḥdûde ve ma'lûme olan sebeblerin bā'dısının bi'l-cümle nev'i ve miḳdârı ve keyfiyyeti tabf'dan maḥdûd ve ma'lûm olur, cins gibi ve esnân ve emzice ve evkât-ı sene ve seḥane ve büldân gibi. Ve bu sebeblere sebab-i tabfî iṭlâk olunur. Ve tabf'dan maḥdûd ve ma'lûm sebeblerden ancak nev'i tabf'dan maḥdûd olup keyfiyyet ve miḳdârı tabf'dan maḥdûd ve ma'lûm olmasa riyâdet ve istihmâm ve eḫime ve eḫribe gibi, o sebeblere tabfî denmez. Ammâ nevm ve cimā ve ḥabel gibi nesnelere tabfî ve ğayr-i tabfî arasında vâsıta olur.

Ve esbâb-ı nabđın uç vech ile olan taḳsîminin taḳsîm-i şālîşi müte'ahḫirînin taḳsîmidir ve bu taḳsîm iki evvelki taḳsîmlerden evlâ ve eḫdaldir. Ve o taḳsîm budur ki nabđı muḡayyir olan esbâbdan bā'dı sebebler dâimâ eḫyâ-ı tabfîden olur, şıbâ ve şeyḫūḫat sînnleri gibi ve ḥabel gibi ve evkâtan olan şayf ve şitâ gibi. Ve bā'dı sebebler tabf'attan hâric olur ve ona hâric 'ani't-tabf at tesmiye olunur, verem ve ḥummâ gibi. Ve bā'dı sebebler dahi beynehümâda mütevassıf olur ve bu esbâb-ı mütevassıf o sebeblerdir ki onların miḳdârı ve keyfiyyetleri vech-i lâyıḳ üzere olur ise sebab-i tabfî olur ve eger vech-i lâyıḳ üzere olmaz ise o sebebler hâric 'ani't-tabf at olur, eḫime [80b] ve eḫribe ve nevm ve yâkaza ve riyâdet ve istihmâm ve mizâc-ı havâ gibi. İntehâ kelâmu'l-Allâme. Şāḫib-i Kānûn der ki:

Hey'et-i nabđın tabf'atına müdâdde olan umûrun nabđı taġyîri o umûr sū-i mizâc ihdâs eylemek ḥasebiyle olur ve her mizâcın nabđının zikri mürûr eyledi, tekrâr ve i'âdeye ḥâcet yoktur veyâḫûd o umûr kuvveti daġt edip sıkıştırmak ile olur ve o daġt ile nabđ muḫtelif olur. Ve eger kuvveti o umûrun daġtı cidden şedîd olur ise nabđın ihtilâfı bilâ-intizâm ve bilâ-vezn olur. Ve kuvveti daġıt olan nesne mādde-nin keḫreti olur gerek ise o mādde verem olsun ve gerek ğayr-i verem olsun lâkin rîḫin keḫretiyle ihtilâf bilâ-nizâm olmaz veyâḫûd o umûrun nabđı taġyîri kuvveti taḫlîl etmekle olur ve kuvvetin taḫallülü ḥasebiyle nabđ da'ıf olur. Ve kuvveti taḫlîl eden emrler veca'-ı şedîd gibi ve kaviiyetü't-taḫlîl olan nefsanî elemeler gibi nesnelerdir. Ve bu bâbda nabđı muḡayyir olan esbâbdan her bir sebab ne vech ile nabđı taġyîr eylediğini 'Allâme mufaḫşalen beyân eder, taḫşîle ve taḫkiḫe râġıb olanlar o maḫalle mürâca'at eylesinler.

el-Cümletü's-Şāniyetü Mine't-Ta'limi's-Şālişi Mine'l-Fenni's-Şālişi Fi'l-Bevli ve'l-Berāzi ve Hüve Şelāsetü 'Aşere Faşlen

el-Faşlu'l-Evvelü Qavlün Külliyyün Fi'l-Bevli

Ahḫvāl-i bevlden istidlāl olunmak lāyık olmaz illā şerāyiṭ-i ātiyenin vuḳū'undan sonra lāyık olur:

Vācib olur ki kebidin ve bātının ahḫvāline istidlāl²⁷¹ o bevl ile ola ki o bevl 'ale's-şābāḥ uykudan kalktığı gibi tebevül eylediği bevl ola.

Ve o bevl geceden bākī ve s̄abit olup uykudan kalktığı gibi su içip ve ta'ām yemekten ḥādīs olmaya.

Ve uykudan kalktıktā bevl teḳādā eder iken bevli müddet-i keşire meḳs edip ba'dehu iḥrāc eylediği bevl olmaya.

Ve s̄ā'at-i müsteviye²⁷² ittibārıyla evvel-i nevme on iki s̄ā'atten eḳall olan müddette bevli şābiḡ olup boyayan me'kūl ve meşrūbu tenāvül etmiş olmaya, zaferān gibi ve ḥıyārşenber gibi. *Ve ba'dı nüshada rummān dahi muḥarrerdir.* Zīrā bu mezkūrlar bevli şufrete ve ḥümrete şābiḡa olurlar ve buḳūl gibi, zīrā buḳūl bevli ḥudrete şābiḡ olur ve mürri²⁷³ gibi, zīrā mürri bevli sevāda şābiḡ olur ve şarāb-ı mūskir gibi, zīrā şarāb-ı mūskir bevlini kendi üzere kılar.

271 Şāḥ Muḫammed-i Qazvīnī der ki nabḏ ve bevl ve berāzın bi'l-cümle bātın-ı beden ve zāhir-i bedenin ahḫvāline delāleti olur lākin o delālet delālet-i şāniye olur, ammā nabḏ delālet-i ūlā ile ḳalbin ahḫvāline delālet eder ve ḳalb ahḫvāline a'ḏā-i sāirenin ahḫvāli ma'fūm olur. Kezālik bevl evvelā kebidin ahḫvāline delālet eder ve berāz mi'denin ahḫvāline delālet eder, onların ahḫvāline a'ḏā-i sāirenin ahḫvāline istidlāl olunur.

272 S̄ā'at iki nev'dir: Birine s̄ā'at-i müsteviye derler, o s̄ā'atin eczāsı dāimā on beş derece olur, eczāsı artıp eksilmez lākin 'adedi artar ve eksilir, meşelā gece gāḫca on s̄ā'at olur gāḫca ziyāde ve noḳşān olur. Ve ikincisi s̄ā'at-i zamāniyyedir ki onun 'adedi artıp eksilmez, o s̄ā'at ile dāimā gece ve gündüzden her biri on ikişer s̄ā'at olur lākin eczāsı gāḫice on beş derece olur ve gāḫice ziyāde ve noḳşān olur, iḥtiyāratta bu s̄ā'ate ittibār olunur.

273 "Mürri" ism-i Nebaḫī'dir, şa'irden ma'mūl ve mürekkeb bir devānın ismidir. Ve ba'ḏılar lūḡat-ı 'Arabīyyedir, "merāret"ten me'ḥūzdur derler ve ba'ḏı āḫer "mürri" "mümri" kelimesinde muḫaḳḳıktır ve 'Arabīdir derler, tafşīli maḫallinde mezkūrdur.

Ve şurûttan biri dahi budur ki o bevlin şāhibi beşeresini ve cesedini hınnā mişlli kuvve-i gāişası olan nesnelere ile hıdāb etmiş olmaya. *İsrāilî der ki vesme ile hıdāb bevlî sevāda şābiğ olur.*

Şafra ve balğam mişlli hıltları idrār eden müdirrāt tenāvül etmiş olmaya.

Ve harekāt-ı aʿmālden ve mecrā-yı taḫīʿiden ḫāric aḫvālden bevlî levnini ve kıvāmını tağyīr eden bir nesne teʿāfī edip işlemiş²⁷⁴ olmaya şavm ve seher ve taʿab ve cūʿ ve gāḫab gibi, zīrā bu mezkûrların küllîsi bevlî şufrete ve ḫumrete şābiğ olur. Ve cimāʿ dahi etmiş olmaya, zīrā cimāʿ bevlî levn ve kıvāmını tağyīr eder ve ziyāde bevlî dūsümetli edip yağlı olur. Ve o bevlî şāhibi kayʿ ve istifrāğdan bir nesne işlemiş olmaya, zīrā kayʿ ve istifrāğ dahi bevlî levn ve kıvāmını vech-i lāyıkından ve taḫīʿisinden ihrāc eder.

Ve o nazar olunan bevlî üzerine sāʿat mürûf etmeye, bināen ʿaleyh denildi ki altı sāʿatten sonra bevlî nazar olunmak cāiz olmaz.

ʿAllāme der ki bā dıllar derler ki dört sāʿatten sonra bevlî nazar edip aḫvālî ile istidlāl olunmaz, zīrā bevlî delāilî sāʿat-i mezkûrenin mürûruyla dāʿif olur ve levni müteğayyir olur ve şiflü zāib olup mürûr-ı vakt ve mülākāt-ı ecsād ile izābe olup erir huşuşan eyyām-ı şâyfa ziyāde zevebān eder veyāḫūd zevebān eylemez ise eṣedd-i tekāşüf ile tekāşüf eder huşuşan faşl-ı şitāda tekāşüf ziyāde olur. Şāhib-i Kānûn der ki: Ben derim ki bevlî menbaʿından infişālî vaktinden bir sāʿat-i müsteviye mürûrundan sonra o bevlî aḫvālî ile istidlāl olunmaz.

Ve yine şurût-ı istidlālîn biri dahi budur ki bevlî bi-tamāmîhi aḫz olup kārûre-i vāsiʿada ḫıfz oluna gerek defʿa-i vāhidede aḫz olunsun [gerek] defʿāt ile aḫz olunsun gerek ise maḫfaza olan kārûre vāhîde olsun ve gerek ise müteʿaddide olsun. Ve o ḫıfz olunan bevlîden bir nesne idāʿat ve şabb olunup dökülmeye.

Ve yine şurûtta olup lāyık olur ki bevlî aḫvālînden tebevvel olduğu ānda ʿale'l-fevr olan ḫālî itibār olunmaya belki bevlî kārûre içinde ḫūdūʿ ve sükün eyledikten sonra vāqıʿa olan ḫālî itibār oluna velākin o kārûre mestûre olup riḫ ve şemsten bir nesne işābet eylemeye. Pes bu şurûtlara mürāʿāt olunduktan sonra kārûre ile istidlāl tamm olur. Ve bevlîde her ne

274 Hamidiye nüshasında “etmiş.” Ragıp Paşa tercih edildi.

çadar nuç-ı tamm olur ise dahi kemā-yübālū ya'nī hurūcunda olan hareket ve idtirābı sâkin olunca çadar kârürede rüsüb olmaz.

Ve lâyıķ olur ki bevl hıfz olunan kârüre 'ārī ve naķī ola, muķaddemā bevl hıfz olunan kârürede ķable'l-ğasıl maħfūz olan bevl-i āħere nazār olunmaz ve aħvālī ile istidlāl olunmaz.²⁷⁵

Ve 'Allāme bu Őurūť üzere birāz Őurūť dahi ziyāde edip der ki o kârüreyi rīh ve Őemsten Őıyānet o kârüre bir hırķa ile melfūfe olup sargısı olmakla olur lākin o hırķa bevlī tağyīr eden hālāttan 'ārī ve ħarāret ve bürüdetten hālī olmak lâyıķtır.

Ve Őurūttan on altıncı Őarť bevl olunan kârüreden o bevl āħer kârüreye naķl olunmaya, nitekim bāđı nās geniş ve vās' āniyeye tebevüv edip bādehu kârüreye o bevlī boŐaltılar ve naķl ederler, bu miŐilli bevlle nazār olunmaz.

Ve on yedinci Őarť budur ki o bevl olduđu olduđu maħallden mekân-ı bā'ide naķl olunmaya, her ne kadar iki mekânın ħavāsı müttehidü'l-keyfiyyet ise dahi, zīrā bevl ħadħada ya'nī çalkanmak ile müteğayyirü'l-hāl olur.

On sekizinci Őarť bevl kârürede teberrüd ettikten sonra nār ile ve ħayr-i Őarīķ ile o bevl teshīn olunmaya. Ekser-inās bevl sovuduktan sonra kârüre ile o bevlī mā-ı ħārr ile dolu bir kāsenin teine koyup teshīn ederler lākin o teshīn ederler lākin o teshīn ile bevlīn edillesine da'f'ārīđ olmakla o miŐilli bevlīn edillesine eťubbā 'tibār eylemek cāiz olmaz.

On dokuzuncu Őarť o kârüreye nazār ziyāde muzī ve aydınlık maħalilde ola.

Ve yirminci Őarť o kârüreye üç def'a nazār oluna ve her iki nazār arasında fāŐıla ola, nazreler müteväliyyeten olmaya, zīrā bevl kârüreye ħurūcundan sonra beŐ hālāt üzere olur:

Hālet-i ũlā bevl raķīķan ħurūc eder ve raķīķan bāķī kalır, tağayyür eylemez.

Ve hālet-i sāniye raķīķan ħurūc eder lākin ināda ve kârürede tağalluz ve tekāŐüf eder.

275 Kârüre ħaslinin Őarīķi budur ki ħaŐŐetü'z-zücācdan bir miķdār ħaŐŐe kârüreye vaç' olunup ve üzerine Şabb-ı mā olunduktan sonra kârüre tahrik olunur. 'Allāme der ki bir miķdār millĥ dahi çamm olunur ise tanzifte mübālağa olur.

Ve hâlet-i şâlîse ğalîzan hürüc eder ve ğalîzan bâkî olur.

Ve hâlet-i rābiṭa ğalîzan hürüc eder ve kârürede taşaffî eder.

Ve hâlet-i hāmîse rakîkan hürüc eder, inā' ve kârürede tağalluz ve tekāsüf eder bâdehu yine rikḳate ve diḳḳate 'avd ve rüciṭ eder ve ona bināen bevlle üç 'aded müteferriḳ mecliste nazar eder: Meclis-i evvelin zamānı o bevli tağyîr edecek kadar zamāndan eḳall ola tā ki o ki o nazar ile ṭabîb bevlın hîn-i hürücunda diḳḳat ve ğılzatten olan keyfiyyetini ve hâletini bile. Meclis-i şānî bevlde rüsüb hāşıl olduktan sonra ola. Meclis-i şālîş meclis-i şāniden sonra ḳalîlen meḳş eyledikten sonra ola. Pes bu vech ile üç mecliste nazar ile bevlın ahvâl-i hamsi ṭabîbe mâlûm olur.

Ve yirmi birinci şart gece uykusundan olup ziyâde uzun ve ṭavîl olan uykudan²⁷⁶ uyandıĝından sonra o bevl ahz olunmuş ola.

Ve yirmi ikinci şart o nevm müteḳdîr ola, ya'nî ṭabṭî nevmden ziyâde olmaya ve nevm-i ṭabṭînin uzunlu ve ṭavîli ola.

Ve yirmi üçüncü şart o nevm tohme veyâhüd sū²-i ḥadm ve sū²-i istimrâ teḳaddüm etmiş olmaya.

Ve yirmi dördüncüsü o nevm cûr ve hāvâ üzere olmaya.

Yirmi beşincisi bevlın şāhibesi hâid olmaya. Bu şartı Rāzî Hāvî'de zikr eylemiştir.

Yirmi altıncısı o bevlın şāhibetinin bevlinde kıvām ve levn cihetinden ṭabṭ-at-ı maḥşûşa olmaya, şıbyān ve etfâlde olduĝu mişlli.²⁷⁷ Ve bu şartı Şāhib-i Ḳānûn işâret edip der ki:

Şıbyānın bevlının delâili ḳalîle olur ḥuşuşan etfâlin bevlının delâili ziyâde ḳalîle olur, zîrâ onların bevlinde lebeniyyet olur ve bevli şābiĝa olan mevâdd onlarda sâkine ve maĝmüre ve mestüre olur, onların ṭibā'ından dahi daḳf olur ve keşret-i nevmle nuḳca delâlet eden hâletler onların bevlinde bulunmaz. [81a]

Ve lâyıḳ olur ki o bevlın zarfı ahz olunan âleti cism-i şeffâf ola, zücâc ve billûr gibi cevheri naḳî ve şâf ola.

276 "Nevm-i ṭavîl"den murād ṭabṭî olan nevmın ṭavîli olur, zîrâ ṭabṭ'attan ṭavîl olan ya'nî ṭabṭ'iden ziyâde ve ṭabṭ'iyi mütecâviz olan nevmın kârüresi ile istidlâl olunmaz.

277 Bu zikr olunan ṭabṭ-at etfâl ve şıbyānda ekşerdir ve gāhice sâirlerde dahi bulunur; ṭabāyic' tecribe olunmaya muhtâcdır.

‘Allāme der ki dahi vācib olur ki o bevl hıfz olunan zarf vāsʿ ola tā ki bi-tamāmihî hadm-ı vāhıdden hādış olan bevl o āniyeye sığa ve münbasıŷ ola ve irtıfāʿı kalil olup rūsüb onda sehl ola. Ve o zarf müntefihā olan ve üfürülen meşāne gibi müstedir ola ve o zarfın levni olmayıp beyād ve şeffāf ola. İntehā kelāmu 'l-ʿAllāme.

Ve maʿlūm buyurula ki eṭṭbbāyı imtiḥān için bevl māiyyet-i uḥrā ḥalt olunup ʿarḍ olunur. Farḳ ve temyizi bu vech ile olur ki o bevl mekān-ı karībden nazar olunsa ḡalīz ve mütekāşif görünür ve mekān-ı baʿıdden nazar olunsa raḳīḳ görünür, her ne miḳdār taḳrīb olunsa o miḳdār ḡalīz rūʿyet olunur ve her ne miḳdār tebʿid olunsa o miḳdār laṭif ve raḳīḳ görünür, bu ḥālet māiyyet-i uḥrāda olmaz.

Ve kaçan bevl kārūrede aḥz ve hıfz olunsa vācib olur ki berdin ve şemsin ve rīḥin o bevli taḡyirinden sıyanet olunur. Ve yine lāyık olur ki o bevl nazar ḍavʿ-i kavīde ola lākin o nazar şuʿāda olmaya belki şuʿādan setr oluna.

‘Allāme der ki vācib olur ki kārūreye nazar eden ṭabīb kārūreyi rişḳ ile aḥz eyleye ve şuʿā-ı şemsin izāsında mekān-ı muḳdīde nazar eyleye. Ve nazar eden kimse vechini şuʿā muḳābilinde kıla ve kārūreyi yed-i yümnāsı ile aḥz edip yed-i yüsrāsın kārūrenin ḥalfinde ve ensesinde taḥrīk-i ḥafif ile taḥrīk eyleye ve ḡāhice yed-i yüsrāy ḥalf-i kārūrede sākinе kıla. Ve kārūreye nazar yevm-i şahvdā ola yafnı-bulutsuz ve açıklık günde ola. Ve baʿdı kerre ḥācet mess edip bulutlu günde dahi nazar olunur, o zamān lāyık olan budur ki bir mişbāḥ iḳād olunup ḍavʿında nazar oluna ve nazar eden kimsenin yüzü o mişbāḥ tarafına ola. İntehā kelāmu 'l-ʿAllāme.

Pes bu zıkr olunan şurūṭ taḥaḳḳuḳundan sonra ṭabīb olan kimse o bevle ʿarıḍ olan gördüğü nesnelere muḳteḍāsınca ḥükm eyleye.

Maʿlūm buyurula, bevl evvelā bi'z-zāt kebidin ve sāir māiyyetin mesālikinin ve ʿurūḳun aḥvāline delālet eder. Bu mezkūrılar vāsıtasıyla sāniyen emrād-ı uḥrāya delālet eder. Ve bevlin delāilinin aḳvāsı ve eṣaḥḥı delāil-i kebid olur ve ḥuşuşan kebidin ḥadebesi ve yumru maḥallinin aḥvāline bevlin delāleti ziyāde eṣaḥḥ olur.

Ve bevlden münteziʿa ve meḥūz olan delāil yedi cinsten münteziʿa olur: cins-i levn, cins-i kıvām, cins-i şafā vü küdüret, cins-i rūsüb, cins-i kıllet ü keşret fi'l-miḳdār, cins-i rāyiḥa, cins-i zebed.

‘Allāme der ki bi'l-cümle delâil-i bevl aḥz olunan ecnās on cinsle bâliğ olur, şāhib-i Kānūn üç cinsini terk eyledi. Metrük olan cinsin birisi bevlin ḥurūcu ‘usret ile veyāḥūd sühület ile olmasındır. Ve ikincisi bevlin cins-i melmesi olur, zīrā bevl gāhca ḥārr olur ve gāhca bārid olur. Ve üçüncüsü bevlin ṭa‘mı olur. Bu ecnās-ı şelāşenin Kānūn’da metrük ve ğayr-i me’ḥūz olduğunun vechleri şerḥ-i ‘Allāme’de mezkûrdur. Ve bu metrük ecnās-ı şelāşenin ba‘dısına şāhib-i Kānūn işāret edip der ki:

Ba‘dı nās ecnās-ı mezkûreye melmes cinsini ve ṭa‘m cinsini ilḥāk ve idḥāl eylediler velākin biz o iki cinsi isḳāt ve iḥrāc eyledik.

Ve biz cins-i levn ile sevād ve beyāḍdan ve beynehümāda mütevassıta olan elvāndan başarin iḥsās ve ibşār eylediği nesnelere murād ederiz. Ve cins-i kıvām ile bevlin ğulzat ve rikḳatte olan ḥālini murād eyleriz. Şafā ve küdüret cinsiyle cins-i kıvām beyninde farkın beyām budur ki kıvāmı ğalīz olan ba‘dı eşyā şāf olur, küdüretli olmaz ve ğulzat küdüreti icāb eylemez, beyād-ı beyd ve ğirā-ı²⁷⁸ semek gibi ya‘nī yumurtanın beyādı ve balıktan me’ḥūz ve müzāb olan ya‘nī su ile maḥlūl olan tütkal ğalīz olur velākin küdüretli olmaz belki şāf olur ve ona başarin nüfūz eder, zeyt dahi bunlar gibi olur. Kezālik ba‘dı eşyā dahi rakīk olur velākin şāf ve ‘ārī olmaz ve ona başarin nüfūz eylemez, mā-ı kedir ya‘nī bulanık su gibi, zīrā bulanık su beyād-ı beydden ziyāde rakīk ve laṭif olur lākin başarin beyād-ı beyde nüfūzu gibi bulanık suya başarin nüfūz eylemez.

Ve sunun sebeb-i küdüreti levni ğarībe olan eczānın muḥālaṭası ile olur, meşelā dükünü’l-levn²⁷⁹ ya‘nī remād ve kül levninde olan eczāların suya ve su mişlilere muḥālaṭası şafvetini izāle eder lākin rikḳatine külliyyen mānī‘ olmaz.

Ve küdüretin bir sebeb-i dahi budur ki o şāf ve rakīk olan nesneye levni düknetten mā‘adā bir levn ile mülevvene olan eczālar muḥālaṭa eder o vech ile ki o iki muḥāliṭ olan nesnelere biri birinden imtiyāz olunmayıp mülevven-i āḥerin levni şāf ve rakīk olan nesnede başarin nüfūzuna mānī‘ olur ve

278 “Ġirā-ġarā”da kesr ve fetḥ cāiz olur lākin kesr ile memdūd ve fetḥ ile maḳşūr olur.

279 “Dükün” edken’in cem‘idir. Edken o levndir ki sevāda nāzır olup remād levninde olur.

o levn şâf ve raķîķin işfâfına mâni^c olur ve mâ-ı şâfta mevcûd olan rûsûb gibi olmaz, zîrâ mâ-ı şâf u raķîķte bulunan rûsûb her ne kadar mülevven ise lâkin bi-ḥasebi'l-hiss o mülevven sudan mümtâz olmakla suda nüfûzuna mâni^c olmaz.

el-Faşlu's-Şânî Minhâ Fî-Elvâni'l-Bevli

‘Allâme der ki bilinmesi vâcibdir ki ekşer-i emrde bevl mâ-ı şırf olmaz, ‘dâda olan fuḍûl o mâya muḥâliṭ olur ḥuşûşan haḍm-ı şânînin fuḍûlü ziyâde muḥâliṭ olur.²⁸⁰ Ve o fuḍûlün bāḍısı ğalîz ve arḍı olur, o arḍiyyet rûsûb edip mâiyyetten mümtâz olur. Ve o fuḍûlün bāḍı âḥeri bi-ḥasebi'l-hiss mâiyyetten mümtâz olmaz, beynehümâda şiddet-i imtizâc olmak ḥasebiyle ve bu şürette bevlün levni^c o fuḍûlün mâiyyet ile münkesir olan levni gibi olur.

Ve o elvân-ı bevlün ‘adedini ‘ulemâ-ı tıbb ihlâf üzere tahrîr eylediler. Ve Câlînûs elvân-ı bevlün ‘adedinin cümle etibbânın yazdıkları ‘adedden ziyâde olmasına zâhib olup der ki bevlün ‘aded-i elvânı on sekizdir: Biri ütrüccîdir, levn-i ütrüccî rîtidâli mizâca delâlet eder. İkincisi levn-i ebyaḍdır. Ve üçüncüsü aḥmer-i kânîdir. Ve dördüncüsü aḥmer-i aḳtemdir. Ve beşincisi aḥmer-i aşhebdir. Ve altıncısı veḍvî olan aḥmerdir. Ve bu dört levn demden ḥâdiş olur. Ve yedincisi aşferdir. Ve sekizincisi nârî ve dokuzuncusu urcuvânî ve onuncusu zaferânî olur. Ve bu dört levn şafrâdan ḥâdiş olur. Ve on birincisi esved ve on ikincisi kemid ve on üçüncüsü nîlencî ve on dördüncüsü reşâşî olur. Bu dört levn sevdâdan mütevellid olur. Ve

280 Kebidde haḍm-ı şânî dâim olup verid-i ‘azîme aḥlâṭ inşibâbında kuvve-i mümeyyize aḥlâttan mâiyyeti temyiz edip aḥlâṭ şiryâna mâiyyet tâlî‘ân tarîķinden külâya muşabbe olur. O mâiyyete lâ-maḥâle aḥlâttan bāḍı ve muḥâliṭ olan ğıdâ ile külâ taġaddî eyledikten sonra bâķi eczâ ğıdâiyyet-i mâiyyet ile meşâneye ḥâlibân tarîķinden muşabbe olur. Ve aḥlâṭın verid-i ‘azîme inşibâbında eczâ-i mâiyyetten tebe‘iyyet edenler dahi ‘urûķta haḍm-ı şâlîş ḥudûşundan sonra müfâraķat edip ric‘-i kaḥķarâ ile rücu^c eder belki haḍm-ı râbi^c tamâmından evvel olan ruṭûbet-i şâniyeden dahi mâiyyet rücu^c edip vech-i muḥarrer üzere külâya ve külâdan meşâneye muşabbe olur ve o mâiyyetlerde dahi ruṭûbet ğıdâiyyete muḥâlaṭa eder lâkin mâiyyete muḥâliṭ olan eczâ-i ğıdâiyye-i faḍliyye haḍm-ı şânî faḍlaları olur.

on beşincisi aḥḍar ve on altıncısı sılķı²⁸¹ ve on yedincisi remādī ve on sekizincisi ŧenbelīdī olur ya'nī acı bādem çiçeği levnine müŧābih bir levn olur. ŧāhib-i Kānūn der ki:

Elvān-ı bevlin ḡabaķātı vardır:

ḡabaķa-i ūlāsı ḡabaķa-i ŧufrettir. O ḡabaķanın aŧnāfindan ŧıf-ı evvel tibnī²⁸² ba'ḍehu ūtrüccī²⁸³ ba'ḍehu aŧķar²⁸⁴ ba'ḍehu aŧfer-i nārencī ba'ḍehu nārī olur ki o nārī za'ferān ŧıbgına müŧābih olur ve ona aŧfer-i müŧebba' derler ya'nī koyu ve tok sarı olur ve ba'ḍehu za'ferānī ḡabaķa-i ŧufretten olur. Za'ferānī ŧufret za'ferān ŧa'resinin ve telinin ŧufreti gibi olur ki o ŧufrette olan nesneye aḥmer-i nāŧı dahi derler.²⁸⁵

Ve ḡabaķa-i ŧufret aŧnāfının evvelā zıkr olunup itidāl-i mizāca delālet eden levn-i ūtrüccīden mā'adā beŧ ŧıf bi'l-cümle ḡarārete delālet eder lākin o ḡarāretler merātib ve derecāta mühtelife olurlar. Ve ba'dı kerre zıkr olunan elvānı ḡarekāt-ı ŧedīde ve evcā ve cū ve ŧürb-i mānın ķilleti ya'nī suyu az içmek ve müvellid-i mā olan eŧnār ve eŧimeyi az yemek gibi nesnelere icāb ve ihdās eder.

Ve ḡabaķa-i ŧufretten sonra olan ḡabaķa ḡumret ḡabaķası olur. Ve onun aŧnāfı aŧheb ve verdī ya'nī gül-gün ve aḥmer-i kānī ve aḥmer-i aķtem olur. *Aŧheb o nesnedir ki onun levnī ḡumrete māil ŧukret ola. Ve verdī ma'lumdur. Ammā aḥmer-i kānī koyu kırmızı olan nesnelerdir. Aḥmer-i aķtem o nesnedir ki onun levnī ḡumret ile ğubretten mürekkeb ola, zīrā katām ğubār ma'nāsı nadır.*²⁸⁶ Pes [81b] ḡabaķa-i ḡumretin zıkr olunan aŧnāf-ı erba'ası bi'l-cümle demin ğalebesine delālet eder lākin bevlin ḡumreti her bār ki za'ferāniyyete meyl eyleye mirrenin ya'nī ğayr-i ḡabī' ᧆafrānın ğalebesine delālet eder. Ve

281 "Sılķ" pazı dedikleri baķıdır, koyu yeŧil olur. Bir nev'i dahi vardır ki sarıya muḡālīḡ beyāḡ olur.

282 "Tibn" saman çöpiine derler.

283 "Ütrücc" ağaç kavunu ve "nārenc" turunç ma'nāsına olur.

284 "Aŧķar" o ebyaḡdır ki ona ḡumret muḡālīḡ ola. Eger ebyaḡa muḡālīḡ ḡumret ziyāde olur ise ona "aŧheb" derler, ŧuhūbette ḡumret ŧukretten ziyāde olur.

285 Bu taķrīrden za'ferāndan maŧnū' ŧıbgın levnī za'ferān telinin levnine muęāyir olur, zīrā za'ferān ŧıbgı ŧıf sarıdır, ḡabaķa-i ḡumretten ma'ḡūd olduęu yoktur, ammā ŧukret ğāhice ḡumretten ma'ḡūd olur ḡattā ismi dahi aḥmer-i nāŧıdır. "Nāŧı" ḡālīŧ ma'nāsınadır.

286 Zīrā ğubāriyyet ḡumrette olduğu gibi ŧufrette dahi olur.

humret her bār ki kıtmete meyl eyleye demin ğalebesine delālet eder. Ve aķtem-i nārīnin²⁸⁷ ħarārete delāleti aķmer-i kânīnin ħarārete delāletinden ve kezālik aķmerin ve aķtemin ħarārete delāletinden ziyāde olur.

Ve bağı nüshada bilā-ıtf اقمم vākķ olmuştur lākin ‘Allāme şahīh olan nüsha والاقتم الناري ادل على الحرارة من الاحمر والاقتم nüshasıdır diye vāv-ı ‘atfla olmasını terciħ eder onun için ki aķmer-i nārī şafrādan ve aķmer-i kânī ve aķtem demden mütevellid olup nārī şafrāya delālet etmekle ħarārete nārīnin delāleti ziyāde olur şafrānın ħarāreti aħlāť-ı säireden ekşer olmak ħasebiyle. Ammā aķmer-i kânī ve aķtemin medlülü dem olup ve şafrāya kıyās ile demin ħarāreti ekall olmakla aķmer-i kânī ve aķtemin delālet eyle-diđi ħarāret dahi noķşān üzere olur.

Ve emrād-ı ħārre ve ħummayāt-ı ħārre-i muħrıķada mānın ve bevlın levni za‘ferāniyyete ve nārīyyete đarıb ve māl olup o bevlde rıķķat dahi olur ise o rıķķat nuçdan bir ħāle ve bir eşer-i ħafıye delālet eder. *O ħālden murād budur ki mādde-nuçca bed’ edip levninde eşer-i nuçc ħādiş olup lākin kıvāmında henüz nuçc olmadığıdır.*

Eger şufretin nārīyyete meyli müştedd olur ise ve nārīyyet ħudūdunun nihāyetine şufret bālīga olur ise o bevl delālet eder ki ħarāret tezāyüd ve tekāşüre münba‘ise olmuştur. *Ve şufriyyet nārīyyet ħudūdunun ğāyetine ve nihāyetine vuşülünde ħumret-i nāşfa olur ya‘nī za‘ferān şa‘resinin ħumreti gibi olur. Ve bağı nüshalarda “şukret-i nāşfa olur” diye tahrīr olunmakla o nüshayı ‘Allāme taħťı’e eder.*

Eger o bevlın şafāsı ziyāde olur ise ħarāret noķşān üzere olur. *Ve bağı nüshalarda “şafā” bedeline “şıbg” vākķ olmuştur. Karşı “şıbgān” nüshasını taħťı’e eder. ‘Allāme der ki انقصان في الحرارة صبغا فان ازادات صبغا فالحرارات في النقصان kelāmının mā‘nāsı ħumret-i nāşfanın şıbgı ve boyası ziyāde olup aķmer-i kânī ve aķtem ħudūduna vāşıl olur ise ħarāret noķşān üzere olur demek olur ise “şıbg” nüshasının dahi mā‘nāsı şahīh olur. İntehā.*

Ve demevī olan emrād-ı ħāddede bađı kerre ‘urūķun ve damarların ađızları münfetiħa ve açık olmamış iken bevl dem hey‘eti üzere zühür ve ħurūc eder ve o bevl imtilā-i dem ifrāt üzere olduđuna delālet eder.

287 Zāhir olur ki “aķtem” mutlak zıkr olunur ise “ħumret”ten idi ve Kânūn’un “aķtem”i “nārī” vaşf eylediğinden “nārī” şufret aşnāfından idi.

Ve kaçan bevl kalîlen kalîlen hurûc edip kerîh ve müntin râyihası olur ise haţara delâlet eder ve ondan demin meĥâniķa inşibâbı ĥavf olunur *ya'nî kalb ve dimâġin tecvîflerine dökülmesi ĥavf olunur onun için ki kalîlen kalîlen bevlîn hurûcu kuvânın đâfina delâlet eder. Ve netn-i râyiĥa 'ufûnete delâlet eder. Pes bedende demin imtilâsı ve t'âffünü olsa lâ-maĥâle o dem-i keşîri kuvâ-yı đâ'ife def' edemeyip bedende t'âffün ĥasebiyle münteşir olup meĥâniķa dahi dökülmek ihtimâl-i ġâlib olur.*

Ve bevlîn ziyâde redîsi ve ĥaţarlısı o bevldir ki rikķati ziyâde olup infitâĥ-ı 'urûķ ya'nî damarların aġızları açılmaksız o bevl dem mişlli ola ve kokusu kerîh ola. *Ve b'âğı nüşhalarda ارقه bedeline انقاه vâķf olmuştur, o nüşĥa ĥaţâşlıdır diye 'Allâme taĥķik-i maķâm eder. Ve ĥummayât-ı ĥâddelerde ve muĥtelîte ĥummâlarda bevl ġazîr olup keşîren hurûc eylese ekşeriyyâ ĥayra delâlet eder, zîrâ ekşer-i evķatta bevl-i keşîr buĥrâna ve ifrâķa ya'nî marağın zevâle meylîne delâlet eder.*²⁸⁸

Hâşîye-i 'Irâķiyye'de der ki buĥrân ile ifrâķın farkı budur ki ifrâķ buĥrândan 'amm-ı mütlâķ olur, zîrâ ifrâķ marağın gerek nevbeti ve gerek devrinde olan 'avârîdın-ıştidâdı olur, ammâ buĥrân marağın edvâr-ı külliyyede olan iştidâdından 'ibâret olur. Ve o bevl ki deme şebîh olup ġazîr ve keşîr olur, o bevl zikr olunduġu üzere buĥrân-ı kâmile delâlet eder lâkin kendisinin sebab-i ĥudûsu buĥrân-ı nâķış olur ve o bevl çok kerre ĥayra delâlet eder lâkin buĥrân-ı kâmilden evvel olan bevl ġarîz ve keşîr ve raķik olup rikķati buĥrân-ı kâmilde olan rikķat mişlli ve keşret ve ġazâreti buĥrân-ı kâmilde olan keşret mişlli olup def'aten zühür eder ise o bevl marağın nüksüne delâlet eder ve nüks ekşeriyyâ buĥrân-ı kâmilden sonra olduġu gibi buĥrân-ı nâķıştan sonra dahi olur. 'Allâme, Ķarşî'ye 'azv edip bu maķâmı bu vech ile taĥķik eder.

Kezâlik buĥrân-ı kâmilden sonra vâķi' olan bevl-i keşîr def'aten raķik olup tadrîc ile raķik olmasa o dahi nükse delâlet eder. *Bevlîn zikr olunan aĥvâli ĥummayât bevlînin aĥķâmı idi.*

288 Meşelâ ĥummânın nevbeti inķilâ'ından muķaddem olan 'araķ ve sâir a'arâğ ifrâķ olur, ona buĥrân itlâķ olunmaz, ammâ emrâğ-ı ĥâddede yedinci ġünde ve sâir eyyâm-ı ma'ĥüde-i ma'lûmeden olan iştidâda ikisi dahi itlâķ olunur.

Ammâ yereķān marağında bevlin levninin her ne ķadar ĥumreti ziyāde olup ĥattā Şiddet-i ĥumret ĥasebiyle sevāda meyli olur ise o bevl iŐābet edip boyadığı Őevbden ğasıl ile o bevlin boyası münselih ve zāil olmaz ise ve her bār bevl dahi keşir ve ziyāde olur ise o yereķān eslem olur.

‘Allāme der ki yereķānda bevlin vech-i muĥarrer üzere ĥumreti iki vechten ĥālī olmaz yā Őafrā-i muĥterika olup o muĥterik Őafrānın levni sevāda dārib ĥumret olduđundan olur, bu Őürette o marađ eslem olmaz veyāĥūd bevilde olan o ĥumret-i Őedīde Őafrānın tekāŐüfünden ĥādiŐ olur. Kānūn’un eslemdir dediđi o vechē ķiyāsla olur.

Ve kaķan yereķān marađında yereķān ĥālī üzere bākī iken bevl ebyađ olur ise veyāĥūd ĥumreti olup o ĥumret kalīle olur ise ondan istiskā ĥavf olunur. Cūr ya‘nī aķlık dahi bevlin Őıbgını ve boyasını ziyāde eder ve cidden ĥiddetli eder. *Ve bu maķāma gelince ķadar zikr olunana Őabaķa-i ĥumretin aŐnāfi idi.*

Ammā Őabaķa-i ĥudretin aŐnāfi fustuķiyyete māil olandır ba‘dehu zencāriyyete māil olandır ve āsmāncünī ve niķeċi levnleridir ba‘dehu kürrāŐidir.

Pes bu Őabaķa-i ĥudretin Şımf-ı evveli olan fustuķī ya‘nī o ĥudret ki Şufrete sevād-ı yesir muĥālaķa eylemesinden ĥādiŐ ola, o bevl-i fustuķī bürüdete delālet eder. Ve kezālik bevlin elvānından ĥudret muĥāliķ olan elvānın küllisi berde delālet eder lāķin zencārī ve kürrāŐi iĥtirāk-ı Őedīde delālet eder. Ve kürrāŐi zencārīden eslem olur, zīrā zencārīde beyāda levni meyli delālet eder ki iĥtirāk ziyāde olup kendide levn-i remād ĥādiŐdir. Ve zencārī bevl ekŐeriyā ta‘ab ile ĥādiŐ olmakla delālet eder ki ba‘de’t-ta‘ab teşennüc-i yübsī ĥādiŐ olur.

Ve Őıbyānda olan muĥlaķan bevl-i aĥđar teŐennücün ĥudūŐuna delālet eder.²⁸⁹ *Őıbyānın bevlinin ĥudreti kürrāŐi ve zencārī gibi iĥtirāktaĥ ĥādiŐ olur ise o bevilde olan ĥudret Őıbyānda teŐennüc-i yübsī ĥudūŐuna delālet eder ve mā‘adā ĥudretleri teŐennüc-i imtilāi ĥudūŐuna delālet eder.*

Ve aŐnāf-ı ĥudretten āsmāncünī levni ekŐer-i emrde berd-i Őedīde delālet eder. *Āsmāncünī levni sevāda beyāđın muĥālaķasından ĥādiŐ olup zürķat-i Őāfiyye meyl eder, niteķim semāda maĥsūs olan levn bu minvāl üzere olur.*²⁹⁰

289 Muĥlaķan demek gerek ise bevl-i aĥđar ta‘abdan ĥādiŐ olsun ve gerek āĥer vechle olsun her ĥālde teşennüce delāleti olur demektir.

290 Bu kelāmda mezheb-i ĥukemāya iŐāret vardır. Onlar derler ki “lā levne fi’l-fe-

Ve bā' dı āsmāncūnī bevlin delālet eylediği berd yesīr olup keşīr ve şedīd olmaz, o hūdet-i bevl eger sevdā muhālaḫasında ḫādiş olup ihtirāktan olmaz ise. Ve āsmāncūnī olan bevliden muḫaddem olan bevl kümūdeti māil hūdet levninde olan bevl olmak lāzımdır. Evvelā kümūdetli bevl-i aḫḫar zuhūr eder bā' dehu āsmāncūnī bevl zuhūr eder.

Ba'ḫılar derler ki āsmāncūnī bevl şūrb-i semme delālet eder ya'nī āsmāncūnī bevl ile istidlāl olunup bilinir ki o bevlin şāhibi tesmīm olunmuştur. Lākin 'Allāme semmden murād semm-i bāriddir diye semmi taḫşīş eder, zīrā semm-i bārid ḫarāreti söndürür ve ruḫūbātı dondurur, bināen 'aleyh bevl āsmāncūnī olur. Ve eger āsmāncūnī olan bevlde rūsūb olur ise o bevlin şāhibinin sağ olması ümīd ve recā olunur ve eger o āsmāncūnī bevlde rūsūb olmaz ise şāhib-i bevlin helāki ḫayf olunur. Ve bevl-i [82a] zencārīnin 'aḫab ve helāke delāleti ziyāde olur.

Bu zıkr olunan ḫabaḫa-i hūdetin āsnāf-ı ḫamşesi üzerine 'Allāme şımf-ı sādīs ziyāde edip der ki o ḫabaḫanın şımf-ı sādīsı zeytī olur. Eḫıbbā zeytīyi üç kısma taksīm edip derler ki zeytī bevl yā levnde zeytī olur veyāḫūd kıvāmda zeytī olur veyāḫūd hem levn ve hem kıvāmda zeytī olur, zīrā bedenin dūsūmetinin zēvebānı marāḫın ḫāl-i 'ibtidāsında olup zēvebān eden eczā-i dūsūmet bevlē muḫālīf olur işe o bevl levnde zeytī olur, dūsūmet-i 'āḫānın zēvebānı marāḫın ḫāl-i 'tezeyyüdünde olur ise bevl zeytiyyün fi'l-kıvām olur ve eger dūsūmet-i 'āḫā marāḫın zamān-ı intihāsında zēvebān ettiyse o bevl levnde ve kıvāmda mā'an zeytī olur. Ve bevl-i zeytī ḫarāretin kuvvetine delālet eder, onun için ḫummayāt-ı ḫāddede ḫādiş olan bevl-i zeytī dıḫḫ inzār eder.

Ḥabaḫāt-ı bevliden dördüncü ḫabaḫa ḫabaḫa-i sevāddır. Ve āsnāf-ı sevādın ihtilāfı üç vech ile olur:

Vech-i evvel muḫāliḫlerinin ihtilāfı ḫasebiyle sevād muḫtelif olur.

Vech-i şānī esbāb-ı müteḫaddimenin ihtilāfı ḫasebiyle olur. Sevādın kimisi esbāb-ı muḫriḫadan ḫādiş olur ve kimisi esbāb-ı mücemmideden ḫādiş olur ve ḫayri sebeblerden dahi ḫādiş olur.

lekiyyāt" ya'nī ecrām-ı eḫriyyede levn olmaz ve semāda maḫsūs olan zūrḫat cevvin zūrḫati olur ve o zūrḫat semāda olmak üzere ḫiss olunur. "Āsmāncūn", "āsmān-gūn"dan mu'arrebdir.

Ve vech-i şâliş levn-i âher sevâda intikâl edip o intikâl tırükunun ihtilâfiyla sevâdın aşnâfi muhtelif olur, zîrâ sevâda intikâl gâhca za'ferânî levnden olur, yerekânda olduğu gibi ve gâhca kütmeden ya'nî sevâda mâil kırmızıdan olur ve gâhca hüdret ve nîlenciyyeden²⁹¹ intikâl eder ve gâhca kümüdet ve ğubretten intikâl eder.

Beyâd şiddet-i berd hasebiyle evvelâ kümüdet ve ğubrete intikâl edip bā' dehu kümüdet ve ğubret dahi berdin şiddeti hasebiyle sevâda intikâl eder. Ve kezâlik şufretten sevâda intikâl dahi bi'z-zât olmaz belki kütmet vâsıtasıyla olur, evvelâ bevl-i aşfer bevl-i aqteme intikâl eder bā' dehu bevl-i aqtem bevl-i esvede intikâl eder.

Ve mâ'lûm buyurula ki kütmetin şufret ile sevâd arasına bevilde taḥallül ve tavassuḥ eyleseninden kütmetin zuḥûru lâzım değildir, cāizdir ki bevl-i aşfer olan kimsenin bevl-i aqtemi hürüç eylemeden bevl-i esved hürüç eyleye lâkin o bevl-i esved meşânedē iken evvelâ aqtem olmuştur bā' dehu esved olup ḥârice esved olduğu hâlde hürüç eylemiştir denir.

Ve bu aqsâmı 'Allâme beyân eyledikten sonra der ki muşannıf bu aqsâmların bā' dılarını beyân edip der ki:

Ṭabaḳa-i esvedin bir sınıfı o sevâd olur ki bevl-i za'ferânî za'ferânîden evvel sevâda sâlik olur, nitekim yerekânda bevl-i za'ferânî sevâda sâlik olduğu gibi. Bu vech ile bevl'in esved olduğu şafrânın tekâşüfüne ve ihtirâkına delâlet eder ve belki şafrânın ihtirâkından ḥâdiş olan sevdâya delâlet eder ve maraḍın yerekân maraḍı olduğuna delâlet eder.

Ve sevâd-ı bevl'in bir kısmı dahi sevâdı kütmeden aḥz eder ya'nî bevl aqtem iken esved olur ve aqtem bevl'in esved olduğu sevdâ mādde-i demeviyeye intikâl etmekle olur.

Ve sevâd ṭabaḳasının bir sınıfı dahi bevl evvel sevâda hüdretten intikâl edip bevl aḥḍar iken esved olur ve bevl nîlecî iken esved olur. Hüdretten ve nîlecîden ḥâdiş olan esved sevdâ-ı şırfa delâlet eder ve berde dahi delâlet eder.

'Allâme der ki teḳaddüm-i esbâb ile ḥâdiş olan sevâdın esbâbı beş sebeb olur:

Bevlî sevâda şâbiğ olan nesneleri ist' mâl ile olur.

291 Kânûn'un bā' dı nüşhalarında "nîlce" ve bā' dı âherde "nîlencî" vâkı' olmuştur. Nîlenci muḥâlî olan sevâd âsmâcünide olan sevâddan ekşerdir, suda ḥall olmuş çivit levnine müşâbihtir ya'nî zürkat-ı kaviiyesi olur, hâkezâ efâde'l-'Allâme.

Ve harâret-i muhrîka ve bürüdet-i mücemmide ile olur. Marağ-ı sev-dâvînin buhrânıyla olur.

Ve müdirrât-ı bevlî istîmâl ile olur.

Ve harâretin mevt ve inhizâmı hasebiyle dahi bevl esved olmak ihtimâli olur. Şâhib-i Kânûn bu vücûhlara işâret edip der ki:

Bevl-i esved bi'l-cümle ihtirâka veyâhüd berde veyâhüd harâret-i garîziyenin mevt ve inhizâmına delâlet eder ve buhrân olup fuğûl-i sev-dâviyyeyi tabîrâtın def eylediğine dahi delâlet eder. *İhtirâktan olan sevâd ile berd-i mücemmiden hâdis olan sevâdı fark eden nesne bu mezkûrlardır.* Bevlin sevâdı ihtirâktan olduğuna bevlîni şâhibinin ihtirâkı olmakla istidlâl olunur, *zürâ icmâddan hâdis olan sevâd-ı bevlîni şâhibinde ihtirâk olmaz, kezâlik ihtirâktan hâdis olan bevl-i esvede bevl-i ahmer ve bevl-i aşfer teqaddüm eder, ammâ cümûdun bevl-i esvedine teqaddüm eden bevl-i kemid ve bevl-i ahđar olur.* Ve kezâlik bevl-i esved-i ihtirâkide şüfl-i müteşettit olur ya'nî esfele rüsüb eder ve istivâ kalîl olur ya'nî harâret hasebiyle bevlîni tağallul e'arîd olur. *Ammâ esved-i cümûdide şüfl müctemîc olur ya'nî rüsüb etmez, bevlîni cümûd ve gîlzati hasebiyle esfele nüzûl müte-assir olup mâiyyet ile muhâlatası 'alâ-hâlihâ bâkıye olur ve cümûd hasebiyle istivâ dahi ziyâde olur.* Ve ihtirâkî ile cümûdînin bir farkı dahi olur ki esved-i ihtirâkide sevâd şedîd olmaz, za'ferâniyyete ve kıtmete ve şufrete o sevâdın çarb ve meyli olur, esved-i cümûdînin meyli kümûdete olur. Eger bevl-i esved şufrete bakar ve meyl eder ise ekser-i hâlde yerekâna delâlet eder. *Ve ihtirâkî bevlde râyiha-i kerîhe olur, cümûdide râyiha olmaz ve ba'dı cümûdide humûdat râyihası olur.*

Şâhib-i Kânûn ihtirâkî olan bevl-i esved edillesini muşarrahan beyân edip cümûdî olan bevl-i esved edillesi dahi lüzûmen fehîm olunduğundan sonra taşrihen dahi zıkr eylemek murâd edip dedi:

Bevl-i esvedin berdden hudûşuna delâlet eder bevl-i ahđar ve bevl-i kemidin teqaddümü ve şüflün kalîl ve müctemîc ve kuru olan arđiyyet gibi olması ve kezâlik sevâdın şufret ve humretten hâlî olup sevâd-ı hâlîş olması. Ve ba'dı kerre mizâc-ı hârr ile mizâc-ı bârid araları fark olunup bu vech ile temyîz olunur ki bevl-i esvedde râyiha-i şedîde-i kerîhe olur ise sevâd-ı bevlîni harâret hasebiyle hâdis olmuştur. Ve eger râyiha da'ife olup veyâhüd külliyyeten râyiha olmaz ise o sevâd berd ve cümûd hasebiyledir

ve mizâc bâriddir, zîrâ her kaçan tabî'at berd ile cidden münhezim oldukça râyiha bevlden külliyyeten zâil olur.

Ve harâret-i ğarîziyyenin sukûtundan hâdiş olan sevâda delâlet eder kuvâların sukûtu ve inhilâli.

Ve bevlin sevâdı buhrân ve tenkıye hasebiyle olduğuna delâlet eder bevl-i esvedden muqaddem olan bevlin mâi ve ğayr-i nağic olması.

Karşı der ki bu kelâmdan Şeyh, in murâdı demektir ki bevl hâl-i maradda evvelâ mâi ve ğayr-i nağic olur ve sonra nağic olur ve baf dehu esved olur ve o sevâd buhrânî olur. Ve o bevl-i esvedden sonra marîde hiffet 'ârîd olması ve bevl-i esvedin ğazîr ve keşîr olması dahi sevâdın buhrânî olmasına delâlet eder.

Ve buhrânî olan bevl-i esved hummâ-ı rib^c'in evâhîrlerinde ve tihâl illetlerinin inhilâlinde ve evcâ^c-ı zahîr ve evcâ^c-ı rahîm inhilâllerinde ve hıms ve sids ve sib^c tesmiye olunan hummayât-ı sevdaviyye inhilâllerinde olur.²⁹²

Bu makâmda Kânûn'un nüshaları muhtelifdir. 'Allâme bu zıkr olunan nüshayı tercîh edip bâkî dört nev' nüshaları tahfî'e ve tağ'if etmekle o nüshalar tercümeyle idhâl olunmadı.

Kezâlik bevl-i esved ihtibâs-ı tamstan ya'nî dem-i haydın vech-i lâyık üzere seyelân edip akmamasından hâdiş olan âfâtın inhilâlinde dahi vâkı^c olur. Ve maq'adesinden seyelân-ı dem mu'tadı olan kimselerden demin seyelânı inkişâ^c hasebiyle 'arıda olan emrâğ-ı sevdaviyyenin²⁹³ hilâlinde

292 Hummâ-ı rib^c bir gün aHz eder, iki gün terk eder. Hummâ-ı hıms bir gün aHz eder, üç gün terk eder. Hummâ-ı sids bir gün aHz eder, dört gün terk eder. Ve sib^c bir gün aHz eder, beş gün terk eder. Hummâ-ı hıms bilâd-ı Mışriyye'de keşîren vâkı^c olur. Karşı hikâye eder ki Mışır'da bir maħmûm gördüm, on sekiz günde bir kerre hummâ aHz eder idi. Câlînûs hımstan mâ-'adâsını inkâr edip der ki o mişli hummâlar var ise dahi tedbîrde haşadan hâdiş olur, hummâ-ı tabî'at olmaz.

293 Şeyh-i Re'îs mirre-i sevdağan hâdiş olan emrâğı Ürcüze'sinde zıkr edip der: وكل مافي بدن من داء || مستحدث من مرة سوداء || فكالثآليل وحمل الربيع || وكالبواسير وداء الصرع || وكالذي في الانف من سبابيح || ومن ثآليل وكالتشنانج || ومغص وسرطان ويهق || وكلف كالصداع والارق || والورم الصلب والجدام || وكالذي يفسد من طعام || في الجوف واليابس من سعال || والريح والجسا في الطحال || وداء ماليخوليا في الرأس || وما لها البول من احتباس || وداء قولنج وداء ثعلب || طاقا || ومرض من عض كلب كلب || والقوبا والبن المعقود || في الجوف والبارد من كبود || ومرض شهوة كلبية || وكالشقاق كانت في المقعدة || وكحصى الكلية والمثانة || ونفخ يولم تحت العانة || والنفخ في البطن وفي الجنين || والنفخ في الرأس وفي الاذنين || وشتر يحدث في الجفنين || ونقرس يكون في الرجلين

dahi bevl esved olur huşûşan tabî'at veyâhûd şinâ'at ya'nî müdirrât isti'mâli idrâr-ı bevlle î'ânet eyleye, o zamân bevl-i esved-i sevdâvînin sevâdı ziyâde olur. Ve o zamân dahi bevl esved olur ki nisvâna ihtibâs-ı dem 'arîd olup tabî'at fağla-i demi kabûl eylemeye, zîrâ nisvâna ihtibâs-ı dem dört vech ile 'arîd olur: mecârî-i raħimde sütte olmakla 'arîd olur yâhûd mecârînin ağzı munđamm olup kapanmakla olur veyâhûd kuvve-i mâsikenin demi imsâki ile olur veyâhûd kuvvet-i dâf'anın dâfı ile olur. Ve her hâl üzere raħimin tecvîfine nüzûl ve seyelân eyleyen dem raķık ve ince olur ve harâret-i raħim o dem-i raķıkte 'amel edip sevâda şâbiğ olur ve o [82b] demden keşîf olanlar dahi terâkûm hasebiyle ya'nî sıklaşıp eczâlarının bā'dıları bā'dı âher üzerine vukûf la demin ħumreti hissene sevâd olur. Ve kaçan tabî'at o dem-i esvedî meşâne tarîkenden ihrâca zafer buldukta bevlle o demin inđimâmıyla bevl esved ve ğazîr ya'nî keşîr ve kara olduğu hâlde ħurûc eder ve bevlden sonra lâ-maħâle o marîde ħiffet gelir ve bu mişlli bevl ile tenķiye ħâsıl olur, zikri mürûr eden emrâd-ı sâire gibi o sevâd buħrânî olmaz ve bu mişlli marağda buħrân olmaz belki buħrân ihtibâs-ı demden ħâdiş olan emrâd-ı sâirelerde olur.

Ve eger bevl-i esved buħrân hasebiyle olmayıp bevlî şâbiğ veyâhûd müdrir nesnelere hasebiyle dahi olmaz ise o bevl-i esved 'alâmet-i rediyye olur, zîrâ o taķdîr üzere bevl-i esved yâ ihtirâktan ħâdiş olur veyâhûd berd ve cümüddan ħâdiş olur ve iki şüret üzere dahi ħaťar zâhir ve âşikâr olur huşûşan emrâd-ı ħâdede ħâdiş olan bevl-i esvedde ħaťar ziyâde olur. Ve eger emrâd-ı ħâdede olan bevlîni miķdârî kalîl olur ise ħaťar mübâlağa ile ziyâde olur ona binâen ki emrâd-ı ħâdede bevl-i esvedin kılleti ihtirâkın ruťubet-i bedeni ifnâ ve idâm eylediđine delâlet eder.

Ve kaçan bevl ağlaz²⁹⁴ olsa ziyâde redî olur, zîrâ ğlaz-ı bevl ruťubetin zâil olup arđiyyete istiħâlesine delâlet eder. Ve her bâr ki bevl raķık olsa bevlîni redâeti eķall olur, zîrâ bevl-i raķık kıllet-i ihtirâka delâlet eder.

Ve bā'dı kerre bevl esved veyâhûd aħmer olur, şarâb-ı aħmer ve şarâb-ı esved şûrb edip tabî'at o meşrûbda 'amel etmeyip ve levnini tağyîr dahi

294 Bevl-i ağlazdan murâd esved-i ağlazdır. Ve bevl-i esved baħşinde vârid olan envâ'-ı ebvâlden murâd bi'l-cümle bevl-i esveddir, maķâm ķarinesi ile terk olunmuştur.

etmemek hesabıyla. O mişlli meşrûb hâl-i şürbü gibi hürûc eder ve onda haţar olmaz.

Karşî der ki zıkr olunan şarâbları şürbden sonra bevl-i esved ü aħmerin hürûcu iki vech üzere olur:

Vech-i evvel budur ki o şarâb bedende müctem' olan mevâdd-ı sevdâviyyeyi ve mevâdd-ı demeviyeyi idrâr etmekle bevl esved ve aħmer olur.

Ve vech-i şânî budur ki o şarâblar şürb olunduğu hâl üzere hürûc edip tab'at onda 'amel eylemez ve bevl'in humreti ve sevâdî şarâbın şıbgı ve levni olur.

Vech-i evvelde aşlâ haţar olmaz lâkin Kânûn'da vech-i şânî taf'yîn ve taşrih olunmakla haţar yoktur dediğinden murâd ihtirâk hesabıyla olan sevâd gibi haţar yoktur demek olur. Velâkin min-vechin o vech-i şânîde dahi haţar olur, zîrâ o şarâbî şürbde tab'at 'amel etmeyip levni üzere hürûc delâlet eder ki kuvvet dâifedir ve meşrûbda taşarruftan 'âcizdir.

Ve bevl-i esved emrâd-ı hâddede dahi ba'dı kerre buhrân-ı şâlihe delâlet edip redî olmaz eger o bevl-i esved rakık olur ise. Ammâ o bevl ki rakık olup kârüreden nevâhî-i muhtelifede ta'alluk olur ise ekseriyyâ o bevl şudâ'a ve sehere ve şameme ve 'aqlın ihtilâtına delâlet eder huşuşan o bevl-i esved-i rakık zamân-ı tavilde kalilen kalilen hürûc eyleye ve râyihası hâdde ola ve hummayâtta ola, o bevl'in şudâ'a ve ihtilât-ı 'aqla delâleti ziyâde olur. Ve eger zıkr olunan bevl'in hürûcu vaktinde seher ve şamem ve ihtilât-ı 'aql ve şudâ' hâdır ve mevcûd ise gelecek zamânda hâdis olacak ru'afa delâlet eder.

'Allâme der ki bu vech üzere olan bevl delîl-i ru'af olduğu kuvvet-i nabd mişlli 'alâmet-i maħmûde bulunduğ zamânda olur, ammâ 'alâmet-i maħmûde bulunmaz ise o bevl 'aţab ve helâke delâlet eder.

Ve yine 'Allâme bir fâide zıkr edip der ki ru'af ba'dı kerre munhureynden birinde olur. Mevâdd her hangi tarafta olur ise tab'at ru'af ile mevâddı mevâdd cānibinde olan munhurdan ihrâc eder, meşelâ ru'af munhur-ı eymeden hürûc eylese mevâdd kebidî olduğuna delâlet eder ve sol munhurdan hürûc eden ru'af mevâddın tihālî olduğuna delâlet eder. İntehâ.

Ve mücerred bevl-i rakık yaf'nî şurûf-ı sâire-i mezkûre bulunmaksız mümkün olur ki o bevl-i rakık külyede haşât tevellüdüne sebep ola, zîrâ

bevl-i raķīķ hurûc edip eczâ-i ğalīza külyede bâķıye kaldıkta külyenin harâ-reti ile o eczâ-i ğalīzaya cefâf ʿarīd olup haşât hâdiş olur.

Rûfus Hâķīm der ki külâ ve meşâne ʿilletlerinde ve ahlât-ı ğalīzadan hâyice olan ʿilletlerde bevl-i esved maħbûb ve sevgilidir, ammâ emrâd-ı hâddede helâke delīl olur. Şâhib-i *Kânûn* der ki:

Lâkin biz deriz ki baʿd-ı kerre ihtirâķ şedīd olup külâ ve meşâne ʿilletlerinde dahi bevl-i esved-i redī olur, bu ihtimâl hasebiyle taḫābe lâzım olur ki külâ ve meşâne ʿilletlerinde bevl-i esved hâdiş olsa ʿalâmât-ı sāireyi taħarrī eyleye, eger ihtirâķa delâlet eder ʿalâmet olmaz ise bevl-i esvedin ʿalâmet-i maħmûde olduğuna hükm eyleye ve ʿalâmet-i ihtirâķ mevcûd ise bevl-i esved ʿalâmet-i rediyye olduğuna hükm eyleye.

Ve bevl-i esved meşâyihā ve pīrlere şâlih olmaz, *zīrâ meşâyihā olan sevâd-ı bevl ihtirâķi veyâhûd cümûdi olmaktan hâlî olmaz ve ihtirâķ ve cümûddan her biri redī olur.* Meşâyihāta bevl-i esvedin bulunması ancak fesâd-ı ʿazīm için olur. Nısvânlar dahi meşâyih gibidir, onlarda dahi bevl-i esved redī olur. Ve taʿabdan sonra hâdiş olan bevl teşennüc-i istifrâğıye delâlet [eder.]

Ve fezleke-i kelâm budur ki bevl-i esved hummayâtın ibtidâsında kattâl olur ve kezâlik hummayâtın intihâsında dahi kattâl olur, eger buhrândan hâdiş olmayıp ve bevl-i esvedin hudûsundan sonra maħmûm olan kimseye ħıffet gelmez ise.

Ammâ taḫâķât-ı elvân-ı bevlden zıkr olunan levnlerin biri olmayıp bevl ebyaç olur ise o bevl-i ebyağdan iki maʿnâ fehm olunur yaʿnī bevl-i ebyaç iki kısım üzere olur:

Ƙısm-ı evvel leben ve sût levni olur ki başarı o levn tefrīķ eder, o mişlli levne keşret-i nazâr gözü kamaştırır ve nazâr o mişlli ebyağa nüfûz eylemez, meşelâ bir kâse sûtün içine bir dīnâr yaʿnī bir altın ilkâ olunsa başâr kâsenin dibinde olan altını görmez.

Ve kısım-ı şânī su ve sırça ve billür levni olur ki o levne keşret-i nazâr gözü kamaştırmaz ve başarı tefrīķ eylemez ve o ebyağa başâr nüfûz eder, *bir kâse suyun içine bir dirhem ilkâ olunsa başâr o suya nüfûz edip kâsenin dibinde olan dirhemi görür;* sırça ve billür dahi bu minvâl üzeredir, verâsında olan nesnelere görölür başâr nüfûz etmek hasebiyle ve bu kısım-ı

şāniye ebyağ-ı müşıff derler. Fi'l-ħaķıķa işfāf levn değildir lākin 'avāmm-ı nās ona dahi beyāđ ıtlāķ ederler, bināen 'aleyh ebyağ iki kısıma takśım olunur. Fi'l-ħaķıķa beyāđ kısm-ı vāħid olur ki o beyāđ sütte ve kāğadda olan levndir ve ķārüre mişllide olan işfāfa levn denmez, zırā işfāfı ta'rif edenler derler ki müşıff o cismdir ki onda levn olmaya.

Pes bevl bi-ma'na'l-müşıff ebyağ olsa külliyyet ile berde delālet eder ve nuğcdan ye'si icāb eder. Ve eger bevl-i ebyağ-ı müşıffte ğılağ olup bilālevn māiyyet kıvāmından ziyāde kıvām olur ise balğama delālet eder. Ve eger bevlin beyāđlıđı beyāđ-ı ħaķıķı olup süt levni gibi olur ise o bevilde lā-maħāle kıvām olup ğalız olur, zırā mā-ı sırfta o levn bulunmaz belki ebyağ-ı ħaķıķı levni mā-ı sırfta balğam mişlli nesnelere muħāliť olmaktan ħādiş olur.

Pes şāħib-i Kānūn o ebyađ-ı ħaķıķide yedü envā zıkr edip dedi ki:

O bevl-i ebyağ-ı ħaķıķının beyādı muħāťı olur ise ya'nı sümük beyāđlıđında olur ise o bevl vāħım ve lezic olan balğamın keşretine delālet eder.

Ve eger o bevlin zamān-ı ħurūcunda balğamı marāđ mevcūd deđil ise emrāđ-ı balğamiyyenin ħudūsunu inzār eder.

Ve eger o bevlin zamān-ı ħurūcunda emrāđ-ı balğamı mevcūd ise ve bevlin ħurūcundan sonra marāde ħıffet 'arīdā olur ise defc-i řabfı olduđuna delālet eder.

Ve bevl-i ebyaç-ı ħaķıķının ikinci kısmı beyāđ-ı desimı olur ya'nı o bevl yağlı olur ve şāħmın zevebānına delālet eder.

'Allāme der ki bu maķāmda "şāħm"dan murād semīne şāmil olan şāħmdır. Pes beyāđ-ı desimı bevl bağı kerre semīnin ve bağı kerre cevftle olan şāħmın zevebānlarına delālet eder. Beynehümāda fark budur ki [83a] şāħmdan zevebān eden dūsümet sür'atle tecemmüd eder ve semīnde zevebān eden dūsümetin cümūdunda sür'at olmaz belki bağı olup zamān-ı keşırde tecemmüd eder.

Ve beyāđ-ı ħaķıķının üçüncü kısmı beyāđ-ı ihālīdir ya'nı kaymaktan me'ħüz olan semn ve yağ āteşte tezvīb olunup eritildiği zamān o semne ħādiş olan beyāda müşābih beyāddır, Hāşıye-i 'Irāķıyye'de beyāđ-ı ihālīyi bu vechle tefsır eder. Ve bevilde olan bu nev' beyāđ balğama ve dūsümet-i bedenin ħālā zevebānına delālet eder veyāħūd o zevebānı inzār edip ħālā

zevebân mevcûd olmaz ise gelecek zamânda zevebânın vuķû'una delâlet eder.

Ve ba'đı nüsaħ-ı Kānûn'da "zevb" bedeline "zereb" vâķf olmuştur, o nüshanın mâ'nası: Zıkr olunan bevl hâlâ ba'tnın istiqlâkına veyâhûd gelecek zamânda olan istiqlâka ve yürek sürmeğe delâlet eder" demektir.

‘Allāme der ki şahîh olan nüsha-i ülâdır. Ve Tenķih-i Kānûn'da İbn Cümeý Şihâh'a ‘azv edip der ki "ihâl" vedek²⁹⁵ mâ'nasına ve zeyt mâ'nası-nadır. Ve Ebû‘Ubeyd, Ebû Zeyd'e ‘azv edip der ki "ihâl" vedek mâ'nasına ve zeyt mâ'nasına olur ve beyâğ-ı zeytînin zıkrı zamân-ı âtîde Kānûn'da gelmekle bu iki mâ'naya göre her hâlde beyâğ-ı ihâlîden murâd vedekte olan beyâğdır.

Ve beyâğ-ı haķîķînin dördüncüsü fuķķā'î ya'nî boza beyâğına müşâbih olan beyâğdır. Eger bu levnde olan bevilde midde olup rikķat dahi olur ise âlât-ı bevilde ve meşānede ķurûh-ı münfesiħa ya'nî deşilmiş ve münfecir olmuş ķurħalar olduĝuna delâlet eder. Ve eger rikķat ve midde olmaz ise ħām ve ficcet olan mevâddın kesretine delâlet eder.

Ve ba'đı kerre levn-i fuķķā'î meşānede olan ħaşâtın zevebânına delâlet eder, meşānede olan ħaşât zevebân eyledikte levni fuķķā'î olur ve külâda olan ħaşât zevebân eyledikte levni ħümre'te mâil olur.

‘Allāme der ki ebyâğ-ı fuķķā'î olan bevlın ķurûħisi ile ħāmîsinin farkı üç vech ile olur:

Vech-i evvel budur ki ķurûħide netn-i şedîd olur, ħāmîde netn ve râyiħa olmaz.

Vech-i sâni ķurûħi bevilde kağîbin ya'nî zekerin aşlında ħikke ve elem olur, ħāmîde bu ħâletler olmaz.

Vech-i sâliş ķurûħide zıkr olunan beyâğ-ı fuķķā'î bevlden muķaddem ķurħa ‘alâmetleri mevcûd olur, ħāmîde o ‘alâmetler olmaz.

Ve meşāne ħaşâtının zevebânından ħâdiş olan bevl-i fuķķā'î ile ħāmînin farkı üç vech üzere olur:

Vech-i evvel ħaşavîde bevl-i fuķķā'îden muķaddem olan bevl dem gibi ħurûc ettiyse ba' dehu ħurûc eden bevl-i fuķķā'î ‘alâmet-i ħaşât olur, ħāmîde bu ħâlet olmaz.

295 "Vedek" semîn dedikleri etin yaĝıdır.

Vech-i şânî haşavîde bevl nağic olur ve bevlde olan şüfl dahi nağic olur, zîrâ haşât mâñî-i nuçc olmaz ve hāmîde bevl şüfl nağic olmaz.

Ve vech-i şālîş haşavî olan bevl-i fuğkâî hurûcundan sonra ‘alîle hıffet gelir, hāmî olan bevl-i fuğkâî den sonra o hıffet olmaz. İntehâ kelâmu 'l-‘Al-lâme.²⁹⁶

Ve beyâd-ı haqîkînin beşinci kısmı beyâd-ı menevîdir. O bevl-i hâricin levni menî levni gibi olur. Ve ba‘dı kerre bu bevl-i menevî aḥşâda olan evrâm-ı balgamiyyenin ve rehelin ya‘nî ıdtırâb ve istirhânın ve balgam-ı hâricîden hâdiş olan emrâdın ya‘nî hâdde olan hummayâtın buhrânı olur. Ammâ bevl menî-i beyâd gibi olup lâkin zıkr olunan emrâdın buhrânı olmaz ise meşelâ o emrâdın zamân-i ibtidâsında olup buhrân olmadığı müte‘ayyin olur ise o bevl-i menevî sekteyi ve felci inzâr eder.

‘Allâme der ki şâhib-i Kânûn ihtîşâr edip ‘alâ-‘arîki 'l-temşîl bu iki mişâlî zıkr eyledi ve illâ bu bevl-i menevî sekteyi ve fâliçi inzâr eylediği gibi şar‘ı ve teşennüc-i imtilâiyi ve jstirhâ ve lakveyi dahi inzâr eder.

Ve kaçan bi'l-cümle evkât-ı hummâda bevl ebyad olsa qarîb olur ki o hummâ-ı rib‘e nakl eyleye ya‘nî hummâ-ı sarîe hummâ-ı rib‘e qarîb zamânda nakl eder.

Ve beyâd-ı haqîkînin altıncı kısmı beyâd-ı reşâşidir. *Beyâd-ı reşâşî o beyâddır ki onda kalîl humret ola. O beyâd-ı reşâşî olan bevlde rüsüb olmaz ise cidden redî olur. Ve bevl-i reşâşîye remâdî dahi tesmiye olunur.*

Beyâd-ı haqîkînin yedinci kısmı lebenî bevldir. *Lebenî ebyad o ebyaddır ki onda ğılaz ola. Ve lebenî ebyad iki vech ile hâdiş olur: Ekserî balgam-ı tefih muḥâlaatasıyla bevl lebenî olur. Ve vech-i âḥeri ‘dâ-i şahmiyye zevebân [edip bevl zevebân] eden eczânın muḥâlaatası ile olur. Ve beyne-hümâda fark iki vech ile olur, zîrâ zevebânî olan bevl-i lebenîde cümüd olur ve kezâlik zevebânîde harâret olur; balgamîde bunlar olmaz. Ve bevl-i lebenî emrâd-ı hârrede olur ise reşâşî gibi mühliktir. Ve şıbgı olmayıp levni beyâd olan bevl beyâdın her hangi sınıfından olur ise olsun hummayât-ı hârrede hâdiş olsa o bevl delâlet eder ki şafrâ ‘udva meyl eylemiştir ve o şafrânın meyl eylediği ‘udvda verem hâdiş olur veyâhüd hummayâtta olan*

296 Bu maqâmda Kânûn’un kelâmını bu vechle tefsîr bi'l-cümle ‘Allâme’nin tefsîridir.

bevl-i ebyaç ishâlin hüdûşuna delâlet eder. Ve ekşer-i hâlde hummayât-ı hâddede olan bevl-i ebyaç şafrânın nâhiye-i re'se meylîne delâlet eder.

‘Allâme der ki hummâ-ı hâddede şeverân ve heyecân eyleyen şafrâ yâ zâhir-i bedene meyl eder veyâhüd bâtına meyl eder. Zâhir-i bedene meyl eden şafrâ laţif ve rakîk olur ise ‘arak ve ter ile hurûc eder; eger zâhire meyl eden şafrâ ğalîz olur ise o ğalîz şafrâ kalîlü'l-hidde olup derinin altında ihtibâsı mümkün ise o şafrâ yerekânı icâb eder. Ve hiddeti keşîre olup tahte'l-cildde ihtibâs mümkün olmaz ise o şafrâ evrâm ve büşûru icâb eder. Ve eger şafrâ bâtına meyl eder ise bâtın-ı bedenden o şafrânın meylî emânın yâ nî bağarsıkların tecvîfine olur ise o şafrâ ishâli icâb eder. Ve o şafrânın meylî mî'de tecvîfine olur ise o şafrâ kay' ile hurûc eder. Bu vücûhların biri dahi bulunmaz ise ‘udvu tevrîm eder | ve ekşer-i hâlde şafrâ beyne'l-âdâ dimâğı tevrîm eder. Ve eger hummayât-ı hâddede bevlîn beyâdı ihtilât-ı ‘akldan sonra olur ise helâki inzâr eder.

İbukrât Hakîm der ki bevlîn beyâdı kısm-ı evvelden olmayıp beyâd-ı müşîff olur ise yâ nî bi-mî'de na'l-müşîff ebyaç olan bevl redî olur ve hâşşaten dimâğı müteverrim olan maħmûmun bevl-i ebyaç-ı müşîffi ziyâde redî olur. Ve eger müteverrimü'd-dimâğ olan maħmûmün kabdı olur ise o bevl-i müşîff ziyâde mübâlağa ile redî olup şersâmî inzâr eder, eger şersâm mev-cüd ise o bevl helâke delîl olur. İntehâ kelâmu'l-‘Allâme.

Ve kezâlik hummayâtta olan bevl-i rakîk def'aten ebyaç olsa gelecek zamânda olacak ihtilât-ı ‘akla delâlet eder.

‘Allâme der ki bu maħâmde bevl-i rakîkten murâd kıvâmı olmayıp mâi olan bevl değıldir belki şafrâ kıvâmında olan bevldir. Ve bu kıvâm üzere olup def'aten ebyaç olan bevl o zamân ihtilât-ı ‘akla delâlet eder ki mâddenin mî'de ve berâz tarîkleri mişlli menâfîze inşirâfına ‘alâmet-i dâlle mevcüd olmaya. Ve bu vech üzere delâlet eder ‘alâmet bulunur ise hummayâtta o mişlli bevl ihtilât-ı ‘akla delâlet eylemez. İntehâ kelâmu'l-‘Allâme.

Ve hâl-i şihhatte ‘ale'd-devâm bevl levn-i beyâd üzere olsa o bevl ‘adem-i nuçca delâlet eder.

Ve hummayât-ı hâddede hâdiş olan bevl-i ihâlî yâ nî zeyt gibi olan bevl mev't ve dıkktan birini inzâr eder yâ nî eger kuvvet ve tab'at kavîyye ise o bevl dıkkâ delâlet eder ve eger kuvvet dâ'ife ise mev'te delâlet eder.

‘Allâme der ki bâdı nüshalarda بالرابب والاهالي الشيبه بالرابب vâkî olup “zeyt” bedeline “râyib” vâkî olmuştur, bu nüsha-i şâniye haţâdır, zîrâ ihâlî iki nev olur, biri vedekî ya'nî et yağı gibi olur ve biri zeytî olur. “İhâl” in bu iki ma'nâdan ğayri ma'nâsı yoktur ve “râyib” de ya'nî yoğurtta bu ma'nâların biri mevcûd değildir, zîrâ yoğurdun beyâdı hâliştir, ihâl levninde değildir ve ihâlîyi râyibe teşbîh şahîh olmaz lâkin İbn Cümeyf Tenkîh-i Kânûn'da der ki şahîh olan nüsha-i şâniye ya'nî râyib nüshasıdır. Râzî dahi İbn Cümeyf 'i te'yîd edip der ki hummayât-ı hâddede râyibe ve yoğurda şebîh olan bevl mevt-i serfî inzâr eder, eger o bevl ile hummâya sükûnet ve hîffet ‘arîd olmaz [83b] ise. Ve eger bâ de 'l-bevl hummâya hîffet gelir ise o bevl dıkkı inzâr eder.

Şâhib-i Kânûn emrâd-ı hâddede bevl in ebyad olması ve kezâlik emrâd-ı bârîdede beyad olması ne keyfiyyette hâdis ve hâsıl olduğunu beyâna şürûf edip der ki:

Ma'lûm buyurula ki bâdı kerre mizâc-ı hârr şafrâvî iken bevl ebyad olur ve kezâlik mizâc-ı bârid balgâmî iken bevl aḥmer olur her ne kadar zâhir-i hâl ‘aksini icâb edip mizâc-ı bârid-i balgâmînin bevl ebyad ve hârr-ı demevînin bevl aḥmer olmak ise. Peş mizâc-ı hârrda bevl onun için ebyad olur ki şafrâ meslek-i bevlle ya'nî meşâne yoluna sülûk eylemez ve bevlle şafrâ muhteliğ olmaz, binâen ‘aleyh mâiyyet levn-i aşlı üzere bâkî kalıp ebyad olur.

Ve bevlden istidlâl eden kimseye lâyıq olur ki o bevl-i ebyadta te'em-mül ve tefekkür eyleye, eger o bevl-i ebyadın levni müşriḳ ve şüflü ğazîr ve keşîr ve ğalîz ise ve kıvâm-ı bevl dahi ğılaza mâil ise o vechle olan bevl-i ebyadın berd ve balğama istidlâl eyleye; eger o bevl-i ebyadın levninde işrâk olmayıp ve bevl in şüflü dahi keşîr ve ğalîz olmayıp ve kezâlik şüflü maşğûl olmayıp ya'nî müctemî' olup müşettet ve râsib olmayıp ve bunlar ile ma'an kıvâm-ı bevl dahi ğılaza mâil olmayıp levn-i beyad dahi kümü-dete mâil olmaz ise o bevl ile şafrânın kâmine ve mestüre olduğuna istidlâl eyleye. Ve kaçan bevl emrâd-ı hâddede ebyad olup velâkin o maraḍda ‘alâ-met-i maḥmûde ve delîl-i selâmet bulunmakla o maraḍdan sersâm mişli nesnelerin ḥudûsu ḥavf olunmaz ise o bevlden hâdde olan maddenin bevl mecrâsından munşarîf olup tabîrî aḥer mecrâya meyline istidlâl oluna ve em'aya ve saḥc 'urûduna dahi istidlâl oluna.

Şürrâh derler ki Kānūn'un bu kelâmı hükm-i ekserî olur, hükm-i küllî değildir, zîrâ mādde-i hārrenin meşāne tarîkından inşirāfı maddenin emfā tarîkine sülûkunu icāb eylemez, zîrâ cāizdir ki mādde-i hādde tarîk-i bevlden ve sersām mişlli emrādı icāb eylemek vech üzere dimāğa şıfūd ve sülûkta munşarîf olup emfā tarîkine dahi sülûk eylemeye belki mʔ-deye nüzûl edip kay' ile hurûc eyleye veyâhüd zâhir-i bedene müteveccih olup laţîf ise ʕarak ile hurûc eyleye ve keşîf ise ʕadem-i hiddet hasebiyle yerekāmi ve hiddetin ziyāde olması hasebiyle kurhalar ve besreler ihdâş eyleyip o vech ile mündefʔ ola veyâhüd ruʔaf ile mündefʔ ola. Pes bu ihtimâller var iken şafrânın bevl mecrāsından munşarîf olmasından sahcın ʕarîd olması kaʕfî değildir, zîrâ sahc emfā dâhilinde olur ve şafrâ emfāya nüzûl eylemedikçe ishâcı olmaz. Bu taqrîrden zâhir oldu ki Kānūn'un bu hükmü hükm-i ekserî olur. Bu zikr olunan esbâb emrâd-ı hâddede bevlin ebyâd olduğunun sebebi idi.

Ve ammâ emrâd-ı bāride bevl aḥmer olduğunun esbâbı dört sebep olur:

Sebeb-i evvel budur ki vecaʕ o emrâd-ı bāride ziyāde olur ve şiddet-i vecaʕ ile ʕarîda olan harâret şafrâyı hâll ve izābe edip şafrânın zevebân eden eczâları bevle muhteliḥ olmakla bevl aḥmer olur, mevâdd-ı bāride-i balgâmiyyeden hâdiş olan bārid kûlncda bu zikr olunan sebepten bevl aḥmer olur.

Sebeb-i şānî budur ki emrâd-ı bāridenin baʕdılarında merāre ile emfā arasında südde olmakla şafrâ merāreden emfāya nüzûl eylemez ve merāre merāreye vārid olan şafrâ ile imtilā eyledikten sonra bâkî şafrâlar kaḥkarâ rüciʕ edip ekser-i hâlde kebidin hâdebesine şıfūd edip mâiyyet ile maʕan külāya ve külādan meşāneye nüzûl eder ve bināen ʕaleyh bevle o şafrânın levni zâhir olup bevl aḥmer olur yaʕnî maşbüḡ olur, beyâd olmaz. Ve bu vech üzere bevlin beyâd olması dahi kûlnc-ı bāride olur, zîrâ zikr olunan südde hasebiyle şafrâ emfāya nüzûl eylemez ve süfl-i bārid-i balgāmînin emfāda ihtibāsına emfânın kuvve-i dāfiʕası mütenebbih olmayıp define taşaddî etmemekle kûlnc hâdiş olur.

ʕAllāme der ki merārede iki mecrā vardır: Biri merāre ile emfā arasında vâşıl olur, bu mecrā kebîr olur. Ve ikinci mecrā merāre ile mʔde arasında

vâsıl olur, bu ikinci mecrâ da'ik ve ince olur. Pes mecrâ-yı evvel-i kebîr mesdûd oldukta câizdir ki mecrâ-yı da'ikten şafrâ m'f deye nüzûl edip kay' ve gâseyân ile hurûc eyleye, bu sûrette emrâd-ı bāridede bevl aḥmer olmaz belki bevl emrâd-ı bāridede aḥmer olması ḥükmi-ekserî olur.

Emrâd-ı bāridede bevl aḥmer olmasının sebebi sālisi budur ki emrâd-ı bāridenin ba'dısında kuvvet da'ife olur ve ḥadebe-i kebide kuvve-i mümeyyizenin aḥlâṭı māiyyetten temyizi katında o kuvvet da'fı ḥasebiyle külliyyen temyize kâdire olamayıp māiyyetten bevlī sābiğa olan aḥlâṭ bākīye iken o māiyyet mesālik-i bevl sülûk edip o vech ile emrâd-ı bāridede bevl aḥmer olur. Ve istiskā-i bāridde bevl bu vechten ve bu sebebden aḥmer olur. İstiskā-i bāridden murād ḥummāsı olmayan istiskādır. Ve da'f-ı kebid emrâdında ekser-i ḥâlde beyllaḥm-ı ṭarī gūsālesine ve yıkantısına benzer, felā-maḥāle o bevlde eṣer-i ḥumret olur.

Emrâd-ı bāridede bevl ebyaḍ olmasının sebebi rābi'i budur ki südde ḥasebiyle 'urūḳta aḥlâṭ müctemī' ve mühteḳan olmakla ta'affün eder ve ḥarāret-i 'ufūnet ile levḥ-i balgām ḥumrete müteḡayyir olup bevl muḥteliṭ olmakla bevl aḥmer olur. Ve bunun 'alāmeti budur ki o bevl-i aḥmerin şıbgı şıbgı-ı da'if olur, müşriḳ olmaz ve işrāḳın olmaması delālet eder ki o şıbgı 'ufūnet ḥasebiyle ḥādīs olmuştur, māiyyetine şafrānın ihtilāṭı ile deḡildir, zīrā şafrādan olan şıbgı müşriḳ olup berik ve lem'ānı olur. Ve çok kerre maraḍın evvelinde hurûc eden bevl beyāḍ olup ba'dehu hurûc eden bevl esved olur ve rāyiḥa-i kerīthe dahi 'āriḍ olur, yereḳān maraḍında olduğu gibi. Ve ta'ām tenāvül eden kimse ta'āmın ardınca 'ale'l-fevr tebevvel eylese ḥaḍma bed' olunmazdan muḳaddem o bevl ebyaḍ olur; kaçan ta'ām inhiḍāma başlasa bevl dahi inşibāğa bed' eder ve ḥaḍm ziyāde oldukça bevl şıbgı ve boyası dahi ziyāde olur. Ve bevl şıbgı ḥaḍm ḥasebiyle olduğuna bināen seher aṣḥābının bevl ebyaḍ olur, kaçan uyuyup o uyku ḥasebiyle ḥaḍm ḥāşil olsa²⁹⁷ o zamān bevl münşabiğ ve boyalı olur. Ve seher ile ḥārr-ı ḡarīzī müteḥallil olmamakla o taḥallül dahi sehere mu'tin olup ḥaḍm ziyāde ḳalil olup ve bevl şıbgı ziyāde ḳalil

297 Ma'fūm buyurula ki nevm ḥaḍma mu'tin olur, ḥarāret-i ḡarīziyye bātma müncezi-be olmakla kuvve-i ḥādime ziyāde ḳaviyye olur. Yaḳazada nevm ḳadar ḥaḍm olmaz ḥuṣūşan ki yaḳaza ṭab'atından hurûc edip seher maraḍı ḥādīs ola, o zamān ḥaḍm ziyāde da'if olur.

olur lâkin o beyâdın işrâkı olmaz mâddede nuçc olmamak hasebiyle belki küdürete meyli olur.

Emrâd-ı hâddede şıbg-ı aḥmeri olan bevl bevl-i mâiyyetten efdal olur. Aḥmer-i demevî aḥmer-i şafrâvîden ziyâde me'mûnu'l-ğâile olur, *zîrâ aḥmer-i şafrâvî ziyâde harârete delâlet eder, aḥmer-i demevînin delâlet eylediği harâret o miqdâra bâliğa olmaz ve harâret ziyâde oldukça haṭar dahi ziyâde olur ve harâreti kalîl olan eslem olur.* Ve şafrâ-i sâkineden hâdiş olan ḥumret-i bevl şafrâ-i müteharrikeden hâdiş olan ḥumret-i bevl den eslem olur, *zîrâ şafrânın sükûnu kıllat-i redâ'etine delâlet eder. Ve şafrânın hareketi bir 'udvdan 'udv-ı âhere intikâl ile bilinir ve intikâl eylemeyen şafrâ mihyâce olmaz²⁹⁸ ve maḍarratı dahi ziyâde olmaz ve o sâkine olan şafrânın bevlî boyadığı şafrânın hareketi hasebiyle olmak lâzım değildir, ba'dı kerre keşreti hasebiyle seyelan edip mâiyyete karışır ve bevlî boyar ve bevlde o şıbg şafrânın keşretinden olur.*

Ve bevl-i aḥmer külâ ve böbrek maraḍlarında redî olur, *zîrâ bevl-i aḥmer o maraḍlarda vereme delâlet eder ve külânın kuvve-i câzibesi da'if olduğuna delâlet eder.*

Ve evcâ'-ı re'ste bevl-i aḥmer ihtilât-ı 'aklı inzâr eder *lâkin o inzâr baş ağrısı dâim ve şedîd olur ise olur.*

Ve emrâd-ı hâddede bevl ḥumrete zammân-ı ibtidâda bed' edip ve bevl-i aḥmer bâkî ezminede dahi mütemâdî olsa ve o bevlde rüsüb dahi olmasa o maraḍdan helâk ḥavf olunur ve o bevl verem-i külâyâ [84a] delâlet eder.

Ve emrâd-ı hâdde-i mezkûrede bevl-i aḥmerde küdüret dahi olsa ve o hâl üzere bevl dâim ve bâkî olsa o bevl verem-i kebidde ve ḥarr-ı ğarîzinin da'fına delâlet eder. *Bu mezkûrlar elvân-ı basîta envâ'ı idi.*

Ammâ *Ķânûn 'un zikr eylediği²⁹⁹ elvân-ı mürekkebe dört nev' dir, evvel-kisi ğusâlî, ikincisi zeytî, üçüncüsü urcuvânî, dördüncüsü ḥamrî olur:*

Nev'-i evvel ğusâlî o bevldir ki tâze etin yıkantısma müşâbih olur ve suda ḥall olunan deme müşâbih olur. Ve bevl-i ğusâlî ba'dı kerre kebidin da'fından hâdiş olur ve ba'dı kerre demin keşretinden hâdiş olur. Ve bevl-i

298 "Mihiyâce olmaz" demek keşir hareket olmaz demektir.

299 "*Ķânûn 'un zikr eylediği*" dediğimizde işâret vardır ki elvân-ı mürekkebe gayri-lerin yazdığı üzere dörtten ziyâde olur, o ziyâdelerin zikri mürûr eyledi.

ğusālînin ɗaʕf-ı kebiddən ħudūşu keşret-i demden ħudūşundan ekşer olur. Ve ɗaʕf-ı kebiddən murād kebide ʕarıɗ olan sū-i mizācın ğalebese olup kebidin kuvāları o sū-i mizācla ɗaʕife olmasıdır. Pes bevlin aħmer ve kırmızı olduđu ɗaʕf-ı kebiddən ħudūşuna delālet eder hađmın ɗaʕf olması.

Ve kuvānın inĥilālı olmayıp kuvvet kavıyye olur ise bevlin ĥumreti demin keşretinden ħudūşuna delālet eder ve delālet eder ki bevl keşrette bir meblağa bālıĝdır ki demi bi-kemālîhi māıyyetten kuvve-i mümeyyize ifrāz ve temyızden ʕāciz ve kâşırır.

Ve elvān-ı mürekkebe envā'ının ikincisi zeytîdir. Zeytî o levn-i aşferdir ki onun şufretine sılķı levn³⁰⁰ muĥālîṭ ola ve o levnde berik-ı desimî ve işfāf ve lüzücut olmak ĥasebiyle zeytî bevl dem levnine müşābih olur ve işfāfı ile ğılaza meyli ola yaʕnî o bevlde bir neʕ ğılaż ola, gerek ziyāde ve gerek noķşān olsun.

Ve bevl-i zeytî ekşer-i aĥvāle ĥayra ve nuđca ve şalāĥa delālet eylemez belki o bevlin delālet şerre olur lâkin nādiren mevādd-ı desimeyi ʕalāsebîl-i buĥrān istifraĝa delālet eder. Ve dūsümetî olan māddelele istifraĝa o vaĥt delālet eder ki o bevlden sonra marîd olan kimse istirāĥat eyleye.

Ve şerr ve helāke delālet eden bevl-i zeytînin dūsümeti muntine olup rāyiĥa-ı kerīhesi olur ĥuşūşān dūsümet-i muntinesi olan bevl kalilen kalilen ĥurūc eder ise şerre delālet ziyāde olur. Kezālik o bevlde laħm-ı tarî ğusālesi gibi nesnelere bulunur ise bu şurūṭ üzere ĥādiş bevl-i zeytî ziyāde redî olur. Ve bu bevl-i zeytî istiskāda ve silde ve kılinc-ı redide ekşer olur.

Ve baʕdı kerre bevl-i zeytîden muĥaddem bevl-i esved ĥāric olup baʕdehu bevl-i zeytî ĥāric olur ve bu vech ile olan zeytî şalāĥa delālet eder.

Ve emrāđ-ı ĥāddenin dördüncü ğününde ĥādiş olan bevl-i zeytî o marāđ-ı ĥāddin yedinci ğünü ʕalîlin mevtine delālet eder.

Ve bi'l-cümle bevl-i zeytî üç şımf üzere olur, zîrā bir şımfında dūsümet bevlin bi'l-cümle fevķānî ve taĥtānî eczālarında olur ve şımf-ı āĥerinde bevlin dibinde ve ƙarında olan eczālarda dūsümet olur, fevķinde dūsümet olmaz, üçüncü şımfının fevķinde dūsümet olur, esfelinde dūsümet olmaz.

Ve yine bevl-i zeytî taķşim-i āĥer ile üç kısma taķşim olunur:

300 "Sılķı levn" koyu yeşildir. "Sılķ" pazı dedikleri baĝdır.

Ḳısm-ı evvel o bevldir ki onun levni zeyt levninde olur, kıvâmı zeyt kıvâmında olmaz, sill marağında bevl bu minvâl üzere zeytî olur huşuşan sill marağının evvelinde bevlın zeytiyyün fi'l-levn olduğu ekşer olur.

Ḳısm-ı şānî kıvâmda bevl zeytî olur, levni zeytî olmaz.

Ḳısm-ı şāliş bevl levnde ve kıvâmda cemî'an zeytî olur, külâ marağlarında ve sill marağının kemâlinde ve âhirinde bevl levnde ve kıvâmda zeytî olduğu gibi.

‘Allâme der ki taḳsîm-i mezkûrda vâdıh olan bu minvâl üzere taḳsîmdir. Zeytî ismi ile müsemmâ olan bevl hâli olmaz ki yâ zevebânî olur sill marağında ve huşuşan sillin evâhirinde olduğu gibi, zîrâ sill marağında ancak şahm zevebân eder ve şahmın zevebân eden eczâlarının bevl muhâlaḳası bevlde düsümet olur lâkin ğalîz olmaz ve kıvâm olmaz veyâhüd o bevlede zıkr olunan zevebân olmaz ancak silki olup onda kıvâm olur yâhüd hem zevebân olur hem silki olup ğılaḳ ve kıvâm olur. Ve bu kısm-ı şālişte olan kıvâm ve ğılaḳ bādı kerre ‘azm ve kemik mişli ‘āḳā-i aşılyenin zevebânından hâdiş olur, o zevebân eden eczâ-i aşılyelerde lüzüçet ve ğılaḳ olup bevl muhâlaḳa ile bevl dahi lüzüçetli ve ğalîz olur, sillin âhirinde bu minvâl üzere olur veyâhüd ahlât zevebân edip bevl muhâlaḳa eder ve silki kıvâmında olur, ‘ilel-i külâda olan zeytî bu minvâl üzere olur. Eger külânın ‘illeti lüzüçetli ahlât-ı ğalîza-i keşîre vü muhtelifeden olur ise ve o illet külânın şahmını tezvîb edip eritmek mertebesine bâliğa olur ise bu nev’ bevl-i zeytî o ‘illetten hâdiş olur.

Ḳānûn’un bu taḳsîmde irād eylediği ‘ibâret eḳbbânın bi-‘aynihâ irād eylediği ‘ibârettir ve taşhîhi ancak bu zıkr olunan vech üzere mümkin olur diye ‘Allâme şāhib-i Ḳānûn tarafından ştizâr eder.

Ve bevlede olan dört mürekkebe levnin üçüncüsü levni urcuvânîdir. Levni urcuvânî o levndir ki o levnde şufret ile huḳret terkîb olunup ona sevâd ‘arıḳ olur. Ve “urcuvânî” “ergavân”dan mu’arrebdir. Pes bu levni urcuvânî üzere olan bevl kattâl olur, zîrâ bevl-i urcuvânî iki mirrenin ya’nî mirre-i şafrânın ve mirre-i sevdânın ihtirâkına delâlet eder ve iki mirrenin ma’an ihtirâkının haḳarları ‘azîm olmakla helâke mü’eddi olur.

Ve bevlede olan elvân-ı mürekkebenin dördüncüsü levni hamrî olur. Ve levni hamrî o levndir ki onda olan humrette sevâd cereyân eder ya’nî o humrete sevâd-ı müteḳarrık muhâliş olur. Ve o bevl-i hamrî hummayât-ı

mürekkebeye delâlet eder, *zîrâ levn-i hamrî bi'l-cümle ahlâṭ-ı erbāa-nın ihṭilâṭ edip hummâ hasebiyle sevâd dahi muḥâlaṭa eylemekten ḥâdiş olur ve bi'l-cümle ahlâṭ hasebiyle ḥâdiş olan hummâ lâ-maḥâle hummâ-ı mürekkebe olur.* Ve levn-i hamrî hummayât-ı mürekkebeye delâlet eylediği gibi ahlâṭ-ı ğalîzadan ḥâdişe olan hummayâta dahi delâlet eder. Ve levn-i hamrîde olan bevl ziyâde şâf olup ve sevâdın cereyânı bevlın fevkinde ve kârûrenin re'sinde olur ise o bevl zâtü'l-cenbe bi-hasebi't-tec-ribe delâlet eder.

‘Allâme der ki o delâlete ikâme-i burhân mümkün olmaz, *zîrâ bevl-i hamrîde ğılzat olur ve zâtü'l-cenbin mâddesi laṭîf olmak lâzım olur, zîrâ mevâdd-ı ğalîza şadrın aĝşiyesine nüfûz eylemez, aĝşiyeye nüfûz eden mevâdd-ı laṭîfe olur Allâhu ‘alem.*

el-Faşlu’s-Sâlişü Minhâ Fi-Ḳıvâmî'l-Bevli ve Şafâihi ve Küdûretihi

Bevlın kıvâmı üç nev’dir: Eyvelkisi kıvâm-ı rakîk, ikincisi kıvâm-ı ğalîz, üçüncüdü kıvâm-ı mu’tedil olur.

Ḳıvâm-ı rakîk ona derler ki meşrûb olan mâiyyete fuḍûlden muḥâliṭ olan eczâlar laṭîf olmakla veyâḥûd muḥâliṭ olan eczâ kalîle olmakla mâiyyet meşrûbe kıvâmından ziyâde bi-hasebi'l-hiṣṣ o bevilde kıvâm-ı zâid olmaya. Eṭıbbânın kıvâm-ı rakîk dediklerinden murâdları bu ma’nâdır diye ‘Allâme taşriḥ eder.

Ve cidden rakîk olan bevl her hâlde ‘adem-i nuḍca delâlet eder, o bevlın şâḥibi gerek şâḥiḥ olsun ve gerek ‘alîl olsun. Kezâlik o bevl ‘urûḳta südde olduğuna veyâḥûd böbreklerde ḍaḍf olduğuna binâen ḥâdiş olur, *zîrâ mecârî-i bevilde ḍaḍf oldukta o ḍaḍfa binâen o mecârînin kuvve-i câzibesi mâiyyet-i rakîkayı cezb edip ve eczâ-i ğalîzayı cezbden ‘âciz olup veyâḥûd kuvve-i câzibe eczâ-i ğalîzayı cezbe kavî olur velâkin kuvvet-i dâfi’a eczâ-i ğalîzayı def’den ‘âciz ve kâşır olur veyâḥûd cidden rakîk olan bevl şâḥibi-nin suyu çok içtiğine delâlet eder veyâḥûd mizâcında bürüdet ve yübûsetin ziyâde olduğuna delâlet eder.*

Ve cidden rakîk olan bevl emrâd-ı ḥâddede kuvve-i hâḍımenin ḍaḍfına delâlet eder ve ‘adem-i nuḍca dahi delâlet eder ve baḍdı kerre sâir kuvâların ḍaḍfına delâlet eder, *zîrâ cidden rakîk olan bevl kuvânın ḍaḍf olduğundan*

hâdime meşrûb olan mâiyyette taşarruftan ʿâciz olup mâiyyet miʿdeye [84b] vusûlünde kuvvet o mâiyyeti dâhil olduğu gibi min-ğayri taşarrufin izlâk ve ihrâc eylediğinden hâşıl olur. Ve bu vaşf olunan cidden rakîk bevl şüb-bânda dahi redî olur velâkin şıbyânda ziyâde redî olur onun için ki şıbyân mertûbu'l-mizâc olmakla bevl-i tabîrleri ğalîz olur.

Ve şıbyânın ebdâm neşv ü nemâları ziyâde olmak maşlahatı için ruṭûbâtı ziyâde cezb eder ve cezb-i ruṭûbât bevlin ğılzâtinı icâb eder. Şıbyânın bevlî bu vechlerden için ğalîz olmak lâzım olup bevl-i ğalîz muktedâ-yı tabîr-atları iken taḥallûf edip cidden rakîk olması ziyâde redâ'ete delâlet eder. Ve şıbyânın bevlleri hummayât-ı hâddede cidden rakîk olsa tabîrî olan hâllerini ziyâde tecâvüz etmiş olur. Ve eger o hâlet şıbyânda müstemirre ve dâime olur ise ʿaṭab ve helâke delâlet eder. Lâkin o hâlet ile maʿan ʿalâmât-ı şâliha bulunup ve kuvvette sebât bulunur ise şıbyânın cidden bevl-i rakîki gelecek zamânda hurâc ḥudûsuna delâlet eder ve huşûşan o hurâc kebid nâhiyesinin tahtında olmağa delâlet eder.

Ve kezâlik cidden rakîk olan bevl şahîh olan kimselerde müstemirr olup zâil olmasa o bevl-i rakîk delâlet eder ki o kimsenin hangi ʿudvunda vecaʿ olur ise gelecek zamânda o ʿudv-ı müteveccîʿde verem hâdis olur.

Cidden bevlî rakîk olup o hâletleri müstemirre olan kimselerin kaṭanında ve külâsında vecaʿ olur ve o bevl delâlet eder ki o müteveccîʿ kaṭan ve külâ vereme müstaʿiddler olur. Ve baḍı kerre dahi vecaʿ ve şikal bir ʿudvda ve bir nâhiyede olmayıp vecaʿ bi'l-cümle bedeni istîfâb eder, o vecaʿ-ı şâmile muḳârin olan cidden rakîk bevl büşûra ve cüderîye ve bedeni istîfâb ve ihâta eden vereme delâlet eder. Ve buhrânda bevlî defʿaten ve bilâ-tedric rikḳatî maraḍın nüksüne delâlet eder.

Ve ammâ cidden ğalîz olan bevl ekser-i aḥvâlde ʿadem-i nuḍca delâlet eder ve nedret üzere yaʿnî az kerre kıvâmı ğalîz olan aḥlâtın nuḍcuna delâlet eder. Ve nuḍca delâlet eden bevl-i ğalîz ḥiltî hummâların müntehâsında olur ve veremlerin inficârında olur yaʿnî şişler deşildikte bevl ğalîz olur.

Ve evrâm-ı hâddede bevl-i ğalîz-i dâimin delâleti şerre olur lâkin emrâd-ı hâddede bevl-i rakîk müstemirr ve dâim olmak bevl-i ğalîzden ziyâde delâlet eder, zîrâ bevl-i ğalîz bulunduğu kadar kıvâmı miḳdârınca bir nevʿ ḥaḍma delâlet eder.

Pes bevl-i ğalîzde iki nev' delâlet olur, bir nev'î hayra ve bir nev'î şerre delâlet eder. Ve bevl-i ğalîz evvelâ hağma ve ba'dehu haçm olan māddeyi kuvvet-i dâfi'anm def'de istiklâline delâlet etmekle o delâlet hayra delâlet olur. Ve bevl-i ğalîzin şerre delâleti maddenin fesâdma ve keşretine ve kuvvete o mādde muṭava'at etmeyip nuçcdan imtinâc etmekle maddenin mâiyyetten ifrâz ve imtiyâzı olmayıp ve rüsüb dahi olmadığına delâleti olur.

Ve bevl-i ğalîzin ĥurücundan sonra 'alîli rāhat ta'ķīb eder ise onunla şalāha delâlet eden delîlin kuvvetine ve ğalebesine istidlâl olunur ve eger bevlden sonra đaf ziyâde olur ise şerre delâlet eden delîlin kuvvetine ve ğalebesine istidlâl olunur.

Ve ĥummayatta olan bevl-i ğalîzin eslemi ve ziyâde selâmetlisi def'aten şey'2-i keşirin ĥurūcu ve istifrağı olan bevl-i ğalîzdir, ammâ azar azar ĥurūc edip kalîlen kalîlen olan bevl aĥlâtin keşretine ve kuvvetin đafına delâlet eder.

Ve bevl-i ğalîzden nâfi' olan bevl o bevl-i ğalîzdir ki onun ĥurücundan sonra ĥâric olan bevl mu'tedil ola ve rāhata mukârin ola, zîrâ bu mişlli bevl-i mu'tedilin zuhuru ile istidlâl olunur ki bevl-i evvel-i ğalîz buĥrân ĥasebiyle mevâdd-ı fâsideyi def' edip 'alîl olan kimse şıĥhate meyl eyledi.

Ve emrâd-ı ĥâdede olan bevl-i rakîk ğlâza istihâle eylese ve o istihâleden sonra 'alîle ĥiffet gelmese o istihâle zevbâna delâlet eder.

Ve şahîĥ olan kimsede bevl-i ğalîz dâim olup o kimse nâhiye-i re'ste veca' iĥsâs eylese ve bedeninde inkisâr iĥsâs eylese o ĥâlet o kimseye ĥummâ 'urūđunu inzâr eder ve o ĥâl ba'đı kerre fuğulün indifâcma dahi delâlet eder, kezâlik bevlın mesâliki eṭrâfindan veremin inficârma ve deşilmesine dahi delâlet eder.

Bevl-i ğalîz ve bevl-i rakîk cem'an 'adem-i nuğca delâlet ederler onun için ki mevâddm nuğcuna kıvâm-ı bevlın i'tidâli lâzım gelir. Kaçan bevl mu'tedilü'l-kıvâm olmasa ve i'tidâlden rikķat veyâĥūd ğlżat cānibine mâil olsa nuğcun lâzımı olan i'tidâl müntefi olup bulunmaz ve lâzımın intifâsı ile melzūmun ya'nî nuğcun intifâsma ve bulunmamasına istidlâl olunur. Ve ğalîzin nuğcu o maddenin hađm olup hađm ĥasebiyle i'tidâle varmca kadar o ğalîz rakîk olmakla olur ve rakîğin nuğcu o rakîk hađm ĥasebiyle i'tidâle bâliĝ olunca kadar koyulayıp şehin ve ğalîz olmakla olur. Ve'l-ĥaşıl

i'tidâlden kıvâmda hürûc eden mevâddı haçm i'tidâle t̄şâl edip ulaştırır, ğalîzi terkîk ve rakîki taĝlîz etmekle.

Sâbıkta zikri mürûr eylediği üzere bevl-i ğalîz ba'đı kerre ğalîz-i müşiff olur ve ba'đı kerre bevl-i ğalîzin işfâfi olmayıp küdüretli olur. Pes ğalîz-i müşiff ile bevl-i rakîk müştebih olup o iki bevl biri birinden fark olunmak şu'übetli olur. Beynehümâyı fark eden vech budur ki ğalîz-i müşiff olan bevl taħrîk ve temvîc olursa o ğalîz-i müşiffin emvâcı kibâr olur, şıĝâr olmaz ve hareketi baṭı'e olur ve o bevl-i ğalîz-i müşiffin zebedi ve köpüğü-nün nefehâtı³⁰¹ keşir olur ve o nüfâhâtın sönmesi ve infikâkı baṭı' olur. Ve bu mişlli bevl-i ğalîz-i müşiff ceyyidü'l-inhiğâm olan balĝamdan tevellüd eder veyâhüd şafra-yı muħḥiden tevellüd eder eger o ğalîz-i müşiff bevlde şufrete mâil şıbg olur ise. Ve eger o ğalîz-i müşiff olan bevlde şıbg olmaz ise balĝam-ı zücâcînin inhilâline delâlet eder. Ve balĝam-ı zücâcînin inhilâline delâlet eden bevl-i ğalîz-i müşiff çok kerre maşrû'larda hâdiş olur. Ve şıbgı keşir olan bevl-i rakîk delâlet eder ki o şıbg nuçc hasebiyle deĝildir belki o şıbg-ı keşir mirre-i şafra'nın bevl-i rakîke muħâlâtasından hâdiştir onun için ki eger şıbg nuçcdan hâdiş olsa bevlin kıvâmı rakîk olmayıp mu'tedil olurdu, zîrâ nuçc evvelâ kıvâmda te'sir edip ba'đehu şıbgda 'amel eder.

Ve kıvâmda nuçcun olmadığı lâ-mahâlê delâlet eder ki levn nuçcun eşeri ve fi'li ile deĝildir. Ve kıvâmda olan nuçc şıbgda ve levnde olan nuçcdan ziyâde şâlih olur, binâen 'aleyh emrâğ-ı hâddede müstemirr ve dâim olan bevl-i aşfer-i rakîk şerre ve kuvve-i hâdimenin fütûruna delâlet eder.

Ve kaçan sen bevli rakîk bulsan ve o bevl-i rakîkte olan eczâlar humret ve şufret ile muhtelif olup kimi kırmızı ve kimi sarı olsa ve o bevlin şâhibinde âşâr-ı ta'ab ul iltihâb hâds olursa o kimsenin meşâne 'illeti yok ise ve o bevl-i rakîkte nuḥâle gibi nesnelere var ise o bevl balĝamın ihtirâkından hâdiş olduğunu istidlâl edersin.

Ve emrâğ-ı hâddede bevl-i ğalîz bi'l-cümle ahlâṭın keşretine delâlet eder. Ve eger bir sâ'at miqdârı mekşten sonra o bevl-i ğalîz tecemmüd edip donarsa zevebâna delâlet eder.

Ve bi'l-cümle bevlin küdüreti mâiyyete arđiyyetin ve rîḥin muħâlâtasından hâdiş olur. Kaçan bu zikr olunan arđiyyet ve rîḥ ve mâiyyet biri biri

301 "Nefehât"tan murâd suyun yüzünde olan kabarcıklardır, ona ḥabâb derler.

ile muhteliğ olur ise küdüret hâdis olur. Ve bu üç şeylerin ba'đıları âher ba'đılarından munfasıl olup ayrılır ise bevlde şafâ tamâm olur ya'nî bevl 'ale't-tamâm şaf olup onda aşlâ küdüret olmaz.

Bundan sonra vâcib olur ki bevl in aĥvâl-i selâsesine nazar oluna, eger bevl evvel-i ĥurûcunda raĥîk olup ba'dehu ġalîz olursa o bevl delâlet eder ki taĥbî'atta nuĊca mücâhede ve sa'ıy vardır, fâtire deġildir ve mâdde o kuvvetten müte'essir olmuş deġildir velâkin mâddenin kuvvete 'işıyânı ĥasebiyle henüz nuĊc kâmil olmamıştır Ve ba'đı kerre dahi evvelâ raĥîk olup ba'dehu taġalluz [85a] eden bevl zevebân-ı a'Ċđaya delâlet eder. Ve eger bevl evvel-i ĥurûcunda ġalîz olup sonradan taşaffî edip eczâ-i ġalîz ası mâiyyetten temeyyüz edip râsib olur ise delâlet eder ki taĥbî'at mâddeyi ħahr edip inĊâc eyledi.

Ve her bâr ki şafâ ekser ve rûsûb evfer ve esra' olsa o bevl in nuĊca delâleti ziyâde olur; raĥîkan ĥurûc edip ba'dehu taġalluz eden bevl ile ġalîz en ĥurûc edip ba'dehu teraĥkuk eden bevl beyninde mütevassıf olan bevl ya'nî ĥurûcu ĥâlinde raĥîk olan riĥkâti üzere ve ġalîzan ĥurûc eden ġılzati üzere bâĥî olan bevl dâim olur ise ya'nî ĥurûc eylediği ĥâl üzere beġası her def'e'atta olur ise ve taĥbî'at dahi ħavıyye ve sâbite olur ise ĥads olunur ki o kuvvet ħarîbü'z-zamânda mâddeyi inĊâc-ı tamm etmek mertebesine bâliġa olur.

Eger kuvvet sâbite ve bir ħarâr üzere deġil ise ĥavf olunur ki helâk nuĊca sebħat eyleye ya'nî o bevlde 'alâmet-i nuĊc ve 'alâmet-i helâk cem' olmuş-tur lâkin 'alâmet helâkta ġalebe olmakla helâkin evvel zuĥûr eylemesi ĥavf olunur. Eger helâktan necât olur ise âĥirü'l-emr nuĊc hâdis olur.

Ve ġalîzan ĥurûc edip ġılzati üzere bâĥî olan bevl taĥvîl olur ise ve meĥûf olan 'alâmet-i uĥrâ dahi yok ise o bevl şudâ'ı inzâr eder, zîrâ o bevl mevâdd-ı ġalîzanın severânına ve heyecânına ve ri'yâĥ-ı buĥârıyyeye delâlet eder ve onların severânı lâ-maĥâle şudâ'ı ihdâş eder.

Ve o bevl ki riĥkâten aĥz edip ĥuşûrete meyl eylese ve her bâr bu min-vâl üzere olsa ya'nî ĥâl-i tebevülde raĥîk ba'dehu ġalîz olsa ekser-i evħâtta o bevl ġalîzan ĥurûc edip ġılazı üzere bâĥî kalan bevlden ĥayrlı olur ve çok kerre bevl in ġılaz ve küdüreti kuvvetin sukûtu ĥasebiyle olup onda def'-i taĥbî'at olmaz.

Ammâ o bevl ki mâiyyen hürüc edip ve mâiyyen bâkî olur, elbette o bevl 'adem-i nuçca delâlet eder.

Ve bevl-i ğalîzin maħmûdu meşāneden infişâli keşîr ve hürücu sehl olan bevl-i ğalîz olur. Bu mişlîli bevl ile fâlic ve emrâd-ı balġamiyyeden teşen-nüc ve raşse ve nesâ tesmiye olunan damarın veca'ı olup fâlic mecrâsına cārî olan marağlara bür' ve şihhat hâşıl olur. Ammâ bevl ğalîzan hürüc edip keşreti ve ğazâreti olsa ve tedricle ba'de'l-hürüc terakkuğ edip azar azar ince olsa o bevl maħmûd olur.

Ve çok kerre evvelâ bevl ğalîz ve kâlîl olup ve onun ardınca zühür eden bevl ğalîz ve keşîr ve küdretli olur, o lâl üzere olan bevl çok kerre hayra delîl olur onun için ki ğılzatine binâen râkid olup tecemmu' eden mâiyyet kâlîlen hürüc ederken def'a-i vâhidede sühûlet ile münfecir olup ğarîzen ve keşîren hürüc eylediği ile muflakan 'illet hall olup mündefi'a olur gerek 'illeti ħummayât-ı hâdde olsun ve gerek ise emrâd-ı imtilâiyye olsun ve gerek maraça mü'eddi olmamış imtilânın evâili olsun. Ve envâc-ı bevlden bu zıkr olunan nev' nâdirü'l-vuķû' olur.

Ve levn-i tabî'si üzere olup ifrât üzere ğalîz olan bevl ba'dı ahyân ve ezmânda kuvvetin mevâdd-ı keşîreyi nefdinin ve def'inin cevdetine delâlet eder ve o bevl sühûlet ile çıkar ise o sühûlet-i hürüc zıkr olunan delâleti taħkîk ve taşlîh eder.

Ve ba'dı kerre levn-i tabî'si üzere olup müfriţü'l-ġılzat olan bevl mezkûr telefe ve helâke delâlet eder, zîrâ o bevl ahlâtin keşîre olup ve kuvvet da'if olmasına delâlet eder ve bu delâleti bevl'in 'usret ile hürücu ve hâricin kılleti ve az olması taşlîh ve taħkîk eder.

Ve emrâd-ı tihâl ve ħummayât-ı muhteliţede tabî'atun buhrân tarîkiyle def eylediği bevl-i ğalîz ü ceyyidin eczâları ğılzatte müsteviye ve müteşâbihe olmak vâcib değildir *belki gâhice o bevl müteşâbih ve gâhice ğayr-i müteşâbih olur. Ve o bevl'in ğayr-i müteşâbih ve ğayr-i müstevî olması ile buhrândan 'adem-i ħudûşuna istidlâl olunmaz, zîrâ emrâd-ı tihâlin mevâddı bi'l-cümle ğalîza olur ve o mevâdd-ı ğalîzayı tabî'ata 'ale's-seviyye inđâc 'asîr olmakla nuğcâ muţâvîr olanları inđâc eder ve nuçca 'işyân edenleri bilâ-nuçc buhrân tarîkiyle ihrâc edip bevl ğayr-i müteşâbih olur. Ve kezâlik ħummayât-ı muhteliţenin mevâddı keşîretü'l-ihtilâf olur ve tabî'at*

mâ'a-kuvvetihâ o mevâddı def'e şâliha olunca kadar indâc edemeyip o mevâddı müsteviyetü'l-eczâ olmazdan muqaddem def' edip gayr-i müteşâbih olur.

Ve Kânûn'un دفع في الطبيعة تعمل في dediği kelâm-ı mücmeli 'Allâme bu vech ile tefsîr eder.

Fi'l-cümle müteşevvir olan bevl ahlâtın keşretine delâlet eder ve kezâlik tabî'atın o ahlât-ı keşîreye işti'âline ve indâcına dahi delâlet eder.

Kânûn'un bu mes'elesini 'Allâme tefsîr ve tafşîl edip der ki bevl-i müteşevvir bevl-i kedirden bir nev'dir, o bevlın eczâları müteşettit olur ya'nî 'adem-i nuçca binâen mevâddınun eczâları mâiyyet ile mahlûle ve mümtezice olmayıp rüsüb eder ve galeyânı dahi ziyâde olur, nitekim 'aşîr-i 'inebde ve belki fevâkih-i sâire. 'uşârâunda hâl bu minvâl üzere olur. İbukrâ't Hakîm der ki bevl-î müteşevvir ile tebevviül edip bevlî devâbbın bevlîne müşâbih olan kimsede şudâ' ve baş ağrısı hâlen ve hâdîren mevcûd olur, eger hâlen bulunmaz ise o kimsêye şudâ' sâriğ olur. İntehâ kelâmı'l-'Allâme.

Ve bevl ğalîz olup o bevlın şüflü ve rüsübü zeyfî olsa o bevl haşâta delâlet eder.

'Allâme der ki Kânûn'un zeyfiden murâdı zeyfînin üçüncü kısmı olur ya'nî sılķı olup levn ve kıvâmda zeyfî olan olur; zeyfînin aksamıları karîben mürûr eyledi. Ve haşâtın murâd' Allâme'nin ihtiyârı üzere haşât-ı külâdır. Ve bā'dı havâşîde haşât-ı meşâne murâddır diye taşrih olunmuştur, tafşîli şerh-i 'Allâme'de mezkûrdur.

Ve evrâm infcârına delâlet eden bevl-i ğalîz ile iki vech üzere istidlâl olunur:

Vech-i evvel budur ki o bevl-i ğalîze midde muhâliť olur ve o muhâliťin midde ve kayh olduğuna râyiha-i müntine vü kerîhe delâlet eder ve o bevlle muhâlaťa eden veremden munfaşıla şafâyiğ-i beydâ gibi cürâdeler dahi delâlet eder, verem meşânedede olur ise ve eger külâda olur ise şafâyiğ aħmerü'l-levn olup o muhâliť midde olduğuna delâlet eder. Ve meşânedede olan veremde 'ânede vecd' olur ve külyede olan veremin vecd'ı kaťanda olur. Ve o muhâliťin midde olduğuna şafâyiğ-i mezkûrelerden mâ-'adâ rüsübde nuhâle mişli nesnelere olduğu dahi delâlet eder.

Ve vereme bevl-i ğalîz ile istidlâlin vech-i şânîsi budur ki o bevl-i ğalîz zuhûrundan muqaddem o kimsenin meşânesinde veyâhûd külye ve böbreklerinde veyâhûd nevâhî-i şadrında verem olduğuna veyâhûd qurha olduğuna delâlet eder bir delîl zuhûr eder, *zîrâ mesâlik-i bevlde olan veremin mevâddı bevl ile mündef'â olduğu gibi âlât-ı teneffüste olan veremin ve qurhanın mevâddı dahi bevl ile mündef'â olur. Ve verem âlât-ı teneffüste olduğu onun ile bilinir ki eger verem riyede olur ise o kimseye bevl-i ğalîz 'arıd olmazdan muqaddem zâtü'l-cenb 'râdı 'arıd olur ve verem adlâ'ı muhît olan hicâbda olur ise teneffüs katında o kimseye vecd'-ı nâhis 'arıd olur ve dîk-ı nefes dahi 'arıd olur.* Ve bu vech ile 'arıd olan bevl-i ğalîz o veremlerin inficârına ve deşilmesine delâlet eder. Ve eger o bevl-i ğalîzden muqaddem olan bevl lahm-ı tarî-ğuşâlesine müşâbih olur ise o bevl-i ğalîz kebidin hadebesinden olduğuna delâlet eder ve o zamân o kimsede zâtü'l-cenb 'râdı gibi 'râd ve dîku's-şadr olur, *kezâlik* o kimsenin berâzi lahm-ı tarî-ğuşâlesine [85b] müşâbih olur ise. Bevl-i ğalîz kebidin taq'irinden olup münfecir olan verem kebidin taq'irinden olduğuna o bevl ile istidlâl olunur ve o kimseye *füvâk dahi 'arıd olur.* Ve eger o bevl-i ğalîze dîk-ı nefes ve su'âl-i yâbis ve a'dâ-i şadrında olan vecd'-ı nâhis teqaddüm etti ise o bevl delâlet eder ki o verem zâtü'l-cenbdır ve münfecir olup mevâddı şiryân-ı 'azîm nâhiyesinen mündef'â olur.

Allâme der ki şadrda m'edeye ve kebidde tarîk olmayıp zâtü'l-cenb vereminin midde ve kayhı tarîk-i bevlle berâz tarîkine sâlik olduğu müstefad olmakla şâhib-i Kânûn o middenin bevl ve berâz mesâlikine sülûku ne vech ile olduğuna beyân buyurup der ki zâtü'l-cenbin mevâddı bevl ve berâz tarîkine şiryân-ı nâzil-i 'azîm cânibinden sülûk eder. Ve o cânibden ne keyfiyyette sülûk eylediğini 'Allâme şerhinde tafşîl eder, istikşâ murâd edenler o şerhe mürâccâat eylesinler.

Pes inficâr-ı vereme delâlet eden bevl-i ğalîzde mevcüd olan middeye nazar olunur, eger o middede nuçc mevcüd ise şalâha delâlet eder.

Ve ba'dı kerre de'â aşhâbı ya'nî hareket ve riyâdeti olmayıp dâimâ sükün üzere olan kimse dahi midde ve şadîde müşâbih olan bevl ile tebevül eder ve o bevl o kimsenin bedenini tenkıye edip terk-i riyâdet hasebiyle bedene 'arıd olan terehül zâil olur.

Ve kebidinde veyâhüd kebid etrâfında süddeleri olan kimselerin dahi bevlı ba'đı kerre ğalîz olup o süddelerin infitâhı hasebiyle bevlı ğalîz olur ve ğılaz-ı bevlı kayhî olmaz ve bevlde olan kayhî ğılaz ancak veremin infi-cârında olur.

‘Allâme der ki bevl-i ğalîzin südedi olup kayhî olmadığının ‘alâmeti budur ki o bevl-i ğalîzden muqaddem olan bevlı rakîk olur ve süddenin infitâhından sonra olan bevlde ma‘a ‘l-ğılaz humret olur ve o aħmer-i ğalîz bevliden sonra ‘alîle hıffet gelir.

Ve eger o bevl-i ğalîz-i südedide ğılaz ile ma‘an sevâda meyl olur ise ve yesâr cānibinde veca‘ dahi olur ise o südde-i münfetiħa tıhāl cānibinde olduğuna delâlet eder. Ve bu kıyās üzere eger veca‘ sürre ve göbek üzerinde olur ise ve baṭnın a‘lâsmda olur ise o südde-i münfetiħa mi‘de nāhiyelerinde olduğuna delâlet eder. Ve infitâh-ı süddeye tabi‘ olan bevl-i ğalîz kebidde ve mecārî-i bevlde olan süddelerin infitâhından hâdis olur.

Ve bevl-i kedir çok kerre kuvvetin sukûtuna delâlet eder. Ve kaçan kuvvet sâkıta olsa bedene ber-istilâ edip bevlı bürüdet hasebiyle bered-i hârici‘ gibi tecemmüd edip kar ve dolu gibi donup ve hâşir olup şarâb-ı redî levnine ve mâu‘l-hummaş ya‘nî nohüd suyu levnine müşâbih olan bevl-i kedir gebe hatunlarda ve aħşâda hârre-i müzminé veremî olan kimselerde hâdis olur.

Ve humâr ve sâir devâbb bevlîne şebîh olup şiddet-i teşevvüründen ve heyecānmıdan müleclec ve muħadħad olan ya‘nî karıştırılmış ve çalkanmış gibi olan bevlı ahlât-ı bedeninin fesâdına delâlet eder. Ve ekser-i hâlde o bevlı bir nevc hıltı-ı hâma delâlet eder ki o hıltı-ı hâmda harâret-i yesîre ‘amel edip o hıltı rîh-i ğalîz olduğu hâlde severân eylemiştir, binâen ‘aleyh o bevlı o kimsede hâlen şudâ‘ olduğuna veyâhüd şudâ‘ o kimseye muṭıl ve müşrif olduğuna delâlet eder ya‘nî gelecekte ‘arığ olmak üzere müteveccih olan şudâ‘a delâlet eder. Ve eger o bevlı dâim ve mütemâdi olur ise lîşergusa ya‘nî nisyân tesmiye olunan sersâm-ı bârid marağının hudûsuna delâlet eder.

Ve a‘đâ-i bedenden bir ‘uğvun levnine müşâbih levni olan bevlı dâim olur ise şebîhi olan ‘uğvda marağ hudûsuna delâlet eder.

Ba'đı etıbbâ derler ki kaçan esfel-i bevlde ğayme veyâhüd duħāna müşâbih nesnelere olsa o bevlı şâhibinin marağı tavîl ve uzun olur. Ve eger

o mişlli bevl bi'l-cümle marağın evkât ve ezminesinde olur ise mevti inzâr eder. *Ve bâdı nüshalarda "Eger ğaym ve duĥân bevlın esfeline maĥşûş olmayıp bevlın bi'l-cümle eczâsında olur ise mevti inzâr eder" diye vâkıf olmuştur.*

Ĥâm olan mevâdd ile midde müteşâbihler olur. Beynehümâda fark budur ki middede netn ve râyiĥa-i kerîhe olur ve ĥâm mâddede o râyiĥa olmaz.

‘Allâme der ki zıkr olunan fark müstemirr ve küllî deĝildir, zîrâ ĥâm olan mâddeye dahi bir sebebden netn ve râyiĥa ‘arığ olmak ihtimâli vardır. Ve muftemed olan fark budur ki ĥâm olan mâddenin taĥrîk ile müteferriĥ olan eczâ-i ĝalîzasını cem‘ ‘asîr ve şuf‘übetli olur ve middeyi cem‘ sühûletli ve âsân olur ve levnleri ile dahi fark olunur. İntehâ.

Ve her kaçan kim bevlde olan eczâ-i rüsüb muhtelif e olsa ya‘nî kimisi şıĝâr ve kimisi kibâr olup lâkin Kibâr olan eczâ-i rüsüb şıĝârdan ekşer ve ezyed olsa o bevl delâlet eder ki taĥrîatta kuvvet ziyâde ve ĥudret ekşerdir ve taĥrîatın ‘ameli dahi ziyâde nüfûz eylemiştir ve mesâmmât-ı bedenın dahi infitâhı eşedir.

Ve o bevl ki onda ĥuyûť gibi nesnelere görölüp o ĥuyûťun bâdıı âĥere muhteliť ve müştelik olsa o delâlet eder ki o bevlın şâĥibi cimâ‘ edip kađî-bini ĝasl eylemeden ‘akîb-i cimâ‘da bevl eylemiştir.

Ve bu nihâyet-i faşlda ‘Allâme biraz mebâĥiş-i müfide irâd eylemiştir lâkin biz o mebâĥişin fezlekesini zıkr eyleyelim tâ ki taĥ‘a kelâl ve zihne melâl gelmeye. O mebâĥişin lübbü ve neticesi budur:

Faşl-ı mütekaddimde zıkr olunduĝu vech üzere bi'l-cümle taĥakât-ı elvânın aşnâfi on sekiz şınfa bâliĝ olmuş idi ve bu zıkr olunan kıvâm dahi üç şınf idi, ĝalîz ve rakîķ ve muftedil olan kıvâmlar idi. Pes kıvâm ile elvân terkîb olursa aĥsâm-ı bevl elli dört kısma bâliĝ olur, zîrâ üçü on sekize ĥarb etsen erbâ‘a ve ĥamsûn ĥâşıl olur. O aĥsâmın

Evvelkisi tibnî ve rakîķ olan bevldir. Bevlın bu şınfı mâiyyetin keşreti ve bevli şâbiĝ olan şafrânın kılletinden ĥâdiş olur.

Ve ikincisi tibnî ve mütevassıťu‘l-kıvâm olan bevldir. Bu şınfın vukû‘u kalîl olur ve bu nev‘ bevl bevlle ĝalîb balĝam-ı mütevassıťu‘l-kıvâmın şafrâ-i kalîle ile ma‘an bevlle muĥâlaťasından yâĥûd balĝam-ı rakîķ-i keşî-rin şafrâ-i kalîle ile bevlle muĥâlaťasından ĥâdiş olmak mümkün olur.

Ve üçüncüsü tibnî-i ğalîzdir. Bevlin bu şınufının dahi vukû'u kalîl olur lâkin şınf-ı şânîden ekşerdir. Ve bu şınf balġam-ı keşîr ü ğalîzin şafrâ-i kalîleye ihtilâından hâdis olur.

Dördüncüsü ütrüccî-i rakîktir. Bu şınf dahi kalîlü'l-vukû'dur. İki sebebeden hâdis olur: Bevl nağic olup 'uğvda südde olmakla olur veyâhüd miğdâr-ı mütevassıtu şafrâ-i rakîkin bevlle ihtilâından hâdis olur.

Ve beşincisi ütrüccî ve mütevassıtu'l-kıvâmdir. Bu nev bevl şıhhî ve maħmûd olur.

Ve altıncısı ütrüccî ve ğalîzü'l-kıvâmdir. Ve bu şınf şafrâ-i muħħıyyenin mâiyyete muħâlaatasından hâdis olur veyâhüd nuçc-ı tâmm olup mevâddın bevl ile keşret-i indifâından ve ħurücundan olur.

Ve yedinci aşkar-ı rakîktir. Bu şınf şafrâ-i rakîka-i keşîrenin mâiyyete muħâlaatasından hâdis olur.

Sekizincisi bevl-i aşkar-ı mütevassıtu'l-kıvâmdir. Ve bu şınf kemâl-i nuçca muķârebe eden marâd-ı şafrâviden hâdis olur.

Dokuzuncusu aşkar-ı ğalîz olur. Bu şınf dahi nuçca karîb şafrânın keşret-i indifâından olur.

Onuncusu nârencî-i rakîktir. Bu şınf kable' nuğci'l-mâdde emrâd-ı şafrâviyyede olur.

On birincisi nârencî-i mütevassıtu'l-kıvâmdir. Bu şınf nuçc-ı vasâta bâliġ olan emrâd-ı şafrâviyyede olur.

On ikincisi nârencî-i ğalîzdir. Bu şınf mâiyyete muħâlîl olan şafrâ-i muħħıyyenin keşretinden olur.

On üçüncüsü bevl-i nârî-i rakîktir. Bu şınf kable'n-nuçc ħarâreti kavıyye olan emrâd-ı şafrâviyyede olur.

On dördüncüsü nârî-i mütevassıtu'l-kıvâmdir. Bu şınf ħarâreti kavıyye olup kemâl-i [86a] nuçca tabât karîb olan emrâd-ı şafrâviyyede hâdis olur.

On beşincisi nârî ve ğalîzü'l-kıvâmdir. Bu şınf nâdirü'l-vukû'dur ve ekşer-i vukû'u şafrâ-i muħħıyyenin keşretiyle ħarâret-i kavıyyeden hâdis olur.

On altıncısı aħmer-i nâşf-ı rakîk olur. Bu şınf ħarâret-i kavıyyesi olan emrâd-ı şafrâviyyenin ibtidâsında olur.

On yedincisi aḥmer-i nāṣf-ı mütevassıtu'l-kıvâmdir. Bu sınıf harâreti kavîyye olan emrâd-ı şafrâviyyenin nuḍca qarîb olduğunda hâdiş olur.

On sekizincisi aḥmer-i nāṣf-ı ğalîzdir. Bu sınıf şafrânın keşret-i indifâından olur.

On dokuzuncusu aşheb-i rakîktir. İmtilâ-i müfriṭi olmayan emrâd-ı demevîyyenin ibtidâsında olur huşûşan deme şafrâ dahi muhâliṭ olur ise bu sınıfın vukû'u ekşer olur.

Yirmincisi aşheb-i mütevassıtu'l-kıvâmdir. Bu sınıf maraḍ-ı şafrâvînin nuḍcunda ve mâddesinin bekle keşret üzere indifâı vaktinde olur ve nuḍca qarîb olan emrâd-ı demevîyyede dahi hâdiş olur.

Ve yirmi birincisi aşheb-i ğalîzdir. Bu sınıf o maraḍ-ı demevînin ibtidâsında olur ki o deme şafrâ muhâliṭ ola ye imtilâ keşir olup bevlî tağlîz ede veyâhûd dem ve şafrâdan biri veyâhûd ikisi mâ'an ğalîzler ola.

Ve yirmi ikincisi verdî-i rakîktir. Bu sınıf ekşer-i hâlde süddesi olan maraḍ-ı demevînin ibtidâsında olur.

Ve yirmi üçüncüsü bevl-i verdî-i mütevassıtu'l-kıvâmdir. Bu sınıf nuḍc-ı tâmma qarîb olan emrâd-ı demevîyyeden hâdiş olur.

Yirmi dördüncüsü verdî-i ğalîzdir. Bu sınıf imtîlâsı cidden müfriṭ olmayan emrâd-ı demevîyyede olur huşûşan ki o dem tohme aşhâbının ve ağdiye-i ğalîza aşhâbının demleri gibi ğalîz ola.

Ve yirmi beşincisi aḥmer-i kânî-i rakîk olur. Süddesi olan emrâd-ı demevîyyenin ibtidâsında hâdiş olur eger imtilâ keşiren olur ise veyâhûd cidden dem rakîk olur ise. Ve bā'dı kerre cidden mütেকâşife olan şafrâ-i keşirenin indifâından olur.

Ve yirmi altıncısı aḥmer-i kânî-i mütevassıtu'l-kıvâm olur. Bu sınıf cidden keşir olan emrâd-ı demevîyyeden nuḍca qarîb zamânda olur.

Ve yirmi yedincisi aḥmer-i kânî-i ğalîzdir. Bu sınıf dem-i ğalîzden imtilâ ifrâṭ üzere oldukça emrâd-ı demevîyyenin ibtidâsında hâdiş olur.

Yirmi sekizincisi aḥmer-i aḳtem-i rakîktir. Bu sınıf nâdiren vâkḥ olur ve ekşer-i vukû'u şafrâ-i muhterika-i mütেকâşife bekle indifâından olur, yereḳân maraḍında olduğu gibi.

Yirmi dokuzuncusu aḥmer-i aḳtem-i mütevassıtu'l-kıvâm olur. Bu sınıf demi cidden keşir olan emrâd-ı demevîyyeden hâdiş olur huşûşan o maraḍın

nuçca mukârin olup ve harâreti keşire olduğu zamânında bu şınfin vukû'u ekşer olur.

Otuzuncusu ahmer-i aķtem-i ğalîzdir. Bu şınf keşiretü'd-dem olan emrâd-ı hârrede olur ve ekşer-i vukû'u sevdâ-i demeviyyeden olur.

Otuz birincisi fustukî-i rakîktir. Bu şınf dahi nâdirü'l-vukû'dur ve ekşer-i vukû'u südde hasebiyle olur, ammâ sebab-i fâ'ilisi harâret midir yâhüd bürüdet midir onun zikri faşl-ı elvânda beyân olundu.

Otuz ikincisi fustukî-i mütevassıtu'l-kıvâmdir. Bu şınfin sebebi mādde-i ğalîzaya mukârin olmayan levn-i fustukînin sebebi olur.

Otuz üçüncüsü fustukî-i ğalîzdir. Fustukînin sebebi mādde-i ğalîzaya 'ârıd olur ise bu şınf hâdiş olur

Otuz dördüncüsü kürrâsî-i rakîktir. Bu şınf şafrâ-i rakîkanın ihtirâkından hâdiş olur.

Otuz beşincisi kürrâsî-i mütevassıtu'l-kıvâmdir. Bu şınf şafrâ-i muhhiyyenin ihtirâkıyla olur.

Ve otuz altıncısı kürrâsî-i ğalîzdir. Bu şınf dahi nâdirü'l-vukû'dur ve şafrâ-i muhhiyye-i keşire muhterika olup ve bevlâ hurâkanın indifâ'i keşir olduğu zamânda olur.

Ve otuz yedincisi zencârî-i rakîktir. Ve bu şınf dahi nâdirü'l-vukû'dur, kuvvet dâife olup ve şafrâ rakîka-i muhterika olmakla olur.

Ve otuz sekizincisi zencârî-i mütevassıtu'l-kıvâmdir. Ve bu şınf dahi şafrâ muhterika-i rakîka olduğu mahallde nâdiren vâķ olur.

Otuz dokuzuncusu zencârî-i ğalîzdir. Ve bu şınf şafrâ-i ğalîzin ihtirâkından hâdiş olur.

Kırkincısı âsmâncünî-i rakîktir. Bu şınf'ıudvda südde olduğundan olur.

Kırk birincisi âsmâncünî-i mütevassıtu'l-kıvâmdir. Ve bu şınf mādde-i laîfede cümüd olduğu zamânda olur.

Ve kırk ikincisi âsmâncünî-i ğalîzdir. Bu şınf keşiren vâķ olup bunun vukû'u âsmâncünînin rakîk ve mütevassıtının vukû'larından ekşer olur.

Ve kırk üçüncüsü nilecî-i rakîktir. Bu şınf cidden nâdir olur ve vukû'u oldukta südde olan maraqlarda hâdiş olur.

Ve kırk dördüncüsü nilecî-i mütevassıtu'l-kıvâmdir. Bu şınf dahi nâdir vâķ olur ve südde ile 'ârıd olur.

Ve kırk beşincisi nîlecî-i gâlizdir. Bu sınıf dahi dahi bevl-i nîlecî aşnâfin-dan ekser vâkıf olan şınıftır.

Kırk altıncısı esved-i rakîktir. Bu sınıf dahi cidden nâdir olur ve şarâb-ı esved şürb edip tabf at o şarâbdan taşarruf eylemediğinden olur.

Kırk yedincisi esved-i mütevassıtu'l-kivâmdir. Bu sınıf mevâdd-i rakîkânın ihtirâkından, kezâlik tekâşüf-i şafrâdan dahi olur, yereğânda olduğu gibi.

Kırk sekizincisi bevl-i esved-i gâlizdir. Ve bevl-i esvedin aşnâf-ı selâsesi beyninde keşirü'l-vukûf olan bu şınıftır.³⁰²

Kırk dokuzuncusu bi-ma'na'l-müşiff olan ebyad-ı rakîktir. Ve bu sınıf şürb-i mâi ikşâr edip tabf at o mâda kable 't-taşarruf mânın hurûcuyla olur. Bi-ma'na'l-müşiff ebyad-ı rakîk olan bevl bevl-i ebyadın âher aksâmlarına kıyasla vukûf u ekser olur.

Ve ellincisi ebyad bi-ma'na'l-müşiff ve mütevassıtu'l-kivâmdir. Bu sınıf bevlî şâbiğ maddede olmayıp ve beyle balgâmın muhâlaatasından hâdis olur.

Elli birincisi bevl-i ebyad-ı müşiff ü gâlizü'l-kivâmdir. Bâ dılar derler ki bu sınıfın vücûdu yoktur.³⁰³ 'Allâme zikri sebkat eden Kânûn'un kelâmıyla istidlâl edip bunun dahi vücûd-ı hâricîsi olduğuna zâhib olur, zîrâ Kânûn'da mürûr eyledi ki ebyad-ı müşiff gâliz olur ise balgama delâlet eder diye. Mevcûd olmayan nesne bir şey'e delil olmaz.³⁰⁴

Elli ikincisi ebyad-ı hakîkî-i rakîktir. Ve bu sınıfın ekseri balgâm-ı rakîk in bevlî muhâlaatasından hâdis olur.

302 Levn-i sevâdın dahi aşnâfı var idi lâkin o sevâd zâtında mütenevvi' olmayıp müntekilun 'anhü itibâr ile olmakla sevâd şımf-ı vâhid itibâr olundu diye 'Allâme itizâr eyledi.

303 Ebyad-ı müşiff-i gâlizin vücûdu yoktur diye zâhib olanlar istidlâl ederler ki gîlzat ile işfâf biri birine dıddlardır, müşiff olan gâliz olmaz ve gâliz olan müşiff olmaz. Ve ebyad-ı müşiff-i gâlizin vücûduna zâhib olanlar işfâf ile gîlzat arasında mu'â-nede olduğunu inkâr edip beyad-ı beydîsine çekerler. Bunun tafşîli gayri mirretin mürûr eyledi.

304 Lâkin 'Allâme'nin "Vücûd-ı hâricîsi olmayan bir nesne bir emre delâlet eylemez" dediği o zamân şahîh olur ki o delâlet tecrîbe hasebiyle ola ve illâ 'Allâme'nin kelâmı tamm şahîh değıldir, zîrâ kağiyye-i şartiyyenin sıdkı tarafeynin sıdkına tevakkuf eylemez. Pes Kânûn'un kelâmında murâdı câiz olur ki eger bevl-i fülânî mevcûd olursa emr-i fülânîye delâlet eder demek ola.

Elli üçüncüsü ebyad-ı hakîkî ve mütevassıtu 'l-kivām olur. Bu sınıf nuḍca karīb olan balğamdan ḥādīs olur.

Elli dördüncüsü ebyad-ı hakîkî-i ḡalīzū 'l-kivāmdir. Ebyad-ı hakîkî bevl-in mevcūd olanları ekşerīyyā bu şınftan olur.

Ve eṭṭibbā zāhib olurlar ki esved-i rakīk ve aḥmer-i kânī-i rakīkin ašlā vüçüdu yoktur. Ve baḍı fuḍalā dahi bu ḥuşūšta eṭṭibbāya tābʿ olup o iki şınfın vüçüdu yoktur derler. Eṭṭibbānın bu inkārları şaḥīḥ deḡildir, zīrā Kānūn'da mūrūr eylediḡi üzere o iki bevl bir şey'e delālet eder idi ve vüçüdu olmayan nesnede delālet dahi olmaz. Ve baḍı fuḍalānın eṭṭibbāya tābʿ olduḡu o iki şınfın vüçüdu nedret üzere olmakla en-nādirü ke 'l-māḍüm fehvāsına rʿāyet edip tebʿiyyet eyledi. İntehā kelāmu 'l-Allāme.

el-Faşlu'r-Rābī'u FT-Defāilī Rāyihati'l-Bevli

*Eṭṭibbā dediler ki biz bir marīd görmedik ki onun rāyiḥa-i bevli eşḥḥān-ın bevli rāyiḥasına müşābih ola. Eṭṭibbānın emrāddan murādı sūʿ-i mizāc ḥasebiyle ḥādīs olan emrāddır, zīrā o emrādlarda lā-maḥāle bevli-i şihḥīnin rāyiḥası müteḡayyire olur. Ammā sūʿ-i mizācdan māʿ-adā olan emrādlarda bevli-i şihḥīnin rāyiḥası müteḡayyir olmaz, meşelā parmaḡı altı olan kim-
senin ve kezālik inḥilāl-i ferd marāḡı olanların bevli-i şihḥīsinin rāyiḥası müteḡayyir olmaz, māʿ-z-hāzā parmaḡı altı olması emrād-ı ziyādeden olur ve inḥilāl-i ferd emrād-ı vaḍdan olur ve sāir mizācī olmayan marāḡlar dahi bu kıyās üzeredir.*

Ve biz deriz ki eger bevlin kaṭʿā rāyiḥası olmaz ise mizācın bürüdetine ve mevādda ifrāt üzere fecācet ve çişlik olduḡuna delālet eder. Ve kaṭʿā rāyiḥası olmayan bevl eger emrād-ı ḥāddede olur ise baḍı kerre ḥarāret-i ḡarīziyyenin [86b] mevtine delālet eder, bu delalet o vaktte olur ki 'adī-mü'r-rāyiḥa olan bevlden muḡaddem olan bevlin netn-i rāyiḥası şedīde olur, o şedīdetü'n-netn bevlin 'aḡibinde olan bevlin rāyiḥası def'aten munḡ atıf ola, inḡiṭāʿ tadrīcle ve azar azar olmaya. Ve bu mişlli bevde şehvet dahi sāḡıta olur.

Ve eger bevde rāyiḥa-i müntine olur ise o zamān eger mādde-i marāḡda nuḍca kāim delil var ise o rāyiḥanın sebebi ālāt-ı bevde mevcūd olan cereb ve ḡurūḥ olur. Ve ālāt-ı bevde cereb ve ḡurūḥ olduḡuna 'alāmāt-ı uḡrā

ile dahi istidlâl olunur, meşelâ bevlde muhâliþ olan nuhâle gibi nesneler ile meşâne cerebine istidlâl olunur. Ve bafđı bevlde olan nuhâle ʿurûkun taqaşşüründen hâdiş olur ve gâhice dahi harâret ile ruþubet mürf akide olup nuhâle gibi olur. Ve bu üç nuhâlenin farkı budur ki meşâne taqaşşüründen ve cerebinden hâdiş nuhâleden olan bevl nuçda bevl-i şihhi gibi olur ve bevl-i şihhiden yesiren galiz olur her ne kadar gulzati hissen zâhir olmaz ise. Ve o bevl netni ve râyihâ-i kerîhesi olur ve ʿâne katında hikkesi ve elemi olur ve ʿurûkî nuhâlede ʿânede hikke ve vecd olmaz. Ammâ bevlin nuçcu olur, ammâ ruþubetten mürf akide olan nuhâlede harâret ʿakide olur ve bafđı kerre o harâret nuçda bâliğ olur velâkin vecdî olmaz. Pes o bevl-i müntinde ʿalâmet-i nuç bulunur ise o bevl-i müntin âlât-ı bevlde cereb ve kurûha delâlet eder. Ve eger salâmet-i nuç olmaz ise bevl-i müntin câiz olur ki ʿufûnetten hâdiş ola ve ʿufûnet hasebiyle olan bevl-i müntin lâ-mahâle redî olur.

Ve eger bevlin râyihâsı ve netni humûdata mâil olur ise o râyihâ delâlet eder ki ʿufûnet ahlât-ı bāridede olur ya nî balgām ve sevdāda olur, zîrâ cevheri bārid olan ahlāt harâret-i garibe istilâ eylemekte râyihâsını tahmîd edip ekşi eder. Ammâ bevl-i hâmid emrâd-ı hâddede zuhûr eylese mevte delâlet eder, zîrâ bevlde olan humûdat emrâd-ı hâddede harâret-i gariziyenin mevtine ve fevtine ve tabmâ berdim ve harâret-i garibenin istilâsına delâlet eder ve harâret-i gariziyenin mevtine marîdin mevti lâzım gelir.

Ve hâlâvete mâil olan râyihâ demin galebesine delâlet eder. Ve netni şedîd olan râyihâ safrânın galebesine delâlet eder. Ve humûdata mâil olan netn sevdâ galebesine delâlet eder.

Ve eşiğhâda bevl-i müntin dâim olsa ʿufûniyye hummâların hudûsuna delâlet eder veyâhüd bedeninde o kimsenin muhtebese olan ʿufûnetin intifâdına ve saçılmasına delâlet eder ve bu vechle olan bevlin ʿakibinde ve işrinde o kimseye hiffet ʿarıda olması râyihâ-i mezkûrenin intifâdı olmasına delâlet eder. Ve kaçan emrâd-ı hâddede olan kerîhetü'r-râyihâ bevl netn ve kerâheti defâten terk eylese ve o defâten netne müfârakat eden bevlden sonra marîde hiffet gelmese kuvânın sukûtuna delâlet eder Allâhu taʿâlâ aʿlem.

el-Faşlu'l-Hâmisü Fi'd-Delâili'l-Meḥzuzeti Min-Zebedi'l-Bevli

Bu faşlda 'Allâme ḳable'ş-şür' fi 'l-maḳşud bir muḳaddime irād edip envā-ı zebedi ve eṣāmisini ve eṣbābını beyān eyledi ve o muḳaddime bu mezkûrlardır:

Akıcı ve seyyāle olan ruḫūbete 'ulve taṣā'ud şānından olan bir cism muhteliḳ olup o ihtilāḫ imtizācī olsa ya'nī her birinin eczāsından her bir cüz' āherin eczāsının her bir cüz'üyle ḫulūl-i sereyānide olan imtizāc gibi mümteziḳ olsa o ḫāl üzere olan ruḫūbet-i seyyāle külliyyen o cismi ihāḫa etmekle taṣā'ud şānından iken o cism-i laṭif o ruḫūbeti ḫarḳ edip 'ulve şu'ud veyāḫūd süfle rūsūb mümkün olsa o mürekkeb ruḫūbetten zebed ḫādiṣ olur ve o zebeden bā'dıları 'ubub³⁰⁵ ve bā'dı āherleri nüfāḫāt veyāḫūd be'ābık ve bu mişlli ismler ile tesmiye olunur.

Ruḫūbet-i seyyāleye muhteliḳ olan cism-i laṭif bā'dı kerre ruḫūbet cinsinden olur ve bā'dı kerre o cism-i laṭif rīḫ olur ve bā'dı kerre o laṭif rīḫ olur.

Ammā havānın ruḫūbet-i seyyāleye ihtilāḫından ḫādiṣ olan zebed mevḏ'ı 'āliden münsekib olan şuda olur. Ve riyāḫın ruḫūbet-i seyyāleye ihtilāḫı ile ḫādiṣ olan zebed berāz-ı rakıkte olur, eger o berāzda ḳarḳara olur ise. Ve eger ruḫūbet-i seyyāleye muḫāliḫ olan cism-i laṭif havā ve rīḫten biri olmayıp leṭāfette havāya veyāḫūd rīḫe müşābih olan nesnelerin biri olur ise o zebed maḫnūktā ya'nī boḫdukları kimsede olup o zebed 'alāmet-i mevt olur, zīrā o zebed cirm-i riyenin ruḫūbet-i zātiyyesine ihtibās-ı nefesten muḫterik olan ervāḫın muḫālaḫası ile ḫādiṣ olur. Ammā maşrī'a ḫādiṣ olan zebed dimāḡdan sāile olan ruḫūbetin havā-i ḫārice ihtilāḫından ḫādiṣ olur, zīrā ruḫūbet-i dimāḡiyye seyelān edip ḫārice bürūzu aḫz eylese redd-i nefes ile dāḫil olan havāya müşādefe ve muḫālaḫa edip zebediyyet ḫādiṣ olur.

Ve ruḫūbete muḫāliḫ olup o ruḫūbetin ḡaleyānından ḫādiṣ olan cism-i laṭif 'uṣārāt-ı fevākihte olur ve o 'uṣārātı ṭabḫ eden ḫarāret ḫarāret-i zātiyye olur. Ve bā'dı ruḫūbetlerde dahi ḫarāret-i ḫāriciyye ruḫūbeti ṭabḫ edip zebediyyet ḫādiṣ olur ve zebediyyetin iştibākı bā'dı kerre ḫareketten ḫādiṣ olur, zebed-i māın iştibākı gibi ve bā'dı kerre ḫarāretten olur, ḳudūrda ve tencerelerde olan ruḫūbātın vakt-i ḡaleyānında ḫādiṣ olan

305 Zebed-i kebire 'ubub derler diye 'Allâme taşrīḫ eder.

iştibāk gibi. Ve bādı kerre harāret ve hareketin mecmū'undan olur, huyūlün efvāhında rekdi vaktinde hādīs olan zebed-i müşebbek gibi.

Ve bevlde olan zebed meşāneden bevl ile hāric olan havānın māiyyet ile ihtilāfından hādīs olur. Ve bevlün kārūreye insikābı ve döküldüğü vakte dāhil-i kārūrede muhtebes kalan havānın māiyyet ile ihtilāfından dahi hādīs olur, mekân-ı ʿāliden āniyeye münsekib olan mādde-i zebed bu mişlli olduđu gibi bevlde dahi o mişlli olur. Ve zebed bevlde bu iki vech ile cereyān eylediğinden Kānūn'un nüshaları muhtelife oldu. Bādı nüshada:

“Bevlün zebediyyeti ruṭubetten ve bevlün inzirākı zamānında bevl ile maʿan münzerik olan riḥten hādīs olur” diye mezkūrdur, bu nüshada vech-i evvel cereyān eder. Ve nüsha-i uhrāda: “Zebed ruṭubetten ve kārūrede bevlün inzirākı katında müctemīʿ bulunan riḥten hādīs olur” diye vākiʿ olmuştur, bu nüsha vech-i sāniye hamf olunur.

Ve bevl ile maʿan hāric olan riḥin lā-mahāle cevher-i bevlle meʿūneti vardır. Kānūn'un bu keṭāmını ʿAllāme, Karşī ye ʿazv edip tefsir eder ki bevlün mecrāsı dāimā münfetiḥ değildir belki o mecrānın ṭabaka-i ʿulyāsı süflāsına munṭabıkadır. Kaçan ṭabakat bevlü ihrāc eder oldukta māiyyete riḥi halṭ edip riḥ mecrāyı feth eder ve cevher-i māya dahi riḥin meʿūneti olur, zebediyyete meʿūneti olduđu gibi ve huşūsan zebed-i bevl bedeninde riḥi ziyāde olanlarda ziyāde olur, onun için aşhāb-ı temeddüdün bevlinde nüfāḥāt keşire olur.

Ve zebed-i bevlün levni dahi delil ve ʿalāmet olur, nitekim zebedin levni sevād ve şukret olması yerekāna delālet eder ya nī zebedin sevādı yerekān-ı esvede ve şukreti yerekān-ı asfere delālet eder.

Ve kezālik zebed şıgar ve kiberi ḥasebiyle dahi delālet eder, zīrā zebedin kiberi lüzüçete delālet eder.

Ve zebed kıllit ve keşret ḥasebiyle dahi delil olur, zīrā zebedin keşreti lüzüçete ve riyāḥın keşretine delālet eder.

Ve baṭīʿen veyāḥūd serīʿan zebedin infikākı ve inşikākı ḥasebiyle dahi delālet eder, zīrā zebedin geç münşakk olup baṭīʿen yarılmaması lüzüçete delālet eder, ʿilel-i külyede bevlde bākīye ve mütemādī olan ʿubub ya nī zebed-i kebīr maraḍın ṭülüne delālet eder, zīrā ʿububun beḳāsı lüzüçete ve riyāḥa delālet eder ve o delālet-i sāniyeden delālet-i ūlā lāzım gelir ve

bi'l-cümle hılt-ı lezic 'ilel-i külâda redî olup hıltın redâ'etine yâhûd berde delâlet eder ve lüzücete dahi 'ubub delâlet [87a] eder.

el-Faşlu's-Sâdisü Ft-Delâili Envâ'ı'r-Rüsûbi

Evvelâ biz deriz ki rüsûb ve şüfl lafzalarında olan e'tıbbânın ıstılâhları mecrâ-yı müte'âreften zâil olmamıştır, zîrâ e'tıbbâ yalnız mâiyyetin ka'ında ve dibinde olup rüsûb eden nesnelere o lafzaları kaşr ve taşşîş eylemezler belki mâiyyetten mütemeyyiz olup kıvâmı ağlaç olan her bir cevhere rüsûb ve şüfl lafzalarını ıtlâk ederler gerek ise ka'ra rüsûb etsin ve gerek ise vasa'tı mâddede ta'alluku olsun ve gerek ise fevkte tufâsı olsun.³⁰⁶

Ve biz deriz ki rüsûbdan birkaç vechle edille ahz olunur: cevherinden ve kemmiyyetinden ve keyfiyyetinden ve eczâsmm vaç'ından ve mekânından ve zamândan ve keyfiyyet-i muhâlatasından. İşbu yedi vechinden edille vaç olunur.

'Allâme der ki keyfiyyet-i rüsûbdan murâd ma'nâ-yı 'amm olup levn ve lems ve kıvâm ve şekl ve râyiha bu beş hâlete 'umûmu olan hâlet ve keyfiyyet olur. Ve levn-i rüsûb ile biz rüsûbun beyâd ve humretini ve sâir levn üzere olduğunu murâd ederiz. Ve rîh ile rüsûbun netninin kulletini ve kesretini murâd ederiz. Ve rüsûbun kıvâmı ile biz şalâbet ve lînde olan hâlini murâd ederiz. Ve rüsûbun şekli ile biz rüsûbun müstedîr ve küri olup veyâhûd zû-zevâyâ olduğunu murâd eyleriz. İntehâ kelâmu'l-'Allâme.

Ve rüsûbun cevheri cihetinden delâleti budur ki

O rüsûb rüsûb-ı tabî'î-i ma'hmûd olur ve tabî'î olan rüsûb haçm ve nuçca delâlet eder. Ve rüsûb-ı tabî'î o rüsûbdur ki ebyaç ve räsib olur, eczâları muttaşıl ve müteşâbih ve müstevî olur. Ve vâcib olur ki o rüsûbun şekli

306 Ve Kāmūs'ta muşarraḥ budur ki سَفَّلَا فِي الْمَاءِ ذَهَبٌ سُفَّلَا intehâ. Ya'nî suda ilkâ olunan nesne suyun dibine çöker ise o nesneye rüsûb derler hattâ Haçret-i Resûlullâh şallallâhu 'aleyhi ve sellem haçretlerinin süyüflarından birisinin ismi-tâhirleri ve kezâlik Haçret-i Süleymân 'aleyhi's-selâma Belkîs'in ihdâ eylediği süyüf-ı seb'adan birinin ismi Rüsûb idi onun için ki her nesneye ki çarb olursa o nesnenin 'umkuna vâsıl olup zâhirden gaybet eylediği için. Ve Kāmūs'ta muşarraḥtır ki السُّفْلُ [es-süfl] (bi'd-çammi) ve السُّفْلُ [es-sâfil] مَا اسْتَقْرَأَ تَحْتَ الشَّيْءِ İntehâ. Tercümede zikr olunduğu üzere rüsûbu ve şüflü mücerred mâiyyetten mütemeyyiz ma'nâsında isti'mâl edip e'tıbbânın tufû'î ve rüsûbî olan façlayı şüfl ıtlâkları mecrâ-yı müte'âreften inhirâftır.

dahi müstedîr ola ve emles ve müstevî ve laţîf olup mâ-ı verdin rûsûbuna müşâbih ola.

‘Allâme der ki rûsûb-ı tabfînin biraz evşâfi dahi vardır ki onu Qânûn şâhibi zîkr eylemedi, o evşâfın:

Evvelkisi rûsûb-ı şeffâf olur, başar onu hark eyleye ya'nî şifâ-ı başar o rûsûbda nüfûz edip rûsûbun tahtında olan nesneyi göre.

Ve ikincisi o rûsûb bāde en-lem yekûn rûyet oluna ya'nî kârürenin gayri bir mahallde iken görünmeyip kârüreye vaç olundukta rûyet oluna.

Ve üçüncüsü rûsûb tahrik olundukta o rûsûbun teşettüt ve teferruku serf ola ve sâkin oldukta rûsûb edip nüzülü baîr ola.

Dördüncüsü rûsûbun miqdârı sinn ve mizâc ve sehanе ve tedbîr-i mütekkaddim ve hâl-i maraça münâsib miqdâr ola ya'nî o rûsûb şâhibinin sininde ve mizâcında ve tavlîliğında ve tenâvûf eylediği me'kul mişli nesneyi tenâvülde ve marağında olanlarda ne miqdâr rûsûb olagelmiş ise o rûsûb şâhibinde dahi o miqdâr ola, ziyâde ve noksân olmaya.

Ve rûsûb-ı tabfî-i mahmûdun bedende olan maddenin nuçcuna delâletinin nisbeti beydâ ve melsâ ve müteşâbihü'l-kivâm middenin mādde-i verem nuçcuna delâleti nisbeti üzere olur lâkin midde keşife olur ve eczâ-i rûsûbiyye laţife olur. Bevlde rûsûb ve şüfl olduğu delil-i ceyyid olur her ne kadar rûsûbda şıbg ve istivâ olmaz ise dahi.

‘Allâme der ki rûsûb fağla-i haçm olur ise ve nağic olur ise o rûsûb-ı tabfî-i mahmûd olur; eger fağla-i haçm olup gayr-i nağic olur ise o rûsûb-ı tabfî-i gayr-i mahmûd olur; eger rûsûb fağla-i haçm olmayıp bāde 'n-nuçc mündeftā olan ahlâın fağlası olur ise veyâhüd cevher-i ađādan münce-ride şafâyiğ ve nuhâle mişli nesne olur ise o rûsûb-ı gayr-i tabfî olur. Pes Qânûn'un “Rûsûb ve şüfl delil-i ceyyiddir, her ne kadar rûsûbda şıbg ve istivâ olmaz ise” dediği rûsûb-ı tabfîde olur. Ammâ rûsûb-ı gayr-i tabfîide her ne kadar şıbg ve istivâ olur ise dahi o rûsûb bādı kerre mezûm olur, nuhâle ve şafâyiğ gibi rûsûblar mezûm olur.

Maddenin nuçcuna rûsûbun istivâsının delâleti kudemâ katında rûsûbun levninin nuçcuna delâletinden ziyâdedir onun için ki elvân-ı rûsûbdan nuçca ziyâde delâlet eden levn bevlid levni gibi olan rûsûbların levnidir. Pes o rûsûb ki müstevî olup aħmer ola ve beyâğ-ı şâlih olan levn o rûsûbda

bulunmaya, o rüsüb levn-i ebyaç-ı haşinden ya'nî ğayr-i müstevî olan rüsüb-ı ebyağdan ziyāde şālîh olur. *Ve bu hāl iktidā eder ki istivānın nuçca delāleti levnin nuçcuna delāletinden kavî ola.*

Cālînūs hikāye eder ki biz biraz merđā gördük ki bevllerinde olan şüfl ve rüsüb ebyağ-ı haşin idi, bi'l-cümle o merđalar helāk oldular ve biraz merđalar dahi gördük ki onların bevlinde olan şüfl ve rüsüb emles ve aħmer idi, bi'l-cümle o merđalara marağlarından bür-i tām̄m ve şıhhat-i kām̄ile 'arıda olup sağaldılar.

Ve rüsübün ekşerinin levni bevlin levni gibi olup ebyağ-ı müşiff olur. Ve bu ebyağ-ı müşiff olan levne levni muhālif olan rüsübün ecvedı ve aşlahı ebyağ-ı haķikî ve ba'dehu ecvedı rüsüb-ı aħmer olur ve ba'dehu ecvedı aşfer olur ve ba'dehu ecvedı zernihî levn olur ki o levn-i zernihî şafrā-i muhterikadan hādîş olur. Ve 'adesî olan rüsübden ya'nî mercimek levninde olan rüsübden şerr ibtidā eder, zirā levn-i 'adesî üzere olan rüsüb sevdā-i muhterikadan hādîş olup sevdā-i muhterikanın kesretine delālet eder ve mirre-i sevdānın kesret-i lâ-mahāle şerrli olur. *Ve bu maķāmda Kānūn'un nüshaları muhtelifedir, Biz muhtār olan nüshayı tercüme eyledik.*

Ve ma'lūm buyurula ki elvān-ı rüsübün ecvedı ve aşlah ve ekşeri bevl levni üzere olup ebyağ-ı müşiff olan idi lākin o rüsüb levninde bevlle bevlle muvāfiķ olmakla başarı ile ihsās olunmaz, zirā cevher-i bevl ile cevher-i rüsübün farkı ve mā-bihî'l-ımtiyāzı bu şürette kıvām hasebiyle olur ya'nî cevher-i rüsüb cevher-i bevlle kıyās ile keşif olur ve keşāfet ise başarı ile ihsās olunmaz.

Ve etıbbādan kudemāya muhdeş ve müte'ahhir olan tabıbler bu huşušta ya'nî rüsübün istivāsı levnden aşlah ve evlā olduğuna muhālefet edip zāhib olurlar ki levn istivādan şālîh olup hayra delāleti aqvā ve ekşer olur. Ve Muhammed bin Zekerıyyā dahi muhdeşünün kavline tābî ve meslekine sālîk olur.³⁰⁷ Ve şāhib-i Kānūn muhdeşünü redd edip der ki:

307 Ve 'ilm-i ilāhıde mestürdur ki bi'l-cümle muşar olanlar levn ve đav ve etraf ya'nî saħ ve hatt ve noķta kezālik hacm ve bu'd ve şun ve şekl ve ittisāl ve infişāl ve hareke ve sükün ve 'aded ve televvün ve melāset ve huşunet ve şefif ve keşāfet ve zıll ve zulmet ve hüsn ve kubh ve teşābüh ve ihtilāf olur, bāķî muşar olanlar bu mezkūruların biri vāsıtası ile olur. Ve 'ilm-i a'fā 'ulemāsı derler ki fi'l-ħaķıķa mer'î olan levn ve đav'a münhaşırdır, bāķileri levn ve đav' vāsıtası ile

Ḳudemânın âhîrlerinin levn istivâdan aşlahtır dedikleri maḳâline iltifât olunmaz, zîrâ rûsûbda olan beyâd nuḍcdan ḥâdiş olduğu gibi baʿdî kerre dahi rûsûba muḥâlâta-i şedîdesinden dahi ḥâdiş olur, ammâ istivâ her ḥâlde nuḍcdan ḥâdiş olup istivânın nuḍca delâleti kaḫḫî olur ve levnin delâleti ihtimâl ile olur.

‘Allāme, Şeyh, in bu kelāmını teslîm eylemeyip ḥulâşa-i ʿtirâdı bu olur ki eger rûsûbdan murâd rûsûb-ı maḥmûd olur ise istivânın ḥudûsu nuḍca münḥaşır olduğu gibi, kezâlik levn-i beyâdın ḥudûsu dahi rûsûb-ı maḥmûdda nuḍca münḥaşır olup ikisinin dahi nuḍca delâleti kaḫḫî olur. Ve eger rûsûbdan murâd rûsûb-ı maḥmûd ve rûsûb-ı mezmûma şâmil olan rûsûb olur ise levn-i ebyâd gâḥice nuḍcdan ve gâḥice riḥin muḥâlâtasından olduğu gibi istivâ dahi kaḫḫan nuḍca delâlet eylemez, zîrâ gayr-i maḥmûd olan rûsûb dahi mezmûm olur. Onun için şâhib-i Kānûn der ki:

Ammâ rûsûb-ı redînin teşettütü o rûsûb-ı redî-i mezmûmun istivâsından ḫayrlı olur, zîrâ rûsûb-ı mezmûmda olan istivâ sebep-i ḥâricînin kuvvet-i teʿsîrine delâlet eder ve sebep-i ḥâricînin teʿsîri kuvveti ḥasebiyle redî olur.

Ve bizim beyânı şadedinde olduğumuz rûsûb-ı ceyyid baʿdî kerre raḫḫık olan middeye ve baʿdî kerre raḫḫık olan ḫılt-ı ḥârna şebîḥ ve müşâkil olur yaʿnî üçünün dahi levni beyâd olur ve kârûrenin üçü dahi kaʿrına rûsûb eder lâkin midde rûsûb-ı ceyyide yedi vechten muḥâlif olur. [87b] O yedi vechin:

Evvelkisi middede netn olur.

İkincisi middenin kıvâmı aḫlaz olur.

Üçüncüsü middenin şüflü ziyâde olur.

Dördüncüsü middenin levninde zürḫata ednâ meyli olur ve baʿdî kerre middenin levninde kümûdet zâhir olur, ammâ rûsûbun beyâdı sâḫḫ ve işfâfa meyli olur.

Ve beşincisi bevl-i middide ḫurḫat iḥsâs olunur, bevl-i ceyyidü'r-rûsûbda ḫurḫat olmaz.

Altıncısı middî olan bevlle eczâ-i dem muḥâlîḫ olur.

merʿî olurlar; mâ-naḫnu fihte yaʿnî melâset ve ḫuşûnette rûyet davʿ vâsıtasıyla olur, mülevvenâtta levn vâsıtası ile olur. Bu iki vechle bevl ile rûsûb berâber olmakla gerek bi'z-zât ve gerek bi'l-ʿarâd beynehümâ fark olunmaz, âḫer vechle farka muḫtâc olur, meşelâ taşfiye olmakla ve o mişli nesne ile fark olunur.

Yedincisi middede bādı kerre delâil-i verem bulunur, zîrâ midde ruṭûbeti tarîḳ-i beyle munşabb ve münsekib olan ḳdânın vereminin kayhı olur ve o veremin bādı kerre ḳalâyimi hâricde zâhir olur. Ve rüsüb-ı ceyyide bu yedi ahvâlin birisi dahi olmaz. Ammâ hılt-ı hâm rüsüb-ı ceyyide beş vechten muḫâlîf olur, o beş vechin:

Evv elkisi hâmin eczâlarında indimâc ziyâde olur ya'nî tekâşüf hâmda ziyâde olur, ammâ rüsüb-ı ceyyide nuḳ ḫasebiyle tekâşüf olmayıp eczâlar müteḫalḫil olur.

İkincisi hâm rüsüb-ı ceyyiden ağlaz olur.

Üçüncüsü kârürenin tahrîḳ ve ḫadḫadasıyla hılt-ı hâmin eczâsı huyût-ı müstebeke gibi olur ya'nî biri birine karışmış iplik telleri gibi olur, ammâ rüsüb-ı ceyyid o tahrîḳ ile atılmış penbe gibi olur.

Dördüncüsü kaçan kârüreyi tahrîḳ terk olınsa hâmin esfele hübüṭunun sūr'ati rüsüb-ı ceyyidin esfele hübüṭundan esrâ ve aḳdem olur, kezâlik rüsüb-ı ceyyid dahi midde ve hâma muḫâlîf olur ḫiffet ve leṭâfette.

ḳAllâme der ki bu zıkr olunan farklar rüsüb ile midde ve hâmin furûku idi, ammâ hâm ile middenin farkı üç vech üzere olur:

Evv elkisi middede ne'm ve rāyiḫa olur, hâmda ḳō rāyiḫa olmaz lâkin bādı kerre hâma ḳufûnet ḳarîda olup mântine olur, o vakte farkı budur ki hâmin ḳufûnet ḫasebiyle beyâdlıḫı zâil olup midde beyâd olur.

İkincisi hâm kârürede tahrîḳ olınsa eczâları ittîşâl üzere olup biri birinden ayrılmaz ve munfaşıl olmazlar ve hâmda indimâc olmak ḫasebiyle midde hâmin ḫilâfi ve ḳaksi üzere olur.

Üçüncüsü kârüre tahrîḳ olundukta bāde's-sükûn hâmin ḳāra nüzülü maddenin nüzülünden esrâ olur. İntehâ kelâmu'l-ḳAllâme.

Ve bu zıkr olunan rüsüb ve delîl-i nuḳ ancak emrâḫda taḫarrî ve ṭaleb olunur ve ḫâl-i şıḫḫatte rüsüb ṭaleb olunmaz onun için ki marîḫ olan kimsenin bedeninde ve ḳurûḫunda mevâdd-ı rediyye muḫtebese olduğunda iştibâh olmaz ve o mevâddın naḫice olmayanları rüsüb ile taḫarrî olup mād-denin fesâdına ḫayr-i naḫic mādde ve rüsüb ile istidlâl olunur. Ammâ şaḫîḫ olan kimselerin rüsübüyle nuḳca ve ḳadem-i nuḳca istidlâl olunmak olmaz, zîrâ şaḫîḫin her vakte nuḳcu noḫşân olan rüsübü bulunmaz belki evlâ olan şaḫîḫ olan kimselerin rüsübüyle ḫıdânın ḳademü'l-ḫadım olan faḫlalarının

vücūduna istidlâl olunmaktadır. Ve o faḍla gâhice eşîhḥânın ebdânında bulunur ve bevl ile mündefî'a olur ve gâhice muḥallil-i uḥrâ ile taḥallül etmekle o faḍla fesâda delâlet eylemez.

‘Allâme bu bâbda fafsîl edip der ki müstağnin anḥü olan mevâdda³⁰⁸ kuvve-i hâḍimenin fîline nuḍc ıtlâk olunur ve müstağnin anḥâ olan mevâd mevâdd-ı dârre olur ve ḥastaların bedeninde bu mişlli mevâdd keşîr olur. Ammâ ḥaḍm kelimesi ḥâḍânın tağaddî eylediği ğidâ-i nâfîde kuvve-i muğayyirenin fîline ıtlâk olunur ve bu mişlli şâliḥ mevâdd eşîhḥânın bedeninde mevcûd olur ya'nî o mevâdd şâliḥa ḥâḍâya tevzî ve taḳsîm olunduktan sonra kaḍr-i ḥâcetten ziyâde olanları bedende müddeḥir olup ve birikip bu mişlli mevâdd eşîhḥânın ebdânında çok bulunur. Ve bîrdi kerre eşîhḥâda o faḍla ḥareket ve riyâdet ḥâsebiyle taḥallül edip mevcûd olmaz. Ve eşîhḥânın bevlinde rüsüb olduḳta o rüsüb delâlet eder ki o kimsenin bedeninde faḍla ğidâ var imiş ve o faḍla kaḍr-i ḥâcetten ziyâde olmakla ḥâḍâya tevzî olunmamış ve ḥaḍm-ı râbî ile o faḍla ḥaḍm olmamış. Pes bu taḳrîrden zâhir olur ki Kânûn'un ḥaḍmdan murâdî ḥaḍm-ı râbî olur. Bevlinde rüsübü olan eşîhḥânın faḍlası tâzîm degildir ki ḥaḍm-ı râbî den mâ'adâ ḥaḍmlar ile dahi ḥaḍm olunmamış ola. İntehâ.

Pes ğidâdan faḍla olan ruḥûbet bevlde rüsüb eder, o rüsübda gerek ise o faḍlada nuḍc olsun ve gerek ise nuḍc olmasın.

Bu kelâmda ‘Allâme'nin zübde-i beyânı ve tavdîhi budur ki eşîhḥânın rüsübü bevl levninde olup ebyaḍ olur. Eger o rüsüb-ı ebyaḍ ḥaḍm-ı evvelin ve ḥaḍm-ı şâliḥin faḍlaları olur ise o rüsüb-ı ebyaḍ naḍîc olur, zîrâ o iki ḥaḍm ile mehḍûm olan ğidâ beyâḍ olur. Ve eger o rüsüb-ı ebyaḍ ḥaḍm-ı şânînin faḍlası olup beyâḍ olur ise o rüsüb ğayr-i naḍîc olur, zîrâ ḥaḍm-ı şânînin fîli ile ğidâ keymüs-ı aḥmer olur. Ve eşîhḥânın rüsübunda ḥumret olmamakla nuḍc bulunmamış olur.

Ve kıḍâf ve naḥîf olanlardan eşîhḥânın bevlinde şüfl-i râsib ḳalîl olur ḥuşuşan naḥîf olanların riyâdet erbâbında ve şînâ'at-i müt'ibe aşḥâbında şüfl-i râsib ziyâde ḳalîl olur. Ve faḍla-i ḥaḍm olan rüsüb semîn olup refâhet

308 “Müstağniyyün ‘anḥü olan mevâddan” murâd mevâdd-ı fâsidedir ki ondan ne ğidâiyyet ve ne rûḥiyyet mutaşavver olur, ammâ faḍla-i ğidânın kimi ğidâiyyete ve kimi rûḥiyyete şâliḥ olur lâkin kaḍr-i ḥâcetten ziyâde olmakla faḍla ğidâ tesmiye olunur.

üzere olanların bevlinde ziyâde olur. Rüsüb hâl-i şihhâtte naḥîf olanlarda ekall ve semîn olanlarda ekşer olduğu gibi hâl-i maraḍda dahi ḳaḍîf ve naḥîf olanların bevlinde olan rüsüb ḳaḥm ve tavlı olan kimselerin rüsûbu gibi rüsüb-ı keşîr olmaz. Çok kerre vâḳî' olur ki ḳaḍîf ve naḥîf olan kimsenin maraḍı münḳali'a olup müfâraḳat eder ve o marîḍin bevlinde rüsüb olmaz ve çok kerre dahi o naḥîfte olan rüsüb tesseffül eylemez belki o marîḍin rüsûbu ṭâfî ve müte'allik olan rüsûblar gibi olur.

‘Allâme der ki neḥâfet iki vech ile olur:

Evvelkisi budur ki naḥîf olan kimsenin ḥarâret-i kebedi ḥasebiyle demi ḥadîd ve ḥarâretli olur ve ḥiddet ḥasebiyle ḳdâ o demden iḡtidâ eylemeyip beden naḥîf olur. O mişlli naḥîf olan kimse onun için cimâ'a laḥîmden ve tavlı olandan ziyâde akder ve eşbak olur.

Ve ikincisi budur ki o naḥîf olan kimsenin demi ḳalîl olmakla naḥîf olur. Ve zâhir-i hâle nazar olunsa vech-i evvel üzere naḥîf olanların rüsûbu ekşer olmak vâcib olur lâkin zikr olunduğu vech üzere naḥîf olanların mizâcî yâbis ve faḍlasının nuḳcû' asîr olmakla rüsûbları gayr-i râsib olur, tesseffül eylemez ve rüsûbu her ne kadar keşîr olur ise lâkin tesseffül edip ḳârûrenin ḳârına nüzûl eden rüsüb naḥîfte mutlakay ekall olur.

Ve her bevl tebevûl olunduğu gibi rüsüb etmez ve kezâlik cidden naḍîc olan bevl dahi ‘ale'l-fevr rüsüb eylemez. Vâcib olur ki bevlden sonra bir miḳdâr şabr olunup ba'ḳdehu rüsüb ṭaleb oluna.

Ve rüsüb-ı gayr-i ṭabîrînin envâ'ından olur o rüsûblar ki ḡidâ ḥaḍm-ı sânî ile münḥaḍım olup ḥulî olmazdan muḳaddem henüz keylûs iken ṭarîḳ-i bevle mâiyyet ile nüzûl eder, bu mişlli ḳıf'a gibi rüsüb tüffâḥ ve sefercel tenâvülünde bevl rüyyet olunduğu keşîr olur, kezâlik leben ve cübn tenâvülünde dahi rüyyet olunur lâkin bu nev'in vaşfını ḳabṭ' asîr olup bu nev' rüsûbu fark edip anlamak ancak ḳârûre fennine ṭimâd ve müdâvemet üzere intisâb ile olmakla Şeyḫ-i Re'îs terk edip ‘Allâme zikr eyledi. Ḳânûn'un zikr eylediği rüsüb-i gayr-i ṭabîrîlerden biri ḥurâṭî-i nuḥâlîdir.

Ḥurâṭî-i nuḥâlî o rüsûbdur ki ḳdâ-i aşliyyeden taḳaşşür edip nuḥâle gibi müteḳaşşire olan eczâlar bevle mündef'â olur.

Ve gayr-i taḫrī rüsübun biri dahi ḫurāḫī-i kirsennīdir. *Ḫurāḫī-i kirsennī*³⁰⁹ kebidden munfaşıldır, aḫmerü'l-levn olur, burçak şekli üzere olur, ḫarāret-i ğarībe istilāsı ile kebidin cirimi teḫaḫḫu edip burçak gibi cüz'ler bevl ile mündefī'a olur. Ve kirsennīnin ruḫūbetten ḫādīş olup ḫurāḫī olmayan kısmı [88a] dahi vardır, ḫarīben zıkr olunur.

Ve rüsübun ba'ḫısı dahi ḫurāḫī-i deşīşī olur. “*Deşīş*” şīn-i mufceme ile cülāl-i sevīktir ya'nī sevīkin irisidir. *İbn Tilmīz der ki deşīş bu maḫāmda “ḫaşīş”ten ğalaḫtır. İbn Tilmīz'in bu kelāmu kavī-i evvele ḫarīb olur, zīrā sevīke ḫaşīş itlāk olunur. Ba'ḫılar derler ki sīn-i mühmele ile “desīsī”dir. Allāme der ki mühmele ile olan “desīsī”nin ma'nanası bana zāhīr olmadı.*

Ve ba'ḫı ḫurāḫī dahi zernīḫ-i aḫmere müşābih olur. Ve ba'ḫı ḫurāḫīnin levni şufret-i müşebba' ya'nī koyu safı olur.

Bi'l-cümle zıkr olunan beş kısım, ḫurāḫī aḫsāmından olup a'dā-i aşliyye-nin eczā-i müteḫarriḫaları olur.

Ve ba'ḫı rüsüb olur ki laḫmī olur ve ba'ḫısı dahi desimī olur ve ba'ḫı rüsüb middī olur ve bir nev' rüsüb dahi muḫāḫī olup nuḫū' olunup su içinde ıslatılan ḫamīr kıḫ'aları gibi olur ve bir nev' rüsüb aḫlātın ve ruḫūbet-i ülā-nın eczālarıdır ki ondan ism-i ḫılt zāil olmamıştır.

Ve Allāme rüsüb-ı muḫāḫī ile ḫamīrin nuḫū'u içinde olan kıḫ'alara müşābih olan rüsübü fark edip ikā kısım eder, muḫāḫī leyyin olur, nuḫū'u ḫamīrde şalābet ziyāde olur der.

Ve ba'ḫı rüsüb rüsüb-ı demevīdir, alaḫī demekle ma'rūftur. *İşbu alaḫī rüsübden ism-i ḫılt zāil olup lākin mülāyemeti bāḫīdir.*

Ve bir nev' rüsüb dahi şarīdir. Bu nev' rüsübun ḫıltıyyeti bāḫıye deĝildir belki ruḫūbet-i sāniye merātibinde uḫviyyete ir'ikād mertebesine ḫarīb olmuştur ve şalābetlidir.

Ve bir nev' rüsüb remlī-i ḫaşavī olur, şalābette ḫacer gibi muḫkem olur.

Ve ba'ḫı rüsüb dahi remādī olur, o dahi remlī gibidir lākin remlī-i ḫaşavīnin şalābeti ziyāde olur, remādīde şalābet olmaz.

309 “Kirsenne” kāf-ı Arabīnin kesri ve rānın sükunu ve sīnin fethi ve nūnun teşdīdi ve taḫfīfi ile burçak ma'nasına diye ḫalīmī lügatinde kayd olunmuştur. Allāme der ki bu bir ḫabbdır ki mercimek izamında olur, müferḫah olmaz belki muḫalafdır, istidāreye ḫarībdır, levni ğubret ile şufret beyninde olur.

Ammâ kuşūrī olan hūrāṭī ki onda şafāyih gibi eczā-i kibār ola ve o şafāyih ebyaḍ veyāhūd aḥmer ola, ekşer-i hâlde o rüsüb delâlet eder ki o şafāyih âlât-ı bevlden ve mâiyyettin munfaşıl olduğu maḥallerden ayrılmıştır. Lâkin ebyaḍ olur ise o şafāyih hâşşaten meşāneden munfaşıl olduğuna delâlet eder ve o meşānede kūrūh veyāhūd cereb veyāhūd te'ekkül olduğuna delâlet eder. Ve eger o şafāyih aḥmer-i lahmī olur ise külyelerden infişâline delâlet eder. Ve şafāyihden ba'ḍılar kemidü'l-levn ve edken olur veyāhūd fülüs-i semeke ya'nî balığın arkasında olan pula şebîh olur ve bu rüsüb cidden redī olur ve bizim zıkr edeceğimiz rüsübun cümlesinden erde³ ve şerre edell olur, zîrâ a'ḍâ-i aşliyyenin incirâdına ve taqaşşürüne delâlet eder, ammâ evvelen zıkr olunan iki cins ya'nî hūrāṭī-i ebyaḍ u aḥmer çok vaqt olur ki onların maḍarratları olmaz ve çok kerre o iki cinsler meşāneyi tenkiye ve taḥîr ederler.

Ve ba'ḍı eṭṭebâ hikāye eyledi ki bir kimseye zerārîh³¹⁰ içirildi ve o şürb hasebiyle o kimse gırķī gibi kuşūr-ı beyḍā ya'nî beyāḍ kabuk gibi nesnelere bevl eyledi ki kaçan o kuşūr mâiyyete dâhil olsa maḥlûle olup mâi aḥmere şābiğ olurdu ve o bevl sebebiyle o kimse sağalıp şihhat buldu. "Gırķī" dedikleri yumurtanın kışr-ı şulb-ı evveli tahtında olup kayḍ tesmiye olunan kışr-ı sâninin ismidir. *Ve ba'ḍılar derler ki "gırķī" bir ince kabuktur ki kaşabın ya'nî kamışın dâhilinde ukâdelerine karîb maḥallde olur lâkin mâ'nâ-yı evvel meşhûrdur hattâ beyde mudâf kılınıp gırķī-i beyḍ denir.*

Ve hūrāṭī rüsüblardan bir nevc hūrāṭī vardır ki zıkr olunan şafāyihî ve gırķī-i aḥmer ü ebyaḍdan 'arḍan eḳall lâkin ğılaḫı ezyed ve ekşer olur ve kalın olup şihani ziyāde olur. Aḥmer olanına kirsennī derler eger aḥmer olmaz ise ona nuḫālī tesmiye olunur.

Ve aḥmer-i kirsennī kebidin eczā-i muḥterikasından olur ve ba'ḍı kerre dahi aḥmer-i kirsennī dem-i muḥterikden ḥâdiş ve mün'aḳid olur ve ba'ḍı kerre külyeden olur lâkin külyeden ḥâdiş olan rüsübun ittişâli eşedd ve aḳvâ olup lahmī olur. Ammâ kebiden munfaşıl olan ve demden

310 "Zerārîh" bir nevc böcektir ki şağiri zübābe gibi olur ve kebiri arı kadar olur ve ba'ḍısı ṭayerān eder. Ve o ṭayerān edenlerini sığır etinin meraḳına ve suyuna faḫv edip ve kuduz dalayan kimse o sudan bulamaç edip ekl eylese kurt gibi nesnelere bevl edip ḫalāş olur. Ve bu böcek sümümdandır, üç ṭassüc miḳdârı şürb edeni katl eder lâkin vaqt-i isti'mâlde keşîrâ ile isti'mâl olursa keşîrâ onu işlâh eder.

mün'akid olan bu ikisinde o mişlli ittışāl olmamakla lahmî olmayanlara müşābih olur ve teferruḡ ve teşettütü ziyāde qabūl eder. Ve külyeden olur dediğimiz şedîdü'l-ittışāl olan rüsübun levni şufrete ziyāde mâil olur ise o rüsüb külyeden olduğunda iştibāh kalmaz onun için ki kebidî olan rüsüb-ı aḡmer ḡutmeye meyl üzere olur, şufrete şiddet-i meyli olmaz. Ve ba'ḡı kerre külyeden ḡādîs olan rüsüb ḡutmeye mâil aḡmer olup müteşābih olurlar.

Ammā rüsüb-ı nuḡālî ba'ḡı kerre meşānenin cerebinden ḡādîs olur ve ba'ḡı kerre dahi a'ḡdānın zevebānından ḡādîs olur. Ve beynehümāda fark bu vech ile olur ki meşāne ḡurāḡası olan rüsübda ḡaḡḡbin aşlında ḡikke olur ve rüsübda netn olur ḡuḡuşān ki o bevlden muḡaddem olan bevl midde ola. Ve nuḡc-ı māddeye 'alāmet-i uḡrā delālet eyleye, o zamānda rüsüb-ı nuḡālî meşāne cerebinden müncerid ve munfaşıl olduğu müte'ayyin olur, zîrā nuḡc delālet eder ki 'urūḡ-i 'āliyede ya'nî meşānenin fevḡinde olan damarlarda 'illet yoktur.³¹¹

Ammā rüsüb-ı nuḡālî iltihāb ile olur ise, kezālik kuvvet dahi ḡa'ife olup a'ḡdā-i bevle selāset olur ise ve rüsübun levni kümüdete mâil olur ise o rüsüb-ı nuḡālî zevebāndan olur ya'nî a'ḡdānın zevebānından ḡādîs olur.

Ve bu maḡāmda nüḡḡalar müte'addide ve mühtelifedir, eḡaḡḡı tercümede zıkr olunandır ya'nî ḡāḡih olan nüḡaḡta "ḡulḡ" lāfzı yoktur, فهو من ذوبان ile iktifā olunmuştur. Ve "zevebān" zevebān-ı a'ḡdā ile müfesserdir. Ammā ḡāḡḡası bāḡıldır, zîrā rüsüb-ı nuḡālî aḡlāḡtan ḡādîs olmaz. 'Allāme bu vech üzere nüḡḡaları taḡḡih eder.

Ammā rüsüb-ı sevīḡî vü deşīşinin ekşer-i ḡudūşu demin ḡurāḡasından- dır ve levninde ḡumrete meyl olur. Ve eger levni beyāḡa mâil olur ise çok kerre a'ḡdānın zevebānından ve incirādından olur ve ba'ḡı kerre dahi cerebi olan meşāneden müncerid olur. Ve nuḡālî nev'inin iki nev'ini fark eden vech sevīḡînin iki nev'ini dahi fark eder ya'nî aḡl-ı ḡaḡḡbde ḡikke olur. Eger rüsüb-ı sevīḡî vü deşīşî meşāneden müteḡaḡşir ve müncerid oldu ise zevebānide bu ḡālet olmaz, ammā deşīşî ve sevīḡînin levni sevāda ḡarb ve meyl eder ise

311 *Ḳānūn*'un 'ibāretinde بها لاقية المزاج العالية صحيحة العروق vāḡi' olmuştur. "Ḳalebet" fetḡ ile 'illet ma'nāsınadır. Ve Ferrā der ki "ḡalebet" "ḡulāb"dan meḡḡūzdur ve "ḡulāb" bir maraḡdır ki deveyi aḡz edip devenin ḡalbi müşteḡi olur ve o gün helāk olur. Ve aḡerler muḡlaḡ 'illete iḡlāḡ ederler, zîrā 'alife şarf-ı zihn olunup emrinde te'emmul olunduḡundan 'illete ḡalebet iḡlāḡ olundu.

o rüsûblar demin ihtirâkından olur huşûşan tıhâlde olan ihtirâktan bu nevrüsüb ziyâde olur. Meşâne ve külye ve sâir a'çâ-i bevlde olan sebebeden hâdis olmayan bi'l-cümle şafâiyihî rüsûblar emrâd-ı hâddede redî ve mühlik olur.

Ve bi'l-cümle zıkr olunan ahvâl-i rüsûbdan rüsüb-ı lahmînin ahvâli sana ma'lûm olur ki onun ekşeri külyeden olur ve külyeden olmadığı zamân kebid deminin ihtirâkından olur, âher demlerin ihtirâkından olmaz, zîrâ sâir demin ihtirâkından olan rüsüb şedîdü's-sevâd olmakla lahmî olmaz. Ve lahmî rüsüb o zamân külyeden olur ki lahmın lahmıyeti şahîha olup a'çâda zevebân olmaya.

Ve bevlın nağic olduğu evride olan damarların şıhhatine delâlet eder, zîrâ evride şahîh ve sâlim oldukça külyenin 'illeti nuçca mâni' ve müzâhim olmaz, zîrâ nuçc külyenin feykinde hâşıl olur, külâya vârid olan mâde-i nağiceyi külânın 'illeti ifsâd eylemez.

Ķânûn'un bu kelâmından ġarađı rüsübun mâddesinden 'ilel-i külâdan hâşıl olan ile a'çâ-i sâireden tekevvin edip hâşıl olanı farktır. Eger bevl nağic olur ise delâlet eder ki rüsüb a'çâ-i sâireden olur, eger bevl ġayr-i nağic olur ise külâda 'illet olduğuna delâlet eder, kezâ fi-şerhi'l-Allâme.

Ammâ desimî olan rüsüb şahm ve semînin ve kezâlik lahmın zevebânlarına delâlet eder. Zevebâna delâlet eden rüsübun zıkr olan delâlette ziyâde eblaġı mâ-ı zehebe şebîh olan rüsûbdur.

Bu mahallde nüşhalar muhtelifedir, bā dı-larında "mā-ı zeheb" ve bā dı-larında "mā-ı dühn" vāķr olmuştur. Lâkin İbn Cümeyf Tenķih-i Ķânûn'da "mā-ı zeheb" nüşhasını tahtı'e edip "māu'd-dühn" nüşhası şavâb olduğuna zâhib olup ve dühnden murâd rüsüb-ı zeytî olur diye cezm ve hükm eyledi. Lâkin 'Allâme "māu'z-zeheb" [88b] nüşhası dahi şahîhtir deyip ve iki nüşhanın dahi mâ'nâları vāķra muţâbıktır diye baş-tı edille ve îrâd-ı burhân eyledi. İntehâ.

Ve rüsübun mebd'e'ine rüsübun kıllet ve keşretinden kezâlik rüsübun mâiyyete ihtilâf ve 'adem-i ihtilâfından istidlâl olunur:

Eger rüsüb keşir olup mütemeyyiz ve müfriz olur ise hâds ve teferrüs olunur ki o rüsüb nâhiye-i külâdan olup külânın şahmı zevebân eylemiştir, eger rüsüb kalîl olup ve muhâlağa şedîde olur ise o rüsübun mebd'e'i bā'îd olduğuna istidlâl olunur.

Kaçan bevde ḥabb-ı rummān heyʿetinde kıtʿa-i beydā rūʿyet olsa yaʿnī ruṭubetten enār dānesi gibi bir beyād ve ak parça rūʿyet olursa o kıtʿa-i beydā böbrek üzerinde olan şaḥmdan olur.

Ammā middī olan rūsüb ḳurḥa-i münfecireye delālet eder ḥuşuşan aʿdā-i bevde olduğuna delāleti ziyāde olur ve ḥuşuşan o bevlın şüflü şüfl-i maḥmūd rāsib ola.

Ve rūsüb-ı muḥāṭī ḥılt-ı ḡalīz-i ḥāma delālet eder: Ve o rūsübun sebebi zıkr olunan ḥıltın bedende keşreti olmakla bevl ile mündefiʿa olup rūsüb-ı muḥāṭī ḥādīs olur *veyāḥūd bedende o ḥılt keşir olmaz velākin maʿa-killetin tabʿat o ḥılt-ı ḥām-ı balḡamīyi bevl ṭarīkine defʿ edip rūsüb ḥādīs olur* veyāḥūd ʿırķuʿn-nesā ve vecaʿ-ı mefāsil maraḍlarında buḥrān ḥasebiyle olur ve o vech ile rūsūbu olan bevlden sonra ʿalīle ḥıffet ʿarīda olup bedeninden şıkal zāil olur ise o rūsübun buḥrānı olduğuna delālet eder.

Ve ḡalīz-i ḥām olan ḥılt baʿdı kerre terakḳuk ve telatṭuf eder, bināen ʿaleyh o rūsüb rūsüb-ı maḥmūd zann olunur, pes emrādda rūsūba maḡrūr olmak cāiz olmaz, o maraḍın māddesi üzerine nuḍc mümkin olacak miḳdārı zamān mürür edip nuḍca delālet eder delīl-i āḥer olmadıkça mücerred rūsüb rūsüb-ı maḥmūd heyʿetinde olmakla māddenin nuḍcuna ḥükmlenir.

Ve rūsüb-ı muḥāṭī baʿdı kerre böbreklerin ve külyelerin şiddet-i berdine delālet eder.

Ve rūsüb-ı middī ile rūsüb-ı ḥāmın farkı bu vechler ile olur: Middī olan rūsūbda netn ve rāyiḥa-i müstekrehe olur ve o rūsūbdan muḳaddem vereme delālet eder delīl bulunur ve o middī rūsübun eczāsını cemʿ ve tefrīḳ sehl ve āsān olur. Ve middīde baʿdı cüzʿler māiyyete ziyāde muḥāliṭ olur ve baʿdı cüzʿler ziyāde mütemeyyiz olur. Ammā rūsüb-ı ḥām küdüretli ve ḡılatlı olur, cemʿ ve tefrīḳi sühület ile ḥāşıl olmaz.

Ve rūsüb-ı muḥāṭisi keşir olan bevlın miḳdārı ḡazir ve keşir olsa veyāḥūd o bevl niḳris ve evcāʿ-ı mefāsil maraḍlarının āḥirinde olsa ḥayra ve şıḥhate delālet eder.

Ammā şaʿrī olan rūsüb ruṭubet-i müstaṭīleye ḥarāret-i fāʿilenin müşādefesinden ḥādīs olur. Ve o rūsüb-ı şaʿrīnin levni ḡāḥice ebyād ve ḡāḥice aḥmer olur ve tekevvün ve inʿıḳādı külyede olur. Ve baʿdılar derler ki rūsüb-ı şaʿrīnin ṭlü baʿdı kerre eşbār olur yaʿnī lā-eḳall üç sere olur.

Ammā kıta^c-ı hamîr-i menkû^c şekl ve hey²etinde olan rüsüb ki muhâfîden aşleb olur idi, mi^cdenin ve bağarsıkların da^cfına delâlet eder ve o ‘udvlarda sū²-i hađm olduğuna delâlet eder. Ve ba^cdı kerre bu rüsübün sebebi sūt ve peynir tenāvülü olur.

Ammā rüsüb-ı remlî dāimā delâlet eder ki ‘udvda in^ciķādı kāmil ve müstaħkem haşāt vardır veyāhūd henüz in^ciķāda bed² edip tamām üzere mün^caķid olmamış mādde vardır veyāhūd inhîlâle şürû^c edip tamāmen hāl olmadık haşāt vardır. Ve o rüsüb-ı remlînin levni aħmer olur ise o in^ciķād külyede olduğuna delâlet eder ve o rüsübün levni ebyağ olur ise meşānede olduğuna delâlet eder.

Ammā rüsüb-ı remādînin ekşer-i delâleti tûl-i lebs ħasebiyle levnine tağayyür ve ħacmine teķattu^c ‘arîd olan balgama olur ve tûl-i meks ħasebiyle o balgama iħtirāk dahi ħadîş olup remlî rüsüb ħadîş olur.

Ammā rüsüb-ı ‘alakînin³¹² ya^cnî dem-i mün^caķid gibi olan rüsübün bevl ile mümāzeceti şedîde olur ise o rüsüb kebîdin da^cfına delâlet eder. Ve şid-det-i mümāzecesi olmayan rüsüb-ı ‘alakî mecārî-i bevlede ħurâc olduğuna veyāhūd mecārî-i mezkûrede teferruk-ı ittişâl olduğuna delâlet eder. Ve o rüsüb-ı ‘alakî bevlden mütemeyyiz olur ise ekşer-i ħâlde o rüsüb meşāneden ve kağîbden olur. Ve rüsüb-ı ‘alakîyi biz emrâd-ı cüz²’iyyeden bevl-i dem bâbında istiķşâ ederiz. Ve eğer maħlûl olan kimsenin bevlinde ‘alak ya^cnî uyuşmuş kan gibi nesne bulunur ise dalağı büyük olmak marağından o kimse ħalâş bulup tihâline ve dalağına hüzâl gelmeğe delâlet eder.

Ve ma^clûm buyurula ki meşāne ‘illetlerinde dem-i keşîr ħurûc eylemez, zîrâ meşānenin damarları cirm-i meşānede mestûre ve mündefi^ca olur ve

312 Rüsüb-ı ‘alakî dem-i mün^caķiddir. Ba^cdılar der ki o in^ciķād berbaħaynda olur ve ba^cdılara göre hālîbeynde olur. Ve o in^ciķād cümüd ħasebiyle olur veyāhūd dem dem-i sevdâvî olmak ħasebiyle olur. Ve o rüsübün infişâli ekşer-i ħâlde a^cđâ-i bevlden olur ve ba^cdı kerre kebîdden dahi olur. Ve bunlardan sonra olan ‘udvlardan infişâli ħāyet nâdir olur. Ve demin sebab-i infişâli ya far²-ı imtilâ olur veyāhūd terviħ için dâfi^canın def^ci olur veyāhūd bir ‘udv-ı kebîri ka^c olur veyāhūd dem ħāyet raķîka olmakla bi-nefsihi seyelân eder veyāhūd kuvve-i muğayyire da^cffe olmakla mâiyyeti demden kemâ-yenbağı temyîz eylemekten ‘âciz olur veyāhūd âlât-ı bevlede olan damarın yarılmasından olur ħattâ İbuķrâ^c der ki sebab-i müteķaddim olmadan bir kimse dem bevl eylese o kimsenin böb-reğinde olan damarın biri şakķ olduğuna delâlet eder, kezâ fi-şerħi'l-‘Allāme.

tecvîfi dayyık ve ʿadedi kalîl olur ve o mişli ʿurûktan dem-i keşîr hürûc eylemez.

Ammâ kemmiyyeti cihetinden rüsübün delâleti budur ki eger rüsüb keşîr olur ise o keşret-i rüsüb o rüsübü fâʿil olan sebebin keşretine delâlet eder ve eger rüsüb kalîl olur ise o rüsüb fâʿilinin kılletine delâlet eder.

Ammâ rüsüb hacminin şîğar ve kiber cihetinden delâletinin zikri rüsüb-ı hürâfide beyân olundu.

Ammâ rüsübün keyfiyyeti cihetinden delâleti birkaç vechle olur:

Evvelâ levn cihetinden delâlet eder. Muţlağan levn-i esved yaʿnî aşnâf-ı sevâdın hangi kısmı olur ise olsun redî olur lâkin aşnâf-ı sevâd beyninden eslemi rüsüb-ı esved olup mâiyyet-i esved olmayandır. Ve rüsüb-ı ahmer demeviyete ve tohmeye delâlet eder. ~~Ve rüsüb-ı aşfer şiddet-i harârete ve hûbs-i ʿillete delâlet eder.~~ Ammâ rüsüb-i ebyadın baʿdısı rüsüb-ı maḥmûd olur ve baʿdî âherleri rüsüb-ı mezmûm olur. Rüsüb-ı ebyad-ı mezmûm muḥâfî ve middî olur ~~yâhûd o rüsüb rıgvi³¹³ olur~~ ki nuḍca müdâdd ola. *Ve baʿdî nüshalarda “rıgvi” bedeline “ğirevi” vâkıʿ olmuştur, “ğirevi” nüshası eşaḥḥ olmak üzere ʿAllâme zikr eder.* Ammâ rüsüb-ı ahḍar rüsüb-ı sevâda tarîk olur.

ʿAllâme bu maḳâlî tefsîr edip der ki hüdret kürrâşîye ve zencârîye, sevâd ihtirâkîye tarîk olur. Ve hüdret nilencîye ve âsmâncünîye, sevâd cümüdîye tarîk olur. Ve şâhib-i Kânûn bu maḥallde rüsüb-ı ahḍarın hükümünü beyân eylemeyip ancak ahḍar esvede tarîk olur diye rüsüb-ı ahḍarı vaşf eyledi. Ve bu vaşftan fehmi olunur ki ahḍar delâlette esved gibi olup redî olur.

Ammâ rüsübün min-ciheti'l-keyfiyyeti'r-râyiḥa delâletinin zikri ve beyânı mürür eyledi.

Ammâ rüsübün vaşfı cihetinden dahi delâleti olur. Vaşf-ı melâset ü teşettüt yaʿnî huşûnet cihetinden olan delâleti budur ki rüsüb-ı maḥmûdda melâset ve istivâ ahmed ve ziyâde memdûh olur ve rüsüb-ı mezmûmda melâset ve istivâ ziyâde redî olur. Ve teşettüt yaʿnî rüsübün müstevî olmayıp huşûnet üzere olması riyâḳa ve ḍaʿf-ı haḍma delâlet eder.

313 “Rıgvi” zebedî maʿnâsındır. Zebedînin zikri teḳaddüm eyledi, her ne kadar rıgvi lafzası teḳaddüm eylemedi ise.

Ammâ rüsübun mekâni cihetinden delâletinin beyânı budur ki eger rüsüb kârürenin fevkinde olup tâfî olur ise ona gamâm ve şehâb tesmiye olunur.

Ve fevkte ve tahtta olmayıp vasatta ve ortada müte'allik ve vâkıf olur ise o vasatta vâkıf ve müte'allik olan rüsübun rüsüb-ı evvelden ya'nî tâfî ve gamâm tesmiye olunan rüsübdan nuçdu ziyâde olur.

Ve rüsüb-ı müte'allikin aşnâfi beyninden hayrlısı ve efdali haml ve hüdbesi ya'nî saçak gibi olan zeğabları ve havları esfel cānibine mâil olan rüsüb-ı müte'allik şınıfıdır.

Ve rüsübun bir nev'i dahi esfele rāsib olan nev'dir ve bu esfele rāsib olan rüsübun nuçdu cümle rüsübdan ahsen ve efdaldır. *Ve zikr olunduğu vech üzere rüsübun eşkali endac olup ve ehaffi gayr-i nağic olduğu rüsüb-ı maħmüdda olur. Ammâ rüsüb-ı mezmümda 'aks üzere olup rüsüb-ı ehaff hıffeti hasebiyle aşlah olur ya'nî şehâb tesmiye olunup kârürenin fevkinde ve üzerinde olan müte'allikten hayrlı olur. Müte'allik dahi kârürenin ka'ında rāsib olantıdan hayrlı olur.*

Ve rüsüb-ı mezmümdan tâfî ve şehâb olan rüsüb-ı aşlah hummayât-ı hâdede olan rüsüb-ı esvedde olur, kezâlik hılt-ı bālgamî ve hılt-ı sevdāvîde olur. Ve bu rüsüblar rüsüb-ı mezmüm olmakla şehâbî [89a] rāsibden hayrlı olur, zîrâ şehâb hafif olur ve hıffet maddenin hafif ve latif olduğuna delâlet eder. Lâkin bu rüsüb-i mezmümda hıffete ve tufüvve sebep riyâh-ı keşîre olur ise o zamân şehâbda şalâha delâlet olmaz. Kaçan rüsübda cidden keşîr olan riyâh mevcüde olmaz ise o mişlli rüsüb-ı gayr-i maħmüdü [e]haffi ve tâfisi eslem olur sonra müte'allik olup vasatta olan eslem olur. Ve kârürenin ka'ında rāsib olan rüsüb, gayr-i maħmüdü cümlesinden şerrli olur.

Ve tufüvve sebep ya'nî rüsübun mâiyyetin üzerinde olup kârürenin fevkinde olmasının sebebi rüsüba müşâdif olup rüsübü taş'îd ve terfî eden harârettir veyâhüd riyâhın rüsüba muhâlaçasıdır. Ve mâiyyetten mütemeyyiz ve müfrez olan rüsüb bevl-i galîzde tâfî olup fevkte olur huşuşan o rüsüb-ı mütemeyyiz hafif olur ise tufüvvü ziyâde olur.

Ve bevl-i raķıkte rüsüb-ı mütemeyyiz kârüre ka'ına rüsüb eder huşuşan rüsüb-ı mütemeyyiz şakîl olur ise rāsib olması ziyâde olur.

Kaçan marağın evvelinde rüsüb-ı müte'allik ve rüsüb-ı tâfî zuhûr eylese ve ba'de' z-zuhûr vâki' olan bevllerde dahi o rüsüb hâdiş olup bir müddet bu

nesce müşâbih olmayan bu maqâmda murâd olunmaz. İntehâ kelâmu 'l-^lAl-lâme ve fihi mâ-fih.

Ve çok kerre olur ki kârürede süflî tâfî olup gayr-i ceyyid olur. O vech ile zühür eden rüsüb-i tâfiden havf olunur redâ'et ihsâs olunmak hasebiyle. Lâkin o mevâdd nuçca bed' edip o rüsüb ibtidâ-i nuçda munfaşıl olmakla tâfî olmuş olursa ve sonra olan bevllerde nuç mütevassıt olmakla rüsüb müte'allik olur ise ve ondan sonra olan bevllerin nuçcu kâmil olmakla rüsüblar râsib olur ise selâmete edell olur, onda redâ'et olmaz. Ammâ rüsüb evvelen tâfî olup ve rüsübât-ı rediyye dahi o rüsübü ta'kîb eder ise o vakte evvel rüsübden nâşî olan havf bâkî ve müstemirr olur, zîrâ o rüsüblar bi'l-cümle 'adem-i nuçca delâlette biri birini te'yîd ve te'kîd ederler.

Ammâ rüsübun zamânî cihetinden delâleti kaçan marîd bevl edip 'ale'l-fevr o bevilde olan rüsüb sür'at ile zühür eylese rüsübun sür'at ile zühürü 'alâmet-i ceyyide olur ve nuçca delâlet eder. Eger rüsübun zühürü ba't' olsa veyâhüd kaçan rüsüb olmasa hâlince 'adem-i nuçca delâlet eder ya'nî 'adem-i nuçca delâleti bu'du ve bu'ru hasebiyle olur.

Ammâ rüsübun hey'et-i muhâlatası ile delâleti bevl-i dem ve bevl-i desimde biz beyân eyledik, o beyân bu idi ki eger dem ve düsümet bevlden mütemeyyiz olduğu hâlde hurûc eder ise o dem ve düsümet külyeden munfaşıl olduğuna delâlet eder ve eger gayr-i mütemeyyiz olduğu hâlde hurûc ederse 'udv-ı âherden hurûca delâlet eder.

el-Faşlu's-Sâb'ü Ft-Delâilî Killeti'l-Bevli ve Keşretihi

Mikdârı kalîl olan bevl kuvvetin çâfina delâlet eder.

O bevl ki içilen sudan kalîl olur, o bevl üç emrin birine delâlet eder: O kimsede yâ tahallül ziyâde olup tahallül ile mâ-ı meşrûb bedenden mündeff'a olmakla bevl ile hurûc eden mâiyyet kalîl olur veyâhüd isti'lâk-ı ba'tnî³¹⁷ olup mâiyyet berâz ile hurûc eder veyâhüd mâiyyet bedeninde müddehar ve müctem' olup istiskâya mü'eddî olur.

Ammâ mikdâr keşir olup bevl ile hurûc eden su mâ-ı meşrûbdan ziyâde olur ise o bevl-i keşir ba'đı kerre a'đânın zevebânına delâlet eder ve ba'đı

317 [Yazmada "isti'lâk-ı ba'tnî" şeklindeydi, mana da göz önünde tutularak Ragıp Paşa'ya göre düzeltili.]

kerre dahi bedende cem^c olan fuḍûl-i zâibenin istifrâgına delâlet eder. Ve iki vechin birinin vuḳû'una kuvvet veyâhüd 'adem-i ḍa'f ile istidlâl olunur. *Eger bevl keşir olup kuvvet ḍa'ife olur ise bevlin keşreti zevebândan olduğuna delâlet eder ve eger bevl keşir olup kuvvet kaviiye olur ise bevlin keşreti istifrâg ḥasebiyle olduğuna delâlet eder.*

Ve bi-ḥasebi'l-levn redî olup şerre delâlet eden bevlde kaçan gâzâret ve keşret olsa o bevl-i keşir eslem olur. Ve kaçan o rediyyü'l-levn olup şerre delâlet eden bevl munḳaṭı^c olsa ya'nî ḳalîlen ḳalîlen ḥurûc eylese o bevl-i munḳaṭı^c'ın şerre delâleti ziyâde olur. Bevl-i esvedin ve bevl-i gâlizin ḥâli bu minvâl üzere olur ya'nî keşir olur ise eslem olur, munḳaṭı^c olur ise şerre delâleti ziyâde olur.

Lâkin Mesîhî bevl-i esvedî ihtirâkî ve cümüdî ile tefsîr eder ve bevl-i gâlizî zevebânî ile tefsîr eder ve ikisinden dahi buhrânî bevl murâd olunmaz diye taşriḥ eder. 'Allâme, Mesîhî'yi redd edip bast-ı kavâ'id ile bevl-i esved ve bevl-i gâliz ile murâd buhrânî olan esved ve gâliz olur diye zâhib olur.

Kaçan bevlin aḥvâlî ḳalilet ve keşret ile muhtelif olup gâhice bevl keşir ve gâhice ḳalil ve gâhice munḳaṭı^c olsa bu ihtilâf delâlet eder ki bevli iḥrâc için kuvvet cihâd murâd edip ye bî'l-cümle kuvvet eczâsını cem^c edip bevl-i gâzir ü keşiri iḥrâc eder ve o fîldeñ ḥâdiş olan meşakkat ve t'ab ḥasebiyle kuvvete ḍa'f gelip b'adehu olan f'li kemâ-yenbağî işlemekten 'âciz olmakla sonradan iḥrâc eylediği ḳalil olur. Ve eger bevl-i gâziri iḥrâcdan ḥâdiş olan t'abı şedid olur ise f'lini terk edip kuvvet-i münhezimesi cem^c olunca kadaristirâhat edip bevl munḳaṭı^c olur, perîşân olan kuvveti cem^c olup f'lini icrâ mümkün oldukta yine bevl-i keşiri iḥrâc eder. Ve bu siyâk üzere deverân edip bevl gâhice ḳalil ve gâhice keşir ve gâhice munḳaṭı^c olur ve bevlin bu vech üzere ihtilâfı delîl-i redî olur.

Ve emrâd-ı ḥâddede zuhûr eden bevl-i keşiri rāḥat ta'ḳîb eylemez ise o bevl-i keşir dıḳka veyâhüd iltihâbdan ve ḥarâret-i zâideden ḥâdiş olacak teşennüce delâlet eder.

'Araḳın ya'nî terin keşreti dahi emrâd-ı ḥâddede keşret-i bevl gibidir. *Eger 'araḳ-ı keşir emrâd-ı ḥâddede rāḥata mü'eddî olmaz ise dıḳk ve teşennüci mezkûrelere delâlet eder.*

Emrâd-ı hâdede bevl tekâtur eylese ya'nî min-ğayri irâdetin kaçreten kaçreten bevl hürûc eylese o vech ile olan tekâtur-ı bevl delâlet eder ki dimâğda âfet vardır ve o âfet-i dimâğiyye 'aşaba ve 'ağale te'eddî edip sirâyet eylemiştir.

Eger emrâd-ı hâddenin hummâsı hâdiye ve sâkine olup o marağda delîl-i selâmet var ise o mişlli olan marağda hâdiş olan tekâtur-ı bevl ru'âfî inzâr eder. Eger selâmete delâlet eder delîl mevcûde [89b] değil ise ihtilâf-ı 'aqla ve fesâda delâlet eder.

Ve şahîh olan kimsenin bevlî kâlıl olup rakîk olsa ve o şahîhin rikkat-i bevlî ve kıletti müstemirr olsa ve kaçanında o şahîh şikal ya'nî ağırlık ve veca' ya'nî ağrı ihşâs eylese o bevl külye ve böbrek e'trâfında verem-i şulbe delâlet eder.

Ve kaçan kûlinc 'illetinde bevl gazîr olup, keşret üzere olsa ba'đı kerre ikbâl ve şifâ ile o bevl tebşîr eder hüşûsâ ki bevlî levni ebyaç ve hürûcu sehl ola.

Marâd-ı kûlincda gazâret-i bevl iki vech ile olur:

Vech-i evvel budur ki kûlincda veca'-ı kavî olur ve veca'nın harâreti bedenîn ru'tûbetini izâbe edip ru'tûbet-i müzâbe bevl muhâlağa etmekle bevl keşîr olur. Bu vechle olan keşret-i bevl marâdın kuvvetine delâlet eder, o keşrette beşâret olmaz.

Ve vech-i şânî budur ki kuvvet kavîyye olmak hasebiyle kûlinc mevâddını bevl tarîkinden def' eder ve bu vech ile olan keşret-i bevlde beşâret olur.

el-Faşlu's-Şâminü Min-Cümleti³¹⁸ Kavlün Fi'l-Bevli'n³¹⁹-Nağîci's-Şihhiyyi'l-Fâdıh

Bevl-i şihî nağîc ve fâdıf olduğunun delîli ve 'alâmeti budur ki bevlî kîvâmı mu'tedil olur ve şıbgı la'tîf ve levn-i ütrüccîye mâil olur ve rüsûbu olur ise o rüsûb ma'hmûd olur ya'nî beyâğ ve hafîf olur, melâset ve isti-vâsı olur ve şekli müstedîr olur, râyihası mu'tedile olur, müntinetü'r-râyiha ve hâmidde olmaz ya'nî râyihası eşedd-i kerâhet ile müstekrehe olmaz ve râyihasının humûdu ve sönmesi olmaz, beynehümâda mu'tedil olur. Ve bu

318 "Cümle" icmâl ma'nâsınadır.

319 [Yazmada "Kavl", Ragıp Paşa'ya göre düzeltildi.]

mişli hiddeti ziyâde olan marağda def'aten zühûr edip rü'yet olursa yevm-i şânîde hâdiş olacak ifrâka delâlet eder.

‘Allâme bu maqâmda ifrâkı bür’ ve şıhhat ile tefsîr eyledi³²⁰ ve yine ifâde eyledi ki ziyâde hiddetli olan marağda bumişli bevl yevm-i şânîde bür’e delâlet eyledikte hiddeti kalîle olan emrâğda bi-tarîkı ‘l-evlâ bür’e ve ifrâka delâlet eder. Ve yine ifâde eyledi ki Kânûn’un “def’aten” dediğinden murâdı mütê-âref üzere ola def’aten değildir belki murâd müddet-i tavîleden ihtirâzdır, müddet-i kaşîrede omişli bevl rü’yet olursa def’aten rü’yet olunmuş olur ve ifrâka delâleti hâli üzere olur.

el-Faşlu’t-Tâsîfu Fî-Ebvâli’l-Etfâli

Etfâlin bevli lebeniyyete ve süte mâil olur o cihetten ki onların gıdaları sût ile hâşıl olur ve etfâlin mizâcları dahi râtib olur ve etfâlin bevlinin levni bu vechlerden beyâda mâil olur.

Ammâ etfâl bi-nefsîli nühûd ve kıyâma kâdir olup ve âdâlarına istihkâm ve şalâbet getip onlara şıbyân tesmîye olunmak şahîh olsa o şıbyânın bevleri şübbândan ziyâde galîz ve şehûn olur ve teşevvürü dahi ziyâde olur, riyâh-ı keşîreleri olmak hasebiyle tîz tîz tebevül ederler. Bu mezkûrları bundan âkdem biz zîkr eyledik.

Ve şübbânın bevleri nâriyyete mâil olur ve kıvâmları itidâle qarîb olur.

Ve kühülün bevli beyâd ve rikâte mâil olur ve ba’dı kerre galîz olur onun için ki kühülde fuğul olup ekşerini kuvvet def’ edip bevl ile istifrag ziyâde olur.

Meşâyihün ve pîrlerin bevlerinin rikât ve beyâdı ziyâde olur ve kühüle ‘arıd olduğu gibi meşâyihâ bevl-i galîz nâdiren vâkıf olur. Ve meşâyihün bevli şedîden galîz olsa o meşâyihâ haşâtın hudûsu ‘arıd olur.

el-Faşlu’l-‘Âşiru Fî-Ebvâli’r-Ricâli ve’n-Nisâi

Her hâl üzere nisânın bevli ziyâde galîz olur ve beyâdı eşedd olur ve ricâlin bevlerinden revnaķı ve işfâfi eķall olur, zîrâ nisvânın fuğülü ekşer olur

320 Ve muqaddemâ zîkr olunduğu üzere “ifrâk” buhrân ma’nâsına idi lâkin buhrândan ‘âmm olup buhrân-ı küllî vü cüz’îye şümüli olurdu, bu maħallde maqâm qarînesiyle bür’ ve şıhhat murâd olundu, zîrâ buhrân maħmûd bür’ü müstelzim olur Allâhu a’lem.

ve hağmları daşıf olur ve mâiyyetin medfa'ı ve mecrâsı olan menâfizlerinin tecvifi vüs'atli olur ve erhâmlarından âlât-ı bevle şarış ve sebîl olan menâfizleri dahi vüs'atli olur.

Ve ricâlin bevli taşrîk olundukta mükedder olup bulanır, zîrâ küdüreti fevke mâil olur. Ve ekser-i hâlde ricâlin bevli bu minvâl üzere olup tekdîr ve taşrîk ile mükedder olur. Ve nisânın bevli tekdîr ve taşrîk ile mükedder olmaz onun için ki nisvânın bevlinde fuğul mâiyyetten mütemeyyiz olmaz, binâen 'aleyh taşrîk ile mükedder olmaz ve mükedder olmak temeyyüz olmak ile olur.

Ve ekser-i hâlde nisvânın bevli üzerinde şekl-i müstedîr zebed olur ya'nî nisvânın bevli üzerinde olan zebedlerin mecmû'unun şekli istidâre üzere olur, efrâd-ı zebedin her bir ferdi müstedîr olmak lâzım olmaz ve bevli tekdîr ile mükedder olmaz, *zîrâ beyân olunduğu üzere bevli nisâda temeyyüz yoktur. Ve ba'dı mütemeyyiz mevâd bulunur ise taşrîk ve tekdîr ile o mevâdd esfele râsib olur ğilzati ve şikâli hasebîyle, mâiyyette yine küdüret olmaz.*

Ve ricâlin cimâ' 'akıb'inde vâkı' olan bevlinde biraz huyûť gibi rüsûblar olur ki o huyûť müştebek ve müntesic olmuştur ya'nî biri birine karışmış ve muhâliť olmuştur.

Ve habâlanın ya'nî gebe hatunların bevli şâf olur, onda küdüret olmaz lâkin üzerinde şabâb olur ya'nî kârûrenin re'sinde duman mişlli nesne olur. Ve ba'dı kerre gebe hatunların bevli mâ-ı hımmaş ya'nî nohûd suyu levninde ve mâ-ı ekâri'c ya'nî paça suyu renginde olup zürkate ya'nî göklüğe mâil aşfer olur ve kârûrenin başında zıkr olunan duman ve şabâb olur ve her hâlde vasat-ı kârûrede atılmış penbe gibi nesnelere görölür. Ve çok kerre vâkı' olur ki kârûre içinde habbe gibi bir nesne aşağı inip ve yukarı çıkar, bir maşallde şarârı olmaz. Ve eger bevde zürkat ziyâde zâhir olur ise delâlet eder ki o hatun henüz gebe olmuştur ve şamlin ibtidâsıdır. Ve o zürkat tebeddül edip bevde şumret ve kırmızılık zâhir olduysa zamân-ı şamlin âşiri olduğuna delâlet eder ve şuşuşan ki o kârûre taşrîk olundukta mâiyyete tekeddür hâdiş olup bulana, o vakte zamân-ı şamlin âşiri olduğuna delâlet ziyâde olur.

Ve nüfesânın ya'nî şamlini vaç' eden hatunların ekser-i hâlde bevleri esved olur ve bevde midâd ve sühâm gibi nesnelere olur ya'nî mürekkebe

ve tencere karası gibi nesnelere olur ki o nesnelere nifâsta hâdis olan dem-i câmidir ki bevlle muhâliṭ olur Allâhu a'lem.

el-Faşlu'l-Hâdî 'Aşere Fî-Ebvâli'l-Hayvânâti ve Muhâlefetihâ Li-Ebvâli'n-Nâsi

Allâme der ki bâdı kerre ebvâl beyninde müşâbehet olup insânın bevlle devâbb ve hayvânât-ı sâirenin bevlî müşâbih olur ve belki bâdı eşyâ-ı seyyâle-i mağşûse dahi müşâbih olmakla süfehâ-i nâs eṭbbâyı 'arlandırmaq ve tefyîb etmek kaşdı ile o müşâbihi ve seyyâl-i mağşûsu merdânın bevlî olmak üzere 'ard etmekle taḥcîl ve tefyîr edip o şin'adan heveskâr olanları tenfir ederler, binâen 'aleyh eṭbbânın kudemâsı ve fenn-i ṭıbbın beḳâsını murâd eden huzzâk bevl-i insân ile bevl-i insânın müşâbihleri arasını fark ve temyîz eden nesnelere taḥarrî ve talêb edip bi-hâsebi'l-istikrâ buldukları vech-i fâriki taḥrîr eylediler. Şekerullâhi sâye men mâte'ale'l-İslâmi minhüm.

Pes şâhib-i Kânûn ruṭubet-i seyyâle-i mağşûse ile bevl-i insân beyninde olan vücûh-ı fârikeyi faşl-ı âtîde beyân edip ve bevl-i insânla devâbb-ı sâirenin bevlleri arasında olan vücûh-ı fârikeyi işbu on birinci faşlda beyâna şürîf edip dedi:

Ṭabîb olan kimseler bâdı kerre ebvâl-i hayvânâta vukûftan ve ittilâc-dan intifâc ederler, zîrâ onlar bâdı kerre bevl-i insâna müşâbih olan bevl-i hayvân ile tecrîbe olunur. Ve tecrîbe olunan ṭabîb işâbet edip bevl-i insân ile hayvân-ı sâir bevlîni fark eder ise hazâḳati şâbite olup huzzâk-ı eṭbbânın meşveretine dâhil olur ve süfehânın 'amelleri ve istihzâları dahi muḍmaḳill ve bâṭıl olur lâkin bevl-i insânla devâbb ve enfâmın bevlleri arasında müşâbehet ḳaviyye olmakla beynehümâyı fark eylemek ḳâyet 'usretli olur.

Ve eṭbbâ dediler ki ḳârûre içinde ḳımârın bevlî semn-i zâib ya'ni erimiş revḳan-ı sâde gibi olur ve o bevlde küdüret ve ḳılaḳ olup o küdüret ve ḳılaḳ ḳârîciden zâhir olur. Ve ḳımârdan mâ-'adâ devâbbın bevlleri küdüret ve ḳılaḳda ḳımârın bevlle müşâbih olur [90a] lâkin devâbb-ı sâirenin bevlinde şafvet olur, teşevvür ve ihtilâf olmaz ve küdüreti şafvetine mâni' olmaz. ḳımârdan mâ-'adâ devâbbın bevlle nazar eden kimse zann ve taḳayyül eder ki o bevlîni nişf-ı a'fâsı şâf ve nişf-ı esfeli kedir olur.

Ve ğanemin beвли şufrette beyâd olur ya'nî bevl-i ğanem sarı olup beyâda nazâr eder. Ve ğanemin beвли insân bevlîne ziyâde müşâbih olup ütrüccî levni üzere olur lâkin kıvâmı olmaz ve şüflü dühn gibi veyâhüd dühnün şüflü ve tortu gibi olur. Ve ğanemin her ne kadar ğidâsı ecved olur ise beвли dahi o miqdâr şâf olur.

Ve zabyın³²¹ beвли bevl-i ğaneme ve bevl-i insâna müşâbih olur lâkin kıvâmı olmaz ve şüflü dahi olmaz. Ğanemin bevlinden zabyın beвли ziyâde şâf olur.

Ve ibn 'ursun ya'nî gelincik dedikleri hayvânın beвли dahi bevl-i insâna karîb olur.

Bu mezkûrlar Şeyh'in bu maqâmda zıkr eylediğidir, ammâ fuşûlünde ziyâde edip der ki:

Devenin beвли aşfer olur lâkin zürkatın³²² bevl-i aşferde bir şey' olur ya'nî aşfere zürkat-i kalîle muhâliî olur ve o bevlîn vasaatında kuṭn-ı menfûş gibi bir nesne görülür.

Ve bigâlin beвли zehetî olur ve esfelinde nûre³²² suyuna şebîh nesne rüyet olunur.

Ve haylin beвли humârın bevlinden ziyâde şâf olur ve beyâdı humâr bevlinin beyâdından eşedd olur lâkin inâ' içinde iki bölük olur, nişf-ı ḳlâsî şâf ve nişf-ı esfeli kedir olur.

Ve bakârın beвли ebyad olur, o bevlîn ḳlâsînde şufret olur, şihan ve ğılazı bevl-i ğanemin şihanından ziyâde olur.

Ve hünzîrin beвли aḫmer olup dem gibi olur, âteş gibi tevaḫḫud eder, ḳlâsî ve esfeli levni vâhid üzere olur.

Vuhûş ve sibâın küllîsinin beвли aşfer-i ğalîz olur lâkin arslanın beвли aḫmer olup ḳlâsından esfeline varınca kadar o bevlde humret müsteviye ve berâber olur.

Ve insân beвли ile behâyim beвли arasında iştibâh vâkıf olsa şemm ile fark olunur.

321 "Zaby" geyik ma'nâsınadır.

322 "Nûre" kils ile tefsîr olunmuştur. "Kils" kireç ile ma'mûl olan nesnedir ki Kâmûs'ta şârûc ile tefsîr olunmuştur. Fuḳahâ hammâmlarda ḳlâsîne tutulan kireç ile zernîhe itlâk ederler.

İbn Muṭrân Bostānu'l-Eṭṭibbā adlı kitābında der ki rīh-i sāmm işābet edip meş'ūr³²³ olan kimsenin bevlī kārūrede aḥz olunsa o māiyyette biraz eczā ve daḳīḳ mevādd zāhir olur, o mevādd cerv-i kilāba müşābih olur ya'nī gāyet şaḡir ve küçük köpek yavruları gibi görünür ki o ḥurde eczālar köpek yavrusudur diye nazar eden kimseler ḥükm eder, köpek yavrusu olduğunda o nāzırın şübhesi ve şekki olmaz. Kaçan o bevl taşfiye olunup bir sık bezden süzülse o cüz'lerden bir eṣer māiyyette ve māiyyetin şüflünde rü'yet olunmaz, kaçan taşfiye olunan mā ve su yine kārūreye idhāl olunsa o māiyyette cerv-i kilāb gibi olan cüz'ler yine rü'yet olunur. Bu bevl 'acāyibāttan olur ve bu vech ile olan bevl semūmun ḥaşāyişindendir, edille-i 'akliyye ile işbātı mümkün değildir.

Ve ma'lūm ola her ḥayvān ki onun yumurtası olur,³²⁴ o ḥayvānın bevlī olmaz ve bevlī olmaz ve bevlī olmayan ḥayvānın meşānesi ve külyesi olmaz, zīrā onların mizācları yābis olmakla onlarda faḍla-i keşire olmaz ve mevcūd olduğu miqdār faḍla ecniḥāsına muşarīf olur ve ecniḥadan dahi faḍla bākiye kalır ise keşret-i fiyādet ile ya'nī keşret-i tayērān ile taḥallül eder ve taḥallül eylemeyen faḍlatarı ziblī ile ḥurūc eder.

el-Faşlu's-Şānī 'Aşere Fi-Eşyāin Seyyāletin Yeşbehü'l-Ebvāle ve'l-Farḳu Beynehümā

Sikencebīn ve bi'l-cümle mā-ı 'asel ve mā-ı tibt³²⁵ ya'nī saman suyu gibi olan seyyālāt ve kezālik mā-ı zaferān gibi olan suları nāzır kendiyi taḳrīb edip yaklaştırsa şafāsı ziyāde olur, ammā bevl bunun 'aksi üzere olup yakından nazar olunsa māiyyet küdüretli görünür.

323 “Meş'ūr o kimsedir ki semūm onu ḍarb edip ura; yukālu: شعر الرجل فهو مشعور اذا ضربته السموم Kezā fi'ş-şerḥi. [Burada şīn ile değil sīn ile “mes'ūr” olmalıydı!]

324 Sivasī Şerḥ-i Mültekā'da İbn Ḥallikān'a 'azv edip der ki 'Arab derler ki كل سكاء وكل شرفاء تلد Ya'nī o ḥayvān ki onun zāhirde kulaḡı olmaya, o ḥayvān yumurtlar ve o ḥayvān ki kulaḡı zāhir ola, o ḥayvānın yumurtası olmaz ve onun tenāsülü doğurmak ile olur. Pes “sekkā” üzünü olmayana derler ve “şerfā” üzünü ṭavīl ya'nī bādī nazarda kulaḡı mer'ī olana derler.

325 Ṭab' ile olan nüshalarda incir ma'nāsına iki nokta ile “tīn” vāḳı' olmuştur ve 'Al-lāme nüshası bī-nuḳaṭtır lākin nüsha-i sultāniyyede noktanın biri ḥakk olunup bir nokta ile taşḥīḥ olmuştur, bināen 'aleyh tercümede “tībn” nüshası ihtiyār olundu.

‘Allâme der ki mā-ı ‘asel olan kârûre ref^c olunup fevk cānibine kaldırılsa ve esfelinden naazar olunsa o mādde-i ‘aselden laḥḥa mişlli nesne rü’yet olunur ve vasaṭ-ı kârûrede şehābe gibi bir nesne rü’yet olunur ki o şehābe mekânından hareket eylemez. Ve bevl-i insānda rü’yet olunan şehābe hareket eder ve bir maḥallden maḥal-i āḥere intikāl eder. İntehā kelāmu ‘l-‘Allâme.

Ve mā-ı ‘aselin zebedi ve köpüğü sarı olur. Ve mā-ı tibnin şüflü bir tarafta rüsüb eder, vasaṭta rüsüb eylemez ve kârûre münhedim olup sarı olur ise yine rüsüb eylemez ve rüsübünün hareketi olmaz. Ve aḥvāl-i bevl bu miqdār beyān kifāyet eder. Emrāḍ-ı cüz’iyye fuşülünde bevl bu maḥāmda zıkr olunmayan aḥvālını beyān eyleriz.

O aḥvālleri ‘Allâme bu maḥallda müctem’aten beyān etmekle ona iktidāen biz dahi fuşül-i ebvālın hitāmına zeyl olmak üzere zıkr eyleriz:

Kaçan bevl aḥmer-i şāfi olup sevāda nāzır olsa ve o bevl in eṭrāfında deme benzer ruḥubetler olsa o bevl yerekāna delālet eder ve o bevl kebidde vāşıl olduğuna delālet eder.

Eger bevl nārī olup onda gubret olur ise o kimsede işt’āl şedid olduğuna delālet eder.

Eger o bevl in levni ütrüccī üzere olduğu görülür ise istiḥlāk-ı baṭna delālet eder.

Ve zaḥferān levni gibi olur ise mürre-i şāfirāya delālet eder.

Ve bevl aşfer ve ḡalīz rü’yet olunur ise kebidde vecā olduğuna delālet eder.

Eger evveli sūt gibi beyād olup bākisi bulut ve ḡamām gibi olursa delālet eder ki onda bevāsīr vardır ve bevāsīre delālet eden bevl in esfelinde hinā-i mütekaṭṭf gibi ya’nī kaṭrān kıḫası gibi nesnelere rü’yet olunur.

Ve eger bevl ebyād-ı ḡalīz olur ise külyelerde vecā olduğuna delālet eder.

Eger bevl mā-ı kedir levni üzere olur ise vecā-ı ḥāşireye ya’nī böğür ağrısına delālet eder, vecā-ı ḥāşireye delālet eden bevl de bir miqdār ḥumret olup esfeli vers³²⁶ gibi olur, ammā marāḍ müştedd olup bevl i şāfı olsa bedeninde ḥumret olduğuna delālet eder.

326 “Vers” Şḥāḥ’ta zıkr olduğuna üzere bir sarı nebāttır, Yemen’de olur, onunla şiyābı sarıya boyarlar. Lākin İbn Kütübī der ki Yemen’de bir şecerin mīvesidir, saḫk olmuş zaḥferān gibi Yemen’den getirirler, altından aşfer olur. Vers muṭlaḫ zıkr olursa o meclüb murād olunur.

Hummâ-ı yevmiyyesi olanın bevli aşfer-i rakîk olur ve sehâbesi inâda muğtarib olur.

Ve hummâ-ı şafrâvîsi olanın bevli aşfer olup kıvâmı vasaatında olsa ve şüflü inânın dibine münhadir olsa o bevl delâlet eder ki o şafrâvî hummâ onu terk eder.

Ammâ hummâ-ı şafrâviyye şâhibinin ğulaz-ı bevli olup şufreti kalîl olur ise ve kıvâmı râsib olur ise o kimsenin hummâsı tavîl olur.

Hummâ-ı demeviyye şâhibinin bevli aħmer-i ğalîz-i kedir olur ise o hummâ o kimseyi karîben terk eder. Eger o bevlî humretî kalîl olup kedir olur ise o hummâ uzun ve tavîl olur.

Hummâ-ı rib şâhibinin bevli ~~ya nî~~ sevânın ta' affinünden hâdiş olan hummânın bevli eger zürkata ve şafâya mâil ve nâzir olur ise o hummânın tavîl olmasına delâlet eder. Eger o bevlde humret olur ise serfân hummânın terkine delâlet eder. Eger o bevlde humret kalîle olup küdüret olur ise yine hummânın tûlüne ve uzun olmasına delâlet eder.

Hummâ-ı balġamiyye bevli ğalîz ve kedir olsa o hummâ uzun ve tavîl olur. Eger o bevlde şufret olsa serfân hummâ müfârik olup terk eder.

Ve yerekâmı olan kimsenin bevlînin humret-i kalîlesi olur ve şâf olur ve üzerinde dūsümete müşâbih nesne olur.

Tıhâlinde vecç olan kimsenin bevli esved olur lâkin küdüret olmaz.

Sıfâl ve öksürüğü olan kimsenin bevli aşfer-i rakîk ve şâf olur.

Vecç-ı kebedi olan kimsenin bevli ğalîz ve kedir olur.

Şudâ-ı olan kimsenin bevli ebyad olup onda şufretten bir nesne olur.

Vecç-ı zahrı olan kimsenin ve kezâlik vecç-ı mefâşılı olan kimsenin bevleri ebyad-ı ğalîz olur ve o bevlde atılmış penbe gibi nesne olur. Bu mezkûrlar Şeyh'in zikr eylediğidir.

Ammâ İshâk b. Süleymân el-İsrâilî kitâbında bâb-ı 'âşirde ziyâde beyân edip der ki:

el-'Alâmātu'd-Dâletü Mine'l-Bevli 'Ale'ş-Şıḥḥati ve'l-Marağı Cem'fan

[Fi'l-Bevli'l-Aşferi:] *Bevl-i aşfer-i ütrücc-i rakık hummayatta olur ise tül-i maraça delâlet eder.*

Eger o bevl hummayât-ı hâddede olur ise o marîdin müntehâ-i maraça 'adem-i vuşûlünden emîn olunmaz belki kable'l-vuşûl helâki ḥayf olur.

Bevl-i aşfer-i rakık hummâ-ı t'abiyyede vâķ' olsa sū'a ve şerre delâlet eder. Ve marağın evvelinde o bevl zuhûr eder ise gelecekte küzâz marağının 'arığ olmasına delâlet eder.

Ve bevl-i aşfer-i rakık hummayât-ı [90b] hâdde ile olsa şerre ve sū'a delîl olur.

Ve bevl-i aşfer-i rakık ile muhtelifü'l-kıyâm süfl ebyaç olur ise veyâḥüd süfl nuḥâlî olur ise onun delâleti ḥayf ve ḥafâra olur.

[Fi'l-Bevli'l-Mürriyyi:] *Bevl-i mürriyya'nî acı bâdâm çiçeği gibi olan bevl-in t'abdan ḥâdiş olan hummayatta delâleti şerr ve sū'a olur ḥuşuşan o bevl marağın evvelinde olur ise küzâza delâlet eder.*

Eger bevl-i mürri meflûclarda zuhûr edip o meflûc bir nesne işihâ eylemez ise ve kezâlik o meflûda icâbet-i tab olmayıp kabđ üzere olur ise o bevl maḥmûd olur.

Eger bevl-i mürri'nin üzerinde zebêd olup o bevlden evvel olan bevl ebyaç oldu ise o bevl-i mürri ḥudûşundan sonra burun deliklerinden kan gelip mer'ûf olur ise o bevl şerre delâlet eder.

Bevl-i mürri zuhûr edip yevm-i buhrânda ve ḥuşuşan yevm-i râb'êde olan bevl-i mürri'nin yüzünde ve üzerinde şehâbe-i ḥamrâ olur ise o bevl-i mürri delîl-i maḥmûd olur.

Ve hummayât-ı hâddede vâķ' olan bevl-i mürri'nin süfl-i ebyağı ve nuḥâlesi olur ise cidden redî olur, zîrâ fecâceti inzâr eder.

[Fi'l-Bevli'l-Ebyağı:] *Bevl-i ebyağda mirre 'alâmâtlarından bir nesne olmayıp ve o kimsede hummâ ve iltihâb ve şud' ve seher ve ihtilâf-ı 'akl olur ise o bevl mevt ve helâke qarîb bir şerre delâlet eder.*

Ve bevl-i ebyağ-ı rakık aşhâb-ı yereķanda şerre ve sū'a delâlet eder, zîrâ cidden ḥabiş olan istiskâyı inzâr eder.

Bevl-i ebyağ-ı rakîk hummâ-ı hâddede delîl-i sū olur lâkin hummâ-ı hâddede o bevl-i ebyağ-ı rakîkten sonra olan bevlde şıbg olup ve âher 'alâmât-ı mahmûde dahi olur ise tûl-i müddetten sonra selâmetin huşûlüne delâlet eder.

Vecd-ı hâşirede olan bevl-i ebyaç-ı rakîk mecârî-i bevlde balğam-ı gâlîzden südde olduğuna delâlet ederi eder o vecd da hummâ dahi olur ise südde şafrâdan olduğuna delâlet eder.

Ve hummâ-ı dıkkıyye-i lâzîmede bevl-i ebyaç-ı rakîk zübül-i bedene delâlet eder ve c'dânın zübülüne ve zevebânına dahi delâlet eder.

Bevl-i ebyaç-ı gâlîz yevm-i buhrânda ve huşûşan yevm-i râb' de zuhûr eylese mefâsıl ağrılarında ve kulak dibinde olan evrâmdan halâşa ve necâta delâlet eder. Ammâ o bevl-i ebyaç-ı gâlîz b' de 'l-buhrân zuhûr eder ise marağın mu'âvedesine delâlet eder.

Ve bevl-i ebyaç-ı gâlîz hâli üzere bir zamân bâkî olup müteğayyir olmasa şerâsîfin mâ-dûmunda ve tâhtında verem hudûsuna delâlet eder lâkin o bevl ile 'alâmât-ı mahmûde bulunur ise selâmete delâlet eder ve 'alâmât-ı mahmûde bulunmaz ise havf ve haşar delâlet eder.

Bevli ebyaç-ı gâlîz hummâ-ı hâddede ve vecd şerâsifte hâdis olur ise havfa delâlet [eder.]

Bevl-i ebyaç-ı gâlîz ile bedende hikke ve kağanın esfelinde şikal ve ağırlık olur ise gelecek zamânda meşânedede reml ve kum hudûsuna delâlet eder.

Zamân-ı favilde müteğayyir olmayan bevl-i ebyaç-ı gâlîz külâda hacere hudûsuna delâlet eder.

Aşlâ şüflü olmayan bevl-i ebyaç-ı gâlîz meşânedede fuğül-i gâlîza-i lezice olduğuna delâlet eder.

Ve o bevl-i ebyaç-ı gâlîz ki onun şüfl-i müstekarrı ola, vecd-ı şedide ve havfa delâlet eder.

Bevl-i ebyaç-ı gâlîz kaçan munkaıf olsa ve kesilse felc maraçına delâlet eder.

Ve dühne müşâbih olan bevl-i ebyaç-ı gâlîz helâke delâlet eder.

Bevl-i ebyaç-ı gâlîz zebed gibi olur ise helâke delâlet eder.

Bevl-i ebyad-ı galîzin şehâbesi olup üzerinde zebediyyet olsa cidden redî olur, ekşer-i hâlde bu bevl-in şâhibine hummâ ve sağ tarafında olan şürsûfuna vecd'ârîd olur.

Ve bevl-i ebyadın üzerinde 'ubub³²⁷ gibi şehâbesi olsa külâda vecd'â delâlet eder ve maradın tülünü inzâr eder.

Ve müntin olan bevl-i ebyad'âlâmât-ı rediyye-i sâire ile cenf olsa fuğul-i 'afineye delâlet eder.

Hummâ ile olan bevl-i ebyad-ı müntin ihtilâ't-ı 'akla ve mevte delâlet eder.

Kayha müşâbih olup hummâ-ı lehebiyye ile olan bevl-i ebyad şerre delâlet eder ve vecd'-ı külâsı olanlara bu bevl redî olur.

Fi'l-Bevli'l-Mâiyyi'r-Rakîk: Hâlet-i yâhide üzere dâim olan bevl-i mâi-rakîk bedende ruṭubet-i zâide olduğuna delâlet eder.

Eger o bevl-in şâhibinin hummâ-ı leyyinesi olup ise delâlet eder ki o kim-senin emri mâ-ı aşferin içimâ'ınâ mü'eddî olur.

Şerâsîfinde vecd'ı olan kimsede bevl-i mâi olsa şurûkta ruṭubetin kesreti olduğuna delâlet eder.

Maḥmûm olan kimsede bevl-i ahmer'ârîd olduğundan sonra 'ârîd olan bevl-i mâi hummânın sükûnuna delâlet eder.

Ve yerekânı olan kimsenin müddet-i tavilede bevl-i mâisi olsa bi'd-darûre o kimseye istiskâ'ârîd olur, taḥallûf eylemez.

Dâim olan mâi bevl bedeninin zübülüne delâlet eder ḥuşûşan ki o bevl şâhibi mehzûl ola veyâḥûd şavma müdmin ve müdâvim ola.

Bevl-i mâi laṭîf olup onda şehâbe ve şâhibinde hummâ-ı lehibe olsa ihtilâ't-ı 'akla delâlet eder lâkin 'alâmet-i mezmûme değildir. Kaçan o bevlde şüfl-i ebyad zâhir olsa hummânın inḥilâline ve marîd'in 'aklının rücû'una delâlet eder. Ve o bevl-in ibtidâ-i vukû'unda şehâbe olmayıp yalnız laṭîf olsa ve o kimsede hummâ olup mültehib olsa sū-i redâ'ete delâlet eder.

Hummâ-ı lehebiyyede bevl mâi olup o bevlde 'alaḳa ve kirsenneye müşâbih nesnelere delîl-i sū' olur.

Fi'l-Bevli'n-Niyyi: Hummânın ibtidâsında bevl niyy olup pişkin ve puḥte olmasa ve bedende olan 'âlâmât-ı sâire şâliḥa olsa taf'aba delâlet eder.

327 "“Ubub”un tefsiri mürür eyledi ki zebed-i kebîr ma'nâsına olur.

Ve bevl-i niyy hummayât ibtidâsında laţîf olsa mekrûh ve redî olmaz.

Ve bevl-i niyyin leţâfeti buhrâna qarîb zamânda olsa mezmûm olur.

Bevl-i niyyin levni kemid ve reşâsî olup şüflü olmasa cidden redî olur.

Mültehibe olan hummânın ibtidâsında bevl-i niyyin sevîke şebîh şüflü olsa delâlet eder ki zamân-ı âtîde marîdin ‘aqlı muhteliğ olur ve o marîde râşe-i habîse ve buhrân ‘arîd olur.

Fi'l-Bevli'l-Ahmeri: İltihâbı olan hummâda bevl-i ahmer hayra delâlet eder.

Bevl-i ahmer gâzîr ve keşîr olup şüflü dahi ebyad ve keşîr olsa hummânın inhilâlîne ve harrının sükûnuna delâlet eder. Zîkr olunan bevl intikâl edip kalîl ve laţîf olsa mücerred hummânın zamân-ı âtîde iştîdâdına delâlet eder lâkin o hummânın ‘akıbeti mezmûm olduğuna o bevde delâlet olmaz. Eger o bevl-i kalilde şüfl keşîr olur ise hummânın inhilâlîne delâlet eder.

Şırf ahmer olan bevl laţîf olsa redî olur.

Bevl-i ahmer-i rakîk-i laţîfte hurriy râyiha ve şüfl esved-i kedir olsa ve şâr ve muhâţ gibi rüsûb olsa havfa delâlet edip cidden redî olur.

Bevl-i ahmer-i rakîk-ü laţîfin sülâbesi ya nî ya nî şüfl ve rüsûbu kalîl olsa delâlet eder ki o kîmseye vecd-ı mefâşıl ve ihtilâf-ı ‘aql ‘arîd olur.

Ve müşebba³²⁸ olan bevl-i ahmer ilâvus teşmîye olunan külinc marağında hâdiş olur ise şerre delâlet eder.

Cidden ahmer olan bevde şüfl olmaz ise delîl-i sū olup şerri münzir olur.

Ahmer-i müşebba³²⁸-ı gâlîz olan bevl mîrde vecd-ı ile ve hikke-i beden ile olur ise mirrenin keşretine ve yerekāna delâlet eder.

Gayr-i şâf olan bevl-i ahmer-i gâlîz şâhibinde şamem olup başında dahi ağrı olur ise ve şerâsîfînde imtidâd ve gerginlik olur ise o bevl gelecek zamânda yevm-i sâbîrde yerekān marağının hudûşuna delâlet eder lâkin zîkr olunan bevl hâlinden intikâl edip ve bādehu hâdiş olan bevl laţîf olup ve kârürede kemidü'l-levni tâlîk olsa ve sâir ‘alâmetler müteşâbih olsa nükse ve fesâd-ı zihne delâlet eder huşûşan tãâmî ikşâr eden kimsede o delâlet ziyâde olur.

Ve bevl-i aḥmer-i ḡalîz iltihâbî olan ḥummâda veccâ-ı re'se ve veccâ-ı şerâsîfe ve 'unuḡta şıḡal ḥudûsuna delâlet eder ve 'alâmât-ı rediyyeden olur.

Ve bevl aḥmer olup [91a] levni dem levnine veyâḥûd şarâb levnine müşâbih olsa ve bedende evcâ'dan bir veccâ olmasa o bevl t'aba delâlet eder. Ve eger o ḥâl üzere bevl mütemâdî olur ise meşânedede ḥaşât ḥudûsuna delâlet eder ve ḥavf ve ḥaḡarı inzâr eder.

Bevl-i aḥmerde kaçan 'alaḡa müşâbih dem-i mürt aḡid olup tıḡâl-i 'azîm olur ise o bevl tıḡâlin zübûlüne delâlet eder.

Ve bevl kaçan levn-i dem üzere olup ḡalîl-i laḡîf olsa şerre delâlet eder ḡuşûşan ki o bevl-in şâhibinde 'ırḡu 'n-nesâ maraḡı ola.

Kaçan ḥummayât-ı lehîbede bevl levn-i dem üzere olsa baḡteten helâke delâlet eder.

Bevl-i aḥmerin şülûs-i 'lâsı ebyad olsa o bevl şudâ ve hezeyânın ḥudûsuna delâlet edip ḡavf ve ḡaḡarı inzâr eder.

Ve kaçan bevl dem levni üzere olup o bevl-in şâhibi zencâr mişlli nesnelere kay' eylese ve onun tısânında dahî ḡuşûnet olsa o bevl şerre ve vahyen yaf'nî serf'an mevte delâlet eder.

Dem levninde olan bevl ḥummâ-ı dâimdeḡe ve ḡafakân ve saḡ ḡarafında olan şürsüfta veccâ-ı olan kimsede vâḡtî olsa mevte delâlet eder.

Fec'eten dem-i keşîr bevl eden kimsede 'urûḡ-ı külâdan bir 'ırḡ munkatf olduḡuna o bevl delâlet eder.

Ve bevl-i dem üç sebebin biriyle ḡâdiş olur: kebidde olan 'ırḡın inḡitâ-ı ile olur veyâḥûd külâda olan 'ırḡın inḡitâ-ı ile olur veyâḥûd dem-i ḡamşın meşâneye indifâ-ı ile olur.

Fi 'l-Bevli 'l-Aşḡarı ve Delâilîhi: Bevl-i aşḡar şafrânın ḡalebesine delâlet eder ve bedeni taḡyîre delâlet eder.

Ḥummâ-ı ḡâddede vâḡt bevl-i aşḡarda elbette şüfl olmasa yevm-i bevl-in ḡudvesinde yaf'nî ertesi ḡününde ḡaḡar ḥudûsuna delâlet eder. Eger yevm-i ḡadı tecâvüz edip yine o bevl tül-i müdet müstemirr olur ise dâfa ve sukût-ı kuvvete delâlet eder.

Kaçan yereḡân maraḡında bevl-i aşḡar ḡalîlen zuḡûr eylese o bevl tenḡiye-i beden edip yereḡânın inḡilâline delâlet eder.

Hummâ ve bersâm ile hâdiş olan bevl-i aşkar cidden mezmûm olur. O bevl şâhibinde hummâ ve bersâm ile mâ'an baş ağrısı olur ise şerre delîl olur.

Bevl-i aşkarda şarâb zebedi gibi zebed olur ise ihtilâ-tı 'aqla delâlet eder.

Şukreti şedîd olan bevlde şüfl-i esved olup o bevlın şâhibi maḥḥül olsa şerre delâlet eder.

Fi'l-Bevli'l-Aḥḍarı: Yevm-i buhrânda bevl-i aḥḍar zuhûr edip o bevlın şâhibinde baş ağrısı olsa maraḍın inḥilâline delâlet eder.

Dâimü'l-ḥudret olan bevl-i aḥḍar iltihâbî ve işṭ'âlî hummâda hâdiş olsa ihtilâ-tı 'aqla delâlet eder.

Ammâ bevl-i aḥḍar hummâ-ı leyyinede olup o bevl mâ-ı meşrûbdan ekser olsa bedenın zevebânına delâlet eder.

Bevl-i aḥḍar-ı kibrîti hummâ-ı tehîbe ile hâdiş olsa o bevlın şâhibine ğaşy 'ârıd olur.

Ve bedeninden 'ulyâda olan 'adâları terleyip etrâfı bârîde olsa mirâr-ı ğarîb ḥudûşuna delâlet eder.

Bevl-i aḥḍar-ı zencârî teşennüce delâlet eder.

Fi'l-Bevli'l-Esvedî: Bevl-i esyed ekser-i hâlâtta cidden redî olur ve çok kerre mevte inzâr eder.

Bevl-i laṭîf-i esved hummâ-ı tehîbede mevte inzâr eder.

Bevl-i esvedin kaçan şüflü esved ve 'avvâmî³²⁹ olup bir maḥallde müstaḥḥır olmasa ve o bevlın şâhibinde seher ve şamem olsa maraḍın ūlûne delâlet eder ve dem münbâ'îş olup o maraḍın bırd-ı inḥilâline delâlet eder.

Mâ'a-şîkâli'r-re's mültehibe olan hummâda hâdiş olan bevl-i esved vaḥt-i buhrânda ıdṭırâb ve ihtilâ-tı 'aql ḥudûşuna delâlet eder ve o kimseye inficâr-ı dem hâdiş olur ḥuşûşan o bevlın şâhibi nisvândan ola onlarda inficâr-ı dem ziyâde olur, zîrâ hatunlarda demin ḥurûca ṭtiyâdı vardır.

Hummâ-ı lehibe ile olan bevl-i esved küzâza delâlet eder. Eger o bevlın şâhibinde hummâ-ı lehibe ile mâ'an 'aqlın ihtilâ-tı ve şehvet-i ṭ'âmın kılleti olur ise mevte delâlet eder.

Dem-i muzlime müşâbih olan bevl-i esved zâtü'l-cenb maraḍında hâdiş olsa mevte delâlet eder.

329 “Şüfl-i 'avvâm” dedikleri [o] şüfldür ki vasaḥta müteḥarrik olur.

Hummâ-ı lehibede olan bevl-i esvedin muhtelifü 'l-elvân şüflü olsa yâ'nî bevl-in sevâdî 'alâ-ḥālîhi bâkî olup bir def'ada bir levn üzere olup def'a-i uhrâda şüfl levn-i âḥer üzere olsa bu minvâl üzere şüflün her bir def'ada levni muhtelif olsa o bevl mevte delâlet eder.

Bevl-i esved hummâ ve dîk-ı nefes ve 'ulyâda olan 'dânın 'araķı ile olsa helâke delâlet eder.

Meşâne de vecf yokken ḥâdiş olan bevl-i esved ğalîz ve müntin olsa ḥavfa delâlet eder.

Fi 'l-Bevli 'z-Zeytî: Kaçan bevl-in levni zeytî olup o bevle şüfl müctemf olsa ve o bevl-in şâhibinde kuşç'rîret olsa ḥayra delâlet eder.

Bevl-i zeytînin vechinde nesc-i 'ankebût gibi şehâbe olsa şâḥmın zevebânına delâlet eder. Ve o bevle zikr olunan şehâbe ile m'ân zeyt lüzüci gibi lüzüce olsa cem' an laḥmın ve şâḥmın zevebânına delâlet eder.

Fî Tağayyürî Elvâni 'l-Bevli: Bevl-in vakten baş de vaktin levni müteğayyir olup ekser-i def'attan bir def'ada bir levn üzere, def'a-i uhrâda levni âḥer üzere olup bevl muhtelifü 'l-elvân olsa beden-in zevebânına ve kuvânın inḫilâline delâlet eder.

Her günde keşiren müteğayyir olan bevl cidden redî olur ḥuşûşan verâ-yis tesmiye olunan hicâbdâ verem olur ise o'vakte red'et ziyâde olur.

Ve kaçan bevl şadâ-i ḥadîde şânî demirin pasına müşâbih olur ise ve hummâ-ı lehibesi olur ise gelecekte küzâz 'arîd olmasına delâlet eder.

Fî Kümüdeti Elvâni 'l-Bevli: Hummâ-ı lehibe ile olan bevl kemid olur ise buḥrân-ı redînin ḥudûruna delâlet eder.

Bevl kemidü 'l-levn olup hummâ dahi olsa şerre delâlet eder.

Bevl şadâ-i ḥadîd levnine müşâbih olup hummâ-ı leyyine dahi olsa 'usr-i bevle delâlet eder.

Fi 'l-Bevli 'ş-Şâfi 'ş-Şakîli: Hummâ-ı ḥâdede bevl-i şakîl şud'â delâlet eder.

Eger o bevl-i şakîlin levninde dâf-ı tabḥ olur ise 'aqlın ihtilâf-ı şedîdine delâlet eder.

Ve hummayâtta olan bevl-i şakîl ile sübât olup o sübât şedîd olur ise o bevl gelecek zamânda hezeyân 'urûḏuna delâlet eder.

Bevl-i şakîl-i berrâkın levni münṭabih olup ve tihâlde 'izâm olur ise o bevl hayra delâlet eder.

Ve bevl-i şakilde süfl-i muhâfî olsa yâhüd şafâyihe şebih süfl olsa ve o bevl şâhibinin kaṭanında veyâhüd 'ânesinde ve zekerinde vecd olsa külyenin zübülüne veyâhüd meşânenin münceride olmasına delâlet eder. Eger zikr olunan bevlde vecd-ı kaṭan ve vecd-ı meşâne vü zekerden biri bulunmaz ise o bevl dânnın inhilâliline ve beden zübülüne delâlet eder.

Fi'l-Bevli'l-Laṭîfi: Bevl-i laṭîf mirrî olur ise ya nî mirre-i şafrâya muhâliṭ olur ise bi'l-cümle dâ-i bedende vecd hudûsuna delâlet eder.

Ve bevl-i laṭîf emles-i mâi olup hâric olan mâiyyet mâ-ı meşrûbdan ziyâde olur ise o bevl ziyâde redî olur ve zevebân-ı bedene delâlet eder.

Bevl-i laṭîf niyy ve çiğ olup yakt-i hâcetten muḳaddem hurûc ederse şudâ ve 'unukta ve iki menkıblerde ya nî omuz başlarında olacak vecd a ve 'usr-i nefese delâlet eder.

Humâ ve vecd-ı rez ve vecd-ı unuk ve vecd-ı zahr ile olan bevl-i laṭîf şerre delâlet eder.

Hummayât-ı hâdedede olan bevl-i laṭîf için [del] süfl olsa 'aklın gelecekte tağayyürüne delâlet eder.

İhtilâf-ı 'akla muḳarir olan bevl-i laṭîf şerre delâlet eder. O bevlde ihtilâf-ı 'akl ile süfl-i ğalîz dahi bulunur ise havf ve haṭara delâlet eder.

Bevl-i laṭîf-i keşîr zâtü'l-cenb ve sıfâl-i yâbisi olan kimseye 'arîḍ olur ise ihtilâf-ı 'akla delâlet eder. Ve o bevl şâhibinde rıfâf-ı keşîr ve 'araḳ-ı keşîr olur ise mâddenin taḫallülüne ve marîḍin bür' ve şihhatine delâlet eder.

Bevl-i laṭîf humrete intikâl edip o bevlde süfl-i ğalîz-i ebyad zuhûr eylese buhrânın ḳurbüne delâlet eder ve hummânın 'araḳ ve ter ile inhilâl ve inkılâfına dahi delâlet eder.

Hummânın âhirinde zuhûr eden bevl-i laṭîf kebidde verem hudûsuna delâlet eder.

Kaçan bevl-i [91b] laṭîfin levni esvede müşâbih olup başta ağırlık ve arkasında ağırlı olup o bevl keşîr olsa rıfâfa ya nî burnu kanamağa delâlet eder.

Hummâ-ı hâddede olan bevl-i laţîfin levni sevâda mâil olup o bevlın kârûrenin vasaţında şüfl-i 'avvâmî ya'nî müteharrik ve ğayr-i müstakırr şüflü olsa bedenın ıdtırâbına delâlet eder. Ve ekşer-i hâlde bu bevlın şâhibine rıfâf'ârıd olup 'arâk ve ter ile buhrân 'ârıd olacağına delâlet eder.

Bevl-i laţîfin levni sevâda mâil olup ve kezâlik dem levnine mâil olsa ve o bevle râyiha-i hâmiða-i lezzâ'a olsa ve şa'ra ve hurâţaya müşâbih şüflü olsa o bevl havfa delâlet eder.

İltihâbî olan hummâda bevl-i laţîfin levni sevâda mâil olup sonra zeytî levnine intiķâl eylese mevte delâlet eder huşûşan o bevlden muķadde o maħmûmun küzâzı ve ihtilâţ-ı 'aklı olsa o bevlın mevt ve helâke delâleti ziyâde olur.

Bevl-i laţîfin düsümetli şüflü olup hummâ-ı lehibede vâķķ' olsa mevt ve helâke delâlet eder. Ve eger o bevl şâhibi meşâyıhtan ve pîr olur ise fâlic maraçına delâlet eder.

Fi 'l-Bevli 'l-Ġalîzi: Ġalîzati dâim olan bev şâhibinin başında şıķal ve ağırlık olur ise gelecekte hummâ hudûsuna delâlet eder.

İstikrârı olmayan bevl-i ğalîz-i kedirde levnin hüsnü ve nevmin cevdeti ve hareketin sühûleti mişli 'alâmet-i maħmûde olsa o marîdin bā'de-müddetin necâtına delâlet eder.

İstikrâr ve şafveti olmayan bevl-i ğalîz o rih-i ğalîza-i nâfiħaya delâlet eder ki o riħe şüfl muħâlîţ olup o rih şüflü işâre etmekle şüflü rüsûbdan merf edip re'se şüflü işâle eylemiştir, onun için o bevl şudâ-ı hâdıra ve gelecekte 'ârıd olacak şudâ'a delâlet eder. Ve mişli olan rih eşihhâmın bevlinde hareket ve intiķâl olmakla şüflü rüsûbdan merf eder bevl vaķtinde bevlın harâreti zâile olunca ķadar. Kaçan bevlın harâreti ve mâiyyetin bürüdeti 'avdet eylese o bevl müsteķarr olur.

Bevl-i ğalîz ğazîr ve keşîr olup kebidde veca'f' olsa o bevl veca'f'ın inhilâline delâlet eder.

Hummâda olan bevl-i ğalîz-i kedirin şüflü olsa şerre delâlet eder.

Bevl-i ğalîzin levni ficc olsa ķillet-i tabħa delâlet eder lâkin o bevl hummayât-ı hâddede olur ise şerre delâlet eder.

Bevl-i ğalîzde şüfl-i nuħâlî olsa meşânedede ķurħa olduğuna delâlet eder.

Bevl-i ğalîz hummânın ibtidâsında lebene ve süte müşâbih olsa helâke delâlet eder. Eger o bevl buhrân vaktinde veyâhüd buhrândan sonra olur ise eshel ve âsân olur.

Bevl-i ğalîz lebene müşâbih olup o bevlîn şâhibine kay²-ı zencârî ve yûbs-i lisân 'arığ olsa helâke delâlet eder.

Fî Lüzücesi'l-Bevli: Külyede vecâfı olan kimseye bevl-i lezic 'arığ olsa o bevl delîl-i mezmûm olur.

Fî Keşreti'l-Bevli ve Killetihi: Hummayâtta olan bevl vech-i muf tâddan ziyâde veyâhüd noğşân olsa şerre delâlet eder.

Bevl mâ-ı meşrûbdan ziyâde olsa zübül-i bedene delâlet eder.

Ve bevl vech-i muf tâddan ekşer olsa bedeni tanzîf edip fuğülün istifrâğına delâlet eder. Eger o bevlîn şâhibi satşân veyâhüd şâim olur ise bedende mevcûd olan ruñubât-ı aşliyyenin istifrâğına delâlet eder ve bedenîni nuñul ve neñâfetine delâlet eder.

Kaçan bevl keşir olup mütebrân hurûc eylese ve bedende dahi nuñul ve neñâfet olmasa bedende fuğul olduğuna delâlet eder.

Bevl-i keşir şâhibinin bedeninde şikal ve ağırlık olup küln tesmiye olunan bağarsığında vecâf olsa lâkin o bevl levî ve kıvâmda ceyyid olup hurûcunda meşakkat olmayıp sühûlet ile bevl eylese vecâfın inhilâline ve bürüne delâlet eder huşuşân o bevlde süfl ebyad ve ğalîz-i lezic veyâhüd muñâfî olur ise o delâlet ziyâde olur.

Ķülinc ileli aşhâbında bevl-i keşir-i ğalîz mañmûd olur.

Mefâşılında illet olanlarda bevl keşir ve ğalîz olup o bevlîn lezic yâhüd muñâfî süflü olsa o bevl mañmûd olur.

Müste'âzun minhü olan külinc aşhâbında hâdiş olan bevl-i keşir-i ğalîz mañmûd olur huşuşân ki o bevlde süfl-i ebyad lezic-i muñâfî ola.

Bevl-i keşir mütevâtir olup humrete mâil mâi olsa keşret-i deme delâlet eder.

Kaçan bevl-i keşir hummânın kuvveti ve şiddeti vaktinde 'arığ olup süflü dahi olsa o bevl hiddet ve harârete ve dâfa delâlet eder.

Bevl-i keşir zamân-ı favilde müstemir olup ve süflü olsa ve hummâ-ı müzminede olsa hummânın inhilâline delâlet eder.

Qayha müşâbih olan bevl-i ebyad-ı keşir müteveccih olan fâlici hudûsten merf eder.

Ve bevl-i keşir bağıteten dem gibi hurûc eylese külyede inkıţâ-ı ırka delâlet eder.

Aşhâb-ı yerekānda bevl keşir olup şufrete mâil olsa o bevl aḥmed olur, ammâ yerekānda bevl eḳall olup beyāda mâil olur ise ziyāde şerrli olur, zîrâ istiskānın hudûşuna delâlet eder. İstiskā hâdiş olur ise bevlın keşreti ziyāde memdûh olur hattâ müstesḳî olan kimsede vâcib olur ki idrâr-ı bevlı iltimās edip taleb eyleye.

Bevl bir kerre ḳalîl ve bir kerre keşir olup o bevl şâhibinin ḥummâsı mültehibe olur ise ḥavfa delâlet eder. Ve eger ḥummâsı leyyine olur ise o bevl tûl-i maraḳa delâlet eder.

Fî Ḳilleti 'l-Bevli: Fi 'l-cümle bevlın ḳilleti cidden mezmûm olur.

Ḥummâsı olan kimsede bevl ḳalîl olup levnen bāde-levnin o bevlde elvân-ı şüfl olur ise baḳı dahi yâbis olur ya nî berâzında yübüset olur ise veyâḥûd berâz ḳalîlen hurûc eder ise o bevl ḥataḳa delîl olur ḥuşuşan o bevlın şâhibinde zükâm ola.

Bevlın miḳdârı ḳalîl olup o bevl-i ḳalîlin hurûcu dahi ḳatreten ḳatreten olur ise o bevl redî olur. Ve kezâlik şüflü dâḳı ḳalîlen ḳalîlen hurûc eder ise o dahi redî olur.

Bevl-i ḳalîlin şüflü aḥmer olup ḥummâ-ı lehibede olur ise ḥavfa delâlet eder.

Bevl-i ḳalîl cidden aḥmer olur ise tûl-i maraḳa delâlet eder.

Bevl-i ḳalîl kaçan laṭîf olup levni dem levni üzere olur ise şerre delâlet eder.

Bevl-i ḳalîl ḡalîz olup ḥummâ-ı mültehibede olur ise redî olur ḥuşuşan baḳında istiṭlâḳ ola ya nî ishâli olan kimsede ziyāde redî olur.

Fî Râyiḫati 'l-Bevli: Bevl-i müntin ʿufûnete ve ṭabṭatın mevtine ve sönmesine delâlet eder.

Ḥırrîf olup lezʿi olan bevl ʿufûnete ve ḥarâretin ḡalebesine delâlet eder.

Ḥumûdatı olan bevl ʿufûnete ve bürüdetin ḡalebesine delâlet eder. Eger bevl-i ḥâmiḳ ḥummâ-ı ḥâddede zuhûr ederse şerre delâlet eder.

Râyihası zeferî ve zühmi³³⁰ olan bevl bedeninin zevebâmına delâlet eder.

Fî İhtibâsı'l-Bevli ve Sühûletihi: Başu ağrıyan kimsede bevl muhtebes olsa teşennüce delâlet eder.

Külâsı ve meşânesi şahîha olan kimselerden min-ğayri irâdetin bevl hurûc eylese şerr-i karîbe ve mevte delâlet eder.

Fî Rüsûbî'l-Bevli ve Şüflihi: Sevîk-i şafîre şebîh olan şüfl hummâ-ı müzminede hâdiş olup sâir bedende olan 'alâmetler bi'l-cümle şâliha ve maħmûde olsa delâlet eder ki onda olan hummâ b'âdı evrâm hudûsu ile hall olur. O şüfl mütemâdî olup verem zuhûrundan sonra hâdiş olan bevle dahi sevîk-i şafîr gibi şüfl olsa delâlet eder ki o verem kâtildir huşûşan ki ona mezmûm olan âher 'alâmetler dahi muñdam ola.

Hummâ-ı dâimedede şüfl keşîr olup ve hummâ ve şüfl hâlet-i vâhîde üzere müstemirler olup birine tağayyür gelmeşe delâlet eder ki bedene zübül 'arîd olur.

Kaçan şüfl dem levni üzere veyâhûd mirre levni üzere olsa tûl-i maraça delâlet eder.

Külâsı ve meşânesi selîm olan kimseñin şüflü nuhâlî olup o şüflün levni kayhın beyâdı levninde oñsa hummâda 'arîd olacâk berde delâlet eder.

Keşîr ve aħmer olan şüfl haşen ve tabîrî olduğu hâlde hurûc eylese yedinci günden sonra hummânır ihkâlâline delâlet eder.

Fî 's-Şüfli'l-'Avvâmi: Şüfl 'avvâm olup müte'allik olsa ve rüsüb edip esfele nüzûl eylemese ve o rüsüb şahibinde 'arâk ve şerâsîfinde irtifâ ve vecâf olsa havfa delâlet eder.

Fî 's-Şüfli's-Sehâbe: Buhrândan sonra bevle sehâbe zuhûr [92a] eylese marağın nüksüne delâlet eder.

Aşkaru'l-levn olan sehâbe marağın hiddetine delâlet eder.

Sevîke müşâbih olan sehâbe tûl-i maraça delâlet eder.

Sehâbe-i sevdâ 'aqlın ihtilâtna delâlet eder.

Sehâbe-i sevdâ ile seher keşîr olur ise ıdîrâba ve ihtilâf-ı 'akla delâlet eder.

330 "Zefer" koltukta zuhûr eden kerîhe râyiha ve "zühm" kokmuş et yağının râyiha-i kerîhesidir.

Sehâbe-i sevdâ hummâ-ı zâtü 'n-nevâibde olsa ya'nî gâhice ahz edip ve gâhice terk edip ahzının ve terkinin vakıtları ma'lûm olan hummâda olsa delâlet eder ki hummâ-ı nâibe rib'e intikâl eder.

Fî Rıgveti 'l-Bevli ve Zebedihi: Hummâ-ı hâddede olan bevlın vechinde zebed ve köpük olsa şudâ'a delâlet eder.

Bevl-i zebedînin zebedi nüfâhât gibi olup âher 'alâmet-i rediyyesi olmasa o bevlde şalâh olur.

Zebedî olan bevlın üzerinde 'ubub gibi nesnelere olsa külâda vecâ'a delâlet eder.

Ve bevlın hurûcu üç vech üzere olur: vech-i evvel nâf' ve vech-i şânî dârr ve vech-i şâliş ne dârr ve ne nâf' olur.

Bevlın hurûcu o zamân nâf' olup ki bedende ahlât-ı keşîre-i garîbe ola ve tab'at o ahlâtı tahtilâle kavîyye olup şadlayı bevl ile ihrâc ve istifrag eyleye veyâhûd ahlât 'afine ve fâsîde olup tab'at onu telîf ve tahtil edip ve bevl ile ihrâc etmekle bedeni tenkiye eyleye. Ve bu iki vech arasında olan fark zâhir olur, zîrâ takrîr-i mezkûrdan zâhir olur ki vech-i evvelde istifrag hasebiyle mâdde-i şâlihanın keşreti mündeft'a olur ve vech-i şânîde keyfiyyeti fâsîde olan mevâdd-ı gayr-i şâliha mündeft'a olur.

Ve bevl-i dârrın mağarratı dâhi iki vech üzere olur, bir vechi bevlın kemmiyyetinden ve vech-i şânî bevlın keyfiyyetinden olur. Mağarratı kemmiyyetinden olan bevl iki darb üzere olur:

Darb-ı evvel budur ki bevlın hurûcu 'usretli olmakla kalîlen hurûc eder ve ekser bevl meşânedede müctem' olur ve meşâneyi doldurup ilâm eyler ya'nî şikâli hasebiyle meşânedede ağrı ve vecâ' hâdiş olur.

Ve darb-ı şânî budur ki bevl mütevâtiren ve keşîren hurûc edip cevheriyye olan ruḡbet bedeni ifnâ eder ve 'dâyı tahtil eder ve kuvâlara vehn verir.

Ve hurûc-ı bevlın keyfiyyet hasebiyle olan mağarratı üç vech üzere olur:

Vech-i evvel budur ki o bevlde hiddet ve harâret olup ve fuḡl-i şafrâviyye meşânedede bevl ile münhadir olup meşâneyi ihrâk eder.

Ve vech-i şânî budur ki o bevlde humûdat olur ve delâlet eder ki hâmiḡ-i lezzâ olan balğam meşâneye bevl ile nüzül edip meşâneyi lez' eylemiştir.

Ve vech-i şālîş budur ki o bevlē balğam-ı mālih muhālağa edip memerrini ve memerrinde olan ruṭūbātı taḳṭīf eylemiştir.

Ammā o bevl ki onun menfʿati ve maḍarratı olmaz, o dahi iki vech üzere olur:

Vech-i evvel budur ki bedende ṭabḫatın istifrāğına muhtāc olduğu ahlāt keşire olmaz, kezālik tenkıye ve telṭif ve iḫrāc etmekle bedenın taḫḫirine ṭabḫatı muḫvic olan cūrāde dahi bedende mevcūd olmaz, bināen ʿaleyh bevlın ḫurūcunun nefʿ-i ṭabḫisinden ziyāde bir menfʿati olmaz.

Ve vech-i şānī budur ki ḫāric olan bevl keşir ve mütevātir olmamakla bedenın ruṭūbet-i cevheriyyesini ifnā eylemez ve o bevl ḫurūcunda ʿusret üzere olmamakla meşānede müşakkıl ve mülüm mevādd müctemʿ olmaz. Pes bu mişlli bevlın ḫurūcunda [nefʿ-i] ṭabḫiden ziyāde nefʿ yāḫūd maḍarrat olmaz.

ʿAllāme ʿnin İshāk b. Süleymān-ı İsrāīlīden naḳl eylediği kelām bu maḳāmda nihāyet buldu. Pes berāz delāilini beyān için mecʿüle olan faşl-ı şālîse ʿaşer tercümesine şürīf eyleyelim inşāallāhu tʿālā.

el-Faşlu's-Şālîse ʿAşere Fi-Delāih-ı Berāzi

Bedenden zuḫūr edip ḫārice ḫurūc eden mevāddın küllisine berāz üḻāk olunur lākin ʿorf-i eṭibbāda esfeldeñ mīā ve bağarsık ṭarīkinden ḫurūc eden şüfle ve ruṭūbet-i sāireye berāz ḫāşş kılındı.

Berāzın kemmiyyet ve miḳdārı ile istidlāl olunur, zīrā berāz tenāvül olunan mütēnāveldeñ yā keşir olur veyāḫūd ḳalil olur veyāḫūd müsāvī olur.³³¹

Ve eṭibbādan olan elibbāya maʿlūmdur ki berāzın ziyāde olduğu ahlātın keşretinden ve berāzın ḳilleti ahlātın ḳilletinden olur, zīrā ahlāt keşire oldukta kebid ve mīdede olan keylūs³³² maşş eylemez ve o keylūs o mütēnāvelde olan şüfl ile berāz ṭarīkine munşabb olup o şüfl miḳdār-ı ṭabḫiden

331 Erbāb-ı dānişe zāhirdir ki *Ḳānūn*'un bu kelām ile murādı mütēnāvel olan taʿāmin ḳadr-i ṭabḫī şüflüne berāz ya müsāvī olur veyāḫūd ekşer olur veyāḫūd eḳall olur demektir. Bu kelāmı ʿAllāme zāhirine ḫaml edip *Ḳānūn*'a zikri ātī itirādı irād eyledi.

332 Ğidā mīdede ṭabḫ oldukta keşğ gibi suyu ve laṭifi üzerinde ve şüflü altında olur. Üzerinde olana keylūs derler, altında olana şüfl derler. Ve o keylūs müncezb olup kebidde ṭabḫ oldukta ona ḫılıṭ derler ve keymūs dahi derler ve ruṭūbet-i ūlā dahi derler.

ziyâde olur. Ammâ ahlâṭ kalîle olsa kebid keylûsu maşş-ı şedîd ile mîdeden ve em'âdan maşş edip şüfl ile hürûc edecek ba'dı ruṭubeti dahi cezb eder ve o vech ile şüfl vech-i mî'tâddan kalîl olur.

Şeyh, in bu kelâmına 'Allâme ta'n ve redd edip der ki ahlâṭın kıletli berâzın kıletini icâb eylemez ve bu reddini muḳaddemâ irâd eylediği tavîlü'z-zeyl kelâmına binâ eder. Lâkin irâd eylediğimiz vech Kânûn'un kelâmını taşhîhte vech-i vecîh ve kadr-i kâfidir.

Ve mütenâvelden şüfl-i hâricin kıletli, şüflün ekşeri a'ver ve külün ve lefâyif tesmiye olunan em'âda ihtibâsından dahi olur ve bu ihtibâs hasebiyle berâzın kıletli külinca mebd'e ve muḳaddime olur ve kuvve-i dâfi'anın da'fına delâlet eder.

Berâzın kemmiyeti hasebiyle istidlâl olunduğu gibi kezâlik kıvâmı hasebiyle dahi istidlâl olunur: Ammâ raṭb olan berâz gâhice süddeye delâlet eder ve gâhice sü-i haḍma delâlet eder ve ba'dı kerre dahi cedâvil tesmiye olunan damarların da'fına delâlet eder, zîrâ o damarlarda da'f oldukta ahlâṭı evride damarlarından maşş eylemez ve evride dahi verîd-i māsārîkâdan ve māsārîkâ dahi mîdeden maşş eylemeyip keylûs mîdeden şüflü ile ma'an em'â tarîkinden mündefrâ olup berâz o vech ile raṭb olur.

Ve baştan nezelâtın nüzûlüyle dahi berâz raṭb olur. Ve raṭb olan mütenâveli tenâvül ile dahi berâz raṭb olur. Ammâ berâz raṭb olup lüzüçetli olsa ba'dı kerre zevebâna delâlet eder. Zevebânî olan berâz-ı raṭbda netn ve kerîh râyiḥa olur. Ve ba'dı kerre dahi lezic olan berâz raṭb olan ahlâṭ-ı rediyye-i lezicenin keşretinden ḥâdiş olur ve bu sebep ile raṭb-ı lezic olan berâzda netn ve râyiḥa-i müstekrihe olmaz. Ve ba'dı kerre dahi raṭb olan berâz lezic-i raṭb olan ağdiye-i leziceyi çok tenâvül eylemekten ḥâdiş olur ve bu delâlet o vakte olur ki ağdiyeyi tenâvül eden kimsenin mizâcının harâreti ziyâde kuvvetli olup defe'ât-ı tenâvülü arasına haḍm-ı ceyyid taḥallül ve tedâhül eylemeye.

Ve berâzın zebedi, şiddet-i harâret hasebiyle şüfl galeyân edip o harâret ruṭubet-i şüflü taş'îd eylediğine delâlet eder veyâḥûd riyâḥın muḥâlaṭasına delâlet eder.

Ve berâzın yübsü ta'ab hasebiyle ruṭubetin taḥallülüne delâlet eder veyâḥûd idrârin keşreti hasebiyle berâzın ruṭubeti bevl ile istifrâğ olundu-

ğuna delâlet eder veyâhûd o kimsede harâret-i nâriyyeye *ya'nî harâret-i ğarîbe-i ğayr-i ğarîziyye olup berâzın ruṭûbetini o harâretin nâriyyete ya'nî o harâret ifnâ ve şdâm eylediğine* delâlet eder veyâhûd mûtenâvel olan ağdiye yâbis olduğuna delâlet eder veyâhûd ağdiyenin em'âda ve bağırsaklarda ṭûl-i mekṣi ḥasebiyle ruṭûbetin taḥallülüne delâlet eder. Ve ağdiyenin ṭûl-i mekṣ ile ruṭûbeti mahv olduğunu bâbında biz beyân eyleriz.

Kaçan yâbis-i şulb olan berâz ruṭûbete muḥâlâta eylese ya'nî berâzın ba'đısı yâbis-i şulb ve ba'đı âheri raṭb ve leyyin olsa o berâz delâlet eder ki o berâzi ḥurûcdan men' edici ruṭûbet içinde ṭûl-i müddet o berâz mekṣ eylemiştir ve em'âda dahi berâzm ḥurûcunu ta'cîl eden mirâr bulunmamıştır.

Ve ruṭûbet ile yübüsetin muḥâlâta eylediği berâzda ṭûl-i ihtibâs olmasa ve muḥâlâta eden ruṭûbet-i em'ânın ruṭûbeti olmasa o berâz-ı muḥtelîtin sebebi budur ki kebiden kebede karîb olan bağırsıklara lezzâc olan fağl ve mevâdd-ı şadîdî munşabb olup o ruṭûbet-i lezzâc'a lez' ḥasebiyle bağırsıklarda mevcûd olan fağl-ı yâbisi ḥurûca ta'cîl edip o ruṭûbet ile imtizâc edecek kadar zamân mürûr eylemeden o ruṭûbet-i [92b] lezzâc'a süfl-i yâbisi ma'fiyyet ile iḥrâc eylemiştir.

Ve berâzın levninde dahi istidlâl olunur. Berâzın levn-i ṭabî'isi aşfer-i nâri olur lâkin nâri levn berâz-ı ṭabî'ide ḥafîf olur.

Eğer berâzda levn-i nâri şedîd ve ziyâde olur ise mirârın keşretine delâlet eder.

Ve eğer berâzm şufreti nâriyyetten eḳall olur ise 'adem-i nuḍca ve nehve delâlet eder.

Ve berâzm levni beyâğ olur ise ba'đı kerre o beyâğ mirârın ve şafrânın mecrâsında südde olduğundan olur ve bu sebepten berâzda olan levn-i beyâğ yereḳânın ḥudûsuna delâlet eder. Eğer berâzda olan beyâğ kayḥî olup o berâzda midde râyiḥası olur ise bâtında dübeyle olup ve o dübeyle münfecire olduğuna ve deşildiğine delâlet eder.

Ve çok kerre vâķîf olur ki de'â ve sükûn mu'tâdı olmayan şaḥîḥ kimseler riyâdeti ve ḥareketi terk eyledikte onların meclis-i berâzında şadîdî ve middî berâz çıkar ve o berâz-ı ḥâric o kimseyi tenķiye eder ve fâsid ḥıltım istifrâğ edip ḥıltı maḥmûd olur. Ve terk-i riyâdet ḥasebiyle o şaḥîḥ kimseye 'arîğ olan terehûl ve istirḥâ bevl bâbında zikr eylediğimiz üzere o berâz ile zâil olur.

Ve ma'fûm ola ki berâzda cidden müfriṭ olan levn-i nârî çok kerre emrâdın zamân-ı intihâsında ḥâdiş olup nuḍca delâlet eder ve çok kerre dahi redâet-i ḥâle delâlet eder.

Berâz-ı esvedin bevl-i esvedin delâleti gibi delâleti olur ya'nî ihtirâk-ı şedîde berâz-ı esvedin delâleti olur. Ve baḍı kerre dahi maraḍ-ı sevdâvîde olup mevâdd-ı sevdâviyyenin nuḍcuna delâlet eder. Ve baḍı kerre dahi berâzı şâbig olan mütenâveli tenâvüle delâlet eder, sevdâyı istifrag eden şarâbı şürbe dahi baḍı kerre delâlet eder. Ve bu vücûhlardan redî olan ancak vech-i evveldir ya'nî ihtirâka delâlet eden vechtir.

Sevdâ-i şırf olan berâza mücerred berâzın levni ile istidlâl olunmaz eger berâzda levn-i sevâd ile ḥumûdat ve ekşilik dahi olur ise ve 'ufuşat olur ise. Ve o berâz arḍa vuḳû'unda arḍa gâleyân 'arîd olur ise o zamân berâzın sevdâ-i şırf olup redî olduğuna istidlâl olunur. Arḍı kaynatan sevdâ berâzda redî olduğu gibi kayḍa dahi redî olur ya'nî kayḍ arḍ üzere vuḳû'unda arḍı kaynatır ise o kayḍ dahi redî olur. Ve sevdâ-i şırf olan kayḍ ve berâzın ḥavâşşındandır ki onda berîk ve leme'an olur. Ve t-ḥâşıl ḥılt-ı sevdâvî-i şırf ekser-i ḥâlde kâtil olur ya'nî şırf sevdâvî olan ḥıltın ḥurûcu muṭlaқан helâke delîl olur o ḥurûc gerek işe berâz tarîkenden olsun ve gerek kayḍ ile olsun.

Ammâ keymûs-ı esvedin ya'nî sevdâ-i şırfıtan mâ-'adâ ḥılt-ı esvedin ḥurûcu çok kerre menfa'atlı olur. *Ve sevdâ-yı şırf olan berâz-ı esved berâz-ı esved-i keymûsî ḥilâfî üzere olur, zîrâ bedenin ihtirâkı ve ruṭûbâtının zevâlî gâyete ve nihâyete bâliğ olmadıkça sevdâ-i şırf berâz ve kayḍ ile ḥâric olma-makla sevdâ-i şırfın ḥurûcu ihtirâk-ı küllîye delâlet edip ziyâde redî olur.*

Ammâ berâz-ı aḥḍar ḥarâret-i gârîziyyenin intifâsına delâlet eder.

Berâz-ı kemid dahi berâz-ı aḥḍar gibi ḥarâret-i gârîziyyenin intifâsına ve sönmesine delâlet eder.

Ve berâzın hey'eti ile dahi istidlâl olunur ya'nî berâz baḍı kerre zibl-i baḳar gibi müntefih olup kabarrır ve müteḥalḥil olur ve o müntefih olan berâz bedende rîḥ olduğuna delâlet eder. *Ve baḍı berâzda o intifâḥ olmayıp kaba ve müteḥalḥil olmaz belki dâmir ve mükteniz olur ve o berâz 'adem-i rîḥe delâlet eder.*

Ve berâzın vaktinden dahi istidlâl olunur. Kaçan berâz sür'at edip zamân-ı mu'tâddan muḳaddem ḥâric olsa delîl-i redî olur, zîrâ sür'at ile

ķable-evānihi ħurūc eden berāz mirārın keşretine ve ķuvve-i māsikenin daḥfına delālet eder. Ve eger şüfl baġarsıklarda vaķt-i muḥtāddan ziyāde meķş edip o vech ile berāzın ħurūcu baḥḥ olur ise ķuvve-i hādīmenin daḥfına ve emḥānın bürüdetine ve ruḥbetin keşretine delālet eder.

Ve berāzın şavtı riyāḥ-ı nāfiḥaya delālet eder. Ve berāzm elvān-ı münkeresi ve ķabīḥ olan bed renkleri ve kezālik muḥtelifü'l-elvān olduġu redī olur. Cüzḥ emrāđı beyān eylediġimiz kitābda o berāzların redāḥete delāletini tafşil üzere beyān eyleriz.

Ve berāzm eḥdali eczāsı müctemīḥa ve müteşābihe olup yübüset üzere olan eczāları māıyyete kemāl-i iḥtilāḥ edip imtizāc-ı ķavī ile mümtezic olan berāzdır ki o iḥtilāḥ ḥasebiyle berāz ḥaselin koyuluġu gibi koyu ve şeḥin olur ve ħurūcu sehl olur ve maḥrecini o berāz lezḥ eylemez, levni şufrete olur ve rāyiḥası muḥtedile olup şedīdü'r-rāyiḥa veyāḥūd ḥadīmü'r-rāyiḥa olmaz, beķābık ve ķarāķır³³³ olmaz yaḥnī envāḥ-ı şavttan biri olmaz ve bilā-zebed dahi olmaz ve ħurūcu vaķt-i muḥtādda olur ve o berāzın kemmiyyeti meḥkūl olan ġidānın kemmiyyetine ķarīb olur.

Ve maḥlūm ola ki berāzda olan istivā ve melāset her bār maḥmūd olmaz, zīrā baḥđı kerre melāset ve istivā berāzın her cüzḥlerinde müşābih nuḥc-ı bāliġ olduġundan ḥādīş olur ve ġāḥca dahi berāzda melāset ve istivā bedende müteşābih iḥtirāk ve zevēbān olduġundan ḥādīş olur ve bu ikinci vech ile olan melāset ve istivā ḥalāmātın şerrlisi olur.

Ve maḥlūm ola ki ķıvāmı muḥtedil olup riķķate meyli olan berāz o zamān maḥmūd olur ki o berāzda ķarāķır ve riyāḥ olmayıp o berāzın ħurūcu munķaḥḥ olmaya yaḥnī ķalīlen ķalīlen ħurūc eylemeye. Ve eger berāz munķaḥḥ olup ķalīlen ķalīlen ħurūc eder ise iḥtimāli olur ki o berāza şadīd muḥālīḥ olup izḥāc eder, şüflün tecemmuḥ edip cümleten ħurūcdan berāzı menḥ eder. Pes ḥurūķta o şadīdin vücūduna ve ḥadem-i vücūduna delālet eder ḥalāmāt-ı uḥrāya mürācaḥat olunup o ḥalāmetler ile berāz-ı munķaḥḥın redī ve ġayr-i redī olduġu fehmi olunur ve o ḥalāmetlerde bizim kelāmımız cüzḥ kelām-larda olur ve berāz ve bevl emrlerine ve sāirlere müteḥallik olan faḥđ-ı beyān kezālik kelām-ı cüzḥde olur.

333 *Şihāh* وَقَرَّرَ بطنه، أي صوت. *Şihāh* البقبة: حكاية صوت. يقال: بقق الكوز.

el-FENNÜ'Ş-ŞĀLİŞÜ MİNE'L-KİTĀBİ'L-EVVELİ MİNE'L-KĀNŪNİ KELĀMUN Fİ'T-TERBİYETİ³³⁴ VE TEDBİRİ'L-MEŞĀYİHİ TEŞTEMİLÜ 'ALĀ-FAŞLIN VE ĤAMSETE TE'ĀLİM

el-Faşlu'l-Müfredü Fī-Sebebi'ş-Şihhāti ve'l-Marağı ve Darüreti'l-Mevti

Kısmet-i evveliyye ile tıbb iki cüz'e münkasım olur, bir cüz'ü nazarı olur ve cüz'-i āheri 'amelî olur. Ve bu cüz'lerin ikisi dahi 'ilm ve nazar olur ve cüz'-i 'ilmiden 'amel cüz' olmaz. Bu iki kısım 'ilm ve nazar olmakta berāber olurlar.

Lākin cüz'-i nazarı o cüz' olur ki ona 'ilm tabibin hın-i 'amelde 'ame-
lini taqviye eylemez belki o cüz' ile 'amelin tevaḳḳuf-ı qarīb ile tevaḳḳuf
eylediği re'yy ve nazar ḥaşıl olur; o cüz'ün fāidesi ancak re'yy ve nazar olur,
meşelā emr-i mizācı ve ahlāṭ ve ervāh ve kuvāyri ve kezālik aṣnāf-ı emrāđ
ve a'rāđ ve esbāb emrlerini bilmek ile tabibin hın-i 'amelde re'yi kuvvet
bulmaz belki onları bilmek ile ancak nazar ve 'ilm ḥaşıl olur, onun için o
cüz'e nazarı tesmiye olunur.

Ammā 'amelî isminin maḥşûş olduğu cüz' 'amel ve tedbirin keyfiyye-
tine 'ilmi müfid olur, zīrā o cüz' hālet-i fülāniyyede şihhāt ne keyfiyyete
hıfz olunur ve fülān marağı olan bedene ne keyfiyyette mu'ālece olunur
bi'l-cümle bu ḥuşûşları tabibe bildirip ta'lim eder ve bu ta'lim ile tabibin
hın-i 'amelde re'yi ḳavî olur ve ona bināen o cüz'e 'amelî tesmiye olunur.

Elbette sen zann ve ḥisbān eyleme ki cüz'-i 'amelî 'amele mübāşeret ve
nefs-i 'amel olur belki cüz'-i 'amelî o cüz'dür ki o cüz'de mübāşeretin ve
'amelin 'ilmi ta'allüm olunur. Zamān-ı sālifte bu ḥuşûşu sana ta'rif edip bil-
dirdik ve fenn-i evvel ü şānide tıbbdan küllî olan cüz'-i nazarıyi bi-fürū'ihā
beyān eyledik. Bāķi kalan cüz'-i 'amelinin iki kısmına 'ale'l-vechī'l-küllī
el-ān biz vekd³³⁵ ve ḳaḣdımızı şarf eyleriz.

Tıbbın cüz'-i 'ilmisi iki kısma [93a] münkasım olur:

334 "Terbiye"den murād mevlūd ve mevlūd mişllilerin tesviye-i umūrlarıdır.

335 "Vekd" ḳaḣd ma'nāsımadır; yukālu: وكذا وكده قصدنا قصده. Kezā fi'ş-şerḥi.

Evvelkisi ebdân-ı şaḥḥanın tedbîri ḥaḳḳında olan 'ilmidir ya'nî o 'ildir ki şihḥatin hıfzı ne gûne sebep ve tedbîr ile olur onu bildirir, bu kısım-ı evvele 'ilm-i hıfz-ı şihḥat derler.

Ve kısım-ı sânisî ebdân-ı marîḍanın tedbîri 'ilmidir ya'nî marîḍ ḥâl-i şihḥatte ne keyfiyyette redd ve i'âde olacağını bildirir ve bu cüz'üne 'ilm-i 'ilâc tesmiye olunur.

Ve biz bed' edip hıfz-ı şihḥati kelâm-ı mücez ile beyân edip ketb ve taḥrîr eyleriz. Ve biz deriz ki bizim ebdânımızın tekevvününe mebde' iki şey' olur:

Evvelkisi erlerin menîsi olur. Ve erlerin menîsinde aşahḥ-ı aḳvâl budur ki o menî fâ'il maḳâmına kâim olur *ya'nî o menîde kuvve-i 'âkıde olur, nitekim cübñü 'âkd eden infeha ya'nî peynîr mâyesi olduğu gibi.*

Ve ebdânımızın mebde'-i tekevvününün ikincisi hatunların menîsi ve dem-i tamsırları³³⁶ ya'nî hayḍ kanları olur. Ve o menîde eṣahḥ olan ḳavl budur ki o menî mâdde menzilesinde olur *ya'nî fâ'il olmaz belki erkeğin menîsinin f'lini ve 'âkdini kabûl edip mün'akid olur, nitekim infeha süte karıştırılsa sût infehanın 'âkdini kabûl edip mün'akid olur ve peynirin mâyesi fâ'il olup ve sût mâdde-i münfâ'ileşi olduğu gibi kezâlik erkeğin menîsi fâ'il ve dışının menîsi münfâ'il ve mâdde olur. Ve o iki menîler cem' an bedenden cüz' olur.*

Ve bu iki cevherler ya'nî erkeğin ve dışının menîsi raḥb ve seyyâl olmakta berâber olurlar *ya'nî erkeğin menîsi yaş ve akıcı olduğu gibi dışının menîsi dahi yaş ve akıcı olur.* Lâkin bu iki menîden her biri 'anâşır-ı erba'adan mürekkeb olup hatunların menîsine su ve toprak ziyâde olur ve havâ ile âteş erkeğin menîsinde ziyâde olur. Pes bu mezkûrlardan lâzım gelir ki ebdânımızın evvel-i in'îḳâd u tekevvününde mâddenin raḥb olması sebebiyle ruḥbet üzere mün'akid ola ve sonra arḍiyyette ve toprakta şalâbet ve peklik olup ve âteşte inḍâc ve pişirmek ḳavli olmakla o iki 'unşur biri birine mu'tn ve müzâhir olup ruḥbet üzere mün'akid olan bedenimizi taşlıb edip

336 Şeyḥ'in dem-i tamsı mebde'den cüz' kıldığının Allâhu a'lem vechi vudur ki ḳable-nefhi'r-rūḥ nuḥfeye nefes-i nebâtiyye ifâda olunup nebât her ne kadar zî-rūḥ değılse arḍdan istiğdâ edip nemâsı olur ise kezâlik nuḥfe dahi dem-i tamsı ile ḳable-istifâdati'r-rūḥ nâmiye olduğundan sonra o mađḡadan eczâ-i aşılyye terkîb olunmakla dem-i tamsı mebde'den olmuş olur. 'Allâme bu daḳıḳaya ta'arrud eylemedi, zîrâ meşhûr budur ki eczâ-i aşılyye ancak nuḥfedden olur.

pekiştireler ve pişireler. Lâkin ebdânımızın şalâbeti ve peklîği hâcer ve zücâc mişli katı eşyânın peklîği mertebesine ulaşmaz, zîrâ taş mişli muhkem ve katı olan nesnelere tahallül eylemez ve eczâları eriyip zâile olmaz, onun için onlar bedel mâ-yeteħallele muhtâc olmaz ve tahallül hasebiyle ʿarîd olan âfâttan emîn olurlar. Ammâ bizim bedenimiz tahallül eder ve erir ve tahallül eden cüzʿler mekûl olan eṭʿimededen hâşıl olan ğıdâ ile tekevvin edip bedel mâ-yeteħallel hâdis olur ve eriyen eczâlar yerine gelir.

Ve bizim ebdânımızın ahvâli ancak bu minvâl üzere olmakla ebdânımıza iki neʿ âfet ʿarîd olmaktan ebdânımız hâlî olmazlar. Ve bu iki türlü âfetin her birinin ikişer sebebi olur, biri dâhilden yaʿnî bedeninin içinden olur ve âḫer sebebi bedeninin hâricinden olur. Ve o iki âfetin biri bizim hilkatimizin mād-desi olan ruṭûbetin tahallül edip fenâ bulması olur ve bu âfet tedricle işâbet eder ve azar azar ʿarîd olur, defʿaten olmaz. Ve ikinci âfet o ruṭûbetin taʿaffün ve fesâdı ve hayâta meded olmağa şalâhiyyetten o ruṭûbetin tağayyürü olur. Ve bu vech-i şânînin meʿâli vech-i evvele ʿâid ve râciʿ olur, zîrâ taʿaffün evvelâ ruṭûbeti ifsâd eder ve o fesâd ile hayâta meded olmağa şalâhiyyetten o ruṭûbet çıkmaz ve âḫirü'l-emr o ruṭûbet ʿufûnetin harâretiyle muhterik olup yanar ve tahallül eder ve remâdiyyet-i yâbisesi yaʿnî kuru külü bâkî kalıp vech-i şânînin dahi meʿâli vech-i evvel gibi tahallül olur lâkin vech-i evvelde ruṭûbet şalâhu vaktinde tahallül edip vech-i şânîde ruṭûbet fesâdı zamânında tahallül etmekle o iki âfet başka başka neʿ sayılır.

Ve bu âfetleren mâʿadâ ebdâna âḫer vechlerden dahi âfet lâhik olur, meşelâ berd-i mücemmid yaʿnî dondurucu soğuk ile semm yaʿnî ağı ve mühlik olan teferruk-ı ittişâl ile ve sâir maraḫlar ile dahi âfet ulaşır lâkin bu maḫâmda bizim bahşimiz hıfz-ı şihhat olmakla evlâ ve aḫrâ olan budur ki evvelâ zikr eylediğimiz iki neʿ âfete bu maḫallde biz ʿtibâr edip meded-i hayât olan ruṭûbeti tahallül-i tabîʿiden ziyâde olan tahallüliden ve ruṭûbet-i mezkûreyi taʿaffün ve fesâddan mâniʿ olan nesnelere bahş eyleyeyüz.

Ve zikr olunan iki âfetten her birinin ikişer sebebi olur, biri dâhilden ve biri hâricden olur:

Hâricden olan sebepleri o havâdır ki o havâ bedeninin ruṭûbetini taḫlil edip eczâlarını eritir ve ifnâ eder veyâḫûd o havâ ruṭûbeti taʿaffün ve ifsâd eder.

Dâhilden olan sebepleri bizim bedenimizde olup bedenimizin ruḥbetini taḥlîl ve ifnâ eden ḥarâret-i ġarîziyye ile bedenimize ʿarîḍ olan ḥarâret-i ġarîbe olur, o ḥarâret-i ġarîbe meʿkûl olan eṭʿimeden ve ġayri sebeplerden dâḥil-i bedende tekevvin ve tevellûd edip ḳadr-i taḥlîl taḥallûlden ziyâde ruḥbetimizi taḥlîl ve ifnâ ve taʿfîn ve ifsâd eder.

Zıkr olunan sebeplerin küllîsi bizim ruḥbetimizi tecfîf edip bedenimizi kurutmada biri birine muʿîn ve zâhîr olurlar belki bize evvel-i bülûġ ve ibtidâ-i kemâlimizde ve işlerimizi görmeġe iḳtidârımız zamânında cefâf-ı keşîr ʿarîḍ olup ve o cefâf nihâyete ve ġâyete varınca ḳadar bizde o cefâf müstemirr ve dâim olur. Ve bu vechle olan cefâf ve kuruluk bizde emri-ḳarûrî olur ve o cefâf bizden mûfârakât edip ayrılmaz, zîrâ biz evvel-i emrimizde ibtidâ-i neşʿimizde ġâyēt ruḥbet üzere oluruz.

Ve vâcib olur ki bizde olan ḥarâret o ruḥbete istîlâ eyleyip ġâlib ola ve istîlâsı ḥasebiyle o ruḥbeti tadrîcle ifnâ eyleye, zîrâ ḥarâret ġâlibe olmayıp belki ruḥbet ġâlibe olsa o ḥarâret-i maġlûbe ruḥbet-i ġâlibe ile boġulur ve söner ve ḥayât zâile olup helâk olur. Pes ḥarâret ġâlibe olmakla o ruḥbette ḥarâret teʿsîr edip dâimâ ruḥbeti tadrîcle ifnâ ve bedeni tecfîf edip kuru eder. Ve bedenin evvel-i ḥilkatinde ruḥbeti ifrât üzere olmakla ḥarâretin o ruḥbeti ifnâsı ile ruḥbet iʿtidâle karîb olur. Ve beden ruḥbet ve yübüsette ḥadd-i iʿtidâle vardıkta ḥarâret keʿl-evvel kavîyye ve ġâlibe olup ve ruḥbete noḳşân gelmekle iʿtidâl üzere olan cefâf ḥâlî üzere bâkî olmaz belki o ruḥbet eksilip noḳşân üzere olur ve ḥarâret fâʿile ḥâlî üzere kalır. Ve fâʿil-i kavî ḳalîl ve noḳşân olan mâddede ve mûnfaʿilde teʿsîri ve ruḥbeti ifnâsı ziyâde olup ruḥbetin keşreti zamânında olan kuruluktan ziyâde bedene kuruluk ḥâdis olur ve tecfîfin ziyâde olduğundan lâ-maḥâle tecfîf ḥadd-i iʿtidâlî tecâvüz eder. O cefâf ve kuruluk bi-ḥasebi't-tadrîc artmadan ve ziyâde olmadan zâil olmaz ḥattâ ruḥbât-ı beden bi'l-cümle taḥallûl edip maḥv olur. Ve ruḥbât ḥarâret-i ġarîziyyenin merkebi ve mevḍûʿu olmakla ruḥbetin fenâsı ve maḥv olması ile ḥarâret-i ġarîziyye dahi maḥv olur ve ḥarâret-i ġarîziyye bi'l-ʿaraḍ kendi nefsinin maḥv etmiş olur, zîrâ ḥarâretin iştiʿâlî mâdde-i ḥarâreti yaʿnî ruḥbeti ifnâ eder ve mâddenin fenâsı ile ḥarâret dahi fenâ bulur.

Bunun nazîri sirâc ve mişbâh olur. Sirâc zeytin beķası ile bākî olur, kaçan sirâcın iştî'ali ve tevaķķudu ile zeyte noķşân 'arîd olup ve o noķşân ğâyete bâliĝ olup zeyt fenâ bulsa mādde-i tevaķķud fenâ bulmakla lâ-maħâle sirâc dahi fenâ bulur.

Ve cefâf her ne ķadar bedende ziyâde olsa ħarârete o ziyâde ħasebiyle noķşân gelir ve ħarârete fîlini icrâdan 'aciz ħâşıl olur hattâ 'aciz ķalîlen ķalîlen ziyâde olarak ğâyete erişir, zîrâ o tecfîf ruṭûbet fîtidâli tecâvüz eyledikten sonra iki vech ile ħâdiş olur:

Vech-i evvel budur ki ħarâretin noķşânı ile ğidâ noķşân olup 'dânın ğidâdan sehmi ķalîl olur.

Ve vech-i şânî budur ki ħarâretin taħlîli ve ifnâsı ħasebiyle [93b] ruṭûbet-i ğarîziyye noķşân üzere olup ruṭûbet-i ğarîbe ziyâde olur, zîrâ ruṭûbet-i ğarîziyyenin azalmasından ħarâret-i ğarîziyye dahi azalır. Ve ħarâret-i ğarîziyyenin azalmasından ruṭûbet-i ğarîbe ziyâde olur, nitekim sirâcda iki ruṭûbet olur, biri dühn ve bir âħeri şü olur. Kaçan sirâc dühnü ifnâ eylese dühnün noķşânı miķdâr şunun istîlâsı ziyâde olur ve sirâca o miķdâr dâf gelir, kaçan sirâc dühnü külliyyen ifnâ eylese su sirâca külliyyen istîlâ edip sirâcı söndürür.

Kezâlik bedende dahi iki ruṭûbet olur: Biri ruṭûbet-i ğarîziyye olur ki o ruṭûbet-i ğarîziyye sirâcın dühnü menzîlinde olur. İkinci ruṭûbet-i ğarîbe olur, o ruṭûbet-i ğarîbe dühn-i sirâcın taħtında olan su menzîlinde olur. Kaçan ħarâret-i ğarîziyye kavîyye olsa ruṭûbet-i ğarîbe bedeni tertîb-i ğarîb ile tertîb edip bedenın kıvâmını izâle ve ħarâret-i ğarîziyyenin noķşânını icâb eylemez ve ħarâret-i ğarîziyye kuvveti ħasebiyle ruṭûbet-i ğarîbenin mağarratını def' eder. Ve ħarârete ruṭûbet-i ğarîziyyenin noķşâm ħasebiyle dâf geldikte o dâf miķdârı ruṭûbet-i ğarîbe istîlâ edip o istîlâ ħasebiyle dahi ħarârete dâf gelir hattâ ruṭûbet-i ğarîziyyeyi ħarâret-i ğarîziyye bi'l-cümle ifnâ ve 'rdâm eyledikte ruṭûbet-i ğarîbenin istîlâsı kemâle ulaşıp ħarâret-i ğarîziyyeyi külliyyeten maħv ve ifnâ eder.

Pes ħarâret-i ğarîziyyenin fenâsı ve noķşânı iki vech ile olduĝu zâhir olur: Biri ğidânın bedene luḫûķunun ķilleti ve 'ademi ile olur ve âħeri ruṭûbet-i ğarîbiyyenin istîlâsı ile olur. Ve ruṭûbet-i ğarîziyye bi'l-cümle fenâ bulmakla ħarâret-i ğarîziyye dahi cem'ian fenâ bulup mevt-i taḫṫî ħâdiş olur.

Ve bu taqrîrden zâhir olur ki ruṭûbet-i ġarîziyye bâkîye oldukça hayât dahi bâkîye olup bi-ṭabʿihi münḥalle olmaz. Ve ruṭûbet-i ġarîziyyenin fenâsı ile hayât dahi fenâ bulur, onun için ruṭûbet-i ġarîziyye fenâsıyla ḥarâret zikri sâbık olan iki vechten fenâ bulur. Ve ḥarâretin fenâsı ḥasebiyle bedel mâ-yeteḥallel ḥâşıl olmayıp beden münḥall olup hayât fenâyâ erişir.

Ve zihne lâyiḥ olur ki ruṭûbet-i ġarîziyyenin beġâsı ile hayât bâkîye olduğunun vechi budur ki bedende birkaç türlü ḥarâret-i ġarîbe vü ʿarîda vardır: Birisi o ḥarârettir ki onun ʿâleme şümûlü vardır, şemsin ve havânın ḥarâreti gibi. Ve ikincisi ḥilkât-i aşıyyesinde olan ḥarâretidir ya'nî beden-i insân dört cüz'den mürekkebdir ki ona ʿanâşır-ı erba'a derler. O dört cüz'en biri nârdır ve bedende olan cüz'-i nârînin ḥarâretidir ki ona ḥarâret-i ustûk ussiyye derler, o ḥarâret ḥarâret-i ġarîziyyenin ġayridir lâkin ḥalkî ve cibillî olmakla bu maġâmda ondan ġarîziyye ile taʿbîr olundu, eṣaḥḥ-ı aġvâlde ġarîziyye başka ḥarârettir.³³⁷ Üçüncüsü bedenin ḥarekâtından ḥâdiş olan ḥarârettir. Pes bu ḥarâretler bedeni taḥlîl eder. Ve ruṭûbet-i ġarîziyye o ḥarâretlerin taḥlîline mukâvemet eder o vech ile ki o ḥarâretler ile ġidâ münḥadım olup bedel mâ-yeteḥallel ḥâdiş olmaġa ruṭûbet-i ġarîziyye sebep olur. Ve kaçan o ḥarâretler ruṭûbet-i ġarîziyyeyi ifnâ eylese ve ruṭûbet-i ġarîziyye bi-külliyetihâ fâniye olsa hayât dahi fenâ bulur. Ve bu vech nazar ile ruṭûbet-i ġarîziyyenin beġâsı ile hayâtın beġâsı ve ruṭûbet-i ġarîziyyenin fenâsı ile hayâtın fenâsı o ḥarâretler ile olur. *Ve bu vech-i şâḥib-i Kânûn redd edip der ki:*

Ruṭûbet-i ġarîziyyenin beġâsı müddetinde hayâtın beġâsına sebep zikr olunan ḥarâretler deġildir, zîrâ o ḥarâretler daʿîf olur ve dâimî olmazlar, zîrâ şems ve havâ ve ḥareketin ḥarâretleri dâime olmazlar ve bedel mâ-yeteḥallel onlardan ḥâdiş ve ḥâşıl olsa bedelin ḥuşûlü ve ḥudûsu dâim olmaz ve hayât dahi bâkîye olmaz. Ve ḥarâret-i ustûkussiiyyenin kuvveti eczâ-i bârideler ile münkesire olmakla o ḥarâret-i ustûkussiiyyenin dahi kıvâmı daʿîf olur ve onunla bedel mâ-yeteḥallel ḥâdiş olmaz.

337 Ustûkussiiyye ve ġarîziyye Buġrâṭ mezhebi üzere başka başka ḥarâretlerdir, Câlînûs katında ikisi bir ḥarârettir.

Ve muqaddemâ biz beyân eyledik ki kuvve-i gâziyenin ğidâda taşarrufu bir hadd-i mu'ayyene varınca kadar olur, o haddde vardıkta kuvvete 'aciz hâdis olup tağdiye-i beden eylemeğe kudreti olmaz.³³⁸

Ve tıbbın iki şınâ'asından biri hıfz-ı şıhhat şınâ'asıdır lâkin o şınâ'at mevttten emânı ve âfât-ı hâriciyyeden bedeni tahtlîşi mutağammın olmaz ve bu şınâ'at ile her bedeni yüz yirmi yaşına ulaştırmak mümkün olmaz. Ve beyne'n-nâs meşhûr olup mutlakân ecel-i tabîrî yüz yirmi senedir diye şüyü' bulan kelâm 'ale'l-ittlâka şahîh olmaz, zîrâ eţibbâ kavli üzere ecel-i tabîrî mizâca göre olur, ba'dı mizâcın ecel-i tabîrîsi yüz yirmi sene olur ve ba'dı âherlerin ziyâde olur veyâhûd noşşân olur, her şahş kendi ecel-i tabîrîsini tecävüz eylemek mümkün olmaz. Muqtedâ-yı mizâcî hasebiyle ecel-i tabîrîsi yüz sene olan kimse hıfz-ı şıhhat şınâ'asına mürâ'ât ile yüz yirmi seneye bâliğ olmak mümkün olmaz belki bu hıfz-ı şıhhat şınâ'asında münderic olan iki emirdir: Biri bedenden bi-külliyyetihâ 'ufûneti def' ve men'dir. İkincisi nefis-i ruţubetî sür'at-ı tahallûlden hıfz ve himâye edip bedenın müddet-i tabîrîsine bedeni işâl eden kuvveti hıfz ve himâyedir. Pes bu iki emrin huşulü şavâb ve doğru olan tedbîr ile olur, hasbe'l-imekân bedel mâ-yeteħalleli istıbdâl için olan tedbîr ve kezâlik tecfif-i tabîrîden ziyâde mücib-i cefâf olan esbâb-ı mu'accelenin istilâsını men' ve def' için olan tedbîr-i şavâb oldukta o emirler hasıl olur ve bedeni dâhilen ve hâricen harâret-i ğarîbe istilâsından hıfz ve hîrâset etmekle 'ufûnetten muħarrez kılmakla dahi hâşıl olur.

Ve bi'l-cümle ebdân ruţubet-i aşliyye ve harâret-i aşliyyede mütesâvî değıllerdir belki ebdân ruţubet ü harâret-i aşliyyelerde muhtelif olurlar, tahallül-i tabîrî ile lâzım ve vâcib olan cefâfa muķâvemette her bir bedenın ruţubet-i aşliyye ve harâret-i aşliyyelerinin bir haddi ve bir nihâyeti vardır ki o haddi mizâcî iktidâ eder ve harâret ü ruţubet-i ğarîziyyeleri iktidâ eder ve o haddi onlar tecävüz eylemezler lâkin o harâret ve ruţubet ğâyetine bülûğdan evvel o harâret ve ruţubeti tahtlîl edip bedeni tecfif eder ve esbâb-ı mu'ayyene hasebiyle ve âher mühlik olan sebebler ile o harâret ve ruţubet zâil olup helâke mü'eddî olurlar.

338 Kuvve-i gâziyenin nihâyet-i taşarrufu ecel-i tabîrînin nihâyet-i vaktidir ki bilâd-ı ma'mûrede yüz yirmi sene olur.

Ve nâstan çok kimse zâhib olurlar ki ruṭûbeti muṭlaқан taḥlîl ve ifnâ ile ḥâdiş olup ḥulûl eden ecel ecel-i ṭabîrî olur o ruṭûbeti ifnâ eden gerek ḥarâret-i ğarîziyye olsun ve gerek ise sebeb-i âḥer olsun.

Ve âcâl-i 'aradîyye vü ğayr-i ṭabîrîyye ruṭûbet-i aşıyye zâil olmaksız ḥâdiş olan helâktir. Pes maḳtûl olan kimsenin eceli iki kavle kıyâsla ecel-i 'aradî olur. Dıkk maraḍı işâbet edip ruṭûbeti zâil olmakla helâk olan şâb-bın eceli kavli-i evvele nazar ile ecel-i 'aradî olur ve kavli-i şâniye nazar ile ecel-i ṭabîrî olur.

Pes ḥıfz-ı şıḥḥat şınâ'ası beden-i insânı sinn-i ṭabîrîye işâl edip ulaştırır, o şınâ'ate mürâ'at edip zikri sâbık olan sitte-i đarûriyyeye ve mülâyimât-ı ṭabîrîyyeye mürâ'at ḥasebiyle. Ve bu vech ile olan ḥıfz-ı şıḥḥate iki kuvvet mü'ekkele olurlar ve eṭıbbâ o iki kuvvete ḥidmet ederler. O iki kuvvetin birisi kuvvet-i ṭabîrîyye ve birisi kuvvet-i ḥayvâniyyedir. Kuvvet-i ṭabîrîyyeden murâd kuvvet-i ğâziyedir ki o kuvvet ile bedenden taḥallûl edip zâil olan cüz'lerin bedeli tekevvün eder, zîrâ bedenin cevheri mâiyyet ve arđiyyete mâil olur ve lâ-maḥale bu cüz'ler taḥallûlden ḥâlî olmazlar. Ve kuvve-i ḥayvâniyyeden murâd kuvve-i nâbıda olur ve bu nabđ ile ervâḥa ervâḥın taḥallülü miḳdârı bedel ḥâdiş olur,³³⁹ zîrâ ervâḥın cevheri havâi ve nârî olur ve bu iki kuvvetten kuvve-i nâbıdanın şıḥḥate mü'ekkel olduğunun vechi zâhir olur.³⁴⁰ Ammâ kuvve-i muğayyirenin ya'nî kuvve-i ğâziyenin ḥıfz-ı şıḥḥate mü'ekkel olduğunun vechi budur ki ğıdâ ya'nî aḥlâṭ muğteḍiye ve a'ḍâya bi'l-fi'l müşâbih deĝildir ve bi'l-fi'l a'ḍâya müşâbih olmayan nesne a'ḍâdan cüz' olup mâ-yeteḥallele bedel olmak mümkin deĝildir, pes kuvve-i muğayyire vü ğâziye ğıdâyı taĝyîr ve şüret-i ruṭûbeti şüret-i 'udviyyete [94a] istihâle eylemek için ḥalk olunup ḥıfz-ı şıḥḥatin medârı olan bedel mâ-yeteḥalleli taḥşîl kuvve-i muğayyire-i ğâziyyeye tefvîḍ olundu. Ve kuvve-i muğayyire-i ğâziye için biraz âlât ve mecârî ḥalk olundu ki fi'l-ḥaḳıka o âlât ğâziyyeye ḥidmet eden kuvve-i câzibe ve kuvve-i dâfi'a ve

339 Ervâḥtan taḥallûl eden eczâya havânın bedel olması Câlînüs mezhebidir. Ve eṣaḥḥ-ı aḳvâlde ervâḥ leṭâfet-i ihtilâttan tekevvün eder ve havâ ancak kalbi tervîḥ eder ve bu mezheb-i kavîye nazar ile *Kânûn*'un kelâmı müsâmaḥaya mebnî olur.

340 Vech-i zâhir budur ki rûḥ-ı şer'î ile rûḥ-ı ṭıbbî arasında mülâzeme vardır ve rûḥ-ı ṭıbbdan taḥallûl eden eczâ için bedel olmasa serî'an rûḥ fenâ bulup beden ḥarâb olur.

kuvv-e-i māsike ve kuvve-i hādīmenin mevḏū'ı olur. Ve ālāttan murād līf-i ṭavīl ve līf-i 'arīḏ ve līf-i müverreb olur.

Ve biz deriz ki şihḥatte milāk-i emr ya'nī ḥıfz-ı şihḥatte lāzım olan nesnelere bi'l-cümle cāmī' olan eşyā nev'-i beşerin 'ale'l-'umüm ḥayātına medār olan sebepleri ta'dīl edip ifrāt ve tefrīften mānī' olan nesnelere. Ve ta'dīli lāzım olan nesnelere zıkrı mürūr eylediği üzere her ne kadar keşir ise lākin içlerinden bu yedi emrlerin ta'dīline şarf-ı 'ināyet ve bezl-i himmet ziyāde olur, o yedi nesne mizācī ta'dīl ve fuḏūlü tenkīye ve bedenini terkibini ḥıfz ve istinşāḫ olunan havāyı işlāḫ ve giydiği şiyābı işlāḫ ve bedeniyye ve nefsanıyye olan ḥarekātı ta'dīl olur. Ve nevm ve yaḫaḫa ḥarekātta dāḫil-dir, zıkrı sitte-i ḫarūriyyede beyān olunduğu üzere nevm sūkūna ve yaḫaḫa ḥarekātta müşābih olmak ḥasebiyle. Ve ta'dīl-i ḥarekete sūkūn lāzım gelmekle müşāraḫan sūkūn zıkrı olunmadı. Evvāl-i kitābda zıkrı ve beyān eylediklerimizden sana ma'lūm olur ki itidāl ve şihḥatın ḫadd-i vāḫidi olmaz ve vaḫt-i vāḫidde her bir mizāc mu'tedil ve şaḫīḫ olmaz belki o vaḫt-i vāḫidde gāḫca şaḫīḫ-i mu'tedil gāḫca gayr-i şaḫīḫ ve gayr-i mu'tedil olur.

Pes bize lāzım olur ki şihḥat ve itidālın zevālī mazınne olan vaḫtlerde ḫıfz-ı şihḥat ve itidāl tedbīrlerini ta'līm ve beyān eyleyevüz ve biz o tedbīrlerden mizācī gāyet-i itidāl ile mu'tedil olan mevlūdun tedbīrini ta'līme bed' eyleyiz.

et-Talīmü'l-Evvelü Mine't-Terbiyeti Teştemilü

'Alā-Erba'ati Fuşūlin

el-Faşlu'l-Evvelü Fī-Tedbīri'l-Mevlūdi Kemā Yüledü

İlā En Yenheḫa³⁴¹

Gebe hatunların tedbīrini ve ḫamli ve doğmağa ḫarīb olan gebelerin tedbīrini biz eḫāvīl-i cüz'ıyyelerde beyān eyleyiz.

Ammā mizācī mu'tedil olup henüz doğan mevlūdun tedbīri budur: Fuḫalādan bir cemā'at derler ki vācib olan budur ki bed' olunup henüz doğan mevlūdun evvelā göbeği dört parmak miḫdārı yukarıdan ḫaḫ olunup

341 Ya'nī faşl-ı evvel henüz doğan mevlūdun kendi kendiyeye ḫıyāma ḫudreti olunca ḫadar müddette olan tedbīrini beyānda olur.

kesile ve pāk t̄ahir yünden bir fetil-i laṭif ittihāz olunup o mevlūdun göbeği bağlana ya'nî mevlūda elem vermeyecek kadar o yünden bükülen fetil laṭif ve yumuşak olup fetil ile mevlūdun göbeği bağlana ve onun üzerine dühn-i zeyt ile ıslatılmış bir hırka konula. Ve kaṭ-ı sūrre edenlere ya'nî mevlūdun göbeğin kesen k̄abileye ya'nî ebeye emr olunur ki 'urūḡ-ı şufr³⁴² ve dem-i aḥaveyn ya'nî iki kardaş kanı ve anzerūt ve kemmūn ve üşne ya'nî mīşe yosunu ve mürr-i şāfi işbu altı nev^c edviyeyi alıp cümlesini bir veznde ve berāber kıldıktan sonra o edviyeyi saḥḡ edip döge ve mevlūdun kesilmiş göbeği üzerine zerr edip saça. Ve mevlūdun göbeğin kesen k̄abileye yine vācib olur ki 'acele ve sūr'at edip o mevlūdu temlīh edip bedenini tuzlu su ile tuzlaya velākin o suyun tuzu k̄alil ola.

Ve bā'dı nūsaḥ-ı K̄anūn'da "milḥ-i k̄alil" bedeline "milḥ-i raḡīk" vāḡt olmuştur. 'Allāme der ki iki nūşḥanın dāhı vech-i şāḡīhi vardır. Ve tuzlu su ile o mevlūdu tuzlamağın fāidesi budur ki o vech ile tuzlanmakla mevlūdun beşeresi ve zāhir-i bedenī taşallūb edip pekişir ve cildesi ya'nî derisi kavī olur. 'Allāme der ki eger mevlūd erkek olur ise zikr olunan su ile ziyāde tuzlanır, zīrā erin beşeresi kavī olmak lazımdır, anūvā mevlūd dişi olur ise o su ile tuzlamak erkekten k̄alil olur, zīrā dişilerden yumuşak olmak maṭlūbdur, onlara şalābetin lüzümü olmaz. Ve mevlūdu bu vech üzere tuzladıktan sonra kundağa bağlamak gerektir tā ki o tuz te'sīr edip gāraḡ ḡāşıl ola ve o tuz içinde müddet-i mekṣi bir gün ve bir gece olmak taḡdīr olundu. İntehā kelāmu'l-'Allāme.

Ve tuzların ziyāde aşlaḡ ve evlāsı o tuzdur ki o tuza şādenec ve kuşṭ ve summāk ve ḡulbe ve sa'ter işbu beş nev^c devā karışa. Ve o mevlūdun ağzı ve burnu tuzlanmaz, o tuzlu su ağzına ve burnuna idḡāl olunmaz.

Ve mevlūdun bedenini tuzlu su ile taşlīb edip pekiştirmegi ihtiyār eylediğimiz onun içindir ki mevlūd evvel-i vilādetinde ve henüz doğduğunda bedenine mülākī olup deḡen her nesneden elem çeker ve müte'ezzī olur ve mevlūdun beşeresine ulaşan her şey^y mevlūda ḡuşūnetli ve bürüdetli olur

342 "Urūḡ-ı şufr" kürküm dedikleri devādır ki Şīn ve Hind ve Ḥabeşe bilādlarından gelir, mizacı şāniyede ḡārr-i yābistir, ḡāşşiyeti kalb ve mi'de ve kebidü taḡviye eder ve süddelerini teftīh eder eklen ve şūrben; ḡayri menfa'ati dahi 'Allāme'nin şerḡinde mezkūrdur.

ya'ñî katı ve sovk dokunur, zîrâ o mevlûdun beşeresi ğāyet raķîk ve ince ve yumuşak olur ve ĥarāreti dahi keskin ve ziyāde olur, bināen 'aleyh o mevlûda deĝen ve ulaşan her nesne o mevlûda sovk ve katı ve ĥuřunetli olur. Ammā o mevlûdun bedeninde ve beşeresinde vesah ve kîr ve ruşubet ve yaşlık ziyāde olup tekrāren zîkr olunan tuzlu su ile mevlûdu tuzlamaĝa muĥtāc olur isek tekrāren yine tuzlarız.

Ve mevlûd tuzlanıp bir mîkdār müddet mürûrundan sonra mā-ı fātir ve ılıcak su ile o mevlûdu ĝasl edip yıkarız ve mevlûdun burun deliklerini tırnakları kesilmiş parmaklar ile tenķiye edip vesahını pākılarız ve gözlerine dühn-i zeytten bir şey³⁴³ damlatırız ve dübüürüne kiçi parmak ile daĝdaĝa edip dürteriz dübüürü münfetih olup açılın için. Ve o mevlûda berd işābetinden o mevlûd ziyāde muĥāfaza olunur.

O mevlûd doğduĝu günden üç gün mürûr edip ve *ba'dı nüşhaya göre dört gün mürûr edip* mevlûdun göbeĝi düştükte savāb olan ya'ñî laýık ve vācib olan budur ki göbeĝin üzerine remād-ı şadef ile veyāĥüd 'urķüb-ı³⁴³ 'iclin remādı ve külü veyāĥüd reřāř-ı muĥrak ile bu üç remādın biri tamāmen saĥķ olunduktan sonra řarāb ile ĥalt olu[nup mevlûdun] göbeĝine zerûr kılınā. "*Urķüb-ı icl dābbenin kiçi ayaĝında olan rükbe ve diz menziliinde olan kemiktir.*

Kaçan mevlûdu kundaĝa koyup baĝlamak murād olunsa vācib olur ki o mevlûdun ebesi evvelā ve ibtidāen rıfķ ike mevlûdun a'ďāsını meř eyleye ve parmaklarının eřrafı ile luř ile ĝamz ve meř eyleyip mevlûdun 'arid ve enli olacak a'ďāsını enli ve 'arid eyleye ve ince olacak uďvu ince eyleye ve mevlûdun a'ďāsını cemī'an eřkālının aĥsen řekli üzere kıla ve üzerine olup bu vech ile mevlûdu meře ve eřkālinden řekl-i ĥasen üzere kılmaĝa tevelli edip tekrār-be-tekrār ve defe'āt-ı keřire ile mevlûdu meř eyleye. Ve ĥarīr gibi yumuřak bir nesne ile mevlûdun gözlerine meř etmeĝe müdāvemet eyleye. Ve meřānesine ĝamz eyle[ye], bevlın meřāneden infiřāl ve müfaraķatı sehl olsun için.

Ve bunlardan sonra mevlûdun iki ellerini ferş edip aça ve kollarını dizleri üzere iřāķ edip ulaştra ve başına 'imāme ve destār sara veyāĥüd sargılı

343 Ve insānda olan 'urķüb insānın 'aķibi ve tabanı üzerinde bir ĝalīz sinirdir. Kāle ercûb Eصب غليظ فوق عقب الإنسان ومن الدابة في رجلها بمنزلة الركبة في يدها. fi'l-Ķāmūs:

ve mühendem kalansuve gibi takyeyi başına giydire, bārid olmayıp mu'tedilü'l-havā olan bir beytte ve odada tenvīm edip uyuta. Ve vācib olur ki o mevlūdun odasında qavī şu'āc-ı şems olmayıp bulunduğu miqdār mevlūdun odası zılla ve zulmete ya'nī karanlığa māil ola.

Ve o mevlūdun uyuduğu beşikte başı tarafı sāir cesedinin maḥallinden 'ālī ola. Ve beşiğinde mevlūdun 'unuğunun ve eli ve ayağı gibi taraflarının ve bel kemiklerinin ve bi'l-cümle a'ḍālarından bir 'uḍvun mültevī olup bükülmesinden ihtirāz eyleyeler.

Ve vācib olur ki o mevlūdu ḡasl eyyām-ı şayfta ḥarāret ve bürüdette mu'tedil olan ılıcak su ile ola. Ve kış günlerinde mevlūdu lez' ve iḥrāk eylemeyecek miqdārı ḥarārete māil su ile ḡasl olunur. Ve mevlūdu ḡasle ziyāde şālih olan vaqt mevlūd nevm-i tayilden ve uzun uykudan uyandıktan sonra olan vaqttir. Ve mevlūdu günde bir kerre [94b] veyāḥūd iki kerre ḡasl eylemek cāiz olur. Ve vācib olur ki eyyām-ı şayfta mevlūda ta'ahhüd eden kabile hatunlar mā-ı mu'tedil ile mevlūdu ḡasl eyledikten sonra fütūra māil ya'nī mā-ı evvelde ḥarāreti ekall su ile ḡasl eyleye lākin iki su arasında ḥarāretin tefāvütü kalil olup ḥarārette mu'tedil olan sudan mevlūdu mā-ı fātire naql tedric ḥasebiyle ola. Ammā vaqt-i şitāda mā-ı mu'tedilden ayrılmazlar belki mevlūdu teşhīn edip ısıtacak kadar suyu ıssı edip o su ile ḡasl ederler, mā-ı fātire naql eylemezler ve mu'tedil sudan ayrılmazlar.

Ve mevlūdun şimāḥı ḥīn-i ḡasle şavn ve ḥimāye olunur ya'nī kulak deliğine su girmekten ḥazer olunur. Ve mevlūdu ḡasl eden kabileler mevlūdu yıkadıklarında bu vech ile aḥz edip dutarlar ya'nī o kabile sağ eliyle mevlūdu aḥz edip sol kolu üzerine kılar ve i'timādı mevlūdun şadrına olur ya'nī mevlūdun göğsünü kabile sol kolu üzere kılar ve mevlūdun karnına ve arkasına i'timāddan ve dayanmaktan ihtirāz eder. Ve ḡasli zamānında kabile sa'y ve icthād edip çalıḡa ki ḥattā kabilenin iki elinin rāḡaları ve elinin içleri mevlūdun arkasına gelip mevlūdun başı kabilenin ayağı üzere ola ve bu vech üzere mevlūdu kabilenin kılması lutf ile ve rıfḡ ile ola.

‘Allāme der ki mevlūdu bu vech ile aḥz etmekle ḥīn-i ḡasle kulağına su girmekten mevlūd emīn ola.

Ve bu vech üzere mevlūdu yıkayıp ḡasl eyledikten sonra bir ḥırka-i nā'ime ile ya'nī yumuşak bir sevb ile o mevlūdun suyu aḥz olunur ve rıfḡ ile

mesh olunup silinir. Ve evvelen karnı üzere ıdcâc olunup yatırılır ve sonra arkası üzerine yatırılır. Ve bu ıdcâc'larda rıfık ile mevlüdu mesh ve gamz edip şekli üzere kılmaktan zâile olmazlar. Sonra o mevlüd bir sargı içinde mevlüdün her 'uğvu maħalline redd olunup bağlanır ve mevlüdün burnuna 'azb ve tatlı dühn-i zeyt taķtîr olunur ve damlatılır, zîrâ burnuna damlatılan zeyt mevlüdün taĥaķât-ı 'aynını ğasl eder ve kîrlerini giderip taĥtîr eder.

el-Faşlu's-Şânî Fî-Tedbîri'r-Reğâc ve'n-Naķli

Bu faşl-ı şânî mevlüdu emzirmek ve süttten kesmek beyânında olur.

Ammâ mevlüdu emzirip ve süt ile ğıdâlandırmağın keyfiyyetinin beyânı budur ki vâcib olur ki mümkün oldukça mevlüdu anası sütü ile irdâc eyleyeler, zîrâ o mevlüdün ana rahîminde iken ğıdâsı anasının tamsı ve hayđ kanı idi ve anasının sütü dem-i tamsıdan istihâle etmekle anasının sütü ana rahîminde olan ğıdâsına ziyâde müşâbih olur ve mevlüd me'lûf olduğu ğıdâyı ziyâde kabûl edip intifâc ziyâde olur hattâ mücerrebe-i şaĥîha ile mücerredir ki mevlüdün anası memesinde olan halemeyi mevlüd iltikâm edip ağızına almak ile mevlüda izâ eden nesnelere izâsı cidden def' olur ve nef'i 'azîm olur.

Ve vâcib olur ki günde iki def'a veyâhüd üç def'a mevlüdu emzirmek ile iktifâ oluna. Ve vâcib olur ki mevlüdün evâil-i irdâcı keşîr olmaya ya'nî mevlüd süte me'lûf olunca kadar azar azar irdâc oluna, zîrâ me'lûf olmadan çok emzirilse leben-i keşîr mevlüdün mîdesine şaķil gelip sũ-i haçm ve sũ-i istimrâya mü'eddî olur.

Ve müsteħabb olur ki evvel-i emrde ya'nî mevlüdün anası nifâstan kurtulup mizâcî müstaķîm ve şaĥîh olunca kadar o mevlüdu anasının ğayrisi ve dâyesi irdâc eyleye.

Ve ecved ve evlâ olur ki emzirmeğe bed' olunup başlanmazdan evvel mevlüda bal yalatıp ba'cdehu emzireler. Ve vâcib olur ki her şabâh mevlüdu emziren mürđî'anın sütü iki kerre veyâhüd üç kerre sağılıp ba'cdehu mevlüdün ağızına verile huşuşan mürđî'anın sütü redî olup ma'cũb ola, o süt vech-i meşrũh üzere ĥalb olunmak ziyâde lâzım olur. Ve mürđî'anın sütü redî ve ĥarâfetli olur ise o mürđî'aya lâyıķ olan budur ki mevlüdu 'ale'r-rîķ emzirmeye ya'nî o mürđî'a bir ğıdâ ile taĥaddî eylemeden aç karnına emzirmeye.

Ve bu zıkr eylediğimiz nesnelere mürâ'ât ile ma'ân iki nesneye dahi mürâ'ât eylemek vâcib olur: O iki nesnenin biri mevlüdü luţf ile ve rıfķ ile tahrîk olur, beşiğini ve salıncağını tahrîk etmektedir. Ve ikincisi müsikî ve elhân-ı hasene olur, nitekim şıbyânı uyutmak için 'âdet bunun üzerine cārîdir, şavt-ı hasen ile ve nağamât ile terennüm ederek şıbyânı tenvîm edip uyuturlar. Ve bu tahrîk ve terennüm ile mevlüdü mizâcî kavî olur ve ezâsı def' olur.³⁴⁴

Ve mevlüdü tahrîkî kabûl edip râhat eylemesi ve uyuması miqdârı ile o mevlüdü bedeninin riyâdeti kabûle teheyyü' ve isti'dâdının miqdârına istidlâl olunur. *Eger mevlüd miqdâr-ı kalil tahrîk ile ezâsı mündef' olup râhat eder ise o mevlüdü bedeni riyâdeti ve hareketi kabûle ziyâde ve müteheyyi' olur.* Ve kezâlik müsikî ve nağme ve elhâmî kabûl ile mevlüdü nefsinin riyâdeti kabûle olan isti'dâdının miqdârına istidlâl olunur. *Eger mevlüd miqdâr-ı kalil müsikî ile râhat edip o mevlüdü izâ eden keyfiyyât-ı nefsanîyye gidip ve zâif olur ise o mevlüdü müsikîyi kabûle teheyyü' ve ist'dâdı ziyâde olduğuna istidlâl olunur.*

Eger mevlüdü anası da'ife olup veyâhüd anasının sütü fâsid olup veyâhüd anası tereffüh şahibesi olmakla meşakkât-i irdâ'ı irtikâb eylemez ise bu mâni'ler hasebiyle o mevlüdü bir mürdî'a ve mevlüdü emzirmeğe dâye ittihâz olunur o şurût üzere ki gelecek zamânda biz vaşf edeceğimiz evşâf ile o dâye muttaşif ola. Ve bizim vaşf edeceğimiz evşâfın ba'đısı mürdî'anın ve dâyenin sinnine ve müddet-i 'ömrüne müte'allik olur ve ba'đı evşâfı dahi dâyenin sehanesine, arık ve semiz olmasına müte'allik olur ve ba'đısı dahi ahlâkına ve ba'đısı memesinin hey'etine ve şekline ve ba'đısı o dâyenin sütü keyfiyyetine ve ba'đısı o dâyenin dâyesi olduğü mevlüdü irdâ'ı zamânıyla o süte sebeb olan hamli dâyenin vaç' eylediği zamânın arasında olan zamân-ı mütevassıta müte'allik olur ve kezâlik o dâyenin doğurduğü mevlüdü cinsine ya'nî erkeklığıne ve dişiliğıne müte'allik evşâf olur.

Ve bu zıkr edeceğimiz evşâf ile mevşüfe olan dâyeye işâbet olunup o dâye mevlüdü irdâ'a ve emzirmeğe ta'yîn olunur ise o dâyenin gıdâsı ceyyid ve lâyıķı üzere ya'nî o dâye zıkrî âtî gıdâlar ile tağdiye olunur, o

344 Bu taķrîrden zâhir olur ki tahrîk tıflın bedeninin ezâsını def' eder ve müsikî ile keyfiyyât-ı nefsanîyye hasebiyle olan ezâsı mündef' olur.

ğidâlar bunlardır: hınta ve hunderûs *ya'nî bir nev' buğday ki arpa ile hınta beyninde mütevassıf olur ve arpa gibi kabuğu olmaz ve etmeği buğdaydan beyâd olur, İfrenç ve Rûm diyârlarında çok bulunur ve kuzu ve oğlak etleri ve 'ufünetli ve şalâbetli olmayan balık etleri ve marul ve bunduğ ve bādâm dahi dâyeye muvâfık ğidâ olur. Dâyeye kıyâsla buğul ve sebzenin şerlisi su teresi ve hardal ve bâdrüc olur, zîrâ bu mezkûrlar lebni ve sütünü ifsâd ederler ve lebni ifsâdda na'nâ'nın kuvveti ziyâde olur.*

*'Allâme ziyâde beyân edip der ki lebene muğırr buğulden olur hilyevn ve mağdenûs ki ona fuñrâsâliyûn dahi derler ve dahi süte nâfî olur. Semek-i radrâdî *ya'nî* kaya balığı ve şeniyy ve havlî olan *ya'nî* bir senelik olan koyun ve keçi etleri ve semiz tavuk ve bildırcın ve piliç ki şayhaya başlamış ola. Ve bu luğûmun emrâkı ve çorbası muşabbahından ve kebâbından enfâf olur. Ve nîm-birişt yumurtanın sarısı ve muşhu eltaf-ı ağdiyeden olur ve dâyelere ziyâde nâfî olur. Ve lift *ya'nî* şalgam dahi ğidâ-i mağmûd olur. Ve fevâkihten nâfî olan tuffâh-ı Fethî³⁴⁵ ve sefereç *ya'nî* ayva ve tatlı enâr ve üzüm ve incir ve pişkin mevz ve fustuk olur. Ve o dâyeye her şabâh kalbi takviye ve tefrih eden şarâb-ı hummâd ve şarâb-ı nûlûfer ve meybih-i sâzeci *ya'nî* yalnız ayvadan ittiğâz olunan şerbeti, lisân-ı şevr [95a] suyu ve mâ-ı hilâf³⁴⁶ mişlli müferrih sular ile sakı edeler ve suvaralar veyâhüd şabâhla zikr olunan sular ile sükker-i ebyâd sakı edeler. Ve o dâyenin uykusu ve yediği tşâm m' denin ağzından m' deye vuşul ve inhidârından sonra ola.*

*Ve o dâye evvelâ sağ cânibine yata ve sonra soluna yatıp bādehu yine sağ cânibine yata. Ve döşeginin melmesi nâ'im ve yumuşak ola. Ve o dâyenin giydiği şiyâb eyyâm-ı şayfta ince ve şakîl *ya'nî* parlak ve düz ve perdâhlı ola yâ kettân veyâhüd ibrišem ola. Ve kış eyyâmında dâyenin şiyâbı penbeden mütteğaz ve veberden mütteğaz *ya'nî* tiftik yünden maşnûf şiyâb ve semmûr mişlli ferverler ve kürkler ola. Ve o dâyenin mizâcına muvâfık meskende o dâye iskân oluna. Mesâkinin aşlahunun zikri mürûr edip tafsîl olundu.*

Ammâ dâyenin uykusunun ve uyanık olmasının zamânı beyânı budur ki dâye gecenin evvelinde ve gecenin âhîrinde uyanık olmak lâzım olur.

345 Fethüddîn nâmında bir melik o nev' tuffâhın aşımı Haleb'e nakl edip Haleb'de çoğalmakla onun ismine nisbet ile tuffâh-ı Fethî diye meşhûr oldu.

346 "Mâ-ı hilâf" söğüt ağacı çiçeğinden ittiğâz olunan sudur.

Evvel-i leyde uyanık olmasıyla akşam yediği t̄ā̄m m̄ de ağzından m̄ de dibine nüzül eder ve münhadir olur ve gecenin āhirinde uyanık olmasıyla uykuda cem̄ olup biriken faḍlalar kaḍā-i hācet mişlli nesnelere ile def̄ olur. Ve gecenin evāsıtında ve ortasında uyur ve o uyku ile haḍm-ı t̄ā̄m ve istimrā hāşıl olur.

Ve o dāye riyādet edip hareket etmekle emr olunur, gündüzün evvelinde ve āhirinde hareket eder ve o hareket ile bedeninde cem̄ olan faḍla def̄ olup taḥallül eder. Ve o riyādetten sonra istihmām eder. Ve gündüzün ortalarında sākine olur, riyādet için hareket eylemez.

Ve bu mezkûrların cümlesine r̄āyet eyledikten sonra vācib olur ki dāye toḥmeden ve imtilādan ve bir def̄'a mekûlü olan t̄ā̄m haḍm olmazdan muḳaddem t̄ā̄m yeyip idhālū't-t̄ā̄m 'ale't-t̄ā̄mdan ictināb eyleye. Ve ḡaḍab ve hemm ve feẓḍan ve ḡayḍi idrār eder nesnelere ve ekşi ve tuzlu ve ḡarāfetli nesnelere yemekten ictināb eyleye. Bu maḳāma gelince cümlesi 'Allāme'nin ziyādātıdır.

Ve biz mürdī'anın şarḍını ve irdā'a muvāfık olan evşāfını zikr edip evvelā sinni ve 'ömrü cihetinden vaşflarını dahi beyān eyleriz ve biz deriz ki aḡsen ve lāyık olan budur ki dāye ittihāz olunān hatun yirmi yaş ile otuz yaş arasında ola, zīrā dāyenin bu sinni sinn-i şebāb ve tazelīḡi sinni olup ziyāde kuvveti zamānı olur.

Ammā dāyenin seḡanesi ve terkibinin şartı budur ki dāyenin levni gökçek ve güzel ola ve boynu ḡavī ola ve şadri ya'nī göḡsü geniş ola, 'aḍalātı büyük ve laḡmı ḡavī ve muḡkem ola, gevşek ve saḡıf olmaya. Simende ve hüẓalde ya'nī semizlikte ve arıklıkta mütevassıta ola, ne pek semiz ve ne pek arık ola ve laḡmı şaḡmına ḡālib ola.

Ammā dāyenin ḡulḡu ve ḡūyu cihetinden şartı budur ki o dāye ḡasenū'l-aḡlāk ve maḡmūdū'l-ḡışāl ola, rediyye olan infi'ālāt-ı nefsāniyyesi baḡī ola, ḡaḍab ve ḡamm ve cübn gibi keyfiyyāt-ı nefsāniyyeler kendisini geḡ aḡz eyleye, daralmaya ve korkmaya ve geḡmişe te'essüf ve gelecek nesnelere için tefekkür eylemeye ve tasalanmaya, zīrā bu mezkûrların küllisi dāyenin mizācını ifsād eder ve dāyenin fesād-ı mizācı mevlūda sirāyet edip mevlūdun mizācı dahi fāsıd olur. Şāḡib-i Kānūn raḡmetullāhi ta'ālā 'aleyhi der ki bu sebebden Resül şallallāhu 'aleyhi ve sellem mecnūneyi zı'r ve

dāye ittihāzından nehy eyledi. Ve sū²-ı mizācı olan dāyenin mađarrat-ı sâbıkasından mâ⁻adâ bir ğayr mađarratı dahi budur ki o seyyi'u'l-hulķ olan dāyenin mevlūdun umūrunu tesviyeye 'ināyeti ƙalil olur ve müdarāt eylemez, o cihetten mevlūdu terbiyesi muhtelle ve müşevveşe olur.

Ammā dāyenin memesi hey'etinin beyānı budur ki dāyenin memeleri büyük ve mükteniz ya'nî sıkı olmak gerektir ve büyüklüğü ile müsterhî olmayıp ƙıvāmı ƙavî olmak lâzımdır lâkin ziyāde büyük olmak vācib ve lâyıƙ değildir. Ve vācibdir ki memeleri lîn ve şalābette ya'nî katılıkta ve yumuşaklıkta mu'tedil ola, ziyāde katı ve ziyāde yumuşak olmaya.

Ammā dāyenin sütünün keyfiyyeti o sütün ƙıvāmı mu'tedil ola ya'nî ziyāde raķıķ veyāhūd ziyāde ğalîz olmayıp ğılzat ve riķkatte mu'tedil ola. Ve sütün miķdārı dahi mu'tedil ola, ƙillet ve keşrette mütevassıf olmak ğasebiyle. Ve sütün levni beyādâ mâil ola, ƙümüdeti olmaya ve yeşile ve sarıya ve kırmızıya meyli olmaya. Ve hoş kokusu ola, ğumūdatı ve 'ufūşatı olmaya; ta'mı ğalāvete mâil ola, ta'mında dahi melāhat ve merāret ve ğumūdat olmaya ve olduğu miķdār o sütte keşret ola. Ve o sütün eczāsı müteşābih ola ya'nî o sütün cem'an eczāsı bu evşaf ile mevşuf ola, eczālarda ihtilāf olmaya. Ve bu evşaf ile mevşufe olan süt lâ-mağāle raķıķ ve seyyāl olmaz ya'nî ince ve akıcı olmaz ve o sütte cübniyyet olup ya'nî o süt peynir gibi olup cidden ğalîz olmaz ve eczālarında dahi ihtilāf olmaz ve riğvesi dahi keşir olmaz ya'nî köpüğü ziyāde olmaz. Ve sütün ƙıvāmı bu vech ile tecribe olunup bilinir ki o süt tırnak üzere taķtîr olunur, eger ƙatre tırnak üzere seyelān edip akarsa o sütün ƙıvāmı raķıķtır; eger tırnak üzere inci dānesi gibi bir ƙarafa meyl edip tırnak üzere meķş ederse ve münbasıf olup ğarice akmaz ise sütün ƙıvāmı ğalîz ve katı olur. *Şāhib-i Ƙānūn bu mağallde icmāl eyledi.*

'Allāme o icmālî tafsil edip der ki tırnak üzere inci dānesi gibi vuķūf ve meķş eden sütün vuķūfu şedid ve meyli ƙavî olmayıp o sütte lüzücet dahi olmaz ise o sütün ƙıvāmı riķkat ve ğılzatte mu'tedil olur; eger o sütün vuķūfu ƙavî olup ve lüzücti dahi olur ise o sütün ƙıvāmının ğılzati ğalib olur.

Ve sütün riķkat ve ğılzati ve itidālî vech-i şānî ile dahi bilinir, o vech-i şānî budur ki o süt bir şişe içine konulup ve içine bir miķdār mürr-i şāfî katılıp parmak ile o süt karıştırılır ve bu 'amel ile sütte olan cübniyyet

mâiyyetten müfâriķ olup ayrılır. Eger cübniyyeti ve peynirliği olan eczâ eczâ-i mâiyyetten ziyâde olur ise o sût ğalîz olur, eger mâiyyeti ziyâde olur ise o sûtün kıvâmı raķık olur, eger iki cüz' berâber olur ise o sût mu'tedilü'l-ķivâm olur. Maħmûd olan sût cübniyyeti mâiyyete berâber olup kıvâmı mu'tedil olan sût olur.

‘Allâme sûtün kıvâmını imtiħānda üçüncü bir ıarık zıkr edip der ki imtiħānı murād olunan sût bir şişe içine taķtîr olunup bir ğün ve bir gece o sût şişe içinde terk olunur ve o terk ile o sûtün cübniyyeti mâiyyetten müfâriķ olup ayrılır ve eger cübniyyeti olan eczâ mâiyyeti olan eczâdan ekşer olur ise o sûtün kıvâmı ğalîz ve şeħin olur ve eger ekall olup mâiyyet ekşer olur ise o sûtün kıvâmı raķık olur ve eger o iki cüz'ler berâber olurlar ise o sûtün kıvâmı mu'tedil ve maħmûd olur.

Ve yine ‘Allâme der ki řāħib-i Kânûn muķaddemâ tã dâd edip ve icmâlen irdâın şurûtu cihâtından ‘add edip saydığı nesnelerin üç ‘adedini terk edip bu maķāmda tafsilünde beyân eylemedi ve bize vâcib oldu ki o cihetlerden olan şartları daħı zıkr edip beyân eyleyeyüz:

O cihetlerin evvelkisi mürđânın ħamlinin müddetidir. Vâcib olur ki mürđânın ve dâyenin sūñüne sebeb olan ħamlin müddeti müddet-i ıabfî ola ve mürđâ o ħamli müddet-i ıabfîsi olan dokuz aya bülüğünde vađ etmiş [95b] [ola. Dokuz aydan ekallde veyâħüd ekşerde ħamlini vađ etmiş] olsa o vađ sûtün fesâdına delâlet eder. Kezâlik ħamlin vađ isķât-ı cenîn ıariki ile olmaya ve o mürđânın isķât-ı cenîn eylemek mu'tâdı dahi olmaya. Cenîni düşürmek mu'tâdı olan hatun ittifâķ ħasebiyle bir kerre cenînini düşürme ve müddet-i ıabfî olan dokuz ayda ħamlini vađ eylese o hatunu cenînini düşürmediği def‘ada dâye ittihâz etmek lâyıķ olmaz, zîrâ isķât-ı cenîn mu'tâdı olduğu sûtünün fesâdına delâlet eder, o def‘a-i vâħidede müddet-i ıabfîde cenîni vađ eylediği ile sûtün řalâħa istihâlesine istidlâl olunmaz.

Ve terk olunan şurût-ı cihâtın ikincisi o dâyenin vaç-ı ħamli zamâni ile dâyesi olduğu mevlüdu emzirdiği zamânın arasında olan müddettir. O müddet bir buçuk ay veyâħüd iki ay olmak lâyıķ olur ya'nî o hatun dâye ittihâz olunur ki o hatunun sûtüne sebeb olan ħamlini vaç eyleyeli bir buçuk ay veyâħüd iki ay mürûr eylemiş ola; ħamlini henüz vaç eyleyip zıkr olunan

müddet mürür eylemeyen veyâhüd zikr olunan müddetten ziyâde vakt mürür eden hatun dâye ittihâz olunmaz sütünde hâlel olduğu hasebiyle.

Şurût-ı mezkûrenin cihât-ı metrûkesinin üçüncüsü dâyenin mevlûdunun cinsi olur. Lâyık olur ki o dâyenin sütüne sebep olan veled erkek ola veyâhüd o dâyenin erkek doğurmak muftâdı ola. O süte sebep olan veledi dişi olsa lâkin muḳaddemâ doğurdukları erkek olup erkek doğurmak muftâdı olsa o dâyenin dişi doğurduğu veled hasebiyle olan sütünde fesâd olmaz. İntehâ kelâmu'l-Allâme.

Ve şurût-ı mezkûreyi câmi'a olmayan süt ile mevlûdu emzirmeğe hâcet mess eylese ve o süt ile mevlûdu taḡdiyyeye muḡtarr kalınsa o sütü mevlûdu emzirmekten iki vech ile tedbîr olunur, o iki tedbîrin birisi saḡyda tedbîr olur, ikinci tedbîr mürdî'aya ve dâyeye tedbîr olur.

Ammâ saḡyda olan tedbîr budur ki o dâyenin sütü ḡalîz olup ve sütün râyihası dahi kerîhe olur ise o süt hâlb olunur ve bir kâse içine saḡılır. O kâse havâdâr bir mahalle vad olunur râyihâ-i kerîhe zâile olsun [için] badehu saḡy olunur.

‘Allâme der ki saḡyda bu miḡdâr tedbîr ile iktifâ olunmaz belki lâyıḡ olur ki o dâyenin lebenini taḡyib ediçi ḡidâ ile o dâye taḡdiye olunur ve onun ḡidâsına dâr-ı şînî ve maşḡakî katılır.

Yine ‘Allâme der ki o dâyeye hân-ı sevr suyu ve nilüfer suyu ve gül suyu ve hilâf suyu mişlli miyâh-ı müfferriḡa ile mahlûḡ ve memzûc şarâb-ı reyḡânî bāḡdı evḡâtta saḡy olunur ve onun miḡdârına ve mezcine ve vakt-i istḡmâline mürâât olunur. Ve bāḡdı vakte o suya ḡalîlen zāferân dahi katılır ise sütü tanzîf edip tefrîhte ziyâde eblaḡ ve ecved olur. Ve o dâye râyihâ-i kerîhesi olan soḡan ve sarımsak ve turp gibi ḡidâlar yemekten merf olunur. Ve bu tedbîrleri ile o sütün râyihası zâile olmaz ise o dâyenin ḡidâsı bu vech ile ıslâḡ olunup o dâyeye bedeninde olan ‘ufûnetli mâddeleri istıfrâḡ eder devâlar verilir ve o devâlar verildiḡi günde o mevlûdu emzirmekten dâye merf olunur. İntehâ kelâmu'l-Allâme.

Ve eger dâyenin sütünde ḡarâret ziyâde olur ise o süt mevlûda ‘ale'r-rîḡ saḡy olunmamak vâcib olur.

Ve Ḳânûn'da zikri sâbık olan iki tedbîrin ikincisi mürdî'aya olan mu'âlece olur. Eger mürdî'anın ve dâyenin sütü ḡalîz olursa mülattıfât ile maḡbûḡ

olan sikencebîn-i büzüri saqı olunur. O mülaţţifât bunlardır: fūtenec, zūfā, sa'ter-i cebelī, hāşā ve bu mişlililerdir ve o dāye tırrīh mişlli gıdālar ile tağdiye olunur. "Tırrīh" bir nev' balıktır ki şağır ve kaşır olur ve bir sere fülü olur, Ercis kurbünde buhayre-i Ahlāţ'tan şayd olunup tuzlanır ve kurutulur ve etraf-ı bilāda nakl olunur ve 'atiki ecved olur. Ve o dāyenin gıdāsında kalilen turp dahi kılınır. Ve o dāyeye emr olunur ki mā-ı hārr ile maḥlūṭ sikencebîn içip kay' ve istifrag eyleye. Ve b'adı nüshalarda "sikencebîn-i hārr" vāķ' olmuştur. Ve o kay' ve istifrag ḥammāmda olmak evlādır. Ve o dāye riyādet-i mu'tedileyi te'āfī edip işleye ya'nī gāh bīgāh ḥareket-i mu'tedile mişlli ile riyādet ede.

Eger o dāyenin mizācı hārr olur ise o dāyeye sikencebîn ile şarāb-ı rakīk saqı oluna gerek biri birine ḥalt olunup saqı olunsun ve gerek ise başka başka saqı olunsun. Eger o dāyenin lebeni rikkate māile ise o dāye terfīh olunup riyādetten men' olunur ve dem-i gālīz tevīd eden gıdālar ile tağdiye olunur. Ve eger o dāye ḥummā gibi ve südde ḥavf olunması gibi mānī' olmaz ise ona şarāb-ı ḥurūv ve 'aşır-i ineb saqı olunur ve ziyāde uyku ile o dāyeye emr olunur.

Ve eger dāyenin sütü kalil ise o kılet-i lebenin sebebinde te'emmül ve tefekkür olunur, o kılette sebep olan sū-i mizāc-ı hārr mıdır yāḥūd bārid midir bilinir. Ve hārr ise o sū-i mizāc-ı hārr dāyenin cemī-i bedeninde mi olur veyāḥūd o sū-i mizāc-ı hārr yalnız memede mi olur sū-i mizāc bahşinde zıkr olunan 'alāmetler ile ve memelerin melmesi ḥasebiyle bilinir. Eger delīl delālet edip o dāyede sū-i mizāc-ı hārr olduđu ma'lūm olur ise keşk-i şa'ır ve isfanāḥ mişlli gıdālar ile o dāye tağdiye olunur. Eger o dāyede berd-i mizāc veyāḥūd südde veyāḥūd kuvve-i cāzibenin da'fına delālet eder delīl mevcūd ise onun gıdāsında ḥarārete māil ve laṭif olan nesne ziyāde kılınır ve o dāyenin memeleri altına meḥācim konulur, ammā o meḥācimi vađda 'unf olmamak lāzımdır belki rıfķ ile vađ' olunur. Ve bezr-i cizr ya'nī havuç tohumu ve havucun kendi dahi menfa'at-i şedīde ile kılet-i lebende menfa'ati olup sütü çoğaltır.

Ve eger sütün kıletine sebep o dāyenin gıdāsı kalil olduğu ḥasebiyle olur ise o dāye şa'ır ve nuḥāle ve ḥubūbdan ittiḥāz olunan ḥasv ve bulamaç

ile tağdiye olunur. Ve sûtü kalîl olan o dâyeye semn-i baqar ile şarâb-ı şîrî³⁴⁷ nâfi' olur. Ve vâcib olur ki o dâyenin hasvına ve gıdâ-i sâiresine râziyâne kökü ve râziyâne tohumu ve durak otu ve şünîz ya'nî çörek otu hâlt olup katıla.

Ve etıbbâ dediler ki hayvânın memelerini içine mevcûd olan sût ile ma'an yemek bu bâbda ya'nî sûtü ziyâde kılmakta ziyâde menfa'ati olur ve şânî 'azîmdir ve bi'l-müşâkele veyâhûd bi'l-hâşiyeye te'sîri ziyâde olur huşûşan ki koyun ve keçi memesi ola. *Ve memeyi ahzın tarîki budur ki o memeler sütüyle ma'an hayvândan ahz olunur ve cildesi soyulur ve sütü çıkıp dağılmasın için memenin tarafı bağlanır ve kıdra ya'nî tencereye konulur gerek yalnız ve gerek zıkr olunan nesnelere ile veyâhûd gayri ile tabh olunur, kezâ fi-şerhi'l-Allâme.*

Ve yine tekşîr-i lebende mücerrebdir ki arada dedikleri böcekten veyâhûd kurutulmuş soğulcan böceğinden bir dirhem ahz olunur ve mâ-ı şa'îr ile birkaç gün müteväliyeten isti'mâl olunur ve bunun gâyet nef'i ziyâde olur. "Soğulcan" dedikleri böcek cümlelerin ma'lûmudur. Arabca ona "harâfîn" derler, ammâ "arada" rânın fethi ile bir nevf şa'îr böcektir ki kendi ebyad ve başı aşfer olur, ağaçları ekleder. Nazm-ı celîlde "Felemmâ kadaynâ 'aleyhi'l-mevte mâ dellehüm 'alâ-mevtihi illâ dâbbetü'l-arđı te'külü min-se'etehu"³⁴⁸ âyet-i kerîmesinde mezkûre olan dâbbetü'l-arđdan murâd bu böcektir demişlerdir. Ve rânın fethi ile "dâbbetü'l-arada" dahi kırâ'et olunmuştur. Ve kezâlik semek-i mâlihin ru'usu ve başı durak otu suyunda tabh olup selâkasını isti'mâl gâyet nâfi' olur.

347 İslâm'dan olan etıbbâ "Filân maradın mu'alecesinde filân şarâb tenâvül olunur" dedikleri lâ-mahâle te'vile muhtâcdır huşûşan ki "darüret-i hıfz-ı şıhhat için isti'mâl eylesin" diye emr etmek ziyâde te'vile muhtâcdır. Te'vili budur ki tabâ-yi'î eşyâ ve müfredât ve mürekkebatı istihrâc eden etıbbânın zamânları tahtîm-i hamrdan muqaddem olup her nevf mizâcda mevcûd ve müsterek olan eşribede hamrın aşnâfından hangi şımf mevcûd ise o şımf o mizâca 'alem gibi olup "marâd-ı filânide şarab-ı filânî isti'mâl olunur" dediklerinden murâdları o şarâbın mizâcında olanlar isti'mâl olunur demek olur. Ve etıbbânın müte'ahşîrleri o mizâc-ı mahşûşları ta'yîne ve vaşfa kâdir olmamakla o mizâc-ı aşnâf-ı şarâbdan birer şımf ile zıkr ederler ve murâdları şarâbın nefsi değıldir belki o mizâcda olan tenâvülü meşrû' eşribelerdir.

348 Sebe', 34/14.

Bu devā dahi tekşir-i leben eden devālardan olur: Bir vuqıyye ya'nî on dirhem sığır yağı ahz olunur, üzerine şarāb-ı şırf şabb olunup saqy olunur veyāhūd susam [96a] taħn olunup ve öğütülüp şarābla hāl olonur sonra taşfiye olunup saqy olunur. Ve dühn-i nārdīnin dibine çöken ve rüsüb eden süflü ve tortu zeyt ve leben-i etān ya'nî eşek sütüyle iki memelerine çımād olunur.

‘Allāme, İbn Baytār’a ‘azv edip der ki “nārdīn” lafz-ı Yūnānī’dir ve “nārdīn” muṭlaqan zıkr olunsa ancak murād sünbül-i Hindī olur, ammā muḳayyeden “nārdīn-i ḳalīfī” diye zıkr olunsa sünbül-i Aḳlīfī ya'nî sünbül-i Rūmī murād olunur. Ve nārdīn muḳayyeden āher devālara dahi ıtlāk olunur lākin bu maḳāmda muṭlaqan zıkr olunmakla murād sünbül-i Hindī olur. İntehā.

Veyāhūd bir vuqıyye bādīncānın içi ve vasatı ahz olunup su içinde taḅh olup meslūk olduktan sonra o meslūk şarāb ile hāl olunup ve el [ile] karıştırılıp mers olunduktan sonra o memrūs saqy olunur veyāhūd nuḫāle ve turp şarābda kaynatılıp saqy olunur veyāhūd üç vuqıyye durak otu tohumu ve ḫandekūkā tohumu ve kürrās tohumu her birinden birer dirhem, raṭbe ve ḫulbe tohumlarının her birinden ikişer vuqıyye ya'nî yirmişer dirhem ahz olunup rāziyāne ‘uşāresi ve ‘āsel ve semn ile hāl olunduktan sonra içirilir.

Mesīhī der ki bu terkībleri Şeyḫ-i Re’s bi'l-ḫāşşa sütü ziyāde eylemek üzere zıkr eyledi lākin bunlardan biri beni f’cāb eylemez ya'nî katımda birisi dahi maḳbūl ve müselleme deḡildir. İntehā.

Ve kaçan süt keşir olup keşreti ḫasebiyle o mürdī‘ayı müte‘ezziye eylese ve süt dahi keşreti ḫasebiyle muḫteḳan ve muḫtebes olup mütekāşif olmakla fāsīd olsa o süt taḳlīl-i ḡidā ya'nî az ta‘ām yemek ve ta‘āmdan ḡidāiyyeti az olan nesnelere yemek ile tenḳiş olunup azaltılır.

Ve sütü çok olan dāyenin göḡsüne kemmün ve sirke ile çımād olunur veyāhūd tīn-i ḫurr³⁴⁹ ve sirke ile şadrına çımād olunur veyāhūd sirke ile kaynatılmış mercimek ile şadı çımād olunur. Ve taḳlīl-i leben için tenāvül

349 İbn Kütübī der ki tīn-i ḫurr o çamurdur ki ḫāliš topraktan ola, reml ve ḫāşā ve sāir nesnelere ona karışmaya. Ve ba‘ḫıdalar dahi ḳaymūliyāya tīn-i ḫurr ıtlāk ederler ve bu ıtlāk ıştılāḫ-ı ḳa‘ıftır. Ve ba‘ḫı kerre dahi zencār gibi bir tīn Seyyirān ardından gelir, o gelen tīne dahi ıtlāk ederler. İntehā. Bu maḳāmda eşher-i ma‘ānī olan ma‘nā-yı evvel murād olunur ve “ḫurr” ḫānım çammı iledir.

olunan edviyenin üzerine tuzlu su içirilir. Kezâlik na'nâyı çok isti'mâl eylemek sütün azaltır lâkin memelerini çok delk edip ovmak sütün ziyâde eder.

Ve râyihâ-i kerihesi ve kötü kokusu olan süt mu'alece olunup o süt şâhibesine şarâb-ı reyhânî sakı olunur ve râyihâ-i tayyibesi olan ağdiye ve e'ime içâm olunur.

Ve irdâc ile dâyenin hamlini vaç'ın müddetleri arasında olan müddetten me'hûz olan tedbîr budur ki o müddet-i mezkûre bir buçuk şehr veyâhüd iki şehr ola, o süt vilâdete qarîb veyâhüd ziyâde ba'id olmaya ve dâyenin kendi veledi erkek ola ve dâye o mevlüdunu müddet-i tabî'de ya'nî dokuzuncu ayda doğurmuş ola ve o mevlüdun hurûcu isşkât tarîki ile olmaya ve o dâyenin isşkât-ı cenîn eylemek mu'tâdı olmaya.

Ve vâcib olur ki o dâyeye riyâdet-i mu'tedile ve hareket ile emr oluna ve keymûsu hasen olan gıdâlar ile o dâye tağdiye oluna ve o dâyeye cimâc olunmaya, zîrâ cimâc dem-i şamsî tabîrik edip sütün râyihâsım tağyir eder ve sütün miqdârını az eder. Ve ba'dı kerre olur ki cimâc'dan gebe kalıp gebeliği emzirdiği mevlüda ve kendi hamline ikisine ma'an mu'dır olur. Ammâ mürte'dîc ya'nî süt emen mevlüdun dararı o vechle olur ki demin la'îfi cenîne ve hamle gıdâ olur ve gâlizî süte isti'hâle edip sütün kıvâmı gâliz olur. Ammâ cenînin ve hamlin ta'darruru radîc mevlüd memeleri maşş edip sordukça bir miqdâr demin la'îfi süte isti'hâle eylet ve cenînin gıdâsı kalîl olur.

Ve vâcib olur ki mevlüdu her def'a emzirdikçe evvelâ süttten bir miqdâr sağılıp isâle oluna ve akıtıla ba'dehu emzirile huşuşan her gün evvel emzirîşte zıkr olunan halb ve isâleye ziyâde ri'âyet oluna. Ve memeleri gamz edip ovmak ile mevlüda i'ânet oluna, zîrâ o gamz ile süt dürûra ve seyelâna müsta'idd olup mevlüdun ednâ maşşı ve sorması ile süt akıp cereyân eder, ammâ gamz olunmasa ziyâde maşşa muhtâc olup mevlüdun halkı ve boğazı âlâtını ve ta'âm ve şarâbı mecrâsı olan merîsini tîlâm eder ve şiddet-i maşş merîyi ve âlâtı tecfîf edip kurutur. Ve kable'l-irdâc o mevlüda bir miqdâr 'asel il'âk olunup yalatılsa menfa'ati olur. Eger o yalatılan 'asele bir miqdâr şarâb mezc olunsa Kânûn şâhibinin re'yi üzere şavâb olur. Ve lâyık değildir ki def'aten mevlüda leben-i keşir emzirile belki şavâb olan defe'ât-ı müteväliye ile kalîlen kalîlen emzirilir, zîrâ bir def'ada mevlüdu doyuracak miqdâr sütün irdâc eylemek ba'dı kerre temeddüdü icâb eder, mi'desi gerilir

veyâhüd nefha icâb eder ve riyâhının keşretini ve bevlinin beyâd olmasını icâb eder.

Ve eger mevlüdda bu mişlîlî 'ârıda olur ise vâcib olur ki o mevlüd emzirilmeyip ziyâde aç kılına, muqaddemâ emdiği leben-i keşir hadm olunca kadar o mevlüdu uyutmağa iştigâl ve sa'y oluna. Ve o mevlüd evâil-i irdâ' da günde üç def'a emzirile. Ve evvel günde mevlüdun anasının gayri emzirir ise zikri sebkat eylediği üzere emr-i şavâb olur.

Kezâlik şavâb budur ki mevlüdun dâyesine ve mürdî'asına mizâc-ı redî veyâhüd dâyeye elem verici illet veyâhüd ishâl-i keşir veyâhüd mûzî olan ihtibâs 'ârıda olur ise o ma'lûle olan mürdî'â terk olunup âher dâyeye emzirtile. Kezâlik mevlüdu irdâ' edip dâye kuvveti ve keyfiyyet-i gâlibesi olan devâ saqı olunmağa muhtâc olşa yine o mevlüd âher dâyeye irdâ' olunur. Kaçan mevlüd sût emdikten sonra uyusa o mevlüdun beşiği rıfk ile tahrik olunur, 'unf ile ve şiddet ile tahrik olunmak lâayık olmaz, zîrâ şiddet-i hareket hasebiyle leben-i mi' dede tecebbün edip ıdrâr eder. Kâlilen bükâ edip ağladıktan sonra irdâ' edip emzirmek mevlüda nâfi' olur. Ve irdâ'ın müddet-i tabî'isi iki senedir.³⁵⁰ Ve mevlüd süttten mâ'-adâ nesne iştihâ eder ise tadricle o iştihâ eylediği gıdâ verilir. Ve mevlüda mûcib-i şiddet ve 'udvuna elem ve hadmında 'usret olacak kadar def'aten müştehâ-i sâiresi verilmez.

Kaçan mevlüdun şenâyâsı ve ön dişleri bitip zâhir oldukta süttten kavî olan gıdâ ile mevlüd naql olunur lâkin o naql olunan gıdâ madğı ve çiy-nemesi 'usretli olmamak şartı ile evvelâ süttten kâlilen şulb olan gıdâya naql olunur ve ona me'lûf olduktan sonra o gıdâdan dahi şulbe naql olunup naql-i kavîden aqvâya tadricle olur. Ve evvel-i emrde süttten naqlde olan naql bu vech ile olur ki mürdî'â hubzu çiyneyip hall eyledikten sonra o çiynediği hubzu su ile ve 'asel ile halı edip karıştırır veyâhüd o hubz-i

350 Ve irdâ'ın müddet-i şer'isi Ebû Yüsuf ve Muhammed ve Şâfi'î ve Ahmed ibn Hanbel katında iki sene olur ve Ebû Hanîfe katında iki buçuk sene olur ve Züfer katında üç seneye bâliğ olur. Bu mezâhibin edillesi *Hidâye*'de mezkûrdur. Ve ba'dı Hanâbile kitâblarında mezkûrdur ki Haçret-i 'Âyişe'nin rivâyet eylediği ba'dı ehâdisin muhtedâsı budur ki Ebû Huzeyfe'nin hatununa ve zevcesine recülü irdâ' etmeğe müsâ'ade olunmamıştır lâkin o müsâ'ade o hatunun havâşşından olur, âhere şümülü olmaz ve o hükm zikr olunan şahâbiyeye mahşuş olur.

memdûğu şarâb-ı memzûcla hâlt eder veyâhüd sût ile hâlt edip o maہlûtu yedirir. Ve bu vech ile mevlüd gıdâya naہl olunduktan sonra vaہt vaہt mâ-ı kalil verilir ve o mâ-ı kalile şarâb-ı yesir ya'ni kalil şarâb mezc olunur. Ve mevlüd imtilâ olacak kadar taہaddiden men' olunur. Ve eger mevlüda imtilâ hasebiyle kizza³⁵¹ tesmiye olunan hâlet ve bînette intifâh 'arıd olup ve bevli dahi ebyaç olur ise o mevlüd her gıdâdan men' olunur o imtilâ def olunca kadar.

Ve o mevlüdu taہdiyede ecved ve ziyâde lâyıך olan budur ki gıdâ verildikten sonra o mevlüdu ğasl edip ve bedenini yıkayınca ve a'đasını delk ve merہ edince kadar o gıdâ o gıdâ-i evvel ile iktifâ oluna. Kaçan o mevlüd yıkanıp ve a'đâ-i bedeni ovulup gıdâ-i evvel haçm olduktan sonra sâniyen bir def'a dahi taہdiye oluna. Ve kaçan redâ'ın müddet-i tabî'isi hulûl edip mevlüdu süttten kesmek kaşd olunsa süttten evvelâ ahsâ ve bulamaç cinsinden hağmı sühüetli nesnelere ve hafif lahmlara naہl olunur.

Ve vâcib olur ki süttten kesmek tedricle ola, defaten kesmeyeler. Ve hubz ile sükkerden bellû ve çam kozası hey'etinde meme gibi nesnelere ile o mevlüd işğal oluna. Eger mevlüd ilhâh [96b] edip ağlayıp meme ister ise mürr-i şâfiden bir dirhem ve 'arfec³⁵² bir dirhem ahz olunup tamâmen saہk olunduktan sonra o nesnelere ile memeler tılâ olunur.

Ve biz deriz ki bi'l-cümle tıflın tedbiri tertibe mü'eddî olan nesnelere dir, zîrâ muraہtîbât tıflın mizâcına müşâkil ve muvâfiך olduğundan mâ-'adâ nümüvvünde ve taہdiyesinde tıfl o tertibe muہtâc olur. Ve tıflın tedbiri tertibe râci' olduğu gibi kezâlik onun tedbiri riyâdetde dahi râci' olur lâkin o riyâdet riyâdet-i keşire vü 'anife olmamak şartı ile. Ve riyâdet-i mu'tedile e'tfâlin umûr-ı tabî'iyyesi gibidir ve e'tfâlin tıbâ'ı riyâdetde ve harekete mâildir ve tıbâ'ı dâimâ harekete teķâdâ eder huşuşan sinn-i tufülüyyeti tecâvüz edip sinn-i şıbâya kudûm edenlerin harekete teķâdîsı tıflıdan ziyâde olur. Ve

351 "Kizza" kâfın kesir ve zâ-i mu'cemenin teşdîdi ile toہme ve imtilâdan hâdiş olan hâlet ve bir şey'dir diye şerh-i 'Allâme'de ve *Kâmûs*'ta muşarrahtır. Ve o hâletten murâd toہme ve imtilâ hasebiyle kerb ve meşakçattır, zîrâ yine *Kâmûs*'ta der ki كَطْلُهُ الْأَمْرُ كَطَاظًا وَكَطَاظَةٌ بَهْظَةٌ وَكَرْبَةٌ وَجَهْدَةٌ Intehâ.

352 "'Arfec" yetü'ât-ı 'aşerenin biridir. Yetü' o nebâta derler ki onun hiddetli lebemi ola. Yetü'ât-ı 'aşere bunlardır: lâġiye, şübrüm, 'arhanîşâ, mâzeryün, mâhü-dâne, mâhî-zehre, fenâfîlün, 'uşer, şakmünyâ, 'arfec.

kaçan mevlüd nühdü aHz edip ya'nî bi-nefsihi oturup ve kalkmağa kâdir olsa hareket-i 'anîfeden men' olunur ve o tıfl hareket-i 'anîfeye müsâ'ade ve temkîn olunmaz ve o mevlüd bi-ṭab'ihî kıyâm ve ku'ûda münba'is olmazdan muḳaddem kıyâma ve ku'ûda ve meşy etmeğe ḥaml olunmaz ya'nî o vech ile hareket o mevlüda ta'lim olunmaz, zîrâ ta'lim ile ḳable-evânihi olan meşy ḥasebiyle tıflın sâkına ve inciğine ve şulbüne âfet erişir.

Ve o tıfl oturup ve yerde recfe³⁵³ edip sürünmeğe başladıkta vâcib olur ki o tıflın maḳ'adında bir naṭ'-ı emles kılına ya'nî maḳ'adına deriden minder gibi bir nesne ilşâḳ oluna tâ ki ardın şalâbeti mevlüdun henüz pekişmemiş maḳ'adını taḥdîş eylemeye. Ve o mevlüdun yüzü tevaḳḳî olunup hareket eylediği maḥallerde ağaca ve ensere ve sâir bu mişlli nesnelere işâbet şadedinde olur ise tenḫiye olunup işâbetten men' olunur ve mekân-ı 'âliden tezelluḳ ve suḳûttan dahi ḥimâye olunur.

Ve nâb dişleri bitip zuhûr etmeğe başlasa çiyremesi ve maḍḡı katı olan nesnelere maḍḡdan ve çiyremeden men' olunur, zîrâ maḍḡı şulb olan nesne maḍḡ ile o dişlerin mādde-i tekevvünü taḥallül edip da'if olur. Ve o dişler bitmeğe ve zuhûr etmeğe başladıkta 'umûru ya'nî o dişlerin menbiti olan maḥalleri tavşan dimâḡı ve beynisi ile ve tavuk yaḡı ile ovulur ve temrîḥ olunur, zîrâ bu vech ile temrîḥten dişlerin nebatı ve bitmesi âsân olur. Ve 'umûru şakḳ olup dişlerin ṭarafı zuhûr eylese o tıflın başı ve boynu ıssı su ile ḍarb olunur, ḡasl olunmuş dühn-i zeyt ile ovulur ve o tıflın kulaklarına o zeyt-i maḡsûlden taḳṭîr olunur. Kaçan o dişler bir miḳdâr pekişip o dişler ile 'aḍḍ edip bir nesneyi ısırmağa ḳudret gelse o tıflın mürebbîsi parmaḡını tıflın aḡzına idḫâl edip ısirtmak ile ta'lim edip tıflı 'aḍḍa ve ısırmağa iḡrâ eder ve kındırır ve o vâkte ziyâde kurumamış bir ḳıṭ'a meyan kökü verilir, zîrâ onun 'aḍḍı ve maşşı o vâkte lişâtına ya'nî diş etlerine nâfi' olur ve diş etlerinde ḥâdiş olan ḳurḫaya ve aḡrılara dahi menfa'ati olur. Ve yine vâcib olur ki onun aḡzı tuz ile ve bal ile ovula ve delk oluna, zîrâ bu nesnelere ile aḡzını delk ve ovmak zıkr olunan evcâ'ı ve aḡrıları ḥudûştan men' eder.

Kaçan tıflın dişleri müstahkem olup pekişse yine o tıfla rubb-ı sūs ya'nî meyan kökünün 'uşâresi yâḥûd ziyâde kurumamış meyan kökünün kendisi

353 [Her hâlde kelime çocuk emekleyip yürümek anlamında olan "zahfe" olmalıydı!]

verilir ve o etfâl onları ağzında imsāk edip tutar. Ve enyâb ve esnâni bittiği vakte etfâlin a'nâkı ve boyunları zeyt-i 'azb ile veyâhûd sâir 'azb olan dühn ile temrîh olunur. *Zeyt-i 'azb idrâk edip erişmiş zeytünden ihrâc olunan dühne derler. Ve idrâk etmeyip hâm zeytünden ihrâc olunan dühne zeyt-i ünfâk derler. Ve kaçan tıfl söylemeğe başlasa lisânının aşlımı o zeyt-i 'azb ile temrîhe ta'akḳud ve müdâvemem olunur.*

el-Faşlu's-Şâlişü Fi'l-Emrâdı'lleti Ta'riḳu li's-Şıbyâni

Şıbyânın mu'âlecâtında ğaraḳ o mürḳi'a ve dâyenin tedbiri ve mu'âlecesi olur. Kaçan dâyede ve mürḳi'ada imtilâ-i dem olduğu ḫads olunsa mürḳi'a faşd olunur veyâhûd ḫacâmet olunur. Eger mürḳi'ada sâir ḫılttan imtilâ ḫads olunsa o ḫılt istifrâĝ olunur. *Ve o dâyenin ishâli olup ḫabs-i ṭabî'ata ihtiyâc olunsa yâhûd ḳabḳı olup ıtlâk-i ṭabî'ata ihtiyâc olunsa yâhûd başına buḫâr [etmekle buḫâr] şu'ûddan men'e ihtiyâc olsa yâhûd dâyenin nefesi âletleri ıslâḫa muhtâc olsa veyâhûd dâyenin sūr-i mizâcî olup ta'dîl-i mizâca ihtiyâc olsa o âfetleri def'ede men'fa'ati olan mütenâvelât ile ve muvâfıḳ ağdiye ile mu'âlece olunur. Ve eger müshilât saky olunur ise veyâhûd müshil saky olunmadan ifrâṭ üzere def'-i ṭabî'î vâki' olur ise veyâhûd muḳayyi' devâ saky olunur ise veyâhûd muḳayyi' devâ saky olunmadan ifrâṭ üzere ḳaviyyen ḳay' ile def'-i ṭabî'î olur ise evlâ olan mevlûdu o ğün âḫer dâye emzire.*

Biz bu mevḳi'de şıbyâna 'arîḳ olan emrâdı-ı cüz'iyeleri beyân eyleyelim:

Ve şıbyâna 'arîḳ olan emrâdın evvelkisi o veremlerdir ki dişler bittiği esnâda lişelerinde ya'nî diş etlerinde ḫâdiş olur ve çene kemikleri nâḫiyele-
rinde olan veterlerin veremi ve teşennücü olur. Kaçan mevlûda bu verem-
ler ḫâdiş olsa vâcib olur ki o verem parmak ile ve rıfḳ ile ğamz ve delk
olunup inbât-ı sinn baḫşinde zıkr olunan dühniyyât ile ya'nî şaḫm-ı decâc
ve dimâĝ-ı erneb ve zeyt ile merḫ olunup ovula ve bal oĝul otu yağıyla
ḳarb olunup ve çalınup veyâhûd bal 'ilk-i buṭm³⁵⁴ ile ḳarb olunup onunla o
veremler delk oluna. *Ve ba'ḳı nüşḫalarda "maḳmaḳda olunur" diye vâḳf
olmuştur. Ve o tıflm başına o su ile neṭûl olunup yıkanır ki o suda babadya
ve durak otu ṭabḫ olmuş ola.*

354 "Buṭm" sakız ağacı ve "ilk-i buṭm" ve "şamĝ-ı buṭm" ve "ilk-i enbât" termentün olmak üzere ma'rûftur.

Ve emrâd-ı şıbyânın ikincisi istiqlâk-ı batındır ya'nî yüreği sürmek ve ishâli olmaktadır. Bu marağ eţfâle 'arığ olagelmiştir huşuşan diş bittikte keşiren 'arığ olur. Ve ba'đı eţbba zu'm eder ki eţfâlin ishâlinin diş nâbit oldukta keşretine sebep budur ki lâ-mahâle dişler biter iken lişâtin ve diş etlerinin yarılması hasebiyle lişâtta kayhî ve mâlih fağlalar ve mevâddlar bulunur, lâ-mahâle sütü maşş esnâsında o tıfl kayhî ve mâlih façlayı ve mevâddı süt ile ma'an imtişâş edip sormakla o fağla-i rediyye zıkr olunan ishâli icâb eder. Ve câiz olur ki nebât-ı sinn zamânında olan baţnın istiqlâkı ve ishâli âher vech ile ola, zîrâ dişlerin nebâtında ve bittiğinde tabî'at o dişlerin inbâtu tedbîrine meşğul olup ve cevdet-i hağmdan zühül ve gaflet edip istiqlâk hâdiş olur veyâhüd diş etleri yarılması ile hâdiş olan veca' ve ağrı tabî'atı id'âf eylediğinden ebdân-ı da'ifede hağmı tabî'at icâde edemeyip istiqlâk hâdiş olur.

Ve istiqlâk tıflda kalil olur ise lâyk ve vâcib olur ki onun mu'alecesine ve tedbîrine mübâşeret ve iştiğal olunmaya. Eger o istiqlâkın ve ishâlin ifrâtı üzere olup hafv olunur ise o tıflın baţına tekmiğ olunmakla tedârük olunur. Kimâd olunacak nesnelere bunlardır: zîrâ verd ya'nî gül tomurcuğu, kemmün, enîsün, kerefs tohumu yâhüd o tıflın baţı sirke ile meblül olan ve ıslanan kemmün ve verd ile dimâd olunur veyâhüd kalil hal ile tabh olunan câvers ile baţı tıla olunur. Ve bunlar nef' vermez ise bir dânik veyâhüd dâniktan ziyâde oğlak infehâsı ve mâ-ı bârid ile sağy olunur ve bu infehâ sağy olunduğu gün o rağ'a süt verilmez, zîrâ emdiği süt infehâ hasebiyle ya'nî muqaddemâ sağy olunan ma'zî peynir mâyesiyle istihâle edip tecebbün eder ve peynir olur, pes o günde o tıfl süt yerine yumurta sarısının nîm-birişti ile ve suda kaynatılmış etmek içi ile veyâhüd suda tabh olunmuş sevîk [97a] ile tağdiye olunur.

Eţfâle 'arığ olan emrâdın üçüncüsü itikâl-i tabî'attır ya'nî eţfâle kabđ 'arığ olup hâcetini kaçâ eylemez. Bu marağ 'arığ oldukta fârin zibli ile şiyâf olunur ya'nî fârin zibli şîrûğan mişli dühn ile karıştırılıp ondan hamüle ittihâz olunup isti'mâl olunur veyâhüd yalnız 'akđ olmuş bal ile şiyâf olunur veyâhüd bal füzenc ile ma'an şiyâf olunur veyâhüd âsmâncünî olan süsen köküyle min-ğayri ihrâkın veyâhüd ihrâk olunduktan sonra şiyâf olunur veyâhüd kabdı olan tıfla miqdâr-ı kalil bal iç'am olunur veyâhüd nohüd

mikdâr ilk-i butm içâm olunur ve rıfk ve mülâyemet ile o tıflın baṭnı zeyt ile temrîh olunur veyâhüd merâre-i baḳar ya'nî sığırın ödü ve buḥûr-ı meryem ile o tıflın göbeḡi telṭîh olunur.

Ve etfâle 'arîd olan emrâdın dördüncüsü etfâlin lişâtına ve diş etlerine 'arîd olan lez'dir. O lez' dühn ve şem' ile mu'âlece olunur. Ve tuzlu ve 'ufünetli laḥmın lişâtin lez'ini izâlede menfa'ati olur. Ve şâriḥler bi'l-cümle ittifâk ederler ki bu laḥmdan murâd tuzlu balık olur. Ve ṭarîk-i isti'mâli budur ki o tuz ve müte'afin balık suda meslûk oldukça o su ile bir kıṭ'a penbe islatılıp lişâtına ve diş etlerine mesh olunur ve ovulur ve bu laḥm kabḡa dahi ziyâde nâfi' olur ya'nî kabḡı söker.

Ve etfâle 'arîd olan emrâdın beşincisi a'sâbının teşennücü olur. Ve dişler biter iken bu teşennüc etfâle ziyâde 'arîd olur. Ve o teşennüc ekşer-i hâlde fesâd-ı haḍm ḥasebiyle ve etfâlin a'sâbları ve sınırları ziyâde ḡarf olmak ḥasebiyle olur. Ve sınırların ḡarfı 'able ya'nî semiz ve ziyâde ruṭübetli olan tıflıda ziyâde olur. Ve bu maraḡı olan tıfl dühn-i 'resâ ve dühn-i süsen ve dühn-i ḥinnâ ve dühn-i ḥîrî ile mu'âlece olunur. *Allâme der ki "iresâ" âsmâncünî süsenin köküdür, o kökten mütteḥaz olan dühn ile teşennücü olan tıflın bedeni temrîh olunur.*

Ve etfâle 'arîd olan emrâdın altıncısı küzâz olur. Küzâz bedende olan 'aḡallerin imtidâdı olur, o imtidâd 'uḡvü hareketten men' eder, o küzâzı olan 'uḡv mecrâ-yı ṭabî'î üzere harekete ḡâdir olmaz ve küzâzda teşennüc muḡâ'af ve iki kat olur. Ve kıṣṣâ-i ḥimâr ḡall olunca ḡadar kaynatılan su ile küzâz mu'âlece olunur veyâhüd kıṣṣâ-i ḥimâr dühni ile dühn-i benefşec ḡalt olup isti'mâl olunur. Eger o teşennüc ḥummayât-ı muḡallile veyâhüd ishâl-i 'anîf 'aḡibinde olduğundan veyâhüd teşennüc def'aten zuhûr etmeyip tedrîcle ve ḡalîlen ḡalîlen ḡâdiş olduğundan teşennücün yübsünden ve kuruluktan 'arîd olduğ u ḡads ve teferrüs olunur ise o zamân onun mefâşılına dühn-i benefşec 'azaḡ ve lüşûḡ kılınır ya'nî mefâşılına yalnız dühn-i benefşec vaḡ' olunur veyâhüd dühn-i benefşec şem'-i muşaffâ ile ḡarb olup mefâşılına ilşâḡ olunur ve dimâḡı üzere zeyt ve dühn-i benefşec mişlli edhân-ı murattıbe keşîren şabb olunur. Ve kezâlik küzâz-ı yâbis 'arîd oldukça teşennüc-i yâbiste zikr olunan mu'âlece ile 'ilâc olunur.

Ve etfâle 'arîd olan emrâdın yedincisi zükâm ve nezle ve su'âl ya'nî öksürük olur. Etfâle bu marağlar 'arîd oldukça tıflın mürebbisine emr olunur ki o mürebbî hârr olan mâ-ı keşiri o zükâmı ve öksürüğü olan tıflın başına şabb eyleyip döke. Ve aşı-ı lisânı 'asel-i keşir ile telhîh olunur, zîrâ 'asel-i keşir parmak ile o tıflın lisânının köküne ve dibine laḥḥa olunup sürülse ve parmak ile ğamz olunsa o tıfl balġam-ı keşir kay' edip 'âfiyete mü'eddî olur veyâhüd şamġ-ı 'Arabî ve keşirâ ve ḥabb-ı sefercel ya'nî ayva çekirdeġi ve rubb-ı sūs ve fânîz aḥz olunup her gün bir miġdârı leben-i ḥalîb ile ya'nî tâze saġılmış süt ile saġy olunur ve evlâ olan o leben-i ḥalîb mürdî'anın lebeni olmaktır.

Ve etfâle 'arîd olan marağların sekizincisi sū-i teneffüs olur ya'nî teneffüsü ġayr-i ṭabîrî olur. Bu marağ 'arîd olan tıflın kulaġı dibi ve lisânının aşlı ve kökü zeyt ile tedhîn olunur ve karîben zıkr olunduġu vech üzere kusturulur ve aşı-ı lisânı kebs olunup basılır ve zeyt ile ġamz olunur ve sū-i teneffüse bu tedbîrin ziyâde menfa'atı vardır. Ve aġzına su damlatılır ve kettân tohumu bal ile yalattır.

Ve etfâle 'arîd olan marağların dokuzuncusu kulâ'dır. Kulâ o küçük kurḫalardır ki aġzın ve lisânın ġışâlarına 'arîd olur ve o kurḫaların 'ufûneti olmaz. Eger o kulâ da 'ufûnet olur ise o maraça âkile tesmiye olunur, kulâ ıtlâk olunmaz. Ne'ûzu billâhi ta'âlâ mine 'l-edvâi 'l-muf'dileti.

Ve kulâ'nın etfâle 'urûdu keşir olur onun için ki etfâlin aġzının ve lisânının ġışâları cidden leyyin ve ziyâde yumuşak olmakla her nesnenin messi ile o ġışâlar müte'ellim olur her ne kadar mülâyim nesne ile mess ve mesh olunur ise dahi. Pes o radî'in emdiġi sütün cüz'-i mâiyyetinde³⁵⁵ cilâ olmakla o süt lâ-maḥâle o ġışâları lez' ve izâ edip kulâ' ihdâs eder.

Ve envâ-ı kulâ'nın ziyâde redîsi fahmî ve esved olan kulâ'dır. Ve kulâ'-ı fahmî kâtildir ve selâmetli olan kulâ' ebyaç ve aḫmer olan kulâ'dır. Emrâd-ı cüz'iyeyi beyân eylediġimiz kitâbda kulâ'nın mu'âlecâtı mezkûr olmakla o maḥallde olan kulâ' edviyelerinin eḫaffi ihtiyâr olunup onunla kulâ'ı olan etfâle tedbîr oluna. Ve ba'đan olur ki kulâ'ı olan tıfla yalnız benefşec-i

355 Muḥammed-i Kazvînî der ki leben üç cüz'den mürekkeb olur: mâiyyet ve cübniyyet ve semniyyet işbu üç nev' eczâ lebende mevcûd olur. Ve lez'den murâğ ḥarârettir, zîrâ *Mucez'* de لاذع فيها ومائة اللبن حارة ملطفة غسالة لا لذع فيها diye vâkıf olmuştur.

meshûk veyâhüd gül ve kalil za'ferân ile ma'hlût benefşec-i meshûk kifâyet eder ve yalnız harnüb dahi kifâyet eder. Ba'đı kerre marul ve kaya koruğu ve ferfağ uşâresi ile mağmağa eylemek dahi kifâyet eder.

Ammâ kulâc mebâdisi zamâmm tecävüz edip isti'hm bulup kavî olur ise meyan kökü hakk ve sađk olunup onunla mu'alece olunur.

Ve tıflm diş etlerinde hâdis olan büsûra ve ağzma 'arığ olan kulâc'a bu devâ nâfi' olur: mürr-i şâfi ve mazu ve kuşür-ı kündür cidden sağk olunup 'asel ile ha'lt olunup isti'mâl olunur. Ve ba'đı kerre dahi yalnız ekşi tüt rubbuyla veyâhüd koruk rubbuyla mağmağa olunur. Ve ba'đı kerre dahi şarâb-ı 'asel ve mâ-ı 'asel ile ağzını ğasl edip sonra ardınca zıkr olunan müceffifâtı dahi isti'mâl eylemek nef' verir.

Eger kulâc kuvvet bulup ziyâde müstahkem olur ise o zamân 'urûk ve enâr kabuğu ve cüllenâr ve summaktan işbu dört şaded edviyenin her birinden altışar dirhem ve mazu dört dirhem ve şebb-i Yemânî iki dirhem ağz olunup bi'l-cümle bu eczâlar dağk ve sağk olunur ve elenip kırbâlden geçirdikten sonra zerûr kılınır. *Ve bu terkibde mestûr olan "urûk" Kânûn'un bi'l-cümle nüshalarında ne güne 'urûk olduğu beyân olunmamıştır, 'Allâme dahi beyân eylememiştir lâkin bu terkâb bi'saymîhi metn-i İtlâkî'de mezkûrdur. 'urûk-ı şabbâğîn ile 'urûk mu'kayyeddir ve 'urûk-ı şabbâğîn 'urûk-ı şufrdur.*

Ve etfâle 'arığ olan emrâğın onuncusu etfâlin kulaklarında ru'ubetin seyelanıdır, zîrâ etfâlin ebdâm ve huşuşan dimâğları ziyâde ru'ubetli olur ve menâfiz-i üzüne nüfûz edip seyelan eder. Ve bu âfetin hudûşunda vâcib olur ki bir parça şuf miqdâr-ı kalil şebb veyâhüd za'ferân veyâhüd bir şemme na'rûn ile ma'hlût olan 'asel ve hamma ğams olunup bulaştırılıp o etfâlin kulakları deliğine idhâl olunur. Ve ba'đı kerre zıkr olunan şüfu yalnız şarâb-ı 'afişa veyâhüd miqdâr-ı kalil za'ferân ile ma'hlût olan şarâb-ı 'afişa ğams edip bulaştırıp isti'mâl eylemek kifâyet eder.

Ve etfâle 'arığ olan emrâğın birincisi rîh ve ru'ubetten hâdis olan kulak ağrısıdır. O illetin mu'alecesi budur ki huğad ya'nî havlân-ı Hindî ve sa'ter ve milh-i taberzed ya'nî enderânî³⁵⁶ [97b] tesmiye olunan tuz ve acı

356 Milh-i enderânî beyâd ve heşş olur ya'nî el ile sıkılsa dağılır ve nakî olur ve kıt'aları büyük olur. Ve ba'đılar ma'denî olan milhe enderânî ıtlâk ederler. Etıbbânın enderâniden murâdları mâi olup zıkr olan evşâf üzere olındır.

mercimek³⁵⁷ ve habb-ı hançal ve übhül³⁵⁸ işbu zıkr olunan eczâların biri ahz olunup hiddeti zâil olunca kadar dühn içinde kaynatılıp kulağına damlatılır.

Ve etfâle 'arıd olan emrâdın on ikincisi şıbyânın dimâğına 'arıd olan verem-i hârrdır ki ona 'utuş tesmiye olunur, 'ayn-ı mühmele, şîn-i mu'ceme ile; ba'dılar 'ayn-ı mu'ceme ve sîn-i mühmele ile dabıt ederler. O marağm 'alâmeti budur ki o merdâ olan şabî suya kanmaz, her ne kadar ziyâde su içerse 'ataşı def' olmaz ve ribââtâtı dâhile müncezibe olmakla yâfûhu dahi münhafid olur. Ve ba'dı kerre o marağm veca'ı gözüne ve boğazına ulaşır ve yüzü sararır ve o marağm zuhûrundan evvel başında beşreler hâdis olur. Ve bunun mu'alecesi budur ki o vech ile dimâğı me'ûf olan şabînin dimâğı tebrîd ve tertîb olunur, kuşûr-ı qar' u hıyâr ile ya'nî kabak ve hıyâr kabukları ile ve kaya koruğu şuyu ile ve yalnız semiz otu suyuyla ve miqdâr-ı kalîl sirkeye hâlî olunan gül yağıyla ve yumurta sarısı gül yağıyla ve bu mezkûrların hangisi isti'mâl olunur ise o devâlardan müttehaz olunan yakı tiz tiz tebdil olunur, ziyâde meks etrîlmez, zirâ ziyâde meks ile o devâ tesahhun edip sühûnet-i 'arıda ile dimâğı teşhîn edip marağı ziyâde eder.

Ve etfâle 'arıd olan emrâdın on üçüncüsü şıbyânın başına 'arıd olan su ve mâiyyettir. Onun 'ilâcını emrâd-ı re'ste biz zıkr eyledik.

'Allâme der ki o marağ-ı mâî bir veremdir ki ba'dı kerre kılıfın dâhilinde gışâ-i şulb ile kılıfın ya'nî kelle kemîğinin mâ-beyninde olur veyâhüd kılıf ile gışâ-i rakîkin arasında olur ve ba'dı kerre dahi kılıfın hâricinde kılıf ile deri arasında olur.³⁵⁹ Bu veremin şıbyânda vukû'u çok olur ve ba'dı kerre kibârda dahi olur. Ve şıbyânda olan kâbile kuşûrundan ve ziyâde gâmezandan ve sakta ve çarbeden olur ve ahlât hasebiyle dahi olur. Ve hâric-i kılıfta olan cildin

357 "Ades-i mürr" süsen-i berrînin tohumuna ve bezrine ıtlâk ederler. Ve ba'dılar 'ades-i mürr 'alkam dedikleri devâdır derler. 'Ades-i mürr bulunmadığı mahalde 'ades-i tayyibden 'ades-i mürrün iki katı ve mukaşşer habb-ı hançalın nişf vezni 'ades-i mürr makâmına kâim olur. Ve ma'âcinde isti'mâl olursa 'ades-i mürr vezni kadar şabır-ı İskûtarî ve hummâ-ı 'afinede isti'mâl olursa yine o veznde efsentîn 'ades-i mürr makâmına kâim olur.

358 Ve "übhül" ardiç yemişidir.

359 Muħħ-ı dimâğm üzerinde ve muħħu muħît bir gışâ-i rakîk vardır ve o gışâ-i rakîki muħît bir gışâ-i rakîk-i âher dahi vardır; o gışâlardan her birine ümmü'd-dimâğ tesmiye olunur. Ve bu iki gışâ üzerinde kılıf ya'nî baş üzerinde kâse gibi olan kemik vardır.

levni ile ve gamz ile mâ'lûm olur. Ve dâhil-i kâhfta olan verem-i mâide dâhil-i kâhfta şikal ihsâs olunur ve gözü gamd edip yummak^c usretli olur ve gözünden yaş ziyâde seyelân eder huşuşan ki gözün hareketi vaktinde seyelân-ı dümûf ziyâde olur. Ve bu illetin iki nev'inde dahi başta şikal-i şedîd ihsâs olunur ve seher-i tavîl^c arîd olur ve başa gamz olundukta elem-i şedîdi olur.

Ve bu marağın muf'alecesi o marîğin başı tırâş olunur ve bu neñûl ile başı ğasl olunur, o neñûl budur: bâbûnec, iklîl-i melik, şebb, nuhâle su ile tabh olunup suyuyla tenñil olunur sonra zikri âti edviye saħk olunup ve bir miqdâr zâferân ve bûraħ halı olunduktan sonra dimâĝ üzere vaç olunur.

Ve eger bu muf'alece ile def^c olmaz ise cilde-i re's şakk-ı^c arîd ile şakk olunur ve mâin küllîsi ihrâc olunur lâkin def^c aten mâin küllîsi ihrâc olunmaz belki azar azar ihrâc olunarak def^c ât-ı müt^c addidede tekmîl olunur. Ve bâğılar derler ki o cildemü şakkı tekâfuf-ı şalîbî üzere ve mâiyyet bi-kemâlihâ çıktıktan sonra o şakkın üzerine mülhim olan merhem konulur. Eger o mâiyyet başta olan urûkun ve damarların hâricinde olmayıp damarların içinde olur ise o şakkın menf'ati olmaz belki muhallil olan neñûlâta mülâzemet edip tekrâr-be-tekrâr istîmâl olunur ve hammâma ve işlâh-ı ğidâya müdâvem^c olunur. İntehâ kelâmü 'l-'Allâme.

Ve bu vech ile kâhfta mâi verem olanların bağı kerre gözleri müntefih olup şişer ve o intifâh-ı ayn vermede tesmiye olunur. Ve o aynun üzerine huğâğ ya'nî havlân-ı Hindî leben ile karıştırılıp tîlâ olunur. 'Allâme der ki bu tîlâdan ziyâde nâfî olur yumurta sarısı ile gül yağı halı olunup tîlâ olunmak. Ve babadya suyu ve maţbûhu ve bâdrûc suyu ile sonra o ayn ğasl olunur. Ve bağı kerre keşret-i bükâ ve çok ağlamak ile onların gözünde beyâğ hâdiş olur ve ineb-i şaleb uşâresiyle mu'alece olurlar.

Ve etfâle arîd olan emrâğın on dördüncüsü bükâ hasebiyle cefnlerine arîd olan sülâktir. Göz kapaklarına keşret-i bükâdan ğulzat arîda olur ve kızarır ve bağı kerre kirpikleri dökülür ve tenâşür eder. Bunun dahi ilâci ineb-i şaleb uşâresi olur.

Ve etfâle arîd olan emrâğın on beşincisi şıbyâna arîd olan hummayât olur. Ve lâyıķ olan budur ki hummayâtta mürdi'aya tedbîr oluna ve sikencebîn ve asel ile mâ-ı rummân saķy oluna ve kalîl kâfür ve sükker ile hıyar uşâresi saķy oluna.

Kânûn'un zâhir-i 'ibâreti bu nesnelere tıfya sakı olunmak iktidâ eder hattâ İläkî kelâmı zâhirine haml edip şabî sakı olunur diye metninde taşrih eder. Lâkin 'Allâme tıfya bu devâları sakıda iki vechle tıbben fesâd vardır diye 'ibâreti zâhirinden şarf edip bu devâlar mürdî aya sakı olunur diye hüküm eder. O iki vechin evvelkisi süt emen radf'a havâmıd yedirmek müdürdür, zîrâ hâmiğ radf'in mî desinde olan lebinin cübniyyetini izhâr eder ve semmiyyete istihâle eder. Ve ikinci vech kâfûrun keyfiyyet-i gâlibesi radf-i idrâr eder, tabf at dâ'ife olup keyfiyyet-i gâlibesi olan nesnelere taşarruftan 'âciz olmak hasebiyle.

Ve bundan sonra o maħmûm olan tıfl bu mu'arrık olan devâ ile terletilir, o mu'arrık budur: kaşab-ı raṭbın 'uşâresi aḥz olunup o 'uşâre tıfl-ı maħmûmun hâmesine ve başının vasaṭına ve ayaklarına konulur ve bir dişâr ile ya'ni bir örtüyle o mevlûd örtülür, bi-iznillâhi ta'âlâ bu devâ terletir. Ve ba'ḍı kerre o eṭfâle mağş 'arîğ olup sancılanır ve iltivâ edip şiddet-i veca'dan bükülür ve ağlar. O zamân vâcib olur ki o tıflın baṭnı mâ-ı hârre, dühn-i hârrdan miqdâr-ı keşir ve şem'eden miqdâr-ı yesir halı olunup kimâd olunur.

Ve eṭfâle 'arîğ olan emrâddan on altıncı marağ 'uṭâs-ı mütevâtir olur, mütevâliyyeten biri biri ardınca çok aksırır. Ve mütevâliyyeten keşret-i 'uṭâs ba'ḍı kerre dimâğın nâhiyelerinde ve eṭrafında verem olduğundan hâdiş olur ve ba'ḍı kerre dahi lâ arı-verem olur. Eger verem hasebiyle hâdiş olur ise verem müberrid tıla ile *hindebâ* ve *küzbere-i hadrâ* ve *hayy-ı 'âlem mişlinin* 'uşârâtıyla tıla olunup ve edhân-ı bârideler ile temrih olunmakla tebrîd olunur.³⁶⁰ Eger keşret-i 'uṭâs-ı mütevâliyyenin sebebi verem olmaz ise vâcib olur ki o şıbyânın menâhîrine ve burnu deliklerine saḥk olunmuş bād-rüc nefh oluna.

Ve eṭfâle 'arîğ olan emrâdın on yedincisi eṭfâlin ebdânına 'arîğ olan büşür olur. O büşür ba'ḍı kerre siyâh ḳurḥa mişâlinde olur, ona ḳurḥ-i esved derler, o mişli olan büşür ḳattâl olur. Zikri sebḳat eylediği üzere mücerred ağızda hâdiş olan ḳulâ'-ı esved olunca ḳattâl olunca bi'l-cümle bedende hâdiş olan büşür-ı esved-ı ḳurḥiyye bi-tarîki'l-evlâ ḳattâl olur. Ve ba'ḍı kerre dahi eṭfâle ebdânında hâdiş olan beşrelerin menâfi'-i keşiresi olur.

³⁶⁰ 'Uṭâs veremden hâdiş olur ise evvelâ o tıflın sâḳları hacâmet olunur ve ibtidâ-i veca'da dimâğına zikr olunan miyâh vaç olunur; tezeyyüde bed' eyledikte mürhî olan râdi' dâmm olunur. Ḳarşı veremden 'uṭâs hudûsunu istib'âd eder. 'Allâme redd edip hâşşaten şıbyânda 'urûdunu Buḳrâ'tan nakl eder.

O beşrelerin iki nev'inin her hangisi olur ise onun mu'alecesi müceffifât-ı laţîfe ile olur. Ve müceffifât-ı laţîfeyi isti'mâl bu vech ile olur: gül ve âs ve maştaķı ağacının yaprağı ve ıarfânın yaprağı su ile ıabı olunup o maıbıhla o ııfl ğasl olunur ve zıkr olunan devâların dühnleri ile dahi ıilâc olunur.

Ve eger büşür ebyad ve aımer olup o büşür selıme olur ise o beşreler terk olunur, nuçc olunca kadar o beşreler tedbır olunmaz ve ba'de'n-nuçc ıilâca taşaddı olunur. Eger o beşreler teıarruı eder ise isfidâc merhemi isti'mâl olunur. Ve ba'dı kerre o teıarruı eden büşür miığâr-ı kâlîl naıtrın ile maıhlût bal suyuyla ğasle [98a] muııtâc olur. Ağızda ĥâdiş olan kulâc dahi bedende olan beşreler gibi o ğasle muııtâc olur.

Ve ebdânda olan büşür sıklaşıp biri/biri üzerinde olup tekâşüf eder ise ve zıkr olunan edviyeden kavı devâyâ muııtâc olur ise nefis-i bürâkın suyu ile o ııfl ğasl olunur lâkin bürâķta ziyâde ĥiddet olup ııfl o ĥiddete taıammül etmemekle bir miığârleben o bürâķa karıtırılıp ĥalt olunmakla bürâkın ĥiddeti teskîn olunur.

Ve eger o beşreler teneffü edip onlardan nüfâat ve kabarcıklar ĥâdiş olur ise âs ve verd ve izbir ve şecere-i maştaķının varaķı bi'l-cümle bu devâlar suda ıabı olunup o su ile o ııfl ihmâm ve ğasl olunur. Bunların cümlesinden evlâ ve enfa' olan o ııflı emziren dâyenin ğıdâsını ve eıime ve eşribesini ıılâı eylemek olur.

Ve eıfâlin keşret-i bükâsı ba'dı kerre sürreleri ve göbeklerinin nütü'una ve irtifâına sebep olur ve göbekleri yukarı kalkar veyâııd o keşret-i bükâ esbâb-ı fetıkten bir sebebin ĥudüşuna bâ'ış olur ki o sebep ile ııflın kasığı yarılır, o zamân emr olunur ki nânııı saııı oluna ve beyâd-ı beyd ile o nânııı-ı meshük yoğurulup nütü' eden sürrenin ve maıııı-ı fetıın üzerine konula ve ince kettân bezi o devânın üzerine dağılmasın için konula veyâııd türmüs- mürr ya'nı acı baııın ĥurâkası nebız ile ılatılıp maıııı-ı nütü'a ve maıııı-ı fetıke vađc oluna. Ve bunlardan dahi kavı olur kavâııı-ı ĥârre mürr gibi ve servin kuşuru ve kabuğu gibi ve servin cevzesi gibi ve akâkıyâ gibi ve fetı bâında zıkr eylediğimiz säir kavâııı gibi.

ıAllâme, Mesııı'ye ıazv edip bi'l-cümle kavâııı naııı ve ta'dâd eder ve her birinin maıııııııı ve akşâııııı ve keyfiyyâtını ve eı'âlını taşıl ve

beyân eder, biz esâmilerini zıkr ile iktifâ edelim. O edviyeler bunlardır: ‘asel, humer, şebb, zâferân, naṭrûn, ḥudâd, sâter, milh, ‘ades-i mürr, ḥabb-ı hanṣal, übhül, kar, ḥıyâr, ‘inebü’s-şâleb, baḳlatu’l-ḥamkâ, dühn-i verd, ḥall-i hamr, şıfretü’l-beyd, babadya, bâdrûc, rummân-ı hâmid, kâfir, şenf, verd-i âs, şecere-i maştakî, şecere-i tarfâ, isfidâc, izḥir, türmüs, ḳuşûr-ı serv, cevz-i serv, şabır, akâkıyâdır. İntehâ.

Ve ba’dı kerre tıflın sürresine verem ḥâdiş olup göbeği şişer ḥuşûşan ki göbeği kesildikte o şiş çok vâkıf olur. O şiş ḥâdiş oldukça vâcib olur ki şinkâl³⁶¹ ya’nî fenceyüş³⁶² ve ilk-i buṭm aḥz olunup şırûğan dühnünde izâbe oluna ve eritle ve ondan sürresinde verem olan şabiye içirile ve göbeğinin veremine tılâ oluna.

Şıbyâna ‘arıd olan emrâdın on sekizincisi etfâle ‘arıd olan seherdir. Uyuzmaz, çok ağlar, tedemdüm edip müdṭarib olur ve idṭırarı için o tıflı uyutmağa ḥâcet mess eder. Haşḥâş kabuğu ve bezri ve marul yağı ve haşḥâş yağı ve dühnü şudğa ve hâmesine tılâ olunmakla uyutulur.³⁶³

Eger bu devâlar ile uyumaz ise ve bunlardan akvâ devâyâ muhtâc olursa ḥabbu’s-sümne³⁶⁴ ve cür-ı cendüm³⁶⁵ ve haşḥâş-ı aşfer³⁶⁶ ve haşḥâş-ı ebyaḍ ve bezri kettân ve ḥabb-ı hüzi³⁶⁷ ve bezri ferfaḥ ve bezri lisân-ı ḥamel ve bezri ḥass ve bezri râziyâ nec ve enişün ve kemmün aḥz olunup azar azar kavrulup ve daḳḳ olunup o edviye içine bir cüz kavrulmuş velâkin daḳḳ olunmamış karnıyarık karıştırılıp ve bi’l-cümle bu eczâlar vez-

361 “Şinkâk-şinkâl” lām ile ve kâf ile nüshadır, ḥass-ı ḥımâr ma’nâsına ya’nî eşek marulu demektir.

362 “Fencüş” o şarâbdır ki üzüm suyu edviye-i kâbiḍa ile taḥḳ olunur ve galeyânı müte‘addid olur. Ve ba’dı nüshalarda “hettf-cüş” vâk’ olmuştur ya’nî o ‘aşır yedi kerre galeyân ettirilir demek ma’nâsına olur, zîrâ “heft” Fârsîde yedi demektir, “cüş” galeyân demektir.

363 Haşḥâş kabuğu ve haşḥâş bezri nâ’imen saḥḳ olunup zıkr olunan edhân ḥalt olunup şudğlarına ve hâmesine tılâ olunur.

364 ويقال له شهدانج

365 Bi-ḍammi’l-cîmi’l-ülâ ve’r-râi’ mühmele ba’de’-vâv.

366 Cemî’an nüshalar aşferdir, esved değildir lâkin haşḥâş-ı aşfer ma’rûf olmamakla ḡaynla “aşḡar” olmak ihtimâl-i ḡâlibdir.

367 “Hüz” hâ-i mühmele ve râ menḳûta ve ḡayr-i menḳûta olmak câizdir, bir şecere-i kebîrin ismidir, bilâd-ı Meşlûce’de olur, onun şemeri bezridir, şanevber ḥabbı gibi olur lâkin saḡîrdır, ancak buḡday dânesi ḳadar olur.

ninde olan sükkar ile o eczâlar karıştırılır ve iki dirhem miqdârı o şabîye sakı olunur. Ve bundan dahi akvâ olmak murâd olunur ise o terkîbden bir cüz'ün üç bölükte bir bölüğü kadar yâhüd eçall afyûn o terkîbe idhâl olunur.

Ve ba'dı kerre şabîye fuvâk ve inçırık dahi 'ârîd olur, o vâkte vâcib olur ki ona şeker ile cevz-i Hindî sakı oluna.

Etfâle 'ârîd olan emrâdın on dokuzuncusu tıfla 'ârîd olan kay'ı müberrihtir ya'nî tıflın şiddet ve meşakkat ile kusmasıdır. Ve ba'dı kerre o kay'a karanfülden nişf dânik sakı olunmak nef' verir. Ve ba'dı kerre kay'ı da'fî habs edici edviyenin mi'deye dîmâd olunması ile dahi def' olur, o hâbis-i kay' budur: Sevîk gül suyuyla islatılır ve mâ-ı âs ve mâ-ı hışım ile dahi islatılıp mi'deye dîmâd olunur.

Allâme der ki munda'na rummân şerbeti ve munda'na hışım şerbeti ve temr-i Hindî işbu şerbetler ile mürd'a ve dâye sakı olunur eger tıflın tabî'atı mütevakkefe olup mücibe değil ise ve illâ temr-i Hindî sakı olunmaz. Ve bu eşribeler tıflın anası sûtü ile halî olunup tıfla yafatılır ve ik'âk olunur. Ve bâkî devâlar dahi şerh-i Allâme'de mezkûrdur.

Ve etfâle 'ârîd olan emrâdın yirmincisi etfâlin mi'delerinin da'fıdır. Bu mara'd 'ârîd oldukta vâcib olur ki o tıflın mi'desine meysevsen ve mâ-ı verd ve mâ-ı âs ile tılâ oluna.

"Meysevsen" lügat-i Fârsîde şarâb-ı süsen demektir. O şarâbın sarı'atı budur ki süsen-i âsmâncünîden dört zehre ahz olunup akmâ-ı nez' olunur ve o süsende olan şufretten zehreler tahtîr olunur ve o zehrenin yaprakları bir şevb üzere baş' olunup serilir ve kuş' ve karanfül ve kaşab-ı zerîrenin her birinden ikişer vukıyye ve milh-i enderânî ve selîhanın her birinden üç vukıyye, hamâmâ, sünbül-i tayyib, maştakînin her birinden birer vukıyye, 'idânu'l-belesân dört vukıyye. İşbu eczâlar ahz olunup cerîşen sahk olunur ve zücâcdan bir v'â içine vaç' olunur o vech ile ki ibtidâ o süsen yaprağı döşenir ve üzerine edviyeler saçılır ve döşenir b'âdehu yine yaprak döşenir b'âdehu yine o edviyeler baş' olunur. Ve bu tertîb üzere şişeye vaç' olunduktan sonra o devâlar bir gün ve bir gece hâli üzere terk olunur b'âdehu üzerine on altı rıtl müşelles şabb olunur ve yarım vukıyye ya'nî

beş dirhem za'ferân ve iki mişkâl sükk³⁶⁸ ahz olunup bir miqdâr müselles ile hall olunup edviyenin üzerine bu mahlûl ve dört vuqıyye meya-i sâile ve bir vuqıyye dühn-i belesân ilkâ olunur ve o vşânın ağzı açık kılınır, bir miqdâr zamân mürûrundan sonra o vşânın ağzına bir nakî ve tãhir kãgad vaç olunup ve kãgadın üzerine hırka-i kettân konulur ve şin-i hurr nuhãle-i şa'ır ile ma'cûn olunup o ma'cûn ile o vşâ tatyîn olunur ve sıvanır ve mevđř-i řimãlîde řuřã-ı şems olmayan gölgeli bir mahalle vaç olunup altı ay terk olunur, altı ay mürûrundan sonra istşmâl olunur. O vech ile gül suyuyla ve mâ-ı âs ile o şarâb hall olunur ve şıflın mř desine tılâ olunur ve nişf dirhem miqdârı dahi şıfla iřãķ olunur. Bãķi tafşıl 'Allãme'de mezkûrdur. İntehã.

Ve đa'f-ı mi'de için şıfla mâ-ı sefercele kıranfülden ve sükkten birer şey²-i kalîl hãlt olunup řaķy olunur ve miqdâr-ı kalîl meybihe ya'nî ayva şarâbına bir kıřrãt misk hãlt olunup řaķy olunur.

Etfãle 'arığ olan emrãdın yirmi birincisi uykuda řıbyãnın belinleyip feza' ile uyanmasıdır. Ve ekserıyyã bu feza'nın sebebi şiddet-i nehmeden ya'nî ğıdãya ve lebene şiddet-i hırşından 'arığ olan imtilã olur onun için ki kaçan mi'dede şa'ãm fasid olsa ve mi'de şa'ãmın fesãdını ihsãs eylese o ezã mi'deden kuvve-i mutaşavvire vü mütehayyileye te'eddî edip vâşıl olmakla o kuvve-i mutaşavvire korkunç ve hãile ahlãm ve düşler taşvîr edip feza' ihdãş eder. Pes vâcib olur ki řıbyãnda kizza ya'nî imtilãdan hãdiş olan meşakkatli hãlet var iken řıbyãn tenvîm olunmaya ve o şıfla bir miqdâr 'asel verile ve yedirile, zîrã [98b] 'asel mi'desinde olan şa'ãmı hağma mu'ın olur ve mi'denin feminde olan şa'ãmı dahi ihdãr edip mi'denin dibine indirir.

Ve etfãle 'arığ olan emrãdın yirmi ikincisi etfãlin hãlķına ve boğazına 'arığ olan veremdir. O verem şıflın ağzı ile merîsi ya'nî şa'ãm ve řarãbın mecrãsi beyninde 'arığ olur ve ba'đı kerre mümtedd olup o verem fıķarãtın

368 Fi'l-aşl sükk emlec-i şinî 'uşãresine derler ve bu ma'nãca sükk nãdir olmakla belah 'uşãresi ile 'afştan rãmik dedikleri devã terkîb olunup ona dahi sükk itlãķ ederler. Ve ba'đı kerre ona kalîl misk hãlt olunup ona sükk-i mümessek derler. Ve ba'đı kerre dahi misk hãlt olunmayıp lâkin rãmiki miskin cildesine vaç ederler, ona sükkü'l-cülüd derler ve bu nev' aç'af olur. Ve ba'đı kerre dahi o cilde-i misk suda naķ' olunup rãmik o su ile yoğurulur, ona sükk-i mâ derler. Ve ba'đı kerre dahi o cilde kaşş olunur ya'nî kırkılır ve kırıntısı rãmike hãlt olunur, ona sükkü'l-ekrãş derler, bu iki aşır redî olur.

‘ağaline bālîğ olur ve ƙafânın ħarezesine³⁶⁹ bālîğ olur. Ve bu veremin ‘urûdunda vâcib olur ki űiyâf ile o tıflın ƙabîrâtı telyîn oluna ve ba‘dehû tût rubbu mişli ile mu‘alece olunur.

Ve eţfâle ‘arîd olan emrâdın yirmi üçüncüsü uykuda űıbyâna ‘arîd ħarĥara-i ‘azîme olur, uykusunda ziyâde horlar. Vâcib olur ki o tıfla döğülmüş kettân toĥumu ile ‘asel le‘ûĥ olunup verile veyâĥüd döğülmüş kemmûn bal ile ma‘cûn olunup yedirile.

Eţfâle ‘arîd olan emrâdın yirmi dördüncüsü o marađdır ki ona rîĥü’ş-űıbyân tesmiye olunur.

Eţıbbâ bunun tefsîrinde ihtilâf eylediler. Ba‘đılar derler ki rîĥü’ş-űıbyân bir rîĥ-i ġalîzadır ki re’sin dâĥilinde ‘arîd olup temdîd eder ya’nî dâĥil-i re’ste olan aġűıyeyi gerer ve űü’ünü ya’nî baş kemiklerinin ve ƙabâilin enlerini açar. Ve Tenkîĥ-i Ƙânûn’da İbn Cümeys rîĥü’ş-űıbyânı tefsîr edip der ki rîĥü’ş-űıbyân tıflın başının büyük olmasıdır o vech ile ki űü’ün keşf olup açılır ve başta rîĥ ve ruĥûbât müctem’â olup baş büyük olur. Ve ba‘đılar derler ki rîĥü’ş-űıbyân envâ-ı şar‘dan bir nev’ şar‘dır, şar‘ın o nev’i űıbyâna ‘arîd olduktâ ħaşşaten űıbyânda olana ümmü’ş-űıbyân tesmiye olunur. Ve ba‘đılar ona kızĥü’ş-űıbyân³⁷⁰ dahi tesmiye ederler ve o nev’ şar‘ işâbeînde çeñesi mültevi olup bükülür ve gözleri müşaĥĥıűa olur ya’nî bir manzârâ nazarını ƙaşr edip ondan ayırmaz. Şeyĥ-i Re’s der ki:

Bu marağm ilâcını emrâd-ı re’ste beyân eyledik,³⁷¹ lâkin bu maĥâmda dahi ziyâde menfa‘atlı bir şey’ zıkr eyleriz ve o mu‘alece budur: safter, cünd-i bî-deste, kemmûn. Bi’l-cümle bu eczâlar müstevî ve bir veznde aĥz olunup berâber saĥĥ olunur ve saĥy olunur ve bir űerbeti üç ĥabbe olur.

Eţfâle ‘arîd olan emrâdın yirmi beşincisi ĥurûc-ı maĥ‘adedir. Ve bu marağın űıbyâna ‘urûdunda ƙuşûr-ı rummân ve âs-ı raĥb ve cüft-i bellût ve kuru gül ve geyik boynuzu ve űebb-i Yemânî ve keçinin tırnaĥı ve cülleñâr ve mazu bu eczâlardan ‘ale’s-seviyye birer dirhem aĥz olunup suda ƙabĥ-ı

369 “Ƙafânın ħarezesi” ‘unuĥta olan ħarezât-ı seb‘anın ħareze-i evveli olur.

370 والتقریح شیء على رأس نبت Ƙâmûs.

371 Ba‘dı űürrâĥ der ki Ƙânûn ĥâlen mevcûd olan tertîb üzere te’lif olunmayıp bâbları sonradan tertîb olduĥuna delâlet eder mâđî űġası ile “emrâd-ı re’ste beyân eyledik” dediĥi ƙavli, zîrâ emrâd-ı re’s henüz zıkr olunmadı.

şedid ile tabh olunur. Tamâmen suya o edviyenin kuvveti çıktıktan sonra o su teftir olunup fâtiren o su içine maḥ'adı hürûc eden tıfl oturtulur.

Ve baḍı kerre berd ḥasebiyle şıbyâna zaḥîr dahi 'arîd olur. O zamân üç dirhem hurî³⁷² ve üç dirhem kemmûn aḥz olunup döğülür ve ğırbâlden geçirilir ve 'atîk sığır yağıyla ma'cûn olunup mâ-ı bârid ile içirilir.

Ve etfâle 'arîd olan emrâdın yirmi altıncısı şıbyânın batnında tekevün edip ḥâdiş olan dūd-ı şığârdır, şıbyâna o dūd ezâ eder ve ekseriyyâ o dūd-ı şığâr maḥ'adenin etrâfında olur. Ve baḍı kerre dahi şıbyânda dūd-ı tıvâl ya'ni soğulcan dedikleri kurt ḥâdiş olur. Ammâ ḥabbu'l-ḳar' tesmiye olunan dūd-ı 'irâd şıbyânda ḳalîl olur.

Ammâ tıvâl olan kurt 'arîd oldukta o şabîye mâ-ı şîhten ya'ni sarı yavşan³⁷³ suyundan³⁷⁴ miḳdâr-ı ḳalîl sût ile saḳy olunur. Ve o suyun miḳdâr[ı] şabînin kuvvetinin ve ḍa'finin miḳdârı ḥasebiyle ziyâde ve noḳşân kılınır. Ve baḍı kerre olur ki dūd-ı tıvâli olan şabînin batnına pelin ve birinci Kâbüli ve sığır ödü ve ebû cehl karpuzu şahmı ile ḍımâd olunur.

Ammâ maḥ'adede olan küçük ve sağır kurtlar için vâcib olur ki râsen ve 'urûḳ-ı şufr her birinden birer cüz' aḥz olunup ve mecmû'un misli şekere ḥalt olunup mâ-ı bârid içinde saḳy olunur.

Etfaile 'arîd olan emrâdın yirmi yedincisi şıbyâna 'arîd olan saḥc olur ya'ni uyuklarında şıḳâḳ ve yarıklar ḥâdiş olur. O vakte vâcib olur ki âs saḥḳ olunup yarıkların üzerine ekile ve zerûr kılına veyâḥûd döğülmüş meyan kökü veyâḥûd verd-i meshûḳ veyâḥûd su'd ya'ni topalak dedikleri nesne veyâḥûd arpa unu ve bu mişlli nesnelere ekilip zerûr kılına.

372 "Ḥurf" ḥabbu'r-reşâda derler lâkin reşâdın mâhiyyetinde ihtilâf olmakla 'Alâi taḥarrî ve kemâl-i tafahhuştan sonra o bâbda emr-i şavâb ne idiğini beyân edip *Kâmil-i 'Alâi* adlı kitabında der ki *فقد صح ان الرشاد بقلة وحب الرشاد هو الحرف وهو من الحبوب والبزور حار يابس حريف ردي للمعدة والكبد ويلطف الاخلاط الغليظة وينقي الرية ويخرج الدود*

373 "Dirmene" yavşan ki tabibler katında şîh demekle ma'rûftur, mîmin sükûnu câiz ve fetḥası câiz. Ḥalîmî.

374 [Yazmada "sarı yosun" şeklinde görülüyor, ancak Arapçası "şîh" göz önünde tutularak "sarı yavşan" şeklinde düzeltildi.]

el-Faşlu'r-Râbîu Fî-Tedbîri'l-Etfâli İzâ İnteḳalü İlä Sinni'ş-Şabiyyi

Kaçan tıfl sinn-i şibāya dâhil olsa vâcib olur ki şabînin ahlâkı cānibine kaçd ve 'ināyet şarf olunup ahlâkı ta'dîl oluna ve o şabî ḡaḏab-ı şedîd ve ḡavf-ı şedîd ve ḡamm ve seheri mûcib nesnelere muḡāfaza oluna o vech ile ki her vâkte te'emmül ve tefekkür oluna ki o şabî ne ḡüne nesneye meyl eder ve ne aşl nesne iştiḡā eder taḡarrî olunup o meyl eylediḡi nesne şabiyye verile ve taḡrîb olunup önüne getirile ve müstekrehi ve istemediḡi nesnelere dahi taḡarrî olunup o nesne şabînin müvācehesinden izāle oluna. Ve şabiyye bu vech ile mu'āmele iki cihetten menfa'ati olur:

Menfa'at-i ulā budur ki o şabî zamān-ı tufūliyyetten ḡasenü'l-ahlâk olmaḡa başlar ve ahlâk-ı ḡasenesi o şabiyye meleke ve taḡbî'at olur ve nefsinde keyfiyyât-ı nefsanıyyenin rezâilî ḡadîs olmaz. Ve bu vech ile olan menfa'at şabînin nefsinde olur.

Ve menfa'at-i şāniye şabînin bedenine müte'allika olur. O menfa'at-i şāniye budur ki şabînin müşteḡası verilmeyip ve müstekreḡatı ve istemediḡi nesnelere şabîden te'bîd olunmasa lâ-maḡāle o şabiyye ḡaḏab mişli ahlâk-ı seyyi'e ḡadîs olur ve zemîme olan ahlâka sū-i mizāc tābi' olup emrāda mü'eddî olur, zîrâ ekseriyyā ahlâk her ne kadar mizāca tābi' olup emrāda mü'eddî olur ise ba'dı kerre dahi mizāc ahlâka tābi' olup ahlâkın redā'etinden mizāc dahi redî olur onun için ki ḡaḏab cidden bedeni teşḡîn eder ve ḡamm cidden ruḡubeti izāle edip bedeni kurutur ve tecfîf eder ve tebellüd ya'ni nefsanî olan sükûn kuvā-i nefsanıyyeyi irḡā edip mizācî balḡamiyyeye imāle eder. Bināen 'alā-küllî mā-zükire şabînin ahlâkını ta'dîl ile bedeninin ve nefsinin şıḡḡatleri ve nefsinin şıḡḡatleri muḡāfaza olunur.

Ve şabî uykudan uyandıktan aḡrā ve elyaḡ olur ki evvelā o şabî istiḡmām ettirilip sonra la'ib ile şabînin mā-beyni taḡliye oluna. Ve bir sā'at miḡdārı oynadıktan sonra ḡalîlü'l-miḡdār ḡıdāsı iç'ām oluna ve iç'ām-ı yesîr ü ḡalîlden sonra koyuverilip uzun ve taḡvîl la'ibine ve oynamasına müsā'ade oluna ve sonra yine istiḡmām ettirilip ba'dehu yine iç'ām oluna. Ve ḡasbe-mā emken ta'ām üzerine su içmekten o şabî men' oluna, zîrâ ta'ām üzerine içilen su ta'āmı ifsād eder ve o su mi'cede ḡadîm olmazdan evvel ta'āmı niyyen tenfîz edip fesād-ı 'azîme mü'eddî olur.

Kaçan o tıflın üzerine altı havl havelân eylese ya'nî altı yaşına dâhil olsa vâcib olur ki o şabî mü'eddibe taqđim oluna ya'nî o şabîye edeb öğretilip ve ta'lim-i 'ilm eder hâceye verilir velâkin ta'lim ve ted'ibi dahi tedricle olur, küttâba ve mu'allime o hâlinde mülâzemet ettirilmez, mu'allime gâhice gidip ta'allüm eder ve gâhice terk-i ta'allüme müsâ'ade olunur.

Ve zikr olunan sinne ya'nî altı yaşına girdikte o sinne girmezden evvel olan istihmâmı taklîl olunup hâmmâma az konur. Lâkin ta'am vermezden mu'kaddem o şabîye ta'ab ve meşak'kat verecek nesnelere ziyâde olunur ve nebîz içmekten men' olunur huşûşan mizâcî ra'ib olan şabîden nebîz ziyâde men' ve teb'id olunur, zîrâ nebîz şâribinde mirâr tevlîd eder ve nebîzin mirâr tevlîdi şıbyânda sâirlerden sür'atlı olur. Ve bâliğ olan şübbânda nebîz mirârı idrâr eder [99a] veyâhüd mefâşîllarını tertîb eder, o vech ile şübbânda şürb-i nebîzin fâidesi olur lâkin bu fâideler şıbyânda ma'tlûb olmaz ve şıbyâna kıyâs ile nebîzin bu fi'li menfa'at olmaz. Ve şıbyâna nebîz sakı olmaktan menfa'at-i ma'tlûbe yok iken ma'darratın irtikâb ve ilzâm eylemek lâıyk olmaz. Ve bu menfa'atler şıbyânda ma'tlûb olmadığının vechi budur ki şıbyânda mirâr kalîl olmakla mirârı idrâra ihtıyâc olmaz ve şıbyânın mefâşîlları mertûbe olmakla kezâlik murattıbat isti'mâline muhtâc olmazlar. Ve 'azb ve na'kı olan mâ'r bâridi iştihâ eder ise şıbyân içmekten men' olunmazlar.

Ve şıbyânın tedbîrleri bi'l-cümle zikri âti nehc üzere olur on dört yaşına girince kadar ve bu nehce mürâ'ât ile ma'an o müddette şabî her gün murâkabe olunup o şabîye hâricden işâbet eden ma'darratlı nesnelere ve dâfi' olan gözeteciler ve murâkıblar ile o şabî ihâta olunur. Ve mürâ'âtı lâzım olan nehc ve tarîkat budur: Sinn-i şıbâ gâyeti ve nihâyeti ile sinn-i tera'ru³⁷⁵ arasında 'unf ve şiddet ile harekettten ve riyâdet-i 'anîfeden o tıfl men' olunup tedricle riyâdeti ve hareketi ta'dîl olunur, zîrâ riyâdet-i mu'tedile ve hareket-i tedricî ile ru'tubetin no'şânı ve cefâf ve şalâbetin hudûsu i'tidâl üzere olur. Ve riyâdet-i 'anife ru'tubetin ziyâde no'şânına ve cefâf şalâbetin def'aten keşretine mü'eddî olup mu'dırır olur. Ve kaçan on dört yaşına ulaştıkta

375 Mevlûda evvel-i vilâdetinde tıfl derler; yürümeğe bed' edip gâh düşüp gâh kalmak ile hareket eylediği sinne sinn-i tera'ru' derler ve bilâ-sukû' yürüdüğü sinne on dört yaşına girince kadar sinn-i şıbâ derler.

o sinnin tedbîri inmâ edici ve büyütücü ve hıfz-ı şîhhat edici tedbîrler olur. Pes biz münmî olan ve hıfz-ı şîhhat eden tedbîrlere naql-i kelâm eyleyelim ve onların içinde bâliğ ve kâmil olup eşiğhâdan olanların şîhhatini hıfza mü'eddî olan tedbîre müte'allik kavli taqdim eyleyelim ve onların içinden dahi riya'det ile ibtidâ eyleyelim:

et-Talîmü's-Sânî Fi't-Tedbîri'l-Müştereki Li'l-Bâliğine ve Hüve Seb'atü 'Aşere Faşlen

el-Faşlu'l-Evvelü Cümletü'l-Kavli Fi'r-Riya'deti

Hıfz-ı şîhhat tedbîrlerinin mu'zamâ evvelâ riya'det ve sonra tedbîr-i gîdâ ve sonra nevmîn tedbîri olmakla vacib olur ki riya'dete müte'allik olan kavli taqdim oluna. Ve biz riya'deti ta'rif ve tahdid edip deriz ki riya'det bir hareket-i irâdiyyedir ki o hareket ile müteharrik olan kimse nefes-i 'azîm ü mütevâtir ile teneffüse mu'dtarr olur. Ve bu riya'dete muvaffak olan kimse ya'nî vaqt-i hâcette iftidal üzere bu hareketi eden emrâd-ı mâddiyyenin muktedî olduğu mu'aleceden ve kezalik emrâd-ı mâddiyyeye tâbi'a olan emrâd-ı mizâciyyenin muktedî olduğu mu'aleceden müstagnî olur, eger sair tedbîrleri tedbîr-i muvâfık ve tedbîr-i şavâb olur ise.

Ve bu mu'tedile olan riya'detin beyânı budur ki sen bilirsin ki biz gîdâya mu'dtarrız ve bizim hıfz-ı şîhhatimiz keyfiyyet ve kemmiyyetinde bize mülâyim ve muvâfık olan gîdâ sebebiyle olur ve kebidde hâdis olan gîdâ yâ bi'l-kuvve ya'nî ahlâq-ı erba'a bi-külliyetihâ bi'l-fi'l gîdâ olmaz ya'nî ahlâqın küllîsi a'câya müşâbih olup bedende cüz' olmaz belki tenâvül olunan ta'âm üzerine cereyân eden hu'düm-ı erba'adan her bir ha'dmlarda fa'dla bâkî kalır ve tabî'at o fa'dlaları def'de ve istifrâğda ictihâd eder lâkin mücerred tabî'atın istifrâğı ile o fa'dlalar tamâmen ve müstevfâi istifrâğ olunmaz belki tabî'at hasebiyle hâsıl olan istifrâğdan sonra her bir ha'dmın fa'dlından birer miqdâr fa'dl bâkî kalır ve ta'âm ekli def'eâtından her bir def'ada biri biri ardınca mütevâtiren her ha'dmda fa'dladan bir şey' bâkî kalarak ve tekerrür ederek bedende miqdâr-ı mu'teberi olan fa'dlalar müctemi'a olur. Fa'dla-i müctemi'a bedene ma'darratı olan mevâdd-ı fa'dliyyeye istihâle edip vücûhla bedeni idrâr eder:

O vechlerin evvelkisi budur ki o mevâdd-ı fağlıyye gâhice ta'effün edip emrâd-ı 'ufüniyyeyi ihdâş eder ve gâhice min-gayri ta'effün o mevâdd müş-tedde olur, sū-i mizâc ihdâş eder ve gâhice dahi ziyâde olup keşreti hase-biyle zikri mürür eden imtilâ a'râdını ihdâş eder ve gâhice dahi o mevâdd a'đâya munşabbe olup dökülür ve munşabbe olup döküldüğü 'uğvda evrâm ve şişler ihdâş eder ve gâhice dahi o mevâddın buğârları cevher-i rûhun mizâcını ifsâd eder ve muğtarr kalınıp tabî'atın istifrâğından mâ-'adâ o bâkî kalan mevâddı istifrâğa hâcet ziyâde olur, o mevâdd-ı bâkıyenin ekser-i istifrâğı edviye-i semmiyye ile tamâm ve ceyyid olur.

Ve iştibâh yoktur ki kimyevî edviyeler garîziyyeyi nehk eder ve bedene işâl-i mağarratta mübâlağa eder. Ve semmiyyeti olmayan edviye ile istifrâğ dahi tabî'ata şakîl ve ağır yük olur, nitekim İbukrâ't der ki muhaqqaktır ki devâ bedeni tenkıye eder velâkin bedeni iblâ eder ve çürütür.

Edviye ile istifrâğın zikr olunan mağarratlarından mâ-'adâ mağarrat-ı uhrâsı budur ki o edviye mevâdd-ı rediyye ile ma'an mevâdd-ı şâlihayı ve hılt-ı fâğıl ve ru'tubât-ı garîziyyeyi ve cevher-i hayât olan rûhu istifrâğ eyle-meğe mü'eddî ve bâ'is olur ve bu istifrâğlar a'đâ-i re'îsenin ve a'đâ-i re'îse-nin hâdimlerinin vehn ve da'fını icâb eder.

Ve evvel faşdan beri zikr olunan mağarratlar imtilânın mağarratları olur ki o mağarratların ba'đısı imtilâ alâ-hâlihi terk olunduğundan hâdiş olur ve ba'đısı mevâdd-ı imtilâ edviye ile istifrâğ olunduğundan hâdiş olur, pes riyâdet sâir tedbirlere dahi işâbet olunduğu vakte imtilânın mebâdisi olan hüğüm-ı erba'anın fağla-i yesirelerini ictimâ'dan ve imtilâya mü'eddî olmaktan mâni' olan bi'l-cümle sebeblerden bilâ-ıdrrâr ziyâde emna' ve edfa' olur ve emna'iyetinden mâ-'adâ riyâdet harâreti garîziyyeyi in'âş ve işâre eder ve onda hâdiş olan şikâli ve ağırlığı giderip ke'l-evvel hüffete i'ade eder onun için ki riyâdet harâret-i laţifeyi taħrîk ve işâre eder ve bedende bulunan façlayı o harâret her gün taħlîl eder. Ve hareket dahi harâretin taħlîline mu'ine olup o fağla-i mevcüdeyi izlâk ederler ve menâfise tevcîh edip hâric-i bedene ihrâc ederler ve mürür-ı eyyâm ile o fağla cem' olmaz ve imtilâyaya mü'eddî dahi olmaz.

Zikri mürür eylediği üzere riyâdetin bu menfa'atinden mâ-'adâ menfa'at-i âheri olur, zirâ riyâdet harâret-i garîziyyeyi inmâ edip çoğaltır ve mefaşılı

ve evtârî şalâbetli eder, pekiştirir ve mefâşil ve evtârî ef'âlini işlemekte takviye eder ve infir'allerinden emîn eder ve gıdâyı kabüle a'đâyı hâdırlar ve müsta'idd eder o vechle ki riyâdet bedenden façlayı taklîl edip azaltır ve fağlın kılleti ile a'đanın gıdâya rağbeti ziyâde olup kuvve-i câzibe hareket eder, o vechle a'đanın gıdâyı kabülü ekser olmuş olur. Ve a'đanın 'uğdelerini riyâdet hâll edip çözer ve a'đâyı telyîn edip yumuşak eder ve ruṭubât-ı gâlız ayı terkîk edip inceltir ve mesâmmâtı geniştirir. Ve çok kerre olur ki terk-i riyâdet dıkk maraçına mü'eddî olur, zîrâ riyâdeti terk hasebiyle a'đanın kuvvâları da'ife olur, zîrâ hareket her 'uğvun 'ğarîzi olan rûhunu o 'uğva celb ve cezb eder. Ve her 'uğvun rûhu hayâtına âlet olmakla o riyâdeti terk hayâtı terk gibi olup o a'đâ gâyet da'ife olmakla harâret-i 'ğarîbe sühület ile a'đâyı teşebbüs edip dıkk marağı hâdis olur, el-'iyâzu billâhi.

el-Faşlu's-Sânî Fî-Envâ'ı'r-Riyâdeti

Riyâdet iki kısım olur, biri kaşdı ve âheri 'ğayr-i kaşdı olur. 'ğayr-i kaşdı olan riyâdet o kimsenin riyâdetidir ki onun a'mâl-i insâniyyeden bir 'ameli olup o 'ameli işler ve onunla riyâdet kaşdı eylemez lâkin o 'ameli işlemek ile min-'ğayri kaşdı riyâdet hâşıl olur, erbâb-ı ħiref ü şanâyi'ede olduğu gibi. Ve riyâdet-i kaşdı ya'nî riyâdet-i hâlişa o kimsenin riyâdetidir ki onun işlediği 'amel ħirfeti ve şan'atı olmaz ve o 'ameli işlemekten 'ğarağı ancak taḫşîl-i riyâdet olur, nefsi-i 'amel maṭlûbu olmaz, maṭlûbu menâfi'-i [99b] riyâdeti taḫarrî olur.

Ve bu kısım-ı şânînin fuşûlü ve envâ'ı vardır, zîrâ o riyâdetin kimisi kalîl olur ve kimisi dahi keşîr olur ve ba'đı riyâdet kavî ve şedîd olur ve ba'đısı da'if olur ve ba'đısı serî'a ve ba'đısı baṭî'e olur ve ba'đısı dahi şiddet ve sūr'atten mürekkeb olup haşîş olur ya'nî hem şedîd ve hem serî' olur ve ba'đısı müterâhî olur ya'nî hem da'if ve hem baṭî' olur. Ve bu ezvâc-ı erba'adan her zevcin zıkr olunan iki tarafları arasında mu'tedil riyâdet dahi olur. Bi'l-cümle bu taḫsîmden hâşıl olan aḫsâm on iki kısma bâliğ olur. Ve ammâ riyâdetin envâ'ı bu mezkûrlardır:

Evvelkisi müşâra'a ya'nî güçleşmek. *Müşâra'a riyâdet-i kavîyyeden olur.*

İkincisi mübâtaşe. *Bu nev' kavî ve serî' riyâdetdir; ma'nâsı iki kişi birbirini 'unf ile mu'âhaze etmektir.*

Üçüncüsü mülâkeze ya'nî iki kişi birbirini yumruk ile şadrına vurmaktır; *bu nevf dahi kavî ve serf dir.*

Dördüncüsü ihdâr³⁷⁶ ya'nî at yürütmek ve adımlatmaktır. *Bu nevf riyâdet yalnız serf olur.*

Beşincisi sür'at-i meşy. *Bu nevf riyâdet yalnız serf olur.*

Altıncısı remy 'ani'l-ka'v, ok atmak. *Bu nevf riyâdetin kavî, şedîd nevf-i dir.*

Yedincisi remy-i zu'bîn ya'nî mızrak atmak. *Bu dahi kavî-i şedîddir.*

Sekizincisi el-ka'fz ilâ şey'in li-yete'allaka bihi ya'nî bir şey'in ardınca o şey'e ta'alluk etmek için veşbe edip sıçramaktır. *Bu nevf mürekkebe ve şedîd-i serf dir.*

Dokuzuncusu hacl ya'nî bir-ayağı ile sekip veşbe etmektir. *Bu nevf şedîd-i kavîdir.*

Onuncusu münâkafe bi's-seyf ve'r-rumh ya'nî kılıç ve rumh ile oynamak ve mülâ'abe etmektir. *Bu nevf serf dir.*

On birincisi rüküb-ı hayl ya'nî ata binmek. *Bu nevf dahi serf dir.*

On ikincisi hafk bi-yedeyn ya'nî bir ayak üzere durup iki ellerini ön tarafa ve art tarafa tahrik edip salmaktır.³⁷⁷ *Bu riyâdet riyâdet-i şerîfe [dir.]*

'Allâme vech-i şerâfeti beyân edip der-ki zîrâ bu riyâdette bi'l-cümle beden hareket edip bedeni bi'l-cümle riyâdet istfâb eder ve bu riyâdet kavî, serf olur.

Ve biraz riyâdetler dahi vardır ki o riyâdetler riyâdet-i laîfe vü leyyine aşnâfından olurlar, o aşnâf bunlardır:

On üçüncüsü tereccuh bi'l-erâcîh ve'l-mühüd ya'nî salıncakta ve beşikte kâimen ve kâ'iden ve muğta'c'an salınmak olur. *Bunlar riyâdet-i da'ife olur.*

On dördüncüsü rükûbu'z-zevârih ve's-semâriyât. *Bunlar küçük sefîne-lerin birer nevf idir, onlara rükûb edip binmek riyâdet olur ve kuvveti salıncakta ve mehdde salınmaktan ziyâde olur.*

On beşincisi rükûbu'l-hayl ve'l-cimâl ve'l-amâriyât ya'nî ata ve erkek deveye ve deveye yüklettikleri hevdec tesmiye olunan miħaffeye binmek-

376 'Allâme. الحضرم بالضم العدو يقال احضر الفرس احضارا والمراد هباً عدو الفرس فاستحضر الفارس

377 Ba'dı nüsah-ı Kânûn'da "hafk bi-yedeyn" iki ayakları uçlarına basıp tağdım ve te'hir edip iki ellerini ziyâde quddâma ve halfe tahrik etmekle tefsir olunmuştur.

tir. Bunlardan hâşıl olan riyâdet zevrak ve semârî tesmiye olunan sefîne-i şağîreye binmekten hâşıl olan riyâdetten akvâ olur.

On altıncısı rükûbu'l-‘acel ya‘nî öküz ‘arabasına binmektir. Bundan hâşıl olan riyâdet kavî, serfdir.

On yedincisi el-meydâniyye. Bu riyâdet-i meydâniyye riyâdet-i kaviiyeden olur. “Meydâniyye”nin ma‘nâsı budur ki bir meydânda insân ‘advini şedd edip nihâyete ve meydânın âher tarafına erişir ve o taraftan kâhkarî ric‘at ve hareket edip harekete bed‘ eylediği tarafa vâşıl olur ve bu minvâl üzere şâniyen dahi hareket eder lâkin evvelâ vardığı gâyete o mislli ‘adv ile şâniyen varmaz, bir miqdâr kaç‘ eylediği mesâfe nokşân üzere olur, bu minvâl üzere her def‘ada mesâfe nokşân üzere olarak son def‘ada vasatta kalır. *Meşelâ def‘a-i ülâda o meydânın nihâyetine yüz hutvede bâliğ olsa def‘a-i şâniyede yüz hutvede gâyete vâşıl olmaz belki bir miqdâr mesâfe dahi bâkiye iken yüz hutve tamâm olur ve def‘a-i şâlîsede nokşân olan mesâfe dahi ekser olur, o hutvâtın miqdârı tekâsur ederek o kimse son def‘ada yüz hutvede ancak meydânın vasaatında kalır.*

On sekizincisi mücâhedetü’z-zıll olur. Bu nevf dahi riyâdet-i kaviiyeden olur. Ve bcdî nüshada “mücâhedetü’t-tabl” vâkıf olmuştur. Allâme der ki şavâb olan evvelki nüshadır, zîrâ bu nevf-i tefsîr edip Câlînüs der ki insân kılıcı veyâhüd rumhunu ahz edip oynar ve kendi zıllını ve gölgesini düşman makâmına ve ‘adüvv menzilesine tenzîl eyleyip zıllı ile muhârebe eder.

On dokuzuncusu et-taşfîk bi’l-yedeyn ya‘nî sağ elinin zahrını sol elinin başına çarb eylemek olur.

Yirminci et-tafr ya‘nî tafr edip sıçramak.

Yirmi birinci ez-zecc bi’r-rumh ya‘nî sinânını ve rumhunu ahz edip ucunda olan yalman ta‘bîr olunan hadîdi ile hedeflere ta‘n etmek. “Zicec” ‘ineb vezninde rumhun tarafında olan hadîde derler. Ve bu nevf riyâdet kaviiyeden olur.

Yirmi ikincisi el-la‘ib bi’s-şavlecâni bi’l-küreti’l-kebîreti ya‘nî bir büyük küreyi ve topu çevgân ile oynatmaktır. Ve bu nevf riyâdet kavî ve serfdir.

Yirmi üçüncüsü el-la‘ib bi’s-şavlecâni bi’l-küreti’s-şagîreti ya‘nî çevgân ile küçük topu oynatmaktır. Ve bu nevf riyâdet riyâdet-i serf adır.

Yirmi dördüncüsü el-la'ib bi't-tabtâb. *Karşı der ki "tabtâb" bir âlettir ki onun ile Ekrâdın fârisleri ve atlıları oynarlar. Ve İbn Cümeys der ki "tabtâb" bir âlettir ki ağaçtan yapılır, çevgândan başkadır, onun miğbâdı ve ahz edecek mahalli vardır, ona küre-i şağîreyi koyup remy ederler ba'dehu yine o küreyi onun ile redd ederler. Yûsuf b. Muḥammed el-Bağdâdî der ki "tabtâb" şıbyânın oynadıkları küredir, onun için o küreye 'amme "tâbe" derler. Bu la'ib dahi riyâdet-i ser'adandır.*

Yirmi beşincisi işâletü'l-hacer ya'nî taşı izâle ve mevki'inden kaldırmaktır. Ve bu riyâdet-i kavîyyedendir.

Yirmi altıncısı rekdu'l-hayl ve istikṭâfuhâ ya'nî ayağı ile ve üzengi ile feresin karnına yürüsün için darb etmektir. Ve "istikṭâf" feresin licâmını ve gemini cezb edip dursun için çekmektir ve iştikâkı "kuṭûf" tandır, buṭ-ı meşy mâ'nâsındır. Ve bu nevf riyâdet riyâdet-i batî'e olur.

Ve zikri mürûr eden mübâtaşenin envâı vardır. *Ba'dı nüshâda "müşâ-râanın envâı vardır" vâkı' olmuştur, ikisi dahi şâhîh nüshâlardır, o envâ bunlardır:*

Yirmi yedincisi iki kişi biri birini belmden ahz ederler o vech ile ki her biri iki kolları ile âheri belinden kucaklar ve ellerini ve parmaklarını şebeke gibi biri birine idhâl edip her biri şâhibini kendiye ilşâk ve ilzâm eder ve âheri tekellûf ve sa'y edip ḥalâş olmaḳ murâd eder ve ilzâm eden şâhibi onu imsâk edip taḥalluşa komaz. Ve bu nevf mübâtaşe ser'ca ve kavîyye riyâdet olur. Ve bu mübâtaşeye qarîb olur o mübâtaşe ki o iki kişiler kollarını biri birine sararlar, eḥadühümâ sağ kolunu âherin sağ koluna idhâl eder ve sol kolunu âherin sol koluna idhâl eder ve eḥadühümânın yüzü âherin yüzüne müvâcih ve muḳâbil olur ve böyle mu'âhaze ile eḥadühümâ âheri yerinden işâle ve izâle eder ve sonra ḳalb edip taraf-ı âheri üzere döndürür ḥuşuşan bu ḳalbi ziyâde eder o vâkte ki her biri âhere zafer bulmak için gâhîce münḥanî olup eğilir ve gâhîce münbasıṭ olup doğrulur. *Bu nevf riyâdet kavî, şedîd olur.*

Yirmi sekizincisi el-müdâfa'a bi's-şadreyn ya'nî iki kişi biri birinden uzaklaşıp sonra her biri âherin cihetine 'unf ile ḥareket edip mesâfe vasatında eḥadühümâ şadı ile âherin şadrına müşâdeme ve muḍârebe etmektir. *Ve bu nevf şedîd ve kavî bir riyâdetdir.*

Yirmi dokuzuncusu mülâzemet bi'l-^unuq ya'nî o iki insândan her biri [100a] âherin boynunu aḥz edip esfele ve aşâğı tarafâ cezb etmektir. Bu riyâdet-i kavîyye nev'inden olur.

Otuzuncusu mülâvâtü'r-ricleyn ve's-şâğzebiyyetü ya'nî gürüş eden iki kişiden her biri ayaklarını âherin ayağına sarmak ve mülâvî etmektir. "Şâğzebiyye" dahi o [nev'] müşâra'anın ismidir, Şihâh-ı Cevherî'de muşarrahtır.

Otuz birincisi feḥacu³⁷⁸ ricley şâhibihi bi-ricleyhi ya'nî o iki kişiden her biri ayaklarını açarlar ve ayağının her birini âher ayağından uzak ederler ve iki ellerini kendi dizleri üzere kılarlar ve vuḳûf edip dururlar o hey'et üzere ki her birinin re'si âherin vasaṭı arasına olur³⁷⁹ ve bu vakfeden sonra her biri sağ elini sağ dizinden kaldırır ve o kaldırdığı sağ eli ile şâhibinin ve yoldaşının sol uyluğuna ḍarb edip vurur, kezâlik eḥadühümâ sol elini dahi kendi sol dizinden kaldırıp o kaldırdığı sol eliyle yoldaşının zahrına ve arkasına ḍarb eder ve sonra çekilip mekânlarını tebdîl edip vaşf olunduğu üzere yine evvelâ işlediği fi'leri işler ve bu minvâl üzere biri birinden müfâraḳat edince kadar deverân eder. Ve bunlara benzer müşâbih muşâri'ayn ve mübâṭuşeyn'in oyunları ve mülâ'âbeleri her ne kadar var ise cümlesi riyâdet olur.

Ve biraz ḥarekât dahi vardır ki onlar riyâdet-i şerîfeden olur, o riyâdetler bunlardır:

Otuz ikincisi iki refîk mekânlarını sür'at ile istibdâl edip eḥadühümâ âherin mekânına ve âher eḥadühümânın mekânına varırlar ve her biri ḥalfine ve ardına ḥareket-i müte'addide vü keşîre ile ḥareket eder ki ḥalfe olan ḥareket arasında ḳuddâma dahi ḥareket-i mütevassıta olur ya'nî evvelâ ḥalfine ḥareket eder ba'dehu önüne ḥareket eder ve ba'dehu yine ḥalfine ḥareket eder ve cümlesi mütevâtîr ve taḫfre ile olup bu ḥâlet üzere o müteḥarrîk deverân eder. Ve bu ḥarekâtın kimisi nizâm üzere olur ve kiminde nizâm olmaz ve ekseriyyâ bu ḥâlet semâ'da raḳş edenler ḥâli olur.

378 "Feḥac" fâ'dan sonra hâ-i mühmele ile iki ayağı tefrîc edip ayırmaktır. Eger ḥâ mu'ceme olup "feḥac" olur ise mübâlağa ayırmak ma'nâsına olur, kezâ fi'l-Kâmûs.

379 Ya'nî âher kâim ve müstevî olsa o münḥanî olanın vasaṭına müşâdif muḥâzî olurdu.

Ve otuz üçüncüsü riyâdetü'l-miselleteyn ya'nî iki çuvaldız oyunu ile hâşıl olan riyâdetdir, o la'ib budur: Bir insân bir mevkıfta vakfe edip eğlenir ve sağ cānibine bir miselle ğarz eder ve diğer ve sol cānibine dahi bir çuvaldız ğarz eder ve iki çuvaldızın biri birinden burdu ve uzaklığı bir bâ' ya'nî bir kulaç olur. Ve o çuvaldızlara o kimse teveccüh ve iğbāl edip sağ tarafta dikilen çuvaldızı sol tarafta mağrûz ve dikili miselle mekânına nakl eder ve sol tarafta olan çuvaldızı sağ tarafta dikili çuvaldız mekânına nakl eder ve taharrî edip sa'y eder ki o nakillerin sür'ati o nakillerde mümkün olan sür'at ve 'acelenin ğāyet-i kuşvāsı ve müntehāsı ola tâ ki riyâdet-i mezkûre riyâdet-i serî'adan olur.

Bu maqâmda İbn Cüme' bahş edip der ki Şeyh, in bu kelâmı ya'nî riyâdet-i miselleteyn dediği aşlı üzere değildir belki nâsihleri tağyîr eylemiştir. Aşl-ı 'ibâret "müşeyyeleyn" olmak üzeredir ya'nî iki taşı vech-i muharrer üzere nakl ve teşyil³⁸⁰ eylemektir. Ve bu bahşin tafsîli şerh-i 'Allāme'de mezkûrdur.

Ve zikr olunan riyâdât-ı şedîdeler ve riyâdât-ı serî'alar kirâren ve mirâren işlenmek murâd olundukta lâyıq budur ki müte'tabî'aten biri biri ardınca işlenmeye ve o fi'âlde tevâtür ve te'âkub olmaya. *Ve te'âkub ve tevâtürün terki iki vech ile olur:*

Vech-i evvel budur ki riyâdet-i şedîde veyâhüd riyâdet-i serî'ayı bir def'â işledikten sonra tevakkuf edip sâkin olur, bir mîqdâristirâhat eyledikten sonra yine serî' veyâhüd şedîd olan riyâdeti işler.

Ve vech-i şânî budur ki riyâdet-i şedîde veyâhüd riyâdet-i serî'ayı bir def'â işler ve 'âkıbinde şedîd ve serî' olmayan riyâdet-i fâtire ya'nî riyâdet-i dâ'ife veyâhüd riyâdet-i baî'e'yi işler ve 'âkıbinde yine riyâdet-i şedîdeyi veyâhüd riyâdet-i serî'ayı işler. İki şedîd veyâhüd iki serî' riyâdetler arasında riyâdet-i fâtire ya'nî dâ'ife ve baî'e tavassu' etmekleistirâhat hâşıla olur. Ve bu minvâl üzereistirâhat eylemeden riyâdet-i şedîde vü serî'anın tevâtürü gibi o riyâdet tabî'ata şakîl ve ağır olmaz.

Ve vâcib olur ki riyâdet eden kimse bir nev' riyâdete müdâvemem eylemeye belki tefennün edip gâhîce bir türlü ve gâhîce âher türlü riyâdet eyleye, zîrâ riyâdete müdâvemem olunsa menf'â'ati kalîle olur ř'tiyâd hasebiyle ve bu riyâdetlerin menf'â'ati bi'l-cümle bedene'âmme ve şâmile olur.

380 "Teşyil-i hâcer" taşı kaldırmak ve yerinden izâle etmektir.

Her bir 'udvun hâşşaten ve başka başka dahi riyâdetleri olur ki o riyâdetlerin menfa'ati 'udv-ı vâhîde maḥşûş olur. Ammâ iki ellerin ve iki ayakların riyâdetlerinde ḥafâ yoktur, *cümleye m'âlumdur ki onların riyâdetleri mütefennin ve türlü türlü 'mâl işleyip o 'amellerde ellerini ve ayaklarını istf'mâl ve tahrik etmekle olur. Ve m'âlûm olmak gerektir ki beden t'âmla mümtelî iken riyâdet-i 'âmmе ve riyâdet-i hâşşa bi'l-cümle riyâdetlere mübâşeret olunmaya.*

Ve ammâ şadrın ve a'ḍâ-i teneffüsün riyâdeti gâhîce 'azîm ve şakîl şavt ile ve gâhîce keşîrû'l-mikdâr şavt ile ve gâhîce ḥiddetli şavt ile taşavvut etmekle olur lâkin dâimâ şavt-ı şakîl ile veyâḥûd şavt-ı hâdd ile taşavvut olunmaz belki maḥlûṭ olup şavt gâhîce hâdd ve gâhîce şakîl olmak gerektir tâ ki i'tiyâd ile menfa'at-i riyâdet kalîle olmaya. Ve bu mişlli şavt ile olan riyâdet şadra ve sâir a'ḍâ-i teneffüse riyâdet olduğu gibi kezâlik ağıza ve lehâta ya'nî küçük dil dedikleri 'udva ve lisâna dahi riyâdet olur. Kezâlik 'ayna ve *ba'dı nûşhaya göre 'unûka ya'nî boyuna* dahi riyâdet olur. Ve şavt ile olan riyâdet levni dahi taḥsîn edip güzelleştirir ve göğüsü dahi tenkıye edip ruṭûbât-ı fâsidesini çıkarır ve tathîr eder.

Ve şadrın ikinci riyâdeti budur ki bir mikdâr nefes ḥabs olunup ba'dehu nefḥ olunur ve def'aten ḥabs olunan nefes ihrâc olunur. Ve bu riyâdet şadra olduğu gibi bi'l-cümle bedene dahi riyâdet olur ve bedende olan mecrâları dahi tevsîf edip geniştir.

Ve şavtı 'azîm olup zamân-ı tavîlde o şavt-ı 'azîmi ihrâc eylemekte ziyâde ḥaṭar olur, zîrâ o vechle taşavvut ḥasebiyle havâ-i keşîr ḳalbe müncezib olup ḥarâret-i ğarîziyyeyi söndürür. Ve şavtı taṭvîl eylemekte havâ-i keşîre dahi ihrâc olunup *havâ-i keşîrenin ḥurûcunda ervâḥ dahi tâb' olup m'a'an ḥurûc eylediğine binâen* ḥaṭar-ı 'azîm olur.

Ve kırâ'et eden kimselere vâcib olur ki kırâ'et-i leyyine ile bed' edip okumağa nermden başlaya ve tadrîcle sonra şavtını terfîf edip yücelte ve 'âlî eyleye. Ve kaçan şavtı şedîd ve 'azîm ve taṭvîl oldukta o şavtın zamâmm mu'tedil eyleye ya'nî o vech ile olan şavtın zamâmm uzun eylemeyip tûl ve kışarda i'tidâl üzere eyleye. Ve zamânı mu'tedil olan şavt-ı şedîd 'azîm ve taṭvîlden nef' beyyin ü 'azîm olur. Ve zikr olunan şavtın zamânı dahi taṭvîl olsa mizâcî mu'tedil ve bedeni şaḥîḥ olanlara o şavt ḥaṭarlı olur.

Ve nev^c-i insânın efrâdları ve eşhâşları sinnlerinde ve mizâclarında ve şehanelerinde ve tedbîrlerinde ve şın^catında sâkin oldukları beldelerin havâ- larında ve sâir mişlli umûrlarda biri birlerine muhâlif olmaları ile her bir şahşın bir nev^c riyâdeti olur ve birinin riyâdeti âhere riyâdet olmaz. *Meşelâ habs-i nefes mizâcî bârid olanlara ve kezâlik şın^cat-i bâride aşhâbına nâfî olur, ammâ mizâcî hârr veyâhûd şın^cat-i hârre aşhâbına nefesini habs ve haşr muğırır olur. İmdi riyâdet edenlere vâcib olur ki ahvâlinde ve emrinde tefahhuş edip hâline muvâfık riyâdet eyleye:*

Ve henüz hummâsı zâile olup veyâhûd nâkîh olmakla hareketten ve kıyâm ve ku^cüddan ^câciz olanlara ve harbak mişlli edviye-i kavîyye tenâvül [100b] edenlere ve hicâbında marağ olanlara riyâdât-ı leyyine-i³⁸¹ ^carâdiyye muvâfık olur, *zîrâ zıkr olunan kimselerin kuvâsı dâife olur ve riyâdet-i kavîyye-i zâtîyye kuvâyı ve dâiyi istîmâl ile hâsıl olmakla riyâdet-i kavîyye onlar için şâb ve ^cusretli olur ve riyâdet-i ^carâdiyye vü leyyinede kendi kuvâsını istîmâlâ hâcet olmaz belki ürcûhanın ve saluncağın hareketiyle müteharrik olup bi'l-^carâd riyâdet hâsıl olur ve o riyâdet kuvâ ve bedene tâab vermez. Ve kaçan riyâdet-i leyyine hasebiyle nâkiha hiffet gelse ve hicâbında marağı olanların dahi maraçına hiffet gelse o zamân o kimseler tenvîm olunur ve bu yech ile olan riyâdet ve tenvîm bedeninde olan riyâhı tahtlîl eder. Ve gaflet ve nisyân mişlli re'ste bâkî kalan emrâda dahi nâfî^c olur ve şehveti dahi tahrik eder ve garîziyyeyi dahi in^câş ve tenbîh eder.*

Ve hummâsı şatru'l-ğıbb olanlara veyâhûd hummâsı mürekkebe olanlara evfağ ve efđal olan budur ki onları serîr üzere oturtup tercîh eyleyeler ve sallayalar, *hablden ittihâz olunan ürcûha ile tereccuh onlara muvâfık olmaz. Ve kezâlik hummâsı balgamî olanlara ve cebân ya^cnî korkak olanlara ve bâdı nüshaya göre haben³⁸² ya^cnî istîşkâsı olanlara ve veca^c-ı niķrîsi ve veca^c-ı külâsı olanlara dahi serîr ile tereccuh evlâ olur ve bu tercîh mevâddi inķilâ'a ve zevâle müsta^cidd ve müteheyyi^c eder.*

381 "Riyâdet-i leyyine"den murâd o riyâdettir ki onda murtâd olan kimsenin bi'z- zât hareketi olmaz ve kuvâsını o riyâdetde istîmâl eylemez belki onun hareketi bi'l-^carâd olur, ürcûha mişlli ile olan riyâdet gibi.

382 الحين محرکه داء في البطن يعظم منه ويرم *Kâmûs*.

Ve riyâdetin iki kısmından riyâdet-i leyyine-i 'arâdiyye a'ðâsı ve kuvâsı da'ife ve leyyine olanlara muvâfık olur ve riyâdet-i kavîyye şahîh ve kavî olanlara muvâfık ve münâsib olur.

Ammâ 'aceleye ya'nî 'arabaya rükûb edip binmek dahi serîrden ittihâz olunan ürcühaya rükûbun 'ameli gibi 'amel eder lâkin 'arabanın mevâddi işâresi ve tahrîki ziyâde olur. Ve ba'dı kerre 'arabaya rükûb eden kimse vechini 'arabanın hâlfine kılar ya'nî kıça oturup yüzünü 'arabayı hâmil olan dâbbenin arkasına kılar, bu vech ile 'arabaya rükûb eylemek başarin da'fına ve zulmetine nef'-i şedîdi olur.

Ammâ kayığa ve gemiye rükûb eylemek cüzâm ve istiskâ ve sekte ve bürüdet-i mi'de ve nefh-i mi'de marağlarına nâfi' olur. Ve zevrak ve sefîneye rükûb zıkr olunan marağlara nâfi' olduğu o rükûb sâhil-i bahre karîb olur ise nâfi' olur. Ve eger kenâra karîb olan mağallerde sefîneye rükûbdan ğaşeyân hâdis olup sonra o ğaşeyân teskîn olur ise o rükûb mi'deye ziyâde nâfi' olur. Ammâ lüce-i bahrde ya'nî engin ta'bîr olunan deryânın vasatında sefîneye rükûb zıkr olunan marağları kal' ve izâlede ziyâde kavî olur, zira deryâ vasatında sefînede olanlara havf ve hüzn ve ferah ve sürür'ârîd olup o sebebden ervâhın dâhile ve hârice tereddüdü ziyâde olmakla mevâdd tahallül ve indifâ'a müsta'idd ve müteheyyi' olur.

Ve ğidâ 'uğvları ya'nî kebid ve mi'de ve sair ğidâya müte'allik 'uğvlar a'ðâyâ tâbîlerdir, a'ðânın riyâdeti ile onlarda dahi riyâdet hâdis olur.

'Allâme der ki kezâlik âlât-ı teneffüsün riyâdeti şadrın riyâdetine ve ellerin ve omuzların ve bi'l-cümle bedenin riyâdetine tâbîr olur.

Ammâ başarin riyâdeti eşyâ-ı da'ikıyayı te'emmul ile olur ya'nî mubşarât-tan olup göz ile görülen da'ikı ve ince nesnelere mevcüd olan şanâyî-i 'acîbeye nazâr ve te'emmul ile olur. Ve işrâk ve leme'ânı olan nesnelere tedric ve rıfık ile nazâr dahi başara riyâdet olur.

Ve kulağın riyâdeti dahi hafî olan aşvâtı tesemmu' etmekle olur ya'nî gizli âvâzeleri tekellüf edip istimâ' etmekle olur ve nâdiren sem'in riyâdeti aşvât-ı 'azîmeyi istimâ'la olur. Ve her 'uğvun birer maşşüş riyâdeti vardır ve biz kitâb-ı cüz'ıyyeye meşğül olup li-küllü 'uğvın 'uğvın hıfz-ı sıhhati beyân eylediğimize her 'uğvun riyâdet-i maşşüşalarını beyân eyleriz.

Ve riyâdet eden kimseye vâcib olur ki riyâdetin sühûneti bedeninde olan da'îf 'udva vâsıl olmaktan hâzer eyleye ve bu hâzer o vech ile olur ki bir 'udv me'ûf ve da'ife olsa riyâdet için o 'udvu aşâleten isti'mâl eylemez belki kavî olan a'câ ile riyâdet edip onlarda hâşıl olan riyâdet 'udv-ı me'ûfa dahi sirâyet eder, o 'udv-ı da'ifte bi'l-'arad riyâdet-i leyyine hâşıl olur. Meşelâ devâlisî olan kimseye riyâdet eyledikte vâcib olur ki keşîren ayaklarını tahrîk eylemeye, zîrâ devâlî dedikleri marağ ayaklarda maḥşûş bir nev' marağdır, ayakları keşîren tahrîk ile riyâdetin sühûneti o marağın tezâyüdüne bâ'is olup muğırır olur belki o kimse riyâdeti bedenin e'âlisini ve ketifini ve re'sini ve ayaklarından mâ-adâ a'câ-i sairesini tahrîk ile riyâdet edip o a'câların riyâdetinden da'îf olan ayaklarda dahi bi'l-'arad riyâdet hâşıl olur. Ve ebdân-ı da'ifede riyâdet-i da'ife ve ebdân-ı kavıyyede riyâdet-i kavıyye isti'mâl olunur.

Ve ma'lûm buyurula ki her bir 'udvun kendi nefsinde birer riyâdet vardır ve o riyâdet o 'udva maḥşûş olur, meşelâ tekellûf edip gâyet ḥurde nesnelere görmek gözün riyâdeti olur ve bu riyâdet göze maḥşûş olur ve halkın riyâdet-i maḥşûşası ichâr-ı savt ile savtı 'ârî edip seslenmek ile olur eger bu mezkûrlar tedricle olur ise. Ve dişler ve kulaklar için ve saîr 'udvlar için bâblarında mezkûr riyâdet-i maḥşûşalar vardır.

el-Faşlu's-Sâlisü Fi-Vaḳtı İbtidâi'r-Riyâdeti ve Kaḳıhâ

Riyâdete şürû'un zamânı o zamândır ki o zamânda beden naķi ve 'ârî olup aḥşânın ve 'urûkun nevâhîsinde hâm ve redî olan keymûs ve aḥlât olmaya, zîrâ aḥşâda ya'ni gıdâya maḥşûş âletlerde ve damarlarda mevâdd-ı rediyye bulunsa o mevâddı riyâdet neşr edip dağıtır ve o mevâdd-ı mün-teşîre bedeni ifsâd eder. Ve riyâdete o vaḳtte şürû olunur ki ta'âm-ı emsî ya'ni dünkü gün yediği ta'âm mi'dede ve kebidde ve damarlarda haçm olmuş olup ve ta'âm-ı âher tenâvülünün vaḳtı ve zamânı gelmiş ola.

Ve ta'âmın inhiğâmının 'alâmeti budur ki ta'âm haçm olmağa başladıkta bevde nuçc olup kıvâmı riḳḳat ile gılzat arasında mu'tedil olur, kezâlik levni dahi aşfer-i ütrüccî olur.

Kaçan vaḳt-i inhiğâm mürür edip ta'âmı tenâvül zamânı ile zamân-ı riyâdetin arası uzasa ve mi'de ve kebid ve 'urûk ḥâlî iken riyâdet olunsa o riyâdetin mağarratı olur kuvveti nehk ve id'âf eylediği ḥasebiyle.

Ve ta'âmın zamân-ı inhiḍâmı mürûr edip mi'ce ve kebid ve 'urûkun ḥālî olduğunun 'alâmeti budur ki bevl şufret-i ṭabî'isini tecävüz edip bevlîn şufreti nârî olur, zîrâ zîkr olunan a'ḍâlar ğıdâdan ḥālî oldukça ṭabî'at mâiyette taşarruf edip şufretini nârî eder.

Ve ri'yâdetin zamânı vaḳt-i inhiḍâm olduğundan için eṭıbbâ dediler ki bir kimsede faḍllar müctemi'a ve keşîre olup o kimsenin ḥālî ri'yâdet-i şedîdeyi icâb eylese lâyıḳ olur ki vaḳt-i ri'yâdette o kimsenin mi'cesi cidden ḥâliye ve boş olmaya belki mi'cesinde ğıdâ-i ḳalîl mevcûd ola ve o mevcûd olan ğıdâ faşl-ı şîtâda ğıdâ-i ğalîz ola ve faşl-ı şayfta ğıdâ-i laṭîf ola.

Ve imtilâ üzere ve ḥavâ üzere olan ri'yâdetten her birisi her ne ḳadar [ma'an] muḍırrlar ise lâkin birbirine ḳıyâs ile imtilâ üzere olan ri'yâdet ḥavâ üzere ya'nî mi'ce boş ve ta'âmıdan ḥâlî iken olan ri'yâdetten eḍal ve ḥayrlı olur. Ve kezâlik bedeni ḥârr veyâḥûd raḥb iken olan ri'yâdetler bedeni ve mizâcı bârid veyâḥûd câff ve yâbis iken olan ri'yâdetten ḥayrlı olur.

Ve ri'yâdet evḳâtının ziyâde [101a] sayâb ve eṣahḥ olan vaḳti zîkr olunan keyfiyyetlerde bedenî i'tidâlî zamânı olur, zîrâ mu'cedil olmayıp mizâcı ḥârr ve yâbis olan kimsenin ri'yâdeti emrâḳ ihḍâs eder ve o kimse ri'yâdeti terk eylese onda o maraḍlar ḥâdis olmaz belki şîḥat bulur.

Ve ri'yâdete şürû' eden kimseye vâcib olur ki evvelâ em'âdan ve meşâ-neden berâz ve bevlîni ihrâc eyleye badeñu ri'yâdete şürû' eyleye ve şürû'cu delk ile ola ya'nî a'ḍâ ri'yâdete müsta'idd olsun için ğarîziyyeyi in'âş ve işâreye ve mesâmmâtı tevsî'e mü'eddî olan delk-i a'ḍâ ile şürû' oluna.

Ve a'ḍâyı delk ve ovmak ḥuşûnetli bir nesne ile ola. Ve a'ḍâyı delk eyledikten sonra dühn-i 'azb ile a'ḍâyı temrîḥ edip erişmiş zeytûndan ḥâşıl olan dühn-i zeyti a'ḍâyâ süre ve a'ḍâyâ teşerrûb ettire ve içire lâkin o temrîḥ nermden bed' olunup tederîcle temrîḥi taḳviye ederek 'uḍvu i'tidâl üzere dağt eylemek mertebesine vâşıl ola ve dağt dağt-ı şedîdü'l-vuğûl mertebesine varmaya ya'nî dellâkın yedleri şiddet-i ğamzdan nâşî o kimsenin laḥmına ziyâde duḥûl edip gömülmeye. Ve ba'dı kerre o delk ve temrîḥ birkaç kimseler elleri ile olur ve ba'dı kerre dellâk bir kimse olup lâkin o dellâkın ḥâl-i temrîḥ ü delkte o kimsenin a'ḍâsını aḥz ve baṭşı muḥtelif olur, bir kerre aḥzı mülâyim olur, bir kerre ḳavî olur ve'l-ḥâşıl delk-i mütefennin ile delk eder. Ve bu vech ile olan temrîḥten bedende olan a'ḍâllerin şeżâyâsına

ve parçalarına dühn-i 'azbın ve delkin menfa'ati vâşıl olur. Ve delkin emri tamâm olduktan sonra o kimse bir miqdâr terk olunup istirâhat eder. Ve istirâhatten sonra o kimse riyâdetle meşgûl olur.

Ve faşl-ı rebî'de o kimseye evfağ ve elyağ olan budur ki bir beyt-i mu'tedilde gündüz şems intişâfa ve istivâya qarîb iken riyâdet eyleye. Ve faşl-ı şayfta olan riyâdetin vaqti rebî'de olan riyâdetin vaqtinden muqaddem ola. Ammâ şitâda kıyâsa ve delîle nazar ile riyâdetin vaqt-i lâyıķı akşam ve mesâ vaqti olup evâil-i leyle te'hîr olunmak olur lâkin riyâdeti o vaqte te'hîrden mevâni'-i âheri men' eder, pes şitâda vâcib olur ki evvelâ harr ve berdde mevdi'-i riyâdet ta'dil oluna.

Ve riyâdet muqaddemâ zıkr olunduğu üzere ziyâde aşveb olan vaqtte ola ya'nî o kimsede imtilâ veyâhûd cû' ve havâ olmadıķı vaqtte ola ve mi'ce ve meşânenen bevl, berâzı ihrâcdan sonra ola.

Ammâ riyâdetin miqdâr ve imtidâdında üç neşneye ri'âyet etmek vâcib olur:

Evvelkisi beşeresinin levnidir. O riyâdet hasebiyle levn güzellenmeye başlasa ânen-fe-ânen hümret-i beşere ziyâde olup lâkin levnin cevdeti ve hüsni gâyete erişmese o kimse riyâdeti kaç eylemez belki riyâdeti üzere mütemâdi olur, ba'de-vaqtin beşeresinin behcetü tamâm oldukta kaç eder ve riyâdetten o zamân fariğ olur.

Ve ri'âyeti vâcib olan eşyanın ikincisi hareket olur. Ve riyâdet hasebiyle hareket o kimseye hafife olup şikleti azalmaya başlasa tamâmen def olunca kadar riyâdeti ta'tvîl eder ve ba'de-vaqtin ya'nî hiffet-i tämme ve şikal mündefi'a olduktan sonra riyâdeti kesip kaç eder.

Ve üçüncüsü afdânın intifâhı ve kabarması demin ve ervâhın hârice teveccühü ile olur ve o vech ile olan intifâh riyâdet ile ziyâde oldukça riyâdeti kaç eylemez belki ba'de-vaqtin kaç eder ya'nî intifâh tamâm olup bedenin tarâveti ve dem ve ervâhın vech-i lâyıķ üzere zâhir-i bedene hürücu tekmil olduktan sonra riyâdeti kaç eder.

Ammâ bu zıkr olunan eşyâ tekmil olup ve riyâdet kaç olunmamakla tenâkuşa başlasa ve kemâli zevâle bed' eylese o vaqtte riyâdeti kaç vâcib olur. Ve tenâkuşun 'alâmeti budur ki o riyâdet eden kimsede biriken ve müctemi'a olan mevâdd riyâdeti hasebiyle buhâr olup mesâmmâtan tahal-

lül-i hafî ile taħallül ederken o mevâdd ʿarâka ve tere istiḥâle edip mesâm-mâttan tereşşuḥ edip terler ve ʿarâkın seyelâni olur. Kaçan riyâdet kaḥ olunsa o kimseye ikbâl olunup muʿarrîk ve terletici dühn ile tedhîn olunur ḥuşuşan ki o kimse nefsini ḥaşr eyleye yaʿnî bir ʿamele meşgûl olmayıp istirâhat eyleye, o kimse tedhîn olunmak ziyâde lâzım olur.

Ve riyâdet eylediği günlerden ve eyyâmdan evvel günde ne miqdâr riyâdet eyledi ise yevm-i şânide dahi o miqdâr riyâdet olunur. Ve yevm-i evvelde o riyâdet eden kimse taħammülü olduğu miqdâr tağaddî eyledi ise yevm-i şânide yine o miqdâr ğidâ ile tağaddî eder.

el-Faşlu'r-Râb'u Fi'd-Delki

Bir kerre delk üç kısma taḫsîm olunup o kismette şalâbet ve lîn itibâr olunur yaʿnî delk şulb ve katı olur veyâḥûd yumuşak ve leyyin olur veyâḥûd muʿtedil olur.

Kezâlik riyâdetin ʿadedi itibâr olunup taḫsîm-i âḥer ile üç kısma taḫsîm olunur, zîrâ riyâdat-ı müteväliyenin ʿadedi yâ keşîr olur veyâḥûd ḳalîl olur veyâḥûd ḳillet ve keşrette muʿtedil olur, terkîb-i şünâi ile terkîb olunsa vuḳûʿu mümkün olan müzâvecât ve aḳsâm dokuza bâliğ olur, o mürekkebler bunlardır: evvelkisi şulb-ı keşîr, ikincisi şulb-ı muʿtedil, üçüncüsü şulb-ı ḳalîl, dördüncüsü muʿtedil-i keşîr, beşincisi muʿtedil-i muʿtedil, altıncısı muʿtedil-i ḳalîl, yedincisi leyyin-i keşîr, sekizincisi leyyin-i muʿtedil, dokuzuncusu leyyin-i ḳalîl.

Ve delkin âleti itibâr olunup taḫsîm-i şâliḡ ile dahi taḫsîm olunur, o taḫsîm budur: Delk yâ ḥuşûnetli ḥırka ile olur, bu şürette dem serʿan zâhire müncezib olur veyâḥûd delk melâsetli ḥırka ile veyâḥûd yumuşak el ile olur, bu şürette dem ʿuḍvda müctemîʿ ve muḥtebes olur. *Ve âlet-i delk beynehümâda mütevassıt olur ise eşerleri dahi mütevassıt olur.*

Ve delkten ğarâḥ ve maḥlûb olan menfaʿat budur ki eger aʿḳâ müteḥalḫile ve gevşek olur ise delk ḥasebiyle tekâşüf eder ve eger aʿḳâ keşîfe ise delk ḥasebiyle taḥalḫul eder, kezâlik şulbü leyyin ve leyyini şulb eder.

Ve delkin bir nevʿi dahi vardır ki ona delk-i istiʿdâd derler. O delk-i istiʿdâd riyâdete şürûʿ olunmazdan muḳaddem olan delke derler ve o delke mülâ-yemet ve lînet üzere başlanır ve riyâdete şürûʿu ḳarîb oldukta teşdîd olunur.

Ve bir nevc delk dahi vardır ki ona delk-i istirdād derler. O delk-i istirdād riyādetin tamāmından sonra olan delk olur ve ona delk-i müsekkin dahi tesmiye olunur. Bu delk-i istirdāddan ğarağ budur ki riyādet ile tağallül etmeyip ve istifrāğ olunmayıp ‘uğvlar da ve ‘ağallerde bākiye olan mevāddı ba‘de’r-riyādet o delk tağlil edip iħrāc eder, *zīrā o delk ile mevādd-ı bākiye müntefişe olup teferruk eder, mevādd tağallüle ziyāde müstāidde olup tađāta tađlilī āsān olur* ve tağallül ile mevāddın ictimāından ħādiş olan i‘yā mündefi‘ olur.

‘Allāme der ki *Ķānūn’da zıkr olunan menfa‘atten mā‘adā ba‘de’r-riyādet olan delkin bir ğayri menfa‘ati dahi vardır, o menfa‘at budur ki riyādet hasebiyle mevādd-ı şāliħanın tağallülü ħavf olunur, o mevādd-ı şāliħa tağallül eylesin için mevāddı ħābis olan delk ile ba‘de’r-riyādet delk olunur ve bu ğarağ için olan delkte edhinē-i murātibē dahi istī māl olunur. Ve fi’l-ħaĶāĶa Ķānūn’da zıkr olunan ğarağa bīnāen ba‘de’r-riyādet istī māl olunan delke delk-i istirdād ismi mahşuş olur ve ħabs-i mevādd için ba‘de’r-riyādet istī māl olunan delke delk-i müsekkin ismi mahşuş olur. İntehā.*

Ve bu ba‘de’r-riyādet olan delkte vācib olur ki rıfĶ ve mülāyemet ile [101b] ola. Ve bu delkin aħseni dūhn ile olan delk olur. Ve bu delkte vācib deĝildir ki cūs‘et ya‘nī şālābet üzere ve ħuşūnet üzere ħatm oluna, zīrā bu ba‘de’r-riyādet olan delk istirdād gibi şālābet, ħuşūnet üzere ħatm olsa o delk a‘đāyī şālābetli eder ve şıbyānī neşvden ve büyüekten men‘ eder. Bu delk-i ħaşinin đararı bāliĝ olanlarda şıbyānda olanın đararından eđall ve az olur.

Ve her ne kadar delkin menfa‘atlısı beyne’l-līn ve’ş-şālābet mu‘tedil olan ise lākin ħađā olunup şālābete veyāħūd mülāyemete māil delk ile delk olunsa şālābete māil olan delk mülāyemete māil delkten eslem olur ve đararı az olur, zīrā şālābetli olan delkin mağarratı mevādd-ı keşireyi tağlil olur ve delk-i leyyinin mağarratı o delk-i leyyin ile a‘đāya inşıbāb eden mevāddı Ķabüle a‘đā müstāidd olup ve Ķuvve-i dāfi‘anın đa‘fı olur, lā-maħāle tađlilīn mağarratı mevādd-ı fāsıdeyi Ķabülün mağarratından eğall olur ve đararı eğall olan đararı ekşer olandan sūhūletli olur lākin şıbyānda ħuşūnetli ve şālābetli olan delkin ħuşūneti şedīde ve Ķaviyye olsa şıbyānī büyüekten ve nemādan men‘ eder.

Ve bundan sonra gelecek zamānda inşāallāhu taʿālā delkin vaqt ve zamānını taḥdīd eyleriz ve şerāyıtını dahi tebyīn ve tafşil eyleriz lākin bu zamānda delk-i istirdādım beyānında ziyāde edip biz deriz ki fi'l-ḥaḳīka bu delk-i istirdād yaʿnī riyādetin tamāmından sonra olan delk riyādetin cüzʿ-i aḫīri gibi olur. Ve vācib olur ki o delk-i istirdāda evvelā dühn ile başlana ve kuvvet ile bedʿ oluna ve tadricle istidāle meyl oluna ve delkin inkıṭāʿı ʿunf üzere olmaya. Ve aḫsen olan budur ki delk-i istirdād eyādī-i keşire ile ola yaʿnī müteʿaddid dellāklar elleri ile delk oluna. Ve o delk olunan kimseye vācib olur ki o kimse delk olunduktan sonra bi'l-cümle aʿdāsını tevtir eyleye yaʿnī kavsta olan giriş gerginliği gibi aʿdāsını temdīd edip gere, zīrā tevtir ile bākī kalan faḍlalar aʿdādan müntefid olup silkilir ve mündefiʿ olur.

Ve tevtir-i aʿdānım şüreti budur: **Kimāt** yaʿnī kundak mişlli bir nesneyi bi'l-cümle aʿdāasma imrār edip kuvvet ile sürer o vech ile ki aʿdāya uğrayıp tecāvüz eylediği maḥaller temeddüd edip gerilir ve bunun ile aʿdā-i zāhirenin tevettürü ḥāşıl olur. Ve o tevettüre o medlūk olan kimse nefesini ḥabs ile ḥasbe mā-emken iʿānet eder huşuşan o ḥabs-i nefes sühulet ile ʿaḍal-i şadri temdīd edip ve batmın ʿaḍalini evvel-i emrde irḥā etmekle ola. Ve bu vech ile olan tevtirde menfaʿat ve intifāḍ ziyāde olur lākin aḫir-i emrde ʿaḍal-i batm yesiren ve kalilen tevtir eder, zīrā ʿaḍalde aḫir-i emrde kalilen olan tevtir ile aḫşaya dahi istirdād vāşıl olup işābet eder. Ve bu delk-i istirdād eşnāsında gāḫice temeşşī edip yürür ve gāḫice kafaşısı üzere yatıp ayaklarını yoldaşının ayağı ile teşbik edip dolaştırır.

Ve ehl-i riyādetten müberriz ve ḥāzık olanlar ḥaşr-ı nefesi riyādetleri aralıklarında istiʿmāl ederler ve baʿdī kerre bu zıkr olunan delk-i istirdādı riyādet arasına idḫāl ederler o vaqhte ki onlar riyādeti taṭvīl edip uzatmak kaşd ederler ve bir miqdār riyādet eyledikten sonra riyādetlerini kaṭʿ edip delk-i istirdādı istiʿmāl ederler sonra yine riyādetde ʿavdet edip evvelen başladıkları riyādeti tekmil ederler.

Ve heyʿet-i fādilası olup ebdānında muḫālif ṭabʿ ve münker ḥālet olmayan kimseler def-i icyā için delk-i istirdādı istiʿmāl eylese o kimseler delk-i keşire ve muʿāvedeye muḫtāc olmazlar belki kemmiyyette ve keyfiyyette muʿtedil olan delk ile delk olunurlar ve bizim vaşf eylediğimiz gibi mülāyemet üzere dühn ile temrīḥ olunurlar. Ve eger bedenlerinde yübs iḫsās

olunur ise o zamānda delki itidāle müvāfî ve vāşıl olunca kadar keyfen ve kemmen ziyāde ederler. Ve ba'đı kerre nevm vaqtinde delk olunup ğamz-ı şedîd ile ğamz olunmakla intifāc olunur, zîrā o vaqıtte olan delk ve ğamz-ı şedîd bedeni tecfîf edip kurutur ve ħiffete mü'eddi olur ve ruġubeti mefāşıla seyelāndan men' eder.

Bu maħallde 'Allāme, Ebü'l-Ferec 'Abdullāh b. Tayyib'in Nüketü Şimāri Mesāili 't-Tıbbiyye ve 'l-Felsefiyye adlı kitābında nikātıyla beş'aded mesāil-i nefise naql eder, o mesāil bunlardır:

Evvelkisi esfel-i ħademeyni delk eylemek nevmi ihdās eder.

İkincisi bir odaya āteş evvelā idhāl olunup ba'dehu o odada bir kimse delk olunsa o delk olunan kimse terlemez veyāhūd ħalilen terler, ammā bir odada āteş yok iken delke mübāşeret olunup bir miqdār delk mütemādi olduktan sonra o odaya āteş konulup delk tekmil olunsa o kimse ziyāde terler.

Üçüncüsü eyyām-ı şayfta gölgeli maħallde bir kimse delk olunsa delk hasebiyle o kimse ziyāde terler, ammā güneşte ve şu'ā-ı şems olduğu maħallde bir kimse delk olunsa o kimsenin teri kalil olur.

Dördüncüsü bir kimsē delk olunduktā delke evvelā mülāyemet ile başlanıp tadricle delk taşlıb olunsa ter ziyāde olur, evvelā şalābetli bed' olunan delkte 'arak ziyāde olmaz.

Beşincisi bir kimse dühn ile delk olunup o delk ba'f' olsa o delk o kimseyi tertib eder ve eger serf olur ise dühn ile olan delk-i serf medluku tecfif eder. İntehā.

el-Faşlu'l-Ĥāmisü Fi'l-İstihmāmāti ve Zikri'l-Ĥammāmāti

Hey'et-i fādılası olup bi'l-cümle aħvāli muvāfıċ-ı taġbat olan insān kezālik riyādet ile taġlil-i mevādd murād eden insān ki bizim kelāmımız onların tedbiri ve ħıfz-ı şıġhatleri ħaċķında olur, pes o kimse için taġlil-i mevādd edecek miqdārı istihmāma ħācet yoktur, zîrā o mişlli kimselerin bedeni naċı ve mevādd-ı rediyyeden 'ārî ve tāhir olur ve onların istihmāmı ancak ihtiyācları ħammāmndan ħarāret-i laġife ve ruġubet-i mu'tedile istifāde eylemek için olur. Bināen 'aleyh o mişlli hey'et-i fādılası olan kimselere vācib olur ki ħammāmnda lebs ve mekşlerini itāle etmeyeler. Eger āb-zen

istî'mâl ederler ise ya'nî hâlâ beyne'n-nâs kulleteyn demekle ma'rûf havd-ı hammâma girerler ise o havdda meksleri beşereleri kızarıp ve bedenleri kabarıp müntefih olunca kadar ola ve kaçan bedel ta'hallül eylemeğe bed' edip bedene hüzâl 'arıd olmağa başlasa o vakte hurûc edip âb-zenden çıka.

Ve vâcib olur ki o kimseler hammâma duhûlünde hammâmın havâsını tertîb ve nedâvetli eyleyeler beyt-i hammâmın e'trâfına mâ-ı 'azbı saçmak ve neşr etmek ile. Ve hammâmda çok eğlenmeyip gusl eyleyip çıkalar.

Ve riyâdet eden kimselere dahi vâcib olur ki riyâdetin 'aķibinde hammâma girmekte 'acele eylemeye belki riyâdet tamâm olduktan sonra tevakkuf edip tamâm istirahat eyledikten sonra hammâma dâhil ola.

Ammâ hammâmaların kendi ahvâlleri ve şartlarını bu mevdi'in ğayri mevdi'lerde biz şerh ve beyân eyledik ve bu mevdi'de bize vâcib olan kavî budur ki bi'l-cümle istiham eden kimselere vâcib olur ki o kimseler hammâmın büyütmüne duhûlde tederrûc edip def'aten beyt-i hârâ girmeye ve beyt-i hârâ girdikte kerb ve idtirâb vermeyip belki fuğülü ta'hîl edip ve bedeni ğıdâya müsta'idd edecek mîkdâr meks eyleye ve bu mekste dahi da'ftan ve 'ufûnetli hammâmın esbâbının hudûsundan ihtirâz üzere ola.

Ve hammâma simen ve semirmek için giren kimseler eger mecârilerinde südde hâdis olmaktan havf eylemez ise o mislli kimseler hammâma ba'de't-ı'ta'âm girsinler ve tok karnına hammâma girip süded hudûsuna mâni' olur.

Kuvvet-i dâfi'asma itimâd eden kimseler kuvvet-i dâfi'asını ziyâde takviye murâd edip [102a] ve mizâcları dahi harâret üzere olur ise o kimseler sikencebîn isti'mâl eylesinler, zîrâ sikencebîn taķtî'i hasebiyle südde hudûsuna mâni' olur ve eger mizâcları bârid olur ise o kimseler ma'cûn-ı fûzencî ve ma'cûn-ı felâfilî isti'mâl ederler.

Ve hammâma duhûl ta'hîl ve tehzîl için olur ise o kimselere vâcib olur ki onların hammâma duhûlleri cû' üzere ola ve aç karnına girip hammâmda ku'ûdları ekşer ola.

Ammâ hammâma duhûl eden kimselerin ğarağı simen veyâhûd hüzâl istifâdesi olmayıp hıfz-ı şihhat için olur ise onlara vâcib olur ki tenâvül eyledikleri ta'âm mi'de ve kebidde haçm olduktan sonra hammâma duhûl eyleyeler. Ve zikr olunan iki hağmdan sonra hammâma duhûl eden kimseler

veyâhüd 'ale'r-rîk bir nesne tenāvül eylemeden hammāma giren kimse mirārın ve şafrânın severânından ve hareket ve intişârından havf ederler ise o mişlli kimseler bir şey²-i laţif aĥz eylesin ya'nî hadmî serîf ve miqdârı kalil olup mirârı def eder ve südde ihdâsından havf olunmaz ğidâyı tenāvül eylesin.

Ve mizâcı ĥarr olup mirârı çok olan kimselere kable'l-istiĥmām zikr olunan ğidâ-i laţifi tenāvül lâzım olur, o tenāvülden münfekk olmak câiz olmaz. Ve o mişlli kimselere ya'nî mizâcı ĥarr olup mirârı ve şafrâsı keşîr olan kimselere hammâmın beyt-i ĥarrına ve ıssı ĥalvetine dâhil olmak ĥarâm olur ve o mişlli kimselerin kable-duĥûli'l-ĥammām telehhûn³⁸³ eyledikleri ğidâ-i laţifin efđal ve enfacı mâ-ı fâkihede veyâhüd mâ-ı verdde nuķûc olunmuş ve islanmış ĥubz olur.

Ve istiĥmām eden kimse hammâmdan ba'ede'l-ĥurûc bi'l-fi'l bârid olan şey'i içmekten ĥazer eylesin, kezâlik hammâmda iken dahi bi'l-fi'l bârid olan eşribeden tevakkî ve mücânebet olunsun onun için ki hammâm ĥasebiyle dâhilen ve ĥaricen bedende olan mesâmmât açılır ve bi'l-fi'l bârid olan eşribenin bürüdeti a'đâ-i re'îseye vâşıl olup kuvâlarını ifsâd eder. Kezâlik istiĥmām eden kimse şedidü'l-ĥarâret olan nesnelere tenāvülden dahi ĥazer eylesin ve ĥuşuşan ĥarâretli olan suyu tenāvülden ve içmekten ziyâde ictinâb eylesin, zîrâ o zamânda şûrb olunan mâ-ı ĥarrdan havf olunur ki ĥarâreti bâkıye iken sûrat üzere a'đâ-i re'îseye nüfûz edip sill yâhüd dıkk maradını ihdâs eyleye.

Ve istiĥmām eden kimse mu'âfaşaten³⁸⁴ hammâmdan ĥurûc etmekten ya'nî kendiyi berdden setr etmeyip müfâce'eten ve bilâ-ictinâb maġrûr olarak bulunduĝu ĥâlde çıkmaktan ve çıktuktan sonra başını açmaktan ve sâir bedenini berde ve sovuĝa 'arđ etmekten ĥazer üzere olsun belki hammâmdan ĥurûc eden kimseye vâcib olur ki eger vaĥt vaĥt-i şitâ olur ise kendi şiyâbına dolanıp tedeffü ve tesahĥun eyleye.

Ve ĥummâsı olanlara vâcib olur ki ĥummâsı aĥz eylediĝi vakte hammâma girmeye, kezâlik teferruĝ-ı ittişâli veyâhüd veremi olanlara dahi hammâma girmemek vâcib olur.

383 "Lühne" ta'am vaĥtı gelmezden muĥaddem şafrâ bastırmak için muşanna' mağğ olunan loĝmaya derler ve nâs beyninde ĥahve altı demekle ma'rûftur.

384 [Tercüme nüshalarda "muĝâfaşaten"]

Ve bundan aqdem sana ma'ûm oldu ki hammâm müsahhîn ve müber-rid ve müyebbis ve nâfir ve dârrdır. Ve hammâmın menâfî'î tenvîm olur ya'nî uyutur ve tefîh eder ya'nî süddesi olan mecârının süddelerini açar ve mesâmmâtı dahi keşf eder ve cilâ menfa'ati dahi vardır, a'ðaya yapışık olan hıltı izâle eder ve mevâddı tahtlil eder ya'nî tencîz edip mesâmmâtın ihrâc eder veyâhüd ta'rîk edip 'arağ ile o mevâddı ihrâc eder ve hâm olan mevâddı indâc edip tahtallüle müsta'idd kılar ve gıdâyı ya'nî ahlâtı zâhir-i bedene cezb edip beşere güzellenir.

Ammâ hammâmın me'ûneti tahtlîli murâd olan mevâddı tahtlilde ve nefdi murâd olan faðlaları nefdde olup tahtlîl ve nefd fi'llerine hammâm meded ve me'ûnet olur ve o cihetten hammâm tahtlîli tahtviye eder. Ve ishâli habs ve iyâyı izâlede dahi hammâm me'ûnet olur.

Ammâ hammâmın maðarratları istihamda ifrâz üzere olur ise o ifrâz üzere olan istiham kalbi ziyâde da'if eder ve gâşy ve gâşeyân irâş eder ya'nî bayıltır ve gönül döndürür ve sâkin olan maddeleri tahtlil eder ve mevâddı 'ufûnete müsta'idd eder ve mevâddı efdîyeye ya'nî boş olan fedâ-lara ve maðallere ve a'ðâ-i da'ifelere meylandırır ve muşabb olduğu maðallerde o mevâdd zâhirde ve bātında veremir ve şişler ihdâş eder.

el-Faşlu's-Sâdisü Fi'l-İgtisâli Bi'l-Mâi'l-Bâridi

Sovuk su ile yıkanmak ve igtisâl eylemek o kimseye şâlih ve muvâfık olur ki her vech ile o kimsenin tedbiri müstaqşî ve tamâm olmakla bedninde faðla ve madd-e fâside bulunmaya ve sinni ve kuvveti ve sehanesi ve faşlı dahi muvâfık ola ve tohtmesi ve kay' ve ishâli ve seheri ve nevâzili olmaya ve şabî veyâhüd şeyh ve pîr olmaya. Ve mâ-ı bârid ile yıkanmak o zamânda ola ki o zamânda o kimsenin bedeni neşît ve harekâtı müvânât üzere ola ya'nî ta'absız hareket ede.

Ve ba'dı kerre mâ-ı hârrı isti'mâl eyledikten sonra mâ-ı bârid isti'mâl olunur ve bu vech ile mâ-ı hârrdan sonra isti'mâl olunan mâ-ı bârid beşereyi tahtviye eder ve mesâmmâtı dahi sedd etmekle mâ-ı hârrdan dâhil-i bedene nüfûz eden harâreti haşr ve habs eder. Ve mâ-ı hârrı isti'mâlden sonra zikr olunan menfa'at için mâ-ı bâridi isti'mâl edenlere vâcib olur ki o isti'mâl eylediği mâ-ı bâridin bürüdeti şedide olmaya belki bârid mu'tedil ola.

Ve ba'dı kerre riyâdetten sonra dahi mâ-ı bārid ile iğtisāl olunur, bu şürette vācib olur ki o riyâdetten mu'addem olan delk-i mücerred vech-i mu'taddan ekşer olup a'ḍâyı dühn ile temrîḥ vech-i mu'tād üzere ola. Ve riyâdetten sonra olan delk istirdād ve dühn ile temrîḥ mu'tedile ola ve ḳalilen vech-i mu'taddan sür'atli ola ve sonra mâ-ı bāride def'aten duḥül eyleye ya'nî mâ-ı bārid ile dolu ve mümtelî olan ḥavḍa def'aten kendiyi ilkâ eyle[ye] o vech ile ki mâ-ı bārid bi'l-cümle a'ḍāsını bir ānda ma'iyyet ile mess eyleye, tadrîcle girip mâ-ı bārid a'ḍāsının ba'ḍısını mu'addem mess edip ve ba'ḍı āḥerini mu'āḥḥer mess eylemeye. Ve bu vech ile duḥül eyledikten sonra mâ-ı bāridin içinde neşâtı ve taḥammülü miḳḍârı mekş eyleye ve ḳuşa'firret 'arîd olmadan mu'addem ḥurûc eyleye. Kaçan ḥurûc edip sovuk su içinden çıksa bundan aḳdem zıkr olunduğu üzere yine delk oluna ve ğıdâsı ziyâde olunup şarâbı noḳşân kılına.

Ve mâ-ı bārid içinde mekşî i'tidāl üzere olduğunun 'alâmeti budur ki sudan ḥurûcundan sonra beşeresinin levnine ve ḥarâretine nazar olunur, eger levn ve ḥarâret ḥâlet-i ülâsına sür'at üzere 'avdet eder ise delâlet eder ki mâ-ı bārid içinde o kimsenin mekşî i'tidāl üzere olmuştur ve eger ba't'en 'avdet eder ise delâlet eder ki o kimsenin mekşî i'tidâlden ziyâde olmuştur ve ḳadr-i vācibi tecāvüz eylemiştir. Ve zıkr olunan 'alâmetler ile o mekşî i'tidāl üzere olduğu zâhir olsa yevm-i şânide mâ-ı bāride delk-i istirdâddan sonra girdikte yine mekşî yevm-i evvelde olan mekşî miḳḍârı olur ve eger 'alâmet-i mezkûre ile yevm-i evvelde mekşî i'tidâlî tecāvüz eylediği zâhir olsa yevm-i şânide mekşîni yevm-i evvelde olan mekşten noḳşân eder.

Ve ba'ḍı kerre olur ki mâ-ı bāriden ḥurûc edip beşeresinin levni ve ḥarâreti 'avdet eyledikten sonra şâniyen mâ-ı bāride yine girilir. Ve bu vech üzere mâ-ı bāride iki kerre duḥül murād eden kimse o duḥülde tederrüc eylesin, evvel-i emrde o kimse mâ-ı bāride duḥülünü ziyâde ıssı günde ve vaḳt-i hâcireda ya'nî nişf-ı nehârda ḥarrın iştidâdı vaḳtinde eylesin ve taḥarrî ve ṭaleb eylesin ki mâ-ı bāride duḥülü vaḳtinde rîḥ olmaya ve cimâ' eyledikten sonra ve ekl eylediği ta'âmı ḥaḍm eylemezden evvel olmaya. Ve kezâlik mâ-ı bāride duḥülü ḳay' ve istifrâğ ve heyḍa ve seher 'arîd olduktan sonra olmaya ve bedeni veyâḥûd mi'desinin ḍa'fı vaḳtinde ve riyâdet 'aḳibinde olmaya.

Ve cidden kavî olan kimsenin mâ-ı bārīde duḥūlü şerāyit-i mezkûreye [102b] ri'āyetten sonra olmak vācib olur ya'nî o kimse evvelâ delk-i isti'dādını vech-i mu'tāddan ziyāde eder ve dūhn ile mu'tād üzere temrîḥ olunur ve ba'dehu kemmen mu'tedile ve keyfen serī'a olan riyādet ile teravvud eder ve sonra mâ-ı bārīde def'aten gāvş edip dalar ve mâ-ı bārīdde taḥammülü miqdārı eğlenir ve ḥurücundan sonra delk olunur, gıdāsında ziyāde ve şarābında noḡşān kılınır. Ve'l-hāşıl da'fū'l-ı-ebdān olanlara mâ-ı bārīdi muṭlaḳan isti'māl cāiz olmaz şurūṭ-ı mezkûreye gerekse ri'āyet eylesin ve gerek ise ri'āyet eylemesin. Ve cidden kavî olanlara mâ-ı bārīdi isti'māl şurūṭ-ı mezkûreye ri'āyet katında cāiz olur ve şurūṭa ri'āyet olunmaksız mâ-ı bārīdi isti'māl cāiz olmaz, zīrā cidden kavî olanların kuvveti mâ-ı bārīde muḳāvim olup mâ-ı bārīdden şurūṭ-ı mezkûre bulundukta müte'eşşir olmaz.

‘Allāme'nin nüshasında vāk'ā olan ibāret budur: ولا عقيب الرياضة ولا لمن هو قوي جدا فيستعمل على النحو الذي قلناه إنتهā. Ve bizim tercümemiz ‘Allāme'nin nüshasına göre ve ‘Allāme'nin şerḥ ve beyān eylediği üzeredir. Ve ekser-i nüshada جدا هو قوي جدا vāk' olmuştur. Allāme o nüshaları zikr etmemekle biz dahi o nüshaya göre tercüme etmeğe taşaddī eylemedik, zīrā nüshalar muftemed olduğu ma'lûmumuz degildir.

İnhā-i mezkûre ve vech-i muḥarrer üzere mâ-ı bārīdi isti'māl ḥarāret-i ḡarīziyyeyi zāhirden hezm edip daḡtūr ve def'aten bātında cem' eder ba'dehu o ḥarāreti bürüz ve zuhūrda taḳviye edip o ḥarāretin kuvveti kuvvet-i ülāsının üzerine birkaç kat ziyāde ve muḏā'af olduğu ḥalde zāhire çıkar.

el-Faşlu's-Sāb'u Fī-Tedbiri'l-Mekūli

Hıfz-ı şıḫḫat murād eden kimselere vācib olur ki emr-i gıdāda ihtimām edip bu faşlda zikr olunan şurūṭ-ı gıdāya mür'āt eyleye ve o şurūṭun cihātı yirmi üçtür:

Evvelkisi gıdānın devāiyyet keyfiyyeti olmamaktır.

İkincisi taḡaddī şehvet-i şādıḳa üzere olmaktadır.

Üçüncüsü gıdāyı aḡz vaktinde olan keyfiyyete ḡtibārdır.

Dördüncüsü tertīb-i aḡdiyedir.

Beşincisi gıdānın miqdārına ḡtibārdır.

Altıncısı ğidāyı aḥz edenin mēdesinin mizācıdır.

Yedincisi meskene řtibārdır.

Sekizincisi sehaneye řtibārdır.

Dokuzuncusu mizāca řtibārdır.

Onuncusu ādete řtibārdır.

On birincisi aḥiz-i ğidānın mizācı aḥlāṭına řtibārdır.

On ikincisi ğidā-i müteḳaddimin ḥāline řtibārdır.

On üçüncüsü ğidāları cem' ve ifrāddır.

On dördüncüsü müddet-i ekldir.

On beşincisi o ğidāya şehvet ve nefretin mebdē'idir.

On altıncısı ādānın cinsi řtibārdır.

On yedincisi taġaddīnin merrāti ve def'ātıdır.

On sekizincisi ğidā ile mā'an şarābı ve mā'ı istf mālidir.

On dokuzuncusu aġdiye-i hulveyi tenāvüldür.

Yirmincisi yaşlar ve sıñlar řtibārdır.

Yirmi birincisi emr-Ḥareketir.

Yirmi ikincisi aġdiye ile fevākih istf mālidir.

Yirmi üçüncüsü aġdiye-i rediyyedir.

İşbu yirmi üç cihette olan şurūf-ı ğidāyı beyāna şürūf edip şāḥib-i Kānūn der ki:

Şihḥati ḥāfız olan kimseye vācib olur ki o kimsenin cevher-i ğidāı buḳūl ve fevākih ve sāir bunlar mişlli aġdiye-i devāiyyeden olmaya, zīrā tenāvül olunan aġdiye-i devāiyye olup mülaṭṭıf olur ise demi iḥrāk eder ve eger o aġdiye-i devāiyye ġalīza olur ise balġam iḥdās edip bedeni ağır-laştırır ve müşakḳıl olur belki vācib olur ki ḥıfz-ı şihḥat murād edenlerin ğidāı laḥm mişlli ve ḥuşuşan laḥm-ı cedy ya'nī oġlak eti ve ācacīl-i şıġār ya'nī küçük dana eti ve ḥumlān ya'nī kuzu eti ola ve āfet erişmeyip şāḥiḥ olan ekinden aḥz olunan naḳī ve ḥāliş buġdaydan ittiḥāz olunan ḥubz ola ve mizāca mülāyim ḥulviyyāt ola ve şarābı şarab-ı ṭayyib-i reyḥānī ola. Ve bu mezkūrlardan mā-ādāya ḥıfz-ı şihḥat murād eden kimseler iltifāt eylemeyeler. Lākin marīḏ olanlar muālece kaşdı ile aġdiye-i devāiyyeyi istf māl eylemek cāiz olur, kezālik mizācı ḥarāret ve bürüdette itidāli ḳalīlen tecāvüz edip marāḥın ḥaddinde ve ta'rīfnde dāḥil olmasa ya'nī o

mikdâr mizâcın istidâlden hürücu ile ef'âl-i tabî'yyeye hâlel gelmese o kimse dahi ta'dîl-i mizâc için ağdiye-i devâiyyeyi istî'mâl eder.

Ve Kânûn'un *بالحفظ والتقدم على سبيل التعاليج* dedîğinden murâd zîkr eylediğimiz iki vech olur, *kezâ fi-şerhi'l-Allâme*.

Ve fevâkihten ğıdâya ziyâde müşâbih olan fâkihe bunlardır: incîr ve tatlı ve pişkin olan üzüm ve ekli mu'tâd olunan yerlerde ve beldelerde temr ya'nî hürmâ. Ve bu fevâkihi tenâvül ve ekl eden kimselerde fağl hâdiş olur ise o kimseler istifrâğa mübâderet eylesinler.

Ve vâcib olur ki ğıdâyı tenâvül ve ekl şehvet-i şâdıka heyecânından sonra ola, iştihâdan muqaddem ekl olunmaya. Ve şehvet-i şâdıka hâyice olduktan sonra müdâfa'a olunup tağaddî te'hîr dahi olunmaya ve tağaddiyî tekâdâ eden sükârâ ve tohme aşhâbının şehvetleri gibi kâzibe olmaya. Ve şehvet-i şâdıka hâyice iken te'hîri ğıdâ edip açlığa şabr eylemeğın mağarratı budur ki cûc hasebiyle mi'de ahlât-ı şadıdiyye ile mümteli'e olup haşarı çok olur.

‘Allâme der ki *şehvet-i şâdıka ve şehvet-i kâzibe araları beş vech ile fark olunur:*

Evvelkisi *şehvet-i kâzibede nefsi ve karâkır olur ve şehvet-i şâdıkada mi'de münfetihâ olmaz ve karâkır dahi bulunmaz.*

İkincisi *şehvet-i kâzibede t'âm mi'dede fesâda istihâle edip o fâsîd t'âmın t'âmı ile hâdiş olan cüşâ mütekeyyif olur ve t'âmın b'âdısı dahi cüşâ ile hürüc eder ve şehvet-i kâzibede bu hâlet mevcüd olmaz.*

Üçüncüsü *şehvet-i kâzibede mi'dede şıkal olur ve şehvet-i şâdıkada mi'de hafife olur.*

Dördüncüsü *şehvet-i kâzibenin zamâni ekl-i mütekdîmin zamânına karîb olur, şehvet-i şâdıkada b'âid olur.*

Beşincisi *müstamel olan t'âmın mikdârı ile fark olunur. Eger o ağdiyenin mikdârı şehvet-i hâdıradan ziyâde olup o mikdâr kuvvetinin tahammülünden ekser olur ise gâlib-i hâlde o şehvet-i kâzibe olur ve şehvet-i hâdıra mikdârı olup kuvvetine muvâfık olur ise o şehvet-i şâdıka olur. İntehâ kelâmu'l-Allâme.*

Ve vâcib olur ki şitâda me'kûl olan ğıdâ bi'l-fi'l hârr ola ve şayfta bârid veyâhüd sühûnet-i kalîlesi ola lâkin zîkr olunan harâret ve bürüdet kuvvetin mütehammil olmayacağı kadara bâliğa olmaya.

Ve ma'ûm ola ki her kimse ki hışb ve rehâda mevcûd olan ağdiyesini bi'l-cümle ekl edip zamân-ı ƣahtı mülâhaza etmemekle her ne miƣdâr ağdiyeye mâlik ise 'alâ-vechi'l-isrâf tenâvül eylediğinden sonra cedb ü ƣaht geldikte cûc üzere kala, o kimsenin hâli ziyâde redî olur. Ve kezâlik zamân-ı ƣahtta aç kalıp zamân-ı hışb u rehâyâ ya'nî ucuzluğâ yetiŝtikte mi'cesini ağdiye-i keşire ve fevka't-tahammül tenâvül-i e'ime hasebiyle mümteli'e eylemek dahi ziyâde redâetli ve mağarratlı olur. Lâkin vech-i sâni ya'nî evvelâ cûc üzere olup ba'dehu mi'cesini mümteli' edip doldurmak vech-i evvelden ziyâde redâetli olur.

Ve biz bir tâife gördük ve müşâhede eyledik ki onlara ƣaht işâbet edip ta'âmırları dayyık olmakla aç kaldıklarından sonra hıŝba erişip e'imleri tevessu' etmekle mi'celerini ta'âmırları mümteli'e eyledikleri hasebiyle helâk oldular. Ve her hâlde gerek e'ime ve gerek eşribe ile mi'ceyi doldurmak ƣattâl olur. Çok kimseler vardır ki ifrâf üzere imtilâ hasebiyle muhtenik olup boğuldular ve helâk oldular.

Ve kaçan tağaddî eden kimse ha'fâ edip ağdiye-i devâiyyeyi ekl eylese onun hağmında ve nu'cunda tedbir eylemek ona vâcib olur ve o devâi ağdiyenin sũ-i mizâca müeddî olmasından ihtirâz olunur o ğidâi devâi haçm olmazdan muƣaddem onun keyfiyyetine dıdd ve muhâlif olan nesne [103a] tenâvül etmekle. Eger tenâvül eylediği devâi ğidâ kışsâ ve ƣar' gibi bârid olur ise üzerine sarımsak ve pırasa ekl olunur ve eger tenâvül eylediği devâi ğidâ hârr olur ise üzerine kışsâ ve semiz ot mişli bârid nesnelere tenâvül olunur ve eger o devâi ğidâ müseddid ise üzerine müfettiş nesne isti'mâl olunur ve sonra o kimseler cûc-ı şâlih ile aç konulur; kezâlik onlardan mâ'adâ bi'l-cümle şihhati tâlib olanlar dahi cûc-ı şâlih ile elbette aç konulur, şehvet-i ŝâdika heyecân edince ƣadar ta'âm tenâvül eylemezler, kaçan şehvet-i ŝâdika hâyice olup mi'ce ve 'ulyâda olan işnâ aşer ve şâim ve diƣâƣ tesmiye olunan üç 'aded bağarsıklar ğidâdan hâlî olduklarında o zamân i'fâm olunur.

Ve bedene ziyâde ƣararı olan nesne, haçm olmadık ğidâ üzere ğidâ-i âheri idhâl olmakla hâşil olur ve tohmeden şerri nesne olmaz huşuşan ağdiye-i rediyyeden hâdiş olan tohme ziyâde şerri ve mağarratlı olur, zîrâ tohme ağdiye-i ğalîzadan hâdiş olsa veca'ı mefâşil ve niƣrîsi ve veca'ı

külâyı ve dîk-ı nefesi ve rebvi ve tihâlin cüs'et ve şalâbetini ve cüs'et-i kebidî ve emrâd-ı balgamiyyeyi ve emrâd-ı sevdâviyyeyi irâş eder. Ammâ tohme ağdiye-i laţifeden hâdiş olsa o tohmeden humayât-ı hâdde-i habîşe ve evrâm-ı hâdde-i rediyye hâdiş olur. Ve bu mişlli tohmesi olan kimse mādde-i tohme olan ta'ām üzerine miqdâr-ı kalil ta'ām idhâline veyâhüd ta'āma benzer ve müşâbih olur edviye-i gıdâiyyeden şey'i kalil idhâline muhtâc olur, ke-enne o idhâl eylediği nesnelere o tohmeye devâ olur. Meselâ o kimse ki ağdiye-i hırrife vü mâliha tenâvül edip o mişlli hırrif ve mâlih ta'āmı eklden bir zamân sonra ve o ta'ām hadmdan evvel üzerine murattıb olan tefih ya'nî tatsız gıdâ tenâvül eder, o tefih ve murattıb gıdâ ile muqaddemâ ekl eylediği hırrif ve mâlih olan gıdânın keymüsü ve ahlâtı şâlih olup bu tedbîr ile âher tedbîrden müstagnî olur ve o kimseler riyâdetle muhtâc olmazlar. Ve bunun dıddi üzerine evvelâ ağdiye-i galîza tenâvül edip bir miqdâr vaqt mürûr eyleyip lâkin o ağdiye-i galîza hadm olmazdan muqaddem üzerine serfû'l-hadm harâfetli gıdâ idhâl eylese o dahi tedbîr-i şâlih olup ağdiye-i galîzanın keymüsünü ve ahlâtını işlâh eder ve bu tedbîr ile o kimse riyâdet eylemekten müstagnî olur.

Ve ta'ām tenâvül eden kimse ta'ām üzerine hareket-i hafife ile hareket eylese o hareket mi'dede ta'āmı karârlaştırır ve o vech ile hareket-i hafife ağdiye ve eţime tenâvül eden kimseye nâfi'a olur huşuşan ki o tağaddî eyleyen kimse uyumak murâd eyleye, o kimseye ta'ām yedikten sonra hareket-i hafife ziyâde nâfi' olur. Ve ebdâna ta'n ve kadh eden harekât-ı nefsiyye ve harekât-ı bedeniyye hadma mâni' olurlar.

Ve vâcib olur ki vaqt-i şitâda gıdâiyyeti kalil olan eţime ekl olunmaya, bukül gibi ya'nî sebze gibi ahlât-ı kalîle tevli'd eden nesnelere ekl olunmaya belki gıdâiyyeti ve iktinâzı hubûbdan dahi ziyâde olan eţime ile tağaddî oluna. Vaqt-i şayfta dıdd üzere ola ya'nî gıdâiyyeti ve iktinâzı ya'nî sıklığı kalîle olan eţime tenâvül oluna.

Ve bundan sonra vâcib olur ki tenâvül eylediği eţime ile mi'desini mümteli'e edip doldurmaya ve o mütenâveldeden hâdiş olan fağlaya vüs'at verecek kadar mi'dede mekân ve boş maħall alikoya.

Ve ta'ām tenâvül eden kimseye vâcib olur ki ta'āma iştihâsı bakiyye iken ta'ām tenâvülünden keff-i yed edip fâriğ ola, zîrâ ta'āmı tekâdâ eden şeh-

vet-i bâkıye ba'de-sâ'atin bâtile ve muđmaħille olur. Ve şehvet-i bâkıyenin miğdârında mecrâ-yı 'âdete mürâ'ât eyleye ya'nî muğaddemâ yediği e'time-lerde ne miğdâr şehvet bâkıye iken imsâk edegeldi ise onu düsturu'l-âmel edip her tenâvülde o miğdâr şehvet bâkıye iken imsâk eyleye, zîrâ vech-i mu'tâdı tecâvüz eylese ba'de-sâ'atin fağla ħâdiş olup mi'deye o tenâvül eylediği ğidâ şaķil olur.

Ve mi'deye şiklet veren ğidâ, ağdiye beyninden ziyâde şerri ğidâ olur. Ve şarâbın ziyâde şerlisi i'tidâli tecâvüz edip mi'dede tâfi olan ve fem-i mi'deye şurûd ve ħurûc eden şarâb olur. Eger bir gün tenâvül-i ağdiyede ifrâţ edip mu'tâddan ziyâde tağaddî eylese o kimse yevm-i şânide ya'nî ertesi gün ğidâ tenâvül eylemeyip cûc üzere mekş eder ve ħarr ve berd işâbet eylemeyip mu'tedilü'l-havâ bir mekânda o kimse ziyâde uyuyup nâim olur. Ve eger o kimseye nevm müsa'ade eylemeyip uyumak mümkün olmaz ise leyyin ve muttaşıl olan meşy-i keşir ile aralıklarında istirâhat ve fetret olmaksız meşy eder ve kalilen o kimse şırf ve şâf olan şarâb içer.

Rûfus ħakim der ki zıkr olunan her meşye ben-senâ ederim ħuşuşan ki o meşy ba'de't-ţâ'âm ola, o vakte olan meşy-i mezkûra ziyâde senâ ederim onun için ki o meşy ile akşam ta'âmının mi'dede mevķi'ci müttesic ve geniş olmağa müteheyyi' olup ceyyid ve aĥsen olur.

Ve vâcib olur ki ta'âm yedikten sonra uyuyan kimsenin nevmi evvelâ sağ tarafına ola lâkin uyumak için sağ tarafına idticâın zamânı kalil ola ba'dehu taħavvül edip sol tarafına döne ve yine taħavvül edip sağ tarafına dönüp onda karar eyleye.

Ve ma'lûm ola ki dişârin ya'nî üzerine örttüğü yorganın ve ref-i visâdenin ya'nî başı altında olan yastığın yüksek olmasının ħadma i'âneti olur. Ve lâyıķ olur ki cümle a'dânın meyli tahta ve esfele olup a'dânın meyli a'lâya ve fevķe olmaya. Bu meyller ise baş tarafı yüksek olup ayak tarafı alçak olmakla olur. Eger 'aks üzere olup ayak tarafı yüksek ve baş tarafı alçak olsa a'dânın meyli fevķe olup o vaç ħadma mu'in olmaz belki muğırr olur.

Ve mütenâvel olan ta'âmın miğdârı o ta'âmı tenâvül eden kimsenin mu'tâdı ve kuvveti ħasebiyle tağdir olunur. Ve lâyıķ olur ki kuvveti tâmm ve şaĥiħ olan kimsenin tenâvül eylediği ta'âm o miğdâr ola ki onu tenâvül-den mi'deye şikâl 'arığ olmağa ve şerâsifine temeddüd ve gerginlik gelmeye

ve miçdede ve emçâda nefî ve qarâkır hâdiş olmaya ve taçâm tâfî olup miçdenin femine ve ağzına kesret-i miçdâr hasebiyle şurûd dahi eylemeye ve gönül bulanmasına ve şehvet-i kelbiyye urûduna dahi mü'eddî olmaya ve şehvetin suķûtuna ve zihnin belâdetine ve eraķa ya'ni uykusuzluĝa mü'eddî olmaya.

Ve taçâm yedikten bir müddet geçtikten sonra hâdiş olan cüşâsında yediĝi taçâmın taçmı zâhir olmaya. Ve yediĝi taçâmın taçmı ba'de-müddetin cüşâda ve geĝirdiĝinde zâhir olsa o taçâm redî olduĝuna delâlet eder. Ve cüşâ zamânının zamân-ı tenâvül den bu'du ve tül-i müddeti hasebiyle redâ'et ziyâde olur, her ne kadar o müddet tavîle olsa redâ'et dahi o miçdâr ziyâde olur.

Ve taçâmın miçdârı mu'tedil olduĝunun çalâmeti ve delîli budur ki o taçâmı tenâvül eden kimsenin nefesi saĝir olduĝu hâlde nabdı çazîm olmaz. Eger nefesi saĝir olup nabđ çazîm olur ise delâlet eder ki tenâvül eylediĝi taçâmın miçdârı hadd-i şudâlden ekşerdir, zîrâ taçâmın miçdârı ziyâde olsa miçde mümteli'e ve müntefiha olup âlât-ı teneffüsü ya'ni şadrda olan hicâb-ı munşifı daĝt eder ve hareketine müzâhim olup nefes saĝir ve mütevâtir olur ve lâ-mahâle nefesin şıĝarı hasebiyle fevt [olan] kalbin ve ervâhun tervîhi nabđın çizamı [103b] ile telâfi ve tedârük olunup nabđ çazîm olur meger ki kuvvet da'ife olup nabdı taçzîme kâdire olmaya.

Ve o kimse ki taçâm tenâvül eyledikte o kimseye harâret ve sühûnet çarıda ola, o kimse ĝidâsını def'aten tenâvül eylesin belki azar azar taĝaddî eylesin, zîrâ o mişlli kimse ĝidâsını def'aten tenâvül eylese ona imtilâ çarığ olur ve imtilâ hasebiyle evvelâ nâfiğ mişlli hâlet gelip ardınca taçâma sühûnet gelmekle kaviiyye olan harâret ve hummâ çarığ olur.

Ve kağr-i kifâye tenâvül eylediĝi ĝidâyı hağmdan çaciz olan kimse iĝtidâsının çadedini çok edip ĝidâsının miçdârını kalîl eylesin ya'ni nevbet-i vâhidede tenâvül eyleyeceĝi ĝidâyı birkaç nevbette tenâvül eylesin.

Ve sevdâvî olan kimselerin ĝidâsı tertîbi ziyâde ve teshîni kalîl olan ĝidâlar olur. Ve şafrâvîlerin ĝidâsı ruţûbete ve bürüdete mâil olan ĝidâlar olur. Ve kaçan bir kimsede tevellüd eden demin harâret-i zâidesi olsa o kimsenin ĝidâsının taçbı bârid ve ĝidâiyyeti kalîl olan aĝdiye olmak lâzım olur, lâ-mahâle o kimse bu zikr eylediĝimiz ĝidâyâ muhtâc olur. Ammâ o

kimse ki onda tevellüd eden dem balgāmī ola, o kimsenin ihtiyācı sühūnet ve tel'fī olup ğidāiyyeti kalīl olan ağdiyeye olur.

Ve şihhatini hāfız olan kimseye vācib olur ki ğidānın tertībine vaqt-i tenāvülde ri'āyet eyleye ve o kimse hāzer eyleyip raqīk ve serī[ü'l-haçm] olan ağdiyeyi kavī ve ziyāde şulb ğidā üzerine tenāvül eylemeye, zīrā evvelā kavī şulb ğidā ekl olunup qable'l-haçm üzerine raqīk ve serī'ü'l-haçm olan ağdiye tenāvül olursa ğidā-i şulbde evvel serī ve raqīk olan ğidā haçm olur ve haçm olmayan ğidā üzere haçm olan ğidā tāfī olup menfez bulmakla mi'dede bākī kalıp mekş eder ve ziyāde mekş hasebiyle raqīk olan ğidā fāsīd ve müte'affin olup tahtında olan ğidā-i ğalīzi ve şulbü dahi ifsād ve ta'fin eder. Lākin biz gelecek zamānda vaşf eylediğimiz üzere tenāvül ederse o tenāvül ıdrār eyemez.

Ve şihhatini hıfz murād eden kimseye yine vācib olur ki evvelā raqīk ve serī olup müzallık olan ğidāyı tenāvül edip onun zamānına qarīb vaqt üzerine ta'am-ı kavī-i şulb tenāvül eylemeye, zīrā müzlik ve serī ve raqīk olan ğidā serī'an haçm olup em'āya nüfuz eyledikte lā-maḥāle üzerinde olan ğidā-i ğalīzi ve şulbü dahi izlāk edip hağmdan o em'āya ma'an indirir.

Ve riyādet-i müt'ibeden sonra ya'nī ta'ab verici harekettten sonra vācib olur ki balık mişlli saḥīfe ve serī'atü'l-fesād olan ağdiye tenāvül olunmaya, zīrā riyādet-i müt'ibe ardınca ve akībinde tenāvül olunan o mişlli seḥāfetli ağdiye fāsīde olur ve onun fesādı aḥlāṭa sirāyet eder ve mi'desinde reḥāvet olup kuvve-i māsikesinde da'f hasebiyle qable en-yenhedīme yediği ta'am bağarsıklarına nüzül eden kimselere qable't-ta'am kuvve-i kabıdası olan nesnelere tenāvül ve isti'māl eylemek cāiz olur mi'deyi kabđ edip reḥāvetini ve mi'denin gevşekliğini izāle için.

Ve vācib olur ki dāimā mi'denin hāl ve şanı te'emmul oluna ve mizācı tafahhuş ve taḥarrī oluna. Ba'dı nāsın mi'desinde serī'ü'l-haçm olan ğidā-i laṭīf fāsīd olup baṭī'ü'l-haçm ve kavī olan ağdiye münhağım olur. O mişlli nāriyyü'l-mi'de olmakla laṭīf ağdiye def'aten nāriyyetin şiddeti hasebiyle muḥterika olup tadrīcle taḥş olunmaz ve münhağım dahi olmaz. Ve ba'dı nās-ı āḥer bunun dıddı üzere olur ya'nī mi'desinin nāriyyeti kalīle olup ağdiye-i laṭīfe onda münhağım olup ğalīzayı kāşire ve 'ācize olmakla o ğalīza ağdiye mi'dede tül-i mekş ile fāsīde olur. Ve herkes tedebbür ve

tefekkür eyleyip mi'desinin hâline vâkîf olduktan sonra muqtedâsınca hareket ve tedbîr eylesin.

Ve büldân için dahi biraz havâşş vardır ki o havâşşın her birisi bir belde-nin sâkinlerinin tabî'atlarına ve mizâclarına maḥşûş olur. Bir beldede sâkin olanların mizâcî ve tabî'atı belde-i uḥrâ ahâlîsinin mizâcına müşâbih olmaz ve bilâd-ı müteferriḳa vü müte'addide ahâlîlerinin tefâvütü kıyâstan ḥâric olur, herkes kendi beldesinin muqtedâsını mübâlağa ile tecrîbe edip ekser-i tedbîrini tecrîbeye binâ eylesinler ve tecrîbeyi kıyâsa ve edilleye gâlib kılsın. Ve ḍararı olan çok ğidâ vardır ki bir beldede ahâlîsi o ğidâyâ ülfetleri ḥasebiyle mizâclarına o ğidâ muvâfîḳ olur ve şâlih ve nâfi' çok ğidâ vardır ki bir beldede ona i'tiyâd olmamakla o belde ahâlîsinin mizâclarına o ğidâ muvâfîḳ olmaz.

Ve seḥane ve mizâcdan her biri için muvâfîḳ ve münâsib ve müşâkil ve müşâbih ğidâlar olur. Kaçan seḥane ve mizâc tağyîr olunmak murâd olursa ya'nî hüzalî olan kimse semânet murâd eylese, kezâlik ḥarru'l-mizâc olan kimse mizâcının bürüdet üzere olmasını kaçd eylese o kimse hüzalî muvâfîḳ ve müşâkil olan ğidâ tenâvülünü ve kezâlik ḥarâret-i mizâca muvâfîḳ ğidâ tenâvülünü terk edip semânete ve bürüdet-i mizâca muvâfîḳ ğidâlar ile tağaddî eder ve bu vech üzere tağaddîsini naḳl ile mehzûl olan kimse semîn olur ve kezâlik mizâc-ı ḥarr mizâc-ı bârîde intikâl edip müteğayyir olur.

Ve nâstan ba'ḍılara ceyyid ve maḥmûd olan ba'ḍı ğidâ muḍîr olur ve mizâcına muvâfîḳ olmaz, o kimseler o mişli ğidâyı terk eylesin. Ve o kimse ki dâimâ ğidâ-i rediyye tenâvül etmeğe me'lûf olup mu'tâdı olsa o i'tiyâda mağrûr olmasın belki tadrîcle ğidâsını aĝdiye-i ceyyideye naḳl eylesin, zîrâ o aĝdiye-i rediyye istimrâ olunup i'tiyâdı ḥasebiyle def'aten her ne kadar muḍîr olmaz ise azar azar tevli'd eylediği aḥlât-ı rediyye mürûr-ı eyyâm ile cem' olup marâda mü'eddî olur ve ḳattâl olur.

Ve bedeninde aḥlât-ı rediyye olan kimselere ruḥşat verilip o kimseler aĝdiye-i maḥmûde tenâvülünde tevessu' ederler ya'nî maḥmûd olan aĝdiye-nin elvânî ile tena'um ederler ve onlar o tena'um ve tereffühten men' olunmazlar ḥuşuşan bedeninde aḥlât-ı rediyye olan kimsenin ḍa'fi olup o aḥlât-ı rediyyeyi edviye-i müşhile ile istifrâğa taḥammülü olmayan kimselere o ruḥşat ziyâde edilir. Ve o ruḥşat ḥasebiyle bedeni müteḥalḥil ve gevşek

olup mevâddının taḥallülü sehl ve āsān olan kimselere vācib olur ki haḍmī serīc olan ağdiye-i raṭbe ile taḡaddī eyleye,³⁸⁵ zīrā bedeni müteḥalḫil ve mevâddının taḥallülü serīc olan kimse eṭ'ime-i ḡalīza-i muḫtelifetü'l-elvāni her ne kadar müteḥammil olup o kimsenin esbāb-ı ḫāriciyyeden taḡarruru ihtimāl-i ḫarīb olup esbāb-ı dāḫiliyye ya'ni me'kulāt ve meşrübātın onlara maḡarratı ba'īd olur ise dahi lākin o müteḥalḫilü'l-ebdānın bedeninde müctemī'a olan aḫlāt-ı rediyyeyi taḫlilde raṭb olan serīcü'l-haḍm ağdiyeyi tenāvülün menfa'ati olur.

Her kimse ki mütereffih olup luḫūm tenāvülünü istikṣār eylese ve yediḡi ta'āmın ekşeri luḫūm olsa faşda ta'ahhüd eylesin. Ve mizācı bāride māl olur ise o kimse cüvārişenāt ve ıtrīfilāt ve mi'deyi ve em'āyi ve mi'de ve em'āya ḫarīb olan cedāvil-i evride damarlarını mevâdd-ı rediyyeden taḫḫir eylemek şānından olan sāir ma'acini istimāl eylesin.

Ve eşyanın ziyāde şerrlisi ağdiye-i muḫtelife ve elvān-ı eṭ'imeyi cem' edip ma'an tenāvül eylemektir. Ve bundan sonra eşyanın şerrlisi eklin müddet ve vaktini uzatmaktadır o vech ile ki o şürūda tenāvül eylediḡi ta'ām inhiḡāma başladıktan sonra taḡaddiyi ka' edip o ta'āmın vakti cüz'-i evvelin inhiḡāmına başlayınca kadar mütemādī ola, zīrā zamān-ı tenāvülü zikr olunan minvāl üzere tavil olan ağdiyenin eczālarının haḍmı müteşābih olmamakla redī olur.

Ve bilinmesi vācib olan [104a] nesnelere ki ḡıdānın ziyāde evfaḫı ve efdali elezz olan eṭ'ime ve ağdiye olur, zīrā elezz olan ḡıdāyi mi'de şiddet üzere müştemile olur ve mi'dede olan kuvvet-i fāyiḡa dahi iştimāl-i şedīd ile o elezz olan mütenāveli müştemile olup haḍm ziyāde olur eger o elezz olan ağdiyenin cevheri şāliḫ olup tenāvül eden kimsenin cem'ān a'ḡā-i re'iseleri müteşādiḫ ve sālim olur ise. Ve bu şartlar bulunmayıp mizāclar ḡayr-i şāḫiḫ olur ise veyāḫūd a'ḡānın mizācları biri birine muḫālif olur ise ve kebid mi'deye muḫālefet-i ṭabī'ilerinden ziyāde muḫālefet ile muḫālif olur ise o vakte elezz ağdiyeye iltifāt olunmaz.

Ve ta'ām-ı lezīzin maḡarratı budur ki ṭabī'at lezīz olan ağdiyeye ziyāde iḡbāl edip tenāvülü ziyāde eder ve keşret-i ağdiye elbette muḫırr olur.

385 İnsān ağdiye-i ḡalīza tenāvülünden ḫālī olmamakla lā-maḡāle bedeninde müctemī'a ḫılt-ı redī bulunur ve ağdiye-i laṭife o ḫılt-ı redīnin istifāḡına mu'ın olur.

Ve şibâe hâşıl olunca kadar ta'âm tenâvül edenlerin nevbet-i tenâvül-leri iki günde üç nevbet olmak ziyâde muvâfık olur. Bir gün vecbeten tenâvül eder ya'nî leyl ve nehârın mecmû'unda bir def'a tağaddî eder ve ikinci günde bükreten bir nevbet ve 'aşıyyeten bir nevbet dahi tenâvül eder ya'nî bir kerre şabâhla ve bir kerre ba'de'l-çaşr tenâvül eder. Ve bu huşûştâ mu'tâda eşedd-i ri'âyet ile mürâ'ât eylemek vâcib olur, zîrâ beher gün iki kerre ta'âm yemek mu'tâdı olan kimse vecbeten ya'nî gecede ve gündüzde bir def'a tağaddî eylese lâ-mahâle o kimseye da'f ve vehn 'arıd olur, pes o kimseye vâcib olur ki i'tiyâdı üzere beher yevm iki def'a ağıdiye tenâvül eyleye lâkin o def'alarda gıdâsının miqdârını taqlîl eyleye. Ve vecbeten tenâvüle i'tiyâdı olan kimse nevbet-i eklini teşniye eylese ya'nî kadîm üzere günde bir def'a tağaddî edegelmiş iken mu'tâdını terk edip günde iki def'a tağaddî eylese o kimseye da'f ve kesel ve istirhâ 'arıd olur. Eger hilâf-ı mu'tâd tenâvül eylediği gıdâ mahallinde vâkıf ve sâkin olur ise³⁸⁶ da'f olur ve eger fâş olup münteşir olur ise istimrâ ve hadm olmaz ve o kimseye cüşâ-i hâmid ya'nî ekşi geçirmek ve hûbs-i nefis ve gâseyân ya'nî gönül dönmek ve merâret-i fem ve lîn-i batn 'arıd olur mi'deye me'lûf olmadığı vakitte gıdâ irâd eylediği hasebiyle.

Ve hadmı ceyyid olmayan kimselere 'arıd olup karîben sana bildireceğimiz 'avârîdılar hilâf-ı mu'tâd tağaddî edenlere dahi 'arıd olur ve onlara 'arıd olan 'avârîddan olur cübn ve ceza' ve fem-i mi'dede olan veca' ve lez'.

Ve o kimse zann eder ki mi'desi hâliye ve mütekalîşa ya'nî münkabıdâ olduğundan bağarsıkları ve aışşaları ya'nî âlât-ı gıdâları mu'allaka ve asılmış gibidir ve o kimselerin bevl ve berâzında hurkât olur ve mi'delerine dahi ba'dı kerre mirâr munşabbe olmakla e'trâfına bürüdet 'arıd olur ya'nî o kimselerin elleri ve ayakları bârid olur ve bu bürüdet-i e'trâf mizâcî mirârî olanlarda ekşer olur. Ve kezâlik yalnız mi'desi mirârî olup a'çdâ-i sâiresi mirârî olmayanlarda dahi bürüdet-i e'trâf ya'nî el ve ayak sovukluğu ziyâde olur ve o kimselerin nevmi fâsid olup firâşî üzere mütemelmil ve münkalib

386 Mi'denin harâreti ba'dı kerre muhtevî olduğu gıdâyı tebhîr edip bi'l-cümle a'çdâya dağıtır, mi'de boş kalır ve ba'dı kerre tebhîr etmeyip mi'dede o gıdâ bâkî kalır. Pes *Kânûn*'un "mi'dede gıdâ vâkıf olursa" dediğinden murâd bu kısım-ı şânî olur ve "gıdâ teneşşür eder ise" dediğinden murâdî kısım-ı evvel olur.

olup uykusunda istiğrāk olmaz. Ve mi'desinde mirār-ı keşir müctemî'a olan ebdān tefrīk-i ğıdāya ya'nī azar azar yiyip nevbet-i ğıdānın 'adedini ziyāde eylemeğe ve sür'at-i tağaddīye ve istihmāmdan muḳaddem tağaddīye muhtāc olur. Ammā mi'desinde mirār-ı keşire müctemî'a olmayan ebdān evvelā riyādet eder ba'dehu istihmām eder sonra ğıdāsını tenāvül eder ve ḥammāmdan evvel o kimse tağaddī eylemez. Ve o kimse ki riyādetten evvel tağaddīye muhtāc olurlar, onlar yalnız ḥubz tenāvül ederler ve o ḥubz-ı mütenāvelin miḳdārı o ḳadre bālīg olur ki riyādet hareketine bed' eylemezden muḳaddem o ḥubz-ı me'kûl inhiḳāma bed' eder.

Ve ḳable't-ṭa'ām olan hareket ḳa'ife olmamak vācib olduğu gibi ba'de't-ṭa'ām olan hareket rıfḳ üzere olup mülāyim olmak vācib olur.

Ve o kimse ki onda şehvet-i fāside olup meyli ḥarāfetli ğıdālara olup ve tatlı ve yağlı nesnelere müteffir ve mu'afî olsa o mişli kimselere semek tenāvül edip üzerine sikencebîn ve turp istimāli ile ḳay' edip istifrāğ etmekten aşlaḳ bir nesne olmaz.

Ve semîn olan kimse ḥammāmdan ḥurūcu fevrinde ve 'aḳibinde tağaddī eylememek vācib olur belki şabr edip istihmāmdan sonra nevme-i ḥafife ile nāim ola. Ve semîn olanlara aşlaḳ olan budur ki onların ğıdāyı tağaddīsı vebeten ola ya'nī gecede ve gündüzde def'aten tağaddī eyleye.

Ve ta'ām yedikten sonra o ta'ām münḥadire olmadan ve henüz ṭāfi iken uyumak onlara lāyık olmaz. Ve ta'ām üzerine hareket-i 'anife ile hareketten ziyāde ihtirāz üzere olsunlar, zīrā o hareket-i 'anife üç türlü fesādın birine mü'eddī olur yā ta'āmı ḳable'l-ḥaḍm mecrāsında tenfiz eder veyāḥūd izlāk edip maḥrecinden iḥrāc eder veyāḥūd ta'ām hareket-i 'anife sebebiyle mi'dede ḥaḍḥaḍa edip ya'nī çalkalanıp fāsid olur.

Ve ta'ām tenāvül eden kimse ta'ām üzerine miḳdār-ı keşir su içmesin, zīrā meşrûb olan mā-ı keşir mi'de ile ta'ām arasına ḥaylûlet eder ve ta'āmı ṭāfi eder ve bunlar ḥaḍma māni' olur, zīrā mi'de ğıdāyı müştemile olmadıkça ta'ām ḥaḍm olmaz. Pes o kimse ta'āmın mi'deden nüzülüne terabbus eylesin, kaçan nüzülünü iḥsās eyledikte suyu o zamān içsin. Ve ğıdānın mi'deden nüzülünün 'alāmeti odur ki baḥnın 'ālī cānibi ḥafif olur, o ḥiffeti iḥsās eyledikte ğıdānın inhiḳārına istidlāl eylesin. Ve 'aṭaş ziyāde olup su içmeğe ḥacet müştette olur ise mā-ı bāriden miḳdār-ı ḳalil maşş eylesin

ve maşş eylediği su her ne miqdâr bürüdeti ziyâde olur ise mâ-ı kalîl ile iktifâya mü'eddî ve bâ'îş olur ve mâ-ı bāridden miqdâr-ı kalîl mi'deyi cem' edip mi'deyi tenşit eder. Ve'l-hâşıl ta'âm tenâvülünden fariğ olduktan sonra ta'âma menfa'ati olan vech-i muharrer üzere miqdâr-ı kalîl mâ-ı bāridi şürbü câiz olur, esnâ-i ta'âmda ve tağaddî aralarında câiz olmaz.

Mebrûd ve mertûb olanlara 'aşaşa ve susuzluğa tahammül ve müşâbere edip uyumak ve 'aşaşı nevm ile def' eylemek nâfi' olur. Ve 'aşaşa müşâbere mahrûrîn ve memrûrine ya'nî şafrâviyyü'l-mizâc olup mahrûr olanlara dârr olur, kezâlik mebrûdîn ve mertûbine cû'a müşâbere nâfi' ve mahrûrîn ve memrûrine müşâbere-i cû' muğırr olur. Ve şafrâvî olanların cû' ve havâyâ müşâbere hasebiyle mi'delerine mirâr munşabbe olur ve bu inşibâbdan sonra yedikleri ta'âmı mi'dede mevcûde olan şafrâ ifsâd eder ve fesâd-ı ta'âm hasebiyle o kimseye uykusunda ve uyanıklığında bundan akdem mufaşşal ve meşrûh zıkr eylediğimiz fesâd hasebiyle 'arıda olan 'avarıd- lar 'arıda olur, kezâlik şehvet-i ta'âmı dahi fâside olur; pes mi'dede ta'âm fâsid oldukta vâcib olur ki o kimseye o fâsid ta'âmı ihdâr ve inzâl edip ve tab'ını telyîn eder devâlar saky oluna lâkin o saky olunan devâlar iccâş gibi hafif ola, mu'nî ve ta'ab verici devâlar olmaya veyâhüd o kimseye miqdâr-ı kalîl şirhîşt saky olunur. Kaçan bu devâlar ile mi'desinde olan fâsid gıdâlar istifrag olunup zâile olan şehveti 'avdet eyledikte o vâkt tenâvül-i gıdâ ona câiz olur ya'nî fâsid gıdâ ve mirâr-ı müctemi'a mi'dede bâkiye iken tağad- dîyi terk edip zıkr olunan tedbîr ile şehevâtî 'avdet eyledikte tağaddî eder. Pes müşâbere 'ale'l-cû' mebrûd ve mertûb olanlara zıkr olunduğu [104b] üzere nâfi' ve mahrûr ve memrûr olanlara dârr olur lâkin ru'tubet-i ğarî- ziyye-i tab'îyye ile ebdânı mertûb olanlar sür'at-i tahallüle müsta'idd ve müteheyyî' oldukları hasebiyle ebdânları yâbise olanların cû'a şabrları gibi açlığa şabr edemezler meger ki o mertûbu'l-ebdân olan kimselerin cevher-i ebdânında olan ğarîzî ve tab'î ru'tubetlerinden mâ-'adâ ru'tubet-i uhrâ-yı ğarîbe ile mümteli'e olalar, pes o ğarîbe ru'tubet şâliha ve ceyyide olur ise kuvvet o ru'tubete teşebbüs edip cevher-i a'dâyâ ihâle eder ve o mislli mertûblar cû'a müşâbere eder.

Ve ta'âm üzere şarâb içmek adarr-ı eşyâdan olur, zîrâ şarâb serî'an haçm olur ve mi'deden kebidde serî'an nüfûz eder ve haçm olmadan ta'âmı dahi

dahi kendi nüfûz eyledikte ma'an tenfîz edip südde ve 'ufûnet hüdûsuna mü'eddî olur. Kezâlik hâlâv[â]t dahi sür'at ile südde îrâş eder, zîrâ hâlâvâtı kable'l-haçm tabî'at cezb eder ve süddeden emrâd-ı keşîre hâdiş olur, cümleden biri südde hasebiyle istiskâ 'arığ olur.

Ve havâ-i ğalîza ve mâ-ı ğalîz ta'âmı ifsâd eder huşûşan faşl-ı şayfta ğalîz olan havâ ve mâ ta'âmı ziyâde ifsâd eder. O maķûle ta'âm üzerine bir kadeh şarâb-ı memzuc veyâhüd 'üd ve maştaķî ile tabh olunmuş mâ şürb eylemekte tıbben be's yoktur.

Ve ahşâsı ya'nî âlât-ı ğıdâsı hârre-i kavîyye olanlar aĝdiye-i ğalîza tenâvül eyleseler ekşer-i hâlde onlara riyâh-ı mümidde 'arığ olup mi'celerini ve mi'cde nevâhîlerini temdîd eder ve merâkk 'illetleri dahi ondan 'arığ ve hâdiş olur.

Ve mi'cdesi hâliye olan kimse evvelâ aĝdiye-i laţîfe tenâvül eylese mi'cde o ğıdâ-i laţîfi müşt Emil olur ve o laţîf ğıdânın üzerine ğalîza ğıdâ tenâvül eylese mi'cde o ğalîz ğıdâdan teneffür edip hađm eylemez ve hağmı ifsâd eder meger ki tenâvül eylediĝi ğalîz ile laţîf aĝdiyenin arasında mühlet ola ve beynehümâya zamân tavassuť ve tahallül eyleye, o hâl üzere dahi evlâ olan budur ki aĝdiye-i laţîfe üzere ba'de-mühletin tenâvül eylediĝi aĝdiye-i ğalîzayı kalîlen kalîlen tenâvül eyleye ve tenâvülü def'aten olmaya, zîrâ kalîlen kalîlen mi'cdeye vârid olan ğıdâ-i ğalîzi mi'cde müşt Emil olur, muķaddemâ mi'cdenin ğıdâ-i laţîfi iştimalî kalîlen vârid olan ğıdâ-i ğalîzi iştimalâ mâni' ve müzâhim olmaz.

Ve kaçan bir kimse ifrâť üzere ekl edip mümteî olsa yâhüd mi'cdesinde mevcûd olan ğıdâ hareket hasebiyle hağhağa edip ve çalkanıp fâsid olsa veyâhüd şürb hasebiyle müşevveş olsa o kimse kay'a mübâderet ve müsâra'at eylesin. Eger o kimse için kay' eylemek mümkün olmaz ise veyâhüd kay'm menfa'ati zamânı mürûr eyledi ise o kimse azar azar mâ-ı hârr şürb eylesin, zîrâ mâ-ı hârr imtilâyı ihdâr eder ya'nî imtilânın mevâddını mi'cdeden em'âyaya indirir ve nu'âsı dahi o mâ-ı hârr celb edip tapuklatır ve o kimse tapuklamak hasebiyle kendini ilkâ edip yatar ve dilediĝi kadar uyur. Ve eger o kimseye bu minvâl üzere uyumak mümkün olmayıp veyâhüd uykunun imtilâyı ve fesâdı def'de menfa'ati olmasa o kimse te'emmül ve tefekkür eylesin, eger o fesâdı def'e tabî'at kifâyet edeceĝini anlar ise tabî'a-

tin def'ine kadar şabr eder ve eger tabî'atta da'f olmakla mu'ine ihtiyâcını fehmi eyleser o kimse tabî'atı rıfk ile itlâk eyleyen edviye ile tabî'ata i'ânet eder. Ammâ maħrûru'l-mizâc olanların takviyesi itrîfil ve yalnız cülenebîn-i müşhîl ile veyâhüd sa'ter-i mürebbâdan bir şey-i kâlîl ile maħlût olan cülenebîn ile i'ânet olunur. Ve ammâ mebrûdün kemmünî ve şehriyârânî ve temrî devâlar ile tabî'ata i'ânet olunur. Ve beden şarâb [ile] mümtelî olmak beden ta'am ile mümtelî olmaktan tıbben hayrlı olur. Ve zıkr olunan ta'amların üzerlerine tenâvülü ceyyid olan devâlardan olur üç 'aded hımmaşa miqdârı şabr tenâvülü veyâhüd nişf dirhem şabr ve nişf dirhem 'ilkü'l-enbât ve bir dânik bûraq aħz ve tenâvül olunur. Ve o ta'amın mefsedesini izâle için isti'mâl olunan hafîf devâlardan olur: iki hımmaşa veyâhüd üç hımmaşa miqdârı 'ilk-i butma ve ba'dı kerre o miqdâr 'ilk-i butma o miqdâr veyâhüd o miqdârdan ekall bûraq half olunup ma'an isti'mâl olunur. Ve cidden maħmûd olan devâlardan olur eftümündan bir şey-i kâlîl şarâb ile isti'mâl eylemek. Ve bu mezkûrların birisi mümkün olmaz ise o imtilâsı olan kimse nevm-i tavîl ile nâim olup çok uyur ve bir gün miqdârı gıdâyı hecr ve terk eder. Eger nevm-i tavîl ve terk-i gıdâdan sonra ona hıffet 'arîd olur ise o hıffetten sonra istihmâm eder ve mi'de üzerine kimâd eder ve gıdâsını tel'tîf eder.

Ve bi'l-cümle bu tedbirlerin küllisinden sonra istimrâ ve haçm hâşıl olmayıp imtilâ def' olmaz ise ve o imtilâ yine şıklete ve temdîd ve kesele mü'eddî olup mağarratı bâkî kalır ise sen bil ki o mi'dede olan imtilânın fuğülü ile 'urûk mümtelî'e olmuştur, zîrâ zıkr olunan tedbirler ile mi'dede olan imtilâ mündefi'a olur ve mi'dede mevâdd-ı imtilâ haçm olur lâkin 'urûқта olan fağlalar haçm olmaz ve o fağla-i fâside niyyen ya'nî nuçc bulmaksız ve hâm olduğu hâlde bâkıye kalıp damarları temdîd eder ve ba'dı kerre 'urûku sad' eder ve kesel ve temattî ve teşävüb îrâş eder ya'nî gerinmek ve esnemek icâb eder, pes o kimseye o fuğülü 'urûktan ishâl edici müşhilât isti'mâl eylemek lâzım olur, o müşhilât ile o imtilâsı olan kimseye mu'âlece eylesin. Eger zıkr olunan 'avarığlar o imtilâsı olan kimsede tedbir-i sâbıktan sonra bâkî kalmayıp ancak o mümtelî'de i'yâ bâkî kalsa bir müddet o kimse sâkin olup ba'dehu imtilâ'ı olan i'yâ mu'âlecesini isti'mâl eylesin ve o i'yâyî imtilânın mu'âlecesini qar'ben biz beyân eyleyiriz inşâallâhu ta'âlâ.

Ve sinni vâgıl olup ya'ni yaşî ziyâde olup bedeni tâzelikte ve vaqt-i şebâbda kabûl eylediği gıdâyı pırlığında kabûl eylemeyip o gıdâlar ona fuğul olsa şebâbı vaqtinde olan 'âdetinden gıdâsını taqlîl eylesin ve pırlığında tâzeliğinde tenâvü eylediği gıdâdan noqşân gıdâ tenâvül eylesin.

Ve her kimse ki gâliz gıdâlar ile tağaddî eylemeğe itiyâd üzere iken gıdâsını tel'tîf eylese o gıdâ-i la'tîf gıdâ-i gâlizin doldurduğu maħalleri doldurmayıp menâfizden boş kalan maħallere havâ nüfûz eder, zîrâ gıdânın gılzati eczânın keşreti ħasebiyle olur ve gıdâ tel'tîf olundukta gıdânın eczâsı noqşân üzere olup lâ-maħâle menâfizden bir miqđâr maħall ħâlî kalır ve ħalâ mümteni' olmakla o maħalle havâ nâfi' olur. Gıdâsı la'tîf olan kimse gıdâsı tedbîrini tağliz eylese onda süddeler ħâdiş olur.

Ve ağdiye-i ħârre tenâvülünden ħâdiş olan mağarratı sikencebîn def eder ħuşuşan sikencebîn-i büzürî def eder ħuşuşan sikencebîn-i büzürînin o mağarratı def ve tedârükü ziyâde olur, zîrâ sikencebîn envâ'ının ziyâde menfa'atlısı sikencebîn-i büzürî olur eger sükkerden maşnûc olur ise ve eger sikencebîn 'aselî olur ise sikencebîn-i sâzeç kifâyet eder. Eger tenâvül olunan ağdiye bâride olur ise onların üzerlerine mâ-i 'asel ve şarâb-ı 'asel ve kemmünî ma'cün isti'mâl menfa'atlı olur. Ammâ gâliz gıdâ tenâvül eden kimse eger ħarru'l-mizâc olur ise o gıdâ-i gâliz 'akibinde kavıyyü'l-büzür olan sikencebîn isti'mâl eder ve eger gâliz gıdâ tenâvül eden kimse bâridü'l-mizâc olur ise o tenâvülün 'akibinde ma'cün-ı felâfiliden ve ma'cün-ı fûdeniciden bir şey isti'mâl eder.

Ve ağdiye-i la'tîfe isti'mâli şıĥhati ziyâde ħıfz eder lâkin kuvvete ve celâdet ve metânete me'ûneti kalîl olur. Ammâ ağdiye-i gâlizâ isti'mâli ve tenâvülü ağdiye-i la'tîfenin dıddı üzere olur ya'ni celâdet ve kuvvete me'ûneti ziyâde olur lâkin şıĥhati aħfaz olmaz. Ve kaçan bir kimse celâdete muħtâc olmak ħasebiyle gıdâsını tağliz eylemek iktidâ eylese [105a] o kimse cû'unun şiddeti zamânını taraşşud ve terakķub eder ve şiddet-i cû zamânında keymûsu kavî ağdiye ile ħadım eyleyeceği miqđâr gayr-i keşîr tağaddî eder.

Erbâb-ı riyâdât ve ta'ab-ı keşîr şâhibleri ağdiye-i gâlizâyı ziyâde ħâmil olurlar, mutağarrır olmazlar ve onların ağdiye-i gâlizâ taħammüllerine ve ħadımlarına mu'tn olur nevmlerinin kavî olması ve nevmlerinde müstağrak

olmaları. Lâkin zîkr olunan aşhâb-ı ta'ab ziyâde terleyip ve taḥallülleri ekşer olduğuna binâen ğıdâya ihtiyâc onlarda ziyâde olmakla ḳable'l-haḍm kebiddin ğıdâ istilâb ve ihtilâs olunup âhirü'l-emr o aḫz ve ihtilâs onları emrâḍ-ı ḳattâle 'urûḍuna müsta'idd ve müteheyyi' eder. Ve baḍı kerre evvel-i emrde dahi maraḍ-ı ḳattâle müsta'idd olur ḥuşuşan ki onlar haḍmlarına mağrûr olup aĝdiye-i ğalîzayı iksâr ederler. Ve onların haḍmlarının ziyâde olması uykularının kuvveti ḥasebiyle olur. O kimseler 'amellerinde keşret-i müşâḥḥa vü münâza'aları ḥasebiyle baḍı evḳâtlarda seher ve eraḳa mübtelâ olurlar ve keşret-i haḍm bulunmaz ve maraḍ-ı ḳattâle isti'dâd ve teheyyü' ziyâde olur.

Ve raḥb olan fâkiheler ancak ta'abı ve 'ameli olanlara memrûr olup ya'nî şafrâvî olup riyâdet edenlere, eyyâm-ı şayfta ḳable't-ḫa'âm tenâvül eylemek muvâfiḳ olur ve o fevâkih mişmiş ve tût ve bitîḥ ve ḥavḥ ya'nî şeftali ve iccâştır. Ve bunları terk edip mâ-'adâ fevâkih ile tedbîr olunmak evlâ olur, zîrâ her bir nesne ki demi mâiyyet ile doldura, o mâiyyet ḥasebiyle bedende dem ğaleyân eder ḥâricde olan fâkihe 'uşârâtı gibi. Ve ğâhca zîkr olunan raḥb fâkihelerin vaktinde ya'nî eyyâm-ı şayfta menfa'ati olur ise lâkin aḥlâḫı şufûnete müsta'idd kılar. Ve bunlar mişli olur o nesnelere ki onları tenâvül ile dem ḥâm hıltlar ile mümtelî olur her ne kadar baḍı evḳâta menfa'ati olur ise, kıssâ ve ḳased gibi. Ve bunları ekl eden kimseler ḥummâya mu'raḍ ve müteheyyi' olurlar bunlar her ne kadar evvel-i emrde tebrîd ederler ise.

Ve ma'lûm buyurula ki mâi olan hılt baḍı kerre hılt-ı şadîdî olmak ḥâletî 'arıḍ olur ve şadîdî olması o zamân olur ki mâiyyeti taḥallül eylemeyip o hılt ma'a'l-mâiyyet 'urûḳta bâḳî kala. Pes bu fâkiheleri tenâvül eden kimseler mâiyyet 'urûḳta müctemî' olmadan riyâdet isti'mâl ederler ise ya'nî o fevâkih-i raḥbeyi tenâvül eyledikleri gibi riyâdet ederler ise o mâiyyet bedende taḥallül edip ḍarar def' olur ve bâḳî kalan ḳalîl ve az olur.

Ve ma'lûm ola ki kaçan deme ḥâm yâḥûd mâiyyet muḥâliḫ olsa o muḥâliḫa demi haḍm-ı râbî'de aḍâya mülteşik olmaktan men' eder ve bedeninin ğıdâsı ḳalîl olur, pes o kimseye ḫalîḳ ve lâyiḳ olur ki evvelâ fevâkih tenâvül edip baḍdehu meşy eyleye ve sonra taĝaddî eyleye. Ve meşy etmekle fâkihe münzeliḳa olur ve mâiyyeti deme muḥâliḫ olmaz.

Ve o ağdiye ki ondan mâiyyet veyâhûd hıl̄t-ı ğalîz ü lezic ve mirâre tevlîd eyleye, o mişlli ağdiyeden ħummayât ħâdiş olur, zîrâ mâi tevlîd eden ğidâlar demi ta'ffin eder, ammâ lüzücutli ve ğalîz olan ğidâlar mecârilerinde ve memerrlerinde ya'nî uğradıkları maħallerde südde icâb ederler.

Ve mirâr tevlîd eden ğidâlar bedeni teşhîn eder ve o mirârî ğidâdan ħâdiş olan dem ħiddetli olur. Ve buķûl-i mirârî ya'nî şafrâ tevlîd eden sebzelerin ekseriyyâ şitâda nef'i ziyâde olur, nitekim eyyâm-ı şayfta tefih ya'nî tatsız olanların menfa'ati ziyâde olduğu gibi.

Ve kaçan bir kimse ağdiye-i rediyyeyi tenâvül murâd eylese o ğidâyı tenâvülünün merrâtını ve 'adedini kalîl eylesin ve mütevâtir olmasın ya'nî o redî ğidâyı bir nevbet tenâvül ederse birkaç nevbette terk eylesin, her nevbette redî olan ğidâyı tenâvül eylemesin ve tenâvül eylediği nevbette dahi onun dıddı olan âher ğidâyı üzerine tenâvül eylesin, meşelâ ħulvden ve tatlıdan müte'ezzi ve mutadarrır olan kimse ħulvü tenâvül eyledikte üzerine ħavâmıddan sirke ve rummân ve ħall ile maşnûc sikencebîn ve seferceli ve bu mişlli ekşiler tenâvül eylesinler ve istifrâğa dahi ta'ahhüd eylesinler. Kezâlik ħâmiđden mutadarrır olan kimse ħâmiđin üzerine 'asel ve şarâb-ı atîk tenâvül eylesinler lâkin bunlar o vakte def'-i mağarrat eder ki evvelâ tenâvül eylediği müzi olan ğidâ nuçc ve ħadm olmadan dıddını tenâvül eyler ise meşelâ ħulvden müte'ezzi olan kimse tenâvül eylediği ħelvâ ħable'n-nuçc ve 'l-inhiğâm üzerine zıkr olunan ħâmiđlerin birini tenâvül eyler ise o ħâmiđ ħelvânın ezâsını def' eder. Ve eger ħelvâ tenâvül eden kimse ħelvânın nuçcundan ve inhiğâmından sonra ħâmiđ tenâvül eder ise o zamân ħâmiđin menfa'ati olmaz ve ħelvânın mağarratını def' eylemez. ħâmiđden mutadarrır olan kimsenin ħâmiđ üzerine ħelvâ tenâvülü dahi bu kıyâs üzere olur. Kezâlik düsümetli ağdiye tenâvülünden müte'ezzi olan kimseler ağdiye-i desime üzerine 'ufûşatlı ğidâlar tenâvül ederler, şâhbellüt ve ħabbu'l-âs ve ħarnüb-ı Şâmî ve nebķ ve zu'rür gibi. Ve kezâlik ağdiye-i desimeden müte'ezzi olan kimse mirâretli ağdiye tenâvülü ile dahi düsümetin mağarratını def' eder, o ğidâ-i mürr râsen-i mürebbâ gibi.³⁸⁷ Ve mâliħ ve ħırrîf nesnelere dahi düsümetin mağarratını def' ederler, meşelâ

387 "Râsen" bir nev' nebâtıdır, Türkîce andız derler lâkin muṭlak zıkr olursa o nebtin kökü tîlâ dedikleri şarâb ile terbiye edip ona râsen-i mürebbâ derler.

kevâmih³⁸⁸ ve süm ve başal tenāvül edip dūsümetin çararını def ederler. Kezâlik ʿafıştan ve mürrden ve mâlih ve hırrıften müteʿezzî olan kimse dahi dūsümetli ağdiye ile onların ezâsmı def ederler.

Ve bedeninde ahlât-ı rediyye vü rakıka olan kimse gıdâsım ağdiye-i maḥmüdeden ve vüsʿat üzere tağaddî ve tereffüh eder.

Ve bedeni sehlüt-taḥallül olanlar serîʿü'l-inhiḍâm olan olan ağdiye-i raṭb ile tağaddî eder.

Cālînūs der ki gıdâ-i raṭb her keyfiyyetten müfariḳ olur, onda keyfiyyattan biri bulunmaz, ke-enne o raṭb gıdâ tefih olur yaʿnî tuʿümdan bir ʿaʿm onda bulunmaz, hulv değildir, ḥâmiḍ dahi değildir ve mürr ve hırrîf değildir ve kâbiḍ ve mâlih değildir.

Ve bedeni müteḥalḥil olan kimse gıdâ-i galîzi müteḥammil olur ve taḥammülü bedeni mütekâşif olanlardan ziyâde olur.

Ve ağdiye-i yâbiseyi keşret ile tenāvül eden kimsenin kuvveti sâkıta olur. Ve ağdiye-i yâbiseyi keşiren istiʿmâl levni dahi ifsâd eder ve taḥbı dahi tecfif edip kurutur. Ve dūsümetli ve yağlı gıdâları istiksâr ve çok istiʿmâl kesel ihdâs eder ve şehveti izâle eder. Ve bârid gıdâları istiksâr kesel ve fütür ihdâs eder. Ve ḥâmiḍ gıdâları istiksâr heremî ve pîrligi celb eder yaʿnî tîz kocadır. Ve ḥarâfetli gıdâlar dahi ḥâmiḍ gibi celb-i herem eder. Ve mâlih yaʿnî tuzlu gıdâları istiksâr miʿdeye ve ʿayna muḍır olur.

Ve dūsümetli muvâfiḳ gıdâ tenāvül eyledikten sonra üzerine gıdâ-i redî tenāvül olursa o redî gıdâ muvâfiḳ olan dūsümetli gıdâyı dahi ifsâd eder.

Ve lüzücelti gıdânın inhiḍârı ve nüzülü ziyâde baṭp olur, onun için kabuḡu ile tenāvül olunan ḥıyâr kabuḡu soyulmuş ḥıyârdan inhiḍârı esraʿ olur, kezâlik elenmiş ve kepeği çıkmış daḳıḳın ḥubzundan elenmemiş ve nuḥâlesi çıkmamış daḳıḳın ḥubzunun inhiḍârı serîʿ olur.

388 Aşl lügat-i ʿArabiyyede “kâmiḥ” katık olan nesnelerdir. Ve baʿḍı tıbb resâilinde muḥarrerdir ki kâmiḥ birkaç nevʿdir ve cümlesinin aşlı bûzec olur ve şanʿatı bu minvâl üzere olur: arpa unu mâyesiz yoḡurur ve ondan kirde ittiḥâz olunup saman içine defn olunup kırk gün kadar terk olunur ḥattâ o kirdeler tekerrüc edip fâsid olur ve ona bûzec tesmiye olunur ve o bûzecin üzerine leben-i ḥalîb dökülür ve şemste küllü yevmin taḥrîk olunur ve her günde idrâk edince kadar bebeni ziyâde katılır. Ve baʿḍısına encudân katılır, ona kâmiḥ-i encudân denir ve baʿḍısına şünîz katılıp ona kâmiḥ-i şünîz derler ve sâir keber ve bâdrüc ve felencmüşk ve oḡul otu ve naʿnaʿ katılır.

Ve ta'abı olan kimse gıdâsını tel'îf eyledikten sonra gıdâsını tağlîz eylese, meşelâ cû'dan sonra sütlü pirinç tenāvül eylese demi hiddetli edip işâre ve tahrik eder ve faşda muhtâc eder her ne kadar muḳaddemâ zamân-ı ḳarîbde faşd dahi etti ise dahi. Ve kezâlik ḡaḡab dahi demi hiddetli edip tahrik eder ve faşda muhtâc eder ḳarîbü'l-ḳahdde muḳaddemâ faşd etmiş olur ise dahi.

Ve ma'fûm ola ki tenāvül olunan ḥulviyyâtı ḳable'n-nuḍc ve'l-inhiḍâm tabî'at kebede cezb edip o ḥulviyyâtı intibâz eder ya'nî temr mişlli yâbis fâkihe su içine ilkâ olunup nebîz olduḡu gibi ḳable'n-nuḍc ve'l-inhiḍâm tabî'at ḥulviyyâtı kebidde dem içinde nebîz gibi kılar [105b] ve o ḥelvâ ḡayr-i mehḍûm olmakla demi ifsâd eder.

Ve ba'ḋı kerre aḡdiyeye tel'îf ve tertîbi cihetinden aḥkâm ḳarıḡ olur. Ehl-i Hind'den ve ḡayrilerden tecrîbe aştâbları dediler ki ba'ḋı gıdâyı gıdâ-i aḡer ile cem' eylemek câiz olmaz, meşelâ leben ile ḥumûḍât cem' olmaz ve kezâlik semek leben ile cem' olmaz, zîrâ bu iki şürette cem'-i emrâḍ-ı müzmineyi îrâş eder ki o emrâḍın biri cüzâm olur. Ve yine erbâb-ı tecrîbe dediler ki elbette fücl ile mâst ya'nî turp ile yoḡurt ekl olunmaz, kezâlik laḥm-ı tayr ile mâst ekl olunmaz, kezâlik evvelâ sût ile pirinç ekl edip üzerine sevîḳ yemek lâyıḳ olmaz. Ve bakır ḳapta meḳs eden ta'âmın dühniyyeti ve düsümeti isti'mâl olunmaz. Ve ḥırvaḳ dedikleri nebtin cemresi üzerine şeyy ve biryân olmuş laḥm dahi tenāvül olunmaz.

Ve muhtelif eḳime tenāvülünün iki cihetten maḡarratı olur:

Evvelkisi o muhtelif eḳimenin haḍmı dahi muhtelif olur, meşelâ ḥâr bâridden evvel ve laḡîf keşîften evvel haḍm olup haḍm olmuş ta'âm haḍm olmamış ta'âm ile maḡlûḡ olmakla zikri kirâren mürür eden fesâdlar lâzım gelir.

Ve ikincisi budur ki bâc-ı vâḡidden şıba' az ta'âm ile olur; ta'âmın bâcı ve elvânı ziyâde olsa me'kül dahi ziyâde olup muḍırr olur, onun için zamân-ı ḳadîmde aştâb-ı riyâdet bâcât-ı eḳimeden teḡâşî edip bükreten gıdâlarını laḥma ḳaşr ve aḳıyyeten yalnız ḥubz ile taḡaddî ederler idi. Ta'âmı ekl evḳâtının efdalı eyyâm-ı şayfta bârid olan vaḳtlerdir. Ve acıkan kimse cû'unu müdâfa'a edip müşâbere eylemekten mi'deye şadîdât-ı rediyye dolar.

Ve ma'fûm buyurula ki kebâb münhağım olduktan sonra ğıdâların ziyâde ğıdâiyyetlisi olur ve inhidârı bağı olup em'â-i esfelden a'ver dedikleri bağarsıkta çok eğlenir. Ve şürbâc³⁸⁹ ğıdâ-i ceyyid olur eger başal ile tağı olunur ise, riyâhı def' eder. Eger şürbâc bilâ-başal olur ise ondan riyâh heyecân eder.

Ve nâstan ba'đılar zann ederler ki pişmiş kelle üzerine üzüm tenâvül eylemek ceyyid olur diye lâkin vâkı'u'l-hâl maznûnları gibi değildir, ru'üs-ı meşvî üzerine 'ineb tenâvülü cidâr-ı redî olur. Ve ru'üs üzerine nebîz şürbü dahi redî olur belki vâcib olur ki ru'üs-ı meşvî tenâvül olundukta üzerine habb-ı rummân tenâvül oluna lâkin şüflü tenâvül olunmaya.

Ve ma'fûm buyurula ki tayhüc ya'nî çil keklik yâbistir, tağı 'aql eder ya'nî kaç eder. Ve ferrüc ya'nî piliç rağdır, tağı ıtlâk eder ve yüreği mülâyim tutar. Ve meşvî olan decâcenin hayrlısı oğlak ve kuzu içinde şeyy olan decâce olur, zîrâ oğlak ve kuzu karnında tağı olan decâcenin ru'tübeti bâkî ve mağfüz olur.

Ve ma'fûm buyurula ki ferrücün merakı ve suyunun ağlâtı ta'dîli ziyâde ve şedîd olur. Ve decâcin merakı ferrüc merakı kadar ta'dîl eylemez lâkin decâcin lahmında ğıdâiyyet ferrücdan ziyâde olur. Oğlak etinden tekevün eden buğâr sâkindir, heyecân eylemez ve sükûn-ı buğarı hasebiyle aıyebdir. Ve kuzu eti hârrdır ve aıyebdir, şühûket ve zühûkatı zevebân edip eridiği hasebiyle.

Ve zîrbâc mağrûru'l-mizâc olanlar için tağı olunur ise o zîrbâcta za'ferân olmamak vâcib olur. Ve mebrüdlarin zîrbâcında za'ferân olmak vâcib olur.

Ve halâvât her ne kadar sükker ile tağı olduysa dahi fâlüzec mişlli o helvâ redî olur, zîrâ helvâ hem mecârîleri tesdîd eder ve hem ta'fîş edip susatır.

389 "Şürbâce" o merakadır ki su ve milh ve lahmıdan ittiâz olunur. "Zîrbâc" o ta'âmıdır ki onun rûknü lahm ve noğud olur ve tevâbili yaban soğanı ve bostânî soğan ve za'ferân olur ve muıayyibi sirke ve kand ve gülâb olur. "İsfîdbâc" a Fârsîde noğud-âb derler, o lahmın merakasıdır ki ona bir miqdâr noğud hağ ederler ve onda keyfiyyât-ı gâlibesi olunan tevâbil ebâzîr mişlli nesnelere olmaz. "Tevâbil" kıdrı ve tencereyi işlâh eden nesnelere dir. Ve "ebâzîr" ta'âmı işlâh eden nesnelere dir.

Ve ma'fûm buyurula ki et ve etmekten her birinin haçm olunmadıkları vakte mağarratları olur lâkin haçm olmadık ħubzun mağarratı haçm olmadık laħmın mağarratından ziyâde olur.

el-Faşlu 'ş-Sâminü Fi-Tedbîri'l-Mâi

Emzice-i mu'tedileye sunun aşlahı şiddet-i berdde mu'tedile olan su olur veyâhüd taşrasından cemed ve buz ile tebrîd olunan su olur ħuşûşan ki cemed redî ola o cemed-i redî ile suyu tebrîd taşradan olmak ziyâde lâzım ve lâyıķ olur. Ve cemed-i ceyyid ile suyu tebrîd yine ħâricden olmak lâyıķ olur, zirâ cemedden taħallül eden eczâ sinirlere ve a'ďâ-i teneffüse ve bi'l-cümle aħşaya ya'nî âlât-ı gıdāya muğırr olur. Ve cemedden taħallül eden eczâyı beden taħammül eylemez meger ki cidden demi keşir olanlar taħammül eyleye. Cemed her ne kadar fi'l-ħâl muğırr olmasa dahi lâkin tûl-i eyyâm ile ve sinnin im'ân ve budü ile đaranı zuhûr eder.

Ve aşĥâb-ı tecrîbe dediler ki kuyu suyu ile ırmak suyu elbette cem' olunmasın, eger eħadühümâ şürb olunup münhadir olduktan sonra âĥer dahi o zamân şürb olursa đaranı olmaz. Ve suların hangisi ihtiyâr olunacağını biz sana beyân eyleyip o suya delâlet eyledik, kezâlik redî olan su ne güne tedbîr ile işlah olunacağını dahi bildirdik. Ve redî olan su sirke ile ĥalt olursa o ĥalt ile redî su şâlih ve ceyyid olur.

Ve ma'fûm buyurula ki 'ale'r-rîķ su içmek, kezâlik riyâğetten sonra ve istihmâmdan sonra su içmek cidden muğırr olur. Ve 'aťaş-ı kâzibe itibâc ve itâat edip 'aťaş şâdik değil iken şürb-i mâ dahi cidden muğırr olur. Ve 'aťaş-ı kâzib ekşeriyâ sükârāya ve maħmûrlara 'arîđ olur tabîatları hağma meşğül iken. Ve muĥaddemâ kadr-i kifāye müceb-i riyy olur şürb-i mâ etmiş iken ya'nî kanacak kadar su içmiş iken 'aťaş-ı kâzibe itâat edip yine su içerler ve o su ġāyet onlara muğırr olur. O maĥûle kimseler şabr edemeyip tebrîdden münfekk olmazlar ise havâ-i bârid ile veyâhüd mâ-ı bârid ile mağmağa etmekle iktifâ ve ictizâ eylesinler ve onlar ile dahi ħanâat edemezler ise suyu boğazı dar bir ibriķten ve bardaktan içsinler ve ma'a-hâzâ ba'đı kerre maħmûr şürb-i mâ ile intifâc eder ve ba'đı kerre 'ale'r-rîķ su içmekten dahi intifâc eder. Ve o kimse ki 'ale'r-rîķ su içmeğe şabr edemese ve ħuşûşan riyâğetten sonra suya [şabr] edeme[se] o kimse mâ-ı bârid

içmezden muḳaddem mâ-ı hârr ile memzûc şarâb içip ba'dehu mâ-ı bârid içse đarar-ı tıbbîsi olmaz.

‘Ataş-ı kâzibe mübtelâ olanların ma'lûmu olsun ki ‘aşaşa şabr edip uyumak ‘ataş-ı kâzibeyi teskîn eder, zîrâ tabî'at mu'atış olan māddeyi taḥlîl eder huşuşan ki nevm ve müşâbere oldukta taḥlîli ziyâde olur lâkin şabr eylemeyip su içerse o suda mevâddı mündice olan tabî'at ve kuvvet müntafî olup söner ve ‘ataş ‘avdet eder, zîrâ mevâdd-ı mu'atışe içtiği su ile kıyâm eder ve tazelendir.

Ve su içenlere ve huşuşan ‘ataş-ı kâzibi olanlara vâcib olur ki suyu ‘abb eylemeye ya'nî ağzını su ile doldurup içmeyeler belki maşş ederek ve sora-rak içeler.

Ve cidden bârid olan suyu şürb eylemek redî olur. Eger o mişlli su içmek lâbüdd olur ise ḳadr-i kifâye ta'âm tenâvülünden sonra içsinler.

Ve mâ-ı fâtir muğassîdir, mi'deyi bulandırır. Ve mâ-ı fâtirden teşhîni ziyâde olan su istiksâr olunsa ya'nî çok içilse mi'deye vehn ve đaf verir, ammâ istiksâr olunmayıp ba'dı kerre ıssı su içseler o ıssı su mi'deyi ğasl edip yıkar ve tabî'atı itlak eder ya'nî kabdı olanları telyîn eder.

Ammâ şarâb envârından ebyad-ı rakîk olan şarâb tıbben mahrûrinin mizâclarına evfaḳ olur ve onun şudâ'ı olmaz belki ba'dı kerre tertîbi olur, binâen ‘aleyh iltihâb-ı mi'de ḥasebiyle ḥadis olan şudâ'ı şarâb-ı ebyad-ı [106a] rakîk taḥfif ve taḳlîl eder. Ve şudâ'-ı mezkûru taḥfif ve tertîbde ka'k ile ve ḥubz ile mürevvaḳ olmuş şarâb-ı säire dahi şarâb-ı ebyad-ı rakîk maḳâmına kâim olur huşuşan o mürevvaḳın mizâcı ya'nî o mürevvaḳ şarâba ḥalt olunan su zamân-ı şürbden iki sâ'at muḳaddem ḥalt olunmuş ola.

Ammâ şarâb-ı ğalîz-i ḥulv, o şarâb simen ve kuvvet murâd edenler için olur lâkin o şarâb-ı ḥulvü şürb edenler süddesinden ihtirâz eylesin. Şarâb-ı ‘atîk-i aḥmer mizâcı bârid ve balġamî olanlara muvâfıḳ olur.

Ve tenâvül olunan ta'âm üzerine her hangi ta'âm olur ise olsun şarâb içmek redî olur ve bunun ‘illetini sana biz beyân eyledik ve beyândan fâriğ olduk, kuşûr koymadık, pes ta'âmın inhiğâmından evvel içilmesin ve inhiğâmıdan ve inhiğârdan sonra içenlere tıbben mağarratı olmaz.

O kimseler ki ağdıye-i rediyye tenâvülü mu'tâdları olur, onlara redî ta'âmlar tenâvül edip üzerine ḥadmdan evvel ve sonra şarâb içmek

muṭlaḳan redī olur onun için ki o tenāvül eylediği ṭa'āmın keymūs-ı redīsini muṭlaḳan şürb eylediği şarāb bedeninin aḳşāsına tenfīz eder. Kezālik fevākih tenāvül edip huşuşan biṭṭih ya'nī kavun tenāvül edip üzerine şarāb içmek ṭa'ām-ı redī üzerine içmek gibi redī olur. Ve evvelā küçük ḳadehleri içip ba'dehu büyük aḳdāhlar içilir. Ve kaçan ṭa'ām üzerlerine üç ḳadeh içmek mu'tādı olanlara ṭıbben ḳararı olmaz. Kezālik şahih olup hıfz-ı şihhat için faşd edip 'aḳibinde şürb i'tiyādı olanlara ṭıbben ḳarar vermez. Ve memrūr olanlara ya'nī safrāvī olanlara mirreyi idrār ḳasebiyle ve mertüb olanlara ruṭubetlerini inḳāc ḳasebiyle şarābın ṭıbben menfa'ati olur, her ne ḳadar şarābın 'ıtriyeti ziyāde olup rāyihası ziyāde ve ṭa'mı ṭayyib olsa o ḳadar evfaḳ olur. Ve şarāb ḳudāyı cemī'an bedene tenfīz eder ve balḳamı taḳṭıf eder ve sonra taḳlīl eder ve safrāyı beyl ile ve ḳayri ile iḳrāc eder ve sevdāyı sūhūlet ile izlāḳ edip sūhūlet ile iḳrāc eder ve sevdānın ḳadīmī ve 'ādī olanlarını dahi ḳam' eder ve ḳarāret-i ḳarībe ile teşhīn eylemeksiz bi'l-cümle bedende olan mevādd-ı mün'akıdeyi ḳal eder. Ve şarābın aḳnāfını mevḳi'inde biz sana beyān eyleyiriz.

Ve her kimse ki dimāḳı ḳavī olan, o kimse müskir tenāvül eyledikte sūr'at ile ona sekr gelmez ve onun dimāḳı şarāb ḳasebiyle mi'ceden dimāḳa şu'ūd eden ebḳire-i rediyyeyi ḳabül eylemez ve o dimāḳı ḳavī olan kimsenin dimāḳına şarābdan bir neşne vāşıl olmaz, ancak ḳarāret- mülāyime vü muvāfiḳa ulaşır ve muttaşıl olur ve o ḳarāret sebebiyle zihnlere şāf olur ve o şāfvet ile ki evḳāt-ı sāirede esbāb-ı sāire ile o kimsede o şāfvet ḳāşıl olmamıştır.

Ammā ḳilāfı üzere olanların ya'nī dimāḳı ḳavī olmayıp ḳa'f olanların aḳvāli dahi ḳilāf üzere olur ya'nī müterāḳıye ve müteşāfide olan ebḳire-i rediyyeyi o ḳa'f olan dimāḳ ḳabül eder ve ḳarāreti şedīde ve ḳayr-i mülāyime olur ve zihni müşāhede olunduḳu vech üzere muḳālīṭ ve mühezzī olur.

Ve o kimseler ki şadrında vehn ya'nī göḳsünde ḳa'f olup kışlarda nefesi ḳayyık olup dar olsa o kimse şitāda şarābı istikḳāra ḳādir olmaz. O kimse ki şarābı istikḳār murād eyleye ṭa'āmı çok yemesin ve ṭa'āmında müdirr olan nesnelere kılın.

Eger imtilā 'arıḳ olur ise ṭa'ām ve şarābdan imtilāsı olan kimse evvelā o ṭa'āmı ve şarābı ḳazf eylesin ve kussun ba'dehu mā-ı 'asel içip onu dahi

kaşf ve kay³ eylesin ve sonra sirke ve bal ile ğargara edip ağzını yıkasın ve yüzünü soğuk su ile ğasl eylesin.

Ve o kimse ki şarâbdan müte³ezzî olsa ve bedeninin sühûneti ve kebidinin ħummâsı olsa o kimse ğidâsını ħısrîmiyye mişli nesnelere ve ekşiler kılsın ve nuqlünü³⁹⁰ ağaç kavunu ekşisi ve rummân kılsın.

Ve şarâbdan başının nâhiyesinde ezâsı olan kimse şarâbı taklîl eder ve memzûc mürevvak şarâb içer ve üzerine sefercel ya'nî ayva mişli ile tenakkül eder.

Ve şarâbın ħarâreti ħasebiyle mi³desi müte³ezzî olan kimse o şarâbın üzerine tahmîş olunup kavru lan ħabbu'l-âs tenâvül eylesin ve akrâş-ı kâfûrdan bir şey³ maşş edip sorsun ve sâir kabd ve ħumûdatı olan nesnelere maşş eylesin. Eger şarâbdan mi³denin te³ezzîsi bürüdeti için olur ise su³d ve karanfûl ve ağaç kavununun kabuĝu ile tenakkül eylesin.

Ve ma'lûm buyurula ki şarâb-ı ³atîk ğidâiyyeti kalîl olan devâ ħükmünde olur.

Ve şarâb-ı ħadîs kebidinde muğır olup kıyâm-ı kebidîye mü³eddî olur, nefh ve ishâli vardır; kebidin mevâddını ishâl edip o mevâddı berâz tarîkinden istifrâĝ eder. *Tiz tiz müsterrâĥa ğitmek için kıyâm etmekle o berâzi iĥrâc etmeĝe kıyâm tâbîr olunur.*

Ve ma'lûm buyurula ki şarâbın fribben evlâsı ³atîk ile ħadîs arasında mu³tedile olup levni şâf ve ħumrete mâil ebyad ve râyĥası tayyib ve ta³mı mu³tedil ya'nî hulv ve ħâmiđ olmayıp beynehümâda ta³mı mütevassıf olan şarâbdır. Ve şarâb-ı ceyyid ki maĝsûl denmekle ma³rûf olur, o şarâba derler ki onun üç cüz³ü ³aşîr ve bir cüz³ü su olur ve taĥş olunup şülüşü zâil olur ve şülüşânî bâķî kalır.

Ve şarâb için kimseye şarâbdan lez³ işâbet eylese şarâbı içtikten sonra rummân ve mâ-ı bârid maşş eylesin ve bunlar ile lez³ zâil olmaz ise yevm-i şürbün ğadında ya'nî ertesi ğününde pelin şarâbı şürb edip ħammâm isti³mâl eylesin ve şey³-i yesîr dahi tenâvül eylesin.

Ve ma'lûm buyurula ki şarâb-ı memzûc mi³deyi irĥâ ve tertîb eder ve sekri serî³ olur mâiyyetin nüfûzu serî³ olmak ħasebiyle.

390 "Nuql" Türkîde meze dedikler çerezlerdir.

Ve ‘ammâlden olan kimseler ‘ale’r-rîk şarâb içmekten ictinâb eylesinler. Kezâlik mâ ile tertîbe muhtâc olanların a‘dâsı sudan hazzını istîfâ eylemeden tenâvül eylesinler. *Bu ma‘kâmda bâ‘dı nüshalarda في المرطوبين ve bâ‘dı âherde في المحرورين vâkıf olmuştur, bizim tercümemiz iki nüshaya göre dahi tercüme olunur, ehl olanlar fehm eder.* Kezâlik hareket-i müfri‘ta ‘a‘kıbinde dahi tenâvül-i şarâbdan ictinâb olunsun, zîrâ bu iki vakitte içilen şarâb dimâğa ve ‘aşaba dârar eder ve teşennüce ve ihtilâ‘-ı ‘a‘kla mü‘eddî olur veyâhüd emrâ‘-ı säireye mü‘eddî olur ve harâretli fa‘lalar ihdâş eder.

Ve mütevâtiren sekre ya‘nî şarâbı çok şürbe idmân edip biri biri ardınca sekri ta‘kıb etmek kebidin mizâcını ifsâd eder, kezâlik mizâc-ı dimâğı dahi ifsâd eder ve sınırları dâ‘f eder ve emrâ‘-ı ‘aşabı icâb eder ve sekte ve fec‘eten mevte mü‘eddî olur.

Ve şarâb-ı keşîr bâ‘dı mi‘dede şafrâ-i rediyyeye istihâle eder ve bâ‘dı âher mi‘dede hall-i hâzîka istihâle eder ya‘nî sirke envâ‘ından hâzîk tesmiye olunan sirke gibi olur. *Ve bu ikisinin ya‘nî şafrâ-i rediyye ve hall-i hâzîkını mi‘dede dârar ve nikâyesi ‘azîm olur.*

Ve bâ‘dı etıbbâ rey ederler ki kaçan sekr ayda bir kerre veyâhüd iki kerre vâkıf olsa tıbben menfa‘atı olur, zîrâ kuvâ-yı nefsanîyyenin şîkalini izâle edip hafîf eyler ve râhatlandırır ve bevli ve ‘arâkı idrâr ve fu‘dülü ta‘lîl eder.

Ve ma‘lûm olunsun ki şarâbın ma‘darratının ekseri dimâğa olur, dâ‘f-fü‘d-dimâğ olan kimseler elbette şarâbı içmesinler ve içenlerinin şarâbı kalîl ve memzûc olsun.

Şarâbla mi‘desini dolduran kimseye şavâb tedbîr budur ki o kimseler kay’a mübâderet eylesinler, o kimseye eger kay’ sühûletli olur ise. Ve kay’ında ‘usret olan kimseler şarâb-ı keşîrin üzerine yalnız mâ-ı keşîri şürb [106b] eylesinler yâhüd ‘asel ile mâ-ı keşîri şürb eylesin ve kay’ ettikten sonra âb-zene girip istihmâm eylesin ve dühn-i keşîr ile temerru‘ ve tedehhün eylesin ve sonra uyusun.

Ve şıbyânın şarâb içmelerinin mişâli ha‘tab mişâlidir ki funda gibi dâ‘f olur ve ikâd olunduktan sonra nârı ve âteşi üzere biraz âteş dahi ziyâde olunur. Ve meşâyih ve pîrlere mütehammil olduğu kadar sa‘ky olunurlar. Ve yiğitler ve şâbblar istidâl üzere sa‘ky olunurlar. Ve büldân-ı bârîde şarâbı muhtemil olur, büldân-ı hârrede şarâba ta‘hammül olunmaz.

Şarâb ile bedenini ve bahtını doldurmak ve mümteli'e etmek murâd edenler ta'âm ile mümteli'e olup bahtını ta'âmla doldurmasın ve tatlı nesnelere yemesinler belki isfîdâc-ı desimden teħassî edip ħasvını ve dūsümetli şerîdlerini ala ve yağlı etlerini tenâvül eylesinler lâkin miqdâr-ı mütenevel ta'ab verecek miqdâr olmayıp mu'tedil olsun ve mümellaħ levz ve 'ades ya'nî bādâm ve mercimeğe tuz saçıp onlar ile ve kâmiħ-i keber ile tenaħkul eylesinler ya'nî onları çerez gibi gâh bîgâh atınsınlar. *Erbâb-ı 'işretin beyninde "nuķle"ye "meze" derler.* Eger kernebî ya'nî lahana ile maşnûc ta'âmlar ve su zeytünü ve bu mişlli nesne tenâvül eder ise menfa'at ve i'âneti olur ve bunlar gibidir buħarı tecfif eden nesnelere küllîsi, Neba'î kernebin bezri gibi ve kemmün ve sezâb-ı yâbis gibi ve fūzenec ve milħ ve nânħâh ve o ğidâlar ki onda lüzüçet ve ğireviyyet ola. Ve lüzüçet ve dūsümetli olan ħulv ğidâlar tenâvülü buħarı taġlîz eder ve sekri men' eder lâkin keşreti şürbü kabûl eylemez, zira bu mişlli dūsümetli ve lüzüçetli ħulv nesnelere ħadımı ba'î olur ve şarâbın ħadımı serî olur. Ve bu ikisini ya'nî serî'ü'l-ħadım ile ba'î'ü'l-ħadım cem'in mađarraħ mirâren mürür eyledi.

Ve sekri sūr'ati dimâġın da'findan veyâ ħud aħlâtin dimâġda keşre-tinden olur. Ve şarâbın kuvvetinden ve killet-i ğidâdan ve ğidâda sūr-i tedbîrden ve ona müt'e'allik ve muttasıl nesnelere sūr-i tedbîrden dahi sekr serî olur. Ammâ da'f-i re'sten ħadıs olan sūr'at-i sekri mu'alecesi müt'e-kâdim olan nezle mu'alecesi gibi nesnelere olur, o mu'alecât letüttir ki onlar bâbında zikr olunur ve o kimse şarâbı kalilen kalilen şürb eylesin.

Şarâbun Yübti'ü Bi's-Sekri: Ya'nî bu maķâmda o şarâblar beyân olunur ki onlar ile müskirin sekri ba'î olur. Ve bir nev' maţbüh vardır ki kable's-şarâb o maţbüh'tan bir vukıyye şürb eden kimsenin içtiġi şarâbın sekri geç ve ba'î olur ve o maţbühü e'tıbbâ şarâbun yübti'ü bi's-sekri 'unvânıyla zikr ederler, o şarâb budur: Beyâđ lahana suyundan bir cüz', ekşi enâr suyundan bir cüz' ve sirkeden nişf cüz' aħz olunup birkaç galeyân ile kaynatılır. Kezâlik sekri ibtâ' için bu ħabb dahi tenâvül olunur: Milħ, sezâb, kemmün-ı esved bu eczâlardan ħabb ittiħâz olunup ħabbeten ba'de ħabbetin tenâvül olunur. Bu dahi sekri ibtâ' eder: Kerneb-i Neba'înin bezri, kemmün kabuġu, soyulmuş acı bâdem, fūtenec, efsentîn, milħ-i neftî, nânħâh, sezâb-ı yâbis bu mezkûrların 'ale'r-rık iki dirhem miqdârını ħarâretinin

mağarratından hafv etmeyenler şürb ederler. Ve sekrânı ayılıtp şāhī kılar devâlardandır: Su ile sirke üç def'a mütevâliyeten biri biri ardınca saqy oluna veyâhüd mâ-ı maşl ya'ni surutka ve râyib-i hâmid ya'ni ekşi yoğurt saqy olunup kâfûr ve şandal koklatıla ve başına hall-i hamr ile gül yağı mişlli müberridât tılâ olunmakla tebrîd oluna. Ammâ humârın 'ilacı zikri âtî cüz'ıyyâta zikr olunur.

Min ğayri mağarratin sür'at ile seker murâd eden kimse şarâbına üşne ya'ni mişe yosunu veyâhüd 'üd-ı Hindî katsın, serî'an o şarâbı içen kimse min-ğayri mağarratin tıbbiyyin sekrân olur..

Bir 'udv 'ilac-ı mülime muhtâc olup veca'ına marîd olan kimse tākāt getirmemekle o marîd seker-i şedîde muhtâc olsa şarâba mâ-ı şeylem katılır, o şarâb ziyâde sekr eder veyâhüd şāhterec ve afyün ve benc her birinden yarım dirhem, cevz-i bevva ve sükk ve 'üd-ı hām her birinden birer kırât ahz olunup hâcet miqdârı şarâb ile saqy olunur veyâhüd benc-i esved ve kuşür-ı yebrûh suda-ıssı olunça kadar taħ olunup şarâba mezc olunur, ziyâde o şarâb-ı memzûc sekr-i şedîd ile işkâr eder.

el-Faşlu't-Tâsî'u Fi'n-Nevmi ve'l-Yağazati

Nevm-i tabîrî ve sübât ve bunların diddi ya'ni yağaza ve uyanıklık ve eraq ya'ni nevm-i tabîrînin olmaması bu mezkûrların sebebi ve bu mezkûrların her birini celb ve taħşîlin tedbîrleri ve bunlardan müzî olanların def'i ve bunlara delâlet eden alâmetleri ve bunlara müte'allika umür-ı säire haqqında olan kelâmın ba'dısının zikri mürûr eyledi ve ba'dısının dahi zikri fuşul-i cüz'lerde gelir.

Ammâ bu mevdi'de bizim kelâmımız budur ki nevm-i tabîrî kuvve-i tabîriyyeyi ef'âlini ityâna ve işlemeğe temkîn ve taqviye eder ve kuvve-i nefsâniyyeyi rāhatlandırır ve kuvve-i nefsâniyyenin cevherini ziyâde eder hattâ muṭlaқан ervāhı ya'ni gerek tabîrî ve gerek hayvānî ve gerek nefsānî olan rühları nevm-i tabîrî taħallülünden mâni' olur, onun için nevm-i tabîrî ile zikr olunduğu vech üzere ta'ām münhadım olur ve taħallülün aşnâfından olan da'f nevm-i tabîrî ile tedârük olunur gerek ise o taħallül i'ya hasebiyle olsun ve gerek ise cimâ' mişlli ve ğağab mişlli nesnelere ile olsun bi'l-cümle taħallülün da'fını nevm-i tabîrî izâle ve kuvvânın kuvvetini i'ade eder.

Ve kaçan nevm-i mu'tedil keyf ve kemmde ahlâkın i'tidâline müşâdif olsa o nevm-i mu'tedil murattıb ve müsahhîn olur ve meşâyıha ve pîrlere enfa'-ı eşyâdan olur, zîrâ o nevm ru'tubeti hıfz eder ve zâile olan ru'tubetlerini i'ade ve tedârük eder. Binâen 'aleyh Cālînûs der ki ben her gece hass-ı mu'tayyebden bir miqdâr bu'kayle tenâvül ederim ya'nî mu'tayyeb olan maruldan bakıcık tenâvül ederim. Ammâ marul tenâvülü tenvîm için olur, zîrâ marul münevvidir, ammâ tîb ile tatyîbi marulda olan bürüdeti izâle içindir. Ve Cālînûs der ki şimdiki hâlde ben nevm üzere harîşim ya'nî ben hâlâ şeyh ve pîr olup nevm-i mu'tedilin terfîbinin menfa'atine ziyâde muhtâc olmamla nevm hırş eylerim. Cālînûs'un bu tedbîri nevmi 'âşî olanlara güzel tedbîr olur. Eger bu tedbîrden mu'kaddem ve gûdâ-i mütenâvelin hadmı istikmâl olunduktan sonra istihmâm edip ve mâ-ı hârrı keşîren başına şabb eder ise o tedbîr tenvîme ve uyutmağa ne güzel mu'tn olur. Ammâ o tedbîr ki bunlardan dahi kavî olur, mu'âlecâta o tedbîri biz zikr eyleriz.

Ve şahîh olan kimselere vâcib olur ki emr-i nevm mürâ'ât eyleyeler ve o eşihhânın uykularını i'tidâl üzere olsun ve vaktiyle olsun, ifrât üzere uyumasınlar. Nevm-i tabî'yi terk ve seheri iltizâmdan dimâğlarına ve kuvâlarına îşâl-i darardan hâzer üzere olsunlar.

Ve çok vakt olur ki nevm-i tabî'yi vaktinde uyumamak ile insâna o kadar meşakkât ve külfet 'arîd olur ki o 'arîda hasebiyle gâşyden ve kuvvetinin sukûttundan havf edip nevmi matrûd olup mücerred uyumak murâd eylese uyuyamaz.

Ve nevmün efdâli gariğ olandır ya'nî istiğrâk üzere olan uykudur ve ta'âmın ba'tn-ı a'lâdan inhidârından sonra ve ta'âma tâbi' olan nefh ve qarâkır sâkin olduklarından sonra olan nevmidir, zîrâ bunların dıddı üzere olan nevm vücûh-ı keşîreden mu'dîr olur. O uyku ki istiğrâk üzere olmayıp temelmül ve taqallüb üzere ola, o uyku tayyib olmaz ve onda ittîşâl ve istiğrâk dahi olmaz ve bu hâllerin olmamasıyla ma'an o nevm-i mütemelmil ü müteqallib müzî olur ve şâhibine ezâsı ulaşır.

Ve kaçan uyku vaktinde ta'âm münhadir olmuş olsa kalîlen ve ta'âmı ihdâr eyleyecek kadar temeşşî edip ve yürüyüp ba'dehu uyuya. Ve havâ üzere ya'nî aç karnına olan uyku redî olur ve kuvveti iskât eder. Ve ba'tnı ta'âmıla mümtelî olup ta'âm ba'tn-ı evvelden kable'l-inhidâr olan uyku dahi

redî olur, zîrâ ta'âm baṭn-ı evvelde ve mi'ce ağzında iken mi'ce ka'rına nâzil olmadan olan uykuda istiḡrāk olmaz onun için ki [107a] ṭabī'at uykuda mu'tâdı üzere baṭn-ı evvelde olan ta'âmı haḍma mübâşeret eder ve baṭn-ı evvelde olan ta'âmı haḍma mübâşeret ile o nâime müz'ic ve muḥayyir istiḡkâz ve uyanıklık 'arîd olur ve bu ḥâlet tekerrür etmekle ṭabī'at tebellüd eder ve haḍmı ifsâd eder.

Ve gündüz uykusu dahi redî olur, emrâd-ı ruṭübiyyeyi ve nevâzili ihdâs eder ve levni ifsâd eder ve emrâd-ı tihâliyyeyi dahi irâs eder ve 'aşabı irhâ eder ve bedeni keşlân eder ve şehveti da'if eder ve evrâm ve ḥummâyât-ı keşireyi irâs ve icâb eder. Ve gündüz uykusunun âfâtlarının sebebinden biri o nevmün müddetinin kılleti olur, tîz munḳaṭı' olur ve biri dahi ṭabī'atın tebellüdü olur. Ḳarîben zıkr olunduğu üzere ṭabī'at iz'âc olunup belîd olsa ef'âlini selîmen fâ'il olmaz, kuşuru olur ve üzerine âfât terettüb eder.³⁹¹

Ve gece uykusunun feḍâili budur ki o nevm tamm ve müstemirr olur ve istiḡrāk üzere olur. Ve nevm-i nehârî mu'tâd eden kimseye lâyıḳ olur ki o nevmi def'aten terk eylemeye belki tedric ile terk eyleye.

Ve hey'ât-ı nevmün ef'âli ve evlâsı budur ki evvelâ yemîn tarafına idṭicâ' eyleye sonra yesârına münḳalib ola, ammâ evvelâ baṭnı üzere yatar ise o idṭicâ' haḍma fânet eder ve haḍmın me'ünet-i ceyyidesi olur.

O kimse ki 'alâ-baṭnihi ve karnı üzere yatmak ile ḥârr-ı ḡarîziyi ḥaşr edip ḥaḳn ve cem' eder ve ḥârr-ı ḡarîziyi tekşir eder, ammâ ḳafâsı üzere nevm ve istilkâ o nevm-i redî olur ve emrâd-ı rediyyeyi mü'eddî olur, sekte ve fâlic ve kâbûs gibi.

Ve istilkânın redâ'eti onun içindir ki istilkâda fuḍûl ḥalf cânibine meyl eder ve mecârîsinden muḥtebes olur, zîrâ fuḍûlün mecârîsi ḳuddâm cânibinde ve önde olur, burnun iki delikleri ve ḥanek gibi.

Ḳafâsı üzere uyumak ve istilkâ etmek ḥastaların ziyâde da'if olanlarının 'âdeti olur, zîrâ onların 'aḍalleri ve 'aşabları da'if olup bir cânibini cânib-i âḫer taḥammül edip götürmez ve onlara yanı ve cânibi üzere idṭicâ'

391 Nevm-i nehârda istiḡrāk olmaz, zîrâ istiḡrāk ervâḥm zâhirden bātma incizâbı ile olur ve ervâḥ nūrânî olmakla gündüz bātına kemâlle müncezip olmaz, diyâ mücânisi olmakla ḥârici arzû eder, bir laḫza bātına haḍm maşlahatı için müncezip olup yine zâhire müteveccih olur ve temelmül ḥâdiş olur ki o uykuya bey-ne'n-nevm ve'l-yaḳaḫa itlâḳ olunur.

müteyessir olmaz belki o mişlli daʿîf marîdîn istilkāya mübādereti olur, zîrâ zahr cenbden kavî olur ve bu mişlli daʿfları olmak hasebiyle o marîdler nevmlerinde fâğır olur yaʿnî onların ağızları açık kalır onun için ki iki çene kemiklerini dâmm ve cemʿ eden ʿadaller marîdlerde daʿîf olur, uykuda o daʿîf olan ʿadaller ile ağızlarını kapamağa kâdir olmazlar, kütüb-i cüzʿiyyede bunun için müstevfâ bir bâb vardır.

el-Faşlu'l-ʿÂşiru Fî-Mâ Yecibü En Yü-eḥḥare ʿAn Hâze'l-Mevḍî

Bu mişlli maḳâmda etıbbâ emr-i cimâʿı zıkr ederler ve taʿdîl-i cimâʿı ve cimâʿın dârarının tedârükünü ve tedbîrini zıkr ederler ve biz bu maḳâlâtı kütüb-i cüzʿiyyeye teḥrîr eyledik. Ve yine bu mişlli maḳâmda mebahîşi îrâd olanlardan olur edviye-i müşhile emri ve dârarını tedârük ve telâfisi emrleri lâkin onlardan dahi biz baʿdılarında tekeffümü ʿilâcdâ olan maḳâlemize teḥrîr eyledik ve baʿdî âherini edviye-i müşhilede olan kelâmımıza teḥrîr eyledik. Lâkin bu maḳâmda biz deriz ki şihhatini hıfz murâd eden kimse sühûletli olan istifrâğa ve idrâra ve taʿrîk ve nefse taʿâhüd eyleye ve nisâlar dahi ʿamşâ taʿâhüd eyleyeler mevḍîinde bizim idâh edip bildirdiğimiz vech üzere.

el-Faşlu'l-Hâdî ʿAşere Fî-Taḳviyeti'l-Aʿdâi'd-Ḍaʿîfeti ve Tesmînihâ ve Taʿzîmi Ḥacmihâ

Daʿîf ve şağîr olan ʿudvlar kavî ve ʿazîm olur. Ve henüz sinn-i nemâda olanların daʿîf ve şağîr ʿudvları ve kezâlik sinni nemânın nihâyetinde ve muḳâribi olanların zıkr olunan ʿudvlarının taḳviye ve taʿzîmleri o ʿudvu delk-i muʿtedil ile ve o ʿudva maḥşûş olan riyâdeti müdâvemet üzere etmekle olur. Ve o delk ve riyâdetten sonra zift ile o ʿudv tılâ olunur ve bunun riyâdetinde ḥaşr-ı nefes dâhil olur ḥuşûşan ki o ʿudv-ı daʿîf aʿdâ-i şadrın ve riyenin civârında ola. Bunun mişâli budur ki iki sâkaları daʿîf ve kaḍîf olan kimselere biz emr eyleriz ki yesîren ḥaşr-ı nefes eyleyeler ve delk-i muʿtedil ile delk olunup zift ile tılâ oluna ve yevm-i şânide yine ke'l-evvel delk-i muʿtedil muḥâfaza olunup riyâdet yevm-i evvelden ziyâde ola ve yevm-i şâlişte yine delk evvelki karar üzere muʿtedil olup riyâdet evvel günlerden ziyâde

ola. Lâkin damarların ittisâ'ı ve genişmesi ve mādde munşabb olması zâhir olup ve her 'udvda verem hüdüşundan ve o 'udvlarda kendilere mahşüş âfet-i imtilâiyye hüdüşundan havf olunur ise meşelâ sâkları kaçdîf olanlarda devâlî ve dâü'l-fil marağları hüdüşundan havf olunur ise yevm-i evvelde olan delk ve riyâdetten sonraki günlerin delk ve riyâdeti noşşân üzere kılınır ve belki dâmirü's-sâk ya'nî inciklerinin lahmı zâil olup yalnız kemikleri kalanları biz aĥz ve imsâk eyleriz ve idcâ' edip yatırırız ve sâkıyı ayakları ile işâle edip kaldırırız ve yevm-i evvelde delkin 'aksi üzere biz delk ederiz ya'nî yevm-i evvelde faĥiz ve dizlerden ibtidâ edip delki parmaklar tarafından ĥatm eylemiş idik, yevm-i sâñide parmaklardan ibtidâ edip uyluklar cânibinde ĥatm eyleriz.

Ve eger da'if olup tedbire muĥtâc olan 'udv a'đâ-i teneffüse ĥarîb olan 'udvların biri olur ise meşelâ o 'udv-ı da'if şadrın kendisi ise şadrın taĥtı ve alt tarafı bağ ile bağlanır ve şeddi mütevassıt kılınır ve o ĥimâtin ve bağın 'arđı ve eni mu'tedil kılınır. Ve bundan sonra iki ellere mahşüş riyâdet ile irtiyâda emr olunur ve şediden nefesi ĥaşra ve sıyâha ve şavt-ı 'azîme ve delk-i rakıka emr olunur. Ve bu cümlelerin tafsîli kütüb-i cüz'iyede istikşâ üzere irâd olunur, kitâb-ı zînette o tafsîle muntâzır ol.

Bu tedbirler sinn-i nemâda olup 'udvü da'if ve saĥir olanların 'udvunu taĥviye ve ta'zîm için olan tedbirler idi, ammâ müsinn ve pîr olanlara bu âfetler ekşer-i emrde berd ve yübs ĥasebiyle 'arîd olur ve onların tedbiri dıĥk-ı heremî aşĥâbının tedbiri gibi olur ve o tedbiri biz kitâb-ı zînette işâret eyledik. *Ve biz bu maĥâmda nüşha-i sulĥâniyyeyi tercüme ettik, taĥf ile olan nüşhalarda sâkıĥ vardır.*

el-Faşlu's-Sâñi 'Aşere Fi'l-İ'cyâillezî Yetteb'u'r-Riyâđati

İ'cyâ bir kelâldir ki kuvâ-yı bedeniyye ve mefâsıla ve 'adallere 'arîd olur.

Ve kelâl riyâdet ve ĥareket tavassuĥu ile 'arîd olur ise ona İ'cyâ-i riyâğî derler; eger bi-zâtihi 'arîd olup ĥareket ve riyâdet ĥasebiyle olmaz ise ona İ'cyâ-i zâti derler. Bu bâbda maĥşad-ı aşlî olan İ'cyâ-i riyâğînin aĥvâli olup İ'cyâ-i zâti bi'l-'arağ zikr olmakla 'unvân-ı bâbda الذي يتبع الرياضات diye ĥayd olundu.

İ'cyânın aşnâfi üç şınftır, ba'dı kerre bir şınf dahi ziyâde olunup İ'cyâ dört şınf olur. Ve İ'cyânın vech-i hüdüşu iki vech üzere olur, ammâ aşnâf-ı

selâsesi i'ÿâ-i kuruhî, i'ÿâ-i temeddüdi, i'ÿâ-i veremî olur. Ve ziyâde olan vech-i râbî o i'ÿâdır ki ona i'ÿâ-i kaşefî tesmiye olunur, i'ÿâ-i yübsî ve i'ÿâ-i kağîfî dahi tesmiye olunur.

Pes i'ÿâ-i kuruhî o i'ÿâdır ki o i'ÿâ şâhibinin cildine mess olundukta kuruha mess olunmuş gibi bir hâlet ihsâs olunur ve o hâlet-i maḥsüse cildin zâhirinde veyâhüd cildin ğavrında ve derinliğinde olur ve cildin ne miqdâr ğavrında ihsâs olunur ise i'ÿâ o miqdâr kavî olur, bu hâlet-i maḥsüse mess ile idrâk olunur. Ve bağı kerre dahi o hâleti i'ÿâ şâhibi hareketinde ihsâs eder ve bağı kerre o i'ÿâ şâhibi cildine diken ile naḥs olunur gibi hâlet ihsâs edip hareket eylemeği ve belki temattî eylemeği ya'ni gerinmeği kerîh görür ve temattî 'arığ oldukta dağ üzere temattî eder o naḥsm ezâsmdan ihtirâzen. Ve kaçan kuruhî [107b] i'ÿâ müstedd olsa o kimsede kuşa'rîret hâdis olur ve iştîdâd ziyâde olur ise o kimsede nâfid işâbet eder ve maḥmûm olur.

Ve bu i'ÿânın sebebi ḥâr ve rakık olan fuğûlün keşreti olur veyâhüd laḥm ve şâhımın şiddet-i hareketi hasebiyle zevebânı olur. Ve bu iki vech üzere dahi sebep-i i'ÿâ [o ahlât-ı rediyyedir ki] o ahlât 'urûka münteşire olsa idi dem-i ceyyid o redî ahlâtın redâetini kesredip işlâh eyler idi lâkin 'urûka münteşire olmazdan muqaddem redâeti bakıye iken nevâhî-i cilde muntefîda olup izâ eder ve izâsının ekallî kuruhî i'ÿâyı ihdâs eder. Ve o mevâdd nevâhî-i cildde kalîlen hareket eder ise kuşa'rîret ihdâs eder ve eger hareketi ziyâde olur ise nâfid ihdâs eder. Ve bağı kerre 'urûktan hâdde olan mevâdd-ı redî muntefîda olur, ḥâmı 'urûkta kalır ve bağı kerre ḥâm dahi laḥmda olur.

Ammâ i'ÿâ-i temeddüdi o i'ÿâdır ki onun şâhibi ihsâs eder ki ke-enne beden rağ olmuş ve döğülmüş, uvaklanmış gibi olur ve kezâlik o kimse bedeninde ḥarâret ve temeddüd ihsâs eder. Ve bu i'ÿâ-i temeddüdünün şâhibi hareketi kerîh görür hattâ temattî dahi ona kerîh gelir ḥuşuşan o i'ÿâ-i temeddüdi ta'abdan hâdis olur ise hareket ona ziyâde kerîh olur. Ve bu sınıf i'ÿâ 'adalde muḥtebes olan fuğûlden olur ve bu mâddede lez' olmaz, zîrâ cevheri ceyyid olur.

Ve bağı kerre i'ÿâ-i temeddüdi rîhten olur ve ikisi beyni ve arası ḥiffet ve şıklet ile fark olunur. Eger bedeninde şıklet olur ise o i'ÿâ fuğûl-i muḥtebeseden hâdis olduğuna delâlet eder ve ḥiffet olur ise o i'ÿânın mâddesi

rîh olduğuna delâlet eder. Ve işyâ-i temeddüdi çok kerre tamâm olmayan nevmden sonra hâdiş olur. Ve eger nevm-i tāmmdan sonra ʿarîd olur ise o sınıf aşnâf-ı işyânın şerrlisi olur ve o sınıfta vücûh-ı uhrâ ile ihtilâf olur. Cümlesinin şedîdi ʿadalin şaziyyelerini istikâmet üzere tevtîr edip gergin eden işyâ olur.

Ve ammâ veremî olan işyâ o işyâdır ki onda beden ʿâdetten ziyâde sühûnetli olur ve hacmde ve levnde ve mess ve hareket ile müteʿezzî olmakta muntefih olan kimse gibi olur ve o kimsede temeddüd ve gerginlik dahi ihsâs olunur.

Ammâ işyâ-i kağîfî o işyâdır ki onun şahibi ihsâs eder ki ke-enne bedninde ifrât üzere cefâf ve yübs vardır. Ve baçdı kerre işyânın kağîfî sınıfı keymûsun cevdeti vaktinde ifrât riyâdet edip baʿdehu huşûnet üzere delk-i istirdâdı istiʿmâl eylemekten hâdiş olur ve gâhice dahi havânın yübsü ve ğıdâyı taqlîl ve şavmı istiʿmâl ile hâdiş olur. Ve bu zıkr olanlar işyânın aksâm-ı erbaʿası idi.

Ammâ işyânın iki vechi budur ki işyâ yâ riyâdetten hâdiş olur ve bu işyâ eslem olur ve bu işyânın tarîk-i ʿilâcı o sınıfa maşşûş vech üzere olur veyâhüd işyâ riyâdetten ʿarîd olmayıp beden zâtından olur ve bu işyâ-i zâtî marağın muqaddimesi olur ve bu işyânın tarîk-i ʿilâcı kendiye maşşûş bir vech olur yaʿnî işyâ-i riyâdetin ʿilâcı ile işyâ-i zâtî muʿalece olunmaz ve işyâ-i zâtînin muʿalecesi ile işyâ-i riyâdi ʿilâc olunmaz, o iki işyânın ʿilâcları müşterek olmaz, her birinin başka başka ʿilâcları vardır.

Ve zıkr olunan işyâ aşnâfı baçdı kerre mevâddlarının terekübü hasebiyle mürekkeb olur, *meşelâ işyâ-i veremî-i bürâkî ıtlâk olunan işyâ işyâ-i temeddüdi ve işyâ-i kurûhîden mürekkeb olur.* Kaçan müfredâtın ve besâyiṭ-ı işyânın ʿilâclarını bizim beyân edeceğimiz vech üzere taʿarrüf edip bildiğinde o besâyiṭ-ı işyânın muʿalecâtını mürekkebâta sen naql edip onlar ile mürekkebâta ʿilâc edersin ve o naql bu kânûn üzere olmak şartı ile, o kânûn budur ki vâcib olur ki o mürekkebden hangi cüzʿe eşedd-i ihtimâm olur ise fağl ve ʿinâyet ve evvel-be-evvel muʿalece o cüzʿe şarf oluna velâkin cüzʿ-ı âhere dahi tedbîr oluna. Ve o mürekkebin besâyiṭından hangisi ehemmiyeti olduğu üç emr ile maʿlûm olur: yâ kuvveti hasebiyle maʿlûm olur, besâyiṭ-ı mürekkebden hangi basîṭ kavî olur ise ʿinâyet ona ziyâde şarf olunur

veyâhûd şerefi hasebiyle ma'lûm olur veyâhûd cevheri hasebiyle ma'lûm olur. Kaçan besâyıt-ı mürekkebin basît-i vâhidinde üç şartın ikisi mevcûd olsa ve basît-i âherde şartın birisi bulunsa o iki şart bulunan âherden ehemm olur ve 'inâyeti ona şarf etmek vâcib olur meger ki şart-ı vâhid ziyâde kavî olup kuvveti hasebiyle o iki şarta gâlib ola, o zamân 'inâyet şart-ı vâhid cānibine şarf olunur. Bunun mişâli budur ki i'yâ-i veremî hem aqvâ ve hem eşref olup lâkin kūrūhînin cevheri cidden itidâlden ve mecrâ-yı tabî'den ba'îd olur ise kūrūhî veremî üzere üzere 'inâyeti şarfta taqdîm olunur ve kūrūhîde mevcûd olan şart-ı vâhid veremînin şartına mukāvim ve gâlib olur. Ve eger kūrūhînin cevheri ve mevâddı itidâlden cidden ba'îd olmaz ise veremîde iki şart bulunmak hasebiyle veremî ehemm olup veremî ile kūrūhîden mürekkeb olan i'yâda 'inâyet evvel-be-evvel veremîye şarf olunur ve kūrūhînin tedbiri dahi terk olunmaz. 0

el-Faşlu's-Sâlişe 'Aşere Ft't-Temaţtî ve't-Tesâvûbi

Temaţtî ya'nî gerinmek 'ağalde fağla ve mevâdd müctemi'a olduğundan hâdiş olur, onun için 'akîb-i nevmde temaţtî ziyâde olur.³⁹² Ve o ahlâ-tı müctemi'a ekşer olur ise kuşarîret ve nâfid 'arığ olur ve ziyâde ekşer olur ise hummâ ihdâş eder.

Ve tesâvûb temaţtîden bir nev'dir. Temaţtînin sebebi ve mevâddı olan fuğul-i müctemi'a fekkın ve kassın 'adallerinde müctemi'a olup fekki temfîş edip tesâvûb ve esnemek hâşıl olur. Ve şahîh olan kimselere evvelâ ya'nî bilâ-sebeb bağteten ve vaqtinin ğayride tesâvûbün 'urûdu keşîr olur ise redî olur. Ve tesâvûbde ceyyid olan haçm-ı ahîr katında olan tesâvûb olur ve o tesâvûb haçm-ı ahîrin fağlasını def' etmekle ceyyid olur.

Ve ba'dı kerre tesâvûb ve temaţtînin fâ'ili berd olur ve berd hasebiyle hâdiş olan tekâşûf ve taħallülün kılleti ne nevmi ni istifâ eylemeden intibâh ve uyanmak ile olur. Ve tesâvûb mevâdd-ı müctemi'ayı 'aşr ile def' eder. Ve münâşafeten su ile memzüc olan şarâb tesâvûb ve temaţtîden her birine ceyyid olup tıbben menfa'ati olur eger sebab-i âher mâni' olmaz ise.

392 Nevmdede taħallül olmamakla mevâdd müctemi'a olup teyakkuздan sonra temaţtî hâdiş olur.

el-Faşlu'r-Râb'a 'Aşere Fî-'İlâcî'l-İ'yâ'r-Riyâdiyyi

Biz deriz ki i'yânın 'ilâcına şarf-ı 'inâyet eylemek emrâd-ı keşîre hudûsundan ve hummayât 'urûdundan emân olur.

Ammâ i'yâ-i kurûhînin sebebi ri'yâdet olur ise vâcib olur ki i'yâ-i kurûhî zuhûr eylediği gibi ri'yâdetde noķşân kılına. Eger i'yâ-i kurûhînin sebebi yalnız ri'yâdet olmayıp belki ona ahlâtin keşîr olup müntefid olması ve saçılması muķârin olur ise veyâhüd sebeb ķarîbü'l-'ahd olan tohme olur ise bu nesnelere dâranı cû'la ve istifrâgla ref' olunur. Ve kezâlik nâhiye-i cildde hâşıl olan mevâdd-ı i'yâyı delk-i leyyin-i keşîr ile delk olunup ve ķabdı olmayan dühn ile temrîh olunup taħlîl etmekle dahi dâranı def' olunur ve üçüncü günde ri'yâdet-i istirdâd isti'mâl olunur ve yevm-i evvelde gıdâsının keyfiyyetinde mu'tâda ri'âyet olunur lakin gıdâsının kemmiyyeti mu'tâddan noķşân kılınır ve yevm-i şânîde murattıbat ile tağdiye olunur.

Eger 'urûkta hılt-ı hâm olmayıp hılt-ı hâm i'yâ olan lahmde olur ise o hılt-ı hâm delk ile indâc olunur huşûşan müsaħhîn edviyenin kuvveti o hılt-ı hâma nüfûz eyleye, o zamân teshîn ve indâc ziyâde olur. Ve dühnü'l-ğareb³⁹³ ile tedhîn ziyâde nâfi' olur. Ve dühn-i şîbş ya'nî durak otu yağı ve dühn-i bâbûnec ya'nî babadya yağı ve bu misillî yağlar bu huşûştâ ceyyid ve nâfi' olur. [108a] Kezâlik sıķ ya'nî pazının aşlı ve 'urûku inâ-i muđâ'af³⁹⁴ dühn içinde taħh olursa o taħh dahi ceyyid olur. Ve uşul-i haťmînin dühnü ve kıssâ-i humârın dühnü ve fâşerâ ya'nî kermetü'l-beydânın dühnü ve uşnenin dühnü ya'nî mîşe yosunu yağı dahi ceyyid olur. Ve uşne katılan edhânın küllîsi ceyyid ve nâfi' olur.

Ammâ i'yâ-i temeddüdînin 'ilâcî, onun mu'âlecesinden ğarağ o i'yâda bedende şulb mevđîri şemste müsaħhîn olan delk-i leyyin ile delk edip ve mâ-ı fâtir ile istiħmâm edip ve hammâmde tûl-i müddet eĝlenmekle irhâdır hattâ i'yâ-i temeddüdîsi olan kimse yevm-i vâhidde âb-zene iki def'a veyâhüd üç def'a 'avdet eylese câiz olur. Ve her istiħmâmdan sonra o kimse

393 "Ğareb" kavak dedikleri ağaçtır, Latînde ona populion derler, şecere-i hilâfın envâ'ından bir nev'dir.

394 "İnâ-i muđâ'af" odur ki bir kıdr-ı kebîre su sabb olunup ve kıdr-ı şaĝîr-i âhe-re taħhî murâd olunan devâ vađ' olunduktan sonra o şaĝîr kıdr kıdr-ı kebîrin vasaťına konulup nâr-ı faħmda veyâhüd duĝâniyyeti ķalîl olan haťab-ı yâbiste taħh olunur.

tedeħhûn eder ve dühn ile tedeħhûn eyledikten sonra terleyip neşf-i 'araĥ ile dühn dahi intişâf olunup tekrâr bir def'a-i uĥrâ dahi dühne muĥtâc olsa yine bir dahi tedeħhûn eder ve ħalîlü'l-mıĥdâr ġidâ-i raĥb ile taġaddî eder. İ'yâ-i temeddüdisi olan kimse ġidâ-i ħalîle İ'yâ-i ħurûĥîsi olandan ziyâde muĥtâc olur. Ve bu İ'yâ-i temeddüdiyi riyâdet ĥall eder.

Ve İ'yânın nefsi riyâdetten ĥâdiş olmayıp bi-zâtihi 'arîd olur ise ve fuğül-i ġalîza ĥasebiyle olur ise onun mu'âlecesi ancak istifrâġ ile olur. Eger rîĥ-i mümidd ĥasebiyle olur ise o rîĥi kemmûn ve kerâvyâ ve enîsûn mişlîler ĥall edip daġtır.

Ammâ İ'yâ-i veremî, o İ'yânın tedbîrinden ġaraġ üç emrdir: temeddüdü olan maĥallî irĥâdır ve sühûneti tebrîddir ve fağlı istifrâġdır. Bu emrler tamâm olur dühn-i fâtir ile ve cidden İeyyin olan delk ile ve ħalîlen sühûnete mâil olan suda tül-i müddet meġş ile ve ba'dehu istirahat etmekle.

Ammâ İ'yâ-i ħaşefînin tedbîrini biz eşîĥĥânın tedbîrindn bir şey³ noġşân eylemeziz lâkin o İ'yâ şâĥîbinin İstihmâm eylediġi sunun sühûnet-i zâidesi olmak vâcib olur, zîrâ cidden ĥârr olan su her ne kadar cildi teġşîf eder ise lâkin mükeşşîf olan mâ-ı ĥârrın mağarratı mâ-ı bârîdin mağarratı ħadarına bâliġ olmaz, zîrâ mâ-ı bârîdin da'îf ve naĥîf olan bedene bürüdetinin nüfûzu ĥaĥarından ĥavf olunur ve bürüdetin dâhile nüfûzunun mağarratı lâ-maĥâle mâ-ı ĥârrdan ĥâdiş olan keşâfet-i eîlâ mağarratından ezyed ve ekşer olur. Ve bedenin neĥâfetinin ekşeri cildin taĥalĥulünden olur ve cildin taĥalĥulü bürüdetin bâtına nüfûzuna sebep olur, zîrâ cild-i müteĥalĥilde mesâmmılar vâsi'a olur ve berdi dâfi'a olan ħuvvet da'îfe olur. Ve İ'yâ-i ħaşefîde yevm-i şânîde riyâdet-i İstirdâd İstî'mâl olunur ve o delk-i İstirdâd rıĥ ve mülâyet üzere olur ve yevm-i şânîde İstihmâmı yevm-i evvel gibi olur ve ona emr olunur ki mâ-ı bârîde ba'de'l-İstihmâm def'aten mûngâmîs olup ġire ve duĥlülü tedrîcle olmaya.

Ve mâ-ı bârîde def'aten duĥlûn menfa'ati budur ki cildi teġşîf eder ve taĥallül ħalîl olur ve ruġûbet-i ĥammâm bedende maĥfûza olur. Ve mâ-ı bârîd bedene o vaĥtte mülâķî olur ki bedende bürüdete muĥâvim ve mu'arîd olur ĥarâret mevcûde olur ve cildde olan mesâmmât dahi müteħâşîfe olur. Ve bu İki sebep ya'nî bedende ĥarâretin vücûdu ve cildin teħâşüfü biri birine mu'tn olup berdin ġâilesini def' ederler ĥuşuşân mâ-ı bârîde def'aten

ve bilâ-tedrîc girip bilâ-mekş fi'l-hâl hürûc eyleye, o zamân gâileyi def ziyâde olur. Ve mâ-ı bāridde mekşin mağarratından emān yoktur, dāhil olduğu gibi hürûc etmek gerektir.

Ve o kaşefî i'ya şāhibi gündüz vaqt-i daħvede muratlıb olan ğidā ile yesiren ve kālilü'l-mikdār tağaddī eder, ba'de'z-zevāl ve aşıyyeten o ğidā hasebiyle merreten uhrā delk olunmak mümkün olsun için. Ve bu şürette ašāsi ya'nī akşam ta'āmı aşıyyeten olunan delkin sonuna te'hîr olunur ve ziyâde sa'f ve icthād eder ki nefsinden müctemi'a olan fuğül müntefid olup silkile. Ve bundan sonra dühn-i azb ile ya'nī idrāk eylemiş zeytünün yağı ile iddihān eyleye lākin dühnü bağnına elbette sürmeye meger ki bağnında olan ağallerde dahi i'ya ihsās eyleye, o zamân bağnına dahi sürmek cāiz olur lākin rıfķ ve mülāyemet ile tedhîn etmek gerektir. Ve o kimse ğidā-sında tevessu' ve tezeyyüd eylesin lākin ğidā-sı şedīdü'l-ħarāret olmaktan ictināb eylesin.

Ve her i'ya ki onun-sebebi hareket ola, i'yanın eşerinin evvel-i zuhūrunda o hareketi terk eylemek i'yanın hudūsunu men' ve def' eder. Ve bundan sonra o nev' i'yası olan kimse riyādet-ı istirdādı isti'māl eder, o riyādetde olan hareket-i mu'tedile mevāddı cildē def' edip o hareketin aralıklarında olan vukūflarda vāki olan delk ile o mevādd taħallül eder. Ve o i'yanın hālını istihmām ile ta'arruf edip bilirler, eger ħammām ona nāfid ihdāş eder ise emr-i i'ya haddi tecāvüz eylemiştir huşušan kim istihmāmıla ħummā arıd ola, o zamân delālet ziyâde olur. Ve ħammām ile i'yanın haddi tecāvüz eylediđi zuhūrundan sonra istihmām olunmak vācib olmaz belki istifrāğ olunur ve mizāc iřlāh olunur. Eger ħammāmıla zıkr olunan nāfidden ve ħummādan biri hādīş olmaz ise o ħammām müntefi'un bih olur eger ħammāmın suyu itidāl üzere olur ise.

Ve eger i'yası olan urūķun ve damarların içinde hılt-ı hām var ise i'yanın ibtidāsında ve evvelinde yine vācib olan tedbîr zıkr olunduğu üzere icrā olunur ve sonra urūķta olan hılt-ı hāmı indāc ve tel'if ve iħrāc eden tedbîrlere iřtiğāl olunur. Ve eger hılt urūķta keşir olur ise o kimseye riyādet ve sükun eylemek üzere iřāret ve tenbîh olunur, zīrā sükun ile hađm ve nuç ziyâde olur. Ve o i'ya şāhibine faşdı terk ile emr olunur, zīrā faş ile ekser-i hālde naķī ve nağic olan dem hürûc eder ve hılt-ı hām urūķta kalır. Ve o

kimse hılt-ı hâmin nuçcundan muğaddem ishâli terk eder, zîrâ ishâl hılt-ı hâmi ifnâ eylemez belki müzî olur.

Ve idrârı olan edviye isti'câlinde be's yoktur ve biz o kimseye şedîden müsahhîn olan devâyı dahi vermeziz, zîrâ müsahhîn-i şedîd o hılt-ı hâmi bedende neşr eder. Ve onun müsahhîn isti'câli rıfk ile olsun ve kıadr-i mu'cedil olsun. Ve vâcib olur ki onun âgdiyesinde fülful ve keber ve zencebîl ve hall-i keber ve hallü's-süm ve hallü'l-üştürgâz olsun ve bunların ecrâmı dahi olsun ve kıadr-i ma'rûf cüvârişenât dahi olsun. Ve o hılt-ı hâmi nuçc edip ve kıârüresinde rüsüb zâhir olup ağleb-i mevâdd nuçc eylediğinden sonra nuçc-ı tamm u kâmil ve idrâr hâşıl olsun için şarâb isti'câl eder ve onun şarâbı rakîk ve laţif olsun. Ve o kimse kay'ı isti'câl eylemez.

el-Faşlu'l-Hâmise 'Aşere Fi-Ahvâlin Uhrâ Yetteb'u'r-Riyâdete ve Gayrihâ Mine'l-Ahvâli

Bu faşlda biz riyâdete tâbi' olan ahvâli bildiririz sonra faşl-ı âtide kelâmımızı bi-nefsihi 'arîd olan i'yanın tedbirine nakl eyleyiriz.

Ve riyâdete tâbi' olan ahvâl bunlardır: tekâşüf, tahalful, tertîb-i müfriţ, teybîs-i müfriţ ve bu mişlîlerdir.

Ve bu mezkûrlardan tahalful bedene 'arîd olur ve ekşeriyâ delk-i yesîrden ve hammâmdan 'arîd olur. Ve bunun mu'alecesi dühn-i kabîd ile şalâbete mâil delk-i yâbis-i yesîr olur.

Ve o ahvâlden biri dahi tekâşüftür. Bu tekâşüf berdden ve şey'î kabîddan ve keşret-i fuğûlden ve fuğûlün gîlzatinden ve lüzüçetinden 'arîd olur onun için ki fuğûl keşret ve gîlzat ve lüzüçetten her biri ile mesâmm-ı bedende muhtebese olup cildi tekşif eder ve gâhca tekâşüf riyâdet hasebiyle olur, mevâddı riyâdet gâvrden zâhire cezb edip esbâb-ı sâbıkâ yok iken³⁹⁵ cildi tekşif eder ve ba'dı kerre dahi gubârlı mevki'de tekâşüf-i cild ebdâna gubâr işâbetinden olur veyâhüd şalb ve kavî delk olunmaktan [108b] hâdiş olur.

Ammâ berd ve kabîd hasebiyle olan tekâşüfün 'alâmeti budur ki beşerenin levni ebyad olur ve bedeninin tesahhunu ve ta'arruku ya'nî terlemesi ebta' olur ve riyâdet katında levnin beyâdı humrete 'avdet eder. Bu mişlî

395 Ya'nî sebab-i sâire sebkat etmemiş iken. Bu makâmda sebab-i sâbık muştalah olan ma'nâya değıldir.

‘alâmeti olan kimselere vâcib olur ki hammâmât-ı hârre ile istiḥmâm eyleyip hammâmın ḥarâreti mu‘tedile ve münferiṣe olan tabakları ve tuğları üzere temerruğ eyleye terleyince kadar ve edhân-ı laṭife-i hârre-i muḥallile ile taḥallül eyleye.

Ammâ riyâdet ḥasebiyle ḥâdiṣ olan tekâşüfte vâқиc olanların ‘alâmetleri budur ki zıkr olunan ‘alâmetler onlarda olmaz ve cild mütevessiḥa olur ya‘nî kirli ve vesahlı olur. Ve bu tekâşüfün ‘ilacı eger onların bedeninde faḍl mevâdd var ise o māddeyi bedenden nefḍ ve silkip izâle eylemek olur ba‘dehu ḳarîben zıkr olunan muḥallil hammâm ve temerruğ olur.

Ammâ ğubâr ḥasebiyle vâқиc olan tekâşüf erbâbının, kezâlik kuvvet-i delk ile olan tekâşüf erbâbının istiḥmâma iḥtiyâcları edhânla temrîḥe iḥtiyâclarından ziyâde olur ve o kimseler hammâmdan evvel ve sonra delk-i leyyin ile tedellük eylesinler. Ve ba‘dı kerre delk ḍa‘f olup riyâdet ifrâṭ üzere olmakla riyâdetin sonunda ḍa‘f ma‘â‘t-taḥallül ‘arıḍ olur ve kezâlik zıkr olan ḍa‘f ma‘â‘t-taḥallül cimâ‘-ı müfritten sonra dahi ‘arıḍ olur ve mütevâtiren istiḥmâmdan sonra dahi ‘arıḍ olur. Ve lâyıḳ olur ki o kimseler riyâdet-i istirdâd ile mu‘âlece olunalar ve dühn-i ḳabıḍ ile şalâbete mâil delk-i yâbis ile dahi mu‘âlece olunalar ve kemmiyyeti ḳalîle ve ḥarr ve berdde mu‘tedile veyâḥûd ḳalîlen bulunduğū kadar ḥarra mâil ağdiye-i muraṭṭıbe tenâvül eyleyeler, kezâlik bu zıkr olunan tedbîri işlerler o kimseler ki onlara ḍa‘f veyâḥûd seher veyâḥûd ğamm ‘arıḍ olur veyâḥûd ğaḍabdan yübüset ‘arıḍa olur. Ve eger o kimselere ki sū‘-i istimrâ ‘arıḍ olur ise onlara riyâdet-i istirdâd muvâfiḳ olmaz ve riyâḍât-ı sāirenden dahi bir şey muvâfiḳ olmaz.

Ve ba‘dı kerre farṭ-ı istiḥmâmda ve istikṣâr-ı ğıdâdan ve şarâbdan ve tereffühten insân bedeninde faḍl-ı ruṭûbet iḥsâs eder ḥuşuşan lisânında faḍl-ı ruṭûbeti iḥsâs ziyâde olur ḥattâ iḥsâs olunan a‘ḍânın ef‘âline muḍırr olur. Ve eger o ruṭûbetin ḥudûsu sebab-i sâbıḳtan olur ise onun tedbîri ṭıbb-ı cüz’ide zıkr olunur. Ve eger ḳarîben zıkr olunan sebeblerin biri ile olur ise şûrb gibi ve de‘a ve sükûnun farṭı gibi ve hammâm ile istirtâbın şiddeti gibi, vâcib olur ki riyâdet-i ḳaviyye ile o ruṭûbeti ḥasm ve izâle eyleyeler ve bilâ-dühn ḥuşûnetli ve ruṭûbetli delk ile tedlîk eyleyeler veyâḥûd dühn-i müsâḥḥinden şey‘-i ḳalîl ile delk eyleyeler. Ve ammâ o yübs-i müfrit ki o

yübsü şāhibi bedeninde ihsās eder, o yübs i'ya-i kaşefi cinsinden olur, i'ya-i kaşefinin 'ilacı o yübse dahi 'ilac olur.

el-Faşlu's-Sādise 'Aşere Fi'l-I'ya'i'l-Hādisi Bi-Nefsihi

Bi-nefsihi 'arıd olan i'yaadan i'ya-i kuruhi tedbirinde vacib olur ki o i'yanın hali ta'arruf olunup biline ki onu mucib olan hilt dahil-i urukta midir veyahud urukun ve damarların haricinde midir.

Ve urukun dahilinde olduğuna delalet eder bevlın netni ve kerih rayihası ve tenavul eylediği agdiye-i salife ve urukunda keşiren ve kalilen fağl tevellud eylemek 'adet-i müstemirresi olduğu ve kezalik o fağlın sür'at-i intifadı ve silkilip def' olunmasında veyahud mu'aleceye muhtac olmasında 'adeti ve meşrubunun saf olduğu veyahud kedir olduğu bi'l-cümle bunlar delalet eder. Ve eger bu 'alametlerin biri ile dahil-i urukta olduğu fehm olunmaz ise la-mahale i'ya-i kuruhiyi mucib olan mevadd haric-i urukta olduğu zahir olur.

Ve eger i'ya fağl-ı haricden 'arıd olup dahil-i uruk nakı ve fağldan 'arı olur ise onun tedbirinde riyadet-i istirdad ve riyadetten hadis i'ya-i kuruhi babında zikr eylediğimiz tedbir kifayet eder.

Ve eger i'yanın sebebi kısm-ı aher ya'nı dahil-i urukta olan fağl olur ise ona riyadet ile ta'arruf ve tedbir olunmaz belki vacib olur ki o kimseyi de'a ve sukunda kılasin ve uyutup ve aç koyasin ve her gün 'aşıyyeten ya'nı ba'de'z-zevāl duhn ile mesh eylesesin. Ve eger bundan aqdem irad eylediğimiz şurut üzere hammama tahammul eder ise ma-ı mu'tedil ile o kimseyi hammamlandırırsın ve keşret-i gıdaiyyeti ve lüzuceti olmayıp ahsa cinsinden ya'nı bulamaç cinsinden keymusu ceyyid olan agdiyeden kalilü'l-mikdar gıda ile gıdalandırsın ve o gıda ve hasv sa'ter ve handerus ve luhum-ı tuyurdan lahmı lafif olanlardan maşnu' olan gıdaldardır ve eşribeden sikencebin-i 'aselı ve ma-ı 'asel ve şarab-ı ebyad-ı rakik saqy edersin ve bu şıfatta olan şarabi men' eylemezsin, zira o şarablar mündicidir ve müdirrdir. Ve tibben layık olur ki saqya evvela humudat-ı yesiresi olan şarabla ibtidā edip sonra ebyad-ı rakika tedricle saqyini nakl eylesesin. Eger bu zikr olunan tedbir ignā etmeyip o i'ya mundefi' olmaz ise ma'lum olur ki o maqamda ya'nı dahil-i urukta hilt vardır, o hiltın gālibi ahlāt-ı erba'adan

hangi hılt ise onu istifrâğ edersin, eger hılt-ı gâlib dem ise veyâhüd ahlât-ı sâireden ma'iyyetinde dem olan hılt ise faşd edersin. Eger demden mâ-‘adâ hılt olup deme muķarin olmaz ise o hıltın müşhili ile ishâl edersin veyâhüd emr-i demde re‘y edip maşlahat görürsen müşhil ile faşdı cem‘ edersin ve eger o i‘yâ şâhibinin kuvveti da‘ife olur ise faşd ve ishâlden hâzer edersin.

Ve ‘urûқта olan hılt-ı gâlibe senin istidlâlin bevlden ve ‘araќtan ya‘nî terden veyâhüd nevm ve seherden olur. Senin tedbîr-i ceyyidin ile yine nevm imtinâ‘ üzere olur ise o imtinâ‘ delîl-i redî‘ olur.

Eger sen tevehhüm ve zann edersin ki ‘urûқта dem-i ceyyid kâlîl olur ve niyy, hâim olan ahlât gâlib olur, o i‘yâ şâhibini râhatta eyle, it‘âb eyleme ve mülâttıf olan ağdiye ve eşribe ile it‘âm ve iskâ eyle. Ve ishân-ı keşiri olanları saķy eyleme belki sikencebîn-i ‘aseli mişli taќtı‘i olan eşribe saķy eyle. Eger mülâttıfâtın kuvvetini ziyâde eylemek murâd eder isen ta‘âmına veyâhüd saķy olunacak mâ-ı şa‘ire fülfulden ve büberden bir şey‘ hâlt eyle ve ahlâtın fecâceti ve çiğliği hasebiyle kemmûnî ve felâfilî saķyına muğtarr olur isen ta‘âmdan evvel ve ta‘âmdan sonra ve nevm katında re‘y eylediğin üzere saķy edersin ve saķyın miğdân bir sağir mîl‘aka miğdârı olur. Ve o i‘yâ şâhibine füteneċi saķy olunmaz, zirâ füteneċinin ishânı haddi mücâviz olur.

Eger sen taħķik edip bilirsin ki niyy ve çiğ olan ahlât ‘urûқта değildir ve laħmda dahi değildir belki a‘dâ-i aşliyyededir, o a‘dâ-i aşliyyeyi hâşşaten ğadâvette ve şabâhlarda edhân-ı mürhîye ile sen delk eylersin ve müsahhînâttan sühûneti cilde bâliğ olacak kadar teshîni olan müsahhîni saķy edersin ve onları tûl-i müddet sükûna ilzâm eylersin ve sonra o kimseler mu‘tedilü‘l-harâret olan su ile istihmâm ederler ve ba‘de‘l-istihmâm bilâ-havf füteneċi onlara saķy olunur lâkin vâcib olur ki füteneċinin bu vech üzere saķyı ta‘âmdan ve riyâğetten muķaddem ola.

Ve ta‘âmdan sonra ta‘âmı istimrâ için mümürî ve hâdım nesne saķyına muhtâc olur isen ona kavî ve ta‘âmı münfiz olan füteneċi mişli mümirri saķy eylemezsin belki kemmûnî ve felâfilî gibi mümirri nesnelere saķy edersin, bunların dahi hangisini saķy edersen kâlîlü‘l-miğdâr saķy edersin veyâhüd sefercelî saķy edersin ve sefercelînin miğdârı kemmûnî ve felâfilî miğdârından ziyâde olunmak câiz olur lâkin te‘emmülden sonra nesnelere

sağy olunur. Bedende harâret-i 'arâdiyye şedîde olmadığı vâkı̄t taharrî ve tarâşşud olunup o zamânda o devâlar sağy olunur. Ve o nev' i'çyâsı olan kimselere dühn-i bâbü nec ve dühn-i şı̄bş ile ya'nî babadya ve durak otu yağları ile [109a] ve merzencüş yağıyla ve bu mişli gayri yağlar ile mesh ve tılâ eylemeğın menfa'ati olur. O yağlar yalnız mesh olunur ve ba'ı kerre şem'le ve râtiyânecele muqavvî olduğu hâlde mesh olunur veyâhüd râtiyâ nec ve râtiyâ necin on iki katı zeyt ile mesh olunur.

Eger zıkr olunan 'alâmetler ile senin ma'lûmun olduysa ki i'çyâyı icâb eden ahlât hem 'urûkun dâhilde ve hem hâric-i 'urûқта olur, o vâkı̄tte senin kaçdın sebab-i a'zama olur. Eger dâhilde olan hılt hâricden a'zam olur ise 'inâyet dâhilde olan hıltın tedbîrine olur, ammâ hılt-ı hâricinin tedbîri dahi ihmâl olunmaz. Eger i'çyâya sebab olan hılt hılt-ı hâricî olur ise 'inâyet hılt-ı hâricînin tedbîrine olur ve dâhil-i 'urûқта olan hıltın tedbîri dahi ihmâl olunmaz.

Eger i'çyâya sebab olan dâhilî ve hâricî hıltlar berâber olur ise o vâkı̄tte kaçd-ı evveli hadma olur ve felâfilî ma'cûn ile hıltlar indâc olunur. Eger murâd eder isen enîsün ve enîsün vezninde futrâsâliyün dahi ziyâde edersin idrâr şedîd olsun için. Eger murâd eder isen füteneçiden şey'-i yesîr dahi hâlt edersin, fûdenecî hâlt olunduğu sûrette kemmünî veyâhüd felâfilî ma'cûnlarını noqşân üzere edersin. Ve bu sâkıyları tadrîc üzere edersin hattâ âhir-i emrde dâhil-i 'urûқта olan hılt münhadım ve müntefid olup ve 'inâyet hâricde olan hıltü maşrûf olmağa muhtâc olduğu vâkı̄tte füteneçî-i sırfı sağy edersin, zîrâ bundn âkdem bildiğın üzere füteneçî-i sırfın hâricî olan hıltta menfa'ati olur ve dâhilî olan hıltta mağarratı olur. Ammâ bu iki hılt kendide mevcûd olanlara vâcib olur ki hârice mevâddı cezb eden devâlardan ictinâb ve ihtirâz üzere olalar, binâen 'aleyh o kimseler kay'a ve ishâle mübâderet eylemezler evvelâ mevâddı tel'tif ve taq'tir eylemedikçe. Ve bu iki hıltı câmi' kimseler riyâdet dahi eylemezler.

Kaçan i'çyâ sâkin olup levn hasen ve bevl nağic olsa o zamânda onları sen delk-i keşîr ile delk edersin veyâhüd riyâdet-i yesîre ile riyâdet ettirirsin. Ve sen tecrîbe eylersin, eger o riyâdetten sonra marağ-ı i'çyâ 'avdet eder ise riyâdeti terk ettirirsin, eger 'avdet eylemezse müstemirreten riyâdet ettirirsin ve tadrîcle riyâdeti ziyâde ederek hâl-i şıhhatte olan mu'tâdına

riyâdeti ulaştırırsın hattâ istihmâm ve delk ve temrîh ve riyâdeti ve bi'l-cümle mâ-vecebeyi işletirsin ve âhîr-i emrde edhânlarında kuvveti ziyâde edersin.

Ve bu tedbîrlerden sonra o i'ÿâ aşhâbının birine yine i'ÿâ 'avdet edip o kimse 'âid olan i'ÿâsının kûrûhî olduğunu ihsâs eder ise yine tedbîr-i evvelli i'âde eyle. Ve o 'âid olan i'ÿânın kûrûhî olduğu ihsâs olunmaz ise riyâdet-i istirdâdile tedbîr eyle. Ammâ delâil ve 'alâmât müştebihe olup i'ÿâ-i kavî mahsûs olmaz ise riyâdeti terk ettirip râhatta kıl. Bu zıkr olunan tedbîrler kûrûhî olup bi-zâtihi 'ârîd olan i'ÿânın tedbîri idi.

Ammâ bi-zâtihi 'ârîd olan i'ÿâ-i temeddüdünün tedbîri budur ki o temeddüdî i'ÿânın bu makâmında sebebi hıltın redâ'eti değildir belki sebep imtilâ-i mücerreddir ve 'ilâcî mizâcî redî olan ebdânda faşd ve tedbîri tel'îftir. Ve bizim mebhûşumuz olan mizâe-i ğayr-i redîde o i'ÿâ-i temeddüdünün 'ilâcî vahdehu tel'îf ve taqtîrdir ve bunlardan sonra o tedbîre mâ-vecebese ile i'ânettir.

Ve bi-zâtihi 'ârîd olan i'ÿâ-i veremînin 'ilâcî faşda mübâderet ve müsâra'attır. Ve faşdın i'ÿâsı ekser olan 'udva münâsib 'ırktan olmak ile menfa'ati olur veyâhüd i'ÿânın evvel-i zuhûru hangi 'udvda oldu ise o 'udva münâsib olan 'ırktan faşd dahi nâfi olur. Eger a'âdâ olan i'ÿânın tefâvütü olmayıp bi'l-cümle a'âda i'ÿâda mütesâviye olur ise ekhal tesmiye olunan damar faşd olunur. Ve ba'dı kerre yevm-i şânîde ve yevm-i şâliste dahi faşda ihtiyâc olur. Yevm-i evvelde i'ÿânın zuhûru 'akibinde sen faşd eyle, hangi vakt zuhûr eder ise faşdı o vaktten te'hîr eyleme ve i'ÿânın temekkününe tevaqquf eyleme ve yevm-i şânîde ve yevm-i şâliste 'aşıyyen ve ba'de'z-zevâl faşd eyle. Ve vâcib olur ki o i'ÿâ şâhibinin yevm-i evvelde ğidâsı mâ-ı şa'îr ola, sâzec veyâhüd hânderûs hasvi ile ola eger hummâsı olmaz ise. Eger hummâ 'ârîd oldu ise yalnız mâ-ı şa'îr ola. Ve yevm-i şânîde mâ-ı şa'îr dühn-i bârid ile veyâhüd dühn-i levz gibi mu'tedil dühn ile ma'an ola ve yevm-i şâliste hassiyye ve qar'iyye ve mülûhiyye ve hummâdiyye mişli ağdiyeler ola ve semek-i rağrâdiyyeden ittihâz olan isfîdbâclar ola. Ve bu üç günlerde mâ-ı bârid şürbünden mümkün olduğu miqdâr men' olunur velâkin yevm-i şâliste şabrları nokşân olup ve ta'âmları dahi susuzluktan haçm ve istimrâ olunmasa mâ-ı 'asel ile sakı olunurlar veyâhüd şarâb-ı rakîk-i ebyaç sakı

olunurlar veyâhüd şarâb-ı memzûc saqı olunurlar. Ve ziyâde ihtirâzlar eyle bu istifrâğların eşerinde ve fevrinde ihtiyâcı miqdâr gıdâ ile defâten tağaddî eylemekten, zîrâ o vâkterlerde zıkr olunduğu vech üzere tenâvül olunan gıdâ kıble'l-haçm üç vechten için 'urûka müncezib olur:

Vech-i evvel budur ki kaçan gıdâ kılal olsa mi'de buhl ve đınnet edip mi'denin kuvve-i mäsikesi kebidin kuvve-i cäzibesine muķävemet edip kıble'l-haçm gıdânın incizâbına mâni'a olur, ammâ gıdâ keşir oldukta kebid istifrâğlar hasebiyle gıdâya eşedd ihtiyâcı olmakla mi'dede olan gıdâyı kıble'l-inhiğâm cezb eder ve mi'de dahi gıdânın keşir olduğundan buhl etmeyip incizâba mâni' olmaz belki mi'denin kuvve-i dâfi'ası kebidin kuvve-i cäzibesine i'ânet edip kıble'l-haçm gıdâ kebidde müncezib olup fesâd-ı 'azîme mü'eddî olur. Ve bu kıyâs üzere olur kebidde olan gıdânın verîde incizâbı ve verîdin evrideye ve evrîdeden cedâvile incizâbı ve her vi'â-i müteķaddimden vi'â-i müte'ehhîre incizâbı.

Ve ikinci vech budur ki gıdâ-i keşirin mi'dede hağmı ceyyid olmaz.

Üçüncü vech budur ki mi'denin gıdâsı keşir oldukta o mi'de 'urûka gıdâ-i keşir irsâl eder ve 'urûk o gıdâ-i keşiri hağmdan 'âciz olur.

el-Faşlu's-Sâb'a 'Aşere Cümletün Kavlin Fî-Tedbiri'l-Ebdânilleti Emzicetuhâ Gayrû Fâğiletin

Mizâcları ğayr-i fâğıla olan ebdân iki kısımdır, kısım-ı evvel muhtı'e ve kısım-ı şânî hilkatinde memnû'edir.

Ammâ muhtı'e o ebdândır ki onun cibillî ve halkî mizacı fâğıla olur lâkin bir vâkterde emzice-i rediyyeyi iktisâb eder tedbîrde tül-i müddet haçâ olmak hasebiyle, o mizâc-ı redî onda mütemekkin ve müstakırr olur.

Ve memnû'e o ebdândır ki onun mizacı aşl-ı hilkatte ve cibillette ğayr-i fâğıla olur.

Ammâ muhtı'e, onun cihet-i hağâsı keyfiyyette ve kemmiyyette olduğu ta'arrüf olunup bilinir ve ba'de't-ta'arrüf dıddı ile mu'älece olunur ve o hağâyı ba'dı kerre seħane-i beden aħvâlinde istidlâl olunur. Ammâ ebdân-ı memnû'e o ebdândır ki onun hâlinin fesâdı mizâc-ı evvelinden veyâhüd hey'âtından olur.

et-Talîmü's-Şâlişü Fî-Tedbîri'l-Meşâyihî Sittetü Fuşûlin

el-Faşlu'l-Evvellü Fî-Şavlin Külliyyin Fî-Tedbîri'l-Meşâyihî

Meşâyih'in bi'l-cümle tedbiri murattıb ve müsahh'in eşyâyı ma'ân isti'mâl olur ve şübbândan ekşer nevmi itâle ve firâş üzere lebs etmekle ve ağdiye ve istihmâmât ve eşribe ile ve dâimâ bevli idrâr ile mi'cdelelerinde olan balgamları em'â tarîkînden ve meşâne tarîkînden ilhrâc olur ve tabî'atları dâimâ mülâyim olmakla olur. Ve meşâyihâ cidden nâfi' olur keyfiyyet ve kemmiyyette mu'tedil olup dühn ile olan delk ve ba'dehu meşy edip yürümek ve eger meşy [109b] kendiyi da'îf eyler ise dâbbeye rüküb eylemek. Ve meşâyih'tan da'îf olanlara delk mu'âvede ve teşniye olunur ya'nî müker-rer kılınır. Ve pîrlere vâcib olur ki tîbe ta'ahhüdleri ziyâde ola ve huşûşan harâret-i mu'tedilesi olan mutayyibâta ta'ahhüdleri sâirlerden ziyâde ola ve uykudan sonra dühn ile temerruh eyleyeler, zirâ tîb ve dühni isti'mâl ve ta'ahhüd kuvve-i hayvâniyyeyi fâhrik ve tenbîh eder. Ve bunlardan sonra meşâyih rüküb ve meşy isti'mâl ederler.

el-Faşlu's-Sânî Minhü Fî-Tağdiyeti'l-Meşâyihî

Vâcib olur ki pîrlerin gıdaları tefrik olunup gıdaları iki def'ada ve eger da'fı olur ise üç def'a verile ve bu tefrik kuvve-i hâdimelerinin kuvveti ve da'fı hasebiyle olur. Ve üç def'ada qadr-i kifâye gıdâsını tefrik eyledikte üçüncü sâ'atte ve def'a-i şâlisede meşâyih'in gıdâsı şan'atı ceyyid olan hubz olur ve o hubza 'aseli idâm edip ma'ân tenâvül ederler. Ve sâ'at-i sâbi'adan sonra istihmâm edip sonra ba'nını müleyyin nesnelere tenâvül eyleyeler ve o müleyyinâtı biz zîkr eyleriz. Ve bundan sonra gece qarîb oldukta gıdâsı maħmûd olan ta'âmı tenâvül eder. Ve eger pîr olan kimse kavî olur ise 'aşâsı ya'nî akşam ta'âmı kalîlen ziyâde kılınır.

Ve pîrlere ictinâb ve ihtirâz eylesinler sevdâyı ve balgamı müvellid olan galîz gıdâlardan ve her hârr hırrîf ve müceffif olanlardan kevâmîh ve tevâbilden dahi ihtirâz üzere olalar, gıdâ olmak üzere tenâvül eylemeler meger ki devâ olmak üzere tenâvül eyleyeler, o vech ile tenâvül câiz olur. Ammâ meşâyih kendilere lâyiğ olmayan nesnelere tenâvül edip şımf-ı evvelden ya'nî sevdâyı ve balgamı müvellid olan gıdâlardan mâliħ ya'nî

tuzlu ağdiye ve bādincān ve lahm-ı kadid tenāvül eyleseler veyāhūd lahmı şalābetli balık ve biṭṭīḥ-i zaḳḳī ya'nī karpuz ve ḳaṣed ya'nī hıyār tenāvül eyleseler veyāhūd ḥaṭā-i ṣānīyi işleyip kevāmīḥ ve ṣaḥnā³⁹⁶ ve leben tenāvül eylese o ḥaṭālarının maḍarratını tedārük için me'küllerinin aḍḍadını tenāvül ederler belki vācib olur ki meşāyihṭa fuḍül müctemī'a olduğu ma'fūm olur ise mülattıfāt isti'māl eyleyeler. Kaçan isti'māl eyledikleri mülattıfāt ile fuḍülden tenḳıye ḥāşıl olsa muraṭṭıbāt ile tağdiye olunurlar ve ahyānen mu'tādları olan gıdaları ile yine mülattıfātı isti'māl ederler bizim gelecekte beyān edeceğimiz vech üzere.

Ammā lebni isti'māl, meşāyihṭan lebni istimrā ve haḍm edenlere nāfi' olur eger lebni tenāvül 'aḳibinde kebid nāhiyesine ve baṭna temeddüd 'arid olmaz ise ve ḥikke ve veca' 'arid olmaz ise, zīrā leben muğaddī ve muraṭṭıb olur ve tağdiye-i tertıbin meşāyihṭa menfa'ati olur. Ve lebenin ziyāde evfaḳı keçi sütü ve ütün ya'nī eşek sütü olur. Ve ütün lebeninin ḥavāşşından olur ki leben-i ütün keşiren tecebbün eylemez ve serī'an-münhadir olup fem-i mi' deden mi' denin ḳarına tiz iner ḥuşuşan ki o lebni isti'māl milḥle veyāhūd 'asel ile ola. Ve vācib olur ki lebni istimāl olunan ḥayvānın mer'asına ta'ahhüd oluna ve mer'asının nebātında 'ufuṣat ve ḥarāfet ve ḥumūdat ve şediden mülūhat olmaya.

Ammā meşāyihṭın tenāvül eyledikleri buḳül ve sebzeler sılk ya'nī pazı ve kerefs ve kürrāştan ya'nī pırasadan miḳdār-ı ḳalil olur ve bu mişlli sebzeleri dahi mürrī ve zeyt ile muṭayyeb edip tenāvül ederler ḥuşuşan ḳable't-ṭa'ām bu mişlli muṭayyeb buḳül isti'māl ederler ṭabī'atı telyīne mu'fın olsun için. Ve evḳāt ve ezmānda şūmu ve sarımsağı isti'mālın onları tenāvüle i'tiyād eden meşāyihṭa menfa'ati olur. Ve zencebil-i mürebbā meşāyihṭa muvāfiḳ edviyeden olur. Ve mürebbeyāt-ı ḥārrenin meşāyihṭa muvāfiḳ olur lākin o mürebbālar teshīn-i ebdān edip münhadım olacak miḳdār isti'māl olunur, bedni tecfif edip kuru edecek miḳdār isti'māl olunmaz. Ve vācib olur ki meşāyihṭın ağdiye-i muraṭṭıbesi zıkr olunan mürebbeyāt-ı ḥārrelerden haḍm ve süḥūnet ṭarıḳinden münfa'il olup ve tecfif ṭarıḳinden münfa'il olmaya.

396 'Amel-i ṣaḥnā: Rübeyṣ[ā] demekle ma'rūf olan semek-i şıḡār ta'fīn olunur, suya vaḍ' olunup eriyince ḳadar şems-i şayfa terk olunmakla ve ba'dehu muḥtāc olduğu ebāzır ḥalṭ olunup ref' olunur.

Ve meşâyihün tıbâ'ını telyîn için isti'mâl olunup ebdânlarına muvâfık olan fevâkihtendir faşl-ı şayfta yaş incir ve erik. Ammâ faşl-ı şitâda kuru incir mâ-ı 'aselle tabh olunup isti'mâl olunur ise muvâfık olur. Ve 'alâ-eyyi hâl telyîn-i tabî'at için fevâkiḥ kable't-ṭa'cām isti'mâl olunur. Ve yine meşâyihün tıbâ'ını telyîn için isti'mâl olunan eşyâdandır leblâb mâ ve milḥ ile tabh olunup ve mürrî ve zeyt ile tatyîb olunup isti'mâl olunur. Ve bes-fâyecin aşlı ve kökü dahi telyîn-i tıbâ'ları için decâcdan müttehâze şürbâce içinde veyâḥüd sılḳ veyâḥüd kerneb meraḳaları içinde isti'mâl olunur.

Ve kaçan meşâyihün tabî'atları bir gün mülâyim ve bir gün ḳabḍ üzere olup bu hâl üzere müstemirr olsa o şeyḥ müshil ve müzliḳ isti'mâlinden müstaḡnî olur. Ve kaçan bir gün tab'-ı meşâyih mülâyim ve iki gün muḥtebes olsa o hâl üzere olanlara mâ-ı leblâb ve mâ-ı kerneb ve keşk-i şa'ir ile lebâb-ı ḳırtım³⁹⁷ kifâyet eder ve şamḡ-ı buḥımdan bir cillevze miḳdârı veyâḥüd iki cillevze miḳdârı dahi kifâyet eder, ekserî üç cillevze olur, üçü tecâvüz eylemez ve bu mezkûrlar bi'l-hâssa tıbâ'ı telyîn ederler ve bi-ḡayri ezâ aḥşâyı cilâlandırır. "Cillevze" şanevber³⁹⁸ ḥubûbundan ḥabbe-i kebîredir lâkin Ḳâmûs'ta "el-cillevz ke-sinevver el-bundûk" diye muḥarrerdir. Ve yine meşâyihütan ḥalet-i mezkûrede olanlara nef' verir bu devâ-i mürekkeb ki lübâb-ı ḳırtımdan bir cüz² on mişî kuru incir ile terkîb olunup isti'mâl olunur ve bir şerbeti cevz miḳdârı olur. Ve yine menfa'ati olur dühn ile ihtikân etmek, zîrâ bu ihtikânla istifrâḡ ḥâsıl olduğu gibi aḥşâyı telyîn dahi vardır ḥuşûşan ihtikân olunan dühn zeyt ola. Ve ictinâb olunup meşâyihü ḥuḳun-ı ḥâdde ile ihtikân olunmaya, zîrâ onların em'âlarını ḥuḳne-i ḥâdde tecfîf edip kurutur, ammâ dühniyyeti olan ḥuḳne-i raḥbe onlara enfa'-ı eşyâdan olur tabî'atları muḥtebese oldukları zamân. O meşâyih için biraz edviye-i müleyyine vardır ki biz o edviyeyi onlara maḥşûş aḳrabâdinde

397 "Ḳırtım" ḥabbu'n-Nîl dedikleri devâdır. Ve ba'dılar derler ki ḳırtım ḥabbu'n-Nîle muḡâyir devâdır, Hind'den gelir, onda ḥarâfet ve ḥiddet vardır, fülful-i ebyad bulunmadığı maḥalde ona nâib-i menâb olur.

398 "Şanevber" çam fıstığı ağacının ismidir. Şanevberin şaḡiri ve kebîri olur. Ve kebîrin ḥabb-ı kebîrine cillevz ismi maḥşûş olur. Tab' ile olan Ḳânûn nüshalarında "cillevz" bedeline "cevze" vâḳif olmuştur, o nüshalar muḥarrefedir. Nüşâ-i sultâniyyede ve metn-i İläḳî'de "cillevze" vâḳif olmuştur. Ve Âmulî, İläḳî şerḥinde ve kezâlik İbn Kütbî müfredâtında "cillevz"i vech-i muḥarrer üzere beyân ederler.

zîkr eyleriz. Ve vâcib olur ki kühül ve meşâyih̄ta istifrâğ mümkin olduğu miqdâr faşdm ğayri ile ola, zîrâ ishâl meşâyih̄ta faşddan akvâ olur.

el-Faşlu's-Şâlişü Fi-Şar[âb]ı'l-Meşâyih̄ı

Meşâyih̄m şarâblarınm tıbben hayırlısı 'atîk ve aħmerdir, zîrâ o şarâb hem müdirr hem müsahh̄indir. Ve pîrler şarâb-ı hadîş ü ebyad̄dan ictinâb eylesinler meger ki istih̄mâm eyledikten sonra tağaddî edip susayalar, o vakte ğidâiyeti kalîl olan şarâb-ı ebyad̄-ı rakîk suya bedel olmak üzere [sakı olunur.] Ve meşâyih̄ müseddid olan eşribe tenâvülünden ihtirâz üzere olsunlar.

el-Faşlu'r-Râbü Fi-Tefh̄i Südedi'l-Meşâyih̄ı

Ve eger meşâyih̄ta süded 'arıda olur ise o südedin esheli şarâb içmekten 'arıda olan südeddir. Ve vâcib olur ki eşribeden ve ğayriden hadîş olan süddeleri futenecî ve fe'afili ma'cünları ile tefh̄ eyleyeler ve şarâblarının üzerlerine fülful saçıp nişâr eyleyeler, eger soğan ve sarımsak tenâvülü mu'tâdları ise onları dahi tenâvül eyleyeler. Ve onlara tiryâk cidden nâfi' olur ve huşuşan südde huduşunda tiryâkın nef'i onlara ziyâd eolur. Ve kezâlik eşânâsiyâ³⁹⁹ ve emrûsiyâ⁴⁰⁰ devâlarının dahi nef'i ziyâde olur lâkin bu mezkûrları tenâvülden sonra vâcib olur ki istih̄mâm ve temrîh̄ ile tera'tub eyleyeler ve mâ-ı laħmı ħanderûs ve şa'ir ile tenâvül eyleyeler.

Ve pîrlerin şarâb-ı 'aseli tenâvülleri nâfi' olur ve süded huşülünden ve mefâşil aĝrılarından şarâb-ı 'asel tenâvülü ile emîn olurlar lâkin o şart ile emîn olur ki bir 'uğvda südde iħsâs olunsa veyâh̄ud o 'uğvun süddeye

399 Eşânâsiyâ's-şuĝrânın şan'atı budur: Mey'a, zaferân, kuşt, sünbül, afyün, selih̄a her birinden dörder dirhem, 'uşârettü'l-ĝâfes sekiz dirhem, uşülü's-süs on iki dirhem ħadr-i kifâye 'asel ile ma'cün olunur ve muvâfıķı olan eşribeler ile isti'mâl olunur. Bu saĝır eşânâsiyâ idi, ammâ kebîrini aĝrâbâdinden taleb oluna.

400 Emrûsiyanın şan'atı budur ki yaban havucu toħumu, kemmün-ı Kirmânî, 'idânu'l-belesân, ħardemânâ, fiħâh̄-ı idħir, bezrü'l-kerefs her birinden birer dirhem, dâr-ı fülful, kuşt-ı mürr, fülful-i ebyad̄ her birinden nişf dirhem, mürr üç dirhem, ħabbu'l-ĝâr on 'aded, vecc, zaferân her birinden ikişer dirhem bu mezkûrlar saħķ olunup elendikten sonra riĝvesi nez' olmuş 'asel ile ma'cün olunup bunduķ kadar mâ-ı ħârr ile tenâvül olunur.

isti'dādı ih̄sās olunsa o 'udva maḥşūş edviye zıkr olunan eşribeye ḍamm oluna, meşelā a'ḍā-i bev̄lde südde veyāḥūd süddeye isti'dād ih̄sās olunsa zıkr olunan eşribeye kerefs bezri ve kökü ḍamm olunur. Ve eger zıkr olunan südde ḥuşavī ise ya'nī ḥuşye nāḥiyesinde ise o eşribe bezr-i [110a] kerefsten ve aşlından ḳavī olan fuṭrāsāliyūn mişlli nesnelere ile ṭabḥ olunur, ḥuşyelerde olan süddeleri teftiḥ eder. Ve eger südde riyede⁴⁰¹ olur ise o eşribeler zūfā ve bersiyāvşān ya'nī baldırıkara ile ve selḥa ile ve bu mişlli edviyeler ile ṭabḥ olunur.

el-Faşlu'l-Hāmisü Fi-Delki'l-Meşāyihī

Vācib olur ki meşāyihın delki kemm ve keyfte mu'tedil ola ve a'ḍā-i ḍā'ifelerine ve elemi olan 'udvlarına aşıla ta'arrud olunmaya. Ve eger onları delk defe'āt ve merrāt ile olur ise o merrelerde ḥuşūnetli ḥırkalar ile veyāḥūd ḥırkadan mücerred eydī-i keşire ile delk oluna, zirā bu vech ile delk a'ḍā-i meşāyih̄ta olan 'ilelin nevāibini men' etmekle menfa'ati olur.⁴⁰²

el-Faşlu's-Sādisü Fi-Riyādeti'l-Meşāyihī

Meşāyihın ebdānları ḥālātının ihtilāfı ḥasebiyle riyādetleri muhtelif olur ve kezālik mu'tādları olan 'ilelin ihtilāfıyla dahi riyādetleri muhtelif olur ve her birinin bir nev' riyādeti ihtiyādları ḥasebiyle dahi riyādetler muhtelif olur.

Eger meşāyihın ebdānları ḡāyet ile itidālde olur ise onlara riyādet-i mu'tedile muvāfiḳ ve münāsib olur. Ve eger bi'l-cümle a'ḍāları efdāl-i ḥālāt üzere olup lākin a'ḍālarından bir 'udvu efdāl ḥālāt üzere olup lākin a'ḍālarından bir 'udvu efdāl ḥālātı üzere olmasa o 'udv-ı muḥālifin riyādeti sāir a'ḍānın riyādetine tābi' kılınır ya'nī o 'udv riyādetinde isti'māl olunmaz belki sāir a'ḍā riyādetinde isti'māl olunmakla o 'udv-ı muḥālife riyādet ḥāşıla

401 [Yazmada "rediyede"]

402 Bu tercüme ṭab' ile olan nüşhanın tercümesi olur, ammā kalem ile muḥarrer nüşhanın tercümesi budur ki "Eger onları delk feterāt ile olur ise her fetrette ḥırak-ı ḥaşini veyāḥūd eydī ile olur." Ve bunun ma'nā-yı vāḍihı olmadıḡı ehline ma'lūmdur meger ki müsāmaḥaya ḥaml olunup feterāt ile 'illeti olan meşāyihın 'illetinin zamān-ı fetrette olan delki murād oluna. Ve bu ma'nāya ḡöre bu vechle "delk-i 'ilelin nevāibini men' eder" dediḡi ziyāde münāsib olur.

olur. Meşelâ o kimsenin re'sine düvâr veyâhüd şudâc 'arîd olsa veyâhüd raqabesine mevâddın inşibâbı 'arîd olup başına ve dimâğına çok kerre buhârât şu'ud eylese o mişlli şeyh-i ma'fûle başını ta'ta'e edip esfele sar-kıtmak ile riyâdet muvâfık olmaz belki o mişlliler meşy ile ve ihdâr ile ve rüküb ile irtiyâda meyl olundurulur. Ve nişf-ı esfeli isti'mâl olunan her riyâdete dahi imâle olunur.

Eger o kimsenin âfeti nişf-ı esfele ve ayak cânibine mâile olur ise nişf-ı a'fâsı isti'mâl olunan riyâdet ile riyâdet ederler, müşâyele⁴⁰³ ve remy-i hâcer mişlli ile riyâdet ederler.

Ve eger âfet nâhiye-i vasa'tta olur ise meşelâ tihâl ve kebid ve mi'ce ve em'âda olur ise mâni'ci âher men'c eylemez ise iki tarafta ya'nî fevk cânibinde ve cânib-i esfelde olan riyâdetler onlara muvâfık olur.

Ammâ âfet nâhiye-i şadrda olur ise onlara ancak riyâdet-i süfliyye muvâfık olur, riyâdet-i 'ulviyye muvâfık olmaz.

Fe-ammâ âfet külye ve meşâne câniblerinde olur ise onlara ancak fevk cânibinde ve nişf-ı a'fâda olan riyâdet muvâfık olur, nişf-ı esfelde olan riyâdet onlara muvâfık olmaz.

Ve meşâyih için a'âd-ı me'üfeyi te'kavvî kâşd edip riyâdetde derc ve idhâl eylemeğe sebîl ve tarîk yoktur. Ve bû hükm meşâyihün hükmüdür, sâir esnânda olup sinn-i şeyhü'hâta bâliğ olmayanların hükmü hükm-i meşâyihün hilâfı üzere olur ya'nî sinn-i meşâyihâ varmayıp bi'l-cümle a'âdâsı fâdila olanların 'udv-ı vâhidi me'üf olsa o âfeti olan 'udvu riyâdette isti'mâl ederler.

Ve sinn-i kühûlette olanların ekser-i hâli meşâyihün hâline muvâfık olur lâkin bu hâlde muhâlîf olup mütekehhlîm me'üf olan 'udvlarını o 'udva mahşüş riyâdette isti'mâl ederler. Ammâ meşâyihün a'âdaları marîda olsa onlar riyâdet ederler lâkin a'âdalarında harâret veyâhüd yübüset olsa veyâhüd a'âdalarında ta'caffünü havf olunur mevâdd olup nuçdu olsa onlara riyâdete izn verilmez.

403 "Müşâyele" iki kişi birbirine bir nesne kaldırmak, meşelâ rimâh ile la'ib katında rumhü kaldırıp yoldaşını rumhü altına almak gibi.

et-Talîmü'r-Râbîu Fî-Tedbîri Bedenin Bedenin Min-Emzicetin Ğayri Fâdıln Ğamsetü Fuşûlin

el-Faşlu'l-Evvelü Fî-İstıslâhı'l-Mizâcî'l-Ezyedi Ğarâreten

Ta'lim-i râbî'in faşl-ı evveli İ'tidâlde ziyâde-i Ğarâreti olanların mizâcını İslâh eden tedbîrleri bildirir.

Ve biz deriz ki sū-i mizâc-ı Ğarrı olan bedenin Ğarâreti ruḡbet ve yūbūsetin İ'tidâlleri veyâhüd yūbūsetin veyâhüd ruḡbetin Ğalebesi ile olur. Eger mizâcın Ğarâreti münfa'iletânın ya'ni ruḡbet ve yūbūsetin İ'tidâllerine muḡarın olur ise o Ğarâret Ğarâret-i müfriḡa olmadığı bizim ma'lûmumuz olur, zîrâ ifrâḡ üzere olan Ğarâret yūbūset ve cefâfa mü'eddi olmakla mizâc ruḡbet ve yūbūsette mü'tedil olmaz/belki ruḡbeti noḡşân olur. Ammâ mizâc-ı Ğarr yūbūset ile olur ise câiz olur ki o mizâc müddet-i ḡavile bâkî kala. Ammâ ruḡbet ile Ğarâret muḡarın olsalar o ictimâ'in müddeti uzamaz, ba'dı kerre ruḡbet Ğarâreti söndürür ve ba'dı kerre Ğarâret ruḡbete Ğâlibe olup ruḡbeti ifnâ ve tecffif eder. Eger ruḡbet Ğalebe eder ise o ruḡbet ḡâhibinin ḡebâbin münteḡasından ḡâlih olur ve o münteḡada o kimsenin mizâcî Ğarârette ve ruḡbette mü'tedil olur. Ve kaçan sinn-i inḡitâḡa bâliğ olsa ruḡbet-i Ğarîbe ziyâdeyi aḡz eder ve Ğarâret dahi noḡşânı aḡz eder.

Ve biz deriz ki Ğarru'l-mizâc olanların bi'l-cümle tedbîri iki Ğarâda münḡaşırdır:

Evvelkisi budur ki o mizâc-ı Ğarrı İ'tidâle reddi irâde için tedbîr olunur.

Ve ikincisi Ğarru'l-mizâc olanların ḡıḡhatlerini Ğarâret-i mizâcları Ğarâret-i mizâcları bâkîye olduğu ḡâlde muḡâfaza olur.

Ammâ Ğarâreti İ'tidâle redd eylemek o kimselere müyesser olur ki de'â ve sūkûna ḡabr ve taḡammüle tavaḡtunu ve temekkünü ola, zîrâ min-Ğayri tadrîc Ğarâreti İ'tidâle redd ebdânı marîḡ eder ve tadrîcle redd müddet-i ḡavilede olur ve o reddin tedbîri nefsin tavrîne ve meḡaḡḡatını taḡammüle tevaḡḡuf eder.

Ve ammâ Ğarâreti 'alâ-ḡâlihâ bâkîye iken ḡıḡhatini muḡâfaza mizâclarına müḡâkil ve müḡâbih aḡdiye ile tedbîr olunmakla olur. Eger o aḡdiyeler ile tedbîr olunur ise Ğarâretleri 'alâ-ḡâlihâ bâkîye iken ḡıḡhatleri muḡâfaza olunur.

Ve kaçan mizâcî hârr olan kimseler münfa'iletânda mu'tedil olsalar o kimseler ibtidâ-i emrde sıh̄hate qarîb olurlar ve onların mizâcları dışlerinin ve tüylerinin nebâtına müsâri' olur ve o mişli kimseler lesin ve feşâhat ve beyân şâhibi olur ve her nesnede sür'ati olur hattâ meşyde dahi müsri' olur. Kaçan onlar şâbb olsalar onların harâretleri artar ve yübüsetleri ziyâde olur ve onlarda mizâc-ı lezzâ' hâdiş olur ve ekşerlerinde mirârın tevellüdü ekşer ve ziyâde olur.

Ve hârru'l-mizâc olanların sinn-i evvelde ya'nî münfa'iletânî mu'tediller iken tedbîrleri mu'tedilü'l-mizâc olanların tedbîrleri olur. Ve kaçan sinn-i şâniye nakl edip harâret ve yübüsetleri ziyâde olsa onların tedbîrleri o kimselerin tedbîrine nakl eder ki onların tedbîrleri ile bevllerini idrâr ve mirârlarını ishâl ve kay' tarîklerinden hangisine müteveccih ise o cihetten ihrâc kaçd olunur. Ve hıltı istifrâğa meyl ettirmeğe tabîr'atları vefâ eylemez ise eşyâ-ı hafîfe ile i'ânet olunurlar. Ammâ kay'a yalnız mâ-ı hârrı çok içmek ile veyâhüd mâ-ı hârrı nebîz ile içmek ile i'ânet olunur. Ammâ ishâle benefşec-i mürebbâ ve temr-i Hindî ve şirhîst ve terencebîn mişliler ile i'ânet olunur. Ve vâcib olur ki o kimselerin riyâdetleri hafîfe ola ve gıdâları hasenü'l-keymüs olan gıdâlardan ola. Ve ba'dü kerre onlara vâcib olur ki bir günde üç kerre hâmmâma gireler. Ve vâcib olur ki sühûnete sebep olanlardan istihmâmlarında hâzer eyleyeler. Eger ta'âm 'akibinde istihmâm eyledikten sonra ba'nında ve kebîd nahriyesinde şikal ve temeddüd ihdâs eylemez ise emn üzere o vechle istihmâmı isti'mâl ederler ve eger şikal ve temeddüden bir şey' hâdiş ve 'arıd olur ise onlara lâzım olur ki efsentîn nakî'i ve devâ-ı şabır ve enîsün ve acı bādâm ve sikencebîn mişli müfettiḥ nesnelere isti'mâl eyleyeler ve bir dahi ta'âm 'akibinde istihmâm eyleyeler. Ve vâcib olur ki zikr olunan müfettiḥât iki ta'âm arasında saqy oluna, evvel-i emrde tenâvül eylediği ta'âm haçm olduktan sonra ve nevbet-i şânide ta'âm tenâvül eylemezden evvel müfettiḥât-ı mezkûre isti'mâl oluna belki müfettiḥât tenâvül eyledikleri zamân ile [110b] ta'âm-ı şânîyi aḥzın mâ-beyni müddet-i vâsi'a ola, müfettiḥât tenâvül eylediği gibi üzerine gıdâ-i şânîsini tenâvül eylemeye, ba'de-müddetin vâsi'atin tenâvül eyleye, o müddet-i vâsi'a şabâhla uykudan kalkıp ve istihmâm edecek kadar ola. Ve meşâyıḥa lâyıḳ olur ki dühn ile temrîḥe müdâvemet eyleyeler ve şarâb-ı ebyad-ı rakîḳ saqy oluna ve onlara mâ-ı bârid nef' verir.

Ve mizâc-ı hârr u yâbis aşhâbı bu zıkr olunan nesnelere cümlesine evvel-i emrde evlâ ve elyâk olur.

Ammâ mizâc-ı hârr-ı raṭb aşhâbı mi'raḍ-ı 'ufûnette ve mevâddin a'zâyâya inşibâbı mezânında olmakla onların riyâdetleri taḥlîli keşir olan riyâdet olup ve ma'a-zâlik riyâdet leyyine olur, mevâdd-ı keşiri taḥlîl eder ve 'ufûnete mü'eddî sühûneti dahi olmaz. Ve o riyâdetde lâzım olur ki aḥlâṭın teşevvürüne mü'eddî hareket zuhûrundan tevakkî ve ictinâb oluna. Ve o mizâc-ı hârr-ı raṭb aşhâblarından olup riyâdetten ictinâb onlara lâzım olanlar o kimselerdir ki onların riyâdet mu'tâdları olmamıştır, pes onlara vâcib olur ki riyâdet eyledikleri hâlde mevâddin ta'affûnünden ve inşibâbından ziyâde ihtirâz üzere olalar ve aşveb olan budur ki onlar istifrag edip ba'dehu riyâdet eyleyeler ve ḳable't-ta'âm istihmâm eyleyeler ve bi'l-cümle fuḍûlü nefde ya'nî def'e şarf eylemeğe 'inâyet eyleyeler ve rebî' geldikte ihtiyâten faşd ve istifrag eyleyeler Allâhu a'lem.

el-Faşlu's-Sânî Fi-İstihlâḳı'l-Mizâc'ı'l-Ezyedi Bürüdeten

Mizâcî ziyâde bârid olanlar dahi üç kısım üzere olurlar. O bâridü'l-mizâc olanlardan münfa'iletânî ya'nî ruṭûbet ve yübüsetleri mu'tedil olanları harâretlerini inhiḍâma ve taḥrike şarf ve 'inâyet eyleyeler ve onların inhâḍ-ı harâret ḳaşdı ve 'inâyeti ruṭûbet ve yübüset beyninde mütevassıta olan ağdiye-i hârre ile ve edhân-ı müsahhine ile ve ma'âcîn-i kibâr ile ve ruṭûbete hâşş olan istifragât ile ola, kezâlik mu'arriḳa ya'nî terletici istihmâmlar ile ve riyâḍât-ı şâliḩa ile ola, zîrâ mizâcları bârid olanlar her ne ḳadar ruṭûbette mu'tedil olur ise berd ḩasebiyle onlar ruṭûbeti tevlîd mi'raḍında olurlar.

Ammâ o bâridü'l-mizâc olan kimselerde yübüset itidâlden ziyâde olur ise bi-'aynihi onların tedbiri meşâyih tedbiri gibi olur.

el-Faşlu's-Sâliṣü Fi-Tedbiri'l-Ebdânî's-Ser'atı'l-ḳabûli Li'l-Maraḍı

Emrâdı sür'at ile ḳabül eden ebdânın emrâdı ḳabüle isti'ḍâdları imtilâ ḩasebiyle olur ise onların kemmiyyet-i aḥlâṭları ta'dîl olunur. Ve eger kemmiyyet-i aḥlâṭları itidâl üzere olup lâkin hareket-i emrâda isti'ḍâdları aḥlâṭları niyye ve ḳayr-i naḍic olmak ḩasebiyle olur ise o ḩıṭı-ı ḩâmın keyfiyyeti ta'dîl olunur ve onlar için şabâḩla olan ḳıdâlarında ḳıdâ-i vasaṭ ihtiyâr olu-

nur ya'nî gıdaları keşir veyâhüd kalil kılınmaz belki beynehümâda mütevassıt olur.

Ve ahlâtin kemmiyyetinin ta'dîli gıdânın miqdârını ta'dil ile ve ziyâde riyâdet ile ve kable'l-istihmâm delk ile hâşıl olur eger riyâdet eylemek mu'tâdları ise. Riyâdet mu'tâdı olmayanların ahlâtı kemmiyyetini ta'dil riyâdet-i hafife ve delk-i hafife ile olur ve o kimseler şıba' miqdârı gıdâ ile defâten ve merreten vâhideten tağaddiye tahammülü olmamakla onların gıdaları tevzi' olunup şıba' miqdârı ile birkaç def'ada tağaddi eyleseler eger onlar sehlü't-ta'arruk olur ise ve 'arağ mu'tâdları ise ahlâtin miqdârını ta'dil için vaqt vaqt onlar ta'rik olunurlar. Ve onların gıdalarını te'hîr hasebiyle mi'delerine mirâr munşabbe olmaz ise gıdaları istihmâmıların sonuna te'hîr olunur. Ve eger te'hîr-i gıdâ ile mi'delerine mirâr munşabbe olur ise hammâmdan mu'kaddem tağaddi ederler. Ve eger mâni' men' eylemez ise onların tağaddileri ve istihmâmı hakkında vaqt-i mu'tedil ve sâ'ât-i müsteviye itibârı ile nehardân dördüncü sâ'atten sonra olan vaqttir. Ve bizim dediğimiz ya'nî ba'de'l-istihmâm tağaddi mi'deye mirâr inşibâbını icâb eder ise ta'am hammâm üzere ta'dim olunur. Ve kable'l-hammâm tağaddi hasebiyle kebidde süded işsâs olunur ise sâbıku'z-zikr müfettihtan mizâcına mülâyim müfettiş ile ilâc olunur. Ve o müfettiş isti'mâl olunmakla re'sine darar 'arid olur ise meşy etmekle o darar def' olunur. Eger tenâvül eylediği ta'am mi'dede fâsid olup o fâsid ta'am bi-nefsihi mi'deden münhadir olur ise o inhidâr ğanîmet olur ve eger bi-nefsihi münhadir olmaz ise kemmünî ile ve zikri mürür eylediği üzere lübâb-ı kırtımı on mişli kuru incir ile ma'cün edip cevze miqdârı isti'mâl etmekle ihdâr olunur.

el-Faşlu'r-Râb'u Fî-Tesmîni'l-Kadıfi

Bu faşlda nañif ve arık olan kimsenin semrimesi hakkında olan tedbîrler zikr olunur.

Hüzâlin 'ilelinin ve sebeplerinin ziyâde kavîsi vaşf edeceğimiz üzere mizâcın yübsü ve mäsârikânın yübsü olur ve havânın yübsü dahi hüzâle sebep olur. Ve kaçan mäsârikâ 'urûklarına yübs işâbet eylese gıdâyı kabül eylemez ya'nî o mäsârikâ damarları mi'de ile kebid arasında vâşıl olmakla mi'denin keylüsu mäsârikâyâ nüfüz etmeyip ve kebidde vech-i lâyıķ üzere

cereyân etmeyip gıdânın kıletinden hüzâl ziyâde olur. Ve onun devâsı budur ki kable'l-istiḥmâm ḥuşûnet ve lînet arasında olan delk-i mu'tedil ile cild kızarınca kadar delk olunup ve ba'dehu delk-i şulb ile delk olunup tılâ-i zift ile taṭliye olunur ve sonra 'itidâl üzere riyâdet olunup bilâ-ibtâ' istiḥmâm olunur ya'nî riyâdetten sonra çok tevaḥḫuf olunmayıp istiḥmâm ettirilir. Ve ḥammâmdan sonra bir kuru mindil ile ya'nî bir pâre dülbend ile bedenın suyu neşf olunup sonra dühn-i ḳalil ile temriḥ olunup yağlanı sonra muvâfiḳ olan gıdâ ile taḡaddî eder. Ve eger sinninin ya'nî yaşının ve faşlının ve 'âdetinin taḥammülü olur ise kendi nefsi üzerine mâ-ı bâridi şabb eder. Zift ile tılâdan muḳaddem olan delk-i şulbün müntehâsında o kimsenin bedeni intifaḫa ve kabarmaḡa başlamadı ise o kimse zübüldedir, henüz semâneti ḫâşıl deḡildir. Ve bu kelâmımız ta'lim-i şânî fuşûlünden üçüncü faşlda 'uḍv-ı şaḡiri ta'zîmde olan kelâmımıza ḳarîbdır ve bu bâbda ḳavlin tamâmı kitâb-ı râbî'de zînette mezkûrdur.

el-Faşlu'l-Hâmisü Fi-Taḳdîfi's-Semîni

Bu faşl semîn ve dolu olan kimseleri mehzûl ve arık edici tedbîrleri bildirir, o tedbîr budur ki ta'âmın mi'deden ve em'âdan inḫidârının sûr'atine mü'eddî olan nesnelere isti'mâl olunur, zîrâ ta'âmın zikr olunduḡu üzere inḫidârı ḫasebiyle cedâvil damarları o ta'âmdan gıdâyı vefret üzere cezb edemeyip gıdânın kıletini ḫasebiyle semânetleri ta'dil olunur ve tenâvül eyledikleri ta'âmın kemmiyyeti keşir olup gıdâiyyeti ve taḡdiyesi ḳalil olmak ile olur ve kable't-ta'âm tevâtür-i ḫammâm ile olur ve riyâdet-i serî'a ve muḫallil edhân isti'mâlleri ile olur ve ma'âcinden ıtrîfil-i şaḡir ve devâ-i lükk ve tiryâk ve 'ale'r-rîḳ ḫall ile mürrî isti'mâli olur. Kitâb-ı râbî'de maḳâletü'z-zînedede bunları biz zikr eyleriz.

et-Talîmü'l-Hâmisü Fi'l-İntikâlâtı ve Hüve Cümletün ve Faşlun

el-Faşlu Fi-Tedbîri'l-Fuşûli

İşbu faşl fuşûl-i erba'ada olan tedbîrleri beyân eder.

Pes faşl-ı rebî' geldikte gerektir ki faşd ve ishâle mübâderet ve müsâra'at olunup onları icâb eden esbâb ve 'âdet ḫasebiyle isti'mâl oluna ve ḫuşûşan

kaş› istîmâl oluna ve müsahhîn ve murattıb olan nesnelere ekşer-i hâlde hecr ve terk oluna, luḥûm ve eşribe gibi nesnelere keşîren istîmâl olunmaya ve aḡdiye teltîf oluna ve riyâdet-i muʿtedile ile [111a] teravvud oluna ve o riyâdet-i muʿtedile faşl-ı şayfta olan riyâdetin fevkinde ola yaʿnî riyâdet-i şayfiden kuvvetli ola. Ve taʿâmla mümtelî olmaya belki azar azar taʿâmını tenâvül edip miqdâr-ı şibac taʿâmı birkaç defada tenâvül eyleye. Harâreti söndürücü ve tebrîd edici eşribeler ve rubûblar istîmâl eyleye, harâretli eşribeleri hecr ve terk eyleye ve merâreti ve harâfeti ve mülûhatı olan eşyâları dahi terk eyleye.

Ammâ faşl-ı şayfta aḡdiye ve eşribe ve riyâdet noḡşân üzere kılına, hüdûv ve deʿâyı yaʿnî sükûnu iltizâm eyleye ve kezâlik muftîʿatı ve kaş›ı mümkün oldukça mültezim ola. Ve zıllı yaʿnî gölgeyi ve kinni yaʿnî hayme gibi güneşten vikâye olan nesnelere mültezim ola.

Ammâ harîfte yaʿnî güz faşlında ve huşûsan muhtelifü'l-havâ olan harîfte tedbîrin ziyâde cesyidine mülâzemet edip müceffîfatın küllîsini terk eyleye ve cimâʿdan hâzer eyleye ve mâ-ı bâridi keşret-i şürbden ve başına şabb edip dökmekten ve maḥall-i bâride uyumaktan hâzer eyleye ve imtilâ üzere uyumaya ve zahîre vakıtlarının harırından ve gadâvâtın berdinden tevakkî ve icinâb eyleye ve başını gecenin ve sabâhların o berdinden hız eyleye ki o berd ile bedene kuşârîret hadîş olur. Ve faşl-ı şayfta o faşlda idrâk eden fevâkih-i vakıyyeden ihtirâz üzere ola, tenâvülünü istikşâr eylemeye ve istihmâmı ancak mâ-ı fâtir ile ola. Kaçan evâil-i mîzân gelip gece ve gündüz berâber oldukça istifrag eyleye eyyâm-ı şitâda fuḡûl muhtekân ve müctemîʿ olsun için. Ve ebdândan çok bedenlere harîfte evfaḡ olan budur ki aḡlâtı teşvîr ve tahrike iştiḡâl olunmaya belki aḡlâtı teskîn eylemek o ebdâna aḡrâ ve enfaʿ olur. Ve eyyâm-ı harîfte kaş›dan onlar menʿ olunurlar, zîrâ ḡummâyı o kaş› câlib olur. Ammâ şarâb gerektir ki onun mizâcı keşîr ola yaʿnî o şarâba ḡalt olunan su çok ola ve min-ḡayri isrâfin istîmâl oluna. Ve maʿlûm ola ki faşl-ı harîfte maḡarın keşreti harîfin şerrinden ve maḡaratından emân olur.

Ammâ faşl-ı şitâda taʿab verici nesnelere keşîren istîmâl olunur ve ḡidâ baş olunur yaʿnî tenâvül olunan ḡidânın miqdârı ziyâde olur meger ki şitâ cenûbî ola yaʿnî şitâda cenûb yelleri ziyâde eser ise o şitâda ikşâr-ı

dıddlarını işleye. Bu huşûşta revâyiḥ-i ṭayyibe nâfiʿ olan eşyâların cümlesinden enfaʿdır huşûşan ki o revâyiḥ-i ṭayyibenin mizâcı havâ-i vebâinin mizâcına müdâdd ola, o zamân ziyâde enfaʿ olur. *Ṭabʿ ile olan nüshalarda “müdâddetü'l-mizâc” bedeline “müdâddetü'l-ervâḥ” vâķķ olmuştur, o nüshayı dahi mâʿa-bıf din zıkr olunan mâʿnâya ḥaml ḳâbil olur, ehl olanlar onu bilir.*⁴⁰⁵ Ve eyyâm-ı vebâda ziyâde vâcib [olur ki] istinşâķ-ı havâyâ ḥâcet taķlîl oluna, havâ-i keşir istinşâķ olunmaya. Ve taķlîl-i ḥâcet deʿa ve sükün veistirâḥat etmekle ḥâşıl olur. Ve çok kerre olur ki havânım fesâdı arḍdan ḥâdiş olur, o vakṭte vâcib olur ki serîrler üzerinde oturulup cidden ʿâlî olan mekân ṭaleb oluna. Ve baʿdan dahi havânım fesâdı riyâḥ-ı muḥterikadan ḥâdiş olur. Ve çok kerre dahi mebdı-i fesâd havânın nefsiden olur, havâ-i şâliḥ civârında olan fâsîd havâdan keyfiyyet-i rediyye-i fâside istifâde edip bir maḥalle intikâl etmekle olur veyâḥüd havânım fesâdı nâs üzere keyfiyyeti ḥafî olan emr-i semâî ḥasebiyle olur. Bu şüretlerin cümlesinde vâcib olur ki esrâba yaʿnî taḥt-ı arḍda ittihâz olunan sereblere ve cemîr etrâfta cüdrân ile ḥâta olunan odalara ilticâ oluna veyâḥüd meḥâdiʿa yaʿnî büyük oda içinde olan küçük ḥazîne odalarına ilticâ oluna. Ammâ havâ-i vebâinin ʿufûnetini muşlûḥa olan bahûrlar suʿd ve kündür ve âs yaʿnî mersin ve verd ve şandal gibi nesnelere olur. Ve ḥalli yaʿnî sirkeyi eyyâm-ı vebâda istiʿmâl vebânın âfâtından emân olur. Bu bâbda zıkrı vâcib olup bu mezkûra tetimme olan nesnelere biz kütüb-i cüzʿiyyede inşâallâhu taʿâlâ zıkr eyleyiz.

el-Cümletü Fî-Tedbîri'l-Müsâfiri ve Hiye Şemâniyetü Fuşûlin

el-Faşlu'l-Evvelü Fî-Tedârüki Aʿrâḍin Tünzirü bi-Emrâḍin

O kimseye ki dâimâ ḥafaķân ʿarîḍ ola, o kimse emr-i ḥafaķâna tedbîr eylesin, eger tedbîr olunmaz ise o ḥafaķân-ı dâim fecʿeten mevte müʿeddî olur. Kezâlik kâbüs ve düvâr bir kimsede ekşeriyyâ vâķiʿ olsa o kimseler o

405 Vech-i ḥaml budur ki ervâḥ havâ-i vebâiyyenin keyfiyyeti ile mütekeyyif olmakla eḥadühümâyâ müdâdde olan âḫere dahi müdâdde olur.

emrâdın emrine tedbîr eylesin bedeninde olan ğalîz hıltları istifrâğ etmekle, zîrâ bu vech ile istifrâğ olunmasa o marağlar şar'a ve sekteye mü'eddî olur.

Ve kaçan bir kimsenin bi'l-cümle bedeninde ekşeriyyâ ihtilâc olsa ya'nî a'đaları cemî'an seğirse o ihtilâcın emrine o kimse balgamı istifrâğla tedbîr eylesin ve eger vech-i mezkûr üzere tedbîr olunmasa o ihtilâc teşennüce ve sekteye mü'eddî olur.

Ve ekser-i hâlde havâssı küdüret üzere olup imtilâ ile ma'an harekâtı da'ife olsa yine o kimseye balgamı istifrâğla tedbîr eylemek vâcib olur, eger o tedbîri terk eylese teşennüce ve sekteye mü'eddî olur.

Ve bi'l-cümle a'đasına hader 'arîd olan kimse o hadere istifrâğ-ı balgamla tedbîr eylesin, o tedbîri terk ederse [111b] fâlic maraçına mü'eddî olur.

Ve keşiren yüzü seğrise tenkıye-i dîmâğla tedbîr eylesin, zîrâ terkinden laķve hâdiş olur.

Ve keşiren yüzü kızarıp gözünde ve yüzünde humret hâdiş olup ve gözünün yaşı ve dümü'u seyelanı ahz eylese ve dav'dan ya'nî aydınlıktan tenefür eylese ve baş ağrısı hâdiş olsa o kimse faşd ve işhâl ve o mişlli nesnelere ile tedbîr eylesin, zîrâ bu vech ile tedbîr olunmasa şersâma mü'eddî olur.

Ve kaçan bilâ-sebebe bir kimseye gamm-ı keşir ve havf dahi ziyâde olsa muhterik olan ihtilâtı istifrâğla tedbîr eylesin, zîrâ o tedbîri terk mâlihül-yâyâ mü'eddî olur.

Kezâlik kaçan vech kızarıp ve müntefih olup ve levn kümüdete meyl edip bu hâller bir kimsede dâim olsa cüzâmı inzâr eder.

Ve kaçan beden şakîl olup kelâl üzere olsa ve 'araķı dürür eylese ya'nî çok terlese o kimse faşd eylesin ve faşd eylemese damarı münfecir olur ve sekte ve mev't fec'eten hâdiş olur.

Ve kaçan vechinde ve cefnlerinde ya'nî göz kapaklarında ve eğrâflarında ya'nî ellerinde ve ayaklarında tehebbüc fâş olsa kebidin hâli tedârük olunsun ve eger kebid tedbîr olunup işlâh olunmasa istiskâyâ mü'eddî ve bâ'îş olur.

Ve kaçan berâzın netni ve kerîhe râyihâsı ziyâde olsa 'urûktan ve damarlardan 'ufüneti izâle için tedbîr olunur, eger o tedbîr terk olunsâ hummayât icâb eder.

Ve bevlîn netninin ve râyihâ-i kerîhesinin hummayâ delâleti berâzın hummâyâ delâletinden ezyed olur.

Ve kaçan ifyâ ve tekessürü bedende sen rü>yeyt eylesen gelecekte hummânın hudûsundan sen hâzer eyle.

Ve kaçan şehvet-i ta'âm sâkıta veyâhûd ta'âma şehvet ziyâde olsa emrâd hudûsuna delâlet eder.

Ve'l-hâşıl şehvet-i ta'âm ve bevl ve berâz ve şehvet-i cimâf ve nevm ve 'arâk ve hikke-i cild ve hiddet-i zihn ve ta'âmın ta'âmı ve 'âdet-i ihtilâm pes bir kimsede bu ta'dâd olunan nesnelere biri ziyâde veyâhûd nokşân olmakla müteğayyir olsa veyâhûd keyfiyeti cihetinden müteğayyir olsa bir marağı inzâr eder. Ve bunlar gibidir ğayr-i tabîr 'âdetlerin tağayyürü, dem-i bevâsîr ve çamş ve kay ve ru'af ve şey-i şâlihi ve şey-i fâsidi şehveti ve ikbâli, pes bu mezkûrlar her ne kadar ğayr-i tabîr ise dahi mu'tâdları olan kimsede bunlardan biri kemmen veyâhûd keyfen müteğayyir olsa o tağayyür dahi maraça delâlet eder, nitekim tabîr atın tağayyürü marağı inzâr eder, lâ-mahâle mu'tâd olan nesnelere dahi tabîr gibi olmakla ğayr-i tabîr mu'tâdların tağayyürü dahi maraça delâlet eder. Ve 'âdet tabîr at gibi olduğundan mu'tâd olan nesneyi terk câiz değildir her ne kadar o mu'tâd olan redî olur ise dahi. Ve kaçan mu'tâd olan nesnenin tedâ'eti kemâle bâliğ olur ise o redî tederîcle terk olunur, def'aten terk olunmaz.

Ve ba'dı kerre biraz umûr-ı cüz'iyeler âher umûr-ı cüz'iyelere delâlet eder, meşelâ:

Şudâf ve şakîkanın devâmı intişâr-ı 'ayn hudûsuna ve 'ayna mânin nüzûlüne delâlet eder.

Ve kaçan 'ayna bağk mişlli nesnelere yüzünün quddâmında ve önünde tağayyül olursa bu tağayyül dâim ve sâbit olsa ve o tağayyül hasebiyle başarı da'if olsa o 'ayna dahi mâ nüzûlüne delâlet eder.

Ve sağ cânibinde şikal ve vahz⁴⁰⁶ 'arîd olup o hâlet dâim olsa kebidin 'illetine delâlet eder.

Ve arkanın ve hâşırının ya'nî böğürün esfellerinin şikali ve temeddüdü olup bevlin hâli vech-i mu'tâddan tağayyür üzere olur ise külyelere 'illet hudûsunu inzâr eder.

Ve berâzın mu'tâd üzere olan şıbgı olmamak yereğanı inzâr eder.

406 "Vahz" ile dürter gibi hâlet murâd olunur.

Ve hürkat-i bevl mütemâdî olup zamânı tavîl olsa meşânedede ve kaçdıbede kırha hudüşunu inzâr eder.

Ve mağ'adeyi muhrık olan ishâl sahcı inzâr eder.

Ve kaçan şehvet sâkıf olup onda kay' ve nefh dahi olsa ve efrâfında veca' olsa külinci inzâr eder.

Ve mağ'adede olan hukāk eger mağ'adede tekevvin eden [küçük] dîdân ve kurtlardan hâdiş olmaz ise bäsüru inzâr eder.

Ve çibanların ve urların keşret üzere hüruc-ı dübeyle-i kebîrenin gelecekte hudüşuna delâlet eder.

Ve kûbânın ya'nî demreginin keşreti baraş-ı esvedi inzâr eder. Ve behak-ı ebyaç baraş-ı ebyağı indâr eder.

el-Faşlu's-Sânî Kavlün Külliyyün Fî-Tedbîri'l-Müsâfiri

Müsâferet eden kimseler çok nesnelerden müfârağar edip ayrılırlar ki ehlinin azherinde ve arasında sâkin iken o nesnelere onun mu'tâdî olmuş idi ve binâen 'aleyh ona ta'âb ve vesab ve nesab ekser-i hâlde işâbet eder. Pes müsâfire vâcib olur ki kendi umûrunu rüyette hâriş ola ve emrâd-ı keşire işâbetinden tevakkî eyleye. Ve müsâfirin ta'ahhüd eylemesi vâcib olan nesnelere ekseri emr-i gîdâ ve emr-i i'yâdır.

Ve müsâfire vâcib olur ki gîdâsını işlah eyleye ve gîdânın cevherini ceyyid ve miqdârını kalîl eyleye tâ ki o gîdânın hadmı ceyyid olup fuğülü 'urûkta müctemî'a olmaya. Ve vâcib olur ki müsâferet şadedinde olan kimse mümtelî iken rüküb eylemeye, zîrâ imtilâ üzere rüküb ta'âmı fesâd eder ve imtilâ şürb-i mâi müstelzim olmakla hâl-i rükübda mâ-ı meşrûb taħađhud ve tebağbuğ edip münbasıt olur ve kizzayı ihdâş eder ya'nî kırba içinde su hareket eder gibi hareket edip üzeri köpüklenir ve eczâsı mütehalhil olup münbasıta olur ve fesâd-ı ta'âmdan hâdiş olan kizza dedikleri hâlet-i müziye zuhûr eder belki vâcib olur ki gîdâyı vakt-i nüzüle teħîr eyleye. Lâkin bizim zîkr eyleyeceğimiz sebeplerden bir sebep ile hâl-i rükübda tağaddî eylemek iktidâ eder ise o kimse gîdâdan qadr-i kalîl telehhün⁴⁰⁷ tarrîki ile ve şürbü istid'â etmeyecek kadar tağaddî eder. Müsâfirin seyri gerek leylen olsun gerek nehâren olsun zîkr olunan hükmlerde berâber olur.

407 "Telehhün" mâ-hadârı tenâvül ki efvâh-ı enâmda kahve altı etmek ma'nâsına isti'mâl olunur.

Ve eger ic'yâsı olur ise o müsâfire vâcib olur ki ic'yâ bâbında zıkr olunan tedbîrler ile ic'yâsını izâle için tedbîr eyleye.

Dem veyâhûd sâir ahlâf ile mümtelî olan kimseye vâcib olur ki bedeni mümtelî iken müsâferet eylemeye belki evvelâ bedenini tenkıye edip ba'dehu müsâferet eder. Ve tohmesi olan kimse dahi evvelâ acıkıp ve uyuyup tohmeyi def' ve hâll eyledikten sonra sefer eylemek vâcib olur.

Ve müsâfire vâcib olur ki seyrinde tederrüc eyleyip zamân-ı ikâmetinde mu'tâdı olan riyâdet için eylediği hareketinden hareket-i seferiyyesini kâlîlen ziyâde ederek seyrini artıra, def'aten seyrini keşret üzere artırmaya. Ve eger gece seyr edip seher ve uykusuzluk şiddetini mu'ânât ve mukâsât etmek iktidâ eder ise kâlîlen kâlîlen sehere tedricle istiyâd edip def'aten seheri irtikâb eylemeye. Ve kaçan tahmîn ederse ki birkaç günden sonra varacak menzillerinde şarâb ve ta'âm bulunmayıp cû' ve 'aşaşları şedîd olur, açlığa ve susuzluğa o şiddette vukû'dan muqaddem ta'âm ve şarâb keşir olan mevdi'lerde tedricle ülfet eyleye. Ve kezâlik insâna dârrüri olanların sâirlerine dahi bu minvâl üzere tederrüc eylemek vâcib olur. Ve seferde tağaddî için müheyyâ eylediği gıdaya dahi hâl-i ikâmetinde mu'tâdı değil ise istiyâd eyleye. Ve seferde gıdasını miqdârı kâlîl ve tağdiyesi keşir olan nesnelere eyleye ve bukülü ve sebzevi ve kezâlik mîve tenâvülünü terk eyleye ve hılt-ı nîyy ü hâm tevfid eden nesnelere küllisini hecr ve terk eyleye lâkin mu'âlece için onları tenâvülde be's yoktur. Gelecekte bukül ve fevâkih ile mu'âlece olunacak mevdi'leri biz tahdîd ve tebyîn eyszeriz.

Ve ba'dı kerre müsâfir muğtarr olur, o müsâfiri cû'a müşâbereye müsta'idd edip ta'âma şehvetini taqlîl eden tedbîrlere ve zıkr olunan müşâbereye ve taqlîl-i şehvete mu'în olur kebid-i meşviyye mislli nesnelere istîmâl. [112a] Ve çok kerre kebiden kebâb ittihâz olunup lüzüceltil nesnelere ile ve erimiş şuhûm ile ve levz ve dühn-i levz ve şahm-ı baqar gibi şuhûm ile tenâvül olunur. Kaçan bu mezkûrların biri tenâvül olunsa o tenâvül eden kimse miqdâr-ı mu'teberi olan müşâbere ile cû'a müşâbere eder.

Ve ba'dılar dediler ki insân dühn-i benefşecden bir rıtl dühn içinde bir miqdâr şem'î izâbe edip kayrûti⁴⁰⁸ olduktan sonra şürb eylese on gün miqdârı ta'âm iştihâ eylemez.

408 "Kayrûti" o devâ ve o merhemdir ki içine şem' katılır.

Ve müsâfir ta'âma müşâbere için tedbîre muhtâr ve muhtâc olduğu gibi müşâbere-i 'ataş tedbîrine dahi muhtâc olur, pes o müsâfir ile 'ataşı müsekkin olan edviye olmak vâcib olur ve o edviyeleri bir kitâb-ı şâlişte bâbu'l-'ataşta beyân eyledik ve o devâlardan 'ale'l-huşûş müsâfir yanında baklatu'l-hamkâ bezri bulunmak lâzım olur, vaqt-i hâcette o bezrden üç dirhem miqdârı sirke ile saqy olunur. Ve semek ve keber ve mümellaḥât ve ḥalâvât gibi ağdiye-i mu'atṭıseyi tenâvül eylemez ve taqlîl-i kelâm eder ve seyrini rıfk üzere eder. Ve suya sirke katıp içse mâ-ı keşir bulunmadığı mevdi'de teskîn-i 'ataşta azacık su kifâyet eder.

el-Faşlu's-Şâlişü Fi-Tevakki'l-Ḥarri ve Huşûşan Fi's-Seferi ve Tedbîri Men Yüsâfirü Fîhi

Bu faşl ḥarrdan sakınmağın ve ḥarârefli zamânda sefer edenin tedbîrini bildirir.

Pes eyyâm-ı sayfta sefer eden kimseler kendilerine tedbîr eyleseler âhirü'l-emr o vakte bilâ-tedbîr seferleri bedenlerinin dâfına ve kuvâlarının tahallülüne mü'eddî olup dâfları o mertebeye bâliğ olur ki onlar için hareket mümkün olmaz veyâhüd onlara 'ataş galebe eder ve ba'dı kerre şems dimâğların idrâr eder. Binâenaleyh vâcib olur ki müsâfirin setr-i şedîd ile başlarını setre tahriç olunup kmdırılır ve yine vâcib olur ki müsâfirin şadrlarını dahi hıfz eyleyip bezr-i kaṭûnâ ve baklatu'l-hamkâ mişlli devâların 'uşâreleri ile tılâ eyleyeler. Ve ba'dı kerre müsâfirler ḳable's-seyr sevîk-i şa'ir ve şarâb-ı fevâkih ve o mişlli nesnelere tenâvülüne muhtâc olurlar, zirâ onlar ḳable't-tenâvül rüküb edip seyre bed'eyleseler aḫşâları ḫâliye olmak ḫasebiyle ruṭubet-i beden mübâlağa ile tahallül edip bedel mâ-yeteḫallel bulunmamakla dâfları ziyâde olur, pes vâcib olur ki ḳable's-seyr zikr olunan ağdiyeler ile taḡaddî edip o ḡidâ münḫadır olunca ḳadar mekş eyleyip ba'dehu rüküb eyleyeler. Zamân-ı inḫidâra ḳadar mekş eylemeden rüküb olursa o ta'âm taḫaḫḫud edip fâsîd ve müzî olur.

Ve vâcib olur ki müsâfir yanınca tarîkte dühn-i verd ve dühn-i benefeci istişâb eyleyip sâ'aten-fe-sâtatın onları isti'mâl eyleye hâmelerine ve

aşlâblarına⁴⁰⁹ tılâ etmekle. Ve harâretli vakte seferden ʿarîd olan âfet zâile olup o meʿûf olan kimse hâlet-i ülâsına ʿavdet eder mâ-ı bāridde sibâhat edip üzmele ile lâkin aşveb olan budur ki ʿacele etmeyip bir miqdâr şabr ve istirâhattan sonra tadrîcle sibâhat eyleye.

Ve sümûmdan havf eyleyen kimseye vâcib olur ki munhurlarını ve femini yaʿnî burnunun deliklerini ve ağzım ʿimâme ile bağlaya ve lişâm⁴¹⁰ ile setr eyleye ve ʿışâbe ve lişâmdan hâşıl olan meşakkate şabr eyleye. Ve setrden muqaddem düğün yaʿnî yağlı alınmış ekşi yoğurtun içine soğan doğrayıp tenâvül eylesin, sümûma menfaʿati olur ki huşûşan başal düğ içinde mürebbâ ola veyâhüd başal düğün içinde bir gece eğlenip meks eylemiş ola, pes o başal tenâvül olunur ve düğü ile teħassî olunur.⁴¹¹ Ve vâcib olur ki o başal düğün içine vaç olunmazdan muqaddem taqtîri kavî olan başal ola. Ve sümûmdan havf eyleyen kimsenin koklayacak tîbi bādem yağ ve kabak çekirdeği yağ ola ve dühn-i qarʿı teħassî edip tenâvül eylesin. Bu mezkûrlar mütevakkâc olan sümûmun mağarratını defʿ eder.

Ve ammâ bi'l-fîl sümûm darb eden kimseye tedbîr budur ki o kimsenin etrâfına mâ-ı bārid sekb olunur ve yüzü dahi mâ-ı bārid ile gâsl olunur ve gıdâsı buķül-i bārideden kılınır ve başına edhân-ı bāride vaç olunur dühn-i levz ve dühn-i verd ve dühn-i hilaf gibi ve bārid ʿuşâreler dahi vaç olunur hayy-ı ʿâlem ʿuşâresi gibi. Ve bunlardan sonra o kimse iğtisâl eder velâkin o kimse cimâc-dan hâzer eyleye. Ve semek-i mâliħ o mesmûma enfaʿ-ı eşyâdan olur eger sümûm darbından hâdiş olan hâlet sâkin olduktan sonra tenâvül olunur ise ve kezâlik şarâb-ı memzûc tenâvülü dahi nâfiʿ olur. Ve sût o kimseye ecved-i gıdâdan olur eger onun ħummâsı olmaz ise.

Ve kaçan sümûm darb eden kimsenin ħummâsı olup lâkin o ħummâ yevmiyye olsa ve ʿufûniyye olmasa o kimse düğ-ı hâmiği istiʿmâl eder.

Ve sümûmun darbından sonra mağrûba ʿataş ʿarîd olsa mağmağa ile iktifâ ve tezciye eder, riyyi miqdâr ve kanacak kadar su içmez. Eger kana-

409 “Hâmelerine ve aşlâblarına” demek başına ve tepesine ve sırtının hârezelerine demektir.

410 Başa örtülen niķâbdan fem üzerine olan maħalle lişâm derler.

411 Yaʿnî düğ içinde olan başal yalnız tenâvül olunur ve düğü ile maʿan bulamaç tenâvülü gibi tenâvül olunur.

cak miqdâr su içerse o suyu içtiği maḥallde helâk olur ve vâcib olur ki maḍ-
maḍa ile iktifâ eyleyeler. Eger suyu içmekten müfâraḳat bulmaz ise suyu
cur'aten-ba'ḍe-cur'atin içir ya'nî yudum yudum içir, biraz sonra bir yudum
dahi içir ve kendiden o ḥâlet zâil olup ve 'aṭaşmın heyecânı sâkin olduktan
sonra o vâkte riyyi miqdâr şürb eder lâkin evvel-i emrde ya'nî mâ-ı ḥâlîşi
şürbünden muḳaddem gül yağını bir miqdâr suya katıştırıp içse ba'ḍehu
mâ-ı ḥâlîşi içse ziyâde aşveb olur.

Ve'l-hâşıl harr her kimi vursa vâcib olur ki o vurulan kimsenin otura-
cak mevḍîci mevḍîci-bârid ola ve ayaklarını mâ-ı bârid ile ğasl eyleyeler.
Eger susuzluk olur ise ona ḳalîlen ḳalîlen mâ-ı bârid saḳy oluna ve ser'ü'l-
inhiḍâm olan ğidâ ile tağaddî oluna.

el-Faşlu'r-Râbirü Fi Tadbiri Men Yüsâfirü Fi'l-Berdi

Berd-i şedîdde üheb ve 'uded⁴¹² istizhâr olunmuş iken ya'nî mühimmât-ı
sefer müheyyâ iken sefer eylemek ziyâde ḥatarlı olur fe-keyfe ki mühim-
mât-ı seferiyye ve berde muḳâvim olur sıyâb ve ferâvî ve sâir mühimmât
yok iken o mişlli berd-i şedîdde sefer oluna! Lâ-mahâle onun ḥatarı cümle-
den ziyâde ve a'zam ve ekşer olur.

Berd-i şedîdde sefer eden çok müsâfir vardır ki mümkün olan dışârin ve
örtülerin cümlesi ile tedessür eylediler ve dışârları onlara viḳâye olmayıp
berd ve demaḳ ya'nî şüluc ve cemed onları ḳatl eyledi teşennüc ve küzâza
ve cümûda ve sekteye mü'eddî olmak ḥasebiyle. Ve o mişlli berdde vâḳîc
olanların mevti afyün ve yebrûḫ şürb edenlerin mevti gibi olur. Ve eger
o berd ile ölmezler ise lâ-eḳall bülümüs⁴¹³ tesmiye olunan cû'da mübtelâ
olurlar. O ḥâlette ne mişlli tadbîr olunacağını biz mevḍîinde beyân eyle-
dik ve berdin mü'eddî olduğu emrâḍm tadbîrini dahi beyân eyledik. Ve
onlara eşyâların ziyâde enfa'ı ve evlâsı mesâmmâtını sedd edip ve ağzını ve
yüzünü bağteten havâ-i bârid duḫûlünden muḫâfaza ve eṭrâfını bizim zikr
edeceğimiz vech üzere muḫâfaza olur.

412 "Üheb" ve "uded" bir ma'nâyadır.

413 Cû'-ı bülümüs ve cû'-ı baḳarî demekle ma'rûftur, mi'de tekâşüf edip keylûsunu
mecârîde nüfûzdan 'âyık ve mâni' olur, ne ḳadar ğidâsı keşîr olsa yine a'ḳdâsı aḳ
kalır. Bu tekâşüf ekşerî berdden ḥâdiş olur.

Ve zamân-ı berdde müsâfir olan kimse menzile nüzülünde fi'l-hâl nef-sini berdden setr eylemek vâcib olmaz belki o nâzilin kay'ı tedricle ve kalîlen kalîlen olmak lâzım olur ve kezâlik o nâzilin nâra taqarrübde ve işlâda 'acelesi vâcib olmaz belki onlara ahsen ve elyağ nâra yaklaşmamaktır ve eger mümkün olmaz ise âteşe tedricle yaklaşmak gerektir.

Ve müsâfire menâzilden irtihâl edecek vâkt tedfi'eden ziyâde ihtirâz lâzımdır, zîrâ nâra taqarrüb ve tedfi'e ile mesâmmât harâret hasebiyle münfetiha olup açılır ve berde hurücla bâtına berd duhül edip te'sîri ziyâde olur. Bizim tedfi'ede tadrîc vâcibdir dediğimiz o hâle maşşûstur ki müsâfire berd vehn vermeye ve kuvvetini iskâf eylemeye. Ve eger o [112b] müsâfirden haşır ya'nî berd 'amel edip kuvvetini id'âf ve bedeni ihân eylese vâcib olur ki o müsâfir 'acele edip tedeffü' eyleye ve edhân-ı müşâhşine ile huşûşan tiryâkiyyeti olan dühn-i süsen gibi edhân ile temerruğ eyleye.

Ve berdde müsâfir olan kimse menzile câyi' olduğu hâlde nüzül edip hârr nesne tenâvül eylese ona hummâ gibi bir harâret-i 'acîbe 'arîd olur.

Ve müsâfir için biraz ağdiye vardır ki onları tenâvül ile müsâfir üzere berdin emri sehl ve âsân olur ve onlar o ağdiyelerdir ki şüm ve cevz ve hardal ve hiltit⁴¹⁴ gibi nesnelere o ağdiyeye kesiren muhâliğ ola. Ve ba'dı kerre o ağdiyeye maşl dahi idhâl olunur şümün ve cevzin mağarratını def edip mu'tayyeb kılsın için. Ve onlara semn dahi gıdâ-i ceyyid olur huşûşan ki semnin üzerine şarâb-ı şırf şürb eyleye. Ve berdde müsâfir olan kimsenin mi'desi hâlî iken müsâferet eylemeğe ve hâl-i seferde ağdiye ile mümtelî olmağa ve su bedeline şarâb içmeğe 'alâ-kavli'l-etıbbâ muhtâc olur. Ve ba'de'l-imtilâi ve 'ş-şürbi o mütenâvellere ba'tında qarâr ve tesahhün edince kadar şabr edip ba'dehu rüküb eder. Ve hiltit zamân-ı berdde câmid olan nesnelere teshîn eder huşûşan hiltit şarâb içinde şürb oluna, o zamân teshîni ziyâde olur. Bir dirhem hiltit bir rıtl şarâbda şerbet-i tämme olur.

Ve berd zamânında müsâferet eden kimseler için biraz mesühât vardır, onlar ile müsâfirinin bedeni mesh olursa onlara berd te'sîri olmaz, o mesühât cümlesinden olur zeyt ve zeyt mişlli nesnelere ve şüm ya'nî sarımsak havâ-i bâriden nâzil olanlar için bi'l-cümle eşyâların enfa'ı olur.

414 "Hiltit" şecer-i encudânın şamğıdır.

el-Faşlu'l-Hâmisü Fî-Hıfzı'l-Etrâfî 'An Dararı'l-Berdi

Müsâfire evvelâ vâcib olur ki etrâfını ya'nî elini ve ayağını delk eyleyip ova sühûnet 'arîd olunca kadar ve tesahhundan sonra kokusu ve 'ıtriyyeti olan edhân-ı hârre ile tîlâ eyleye, dühn-i süsen ve dühnü'l-bân mişli dühnler ile ellerini ve ayaklarını yağlayalar. Ve onlar için meysevsen le'tûh-ı ceyyid olur. Eger meysevsen bulunmaz ise zeyt ona bedel le'tûh olur huşuşan o zeyte fülful ve 'âkırkarhâ veyâhüd ferfiyün veyâhüd hıltit veyâhüd cünd-i bîdester hâlt ve vağc oluna.

Ve etrâfı hâfız olan dımâdlardan olur kınne⁴¹⁵ ve süm, zîrâ bu dımâd berdden emân olur. Ve ka'trân gibi 'udvu berdden hıfz eder bir dımâd olmaz. Ve huff ya'nî mest ve destbâ nec ya'nî eldiven dayyık olup el ve ayak içinde hareket mümkün olmamak câiz olmaz onun için ki 'udvun hareketi 'udvdan berdi dâfîc olan sebeblerin birisidir ve 'udv-i ma'nûka berd şiddet üzere işâbet eder. Kaçan etrâf kâgâd ile setr olursa ve kezâlik şa'r ile dahi setr olursa ba'dehu üzerleri veber ya'nî tiftik ve yün ile setr ve ihâta olursa bu tedbîr ile etrâf ziyâde hıfz ve vikâye olunur.

Kaçan şiddet-i berd mevcüd iken ve berdin maddaratını def için tedbîr dahi yok iken el ve ayak o berdden müte'essir olmayıp berdin te'sîrini ihşâs eylemese sen bil ki berd etrâfta 'amel eylemiştir ya'nî a'dânın hissi tarîk-i butlâna dâhil olmuştur. Pes şimdiki hâlde bizim ta'lîm üzere olduğumuz tedbîr ile sen 'amel ve tedbîr eyle ya'nî kâgâd ve şa'r ve veber tedbîri ile tedbîr eyle.

Ve kaçan berdin a'dâda 'ameli o 'udvun harâret-i garîziyyesini imâte mertebesine bâliğ olup harâreti 'udv ölüp ve imâte olur ise ve o 'udvun harâreti 'udvun cevherinden ta'hallül edegelen eczâları ta'hallül edemeyip 'udv 'ufûnet şadedinde oldu ise bu şürette ba'dı kerre kuruh bâbında ve huşuşan ekkâle ve habîse olan kurhalar bâbında yazılan tedâbîr ile bu bâbda dahi tedbîr olur.

Ammâ etrâfı berd darb edip ve henüz ta'affün eylemese belki ta'affün tarîkünde olsa aşveb olan o taraf yalnız şelcem suyuna veyâhüd içinde incir

415 "Kınne" kesr-i kâf ile ve dâmm-ı kâf ile isti'mâl olunur bir nev' nebtin şamgıdır, ona kaşnı derler, ammâ "kınâ" elif ile yetürdandır ve ikisinin nisbetleri birbirine müşâbihdir.

tabh olunmuş şelcem suyuna vađ olunur, kezālik mā-ı kernebe ve mā-ı reyāhîn ve mā-ı şibt ve mā-ı bābūnec bunların küllîsine ‘udvu vađ ceyyid olur. Ve tere-düg eṭrāfa letūh-ı ceyyid olur. “Tere-düg” içine yoğurt karışmış bakıldır, Nṣmetullāh lügatinde bu maṣnā muşarrahtır. Māu’ş-şih ve mā-ı nemmām⁴¹⁶ ve şelcem ile dahi tağmîd devā-i ceyyid ü nāfi’ olur. Ve vācib olur ki o kimse nāra mücānib olup yaklaşmaya. Ve o kimseye vācib olur ki meşy edip ricli ve ṭarafları taḥrîke başlaya ve o ‘udvu riyādet ettirip delk oluna ve sonra temrîh oluna ve bizim zıkr eylediklerimiz atlıye ve neṭulāt ile tenṭil ve ṭilā oluna.

Ve bilinsin ki eṭrāfı ya‘nî el ve ayak mişlli nesneleri terk edip riyādet ettirmemek ve taḥrîk eylemeyip berde müte‘allik ve müte‘arrıd kılıp sākine kılmak berdin teṣṣîri eṣbābının ziyāde kuvvetli sebebinden olur. Ve nāstan ba‘ddır o kimseler ki bu bābdā tedbîri eṭrāflarını mā-ı bāride ğams edip daldırırlar ve o ğamsta menfa‘at bulurlar, ke-enne berdden eṭrāfın te‘ezzîsi o ğams ile def’ olur, niṭekim cāmîd olan fākihe mā-ı bārid ilkā olunsa fākihenin bātınında olan cemed zāhirine ḥurūc edip zāhirde o cemed müntesic olup örüldüğü ve mülāyim ve müstevî olduğu gibi ve o fākihe-i cāmide nāra taḥrîb olunsa fāsîde olur, tenāvüle şalāhiyyeti ve menfa‘ati zāile olur. Ve fākihe-i cāmidenin mā-ı bārid ile şalāhi ve nār ile fesādının keyfiyyeti ve ne ṭarîk ile ḥāşîl olduğunu bilmeğe ṭabîb muḥtāc olmaz.

Ve ammā eṭrāfın levni kümüdeti aḥz edip bozarmağa başlasa vācib olur ki o ṭaraf mişraṭ ile şarṭ oluna ve yarıla ve ondan kan akıtıla ve o yarılan ‘udv mā-ı ḥārr içine vađ oluna dem cümüd eylemeyip seyelān-ı tām olun için ve o ‘udv mā-ı ḥārr içinde demin seyelānı tamām olup bi-nefsihi kesilince kadar terk olunur, zîrā kesilmezden muḥaddem mā-ı ḥārrdan iḥrāc olunsa mevdi‘-i şarṭta dem cāmîd olup seyelāna māni‘ olur. Ve seyelān tamām olup mā-ı ḥārrdan iḥrāc olunduktan sonra ṭîn-i Ermenî ile ve ḥall-i memzūcla mevdi‘-i şarṭ ṭilā olunur ve o ṭilā ‘udvu fesāddan men‘ eder.

Ve kaṭrān ile ṭilānın evvelen ve āḫiren menfa‘ati olur ya‘nî berdin teṣṣîrinden evvel ṭilā olunsa berdi teṣṣîrden men‘ eder ve berdin eṭrāfta teṣṣîrinden sonra ṭilā olunsa berdin ezāsını ref’ ve iḥrāc eder.

416 “Nemmām” marsamadır.

Ve kaçan berdden müte'essir olan tarafların levni kümüdeti tecāvüz edip o levn esved ve aḥḍar olsa ve idrāk edip erişse ve ta'affün zāhir olsa o 'uḍv-ı fāsidi 'ale'l-acele iskāttan ḡayri āher tedbire iştigāl olunmaz. Ve bu bâbda 'aceleten o 'uḍv iskāṭ olunmayıp tevaḳḳuf ve teḥḥir olursa civārında olan 'uḍv-ı şaḥīḥa dahi o ta'affün sirāyet eder belki 'ufünet yürüyüp bi'l-cümle bedeni müstevc'ib olur, pes bizim dediğimiz iskāṭ-ı 'uḍv onun için vācib olur.

el-Faşlu's-Sādisü Fî-Hıfzı Levni'l-Vechi Fî's-Seferi

Vācib olur ki müsāferet eden kimse yüzüne lüzücutli ve ğireviyyetli olan bezr-i kaṭūnā ve ferfaḥ lu'ābları gibi nesnelere ile ve suda ḥall olan keşirā ve yine suda maḥlül olan şamḡ gibi ve yumurta beyādı ve suda nuḳū' olunan ka'k ve semīd gibi nesnelere ile tılā eyleye ve o kuruş ile yüzünü tılā eyleye ki o kuruş kayrūṭi şıfatı üzere ola. *O kayrūṭi Kânûn'da beyān olunmamıştır lākin Semerkandī beyān edip der ki şem' ve dühn-i verd ile şaḥm-ı decāc ve dakīk-ı ḥımmaş cem' olunup kayrūṭi ittihaz olunur ve veche tılā olunur ve bu tedbīr vechin levnini berd taḡayyür etmezden muḳaddem olan tedbīr idi.*

Ammā müsāfiri riḥ veyāḥūd şems darb edip vech müte'essir olsa onun mu'alecesini sen zīnette olan kelāmımızdan taleb eyle. Zīnette mezkūr olan bunlardır: Vech beyād-ı beyd ile yāḥūd şamḡ ile yāḥūd [113a] mūm-ı rüḡan ile yāḥūd suda menḳūṭ celāle-i semīdin muşaffasıyla bir mişli beyād-ı beyde maḥlūṭ olduḡu ḥâlde tılā olunup yüzüne meşḥ olunur.⁴¹⁷

el-Faşlu's-Sāb'ü Fî-Tevaḳḳi'l-Müsāfiri Maḍarrate'l-Miyāhi'l-Muḥtelifeti

Müsāfiri miyāh-ı muḥtelife emrāḍda iḳā'ı aḡdiye-i muḥtelifenin emrāḍda iḳā'ından ekşer olur, pes vācib olur ki ona dahi mürā'āt olunup emr-i māda tedārük oluna. Ve cümle-i tedārükten birisi suyu süzüp ve tervīḳ edip reşşāḥ

417 Bu maḳāmda üç türlü nüşha vardır: Biri *وقرص صفته قيروطي* Bu nüşha tercümede mezkürdür. Ve biri dahi *قرص صفته قريط* Zāhir olan bunun ma'nası *ulāya* karıbdır. Ve üçüncü nüşha *قريطن* *وصفه قريطن* dır. *قريطن* [قريطن] bir ḥakīmın ismidir, zīnet bâbında *Kânûn* o vaşfi beyān edip der ki *خريق اسود فاشرا الحاصل المازيون كبريت اصفر زاج* *زنجار برادة الحديد زيد البحر ورق التين يسحق بالخل كالحلوق ويحفظ في رصاصية ويطلب في الشمس بعد ذلك*

ve neşşâf toprak bardaktan keşret ile istirşâh ve sızdırmak ile olur ve bizim muḳaddemâ zıkr eylediğimiz taḃhla olur onun için ki taḃh suyu taşfiye eder ve şırf sunun cevherinden muḫâliṭini fark edip ayırır.

Ve mâ-ı şırfı muḫâliṭinden tefrîḳ menfa'atinde mâi taḳtîr ve taş'îd bi'l-cümle mezkûrlardan ekşer olur.

Ve suyu tervîḳin bir ṭarîḳi dahi vardır ki zıkr olunan ṭarîḳlerin küllîsinden ceyyid bir nev' tervîḳ olur, o ṭarîḳ budur ki iki inâ' ya'nî iki ḳarf biri biri yanına vaḍ' olunup biri su ile doldurulur ve biri boş ve ḫâlî kılınır ve bir fetîle aḫz olunup o fetîlenin bir ṭarafı dolu olan ḳarfa ve ṭaraf-ı âḫeri ḫâlî ḳarfa vaḍ' olunur, o ḫâlî olan ḳarfa fetîleden tereşşuḫ eden ve sızan su ziyâde mürevvâḳ olur ḫuşuşan ki bu vech ile taşfiye ve tervîḳ mükerrer ola.

Ve kezâlik mâ-ı mürr ya'nî aer su ve mâ-ı redî taḃh olunup içine kaynar iken bir miḳdâr ṭîn-i ḫurr ya'nî çamur ve kübbât-ı şûf ya'nî yünden kübbeler ya'nî müctemî' olan kıṭ'alar ilḳâ olunup ba'dehu o şûf 'aşr olunmakla tervîḳ olunur. Ve bu mâ-ı mürevvâḳ, fetîle ile tervîḳ ve taşfiye olan sudan dahi ceyyid olur. Ve kezâlik suda keyfiyyet-i rediyye olmayıp şemste muḫterîḳ olan ṭîn-i ḫurru ilḳâ ile ve ba'dehu taşfiye ve tervîḳ ile sūmahḳ ve ḫâliş olup sunun fesâdı zâil olur. Ve kezâlik suyu şarâbla şürb etmek dahi sunun fesâdını izâle eder eger o sunun fesâdı onun mecârîde nüfûzunun kıletti ḫasebiyle olur ise.

Ve su 'azîzü'l-vücûd olan emḳînede-suyu sirke ile ḫalt edip içmek vâcib olur ḫuşuşan eyyâm-ı şayfta vücûbu müte'ekkid olur, zîrâ miḳdâr-ı ḳalîl mâ ḫall ile şürb olursa mâ-ı keşîri şürbden ignâ eder.

Ve vâcib olur ki mâ-ı mâliḫ ḫall ile veyâḫûd sikencebîn ile şürb oluna eger şürbü iḳtidâ eder ise. Ve o mâ-ı mâliḫe ḫarnûb ve ḫabbu'l-âs ve zu'rûr dahi ilḳâ olunmak vâcib olur.

Ve şebbî olup 'afîş olan su içildikte üzerine taḃḫatı telyîn eden nesnelere birini tenâvül eylemek dahi vâcib olur ve o suyun üzerine eṭıbbâ ḳavlince şarâb içmeḫin menfa'ati olur.

Ve mâ-ı mürr içildikte üzerine dūsümât ve ḫalâvât cüllâbla mezc olunup isti'mâl olunur. Ve mâ-ı mürr ve mâ-ı mürr mişli suları içmezden muḳaddem mâ-ı ḫımmaş ya'nî noḫûd suyu içmek mâ-ı mürrün ve emşâlinin maḫarratını def' eder, kezâlik ḫımmaşın kendisini yemek dahi o suların maḫarratlarını def' eder.

Ücümî⁴¹⁸ olup rākid ve kâim su ki ona ‘ufünet işābet etmiş ola, ağdıye-i hārre üzerine o suyu içmek cāiz olmaz. Ve o su içildikten sonra vācib olur ki üzerine kâbıd ve bārid olan fākihe ve kâbıd ve bārid olan bukül tenāvül oluna, sefercel ve tuffāh ve rībās tenāvül oluna.

Ve ğalız ve kedir olan sular üzerine şüm tenāvül olunur ve şebb-i Yemānî o mişlli suyu taşfiye eder. Ve muhtelif suların fesādını başal def^c eder. Ve başal ya'nî soğan mā-ı muhtelif içenlere tiryāk olur huşuşan ki soğan sirke ile tenāvül oluna. Ve sarımsak dahi soğan gibidir. Ve bu zıkr olunan tedbîrler miyāh-ı muhtelifeye edviye-i hārre ile tedbîr idi. Ammā mā-ı bārid ile tedbîr marul tenāvülü ile olan tedbîridir.

Ve miyāh-ı muhtelifeye şürbü hāsebiyle şakıl olan kimselere devā-i ceyyid olur o tedbîr ki müsāfir vatanından hurūc eyledikte vatanında içtiği sudan maḥthesini doldurup menzil-i evvele götürer ve o menzilde içeceği suyu o su ile mezc edip karıştırır ve menzil-i evvelden menzil-i şāniye dahi bir maḥhere su getirip menzil-i evvelin suyuyla menzil-i şāninin suyunu ve menzil-i şāninin suyuyla menzil-i sālisin suyunu ve hākezā her evvelki konağın suyuyla ikinci konağın suyunu seferi nihāyet bulunca bu minvāl üzere mezc eyleye. Kezālik beldesinin tıninden müsāferet murād eden kimse bir miqdār tın istişhāb edip ona tārī olan sulara ya'nî yolda içeceği suya bir miqdār o tından ilkā eyleyip o suyu ba'de't-tahrīk ve'l-hadḥada taşfiye olunca kadar terk eyleyip ba'dehu şürb eylese o dahi miyāh-ı muhtelifenin maḍarratını defde tedbîr-i ceyyid olur.

Ve vācib olur ki suyu quddāmı muḥāzīsinde ya'nî önünden ve nazar ederek içe, ğalaḥ hāsebiyle ‘alaḥ ya'nî sülük dedikleri kurt boğazına yapışmasın ve mecrā-yı māda nābit olup münkesir olan aḥlāt-ı rediyyeyi izdirād ve ibtilāc eylesin için. Ve rubūb-ı hāmīda istişhāb edip içeceği miyāh-ı muhtelifeye o rubūbu mezc eylemek müsāfire miyāhu işlāh için tedbîr-i ceyyid olur.

418 “Mā-ı ücümî” kamışlıkta birikinti su.

el-Faşlu's-Şāminü Fī-Tedbiri Rākibi'l-Baħri

Rākib-i baħre 'arığ olur ki baħr onunla telā'ub eder ve ona bināen rākib-i baħre düvār ve ğaseyān ve kay' hāyice olur. Ve bu hāletler evāil-i eyyām-ı rükübdā olur ve sonra o hāletler hādiye ve sākine olur. Ve o kimseye vācib olur ki ğaseyān ve kay'ı def' için onları ħabse ilhāh ve ibrām eylemeye belki hāli üzere kay' edince kadar terk eyleye. Ve eger kay' ifrāt üzere olur ise o zamān kay'ını ħabs eyleye. Ammā kay' ve ğaseyān 'arığ olmazdan muqaddem tedbīr edip kay'ın 'adem-i 'urūđuna müsta'idd olmak cāiz olur ve o tedbīrde be's yoktur ve o tedbīr fevākihten sefercel ve tuffāh ve rummān tenāvülü olur. Ve kerefs bezri şürb olunsa ğaseyānın heyecānını men' eder ve o bezri ğaseyānın heyecānından sonra isti'māl o hāyice olan ğaseyānı teskīn eder. Efsentīn ya'nī pelin dedikleri nebāt dahi bezr-i kerefs ħükmünde olur. Ve kay' ve ğaseyānı men' eden nesnelere olur fem-i mi'deyi muqavviye olup buħārı re'se irtifā'dan men' eden ħumūđāt mercimek ile sirke ve koruk ve kalil fūdenec ve hāşā gibi nesnelere veyāhūd o ħubz ki şarāb-ı reyħānide veyāhūd mā-ı bāridde şerīd olmuş ola. Ve yalnız hāşā [ya'nī kekik] dedikleri nebāt dahi ğaseyānı men' eder. Ve vācib olur ki ğaseyānı hāyice olan kimsenin enfi ve munħurlarının dāħilleri isfidācla mesh oluna.

el-FENNÜ'R-RÂBİ'U Fİ-TAŞNİFİ VÜCŪHİ'L- MU'ĀLECĀTI Bİ-ḤASEBİ'L-EMRĀDİ'L-KÜLLİYYETİ VE HŪVE EḤADUN VE ŞELĀŞŪNE FAŞLEN

el-Faşlu'l-Evvelü Ḳavlün Külliyyün Fi'l-İlâcı

Biz deriz ki 'ilâc emri üç nesne ile tamâm olur:

Evvelkisi tedbîr ve tağdiye olur.

İkincisi istismâl-i edviye olur.

Üçüncüsü istismâl-i yed ya'nî eli istismâl olur.

Ve biz tedbîr ile murâd eyleriz sitte-i dâriyye olan esbâb-ı ma'düdede ve mezkûrede taşarrufu. Ve 'ādât ve aḡdiyede cāriye olan esbâb esbâb-ı sitte-i dâriyye cümlesinden olur. Ve tedbîrin min-ciheti'l-keyfiyyet aḡkâmı edviyenin aḡkâmına münâsb olur lâkin sitte-i dâriyyede taşarruftan 'ibâret olan tedbîrin beyninden ḡidâ aḡkâmından biraz hükmler vardır ki o hükmler ḡidânın kemmiyyetine maḡşûş olur, zîrâ ba'dı kerre müteḡaddî ḡidâdan külliyyen men' olunur ve ba'dı kerre dahi müteḡaddînin ḡidâsı taḡlîl olunur ve ba'dı [113b] kerre dahi ḡidâ kemmen ta'dîl olunur ve ba'dı kerre dahi ḡidâ istidâlden ziyâde kılınır ve ḡidânın bu hükmleri kemme maḡşûş olur.

Ammâ ḡidâ o zamân külliyyen men' olunur ki o zamânda ṭabîb ṭabî'atın aḡlâṭı inḡâca şuglünü murâd eyleye.

Ve ḡidâ o vaḡt taḡlîl olunur ki ṭabîb ṭabî'atın hem aḡlâṭı inḡâca şuglünü ve hem ḡuvvetin hıfzını murâd eyleye, zîrâ ḡidâ-i ḡalilde nefsi ḡidâ ile ḡuvvetin cenbesine ve ṭaraf ve nâhiyesine mürâ'ât olunur ve o ḡidânın ḡilleti ile mâddenin cenbesine mürâ'ât olunur, zîrâ ḡidâ keşîr old[ukd]a ṭabî'at bi-külliyyetihâ o ḡidâ-i keşîri haḡma meşḡûl olup aḡlâṭı inḡâcdan zühül eder, ammâ ḡidâ ḡalîl oldukta ṭabî'at ba'dan ḡidâyı haḡma ve ba'dan aḡlâṭı inḡâca iştigâl edip iki cānibe dahi ri'āyet mevcüde olur.

Ve dāimâ eṭibbâ ḡuvvet ile maraḡın mebd'e ve menşe'i olan hılt-ı ḡāmdan hangisi ehemm ise o ehemm olana ri'āyet eder. Eger ḡuvvet cidden da'ife olur ise ḡuvvete ri'āyet ehemm olur ve eger ṭabî'at cidden ḡaviyye olur ise maraḡ cānibine ri'āyet ehemm olur.⁴¹⁹

419 Ḳuvvet ehemm olur ise ḡidâ ziyâde kılınır, maraḡ ehemm olur ise ḡidâ taḡlîl olunur.

Ve taqlîl-i gıdâ iki vech ile olur, biri kemmiyyetin kıllleti ve âheri keyfiyyetin kıllleti ile olur ve ba'đı kerre bu iki vech cem' olunup taqlîl-i gıdâ üç vech üzere kılınır.⁴²⁰

Ve gıdânın kemmiyyeti ve keyfiyyeti cihetlerinden kılllet ve keşrette farkı budur ki bukül ve fevâkih mişlli ağdiyenin her ne miqdâr kemmiyyeti ziyâde dahi olur ise gıdâiyyeti ve keymüsu qalîl olur ve o mişlli ağdiyeden mütenâvel-i keşir kemmen keşir ve keyfen qalîl olur ve beyd ve düyûk-i haşşiyye⁴²¹ mişlli ağdiyenin kemmiyyeti ve miqdârı taqlîl olursa yine gıdâiyyeti keşire olur. Ve biz ba'đı kerre mütenâvel olan gıdânın keyfiyyetini taqlîl ve kemmiyyetini ziyâde eylemeğe muhtâc oluruz ve bu veche ihtiyâc o vaqt olur ki ta'âmı şehvet gâlibe olur ve damarlarda hâmi ve niyye ahlâf olur ve biz murâd ederiz ki gıdâyı kemmen iksâr etmekle mümteli'e edip şehvet-i ta'âmı teskîn edeyüz ve taqlîl-i keyfiyyet ile ya'nî o gıdâ-i keşirü'l-miqdârdan hâdiş olan ahlâfın kıllleti ile urûka vârid olan mevâddı taqlîl edeyüz hattâ kuvvet-i urûkta olan evvelâ mevcûd olan gıdâyı indâc eyleye ve tabî'atın müceddeden damarlara vârid olan gıdâyı indâc ve hadma iştigâli ta'âm-ı hâmi-evveli indâca mâni' ve müzahim olmaya. Ve bundan mâ'adâ gıdâ-i mütenâvelin miqdârını teksir ve keyfiyyetini taqlîl için âher gârağlar dahi vardır. Ve biz gâhicé gıdânın miqdârını taqlîl ve keyfiyyetini teksire muhtâc oluruz o zamânda ki mi'deye mü'ekkele olan kuvvet ve tabî'at keşirü'l-miqdâr ağdiye-i mütemâveleyi hadma müzâvele ve 'amel-den da'ife ve a'fâ mevâdd-ı keşireye muhtâc olur.

Ve biz emrâğ-ı hâddeye mu'alece eylediğimiz vakte sair emrâğ mu'alecesinde ihtiyâcımızdan ziyâde ve ekşer taqlîl-i gıdâyı muhtâc oluruz, ammâ emrâğ-ı müzmineye dahi mu'alecede biz taqlîl-i gıdâyı muhtâc oluruz lâkin emrâğ-ı müzmine mu'alecesinde taqlîl-i gıdâyı ihtiyâcımız emrâğ-ı hâdde mu'alecesinde olan ihtiyâcımızdan dün ve noşşân olur, zîrâ emrâğ-ı müzminede bizim kuvveti muhâfazaya inâyetimiz ekşerdin onun için ki biz biliriz ki emrâğ-ı müzminenin buhrânının zamânı ba'îd

420 Ba'đı hem kemmen ve hem keyfen taqlîl olunur.

421 [Arapça metinde ibare habbu'l-bân yani moringa tohumu anlamına gelen Türkçede "horoz testisleri" şeklinde çevirilen "huşa'd-düyûk"tur. Tokad bu ibareyi tercümede sehven "düyûk-i haşşiyye" şeklinde imla etmiş görünüyor!]

ve emrâdının müntehâsı dahi ba'îd olur, ğidâ ikşâr olunmasa kuvvet şâbite olup vaqt-i buhrâna varınca kadar bedeni tedbîre vefâ eylemez, kezâlik tûl-i müddette inđâc olunacak mevâddı inđâca dahi vefâ eylemez. Ammâ emrâd-ı hâddenin vaqt-i buhrâm karîb olmakla biz recâ ederiz ki o emrâdm zamân-ı intihâsından muğaddem kuvvete hâver ve da'f gelmez ve taqlîl-i ğidâ ona keşîren muğırr olmaz. Ve eger kuvvete da'f gelmesinden havf olunur ise taqlîl-i ğidâda mübâlağa olunmaz. Ve o emrâd-ı hâddede kaçan kim marağ mubtedâsına ve evvel-i ĥudüşuna karîb ola ve o marağın 'arağları dahi ziyâde sâkin ola o emrâğ şâhiblerini biz kuvveti taqviye eden ğidâlar ile tağdiye eyleriz. Ve kaçan kim marağ tezeyyüdü aĥz edip kezâlik a'rağ dahi tezeyyüdü aĥz eylese marağm zamân-ı ibtidâsında tağaddî eylediği ğidâlara i'timâd olunup ve kuvvetten vaqt-i cihâd u buhrânda 'amelinin ĥiffeti kaşd olunup tağdiyesi taqlîl olunur ve zamân-ı intihâda tedbîri cid-den tel'tîf olunur. Ve kaçan kim marağ ziyâde ĥiddetli ve zamân-ı buhrânı karîb olsa eşedd-i tel'tîf ile tedbîrini tel'tîf eyleriz meger ki biraz esbâb 'arıda ola ki ğidâyı tel'tiftten men' eyleye ve o esbâbı biz kitâb-ı cüz'iyede beyân eyleriz.

Ve ğidâ için mâ-yuğaddâ bihi i'tibârı ile iki faşl-ı âherler vardır ya'nî ğidâ zıkr olunan iki kısım üzere olur: Kısım-ı evvel ğidâdır ki onun mecârîde nüfûzu serî olur, onun mişâli ĥandır. Ve kısım-ı şânî nüfûzu ebta' olan ğidâdır, şivânın ve kalâyânın nüfûzu ebta' olduğu gibi.

Kezâlik ğidâdan ĥadis olan aĥlât kıvâmı ĥasebiyle dahi iki kısım üzere olur, nitekim ĥanâzîr ve 'acâcîl luĥûmundan tevellüd eden ğidâ şehinü'l-kıvâm olup istimsâk eder ve seyelanı da'f olur, ammâ şarâbın ve tînin demleri raĥîk ya'nî onlardan tevellüd eden demin rikĥati olur ve taĥallülü serî olur

Ve ğidâ-i serî'e biz o vaqhte muĥtâc oluruz ki kuvvet-i ĥayvâniyye sâkıta ola ve biz o kuvvet-i sâkıtanın tedârük ve in'âşımı murâd eyleyeyüz ve kuvvet dahi ba'î'ü'l-ĥadm olan ğidânın eb'ad-ı ezmânda ĥadmına vefâ eylemeye.

Ve ba'î'ü'l-ĥadm ğidâ tenâvülünden sonra ve kable'l-ĥadm ğidâ-i serî tenâvülünden tevaĥķî ve ictinâb eyleriz onun için ki serî'ü'l-ĥadm olan ğidâ-i müte'eĥĥir muğaddem mütenâvel-i ğidâ-i ba'î'den evvel ĥadm olup

me'âli bizim mu'kaddem zıkr eylediğimiz hâlete şâir ve râcî' olmak havf olunur.

Ve biz gıdâ-i gâlizden dahi teva'kkî ve ictinâb eyleriz süded hüdûşundan havf ve ittikâ eylediğimiz zamân velâkin biz tağdiyesi kaviiyye ve hadmı ba'î olan gıdâyı ihtiyâr eyleriz o kimse için ki onları takviyye ve riyâdât-ı kaviiyye için tehyî'e ve müsta'idd kılmak murâd eyleriz.

Ve biz gıdâ-i şahîfi murâd eyleriz o kimseler için ki onların mesâmmâti ednâ sebep ile ve serî'an mütekâşife olur.

Ammâ devâ ile mu'âlece için üç türlü kânûn vardır:

Kânûn-ı evvel edviyenin keyfiyyât-ı erba'asından ba'çdılarını ihtiyârdır ya'nî hârr ve bârid ve yâbis ve ra'bdan birini ihtiyârdır.

Kânûn-ı şânî edviyenin kemmiyyetini ihtiyârdır. Ve bu kânûn-ı şânî kısmet-i şâniye ile iki kısma münkasım olur. Kısm-ı evvel devânın veznini taqdîr olur, kısım-ı şânî keyfiyyetinin derecesini taqdîr olur, zîrâ her keyfiyyetin derece-i ülâda veyahüd derece-i şâniyede olduğunu beyân olur. Ve nefsi keyfiyyet her ne miqdâr kânûn-ı evvel ise fakin derecelerini taqdîr kânûn-ı şânî kısımlarından olur.

Ve kânûn-ı şâlîs edviyenin evkâtını tertîb olur.

Ammâ edviyenin 'ale'l-ıtlâk keyfiyyetini ihtiyâra teheddî ve vuşûl ancak marağın nev'ine vu'kûf ile olur onun için ki marağın keyfiyyeti bilindikte bi-hasebi'l-keyfiyyet o maraça müdâdde olan edviyeler ihtiyâr olunur, zîrâ emrâd addâdları ile mu'âlece olunur ve şıhhat müşâkili ve muvâfıki ile muhâfaza olunur.

Ammâ zıkr olunan iki vech üzere edviyenin kemmiyyetini taqdîr ya'nî nefsi edviyenin veznini ve keyfiyyetinin derecelerini taqdîr hâds-i şinâfi tarîkiyle ma'lûm olur ya'nî 'uğvun tabî'atı ve marağın miqdârı hâds olup ve edviyeye mülâyim olan nesnelere ya'nî marîğin cinsi ve sinni ve 'âdeti ve faşlı ve beledi ve şinâfi ve kuvveti ve şehanesi bilinmekle olur.

Ve 'uğvun tabî'atını bilmek dört emri bilmek ile olur, o emirler 'uğvun mizâcı ve hil'kati ve vağı ve kuvvetidir.

Ammâ mizâc-ı 'uğvun beyânı budur ki kaçan 'uğvun tabî'atı mizâcı bilinse ve kezâlik 'uğvun mizâc-ı marağisi bilinse hâds ile ma'lûm [114a] olur ki mizâc-ı marağının mizâc-ı tabî'atından bu'du kaç derece olur ve o

‘uğva vārid olan edviye ona göre taqđir olunur. Ve bunun mişāli budur ki mizāc-ı şihhī bārid olup ve marağın mizāc-ı hārr olsa o mizāc-ı maraği mizāc-ı şahih̄ten keşiren ba‘id olur, pes bu vechle olan marağın mu‘ālecesinde tebrīd-i keşire hācet mess eder, ammā şihhī ve maraği olan mizāc-ıların her birisi mizāc-ı hārr olsa o marağın mu‘ālecesi emrinde ve şānında tebrīd-i yesir kifāyet eder.

Ammā ‘uğvun hilkatini bilmek bizim emrād-ı hilkatte hilkatin ma‘ānī-i müte‘addidesini beyānımızdan ma‘lūm olur ve o mübeyyeni sen tezekkür ve te‘emmül eyle. Ve ma‘lūm buyurula ki a‘dāların ba‘dılarının hilkat-i ašliyyesinde menāfizi sehl olur ve onun dāhilinde veyāhūd hāricinde bir mevđi‘-i hālī bulunur ve o mevđi‘de müctemī‘ olan fađl mu‘tedil ve laţif edviye isti‘mālī ile ihrāc olunur. Ve a‘dāların ba‘dı āherlerinde bu hāl bulunmaz ya‘nī sehlü‘l-menāfiz olmaz ve onda zıkr olunan mevđi‘-i hālī bulunmaz ve o mişli a‘dāların fuğulünü def‘de edviye-i kavıyyeye muhtāc olur[uz.] Ve kezālik a‘dānın ba‘dısı mütehalhil ve ba‘dı āherleri mütekāşif olup mütehalhile devā-i laţif kifāyet eder ve keşif ‘uđv fağlasını def‘de devā-i kavıye muhtāc olur.

Ve devā-i kavıye hāceti ziyāde olan ‘uğvlar o ‘uğvlardır ki onlar için iki taraftan nāfiz tecvīf olmaz ve bir taraftan dāhi nāfiz tecvīf olmaz ve zıkr olunan fedā dahi olmaz. Ve bundan sonra edviye-i kavıyyeye hāceti ziyāde olan ‘uğv tecvīfi cānib-i vāhiden olan ‘uğvdur. Ve bundan sonra devā-i kavıye muhtāc olan ‘uğv hāricen ve dāhilen fedāsi ve mevđi‘-i hālisi olan ‘uğvdur eger o ‘uğv mülezziz ya‘nī eczāları ğayr-i mütehalhil ve keşif olur ise. Ve bundan sonra devā-i kavıye muhtāc olan ‘uğv fedāsi iki taraftan olup riye gibi mütehalhil olandır.

Ve ‘uğvun tab‘atı o ‘uğvun vađ‘ından bilindiğinin beyānı budur ki emrād-ı vađ‘da senin bildiğın vech üzere vađ‘ yā mevđi‘ veyāhūd müşāreket iktidā eder. Müşāreketi ‘ilm hasebiyle olan vađ‘dan intifā‘a ziyāde maḥşūş olur mevāddı devā ile cezbde cihet-i cezbi senin ihtiyār eylemen. Bunun mişāli mevādd-ı müziyye hādebe-i kebidde olur ise o marīde müdirr devālar saqı edip bevl ile istifrāğ ettirirsin, zīrā sen bilirsin ki hādebe-i kebid ile mecārī-i bevlde vađ‘-ı şirket olur ve berāz tarīkinde hādebeye o müşāreket bulunmaz, pes hādebenin mevāddını müşāreketi cezb āsān olur.

Ve emr-i mu'alecede tarîk-i eshele sülûk vâcib olur. Ve eger mevâdd kebidin taqîrinde olur ise o mevâddı müşhil devâlar ile ishâl ve tarîk-i berâzdan ihrâc edersin, zîrâ kebidin muqâ'arı mecârî-i berâz olan em'âya müşârik olur, mevâddı ondan istifrag eshel olur.

Ammâ a'ðânın vağı hasebiyle olan intifâ'lardan mevđî' f'tibârıyla olan intifâ'm beyânı budur ki mevđî'e 'ilm hasebiyle olan intifâ' üç vech üzere olur:

Vech-i evvel o 'udvun qurb ve bu'du hasebiyle olur. Eger o 'udv mi'de gibi qarîb olur ise mütenâvel edviye-i mu'tedile kebiden qable-zevâli'l-keyfiyyet mi'deye vâşıl olup fi'lini işler ve 'amelini icrâ eder ve 'udv-ı me'ûf riye gibi ba'îd olur ise kebidde tabh olup keyfiyyet-i kâminesi zâhir olan edviye-i mu'tedilenin o 'udv-ı ba'ide vuşülü kuvveti ve keyfiyyeti zâile olduktan sonra olur ve onun te'siri olmaz ve o mişlli mevđî' edviye-i kaviiyyeye muhtâc olur. Ve qarîb olan 'udvun edviyesinin kuvveti marağın kuvveti hasebiyle olur, tarîk-i vuşülü hasebiyle kuvvete ihtiyâcı olmaz. Ammâ kebid ile 'udv-ı me'ûf arasında bün ve bu'd olup uzaklık olur ise o 'udvun edviyesinin kuvveti marağın kuvvetine mukâvim ve mu'arîf olacak kadar olduğundan mâ'-adâ tarîk hasebiyle dahî kuvvet-i gâişaya muhtâc olur. Ve bu mişlli ba'îd olan mevđî'in edviyesinin kuvveti qadr-i hâcetten ziyâde olur ve o edviye ziyâde kuvvet ile gâişa olur ve muhtâcun ileyh [olan] kuvveti o mevđî'-i ba'ide ulaştırır, 'ırku'n-nesâ' mişllilerin dımâdlarının hâli bu minvâl üzere olur.

Ve min-ciheti'l-vaç' olan intifâ'lardan mevđî'e 'ilm hasebiyle olan intifâ'm üç vechinden ikinci vech budur ki 'udv-ı me'ûfa nâfi' olan edviyenin o 'udva keyfiyyeti bâkıye iken vuşülü ne güne edviye muhâlatasıyla serî' olur onları ta'arrüf ile intifâ' olur. Meşelâ a'ðâ-i bevle olan emrâğın devâsma müdirrât halı olunur ve edviye-i qalbiyyeye za'ferân halı olunur.

Ve zikr olunan vücûh-ı selâşeden üçüncü vech budur ki 'udv-ı marîda devânın işâli hangi tarîkten olmak enseb ve enfa' olduğunu ta'arrüf edip bilmek ile olan intifâ' olur. Meşelâ ta'arrüf edip bilsek ki em'âda olan qurha esfelde olan bağırsıklarda olur, biz o qurhaya devâyı huqne ile işâl edip ulaştırırız ve qurha 'ulyâda olan bağırsıklarda olduğunu hâds eylesek devâyı qurhaya şürble işâl ederiz.

Ve vađ'a ʿilm ile olan intifā'ın bir āher kısmı dahi vardır ki iki kısmın ictimā'ından hāşıl olur ya'nî hem müşārekete ʿilm ve hem mevđi'e ʿilm ile. Bu iki ʿilmin mecmū'uyla intifā' olunur. Ve bu vechle intifā' iki mevki'de olur, biri o ʿuđv-ı me'ufta olur ki onun mādresi bi-tamāmihā muşabbe olmuştur ve biri dahi o ʿuđv-ı me'ufta olur ki onun mādresi henüz inşibāb üzere olur ve inşibābı nihāyete erişip tamām olmamıştır.

İnşibāb tamām olmayan āfette biz māddeyi ʿuđv-ı me'uftan ʿuđv-ı āhere dört şartı mürā'āt ile cezb eyleriz:

O dört şarttan şart-ı evvel budur ki māddenin maḥall-i evveli ile o mādde kendiye cezb olunacak ʿuđv arasında cihet ḥasebiyle muḥālefet ola, meşelā yemінде olan mādde yesār cānibine ve fevkte olan taḥta cezb oluna.

Ve şart-ı sānî o iki ʿuđv arasında müşārekete ola, ṭamş ve dem-i raḥim ziyāde olsa memelere meḥācım vad' olunup ṭamş sedylere cezb olunur ve raḥim ile sedy arasında müşārekete olmakla miḥceme ṭamşu bir şerikten şerik-i āhere naḳl eder.

Ve üçüncü şart muḥāzāta mürā'āt olunur ya'nî iki ʿuđv biri birine müvāciḥ ve muḳābil olmak ile olur, meşelā kebid ʿilletlerinde ṭaraf-ı sağda olan bāsilitik ve tihāl ʿilletlerinde sol ṭarapta bulunan bāsilitik faşd olunur.

Ve şart-ı rābi o iki ʿuđv biri birinden ba'd olmaktır hattā meczūbun ileyh olan ʿuđv ile meczūbun minḥū biri birine cidden ḳarīb olmak cāiz olmaz.⁴²²

Bu zikr olunan aḥvāl mādresi henüz inşibāb üzere olan ʿuđv aḥvālî idi, ammā mādde bi-tamāmihā muşabbe olsa yine mevđi'e ve müşārekete işbu iki emri ma'rifet ile intifā' olunur, zīrā biz māddeyi gāḥca nefis-i ʿuđvdan aḥz ve iḥrāc eyleriz, bu şürette yalnız mevđi'e ʿilm ile intifā' eyleriz ve ba'dı kerre māddeyi mevđi'den müşārik-i ḳarībe naḳl eyleriz ve müşārikten māddeyi aḥz ve istifrāğ eyleriz, bu şüretle mevđi'e ve hem müşārike ʿilm ile intifā' eyleriz. Bunun mişālî ʿilel-i raḥimde şāfin faşd olunur ve levzetān⁴²³

422 Zīrā bu mişlî ḳarīb olan ʿuđva māddeyi cezb ile meczūbun minḥūden mādde munḳaṭı'a olmaz belki bu cezb ḥasebiyle māddenin fesādı ziyāde olur.

423 "Levzetān" lisānın dibinde ğudde gibi fevke mürtefî iki laḥmdır, ke-enne iki küçük kulak gibidir, merīnin ṭarīkı onların arasından mürür eder; onların menāfi'i maḥallinde mezkūr olur. Ve "şāfin" riclin meşūd olan dört ʿaded damarlarının birisi olur, menāfi'inin birisi onu faşd ṭamşu idrār eder.

vereminde taht-ı lisânda olan damar faşd olunur. Ve kaçan sen māddeyi cānib-i hilāfa cezb murād eylesen evvelā mādde bulunduğu maħalalde olan veca'ı teskīn eyle. Ve māddeyi cezbde vācib olur ki sen nazār eyleyesin ve māddenin memerrini 'uğv-ı re'īs kurbüne eylemeyesin.

Ve 'uğvun kuvveti cihetinden intifā' dahi üç vech üzere olur:

Vech-i evvel budur ki riyāset ve mebde'iyete mürā'āt olunur, zīrā biz mehmā-emken [114b] edviye-i kavīyye ile 'uğv-ı re'īse tedāvī eyleyip o 'uğvu mi'rağ-ı ħaṭarda eylemeziz, zīrā onun ħaṭarı đarüreten bi'l-cümle bedene sārī olur, onun için dimāğ ve kebidde müctemi'a olan mevādd onlardan def'a-i vāhidede istifrāğ olunmaz ve tebrīd-i Őedīd ile dahi elbette o 'uğvlar tebrīd olunmaz. Ve kaçan biz kebid edviye-i muħallile ile tađmīd eylesek kebidin kuvvetini ħıfz için dimāđım tayyibetu' r-rāyiħa olan k̄abiğ devādan ħālī eylemeziz ve kezālik 'ilel-i kebid için sağy eylediğimiz devāları dahi 'aṭıru'r-rāyiħa olan kavābıddan ħālī eylemeziz. Ve bu mürā'āta beyne'l-ađā' eħađđ ve e'cyak olan kalb olur ve sonra dimāğ ve ba'dehu kebid olur.

Ve kuvvet cihetinden olan 'ilmin intifā'ı vüçūh-ı Őelāşesinden vech-i Őāni²⁴ 'uđv için olan fi'l-i müŐtereke mürā'ātır ya'nī mi'de ve riye gibi ađā-i Őerīfeler her ne kadar ađā-i re'īse değil ise lākin ef'ālinin menfa'atleri bi'l-cümle ađāya Őāmile olmakla o ađā-i Őerīfenin fi'lerine mürā'āt olunup onlara lede'l-ħācet mu'ālecede edviye-i kavīyye isti'cāl olunmaz ħattā mi'desi đa'īfe olan kimsenin ħummāsını def' ve ona mu'ālece için Őedīden bārīd olan su sađy olunmaz. Mā-ı bārīd ħummāya her ne kadar nāfi' ise lākin mi'de-i đa'īfeye muğır olmakla mi'denin fi'l-i müŐterekine ri'āyet olunup ħummānın menfa'ati terk olunur. Ve ma'lūm ola ki mürħiyāt-ı Őırfeye olan edviye ađā-i re'īse ve ađā-i re'īseyi tālī olan 'uğvlar mu'ālecelerinde isti'cāl olunmaz, zīrā o miŐilli 'uğvlarda mürħiyāt-ı Őırfeye ħayāta muħill ve ħaṭarlı olur.

Ve kuvvet ħasebiyle olan menfa'at[e] 'ilmin vech-i ŐālīŐi budur ki ħissin zekāsına ve ħissin kelāl ve belādetine mürā'āt olunur. Kaçan bir 'uğv 'aŐabī olup ħissi zekī olsa vācib olur ki o 'uğva mu'ālecede keyfiyyeti rediyye

244 [Yazmamızda Tokadı sehven "vech-i ŐālīŐ" yazar, kontekse göre ibareyi "vech-i Őāni" yaptık.]

ve lezzâ'a ve müziye olan yetû'ât mişli edviyeler isti'mâl olunmaya. Ve isti'mâlınden teħāşî ve ihtirâz olunan edviyeler üç şıf olur, şıf-ı evvel muħallilât ve şıf-ı şānî bi'l-kuvve müberriğât ve şıf-ı şālîş o edviyelerdir ki onlar için muħalif keyfiyyetler ola, zencâr ve isfidâc-ı reşâş ve muħrak nuħâs ve bunların müşābih ve müşākileri gibi.

Ammâ marađın miğđârı ħasebiyle olan mu'alecesinin beyānı budur ki o marîđ ki onun meşelâ ħarâret-i 'arađiyyesi şedide olur ve o marîđin ħarâretini taťfide biz tebrîdi eşedd olan devāya muħtâc oluruz. Ve o marîđ ki onun bürüdet-i 'arađiyyesi şedide ola, biz onu teshinde teshini eşedd olan edviyeye muħtâc oluruz. Ve kaçan emrâđ-ı ħârrede ħarâret kaviiye olmasa mu'alecede bürüdeti ħayr-i kaviiye olan edviye ile iktifâ eyleriz. Kezâlik emrâđ-ı bâridede dahi bürüder daťfe olur ise mu'alecesinde dahi biz ħarâreti daťfe olan edviye isti'mâl eyleriz.

Ammâ marađın vaťti cihetinden mu'alecesinin beyānı budur ki mu'alece eden kimse taħarî edip ve marađın evkât-ı erba'adan hangi vaťtte olduđunu dahi ta'arrüf edip bilir. Eger marađ zamân-ı ibtidâda olur ise o mu'alecede yalnız edviye-i râdi'a isti'mâl eder. Eger marađ zamân-ı intihâda ise o mu'alecede yalnız muħallil edviyeler isti'mâl eder. Ve eger bu iki zamânın arasında olan zamân-ı tezeyyüdde ise râdi' ve muħallil olan iki nev' devâları biri birine ħalf edip o maħlûtu isti'mâl eder. Eger marađ ħâdd olup zamân-ı ibtidâda olur ise biz o marîđin tedbîrini i'tidâl üzere telťif eyleriz. Ve eger o marađ-ı ħâdd zamân-ı intihâda ise tedbîri telťifte mübâlaġa eyleriz. Ve eger marađ müzmin ise zamân-ı ibtidâda tedbîri telťif eylemeziz ve zamân-ı intihâda tedbîrini telťif-i mu'tedil ile telťif eyleriz. Ve ma'a-hâzâ emrâđ-ı müzmineden ħummayât-ı müzmineden mâ'adâyı tedbîr-i mülaťtîf taħlîl eder. Ve yine biz deriz ki eger mādde-i marađ keşir olup ħâyice olur ise zamân-ı ibtidâda biz o māddeyi istifrâġ eyleriz ve māddenin nuđcuna kadar istifrâġı teħîr eylemeziz. Ve eger māddenin keşreti olmayıp mu'tedile olur ise o māddeyi zamân-ı ibtidâda istifrâġ eylemeyip nuđcuna kadar teħîr eyleriz, kaçan mādde nuđc bulur ise o vaťtte istifrâġ eyleriz.

Ve ammâ maraça mülayemetlerine ya'ni cins ve sinn ve 'âdet ve faşl ve beled ve şmâ'at ve kuvvet ve seħane i'tibârı ve mürâ'ât ile mu'alece sana sehl olur ve onları âsân vech ile sen ta'arrüf edip bilirsin lâkin bu mezkûr-

ların arasında mu'âlecede mürâ'ata cümleden evlâ olan emr-i havâdır ve bu bâbda te'emmül lâzımdır tâ ki havâ devâ ve marağdan hangisine mu'tn olduğu ma'fûm ola.

Ve biz deriz ki ziyâde haşarlı olan emrâdda vâcib olur ki şab'atın ve kuvvetin kuvvetine i'timâden o marağın mağarratından emîn olup mu'âlecesinde vâcib olan emr te'ħîr veyâhûd taħfif olunmaya ve o mişli haşarlı marağda vâcib olur ki evvelâ o maraça 'ilâc-ı kavî ile mu'âlece oluna. Ve haşarı olmayan marağlarda evvelâ da'if olan edviye ile mu'âleceye ibtidâ olunup tedrîcle edviye-i kaviiyyeye tevaşşul oluna edviye-i da'ife ile tedâvî edviye-i kaviiyye [ile] tedâviden muğnî olmaz ise. Ve zıkr olunan emr-i şavâbdan hereb ve inhirâftan nefsinî ziyâde ba'îd eyle.

Ve haşarsız marağda edviye-i kaviiyyeyi mağarratımn zuhûrunda isti'câl olmadığından isti'mâle cür'et ve cesâret eylemeyeler, zîrâ ba'đı kerre o mişli devâların⁴²⁵ [mağarratları sonradan zuhûr eder. Pes o emrâdda haşâen bir def'a edviye-i kaviiyye isti'mâl olunur ise o haçâ üzere iķâmet olunmaya, onların mağarratı hâlen zâhir olmaz ise ba'de-zamânin zâhir olur.

Ve ma'a-hâzâ 'ilâc-ı vâhidde devâ-i vâhid üzere iķâmet eylemek vâcib olmaz belki 'ilâc vâhid olup devâlar mütebeddîl olmak gerektir, meşelâ emrâğ-ı hârreye bevârid ile mu'âlece olunmak üzere iķâmet olunur lâkin bevârid edviyelerden bir devâ üzere iķâmet olunmaz belki bevâridden gâhîce bir devâ-i bârid ile ve gâhîce bir âşer bârid devâ ile tedâvî olunur, zîrâ tebdîl olunmayıp dâimâ isti'mâl olunan devâ ile 'uğv ve şab'at ülfet edip ondan müte'eşşir olmazlar ve her bir beden ve belki her bir 'uğv için devâ ile infi'âlde bir hâşşiyet vardır ve belki bir bedenin ve bir 'uğvun bir vaştte infi'âl cihetinden bir hâşşiyeti olur ve vaşt-i âşerde yine o bedenin ve o 'uğvun devâ ile infi'âlde hâşşiyet-i uşrâsı olur.

Ve illet işkâl üzere olup o illetin mâhiyyeti ma'fûm olmasa gerektir ki isti'câl olunmayıp illet ile şab'at arası taħliye oluna, zîrâ şab'at o illete ta'aħhûd edip def' eder veyâhûd marağı izhâr edip hangi nev'den olduğunu bildirir.

425 [Buradan itibaren Hamidiye nüshasında mütercim nüshasında da yer alan üç varaklık kısım atlanmış. Atlanan kısmı Rağıp Paşa 1335-6 vr. 10b-21b'den tamamladık.]

Ve kaçan maraḍ veca^c ile veyāhūd şebîh-i veca^c ile veyāhūd ḍarbe ve sakta mişlli veca^cı mücib olan nesnelere ile cem^c olsa dāimā veca^cı teskîn ile ibtidā eyle. Eger veca^cı teskînde taḥdîre muhtâc olur isen haşhâş mişlli nesneyi tecāvüz eyleme, zîrâ haşhâş ile taḥdîre ülfet olunmuştur ve ekl ve tenāvül olunagelmıştır. Ve eger sen ḥissin şiddeti ve zekâsı ile ibtilâ onundur isen demi cidden taḡlîz eden aḡdiye ile taḡaddî eyle, herâyis gibi aḡdiye tenāvül eyle ve tebrîdinden ḥavf eylemez isen ḥass ya^cnî marul gibi nesnelere tenāvül eyle.

Ve ma^clûm buyurula ki mu^câlece-i ceyyide vü nâci^a ya^cnî nef^li mu^câleceden olur kuvâ-yı nef^sâniyye ve kuvâ-yı ḥayvâniyyeyi taḡviye eden nesnelere ile isti^cânet o muḡavviyât ferah gibi ve meⁿûs olageldiḡi nesnelere mülâkât ve kendiyi mesrûr eyleyenlere mülâzemet olur. Ve ba^cdı kerre iḥtişâmlı kimselere ve istiḡyâ eylediklerine mülâzemet dahi nef^c verir, zîrâ o kimselere mülâzemet maraḡına muḡırr olan nesnelere marîḡi men^c eder. Ve mu^câlecâttan bu şınfa karîb olur bir beldeden belde-i uḡrâya ve bir havâdan havâ-i âḡere intikâl ve kezâlik hey^âtta âḡer hey^âta intikâl eylemek ve hey^ât ve ḡarekâta tekellûf eylemek ile isti^cvâdan ḡâric olan uḡv tesviye olunur veyāhūd bir mizâca ulaştırılır, nîtekim gözlerinde ḡaveli⁴²⁶ olan tıflın mehdde iken ḡavelinin ḡilâfî cānibine sirâc ve mişbâḡ mişlli bir şey²-i lâyiḡ ve berîki olan bir nesne² vâḡ olunmakla tıflı o nesneye nazar-ı şezr⁴²⁷ ile nazar ettirilir ve o nazar ile ba^cdı kerre o tıflın aynının ḡaveli zâil olup müsteviye olur. Ve kezâlik laḡvesi olan kimse mir^ât-ı şniyyeye baktırılır ve onunla laḡve zâile olup vechi müstevî olur devâm-ı nazar ile tekellûf olunur ise.

Ḥıfzı vâcib olan ḡânûnlardan biri dahi budur ki fuşûl-i ḡaviyyede mu^câlece-i ḡaviyye olunmaya ve istiḡâatı kadar terk eyleye, meşelâ eyyâm-ı

426 “el-ḡavel” aynun ilâ eyyi cānibin kâne; “ḡabel” aynândan her birinin uḡrâ cānibine inḡilâbıdır. ‘Ulve veyāhūd süfle olan ḡavel şāḡibi bir nesneyi iki görür, bâḡî ḡavelde bu ḡâlet olmaz. Ve mâder-zâd olan ḡavele mu^câlece teşîr eylemez lâkin tıfl iken mehdî tesviye olunup ve kımât ile baḡlanıp ve ḡavelin ḡilâfî cānibine sirâc veyāhūd kırmızı saḡak ta^clik olunmakla tedbîr olursa bür^ü iḡtimâldir Allāhu a^clem. Min-risâleti'l-mütercemî'l-ma^cmûli fi-teşriḡi'l-aynı.

427 “Şezr” ḡaḡbânın gözün mu^caḡḡarı ile nazardır ve o nazardır ki onda iḡrâḡ ola veyāhūd bir nesnenin yarısına nazardır.

şayfta ishāl-i kavī ve keyy ve baṭṭ ve ḳayı terk eyleye. Ve bu nesnelere şayfta terk olunduğu gibi şitâda dahi terk olunur.

Ve mu'alecesinde nazâr-ı daḳıḳa muhtâc olan umûrdan olur o maraḍ ki onda iki istihkâḳ cem' ola ve o istihkâḳlar biri birine dıdd ola, meşelâ süddesi olan kimsenin süddesi ḥummâya mü'eddî olsa ḥummâ tebrîd ile mu'alece olunur ve ḥummânın sebebi olan südde teşhînle mu'alece olunur.

Ve baḳdı kerre sebab-i tebrîd ile mu'alece icâb eder ve o sebebin ihdâs eylediği maraḍ teşhîniyle mu'alece iktidâ eder ve maraḍ ile 'araḍ dahi sebab ile müsebbib gibi olup maraḍm istihkâḳı teşhîne ve taḳtî'e olur ve 'araḍın istihkâḳı tebrîde olur, meşelâ kûlincın mâddesi teşhîne müstahıḳka olur ve vecaı tebrîd ve taḥdîre müstahıḳka olur. Ve baḳdı kerre maraḍ tebrîde ve 'araḍ teşhîne muhtâc olup 'aks üzere olur.

Ve ma'lûm buyurula ki imtilâ ve sū-i mizâcdan her birisi dâimâ dıdd ile mu'alece olunmaz. İmtilâda dâimâ istifrâḡ ile ve sū-i mizâc dâimâ dıdd ile ya'nî meşelâ sū-i mizâc-ı hârr dâimâ bevârid ile 'ilâc olunmaz ve sū-i mizâc-ı bârid dâimâ edvîye-i hârr ile mu'alece olunmaz. Ve çok kerre olur ki mühimm olan ḥüsn-i tedbîr imtilâda ve sū-i mizâcda kifâyet eder.

el-Faşlu's-Sânî El-Mu'alecâtı Emrâdı Sū-i'l-Mizâcı

Evâil-i kitâbda zikri mürûr eyledi ki sū-i mizâc iki kısmdır, biri māddeye muḳârin olur ve kısım-ı âḫer bilâ-mâddetin olur. Ammâ māddeye muḳârin olan sū-i mizâcın mu'alecesi budur ki biz evvelâ māddeyi istifrâḡ eyleyiriz ve baḳdı kerre mücerred māddeyi istifrâḡ ile mizâc ta'dîl ve taşhîh olunur, âḫer 'ilâca muhtâc olmaz. Mücerred istifrâḡ o zamân kifâyet eder ki sū-i mizâc mizâc-ı muhtelif olmaya, zîrâ mizâc-ı ḡayr-i muhtelifte mizâc-ı aşlî zâil olmamıştır lâkin mâddenin ḡalebesi mizâc-ı aşlîyi zuhûrdan men' eylemiştir. Kaçan mādde istifrâḡ olundukta mâni' zâil olup mizâc-ı aşlî zuhûr eder. Eger māddeye muḳârin olan sū-i mizâc sū-i mizâc-ı muhtelif olur ise mücerred maddî istifrâḡ kifâyet eylemez belki istifrâḡdan fâriḡ olduktan sonra mizâcı tebdîle ihtiyâc olur. Ve zikri sebḳat eyledi ki mizâc-ı aşlî üzere vârid olan mizâc-ı şânî eger mütemekkin olup mizâc-ı aşlî gibi olur ise ona mizâc-ı muhtelif derler ve eger mizâc-ı şânî mütemekkin olmaz ise ona mizâc-ı ḡayr-i muhtelif derler.

Ve biz deriz ki sũ-i mizâcın mu'alecesi üç şımf üzere olur:

Şımf-ı evvel budur ki sũ-i mizâc müstaħkem olur ve onun 'ilâcî 'ale'l-ıtlâk o mizâcın dıddı ile olur ya'nî sũ-i mizâc-ı hârr edviye-i bâride ile ve sũ-i mizâc-ı bârid edviye-i hârre ile ta'dîl olunur ve sũ-i mizâc-ı raṭb ve sũ-i mizâc-ı yâbis dahi bu kıyâs üzere yübüsetli edviye ve ruṭbetli edviyeler ile ta'dîl olunur ve buna müdâvât-ı muṭlağa derler.

Ve şımf-ı şânî budur ki o sũ-i mizâc ḥadd-i kevnde olur ya'nî sũ-i mizâc bir taraftan ḥâdiş olmağa başlamış lâkin tezeyyüdü tamâm olmamış ve müstaħkem dahi olmamış olur. Ve sũ-i mizâcdan bu şımfın mu'alecesi budur ki evvelâ sũ-i mizâcın sebebi men' ve def' olunur ve ba'dehu mevcûd olan sũ-i mizâc müdâvât ile ta'dîl olunur.

Ve şımf-ı şâliş budur ki sũ-i mizâc henüz ḥudûşa başlamamış lâkin ḥudûşa müteveccih olmuş olur, sebebi bulunmak ḥasebiyle. Ve bu sũ-i mizâc ancak sebebi men' ve def' ile mu'alece olunur ve bu mu'aleceye teḳaddüm bi'l-ḥıfzı bi-men'î's-sebeḥ tesmiye olur.

Müdâvât-ı muṭlağanın mişâli ḥummâ-ı rib'in 'ufûnetine tiryâk ile mu'alece ve kezâlik ḥummâ-ı ğıbb'in 'ufûnetine mâ-ı bârid ile mu'alecedir. Ve şımf-ı şânî olan müdâvât ve teḳaddüm bi'l-ḥıfzın mişâli ḥummâ-ı rib'de ḥarbak ile istifrâğ ve ḥummâ-ı ğıbbda saḳmünyâ ile istifrâğ olur o vâkte ki o vâkte biz ḥummâların vâkı'a olan evvel-ınevbetini men' murâd eyleriz. Ve şımf-ı şâliş ya'nî yalnız teḳaddüm bi'l-ḥıfz olan mu'alecedir, sevdâsı ğâlib olup ḥummâ-ı rib'e müsta'idd olan kimselerin ḥarbak ile istifrâğı ve şafrâsı ğâlib olup ḥummâ-ı ğıbb'a müsta'idd olan kimselerin saḳmünyâ ile istifrâğı gibi.

Ve kaçan emrâddan bir maraḍın sana işkâli olup o maraḍın sebebi hârr ve berdden hangisi idiği zâhir olmasa ve o maraḍın sebebini tecrîbe ile bilmek murâd eylesen sen müfriṭ edviye ile tecrîbe eyleme ve tecrîbesinde te'emmul ve nazar eyle, zîrâ maraḍ-ı hârr ba'dı kerre devâ-i hârrdan bi'l-'araḍ intifâ' eder ve sen sanırsın ki maraḍ bâriddir ve dıdd ile mu'alece edip mutaḳarrır olursun, pes sana lâzım olur ki tecrîbe eylediğin maraḍın devâdan intifâ'ı bi'l-'araḍ mıdır ve değıl midir diḳḳat nazar eylesen tâ ki bi'l-'araḍ olan intifâ'a mağrûr olup ḥaṭarda vâkı' olmayasın.

Ve ma'lûm buyurula ki tebrîd ve teşhînin müddetleri mütesâviye olur velâkin tebrîdde ḥaṭar ziyâde olur, zîrâ ḥarâret ṭabî'atın şadığı ve muvâfığı

olur, ammā tertîbde ve teybîste hâtar berâber olur lâkin tertîbin müddeti aţvel ve ziyâde olur.

Ve ruţûbet ve yübüsetten her biri kendi sebeblerini takviye ile muhâfaza olunur ve onların her biri dıddlarının sebeblerini takviye ile istibdâl ve harâret o nesnelere ile takviye olunur ki biz onları bundan aţdem beyân edip zikrinden fâriğ olduk. Ve o mezkûrlardan mâ'adâ mün'îşât ile harâret dahi takviye olunur. Harâreti in'âş edip takviye eden o edviyeler o edviyelerdir ki şüflü nefd edip dağıtır ve süddeyi tefţih eder. Ve bundan sonra harâreti takviye eder ruţûbet-i mu'tediledir. Ve bürüdet dahi bürüdet esbâbının kavî olmasıyla ve harâret-i ġarîziyyenin muhtenîka olup boġulmasıyla ve harâret-i ġarîziyyeyi ifrât üzere tahlîl eden bi'z-zât yübüset ve bi'l'arâğ harâret ile takviyet bulur.

Süddeden hâdiş olan ifrât-ı harârete süddeyi tefţih ile mu'alece eden kimseye lâyıķ olur ki harâreti teskîn için tebrîdi ifrât üzere olan edviyeyi isti'mâl eylemekten ihtîzâr eyleye, zîrâ ifrât üzere tebrîdi olan devâyı isti'mâl ile südde tahaccür edip müstahkem olur ve isti'mâl eylediġi müfet-tihât o mişli muhkem süddeyi tefţihden 'âciz olur ve sü-i mizâc artar ve kuvvet bulur ve belki lâyıķ olur ki o kimse rıķ ile mu'amele eyleyip evvelâ câlî olan nesne ile mu'alece eyleye. Eger mâ-i şarîr ve mâ-ı hindebâ gibi câlî ve müberrid olan nesne kifâyet ederse o kimsenin maţlûbu hâşıl olur, eger o kimse câlî ve müberride kanâ'at eylemez ise o kimse harâret ve bürüdette mu'tedil olan devâlar ile mu'alece eder. Ve ona dahi kanâ'at eylemez ise harâret-i laţîfesi olan devâlar ile mu'alece eder ve o devâda olan harâret-i laţîfenin kendi harâret-i ġarîbesini takviyesinden havf eylemez onun için ki o harâret-i laţîfesi olan devâ ile südde tefţih olunur ve südde tefţih ile hâşıl olan tebrîd o devâyı isti'mâlden hâdiş harâret-i laţîfeden ekser olur. Ve süddeyi tefţihden sonra o laţîf harâreti söndürüp teskîn eylemek sühûletli olur.

Ve baçdı kerre harâret-i ġarîbeyi ifrât üzere söndürmek ve teskîn eylemek hiddetli ahlâţın nuçcuna mâni' olur.⁴²⁸ Ve baçdı nâs o vech üzere

428 Men'in vechi budur ki harâret-i ġarîziyyeye haçm ve indâcda harâret-i uşuķus-siyye mu'în olur ve bir cüz' harâret ile imdâd eder ve mâdde hiddetli oldukta imdâd ziyâde olmaġa muhtâc olur ve uşuķus-siyye olan harârette imdâdın ziyâde olması harâret-i ġarîbe mevcûd olmakla olur, zîrâ harâret-i ġarîbe harâret-i uşuķus-siyyenin tuġyânı ile olur.

harâret-i ğarîbeyi teskîn edip söndürmek ahlât-ı hâddenin nuçcuna mâni^c olduğunu inkârları üzere muşır olurlar, zîrâ onlar bilmezler ki harâret-i ğarîbeyi kuvvetli teskîn ile teskîn edip söndürmek bedende olan kuvâları iskât edip ziyâde da'îf eder ve huşûşan marağ hasebiyle da'îf olan kuvâları ziyâde da'îf edip ef'âlini işlemekten kuvâlar 'âciz olurlar ve mādde her ne miqdâr şâliha olur ise dahi kuvvet sâkıta olmakla inđâcdan 'âcize olmak mu'arrer olur.

Ve ba'đı kerre ifrâţ üzere teskîn olunan harâret ğarîbenin teskîni 'aķibinde marađ-ı âher hâdiş olur. Eger marađ-ı evvel sū-i mizâc-ı hârr-ı sâzec ise onun teskîninden sonra hâdiş olan marađ sū-i mizâc-ı bârid-i sâzec olur ve eger marađ-ı evvel sū-i mizâc-ı hârr-ı maddî ise onun teskîni 'aķibinde olan marađ-ı âher sū-i mizâc-ı bârid-i maddî olur. Bu zıkr olunanlar sū-i mizâc-ı hârr tebrîdimin mu'alecesi idi.

Ammâ sū-i mizâc-ı bâridi teşhîn eger sū-i mizâc-ı bârid müstaħkem ve kavî olur ise ke-enne o mişli müstaħkem sū-i mizâc-ı bâridi teşhîn şa'b olur, ammâ sū-i mizâc-ı bârid müstaħkem olmayıp ve henüz hudûsa bed' edip zamân-ı tezeyyüdde iken onun mu'alecesi ziyâde sühûlet üzere olur. Ve'l-hâşıl mizâc-ı bâridi zamân-ı ibtidâda teşhîn eylemek mizâc-ı hârrı zamân-ı ibtidâda tebrîdden sühûletli olur lâkin zamân-ı intihâda olan sū-i mizâc-ı hârrı tebrîd eylemek fi-haddi zatîni her ne kadar şuşubetli ise dahi zamân-ı intihâda olan sū-i mizâc-ı bâridi teşhîne kıyas ile sühûletli olur, zîrâ bürüdetin ğalebesi ğarîziyyenin mevti ile olur veyâhüd ona qarîb bir nsene olur.

Ve ma'lûm buyurula ki tebrîd ba'đı kerre teybîse muķarin olur ya'nî bürüdetin hudûşu yübüsetin hudûşu ile olur ve ba'đı kerre dahi tebrîd tertîbe muķarin olur ve ba'đı kerre ikisinden dahi hâlî olur. Eger tebrîd yübüsete muķarin olur ise o yübüset bürüdeti ziyâde işbât edip hıfz eder. Ve eger tebrîd tertîbe muķarin olur ise o ruţubet müceddeden müstaħdişe olan bürüdetleri celbde eşedd olur. Ve ba'đı kerre bi'l-cümle esbâb-ı harâret ifrâţ üzere oldukça teyebbüse mu'în olur ve kezâlik esbâb-ı bürüdet ifrâţ üzere oldukça tertîbe mu'în olur. Ve sükûn üzere olmak ve hâmmâm-ı hafîf ve âb-zen isti'mâl etmek kadar bir nesne tertîbe mu'în olmaz. Ve bu mezkûrların bundan aķdem tebrîde mu'în olduklarını biz sana ta'rif edip bildirdik. Şarâb-ı memzûc dahi tertîbe sebab-i kavî olur.

Ve ma'lûm buyurula ki şeyh-i fânî tebrîd ve tertîbe muhtâc oldukta bürüdet-i mu'tedilesi olan edviyeyi isti'mâl ona kifâyet eylemez belki o şeyh-i fânîde mevcûd olan raṭb mizâcî tecävüz edecek kadar bürüdeti olan edviye isti'mâline muhtâc olur, zîrâ şeyh-i fânîde mevcûd olan bürüdet her ne kadar bürüdet-i 'ârîda ise lâkin ṭabîrî gibi olmakla maraḍ ḥasebiyle 'ârîd olan ḥarâret-i ğarîbeyi def'de 'âciz olur ve ḥarâret-i ğarîbeyi def'de şeyh-i fânî ṭabîrî gibi olan bürüdeti mütecâvize olan bürüdet-i zâideye muhtâc olur.

Ve bilinmesi vâcib olan nesnelere ki bir mizâcî istibdâl murâd olundukta o mizâca keyfiyeti dıdd olan edviyeye keyfiyette o mizâca muvâfık olan edviye ḥalṭ olunmakla ba'ḍı kerre ḥâcet mess eder, meşelâ bürüdeti olan mizâc istibdâl olunup, teşhîni kaşd olursa edviye-i müsahḥîniye ve ḥarâretli devâlara sirke karıştırılır ve sirkenin ṭabîrâtı ne kadar bârid ise onun kuvvet-i ğâişası ile edviye-i müsahḥîneyi a'ḍâya işâli menfa'atı bürüdetinin emrâḍı takviyeti maḍarratı üzere terciḥ olunur. Kezâlik zikr olunan menfa'at için ḳalbi tebrîd için isti'mâl olunan edviye-i ḳalbiyye-i müberrideye za'ferân katılır, za'ferân her ne kadar süḥûnetli ise.

Ve ba'ḍı edviyenin teşşiri kavî olur lâkin laṭîf olmakla fi'lini tamâmen işleyecek kadar bâṭında eğlenmemekle teşşiri nâkış olur ve biz o devâyı isti'mâlde mükeşşif devâyı ona karıştırırız ve laṭîf devâ keşif olan devâdan keşâfet istifâde edip bâṭında tamâmen fi'lini işleyecek kadar mekş eder ve tamâmen teşşir eder. Meşelâ kavıyyü't-teşşir olup laṭîf ve ser'ü'l-ḥurûc olan dühn-i belesân isti'mâl olursa ona keşif olan şem' ve şem' mişlli keşif devâ ḥalṭ olunur ve o şem' mişlli nesnelere devâ-i belesân fi'lini tamâmen işleyecek kadar 'uḍv üzere belesânı ḥıfz eder.

el-Faşlu's-Şâlişü Fî-Ennehu Keyfe ve Metâ Yecibü En Yüstefreġa

Bu faşl istifrâġât ya'nî kay' ve ishâl ve faşd mişllilerden her birisi ne zamân isti'mâl olunmak gerektir ve isti'mâl olundukta ne keyfiyet ile isti'mâl olduğunu bildirir.

Hükm-i istifrâğın şavâb olup dürüst olduğuna delâlet eden emrler on 'aded emrdir:

1. İmtilâ.

2. Kuvvet.

3. Mizâc.

4. A'rad-ı Mülâyemet. Bu mülâyemetin mişâli ishâlini murâd eylediğın tabî'atın müşhil devâ saqı eylemezden muqaddem ishâli olmamaktır, zîrâ ishâl üzere ishâl eylemek ziyâde hatarlı olur.

5. Sehanê.

6. Sinn.

7. Faşl.

8. Beledin hâl-i havâsı.

9. Âdet-i istifrâğ.

10. Şinâ'at.

Pes bu edille-i aşere her ne zamân ki istifrâğı muqtedî olan edillenin dıddı cihetinde bulunsa istifrâğ terk olunur. Ve bunun beyânı budur ki imtilâyı istifrâğ ile hâlâ lâzım gelse ya'nî işlâh-ı beden için tabî'atın muhtâc olduğu mevâddan beden hâlî olmak lâzım gelse istifrâğ terk olunur her ne kadar istifrâğı mücib delîl var ise.

Ve kezâlik kuvve-i tabî'iyye ve kuvve-i hayvâniyye ve kuvve-i nefsanıyyeden hangisinde da'f olsa o da'f hasebiyle istifrâğ terk olunur her ne kadar delîl-i istifrâğ mevcûd ise.

Lâkin da'f kuvâ-yı nefsanıyyeden hiss ve hareket kuvvetlerinde olur ise ba'dı kerre biz o kuvvetlerin da'fını irtikâb edip darûrî olan istifrâğı terk etmeziz. Ve ba'dı kerre dahi biz bir emr-i ha'fîri ve şân-ı 'azîmi olan bir nesnenin tedârükü için kuvâ-yı şelâseden her birinin da'fını ihtiyâr edip istifrâğı terk etmeziz.

Ve kezâlik mizâc hârr-ı yâbis olup ve istifrâğı iktidâ eder delîl olsa yine istifrâğ terk olunur.

Ve mizâc 'adîmü'l-harâret veyâhûd da'ifü'l-harâret olmakla bârid-i ra'f olup ve istifrâğ dahi iktidâ etse yine istifrâğ terk olunur.

Ve hârr-ı ra'f olan mizâcda şiddet üzere istifrâğa ruşat verilir, ammâ sehanede eger kendide delîl-i istifrâğ olan kimse ifrâf üzere nahîf olur ise

ve taḥallhulü ezyed ise istifrâğdan men^c olunur, zîrâ naḥîf olan kimsenin istifrâğından kuvvetin taḥallülü ḥavf olunur ve o sebebden sana vâcib olur ki ḍa'îf ve naḥîf olup deminde mirârı keşîr olan kimseler tedbîrine müdârât ile istifrâğ eylemeyesin belki bürüdet ve ruṭûbete mâil ve dem-i ceyyid tevliḍ eden ağdiye ile gıdâlandırasin. Ve bu tağdiye ba'ḍı kerre istifrâğı muḳteḍî olan ḥıltı işlâḥ edip istifrâğa ḥâcet kalmaz ve ba'ḍı kerre o gıdâ ile tağaddî mizâcî takviye edip istifrâğa şalâḥiyyet gelir. Ve naḥîfin istifrâğı muḳteḍî olan sebep mişli sebebiyle kıllet-i ekl mu'ṭâdî olan kimse dahi istifrâğdan men^c olunur mādâm ki istifrâğdan muğnî olur, tedbîr mevcûd olur.⁴²⁹

Ve ifrâṭ üzere semiz olan kimseler dahi istifrâğdan men^c olunur onun için ki semiz olan kimsenin istifrâğı ile bürüdetin istilâsı ḥavf olunur. Ve istifrâğ ḥasebiyle damarlar ḥâlî olup damarın üstü altına ḍamm olunup⁴³⁰ ḥarâretin boğulmasından dahi ḥavf olunur ve o ḍamm ile aḥşâya fuḍûlün dökülmesinden dahi ḥavf olunur. Ve kezâlik arâḍ-ı rediyyeye ve zereb ve teşennüc mişli maraḍlara isti'ḍâdî olan kimseler dahi istifrâğdan men^c olunur. Ve sinni kâşır ve neşv ü nemânın tamâmına bâliğ olmayanlar veyâḥûd pîr olup ḥadd-i zübûle bâliğ olanlara dahi istifrâğı muḳteḍî delîl mevcûd olur ise de yine istifrâğdan onlar men^c olunurlar. Ve eyyâm-ı şayfta ve şitâda ve ḥarr ve berdde cidden ziyâde olur ve o zamânda mücib-i istifrâğa i'tibâr olunmayıp istifrâğdan men^c olunur.

Cenûbî olup cidden ḥarr olan beldelerde istifrâğ ḥarâm olur, zîrâ müs-hilâtın ekşeri ḥarr olur ve cidden ḥarr olan edviye isti'mâlî ihtimâl olunmaz ve o mişli beldede kuvâlar ḍa'îfe ve müsterḥiye olur ve bu cihetten dahi istifrâğ men^c olunur. Ve belde-i ḥârrede ḥarâret-i ḥâriciyye mevâddî ḥârice cezb eder ve bâṭından isti'mâl olunan devâ mevâddî bâṭma cezb eder ve beynehümâda tecâzûb ve teḳâvüm vâқи^c olup ta'âruḍan tesâḳuṭan ḳavlince mevâdd yerinde kalır, bir ṭarafa müncezibe olmaz. Ve kezâlik şimâlî olup cidden bârid olan beldeler ahâlîleri istifrâğdan men^c olunurlar.

Ve istifrâğ mu'ṭâdî olmayıp ḳalîlü'l-istifrâğ olanlar dahi istifrâğdan men^c olunurlar. Ve istifrâğı keşîr olan şinâ'atın erbâbı dahi edviye ile istifrâğdan

429 İstifrâğdan muğnî olan sebebler ağdiye-i mezkûredir.

430 Ve damarların inḍimâmı laḥmın damarları ḍağṭı ve sıkıştırması ile olur

men' olunurlar; hammâm huddâmları ve hammâllar istifrâğdan men' olunurlar. Ve'l-hâşıl ta'ablı ve meşakkatli olan şınâ'atin küllisinde istifrâğa ruşat olmaz.

Ve bilinmek lâyıķ olur ki bi'l-cümle istifrâğdan ğarağ beş emrin biri olur:

Evv elkisi istifrâğı vâcib olan fuğül istifrâğ olunur. Ve bunun menfa'ati budur ki istifrâğın ardınca ve 'aķibinde o kimse istirâhat eder meger ki o istifrâğ ħasebiyle ev'iyeye ya'nî mevâddın kaplarına ve bulunduğu maħalle i'yâ ħâdiş ola veyâ ħüd ħarâret severân eyleye veyâ ħüd ħummâ-ı yevm ħâdiş ola veyâ ħüd istifrâğa lâzım gelen marağ-i âĦer ħâdiş ola, ishâl ile olan istifrâğa saħcın lüzümü ve idrâra meşâneyi takrîhin lüzümü gibi. İşbu mişli olan istifrâğdan sonra her ne kadar istirâhat ħâşıla olmaz ise lâkin o istifrâğın dahi ħafiyye ve ğayr-i zâhire olan menfa'at-i uĦrâsı olur ve belki ba'dı kerre bu istifrâğ a'râğın zevâline mü'eddî olur.

Ve ikincisi istifrâğın meylî cihetini te'emmul olur. Mevâdd hangi ħarafa meyl eyler ise o ħaraftan istifrâğ olunur, meşelâ ğaseyanı ve gönül dönmesi olan kimsenin mevâddı kay' ile ve maĝsı olan kimsenin mevâddı ishâl ile tenķiye ve istifrâğ olunur.

Ve üçüncüsü mevâddın meylî cihetinden mahrec olan 'uğvlarda te'emmul olunup hangisinde ħatař olmaz ise ondan istifrâğdır. Meşelâ 'ilel-i kebidin mevâddı saĝ ħarafta olan bäsiliķ ve kifâl damarlarının her birinden istifrâğ olunur ve kebidin mevâddı o iki damarlara müteveccih olur ve bize vâcib olur ki onların hangisinde istifrâğın ħatařı kalîl olursa ondan istifrâğ eyleyevüz. Ve te'emmul olundukta zâhir olur ki bäsiliķte ħatař kifâlden kalîl olur, zîrâ kifâlin taħtında şiryân ve 'aşab vardır, faşdda ħatâ olup mibda' ya'nî nişter şiryâna işâbet eder ise đarar-ı 'azîmi olur. Ve vâcib olur ki istifrâğda mevâddın mahreci olan 'uđv müstefrağın anhü olan 'uğvdan eĦass ve ednâ ola ve eger a'lâ olur ise mevâdd ednâdan a'lâya intikâl edip mağarrat-ı kalileyi def' için keşir olan ħatařı ihtiyâr olup câiz olmaz. Ve kezâlik vâcib olur ki mahrec-i mevâdda mahrec tabî'i ola, kebidin ħadebesinin mevâddına a'đâ-i bevl ve kebidin taķ'irinde olan mevâdda em'â mahrec-i tabî'i olduğu gibi. Ve ba'dı kerre maddenin istifrâğı o ħariķten vâcib olur ki maddenin 'uđva inşibâbı yine o ħariķten olmuş idi lâkin o

tarîkte 'illet veyâhüd marağ olmakla mevâddın o tarîke mürûrundan havf olunmakla mevâdd âher tarîke meyl ettirilip turukun ziyâde şavâblısından istifrag olunur. Ve keşret-i ahlât hasebiyle mevâddın memerrinde marağ hudûşundan ba'dı kerre havf olunur, gözden boğaza dökülen mevâdd gibi, zîrâ ba'dı kerre ondan hunâkın hudûşu havf olunur. Bu mişli haţar-nâk olan istifragda rıfk olunmak vâcib olur.

Bu mişli istifrag tabî'attan dahi vâkı' olur ve memerr-i tabî'atın da'fi vaqtinde tabî'at mevâddı mu'tâd olan maħrecin ħilâfı cihetinden istifrag eder. Ve tabî'atın maħall-i ba'iddan istifrag eylediği mevâddın maħallinde işkâl vâkı' olur, meşelâ baştan maĸ'ada def' olunan veyâhüd sâĸ ve kademe def' olunan ahlât-ı dimâğın küllisinde def' olunduğu veyâhüd dimâğın buţun-ı şelâsesinden olan batn-ı vâhidde def' olunduğu bilinmez ve müştebih olur.

Ve dördüncüsü istifragın vaktidir. Ve Câlînûs cezm eyledi ki emrâğ-ı müzminede nuçca intizâr olunur, mâ'adâ marağlarda nuçca bakılmaz. Ve bundan ağdem nuçcun mâ'nâsı senin ma'lûmun oldu. Ve emrâğ-ı müzminede nuçca istifragdan evvel ve istifragdan sonra vâcib olur ki o istifragın şâhibine züfâ ve hâşâ ve büzür gibi edviye-i mûlaţtife saĸy oluna ammâ emrâğ-ı ħâddede yine şavâb olan mâddenin nuçcuna intizâr olur ħuşuşan ki mâdde sâkine ola. Emrâğ-ı ħâddenin mâddesi müteħarrik olur ise vâcib olur ki sür'at olunup ħareket üzere olan mâdde istifrag oluna, zîrâ o mâddeyi ĸable'n-nuçc istifragın đararından mâddenin ħareketinin đararı ekşer olur ve ekşeri def' eylemek evlâ olur ve ħuşuşan o ħareket üzere olan mevâdd ħârre ve rakıĸa ola ve ħuşuşan o laţife olan mevâdd 'urûĸ ve damarlar içinde olup a'đâyâ müdâhil olmaya. Ve eger emrâğ-ı ħâddenin mevâddı 'udv-ı vâhidde maħşûr ve maħbûs olur ise o mâdde taħrîk olunmaz, nuçca ĸadar intizâr olunup mâdde nuçc bulup kıvâm-ı mu'tedil hâşıl olduktan sonra istifrag olunur. Ve kezâlik vaqt-i nuçca ĸadar kuvvetin 'adem-i şebâtından havf olunur ise yine ĸable'n-nuçc istifrag oluna.

Ve istifrag olunacak mevâddın rikĸat ve ĸulzatını bilmekte bizim ihtiyâţımızdan sonra eger mâdde ĸalîz ve seĸin ve toĸmî olduğu zâhir olur ise o mâddeyi taħrîk câiz olmaz belki o mâdde terkîĸ olunup ba'dehu istifrag olunur.

Ve maddenin gılzatine tohme-i sâbıkânın tekkaddümünden istidlâl olunur ve taht-ı şerâsîfte olan veca'-ı mümideden ve ahşâda evrâm hüdûşundan istidlâl olunur. Ve bu hâlet mişlillerde ziyâde vâcib olur ki menâfizin hâline ri'âyet oluna tâ ki menâfiz münsedde olmadığı zâhir ola. Ve bu şurûtlar mütehakkağ olduktan sonra senin için kable'n-nuçc māddeyi istifrâğ câiz olur.

Ve beşincisi mâ-yestefriği taqdîr olur ya'nî istifrâğ olunan mevâdd ne miqdâr olmak gerektir onu bilmektir. Ve bu ma'rifet mevâddın kemmiyyetinde nazar ve tefekkür ile ve kuvvette nazar ve mevâdd a'radından maddenin istifrâğından sonra geri kalan 'arağlarda nazar ile ma'lûm olur ve istifrâğ olunacak miqdâr kemmiyyet-i mādde ve miqdâr-ı kuvvet ile ma'lûm olduğu zâhir olur. Ammâ a'rad ile ma'lûm olduğunun vechi budur ki o mevâddm 'arağlarının ba'đları maddenin istifrâğı ile def' olunur ve ba'đı 'arağ tahallûf edip maddenin istifrâğından sonra zâil olmaz, hâli üzere bâkî kalır, pes evvelâ bâkî olan 'arağ zâil olan 'arada nisbet olunup sâniyen o nisbet miqdârı mādde maraça mü'eddi olan mecmû'-ı mevâddan imsâk olunur ve bâkîsi istifrâğ olunur. Ve teşennüc-i imtilânın istifrâğı bu minvâl üzere işlenir.

Ve "el-hâmis"ten bu maqâma gelince nüshâ-ı sultâniyyenin miştarında tahrîr olunup üzerine nüshâ-ı alâmetleri vâç olunmuştur, tab ile olan nüshalarda bu maqâller mevcûde değildir.

Ve ma'lûm buyurula ki maddenin istifrâğı ve mevdi'inden kalı iki vech üzere olur:

Evvelkisi māddeyi mevdi'-i marağın hilâfında olup ba'đ olan maħalline cezb ile olur.

Ve ikincisi māddeyi mevdi'inden hilâf-ı qarîbine cezb ile olur.

Ve cezbın vahtlerinin evlâsı o vahttir ki bedende imtilâ olmaya ve maddenin taraf-ı âhere teveccühü olmakla cezbe işyânı olmaya.

Ve biz bir recül farđ ve taqdîr eyleyelim ki ağzının a'lasından ve üst tarafından keşiren dem seyelân eder veyâhüd bir hatun farđ eyleyelim ki o hatundan bevâsir kanları çok akıp seyelân eder. Bu iki şürette biz māddeyi hilâf-ı qarîbe meyl ettirip recülün ağzının yukarı tarafından nüzül eden kanı burnuna cezb eyleriz burun kanatıcı devâlar isti'mâli ile veyâhüd esfelden ve hilâf-ı ba'ıdden faşd edip māddeyi o ba'ıd olan mevdi'e naql ve cezb eyleriz. Ve

kezâlik hatunun seyelân eden bevâsîr kanını rahimine cezb eyleriz tamsını idrâr edip akıtmak ile eger mekân-ı qarîbe cezb murâd eylersen veyâhûd a'fâ-yı bedende olan 'urûktan faşd ile māddeyi mekân-ı ba'ide cezb eyleriz.

Ve māddeyi mevđî-i ba'ide cezbd vâcib olmaz ki iki kıtrda ba'îd olan maħalle naql oluna belki vâcib olan kıtr-ı vâhîdde ba'îd olan maħalle naql olunmaktır. Meşelâ mādde sağ tarafta bedenın a'fâsında olsa mādde bedenın sol tarafta olan esfele naql ve cezb olunmaz belki mādde yine bedenın sağında olan esfele naql olunur, ziyâde lâyıķ olan budur veyâhûd o mādde bedenın solunda olan a'fâsına naql olunur. Eger o yesâr yemîne ba'îd olur ise bir menkıbin menkıb-i âhere bu'du gibi ya'nî sağda ve solda olan omuz başlarının biri birine uzaklığı kadar uzak olur ise o zamânda mādde sağdan sola ve soldan sağa cezb olunup çekilmek câiz olur. Ammâ sağın sola uzaklığı başın sağ tarafının sol tarafına uzaklığı kadar olur ise o miqdâr uzaklığı olan maħalle māddeyi cezbın menfâatı olmaz. Ve başın sağ tarafında olan mādde başın sol tarafına ve sol tarafında olan mādde sağ tarafına cezb olunmaz belki başın sağ tarafında olan mādde yine sağ tarafta bedenın esfeline ve aşağısına cezb olunup çekilir ve başın sol câmibinde olan mādde dahi yine solda olan esfele cezb olunur.

Ve kaçan bir 'udvun māddesim mekân-ı ba'ide cezb murâd eylesen eger o 'udvda veca' var ise evvelâ o 'udvun veca'ını teskîn edip ba'dehu cezb eyleyeler onun için ki vca' cezzâb olur, âher maħallerde olan māddeyi veca' kendi olduğu maħalle cezb eder.

Ve veca' senin māddeyi mekân-ı ba'ide cezb için eylediğin mu'âleceye müzâhım ve muķâvim olup mu'âlececi müfîd olmaz ve mādde 'işyân edip senin cezbın ile müncezibe olmaz ise o māddeyi mekân-ı âhere cezb için 'unf ile mu'âlece eylemeyeler, zîrâ ba'dı kerre 'unf eylemek māddeyi tahrîk eder ve māddeyi terkîk eder ve rikķat ve hareket hasebiyle âher maħalalde olan mādde mevđî-i vca'a müncezibe olup veca' ziyâde olur.

Ve ba'dı kerre dahi māddenin mücerred incizâbı kifâyet eder her ne kadar müncezib olan mādde istifrâğ olunmaz ise, zîrâ māddeyi olduğu 'udvdan mevđî-i âhere cezb eylemek ile māddeyi o 'udva teveccühten men' eder her ne kadar māddeyi iħrâc ve istifrâğ eylemez ise. Ve bu vechle ğarağ-ı ma'tlûb hâşıl olur ve o ğarağın huşûlünde istifrâğa hâcet kalmaz ve belki

sen māddeyi maḥallinden muḳābiline cezbde mücerred şedd eylemek ile veyāḥūd o muḳābilede olan maḥalle meḥācım vaḍ' etmekle veyāḥūd edviye-i muḥammire ya'nī şedīd ve cezzāb devālar ile iktifā ve iḳtişār eylersin ve bi'l-cümle ilām-ı mü'ekked ile ilām etmekle iktifā eylersin.

Ve istifrāğı ziyāde sühületli olan mevādd damarlarda olan māddeleyer olur ve onlardan sonra sühületlisi aḍāda ve mefāşılada olanlar olur. Ve bu iki maḥallde olan mevāddı ihṛāc ve istifrāğ eylemek damarlarda olan mevādda kıyās ile şuşübetli olur. Ve o aḍāda ve mefāşılada olan mevādd ihṛāc olunmakta onunla ma'an mevādd-ı şāliḥa dahi ḥurūc eylemek lāzım gelir.

Ve istifrāğ eden kimseye lāzım gelir ki aḡdiye-i keşire vü niyye ya'nī çığ olan ḡidā tenāvülüne sūr'at eylemeye, zīrā istifrāğ ḥasebiyle aḍā ḡidādan ḥālī olmakla ṭabī'at o me'kūl olan ḡidāyı ḥādm olmazdan muḳaddem aḍāya cezb eder. Ve bu zıkr olunan aḡdiyelerin tenāvülünü icāb eder nesne olur ise lāyık olur ki tedric ile ḳalilen azar azar tenāvül eyleye, def'aten aḡdiye-i mezkūreleri tenāvül eylemeye, bir miḳdār tenāvülden sonra meks edip yine tenāvül ede. Ve bu vechle bātına dāhil olan ḡidā ḥādm-ı ceyyid ile ḥādm olur.

Ve faşd bir istifrāḡdır ki aḥlāt-ı zāideye maḥşūş olur ve aḥlāt-ı erba'a faşd ile istifrāḡda berāber olur. Ammā kemmiyyeti ve keyfiyyeti ziyāde olan ḥilt-ı vāḥidi va maḥşūş olan ilāc faşdın ḡayrileri olur.⁴³¹

Ve kaçan i istifrāğ ifrāt üzere olur ise ekşer-i ḥālede ḥummāyı ihdās eder.

Ve ishāl mu'tādı olan kimsenin ishāli munḳaṭı' olup kesilmekle o kimsede bir 'illet ve bir maraḍ ḥādiş olsa o ishālin mu'āvedesi ile o 'arıḡ olan 'illet zāile olur ve ekşer-i ḥālede bür'e mü'eddī olur. Ve bunun mişlli olur kulaḡından vesāḥın ḥurūcu ve burnundan sümügün ḥurūcu mu'tādı olan kimsenin burnundan ve kulaḡından o faḍlalar munḳaṭı' olup çıkmasa seder maraḍı ḥādiş olur, kaçan o faḍlalar yine ḥurūca başlayıp mu'āvede eylese seder zāil olup bür' ḥāşıl olur.

Ve ma'lūm buyurula ki istifrāğı lāzım olan mevāddın bir miḳdārını alıkoyup tamāmen istifrāğ-ı mādde eylememek istifrāğ-ı tām̄m ve külliyyen mād-

431 Ya'nī şafrā ve balḡam ve sevdādan her birini başka başka istifrāğ eder devālar vardır, birine maḥşūş olan devā āḥerleri istifrāğ eylemez. Ammā demin istifrāğına maḥşūş bir nesne yoktur, zīrā demi istifrāğ eden faşddır ve faşd demi istifrāğ eylediḡi gibi bākīlerini dahi istifrāğ eder. Ve baḍılar bi'l-cümle müstefriḡāt faşd gibi aḥlāt beyninde müşterektir derler, o ḳavl muşannifin marḍisi deḡildir.

deyi ihrâc eylemekten evlâ olur ve gâilesi eķall olur, zîrâ istifrâğda mübâlağa eylemek kuvvetin dâfını icâb eder. Ve çok kerre o imsâk olunan māddeyi tabîat taħlîl edip o baķıyye kalan māddenin dārarı olmaz ve kuvvete dahi dâf gelmez. Ve mādâm ki bir hılt istifrâğı lâyıķ olan cinsten olup ve marîdde dahi taħammül ve kuvvet olur ise onu istifrâğın ifrâtından ĥavf eyleme. Ve bağı kerre sen ġaşı 'arığ olunca ķadar istifrâğa muħtâc olursun.

Ve o kimse ki onun kuvveti dâfıfe olup kavıyye olmaya ve aħlât-ı redıyesinin māddesi keşire ola, o kimsenin māddesini ķalîlen ķalîlen istifrâğ eyle. Ve kezâlik māddenin telhıci ya'nî ađđaya duħülü şedıde olsa veyâħüd o māddenin deme ihtilâtı şedıde olsa defâten istifrâğı mümkün olmasa ķalîlen ķalîlen istifrâğ olunur ve bu sebebden için ırķ-ı nesâda ve evcâ-ı mefâşıl-ı müzminede ve sereťanda, ve cereb-i müzminede ve demâmîl-i müzminede ķalîlen ķalîlen istifrâğ olunur.

Ve ma'lûm buyurula ki ishâl fevķten mevâddı cezb edip çeker ve taħtta ya'nî esfelde olan mevâddı kal' edip söker, pes ishâl iki cezbe dahi muvâfıķ olur ya'nî mādde marâdın cānib-i muvâfıķında ve cānib-i muħālifinde 'amel eder. Ve mevâddın ađđada müteķarrir ve mütemekkin olanlara dahi ishâl muvâfıķ olur.

Ve kaçan mevâdd taħtta ve bedenin aşığı tarafında olsa o māddeyi cānib-i ĥilâfa cezb eder ya'nî esfelin sağ tarafında olanları sola ve soldan sağ tarafa cezb edip olduğu maħallden kal' eder ve koparır, ammâ kay' cezb ve kal'ı 'aks üzere eder.⁴³²

Ve faşdın ĥâlî muħtelife olur demin meħzâzı ve mevđi'ci ĥasebiyle, zîrâ karîben senin ma'lûmun oldu ki faşd ile mevâdd gāhıce cānib-i muvâfıķ ve gāhıce cānib-i muħāliften istifrâğ olunur.

Ve istifrâğa ĥâceti ķalîl olan nâs beyninden o kimselerdir ki onların ġıdâsı ceyyid ola ve onların ĥadmları dahi ceyyid ola. Ve büldân-ı ĥârre aşĥablarının dahi istifrâğa ĥâcetleri ķalîl olur.

432 Kay' 'aks üzere olduğunun sebebi budur ki kay' ve ishâl ile istifrâğ olunan mādde buldukları maħallden mi'deye müncezib olmadıkça istifrâğ olunmaz ve istifrâğ kay' ile olur ise mi'deye āher maħallden meczûbe olan mādde feme şu'üd eder ve lâ-maħâle kay'da cānib-i ba'ıdden istifrâğ olur. Bunun tavđîhi faşl-ı âtînin āĥirinde gelir.

el-Faşlu'r-Râbîu Fî-Ğavānîne Müştareketin Li'l-Ğayî ve'l-İshâli ve Keyfiyeti Cezbi'l-Müşhili ve'l-Muğayyi

İshâl veyâhûd tekayyu^o murâd eden kimselere müsteħabb müşhil ve muğayyi^o devâları isti'mâl eylemezden muğaddem bir def'ada tenâvül edegeldiği ta'âmı tefrîk edip birkaç nevbette azar azar tenâvül eyleye, bir günde bir nevbette yediği miqdârı bir günde birkaç nevbette yiye ve o ta'âmın elvân ve envârını muhtelif eyleye, eger mu'tâdı bir türlü ta'âm ise birkaç türlü ta'âm tenâvül eyleye ve kezâlik meşrûbâtını dahi muhtelif eyleye, zîrâ mi'de bu hâl üzere tenâvül olunan ta'âmı müştemil olmaz ve kuvve-i mäsikesi o ta'âmı şedîden kabđ eylemez belki o mütenâveli def' edip kay^o veyâhûd ishâl ile iħrâc eylemeğe müştâk olur. Ammâ yediği ta'âm bu hâlet üzere olmayıp elvânı muhtelif olmasa ve kezâlik o me'kûlü müteferriğ olmasa ya'nî bir nevbette tenâvül eylediği ta'âm hâdm' olmazdan muğaddem üzerine ta'âm-ı âher vârid olmasa mi'de o ta'âmı kabđ-ı şedî ile kabđ eder ve huşuşan ki o me'kûlün miqdârı kâfille ola, o kâfilü'l-miğdâr gıdayı ahz ve kabdı ziyâde olur ve onun ħurûcuna buhl ve dınnet eder ve ishâli ve tekayyu^o şu'übetli olur ve bu tedbire ancak tabf'atlarında icâbet ve lînet olmayıp kabđ üzere olan kimseler muhtâc olur, ammâ tabf'atları lînet üzere olanlar ona muhtâc olmazlar.

Ve ma'lûm buyurula ki ħüsnü't-tedbîr olan kimseler ishâl ve kay^o a ve sâir istifrâğlara muhtâc olmazlar belki ħüsnü't-tedbîr olanların ihtiyacı kay^o ve ishâl mişlillerden ziyâde ħafîf olanlara olur ve belki onların mühimm olan ħâcetlerini kaçdâya riyâdet ve delk ve ħammâm kifâyet eder. Ve o ħüsnü't-tedbîr olanların bedenleri mümtel^o olur ise onların imtilâsı ahlât-ı erba'anın ecvedi olan ancak demden olur ve onlar ancak imtilâ ħasebiyle faşda muhtâc olurlar, onlar ishâle ve kay^o a muhtâc olmazlar.

Ve kaçan ħarûret bir kimsede faşd ile ve ħarbağ mişlli edviye-i ħaviyye ile istifrâğların cem'ini icâb eylese vâcib olur ki faşd ile ibtidâ oluna. Ve bu vaşiyet fâğıl İbuğrâf'ın *Ebîzîmiyâ* adlı kitabının veşâyâsında zîkr eylediği vaşiyetlerdendir. *Ve tabf ile olan nüşhalarda* ابذيميا *bedeline* ابليما *vâkf olmuştur.* Ve İbuğrâf'ın bu zîkr eylediği vaşiyet vaşiyet-i ħağğadır.

Ve kezâlik imtilâ yalnız demden olmayıp balğamdan olsa velâkin o balğam dem ile muhteliğ olsa yine evvelâ faşd ile istifrâğ olunup ba'deuh ishâl olunur.

Velâkin ba'đı kerre ahlâť lüzüçetli olup bārıde olur ve faşđ o mişlli ahlâťın ğılzâtinı İcâb eder ve vâcib olur ki o mişlli ahlâť ile imtilâ dem ile maħlûť balġamdan olup ahlâť lezice ve bārıde olur ise ishâl faşđ üzere taġđım oluna.

Ve bi'l-cümle ahlâť mütesâviye olup berâber olur ise faşđ taġđım olunur. Ve faşddan sonra eger bir âher hıltın ġalebesi olur ise o ġâlib olan hılt istifrâġ olunur. Eger ahlâť mütesâviye ve berâber olmayıp ba'đı hıltta sâirleri üzere fağla olur ise evvelâ o fağla istifrâġ olunup sâirleri ile mütesâvı olduktan sonra faşđ olunur.

Ve faşđın devâ üzere taġđımı vâcib olan şarette bir kimse 'aks üzere devâyı faşđ ve taġđım eylese ve devâ ile faşđın arasında olan müddet eyyâm-ı kalâil olsa lâ-mahâle o kimse devâyı faşđ üzere taġđıminden mutağarrır olur.

Ve bir kimse faşđ eyledikten sonra karbû'l-ahdde istifrâġ iġtiđâ eylese o kimse muvâfiġ ve mülâyim olan devâ ile istifrâġ eylesin ve faşdı teħır eylesin. Faşda muġârin olan şûrb-i devâ şaribini hummâda ve idtirâbda kılar. Ve o kimsenin hummâsi idtirâbı müsekkine olan devâlar isti'mâli ile sâkin olmaz ise ma'łûm olur ki o kimseye faşdı taġđım vâcibdir.

Ve istifrâġa muħtâc olan 'illetin küllisi bi-ħasebi'l-kemmiyyet imtilâdan ġâdis olmak vâcib deġildir, ba'đı kerre ġâdis olan marağ 'illet-i 'azıme olduġu istifrâġı iġtiđâ eder her ne kadar imtilâ olmaz ise dahi. Ve ba'đı kerre dahi imtilâ bi-ħasebi'l-keyfiyyet istifrâġa dâ'ı ve muġteđi olur. Ve çok kerre vâcib ve lâzım olan faşddan ġüsni-i tedbır muġnı olup 'ale'l-fevr ahlâťı ta'dil eder ve çok kerre dahi bir dâ'ı ġâdis olup mâddeyi istifrâġa da'vet eder ya'nı istifrâġı mücib bir sebep mevcüd olur lâkin bir mâni' istifrâġdan men' edip istifrâġ olunmak câiz olmaz, onun çâresi ve ġilesi ancak oruġ tutup şâim olmak olur. Ve nevm imtilâdan ġâdis olan sü-i mizâcı ta'dil ve tedârük eder.

Ve istifrâġın bir nevi dahi vardır ki ona istifrâġ 'alâ-sebîli'l-istizħâr denir ve o istifrâġ vaġtleri ma'łûm ve dâire olan niġris ve şar' marağlarında olur; vaġtleri gelmezden muġaddem o marağlarda faşđ ve ishâlden hangisi muvâfiġ ise onunla istifrâġ olunur, marağların ġudüşuna kadar teħır olunmaz ve ġuşuşan vaġt-i reb'i de ġudüşu mu'tâd olan o mişlli marağlarda istifrâġ teħır olunmamak muvâfiġ ve lâyiġ olur.

Ve ba'dı kerre edviye-i nâşifeyi ve edviye-i müceffifeyi isti'mâl dahi istifrâğ olur ve istiskâsı olanlar bu vechle istifrâğ ederler. Ve ba'dı kerre bir emr-i mu'keddi seni istifrâğa muhtâc olan hılta mücânîs ve keyfiyyette muvâfık devâ isti'mâline muhtâc eder, meselâ şafrâyı istifrâğda sakmün-yâya ihtiyâc olduğu gibi, o zamânda vâcib olur ki o hılta muvâfık olan devâya keyfiyyette muhâlif ve ishâlde muvâfık devâ-i âher dâmm olunur. Ve eger o devâ-i âher muvâfık olmaz ise lâ-ekall ishâle mâni' olmaya ya'nî edviye-i kâbıdadan olmamak lâyıq olur sakmün-yâya helîlec hâlt olunur. Ve eger istifrâğ olunan mevâdd keyfiyyette muvâfık olan devâ ile olmakla sū-i mizâc hâdiş olur ise sonra o sū-i mizâc tedârük ve ta'dil olunur.

Ve ahsâlarında veremleri olanların ishâlleri ve kay'ları şurûbetli olur. Ve eger mu'dtarib olup kay' ve ishâlden birine muhtâc olurlar ise onların istifrâğlarında leblâb ve kırtım ve mâ-i beşfayec ve hıyâr-şenber ve bu mişlli devâları isti'mâl eyleye.

Fâdil İbûkrâ't der ki kadîf nahîf olan kimsenin tabî'atı kay'a mücîbe olsa o kimsenin tenkıyesi kay' ile olmak evlâ olur ve o tenkıye şitâ faşlında olmak câiz olmaz belki rebî ve şayf ve harîf bu üç faşlın birinde tenkıye olunur.

Ve kaçan bir kimsenin sehanesi mu'tedile olsa ya'nî nahîf ve semiz olmayıp ikisi arasında mütevassıtı hâl olsa o kimsenin istifrâğı ishâl ile olmak kay'dan evlâ olur lâkin bir sebep hâdiş olup o sebep onu kay' ile istifrâğa da'vet eder se ve o da'vet eyyâm-ı şayfta değil ise şayf gelince kadar intizâr eder, şayf geldikte o zamân kay' edip istifrâğ eder. Ve o mu'tedilü's-sehane olan kimse hâcet mess eylemedikçe kay'dan ihtirâz eder, tekayyu' eylemez.

Ve vâcib olur ki kay' veyâhüd ishâl murâd eden kimse kay' ve ishâle mübâşeret eylemezden mu'kaddem istifrâğı ma'tlûb olan hılta tel'tif edip ve o hılta mecârîlerini tevsî' edip ve o mecârîde vâki' olan süddeleri tef'tih eylemek vâcib olur, zîrâ bu mezkûrlara ri'âyet eylemek istifrâğ eden kimseye ta'abdan emn olur ve onunla istifrâğ sühûlet üzere olur.

Ve ma'lûm buyurula ki devâ-i kavî isti'mâl edip kay' veyâhüd ishâl ile istifrâğı murâd olunan hılta telyîn olunup ve icâbete tabî'atı meyl ettirip ta'vîd eylemek ya'nî icâbeti tabî'atın mu'tadı kılmak muşllıh olan tedbirlerin biri olur.

Ve ahşâyı muhîṭ olan üç hicâbın içinden merâḳḳ tesmiye olunan hicâbında hüẓâl olan kimseye ḳayṽ ve ishâl şurûbetli ve ta'ablı olur ve ḥaṭar-nâk olur.

Ve ba'ḏı kerre edviye-i muḳayyi'e saḳy olunan kimseyi]433 o edviye ḳayṽ ettirmeyip ishâl eder ve muḳayyiṽ olan devâ-i müşhil olur ve bu hâlet o vakte olur ki edviye-i muḳayyi'eyi isti'mâl eden kimsenin mi'ḏesi ḳuvvette olur veyâḥûd cû'u ve açlıḡı ziyâde şedîde olduḡu vakte isti'mâl olunmuş olur veyâḥûd onun ṭab'atında zereb olup lîneti ziyâde iken isti'mâl olunmuş olur veyâḥûd o muḳayyiṽ isti'mâl eden kimsenin ḳayṽa itiyâdı olmuş olur veyâḥûd devânın cevheri şaḳîl olmakla o muḳayyiṽ devâ sür'at ile zâil olmuş olur. İṣbu şüretlerde muḳayyiṽ müşhil olduḡu gibi ba'ḏı kerre dahi 'aksi vâḳi' olup edviye-i müşhile muḳayyi'e olur o vakte ki o edviye-i müşhileyi isti'mâl eden kimsenin mi'ḏesi da'ife ola veyâḥûd şüflünün yübüseti şedîde ola veyâḥûd o müşhil devâ kerîḥ ola veyâḥûd o müşhil devâyı isti'mâl eden kimsenin toḥmesi ola ve bi'l-cümle bu şüretlerde edviye-i müşhile taḥavvül edip muḳayyi'e olur.

Ve kaçan müşhil olan devâ ḥükmünü icrâ edemeyip ishâl eylemese veyâḥûd nuḏcu olmayan mevâddı ishâl eylese o müşhil ishâli maṭlûb olan ḥıltı taḥrîk edip bedene neşr eder ve daḡtır ve bi'l-cümle bedene o münteşir olan ḥılt istilâ eder ve bedende olan sair aḥlât o ḥıltı istihâle eder ve o istifrâḡı murâd olunan ḥılt bedende çoḡalır ve maḏarratı 'amm olur.

Ve aḥlâtın ba'ḏıları sür'at üzere ḳayṽa icâbet eder: safrânın ḳayṽa icâbeti serî'a olur ve ba'ḏı ḥıltın ḳayṽa 'iṣyânı olur, sevâd ḳayṽa 'aşıye olur ve ba'ḏı ḥıltın ḳayṽa sür'at-i icâbeti olmaz, 'iṣyânı dahi olmaz, beynehümde mütevasşıṭ ve mu'tedil olur.

Ve maḥmûmun ishâli ḳayṽından ziyâde şavâblı olur.

Ve bir maraḏın sebebi olan ḥılt nâzile olsa o ḥıltı ḳayṽ ile istifrâḡ muḥâl olur. Zelaḳ-ı em'âda mâdde nâzile olmakla ḳayṽla istifrâḡ olunmaz.

Ve edviye-i müşhilenin şerrlisi o edviye-i mürekkebedir ki o mürekkebin eczâlarının vakt-i ishâlde ihtilâfları şedîd olur ve ishâl o ihtilâf ḥasebiyle muḏtarib olur onun için ki eczâları ma'fiyyet ile ishâl eylemezler belki vâhidin ba'ḏe vâhidin 'amel edip o ishâlde ihtilâf ve ḳıyâm ya'ni memşâya mürâca'at-ı keşîr olur.

Ve ba'đı [115a] kerre olur ki o mürekkeb müşhilden cüz²-i evvel cüz²-i şânînin kendisini ishâl eder. Ve bedeni 'arî olup hıltı-ı fâsîdde nakî ve tâhir olan kimse ishâl ve kay²a ta'arruğ eylese lâ-mahâle ona düvâr ve mağş ve kerb 'arîğ olur, o 'arîğalardan o kimse hâlî olmaz ve onun istifrâğı dahi cidden şurûbet üzere olur. Ve'l-hâşıl kaçan devâ istifrâğı lâzım olan fuğülü istifrâğ eylese o istifrâğda ığtırâb olmaz. Ve bir istifrâğda ığtırâb hâdiş olsa ma'fûm olur ki o edviye ile istifrâğ olunan hıltı istifrâğı maflûb olan fağl değıldir belki hıltı-ı şâlih istifrâğ olunmuştur..

Ve istifrâğı maflûb olan hıltı kay² ve ishâlde hürûc eyledikten sonra hıltı-ı âher dahi bir miqdâr hürûc eylese delâlet eder ki hürûcu kaçd olunan hıltı-tan bi-tamâmihi beden tenkıye olmuştur, ammâ istifrâğı maflûb olan hıltın hürûcundan sonra hürâta ve eşvedü'l-levn ve müntin bir şey²-i âher hürûc eylese o vech ile olan ishâl redf olur.

Kay² ve ishâl 'akibinde nevm müştredde olsa delâlet eder ki istifrâğ bedeni tenkıye-i bâliga ile tenkıye edip nefi olmuştur.

Ve ma'fûm ola ki ishâlde ve kay²da 'ataş ve şusuzluk ziyâde 'arîğ olsa cevdet-i tenkıyeye ve mûbâlagaya ve gâyet-i bülûğa delâlet eder.

Ve ma'fûm buyurula ki edviye-i müşhile hangi hıltı ishâl eder ise o hıltı ishâli kuvve-i câzibesi ile olur, o müşhil devâ ishâl edeceğı hıltı nefesine cezb eder. Ve ba'đı kerre gâliz olan hıltı cezb edip rakıka ta'arruğ eylemez ve bu fi'l sevdâyı ishâl edern devânın fi'li olur.

Ve ba'đı etıbbâ zâhib oldular ki sevdâyı cezb eden devâ sevdâyı tevlid eder ve ba'đılar derler ki gâlizî cezb eden edviye evvelâ hıltı-ı rakıki cezb eder ba'dehu hıltı-ı gâlizî cezb eder. Ve bu kavller kavli-i murteber değıldir. Câlînü's evvelâ mezkûr olan kavli re'y eylediğinden mâ'adâ itlâk üzere ya'nî bi'l-cümle ahlâtı-ı erba'aya şümülü olan kelâmı zikr edip der ki semmiyyet olmayan bir müşhil kaçan isti'mâl olundukta o müşhil ishâl eylemese belki ağdiye gibi haçm ve istimrâ olunsa o müşhil ishâl zamânında ahlâtı-ı erba'adan hangi hıltı ishâl eyler ise 'adem-i ishâli ve hağmı zamânında ondan o hıltı tevellüd eder. Ve Câlînü's'un bu kelâmı sedid değıldir. Ve Câlînü's bu da'vâsını işbât için delil irâd edip der ki edviye-i müşhile cezb ve ishâl eylediğı hıltı cezbının vechi budur ki cevherlerinde onlar biri birine müşâkil ve müşâbih olurlar, zîrâ edviye müşâbihi olmayan hıltı cezb eylemez ve

beynehümâda müşābehēt olur ise lā-maḥāle o edviye müşābihi olan ḥılıt cezb eder ve eger mānī' ve 'āyik cezbden men' ve 'avḳ etmekle 'amel edemeyip o edviye münḥādime olur ise o edviyeden müşābihi olan ḥılıt tevel-lüd ve tekevvün eylemek lâzım gelir. Ve Cālīnūs'un bu istidlālī fāsiddir. Eger bu istidlāl tām̄m ve ṣāḫiḥ olsa her iki kıṭ'a ḥadīdlerden hangisinin miḳdārī ḡālib ve ekṣer olsa ḡālib olan maḡlūbu cezb eylemek lâzım gelirdi cevherleri arasında müşākele olmak ḥasebiyle ve kezālīk iki kıṭ'a altından ḡālib olan maḡlūbu cezb eylemek iḳtiḏā ederdī. Ve bu miṣlli maḥallerde delīlin cereyānı ve müdde'ānım taḥallūfū istidlālīn fesādını icāb eder lākin bu ebḥāṣı istiḳṣā ve taḥḳīḳ eylemek ṭabībīn vazīfesi deḡildir, 'ilm-i āḫerde mübeyyendir.

Ve ma'ḷūm ola ki müşhil veyāḫūd muḳayyi' şürb olundukta aḫlātin bulunduḡu maḥallden incizābı mi' deden ve em'ādan o maḥalle indifā'ı ṭarī-ḳinden olur ya'nī tenāvül olunan ḡidā mi' dede ve em'āda ḥadm olup key-lūs olduktan sonra māsārīḳāya ve ondan bāb-ı kebidde ve ondan kebidde ve kebidde verīde ve verīden evrīdeye mündefī' ve müncezīb olur ve ba' dehu mecārī-i uḫrāya vāḫiden ba' de vāḫidin nüfūz eder. Meṣelā her kaçan evrīdede mevcūd olan ḥılıtın istifrāḡı maṭlūb olup müşhil veyāḫūd muḳayyi' edviye isti'māl olunsa o ḥılıt evrīdeden verīde ve verīden kebidde ve ondan bāba ve ondan dahi māsārīḳāya ve ondan em'āya müncezīb olur ve kaçan o mādde em'āya dökülse ṭabī'at o ḥılıt[ı] ḫārice deḡe ḫareket eder.⁴³⁴

Ve edviye-i müşhile isti'mālinde ḥılıtın mi'deye şu'ūd edip müncezīb olması ḳalīl olur. Eger mi'deye müncezīb olur ise o mi'deye müncezīb olan ḥılıt ṭabī'at ḳay'a meyl ettirir. Ve o müncezīb olan ḥılıt iki vechten için em'āya nüzūl edip mi'deye şu'ūd eylemez:

Vech-i evvel budur ki müşhil edviyenin em'āya nüfūzu serī' olur.

434 Ma'ḷūm ola ki māsārīḳā dedikleri kıl gibi raḳīḳ damarların ba'ḫıları kebidde mi'deye vāṣıl olur ve ba'ḫı āḫerleri kebidde em'āya vāṣıl olur ve mi'dede ḥāṣıl olan keylūs mi'de māsārīḳāsından kebidde müncezīb olup ve şüfl em'āya münḥādīr olduktan sonra o şüfliden em'āda dahi keylūs ḥāṣıl olup em'ā māsārīḳā şekline kebidde varır, o dahi kebidde müncezīb olup ve kebidde keymūs olup damarlara müncezīb olur. Ve istifrāḡ murād olunup muḳayyi' ve müşhil edviye isti'māl olunsa ṭabī'at faḫlayı geldiḡi ṭarīḳten bi'l-cümle em'āya ihḏār eder. Ve ishālde berāz olup ḫurūc eder ve ḳay'da em'ādan mi'deye şu'ūd edip femden ḫurūc eder.

Vech-i şānī budur ki müşhil şürb olundukta tabīrat māddeyi evride ve māsārīkadan esfele ya'nī em'āya def'e acele eder, fevkte olan mi'deye def' eylemez, zīrā esfele olan tarīk-i mezkūr fevkte olan tarīkten akreb olur.

Ve bir vechi dahi budur ki istifrāğı maṭlûb olan māddenin ḥalfinde ve ardında olan ahlāt-ı şālīhaya o faḍla müzāhame eder ve bu müzāhame tabīratı akreb-i ūrukdan māddeyi def'e tahrīk edip o hareket ile tabīrat māddeyi em'āya def' eder. Eger edviyede bir kuvvet lāzıme olup o kuvvet māddenin em'āya indifā'ına mānī' olmak şadedinde olur ise o mādde şāhibinin māddenin em'āya indifā'ını icāb eden kuvvet-i tabīrsi edviyenin zıkr olunan kuvvetine gālib olup māddeyi em'āya def' eder ve ma'a-hāzā müşhil devāda olan kuvvet-i cāzibe māddeyi tabīratın ta'yīn eylediği cihete cezb eder, ona muğāyir cihet-i maḥşūşaya cezb eylemez. Lākin bu dediğimiz edviye-i müşhilenin ḥālidir.

Ammā edviye-i muḳayyi'enin ḥālī müşhilātın ḥilāfı üzere olur, zīrā muḳayyi' edviye kaçan mi'dede bulunsa mi'dede meḳs edip eğlenir ve em'āda bulunan ḥıltı nefsine cezb eder ve tabīrat her ne kadar o māddeyi esfele def'ini icāb eder ise edviye-i muḳayyi'enin kuvveti gālib olup kuvve-i tabīriyyenin cezbine mānī' olur ve māddeyi mi'deye çıkarır.

Ve sana bilmek vācib olur ki edviyenin cezbi ile müncezib olan mevāddı 'urūkun māddelemi olur ya'nī edviye damarlarında olan mevāddı cezb eder, ḥāric-i 'urūқта olup aḍāda muḥtebes olan mevāddı cezb eylemez. Lākin edviyenin maḥalli olan mi'deye istifrāğı maṭlûb olan māddenin mücāvereti şedīd olur ise o cidden mücāvır olan 'uḍvdan mi'dede olan edviye māddeyi mi'deye veyāḥūd em'āya cezb eder o mādde gerek ise dāḥil-i 'urūқта olsun ve gerek ise ḥāric-i 'urūқта olsun. Meşelā riyenin dāḥil-i 'urūḳ olan mād-desini ve ḥāric-i 'urūқта olan mād-desini mi'dede bulunan edviye cezb eder riyenin mi'de ve em'āya ḳurbü şedīd olduğu ḥasebiyle.

Ve ma'lûm buyurula ki çok kerre edviye-i yābiseyi isti'māl bedenden ruṭbātı neşf edip o vech ile istifrāğ olunur, istiskānın istifrāğı bu minvāl üzere olur.

el-Faşlu'l-Hâmisü el-Kelâmu Fi'l-İshâli ve Kavânînihi

Müşhil olan devâları isti'mâl eylemezden muqaddem bedenin müşhilâtı kabûl ve müşhilâtın vaqt-i isti'mâlde sühûlet üzere te'sîrine bâ'îş olan edviye-i mu'cidde ve müheyyi'eyi bundan aqdem biz sana beyân eyledik ve müşhilâtı isti'mâl eylemezden muqaddem mesâmmâtı tevsîf edip ve tabî'atı telyîn eylemek bâbinda olan kelâmımızı dahi bundan aqdem zikr eyledik. Ve bu faşlda olan kelâmımız bunlardır:

Emrâd-ı bârîdede müşhilâtı isti'mâlden muqaddem telyînin vücûbu ziyâde mü'ekked olur. Ve'l-hâşıl qable'l-ishâl tabî'atı telyîn [115b] kânûn-ı ceyyid ve emân olur lâkin zerebe⁴³⁵ isti'dâdı ziyâde olanlara telyîn ceyyid olmaz ve zerebe isti'dâdı ziyâde olanlara mezkûrlardan birisi câiz olmaz, zîrâ onlar ile zerebi olanların ishâli ifrât üzere olur ve o misli kimselerin müşhili devâlarına muqayyîp edviye hâlt olunur, edviye-i müşhile fi'lini icrâ eylemezden muqaddem mi'deden nüzûle isti'câl eylemesin için, zîrâ muqayyîp devâ ile maḥlûṭ olan müşhil fi'linin işler, muqayyîp dahi o fi'lin aksini işler ve ikisinden i'tidâl hâşıl olur. Ve Tez olunmağa ve zerebe müsta'idd olanlara müşhil-i kavî saqy olunmaz ve onların zerepleri başlarından inen nevâzil ile hâdiş olur.

Ve em'asında şüfl-i yâbis olanlara edviye-i müşhile saqy olunmak ziyâde ḥaṭarlı olan nesnelere olur belki vâcib olur ki o şüfl-i yâbis iḥrâc oluna ihtikân ile veyâḥûd müzlika olan meraka ile ve sonra müşhilât saqy oluna.

Ve müşhilâtı isti'mâlden birkaç gün muqaddem ḥammâm isti'mâli māddeyi telṭîf eden mûlaṭṭîfât-ı ceyyideden olur eger mâni'-i istiḥmâm bulunmaz ise. Ve vâcib olur ki istiḥmâmla şürb-i devâ arasında müteḥallil olan zamân zamân-ı qalîl ola ve devâdan sonra ḥammâma duḥûl eylemeye, zîrâ ḥammâm māddeyi ḥârice cezb eder ve ishâli ḥabse mu'tin olur ve maṭlûb olan ishâle i'ânet eylemez lâkin faşl-ı şitâda devâ isti'mâlinde sonra ḥammâmın büyü-tü selâşesinden beyt-i evvele girmek câiz olur onun için ki ḥammâmdan beyt-i evvelin ḥarâreti dâ'ife olmakla māddeyi ḥârice cezbe kâdire olmaz belki telyîn etmekle ishâle yardım eyler.

435 Zereb" lügatte fesâd-ı mi'deye derler ve 'örf-i etṭebbâda muttasılan baṭnın inṭilâkına derler. Ve ba'ḍılar zerebi ta'rîf edip derler ki ta'am mi'dede ḥaḍmun-mâ olur velâkin kuvve-i mâsikenin dâ'fı ḥasebiyle kemâl-i ḥaḍm bulunmamakla onlardan a'dâya ḡidâ hâşıl olmaz belki ruṭûbeti ile şüfl-i berâz hâşıl olup ḥurûc eyler.

Ve'l-hâşıl müşhil içen kimsenin havâsında harâret-i yesîre olmak vâcib olur ve mu'arriķ ve mükerrîb havâ olmak câiz olmaz. Pes havâ bu vech üzere olur ise havâ mu'iddâtından olup ishâle mu'în olan nesnelere olur. Ve kezâlik devâyı istîmâlden evvel delk olunup ve dühn ile temrîh olunmak dahi mu'iddâtın ya'nî bedeni ishâle müsta'idd kılan nesnelere olur.

Ve müşhilâtı şürbe itiyâdı olmayan kimselere müşhilât-ı kavîyye saķy olunmadan imtinâ ve tevaķķuf eylemek tabîbe evlâ olur.

Ve o kimseler ki omlarda toħme ve ahlât-ı lezice veyâhüd şerâsîfleri altında temeddüd ve aħşâlarında iltihâb ve süded olmakla o âfetler işlâh olunmadıkça onlara müşhilât saķy olunmak câiz olunmaz. Ve o âfetlerin işlâhı müleyyine olan ağdiyeler ile ve ħammâmât ile ve istirâhat ile ve mevâddı taħrîk edip iltihâba mü'eddî olan nesnelere terk etmekle olur.

Cereyân eylemeyip râkid olan suyu içmek mu'tâdı olanlar ve maħhûl olanlar edviye-i kavîyyeye muħtâc olurlar.

Ve müşhil içenlerin içtiği devâ devâ-i kavî olur ise ona vâcib olur ki o devâ üzerine uyuyalar, zirâ devâ 'amele başlamazdan muķaddem şürb olunan devâ üzere uyku devânın fi'lini cevdet üzere kılar. Ve eger saķy olunan müşhil devâ da'if olur ise evlâ olan o da'if devâ üzere muṭlaķan uyumamaktır gerekse devâ 'amele bed' eylesin ve gerekse bed' eylemesin, iki ħâlde dahi nevmi terk evlâ olur. Ve devâ içtikten sonra ħareket vâcib olmaz belki o kimse devâ üzere sâkin olur tabî'at devâyı muṣtemil olup tabî'atın devâyı ħadmda 'ameli olsun için. Mâdâm ki tabî'at devâda 'amel eylemeye, devâ dahi mâddeyi ishâl edip 'amel eylemez lâkin o devâ üzere râyiĥa-i tayyîbesi olup ħaṣeyâna mâni' olan nesnelere kokup istîsmâm eder, na'nâ ve sezâb ve kerefs ve sefercel ve tîn-i Ĥorâsânî gibi nesnelere üzerlerine gûlâb ve miķdâr-ı ķalîl sirke saķıp istîsmâm eder.

Ve müşhil devâyı içerken râyiĥasından nefret eden kimse burnunun deliklerini sedd eder. Ve devânın ta'mından teneffür eden kimse devâyı istîmâl eylemezden muķaddem tarĥûn mađđ edip ağzında olan ķuvve-i zâikayı taħzîr eder.

Ve devâ içen kimse içtiği devâyı kusmaktan ħavf eder ise eṭrâfını şedd edip bağlar ve devâyı içtikten sonra üzerine ķâbiđ nesnelere tenâvül eder. Ve ba'đı kerre eṭibbâ devâdan 'âif olup teneffür eden kimselere saķy eyle-

dikleri hıbbı 'asele bulaştırırlar ve ba'dı kerre 'aseli yâhud sükkeri kıvâma getirip hıbbın üzerine libâs giydirir gibi giydirirler. Ve yine hîle-i ceyyide-den olur o hıbbı kayrûfî ile mesh eylemek.

Ve cümleden ziyâde gâşeyânı def'de nef'-i bâliğî olur ağzını su ile veyâhüd âher nesne ile doldurup üzerine devâyı içmek. Ve bu vech ile sakıy olunan devânın ta'âmı kerîh görülmez ve ondan teneffür ve gâşeyân hâdis olmaz gerekse bu vech ile iktifâ eylesin ve gerek ise âher hîle dahi ona damm eylesin. Ve vâcib olur ki ma'tbüh için kimse ma'tbühü tefîr edip fâtiren şürb ede ve hıbbı dahi mâ-ı fâtir ile şürb ede. Ve vâcib olur ki müşhil şürb eden kimsenin mi'desi ve ayakları teshîn oluna.

Ve kaçan devâyı için ve 'akibinde hareket etmeyip bir miqdâr sâkin olduktan sonra o kimsenin nefsi sâkin ve kuvâları hâlet-i ulâ üzere olduktan sonra kıyâm edip kalîlen kalîlen hareket ede ve bu hareket devâyâ fi'lini icrâda mu'tne olur.

Ve devânın 'aynını ishâl ve ihrâc eylemeyecek ve kuvvetini kesr eylemeyecek kadar vaqten ba'de vaqtin şürb-i devâ eden kimse mâ-ı hârr şürb edip tecerru' eder lâkin kaç-ı ishâle muhtâc olduğu vakte mâ-ı hârrı ikşâr etmekle ishâli kaç eder. Ve kalîlen kalîlen mâ-ı hârr tecerru'unun zıkr olunan menfa'atten mâ-'adâ bir menfa'ati dahi budur ki 'âdiye-i devâyı o mâ-ı hârr kesr eder ya'nî ba'dı ma'darratını def eder.

Ve mizâcî hârr olup terkîbî ve mi'desi da'if olan kimselere evâ olan budur ki müşhil tenâvülünden evvel mâ-ı şa'ir ve mâ-ı rummân mişlli nesnelere şürb eyleye ve fi'l-cümle mi'desinde gıdâ-i la'tif-i hafîf buluna. Ammâ mizâcî hârr olmayıp terkîbinde ve mi'desinde da'f olmayanlara evlâ olan budur ki devâyı 'ale'r-rîk ya'nî aç karnına şürb eyleye.

Ve faşl-ı şayfta harâretin iştîdâdında vâki' olan ishâlin ekşeri tohmeden olur.

Ve devâ şürb eden kimseye vâcib olur ki devâ 'amelden fâriğ olmadıkça ekl ve şürb etmeyeler ve ishâli üzere uyumayalar lâkin ishâli kaç murâd eyler ise o vakte ekl ü şürb eder ve uyur. Ve o kimsenin himye ve cü'u müddetleri uzadı ise ve ekl ü şürbü terk edemez ise o vakte ona devâ üzerine kable'l-'amel şarâb-ı kalilde menkû' olan hubz ekl olunmağa ruşsat verilir ve ba'dı kerre bu vech ile tenâvül olunan hubz devâyâ mu'tn olur.

Ve vâcib olur ki ishâlden sonra maḳ'adesini mâ-ı hârr ile ğasl eyleye, mâ-ı bârid ile ğasl eylemeye.

Ve eṭibbâ dediler ki maṭbûhla saḳy olunan ḥubûb vâcib olur ki kendi cinsinden olan maṭbûhla saḳy oluna. Ve vâcib olur ki şafrâyı müşhil olan ḥabb şâhterec ṭabîhi ile saḳy oluna ve sevdâyı müşhil olan ḥabb eṭfîmûn ve besfâyec ṭabîhiyle saḳy oluna ve balġamı ishâl eden ḥabb ḳanṭuriyûn ṭabîhi mişlli ṭabîhler ile saḳy oluna.

Ve kaçan yâbis ve laḥmı şalâbetli olan bedeni ḥarbaḳ mişlli devâ-i ḳavî ile istifrâga muḥtâc olsan o bedeni ḳable'l-istifrâġ dÛsûmetli aġdiye ile tertîbde mübâlaġa eyle. Ve'l-hâşıl ḥarbaḳ mişlli edviye-i ḳaviyyenin ḥaṭarı 'azîm olur, zîrâ naḳî olan bedende ya'nî faḍla ve mevâdd-ı fâside olmayan bedende teşennüc ihdâs eder ve ruṭûbet ile mÛmtelî olan bedenin ruṭûbetini taḥrîk edip ġarîziyyenin muḥtenik olmasına sebeb olur ve def'î 'asîre olan mevâddı aḥşâya celb edip çeker. Ve mâzeryûn [116a] ve şÛbrûm gibi olan yetû'ât-ı semmiyyenin ifrâṭ üzere olan madarratını ve ishâlini yoġurt def' edip 'aḳl eder ya'nî ishâlini keser.

Ve çok kerre şÛrb olunan devânın hÛkmü tâmm olduktan sonra mi'dede râyihası bâḳî kalır, o râyiha-i bâḳiye ḥasebiyle devânın kendi dahi mi'dede ḥâlâ mevcûd zann olunur. Ve o râyihanın mÛ'alecesi sevîḳ-i şa'îr-i ġassâldir, mi'deyi ğasl eder ve bi'l-cümle sefûfatın mi'de ğaslinde sevîḳ-i şa'îr evfaḳı ve elyaḳı olur.

Ve devâ şÛrb olunduktan sonra müddet-i ṭavîle mÛrÛr edip 'amel etmese, eger o kimseye devâyı taḥfîf edip mevâddı taḥrîk ettirmek mümkün olur ise kendi mücerrebi ve bedeninin mÛlâyimi olan nesnelere ile o taḥfîfi işler ve eger mümkün olmaz ise şavâb olan budur ki mâ-ı 'asel veyâḥûd şarâb-ı 'asel veyâḥûd naṭrûnu su ile ḥall edip bu mezkûrlardan birini tecerrûf edip iḳer yâḥûd fetîle ihtimâl eder veyâḥûd ihtikân eder.

Ve devânın fi'lini işlemede ḳuşûrunu îcâb eden esbâblardan olur mecârînin ḥilḳat-i aşliyyede ḳayyîḳ olması yâḥûd mizâc ḥasebiyle mecârînin ḳayyîḳ olması veyâḥûd 'illete mücâvir olmak ile mecârînin teḳâyÛḳu. Fâlic ve sekte aşḥâbının mecârî-i edviyeleri o maraḳların mevâddına ḳayyîḳ olup ishâlleri şÛ'ebetli olur.

Ve bir günde iki defa müşhil tenāvül eylemek ziyāde hıtaırlı olur ve şavābdan hıruç olur.

Ve bir hıta maşşüş olan devālardan hangisi isti'māl olunsa ve kendi hıtlını bulmasa o devā bātını teşvış eder ya'nî o devā hareket edip a'qdâ-i şerîfeye munşabb olmak havf olunur, pes o devānın kendi 'usret ile ishāl olunmak lâyıķ olur. Ve bu kıyās üzere olup bir hıta maşşüş olan maşşüş olduğu hıtlı addādında mağmüre ve mestüre bulsa yine ishāl eylemez. Ve her devā evvelâ maşşüş olduğu hıtlı ishāl eyler ba'dehu keşret ve rikķatte o hıta karîb olup vely eden hıtlı ishāl eyler ve devānın kuvveti tamām olunca kadar tadricle şāniyen ishāl eylediği hıtlı-ı evvele keşret ve rikķatte karîb olarak hıtlı ishāl eyler lākin devānın ishāl eylediği hıta her ne kadar dem keşrette ve rikķatte mümāşil olur ise tab'at dınnet eder ve devā onu ishāl edemez ve hıtlı-ı ba'di cezb 'usret ile olur.

Ve o kimse ki devā şürbünden sonra kerb ve gāseyān 'urūđundan havf eylese müşhil devāyı iēmezden üç gün muķaddem veyāhūd iki gün muķaddem turpun kendisini yāhūd merakasını içip kay eyleye. Ve vācib olur ki ishāl şadedinde olan kimse ta'āminin tuzunu ziyāde eylemeye.

Ve çok kerre olur ki müşhil devā kerbi ve gāseyānı celb eder ve o devānın müsta'meline gāşy ve hafakān ve mağs 'arid olur huşušan o devā ishāl eylemeye yāhūd ishālî 'avķ ve teħir eyleye. Ve çok kerre mağarrat ve ezāsı hasebiyle o devāyı kay'a ihtiyāc olur ve çok kerre dahi kavābid ekli o devānın emrine kifāyet eder ya'nî mağarratını def eder, kay'a hācet kalmaz.

İstishālden sonra ya'nî müşhil devā isti'mālinden sonra mā-ı şa'ir içmek müşhilin gāilesini def eder ve istifrāğ olan mevāddan memerrde ve tarıkte yapışan ve mültezik olan mevāddan mecārîyi gāsl eder.

Ve kaçan bir kimsenin mizācı bārid ve gālib-i ahlātı balğam olsa o kimse devādan ve devānın 'amelinden sonra zeyt ile mā-ı hārrda mağsül olan hırfu⁴³⁶ tenāvül eylesin. Ammā mizācı hārr olanlar devā isti'mālinden sonra mā-ı bārid ile bezr-i kaçünāyı ya'nî sovuk su ile karnıyarık bezrini ve dühn-i benefşec ve sükker-i taberzedi ya'nî mi'āt şekerini isti'māl ederler veyāhūd cüllāb isti'māl ederler. Ve mizācı mu'tedil olanlar bezr-i

436 "Hırf"ta etıbbānın kelāmı muhtelifdir, Kāmil-i 'Alāi taşhıh edip der ki hırf hıbüb ve büzürdandır, ona habbu'r-reşād derler ve reşād onun buķülüne derler.

kettân isti'mâl ederler. Ve ishâlden sahcın hüdûsu havf olunur ise o kimse mâ-ı rummân ile tîn-i Ermenî tenâvül eder. Ve vâcib olur ki bu mezkûrları edviye-i müşhilenin 'amelinden sonra isti'mâl eyleyeler, eger 'amelinden ve ishâlden evvel isti'mâl eyleser ise 'amelini kaçır eder.

Ve devâ şürb edenlere şürbü 'aķibinde ĥummâ 'arıd olur, onlara eşyânın evfaķı mâ-ı şa'ır olur. Ammâ sikencebîn tenâvülü sahcı icâb eder, o kimseye sikencebîn tenâvülünü müşhilât tenâvülünden iki gün veyâ ĥüd üç gün te'ĥîr eylemek lâzım olur tâ ki o günlerde baĥarsıklara kuvvet-i dâfi'ası 'avdet edip sahcın 'urûdunu def' eyleye.

Ve müşhilât isti'mâlinin ikinci gününde ĥammâma dâĥil olmak vâcib olur eger o kimsenin bedeninde aĥlâtta bakıyye kalır ise. Ve o ĥammâm-dan ĥazz edip istilzâz eder ise delîl olur ki bedeninde bâķî kalan ĥıltı bedeninden ĥammâm tenķiye eder. Ve sen o kimseyi ĥâli üzere terk edip ĥammâm-dan iĥrâc eyleme, eger o müsteĥsil ĥammâm-dan mütekeddir ve mutadaccır olur ise ĥammâm-dan iĥrâc eyle.

Ve ma'lûm buyurula ki müşhilât 'aķibinde nebîz şürbü ĥummayâtı ve idtirâbı icâb eder. Ve çok kerre ishâl ve faşdı vecâ'-ı kebid ta'ķîb eder ve onları mâ-ı ĥârr şürbü kaçır ve def' eder.

Ve ma'lûm buyurula ki Şîrâ tesmîye olunan kevkebin tûlû'u vaktinde ya'nî evâsıt-ı temmûzda ve berd-i şedîdde ve cibâl üzere şülûcun vuķû'u ve istikrârı vaktinde müşhil içilmez ve o vaktler devânın vaķtı olmaz belki müşhilât isti'mâlinin vaķtı ve zamânı vaķt-i rebî' ü ĥarîf olur. Ve rebî'î şayf ta'ķîb etmekle rebî'de elbette tenâvül olunan nesne laţîf olmak vâcib olur.

Ammâ ĥarîf bir vâķttir ki her bâr telyîni muķteđî bulunmakla taķî'ata şürb-i devâyı mu'tâd eylemek lâyık olmaz, zîrâ o itiyâd olunan nesne taķî'ata deyden ya'nî de'b olup fi'lini onsuz işlemez ve emrâdı def' eylemez, pes o kimse şuĥl-i vahîm ve emr-i 'azîmde vâķî' olur.

Ve yâbisü'l-mizâc olanların mizâcını devâ-i kavî da'ıf eyleser. Ve devâ-i da'ıf tenâvül eden kimseye vâcib olur ki o devâ üzere ĥareketi taķlîl eyleye, zîrâ devâ-i da'ıf üzere ĥareketi ikşâr eylemek devânın kuvvetini taĥlîl eder. Benefşec ile sükker devâ-i da'ıf ü mübârektir.

Ve faşl-ı şitâda devâ isti'mâline muĥtâc olan kimse riĥ-i cenûbu taraşşud eylesin ya'nî kıble yeli estiĥî zamânı gözetsin ve o vâķtte devâyı şürb eyle-

sin. Ammā şayfta şürb-i devā iktidā eylese ba'đı e'tıbbā dediler ki 'aks üzere 'amel eylesin ya'nī rīh-i cenūb esmeyip belki şimāl rīhinin hūbūbunu taraşşud eylesin. Ve bu bābda tafşıl vardır.

Ve marīđ olup bi-ḥasebi'l-ıktidā devā-i da'ıf şürb eden kimsede o devā-i da'ıf 'amel eylemese onu taḥrīk eylemek cāiz olmaz belki 'alā-ḥālīhi terk olunur. Ve çok kerre marağ ishālī hāyice kılar ya'nī marīde ishāl 'arığ olur ve marağın 'arağı olur ve o sebebden ḥummā ziyāde ḥiddetli olur. Ve ba'đı kerre faşd ona kifāyet edip faşd ile ishāl munkaḥıf olur.

el-Faşlu's-Sādisü Fı-İfrātı'l-Müşhili ve Vaḳtı Kaḫııı

İshālī kaḫı vācib olduğu vaḫtın 'alāmātından olur 'aḫaşın ḫudūsu.

Kaçan müddet-i ishāl uzayıp ve 'aḫaş mevcūd olmasa o ishāl her ne kadar ifrāt üzere olur ise ondan ḫavf olunmaz ve ishālın kaḫı vācib olmaz. Lākin ba'đı kerre 'aḫaş ishālın keşretinden olmayıp 'aḫaşı muḫteđi olan mi'c'edenin ba'đı ḫālātı ḫasebiyle ḫādiş olur; zırā mi'c'de ḫārre veyāḫūd yābise veyāḫūd hem [116b] ḫārre ve hem yābise olsa mi'c'dede sür'at ile 'aḫaş ḫādiş olur. Ve devānın ḫālī dahi 'aḫaşa sebep olur, devā ḫār ve lezzāc olmakla 'aḫaşı mücib olur. Ve mādde şafrā olup ḫār olmakla dahi 'aḫaş 'arığ olur. Ve bu mişlli esbāblar bulunduḫta ba'ıd olmaz ki 'aḫaş isti'cāl eyleye. Ve bu sebebler mevcūd olmayıp addādı bulunur ise ba'ıd olmaz ki 'aḫaş teḫīr oluna. Pes 'aḫaş ifrāt üzere olup ishāl keşir olur ise ishālī sen ḫabs eyle ve ḫuşūşan sür'at-i ishālın esbāb-ı mezkūresi mevcūd olmaya, o vaḫtte ishālī kaḫı ziyāde ihtimām eyle.

Ve ba'đı kerre ishālın kaḫı zamānına ishāl ile ḫurūc eden mādde bi-nef-sihā delālet eder, meşelā şafrāyı müşhil olan devā şafrāyı ishāl edip balgām iḫrācına bed' eylese zamān-ı ishālī kaḫıın zamānı olduğuna delālet eder ve şafrāyı ifrāt üzere ishāl eylediğine dahi delālet eder. Ve eger şafrānın müşhili olan devā sevdā iḫrācına başlar ise onun ishālī kat-ender-kat ziyāde olduğuna delālet eder.

Ammā demin ḫaḫarı 'azīm ve emr ve ḫaḫbı ecell olur ya'nī demi ishāle taḫī'at mūmāna'at eder ve demi ishāle devānın ḫuvveti ḫaviyye olmaz ve taḫī'atta da'ıf olup devāda ḫuvvet olmakla dem ishāl olunur ise o ishāl ziyāde redī ve ḫaḫarlı olur.

Ve o kimse ki onun isti'mâl eylediği devâ 'aķibinde ona mağş 'ārîd olsa kütüb-i cüz'iyede mağş bâbmda zıkr olunan mu'āmele ile 'amel eylesin.

el-Bābu's-Sāb'ü Fi-Telāfi-i Hāli Men Efraṭa 'Aleyhi'l-Ishālü

Bu bâbda ifrāt üzere ishālî olanların hālîni telāfi ve tedārük eden nesnelere beyān olunur.

İshālîni ifrātının sebebi 'urūķun da'fı yāhūd 'urūķun ağızlarının genişliđi veyāhūd 'urūķun ağızlarını devānım lez'î veyāhūd devādan bedene sü-i mizācın hūdūsu ve bunlar mecrāsına cārî olan nesnelere olur.

Ve kaçan bir kimsede ishāl ifrāt üzere olsa sen o kimsenin eṭrāfını ya'nî elini ve ayağını a'fādan ve esfelden rabṭ edip bağla, elinin bağına koltuk cānibinden ibtidā edip esfel cānibine nüzül eyle ve ayağın rabṭına ũrbiyye tesmiye olunan uyluğun kısık olan maħallinden bed' edip esfele nüzül eyle. Ve o ifrāt üzere ishālî olan kimseye kalîlü'l-mikdār tiryāk saķy eyle veyāhūd felūniyā ya'nî bers saķy eyle ve eđer mümkün olur ise onu hammāmla veyāhūd mā-i hārrın buħārı ile şiyābı tahtında ta'rîķ edip terlet lākin bağını o şiyābdan vakt-i ta'rîķte taşra çıkar. Ve eđer teri cidden keşir olur ise o kimseye kavābıd saķy olunup delk oluna. Ve o müsteshil miyāh-ı reyāhından ve şandal ve kâfūr ve 'uşārāt-ı fevākihten mütteħaze laħlaħa isti'māl eder.⁴³⁷ Ve vācib olur ki onun a'ḍā-i hāriciyyesi delk oluna ve o a'ḍālar teshīn oluna her ne kadar o teshīn adlā'ı tahtına ve iki ketifi arasına āteş ile miħceme vaḍ olunmakla hāşıl olur ise dahi o teshīn işlenir, terk olunmaz. Eđer sen o kimsenin mi'desi ve aħşāsı üzere sevīķ ve miyāh-ı kâbıdadan mütteħaz dımād vaḍına muħtāc olur isen onu dahi işle, kezālik edhāndan ayva yağı ve maşṭakī yağıyla o maħalleri yağla. Ve vācib olur ki o kimseler havā-i bāridden ictināb eyleye, zīrā havā-i bārid onların a'ḍāsını 'aşr edip ishālî ziyāde eder. Ve havā-i hārr onların kuvvetlerini irhā eyler ise havā-i hārrdan dahi ictināb ederler. Onlara vācib olur ki kuvālarını meş-mümāt-ı tayyibe ile taķviye ederler ve kavābıd eşribe tecerrüf edeler ve şarāb-ı reyhānīde ka'k tenāvül edeler lākin bu tecerrüf olunan nesnelere hārr

437 Maħallinde muħarrerdir ki atyābı müfreden isti'mālinden terkīb edip kokumak evlādır ve o mürekkebe laħlaħa denir lākin Kāmūs'ta طيب اللخلخة diye ıtlāķ üzere muħarrerdir.

olduğu hâlde tecerru^c ve tenāvül olunur. Ve mā-ı rummān ile hubz tenāvül olunup ba^cdehu zıkr olunan nesnelere tecerru^c olunur. Ve kezālik sevīkler kuşūr-ı haşhāş ile tenāvül olunur. Ve ka^c-ı ishâlde mücerrebāt olan devālardan olur habbu'r-reşāddan üç dirhem miqdārı kavrulup düğ içinde ya^cnī yağı alınmış ekşi yoğurt ayrıntı içinde ʿa^cd olunca kadar ta^bh edip sa^cy olunmak ve bu devā ka^c-ı ishâlde gāyete bālīg olur.

Ve ifrāt üzere ishālî olanlara vācib olur ki onların gıdaları ağdıye-i kâbıda ola ve selc ile müberred ola, O gıdā-i kâbıd koruk suyu gibi olan nesnelere. Ve müstehsil olan kimselerin ishāllerini habse mu^cin olur mā-ı hārr içmek ile kay-ı ta^bh eylemek. Ve onların e^trāfını mā-ı hārr vāc^c eylesinler ve e^trāfını tebrīd eylesinler. Ve efer müstehsilîne meşelā gāşy ʿarīd olur ise şarāb onlardan men^c olunur. Ve bu zıkr olunan ʿilāc bi'l-cümle müfīd olmayıp ishāl eksilmez ise ahirü'l-emr mu^haddirātı ve edviye-i kavıyyeyi isti^cmāl eylesin ve ka^c-ı ishāl bābında o edviye-i kavıyyeler beyān olunur. Ve ta^bibe lāyık olan budur ki müşhilātı sa^cy eylemezden mu^haddem kâbıd kurşar ve sefūflar ile ve hu^hkenin ālāt ve tevābiri ile o kimseyi ishāl-i ceyyide müsta^cidd kıla tā ki müşhilātı isti^cmāl eyledikte o isti^cdād ile ishāl ta^cdil oluna.

el-Faşlu's-Şāminü Fi-Men Şeribe'd-Devāe ve Lem Yūshilhü

Ve müşhilāt şūrb eden kimseye devā te^cşir eylemeyip mağş ve te^cşevvūş ve seder ve şudā ve temattī ve te^cşāvüb ihdās eylese vācib olur ki ma^clūm olan hu^hke ve hamūlāt ile mu^cālece oluna ve üç kezeme ma^cstakī mā-ı fātirde sa^cy oluna. *Kezeme bir buçuk dānıka derler. Ve bā^cdılara göre iki dānıka bir kezemedir. Ve bā^cdı āherler derler ki bir dirhem üç bölükte iki bölüğüne derler. "Kezeme"nin bu vech üzere beyānı nüsha-i sulṭāniyyenin hāmişinde mu^harrerdir.*

Ve bā^cdı kavābıd şūrbü devāyı ʿamel ettirir. Ve kezālik müşhil üzerine ayva ve tuffāh tenāvülü devānın ʿameline mu^cin olur mi^cdenin femini ve femin ta^bhını ʿa^cşr eylemek hasebiyle ve gāşeyānı teskīn edip devāyı fev^k cānibine harekette men^c edip esfele redd etmekle ve ta^bı ta^cviye etmekle.

Ve eger hu^hke nef^c vermeyip ve a^crād-ı rediyye hādiş olur ve bedeninde gerginlik olup ve gözleri çukurlanır ise ve devānın hareketi fev^k cānibine

olur ise o vakte faşda ihtiyâc olur. Ve eger edviye-i müşhile ishâl eylemeyip ve a'râd-ı rediyye dahi hâdis olmaz ise şavâb olan yine faşd olunmaktır her ne kadar iki veyâhüd üç gün mürûr eyledi ise, zîrâ müşhil devâ 'amel ve ishâl eylemediği vakt a'fâ-i re'iseye inşibâbdan havf olunur.

el-Faşlu't-Tâs'fu Fî-Ahvâli'l-Edviyeti'l-Müşhileti

Edviye-i müşhileden ba'đılarının gâilesi ve haţarı 'azîm olur, harbak-ı esved gibi ve ebyağ-ı ceyyid olmayan türbüd-i aşfer gibi ve ebyağ-ı hâliš olmayıp sevâda mâil olan gâriķûn gibi ve mâzeryûn gibi, zîrâ bu mezkûrlar eşyâ-ı rediyyeden olurlar. Ve bu eşyâlardan birini şûrb etmekle a'râd-ı rediyyesi bir kimseye 'arığ olsa şavâb olan budur ki mümkün ise o kimse kay' ettirmekle şûrb eylediği devâ ihrac oluna veyâhüd o devâ esfele ihdâr olunur ve ona tiryâķ ile mu'alece olunur ve çok kerre onların şerri ve nefsi ifsâdı cidden bârid olan suyu şûrb eylemek ile mundefi' olur ve cidden bârid su içinde oturmakla dahi madarratları zâile olur. Ve 'ufûnetli olup aşfer olan türbüdün madarratı mâ-ı bâridi zikr olunduğı üzere şûrben ve cülûsen isti'mâle zâile olur. Ve her bir edviye ile dahi olur ki o edviye hiddeti kesr eder ve hiddeti kesr eden edviyeler tağriyesi ve telyîni olan dūsümeti ile tağriyesi olan devâlardır. Ve bu misli kâsir-i hiddet olan nesnelere zikr olunan müşhilât-ı rediyyenin gâilesini def eder.

Ve edviyeden ba'đı devâ ba'đı mizâca muvâfık olur ve ba'đı âhere muvâfık olmaz. Meşelâ şakmünyâ [117a] büldân-ı bâride ahâlilerinde 'ameli da'if olur, te'sîr-i kavî ile te'sîr eylemez. Eger şakmünyâyı bâride olan bilâd ahâlileri keşiren isti'mâl ederler ise o vakte kuvvet ile te'sîr eder. Bilâd-ı Etrâk'ta şakmünyânın 'ameli bu minvâl üzere da'if olur.

Ve ba'đı ebdân edviyenin 'aynını ve cirmini isti'mâle mütehammil olmaz, o ebdânda edviyenin kuvveti isti'mâl olunur.

Ve edviye-i müşhile edviye-i 'atîre halţ olunmak vâcib olan nesnelere olur, zîrâ o halţ hasebiyle a'fânın kuvveti hıfz olunur.

Ve edviye-i müşhileye edviye-i kalbiyye halţ olunmak mevķi-i hasende olur, zîrâ edviye-i kalbiyye her 'uğvda rûh-ı hayvânîyi takviye eder. Ve dviye-i kalbiyye ekşerî rûh-ı hayvânîyi telţif edip esfele ya'nî 'uğvun nihâyetine akıtır ve îşâl eder.

Ve ba'đı kerre müşhilin terkibinde iki devā cem' olur ki o iki devādan birinin kendiye maḥşūş olan ḥıltı ishālî serīf olur, *şafırāyı ishāl eden maḥmūde gibi* ve āḥer devānın kendiye maḥşūş olan ḥıltı ishālî baḥīf olur, *meşelā türbūdün balgāmı ishālî baḥīf olur*.

Ve devā-i serīf ba'đı kerre fi'lini itmām edip baḥīf olan devāya fi'linde müzāhame eder ve baḥīf'in kuvvetini kesr eder ve bundan sonra baḥīf olan devā kuvveti meksüre ve ta'alluḫ eylediđi mādde ḥareket-i da'ife ile müteḥarrik olduktan sonra 'amele başlar, felā-maḥāle baḥīf olan devānın 'ameli tām̄m olmaz, pes o baḥīf olan devāya belādetine ve buḥuna mānī' olup mūcib-i sūr'at olur bir devā-i āḥer ḥalt olmađa iḥtiyāc olur o vech ile ki o devā-i şālīş baḥīf'i isti'cāl edip baḥīf'in 'ameli serīf'in 'ameli ile bir vakte ola, eḥadūhümā uḥrāyı 'amelde tecāvüz eylemeye, meşelā maḥmūde ile türbūd terkib olunduktan türbūde ḡadr-i ma'rūf zencebīl ḥalt olursa türbūdün balgāmı 'ameli maḥmūdenin şafırāda 'ameli ile bir vakte olur ve maḥmūde türbūdün 'amelinde müzāhame eylemez. Lākin türbūde zencebīl ḡadr-i ma'rūftan ziyāde ḥalt olursa türbūdün balgāmı 'ameli maḥmūdenin şafırāda 'amelinden muḡaddem olur ve zencebīl ḡadr-i ma'rūftan noḡşān ḥalt olursa türbūdün 'ameli yine maḥmūdenin 'amelinden sonra olup cevdet-i ḥalt olmamakla ishāl dahi ceyyid olmaz, lā-maḥāle eḥadūhümānın mūnneti⁴³⁸ ya'nī kuvveti da'if olur. Pes vācib olur ki edviye-i müfredenin uşūl-i külliyyesini beyān eylediđimiz maḥalde edviye-i müşhilenin zıkr eylediđimiz kuvāları uşūlünü te'em-mül edip düsturu'l-'amel eyleyeler.

Ve edviye-i müşhile ba'đı kerre taḥlīli ve āḥer ḥāşşiyeti ḥasebiyle ishāl eyler türbūd gibi ve gāḥca dahi 'aşr ile ḥāşşiyet-i uḥrā ile ishāl eyler helīlec gibi ve gāḥca dahi telyānī ve āḥer ḥāşşiyeti ile 'amel ve ishāl eyler şırḥışt gibi ve gāḥca dahi izlāḫī ile ishāl eyler ve onun ḥāşşiyet-i uḥrāsının ishālde 'ameli olmaz bezr-i ḡatūnā ve iccāş gibi. *Ve ḥāşşiyet-i uḥrādan murād cilā ve taḡīf mişlīlī keyfiyyetlerdir. Ve ḥāşşiyet-i uḥrāsı olmayanlara 'orf-i etib-bāda müleyyin derler. 'Allāme, Mesīḥī'ye 'azv edip bu tesmiyeyi zıkr eder.*

Ve edviye-i ḡaviyyenin ekşerinde bir nev' semmiyyet vardır, ḡabī'at o semmiyyet ile ḡasr edip ishāl eyler. Ve vācib olur ki o edviye-i semmiy-

438 'Allāme "mūnnet" ḡamm-ı mīm ile kuvvet ma'nāsınadır diye taşrīḥ eder.

yeye bād-zehriyyeti olan devālar dāmm oluna hattā o bād-zehriyyeti olan [devā] edviye-i semmiyyeyi işlāh eyleye.

Ve ba'ḍı kerre merāret ve ḥarāfet ve ḳabd ve ʿufuṣat ve ḥumūdat edviye-i müşhilenin ḥāṣṣiyetine muvāfiḳ olup fi'lini taḳviye eder, meṣelā merāret ve ḥarāfet taḥlile mu'īn olur ve ʿufuṣat ʿaṣra mu'īn olur ve ḥumūdat taḳṭīʿe mu'īn olur ve taḳṭīʿ ḥasebiyle mevādd inzilāka müsta'idd olur.

Ve vācib olur ki müzlik ile ʿaṣır cemʿ olunup bir vaktte maʿan istiʿmāl olunmaya, *meṣelā helīlec ile benefṣec cemʿ olunup maʿan istiʿmāl olunmaya*, zīrā o miṣlli iki devā cemʿ olundukta o devāların ḳuvvetleri tekāfūʿ edip ikisinin dahi fi'leri bāṭıl olur. Ve o miṣlli devāların ikisi dahi istiʿmāl olundukta evvelā müleyyin saḳy olunup ba'dehu ʿaṣır saḳy olunur ve ʿaks üzere evvelā ʿaṣır ba'dehu müleyyin saḳy olunmak dahi cāiz olmaz.

el-Faşlu'l-ʿAṣıru Fī-Mā-Yecibü En Yuṭlebe Min-Hāze'l-Bābi Fī-Kütübün Uḫare

Edviye-i müşhile veyāḥūd edviye-i müleyyine istiʿmāllerini murād eden kimseye vācib olur ki o edviyenin karābādiniyyādan şürben ve leṭūhan veyāḥūd āḫer vech ile istiʿmāl olunacaklarını ve sinnlerine muvāfiḳ olanları ṭaleb eyleye ve o terkibin müfredatlarını işlāh ve maḍarratlarını tedārük eden devāları dahi müfredattan ṭaleb eyleye ve o edviyenin saḳyı keyfiyyetini ve ḥubūbu dahi ṭaleb eyleye.

Ve vācib olur ki edviye istiʿmāl olunduḡu vaktte cefāf edip taḥaccür etmiş olmaya ve ṭarī ve leyyin dahi olmaya, zīrā leyyin ve yumuşak olup ṭarī ve tāze olan devālar a'ḍāya teṣebbūs edip yapışır belki devā o zamān istiʿmāl olunur ki henüz cefāfa başlamış ola ve parmak ile basıldıkta çukurlana.

el-Faşlu'l-Ḥādī ʿAṣere Fī'l-Ḳayı

Zikri ātī sebeblerden biri bulunan kimsye ṭabīb muḳayyi' saḳy eylemez ve o kimseyi kusturmaktan ziyāde ba'īd olur. O sebeblerden biri ḍıḳ-ı şadırlı olup nefesi redī ve kan tükürmeḡe müsta'idd olanlara muḳayyi' saḳy olunmaz. Ve boynu ince olanlara ve boḡazlarında verem ḥudūşuna

müsta'idd olanlara ve mi'deleri da'ife olanlara ve cidden semiz olanlara dahi muḳayyi' saḳy olunmaz ve ḥācet vaktinde onlara ishāl lâyiḳ olur. Ammā hüzālî olanlar şafrāvî olmakla onlara ḳay' ziyāde lâyiḳ olur. Ve ḳay' 'asîr olduğundan veyāḥūd āḫer vechten ḳay' mu'tādî olayanlara dahi muḳayyi' saḳy olmaz, zîrā ḳay' mu'tādî olmayanlara ḳavî muḳayyi' saḳy olunup kusturulsa a'dā-i nefeste olan damarlar yarılıp o kimselerde sill maraḍı ḥādiṣ olur.

Ve o kimseler ki onlara ḳay' muvāfiḳ olup yāḥūd muvāfiḳ olmadığında işkāl olursa ḫafîf muḳayyi'ler ile onlar tecrîbe olunurlar. Eger muḳayyi'-i ḫafîf ile onlara ḳay' sühûletli olur ise sonra muḳayyi'-i ḳavî saḳy olunur ve ona ḫarbaḳ gibi ḳavî muḳayyi' verilir.

Ve o kimseler ki ona muḳayyi' saḳy eylemek cāiz olmasa lâkin muḳayyi'e ziyāde ḥācet mess eylese o mişlî kimselerin ağdıyeleri telyîn olunup ve dūsümetli nesne ile taḡdiye olunmakla ve tervîḫ olunup riyādetten men' olunmakla ve şarābı edḫān ve dūsümāt saḳy olunmakla onlar ḳay'a müsta'idd kılınıp sonra devā-i müşhîl saḳy olunur. Ve ḳay' ve kazf etmezden muḳaddem ona e'ime-i ceyyide i'tām olunur ki o ta'āmı ḳay' ona sühûletli olur. Ve ḫuşūşan ḳay' şa'b olanlara ta'ām-ı ceyyid i'tāmı ziyāde lâyiḳ ve muvāfiḳ olur onun için ki mi'de mümteli'e iken ḳay', mi'de ḫālîye iken ḳay'dan sühûletli olur. Ve i'tām olunan ta'āmın ceyyid olması onun için lâyiḳ olur ki ba'dı kerre tab'at gālîbe olup ḳay'a baḫîl olur ve zıkr olunan müleyyinātı isti'māl müfîd olmaz ve ḳay' ḥādiṣ olmaz ve o i'tām olunan ta'ām mi'dede bākî kalır. Kaçan ta'ām ceyyid olmayıp redî olur ise ḫılt-ı fāsîde istiḫāle eder ve maraḍının mevāddı çoḡalır ve mi'dede bākî kalan ta'ām ceyyid oldukça bu fesād 'ārîḍ olmaz. Ve kaçan bu zıkr olunan ta'āmı yedikten sonra ḳay' eylese o kimsenin cü'ü şedîd olunca ḳadar ta'āmdan men' olunur. Ve eger ona susuzluk 'ārîḍ olsa tuffāḫ şarābı mişlî ḳabḍı ve mi'deyi taḳviyesi olan şerbetler sikencebîn ile saḳy olunup 'aşaşı teskîn olunur ve onlar sovuk su veyāḥūd ıssı su içmekten ve cüllāb içmekten men' olunurlar, zîrā ıssı su muḡaşşîdir ve cüllāb dahi mürḫîdir, [117b] ḳay'a bu ikisi mufîn olurlar ve sovuk su mükeşşiftir, m' deyi tekşif edip ruḫūbetini ḫurūcdan men' eder. Bu maḳāmı 'Allāme, Ḳarşî'ye ve Mesîhî'ye 'azv edip bu vechle taḳrîr eder.

O kimseye cûc-ı şedidden sonra fûrûc kerdânci içâm olunur ya'nî pili-
cin içine ebâzîr vağc olunup kebâb kılınıp içâm olunur ve şarâb-ı fâdılası
olan şarâbdan üç kadeh saky olunur.

Ve kay³ için ta'am tenâvül eden kimsenin kay³ı ekşi balğam olur ise eger
o kimsenin ekşi kusmak mu'câdı değil ise ve nabdda kalîl ve yesîr hummâ
mevcûd ise o kimsenin ğidâsı nişf-ı nehâra kadar te'hîr olunur ya'nî tülûc
vaqtinden şemsin istivâsı beyninde olan müddet kadar kay³dan sonra ğidâsı
te'hîr olunur. Ve o kimse kay³dan sonra ve ğidâdan evvel mâ-ı verdi hârren
şûrb eder.

Ve eger ekşi kusmak sevdâ ile olur ise ve ekşi sevdâ kusmak onda dâimî
olur ise o kimsenin isfenceye ya'nî süngere hall-i hâzık içirilip ve ıssı kılı-
nıp mi'desi üzere vağc olunur.

Ve lâyıķ olur ki kay³ için ekl olunan ta'amı muhtelif ola ya'nî bir türlü
olmaya, zîrâ ba'đı kerre bir türlü ta'amı mi'de müstemile olur ve kuvve-i
mâsikesi bir türlü ta'amı ziyâde imşâk eder ve kay³la redd ve ihrâc olun-
mağa mâni^c olur.

Ve ru'tebet-i balğamıyye kay³ eden kimse kay³ından sonra aşâfîr ve
nevâhid tenâvülü ile intifa'c eder ya'nî serçe ve henüz kanatları gelmiş
tayerân şadedlerinde olan ve etrafının kemikleri pekişmiş ve taşallüb eyle-
miş güğercin palazı tenâvül eder ve kemikleri pekişmemiş güğercin palazı
tenâvül olunmak câiz olmaz, zîrâ kemik her ne kadar lahm gibi yumuşak
olur ise mi'deye şakîl ve hağmı bađı³ olur. Ve o balğam kay³ eden kimseyi
sen hammâma idhâl eyle ve muqayyi³ olan devâ şûrb olundukta o kim-
seye şûrbü hâlinde vâcib olur ki ihdâr⁴³⁹ eyleye ya'nî ata binip şiddet ile
adv ettire ve şiddet ile yürüte ve ri'yâdet eyleye ve ta'ablı nesnelere işleyip
ba'cdehu tekayyu³ ede ve kay³ının zamânı nişf-ı nehâr ola. Ve o kimsenin
gözlerine kay³ vaqtinde penbeden rifâde vağc olunup bağlana ve bağnı dahi
kımât-ı leyyin ile şedd oluna ve o şedd şedd-i mu'cedil ola.

439 [Mütercim metin boyunca bu kelimeyi hep "ihşâr" şeklinde imla eder, ancak "ihdâr"ın anlamını verir. Diğer Arapça nüshalarda da "ihdâr" olan kelime her nasılsa Tokadî tarafından "ihşâr" anlaşılır. Bu okuyuşa müdahale ettik, metinde bütün "ihşâr"lar ihdâr yapıldı!]

Ve kay› müheyyi› olan eşyâ bunlardır: circîr, fücl, tırîh dedikleri balık ki vaşfi müfredatta mezkûrdur, fütenec-i cebelî-i tarî, başal, kürrâs, ‘asel ile taħliye olunan mâ-i şa‘ir ki şüflü dahi bile isti‘mâl oluna ya‘nî taşfiye olunmuş olmaya ve bâkılâdan mütteħaz ħasv ki tatlı ile isti‘mâl oluna ve şarâb-ı ħulv ve levz ma‘a‘l-‘asel ve dühnde ma‘mül olan ħubz-ı fa‘irden mütteħaz bülkend⁴⁴⁰ dedikleri nesne ve ona müşâbih olanlar biṭṭîh ve kıssâ ve bezr-i biṭṭîh ve bezr-i kıssâ ve biṭṭîh ve kıssânın kökleri ki suda nak‘ olup dağğ olunduktan sonra tatlı ile isti‘mâl oluna ve şürbâc-ı füclî. Bu mezkûrlardan hangisi isti‘mâl olursa kay› ettirir.

Ve kay› için şarâb-ı müskir içen kimse şarâbı çok içsin tâ ki onu kay› ettire, zîrâ şarâb-ı müskirin kalîli kay›a sebep olmaz. Ve fuḳkâ‘ ya‘nî büzec ‘asel ile istiħmâmdan sonra şürb oluḡsa muḳayyi› olur ve içen kimseyi kusturur ve ishâl dahi eyler.

Ve kay› eylemek murâd eden kimse muḳayyi› isti‘mâline karîb kay› için tenâvül eylediği ta‘âmı maḡğ-ı şedîd ile maḡğ eylesin ya‘nî ziyâde çiyneyip ağzında ħall eylesin.

Ve bir kimse ħarbak mişli devâ-i kavîyi kay› için isti‘mâl eylese ona vâcib olur ki o devâ-i kavîyi ‘ale‘r-rîk isti‘mâl eyleye eger mâni‘ yok ise ve isti‘mâli nehârdan iki sâ‘at mürûrundan sonra ola ve bağarsıklarında olan şüflü iħrâc eyledikten sonra ola.

Ve kay›ın tarîki budur ki ağzına Türkî lisânında yelek dedikleri rîşe idħâl olunur. Eger o kimsede kay›a isti‘dâd mevcûd ise o kimse o rîşeyi ağzına idħâl ile kay› edip maṭlûbu ħâşıl olur ve eger rîşe ile kay› ħâdiş olmaz ise o kimse miḳdâr-ı kalîl ħareket eder ve onunla dahi kay› edemez ise o kimse

440 “Bülkend” dedikleri o ħubzdur ki mâyesiz olur ve dühn içinde taḫḫ olup bal veyâ ħûd pekmez içine daldırılır; E‘âcim lügatinde ona zülfine - زلفينه derler, ‘Arablar onu tarîb edip zülfeynû‘ - ذلفينوع derler, ‘Allâme‘nin muḫtarı budur. Ve İbn Cümei‘ der ki bilâd-ı Şâm sâhilinde olanların bülkend denir bir ta‘âmı vardır, neşâ su içinde ħall olunur ve ona bir miḳdâr maştaķi konup ‘ağd olunca kadar taḫḫ olup ruħâmnda bir vâsi‘ kâseye vaḡ olunur ve gece ile ġubârdan maḫfûz olan ve semâsı meḳşûf bir maħallde vaḡ olup şabâħla kesilip cüllâb ile veyâ ħûd ‘asel ile ekl olunur ve zamân-ı sayfta sovuκ ekl olunur. Ve yine İbn Cümei‘ der ki ba‘dı ‘Acem bana ħaber verdi ki onların diyârlarında daḳıḳ-i ħıntadan kâci gibi bir nesne ittiħâz olup ona dühn saḳy olunur ve pekmez ile saḳy olunur.

hammâma idhâl olunur. Ve lâyıktır ki kay³ için isti'mâl olunan rîşe hınnâ dühnü ile mesh oluna. *Ve bâ'dı nüshada "dühn-i hınnâ" bedeline "dühn-i hall" vâkıf olmuştur. "Dühn-i hall" den murâd taqşîr olunmamış susamdır.*

Ve eger muqayyî devâdan ona taqtîc ve lezc ve kerb hâdis olur ise omna mâ-nî hârr veyâhüd zeyt saqy olunur ve o nesneleri saqy o kimseyi kusturur veyâhüd ishâl eder.

Ve yine kay³a mu'în olur mi'deyi ve e'trafını ya'nî ayaklarını ve ellerini teshîn eylemek, zîrâ bu teshînler ile gâseyân 'arîd olur, lâ-mahâle gâseyânın kay³a i'âneti olur.

Ammâ devâ-i muqayyî isti'mâl olunduğu gibi sūr'at ile 'amel eylese vâcib olur ki onun teqayyu'u ve 'ameli teskîn oluna ve o kimse erāyih-i tayyibeyi istinşāk eyleye ve onun e'trafı gamz olunup ve sirkeden bir şey³ ona saqy oluna ve miqdâr-ı kalîl maştakî ile tuffâh ve sefercel it'âm oluna.

Ve ma'lûm buyurula ki hareket kay³ı ziyâde eder ve sūkûn kay³ı taqlîl edip azaltır.

Ve eyyâm-ı şayf kusak zamânların eylâsı ve efdali olur. Ve şehanesi kay³a müsâ'id ve muvâfîk olmayan kimse kay³a muhtâc olsa ona eyyâm-ı şayfta kay³a ruhşat verilir.

Ve kay³ın tenkıyesi iki vech üzere olur, birine tenkıye-i ulâ derler ve âher veche tenkıye-i şâniye derler. Tenkıye-i ulânın gâyeti ancak mi'de olur hattâ mi'deye ziyâde karîb olan bağarsıkta kay³la tenkıye hâsıl olsa o tenkıyeye tenkıye-i ulâ itlâk olunmaz. Ve tenkıye-i şâniye kay³la başta ve sâir bedende olan tenkıyedir. Ammâ kay³ ile olan cezb ve kal' esâfilden olur *ya'nî zikri mürûr eylediği üzere 'urûқта olan mevâdd m' deden ve em'âdan 'urûқа incizâbî tarîkinden zamân-ı istifrâğda 'urûқtan em'âya nüzûl eder ve m' dede olan muqayyî devâ esfelde olan em'âdan fevkte olan m' deye mevâddı cezb edip femden ihrâc eder, bu vech ile kay³ın ka'fı ve cezbi esfel-den olmuş olur.*

Ve kay³ iki kısmdır, biri kay³-ı nâfî' dir ve âheri kay³-ı dârrdır:

Kay³-ı nâfî'in 'alâmeti budur ki o kay³ ile istifrâğdan sonra kay³ eden kimseye hiffet 'arîd olur ve şehveti ceyyid olur ve nefes ve nabdı ceyyid olur ve kezâlik sâir kuvâların ef'âli ceyyid olur ve o kay³ın bidâyesi gâseyân ile olur ve qable'l-kay³ o mevâddın izâsı lezc-i şedîd ile hurkat eder. Eger

sağy olunan devā harbağ veyāhūd harbağtan müttehaz olan devālar gibi kavī olur ise o devā-i kavī İzāsından sonra ağızın suyu seyelāna ibtidā eder sonra defe'at ile balğam-ı keşir kay' eder ve balğamı kay'dan sonra büşāka müşābih bir şey' kay' eder ve evvelā hādış olan lez' ve kerb ve veca' ba'de'l-kay' dahi sābit olup zāil olmaz velākin ğaseyān ve kerbden mā'-adā āher bir nesne ona 'arıd olmaz. Ve ba'dı kerre batnı müstaṭlak olur ya'nī yüreği sürür ve sā'at-i rābi'ada o 'avāridlar sākine olup istirāhat eder.

Ve vech-i šānī ya'nī nāfi' olmayıp maḍarratlı olan kay' o kay'dır ki onun icābeti olmaz ve kerbi 'azīm olur ve temeddüd ihdās eder ve 'aynı cāhiḍa olup çukurlanır ve gözlerinde humret ziyāde šedīde olur ve 'araki ziyāde olur ve şavtı munkatı' olur. Ve bir kimseye bu minvāl üzere kay'-ı redī 'arıd olsa ve onun tedārükünü görmese mevte sāir ve müşil olur. Ve onun tedārükü bu minvāl üzere olur ki ona ihtikān olunup 'asef ve mā-ı fātir sağy olunur [118a] ve dühn-i süsen mişlli edhān-ı tiryākiyye sağy olunur. Ve ictihād olunur ki o kimse kay' eyleye, eger kay' eder ise ğarziyye muhtenik olmaz. Ve o mişlli hāleti olan kimse kay' eylemese mevāddın kesreti ile ihtināk 'arıd olur ve mevt ve helāke mü'eddi olur ve ṭabībın yanında hādır olan huḳne ile ihtikān olunur ya'nī müceddeden ihtikān terkib olunmak için te'hīr olunmaz.

Emrāddan kay'ın ziyāde menfa'atı olan marād müzmin olan marādlardır ya'nī istiskā ve şar' ve mālḥūlyā ve cūzam ve niḳris ve 'ırku'n-nesā marādları mişlli emrād olur.

Ve kay' menfa'at-i mevcūdesi ile ma'an marād-ı āḫere sebep olur, meşelā kay' tareş hudūşuna mü'eddi olur.

Ve kay' eden kimseye kay'a karīb zamānda faşd olunmaz belki kay'dan üç gün sonra faşd olunur huşūşan fem-i mi'dede hılıṭ olur ise o vakte faşdı te'hīr etmek ziyāde lāyık olur.

Ve çok kerre olur ki kay' olunacak hılıṭın rikḳati kay'ın 'usretine sebep olur ve vācib olur ki o mādde-i rakīka ḥabb-ı rummān sevīki tenāvülü ile koyulandırıla.

Ve ma'lūm ola ki kay'dan sonra hādış olan kıyām ya'nī ğayr-i ṭabī berāzın hurūcu toḫmenin esfele indifā'ına delālet eder. Ve kıyāmdan sonra ya'nī berāzın indifā'ından ve maḳ'adeden hurūcundan sonra kay' eylemek delālet eder ki o kay' kıyāmın 'araḍı olur.

Ve veca' sebebiyle olan kay'ın eyyâm-ı şayfta efđal olan evkâtı nişf-i nehâr olur.

Ve kay' cesede nâfi' olur ve başara redî olur. Ve gebe olan hatunlar te-kayyu' eylemesinler, zîrâ onların fuğûl-i haydı kay' ile mündefi' olmaz ve kay' hasebiyle 'arîd olan ta'ab ve meşakkat onları idtîrâbda kılar ve vâcib olur ki onlardan idtîrâba mü'eddî olan nesnelere men' olunup sâkine kılınalar. Ammâ gebe hatunlardan mâ-'adâ her kime kay' 'arîd olur ise vâcib olur ki kay'a i'ânât olunup kızf ettirile.

el-Faşlu's-Şânî 'Aşere Fî-Mâ-Yef'alühu Men Te-kayye'

Kaçan kay' eden kimse kay'dan fâriğ olsa o kimse sirkeyi su ile hâlt edip karıştırır ve o maħlût ile ağzını ve yüzünü ğasl eder onun için ki ba'dı kerre kay' ile o kimsenin başına şikal ve ağırlık hâdiş olur ve bu vech ile ağzını ve yüzünü ğasl ona nâfi' olur. Ve o kimse kay'dan sonra mâ-ı tuffâhla maştakîden bir nesne i'çer ve mâ-'adâ ekleden ve şürbden imtinâ' eder, bir nesne yemez ve içmez, dâimâ istirahat eder ve şerâsifini dühn ile yağlar ve hammâma dâhil olup 'aceleten yıkanır ve çıkar. Eger ta'am yemek ona iktidâ eder ise cevheri ceyyid ve hadmî serî ve lezîz olan bir nesne tenâvül eder.

el-Faşlu's-Şâlise 'Aşere Fî-Menâfi'l-Kay'

Fâdil İbukrâf emr eder ki her ayda iki gün 'ale't-tevâlî kay' isti'mâl oluna ve o isti'mâl hasebiyle evvel günde eylediği kay'da kuşûr olur ise ikinci günde mi'dede bâkî olan mevâdd ħurûc edip kemâl üzere mi'de tenķiye olur ve mi'deye taħallüb edip müceddeden dökülen mevâdd dahi kay'-ı şânî ile ħurûc edip mi'de tenķiye olunur. Ve bu vech ile kay'a i'tiyâd eden kimsenin şıħhatini ħıfza Bukrâf, Allâhu ta'âlâ'nın izn ve meşiyeti ile dâmin olur.

Ve her ayda iki günde eylediği kay'dan ziyâde kay' eylemek redî olur ve zıkr olunduğu üzere ayda iki gün kay' eylemek balgâmı ve mirre-i şafrâyı istifrâğ edip mi'deyi tenķiye eder, zîrâ bu vech ile olan kay'da em'âda olan mirâr mi'deye şu'ud eder ve mi'deyi kemâl üzere ğasl edip ve kemâl üzere mevâdd-ı fâside kay'la ħurûc eder. Ve em'âda olan mirârın mi'deye dökülüp mi'deyi tenķiye eylediği gibi bir âĥer nesne mi'deyi tenķiye eylemez.

Ve kezâlik kay› başta olan şıkalı giderir ve gözü cilâlandırır ve tohmeyi def' eder ve mi'desine mirâr dökülüp ğıdâsı fâsid olan kimselere nâfi' olur ve o kay›dan sonra mi'deye vârid olan ta'âm mi'de nekâ üzere iken vârid olup o ta'âm fâsid olmaz ve o kay› hasebiyle düsümetli olan nesnelere mi'denin nefreti zâile olur ve sâkıt olan şehvet-i şahîha 'avdet eder ve harâfetli ve ğumûdatlı ve 'ufuşatlı nesnelere olan şehvet-i fâside o kay› ile zâile olur ve bedenin terehhülüne menfa'ati olur, o kay› ile bedenin terehhülü zâile olur ve böbreklerde ve meşânedede olan kurğalara nef'i olur; cüzâma ve levnin redâ'etine ve me'adî şar'a ve yerekâna ve intişâb-ı nefese ve ra'şeye ve fâlice bi'l-cümle bu mezkûrlara 'ilâc-ı kavî olur ve kûbâya ya'nî demregi aşğbına mu'alecât-ı ceyyideden olur.

Ve vâcib olur ki beher şeh'r bir kerre veyâ ğūd iki kerre kay› isti'mâl oluna ve o isti'mâl dâir olmaya ya'nî o kay› her ayda bir vakte olmaya, ğâhca ayın evvelinde ve ğâhca âğirinde olup vakti tebdîl oluna, nizâm üzere olmaya ve kay› ğünlerinde olan şaded dahi tebdîl olunup ve o tebdîl dahi nizâm üzere olmaya. Ve kağır olup mizâcî ğilkat-i aşliyyesinde mirârî olanlara kay› ziyâde muvâfık ve menfa'atli olur.

el-Faşlu'r-Râb'a 'Aşere Fi-Mağarrı'l-Kay›

İfrâţ üzere olan kay› mi'deye muğırır olur ve mi'deyi da'ife edip mevâddm mi'deye teveccühüne bâ'is olur ve şadra ve 'ayna ve dişlere ve müzmin olan baş ağrılarına muğırır olur lâkin mi'de müşâreketi ile olan baş ağrısına mağarratı olmaz belki menfa'ati olur ve a'đâ-i süflî hasebiyle olmayıp mebede'i baştan olan şar'a muğırır olur. Ve kay›ın ifrâtı kebede ve merîye ve 'ayna muğırır olur ve ba'đı kerre damarların ba'đısını şakğ eder.

Ve ba'đı nâsın ta'âma ğırşı ziyâde olmakla sür'at ile mi'desini doldurur ve sonra tağammül edemeyip kay› etmekle bi'd-đarüret ifzâ' ve ilticâ eder ve onun bu mişlli şan'î kendide emrâğ-ı müzmîne-i rediyye ğudûşuna bâ'is olur. Ve tabîbe vâcib olur ki onu zıkr olunan imtilâdan men' edip onun ta'âm ve şarâbını ta'dîl eyleye.

el-Faşlu'l-Hāmise 'Aşere Fî-Tedārüki Aḥvâli Ta'arraḫa Li'l-Müteḫayyi

Bu faşlda ḳay' eden kimselerin a'ṣrâdlarının tedārükü ne vech ile olduğunu bildirir.

Ammâ 'usretli olan ḳay'ın tedārükünde vâcib olan nesnelere bundan aḳdem biz beyân eyledik. Ve bâkî aḥvâllerin beyânı budur ki eger şerâsîf tahtmda gerginlik ve ağrı ḫâdiş olur ise o mevdi'e ıssı su ile ve ḫarâretli dühnler ile kimâd olunmağın menfa'ati olur ve o maḫalle âteş ile olan meḫâcim vaḳ'ının dahi menfa'ati olur ve o ḳay'dan mi'cede lez' bâkî kalır ise dūsümetli ve serî'ü'l-haḍm merâḳa şürbünün menfa'ati olup o ḫâleti def' eder ve o mevdi' dühn-i benefşec, ḫîrî dühnü ile ve ḳalîl şem' ile ḫalḫ olunup temrîḫ olunur.

Ammâ ḳay' ile fuvâḳ 'arıḍ olsa ya'nî inçkırık ḫâdiş olsa ve o 'arıḍ olan inçkırık dâim olsa o kimseyi susuz koymak inçkırığını teskîn ve def' eder ve azar azar mâ-ı ḫârr içirmek dahi inçkırığı def' eder. Ammâ dem 'arıḍ olur ise onun tedārükünü maḍarru'd-dem faşında biz zıkr eyledik. 'Allâme der ki o faşda Ḳânûn'da demin tedārüküne müte'allik bir nesne zıkr olunmadı meger ki o faşın âḫirinde *فيجب ان يمنع عن الامتلاء ويعادل طعامه وشرايه* diye zıkr eylediği kelâm murâd oluna.⁴⁴¹

Ve o müteḫayyi' olan [118b] kimseye ḳay'dan sonra küzâz ve emrâḍ-ı bâride ve sübât ve inçḫât-ı şavt 'arıḍ olur ise bu mezkûrlara o kimsenin etrâfını şedd edip bağlamak ve rabḫ eylemek ve zeyt içinde sezâb ve kıssâ-i ḫımâr ḫabḫ olunup mi'desine o zeyt ile kimâd eylemek ve mâ-ı ḫârr ve 'asel içirmeğın menfa'ati olur. Ve zıkr olunan emrâḍ beyninden sübât 'arıḍ olan kimseye zıkr olunan tedâvî olunduktan sonra o zeytten kulağına bir şey' taḫḫir olunur.

el-Faşlu's-Sâdis'e 'Aşere Fî-Men Efraḫa 'Aleyhi'l-Ḳay'u

İfrâḫ üzere ḳay' eden kimse uyutulsun ve uykusu yok ise uykuyu câlib olup mümkün olan her bir ḫîle ile uykusu celb olunsun. Ḥabs-i ishâl için

441 Bu 'abd-i mütercim der ki on altıncı faşda ḳay'la dem istifrâğının tedārükü mezkûr-
dur. Şeyḫ'in murâdı budur ve müstaḫbelden mâḍî şîğası ile ta'bir mu'tâdîdır.

ishâlin ifrâtı bâbında yazıldığı üzere o kimsenin eli ve ayağı bağlansın ve şedd ve rabt olunsun ve edviye-i kâbiða-i kaviiye ile mi'cesi dımâd olunmakla mu'alece olunsun.

Ve kay' ifrât üzere olup ve dem istifrag olunmağa bed' eylese süt hamr ile karıştırılıp dört kuṭûlî miḳdârı ona saḳy olunsun. *Fârsî'den nakl edip 'Allâme der ki kuṭûlînin miḳdârı menn-i Bağdâdî ile bir menn ve nısf menn olur ve bu kavli 'Allâme redd edip "ve fihi nazarun" der ve vechini beyân eylemez. Ve bādı resâilde mezkûr olan bir kuṭûlî yedi miḳkâl olur.*⁴⁴² Ve bu vech ile maḥlûṭ sütü saḳy devânın 'âdiyesini ve maḍarratını def' ve demi istifrag olunmaktan men' eder ve ṭabî'atı telyîn eder. Ve eger sen bu fâide-lerin huṣûlüyle ma'an şadrın ve mi'denin nevâhîlerinde dem cümüd eyleyip o nevâhîlerin demden tenḳiye olunmasını murâd eyler isen selc ile müberred olan sikencebîni ona kalîlen kalîlen saḳy eyle ve ba'dı kerre semiz ot 'uşâresini ṭin-i Ermenî ile saḳyın dahi o kimseye menfa'ati olur.

Ve muḳayyi devâ için kimse ceza' eylese ya'nî o devâdan mutadarrır ve muḍtarib olsa o devâyı kay' edip kussun. *Bu makâmda nüshalar muhtelif ve şarihler muḍtariblerdir. Ve tercümede zikr olunân, 'Allâme'nin Ḳarşî'ya 'azv edip taṣṭih eylediği nüshanın tercümesidir.*

Ve vâcib olur ki edviye-i muḳayyi'nin ṭabakâtı ve her birinin keyfiyyet-i saḳyı ve hâşşaten ḥarbak dedikleri devâ-i kavînin keyfiyyet-i saḳyı ḳarâbâdîn kütüblerindem ve müfredâtan ṭaleb olunup ba'de't-ta'arrüf mücebiyle 'amel oluna.

el-Faşlu's-Sâb'a 'Aşere Fi'l-Huḳneti

Huḳne em'âdan fuḍûlü nefḍ ve iḥrâcda mu'alece-i fâḍıla olur, böbrek ve meşâne aḡrılarını teskîn eder ve böbrek ve meşâne veremlerine menfa'ati olur, kezâlik ḳûlinc maraḍına nâfi' olur. Ve a'ḍâ-i re'iseden fuḍûlü cezb eder lâkin huḳne-i ḥâdde kebidi da'if eder ve ḥummâ icâb eder.

Ve istifrag olunduktan sonra taḥallüf edip geri kalan mevâddı iḥrâca huḳne ile isti'ânet olunur. Ve ḥafîf huḳnelerin şüretini ve huḳnelerin key-

442 Menn-i Bağdâdî seksen miḳkâl olur, Şadru's-şerî'a'da muşarraḥan mezkûrdur. Ve Fârsî kavli üzere bir kuṭûlî yüz yirmi miḳkâl olur, risâlede taḥrîr olunan ile tefâvütü fâhiş olur.

fiyyetini biz kûlinc bâbında zıkr eyledik. Ve recâ olunur ki ihtikân eden kimsenin evdâ'ının efđali evvelâ kafâsı üzere istilkâ edip ba'đehu idtıcâ' ya'nî illet ve veca' olan tarafına yatmaktır.

Ve ihtikân zamânlarının efđali havânın berdi vaqtleridir ya'nî akşam ve şabâh vaqtleridir, zîrâ havâ bârid iken olan ihtikânda kerb ve gâşy ve idtırâb kalîl olur. Ve hammâm ahlâtı tahrîk ve tefrîk eder, onun için kable'l-ihtikân istihmâm eylemek câiz olmaz, zîrâ huķnenin şânı ve fi'li muhtekân ve maħbûs olan ahlâtı cezb olur ve hammâm ahlâtı tahrîk ve tefrîk etmekle kable'l-ihtikân hammâm isti'mâli ekser-i hâlde münâsib ve muvâfık olmaz. Ve o kimse ki onun em'asında veremi veyâhûd kırhası olup ve hummâ veyâhûd âher marağ hasebiyle ihtikâna muhtâc olsa ondan havf olunur ki isti'mâl olunan devâ te'sîr edecek kadar em'asında mekş eylemeyip kırha hasebiyle mündefi'a olur ve vâeib olan o mişli kimsenin maķ'adesi ve sürresi etrafı câvers-i müsahhan ile teşhîn oluna.

el-Faşlu's-Sâmine Aşere Fi'l-Atliyeti

A'đâya tılâ olunan edviye emrâda vâşıl olan mu'alecâtan olur. Ve ba'đı devâlarda iki kuvvet olur, birisi laţife olur ve âheri kuvvet-i keşife olur. Ve kuvvet-i laţifeye ihtiyâc kuvvet-i keşifeye ihtiyâcdan ziyâde olur. Ve kaçan o iki kuvveti olan devânın kuvvet-i keşifesi mu'tedile olup onun ile uğva dımâd olursa onun kuvvet-i laţifesi uğva nüfûz eder ve kuvvet-i keşife dahi o nâfize olan kuvvet-i laţifeyi te'sîr edince kadar uğva hâbs eder ve o dımâddan marîğ intifâ' eder. Meşelâ hanâzîri ya'nî sıracı marağı olan uğva küzbere ile sevîķ dımâd olursa küzberenin kuvveti nâfîz olur ve sevîķin kuvveti nâfîz olan küzbere kuvvetini hâbs eder. Ve küzbere kuvveti her ne kadar laţif olup taħallülü serî olur ise sevîķ o kuvveti taħallülünden hâbs ve men' eder ve kuvvet-i laţife ihtibâs ile ziyâde te'sîr eder.

Bu zıkr olunan tercüme ekser-i nüshalarda yazılan ibâretin tercümesi olur. Ve Karşî nüshasında "küzbere" yalnız zıkr olunmuştur. Ve "küzbere ile sevîķ" yazılan nüshalar her ne kadar ekser ise haťâdır diye Karşî hükm eyledi. Allâme, Karşî'yi taħtî'e edip şavâb olan ekser-i nüshada olan olur diye cezm eyledi Ve tafşil üzere bilmek murâd eden kimseler şerh-i Allâme'ye mürâca'at eylesinler.

Ve “dımād” ve “tılā” ma'naları biri birine mütekarib olur ve farkı budur ki “dımād” koyu olup mütemāsik olur, akıcı ve seyyāl olmaz ve “tılā” seyyāl ve akıcı olur ve çok kerre tılā hırka ile isti'māl olunur ya'nî tılā seyyāl olmakla 'udvdan seyelān eylemesin için hırka ile rabṭ olunur ve bağlanır. Ve a'dā-i re'ise üzere tılā olundukta eger māni' bulunmaz ise onun hırkasına 'ūd ile tütsü verilip o tılānın üzerine bağlanır ve o hırkanın tibi ile devā muṭayyeb olmakla a'dā-i re'ise o devāya meyl edip kendine cerr ve cezb eder.

el-Faşlu't-Tāsfa 'Aşere Fi'n-Neṭülâtı

Neṭül o sudur ki edviye ile ṭabḥ olunur ve onunla 'alīlin başı gısl olunur. Ve neṭülât başta ve a'dā-i sāirede olan emrādda taḥlile ihtiyacı olan marağlara 'ilācāt-ı ceyyideden olur. Ve 'udvun mizacı istibdāl olunmak için hem ḥarr ve hem bārid olan neṭül ile istintāle ḥācet olsa eger 'udv nakī olup mevādd ona inşibāba bed' eylemedi ise evvelā müsahḥin olan neṭül ile tenṭil olunur ve sonra 'udvu ṣedd edip bağlasın için mā-ı bārid ile tenṭil olunur; eger 'aks üzere olup o 'udva mevādd dökülmeye başlasa evvelā bārid ile tenṭil olunup bādehu müsahḥin ile tenṭil olunur.

el-Faşlu'l-İşrüne Fi'l-Faşdı

Faşd bir istifrāğ-ı küllidir ki onunla bi'l-cümle aḥlāṭın keşreti istifrāğ olunur. Ve keşret ona derler ki 'urūқта olan aḥlāṭın her birisi ḳadr-i ḥācetten ziyāde ola.

Ve faşda muḥtāc olan kimseler iki vechin biri ile muḥtāc olurlar:

Biri o kimsenin ḥācetidir ki o kimse maraça müteheyyi' ve müsta'fidd olur lākin teheyyü' eylediği maraça henüz vāki' olmaz, pes o kimsenin demi gālib olur ise o kimse faşd olunur.

İkincisi o kimsedir ki ona bi'l-fi'l marağ 'ārıd olur.

Pes bu iki kısımdan her bir kısmın faşda ihtiyacı keşret-i demden ziyāde olur veyāḥūd demin redā'eti için olur veyāḥūd demin hem keşreti hem redā'eti için olur. Bu mişlli emrādda isti'dād demevī olan 'ırq-ı nesāda [119a] ve niḳriste ve demevī olan veca'-ı mefāşılda olur ve şol kimsede olur ki riyesinin raḳıḳ ve ince damarı yarılır ve sonra mülteḥim olup şaḳḳı mün-

sedd olur ve bitişir lâkin kaçan o damarda dem ziyâde olsa yine munşadır olup yarılr ve o kimsede dem tezâyüde başlasa nefş-i deme müteheyi² olur, kezâlik şar'a ve sekteye ve mâlîhülyâyaya müsta'idd olup demlerinde vefret olanlar ve hunāk ve aḥşâda olan evrām ve remed-i ḥarr ve bevāsîr ḥasebiyle seyelân-ı dem mu'tadı olanların deminin inḳıṭā'ı ve nisvāndan dem-i ḥayḍın ihtibāsı bi'l-cümle bu mezkürlara müsta'idd olanların isti'dādları zıkr olunan teheyi²ün mişālî olur. Ve levn-i beşere müteğayyir olmakla zıkr olunan maraḍlara müteheyi² olan kimseler demlerinde keşret olduğuna istidlāl olunup faşd olunur, lâkin dem-i bāsürun inḳıṭā'ına ve dem-i ḥayḍın ihtibāsına levn-i beşerenin kümüdetiyle ve beyâḍ ve ḥudrete tağayyürü ile istidlāl olunmaz ve faşd vâcib olmaz. Ve mizacı ḥarr olup aḫḍâ-i bâṭinesinde verem olanlar dahi zıkr olunan maraḍa teheyi²e mişāl olur.

Ve bi'l-cümle bu zıkr olunan emrâda müsta'idd ve müteheyi² olan kimseler faşl-ı reb'ide faşd olunur her ne kadar onlara zıkr olunan maraḍlar bi'l-fi'l 'arîḍ olmadı ise.

Ve ḍarbe ve saḳta işâbet eden kimseler onlara verem işâbet eylemesin için ihtiyâten faşd olunurlar. Ve veremleri olup ḳable'n-nuḍc inficârdan ḥavf olunan verem şâhibleri dahi faşd olunurlar ne kadar dem keşir olmayıp faşda ihtiyâc olmaz ise.

Ve bilinmek vâcib olur ki zıkr olunan emrâḍ bi'l-fi'l ḥâşıla olmayıp lâkin ḥuşûlünden ḥavf olunur ise onlara faşd olunmakta vüs'at ve ruḥşat ziyâde olur lâkin bi'l-fi'l o maraḍlardan biri ḥâdiş olur ise ḥâl-i ibtidâda aşlâ faşd olunmaz, zîrâ faşd fuḍülü terkîḳ edip bedende icrâ eder ve dem-i şâḥîḥ ü şâliḥ ile fuḍülü ḥalt eder.

Ve baḍı kerre ḥâl-i ibtidâda ya'nî ḳable'n-nuḍc olan faşd ile muḥtâc olduğumuz istifrâğ ḥâşıl olmayıp içḥâfa ya'nî damarı itlâfa mü'eddî olan faşd-ı âḥere dahi ihtiyâc olur.

Ve kaçan nuḍc zâhir olsa ve maraḍ zamân-ı ibtidâyı tecävüz edip zamân-ı intihâyâ vâşıl olsa o vâkte eger faşda ihtiyâc mevcüd olur ise faşd olunur.

Ve maraḍın ḥareketi ve 'illetin şeverânı vâktinde elbette faşd olunmak câiz olmaz, zîrâ yevm-i ḥareket ve zamân-ı şeverân olan günlerde marîḍ istirâḥat ve tenvîm olunur

Ve kaçan marağ buhrânı olan marağlardan olup o marağın buhrânında tül olsa ya'nî geç buhrân eden marağlardan olsa o marağdan dem keşiren istifrâğ olunmak câiz olmaz, eger mümkün olur ise o marağ âher vechle teskîn olunup faşd olunmaz ve eger teskînin âher tarafı olmayıp faşda ihtiyâc kavî olur ise kalilen kalilen dem istifrâğ olunur gelecek zamânda faşd-ı âhere ihtiyâc olur ise o faşd 'udde olsun için ve kezâlik buhrân vaktinde tabî'atın mücâhedesine kuvvet ve mu'tin olsun için o faşdda biraz dem bedende ibkâ olunur. Ve o kimse ki şitâda müşteki olup marîd olsa ve bedeninin tekessürü imtilâsına delâlet eylese iştikâsı zamânına qarîb olan [zamân-ı] mütekkaddimde faşd olunmamış olsa o kimse faşd olunup onda dahi bir miqdâr dem alıkonur.

Ve faşd mevâddı cânib-i hilâfa cezb etmekle tabî'atı çok kerre habs eder ya'nî mefşûd olan kimseye kabd-ı arıd olur. Ve kaçan faşd-ı keşir hasebiyle kuvvet dâ'ife olsa ahlât-ı rediyye-i keşire tevellüdüne bâ'is olur.

Ve faşdın evvelinde ba'dı kerre faşd mu'tâd olmamak hasebiyle gâşy hâdiş olur ve faşddan evvel kay' olunsa gâşyın hudûsunu def' eder ve gâşy hâdiş olduğu zamânda dahi kay' eylese gâşy mündefi' olur.

Ve faşd ahlâtı tahrik eder, faşd kat' olunca kadar mütemâdî olur.

Ve faşd ile kûlinc çem'i az olur ya'nî verem-i hârrdan hâdiş olan kûlincda faşd olunur, bâkî kûlinc aşnâfında faşd olunmaz.

Ve gebe olan ve görüm gören hatunlar faşd olunmazlar lâkin darüret-i 'azîme ve faşda hâcet kaviiye olur ise o zamân faşda ruşat olur, meşelâ o hâmil kan tükürse ve tükürdüğü kan kavî olup o hâmilin kuvvetini iskât eder ise o zamân faşd olunmamakla dem habs olunur.

Ve bilinmek vâcibdir ki bundan aqdem zıkr olunan 'alâmât-ı imtilâ zühür etmekle her bâr faşd olunmak vâcib olmaz onun için ki ba'dı kerre imtilâ niyye olup hâim olan hılattan hâdiş olur ve o vech ile hâdiş olan imtilâyâ faşd cidden mu'dırr olur ve o faşd hasebiyle 'alîlin helâki havf olunur.

Ammâ sevdâsı gâlib olan kimse evvelâ faşd olunup sonra ishâlle istifrâğ olunmakta be's yoktur belki sana vâcibdir ki bundan sonra bizim zıkr edeceğimiz şurûţ üzere levnin hâline mürâ'ât edesin ve bedeninin temeddüdüne dahi ittibâr eylesesin, eger vech-i âfî üzere bedende imtilâ-i deme levnin delâleti olup ve temeddüd dahi bedende fâş ve şâyî' olur ise o zamân demin imtilâsı ve keşreti vücûh-ı şettâ ile hâds olunup faşd olunmak vâcib olur.

Ammâ o kimse ki onun dem-i maḥmûdu ḳalîl olup bedeninde aḥlât-ı rediyyesi keşre olsa o kimseden faşd aḥlât-ı şâlihâyı istifrâğ eder ve aḥlât-ı rediyye bedeninde bâķī kalır.

Ve o kimse ki onun demi hem ḳalîl hem redî olsa veyâḥûd onun demi bir ʿuḍva meyl eylese ki demin o ʿuḍvda meylinin ve inşibâbının ɗararı ʿazîm olsa ve o vechten faşdı terk mümkün olmasa onun demi ḳalîlen istifrâğ ve aḥz olunup sonra ğidâ-i maḥmûd ile taġdiye olunur ve sonra âḥer günlerde yine tekrâren faşd olunur ve bu faşd ve taġdiye ile dem-i redî istifrâğ olunup yerine dem-i ceyyid ḥâdiş olur.

Ve eger o kimsede olan aḥlât rediyye-i mirâriyye yaʿnî şafrâvî olur ise o dem-i mirâriyyeyi istifrâğda ihtiyâl olunup evvelâ edviye-i laṭife ile ishâl olunur veyâḥûd ḳayʿ ettirilir veyâḥûd demin ḥiddeti ve ḥareketi müsekkinâtla teskîn olunur. Ve ṭabîbe emr olunur ki saʿy ve ictihâd edip o marîḏi teskîn ve tevdiʿ eyleye. Ve o kimsenin mevâddi eger ğalîza olur ise eṭibbânın ḳudemâsı o mişlli kimseye istihmâm mesâlihinde meşy ve ḥareket teklîf eylediler ve baʿdı kerre faşddan evvel ve faşddan sonra mülattîf sikencebîn saḳy eylediler ve züfâ ve ḥaşâdan maṭbûḥ ittihâz edip saḳy eylediler ve faşd-ı âḥere muḥtâc olduklarında o faşd-ı sāniyi ikinci saḳydan sonra eylediler.

Ve ḥummâsı veyâḥûd aḥlât-ı rediyyesi olup kuvvetleri daʿife olan kimseler faşda muḏtâr ve muḥtâc olsa bundan âkdem bizim zıkr eylediġimiz gibi faşdı tefrîk eylesinler yaʿnî birkaç kerre fâşıla ile faşd edip ḳalîlen ḳalîlen demi iḥrâc eylesinler.

Ve ḳayyık olan faşd yaʿnî damarın şaḳbını ve deliġini dar eylemek kuvveti ziyâde ḥıfz eder lâkin baʿdı kerre o faşd-ı ḳayyık kanın raḳîkını ve şâfisini akıtır ve keşifini ve küdüretlisini ḥabs edip muḏırr olur.

Ammâ faşd vâsiʿ ve ġeniş olsa o faşd-ı vâsiʿ sürʿat üzere ġaşye müʿeddî olur ve tenḳiyesi ziyâde olur ve damardan şaḳḳ olunan mevḏiʿin indimâli ve bitişmesi ziyâde baṭıʿ ve ġeç olur.

Faşd-ı istizḥârda yaʿnî marâḏın ḥudûşundan evvel olan faşdda ve semiz olan kimselerin faşdında faşd-ı vâsiʿ evlâ olur belki faşl-ı şitâda dahi ġeniş faşd evlâ olur, zîrâ şitâ demin cümûdu vaḳtidir, faşd [119b] ġeniş olmasa şuḳbede dem cümûd edip donar ve lâyıķı üzere istifrâğ olunmaz. Ammâ faşl-ı şayfta faşda ihtiyâc katında o faşd ḳayyık ve dar olmak evlâ olur.

Ve faşd olunan kimse müstelkî olduğu hâlde faşd olunmak evlâ olur, zîrâ vaqt-i istilkâda olan faşd kuvveti ziyâde hıfz eder ve o faşd ile ğaşy gelmez.

Ve ammâ hummayâtta her hâlde ihtirâz eylemek vâcib olur eger hummânın iltihâb ve işti'âli ziyâde olur ise. Ve hâdde olmayan hummâların ibtidâsında ve zamân-ı devrinde dahi faşddan ihtirâz olunur. Ve hummâ teşennüce maqrûn olup faşda dahi ihtiyâc olsa o kimsenin faşdı taqlîl olunur ya'nî faşd edip dem-i kalîl istifrâğ olunduktan sonra kaç olunur, zîrâ teşennüc 'arîd olan kimsenin seheri olur ve çok terler ve onun kuvvetini bu mezkûrlar iskât eder, onun için vâcib olur ki bi-hasebi'd-đarûret faşd olunduktan dem-i kalîl çıktıktan sonra kaç olunup kuvvete 'udde ve mu'în olmak için bâkî kalan dem 'urûkta habs ve hıfz oluna.

Ve bu kıyâs üzere faşd olunur o maħmûm ki onun hummâsı 'ufûnetli hummâ olmaya, o maħmûm dahi faşd olunup ondan dem-i kalîl istifrâğından sonra dem kaç olunup bâkî kalan dem kuvvete 'udde ve mu'în kılınır ve kuvvet o 'udde ile hummâyı taqlîl eder.

Ammâ hummâ 'afîniyye olup iltihâbı sedîd olmasa kavânîn-i 'aşereye nazar eyle ya'nî kuvvet ve sinn ve mizâc-ı tabîi ve mizâc-ı hâdis ve 'âdet ve şehane ve hey'et ve tedbîr-i mütekaddim ve vaqt-i hâdir ve beldeye mürâ'ât eyle, faşda müsâ'ade olur ise kârûrede te'emmul ve tefekkür eyle, eger kârûre ğalîz olup humrete meyli olur ise ve nabđ dahi 'azîm olur ise ve şehane dahi müntefiħa ise ve hummâ şehaneyi hüzále irgürüp harç ve tehzil eylemekte sür'at ve mübâderet eylemez ise o kimseyi mi'desinin ta'âmdan hâlî olduğu vaktte sen faşd eyle. Ammâ kârûre rakîk olup veyâhüd nârî olur ise veyâhüd şehane marağın ibtidâsından beri hüzále ve inhirât üzere oldu ise faşddan ziyâde hâzer eyle.

Ve eger hummâ nâibe olup feterâtı olur ise veyâhüd dâime olup iştidâdının sekenâtı olur ise faşd olunmağa ihtiyâc katında o maħmûmu feterât ve sekenât vaktinde faşd eyle. Ve nâfidin hâline itibâr eyle, eger nâfid kavî olur ise faşddan ziyâde hâzer eyle. Ve levn-i demde dahi te'emmul eyle, eger hâric olan dem rakîk olup beyâda meyli olur ise o vaktte demi habs eyle. Ve marîd olan kimsede mevcûd olan ahlâtın hareketine ve heyecânına bâ'is olup ve ahlât-ı bâridenin fecâcetine ve nuçcuna 'işyân edip hâim kalmasına mü'eddî olan nesnelere tevakkî ve ihtirâz eyle.

Ve hummâda faşd vâcib oldukta beyne'n-nâs maħmûm olan kimseden hummâsının bidâyesinden dört gün mürûr eyledikten sonra faşd [câiz] olmaz diye meşhûr ve müte'âref olan kelâma itibâr olunmaz belki ibtidâ hummâdan kırk gün dahi mürûr eder ise faşdı vâcib olan maħmûm faşd olunur. Ve bu vech ile maħmûmdan kan alınmak Câlînus'un mezhebidir. Lâkin faşdın vücübuna delâlet eyleyen edille şahîh olur ise faşd taqđim ve ta'cîl olunmak evlâ olur. Eger kuşûr olunup isti'câl olunmadı ise her hangi vâkıtte o kuşûr bilinir ise o vâkıtte faşdı vâcib olan maħmûmdan karîben zikri mürûr edem umûr-ı aşereye mürâ'ât edip faşd olunur.

Ve çok kerre dahi faşdın vücübuna delâlet eder edille yok iken ve faşda ıdtırâr bulunmamış iken māddeyi taqlîl edip ve tabî'atı takviye eylesin diye faşd olunur, zîrâ faşd ile mādde kalîl olur ve māddenin kılletinden tabî'at kuvvet bulup māddeye gâlib olur. Lâkin mücerred takviye hasebiyle faşd o kimselerde câiz olur ki onların şehanesinde ve simn ve kuvvetinde ve gayri şurûtta faşda ruşşat ve müsâ'ade ola,

Ammâ demevî olan hummâda faşdın ahvâli ve ahkâmı budur ki demevî hummânın zamân-ı ibtidâsında faşd-ı gayr-i müfrit ile faşd olunur ve nuçdan sonra faşd olunup ifrâ' üzere dem istifrâğ olunur ve çok kerre hummâ-ı demevîye mücerred faşd ile kal olunur.

Ve vâcib olur ki şedîdü'l-berd olan mizâc şahibinden kan alınmaya ve onu faşd eylemekten ziyâde hâzer oluna. Kezâlik şedîdü'l-berd olan beldede faşd olunmaya. Ve veca'ı şedîdi olanlardan ve muhallil olan istihmâmdan sonra ve cimâ' âkıbinde ve mümkün oldukça on dört yaşından sinni noşşân olanlardan ve yine mümkün oldukça sinn-i şeyhûhata bâliğ olanlardan kan alınmaya lâkin şeyh olup veyâhüd sinni kâşır ve ahdâstan olup ve şehanesine şika ve itimâd olunup ve 'adalâtında iktinâz ve 'urûkunda vüs'at ve imtilâ ve levninde humret olanlardan cür'et edip kan alınmak câiz olur lâkin onların dahi faşdı yesîr olup demleri tedricle kalîlen kalîlen istifrâğ olunur.

Ve vâcib olur ki kaçâfet ve hüzâli şedîd olanlar, kezâlik simenleri şedîd olup ziyâde semiz olanlar ve bedeni mütehalhil ve ebyaç-ı müterehhil olanlar ve levni aşfer olup demi 'adîm ve kalîl olanları mümkün oldukça faşddan tevakkî ve ihtirâz oluna.

Kezâlik emrâd-ı tavîle şâhibleri dahi faşd olunmaz ve onları faşddan ihtirâz oluna lâkin onların fesâd-ı demleri faşdı icâb eder ise sen o kimsleri faşd eyle ve hâric olan demde te'emmül eyle, eger faşd ile çıkan dem koyu ve kara olur ise o demi istifrag eyle ve eger rakıķ ve ebyaç olur ise fi'l-hâl mevdi'-i faşdı şedd edip demi habs eyle, zîrâ rakıķ-i ebyaç olan demi istifragın haşarı 'azîm olur ve ihtirâzı vâcib olur.

Ve vâcib olur ki ta'âmdan imtilâsı olan kimse faşd olunmaktan hâzer oluna, zîrâ mümtelî olan kimse faşd olursa hâric olan demin yerine mi'deden o ta'âm kable'n-nuçc müncezib olur.

Ve kezâlik mi'de ve sâir em'â süfl-i müdrık ile veyâhüd idrâke karîb olan süfl ile mümtelî ve dolu iken faşddan ihtirâz olunur belki gerektir ki ictihâd olunup süfllerden mi'dede ve mi'de etrafında ya'nî 'ulyâda olan em'âda olanlar kay' ile ihrâc olana ve süflâda olan em'âda olanları mümkün olan edviye ile ishâl edip ihrâc oluna, eger ihtikâna muhtâc olur ise ihtikân edip ihrâc oluna.

Ve tohme şâhibleri faşd olunmaktan ihtirâz olunur belki tohmesi haçm olunca kadar mühlet verilip faşd iktidâ eder ise bafdehu faşd olunur.

Ve fem-i mi'desinin zekâ-i hissi olanlar kezâlik fem-i mi'desi da'if olanlar ve mi'desinde mirâr tevellüdü lâzım ve müstâd olanlara tehevvr ile faşd eylemekten ihtirâz olunur ya'nî mi'desine ta'ahhüd edip işlâh eylemezden muqaddem onlardan kan almak câiz olmaz huşušan 'ale'r-rıķ onlardan kan alınmaktan ziyâde ihtirâz olunur. Bu hâletler 'alâmetleri ile ma'ûm olur: Fem-i mi'denin zekâ-i hissini 'alâmeti budur ki lezzâc olan bir nesne bel' olup yutulsa zekî olan fem-i mi'de ondan müte'ezzi olur. Ve fem-i mi'denin da'ifinin 'alâmeti budur ki o kimsenin ta'âma şehveti kalîle ve mi'desi feminde ağrı ve vecac olur. Ve mi'de feminin mirârı kabûl edip ve onda mirâr tevellüdü keşîr olduğunun 'alâmeti budur ki gâseyân onda keşîr olur ve her vakte safrâyı kay' eder ve feminde merâret olup ağzı acı olur.

Bu mişlli [120a] kimseler fem-i mi'delerine ta'ahhüd eylemezden muqaddem faşd olursa o kimselere o faşddan haşar-ı 'azîm 'arîğ olur ve onların ba'đıları dahi helâk olur. Pes o kimseler faşda muğtar olsalar vâcib olur ki onlardan fem-i mi'desi zekî veyâhüd da'if olanlara kable'l-faşd râyihası tayyib olan hâmiğ rubûba hubz-ı naķî ğams olup ve ıslatılıp ilķâm ve iķâm oluna.

Ve eger fem-i mi'edenin da'fı mizâc-ı bārid hasebiyle olur ise ona iç'ām olunacak hūbz-ı nakī efāvīhler olur ve mā-ı sükkere ğams olunur veyāhūd mümessek na'fān' şarābına veyāhūd mümessek ayva şarābına ğams olunup iç'ām olunur ve biraz vaq̄tten sonra faşd olunur.

Ammā mi'desinde mirār tevellüdü keşir olanlara vācib olur ki kable'l-faşd keşiren mā-ı hārrı sikencebīn ile şürb etmekle kay' eyleyeler ba'dehu müterāhiyen birkaç loq̄ma tenāvül eyleyip kalīlen istirāhat eyledikten sonra iftişād olunalar.

Ve mefşüd olan kimseye vācib olur ki faşd hasebiyle istifrāğ olunan dem-i şālihin bedelini tedārük eyleye. Eger mefşüd olan kimse kavī olur ise onun bedel mā-yeteħalleli kebāb tenāvülü ile hāşıl olur, zīrā kebāb her ne kadar şakīl ve hağmı 'asir ise kuvve-i hādimesinin kuvveti hasebiyle o mefşüd kebābı haçm edip gıdā-i keşir ü ceyyid hāşıl olur. Lākin vācib olur ki mütenāvel olan kebāb miqdār-ı kalīl ola, zīrā maqşüd olan kimse her ne kadar kuvveti kaviiye ise faşd ile ona min-vechin da'f tārī olur ve hağmında dahi bir nev' da'f olur, pes onun kuvveti şakīl olan kebābdan miqdār-ı keşiri hağmdan 'āciz olur.

Bu maqāmda nüshalar muhtelifedir: Bā'dı nüshada فبالكباب على ثقله vāk't olmuştur ve bā'dı āherde bir noktalı fā ile بقله vāk't olmuştur. Zikr olunan tercüme nüsha-i ūlānın tercümesidir. Ve nüsha-i sāniyenin tercümesi budur ki: "O kimse kebābın māiyyetini maşş edip şüflünü atmaz belki şüflü ile ma'an tenāvül eyler." Ve bunda işāret olur ki m' desi da'if olanlar kebābı imtişās edip şüflünü ilkā ederler. Şerhte minvāl-i muħarrer üzere bu maqām tavdīh olunmuştur.

Ve ba'đı kerre ru'āftan için veyāhūd rahimden veyāhūd maq'adeden ve şadrđan ve ba'đı hūrācāttan demin nefz ve zuhūru hasebiyle faşd olunur ve o faşd ile dem cihet-i hilāfa cezb olunur ve zikr olunan illetlere faşd menfa'atlı ve kavī ilāc olur. Lākin vācib olur ki o faşd cidden dayyık olup ve faşdın 'adedi ve merrāti keşir ola ve müte'addid günlerde ola, yevm-i vāhidde olmaya meger ki yevm-i vāhidde olmağa ziyāde ihtiyāc ola. Ve müte'addid faşdlar gün aşırı olmak lāyıktır ve mümkün oldukça müte'addid faşdlarda istifrāğ-ı dem taqlīl olunmak evlādır. Ve'l-hāşıl miqdār-ı istifrāğı ziyāde eylemekten faşdın 'adedini ziyāde eylemek evlā ve aħrā olur.

Ve ihtiyâc yok iken faşd olursa o faşd mirârî taḥrîk eder ve lisân mişlli ‘uḍvları kurutup tecfîf eder. Ve sükker ile mâ-ı şa‘îr o faşdın maḍarratını tedârük eder.

Ve o kimse ki iki kerre faşd murâd eyleye, ona vâcib olur ki yedi üzere olan damarı faşd eyleye ve o faşd tûlânî ola tâ ki maşşalın ḥareketi ḥasebiyle damarın şakḳı bitişmeyip faşd-ı âḥer olundukta şakḳ-ı âḥere muhtâc olmaya belki şakḳ-ı evvel açılıp sâniyen dem ihrâc ve istifrâğ oluna.

‘Allâme der ki Kânûn’un bu kelâmî faşdda teşniye murâd olundukta ‘urûk-ı yedden bâsilik gibi maşşaliyye ‘urûkun biri faşd oluna. Ve kezâlik “faşd-ı şânî bā‘de eyyâm ola” demekle maḥmûl olur. Eger iki faşd yevm-i vâḥidde olmak iktidâ eder ise faşd damarın verâbına olmak evlâ olur. Ve kezâlik faşd ḥabl-i zirā‘ gibi maşşalı olmayan damardan olur ise faşd tûlânî olmaz belki geniş faşd olunmak lâyiḳ olur. Pes Kânûn’da ان يفصد طولاً وان dedigi iki ḥâlin her biri birer ney damara maḥşûs olur.

Ve bu şurûta ri‘âyetten sonra yine damarın sür‘at üzere iltihâmından ḥavf olunur ise mevdi‘-i faşdın üzerine milḥ ile mâḥlûṭ olan zeyt ile bir ḥırḳayı ıslatıp vaḍ‘ olunur ve üzeri bağlanır ve faşd katında mibḍa‘ı ya‘nî nîş-teri dühn ile telḥ edip faşd eder ise o cirâhât sür‘at ile mülteḥim olmaz ve o faşdın veca‘ı ḳalîl olur. Ve mibḍa‘ı yağlamaḡın tarîki budur ki dühn ile o mibḍa‘a mesh-i ḥafîf ile mesh olunur veyâḥûd o mibḍa‘ dühnün içine ilḳâ olunup sonra ḥırḳa ile o mibḍa‘ mesh olunur.

Ve iki def‘a faşd olundukta iki faşdın arasında uyumak mevdi‘-i faşdın sür‘at üzere iltihâmını icâb edip faşd-ı şânîde müceddeden damarı cerḥe muhtâc olur, pes uyumamak evlâ olur.

Bizim edviye ile vaḳt-i şitâda istifrâğ edenlere lâyiḳ olan yevm-i cenübîyi taraşşud eylemektir diye bundan aḳdem zikr eylediḡimizi tezekkür edip faşdda dahi o şart ile ‘amel eyle. Ve şitâda faşd eder isen yevm-i cenübdâ faşd eyle.

İmâm Ḳarşî ile Mesîḥî ittifâḳ edip dediler ki yevm-i cenübdan ḥarâretli gün murâd olunur ise bu kelâm şahîḥ olur ve eger cenüb rûzgârî estiḡi gün murâd olunur ise bu kelâm vâḳt a muṭâbîḳ olmaz. ‘Allâme ikisini dahi redd edip zikr olunan günlerin ikisinde dahi faşd muvâfiḳ olur diye ḥükm eder.

Ve ma'lûm ola ki müvesvis olanların ve mecnûnların ve gece ile faşd[a] muhtâc olanların ve nevm vaktinde faşda muhtâc olanların faşdı dayyîk olmak vâcib olur, zîrâ bu faşdlarda nezf-i dem gâlib olur ve faşd dayyîk oldukta nezften havf olunmaz.⁴⁴³ Ve kezâlik iki kerre faşda muhtâc olmayanların faşdı dahi dayyîk ve dar olmak lâyîk olur.

Ve ma'lûm ola ki faşdın tekrârına muhtâc olanların faşd-ı şânîsi da'fınm miqdârı hasebiyle te'hîr olunur. Eger o kimsede da'f olmaz ise o iki faşdın biri birinde uzaklığının gâyeti bir sâ'at olur.

İki kerre faşd eylemekten gârağ demi cânib-i hilâfa cezb olur. Ve cezb için faşdın teşniyesi murâd olundukta iki faşdın arası ve fâsılası bir gün miqdârı kılınır. Yevm-i vâhidde [faşdı] tekrâr ve teşniye edenlere faşd-ı müverreb ziyâde muvâfîk olur. Ve vakt-i vâhidde faşdı tekrâr murâd edenlere faşd-ı mu'arrağ ya'nî damarın enine faşd eylemek evfağ olur. Ammâ iki faşd ile kanâ'at eylemeyip birkaç eyyâmdan her günde faşd eylemek murâd edenlere damarları uzunluğuna faşd eylemek evfağ olur.

Ve hangi faşdın veca'ı ziyâde olur ise onun mevdi'-i faşdı ve cürhü geç mültehim olur, yarasının sağalması veca'ının miqdârı kadar geç olur.

Ve faşd tekrâr olunup istifrâğ dahi ziyâde olmasıyla gâşy 'arîd olur lâkin iki faşdın arasında ta'âm tenâvül eylerse gâşyin 'urûduna ve hüdûşuna o ta'âm mâni' olur.

Ve iki faşdın arasında uyuyan kimsenin nevmi hâlinde ahlât bedeninin 'umkuna ve bâtinına çekilir ve faşd-ı şânî katında fuğûl dahi o ahlâtla bâtinında bulunur velâkin o faşd-ı şânî ile müncezib olan dem ile fuğûl ma'an müncezib olup istifrâğ olunmaz.

Ve faşdı teşniyenin menâfi'-i müte'addidesi vardır: Bir menfa'ati budur ki faşd-ı evvelden bedende bâkıye [120b] kalan mevâdd faşd-ı şânî ile istifrâğ olunur ve tenkıye-i kâmile olur ve yine o kimsenin kuvvet-i kâmilesi bâkıye olur. Ve teşniyenin hayırlısı iki gün yâhüd üç günden sonra olan teşniye olur.

Ve faşda qarîb zamânda uyumak ba'dı kerre a'đâda inkisâr ihdâş eder. Ve ba'dı kerre kable'l-faşd istihmâm eylemek faşdı 'usretli eder, zîrâ

443 Bu zikr olunan dört şüretten müfteşid müvesvis veyâhüd mecnûn olur ise mevdi'-i faşdını açar ve lâ-mahâle nezf 'arîd olur ve şüret-i ahîrlere mahall nevm olmakla nevm ile dem nezf eder.

hammâm hammâm-ı yâbis olur ise cildi tağlîz eder ve faşdın veca'ı ziyâde olur ve eger hammâm hammâm-ı raṭb olur ise cildi o hammâm telyîn edip zelka mü'eddi olur.⁴⁴⁴ Lâkin müfteşidim demi şedîden gâliz olur ise ona kable'l-faşd telṭif-i dem için istihmâm muvâfiḳ olur.

Ve faşd olunan kimseye lâyiḳ olur ki faşddan sonra imtilâya iḳdâm eylemeye belki ğıdâyı tedrîc üzere kıla ve evvelâ laṭif nesnelere ile azar azar tağaddî eyleye ve kezâlik faşddan sonra riyâdet eylemeye belki istilkâyaya ve arkası üzere yatmağa meyl eyleye ve faşddan sonra taḥlîli olan istihmâmı dahi eylemeye.

Ve o kimse ki yedinden faşd olunup mefşûd olan yedi teverrüm eylese âḫer elinden dahi faşd olunup taḥammülü miḳdârı istifrag olunur ve müteverrim olan yedin üzerine isfidâc merhemi vad' olunur ve eṭrafı müberridât-ı kavîyye ile tılâ olunur.

Ve bedeninde aḥlâṭın galebese ve keşreti olan kimse iftişâd eylese o faşd aḥlâṭın şeverânına ve cereyânına bâ'is olur ve onun işlâhı mütevâtiren faşd eylemek ile olur. Kezâlik demi sevdâvî olan kimse faşd-ı mütevâtire muḥtâc olur, o faşd-ı mütevâtir ile hâlen ḫiffet hâsil olur lâkin sinn-i şeyḫühata bâliğ oldukta onun emrâdı zuḫur eder ve cümleden biri sektenin zuḫuru olur.

Ve çok kerre faşd ḫummayâtı ihdâs eder ve o ḫummayât o kimsede olan 'ufûneti taḥlîl eder.

Ve şahîḥ olan kimse faşd olursa ona gerektir ki bizim şarâb bâbında zikr eylediğimiz nesneyi tenâvül eyleye. 'Allâme der ki Şeyḫ'in murâdı bir miḳdâr t'â'm tenâvül edip üzerine üç kadeş şarâb içmektir.

Ve ma'lûm buyurula ki faşd olunacak damarların ba'ḫsı evride damarları ve ba'ḫsı şerâyîn damarları olur. Ve şerâyîn ya'nî yürek damarlarından faşd ḳalîl olur ve şerâyînden faşd olundukta nezf-i demden ziyâde ihtirâz vâcib olur, zîrâ dem-i şerâyînin nezfîninin ḫaṭarı 'azîm olur ve ednâ ḫaṭarı nezf-i dem ḫasebiyle ebüresîmâ ḫâdiş olur ki o maraḫda eṭıbbâ ümmü'd-dem tesmiye ederler, o maraḫda dem taḫt-ı cildde 'uḫva münteşir olup 'uḫv kırmızı görünür. Ve şerâyîn faşdının bu ednâ ḫâli eger faşd cidden ḫayyîḳ olur ise ḫâdiş olur.

444 Ya'nî cild yumuşak oldukta miḫḫa' damara işâbet eylemekte ḫaṭâ eder, 'uḫv müsterḫî olup ḫivâmı üzere olmamak ḫasebiyle.

Ve nezf-i demden emîn olundukta şerâyîni faşdın menfa'ati 'azîme olur huşuşan o marağlar ki onda şerâyîni faşd lâzım ola, o marağlarda şerâyîni faşdının nefî kat-ender-kat ziyâde olur. Ve ekşeriyâ o zamân faşd ile intifâc olunur ki faşd olunan şiryânın kurbünde olan 'uğvda sebebi dem-i laţif-i ĥâdd olan bir marağ ola, pes bu mişli şiryândan faşd olunup ve onu faşdın ĥaţarından emîn olunsa o faşdın menfa'ati ziyâde 'azîm olur.

Ve yedde olan evride damarlarından faşd olunan damarlar altıdır: kîfâl, bâsilîk, ekĥal, ĥablü'z-zirâc, üseylim damarları ve ibtî ismine maĥşuş olan damar ki o damar bâsilîk damarından bir şu'bedir.⁴⁴⁵ Ve bu altı damarın içinden faşdı ziyâde selâmetli olan kîfâl damarı olur. Ve zikr olunan altı damarın üçü mâbiğ-i mirfaķın fevkînden faşd olunur ve kezâlik kîfâl dahi mâbiğin fevkînden faşd olunur. *bi'l-cümle* o dört damarlar mâbiğden ve mâbiğin tahtından faşd olunmaz.⁴⁴⁶

'Allâme der ki üç damardan Kânûn'un murâdı ekĥal ve iki bâsilîk olur. Ve "mâbiğ" 'ağud ile sâidin arası olur. Pes bu dört damarlardan yâ'nî kîfâl ve ekĥal ve bâsilîk ve ibtî tesmiye olunan bâsilîkin şu'besinden faşd olundukta lâyıķ olur ki o faşd mâbiğin fevkînde olup 'ağuda mâil ola, mâbiğe ve mâbiğin tahtında olan maĥallerinden olmaya. Bu damarlarda emr-i şavâbın ĥilâfi üzere mâbiğin tahtından faşda nâsın 'tiyâdı olmakla [mâbiğin] fevkînden faşd olunmâk evlâ olduğunu beyânda şâĥib-i Kânûn mübâlağa eyledi. İntehâ kelâmu'l-'Allâme. Ve Kânûn şâĥibi dâvâsını beyân edip der ki:

Mâbiğin fevkînde olan faşd ile demin ĥurûcu ceyyid olur, ammâ mâbiğin ĥizâsında olan maĥallden o damarlar faşd olunsa istifrâğ-ı dem ceyyid olmaz. Ve mâbiğin fevkînde olan maĥaller 'aşab ve şiryândan ĥâlî olmakla o maĥallerden faşdda ĥaţar olmaz, ammâ mâbiğin tahtı bunun 'aksi üzere olur. Ve bu zikr olunan dört damarlar 'urûķ-ı mafşaliyye olmakla onları

445 [Ragıp Paşa 1335-6 vr. 46a derkenarında Kutbuddîn-i Şirâzî'nin *Tuhfetü's-Sa'diyye*'sinde (bkz. Fazıl Ahmed, 968, vr.603b) bu damarların Arapça tarifleri yer alır.]

446 Ve ĥarîben zikr olunur ki bâsilîki mâbiğin fevkînden faşdda mibđa' res-i 'ağaleye işâbet eylemek ĥavf olunmakla evlâ olan bâsilîk taht-ı mâbiğden faşd olunup o maĥalde bulunan şiryân ve 'aşabe minđa'nın işâbetinden ihtirâz olunmaktır. Bu maĥalde olan kelâma mağrûr olunmayıp zikri âti kelâmı dahi mülâĥaza eyle. Ve İläķi ĥavl-i şâniyi ihtiyâr eylemiştir.

ṭülânî faşd maḥall-i faşdm Bür'ü ve sağalması ebṭa' olmasını iktidâ eder ve ğayr-i mafşaliyye olan 'urûkun faşdı ṭülânî olmak sür'at-i Bür'e mü'eddî olur.

Ve 'ırk-ı nesâ' ve üseylim ve onlar gibi sāir daḳıḳ olan damarlardan faşd olundukta ṭülânî faşd olunmak şavâb olur. Ve kîfâl faşd olundukta re's-i 'aḫalden mevḍi'-i leyyine meyl ettirilip mâbidin fevḳinden faşd olunmak ve mevḍi'-i faşd tevsîr olunmak lâyıḳ olur.

Ve faşdı tevsîr eylemek miḫḫa'ı ḍarb-ı vâhid ile ḍarb etmekle olmak lâyıḳ olur. Faşdı tevsîr için birkaç def'a mütevâliyen damara miḫḫa'ı ve nîşteri ḍarb eylemek câiz olmaz, zîrâ ḍarb-ı mütevâlî verem ihdâs eder ve ḍarbe-i vâhidede ḫaṭâ olmaz. Ve kîfâlin mevḍi'-i faşdında ḫaṭâ edenlerin ekşer-i ḫaṭaları ve nikâyeleri müte'addid ve mütevâlî ḍarb edenlerde olur ve ḍarb her ne kadar 'azîm olur ise nikâyesi ve ḫaṭası nâdir olur.

Ve kîfâlden mevḍi'-i faşdın iltihâmı ziyâde baṭî' olan, ṭülânî olan faşdın mevḍi'i olur. Ve kaçan kîfâlin faşdı tesniye olunmak murâd olundukta faşd-ı evvel tevsîr olunur.

Ve bu maḳâmda şâhîb-i Kânûn bir terkîb-i mücmel beyân eder, o terkîb budur: إذا لم يوجد طلب بعض شعبه الرضى في وحشتي الساعد إنتهآ. Ḳarşî tefsîr edip der ki bâsilîki faşd murâd eden bâsilîkin kendiyi bulamasa bâsilîkin şu'besi olan ibîden faşd eder ki o ibî-sâ'idin vaḫşî cānibinde olur. Lâkin 'Allāme, Ḳarşî'nin bu tefsîrini redd edip der ki kîfâli beyân şadedinde iken bilâ-ḳarîne bâsilîk murâd olunmak bâ'id olur belki Şeyh'in murâdı kîfâl faşd olunmak murâd oldukta kîfâl bulunmasa kîfâlin şu'besi sâ'idin vaḫşîsinde faşd olunur demektir.⁴⁴⁷

Ve ekḫal damarından faşdda ğāyet ḫaṭar vardır, zîrâ taḫtında 'aşabe vardır, ba'ḍı kerre iki 'aşabe arasında olur. Ve vâcib olur ki her ne kadar müşkil ise ekḫali ṭülen faşdda ziyâde sa'f ve ictihād oluna ve onun faşdı sür'at ile ola. Ve ba'ḍı kerre ekḫalin fevḳinde veter gibi daḳıḳ 'aşabe-i memdüde olur ve vâcib olur ki taḫarrî olunup o 'aşab ta'arrûf oluna tâ ki miḫḫa' ile ḍarbe

447 Bu 'abd-i faḳîr der ki 'ibâretten zâhir olan 'Allāme'nin zâhib olduğu ma'nâdır lâkin zikr olan maḥalde kîfâl şu'besi olduğu ma'rûf olmamakla Ḳarşî kelâmı zâhirden şarf eyledi. Ve bu mişlli ḫilâf-ı zâhir ma'nâlar Kânûn'un kelâmında keşîrû'l-vuḳû'dur.

o 'aşaba işâbet etmekle yede hader-i müzmin 'arîd olmaya. Ve o kimse-ler ki onların damarları gâliz ola, o kimsenin ekhâli üzerinde olan 'aşabdan zîkr olunan şu'be âşikâre olur ve haţâ hasebiyle darbe o şu'beye işâbet eylese onun nikâyesi ve dararı eşedd olur. Ve gılaş hasebiyle o şu'beye darbe işâbet eyledikte faşdı iltihâmdan men' eyle ve üzerine iltihâma mâni' edviye vaç' eyle ve aşâbın cirâhatine menfa'ati olan edviye ile mu'alece eyle ve kitâb-ı râbi'de o mu'alecâtı biz beyân eyledik. Ve sen mecrûh olan 'aşab havâlîsine müberridât takrîbinden ziyâde hâzer eyle, 'ineb-i şa'leb 'uşâresi gibi ve şandal gibi müberridât [121a] ile mu'alece eyleme belki o cirâhatin eţrâfını ve bedenin küllîsini dühn-i müsahhîn ile temrîh eyle.

Ve hablü'z-zirâc tesmiye olunan tesmiye olunan damarın faşdında şavâb olan faşd-ı müverredür. Lâkin habl-i zirâc mürâvig olur ise ya'nî iki tarafa mültevî olur ise o mişlî hablü'z-zirâcî tûlen faşd eylemek lâyıq olur ve bâsilîki faşd ziyâde haţarlı olur, zirâ bâsilîkin tahtında şiryân olur ve haţâ olunup şiryâna darbenin işâbetinden havf olunur. Ve kezâlik bâsilîkin tahtında 'aşab ve 'adal olur, pes bâsilîki faşd eyledikte ziyâde hâzer eyle, zirâ şiryân delindikte kan dinmez veyâhüd kanın dinmesi şu'ubetli olur.

Ve bağı nâsın bâsilîki iki şiryân arasında vâki' olur, beyne'l-etübbâ müte'âref olan 'alâmet-i ma'hûde ile birisi ma'lûm oldukta o şiryânın üzerine nişân konulup o nişân konulan mevdi'den ihtirâz eyleyerek bâsilîke⁴⁴⁸ darb olunur ve nişanlı olan şiryâna darbenin işâbetinden emîn olunur lâkin o darbe şiryân-ı âhere işâbet edip yine haţar hâşıl olur, pes vâcib olur ki taharrî ve ta'arrüfte ziyâde ikdâm oluna hattâ haţâ ve gâlaţta vâki' olmaya.

Ve taharrînin tarîki budur ki o bâsilîke ve eţrâfına enâmil ile cess ve mess olunur, eger enâmilin tahtında hareket hiss olunur ise o hareket eden mevdi'e midâd ile 'alâmet vaç' olunup o maħallden faşd teb'îd olunur, zirâ hareket ancak şiryânda olmakla mevdi'-i harekette şiryân müteħakkağ ve ma'lûm olur. Taharrînin bu vechle olduğu şerhte mezkûrdur ve bu vechle taharrîde şiryânın vücûdu müteħakkağ olur lâkin şâhib-i Kânûn tarîk-i âher beyân edip der ki:

448 [Buradan itibaren Hamidiye nüshasında atlama vardı, atlanılan kısmı Ragıp Paşa 1335-6, vr. 45b-47a'dan tamamladık.]

Kaçan bāsiliķi faşd için yedi sen 'ışābe ile şedd edip bağlasan ekşer-i hālde o maħall müntefih olur lākin o intifāh ba'đı kerre şiryānda olur ve ba'đı kerre verīdde olan bāsiliķte olur ve iki taķdīr üzere o intifāhin zuhūrunda o bağı sen hāl edip çöz ve rıfķ ile mevđi'-i intifāha mesh eyle ve yine o 'ışābeyi mevđi'ine şedd edip bağla ve yine müntefih olur ise yine o 'ışābeyi hāl ve meshi i'āde eyle. Ve bu vech ile hāl ve i'āde müfid olmayıp birkaç def'a tekrār olundukta o intifāh 'avdet eder ise bāsiliķten faşdı terk edip bāsiliķin şu'besi olan ibtīyi sādīn insī cānibinde esfele sālīk olduğu maħallinden faşd eylesen be's yoktur. Ve çok kerre dahi 'ışābe şedd olundukta şiryāna intifāh 'arığ olup ğalīz ve mütemeddid olup ve rabt ve nefh ile ve o rabt ve nefhten hādiş temeddüd hasebleri ile nabđ ve hareket ihsās olunmaz ve o sebebler ile şiryānın sūhūk ve irtifā' verīdin şedd ile olan sūhūk ve irtifā'ına müşābih olup şiryān bāsiliķ zann olunup faşd olunur ve o kimse hātarada vāķi' olur. Ve iştibāhlar zāil oluncaya kadar bāsiliķi faşd eden kimseye taharrīde ikdām ve ihtimām lāzım olur.

Ve faşd için faşd olunacak 'udv şedd olsa ve faşd olunacak damarda mercimek ve nohūd mişli intifāh hādis olsa o damar hangi damar olur ise olsun onda sen bāsiliķte zıkr eylediğimiz mu'āmele ile 'amel eyle ya'nī rabt ve şeddi hāl eyle ve ba'đeħu o mevđi' rıfķ ile mesh eyle ve şedd ve hālī tekrār eyle; bāsiliķten mā-'adā damarlarında bu şedd ve hāl ile mevđi'-i faşd zāhir olur; her ne kadar o damarın kurbünde şiryān olmaz ise dahi bu şedd ve hāl ile faşd olunacak 'urūķun zuhūr ve ta'ayyünü fāidesi hāşıl olur. Ve bāsiliķin zirā'a meyl eylediği maħallden faşd re's-i 'adalden ba'đ olmak hasebiyle eslem olur lākin o maħallda şiryān olmakla mibđa'ı şiryāndan uzak edip hilāf cihetinden faşd olunmak vācib olur.

Ve'l-hāşıl mābiđin fevķinden bāsiliķi faşdda re's-i 'adaleye mibđa'ın işābeti hātarı vardır lākin şiryāna işābetten eslemdir. Ve mābiđin tahtından bāsiliķi faşdda şiryāna mibđa'ın işābetinden hāvf ve hātar olunur lākin re's-i 'adale işābetten eslem olur.

Ve bāsiliķin faşdında olan hātar yalnız iki tarafında olan şiryāna münhāşır olmaz, zīrā bāsiliķin taraflarında şiryān olduğu gibi tahtında dahi şiryān ve 'aşabe olur ve o tahtānī 'aşabe ve şiryān cihetlerinden dahi hāta vāķi' olur, pes bāsiliķte mābiđin fevķinden faşdın bir cihetten hātarı

‘azîm olur ve cihet-i âherden eslem olup ve mâbiğin tahtında bâsilik dahi bir vechten haşarı ziyâde ve vech-i âherde eslem olmakla biz seni muhayyer kılarız, hangisinin haşarından emâm ĥads eyler isen onu ihtiyâr eyle.

Ve bâsilikten faşdın haşâsının ‘alâmeti budur ki ĥurûc eden dem aşķaru’l-levn olur ya‘nî ĥumrete mâil sarı olur ve o dem veşbe ve tafrê ederek ĥurûc eder ve ĥurûc eyledikte o damarın mecessesi ve melmesi ley-yin ve yumuşak olur ve münĥafid olup o damar esfele meyl eder ve bu ĥâletler mibđa‘ın şiryâna işâbetine delâlet eder. Ve bu ‘alâmetler zuhûrunda mübâderet edip yaranın ağzım tavşan yünü ve bir miĥdâr günlüğün ĥurdesi ile ve iki kardaş kanı ve şabır ile mürr-i şâfi ve ĥulķuřâr⁴⁴⁹ ve zâcdan bir miĥdâr ile sedd eyle ve mümkün oldukça üzerine sovak su reşş edip saç ve mevđi‘-i faşdın fevk tarafından sedd eyle ve rabť-ı ĥâbis ile rabť edip bağla. Eger bu mu‘âlece ile dem muĥtebes olur ise üç gün miĥdârı o bağı çözüp ĥall eyleme. Ve üç gün mürûrundan sonra dahi sana vâcib olur ki yine ihtiyât eylesin ve o cirâhatin etrâfını edviye-i kâbıda ile đimâd kılasın. Ve bunun mu‘âlecesinde faşşâdından çok kimseler o mecrûĥ olan şiryânı betr ve kaçır eder ve kaçır olundukta şiryân müteķallış olup büzülür ve müteşennic olur ve üzerine laĥm muntabık olup kapanır ve demin seyelâni kesilir. Ve çok kimselerin dem-i şiryânı dâimâ nezf edip kesilmez ĥattâ o nezf ĥasebiyle helâk olurlar. Ve bağı kimse dahi ĥabs-i dem için şedd olunan rabťın şiddet-i veca‘ından helâk olur, zîrâ o rabťın şeddini ‘udvu helâke mü‘eddî olmak mertebesine ulaştırırlar ve lâ-maĥâle veca‘ı ziyâde olup o mefşûdun nefsinı veca‘ ihlâk eder. Ve ma‘lûm buyurula ki demin nezfi ve kesilmemesi bağı kerre evridede dahi olur.

Ve ma‘lûm buyurula ki kîfâli faşd ile raķabenin ve raķabenin üst taraşının demleri istifrâĥ olunur ve raķabeden miĥdâr-ı ĥalîl esfelden dahi dem istifrâĥ olunur lâkin o istifrâĥ kebidin nâhiyesine ve şerâsîf nâhiyesine tecâvüz eylemez ve o nevâĥinin demlerini kîfâli faşd istifrâĥ eylemez ve aşıĥı taraştan mu‘teber olacak ĥadar tenķiye eylemez.

Ve ekĥal, kîfâl ile bâsilik arasında mütevassıt olur⁴⁵⁰ ve bâsilikın istifrâĥı bi’l-cümle tennûr-ı beden nevâĥîsinden olur ĥattâ tennûr-ı bedenın esfelin-

449 “Ķulķuřâr” zâc nev‘inden olur.

450 Ķattâ ona müşterek tesmiye ederler.

den dahi demi istifrag edip tennur-ı bedeni cemir'an tenkiye eder. Ve habl-i zirâ kifale müşakil ve müşâbih olur.

Ve etibbâ zıkr eder ki üseylimden cânib-i eymente olanı faşd evcâc-o kebid nâfir olur ve cânib-i eyserde olan üseylimi faşd evcâc-ı tihâle nâfir olur. Ve üseylim faşd olundukta bi-nefsihi dem kaç olunca kadar istifrag olunur ve amel ile kaç olunmaz. Ve üseylimden faşd olunan kimsenin yed-i meşûdu mâ-ı hârâra vaç olur, sühulet ile dem huruc edip muhtebes olmasın için, zirâ ekser-i hâlde üseylimden demin cereyanı daif olur ve o yedi mâ-ı hârâra vaç demi icrâ eder. Ve üseylimin faşdının efdal-i evdâi tûlen olan faşddır. Ve ibtinin hükmü bäsîlikin hükmü gibi olur. Ve bu zıkr olunan damarların hükmü yedde olan evridenin faşdı hükmleri idi.

Ammâ yedde olan şerâyîn-i meşûde bunlardır: Elin zâhrında olup seb-bâbe parmağı ile ibhâm arasında olan şiryân faşd olunur. Müzmin olan kebid ve hicâb ağırlarına bu şiryâm faşdın nef-i acibi olur. Câlînüs vecâc-ı kebid mübtelâ oldukta rüyâsında bir kimse ona zıkr olunan şiryândan faşd ile emr eyledi ve Câlînüs yaqazasında o damardan faşd edip der-akib vecâc-ı def oldu.

Ve zıkr olunan şiryânın yanında batin-ı keffe mâil bir şiryân dahi vardır ve onu faşdın menfaati evvelâ zıkr olan faşdın menfaatine qarib olur.

Verid ve şiryândan yedde olan damarların birinden faşd murâd eden kimseye faşd mümkün ve hâşıl olmasa-yâni faşd şurûtundan olan leyy ve şedde mürâat eyledikten sonra damar aşlâ zâhir olmasa veyâhüd raqıkan zühür eyleyip faşd mümkün olmasa veyâhüd faşd olursa velâkin cereyan-ı dem olmasa elbette o kimse damarı ziyâde büküp ve bağı dahi şiddetli bağlamak ile ve darbete tekrâr ile ilhâh ve ibrâm eylesin ve belki o kimse o ırkı hâli üzere bir gün veyâhüd iki gün terk eylesin. Eger muhtâc olup o ırktan faşd iktidâ eder ise evvelâ fetih olunan baçın üzerini açsın, faşd-ı cedid ile maħall-i evvelin aşığısından faşd eylesin, meşadı rabt-ı şedid ile rabt eylemek uğvun teverrümüne bâis olur. Ve faşd üzerine vaç olunan rifâdeyi gül suyu ile veyâhüd sovuk su ile ıslatıp mutayyeben ve müberreden bağlamak münâsib ve muvâfık olur. Ve vâcib olur ki⁴⁵¹ faşddan evvel ve faşddan sonra bağlanan bağlar faşd olunacak mevdiin cildini olduğu maħallden izâle eylemeye.

Ve bedeni hüzal üzere olanlara faşd katında olunan şedd-i ribât ʿurûkun demden hâlî kalmasına ve demin muhtebeş olup istifrag olunmasına sebep olur. Ammâ simeni olan kimseye vaqt-i faşdda ribât bağlanmasa ve hâlî üzere irhâ olunsa damar zâhir olmaz, o mişlli kimseler şedd olunmak lâyıķ olur.

Ve baʿdı nâş faşdın vecaʿından havf ederler ve faşşâd olan kimse telatıf edip faşdın vecaʿını ihfâ etmek için iki hîlenin birini işler:

Hîle-i ulâ budur ki mevdiʿ-ı faşdı şediden bağlar ve bir sâʿat kadar mekş eyledikten sonra faşd eder ve şiddet-i rabt ile ʿuđv uyuşup ve hissi zâil olmakla vecaʿı anlamaz ve bir sâʿat mekş hasebiyle o şedd-i ʿanîf demin istifragına dahi mâniʿ olmaz.

Ve hîle-i şāniye budur ki o o baʿdın şefiresini leyyin eder yaʿnî melâsetli ve ucu ince bir nîşter ittihâz edip dühne gâms ve mesh olunduktan sonra onunla faşd olunur. Ve bizim bundan akdem beyânımız üzere bu nevʿ faşdın vecaʿı hafif olur ve mevdiʿ-ı faşdın iltihâmı dahi baftı olur.

Ve eger ʿurûk-ı yedden faşdı murâd olan ʿırķ zâhir olmasa o ʿırķın şuʿbe-sine yed ile mesh eyle ve meshten yed müfâraқattan sonra eger dem şuʿbeye dökülüp şuʿbe müntefihâ olur ise o şuʿbeyi faşd eyle ve eger dem şuʿbeye dökülmeyip ve şuʿbe müntefihâ olmaz ise faşdı terk eyle.

Ve kaçan mevdiʿ-ı faşdın etrafına işâbet eden demi baʿdeʿl-faşd ğasl edip cildi tahtîr eylemek murâd eylesen o dem bulaşan cildi cürhün feminden cezb edip ğasl eyle tâ ki cürhün ağzı mestür olup mevdiʿ-ı cirâhate su işâbet eylemeye. Ve baʿdeʿl-ğasl mevdiʿ-ı faşde rifâde vaç eyle. Ve rifâdenin şekli şekl-i kürî olması evlâ ve hayrlı olur. *Karşî'nin nüshasında "o rifâdeyi dühn ile tedhîn eyle" diye vâķ olmúştur lâkin rifâdeyi tedhîn faşdda tekrâr murâd edenlere lâzım olur.* Ve faşdın ağzına o mevdiʿden şahm kıtʿası meyl eyler ise rıfķ ile o şahm pâresi yaranın ağzından geri alınır ve o şahm kıtʿasını kesmek lâyıķ olmaz.

Ve bu mişlli semiz olup şahmı ziyâde olanların faşdı teşniye etmeleri lâyıķ olmaz ve teşniye iktidâ eder ise lâyıķ olan budur ki o teşniye faşd-ı evvelin femini ve ağzını feth ile olmaya belki müceddeden o ʿırķın maḥall-i âherinden faşd oluna. Bu nevʿ mesâili biz faşlın âhirinde mufaşşalan beyân eyleriz, bu maķâmda beyânımız tufeylî ve biʿl-ʿaraddır.

Ve ma' lûm buyurula ki faşd ile istifrâğ ve ihrâc olunan demi ka'f'ın hüdûdu ve nihâyeti vardır lâkin o hadd ve nihâyet eşhâşın ihtilâfı ile muhtelif olur. Ba' dı kimselerin beş rıtl yâhüd altı rıtl demi istifrâğa taḥammülü olur her ne kadar o kimseye maḥmûm iken faşd olunur ise ve ba' dı âḥer olur ki onun bir rıtl demi istifrâğa taḥammülü olmaz her ne miqdâr o kimse şâḥîḥ olur ise. Pes vâcib olur ki demi ka'f'da üç ḥâle mürâ'ât oluna tâ ki o müfteşidın istifrâğında ifrâṭ ve tefrîṭ bulunmayıp binyesinin taḥammülü miqdârı istifrâğ oluna:

Ve o üç ḥâlin evvelkisi demin ḥufz ve istirḥâsı olur. Ḥâl-i ḥurûcda demin müzâḥamesi olup taḥre ile ḥurûc eder ise dem ka'f olunmaz ve kaçan demin ḥurûcu da'f olup damar müsterḥî ve gevşek olur ise dem ka'f olunur.

Ve üç ḥâlin ikincisi demin levni olur. Eger demin levni aşkar ve aḥmer-i kânî olur ise dem ka'f olunur, eger sevâd mişli levne mâil olur ise ka'f olunmaz, lâkin lâyıḳ olur ki demin levnine maḡrûr olunmaya. Ve levn kıvâm ḥasebiyle ka'f olunmaya, zîrâ ba' dı kerre dem evvel-i ḥurûcunda beyâda mâil ve raḳîḳ olur ve zann olunur ki dem-i fâsid tamâmen ḥurûc edip dem-i şâliḥ ḥurûca bed' eyledi ve ka'f'ın zâmânı geldi ve ma'a-hâzâ dem-i fâsid istifrâğ olunmağa henüz başladı. Pes bu mişli ḥâlde mücerred demin levnine istimâd eylemeyeler ve 'alâmât-ı imtilâya nazar eyleyeler. Eger 'alâmât-ı imtilâ' mevcûd olup faşd ile istifrâğı iktidâ eder ise demin rikḳatine ve levninin ebyaḍ olduğuna nazar eylemeyip demi ka'f eylemeyeler. Ve ba' dı kerre dahi verem ḥasebiyle demin levni ve kıvâmı müteḡayyir olur, zîrâ verem demi kendi nefesine çeker ve 'urûkta istifrâğa muṭâva'at eden ancak dem-i raḳîḳ-i şâf bâḳî kalıp faşd ile ḥurûc eder ve levne maḡrûr olanlar dem-i fâsid bi'l-külliyeye istifrâğ olundu zann ederler.

Ve mürâ'âtı vâcib olan aḥvâl-i şelâsedden üçüncü ḥâl ḥâl-i nabḍdır. Taḃîbe vâcib olur ki faşd eylediği kimsenin nabḍından o taḃîbin yedi ayrılmaya. *Eger nabḍda kuvvet ü cevdet-i hareket görürse demi ka'f eylemeyip istifrâğ eyleye; eger nabḍda da'f olup beden mümtelî olur ise damarı sedd edip o meşşûda kuvvetini takviye eder nesne vere ve sonra faşdı teşniye eyleye.* 'Allâme, Şeyḥ'in kelâm-ı mücmelini bu vech ile şerḥinde beyân eyledi. Ve eger demin taḥresine ve ḥufzuna ḥaver ve da'f gelir ise veyâḥûd demin levnine taḡayyür gelir ise veyâḥûd nabḍa taḡayyür gelir ise ḥuşuşan nabḍın

tağayyürü da'fe olur ise dem habs olunur. Ve kezâlik o kimseye esnemek ve inçkırık ve gönül dönmesi ve gerinmek gibi bir hâlet 'arıd olur ise yine demi habs ile ve demin hufz ve tafresinin tağayyürü ve levnin tağayyürü sür'at ile hâşıl olur ise o sür'at ile olan mezkûrların tağayyürüne itimâd eylemeyip demi habs eyleme, o şüretlerde itimâdı nabda eyle.

Ve nâsın gâşye mübâderet ve sür'at edenleri mizâcları hârr olup ebdânları nañife ve mütehalhile olanlardır ve gâşyeleri ziyâde batî olan, ebdânları mu'tediletü'l-mizâc olup lahmları mütelezziz ya'nî etleri sıkı olanlardır.

Eṭṭibbâ dediler ki vâcib olur ki faşşâd ile ma'an mebdâdi-i keşîri ola ya'nî çok nişterler ola, kimisi şefreli ve kimisi şefresiz ola. "Şefre" hadîdin ucunda olan ziyâde ince ve hiddetli cüz'üne derler. Ve 'urûk-ı zevvâle ya'nî maḥallinden kaçıp maḥall-i âḥere zâil olan damarları, meşelâ vidâc damarı gibi olan damarları zât-ı şefre olan mibda ile faşd eyleye ve zevvâle olmayanları ve kezâlik ince olmayan damarları zât-ı şefre olmayan nişter ile faşd eyleye. Ve kezâlik vâcib olur ki faşşâdın yanında harîrden ve ḥazzdan yumaklar ola ve ḥaşeb ve rişten muḳayyîp âletler ola. [121b] *Bırdı nüshalarda "muḳayyî" bedeline "mikyâs" vâkıf olmuştur, 'Allâme o nüshayı taḥṭî'e eder.* Ve faşşâd ile tavşan yünü ve devâ-i şabır ve ak günlük, göbek ile misk ve devâ-i misk ve akrâs-ı misk ola hattâ mefşûda faşd ile zıkr olunan 'avârıdın biri 'arıda olur ise ona münâsib olan edviye ile mu'âlece eyleye. Meşelâ gâşyi 'arıd olsa, ifâkât bulmasa zıkr olunan yumağın birini mevdi-i faşda loḳma gibi idhâl edip demi kaç eder. *'Allâme der ki o cürḥe sokulan kettân olmak, harîr ve ḥazzdan evlâ olur.* Ve muḳayyîp olan ağaç ve yelek mişli âletler ile o kimse kusturulur ve göbek miski şemm ettirilir ve devâ-i misk ve akrâs-ı misktem ona bir şey saḳy olunup onunla kuvveti in'âş olunur. Ve eger damar münbesiḳ ve münfetıḳ olup ya'nî damar açılıp dem ziyâde ḥurûc eder ise o vâkte sür'at ile tavşanın veberi ve yünü ak günlük ile cürḥün içine sokulup taḥşîye olunur.

Ve gâşyin ekşer-i 'urûdu demin ihtibâsından sonra olur ve ḥâl-i seyelânda gâşy olmaz ve az kerre demin ifrâṭ üzere istifrâğı vâktinde dahi gâşy 'arıd olur. Ve ḥummayât-ı muṭbıḳada ve sekte mebdâdisinde ve ḥunâḳ ve mühlik olan 'azîm veremlerde ve evcâ-ı şedîdede istifrâğ-ı dem ḥasebiyle 'arıd olan gâşyden ḥavf olunmaz. Eger istifrâğ tamâm olmazdan muḳaddem

ğaşy 'arîd olur ise dem kaç olunur ve âfâtından sonra faşd tekrâr olunup istifrâğ tekmīl olunur. Ve eger gâşy 'arîd olmaz ise evvel-i emrde mevâdd bi-tamâmihâ istifrâğ olunur ve gâşyin 'urûduna qarîb zamâna varınca kadar dem kaç olunmaz eger kuvvet kavîyye olur ise ve kuvvet da'ife ise def'aten istifrâğ-ı mevâdd olunmaz.

Ve biz yedde olan 'urûk-ı meşûdeyi beyân edip baş-ı kelâm eyledikten sonra münâsebet ile âher ma'nâlarda dahi baş-ı kelâm eyledik ve ayakta ve gayr-i a'çâda olan 'urûk-ı meşûdenin beyânını unuttuk. Ve bize hâlâ vâcib oldu ki kelâmımızı 'urûk-ı riclî beyânına nakl edip mâ-naħnu fihe şürû' eyleyevüz:

Ve biz deriz ki ayakta olan meşûd damarların birisi 'ırk-ı nesâdır. 'ırk-ı nesâ ka'bin ya'nî topuğun cânib-i vaħşisinden ve ka'bdan esfel veyâhûd [ka'bin] fevkinde ve a'lâsında olan mahallinden faşd olunur. Ve verikten ka'ba varınca kadar faşd olunacak ayak şedd olup lifâfe ile veyâhûd 'ışâbe-i kavîyye ile leff ve ta'sîb olunur. Ve evlâ olan o 'ırk-ı nesâ faşd olunmazdan mu'kaddem istiħmâm olunmak olur ve ziyâde şavâb olan 'ırk-ı nesânın faşdı tûlânî olmak olur. Ve eger 'ırk-ı nesâ hafî olup faşdı mümkün olmaz ise ħmşır ile bınşır arasında olan 'ırk-ı nesânın şur'besi faşd olunur.

Ve 'ırk-ı nesâ faşdının menfa'ati budur ki 'ırk-ı nesâ veca'ında o 'ırk-ı faşdın nef'i 'azîm olur ve kezâlik devâli ve nikris ve dâ-i fil marağlarında dahi menfa'at-i keşîresi olur. Ve 'ırk-ı nesâ faşdının teşniyesi şur'ubetli olur.

Ve ayak damarlarının biri dahi şâfindir. O şâfin ka'bin cânib-i vaħşisinde olur ve şâfinin zuhûru 'ırk-ı nesânın zuhûrundan ekşer olur. Ve şâfinin faşdı ile taħtta olan bi'l-cümle a'çâların demi istifrâğ olunur ve a'lâda olan mevâdd şâfini faşd ile esfel cânibine meyl eder ve onun için tamsı kuvvet ile idrâr eder ve bevâsîr damarlarının ağızlarını açar. Kıyâsa bakılsa 'ırk-ı nesâ ile şâfin menfa'atte müşterek olmak iktidâ eder lâkin tecrîbe delâlet eder ki 'ırk-ı nesâ faşdın[in] 'ırk-ı nesâ veca'ı tesmiye olunan marağda menfa'ati, şâfini faşdın menfa'atinden keşîren ziyâde olur, 'ırk-ı nesâ tesmiye olunan damarın mevdi'-i veca'a muħâzâtı olmak ħasebiyle. Ve şâfini faşdın ef'dali müverreb olup 'arđına mâil olmaktadır.

Ve ayak damarlarının biri dahi mâbiğ-i rûkbe 'ırkı tesmiye olunan damardır, o damar dizde olur ve menfa'atte şâfin ħükmi üzere olur lâkin

taṃsı idrârda ve maḳ'ade veca'larında ve bevāsîrde mâbiḍ-i rûkbe 'ırkının menfa'ati şâfinden ekser olur.

Ve ayaktan mefşûd olan damarın biri dahi 'urkûbun ya'nî tabanın ḫalfinde olan damar olur ve o damar şâfinin şu'besi gibi olur ve ḫükmü şâfin ḫükmünde olur.

Ve bi'l-cümle ayakta olan 'ırkları faşd baş cānibine mâile olan mevād-dan ḫādiṣ olan emrāda ve sāir emrād-ı sevḍāviyyeye nāfi' olur. Lākin ayakta olan damarlardan faşdın icāb eylediği ḍa'fı yedde olan damarları faşdın icāb eylediği ḍa'ftan ekser olur.

Ve nevāhî-i re'ste vidāc tesmiye olunan damardan mā-'adāsında evlā olan müverreb faşd olunmaktadır. Ve nevāhî-i re'ste olup faşd olunan damarların ba'ḍısı şerāyîn ve ba'ḍısı evride olur.

Ve evridenin birisi 'ırk-ı cebhedir, o 'ırk iki kaşın arasında naşb olunmuştur, o 'ırkı faşd başta olan ağırlığa ve şikāle nāfi' olur ḫuşūşan o ağırlık başın mu'aḫḫarında ve ensede ola, ona ziyāde nāfi' olur ve gözlerde olan şikāle dahi nāfi' olur ve müzmin olan şudā'a dahi menfa'ati olur.

Ve baş damarının biri dahi hāmede ya'nî yāfūḫā olan damardır ve o 'ırk şakīka ve ḫurūḫ-ı re's için faşd olunur.

Ve iki damar dahi şudḡayn üzerinde şudḡayna mültevî olurlar ve iki 'ırk dahi iki māḳ-ı ekber üzerinde olurlar ve ekser-i ḫâlde o 'ırklar ḫanık olup sıkılmadıkça zāhir olmazlar. Ve vācib olur ki nişter māḳta olan iki damar 'umḳuna ve ḡavrına idḫāl olunmaya, zīrā o idḫāl ḫasebiyle o cürḫ nāşūr olmak ḫavf olunur ve o iki damar faşd olundukta onlardan dem-i ḳalīl seyelān eder. Ve onları faşdın menfa'ati şudā' ve şakīka ve remed-i müzmin ve dem'a ve ḡışāve ve cereb-i ecfān ve büşür-ı ecfān ve 'aşā maraḍlarında olur.

Ve üç 'aded küçük damar dahi kulaḡın ḫarafı tüyler ḫarafına ilşāk olunsa maḫall-i ittishālin verāsında olur. Ve o üç 'aded damarın birisi āḫerlerden ziyāde zāhir olur ve o zāhir olan 'ırk göze nüzül eden mām ibtidāsında ve başın mi'ceden şu'üd eden buḫārātı ḳabûlünde faşd olunur ve kulakta ve ḳafāda ve başın mu'aḫḫarında ḫādiṣ olan ḫurḫalar için faşd olunur.

Ve 'urūḳ-ı re'sten ḫalf-i üzünde iki damar dahi vardır, tebettül ilalāh eden zāhidler o damarlardan iftişād edip nesleri kesilir ve bu ma'nā

beyne'l-etıbbā meşhûrdur, lâkin Cālînûs onu inkâr eder.⁴⁵² *Allāme der ki inkaṭṭā-ı nesle o faşd mü'eddî olduğu vâkıfdir. Eflâṭûn ve İbukrât taşriḥ eylemişlerdir, zîrâ huşyelerde menî māddeşi o maḥallden nâzile olur ve bâkî bahşleri şerḥte mezkûrdur.*

Ve başın nevâhîsinde ve ʿālî tarafta olan damarlardan olur vidâcân tesmiye olunan iki verîd damarları. Ve o damarlar cüzâmın ibtidâsında ve ħunâk-ı şedidde ve dîk-ı nefeste ve rebv-i ħârrda ve buḥḥatu'ş-şavtta ve zâtü'r-riyede ve ħârr olan demin keşretinden ħâdiş olan bührde ve ʿilel-i tıḥâlde ve iki cenb ʿilellerinde faşd olunur. Ve bundan aqdem bizim ħaber verdiğimiz üzere vidâcân damarları ʿurûk-ı zevvâleden olmakla vâcib olur ki onun faşdı zâtü'ş-şefre olan mibḍaʿ ile ola. Ammâ vidâcından faşd olunan kimsenin ħâl-i faşdda takyîdinin ve keyfiyyet-i vadʿının beyânı budur ki o kimsenin başı cihet-i faşdın ħilâfına taḥvîl olunur, meşelâ sağ tarafta olan vidâcından faşd olunur ise başı sol tarafa taḥvîl olunur, zîrâ bu vech ile başın taḥvîli damarı giriş gibi gerer ve tevtîr eyler ve dem ziyâde istifrag olunur. Faşşâd olan kimse o zevvâl olan vidâcın [122a] hangi tarafa zevvâli eşedd olduğunda te'emmül edip şiddet-i zevvâli olan cihetin ħilâfı cihetinden aḥz eder. Ve vâcib olur ki faşd için vadʿ olunan ve bağlanan ʿiṣâbenin leyyi ve dürümü şâfinde ve ʿırk-ı nesâda olduğu gibi enine olup faşd tülânî ola.

Ve başta olan ʿurûk-ı meşşüdenin biri dahi ernebe-i enfîn ʿırkıdır yaʿnî burun deliklerinin üzerinde olan ğudrûfun ʿırkıdır. Ve o ʿırkın faşd olunacak maḥalli o maḥalldir ki parmak ile o maḥalle basılsa iki bölük olur ve o mevdiʿ-i teşakkuktan faşd olunur.⁴⁵³ Ve o faşddan ħurûc eden dem kâlîl olur ve o maḥallden faşd kelefe ve levnin küdüretine ve bevâsîre ve burunda

452 Cālînûs der ki ḥaşî beş nevʿdir: ya huşyesi ve qaḍıbi maʿan kat olunur yâḥûd yalnız huşyesi veyâḥûd yalnız qaḍıbi kat olunur veyâḥûd faḥzi şakḳ olunup qaḍıbi o şakka idḥâl olunup üzeri dikilir ve kemere tebevül için taşrada kılınır veyâḥûd minvâl-i muḥarrer üzere göbeği altında qaḍıbi setr olunur. Pes bu vechin iki evvelki şüretinde nesli munkaṭıf olur. Ve bundan zâhir olur ki menî huşyelerde terbiye olunur ve kulak ardında olan damardan mādde-i nesl nüzül eylemez. Ve bu istidlâlin dafı zâhirdir, zîrâ ḥaşînin iki şıfatta nesl munkaṭıf olduğu ancak huşyelerin menîyi terbiyede medḥali olduğuna delâlet eder ve onun medḥali olmaktan emr-i âşerin medḥali olmadığı lâzım gelmez.

453 Mevdiʿ-i teşakkuḳ burnun ucunda olur.

olan beşrelere ve sivilcelere ve burunda olan hikkeye nâfi' olur. Lâkin ba'đı kerre o damarı faşđ sa'feye müşâbih humret-i müzmine ihdâş eder ve o humret yüze dahi sirâyet eder ve o faşđın mağarratı menfa'atinden keşîren 'azîm olur.

Ve kulak ardında huşşâ' tesmiye olunan yumru kemiğin altında çukur olan maħallin ittişâlinde olan damarı faşđ dem-i lañiften târiğ olan sedere ve kadîm olan baş ağrılarına nâfi' olur.

Ve nevâhî-i re'ste olup faşđ olunan evrideden dört damar dahi vardır ki ikisi üst dudakta ve ikisi alt dudakta olur, onlara cehârrek derler. *Lügat-i Fârsîde "çehâr" dört m'ânâsınadır ve "reg" damar m'ânâsınadır; "cehârrek" dört damar m'ânâsına olur; ekşer-i kütübde bir rā ile yazılıp tahfîf olur. Lâkin Kânûn nüshalarından nüsha-i sultāniyyede aşlı üzere iki rā ile yazılmıştır.* O cehârrek damarını faşđ ağızda hâdiş olan kırhâlara ve kulâ'a ve dudak ağrılarına ve dudak veremlerine ve dudak istirhâsına ve kırhâsına ve bevâsîrine ve şikâkına nâfi' olur.

Ve nevâhî-i re's 'urûkunun biri dahi o damardır ki lisânın tahtında ve çenenin içinde olur, o damar hunâklarda ve levzeteyn⁴⁵⁴ veremlerinde faşđ olunur.

Ve bir 'ırk dahi lisânın kendi cîrminin alt tarafında olur ve o 'ırk demden hâdiş olan şikal-i lisân için faşđ olunur ve o 'ırkı faşđ tûlen olmak câiz olur, zîrâ o 'ırk 'arđına faşđ olunsa kanı dinmez.

Nevâhî-i re's damarlarının biri dahi 'anfeka tesmiye olunan maħallim damarındır ve o damar ağız kokusu için faşđ olunur. *Kāmûs'ta zikr olunduğu üzere alt dudak ile çene beyninde olan tüylere 'anfeka derler, bu maķâmda o tüylerin maħalli murâd olunur.*

Ve nevâhî-i re's 'urûkunun biri dahi 'ırk-ı lebbedir. O 'ırk hayvânın zebh olunacak ve insânda kılâde bağlanacak maħallinde olur ve onu faşđ fem-i mi'de mu'âlecâtından olur.

Ammâ başta olan şerâyînin beyânı budur ki o şerâyînden biri şudğ üzerinde olur ve o şudğ üzerinde olan şiryân ba'đı kerre faşđ olunur ve ba'đı kerre dahi betr ve kaç' olunur ve ba'đı kerre dahi sell olunur ve ba'đı kerre

454 "Levzeteyn" lisânın dibinde ğudde gibi iki mürtefi' lahm-ı 'aşabîdir ki, iki küçük kulak gibi olur, ikisinin arasında merî tarîk olur.

dahi keyy olunup dağlanır. Ve bu fi'llerin gözlere inen hârre ve lañife nevâzile menfa'ati olur ve intişâr-ı 'aynın ibtidâsında dahi menfa'ati olur.

‘Allâme bu dört şüreti beyân [edip] der ki:

Ammâ onun faşdı evride faşdı gibi olup kâdr-i hâcet demi istifrâğ olunur ve üzerine edviye-i mücemmide mülhime vaç olunur ve üzeri ‘işâbe ile şediden bağlanır ve üç gün miqdârı terk olunur.

Ve ammâ betrin ve kaşının şüreti budur ki o şiryânın üzerinden cild ve deri keşf olunur ve şiryânın etrâfında olan ecsâm ve lahmiyyet şiryândan tebîd olunur ve bir şinnâre ile o şiryân tatlîk olunur yâ'nî bir ‘alâka ile asılır ve o şiryânın iki tarafı hayt-ı ibrîşim [ile] bağlanır ve o şiryân vasatından kesilir ve o mevdî'e demi kaş edici edviye vaç olunur ve ‘işâbe bağlanıp üç gün miqdârı terk olunur.

Ve ammâ sellin keyfiyyeti budur ki şudğ üzere olan tüyler tırâş ve halk olunur ve şiryân işbâ ile lems olunur ve şiryânın mevdî'i lems ile mâ'lûm olduktan üzerine midâd ile ‘alâmât vaç olunur. Eger lems ile mâ'lûm olmaz ise o mevdî' ıssı su ile ovulur ve delk olunur ve lâ-mahâle o damarın mahalli müte'ayyin [olur] ve bu delk ile damar zâbir olur ve cild fevke ref' olunur sonra cild şakk olunup şanânîr ile asılır. Ve cildi şakkı üç parmak miqdârında olur ve sonra şiryân dahi fevke şanânîr ile asılır ve sonra o şiryân şakk olunup kâdr-i hâcet demi istifrâğ olunur ve sonra iki taraftan hayt-ı ibrîşim ile o şiryân bağlanır ve vasattan kaş olunur ve miqdâr-ı maqtûf üç parmak miqdârı kılınır ve sonra üzerine demi kâtf ve mülhim devâlar vaç olunur.

Ve ammâ keyy iki vech ile olur:

Evvelkisi budur ki altından âlet-i keyy ittihâz olunur ve o âletin başı değirmi kılınır ve âteşte o âlet kızartılır ve sonra şiryâna parmak ile mess olunur ve mess ile şiryânın mahalli mâ'lûm olduktan sonra o mahalle o kızgın âlet vaç olunur ve harâreti şiryâna vâsıl olunca kadar kebs olunmakla keyy olunur.

Ve keyyin ikinci vechi budur ki şiryân etrâfında olan derileri şakk olunup yarılr ve şiryân keşf olunur ve bir âlet ittihâz olunup şiryânın ğılaza kadar o âletin ucu ince kılınıp kızdırıldıktan sonra şiryân üzerine edviye-i mülhime vü münbite vaç olunur. İntehâ kelâmu'l-‘Allâme.

Ve kulak ardında olan şiryânlar remed için ve göze inen sunun evvel-i vaqtinde ve gâşeyân ve şudâc-ı müzmin için faşd olunur lâkin o şiryânı faşd zikri sâbık nefz-i dem haţarından hâlî olmaz ve iltihâmı dahi baţır olur.

Cālînūs hikâye eder ki bir kimse boğazından yaralanıp ve şiryânı dahi cerh olunup dem-i şiryândan miqdâr-ı şâlih çıktuktan sonra Cālînūs o şiryânı kündür ve şabır ve demü'l-aḥaveyn ve mürr devâsı ile mu'âlece etmekle tedârük eyledi ve dem muhtebes oldu ve veriki nâhiyesinde olan veca'ı sâkin oldu.

Ve bedende olup faşd olunan iki ırk dahi baţn üzere olur, birisi sağ tarafta kebid üzerinde olur ve âheri sol tarafta tihâl üzerinde olur. Sağda olan istiskâ için faşd olunur ve solda olan şilel-i tihâl için faşd olunur.

Ve ma'ûm buyurula ki faşdın iki vaqt ü zamânı vardır, birisi hâl-i ihtiyârda olan faşdın vaqtı olur ve ikincisi hâl-i ıdtırârda olan faşdın vaqt ü zamânı olur. Ammâ hâl-i ihtiyârda olan faşdın vaqtı dahve-i nehârda ve hağmın ve intişâr-ı gıdânın tamamı vaktinde olur. *Gıdânın intişârından murâd haçm-ı şânîden sonra gıdânın tevzî ve taksîmi olur.* Ve vaqt-i ıdtırâr faşdı mücib olan nesne her ne vakte zuhûr ederse bilâ-te'hir o vakte faşd olunur. *Ve faşda ıdtırâr var iken meşelâ huñâk-ı 'azîm ve sekte mişlli marağlara mânt'in vücûduna ştibâr olunmaz, elbette faşd olunur.*

Ve ma'ûm ola ki mibda'ı kâll isti'mâlinin mağarratı keşir [olur], zîrâ mibda'ı kâll haţâ eder ve bâtin-ı rıka dahi vâsıl olmaz ve haţâsı dahi tedârük olunmaz ve verem hudûsuna bâ'is olur ve veca' ihdâş eder. *"Mibda'ı kâll" den murâd o nişterdir ki ucunda inkisâr ola veyâhüd pas olup nüfûzu serf olmaya.* Lâ-mahâle o mişlli nişter 'amel hâlinde haţâdan hâlî olmaz. Ve kaçan sen nişteri i'mâl ve isti'mâl eyleyesin, yed ile def ve ğamz eyleme ya'nî yedin kuvvetiyle nişteri darb eyleme belki rıfk ile ve sür'at ve ihtilâs ile darb eyle, zîrâ rıfk ve ihtilâs ile [122b] olan darbda nişter damarın haşvîne ve cevfine vâsıl olur ve esfeline tecävüz eylemez. Ve çok kerre 'unf ile darb olundukta nişterin ucu inkisâr-ı hafî ile münkesir olur ya'nî inkisârı ma'ûm olmaz ve damardan o münkesir olan nişter münzeliğ olup ve kaypıp damarı cerh eylemez ve maḥall-i âhere müntehî olur ve o kırık nişter ile ilhâh eder isen şerri ziyâde olur.

Bu sebeblerden vâcib olur ki mibda'ın deriye yapışması ve ta'alluku ne minvâl üzere olduğu kable'l-faşd tecrîbe olunup ba'dehu faşda mübâşeret

oluna. *O tecribenin keyfiyyetini 'Allâme beyân edip der ki faşşād nîşterini kable'l-faşd kendi derisine hafîfen darb eder, eger nîşterin cildine ta'alluku ceyyid olur ise onunla faşda mübâşeret eder ve eger cildi ahzı ceyyid olmaz ise mâ'lûm olur ki o mibḍâ'ın ucunda yâ inkisâr veyâhûd şadâsı ve pası vardır, pes o mibḍâ' misennede yâ nî bileğide işlâh olunup bā' dehu faşd olunur. İntehâ kelâmu'l-'Allâme.* Pes bu tecrîbe faşddan evvel veyâhûd darbeyi î'âde murâd eyledikte darbe-i sâniyeden muḳaddem olunur.

Ve sen sa'ı ve ictihâd edip şedd-i ribâtı tekrâr etmekle faşd olunacak damarı dem ile mümtelî eyle, zîrâ o imtilâ hasebiyle damar şişer ve kabarıp âşikâre olur ve onda zelḳ ve ḥatâ olmaz ve damar dahi zâil olup maḥall-i âḫere kaçmaz. Ve eger damar 'işıyân edip şedd ile mümtelî ve müntefih olmaz ise şeddi ḥall edip bā' dehu inḫitâḥ hâşıl olunca ḳadar bağı çözüp yine bağla ve her def'ada bağı çözdükçe yed ile o damarı mesh eyle, yukarı taraftan başlayıp damarı sıkarak ve sıḡayarak aṣağı tarafta nüzül eyle ve yine sıkıştırarak aṣağıdan yukarı şu'ûd eyle ve damar mütenebbih olup zâhir ve âşikâr olunca ḳadar bu vech ile nüzül ve şu'ûdu işle. Ve o 'ırḳın mazinne-i sülûku olan maḥallerden bir maḥalde o 'ırḳı iki parmağın arasında kılıp bir kerre o mevdî'e iki parmağın ile cess eyle ve ḡamz eyle ve âḫer kerre parmağının birini o mevdî'in üzerine basıp sâkin ve vâḳıf eyle ve âḫer parmağınla üst taraftan mesh eyleyerek demi sâkin olan parmağın cânibine akıt ve isâle eyle ve bu 'amel ile o maḥalde damar var ise vâḳıf olan parmağın taḫtında müteḫarrik parmağın isâlesi ile dem medd ve ziyâde olur ve o müteḫarrik olan parmak ile isâle terk olundukta cezr olup dem çekilir ve bu medd ve cezri vâḳıf olan parmak iḫsâs eder ve o maḥalde damarın muḫtefi olduğu müteḫaḳḳaḳ olup şedd ve ḥall ile izḫârında ihtimâm olunur. Ve bu tercüme 'Allâme'nin muḫtârı olan nüşhanın tercümesiydi. *Ve bā' dı nüşha dahi vardır ki onun mâ'nâ-yı şaḫîhi yoktur, 'Allâme dahi taşḫîfe ḥaml eylemiştir.*

Ve vâcib olur ki nîşterin re'sinin mesâfesi damarın alt katını tecâvüz edip faşd olunan damarın taḫtında olan şiryâna ve aṣaba nüfûz edecek ḳadar muḫavvel olmaya belki faşd olunan damarın cevfinden nîşterin ucu müntehî ola. Ve faşd olunacak damar ince olur ise o damarı şedd ve ḥall ederek kan ile mümtelî ve müntefih eylemek ziyâde vâcib olur, zîrâ ince

olan damarın intifâh-ı kalîl ile ‘ayân ve zühuru ziyâde olmaz. Lâyiğ olur ki nîşter ibhâm ve vustâ parmakları ile ahz oluna ve aralıkta sebbâbe parmağı terk oluna hattâ o terk olunan sebbâbe parmağı ile damar hâbs olunup ba‘de’l-faşd ‘ırk mümtelî olduğu ve hâlî olduğu sebbâbe ile ihsâs oluna. Ve sebbâbe enmilesinin hissi ziyâde olmakla sebbâbe parmağını ihsâs için alıkoyup o parmak ile nîştere yapışmamak evlâ ve evfağ olur. Ve nîşteri faşşâdın ahzı hadîdenin nişfına kadar ola ve nişftan yukarı ahz eylemeye ve faşşâdın faşda temekkünü muztarib ola. Eger ‘ırk bir tarafa zâil olur ise o ‘ırkı zâil olduğu cānibin cānib-i hilâfına rabt edip dâbt eyleye. Ve eger iki cānibe dahi mütesāviyen zevālî olur ise o zamān faşşād o ‘ırkı sür‘at ve ihtilās ile tūlen faşd eyleye.

Bu zikr olunan ‘Allāme’nin nüshası ve muhtârıdır, ammā Karşî nüshası üzere olan ma‘nā “Sen tūlen faşddan icnâb eyle, zîrâ iki tarafa zevâlde ‘ardan faşd olunur.” ‘Allāme bu nüshaya “ve fihi nazarun” diye icmālen tîtirād eyledi.

Ve ma‘lûm buyurula ki mefşûd olan mahalli bağlamak ve gamz edip sık-mak şalâbet ve gûlzatte cildin hâlî ve miqdârı hasebiyle ve lahmın keşret ve vefreti hasebiyle olur. Ve damar zâhir ve aşikâr olsun için kable’l-faşd bağ-lanan bağ mevdi‘-i faşda karîb olmak gerektir ve o karîb olan bağ damarı izhâr eder. Ba‘dı kerre o şeddin şiddeti hasebiyle nañif olan ba‘dı kimse-lerde damarı ihfâ ve idmâr eder, bināen ‘aleyh sana gerektir ki kable’l-faşd ve ‘ş-şedd faşd olunacak mahalle bir ‘alâmet vađc edip sonra bağlayasın. Eger o bağ ile damar gâib ve muhtefî olur ise mevdi‘-i ‘alâmetten faşd eyle-yesin ve gâyette ihtirâz eyleyesin ki o damar mevdi‘-i ‘alâmet muhâzâtından yemîn ve yesâra zâil olmaya. Ve eger o ‘ırk ve damar ‘alâmet muhâzâtın-dan ve tahtından zâil oldu ise o zamān şinnāre ile tekdüm eden tafşîl üzere zevâlden emniyyet gelsin için ta‘kîk edip ba‘dehu faşd eyleyesin. *Bu maqām tercümesinde ‘Allāme’ye iktidā [olunup] mā‘adā şürrāhın mesleki terk olundu.*

Ve eger damar kan ile dolup şāhîk ve müntefih olmağa ‘işyân eder ise hâşşaten nañif olan ebdânın ‘ırkında sen şinnāreyi isti‘māl eyle. Ve maşal kurbünde olan şedd ‘ırkın imtilāsını ve intifâhını men‘ eder. Ve ba‘de’l-faşd dem ile mülevves olan cildi gâsl murād eylediğinde parmağın ile cildi medd

edip çek faşd şukbesinin ağzı gaybet edip setr olunca kadar ba'dehu ğasl edip suyunu bir dülbend ile neşf eyle ve faşdın üzerine rifâdeyi vaç eyle sonra cildi terk eyle tâ ki maħalline 'avdet eyleye.

Ve ma'ûm buyurula ki imtilâ hasebiyle çok terleyen kimse faşda muhtâc olur. Ve çok kerre maħmûm ve maşdüc olanlara ishâl-i tabîrî 'ârîd olup bizim onların tedbîrleri bâbında zıkr eylediğimiz faşd ile tedbîrimizden onlar müstağnî olurlar.

el-Faşlu'l-Hādî ve'l-'İşrüne Fi'l-Hacâmeti

Cildin nâhiyelerini hacâmetin tenkîyesi faşdın tenkîyesinden ekşer olur ve dem-i rakîki hacâmetin istifrâğı dem-i ğalîzi istifrâğından ekşer olur. Ve demi ğalîz olan ebdân-ı 'ablede yâni etli ve tavlı olan bedenlerde hacâmetin menfa'ati kalîle olur, zîrâ ebdân-ı 'ablede laħmın müzâhamesi hasebiyle ve demin ğilzati hasebiyle mevâddı istihrâc şurûbetli olur ve hacâmet hasebiyle istifrâğ kalîl olur ve vech-i lâıık üzere olmaz belki mevâddı rakîkayı dahi hacâmetin istifrâğı tekellûf ile olur ve hacâmet olunan 'uğvda da'f hâdiş olur.

Ve hacâmet eden kimselere emr olunur ki hacâmeti ayın evvelinde ve âhîrinde eylemeyeler belki vasat-ı şehrde eyleyeler, zîrâ evvel-i şehrde ruṭubet henüz hareket ve heyecâna başlamamıştır ve şehrin âhîrinde dahi ruṭubet noḡşân üzeredir, ammâ şehrin ortasında ruṭubet ziyâde olur ve hareketi dahi ekşer olur ve vaḡt-i harekette demi ve aħlâtı istifrâğ ziyâde olur. Ve şehrin evvel ve âhîrinde ruṭubet-i ebdân kalîle olup vasat-ı şehrde ziyâde olduğunun vechi budur ki vasat-ı şehrde ay güneşe muḡâbil olup biri biri ile karşı karşıya gelirler ve kamerin nûru ziyâde olup vasat-ı şehrde bedr olur ve kamerin nûrunun ziyâde [123a] olması ile 'âlem-i 'anâşırda olan ruṭubetler ziyâde olur ve kamerin nûrunun noḡşânı ile ruṭubet nâkışa ve kalîle olur hattâ kellelerde olan beyni ve ırmaklarda olan sular vasat-ı şehrde ziyâde ve şehrin evvel ve âhîrinde noḡşân üzere olur, kezâlik bedende olan mevâdd dahi şehrin evvel ve âhîrinde noḡşân olup vasat-ı şehrde ziyâde olur. Zâlike taḡdîrû'l-'Azîzi'l-'Alîm. Ve hacâmet zamânının efdali nehârdan sâ'at-i şâniye ve sâ'at-i şâlîşe olur.

Ve vâcib olur ki hammâmdan sonra hacâmetten ihtirâz oluna.

‘Allāme der ki hammāndan sonra hammām ‘akibinde ihticāmdan nehyin vechi budur ki hammānda ruṭubeti taḥlīl ziyāde olur ve taḥlīlden sonra olan hacāmet ziyāde dāfa mü’eddī olur. Ve hammāndan sonra olan hacāmetin mevḍ-ı şarṭı yānī yarası geç onulur ve kezālik mevḍ-ı şarṭ ‘amīk ve derin olup vecd-ı ziyāde olur. Ve hammāndan sonra hacāmet cāiz olmadığı şürette hammām içinde hacāmet bi-ṭarīki’l-evlā cāiz olmaz. Ve hammāndan sonra olan hacāmet hükmünde olur ifrāṭ üzere olan tṣab ve seherden ve cimā-ı keşirden ve ishāl ve rıfāf ve kay-ı müfritlerden ve bunlar gibi farṭ-ı taḥlīli olan nesnelere sonra olan hacāmetin aḥkāmı ve ṣrāḍı. İntehā kelāmu’l-‘Allāme.

Velākin demi gālīz olan kimselere vācib olur ki evvelā istihmām eyleye ve hammāndan sonra bir sāt mīqdārı istirāhat ede ve sonra ihticām eyleye.

Ve nāsın ekseri bedeninin muḳaddeminden ve yukarı tarafından hacāmeti kerīh görürler ve ḥiss ve zihne maḍarratı olur diye muḳaddem-i beden üzere hacāmetten kaçınırlar.

Ve her ‘uḍvdan hacāmetin bir türlü menfa‘ati olur:

Ve nuḳreden hacāmet ekḥalden faşda ḥalīfe olup nuḳreye qarīb olan mevḍ-ı den demi istifrāḡ eder ve ḥilāfeti min-veḥin olur, min-küllü vechin olmaz.⁴⁵⁵ Ve Eflātūn zāhib oldu ki nuḳre hacāmeti kīfāl faşdının ḥalīfesi olur lākin Kānūn’un zāhib olduğu vech zāhir idiğini ‘Allāme şerḥinde taşriḥ eyledi. Ve nuḳreden murād munkatf-ı ḳamaḥduvedir⁴⁵⁶ ki vasat-ı ḳafāda olur. Pes bu nuḳreden hacāmet kaşların şīḳalinden ve göz kapaklarının cefāfından ve göz cürhünden ve ağız kokusundan menfa‘ati olur.

Ve kāhil tesmiye olunan iki ketif arasından hacāmet bāsīlīk faşdının ḥalīfesi olur ve menkib ve ḥalḳ aḡrılarında nāfi‘ olur.

Ve boynun iki taraflarında mümteḍ ve aḥde‘ān ismiyle müsem mā iki verīd damarı şūbeleri olan iki damarın biri üzere hacāmet kīfālīn ḥalīfesi olup başın irticāşından ve titremesinden menfa‘ati olur ve başta olan aḍḳāya yüz ve diş ve dırs ve iki kulak ve iki göz ve burna dahi menfa‘ati olur lākin

455 Zīrā ekḥal bir mīqdār aşaḡı taraftan ve nuḳreye ba‘īd maḥallinden dahi cezb eder, nuḳre hacāmetinde o cezb bulunmaz, pes ḥilāfeti min-küllü vechin olmaz. Bu taḥkīki ‘Allāme zikr eylemiştir.

456 “ḳamaḥduve” ḳafānın fevkünde ḥurūc ve nüşüz eden taraflara derler. Ve ḳamaḥduvenin taraflarına fe’s derler, zücāca mensūb olan risāledendir.

nuķre üzere ĥacāmet nisyān icāb eder, nitekim bizim seyyidimiz ve mev-lāmız ve şāhib-i şerī'atımız Muĥammed şallallāhu ta'ālā 'aleyhi ve sellem ĥadretleri ba'dı eĥādīsinde bu ma'naları beyān eyledi. *Ve Şeyĥ-i Re'īs rahmetullāhi 'aleyhi bu kelām ile Şir'atü'l-İslām'da zıkr olunan esere işāret eder.*⁴⁵⁷ *Şir'a'nın 'ibāreti budur: Ve fi'l-ĥadīs: الحجامة في نقرة الرأس يورث النسيان فجتنبوا* *Ve bu kelāmda min-vechin Ebü'l-Leyṣ rahmetullāhi 'aleyhi Bostān'ında taĥrīr eylediği ĥadīse işāret vardır, o ĥadīs budur ki Ebü Bekr b. 'Abdullāh rivāyet eder ki Akṛā b. Hābis, Resūlullāh şallallāhu 'aleyhi ve sellem ĥadretlerine [dāhil oldu, Ĥadret-i Resūlullāh şallallāhu 'aleyhi ve sellem ĥadretleri] vasa'at-ı re'sinden ĥacāmet ederdi, Akṛā b. Hābis dedi ki "Yā Resūlallāh, mübārek re's-i şerīfinize bu işi işler misiniz?" Resūlullāh şallallāhu 'aleyhi ve sellem buyurdu ki "Yā İbn Hābis, re's üzere ĥacāmet vecā-ı re's ve diş ağrısı ve nū'ās ve cüzām ve baras ve zulmēt-i 'ayn ve cünün āfetlerinden menfa'ati olur lākin müdāvement olunmağın ma'darratı olur." *Ve Kānûn'da mürūr edenlerin ekseri ĥakkında olan eĥādīse dahi işārettir hattā Meşābih-i şerīfte zıkr olundu ki İbn Mes'ūd radiyallāhu ta'ālā 'anhū buyurdular ki Resūlullāh leyle-i isrādan ĥaber verip buyurdular ki "Melā'ik-i ālāda olan cemā'at-i melāikeden hangi cemā'ate mürūr eyledim ise her bir cemā'at bana emr eylediler ki ümmetine emr eyle, iĥticām eylesinler diye."**

Ve nuķre-i re's üzere ĥacāmet mücīb-i nisyān olduğunun vechi budur ki kuvve-i ĥāfızanın maĥalli dimāğın mu'ahĥarı olur ve nuķre o maĥalle qarīb olmakla nuķrenin ĥacāmeti kuvve-i mezküreyi da'tif edip nisyāna mü'eddī olur.

Ve kāhil üzere ya'nī beyne'l-ketifeyn ĥacāmet fem-i mi'deyi id'āf eder.

Ve aĥde'ānın birinden ĥacāmet ba'dı kerre re'ste ra'se iĥdās eder, pes vācib olur ki nuķreden ĥacāmet eden kimse nuķreden teseffül edip nuķrenin bir miķdār aşığısından ĥacāmet eyleye tā ki nuķre üzere ĥacāmet menfa'ati ĥāşıl olup o maĥall ĥıfz kuvvesinin maĥallinden ba'īd olmakla nisyāna mü'eddī olmaya.

457 Merĥūm ve mağfūrun lehu ĥakkında meşhūrdur, āĥir-i emrinde Şeyĥ-i Re'īs şer'-i şerīfe ziyāde temessük ve nazm-ı kerīmi ĥıfz edip her üç günde bir kerre ĥatm-i şerīf eylerdi diye server-i 'āleme ta'zīmi o maķālī te'yīd eder, tecāvezallāhu 'anhū 'an fartāihi.

Ve kâhilden hacâmet murâd edenler bir miqdâr teşâ'ud edip yukarı taraftan ve fem-i mi'cdeye ba'îd olan maḥall üzere hacâmet eyleye tâ ki kâhil üzere hacâmetin menfa'ati ḥâşıl ola ve maḍarratı işâbet eylemeye. Velâkin nefz-i demi kaç' için ya'nî kan tükürmeği ve su'âli def' için kâhili üzere hacâmet eden kimseye vâcib olur ki kâhil üzere hacâmetin maḍarratından tevaḳḳî için bir miqdâr kâhilden tesseffül eyleye ve teşâ'ud eylemeye.

Ve bu kâhil üzere olan hacâmet ve beyne'l-metneyn⁴⁵⁸ olan hacâmet şadra 'arîd olan emrâd-ı demeviyyeden ve demevî rebvden menfa'ati olur lâkin o hacâmetler mi'cdeyi da'îf eder ve ḥafakân îrâş eder.

Ve "beyne'l-metneyn" mevķîinde bādı nüshada "beyne'l-ketifeyn" ve bādı âherde "beyne'l-ḥakveyn" ve bādı âherde "beyne'l-cenbeyn" ve "beyne'l-fahîzeyn" dahi vâķt olmuştur. "Ḥakv" izâr bağlanacak maḥalldir, kezâlik "beyne'l-cenbeyn"den murâd o maḥalldir. Ve "beyne'l-fahîzeyn"-den murâd 'acizdir ya'nî kuyruk sokumu dedikleri maḥalldir. "Beyne'l-metneyn" dahi "beyne'l-ketifeyn" ma'nâsınadır.

Ve sâķ üzere hacâmet menfa'atte faşda ḳarîb olur ve demi tenķiye eder ve ṭamşî idrâr eder.

'Allâme der ki sâķî hacâmet Eflâtûn katında bāsîlîķi faşd hükmünde olur, Yühannâ katında şâfîni faşd hükmünde olur. Ve sâktan mevķî-i hacâmet topuktan bir şibr yukarı ve dizden dördü parmak aşıģı olan maḥallden olur.⁴⁵⁹ Ve vâcib olur ki ḥaccâm tevaḳḳuf ve taḥarrî ede, eger demi ğalîz ise ḥammâma idḥâl eyleye ve sūr'at ile iḥrâc edip bir sâ'at kadar istirâḥatten sonra şüret-i mezkûre üzere sâktan ihticâm eyleye ve şartı tāmîķ ve derin eyleye ve meḥâcimi otuz maşşâ ḳarîb ola. Ve bu hacâmetin ḥubş-i nefse ve fesâd-ı zihne ve kūbâ ve cereb ve ḥikkeye ve zulmet-i 'ayna ve düvâra ve 'ırķ-ı nesâya menfa'ati olur. İntehâ kelâmu'l-'Allâme.

Ve hatunlardan beydâ ve müteḥalḥil olup demi raķîķ olanlara şâfinlerinden faşddan sâķlarını hacâmet evlâ ve evfaķ olur.

Ve nuķre-i re's fevķinde olan mürtefi' maḥall ki ona ḳamaḥduve derler, o ḳamaḥduve üzere ve kezâlik vasaṭ-ı re's üzere ki ona hâme derler, bu maḥaller üzere hacâmet bādıların iddi'âları üzere ihtilâṭ-ı 'aķla ve düvâra

458 Ya'nî iki ketif arasından hacâmet.

459 Ya'nî o iki maḥallin arasından olmak gerektir.

menfa'ati olur ve onların da'vâları üzere şeybi dahi ibtâ' eder ve geç kocadır, o ba'dın 'ale'l-ıtlâk îrâd eyledikleri bu kelâmda nazar vardır. Qamaħduve hacâmeti ba'dı ebdânda şeybi ibtâ' eder ve ba'dı âherlerde ibtâi olmaz belki ekser-i ebdânda o hacâmet sür'at ile kocalık getirir ve zihne muğırr olur lâkin emrâğ-ı 'ayna menfa'ati olur ve bu menfa'at hacâmetin ekser-i menfa'atidir, zîrâ vasa'ı hâme üzere hacâmet [123b] gözlerin cerebinden ve besrelerinden ve mür-ı serc dedikleri tabâka-i 'inebiyyenin karınca başı miqdârı bir cüz'-i yesîrinin tabâka-i karniyeden ħurüc eylemesinden nâfi' olur; ammâ zihne muğırr olur ve belâhet ve nisyân ve redâ'et-i fikr ihdâs eder ve emrâğ-ı müzmine dahi ihdâs eder ve gözlerine su inen kimselere dahi muğırr olur. Ve eger o hacâmet vaktine müşâdif olup vâcib olduğu minvâl üzere olur ise ba'dı kerre mağarratı olmaz.

Çene altından hacâmet dişlere ve ħulkûmâ menfa'ati olur ve re'si ve iki fekki tenķiye eder.

Ve kağanı üzere hacâmet uyluklarda olan çibanlardan ve besrelerden ve cerebden nâfi'a olur ve kezâlik nikris ve bevâsir ve dâ-i fil ve riyâh-ı meşâne ve riyâh-ı rahîm ve ħikke-i zahrden menfa'ati olur.

'Allâme der ki kezâlik kan işemekten ve böbrekler ħarâretinden ve ħurkat-i bevlden ve ħaydın dūrüründân dahi menfa'ati olur. İntehâ.

Ve eger hacâmet nâr ile olur ise gerek o o hacâmette şart olsun ve gerek ise şerħ ve şart olmasın her hâlde nârsız olan hacâmetin zıkr eylediğimiz marağlara menfa'ati gibi menfa'ati olur lâkin şart olan nârî hacâmet şartsız olan nârî hacâmetten rîhten mâ-'adâ emrâğ-ı mezkûrelere menfa'ati aqvâ ve evfağ olur.

Ve bi-ğayri şartın olup nâr ile olan hacâmet bu maķâmda ya'nî kağan üzere olan hacâmette ve ħayri maħallerde rîh-i bârideyi taħlîlde ve istîşâlde ya'nî bi'l-külliyeye izâlede aqvâ olur.

Ve iki uylukların ön taraflarından hacâmet ħuşyetân şişlerinden ve uylukların ve sâķların 'ufûnetli ħurâcâtından ve nûfâĥâtından menfa'ati olur. Ve uyluklar üzere art tarafta hacâmet elyelerde ħâdiş olan şişlere ve ħurâclara nef'i olur. Şâriħ *'Allâme der ki bevâsire ve maķade yarıklarına dahi nef'i olur. İntehâ.*

Ve dizin aşığı tarafı üzere hacâmet ahlât-ı hârreden hâdiş olan dizin dârebânından ve sâkta olan hurâcât-ı rediyyeden ve 'atîka kûrhalardan menfa'ati olur.

Ve iki topuk üzere hacâmet şamşın ihtibâsından ve 'ırq-ı nesâ tesmiye olunan veca'adan ve niğristen menfa'ati olur.

Ammâ bilâ-şart olan hacâmet mevâddı cihet-i hareketinden cihet-i uhrâya cezb için isti'mâl olunur, meşelâ dem-i haydın nezfi katında memeler üzere bilâ-şart mihceme vaç olunur. Ve ba'dı kerre bedenin gavrında ve bātınında verem olur, hâricden üzerine konulan devânın kuvveti ona vâsıl olmaz, pes o mişli verem-i bātının üzerine bilâ-şart mihceme vaç olunmakla verem zâhir-i bedene çıkar ve üzerine vaç olunan devânın kuvveti vereme vâsıl olur. Ve ba'dı kerre dahi o mişli mihceme ile verem mağallinden civârında olan 'udv-i hasise nakl olunur ve gâhice demi kalîl ve bârid olan 'udva mihceme vaç olunmakla dem cezb olunup ve o 'udv teşhîn olunup ve o 'udvün riyâhı tahlîl olunur ve gâhice dahi mağallinden zâil olan 'udvu mağalline redd için o mihceme vaç olunur, meşelâ kaylesi olan kimseye mihceme vaç olunup 'udv-i zâili mağalline redd olunur, zîrâ kayle bir marağdır ki huşyelerin kîsesi genişir ve ona bağarsıktan veyâhüd şerb dedikleri hicâb-ı bātından bir nesne nüzül eder ve o kimse hammâma idhâl olunup ve bātınî mürhî olan dühnler ile temrîh olunduktan sonra mihceme bātınına vaç olunup maşş-ı şedîd ile maşş olunur. Ve bu maşş-ı muhkem ile kîse nüzül eden mî'â ve şerb mağalline 'avdet eder ve o zamân huşyelerde olan mecrâ üzere muqavvî ve kâbiğ devâlar vaç olunur. Ve dıf münkesir olup yerinden çıksa ve kezâlik hareze-i 'unuğ mağallinden zâile olsa mağalline getirmek için bu mihceme vaç olunur, hâkezâ faşşalehu 'ş-Şârihü'l-Allâme.

Ve ba'dı kerre mihceme teskîn-i veca' için vaç olunur, meşelâ ağrısı ziyâde olan kûlinc-ı müberrihte ve bātın riyâhında ve haydın hareketi vaqtinde rahime 'ârîd olan veca'da huşuşan şâbbe olanların veca'-ı rahim-i mezkûrunda zîkr olunan ağrıları teskîn için göbek altına mihceme vaç olunur.

Ve 'ırq-ı nesâ için ve mafşal-ı verikin zevâli havfı katmda verik üzere nâr ile olan mihceme vaç olunur. Ve beyne'l-verikeyn vaç olunan mihceme

me-i mezkûrenin veriklere ve fahizlere menfa'ati olur ve bevāsire ve kayle şahiblerine ve niķrisi olanlara menfa'ati olur.

Ve maķ'ade üzere miħceme vaç'ı mevāddı bi'l-cümle bedenden cezb eder ve hāşşaten baştan cezbi ziyāde olur ve em'āya nef'i olur ve hayđın fesādından şifa olur. Ve bilā-şart nār ile maķ'adeye vaç' olunan miħceme ile bedene ħiffet gelir, bedeninde şıķal zāil olur.

Ve biz deriz ki şart ile olan ħacāmette üç fāide hāşıldır:

Evvelkisi budur ki onunla nefsi 'uğvdan mevādd istifrāğ olunur.

Ve ikincisi şart ile hangi 'uğva ħacāmet olursa o ħacāmet ħasebiyle āher 'uğvlarda olan ervāh istifrāğ olunmaz belki yalnız ħacāmet olunan 'uğvun aĥlātının istifrāğına tebe'an o 'uğvun ervāhı istifrāğ olunur ve faşd ile bi'l-cümle bedenin ervāhı istifrāğ olunur.

Ve üçüncü fāidesi budur ki şart ile olan ħacāmet a'dā-i re'İsedan istifrāğa ta'arruğ eylemez.

Ve vācib olur ki 'uğv şart ve şerh olundukta derin şart oluna, mevāddı 'umktan cezb ziyāde olsun için.

Ve ba'dı kerre miħceme 'uđva yapışıp ve 'uđvu ziyāde aĥz edip nez' olunması şu'übetli olur, pes lāyık olur ki o mişli miħcemeyi nez'e evvel-i emrde mübāşeret olunmayıp bir kı'a ħırka veyā ĥūd sünger ħarārete māl olan ılıcak su ile ıslatıp miħcemenin etrāfına kimād oluna ve ba'dehu miħceme nez' oluna. Ve 'uđva miħcemenin yapışıp nez'i şu'übetli olduğu ekşeriyyā burun kanının ve hayđ kanının nefzini ve keşretini def' ve men' için memelerin etrāfına vađ' olunan miħcemelerde olur, onun için memelerin kendine miħceme konulmaz memeler mutadarrıre olmasın için. Ve miħceme 'uđva vađ' olunmazdan muķaddem 'uđva dühn tılā olundu ise o dühn sürüldüğu gibi der-'akib miħceme 'uđva vađ' oluna, te'ħır olunup bir müddetten sonra konulmaya ve müdāfa'a olunmayıp şartta isti'cāl oluna.⁴⁶⁰ Ve miħcemeyi def'a-i ülāda kal' ser' ola sonraki def'alarda tadricle kal'da imhāl oluna. Ve vācib olur ki muħtecimin ğıdāsı vaķt-i ħacāmetten bir sāt sonra ola.

460 Ve müdāfa'a olunmamaktan murād miħceme vaç'ının defe'atı ziyāde keşire olmayıp birkaç defa ile iktifā olunmaktır.

Ve şıbyân iki yaşına girdikte hacâmet olunmak câiz olur lâkin on dört yaşına girmedikçe faşd olunmaz. Ammâ altmış yaşını tecävüz edenlere hacâmet olunmaz, lâkin onları faşd câiz olur.

Ve ‘âlî taraflardan hacâmet ile taraf-ı esfele mevâddm inşibâbından emniyyet hâşıl olur. Ve şafrâvî olan kimseler ba’de'l-ihticâm habb-ı rummân ve mâ-ı rummân ve mâ-ı hindebâyî sükker ile ve marulu sirke ile tenâvül eylesinler.

el-Faşlu’ş-Şânî ve'l-İşrüne Fi'l-‘Alaķı

‘Allāme der ki “‘alaķ” “alaķa”nın cem’idir. “‘Alaķa” bir kurttur ki suda hâşıl olur ve kanı sorar. Ve o kurt iki nev’ olur, birinde semmiyyet olur ve nev’-i āherde semmiyyet olmaz ve ~~bu~~ ~~‘alaķe~~ ~~cāta~~ ist’ māl olunan semmiyyet olmayan nev’-i şânî olur. Ve ‘semmiyyetli olan nev’-i evvelin beş ‘aded ‘alāmeti vardır:

Evvelki ‘alāmet budur ki başı büyük olur.

İkinci ‘alāmeti budur ki levni yeşil yāhūd kuhl gibi esved olur.

Üçüncü ‘alāmeti budur ki kıssânın evvel-i zuhûrunda üzerinde mevcûd olan zegâb yā nî havî gibi o düdenin dâhi zegâbı olur.

Dördüncü ‘alāmeti budur ki o düde mār-ı mähice yā nî yılan balığına müşâbih olur.

Beşinci ‘alāmeti budur ki o düdenin üzerinde lājverdî huṭṭ olup bük alemün⁴⁶¹ levninde ola.

Pes bu beş ‘alāmetin biri hangi düdede bulunur ise o düdeyi ist’ mālinden ihtirâz vâcib olur. İntehâ kelāmu'l-‘Allāme. Şāhib-i Kānûn der ki:

Hind etıbbâsı dediler ki [124a] ‘alaķamn ba’đısının tıbbā’ında semmiyyet olur ve o semmiyyetli ‘alaķadan ictināb olunsun. Ve o semmiyyetli ‘alaķadan olur cem’ān o ‘alaķa ki başı ‘azım ola ve kuhl-i sevādî levninde ola veyāhūd yeşil ola ve sırtında zegâbı ola ve mār-ı mähice müşâbih ola dahi o ‘alaķ semmiyyetli olur ki üzerinde lājverdî huṭṭ ola ve levni bükalemûna

461 Bükalemün tayr-ı mādān olur, nevāhî-i Mısr‘da Şemmür dedikleri maḥallde çok olur, evlerde ḥabs ederler, ḥasen manzarı olup ḥaşerâtı katl eylediğinden için o kuş teḥavvus eder ve hangi taraftan bakılınsalar türlü görünür. Ve Ḥalîmî bir nev’ kemhâ ismidir der.

müşâbih olup her hangi taraftan bakılsa başka türlü görüne. Bu 'alâmetler mevcûde olan 'alaqlar bi'l-cümle semmiyyetli olur, onları isti'mâl evrâmı ve ğaşı ve nefz-i demi ve ħummâyı ve istirĥâyı ve ħurûh-ı rediyyeyi ihdâs ve irâş eder.

Ve 'alaqlı şayd eden kimseye vâcib olur ki miyâh-ı ħam'enin 'alaqlını ya'nî dibinde siyâh çökeki olan sunun 'alaqlını şayd eylemeyip belki mu'âlecât için zikri âfî envâr-ı 'alaqlardan sekiz nev'in birini şayd eyleye:

Evvelkisi tıhlubî olan 'alaqlı şayd eyleye ya'nî yosunlu olan suda olan 'alaqlı şayd eyleye.

İkincisi kurbağası keşîr olan sunun 'alaqlını şayd eyleye. Ve ba'dılar derler ki kurbağası keşîr olan sunun 'alaqlı redî olur ve o kimselerin kelâmına iltifât olunmaz.

Üçüncüsü o 'alaqlı şayd eyleye ki onun levni mâş ya'nî merdümek levni olup onun üzerinde ħudret 'âlî ola ve üzerinde iki ĥatt olup o ĥatların levni zernîh-i aşfer levninde ola.

Dördüncüsü şakar olup cenûbu müstedîr ola, murabba' olmaya ya'nî o sarı ki ona ħumret muhteliğ olup iki yanları deĝirmi ola ya'nî yassı olup murabba'u'ş-şekl olmaya.

Ve beşincisi levni kebid levni ola.

Altıncısı küçük çekirge renginde ola.

Yedincisi istidârede ve ince olmakta fâre kuyruğu gibi ola.

Sekizincisi ince olup başı küçük ola.

Ve biz batnı aĥmer olup sırtı yeşil olan kurdu ihtiyâr eylemeziz ĥuşûşan ki o batnı aĥmer olan kurt miyâh-ı câriyeden şayd oluna.

Ve demi kurdun cezbi ğavrdan olur, ĥacâmetin ğavrından düdun ğavrı ziyâde olur. *Ve b'âdı nüşhada اغور yerine اغزر vâķf' olmuştur ya'nî 'alaql ile istifrâğ olunan dem ĥacâmetin istifrâğ eylediği demden ekşer olur.*

Ve vâcib olur ki isti'mâl olunan kurt vaqt-i isti'mâlde bir gün muqaddem şayd olunmuş ola ve mümkün olur ise o kurt yüzü üzere bırakılıp kusturula ve kuzu mişlli demi laţîf olan bir ĥayvânın deminden miqdâr-ı kalîl ile o kurt taĝdiye oluna ve ba'dehu aĥz olunup üzerinde olan lüzûcet ve murdârlığı sünger mişlli bir nesne ile tanzîf oluna ve o kurdu yapıştıracak maĥall bûrağ ile ĥumret gelince qadar ğasl ve delk oluna. Ve o kurt isti'mâl murâd

olunduğu vakitte tatlı su içine koyuverile ba'dehu ihrâc olunup ve cesedi tanzîf olunup ta'likî murâd olunan maḥalle yapıştırıla. Ve o kurdu yapışmağa kindirici ve tenşit edici nesnelere olur yapışacak mevdi'î fîn-i re's ile ve dem ile mesh eylemek. Ve o kurt yapıştığı maḥalde dem ile mümte'li olup dolduktan sonra o kurdu isḳât murâd olursa üzerine tuz veyâhüd bûrak veyâhüd kül veyâ hırka-i kettânın ḥurâkası veyâhüd muḥrak sünger veyâhüd muḥrak şûf ekilip isḳât olunur. Ve şavâb olan budur ki o kurdun suḳûṭundan sonra o mevdi'î miḥceme ile maşş olunup o mevdi'î'nin bir miḳdâr demi ihrâc oluna tâ ki o kurdun les'asının baḳiyye-i e'seri ve ḍararı ḥâric olan dem ile çıkıp zâil ola. Ve kurdun suḳûṭundan sonra o mevdi'î'nin kanı dinmez ise üzerine yanmış mazu veyâhüd nûre⁴⁶² veyâhüd cidden saḥḳ olunmuş saksı ve bunlardan mâ'-adâ demi ḥabs edici nesnelere biri o mevdi'e zerûr kılınır. Ve vâcib olur ki bu zikr olunan devâlar o 'alâkî ta'lik eden kimsenin yanında müheyyâ ola yâ ki vaḳt-i ḥacette te'ḥîre/mü'eddî olmaya. Ve deri üzerinde olan sa'fe ve kûbâ gibi müzmin maradlara 'alâk ziyâde nâfi' olur.

el-Faşlu's-Sâlisü ve'l-İşrüne Fi-Ḥabsi'l-İstifrâgâtı

İstifrâğ bedende olan mâddenin ḥâric-i bedene ḥareketine derler. Ve bir 'uḍvda olan istifrâğ ḥabs olunmak icâb eylese birkaç vech ile ḥabs olunur:

Evvelkisi o 'uḍvdan mâdde 'uḍv-ı âḥere cezb ve taḥvîl olunur ve mâdde 'uḍv-ı âḥerde kalır ve ḥârice istifrâğ olunmaz. Bu cezb ile 'uḍv-ı evvel mâddenin maḍarratından kurtulur ve mâdde seyelân eylemez ve muḥtebase olur.

Ve ikincisi mâdde istifrâğ olunan 'uḍvdan 'uḍv-ı âḥere meyl ettirilip 'uḍv-ı âḥerden istifrâğ olunur ve 'uḍv-ı evvelden mâdde muḥtebase olur.

Üçüncüsü 'uḍvda olan istifrâğa i'ânât edip o 'uḍvdan istifrâğı ziyâde etmekle istifrâğ ḥabs olunur, meşelâ ishâl ishâl ile ḳay' ḳay' ile ḥabs olunur.

Dördüncüsü istifrâğ edviye ile ḥabs olunur, müberrid yâhüd muḡarrî yâhüd ḳâbiḍ veyâhüd kâvî devâlar ile ḥabs olunur.

Beşincisi şedd ile ve 'uḍvu bağlamak ile ḥabs olunur.

462 Nûrenin mirâren zikri sebḳat eyledi ki söndürülmüş kireç ma'nâsıdır, ḥam-mâmlarda zernîḥ-i aşfer ile ḥaḳ olunup şa'f-ı 'âne ḥaḳ olunur.

Ammâ istifrâğı mevâddı ‘uğv-ı âh̄ere min-ğayri istifrâğın naql ile h̄abs meh̄âcim vağı ile olur, dem-i rahimin nezfi için memelere meh̄âcim vaç olunmakla mevâdd memeler câniblerine cezb olunup dem-i rahim nezften h̄abs olunur. Ve bu cezb ve h̄absin ziyâde ceyyidi ‘uğv-ı evvelin vecaını def ve teskîn eden cezb olur.

Ve ammâ istifrâğ olunan mevâddı ‘uğv-ı âh̄ere cezb ve istifrâğla ‘uğv-ı evvelden h̄absi yine dem-i rahimin nezfini kaç için bâsilik̄ten faşd ile olur ve ishâli kay’ ile ve kay’ı ishâl ile olur. Ve kay’ ve ishâlden her biri terletmek ile h̄abs olunur.

Ve ammâ istifrâğa mu‘âvenet ile istifrâğı h̄abs o zamân olur ki mi‘dede veyâh̄üd em‘âda mūzī ve lüzüctli ve müzlik̄ ahlât olur ve o ahlât-ı rediyye şâhibinin kay’ ve ishâli kesilmez. dâimā kay’ eder ve müsterâha ihtilâf [ve] kıyâmı dâimī olur. Ve o kimseye eyâric saqy olunmak ile ishâline i‘ânet olunduktan sonra ishâle imdâd eden ahlât-ı fâsideyi mi‘deden ve em‘âdan ishâlle ih̄râc edip mi‘deyi ve em‘âyı tenkiye eder, kezâlik̄ icthâd olunup kavī muqayyi’ saqy ile fem-i mi‘de kay’a imdâd eden ahlât-ı rediyyeden tenkiye olunsa kay’ mühtebes olur.

Ammâ edviye-i müberride isti‘mâli ile istifrâğın ihtibâsı onun içindir ki edviye-i müberride akıcı mevâddı döndürür ve damarların ağzını kabđ ve tağyık edip istifrâğ kesilir.

Ve edviye-i kâbıda māddeyi kabđ eder ve mecârîyi damm ve tağyık edip istifrâğ kesilir.

Ve edviye-i muğarriye ya‘nī yapıştırıcı devâlar mecârînin ağızlarında süddeler irâş edip istifrâğ kesilir ve bu menfa‘atte h̄arr ve müceffif olan ğireviyyetli edviye ekşer ve ezyed olur.

Ammâ edviye-i kâviye ya‘nī o devâlar ki bulunduğı ‘uğvu keyy edip dağlar, o devâlar isti‘mâl olundukta mecârînin yüzünde huşkrîşet ve retk̄ ih̄dâş edip ruṭübeti h̄abs eder. “Huşkrîşet” ruṭübetin yüzü kaysaklanıp cereyândan kalmaktır. Ve “retk̄” fetk̄’in dıddıdır. Lâkin huşkrîşetin darar-ı mütevaḳka‘ı vardır, zîrâ ba‘dı kerre huşkrîşet münkalî‘a olup sökölür ve mecârînin genişip mevâddı istifrâğın keşretine mü‘eddī olur.

Ve edviye-i kâviye iki kısımdır, biri kâbıd olur, zâc mişli devâlar gibi ve âh̄eri kâbıd olmaz, nûre gibi; bu iki nev‘ ma‘an huşkrîşet ih̄dâş eder. Lâkin

ķābîd olmayan kāvî devāların huşkrîşeti serî'an zâil ve sâķit olur ve ķābîd olan kāvî devānın huşkrîşetinin zevālî bağı olur, onun için kāvî devā isti'māline muhtāc olan kimse huşkrîşetin serî'an suķūtunu murād eder ise ķābîd olmayan kāvîyi isti'māl [124b] eyler. Ve huşkrîşetin bir müddet beķāsını ve suķūtunun buğunu murād eder ise o zamān ķābîd olan kāvî devālar isti'māl eder.

Ve ammā istifrāđı Őedd ile ħabs bağı kerre Őedd-i muţabbaķ ile olur ya'ni mecrā o vech ile bağlanır ki damarın üst katı alt katına iner ve yapışır, o ecluden mecrā mesdud olur ve dem maĥbûs olur, meşelā faşşādın bāsîlîķi faşdında olan ħatāsı ve Őiryāna nîşterin işābeti ħasebiyle ħādîş olan nezf-i demi kať için mirfaķın fevķinden bu vech ile 'ađud bağlanır ve dem muĥtebes olur. Ve bağı kerre dahi Őedd olunan ve bağlanan bađ bu vech ile olmaz belki faşdın deliğine devā idhāl ve ilkām eylemek ile olur ve cirāhatin ağzını o loķma sedd edip demi ħabs eder, meşelā tavşan yünü ile cürĥün ağzını bağladıkta dem muĥtebes olur ve istifrāđ munķaťı olur..

Ve biz deriz ki nezf-i demin sebebi damarın ağzı açılmaktan olur ise edviye-i ķābîda ile mu'alece olur, o ķābîd devā damarın ağzını sedd eder ve bitiştirir. Ve eger nezf-i deme sebep damarın inĥirākı ve yırtılması olur ise fîn-i maĥtûm gibi muğarrî olan ķābîd devālar ile mu'alece olunur. Eger nezf-i dem damarda ākile marağı olmak ħasebiyle olur ise laĥmı münbit ve te'ekkülü cālî devālar ile mu'alece olunur.

el-Faşlu'r-Rāb'u ve'l-İşrüne Fî-Mu'alecātı's-Südedi

Südde mevāddın akacak yolunu kapayıp cereyāna mān' olan nesneye derler. Ve südde gāĥice ġalîz olan ĥılţtan olur ve gāĥice dahi lüzücetli ĥılţtan olur ve gāĥice dahi aĥlātın keşretinden olur.

Kaçan süddeye aĥlātın mā'-adā sebep-i āĥer olmayıp ancak keşret-i aĥlāt ħasebiyle südde ħādîş oldu ise faşd ile o aĥlātı iĥrāc ve istifrāđ süddenin mağarratını def' ve izāleye kifāyet eder, āĥer mu'aleceye ĥācet kalmaz. Eger süddeye sebep ĥılţın ġılzati ise cālî olan muĥallilāt isti'māline ĥācet olur. Ve eger lüzücetli aĥlāt ħasebiyle ise ve ĥuşuşan o lüzücetli olan ĥılţı raķîķ ise muķaţţrāt isti'māl olunur.

Ve bundan āķdem ġalîz ile lezicin farkı ma'lûmun oldu ki bu fark fîn ile erimiş ġırānın beyninde olan fark gibidir. "Ġırā" diye iki şeyi birbirine

ilşâk edip yapıştıran nesneye derler, çiriş ve tutkal gibi. Pes fînde gîlzet olur, zîrâ başar ona nüfûz eylemez lâkin fînde gîreviyyet olmaz ve iki nesneyi biri birine ilşâk olmaz. Ve erimiş gîrâya başar nâfiz olup gâliz olmaz lâkin ilşâkı ve gîreviyyeti olur.

Ve bu farktan zâhir olur ki hılt-ı gâlizin mu'alecesi muhallil ile olur, zîrâ muhallil devâ gâliz hıltı terkîk eder ve rikkat ile istifrâğa müsta'idd olur. Ve lüzücteli hıltın mu'alecesi muqattî'ât ile olur, zîrâ muqattî' devâlar hılt-ı lezic ile o hılt-ı lezicini yapıştığı 'udvun arasına girer ve hıltı 'udvdan ayırır ve hıltı paralar. Ve hılt-ı lezic her ne kadar rakîk olur ise ilşâkı hasebiyle eczâlarında ittîşâl olup paralanmadıkça istifrâg olunmaz.

Ve gâliz olan hıltı tahtlilde iki nesne vardır ki onlar mu'aleceye muvâfîk olmaz ve tabî'atın dıddı üzere olur ve onlardan ihtirâz vâcib olur:

Evvelkisi budur ki o istî'mâl olunan devâ-i muhallil da'if olmaya, zîrâ da'if olan muhallil mâddenin tahalhülünü ziyâde eder ve tahtlilde mübâlağa olmamakla mâddenin hacmini ziyâde eder ve süddesi şedîd olur.

İkincisi budur ki istî'mâl olunan muhallil devânın tahtlîli şedîd ve kavî olmaya, zîrâ gâyet ile muhallil olan devâ mâddenin lahtifini tahtlil eder ve keşifini tahtîr eder ya'nî taş gibi şalâbetli eder ve südde müsta'hem olur.

Ve kaçan tahtlîl-i kavîye hacet olsa gerektir ki o muhallile irdâf olunup ya'nî icânet olunup gâliz olmayıp belki lahtif olup harâret-i mu'tedilesi olan müleyyin devâ ile o muhallil-i kavî telyîn oluna, zîrâ bu icânet ile süddenin mâddesi külliyyen istifrâg olunur.

Allâme der ki meşhûr budur ki o muhallil ile müleyyin hıltı olunup m'ân istî'mâl olunur. Ve b'â dılar zâhib olurlar ki evvelâ müleyyin istî'mâl olunur, istifrâg olunacak mâdde telyîn olunup istifrâğa müsta'ide oldukça b'â dehu muhallil-i kavî istî'mâl olunur. İntehâ.

Ve süddelerin ziyâde şü'übetlisi 'urûkta ve damarlarda olan süddeler olur ve 'urûkun süddelerinin ziyâde şü'übetlisi şerâyinde olan ya'nî yürek damarlarında olan süddeler olur ve yürek damarları süddelerinin dahi şü'übetlisi a'çâ-i re'sede olan süddeler olur. Pes a'çâ-i re'se damarlarının süddesini feth için istî'mâl olunan müfettiḥ devâlara kâbîd ve mülaḥḥîf eczâlar hıltı olursa ziyâde muvâfîk olur, zîrâ mülaḥḥîf olan devânın 'unfünü devâ-i kâbîd ta'dîl eyler.

el-Faşlu'l-Hāmisü ve'l-İşrüne Fi-Mufālecāti'l-Evrāmi

“Evrām” “verem”in cemʿidir; “verem” mevāddm ʿuḍva inşibābı ve dökülmesi ḥasebiyle ʿuḍv miqdār-ı ṭabīʿisinden ziyāde olup şişmek ile olur. Bu veremlerin kimisi ḥarāretli verem olur ve kimisi bürüdetli verem olur. O bürüdetli veremin kimisi verem-i riḥv olur yaʿnī yumuşak şiş olur ve kimisi şulb olup katı şiş olur. Ve bundan aḳdem biz sana o şişleri taʿdād edip saydık ve bildirdik.

Şişlerin sebepleri iki türlü olur, evvelkisi bādiye ve ikincisi sābıka olur;⁴⁶³ imtilā veremin sebab-i sābıki olur ve ḍarbe ve saḳta ve nehşe veremin sebab-i bādisi olur.

Ve esbāb-ı bādiyeden ḥādiş olan şişler şāhibinin bedeninde yā imtilāsı olur veyāḥūd aḥlāṭı muʿtedile olup imtilāsı olmaz.

Ve o verem ki onda hem imtilā ve hem ḍarbe ve hem saḳta mişli esbāb-ı bādiye cemʿ ola, o verem ḥāl-i olmaz ki aʿdā-i reʿīseye yā mücāvīr olur, aʿdā-i reʿīsenin mefrağları veremi gibi yaʿnī kulak ardında ve koltukta ve uylukta olan veremler gibi veyāḥūd o verem aʿdā-i reʿīsenin civārında olmaz, bu kısım-ı şānī[ye] yaʿnī veremde sebab-i sābık ve sebab-i bādī cemʿ olup aʿdā-i reʿīseden baʿīd olan veremlere ḥāl-i ibtīdāda o veremin māddesini taḥlīl için muḥallil devālar verilmez belki vācib olan budur ki o verem maḥşūşan ve münferiden bir ʿuḍvda ise o ʿuḍv-ı şlāḥ olunur. Ve eger o verem ʿuḍv-ı vāḥide maḥşūş olmaz ise biʿl-cümle beden şlāḥ olunur ve ona rādiʿ devālar verilip mevḍiʿ-i vereme inşibābdan mevādd menʿ olunur ve mevādd maşabbının ḥilāfına cezb olunur ve kābıḍ devālar istiʿmālī ile ʿuḍv kaḳḳd olunur. Ve baʿḍı kerre cānib-i ḥilāfta olan ʿuḍvu riyaḳet etmekle yaʿnī delk edip ovmakla ve şaḳıl yaʿnī ağır nesne taḥmīl edip yükletmekle taḥmīl edip maşabbda olan mevādd cānib-i ḥilāfa cezb olunur. Ve çok kerre olur ki iki elin hangisi şişse şāḥiḥ olan eline bir nesne taḥmīl olunup bir sāʿat kadar meḳs ettirilir ve o vech ile müteverrim olan elin mevāddı gayr-i müteverrim olan yed-i şāḥiḥaya cezb olunur.

463 Bundan aḳdem zikri mürūr eylediği üzere sebab üç kısım olur idi. Aḥlāṭ ḥasebiyle olmayıp ḥāric-i bedende olan sebebe sebab-i bādī denir ve aḥlāṭ ḥasebiyle olup vereme sebab baʿīd olur ise ona sebab-i sābık denir ve eger aḥlāṭ ḥasebiyle olup bilā-vāsītatın sebab ḳarīb olur ise ona sebab-i vāsıl denir. Bu maḳāmda sebab-i vāsıla itibār olunmayıp aḥlāṭtan olan sebeblere cemʿān sebab-i sābık ıtlāḳ olundu.

Ve evrâmda edviye-i kâbıda isti'mâl olundukta vâcib olur ki verem hârr olur ise şırf bārid olan kâbıd-ı rādi' devā isti'mâl olunmaya. Ve verem-i bāridde izhır ve azfār-ı tıb gibi kuvve-i hārre ile kabdı olan devālar isti'māl oluna.

Ve veremin iki şınıfından ya'nī hārr ve bārid veremlerin her birisi artıp tezeyyüd eyledikçe devāsi terkibinden kâbıd olan eczāların miqdārı noķşān kılınıp zamān-ı intihāya gelince kadar o devāya azar azar muhallil hāl olunur hattā zamān-ı intihāya bālig oldukta kâbıd ile muhallilin miqdārları berāber kılınır ve zamān-ı inhiṭāta muhallil ve mürhīye kaşır olunur.

Ve vâcib olur ki bārid-i rıhv olan veremlerin muhallilleri neşşāf ve müeybbis [125a] ola ya'nī ruṭūbeti neşf edip veremi kurutucu muhallil ola ve muhallili verem-i hārrda olan muhallilden ekşer ola. Bu mezkūrları sen hıfz ve ḍabt eyle.

Ammā o verem ki sebeb-i bādiden hādīs olup o verem şāhibinde imtilā-i ahlāt olmaya, o mişli verem evvel-i emrde ve ibtidā-i hālde irhā ve taḥlil ile mu'ālece olunur. Ve eger o sebeb-i bādiden hādīs olan veremde imtilā olur ise sebeb-i sābıktan hādīs olan verem mu'ālecəsi gibi mu'ālece olunur. Ammā verem olan 'udv 'udy-i re'ise mefrağı olur ise meşelā dimāğın mefrağı olan kulak ardında laḥm-ı gudedinin veremi ve kalbin mefrağı olan koltuk veremleri ve kebidin mefrağı olan ürbiyye tesmiye olunan uylukta ürbiyye tesmiye olunan kısık yerin veremi gibi olur ise o mişli veremlere rādi' devālar taḳrīb olunmak cāiz olmaz, zīrā ṭabī'at a'ḍā-i re'iseyi şıyānet edip onlara müteveccih olan mevāddı mefrağlarına şarf eder. Ve o veremlerde rādi' devālar isti'māl olunsa mevāddı verem mevdi'lerine inşibābdan men' edip evvelā müteveccih olduğu a'ḍā-i re'iseye 'avdet ettirip ḥaṭar-ı 'aẓım vāki' olur, bināen 'alā-zālik bize vâcib olur ki o 'udvların ḍararının ziyādeliğini kayırmayıp zıkr olunan mefāriğe māddenin inşibābına sa'y ve icthād eyleyeyüz tā ki bi'l-cümle mevādd a'ḍā-i re'iseye teveccühten şarf olunup mefāriğlerine teveccüh eyleye ve o mevāddın a'ḍā-i ḥasiseye teveccühü ile a'ḍā-i re'ise necāt bula.

Bu kelāmdan zāhir olur ki o mefāriğ veremlerinde edviye-i rādi'anı isti'mālden bizim nehyimiz edviye-i rādi'anın o veremlere menfa'ati olmadığından değildir belki a'ḍā-i ḥasiseyi şıyānet için taḍarruru cemī'an bede-

nin tağarruruna mü'eddî ve sâri olan a'đâ-i re'ise müte'ezzî ve mutağarrır olmasın içindir.

Ve biz deriz ki zıkr olunan üç mefrağa edviye-i rādî'a ile 'ilâc edip Ʒalbe müteveccih olan mevâddı mefrağlara inşırâftan men' eylesek Ʒavf olunur ki o mevâdd yine Ʒalbe ve sâir a'đâ-i re'iseye müteveccih olup tedârîki ve mu'âlecesi mümkün olmayan başka bir âfet ola. O veremlerin biz tezeyyüdünü Ʒaşd edip mevâddı a'đâ-i re'iseden bi'l-cümle cezb için mehâcim vaç' edip Ʒarâretli cezzâb devâlar vaç' ederiz ve bu takrîble 'udv-ı re'isin Ʒalâşını ümîd eyleriz.

Ve bi'l-cümle evrâm ya'nî zıkr olunan mefrağlarda ve mefrağ olmayan mağallerde ve mevâddı Ʒabs eden mağallerde ve lahm-ı metînden Ʒâlî olan lahm-ı ğudedîde Ʒadış olan veremlerin cümlesi cem'-i midde eyleseler ba'dı kerre o verem bi-zâtihi münfecir olup deşilir ve ba'dı kerre dahi mündic devâların me'ûneti ile münfecir olur ve ba'dı kerre o veremlerden mevâddı istifrâğ evvelâ inđac edip ba'de hu batta ve şakƷa muhtâc olur, mücerred mündic isti'mâli ile istifrâğ olunmaz.

Ve inđac Ʒarâretten mâ'-adâ iki emr ile tamâm olur:

Evv elkisi Ʒârr olan devâda tesdîd ola.

İkincisi o devâ-i müseddide tağriye ola Ʒaftâ o devâda olan tesdîd ve tağriye keyfiyyetleri ile mevâdd muhtebese olup devânın Ʒarâreti mevâdd-ı muhtebeseyi inđac eyleye.

Ve vâcib olur ki bu mişilli müseddid ve muğarrî olan devâ-i Ʒârr ile inđac Ʒaşd eden kimseler te'emmül ve tefekkür eyleyeler, eger kendide olan Ʒarâret-i ğarîziyyeyi da'tife bulup 'udv-ı müteverrimin fesâda meyelânını anlar ise isti'mâl eylediği mündic devâlardan müseddid ve muğarrî olan eczâları iħrâc eylesin ve tefîhi olan devâları isti'mâl eylesin ve şartı derin ve 'amîk eylesin ve sonra taħlîl ve tecfîfi olan devâları isti'mâl eylesin ve kütüb-i cüz'iyelerde o devâları biz taşşilen beyân eyleriz.

Ve Ʒok vâkı' olur ki verem ğâir olup mevâddı derinde olur ve o mevâddı istifrâğ evvelâ zâhir-i bedene cezbe muhtâc olur, o zamân mâdde-i veremi cilde cezb ve iħrâc eylemek lâyıƷ olur, her ne Ʒadar o cezb nâr ile mehâcim vaz' eylemek ile Ʒâşıl olur ise.

Ve Ʒâl-i ibtidâyı tecâvüz eyleyen katı şişlerde Ʒânûn budur ki evvelâ o verem teşhîni ve tecfîfi Ʒâlî olan devâlar ile telyîn oluna. Ve teşhîni ve

tecfifi kavî olan devâları evvelâ isti'mâl etmekle mevâdd teksîf olunup hâcer gibi şalâbetli ve katı kılınmaya belki müsahhîn-i dâ'if devâ ile o katı verem yumuşatılıp taḥallüle müsta'idd kılına ve sonra muḥallil-i şedîd isti'mâl oluna. Ve o muḥallil-i şedîd mevâddı taḥlîl eyledikten sonra bâkî kalan mevâddın 'udvda taḥaccüründen ḥavf olunur ise sâniyen bir dahi o verem telyîn olunur ve ba'dehu taḥlîl-i sâniyle taḥlîl olunur ve mevâdd külliyyeten taḥallül edince kadar telyîn ve taḥlîl tekrîr olunur.

Ammâ intifâḥ ve riyâḥtan ḥâdiş olan veremlere cevheri laṭif olan müsahhîn devâlar isti'mâl olunmakla mesâmmât-ı 'udv geniştilir verem rîhi taḥlîl olunur, zîrâ o mişlli veremde nefḥi rîhin ḡlzatinden ve mesâmmâtın insidâdından ḥâdiş olur. Kaçan zikr olunan devâlar ile mesâmmât genişip ve riyâḥ dahi telṭif olunsa lâ-mahâle taḥallül edip verem zâil olur. Ve bu veremde dahi vâcib olur ki buḥârî olan rîhi ihdâş eden mevâddın ḥasmına ve kaçına itinâ oluna.

Ve o evrâmdan bir nev' verem dahi vardır ki ona evrâm-ı kurûhiyye derler ve ona nemle dahi tesmiye olunur, o mişlli veremler tebrîd olunup tertîb olunmaz, nitekim filigamûnî dedikleri verem-i demevî tebrîd olunup tertîb olunmadığı gibi. Ve bu verem şafrâdan ḥâdiş olmakla her ne kadar tertîb olunmak iktidâ eylese dahi yine tertîb olunmaz belki tecfif olunur, zîrâ bu vereme teḥarruḥ 'arîd olur ve teḥarruḥu def'e itinâ sebep olan şafrâyı def'e itinâdan ziyâde olur gerek ise o teḥarruḥ bi'l-fi'l mevcûd olsun ve gerek ise mütevaḳḳa' olsun. Ve teḥarruḥun def' ve ref'i mu'alecesinin nef'i ancak tecfif ile ḥâşıl olur ve o mişlli veremleri tertîb aḍarr-ı eşyâdan olur.

Ammâ bâṭında olan veremlerin mu'alecesinde vâcib olur ki faşd ve ishâl olunmakla o verem-i bâṭnînin mevâddı azaltırılma ve o verem şâhibi şarâbdan ve ḥammâmdan ve müfriṭa olan ḥarekât-ı bedeniyeye ve ḥarekât-ı nef-sâniyyeden ictinâb eyleye, ḡaḍabdan ve ḡaḍab gibi keyfiyyât-ı nef-sâniyyelerden ihtirâz üzere oluna ve ibtidâ-i veremde ḥıml-ı şedîdi olmayan devâ-i râdi' isti'mâl eyleye ya'nî o râdi'in red' ve tebrîdi ziyâde olmakla mevâddı icmâd edip dondurmaya ḥuşuşan verem-i bâṭın mi'de ve kebid veremleri olur ise red'î kavî olan devâ isti'mâli kaç'â câiz olmaz.

Ve kaçan taḥlîl olunacak vaḳti karîb oldukta bundan aḡdem sana beyân eylediğimiz üzere o kimse râyihâsı tayyibe kokulu kâbiḍ devâlar isti'mâlin-

den hâlî kılınmaz. Ve kebid ve mi'de zıkr olunan edviye-i kâbıdaya ziyâde muhtâc olur. Ve o edviyeler ki inđacı olup ve isti'mâli evrâma muvâfık ve tabî'atı müleyyin ola, 'ineb-i şa'leb ve hıyârşenber mişlî devâlardır. Ve bâtında olan evrâm-ı hârreyi tahtlilde 'ineb-i şa'lebin hâşşiyeti vardır.

Ve evrâm-ı bâride aşhâbının tağaddîsi ğidâ-i laţif ile olmak gerekir ve o ğidâ-i laţif ile tağaddî zamân-ı ibtidâda câiz olmaz ve o veremin îzâ-i tabî'isinin neveti vaktinde dahi câiz olmaz. Meşelâ maddesi şafrâ olan bâtın veremlerinin [125b] tabî'î mağarratı ğıbben ve sevdâvî veremlerin rib'en şedîd olur. Ve hummâ nevetleri gibi sâir marağların dahi iştidâdının ba'đı kerre neveti olur ve nevet vaktinde tağaddî olunmaz lâkin da'f kemâle erişir ise ibtidâ-i veremde ğidâ-i laţif ile tağaddî câiz olur ve bu hükm hummâ-ı nâibede olur. ~~Ve eger hummâ dâime olur ise vâcib olur ki o maħmûmun tağaddîsi hummânın hıffeti vaktinde ve gündüzün a'fel-i evkâtında ola.~~

Ve o kimse ki aħşâsında ve âlât-ı ğidâsında veremi olup o verem cem'-i midde eylese ve kuvvetinde sukût olsa o kimse mev'tin tarîkinde vâkı' olur onun için ki kuvvet mün'te iş olmaz illâ ğidâ ile olur ve ğidâ aħşâ veremlerine eşyânın ziyâde dararlıdır olur. Pes aħşâda olan evrâm dağılır ise fe-bihâ ni'met ya'nî o veremin dağılması ne güzel hâşlet olur. Ve eger o verem deşilir ise o deşilen veremi ğasl edici bir devâ içmek vâcib olur, mâ-ı 'asel ve mâ-ı sükker ğasl için içilip ve sonra rıfık ile inđacı olan kurutucu nesnelere tenâvül olunur ve âhirü'l-emr yalnız kurutucu devâlar isti'mâl olunur ve sen o devâları emrâğ-ı cüz'iyeye beyânını müştemil kitâb-ı cüz'ide mufaşşal ve meşrûh görür ve bilirsin.

Ve ba'đı kerre evrâm-ı bâtında ğala' vâkı' olur, meşelâ bâtın tahtında zâhir olan intifâh ve ğılzat verem zannı ile bağt olunup yarılır, fi'l-vâkı' o intifâh fetk intifâhı olmakla yarılmasında haţar-ı 'azîm olur. Ve ba'đı kerre o intifâh şıfâk veremi zann olunup yarılır lâkin o verem şıfâkta ve hicâbda olmayıp em'âda olmakla bağtında ve yarılmasında ziyâde haţar olur.⁴⁶⁴

464 Bir faşl hatm olup faşl-ı âhere şürû' kaşd olundukta faşl-ı evveli faşl-ı sâniye münâsib olan bir mesele ile hatm eylemeğe hüsni ihtitâm derler; *Kânûn*'un ekşer-i fuşûlünde hüsni ihtitâma mürâ'ât olunmuştur.

el-Faşlu's-Sâdisü ve'l-İşrüne Fi'l-Batı

Veremi batı o veremi ustura ile yarıp mevâddını ihrâc etmeğe derler. Ve bir verem batı olunmak murâd olunsa vâcib olur ki cebheden mâ-‘adâ batı olunan ‘udvun ğudunu ve esirresi hangi tarafa sâlik olduysa şakkm tülü dahi o tarafa kılına. ‘Udvun derisinde olan bükümlerin küçüklerine esirre derler ve bükümlerin büyüklerine ğudün⁴⁶⁵ derler ve esirre ve ğudünün zâhib olduğu maħalde lif olmaz ve o maħalli batı ve şakhta ğaħar olmaz lâkin cebhe mişli ‘udvun batı esirre ve ğudün mesâlikine sâlik olmak câiz olmaz. Ve cebhe o vechle batı olunsa cebhenin ‘adalesi munka‘ı‘a olur ve kaşlar aşıya düşer, zîrâ cebhenin lifleri esirre ve ğudünün meslek ve mezhebine sâlik ve zâhib olmaz, cebhede olan lifler esirrenin ‘arđına sâlik olur. Ve her ‘udv ki onun elyâfı esirresi meslekine sâlike olmaya, o ‘udvları dahi esirre mesleki üzere batı eylemek ‘adalin inkı‘â‘ına mü‘eddî olup onda ğaħar olur.

Pes battât olan kimseye vâcib olur ki teşriħ samelini kemâl üzere bile ve sinirlerin ve kan ve nabđ damarlarının teşriħlerini bile tâ ki her hangi ‘udvu batı eder ise ğaħa eylemeyip ğaħası ğasebiyle damarlar ve sinirler kaħ olunmaya. Ve o battâtın mâ‘iyyetinde demi ğâbis olan edviyelerden ve veca‘ı müsekkın olan merhemlerden ve o batıta mücânis olan âlâtan ve birkaç ‘aded devâlar ve merhemler ve âletler mevcûd ola ve yanında devâ-i Câlînüs ve tavşan yünü ve örümcek nesici ve yumurta akı ve mekâvî ya‘nî dağlayıcı devâlar ve âletler mevcûd ola tâ ki batıında ğaħa edip nezfi dem olur ise demi kaħ için iktidâ eden devâları ve âletleri ‘ale’l-fevr isti‘mâl eyleyip teħîr olunmaya, kezâlik yanınca mürhî devâlar dahi mevcûd ola.

Ve bir ğurâc batı olunup mevâddı ihrâc olundukta vâcib olur ki o batı olunan maħalle dühn ve su taħri‘ olunmaya ve ona şaħm maħlû‘ olan merhem dahi taħri‘ olunmaya ve bâsilikün merhemi gibi zeyti ğâlib olan merhem dahi taħri‘ olunmaya belki kulku‘âr merhemi gibi merâhim isti‘mâl oluna ve ihtiyâc katında mevdi‘-i batı üzere şarâb-ı kâbıda ğams olunmuş sünger vaç oluna.

465 [Tercüme nüshalarında mananın aksine kelime “udün” görünüyor, ama lügatlar-da ve Arapça nüshalarda “ğudün”!]

el-Faşlu's-Sâbîu ve'l-Işrûne Fî-İlâci Fesâdı'l-ʿUđvi ve Kaṭıḥı

Kaçan bir ʿuđvun mizâcî maddesi ḥasebiyle veyâḥûd bilâ-mâddetin fâsid ve redî olup zikri mürûr eden şart ile ve kütüb-i cüzʿiyyede beyân olunan devâ-i şâlih ile tılâ eylemek müfîd olmasa o ʿuđvda mevcûd olan laḥm-ı fâsid aḥz olunmak vâcib olur. Ve evlâ olan ʿuđvdan o laḥm-ı fâsid bi-ğayri ḥadîdin aḥz olunmaktır eger mümkün olur ise, zîrâ ḥadîd tayyâş olup baḍı kerre mevdi-i kaşddan ʿudûl eder ve ʿadâllerin şaziyyelerine ve parçalarına işâbet eder ve nabḍ damarlarını kaṭ edip içḥâf eder. Ve kaçan bi-ğayri ḥadîdin aḥz müfîd olmasa o ʿuđv kaṭ olunup ve maḳtaʿları kaynar dühn ile daḡlanır, zîrâ maḥall-i kaṭ bu vech üzere keyy olunmakla civârında ve ittişâlinde olan ʿuđv-ı şaḥîḥler kaṭın ġâilesinden ve ḍararından emîn olur ve demin nezfi munḳaṭıʿ olur ve o maḳtaʿda laḥm üzerinde cild-i ġarîb-i ġayr-i münâsib nâbit olur lâkin nâbit olan cild laḥma müşâbih olur.

Ve kaçan ʿuđvun kaṭı murâd olunsa vâcib olur ki o kaṭ olunacak maḥalle bir mîl idḥâl olunur ve kemiğin etrâfında o mîl döndürülür. Ve o mîl ʿuđvun fâsid olan maḥallerinden şaḥîḥ olan maḥalline ve mültekâsına vâsıl oldukta vecaʿ ziyâde olur. Ve maʿlûm olur ki mevdi-i vecaʿ ʿuđvdan şaḥîḥ ve sâlim olan mevdi'nin ḥaddi ve nihâyeti olur. Ve kaçan mîl deġdiġi maḥallerde ḍaʿf ve rehel ola, o maḥaller kaṭı vâcib olan maḥaller olduġu zâhir olur ve ḥadd-i selâmete kadar o fâsid maḥaller kaṭ olunur.

Ve eger fesâd kemikte olup kaṭı iktidâ eylese onun kaṭı iki vechin biri ile olur:

Evv elkisi budur ki kemiğin fâsid olan maḥalli ile şaḥîḥ olan maḥallinin mültekâsı ve mevdi-i ittişâli mişkab ile dâire heyʿetinde mütʿaddid şukbeler ile şakb olunur ve o şukûb ḥasebiyle ʿazm-ı fâsid şukûṭ eder.

Ve ikinci vech budur ki o fâsid olan kemik miñşâr ile neşr olunur *ya nî ince ve dişleri ḥiddetli bir destere ittiḥâz olunup rıfk ile kaṭ olunur ve mevdi-kaṭ kaynar zeyt içinde ġams olunur, eger kemiğin feşâdı baḍı cüzʿünde olur ise micred-i ḥâdd ile ḥakk olunur veyâḥûd mibred ya nî törpü ile törpülenir. Ve bu bâbda olan bâkî tafşîl şerḥ-i ʿAllâme 'de zikr olunmuştur.*

Ve kaçan fâsid olan kemik bu vechlerden biri ile kaṭ murâd olunsa evvelâ o fâsid kemiğin üzerinden laḥmı keşf olunur o vechle ki mişkab ve miñşâr ḥîn-i istiʿmâlde laḥma işâbet eylemeye, zîrâ laḥma miñşâr

işâbet eylese veca' ziyâde olur ve mefsede keşir olur. Ammâ kemikten bir şaziyye hârice nütû' edip yumrulsa o şaziyye maḥalline redd olunup tehendüm ve işlâh olunmak mümkün olmasa ve hâli üzere terk olundukta fâsid olup bâkîlerini dahi ifsâd eder diye ḥavf olunsa o şaziyyenin üzerinde olan laḥmı biz keş ve şakḳ edip şaziyyenin cānib-i hilâfına laḥmı rabṭ eyleyiz veyâḥûd müşâhede eden ṭabîbin müşâhededede ḥads edip ḥâtırına gelen ḥile ile o şaziyyeden laḥmı teb'îd eyleyiz.

Ve eger o 'udv 'udv-ı re'îs veyâḥûd mi'ce mişli 'udv-ı şerîf civârında olur ise o şaziyye ile 'udv-ı re'îsin veyâḥûd 'udv-ı şerîfin arasına ḥırḳa mişli nesnelere ḥâil vaç olunur ve o ḥâil ile 'udv-ı re'îsten şaziyye teb'îd olunur ve sonra şaziyye kaṭ olunur. Ve eger fâsid olan kemik faḥiz kemiği olup ve kaṭı lâzım maḥall kebîr olur ise ve sinirlere ve nabḍ damarlarına karîb olur ise ve fesâdı dahi keşir olur ise [126a] ṭabîbe o maḳûle âfete mu'âleceden hereb etmek ve kaçmak vâcib olur.

el-Faşlu's-Sâminü ve'l-İşrüne Fi-Tesrihi Mu'âlecâti Teferruḳı'l-İttişâli ve Aşnâfı'l-Kürühi ve ve'l-Vesyi ve's-Sakṭatı'l-Azmiyyeti⁴⁶⁶

Kemik yarılıp ve parçalanıp teferruḳ-ı ittişâl 'arîd olur ise o dağılan kemikler maḥallerine redd olunup tesviye olunur ve şinâ'at-i cebr 'ilminde mu'avvel ve mu'teber olan mülâyim bağla bağlanır ve o bağın keyfiyyeti sana maḥallinde beyân olunur. Ve o cebire bağlanan kimse harekettten men' olunup sâkin kılınır. Ve o kimsenin ḡidâsı o muḡarrî ḡidâlar kılınır ki ondan ḡudrûfi 'udv tevellüd edip o 'udv-ı ḡudrûfi kesrin iki tarafını ve şefehlerini biri birine ḍamm ederek ve kesrin üzerinde keşir gibi olur ya'nî o ḥâdiş olan 'udv-ı ḡudrûfi o kesrin üzerinde kenâd ve liḥâm gibi olur ya'nî o yarılıp ve parçalanan 'azmın ḥaḳîqatte ittişâli mümkün olmaz ḥuşûşan bâliğlerde kesrin ittişâli aşlâ me'mûl olmaz belki üzerinde düşbüz dedikleri 'udv-ı ḡudrûfi nâbit olup o kesre liḥâm ve kenâd olur ve o kesr her ne kadar mülteḥim ve muttaşıl olmaz ise lâkin düşbüz ile mülte'im ve muḳterin olur. Ve Allâme âhere 'azv edip keşiri bu vech ile tefsîr eder. Ve kitâb-ı cüz'iyede cebr bâbında cebireye müte'allik nesnelere mufaşşalan tekellüm eyleyiz.

466 Ba'dı nüshada ḥazmiyyeti" bedeline "azîmeti" vâki' olmuştur, o ḥaṭâ ve muḥarrefdir.

Ammâ yumuşak ʿudvların teferruğu ve ayrılması ve muʿalecesinin beyânı budur ki o teferruğa muʿaleceden ğarağ eger qurhanın sebebi ʿudvda hâşıl ise uşul-i şelâseye mürâʿat olur:

Evvelki aşl budur ki evvel-be-evvel vâcib olur ki o teferruğ-ı ittişâlin sebebi olan, mādde-i müteharrike olur ise onun seyelânı ve maddenin kendi ʿudvdan kaç oluna.

İkinci aşl muvâfık olan edviye ve ağdiye ile teferruğ eden ʿudvu ilhâm eylemektir.

Üçüncü [aşl] hasbe-mâ emken ʿudvun ʿufünetini menʿ ve izâle eylemek olur.

Ve kaçan bu üç aşldan birisi mevcüd ve hâşıl olsa ʿinâyet bâkîlere şarf olunur.

Ammâ akan ve seyelân eyleyen māddeyi kaç ne vech ile olacağını bundan ağdem sen bildin, mādde ʿudv-ı âhere şarf ve cezb olunup ve hâbisât istifmâliyle seyelân-ı maddenin kaç olacağını tafşil üzere beyân eyledik. Ve ammâ müteferriğ olan maħallin mültehim kılınması şefehlerini cemʿ mümkün olur ise cemʿ edip tecfif etmek ve kurutmak ile olur ve muğarriyât tenâvülü ile olur. Ve bilimek vâcib ve lâyık olur ki qurhalara müdâvât eylemekten ğarağ tecfif olur.

Kaçan qurha mevâddan ʿarî ve nakî olur ise o qurhaya müdâvât ancak tecfife kaşr olur. Ve ʿufünetli olan qurhalarda kulkuţâr ve zâc ve zernih ve nûre gibi edviye-i hâdde-i ekkâle istiʿmâl olunur. Ve bu devâlar nefʿ vermez ise nâr ile keyy olunmak lâzım olur; altından bir âlet ve mikvâ ittihâz olunup nârda kızdırılır ve onunla o qurha dağlanır, zencâr ve şemʿ ve dühn pes bu eczâlardan mürekkeb olan devâ bu şânda muʿtedil devâ olur, zîrâ bu devâ zencâriyyeti ile qurhayı tenkıye eder ve dühnü ve şemʿ ile ifrât-ı lezʿi izâle edip tafdîl eder.

Ve biz deriz ki qurha iki kısım olur:

Birisi müfred olur yaʿnî o qurhanın sebebi ancak teferruğ-ı ittişâl olur, teferruğtan mâ-ʿadâ bir nesne olmaz.

Ve ikincisi teferruğ-ı ittişâlden mâ-ʿadâ sebab-i âher olur, sü-i mizâc ve ʿufünet ve cevher-i ʿudvun noķşânı gibi nesnelere biri dahi bulunur.

Ve kaçan müfrede olup şağîr olur ise ve kûrhanın vasaatından bir nesne te'ekkül olunmadı ise vâcib olur ki o kûrhanın şefehleri ya'nî tarafları dâmm oluna ve 'işâbe ile bağlana lâkin dâmm ve ta'sîb zamânında iki şefeh arasında dühnden ve ğubârdan bir nesne kalkmaktan hâzer oluna ve bu vech ile ta'sîb olunan kûrha ve teferruk mültehim olur. Ve kûrha-i müfrededen kebîr olan kûrhalarda dahi cevher-i 'uğvdan bir cüz' noķşân olmaz ise onun dahi mu'alecesi şefehleri dâmm olunup 'işâbe bağlanmakla olur.

Ammâ o kûrha-i kebîre ki onun şakķı veyâhüd vasaatının fedâsı ve meydân gibi tecvîfi olup içi şadîd ile dolu olmak hasebiyle veyâhüd o kûrhanın cevher-i 'uğvundan ba'dı eczâ gidip noķşân kalmak hasebiyle kûrhanın iki taraflarını ve şefehlerinin biri birine dâmmı mümkün olmaz ise pes o kûrhanın 'ilâcı ancak tecfîf olur. Eger o kûrhadan noķşân olan cild olur ise hâtim istismâline hâcet olur.

'Örf-i eıbbâda hâtim o devâdır ki deriyi ve cildi bitirir ve kûrhayı o bitirdiği deri ile örtüp kûrhanın ruḡubetini sevelândan men' edip ve deri bitmezden muḡaddem kûrhadâ huşkrîşet ihdâs edip kûrhanın ruḡubetini cereyândan cildi inbâttan muḡaddem dahi men' eder.

Ve hâtim olan devâların hâtmi iki vech üzere, bir vechinin hâtmi bi'z-zât olur, kâbıd olan devâların hâtmi bi'z-zât olur veyâhüd hâtim olan devânın hâtmi bi'l-'arađ olur, hıddetli olan devâlar ma'lûm olan miḡdâr-ı ḡalîl istismâl olunsa bi'l-'arađ hâtim eder. Miḡdâr-ı ḡalîlden murâd 'uğvun eczâsını ifnâ ve te'ekkülü ihdâs eylemek icâb eylemeyen miḡdârdır. Bi'l-'arađ hâtim olan devâ-i hâddın mişâli zâc ve ḡulḡutâr mişli hâdde edviyelerdir, zîrâ [edviye-i] hâddeden miḡdâr-ı ḡalîl tecfîfe mu'tm olur ve huşkrîşet ihdâs eder. Ve bu mişli hâdde edviye istismâli keşîr ve ziyâde olur ise 'uđvu ekl edip te'ekkül hasebiyle kûrha ziyâde olur. Ve eger kûrha-i kebîreden zâil olan cild olmayıp belki zâil olan cüz' lahm oldu ise kûrūh-ı ğâirede ya'nî derin yaralarda cüz'-i lahm zâil olduğu gibi o vakte vâcib olur ki hâtim devâ istismâline mübâderet olunmaya belki evvelâ 'inâyet et bitirmeğe şarf oluna.

Ve et bitirici edviye o devâlardır ki onda tecfîf olup lâkin tecfîfi derece-i ūlâyı tecâvüz eylemez belki bu maḡâında biraz şartlar vardır ki o şartlara mürâ'ât eymek vâcib olur:

Ve o şartlardan birisi budur ki 'uğvun mizâc-ı aşlısi ve qurhanın mizâci i'tibâr oluna, kaçan 'uğvun aşlı olan mizâcında ruṭûbet-i şedîde olup ve qurhamn mizâcının ruṭûbeti şedîde değil ise onun emrine ve mu'alecesine tecfîf-i yesîr ya'nî derece-i ũlâda olan tecfîf kifâyet eder, zîrâ ṭabî'at-ı 'uğva marağın mizâci ve ṭabî'atı keşîren ba'ıd olmaz. Ammâ 'uğvun mizâc-ı aşlısi yâbis olup qurhanın ruṭûbeti şedîde olur ise onun mu'alecesinde derece-i şâniye ve derece-i şâlisede müceffif olan devâlar isti'mâline ihtiyâc olur, zîrâ o müceffifât ile qurhanın mizâci 'uğvun mizâc-ı aşlısine redd olunur. 'Uğvun mizâc-ı aşlısi ile qurhanın mizâci ikisi dahi mu'tediller olur ise onların mu'alecesinde tecfîfi ba'ıd olan devâlar isti'mâl olunur.

Ve şerâyiṭ-ı mezkûrenin ikincisi budur ki cemî'an bedeninin mizâci i'tibâr olunur, kaçan beden cemî'an şedîden yübüset üzere olsa ve 'uđv-ı mütekarrihte ruṭûbet-i zâide olsa qurhası olan 'uğvun ruṭûbet-i zâidesi mu'tedilü'r-ruṭûbet olan bedene kıyasla mu'tedile olur, pes o qurhayı mu'tedilü't-tecjîf olan müceffif devâlar ile tecjîf eylemek lâzım olur ve yine hâl minvâl-i muharrer üzere olur. Bedende ruṭûbet-i zâide olup qurhası olan 'uğvun mizâci yübüsete mâile olur ise o şürette dahi mu'tedilü't-tecjîf edviye isti'mâl olunur. Ve kaçan cemî'an bedeninin mizâci ve kezâlik qurhası olan 'uğvun mizâci cidden i'tidâlden [126b] ma'an hurûc eder ise iki vechten hâlî olmaz, ikisi ma'an i'tidâlden yâ ruṭûbete veyâhüd yübüsete tecävüz ederler. İkinin dahi ruṭûbet-i zâidesi olduğu şürette lâ-maḥâle o qurha tecfîfi ekşer ve ezyed olan devâlar ile tecjîf olunur. Ve ikisinin yübüset-i zâidesi olduğu şürette ziyâde ḳalîl olan tecjîf ile tecjîf olunur.

Ve şurûṭ-ı mezkûrenin üçüncüsü budur ki isti'mâl olunacak müceffif devâlar kuvvetine i'tibâr olunur. Müceffif ve laḥmı münbit devâlardan maṭlûb olan inbât-ı laḥm olup tecjîfe 'inâyet eḳall olur ise o şürette tecjîfi kavî olan devâlar isti'mâl olunmak câiz olmaz, zîrâ laḥmı inbât mevâdd-ı şâlihin qurhaya inşibâbı ile olur ve tecjîfi şedîd olan devâlar mevâddı inşibâbdan men' eder. Pes laḥmı inbât ḳaşd olundukta lâyiḳ olur ki isti'mâl olunan devâda tecfîfi kavî olmayıp mu'tedil ola ve lezzâc olmaya.

Kaçan qurhada mevâdd-ı fâside keşîre olup ve evvelâ 'inâyet o qurhayı taḥîre ve tenḳiyeye şarf olunmağa olup ve inbât-ı laḥma ihtiyâc olmaz ise o

zamân cilâsı ekşer ve şadîdi ğasli ezyed olan hâtim ve müceffif kavî devâlar isti'mâl olunur ki o devâlardan ancak hâtm ve ilhâm ve idmâl kaçd olunur.

Ve o devâlar ki bilâ-lez^c tecfif eyleye, onlar lahmı münbit olan devâlar-
dan olur, devâ-i hâtim olmaz.

Ve o kūrha ki lahmsız mahallerde ola, o kūrha indimâle sür'at ile icâbet eylemez. Ve şekli deġirmi ve müstedîr olan kūrha dahi sür'at ile indimâle icâbet eylemez.

Ammâ kūrūh-ı bâtınede isti'mâl olunan edviye-i kâbîda vü müceffifeye o edviyeyi tenfîz eden devâlar hâlt olunur, meşelâ o kâbîd devâya 'asel hâlt olunur ve 'asel devânın kuvvetini mevdi'-i ba'ıdde olan kūrha-i bâtineye ulaştırır. Kezâlik bâtında olan kūrha bâtın a'đâlarından hangi 'udvda olur ise o 'udvun kūrhasında mu'alece için isti'mâl olunan kâbîd ve müceffif devâlar o 'udva hâşş olan devâlardan olmak vâcib olur, meşelâ kūrha âlât-ı bevlde olur ise ona verilen müceffif ve kâbîd devâlar müdrir olan devâlar olur ve kūrha âlât-ı teneffüste olur ise ona verilen kâbîd ve müceffif devâ edviye-i kalbiyyeden olur ve kebid kūrhalarna verilen kebidde mahşüş devâlar olur. Ve eger kūrhadaki isti'mâl olunan devâdan idmâli dahi ma'lûb olur ise o edviyeyi lüzüce olan kâbîd devâlardan kılarız, tîn-i mahtûm mişli devâlar isti'mâl eyeriz.

Ve ma'lûm buyurula ki kūrhayı bürden ve şihhatten men' eder biraz mevâni' vardır, o mevâni'in:

Evvelkisi 'udv-ı mütekarriha mizâcının redâ'eti olur. Bu şürette vâcib olur ki onun işlâhına 'inâyet şarf olunup o 'udvun mizâcı ta'dîl oluna.

İkincisi o 'udva müteveccih olan kanın redâ'eti olur. Bu şürette vâcib olur ki keymûs-ı mahmûd tevlîd eyleyen ğidâları isti'mâl ile demin redâ'eti tedârük oluna.

Üçüncüsü kūrhayı seyelân eden demin keşreti olur, zîrâ dem-i keşir kūrhayı tertîb edip indimâma ve iltihâma mâni' olur. Bu şürette vâcib olur ki dem istifrag oluna ve ğidâ tel'if oluna ve mümkün ise riyâdet oluna.

Dördüncüsü kūrha altında olan kemiġin fesâdı olur, zîrâ o kemik fâsîd oldukta dâimâ kūrhayı şadîdini irsâl eder ve o şadîd bür'e ve şihhate mâni' olur ve bu kūrhayı devâ mümkün olmaz, ancak onun mu'alecesi ona hakk edecek âlet vâsıl olur ise kemiġi hakk edip ve kazıyıp mahall-i fâsîdini

izâle etmekle olur ve o kemiğin cümlesi fâsîd olduysa onu kaç^ç edip ihrâc etmekle mu'âlece olur.

Ve vâcib olur ki kırhaya 'ilâc eden kimsenin yanında cidden cezzâb olan merâhim mevcûde ola tâ ki o cidden cezzâb olan merâhim ile bu mişlli 'izâm-ı fâsidenin kırıklarını ve sülâ ve şevkini ya'nî dikenini ihrâc eyleye, zîrâ ihrâc olunmasa o kırha için şihhat ve bür^ç olmaz ve mu'âlece kabûl eylemez.

Ve kırha iki nesne iktidâ eder ki o şeyler birbirine dıdd olur, zîrâ kırha bür^ç ve şihhatte tabîrâtın kuvvetine muhtâc olur ve kuvvet dahi ğidâ tenâvülü ile hâşıl olur. Ve kezâlik kırhanın bür^ç ve şihhati middenin maddesi olan ruṭûbeti kaç^ç ile olur ve ruṭûbeti kaç^ç ğıdâyı kaç^ç ile olur. Ve kırhanın bür^çü bu iki dıddları cem^ç edip haşbe-mâ emken iki veche ma'an ri'âyet ile hâşıl olmakla kırhaya mu'âlece eden tabîbe vâcib olur ki bu huşuşta tedebbür ve tefekkür edip beynehümâda bir meslek ittihâz edip tabîrâtı takviyeden ve māddeyi kaç^çdan hâlî olmaya.

Ve kırha zamân-ı ibtidâda ve vakt-i tezeyyüdde olur ise o kırha şâhibi hammâma duḥûlden ve issı su dökünmesinden men^ç olunur, zîrâ mâ-ı hârr isti'mâlî kırhaya kırhayı ziyâde eden māddeyi cezḫ eder ve veremi ziyâde eder. Ve kaçan kırha zamân-ı tezeyyüdü te'âvüzü edip ve mādde inşibâbdan sâkine olup verem dahi müte'âyyih olsa me'mûl olur ki hammâma duḥûl ve mâ-ı hârr isti'mâlinde ruḫşüt ola.

Ve kaçan bir kırha her ne zamân mündemil olur ise sür'at ile münbelise⁴⁶⁷ ola ya'nî kırha düşürüldükten sonra müceddeden sür'at ile yine açıla, o kırhada nâşür hâdiş olmak üzere olur.

Ve vâcib olur ki dâimâ middenin levninde te'emmul oluna ve cirâhatin dudaklarının levninde dahi tefekkür oluna. Eger ğidâda keşret yok iken midde keşîre olur ise middenin keşreti nuḫ ḫasebiyle olur.

Ve şimdiki hâlde biz feshin mu'âlecâtında tekellüm edelim: "Fesh" o teferruḫ-ı ittişâl olur ki o teferruḫ cild verâsında ve altında ve derinde olur.

467 [Mütercim "münbelise"yi nüsha olarak kullanmış, ancak Arapça nüshalarda "in-beleşe" yerinde daha çok "tentekişü" fiili kullanılmakla Ragıp Paşa nüshası derkenarına nüsha işaretleriyle "müntekişe" notu ve açıklaması düşülmüştür: الإِنْبِكَاتُ bozulmak; yukâlu: وَكَتَّ الْحَبْلَ وَالْعَهْدَ فَانْتَكَّتْ وَكَتَّ وَدَوَّمَ، inşirâf ma'nâsına; yukâlu: بَابُسُ. طلب فلا حاجة فانتكت أي انصرف.]

Ve vâcib olur ki derinde olan teferruḡ-ı ittişâlin edviyesi zâhirde olup açıkta olan teferruḡun edviyesinden kavıyye ola. Ve feshî olan mevdi'e maddenin inşibâbı keşîr olmak ḥasebiyle muḥallil isti'mâline ihtiyâc ḍarūrî olur. Ve vâcib olur ki feshîte isti'mâl olunan muḥallilde tecfif-i keşîr olmaya, zîrâ tecfifi kavî ve keşîr olan edviye feshîte isti'mâl olursa devâlar laṭîfi taḥlil eder ve keşîfi taḥcîr eder ya'nî taş gibi katı eder. Ve kaçan muḥallil isti'mâli tamâm olup muḥallilden ḳadâ-i vaṭar ḥâşıl olsa o zamân mülḥim ve mücef-fif devâlar isti'mâl olunur, zîrâ bu devâlar verildikte mevdi'-i ittişâlde vesah müctemî' ve mürtebik ve müteḥaccir olmaz ve ta'cffün ḥavfı dahi olmaz ve o vesah-ı müteḥaccir ile o 'udv müceddeden ḳal' olunup teferruḡ-ı ittişâli 'avdet eylemez.

Ve eger fesh ziyâde ağver ye derin olur ise mevdi'-i fesh mişraṭ ile şart olunur, zîrâ şart olunan mevdi'e vaḍ' olunan devâ 'umḳa vâşıl olur. Ve eger fesh ḥafif olur ise veyâḥûd 'udvda radd-ı ḥafif olur ise baḍı kerre onların mu'alecesinde faşḍ kifâyet eder, "Radd" ona derler ki 'udvda fesh olmaz velâkin 'udv ovulur ve ezilir ve mu'alece olunmasâ me'ali fesh'e varır.

Ve eger fesh şedḥ ile olur ise ya'nî cildde olan teferruḡ 'aḍalde olan 'aşabın teferruḡu ve liflerin müte'addid mahallerde ayrılması ile olur ise evvelâ şedḥ edviye-i şedḥle mu'alece olunur sonra fesh'e mu'alece olunur. Şedḥe mu'alece olmazdan muḳaddem fesh'e mu'alece mümkün olmaz. Ve eger şedḥ kebîr olur ise ya'nî 'aşabda olan teferruḡ keşîr olur ise mücef-fifât ile mu'alece olunur. Ve eger ḳalîl olup iḡne ḍarbından ḥâşıl olan şedḥ miḳdârı olur ise o şedḥin emri ṭabî'ata ḥavâle olunup mu'alece olunmaz. Lâkin o şedḥ-i ḳalîl semmiyyetli olup ondan telef ve helâk olmak ḥavf olunur ise veyâḥûd veca'ı şedîd olur ise bu şüretlerde veyâḥûd o şedḥ 'aşaba işâbet etmekle ondan dem tevellüd edip ve ḍarebân ḥavf olunur ise bu şüretlerde ṭabî'ata ḥavâle olunmaz belki mu'alecesine mübâşeret olunur.

Ammâ vüṣânın mu'alecesinde veşyi olan 'udvu rıfḳ ile veca' ihdâş etmeyecek ḳadar bağlamak ve üzerine edviye-i veşyiyye vaḍ' eylemek kifâyet eder. "Vesy" diye maşşalın mevdi'inden nâ-tamâm zevâl ile zâil olmasına derler.

Ammâ ḍarbe ve saḳta ile olan fesh mişllide mevdi'-i feshin cānib-i ḥilâfında faşḍa ihtiyâc olur ve ḡidâ telṭif olunur ve laḥm mişlli nesnelere terk

olunur ve kütüb-i cüz'iyede beyân olunacak tîlâlar ile taṭliye olunur [127a] ve şerbetler saḳy olunur. Ammâ a'ḏâ-i 'aşabiyye ve 'izâmda olan teferruḳu kütüb-i cüz'iyede tekellümü maḥalline teḥîr eyleyelim.

el-Faşlu't-Tâsîfu ve'l-'İşrüne Fi'l-Keyyi

"Keyy" diye kızgın âlet ile bir'udvu daḡlamaḡa derler. Ve keyyin 'udvda olan fesâdm daḡılmasına menfa'ati olur; keyy ile fesâd olduḡu mevḏî'den civârına sârî olmaz. Ve keyy mizâcî bârid olan 'udvu taḳviye eder ve 'udva teşebbüs eylemiş ve yapışmış mevâdd-ı fâsideyi taḥlîl eder ve nefz-i demi habs eder. Ve mikvâ ya'nî âlet-i keyy altından ittiḥâz olunmak evlâ olur.

Ve keyyin mevḏî'i yâ 'udv-ı zâhir olur veyâḥûd 'udv-ı bâṭın olur, burun ve aḡız ve maḳ'ade dâḥilleri gibîdir.

Eger keyy olunacak mevḏî' 'udv-ı zâhir olur ise o mevḏî' müşâhede olunarak keyy olunur, kâlib ittiḥâzına ihtiyâc olunmaz lâkin bâṭında olan 'udvu keyy için kâlib ittiḥâzına ihtiyâc olur ve lâzım olur ki o kâlib mevḏî'-i keyyin havâlisini cem'an ihâta eyleye ve o kâlib sirke içinde ıslanmış ṭalk ile ve maḡre ile ya'nî envâ'-ı aḥcâr-dan 'urûḳ-ı 'arûs tesmiye olunan ḥacer ile ve aşî tesmiye olunan ṭin ile tîlâ olunur ve o tîlâ olunmuş kâlib üzerine gül suyuyla ve marul ve semiz ot 'uşâreleriyle ıslanmış ve tebrîd olunmuş bir ḥırḳa sarılır ve ba'dehu maḥall-i keyy olan bâṭına idḡâl olunur o vech ile ki o kâlibda mevḏî'-i keyy loḡma mişâlinde açık olup eṭrâfî kâlib ile mestûre ola. Ve bundan sonra âlet-i keyy o kâliba mevḏî'-i keyye varınca kadar kebs olunur, zîrâ bu şan'at ile keyy olunmakla maṭlûb olan maḥall keyy olunur ve eṭrâfına ḡarar işâbet eylemez ve ḥuşûşan kâlibin tecvîfinden ve boş maḥallinden âlet-i keyy ziyâde daḡtık olup kâlibin dîvârlarına o âlet mess eylemeye ve dokunmaya.

Ve bir 'udvu daḡlayan kimseye vâcib olur ki keyyi ziyâde eylemeye ve o keyyin eşerini sinirlere ve ribâṭlara ve veterlere işâbet edip erişmekten ziyâde ḡazer eyleye.

Eger nefz-i dem için keyy olunur ise keyy edici kimseye vâcib olur ki keyyi kuvvetli eyleye, zîrâ keyy-i ḳavînin ḥuşkrîşeti derin ve kalın olur ve o mişli ḥuşkrîşet ser'ân sâḳıta olmaz, zîrâ nefz-i dem için olan ḥuşkrîşetin

serî'an zevâlinin haţarı nezf-i demin evvelâ olan zevâli ve suķūtu haţarından büyük ve ʿazîm olur.

Ve laħm-ı fâsidi iskât için keyy olundukta laħm-ı şaħîhi bilmeğın tarîkı budur ki âlet-i keyy kızdırılıp ʿudva basıldıkta vecaʿı olmayan maħall-i laħm fâsid olur ve ne maħalde vecaʿ hâdiş olur ise o maħall laħm-ı şaħîh olur.

Ve baʿdı kerre laħmın altında olan kemik dahi dağlanmağā muħtâc olur cemî'an mevcûd olan fesâdı izâle için, pes kemiğın üzerine dahi kızgın âlet-i keyy basılır. Eger o dağlanacak kemik baş kemiği olur ise o kemik rıfķ ve mülâyemet üzere dağlanır beyniyi kaynatmasın için ve beyninin üzerinde olan hicâblar teşennüc eylesin için. Ammâ kıhftan mâ-ʿadâ kemiklerde keyyin kuvvetli olmasından ħavf olunmaz.

el-Faşlu's-Selâşüne Fi-Teskîni'l-Evcâı

Bundan aķdem senin maʿlûmun oldu ki ağırların sebepleri iki kısma münkaşır olur, biri defʿaten mizâcın tağayyürü ve kısm-ı âheri teferruķ-ı ittişâl olur. Ve yine maʿlûmun oldu ki o maħalde eylediğımız tafşilin meʿâli bu mezkûrlar oldu ya'nî defʿaten ħudûsu vecaʿı icâb eden sũ-i mizâc sũ-i mizâc-ı ħârr yâĥûd sũ-i mizâc-ı bârid yâĥûd sũ-i mizâc-ı yâbis olur idi ve bu üç sũ-i mizâcdan her birisi şâzec yâĥûd mâddeye muķârin olur idi ve mâdde dahi keymûsî veyâĥûd rîhi veyâĥûd mâdde-i verem olur idi. Ve ağırları teskîn bu sebeplerin bi-ĥasebi'l-keyfiyyet addâdı ile olur. Ve bunların addâdı bundan aķdem yine senin maʿlûmun oldu ve her biri ne keyfiyyette olduğunu bildin, kezâlik sũ-i mizâc ve rîh ve verem ne keyfiyyette muʿâlece olunacağını dahi sen bildin.

Ve her vecaʿ şedîd olsa o vecaʿ şiddetinde ġâyete ve nihâyete bâliğ olur ise katlı eder.⁴⁶⁸ Ve şiddet-i vecaʿ ĥasebiyle evvelâ beden bârid olur sonra irtîʿad edip titrer sonra nabdı şağîr olur sonra nabdı bâtil olur onun için ki vecaʿ-ı şedîd bürüdeti bedene keşîren cezb eder ve bürüdet-i meczûbe o ħadara bâliğ[a] olur ki ħalb tervîh için ve rûĥun ĥurâķasını tardı için hareket-i inbisâtiyye ve ĥareket-i inkıbâdiyye ve ĥarâret-i ġarîziyyeyi inʿâş eder havâyā muħtâc olmaz ve bu buĥlân-ı nabđ ile mevt hâdiş olur.

468 Ve bundan baş ağırsı müsteşnâdir, zîrâ şiddet-i şudâc kıttâl olmaz.

Ve bi'l-cümle veca'ı teskîn eden şeyler yâ mizâcî tebdîl etmekle teskîn eder veyâhûd māddeyi taḥlîl etmekle teskîn eder veyâhûd 'uḍv-ı ḥassâsı taḥdîr etmekle 'uḍv veca'ı iḥsâs eylemeyip veca' yoktur zann olunur.

Ve 'uḍvun ḥissini taḥdîrin izâlesi iki sebebin biri ile olur:

Evvelkisi muḥaddir olan devânın bürüdeti ifrât üzere olur.

Ve ikincisi muḥaddir olan devâda bir nev' semmiyyet olur ki o semmiyyet 'uḍvun kuvvetine müdâdde olur.

Ve irḥâsî olan şibt ve bezr-i kettân ve iklîl-i melik ve bâbūnec ve kerefs bezri ve acı bādem ve sâir derece-i ülâda ḥârr olan devâlar veca'ı rıfk ile taḥlîl eder ḥuşûşan ki mürḥî olan devâlarda şamg-ı iccâş ve neşâ ve isfîdac ve za'ferân ve lâden ve ḥatmî ve ḥamâmâ ve kerneb ve şelcem maṭbūḥları ve şuḥûm ve zūfâ-i raṭb ve bunların dūḥları gibi taḡriye eder edvâ olur ise o mürḥî ve muḡarrî olan devâların veca'ı taḥlîli ziyâde rıfk ile olur. Ve müshilât ve müstefriḡât teskîn-i veca'da bu mertebeye bâliḡ olmak mutaşavver olmaz. Ve eger veca'ı olan 'uḍv istifrâḡa muḥtâc olur ise vâcib olur ki o 'uḍva muḥşabbe olan mādde munḳat'a olunca kadar evvelâ istifrâḡ olunup ba'dehu mürḥî olan devâ isti'mâl oluna, kezâlik evrâmı ve şişleri indâc edip pişirici ve deşici devâlar dahi rıfk ile veca'ı teskîn ve taḥlîl eder ve isti'mâli istifrâḡdan sonra olur.

Ve muḥaddirâtın ziyâde kavîleri aḡyûn olur. Ve muḥaddirât-ı kavîyye-dendir lüffâḡ ya'nî yebrūḡun mîvesi ve yebrūḡun bezri ve yebrūḡun kökünü kabuḡu ve ḥaşḡâşât ve benc ve şevkerân ve 'ineb-i şa'lebin muḥaddir olan nev'î ve ḥass ya'nî marul ve marul toḡumu. Ve muḥaddirât cümlesinden olur kar ve sovk su gibi nesnelere.

Ve ba'dı kerre aḡrıların sebeplerinde ḡılaḡ vâkı' olur, meşelâ aḡrının sebebi ḡâricde olan bir şey' olur, havânın ḡârr ve berdi gibi ve yatar iken yastıḡının vaḡ'ı seyyi' ve ḡilâf-ı ṭab'at olması ve döşeḡinin dahi sü'-i vaḡ'ı ve sekrân iken 'ârîḡ olan şar'ası gibi ve bunun emşâli nesnelere ḡâdis olur velâkin o aḡrının sebebi ve fâ'ili bedende olan sebeplerin biri zann olunup ḡalaṭ ve ḡaṭar vâkı' olur. Pes vâcib olur ki bu aḡvâller bi'l-cümle taḡarrî oluna ve evca' bu mezkûrların birinden ḡâdis olmadığı ma'lûm olduktan sonra yine ta'arrûf olunup biline ki o veca' şâḡibinde imtilâ var mıdır ve yok mudur.

Ve ba'dı kerre olur ki sebab-i veca' hâricden vârid olup bâtında müte-mekkin ve mutavaftın olur ya'nî sebab-i hâricinin eşeri bâtında yerleşip sebab hâricden iken temekkün hasebiyle sebab bâtınî olur, meşelâ ziyâde sovak su içen kimsenin mi'deleri ve kebidleri ya'nî karaciğeri nâhiyelerinde veca'-ı şedîd 'arıd olur, o veca'm sebebi her ne kadar hâricden ise bürüdet o iki nâhiyelerde temekkün eylemek ve yerleşmek ile sebab bâtınî olur. Ve çok kerre bu mişlli veca' istifrâ-ı keşir mişlli nesnelere muhtâc olmaz belki ona istihmâm ve hammâmnda mübâlağa nevm kifâyet eder.

Ammâ o kimseler ki hârr şeyler tenâvül etmekle ona ziyâde baş ağrısı 'arıd olsa ona mâ-ı bârid şürbü kifâyet eder.

Ve o edviyeler ki onları istimâlden [127b] veca'm zevâli recâ olunur, onlardan ba'dı devâların te'siri ba'tı olup ağrıyı zamân-ı ba'iddede teskin eder ve veca' şedîd olmakla şedîd olan o ağrıya devânın te'siri vaktine varınca kadar tahammül olunmaz. Kûlinc veca'mda bağarsağın lifleri arasında muhtebese olup veca'ı fâile olan mevâddi istifrâğ için sakıy olunan devâların te'siri ba'tı olur. Ve ba'dı devâların dahi te'siri serî olur velâkin gâilesi 'azîm olur, veca'-ı kûlincde istimâl olunan muhaddir devâlar gibi. Ve bu iki nevc edviyenin her birini istimâlde hatâr olmakla 'ilâc eden tabîb hangisini istimâl edeceğinde mütehayyir olur, pes o mişlli marağlara 'ilâc eden tabîbin hâdsi kavî olmak vâcib olur ki hattâ ba'tü't-te'sir olan devânın hîn-i istimâlden vakt-i te'sirine varınca kadar olan müddetini hâds ile bile ve kuvvetinin tahammülü ve şebâtı müddetini hâdfs eyleyip bile ve kezâlik iki hâlin hangisi mağarratlı olduğunu bile ya'nî ba'tü't-te'sir olan devâ istimâlinde veca' zamânının uzun olmasının mağarratı ile serîü't-te'sir devânın tağdiri mağarratını bile ve bu iki mağarratlardan hangisi ehven ise onu ihtiyâr eyleye. Meselâ kuvvetin müddet-i şebâtı müddet-i te'sirden ekşer olup veca'm mağarratı tağdirin gâilesi mağarratından ehven olduğunu hâds eder ise ba'tü't-te'sir olan devâ ile mu'âlece eder ve eger kuvvetin müddet-i şebâtı te'siri ba'tı olan devânın müddet-i te'sirinden eçall olup tağdirin gâilesi veca'm mağarratından ehven hâds eder ise serîü't-te'sir olan devâyı ihtiyâr eder, zîrâ ba'dı kerre olur ki veca' şiddeti ve 'ızamı hasebiyle katl eder ve tağdir kâtil olmaz her ne kadar âşer vech ile mağarratı olur ise. Ve ba'dı kerre

dahi olur ki muhaddir devânın gâilesinin tedârükü mümkün olur ve o tedârük ile muhaddir 'ilâc şavâb olur.

Ve muhaddir ile müdâvât eden kimseye vâcib olur ki muhaddirin terkibinde ve keyfiyyetinde nazar eyleye ve mürekkebatından hangisinin isti'mâli sühûletli olur ise onu isti'mâl eyleye ve muhaddirin mürekkebatı taḥdîre tiryâk olup muşlîḥ olan edviyeler ile isti'mâl eyleye. Lâkin maraḍ 'azîm olup taḥdîrin ziyâde kuvvetli olmasına ḥâcet olur ise o zamân muhaddir olan devâ yalnız isti'mâl olunup tiryâkı ve muşlîḥi ile terkib olunmaz.

Ve a'ḍâdan ba'ḍı 'udv üzere muhaddir isti'mâlinden ḥavf olunmaz, meşelâ diş ağrılarında diş üzere muhaddir vaḍ'ından ḥavf olunmaz, zîrâ dişlere muhaddir vaḍ'ının gâilesi 'azîm olmaz. Ve ba'ḍı maraḍlarda dahi muhaddiri şürbün gâilesi olmaz, muhaddiri şürben isti'mâl selîm olur, meşelâ şedîd olan göz ağrılarında muhaddir saḳy olunur ve saḳyın gâilesi ve maḍarratı muhaddir ile iktihâlden eḳall olur. Ve ba'ḍı kerre veca'-ı 'ayn için şürb olunan 'ayn muhaddir devâların 'udv-ı âḥere ḍararı olur ise o ḍararı telâfi ve tedârük sühûletli olur. Ammâ külc misllide muhaddir şürbünün gâilesi 'azîm olur, zîrâ muhaddir isti'mâliyle em'âda olan mâdde sovur ve donar ve lifler arasında kapamır ve müḥkem olur.

Ve ba'ḍı kerre muhaddir isti'mâli uyutmakla veca'ı teskîn eder, zîrâ nevm veca'ı teskîn eden esbâbın biri olur ḥuṣûsan ki mâddesi olan veca'da nevm ile ma'an cû' dahi isti'mâl oluna, o zamânda olan uyku ağrıları ziyâde sâkin eder.

Ve o muhaddirât ki mürekkebe olup onun terkibinde cüz'-i muhaddire tiryâk meşâbesinde olan edviye ola, muhaddir isti'mâli iktidâ eyledikte o mislli mürekkebi isti'mâl eylemek ziyâde selâmetli olur ve o mürekkebi felüniyâ mislli ve müselleşe demekle ma'rûfe olan ḳurş misllilerdir. Lâkin muhaddir-i mürekkebin taḥdîri ḍa'îf olur ve ḥarîsi ya'nî tâzesi tâze olmayanlardan ḳavî olur ve 'atîḳ gâyet ile ḍa'îf olur belki te'sîr eylememeḡe ḳarîb olur ve mütevassıḥ olanların dahi te'sîri mütevassıḥ olur.

Ve ağrılardan ba'ḍı ağrı dahi vardır ki onun şiddeti gâyet şedîd olur lâkin o mislli ağrının ba'ḍı kerre 'ilâcî sühûletli olur, veca'-ı rîḥnin sühûletli olduḡu gibi, zîrâ rîḥten ḥâdiṣ olan ağrıyı ba'ḍı kerre ağrının maḥalline ıssı su dökmeḡ teskîn eder lâkin bunda dahi bir ḥaḫar vardır ve o ḥaḫar budur ki ba'ḍı ağrının sebebi verem olup ve sebep rîḥ ve yel ḫann olunup ıssı su

ile tenzîl olunur ve bu tenzîlin dararı 'azîm olur huşûşan ki verem ibtidâ-i zuhûrunda ola, o zamân mâ-ı hârr ile tenzîl olunmağın mağarratı ve hağarı ğâyette 'azîm olur. Ve ma'a-hâzâ ba'dı kerre haçâ olmayıp veca'ın sebebi rîh olmasa dahi ıssı su ile mevđî-i veca'ı tenzîl edip ğasl etmeğın mağarratı olur onun için ki mâ-ı hârr ba'dı rîhi taħlîlden 'âciz olur ve rîhin hacminin inbisâtına sebep olup veca' çoğalır.

Ve mevđî-i veca'a kimâd⁴⁶⁹ eylemek dahi rîhin mu'âlecesi olur. Ve kimâd iki nev' olur, biri kuru olan nesnelere ile olur ve nev'-i âheri dühn gibi raṭb şeyler ile olur. Ve kuru olan nesnelere ile kimâdın efdali câvers ile kimâd olur lâkin 'ayn gibi laṭîf olan 'udvlar câvers ile kimâd olunmağâ taħammül eylememekle o mişli 'udv-ı laṭîfin kimâdı teshîin-i laṭîf ile müsahhane olan hırkalar ile olur, zîrâ laṭîf olan kimâd rîhi taħlîl eder ve laṭîf olan 'udvun cevherine mağarratı olmaz. Ve kavî olan kimâdlardan olur kirsennenin daḳıḳı ya'nî burçak dedikleri nesnenin unu sirke ile kaynatılıp kuruduktan sonra ondan ittiḥâz olunan kimâd ziyâde kavî olur. Ve bundan sonra kavî olan ruḥâle ya'nî kepek minvâl-i mezkûr üzere sirke ile taḥḳ olunduktan sonra kurutulup kimâd ittiḥâz olunur ve o kimâd câvers kimâdı kuvvetinden sonra kavî olan kimâdlardan olur. Ve milḥ ile kimâd olunsa onun buḥârı lez' eder. Ve câvers milḥten ziyâde şâlih olur velâkin milḥten da'îf olur. Ve ba'dı kerre meşâne veca'ında su ile kimâd olunur ve su ile kimâd selâmetli ve mülâyim olur velâkin ba'dı kerre meşâne verem olmakla mâ-ı hârr mādde-i veremi cezb edip verem ziyâde olur, pes taħarrî eylemek vâcib olur veca'-ı rîhîde tafşîl olunduğû üzere.

Ve nâr ile miḥceme vaç'ı kimâd kabîlinden olur, veca'ı teskînde ziyâde kavî olur ve tekrâr olunsa veca'ı külliyyen ibtâl eder lâkin mâ-ı hârreden zıkr olunan hağar nâr ile olan meḥâcimi tekrârdan dahi ḥâdiş olur ya'nî verem olan maḥalle mükerreren meḥâcim vaç'ı mādde-i veremi ziyâde edip veremin intişârına ve veca'ın keşretine bâ'îş olur.

Ve zıkr olunan müsekkinât-ı veca' gibi ma'rûf olan laṭîf şaḥmlar ve bundan aḳdem zıkr eylediğımız dühnler ve ğinâ-i tayyib ya'nî şavt-ı ḥâsen veca'ı teskîn eder huşûşan şavt-ı ḥâsen ile ağrısı olan kimse uyutula. Ve müferriḥ olan şuğl dahi teskîn-i veca' eder.

469 "Kimâd" devâyı teshîin edip birden torba içinde mevđî-i veca'a vaç' etmeğâ derler.

el-Faşlu'l-Hâdî ve's-Selâsüne Fî-Ennâ bi-Eyyi'l-Mu'âlecâtı Nebtedi-ü

O kimseler ki onlarda birkaç türlü marağ cem' olup bulunsa o marağların hangisinde üç hâşşaların biri bulunur ise evvelâ o maraça mu'âlece olunur:

Evvelki hâşşa budur ki o marağların bür'üne ve şihhatine âherlerinin bür'ü tevaqquf eyleye, mādām ki o bir marağ şihhat bulmadıkça âherlere mu'âlecenin fâidesi olmaya. Meşelâ verem ile kırğa cem' olsa biz evvelâ vereme mu'âlece eyleriz ve verem ile olan sü-i mizâc ta'dîl olunduktan sonra kırğaya mu'âlece eyleriz. Mādām ki verem hasebiyle sü-i mizâc mevcüd iken kırğaya mu'âlecenin fâidesi olmaz, ibtidâ mizâcî işlâh ve ta'dîl eylemek lâzım olur.

İkinci hâşşa budur ki o müte'addid olan marağın birinin hudûşu âherin hudûşuna sebep ola. Meşelâ südde ile hummâ' bir kimsede cem' olsa evvelâ süddeye mu'âlece olunup ba'dehu hummânın mu'âlecisi olunur südde hummâya sebep olmakla, sebep zâil olmadıkça hummâya mu'âlecenin menfa'ati olmaz, evvelâ südde mu'âlece olunur. Ve südde mu'âlecesinde ve tefthinde müsahhînât isti'mâl olunmak iktidâ eder ise o müsahhîn isti'mâl olunur, hummâya müsahhîn isti'mâlinin mağarratından hafv olunmaz. Ve sill maraçına müceffifât ile [128a] tedâvî olunur ve müceffifâtın siilin hummâsına muğırr olduğundan hafv olunmaz, zira hummânın sebebi bâkî iken süddeye ve sille mu'âlecenin te'siri olmaz, pes hummânın sebebi südde ve sill olur ve südde müsahhîn ve sill müceffif ile tedbîr olunur ve bu ikisinin ya'nî teşhîn ve tecfifin dahi her ne kadar hummâya mağarratı olur ise onlar irtikâb olunur.

Ve üçüncü hâşşa budur ki o müte'addid marağı olan kimsenin marağının birine ihtimâm ziyâde ola hâta'ri 'azîm olmak hasebiyle, meşelâ sünâhus marağı ile fâlic marağı cem' olsa sünâhus maraçına ihtimâm olunup evvelâ ona mu'âlece olunur ba'dehu fâlice mu'âlece olunur. "Sünâhus" hummâ-ı muṭbıka demekle ma'rûfe olan hummâ-ı demeviyyedir. Bu marağın hâta'ri şedîd olur, onun için faşd ile ve demi taṭfi'e ile ya'nî kanın harâretini söndürüp demin mizâcını ta'dîl eder edviye ile mu'âlece olunur ve hummâ bâkıye iken fâlice iltifât olunmaz.

Ammâ marağ ile 'arağ cem' olsa evvelâ maraça müdâvât olunur. Lâkin ba'dı kerre 'arağ gâlib olur, o vakte biz 'arağ cānibini kaşd edip maraça

iltifât eylemeziz, meşelâ kûlinc marağında veca'f-ı şedîd olsa o veca' her ne kadar kûlincin 'arağı ise dahi şiddet-i veca' ya'nî ağrının keşreti kıttâl olmakla ağrıyı gidermek ve teskîn eylemek için ona muhaddir devâ sakıy eyeriz. Ve muhaddirin nefsi-i kûlınca ya'nî bağırsıkta olan süddeye zikri mürür eden vech üzere mağarratı olur ise dahi o mağarrata iltifât olunmaz, zîrâ o mağarratı irtikâb kıtl mağarratından ehven olur ve ehveni irtikâb evfağ olur.

Kezâlik ba'đı vakte faşd vâcib olur ve biz faşdı vâcib olduğu vaktten te'hîr eyeriz, mi'de da'fı veyâhüd karîbü'l-'ahdde ishâl tekdüm eylediği için, zîrâ bu iki şürette faşd vâcib olduğu maħallden te'hîr olunmasa faşdm da'fı o da'flara damm olup da'f kavî olur. Ve faşdın vakt-i vücubunda ğaşeyân bulunsa ya'nî gönül dönmeşi olsa yine faşd te'hîr olunur, zîrâ ğaşeyân dahi mi'deyi da'f eder. Ve ba'đı keşre bu şüretlerin mecmû'unda faşd vücubu vaktinden te'hîr olunmayıp vâcib olduğu gibi faşd olunur lâkin kan çok akıtılmaz, istifrag tamâm olmadan kaş olunur. Ve biz teşennüc marağında faşd ile māddeyi tamâmen istifrag edip hıltın küllisini noşşân üzete eylemek murād eylemeziz belki bir miqdârını terk eyeriz ki hareket-i teşennücî ile o terk olunan hılt tahallül eder ve mahv olur. O hareket-i teşennücî ile tahallül edecek hılt terk olunmasa hareket-i teşennücî ruğbet-i bedeni tahlîl edip evvelkinden eşedd teşennüc-i âher hâdis olur.

Muşannif hadretleri rahmetullâhi ta'âlâ 'aleyhi ve nef'anallâhu 'azze ve celle bi-'ulûmihi sâ'âdetle buyurular ki külliyyât-ı tıbb mesâilini beyân haqqında tedvîn eylediğimiz kütüb-i ħamseden kitâb-ı evvel bi-ħamdillâhi ta'âlâ tamâm oldu, bundan böyle biz kitâb-ı şâniye şürû' eyleyelim inşâallâhu'l-Mevlâ deyip kalem-i taħrîrini kitâb-ı şânî semtine icrâ eyledi. el-Hamdü lillâhi ta'âlâ 'ale'l-itmâmı ve 'ş-şalâtu ve 's-selâmu 'alâ-seyyidînâ Muhammedin ħâtimi'l-enbiyâi'l-'izâmı ve 'alâ-âlihi ve aşhâbihi'l-be-rereti'l-kirâmi bi-'adedi mâ-yüktebü bi'l-'aklâmı mine'l-ibtidâi ile'l-intihâi ve'l-ihtitâmi. [128b]

Lâkin Şâriħ 'Allâme Kânûn'un Külliyyât'ından mâ-'adâ kütüb-i erbâ'a-i bâkıyeyi şerħe taşaddî etmemekle bu maķâmda bir ħâtıme îrâd eyleyip onda eḫbbâyaya vaşıyyet ve vücûh-ı şettâ ile müstem'îne naşîhat edip hezâr nuş ve pend ve mev'iza-i lâ-tuḫşâ ve lâ-tıf'add îrâd eyledi ve bā'dehu

tenfîz-i vaşiyet-i Mevlâ yâ'nî "Ve ammâ bi-n'f meti rabbike fe-haddis"⁴⁷⁰ naşş-ı kerîmine iktidâ eyleyip buyurdu ki "Külliyât-ı Kânûn şerhinin bu mahall âhir mahalli oldu. Ve hamd ve şenâ Allâh tâ'âlâ hadretlerine olsun ki rumûzât-ı hakka-i hafıyyeyi b'çdı 'ibâdına mülhem kıldı. Ve bizim bu hamdimiz o n'f met muķâbilindedir ki kitâb-ı Kânûn'un müşkilâtının ĥallini bize âsân eyledi ve onun rumûzâtına vuşülû bize ihsân eyledi, zîrâ fenn-i tıbbda te'lîf olunan kütübün cümlesinden Külliyyât-ı Kânûn'un medreki yâ'nî mahall-i derki ve bilmesi gâyet sıf'ubetli ve sülûk olunacak mesleki yâ'nî yolu adyaķ ve daracıktır onun için ki Külliyyât-ı Kânûn bir deryâdır ki onun emvâcı zâhiredir yâ'nî dalgaları artar ve yükseĝe kalkar ve her iki mevcinin arası iki daĝ arasında olan şahrâ-i bî-pâyân gibi vâs'f ve geniş-tir, o vâs'f mahallerin mesâlik-i keşreşi ve medâric-i müte'addidesi vardır ki her birinin mesâha olunacak arşını kebîr ve uzundur ve o mefâzenin bir tarafından taraf-ı âherine vuşül' usretlidir. Ve ona binâen bi'l-cümle 'ulemâ-ı üvel eskâr-ı keşresini ona sarf ve cem'ân ĥukemâ enzârını ona kaşr eylemiş iken kezâfîk fenn-i münâzarâda mahâreti olan ehl-i nazarın yedlerinde mütedâvil olup küheylân atlar gibi onun meydânında müsâbaka yâ'nî koşu etmiş iken zulumât memleketinde muhtefî olan âb-ı ĥayât gibi Kânûn içinde pinhân olan fevâid ve beyân-ı âşikâr ve 'ayân edemediler ve o mâ'denden cevâhir-i mezâyâya vâkıf ve nâil olamadılar. Ve mâ'a-hâzâ yine o kitâbın fadl ve şerefini erbâb-ı temyîzden olup ĝaşsı semînden ve ceyyidi redîden farka kâdir olanlar cem'ân ikrâr ve irtirâf eyleyip o cehâbize-i nakkâdın nakd ve ihtiyârları ĥasebiyle o kitâb kibâr ve şıĝârın müstahseni ve ke's-şems fî-râb'ati'n-nehâr bu fennde te'lîf olunan cem'ân kütübün eşheri ve aĥseni oldu.

Lâkin yine kenz muhtefî ve sırr muntaavî olmaktan zâil olmadı, tâ o zamâna gelince kadar ki Hadret-i İmâm Fahrüddîn er-Râzî fetĥ-i kelâm ve esrârını keşf semtine imâle-i zimâm eyleyip Külliyyât-ı Kânûn'un b'çdı mahallini şerĥ ve b'çdı mahallini redd eyledi ve b'çdı mahalline dahi aslâ t'arruğ eylemedi yâ'nî terk eyleyip o mahalli ne şerĥ eyledi ve ne redd eyledi, Külliyyât'in evvelinden 'dâ-i müfredenin teşrihine gelince kadar şerĥ edip ve teşrihe t'arruğ eylemeyip bâbu'l-ķuvâdan nabdın ĥâtimesine gelince

ƙadar Şerh eyledi ve Şerhi müteferriƙ olup ittişâl ve vilâ üzere olmadı⁴⁷¹ ve cerhi Şerhi içinde oldu ve terk eylediği maħaller teŐrihle nabđın âhirinden âhir-i Külliyyât'a gelinceye dek mevcûd olan maħaller oldu.

Ve İmâm'ın Şerhinden sonra o ĥadrete uyanlardan ve onun envârından iktibâsı Şeref sayanlardan ve sâir ĥukemâ-ı muħakkıķın ve fuğalâ-i müdaķķıķından dahi Külliyyât-ı Kânûn'u Şerh eylediler ve o Őürûħların kimisi nâķıŐ ve nâ-tamâm ve kimisi kâmil ve tâmm oldu.

NâķıŐ olan Őürûħtan cümlesinin ecvedi ve aŐlaħı İmâm Fahr'in Şerhinden sonra Ĥavincî'nin⁴⁷² Şerhi oldu; o Őâriħe İmâm Efdalüddîn Muhammed b. Nâmver b. Abdülmelik el-Ĥavincî derler. O imâm Külliyyât'ı evvelinden ağâ faŐlma gelince ƙadar 'ale'l-vilâ Şerh eyledi ve İmâm Fahr-i Râzî'nin eylediği Őtirâđlarına cevâb verip cevâbında işâbet eyledi ve nabđ faŐlını dahi tamâmen Şerh edip ağâ ile nabđ arasını ve nabđdan sonra olanları terk edip Şerh eylemedi.

Ve Ĥavincî'den sonra İmâm Necmüddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. Muhammed b. en-Naħcivânî Şerh eyledi. Egerçi Külliyyât'ı başından ağâyâ varınca ƙadar o İmâm Naħcivânî Şerh eyledi lâkin Şerhi 'ale'l-vilâ olmadı. Bâdehu baħŐ-i kuvâyı Şerh eyledi ve kuvâdan sonra nabđa varınca ƙadar terk edip bâdehu nabđın ĥadd ve târifinde mezkûr olan aķvâl-i 'ulemâyı zıkr edip bâķileri ilâ âhiri'l-kitâb terk eyledi.

Ve Naħcivânî'den sonra Refi'üddîn Abdü'azîz b. Abdülvâhid el-Cîlî⁴⁷³ Şerh eyledi. Ve onun Şerhi teŐriħe ƙadar oldu ve başı-ı kelâm eyledi lâkin ƙuvvetli söz söyleyemedi, maķâlâtı dahi ağâfe oldu.

Ve Cîlî'den sonra Kuťbuddîn İbrâħim-i MıŐrî ĥadretleri Külliyyât'ın evâilinden miķdâr-ı ƙalîl Őerh edip ve bâdehu İlâķî'nin Külliyyât'ını Őerh edip Külliyyât-ı Kânûn Őerhine onu tekmile eyledi.

Bu zıkr olunan beş 'aded nâķıŐ Őerhler lafzan nâķıŐ oldukları gibi mañnen dahi nâķıŐ oldu, zîrâ Şerh eyledikleri mevâğ'in ĥaķâyıķları onları fevt eyledi ve onlar o maħalleri đabđ edemediler onun için ki o fevâid Şol

471 "Vilâ üzere olmadı" demekten murâd, ƙavluhu ile Şerh[in], iki ƙavlin arasında Şerh olunmadık kelâm kaldı.

472 "Ĥavincân" ĥânın fethi ve vâvin kesri ve nûnun sükûnu ve cîm ile İŐbahân ƙaryelerinden bir ƙaryenin ismidir, kezâ efâdehu's-Suyûfî fi-Lübbi'l-Lübâb.

473 Cîl ve Ėil ve Cîlân ve Ėilân, Őaberistân'ın verâsında ayrı ayrı Őehirlerdir.

nebâtâta benzer ki menbitleri perîşân ve perâkende olup cem'î 'usretli olur, o sebebdir ki Külliyyât-ı Kânûn'un o şürûhları rûhu olmayan cesede benzer ki etrâfında hayât deverân eder ve dolanır ve içine girmek kanda müyesser olur! Ve o cesedde hareket vardır zann olunur lâkin hakîkatte onlar temâşîl-i b'fa ve serâb-ı k'fâ⁴⁷⁴ gibi gayr-i müteharrike olurlar.

Ammâ Külliyyât-ı Kânûn'un beş 'aded şerhleri dahi vardır ki onlar Külliyyât'ı evvelinden âhîrine varınca kadar şerh ederler:

O şürûhun evveli Qarşî'nin şerhidir. Qarşî hakîm ve muhakkiq 'Alâüddîn Ebü'l-Hazm el-Qarşî el-Mısrî'dir, İbn-i Nefs demekle ma'rûftur.

Ve ikincisi Mesîhî'nin şerhidir. Mesîhî tabîb-i hâzık Ebü'l-Ferec Yâkûb b. İshâk el-Mesîhî el-Mütetabbib'dir, İbn-i Kuff demekle ma'rûftur.

Ve üçüncüsü Sâmirî'nin şerhidir. Sâmirî tabîb-i kâmil Yâkûb b. İshâk es-Sâmirî el-Mütetabbib'dir.

Ve dördüncüsü İmâm Sâdüddîn el-Fârsî'nin şerhidir.

Ve beşincisi Tabîb Ekmelüddîn-i Nahcıvânî'nin şerhidir.

Ve bu beş 'aded kâmil şerhlerin cümlesinin ahîseni Qarşî'nin şerhidir, zîrâ Qarşî şerh-i kitâba lüzümü olan mühimmâtı irâd eyledi, lüzümü olmayanları şerhinden târd ve ib'âd eyledi. Ve Mesîhî aks edip lüzümü olanları terk edip lüzümü olmayanları zikr eyledi, lâkin her ne kadar lüzümü yok ise dahi keşîren bîkr-i kelâm irâd eyledi. Ma'a-hâzâ Mesîhî'nin yanında Qarşî'nin şerhi ve Sâmirî'nin şerhi ve Havincî'nin şerhi ve İmâm Fahr'ın şerhi cem'ân mevcûd idi, onların feydiden müstefîd olmadığı mücerred 'ucbundan olmak fehm olunur.

Ve yine 'Allâme der ki tâmm ve nâkiş bi'l-cümle zikr olunan şürûh-ı 'aşereden ve yanında mevcûd olan altı 'aded bâkî şürûhtan intihâl edip min-hayzû'l-mecmû' on altı şerhin muhaşşalını ve mâbidleri arasında ya'nî ma'kûd olan mahallerde mütehayyiz ve yerleşmiş gizli olan rumûzât ve

474 "K'fâ" ve "kâ" elfâz-ı müterâdifedir, arq-ı müstevî ma'nâsınadır. Ba'đılar der ki "k'fâ" "kâ"ın cem'idir. Ammâ "serâb" harâretin istidâdı vakt ve zamânında nişf-ı nehârda şahrâlarda mâ-ı cârî gibi görünen nesnelendir, o mahalden akar ırmak var zann olunur, ma'a-hâzâ sudan bir nesne yoktur ve ba'đı şabâh ve akşam vaktlerinde dahi o hâlet ihsâs olunur lâkin o mahsûs ufukta beyne's-semâi ve'l-arq görünür, ona "âl" tesmiye olunur. "B'fa" ma'bed-i Naşârâdır; "temâşîl" şüretler demektir.

esrârını ve mufaşşal ve müncele olan efkârlarının âşikârını bi'l-cümle taşfiye edip zübdünü zebedinden ve gâşşını semîninden ve ceyyidini redîsinden ya'nî kaymağını köpüğünden ve semizini arığundan, iyisini kötüsünden temyîz edip ayırdım ve mülahhaşlarını bu şerhte derc eyledim ve o on altı şürûhun fevâiid-i şâfiyesinden bir nesne terk eylemedim, bi'l-cümle bu şerhimde îrâd eyledim ve mûnis ve vaşşî olan maqâllerini teşhîr eyledim. Ma'a-hâzâ şerh ve taşnîfim zamânında nazarım kelîl ve hâtırım 'alîl idi. Ne keyfiyyette hâtırım perîşân olmasın ki ben görürüm ki kocalık şemsinin küsûfu etekleri tâze gecesi kamerini örtüp hilâl eyledi ve yine görürüm ki 'ömrümün bahârî hazân [129a] 'alâmetleriyle harîf-i inkişâ'a duhûl eyledi. Ahvâlim bu minvâl üzere iken yine havf ve ihtîşâm eylemeyip sözlerimi söyledim ve 'ilm dil-âverlerini münâzaraya dâvet eylerdim. Ve pîrlik 'âlemi bana fütür olmaz ve mes'î-i 'ilmîme âşîd kuşûr gelmezdi. Binâen 'aleyh bu kitâbım fenninde yektâ ve beyne'l-akrân muvakkâr ve bâlâ oldu o vech ile ki fevâidinin etrâf ve eknaîfînâ câsuslar vâsîl olmaz ve ferîdeleri envârını setr ve ihâta bir 'âyina hâşîl olmaz. Bu kitâbım fudalâya şerh-i kâfî ve fedâile tâbîr ve kâfî olanlara vâfî olup cem'ân râvî ve şâdd olanlar o bahrden îgtirâf ederler ve muvâfîk ve dâdd⁴⁷⁵ olanlar onun hüsnünü îtirâf ederler.

Bir kimse bu mişlli eşere mazhar olmağ meger ki tevfi'k-i Haqq onu te'yi'd eyleyip o kimse bu şerhin cevâhir-i fevâidini tahşîl için semend-i sıf'yların mesâlik-i talebe tefri'k ve tebdîd eyleye, alçakta ve yüksekte qarîb ve bâ'îd olan mağallerde bu kitâbın menfa'atini taleb eyleye ve âher umûrundan keff-i yed edip şebâbî zamânında ve harâret-i ğarîziyyesinin tezâyüd ve tekâşürü müddetinde ona meşğûl ola. Pes bu mişlli kimse mu'ammerinden olup şafâ-i bâli ve müs'ade-i hâli ve zekâsının kemâli olur ise "Lâ 'aynuna ra'et ve lâ uzunun sem'at ve lâ hatara alâ kalbi beşerin."⁴⁷⁶ olan nâ'im ve menfa'atlere mazhar olup bunculayın bir eşer-i celîle maşdar olur. Ve ben dâvâ eylemem ki benim bu te'lîfimün cümle muharrerâtı hasen olup onun

475 "Râvî" ve "şâdd" ism-i fâ'illerdir ya'nî bu şerhin menfa'atini nâsa bildirenler veyâhüd hâsed edip nâsî intifâ'dan men' edenler demektir. "Muvâfîk" ve "dâdd" dost ve düşman demektir.

476 "Hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir beşerin gönlünden geçmediği birtakım nimetler hazırladım." Buhârî, III,1185.

fadla ve redîsi aslâ yoktur, ona noşşân ve sebkat-i lisân muhâlağa eylememiştir, zîrâ o hâl Cenâb-ı Rabb-i müt'âle mahşûs olup ve hâlîka mahşûs olan hâlet beşerden ne keyfiyyette mahşûs olur! Belki fâdil-ı beşer odur ki onun saķaâtâtı mâdûde ola ve haşî'âtının ğâyeti mevcûde ola.

Hazîne-i tab'ını cevâhir-i inşâfla dolduran kimselerden recâ olunur ki senf ine kar' eden ebkâr-ı fevâidi inkâra şitâb eylemeye ve onlara vâcib olur ki bu kitâbın daķıkalarına nazarını inf'ân edip ta'assüften ictinâb eyleye ve sonra redd ve kabûlden zihninde hangisi müteķarrer ve müteķaķķak olur ise o tarîķe müteveccih olup onunla inkibâb eyleye, zîrâ ricâl kelime-i haķķa ve şıdķ-ı maķâl ile müt'ayyin olur, mücerred teķaddüm-i dühûr u âcâl ile mütebeyyin olmaz, kemâ-ķile "Unzur ilâ mâ-ķâle velâ tenzur ilâ men ķâle."⁴⁷⁷

Ve mâlûm olmak gerektir ki şerhîe benim naķl eylediğim mebâhiş evvellerinde ve "zunne" ve "vühime" ve "fi bâ'di'l-havâşî" diye da'fa delâlet eden ta'bir ile muşadded olan maķâlât cem'ân 'ulemânın irâd eylediği kavlleri ve bahşleridir. Onların kavlı da'iflerini reddimiz hasebiyle 'alâ-vechi't-ta'yîn şânlarına naķışa gelmesin için esâmîlerin taşrih eylemedik ve o aķvâl-i da'ifelerini kütüblerinde gören mübtediller ona ştikâd edip tarîķ-i müstaķîmden münharif olmasınlar için onlara doğru yolu gösterdik ve o aķvâl-i saķîmeleri redd eyledik. ~~Hyâzen~~ billâhi ta'âlâ bizim onları reddimiz rif'at ve ķadrlerini tenzîl ve o efâdilü izrâ' ve terzîl eylemek kaşdı ile olmadı. Ne keyfiyyette o meşâyîha ihânet ederim ki ben onların ifâdelelerinden müstefîd oldum ve onların envârı şu'âından müstenîr oldum. Ben onların kütüblerinde mevcûd olan haşâları ķalem-i nâsihe verip řtâ ederim veyâhûd onların cüll-i himmetleri ve mużam-ı mes'îleri tedrîse olmakla taħrîrâtlarında mevcûd olan noşşân-ı telîfe ferâğları olmadığından nâşîdir diye 'özr eylerim, zîrâ o efâdil bize ķudve ve marağ-ı cehâletten bize mu'âlece edip üsve oldular.

Ve şârih 'Allâme 'arûs-ı mâ'ânî-i mezkûreyi hicâl-i âhere naķl edip vech-i âher ile maķâlâtını terşf ve tezyîn eylediğinden sonra bu mişlli eşer-i celîl muķâbilinde şenâ-i cemîl ve taşliye ve teslîm edip ve şerhînin tamâmı yedi yüz yirmi senesi receb-i şerîfi ğurresi gecesine müşâdif oldu-

ğunu beyân edip kelâmına encâm ve hâme-i tahrîre istirâhat ve ârâm verdi. Cezâhullâhu ta'âlâ 'annâ ve 'an-cem'î'l-müntef'ne bi-menâf'î âşârihi ve şekerallâhu sâ'yehu ve tecâveze 'an-feretâtihi ve 'işârihi, âmîn bi-hürmeti'n-nebiyyi'l-emîn.

Fe'l-âne kad vek'â'a'l-ferâğu min-tercemeti Külliyyâtı kitâbı Kânûn ve'l-fülki'l-meşhûn bi-havlin minallâhi ve kuvvetin. Ve'l-hamdü lillâhi 'alâ-mâ menne 'aleyye bi-hâzihi'l-minne. Ve şallallâhu 'alâ-resûlihi ve âlihi ve şahbihi fî-ğurreti zi'l-hicceti min-şühûri sene hamsin ve seb'îne ve mi'etin ve elf. Ve evredtü târîhahu manzûmen fî-hâzihi'l-kıf'ati:

‘Înâyet yüz tutup Hâk‘tan erişti kâr pâyâna
 Ki Külliyyât‘ı Kânûn‘un mütercem oldu bî-pervâ
 Mıf ammâsı ‘umûmân hatt olup feth oldu elgâzı
 Göründü çeşme rüşen-ter cemâl-i şâhid-i mâ'nâ
 Edip tahsîn hâtiş ziver-i pâkin dedi târih
 Mütercem bâd cüz²-i evvel-i Kânûn-ı zib-ârâ (1175)